

**ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА**

**GLOBALIZATION & GLOCALIZATION**

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ГЛОКАЛИЗАЦИЯ**



# **ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА**

Меѓународни тематски зборник

## **GLOBALIZATION & GLOCALIZATION**

Thematic Collection of Papers of International Significance

# **ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА**

Международный тематический сборник

Косовска Митровица  
2017.

**ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА:** Међународни тематски зборник  
**GLOBALIZATION & GLOCALIZATION:** Thematic Collection of Papers of International Significance  
**ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА:** Международный тематический сборник

**Уредили и приредили/ Editors/ Редакторы**

Проф. др Урош Шуваковић  
Проф. др Владимир Чоловић  
Доц. др Оливера Марковић-Савић

**Рецензенти**

Prof. dr Ewa J. Bujwid-Kurek, Јагелонски универзитет у Кракову, Факултет за међународне политичке студије (Пољска)  
Проф. др Владимир Вулетић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет (Србија)  
Prof. dr Jaffar Sahib, Zavia University (Lybia)

**Издавачи**

Српско социолошко друштво, Београд  
Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица  
Институт за политичке студије, Београд

**За издаваче**

Проф. др Јасмина Петровић, председница  
Проф. др Мирјана Лончар-Вујновић, декан  
Др Живојин Ђурић, научни саветник, директор

**Лектура и коректура текста на српском**

Невена Живић  
Ива Пивљаковић

**Лектура и коректура и превод**

Снежана Зечевић (енглески језик)  
Сузана Стојковић (руски језик)  
Бобан Станојевић (француски језик)

**Техничка припрема**

Жељко Тодоровић

**Идејно решење корица**

Борис Поповић

**Штампа**

Graficolor, Краљево  
Тираж 150 примерака

ISBN 978-86-81319-11-6 (ССД)  
ISBN 978-86-6349-083-3 (ФФКМ)  
ISBN 978-86-7419-297-9 (ИПС)

*Телеком Србија а. д. Београд и Институт за уредно право из Београда помогли су издавање овог зборника.*

*Зборник је резултат научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.*



## Садржај/ Contents/ Содержание

ПРЕДГОВОР .....	xv
-----------------	----

### **Зоран М. Аврамовић**

Демократија као инструмент глобалистичке борбе за доминацију Democracy as an Instrument of Global Struggle for Domination .....	1–9
--	-----

### **Јован Ј. Алексић**

Кантонизација, разграничење, подела: о неким предлозима српских интелектуалаца за компромисно решење косовског проблема Cantonisation, Delineation, Division: About Some Serbian Intellectuals' Proposals for a Compromise Solution to the Kosovo Problem .....	10–25
--	-------

### **Ана М. Андрејевић**

Шекспир и глобализација Shakespeare and Globalization .....	26–39
--	-------

### **Немања П. Анђелковић**

Глобално и глокално у српском образовању The Global and the Glocal in Serbian Education .....	40–52
--	-------

### **Петар М. Анђелковић**

Мондијализам и даље разбијање духовног јединства Срба Mondialism and Further Destruction of the Spiritual Unity of Serbs .....	53–65
---	-------

### **Стефан И. Анчев**

Косовският конфликт и вариантите за неговото разрешавање The Kosovo Conflict and Options for its Resolving .....	66–75
---	-------

### **Предраг Ђ. Бајић**

Границе као тачка сукобљавања глобалног и националног у дневној штампи Србије Borders as an Issue of Confrontation of the Global and the National in Serbian Daily Newspapers .....	76–88
--	-------

### **Иван М. Башчаревић**

Преламање глобализацијских процеса на Косову и Метохији – зачеци интернационализације „замрзнутог“ међуетничког конфликта Refraction of the Globalization Process in Kosovo and Metohija – The Beginnings of Internationalization of “Frozen” Ethnic Conflict .....	89–100
--	--------

**Жана П. Бојовић**

Културни идентитет младих под утицајем глобализације  
Cultural Identity of Young People Under the Effects of Globalization ..... 101–113

**Борис Р. Братина, Оксана А. Братина**

Процеси глобализације и идентичност на примеру  
Удмуртске републике  
Процеси глобализације и национални идентитет на примеру  
Удмуртске републике..... 114–120

**Данијела Н. Василијевић, Данијела М. Судзиловски**

Глобализација и национални идентитет – перцепција младих  
Globalization and National Identity – The Perception of Youth ..... 121–136

**Мира С. Видаковић, Милица Ј. Андевски**

Глобализација кроз призму нових информационо-комуникационих технологија  
Globalization Through the Prism of the New Information-  
Communication Technology ..... 137–149

**Александра Д. Вишекруна**

*Brexit* и нова слика пословног света Европске уније  
*Brexit* and the New Image of EU Corporate World..... 150–161

**Татјана М. Вулић, Марта С. Митровић**

Таблоидизација штампе у Србији као последица глобализације  
Tabloidization of the Press in Serbia as a Result of Globalization ..... 162–177

**Марија К. Гаљак**

Социјални статус младих у Косовској Митровици као последица  
процеса глобализације и ратних дешавања на Косову и Метохији  
Social Status of Youth in Kosovska Mitrovica as a Consequence  
of the Process of Globalization and War in Kosovo and Metohija ..... 178–189

**Радослав Ђ. Гаћиновић**

Упозоравајући сигнали замрзнутог конфликта на Балкану  
Warning Signs Regarding a Frozen Conflict in the Balkans..... 190–203

**Предраг М. Гордић, Иван Б. Петровић**

Утицај глобалних токова на безбедност малих земаља Западног Балкана  
The Impact of Global Changes on the Security of Small Countries of  
the Western Balkans..... 204–215

**Зоран Д. Гудовић**

Антиномије глобалистичких процеса у савременом свету

Antinomies of Globalization in the Modern World ..... 216–229

**Јелена Ј. Гускова**

Да ли је замрзнут конфликт на Косову и Метохији?

Is Conflict in Kosovo and Metohija Frozen?..... 230–243

**Љубиша М. Деспотовић**

„Дуго путовање у Јевропу“, Хантингтонов модел растројене државе – случај Србија

“The Long Road to Europe”: Huntington’s Model of a Distracted State –

the Case of Serbia..... 244–253

**Marija V. Drakulovska Čukalevska, Anica V. Dragović**

Glocalization vs. Grobalization: a Key Challenge for Contemporary Sociology

Глокализација наспроти гробализацијата: клучен предизвик за современата социологија..... 254–262

**Анђела Н. Ђорђевић**

Прожимање култура vs. наметање једне културе

Interwining of Cultures vs. the Imposition of One Culture..... 263–275

**Борислав Ј. Ђукановић, Јасмина Б. Кнежевић Тасић**

Бихевиоралне зависности у Србији и Црној Гори

Behavioural Addictions in Serbia and Montenegro ..... 276–291

**Срећко С. Ђукић**

Ера гаса (руског) у Европи – а на Балкану?

Era of (Russian) Gas in Europe – Also in the Balkans? ..... 292–301

**Предраг Ж. Живковић**

Идентитети и улоге наставника у глобализованом друштву

Identities and Roles of Teachers in the Globalized Society ..... 302–321

**Виталиј Владимирович Зотов, Александр Иванович Алексеенко,**

**Ирина Владимировна Анциферова**

Особенности межнациональных процессов в моноэтническом регионе

Специфичности међунационалних процеса у моноетничком региону..... 322–336

**Зоја Б. Илић Духанџија**

Глобализација и глокализација – пример исламске културе

Globalization and Glocalization – The Example of Islamic Culture..... 337–349

**Душанка М. Јововић, Давид Јововић**

Конкурентност земаља Западног Балкана у условима глобализације

Competition of the Western Balkans Countries Under the Conditions of Globalization .... 350–363

**Aleksandar Jokić**

Yugoslavia, the Target of International Justice

Југославија, мета међународног правосуђа..... 364–381

**Брацо П. Ковачевић**

Глобални економски рат и хуманитарне интервенције

Global Economic War and Humanitarian Interventions..... 382–392

**Ирина Б. Ковачевић**

Глокализација социјалних неједнакости

Glocalization of Social Inequalities ..... 393–401

**Bogdana S. Koljević**

Resovereignization and Politics of the People

Ресуверенизација и политика народа ..... 402–410

**Александар В. Костић, Владимир В. Костић**

Улога елита у условима глобализације и светске економске кризе

The Role of the Elite in the Conditions of Globalization and the

World Economic Crisis..... 411–425

**Бисерка Р. Кошарац**

Неки аспекти друштвених конфликта у постдејтонској Босни и Херцеговини

Some Aspects of Social Conflicts in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina ..... 426–434

**Данијела Г. Кулић, Снежана М. Зечевић**

Мултиписменост у образовању: глобално средство споразумевања и

нови *есперанто*

Multiliteracy in Education: a Global Means of Communication and New *Esperanto* ..... 435–450

**Маријана Т. Максимовић**

Глобализација, људски ресурси и прилагођавање променама

Globalization, Human Resources and Adaptation to Changes ..... 451–460

**Михајло П. Манић, Миша М. Стојадиновић**

Објективност медијског извештавања у конфликтним ситуацијама

Objectivity of Media Reporting in Conflict Situations ..... 461–473

**Zoran D. Matevski, Dushka N. Matevska**

Religious Conflicts and Dialogue in the Republic of Macedonia:  
Past Challenges and Future Possibilities in the Global Society  
Религиските конфликти и дијалог во Република Македонија:  
минати предизвици и идни можности во глобалното општество ..... 474–482

**Слободан М. Миладиновић**

Радикализација глобалних неједнакости – отворено питање  
The Radicalization of Global Inequalities – An Open Issue ..... 483–496

**Срђан М. Милашиновић, Зоран Б. Јевтовић**

„Лажне вести“ на друштвеним мрежама као чиниоци кризних ситуација  
“Fake News” as Factors in Crisis Situations ..... 497–510

**Александра Ж. Миленовић**

Значај информационо–комуникацијских технологија у убрзању  
процеса глобализације  
The Importance of Information Communication Technologies for Accelerating  
the Process of Globalization. .... 511–526

**Јелена З. Милић**

(Де)конструисање дискурса глобализације у роману *Фо* Џ. М. Куција  
(De)constructing the Discourse of Globalization in the Novel *Foe* by J. M. Coetzee..... 527–539

**Ивана Р. Милосављевић**

Солидарност у глобализирајућем друштву – прихваћеност деце са  
сметњама у развоју у васпитнообразовни систем на Косову и Метохији  
Solidarity in the Globalizing Society – The Acceptance of Children With  
Disabilities in the Educational System in Kosovo and Metohija..... 540–548

**Љубинко М. Милосављевић**

Национално и универзално  
The National and the Universal..... 549–561

**Биљана Ч. Милошевић Шошо**

Национални израз девијантних појава – између глобалног и локалног:  
примјер Републике Српске  
National Deviant Phenomenon – The Republic of Srpska Between the  
Global and the Local..... 562–572

**Весна Д. Милтојевић, Снежана С. Попић**

Спремност Србије за адаптацију на климатске промене  
The Willingness of Serbia for Adaptation to Climate Changes..... 573–586

**Зоран Д. Недељковић**

Главни мост на Ибру: културни елемент и симбол међуетничких подела у  
Косовској Митровици

The Main Bridge on the River Ibar: The Cultural Element and the Symbol of  
Inter-ethnic Divisions in Kosovska Mitrovica ..... 587–598

**Радица М. Недељковић**

Православље и глобализацијски изазови: будућност православља ако је има  
Orthodoxy and Globalization Challenges: The Future of Orthodox Religion if

There is One?..... 599–612

**Нада Г. Новаковић**

Глобализација и раднички штрајкови и протести против измена  
закона о раду у Србији и региону

Globalization and Workers' Strikes and Protests Against the  
Changes of Labour Law in Serbia and the Wider Region..... 613–626

**Жарко В. Обрадовић**

Косовски замрзнути конфликт

Frozen Kosovo Conflict ..... 627–644

**Биљана М. Павловић**

Значај наставе музичке културе у очувању специфичности косовскометохијског  
народног музичког стваралаштва у процесу глобализације

The Importance of Teaching Musical Culture of Kosovo and Metohija for Preserving  
Particularities of the Regional Music Creativity in the Process of Globalization..... 645–658

**Јасна Љ. Парлић Божовић**

Положај ученика у школи Рудолфа Штајнера као могући сегмент реформе  
у ери глобализације

Pupils' Position at Rudolf Steiner School as a Possible Segment of the Reform  
in the Era of Globalization..... 659–675

**Радмило Б. Пекић**

Конфликти и прожимања националног и универзалног – припадност  
херцеговачких некропола стећака проглашених свјетском баштином

The Conflicts and Pervasion of the National and Universal – The Affiliation of  
Steles, the Herzegovinian Necropolis That was Declared the World Heritage ..... 676–691

**Александар М. Петровић**

Прожимања култура и наметања вредности у данашњем глобалистичком свету

Interwinning of Cultures and Impositions of Values in the Global World of Today ..... 692–704

**Јасмина С. Петровић, Оливера С. Марковић Савић**

Ко су актери дестабилизације мира на Косову и Метохији: резултати истраживања студентске популације

Who are the Actors of the Destabilization of Peace in Kosovo and Metohija:

The Results of a Research on the Student Population ..... 705–720

**Радивоје С. Петровић**

Конфликт колонијалне и националне свести у глобализму – медијски аспект

The Collision of Colonial and National Consciousness in Globalism..... 720–730

**Нада М. Радушки**

Емпиријска истраживања религијске припадности становништва на простору Србије

Empirical Research on Religious Affiliation of the Population in Serbia..... 731–742

**Митра М. Рељић**

Унификација и диференцијација у процесу глокализације (на примеру српског језика)

Unification and Differences in the Glocalization Process

(A View From the Sebian Language) ..... 743–754

**Данило Ш. Рончевић, Александар Т. Антић**

Глобализација и радноправни положај локалних службеника

Globalization and the Labour Status of Local Civil Servants..... 755–766

**Обрад Д. Самарџић**

Глобални зденац културне флуидности и ларске епифаније културног идентитета

Global Well of Cultural Fluidity and Lares Epiphany of Cultural Identity..... 767–778

**Gligor M. Samardžić, Nataša B. Samardžić**

Romanization as the Concept of Globalization

Романизација као концепт глобализације ..... 779–792

**Драган М. Симеуновић**

Повратак националне државе и судбина глобализације

The Return of the Nation-State and Destiny of Globalization ..... 793–801

**Александар М. Стевановић, Анђела Д. Кељановић**

Конфликти између миграната на религијској основи током избеглиштва

Conflicts Among Migrants on Religious Grounds During Exile ..... 802–815

**Гордана В. Стојић**

Интернационализација економије и могућности управљања  
економским процесима

Internationalization of Economy and the Possibilities of the Regulation of  
Economic Processes ..... 816–832

**Сања Н. Стојковић Златановић, Ранко П. Сивић**

Заштита права радника у условима глобализације – значај међународних  
оквирних колективних споразума

Protection of Basic Workers' Rights Under the Conditions of Globalization – The  
Significance of International Framework Agreements..... 833–842

**Снежана С. Стојшин, Јована М. Чикић**

Глобално–локално у представи жене у Србији – анализа садржаја  
женских часописа

The Global-Local in the Representation of Woman in Serbia – Content Analysis  
of Women's Magazines ..... 843–855

**Alexis Troude**

L'identite nationale française et la culture globale

Француски национални идентитет и глобална култура ..... 856–872

**Божидар С. Филиповић**

Народ, нација и међунационални односи – између квантитативног и квалитативног  
приступа

People, Nation and Inter-ethnic Relations – Between the Quantitative  
and Qualitative Approach ..... 873–885

**Равиля Рахимајновна Хисамутдинова, Лариса Валерьевна Гришакова**

Интеграционне процесе на постсоветском пространстве

Integration Processes in the Post-Soviet Space..... 886–895

**Петр Евгеньевич Царьков**

Использование объектов культурного наследия в системе школьного  
образования и воспитания как средство смягчения национальных конфликтов и  
межэтнической напряженности в России

Објекти културне баштине у систему образовања и васпитања као средство за  
смиревање националних сукоба и смањење етничких тензија у Русији ..... 896–915



**Душко М. Челић**

(Пост)конфликтна реституција права својине на непокретностима лица прогнаних са  
Косова и Метохије – стање и перспективе

(Post)conflict Restitution of Property Rights on Real Estates of Forcibly Displaced Persons  
from Kosovo and Metohija – Situation and Perspectives ..... 916–933

**Срђан Љ. Шљукић, Марица Н. Шљукић**

Михелсов „гвоздени закон олигархије“ и сукоби у доба глобализације

Michels's "Iron Law of Oligarchy" and Conflicts in the Age of Globalization ..... 934–944

**Раденко Љ. Шћекић**

Глобализација и геополитичке промјене у новом миленијуму

Globalization and Geopolitical Change's in the New Millennium..... 945–954

**Војћех С. Шћепањски**

Српска култура наспрот албанске културе у другој половини XIX и  
на почетку XX века: традиције, митови, обичаји

Serbian Culture Versus Albanian Culture in the Second Half of the 19<sup>th</sup> and  
at the Beginning of the 20<sup>th</sup> century: Traditions, Myths, Customs..... 955–971

**Урош В. Шуваковић**

Конфликт глобалног и глокалног

Conflict Between Global and Glocal ..... 972–981

**Милојица М. Шутовић**

Глобализација или „колонијализам другачијим средствима“

Globalization or "Colonialism by Other Means" ..... 982–994



## ПРЕДГОВОР

Научној заједници, али и широј јавности, стављамо на увид међународни тематски зборник *Глобализација и глокализација*. Зборник је настао као резултат настојања приређивача да се са различитих аспеката осветле процеси глобализације и глокализације, два на први поглед противречна, а заправо дијалектички повезана друштвена процеса који карактеришу савремено друштво.

У зборнику је сабрано 76 оригиналних научних радова аутора из Америке, Русије, Француске, Пољске, Бугарске, Црне Горе, Македоније, Републике Српске (БиХ) и Србије. Део тих радова је изложен на међународној научној конференцији *Глобализација vs. глокализација*, која је почетком јуна 2017. одржана у Косовској Митровици, на тамошњем Филозофском факултету, а у организацији Српског социолошког друштва, Катедре за социологију Филозофског факултета Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Института за упоредно право и Института за политичке студије из Београда. Апстракти тих радова су објављени у посебном зборнику, а у овом је прихваћен само део изложених радова, као и део радова који није излаган, већ су их аутори проследили приређивачима. Сви радови које сада публикујемо су прошли двоструку слепу рецензију.

Приређивачи су се определили да не формирају засебне целине унутар зборника, већ да азбучним редоследом презимена аутора поређају радове. Таква одлука има и мана и предности. Мане су, пре свега, у томе што није довољно јасно систематизовано оно што је у зборнику изложено, док су предности у томе што смо желели да покажемо да поштујемо научни допринос свих припадника академске заједнице, без обзира на њихов академски статус. Свакако, на тај начин смо желели да подржимо пре свега младе истраживаче.

У сачињавању овог зборника примењен је мултидисциплинарни приступ. У тематском смислу, могуће је говорити о неколико проблема који су излагани у већем броју радова, и то: а) општа питања утицаја и одвијања процеса глобализације и глокализације, б) идентитетски проблеми, в) преламање процеса глобализације и глокализације на балканским просторима, г) Косово и Метохија као место сучељавања ових процеса, чему је посвећен већи број радова.

На крају, али никако на последњем месту, изражавамо своју захвалност на добронамерним сугестијама рецензираних овог Зборника.

Косовска Митровица,  
децембра 2017.

*Приређивачи*

## PREFACE

We submit the international thematic collection *Globalization and Glocalization* to the scientific community, but also to the public. The collection is the result of the attempt of the editors to enlighten from different aspects the processes of globalization and glocalization – the two social processes that characterize the contemporary society, contradictory at the first sight but actually dialectically connected.

The collection consists of 76 original scientific papers of authors from United States, Russia, France, Poland, Bulgaria, Montenegro, Macedonia, Republic of Srpska (B&H) and Serbia. A part of the papers was presented at the international scientific conference *Globalization vs. Glocalization* organized in Kosovska Mitrovica at the beginning of June 2017, held at the local Faculty of Philosophy in organization of the Serbian Sociological Association, the Department of Sociology of the Faculty of Philosophy of the University in Priština with temporary head office in Kosovska Mitrovica, the Institute of Comparative Law and the Institute for Political Studies from Belgrade. Abstracts of the papers have been published in a separate Abstracts book, while in this only a part of presented papers has been accepted, as well as a part of papers that have not been presented but the authors have forwarded them to the editors. All the papers published here have passed a double-blind peer review.

The editors have decided not to form separate units within the collection, but to sort the papers by Serbian alphabetical order of authors' surnames. Such the decision has both disadvantages and advantages. The disadvantages are primarily in the fact that systematization of what is presented in the collection is not clear enough, while the advantages are in the fact that we wanted to show that we appreciate the scientific contribution of all the members of the academic community, regardless their academic status. Surely, in this way, we wanted to support young researchers in the first place.

A multidisciplinary approach was applied in composing this collection. In the thematic sense, it is possible to discuss about several problems that were presented in large number of papers, like: a) general issues of influence and proceeding of globalization and glocalization processes, b) identity problems, c) reflection of globalization and glocalization processes in the Balkan region, d) Kosovo and Metohija as the place of confrontation of these processes, to which the majority of papers is dedicated.

Finally, but not in the last position, we would like to express our gratitude for benevolent suggestions of the reviewers for the Memoir.

Kosovska Mitrovica,  
December 2017

*Editors*

## ПРЕДИСЛОВИЕ

Вниманию научного сообщества, а также широкой общественности представляем международный тематический сборник научных трудов *Глобализация и глокализация*. Данный сборник возник в результате стремлений редакторов пролить свет на различные аспекты процессов глобализации и глокализации, двух, на первый взгляд противоречивых, но на самом деле диалектически связанных общественных процессов, характеризующих современное общество.

В сборнике собрано 76 оригинальных научных трудов авторов из США, России, Франции, Польши, Болгарии, Черногории, Македонии, Республики Сербской (БиГ) и Сербии. Часть этих трудов были представлены на международной научной конференции *Глобализация vs. глокализация*, состоявшейся в начале июня 2017 г. в Косовска-Митровице, на Философском факультете, организованной Сербским социологическим обществом, Кафедрой социологии Философского факультета Приштинского университета с временным местонахождением в Косовска-Митровице, Институтом сравнительного права и Институтом политических исследований в Белграде. Аннотации этих трудов были опубликованы в отдельном сборнике. Здесь опубликованы только некоторые из представленных на конференции трудов, а также часть трудов, присланных редакторам и не представленных на конференции. Все труды, которые мы на этот раз публикуем прошли двойное анонимное рецензирование.

Редакторы решили не создавать отдельные разделы внутри сборника; статьи располагаются в алфавитном порядке фамилий авторов. Такое решение имеет свои недостатки и преимущества. Недостатки, прежде всего, лежат в том, что недостаточно четко систематизировано то, что в сборнике представлено, а преимущества состоят в том, что мы хотели показать, что уважаем научный вклад всех авторов, членов научного сообщества, несмотря на их академический статус. Конечно, таким образом мы хотели оказать поддержку, прежде всего, молодым исследователям.

В составлении данного сборника мы применили мультидисциплинарный подход. В тематическом смысле, можно говорить о нескольких вопросах, которые обсуждались в ряде трудов, а именно: а) общие вопросы влияния и развития процессов глобализации и глокализации, б) проблемы идентичности, в) преломление процессов глобализации и глокализации на Балканах, г) Косово и Метохия как место столкновения этих процессов, что является темой исследования в ряде трудов.

И, наконец, но не в последнюю очередь, выражаем свою благодарность рецензентам данного Сборника за добронамеренные советы.

Косовска-Митровица,

декабрь, 2017 г.

*Редакцијоры*



ЗОРАН М. АВРАМОВИЋ<sup>1</sup>  
Завод за унапређивање образовања и васпитања  
Београд

## ДЕМОКРАТИЈА КАО ИНСТРУМЕНТ ГЛОБАЛИСТИЧКЕ БОРБЕ ЗА ДОМИНАЦИЈУ

---

**САЖЕТАК:** Постоји огромна разлика у појединим деоницама историје демократије. Од некадашњег политичког и културног идеала, демократија постаје све више средство освајања најразвијенијих држава, које промовишу идеологију глобализма. Већ неколико деценија је на сцени репертоар средстава која користи нова западна сила света против непоћудних држава и влада: 1) непоштовање изборних резултата; 2) разнолико мешање у унутрашњи политички живот; 3) ратни механизам; 4) моћ новца; 5) медијска полуга.

Глобалистичка употреба демократије на два начина производи сукобе политичког карактера, али не само политичког. Први је сукоб између држава, и то по правилу између оних великих и оних које нису у њиховој зони господарења. Други је у оквиру вишенационалне и вишеконфесионалне државе.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализам, демократија, средства, сукоби.

---

**Глобализација демократије и национална политичка култура.** Глобалистичка употреба демократије на два начина производи сукобе политичког карактера, али не само политичког. Први је сукоб између држава, и то по правилу између оних великих и оних које нису у њиховој зони господарења. Други је у оквиру вишенационалне и вишеконфесионалне државе (Vuletić, 2003).

Ширење демократије под претњом војних савеза и међународних санкција директно погађа историјом изграђена значења и институције националне политичке културе. Форсирана глобализација демократије имплицира стратегију укидања светског политичког релативизма, а то је заправо промоција супремација виших политичких култура над нижим. Демократски колонијализам *воленс-ноленс* пренебрегава иманентне циљеве политичког релативизма. Уместо *ујознавања* политичких култура, *разумевања* различитих политичких искустава и значења и

---

<sup>1</sup> zoran.a@sezampro.rs

прожимања политичких знања, убрзано се намеће један конструкт политичког система који има своје порекло и место у дугој историји западноевропске цивилизације.

Универзализација политичког модела, па макар то био и модел демократске политичке културе, мора се суочити с питањем политичког идентитета било којег народа. Свака национална заједница изградила је у протеклим вековима властита значења власти, ауторитета, интереса, односа према странцу, а особито значења достојанства, морала, слободе, правде. Појединачно схватање демократије није примењиво у културама са израженим колективистичким обичајима или у културама у којима материјалне вредности нису примарне. (Показатељ националне политичке културе може да буде и степен мешања неполитичких делатности у политику, или однос фамилијарности и административне форме.)

Стратегија глобализације демократије пренебрегава сукоб с политичким идентитетима појединих народа тако што усмерава пажњу на политичке личности у појединим државама и што је мотивисана прагматским интересима. Друга недоумица везана је за проблем односа економских, војних и политичких интереса развијених држава и стварног заузимања за демократске вредности. Да ли је демократија постала само инструментална вредност? У неким културама национални понос може да буде снажнија мотивациона полуга него економски интереси.

Несигурност је структурна одлика историје друштва и човека. Данашњи одговор на ту општу судбину јесте демократија. Савремени дух погрешно схвата своју улогу уколико могућности света усмерава само у једном правцу. Демократија се може одржати једино уколико се прође кроз призму вредновања властите личности и дође у додир с културном особенешћу заједнице којој она припада. Оно што су Мил и сви мислиоци политичког либерализма одредили као начело за брану према јавној власти: „ни појединац, ни већи број људи немају право да другом људском бићу зрелих година, прописују шта треба да ради са својим животом ако се тиче његовог личног добра“ (Mil, 1988, стр. 54), важи и за односе између држава. То начело би гласило: ниједна држава или група држава немају право да другој држави прописују шта треба да ради са својим животом, ако се то тиче њеног добра. Право да се мешају имају само у случају ако је једна држава угрози безбедност друге државе.

Ово начело глобална демократија не признаје. Могућно је да ће то бити њена тешко решива унутрашња противречност и перманентно спољнополитичко искушење.

**Модалитети демократског експанзионизма.** Савремено ширење демократије из једног центра на све делове света има свој почетак у ономе што је Токвил запазио и описао у својој књизи *Демократија у Америци*, написаној око 1830. године. После 170 година, актуелност његове књиге је неслућена. Овај велики Француз је наслутио будућност америчке демократије – незаустављиво ширење свог схватања живота и човекове улоге у друштву. Данас, када водећа суперсила отворено говори о свом владању светом, морамо се запитати из којег извора потиче то уверење. Одговор је: из *особеног антрополошког темеља* америчке демократије.

Основна карактеролошка црта америчког човека, коју Токвил на више места у својој књизи истиче, јесте страст према материјалном благостању. Оријентација на материјално



ЗОРАН М. АВРАМОВИЋ: Демократија као инструмент глобалистичке борбе за доминацију  
богаћење је свеопшта. „Сав је свет ту закупљен старањем да се задовоље и најмање телесне  
потребе и да се обезбеде и најситније удобности у животу“ (Токвил, 1991, стр. 480).

Преокупација личним богаћењем ствара особину похлепности у којој доминира богатство, али одмах затим моћ и слава. Материјално богатство тежи власти као инструменту заштите или славе. Љубав према богатству је „у суштини свих поступака Американаца, што свим њиховим страстима даје као неку породичну сличност, а њихов приказ убрзо чини заморним“ (Токвил, 1991, стр. 560).

Страст богаћења и успех у освајању америчког континента формирале су одређене црте америчког ЈА. Они су створили „неизмерно високо мишљење о себи“ (*испш*, стр. 319). Емоционално их испуњава осећање гордости и самољубивости. Самовеличање Американаца се испољава посебно у односу са другим – неамеричким људима.

Токвил открива у ширењу богатства и благостања „изванредне могућности за успостављање деспотизма“ (Токвил, 1991, стр. 633). Али он одмах упозорава да стара значења тираније и деспотизма ту не одговарају. Нови деспотизам, који се темељи на богатству, Токвил именује новом врстом потчињености, новом старатељском влашћу.

Од тог времена „дисеминација“ демократије из америчког центра, средствима новца, дипломатије или силе, не наилази на препреке. Пишу се и усвајају резолуције и декларације о обавезности демократских система у државама света. Европа је већ прекривена демократским правним системима.

Погледајмо један од тих докумената. У Повељи ОЕБС-а која је усвојена на самиту у Паризу 1990. године, део о демократији је формулисан на следећи начин:

„Обавезујемо се да градим, учвршћујемо и јачамо демократију као једини систем владања у нашим државама. У том напору деловаћемо сходно следећем: Људска права и основне слободе чине баштину свих људских бића, неотуђива су и гарантована су законом. Њихова заштита и неговоње јесу прворазредна одговорност влада. Њихово поштовање је суштинска заштита од претеране моћи државе. Њихово следовање и пуна примена јесу основ слободе, правде и мира.“

Демократска владавина заснива се на народној вољи која се периодично изражава на слободним и праведним изборима. Демократија има као темељ поштовање људског бића и правне државе. Демократија је најбоље јемство слободе израза, толеранције према свим друштвеним групама, као и једнаких прилика за сваког појединца.

Демократија, својом репрезентативном и плуралистичком природом обухвата одговорност према бирачком телу, обавезу јавних власти да се држе закона и непристрасну примену правде. Нико неће бити изнад закона.

Овакве декларације, поред одбране узвишених вредности демократског поретка, успешно заобилазе *национални и државни карактер демократских институција*, а то је заправо суштински проблем процеса глобализације демократије. Може се прихватити тврдња да је, као што

пише у Повељи ОЕБС-а, демократија једини систем владања у европским државама. Проблем је, међутим, да ли су правне и политичке последице такве тврдње једнаке за све државе. Другим речима, до које мере законско обликовање демократских институција подноси утицај националне политичке културе и традиције.

Свака нормативизација политичког живота, а поготову глобална (супранационална), захтева веће или мање жртве. У том процесу, независност, национална слобода, аутономија, достојанство појединачне државе, могу постати застареле категорије. Демократска колонизација света на огољен и радикалан начин реинтерпретира појмове националне слободе и независности, чиме скида ону историјску позлату коју су ови појмови имали током људске културе. Другу негативну консеквенцију промоције демократије у политички апсолут артикулише борба међународних *интереса* под плаштом демократских форми.

У којој мери се *глобалистичком нормативизацијом демократије* потискују државна независност и слобода, најпотпуније ће илустровати два примера.

Демократија је неодојива од људских права и слобода. У стварном политичком животу појединих држава, сва индивидуална права се решавају на темељу колективних националних схватања и аутономно одређених интереса народа и грађана. Оно што се у једној демократској држави сматра правом појединца, у другој држави се не признаје. Да ли из те чињенице следи обавезујући политичко-вредносни суд у прилог прве или друге државе? Не. Али то не значи да једна од њих неће оптужити другу за мањак демократије, или чак за њено поништавање.

У еденском врту европске демократије већ сутра може питање сексуалних слобода постати камен спотицања. Ширење сексуалних слобода и права у неким државама је институционализовано брачном заједницом између парова истог пола. Хомосексуални брак је у другим државама законом забрањен. Глобализација демократије створиће ситуацију да оне државе које признају хомосексуални брак (Америка, на пример) оптуже државе које законски не признају такву везу као земље које ускраћују сексуалне слободе човека.

Структурно истоветан проблем може се очекивати у различитим схватањима контроле рађања у појединим државама. Оне државе које су суочене с огромном стопом природног прираштаја принуђене су да контролишу стопу наталитета, док државе с падом природног прираштаја морају подстицати популациону политику.

На сличан проблем наилазимо када се постави питање права жене у земљама са шеријатским правом. Да ли је борба за њихова права предмет међународних демократских норми, или је то аутономно политичко право исламских држава са шеријатским правом?

Истоветне политичке појаве могу бити предмет радикално различитог вредновања и тумачења. Изражавање протеста против владајућег режима у једној држави мора строго да подлеже законској процедури, док у другој чувари демократије могу подстицати ванзаконске протесте и демонстрације. Разлика у третману проистиче из политичког интереса који се декларативно легитимише демократијом.

Сусрет с конкретноисторијским решењима људских права и слобода прави је тест за проверу ваљаности демократских декларација. Опште прихватање демократских норми и вредности не значи унификацију демократске праксе. Проблем је у томе што ове практичне демократске разлике могу да се употребе за ширење утицаја и интереса неких држава, а у ситуацијама конфликта да се инструментализују као спор демократских с недемократским државама. Мислиоци демократије никада не би смели да превиде чињеницу да је демократија велика прилика за политички разум, али исто тако и за провалу политичких страсти. У овом облику власти делују и зналци и дилетанти, те њој цене националних интереса, слободе и независности могу бити мале, али и скупе.

Један догађај из недавне политичке прошлости Републике Србије пример је како функционише глобализована демократија. Међународну инструментализацију демократије потврђује политичка криза у Србији после савезних и локалних избора 17. новембра 1996. године. У том догађају јасно је обелодањена игра маскирања спољнополитичких интереса у тобожњи захтев за демократијом. Али и више од тога. У јавном говору демократских држава поново је афирмирана идеја о сили као бабици демократије.

Политички догађаји у Србији, међутим, више су сведочанство о антиномијама глобалистичке демократије него о природи оновремене унутрашње политичке кризе. Овде ће бити размотрене три парадигматичне политичке поруке.

Врховни државни ауторитети САД затражили су од председника Републике Србије да „отвори дијалог са опозицијом, уважи резултате избора и поштује слободу штампе“, или ће у противном бити „покренута акција поновног увођења санкција Србији“ (Могуће враћање санкција, *Blic*, 10. 12. 1996).

Војна организација НАТО у Бриселу је осудила *српску владу* (истакао З. А.) због „поништавања резултата локалних избора и затражио од председника Милошевића да преиначи одлуку“ (Poništiti odluku o izbornim rezultatima, *Blic*, 11. 12. 1996).

На самиту ЕУ у Даблину, Карл Билт је изјавио: „Нећемо дозволити да Југославија буде носилац идеја које се у историји Европе налазе у корпи за отпатке“ (*Blic*, 16. 12. 1996).

Наведени искази су недвосмислени у својој политичкој намери и њихова форма је таква да се питање будућности демократског универзума отвара у пуној конфузији.

Проблем изборних резултата се свесно *проширује* на друга питања и та околност упућује на закључак да су у структури мотива захтева и неки други интереси. Једна група држава (или једна) преузима право међународне организације ОУН да *преићи санкцијама*. Војни савез друге групе држава *именује* српску владу као одговорну за изборни проблем, а не институцију суда која је донела одлуку о поништавању избора. Један функционер ЕУ појављује се у улози цензора дозвољених и одбачених *идеја*.

Демократском поретку и доносиоцима одлука у Србији упућују претње политички функционери и организације чији Србија није члан. Србија није ни чланица ЕУ, нити војног савеза

НАТО пакта. На темељу овакве слике и прилике европске (америчке) демократије и њених стандарда могу се разоткрити дискриминаторски поступци према Србима. У томе предњачи „међународна заједница“. Она учестало испоставља Србима услове за улазак у евроатлантске интеграције или Европску унију. То су такви услови који се растежу и сужавају према потреби.

Запитајмо се које је својство демократије у Србији било угрожено да би се оправдала међународна (европска) свеколика претња српским политичким институцијама и становништву. Чињенице потврђују да су у Србији основне институције демократије постојале на мање-више функционалан начин. Евро-америчке критике и претње само су пропагандистички демократске, а фактичка интенција је интерес да се на персоналном плану у политичком животу нешто промени, из чега би следила политика која би више била по вољи оних чувара демократије који су експериментисали са Србијом и СР Југославијом.

Демократија као инструмент усклађивања међународних интереса све више потискује традиционално схватање демократије као средства за реализацију слободе и независности човека и народа. У том новом значењу демократија се налази пред великим искушењем да као последња идеја о толеранцији међу људима и народима буде искоришћена за наметање прагматских интереса развијених држава и да као таква постане кора исцеђеног лимуна.

**Која средства користи глобалистичка демократија?** Демократија је превалила пут од идеала до стварности; од унутрашње борбе за демократски облик државе до средства глобалистичког освајања света. Размотримо ову другу стварност демократије. Који репертоар средстава користи глобалистичка демократија?

Прво средство се појављује онда када се *не поштују изборни резултати*. Тако нешто се догађа под дејством унутрашњих марифетлука и спољашњих отворених и скривених притисака. Глобалисти у неким источноевропским земљама захтевају демократску процедуру, али *не прихватају* резултате тих избора. Ево само једног примера из постпетооктобарске Србије. На седници Сталног савета ОЕБС-а у Бечу, један члан Савета је указао на покушај руководства посматрачке мисије Бироа за демократске институције и људска права (ODIHR) да спречи оцену парламентарних избора у Србији 21. 1. 2007. као слободних и фер, зато што „изражена воља српских бирача није одговарала политичким очекивањима ODIHR“. Изнета је тврдња да се „оцене Бироа о резултатима избора често заснивају не на критеријумима из Копенхагена већ на политички мотивисаним симпатијама или антипатијама самог ODIHR“ (*Политика*, 4. 3. 2007).

Друго средство инструментализације демократије налази се у рукама демократског *интервенционизма* (разлика према недемократском иностранству). Владе и интелектуални кругови западних држава (Европа и Америка) *створено се мешају* у демократски живот појединих држава. Облици мешања су различити: шаљу се благе поруке, понекад и упозорења шта треба да се учини, позивају се антирежимски НВО у посету или им се долази у посету, организују се научне конференције са изабраним гостима, а нарочито се води брига о „позитивним политичарима“, тако да се спроводи отворена дискриминација народних представника. Оваквим спољним дискриминисањем политичких представника једне државе осигуран је пут да се

ЗОРАН М. АВРАМОВИЋ: Демократија као инструмент глобалистичке борбе за доминацију произведе и одржава криза демократије. Неодобрене демонстрације у Србији или Русији критикују се као ускраћивање слободе изражавања протеста. Прескаче се законска дозвола демонстрација.

Треће средство: *рајини механизам*. На политичко-дипломатско мешање у унутрашњи живот демократије, на извоз поменутог производа, надовезују се и *војна* средства. Војна агресија и отворена оружана интервенција на суверене државе све се више користе у ширењу демократије. Такве акције се легитимишу одбраном или ширењем демократских вредности, али одавно се зна да се у рај не иде демонским средствима (Аврамовић, 2014).

Покушај отимања Космета је чист пример употребе ратних средства демократских држава. Оружане снаге просвећене Европе с америчким лидерством (НАТО) бациле су током 78 дана 21.000 тона бомби на Србију и Космет, под разним „цивилизацијским“ изговорима, али с једном константом – одбраном људских права косметских Албанаца. Оптужили су Србију за кршење фамозних права, а да нису марили за чињенице. Данас су оружане снаге тих држава на Космету, и шта се дешава с њиховим присуством? Око 200.000 Срба је истерано из Покрајине, а елементарна сигурност кретања становништва није обезбеђена. Управо тих месеци (2006. и 2007. године) пред нашим очима се одвијао напор „међународне заједнице“, с њеним изаслаником Мартијем Ахтисаријем, да упркос Повељи УН о неповредивости државних граница и начелима међународног права, створи нову, другу албанску државу на простору Косова и Метохије.

Четврто средство: *моћ новца* у савременим грађанским друштвима није више тајна. Савремена грађанска друштва, Западна Европа и Америка, у центар свог постојања сместила су новац и целокупни живот друштва одвија се око долара и евра. Профит-оријентација је доминантна вредност. Шпенглер је у књизи *Пропасти Запада* тврдио да „моћ штампе диктира новац. Новац као централна оса живота потискује идеале правде, истине, лепоте, или их своди на новчани еквивалент“. У западноевропским друштвима постоји култ новца. У време ратних разарања бивше СФРЈ, показала се и моћ новца. Делатност рекламне агенције „Радер Фин“ је добро позната. Од 1991. до 1993. Хрватска је дала 200.000 долара тој агенцији за ратну пропаганду, а од 1991. до 2001. дала је пет милиона агенцијама у САД да утичу на јавно мњење (Купљена пропаганда, *Политика*, 9. 3. 2007).

Своју финансијску моћ као и идеологију новца користе богате демократске државе у контролисању унутрашње демократије. То значи да се на разне начине дотура новац унутрашњим организацијама, појединцима и политичким странкама као подршка оним циљевима који се сматрају сврсисходним са становишта давалаца. Невладина организација „Отпор“ добила је огромну суму долара да би активно радила на рушењу власти С. Милошевића (Аврамов, 2006).

Пето средство: *медијска полуђа* раскринкавања демократије. Медији бирају вест. Они показују своју политичку оријентацију и неједнак третман актера демократске игре. У питању је унутрашња примена дуплих стандарда. Када се догоди инцидент припадника супротне партије, која је или на власти или нема савезника у једном делу медија, наступи тишина. У супротном, за

сличан инцидент против проевропског активисте дигне се бура у том делу медија и понеком европском. Медији који брује против говора мржње сами подстичу говор мржње. Овој пристрастности се придружује и организација новинара која треба да брани објективност и професионалну етику.

Демократија као инструмент контроле (и доминације) међународних интереса све више потискује традиционално схватање демократије као средство реализације слободе и независности човека и народа у једној држави. У том новом значењу демократија се налази пред великим искушењем да као последња идеја о толеранцији међу људима и народима буде искоришћена за наметање прагматских интереса развијеног дела света и да као таква постане кора исцеђеног лимуна. „Покушавати присилити људе да пригрле нешто што се сматра добрим и славним, али што стварно не воле – чисти је знак антидемократских уверења“ (Šumpeter, 1981, стр. 301).

Поред спољног, „међународног“ притиска за унутрашњу демократизацију политичког поретка појединих држава, потребно је упозорити и на унутрашње политичке позиве за инострану демократску интервенцију. Политички позиви, разуме се, могу бити појединачни, позиви невладиних организација или опозиционих политичких партија. Ова чињеница осветљава улогу глобалистичких инсајдера, унутрашњих помагача и савезника евроамеричких држава и влада које теже глобалној доминацији (Аврамов, 2006).

\* \* \*

Либерални мислиоци су настојали да ограниче права државе према индивидуалним правима и слободама. Традиција политичког либерализма је изграђена на супротстављању апсолутистичким монархијама и касније на разним облицима тоталитарне власти. Слобода је схваћена као непријатељ апсолутне власти.

О демократији и слободи се расправљало са становишта унутрашњег државног поретка: Шта се дешава са слободом када стигне до властитог демократског остварења? Да ли слобода чува демократију? Да ли слободи у демократском поретку прети могућност анархије? Савремени глобализам померио је ова питања из унутрашњег у спољнополитичко државно поље. Аристотелова упозорења да демократији прете претеривања у једнакости и слободи, у глобализму се могу интерпретирати као претеривање у реторици о једнакости и манипулативној употреби слободе.

У новим историјским околностима, „нови Левијатан“ се појављује у облику демократског поретка и људских права на глобалном новоу, у режији евро-америчке групе држава. Неочекиван слом комунизма 1989. године и још бржа демократска транзиција дојучерашњих комунистичких држава Источне и Јужне Европе, само су допринели томе да се „дух тријумфализма“ Запада учврсти.

У глобализованој стварности нема једнакости међу државама, а пракса светске слободе се разумева на два опречна начина: спољна слобода државе наилази на већу слободу других држава



ЗОРАН М. АВРАМОВИЋ: Демократија као инструмент глобалистичке борбе за доминацију које „знају“ шта је добро и правично у свету и појединачним државама. Питање унутрашњих демократских слобода мањих држава, институционалних аранжмана избора и промене власти сматра се у центрима глобализоване демократије као споредно и неважно. На првом месту су разнолики интереси и моћ водећих држава глобализованог света да своју доминацију одрже и прошире. Некада се доминација успостављала војном силом, идеологијом, а у савременом друштву – демократијом.

## ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, С. (2006). *Цивилно друштво и невладине организације*. Београд: Нова Европа.
- Аврамовић, З. (2014). *Демократија и бомбардовање*. Београд: Catena mundi.
- Vuletić, V. (2003). *Globalizacija*. Београд: Službeni glasnik.
- Mil, Dž. S. (1988). *O slobodi*. Београд: „Filip Višnjić“.
- Tokvil, A. (1991). *Demokratija u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Šumpeter, J. (1981). *Kapitalizam, socijalizam, demokratija*, Београд: Kultura.

---

ZORAN M. AVRAMOVIĆ

## DEMOCRACY AS AN INSTRUMENT OF GLOBAL STRUGGLE FOR DOMINATION

### SUMMARY

There is a huge difference in some parts of the history of democracy. From the former political and cultural ideal, it has become increasingly a means of conquering the most developed countries that promote the ideology of globalism. For several decades, there has been a repertoire of resources that are used by the new Western power of the world against repulsive states and governments: 1) disregard of election results, 2) diversified interference in internal political life, 3) the mechanism of war, 4) the power of money, 5) media leverage.

Global use of democracy arises conflicts of political character in two ways, but not only of the political one. The first one is the conflict between states, as a rule, the big ones and those that are not in their zone of governing. The second one is within the multinational and multiconfessional state.

**KEYWORDS:** globalism, democracy, assets, conflicts.

ЈОВАН Ј. АЛЕКСИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Приштини са привременим  
седиштем у Косовској Митровици  
Филозофски факултет, Катедра за историју

## КАНТОНИЗАЦИЈА, РАЗГРАНИЧЕЊЕ, ПОДЕЛА: О НЕКИМ ПРЕДЛОЗИМА СРПСКИХ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА ЗА КОМПРОМИСНО РЕШЕЊЕ КОСОВСКОГ ПРОБЛЕМА

---

**САЖЕТАК:** Сложено косовско-метохијско питање, које датира још из периода Османског царства, и данас представља главни камен спотицања у српско-албанским односима. Самопроглашена независност тзв. Републике Косово и њено признање од стране великих западних сила и више од 100 земаља света додатно су допринели компликовању овог проблема. За званичну Србију простор Косова и Метохије и даље формалноправно представља део њене целине, док је за косовско-метохијске Албанце то независна држава. Како помирити ова два дијаметрално супротна становишта? Како истовремено задовољити историјско право Срба и садашње етничко право Албанаца на ову територију? Да ли је такав компромис уопште могућ? Одговоре на наведена питања покушали су дати поједини представници српске интелектуалне елите још од 60-их година прошлог века па све до наших дана. У ком правцу су се кретала њихова размишљања можете видети у раду који се налази пред вама.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** кантонизација, разграничење, подела, Косово, решење.

---

Територија Косова и Метохије (површина 10.877 km<sup>2</sup>, 12,3% Републике Србије) састоји се од два јасно раздвојена историјска и географска подручја. Косово обухвата простор велике котлине између Косовске Митровице<sup>2</sup> и Приштине, према Урошевцу и Качанику, на линији

---

<sup>1</sup> aleksicjovan@rocketmail.com

<sup>2</sup> Занимљиво је напоменути да се Косовска Митровица не налази на „правом Косову“, односно у Косовској котлини, већ изван географског Косова, јер се Косовска котлина затвара на 3 km јужно од овог града, онде где се огранци планине Чичавице и јужних обронака Копаоника међусобно веома приближавају (Урошевић, 2009, стр. 257).



север–југ. Косово, у ужем значењу, простира се између Вучитрна и Урошевца (дужине око 50 km, ширине до 18 km), док је област око реке Лаб с Подујевом као центром позната као „Мало Косово“. На западном ободу Косова налази се висораван Дреница. У Косово се рачунају и друге области познате под својим историјско-географским називима: Новобрдска Крива Река, Изворник и Горња Морава. Од 1959. године у политичко-административне оквири Косова улазе и срезови Лешак и Лепосавић, иако они не спадају у историјско-географски састав ове области.

Метохија покрива области западно од висоравни Дренице, укључујући градове и вароши: Клина, Пећ, Дечане, Ораховац, Сува Река и Ђаковица. То је релативно пространа област, оивичена Проклетијама, Мокром гором и Шар планином. Она се, географски, може поделити у четири дела: северни, који се назива Пећким или Метохијским Подгором; источни, који се назива Прекорупљем (од Подгора до Мируше и Клине у сливу Белог Дрима); југозападни, који се налази у равници између Пећке Бистрице и Белог Дрима и назива се Преко воде; и западни, који се налази око Дечанске Бистрице и назива се Река (Џвијић, 1911, стр. 1133–1136). Побрђа и брежуљци у околини Ђаковице такође у ширем смислу спадају у Метохију, и називају се Хас. Призрен с околином (Гора, Опоље, Средска жупа), у географском смислу се тек од 1945. године сматра делом Метохије. Метохија је највећа котлина у Србији (на линији између Истока и Призрена, дужине 68 km и ширине око 60 km). Сам термин „Метохија“ значи „земља под управом манастира“. Назив долази од грчке речи „метох“ (грч. *μετοχή*), што значи заједница, која је првобитно означавала насеобину монаха који обрађују манастирску земљу. Многи данас, посебно странци, међутим, чини се, свесно избегавају употребу тог термина, подводећи Метохију под појам „западно Косово“, иако су то, како видимо, две потпуно различите географске области.

Српско-албански конфликт око ове територије, као специфичан процес дугог трајања, истовремено је носио и генерисао сукоб две паралелне слике прошлости, две паралелне слике стварности, две паралелне слике виктимизације, речју, два паралелна света, где су, у запаљивој мешавини међусобних анимозитета и стереотипа, уз оштро наглашене језичке, верске и културолошке баријере, настајале основе за тешко премостити јаз између ова два народа.

Свесни да ће сложено „косовско питање“, које потиче још из времена декаденције Османског царства, с временом прерасти у озбиљан међународни проблем, поједини српски интелектуалци су још од 60-их година прошлог века јавно иступали с идејама којима су покушали помирити српско историјско и албанско етничко право на ову територију. Први који је изашао с таквом врстом предлога био је признати српски књижевник и потоњи председник СР Југославије Добрица Ћосић.

Овај српски писац, партизански борац и револуционар, у то време члан Централног комитета Савеза комуниста Србије, говорећи о проблемима на Косову и Метохији, који су тада већ јавно испливали на површину, „осећању угрожености код Срба и Црногораца“, „шовинистичком расположењу и националистичкој психози у шиптарској народности“, те „иредентистичким и сепаратистичким расположењем и тежњама у извесним слојевима шиптарске националности“, на 14. седници овог тела, 29. маја 1968. године, изјавио је следеће: „Косовској истини

морамо да загледамо у срце и да је савесно и јасно промислимо. Ако се решавање ванредно тешких социјалних и развојних проблема шиптарске народности преноси с друштвеног на национални терен и види данас у остваривању националног и државног суверенитета, историјски се обманује шиптарски народ, његове енергије се усмеравају у ретроградном правцу, успоравају се и угрожавају његова еманципација и прогрес, а учвршћује бирократија и њена владавина. Ако би пут данас водио стварању јединствене албанске државе, остваривању шиптарског националног суверенитета, односно отцепљењу Косова и Метохије од Србије и Југославије, онда су неизбежни тешки и трагични судари и несагледиве историјске компликације и несреће“ (Ћосић, 2013, стр. 27). Као тадашњи верни следбеник идеологије марксизма-лењинизма, он је решење овог проблема у том моменту видео у „стварању интернационалистичке заједнице народа на темељима стварне социјалистичке самоуправе и асоцијације у свему равноправних и слободних личности, удружених на основу заједничких класних, културних, социјалних циљева и интереса, без обзира на националну припадност и границе“ (*истио*, стр. 28). Његова идеалистичка визија будућности огледала се „у стварању материјалних, културних и општедруштвених услова у којима људска личност постаје слободна, независна, целовита, да је њена национална припадност ствар њене приватне сфере, једна егзистенцијална могућност за богаћење човекове стваралачке оригиналности, једна антитеза растућој унификацији живота, друштва, цивилизације“ (*истио*, стр. 28). Иако овај наступ, како видимо, дефинитивно није имао никакву „националистичку“, „бирократско-статистичку“ и „диверзантску“ конотацију, каквим је од стране албанских, али и српских опортунистички настројених кадрова из ЦК СК Србије оглашен, послужио је као повод за избацивање Добрице Ћосића из редова Савеза комуниста.

Осим њега, такву судбину је доживео и историчар Јован Марјановић, професор Београдског универзитета, са сличним образложењем. Како су обојица одбили да се „поспу пепелом по глави“ и јавно покају за изречене ставове, другог дана заседања пленума донесени су Закључци о политичким гледиштима Јована Марјановића и Добрице Ћосића, у којима их је врхушка ЦК СКС оптужила за подстрекавање национализма, сејање сумње и нарушавање јединства Савеза комуниста (Закључци ЦК СКС, 1968, стр. 314–315).

Иако је ово био крупан догађај на тадашњој политичкој сцени, интересантно је приметити да није наишао на значајнији одјек у оновременим југословенским медијима. Томе су сигурно допринеле и масовне студентске демонстрације, које су у Београду започеле свега неколико дана касније, 2. јуна 1968. године. Ипак, „Ћосићев случај“ добио је на својој важности неколико месеци касније. Велике албанске демонстрације на којима је главна парола била „Косово република“ показале су да је Ћосић био у праву. То је потврдио и датум почетка ових масовних протеста, који су, нимало случајно, почели 27. новембра 1968. године – дан уочи „Дана албанске заставе“. Иако су полицијске снаге, уз употребу тенкова, оклопних возила, сузавца, пендрека и водених топова, прилично брутално угушиле ове демонстрације, неки врло битни албански захтеви били су испуњени: усвојени су амандмани на Устав СФР Југославије, којима је значајно појачана аутономија покрајина, а оне практично добиле статус сличан статусу република. САП Војводина и САП Косово добили су покрајински уставни закон, чиме је отворен пут њиховој

готово потпуно самосталној законској, извршној и судској власти. Као што се може видети, назив јужне покрајине СР Србије промењен је у Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово, чиме је Метохија уклоњена из назива. То симболички веома јасно говори у којем су се правцу одвијали процеси на овом простору.

Након свега тога, Добрица Ћосић добио је ореол дисидента, човека који је први јавно отворио питање Косова и Метохије, који се усудио да проговори о изузетно тешком положају српског народа у овој покрајини. Положај Срба на Косову и Метохији још више се погоршао после доношења новог Устава СФРЈ, током фебруара 1974. године. Према том правном акту, обе покрајине, и САП Војводина и САП Косово, биле су равноправне чланице југословенске федерације, а имале су и своје посланике у Скупштини Србије, што им је обезбеђивало да утичу на политику своје матичне републике, али истовремено Социјалистичка Република Србија није имала правне механизме да утиче на њихове одлуке. Тако су, парадоксално, покрајине практично имале веће надлежности од саме републике и много више могле да утичу на републику него република на њих. Ужа Србија (без покрајина) колоквијално је називана УЖАС. Под константним притиском Албанаца, прикривеним терором који се све више јавно испољавао (демонстрације 1981. године, паљење конака Пећке патријаршије, скрнављење цркава и гробаља, случај Ђорђа Мартиновића), Срби су се константно селили са Косова и Метохије у централну Србију. Између 1961. и 1981. године с овог простора иселило се 42,2% српског и 63,3% црногорски декларисаног становништва (Екмечић, 2007, стр. 538).

Све те чињенице остављале су снажан утисак на Ћосића, који, како сам каже, о томе није ништа записивао у својим свескама од јануара 1969. до великих албанских демонстрација 1981. године, „из страха да их Удба не заплени“ и сазна за његове везе са косовско-метохијским Србима, који су у њему видели неку врсту неформалног борца за њихова угрожена права (Ћосић, 2013, стр. 35). Поменуте демонстрације током марта 1981. године подстакле су га на прва размишљања о подели покрајине између Срба и Албанаца: „Срби на Косову не могу да издрже шиптарски терор. Они ће бежати и продавати имања, Косово ће за деценију-две постати албанска земља. Ако нисмо спремни да поново ослобађамо Косово, а нисмо спремни, треба га поделити са Албанијом. Узети српске крајеве и манастире, а Албанцима препустити оно што је албанско“ (истио, стр. 40). Ова мисао, записана у његовом личном дневнику, постала је његова основна идеја водила за решавање косовског проблема. Почетком деведесетих година прошлог века, у освит почетка краја југословенске државе, ова идеја је добила значајног простора у тадашњим медијима и српским интелектуалним круговима. Према Ћосићевим сведочењима, он ју је лично изнео свом познанику Бориславу Јовићу, тадашњем председнику Југославије, који га је упутио код Слободана Милошевића, тадашњег председника Србије, који је чак није узео ни у разматрање.<sup>3</sup> Током јануара 1992. године, своју идеју изложио је и америчком

<sup>3</sup> У ексклузивном интервјуу за Радио телевизију Србије, који је Милорад Вучелић, тадашњи директор РТС-а, водио с тадашњим председником Србије Слободаном Милошевићем 9. октобра 1992. године, на шкакљиво питање о могућности поделе Косова, Милошевић је одговорио: „То не долази у обзир. Апсолутно искључено. Никад не бих могао подржати тако нешто“ (Ћосић, 2013, стр. 88). Милошевић је,

амбасадору Ворену Цимерману, који га је након тога упитао да ли би Србија пристала на трећину територије Косова, на шта је Ћосић одговорио позитивно (иако га, како сам истиче, у том моменту нико није овластио да преговара о српској државној територији). Како је тих дана писао италијански часопис *Лимес*, Ћосићев предлог се односио на то да северни, источни и централни део покрајине остану у саставу Србије, а остатак територије да се припоји Албанији.

На својој идеји о подели Косова инсистирао је и касније, када је постао први председник Савезне Републике Југославије. Своје виђење решења тог проблема предочио је Сајрису Венсу и лорду Овену, који Ћосићев предлог нису прихватили. Поново је покушавао да склопи договор са Слободаном Милошевићем о промени националне политике према Косову и Метохији, с крајњим циљем територијалне поделе те територије између Србије и Албаније. Као и прошлог пута, Милошевић је ове предлоге игнорисао. То је био и један од разлога због којих је с њим ушао у сукоб, што је проузроковало Ћосићеву смену с функције председника државе, 31. маја 1993. године. Шест дана касније, он је у својим мемоарима забележио: „Скоро две деценије сам убеђен да је Косово рак Србије и да га треба одрезати, а при том спасти Пећку патријаршију, Дечане, Грачаницу и косовополско етничко подручје око Грачанице. Милошевић и већина српских политичара, укључујући и оне из опозиције, нису имали храбрости за ту 'националну издају', па се косовско питање решава војском и полицијом. Сада је са косовским Албанцима неминован рат или капитулантска постепена предаја Косова Албанији“ (*истио*, стр. 99).

Свој предлог за историјски компромис између Срба и Албанаца упутио је и влади Француске 15. маја 1999. године, за време НАТО бомбардовања СРЈ. У тим трагичним данима за његову земљу и народ, подела Косова деловала је многим као спасоносно решење, упркос томе што је огроман део јавности у Србији ту опцију сматрао капитулантском. „Историјски компромис и трајно решење вековних албанско-српских сукоба, који потресају читав балкански простор, може се остварити територијалним разграничењем Срба и Албанаца поделом Косова. Ако није могла да опстане мултиетничка Титова Југославија, ако није успео експеримент с мултиетничком дејтонском Босном и Херцеговином, сасвим је извесно да после грађанског и етничког рата не може опстати ни мултиетничко Косово. После албанског устанка за отцепљење и рата Америке и Европске уније против Србије, Албанци и Срби не могу да живе заједно на Косову. Трајан мир и спокојство не може им донети жандармерија НАТО-а и Уједињених нација, тим пре што је њено присуство привремено. На Косову и Метохији, око великих српских манастира и етничких енклава, треба формирати самосталне државице, попут Сан Марина, Андоре, Ватикана, Лихтенштајна и сличних државно-правних, суверених заједница у Европи, каква је и

---

иначе, веровао да етнички чисто Косово не би ишло у прилог ни самим Албанцима, који су ка томе очигледно тежили: „Став за етнички чистим и економски и политички аутономним, изолираним Косовом није могућ идејно-политички, етнички, али, у крајњој линији, такав став није у интересу албанског народа. Овакав национализам искључио би га из окружења и не само успорио већ и зауставио његов развој и у економском и уопште у духовном смислу. Као што је Енвер Хоџа својом политиком иначе мали албански народ и једно већ јако неразвијено друштво, искључио из Европе, лишио га могућности да учествује у динамичном животу савременог света. А овај део албанског народа тежи ка Европи, ка модерном друштву, не треба га на том путу зауставити“ (Милошевић, 1989, стр. 143).

Аланд у Финској. Српске пределе на северу Косова, који су јој припадали од ослобођења од Турака до 1958, прикључити Србији, а јужне пределе Косова и део Метохије, где живи албанска већина, прикључити Албанији или самосталној албанској држави, ако то желе косовски Албанци. Приштина у којој живе измешани Албанци и Срби може се уредити као дистрикт или на неки сличан начин. Праведно поделити и индустријске и енергетске потенцијале, без обзира на етнички састав околине“ (Ћосић, 2004, стр. 296–297). Француска влада, међутим, није дала никакав одговор на овај предлог.

После потписивања Кумановског споразума, 10. јуна 1999. године, доношења Резолуције 1244, повлачења оружаних снага Србије, протеривања више од 250.000 Срба и других неалбанаца, а потом и сукоба с албанским терористима на југу централне Србије, Ћосић током јануара 2003. предлаже нову, конкретну стратегију за решавање косовског проблема. Захтевао је иницијативу српске стране, наметање теме статуса Косова, јасно дефинисање права и интереса Србије и српског народа на овој територији, међународне гаранције за заштиту српских цркава и манастира. Његова концепција подразумевала је тражење статуса конститутивности српског народа на Косову и Метохији. Она би се огледала у некој врсти федерализације Косова и Метохије, формирањем српског и албанског ентитета, који би имали своје институције преко којих би остваривали своје интересе. Према тој концепцији, политичко-друштвени систем Косова и Метохије заснивао би се на узајамној повезаности и сарадњи ова два ентитета, где би се заједнички интереси пласирали преко заједничких органа. Српски ентитет би имао регуларне везе са Србијом и ефикасне механизме заштите својих културних и верских споменика. Оба ентитета би са Србијом била у некој врсти асиметричне везе, српски у тешњој, албански у крајње лабавој, готово само формалној (Ћосић, 2013, стр. 236). Међутим, он је и те како био свестан чињенице да велике западне силе неће прихватити овај концепт. У том случају, имао је „план Б“: тражити територијалну поделу; ефикасне међународне гаранције за Србе који остају у албанском делу Косова и Метохије; посебан статус за српске верске објекте (*истио*, стр. 236).

Према Ћосићевим сведочењима, ову концепцију прихватио је и тадашњи српски премијер Зоран Ђинђић. Њих двојица су били у сталном контакту и често су се консултовали о овом проблему. Ђинђић је и пре тога у јавност излазио са изјавама којима је потенцирао неку врсту поделе Косова. На састанку врха његове Демократске странке и чланова коалиције ДОС током 2002. године, Ђинђић је, према наводима тадашњег високог функционера ДС-а, Зорана Живковића, говорио: „Добра решења за Косово су потрошена до 1999. Нама су остала само лоша. Оно које је најмање лоше од преосталих јесте поделити Косово“ (доступно на: <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/kako-smo-delili-kosovo.html>; приступљено 11. 8. 2017. године).<sup>4</sup> Наводно је дошло и до директних преговора, који су се у тајности одржавали између Ђинђића и вођа косовских Албанаца. То је 2006. године у интервјуу за Радио Слободна Европа

<sup>4</sup> „Косово је као дивља градња за које ће међународна заједница рећи да га је лакше легализовати него рушити... Јесам за очување Дејтона, али дајте да нађемо неки компромис кроз регионалну сарадњу, кроз билатералну сарадњу албанског дела Косова са Албанијом, српског дела Косова са Србијом...“ (Доступно на: <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/kako-smo-delili-kosovo.html>; приступљено 11. 8. 2017. године.)



изјавио Чарлс Купчан, амерички експерт за Западни Балкан и професор на Универзитету Џорџтаун у Вашингтону, указавши да неки елементи тадашњег арбанашког вођства на Косову нису били тврдо против те опције (доступно на: <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/kako-smo-delili-kosovo.html>; приступљено 11. 8. 2017. године). Свему томе у прилог говори и сведочење актуелног председника Демократске странке, Драгана Шутановца: „Зоран је тражио коначно решење за Косово, а његова идеја је била да се договоримо око поделе на обострано прихватљив начин, након чега би Србија прва признала косовски део. У то време неки утицајни интелектуалци су убеђивали Зорана да, уколико се договори подела Косова, у исто време Србија покрене поступак 'анектирања' Републике Српске. Зорана су убрзо после тога убили, а први атентат у покушају је био управо кад је ишао у Бања Луку“ (доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/dragan-sutanovac-zoran-djindjic-je-imaop-plan-podele-kosova-i-pripaja-nja-republike-srpske.html>; приступљено 13. 8. 2017. године). Убиством Зорана Ђинђића 12. марта 2003. године наводно су прекинути сви конкретнији преговори о подели, а у српској штампи су неретко објављивани текстови у којима се тврдило да је управо његова енергична иницијатива за решавање питања Косова и Републике Српске лежала у позадини атентата (доступно на: <http://www.blic.rs/vesti/politika/djindic-ubijen-i-zbog-kosova/pbd2khh>; приступљено 10. 8. 2017. године; <https://www.ekspres.net/drustvo/intervju-guri-dindic-je-ubijen-kada-je-rekao-da-ce-ujediniti-rs-i-srbiju-ako-nam-otmu-kosovo>; приступљено 10. 8. 2017. године; [http://www.b92.net/info/vesti/pregled\\_stampe.php?yyyy=2006&mm=08&dd=04&nav\\_id=206863](http://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2006&mm=08&dd=04&nav_id=206863); приступљено 10. 8. 2017. године). Поменути Зоран Живковић, који је наследио Ђинђића, 2006. године је у средствима јавног информисања тврдио да је и он сам, у свом мандату, заговарао поделу, и да је тај предлог стално износио свим високим међународним званичницима приликом сваког сусрета, те да таква идеја ниједном није била одбачена (доступно на: <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/kako-smo-delili-kosovo.html>; приступљено 11. 8. 2017. године).

Једнострано проглашење независности Косова 17. фебруара 2008. године Ђосић је видео као последицу антисрпске политике великих западних сила и неодговорне политике практично свих српских руководства после 1945. године: српских комуниста „Титовог доба“, Ивана Стамболића, Слободана Милошевића, „нове демократске власти“, али и Српске православне цркве и српских лидера са Косова и Метохије (Ђосић, 2013, стр. 333–334). У свом интервјуу за *Недељник* изјавио је да Косово и Метохија „више не постоји као јужна српска покрајина“ (доступно на: <http://www.nedeljnik.rs/velike-price/portalnews/poslednji-intervju-dobrice-cosica-da-li-smo-razumeli-njegove-poruke/>; приступљено 15. 8. 2017. године). Ипак, и поред тога је *Вечерњим новостима* дао интервју у којем је рекао да „Косово никада не би предао, ни цивилизовано, ни ратом“ (доступно на: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html>; 388020-Cosic-Nisam-trgovao-Kosovom; приступљено 15. 8. 2017. године).

Иако је Добрица Ђосић „отац идеје“ о подели Косова, није био једни интелектуалац који је размишљао у том правцу. Баш у време када је он постајао председник „Треће Југославије“, југословенски архитекта и стручњак за просторно планирање, Бранислав Крстић, изнео је једну од најоригиналнијих идејних скица за решавање проблема Косова и Метохије. Он је, наиме, током

1992. године, након обимних истраживања и детаљних анализа демографских, културолошких, економских и географских карактеристика Косова и Метохије, дао свој предлог решења, које је, како је сам рекао, за циљ имало поштовање и помирење два права на ову територију: српског историјског и албанског етничког.

Темељ његовог решења почивао је на пет начела: 1) оба права су легитимна; 2) ниједно од ових права није ваљано ако није остварено легално; 3) нико не може остваривати своје право на штету права другога; 4) историјско и етничко право настала су на одређеним територијама, током дужег времена, и у решавању права треба уважити и те територије; 5) нико не може захтевати признавање својих права ако није спреман да призна права других (Крстић, 2000, стр. 159–160). Полазећи од наведених начела, свој пут ка решењу косовско-метохијског проблема видео је у стварању асиметричних ентитета, од којих би се један реинтегрисао у територију остатка Србије, а други конституисао у територију са специјалним статусом (по узору на „подручје мировне заштите“ из Венс–Овеновог плана за Босну и Херцеговину). Срби би, према том решењу, под својом ефективном контролом задржали најзначајније културноисторијске споменике, епска места своје историје: Пећку патријаршију, Високе Дечане, Грачаницу и Косово поље, с приступним територијама и тамошњим становништвом. Други споменици највише вредности, попут Манастира Светих Архангела, Цркве Богородице Љевишке или Цркве Светог Спаса, требало би да буду премештени (*истио*, стр. 303). Албанци би под својом директном влашћу имали највећи део Косова и Метохије и 86% своје популације. На тој територији би живело 1.063.600 Албанаца, 61.900 Срба и Црногораца (које увек наводи уз Србе, али ипак као као посебну заједницу), као и 67.700 становника осталих заједница (*истио*, стр. 304). Сиринићка жупа с планином Брезовицом и општином Штрпце, према његовој замисли, не би могле остати својеврсни српски резервати, као ни општине Подујево или Исток албански, па је, стога, предлагао да се у обзир узме и опција размене становништва (*истио*, стр. 303). Подразумевало се да оба ентитета у свом саставу имају велике урбане средине у којима би обе етничке заједнице остваривале право на живот без икаквог вида дискриминације. И српски и албански ентитет имали би своје универзитете, библиотеке, клиничке центре, позоришта, биоскопе, спортске објекте и друге институције и јавне установе. У саставу српског ентитета остала би Косовска Митровица, део Приштине и Пећи, а у саставу арбанашког остали делови Приштине и Пећи, као и Призрен, Ђаковица, Урошевац, Дечане (без манастира) и друге средине у којима су Албанци чинили апсолутну већину становништва. Српском ентитету би, по природи ствари, требало да припадну и горњи токови две главне реке Србије, Ибра (Ибарски Колашин) и Мораве (део Косовског Поморавља).

Битне елементе у обликовању оба ентитета, осим културне баштине и етничке структуре становништва, Крстићу је дала и мапа власништва земљишних поседа. Он је на основу репрезентативног узорка утврдио да у јужној српској покрајини 78,9% албанског становништва поседује 67,8% укупног приватног земљишта, а 15,5% српског (и црногорског) становништва – 28,6 одсто (*истио*, стр. 305–306). Највећи проценат приватног земљишта у власништву Срба претежно се налазио на простору севера Косова и ареала између Липљана и Приштине. Треба

напоменути да у тај проценат није улазило црквено земљиште, које је Српској православној цркви одузето после 1945. године. Наведени подаци су додатно ишли у прилог његовој замисли према којој би северни део Косова и делови Метохије требало да буду потпуно реинтегрисани у државно-правни организам Републике Србије, док би остали делови покрајине били под контролом Албанаца.

Осамнаестог октобра 1992. године, Крстић је свој коначно дорађени предлог решења косовског проблема упутио тадашњем председнику владе СР Југославије Милану Панићу, чији је неименовани саветник изразио резерве, због могућег негативног реаговања Владе Србије. Седам дана касније, Крстића је поводом његовог предлога позвао проф. др Светозар Стојановић, тадашњи специјални саветник председника СРЈ, који је након исцрпног разговора подржао Крстићев приступ и заказао његов сусрет с тадашњим шефом државе Добрицом Ђосићем (*истито*, стр. 333). Деветнаестог децембра 1992. године дошло је до састанка Крстића и Ђосића. Ђосић је, у начелу, подржао Крстићев предлог и изразио спремност да посредно делује. Три дана касније, Крстић је разговарао и с генералом Животом Панићем, начелником Генералштаба Војске Југославије. Крстић је детаљно изнео свој предлог, линије разграничења и оквир „подручја мировне заштите“, аналогно Венс–Овеновом плану за БиХ. Генерал Панић је, према Крстићевим речима, предлогу поклатио највишу пажњу. У наредним данима је надлежна служба на основу Крстићевог плана израдила детаљне карте с етничком структуром насеља на Косову и Метохији и евентуалним размештајем културних споменика I и II категорије (*истито*, стр. 334). Међутим, изборна кампања и резултати ванредних избора из децембра 1992. године, те постизборна дешавања, „отупили“ су и из пажње јавности склонили Крстићеву иницијативу, па је она остала само у домену теорије.<sup>5</sup>

Половином деведесетих година прошлог века свој предлог решења косовског проблема изнео је и тадашњи председник Српске академије наука и уметности (САНУ) Александар Деспић. Забринут за будућност српске нације, он је на годишњој скупштини САНУ рекао да ће „кроз двадесет или тридесет година, Србија постати земља с два народа сличне бројности – двојезичка земља са два језика који немају исти корен“ (доступно на: <http://www.nin.co.rs/arhiva/2373/2373b.html>; приступљено 17. 8. 2017. године). Деспић је тада предложио да се под хитно отпочну преговори с Албанцима о мирном разграничењу по принципу већинског становништва, уз уважавање економских и културних чинилаца. Суштина ове не сасвим прецизно дефинисане мапе поделе Косова и Метохије сводила се на то да Србији, односно тадашњој СР Југославији, остане највећи део културноисторијског наслеђа (Пећ и Пећка патријаршија, манастир

<sup>5</sup> Своју идеју за решење питања Косова и Метохије Бранислав Крстић је уобличио у књигу под називом *Косово између историјског и етничког права* (касније се појављује и под насловом *Косово пред судом историје*), коју је издао две године касније. Деветнаестог августа 1994. године своју студију је на увид послао Слободану Милошевићу. Тадашњи председник Србије на Крстићеву књигу и писмо, које је посредно добио, није реаговао. Књига је упућена и тадашњем председнику Црне Горе Момиру Булатовићу. (Не)реакција је била слична. Чини се да тадашње државно руководство СР Југославије његов план није озбиљније узело у разматрање (Крстић, 2000, стр. 334).



Високи Дечани, манастир Грачаница), поред РМХК „Трепча“ као најважнијег привредног субјекта на овом простору. Граница поделе би, према овој замисли, ишла тик поред градског језгра Приштине, практично кроз градску територију, и она би, попут оне у дистрикту Брчко, представљала неку врсту коридора којим би регион Подујева, у којем је проценат Срба врло мали, био повезан с главнином албанског дела. Својеврсни куриозитет ове поделе био је у томе што метохијски део, у којем су смештене неке од највећих српских светиња, не би имао географски континуитет са Србијом, већ са Црном Гором, слично као после Првог балканског рата. Деспићев предлог је био својеврсна сензација, права медијска бомба (доступно на: [http://www.vreme.co.rs/arhiva\\_html/435/14.html](http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/435/14.html); приступљено 17. 8. 2017. године). Наишао је на оштру критику великог дела јавности, поготово лидера косовско-метохијских Срба, док га је једино јавно подржао Десимир Тошић, савезни посланик Демократске странке. Његова идеја се практично подударала с идејом америчког интелектуалца српског порекла Стивена Мајсторовића, који је у својој књизи *Завршница на Косову*, предложио поделу јужне српске покрајине према којој би четвртина њене територије припала Србији, а остатак Албанцима, који би имали опцију уједињења с Албанијом или формирање нове државе (доступно на: <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/kako-smo-delili-kosovo.html>; приступљено 11. 8. 2017. године).

Некако баш у то време, једну од интересантнијих идеја за решење овог проблема изнео је српски правник, универзитетски професор Миодраг Јовичић, који је заговарао претварање тадашње Савезне Републике Југославије у регионалну државу, у којој би се укинуле административне границе између Србије и Црне Горе, као и аутономије Косова и Метохије и Војводине. То је сматрао неминовношћу, истичући да је тадашње државно-правно уређење СРЈ потпуно неефикасно и нефункционално (Јовичић, 1996, стр. 63–70). Зато је предлагао да се северна српска покрајина подели на три региона (Банат, Бачка и Срем), док би територија јужне српске покрајине била подељена на два региона (косовски и метохијски). Свим националним мањинама настањеним на просторима регионалне државе била би загарантована сва права (лична, политичка, социјално-економска), која би, без дискриминације, уживали равноправно с припадницима већинског, српског народа. Поред тога, припадници националних мањина би, без обзира на то да ли су територијално груписани на једном подручју или живе на целој територији земље, уживали и колективна права, „чији основ лежи управо у њиховом разликовању од припадника већинског народа“ (*истио*, стр. 70).

Непоколебљив у ставу да Косово мора остати у саставу Србије, али такође свестан чињенице да је након дугогодишњег антагонизма тешко постићи консензус између представника српских власти и албанских лидера, Јовичић је предложио да се у косовском и метохијском региону, поред уставом загарантованих индивидуалних и колективних права која би уживали припадници мањинских група, обезбеди и посебна организација власти, јединствена за ту територију. Регионалне скупштине у косовском и метохијском региону имале би, за разлику од осталих региона, два већа, једно образовано општим и непосредним изборима, уз примену мешовитог већинско-пропорционалног система, док би друго веће чинили у паритетном саставу представници Албанаца, с једне, и остали грађани, с друге стране (*истио*, стр. 136–139). Одлуке

би се, за разлику од других региона, доносило сагласношћу или двотрећинском већином оба већа. И у регионалном извршном органу били би заступљени представници мањинског становништва, а њихов број би био предвиђен статутом региона (*истито*, стр. 136–139). Овакво стање у будућем региону „Косово“ и будућем региону „Метохија“, наравно, није никако могло да буде коначно решење, јер је Јовичићева визија регионалне државе подразумевала постојање 13 потпуно равноправних региона и потпуно равноправних грађана, па је та посебна организација власти требало да траје до тренутка постизања евентуалног консенсуса, „док шиптарско становништво не докаже своју спремност да се понаша лојално и када се ваља надати да ће потреба за пружањем било каквог посебног облика заштите у пракси, временом постајати све мања и када ће и одговарајуће норме постепено губити своју важност“ (*истито*, стр. 149). Јовичић је сматрао да би овако устројена регионална држава, почивајући на својој демократској суштини, обезбедила припадницима националних мањина највећа могућа права по највишим европским стандардима, те да би, с временом, тај проблем био деполитизован. Међутим, догађаји који су уследили показали су да то није био случај.

Последња конкретна идеја о некој врсти компромисног решења за Косово и Метохију пре запоседања ове територије од стране НАТО пакта потекла је од српског историчара и дипломате Душана Батаковића. Он је септембра 1998. године, шест месеци уочи почетка агресије овог војно-политичког савеза на СР Југославију, предложио модел кантонизације, којим би се очувао мултиетнички састав покрајине, уз формирање посебних области у којима су Срби чинили већину. Кантонима би била обухваћена претежно аграрна подручја, без великих градова; у самим градовима био би успостављен посебан, мешовит режим управе. Кантони са српском већином нису морали обавезно бити територијално повезани, али би свакако били у тесној, директној вези са Србијом; насупротив томе, део територије под албанском самоуправом, такође подељен у кантоне, могао би, по самосталној одлуци, да добије нешто шири статус унутар Србије. Такво решење би, према речима Батаковића, било слично моделу степенасте аутономије каква данас постоји у Шпанији (Батаковић, 2007, стр. 235–236). Кантонима са српском већином додали би се сви српски манастири с имањима и поседима који су им припадали до експропријације после завршетка Другог светског рата. Имали би сопствену локалну самоуправу, са српским судством и полицијским органима. Кантоналне скупштине би биле једнодомне, а ни албански ни српски кантони не би били без одређеног процента становништва другог етничког порекла; заштита њихових интереса била би обезбеђена једнаким третманом мањинских група у сваком од кантона, по узору на Швајцарску (*истито*, стр. 236).

Батаковић је предложио стварање пет српских кантона.

Први кантон обухватао би ареал Ибарског Колашина са средиштем у Зубином Поток и општинама Звечан и Лепосавић.

Други кантон би се односио на простор између Косова Поља и Липљана, са српским селима на том подручју (Лазарево, Милошево, Грачаница, Чаглавица, Добротин, Лапље Село...). Административне границе тадашњих општина биле би кориговане тако да се од мањих српских

насеља на том подручју образују нове општине, којима би руководили представници локалне заједнице.

Трећи кантон би захватио подручје Косовског Поморавља између општина Косовска Каменица, Косовска Витина и Гњилане, где би се, као и у претходном случају, у међувремену извршила корекција међуопштинских граница.

Четврти кантон би се формирао на простору Сиринићке жупе, са седиштем у малој планинској општини Штрпце, уз могућност припајања области Опоље и Гора, насељене углавном Горанцима, етничком заједницом словенског порекла, исламске вероисповести и врло специфичног говора, који они називају нашинским.

Пети кантон би, према речима Батаковића, заокружио српске сеоске насеобине у Метохији: од Пећи до Истока и Клине, где постоје низови територијално повезаних српских руралних области. Том замишљеном кантону би се припојила и велика манастирска имања Високих Дечана и Пећке патријаршије, и то у обиму који је затечен пре почетка Другог светског рата. На сличан начин, свим другим кантонима би се, као што смо већ споменули, припојила имања других српских манастира (Бањска, Соколица, Дубоки Поток, Грачаница, Девич, Свети Архангели, Зочиште, Драганац, Гориоч, Будисавци...).

Евентуалним формирањем наведених конституенти, Срби би под својом управом имали око 30 одсто територије Косова и Метохије, док би остатак контролисали Албанци (*исто*, стр. 236). Кад су њихови кантони у питању, њима би било слободно остављено да сами одаберу како би изгледали: њихов број, структуру, врсту уређења, судске, управне и полицијске органе, укратко, потпуну унутрашњу самоуправу. Гарант споразуму о кантонизацији била би Народна скупштина Србије, а спољни јемац међународна заједница (*исто*, стр. 239–240).

Наведени план, који су подржали поједини лидери косовских Срба (Момчило Трајковић) и владика рашко-призренски Артемије, изложен је домаћој и иностраној јавности неколико месеци уочи рата, али није прихваћен ни од тадашњих српских власти, ни од међународних фактора, пре свега великих западних сила. Ипак, треба рећи да је у току лета 1999. године, шеф Мисије Уједињених нација на Косову и Метохији Бернар Кушнер на поновљени предлог о кантонима реаговао идејом о прегруписавању српског становништва у безбедна подручја, односно у заштићене зоне (што би фактички и значило неку врсту кантонизације). Ипак, и то је остало само „мртво слово на папиру“. Предлог кантонизације противио се „напорима међународне заједнице у изградњи јединственог Косова“, како су истакли министри спољних послова Француске, Ибер Ведрин, и Немачке, Јошка Фишер (доступно на: <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=212563>; приступљено 30. 8. 2017. године). Сједињене Америчке Државе, главни протагониста свих ратних дешавања на Балкану током последње деценије XX века, такође су се супротставиле Батаковићевом предлогу. Зато је он, као и сви претходни, осуђен да само остане на нивоу идеје која (ни)је могла да се спроведе у дело.

Сви поменути предлози српске интелектуалне елите о некој врсти компромисног решења за косовски проблем, међутим, нису уродили плодом. Често су се налазили и на удару јавности, било српске, која их их најчешће осуђивала као „издајничке“, било албанске, која их је етикетирала као „опасне“ и „хегемонистичке“. Последњи конкретан предлог о некој врсти поделе Косова потекао је од актуелног шефа српске дипломатије Ивице Дачића, који је скицу ове идеје први пут предочио јавности 15. 5. 2011. године (доступно на: [http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=05&dd=15&nav\\_category=640&nav\\_id=512206](http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=05&dd=15&nav_category=640&nav_id=512206); приступљено 30. 8. 2017. године). Од тада до дан-данас он чврсто заступа то становиште, истичући да је „једино реално решење за Косово и Метохију у разграничењу територија“ (доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/ivica-dacic-razgranichenje-jedino-resenje-za-kosovo.html>; приступљено 2. 9. 2017. године). Овакав став је наишао на различите реакције, како у домаћој, тако и у међународној јавности. Једни га сматрају „закаснелим“, други „пробним балоном Београда“, док неки у њему виде занимљиву идеју и пут ка потенцијалном решењу (доступно на: <http://rs.n1info.com/a290583/Vesti/Vesti/Dacic-Razgranichenje-a-ne-podela-Kosova.html> приступљено 2. 9. 2017. године; <http://www.blic.rs/vesti/politika/svajcarski-list-podela-kosova-probni-balon-beograda/qx9kx2r>; приступљено 2. 9. 2017. године; <http://mondo.rs/a1032283/Info/Srbija/Dacic-o-podeli-Kosova.html>; приступљено 2. 9. 2017. године; <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:513697-Dacic-Podela-Kosova-dobro-resenje>; приступљено 2. 9. 2017. године; <http://www.blic.rs/vesti/politika/dacic-kriticari-mog-predloga-bi-da-predaju-celo-kosovo/9xbwmm2>; приступљено 2. 9. 2017. године). Ипак, и поред тога, треба рећи да српска званична државна политика никада јавно није иступила с идејом поделе своје јужне покрајине, или пак разграничења са косовско-метохијским Албанцима. Она и даље „виси у ваздуху“.

\* \* \*

Тема коју смо покушали презентовати, анализирати и научно обрадити и више је него актуелна. Позив председника Србије Александра Вучића српским интелектуалцима за учешће у „унутрашњем дијалогу“ о Косову и Метохији поново је сместило овај изузетно комплексан проблем у центар медијске пажње. Чињеница да у њему учествују правници, историчари, књижевници, социолози, економисти, представници САНУ, СПЦ, Матице српске и других значајних институција указује на то да постоји политичка воља да се саслушају и узму у разматрање сви евентуални предлози српске интелектуалне елите за решење овог вековног проблема. Ценимо да би консултовање неких ранијих предлога, о којима смо писали у овом раду, свакако било од користи. Можда се у неком од њих крију елементи правог модела за потенцијално компромисно решење у садашњим изразито неповољним међународним околностима, којим би Србија сачувала минимум својих животних интереса на Косову и Метохији, а Албанци задовољили своје националне аспирације. То је, у неку руку, и смисао овог истраживања.

## ЛИТЕРАТУРА

### Објављени извори

*Савез комуниста у борби за националну равноправност* (1968). Београд: НИП Комунист.

### Интернет документи

Albancima zemlja, Srbima mit, *NIN*, 20. 6. 1996. Доступно на:

<http://www.nin.co.rs/arhiva/2373/2373b.html> [приступљено 17. 8. 2017. године].

Veljko Lalić i Marko Prelević, Poslednji intervju Dobrice Ćosića: Da li smo razumeli njegove poruke, *Nedeljnik*, 22. 5. 2016. Доступно на: <http://www.nedeljnik.rs/velike-price/portalnews/poslednji-intervju-dobrice-cosica-da-li-smo-razumeli-njegove-poruke/> [приступљено 15. 8. 2017. године].

Dačić: Podela Kosova dobro rešenje!, *Večernje novosti*, 8. 10. 2014. Доступно на:

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:513697-Dacic-Podela-Kosova-dobro-resenje> [приступљено 2. 9. 2017. године].

Dačić: Kritičari mog predloga bi – da predaju celo Kosovo, *Blic*, 1. 8. 2017. Доступно на:

<http://www.blic.rs/vesti/politika/dacic-kriticari-mog-predloga-bi-da-predaju-celo-kosovo/9xbwmm2> [приступљено 2. 9. 2017. године].

Dačić: Razgraničenje, a ne podela Kosova“, *N1*, 13. 8. 2017. Доступно на:

<http://rs.n1info.com/a290583/Vesti/Vesti/Dacic-Razgranicenje-a-ne-podela-Kosova.html> [приступљено 2. 9. 2017. године].

Dačić o podeli Kosova, *Mondo*, 13. 8. 2017. Доступно на:

<http://mondo.rs/a1032283/Info/Srbija/Dacic-o-podeli-Kosova.html> [приступљено 2. 9. 2017. године].

Добрица Ћосић, Нисам трговао Косовом, *Вечерње новости*, 11. 7. 2012. Доступно на:

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:388020-Cosic-Nisam-trgovao-Kosovom> [приступљено 15. 8. 2017. године].

Драган Шутановац, Ђинђић је имао план поделе Косова и припајања Републике Српске, *НСПМ*, 2. 10. 2014. Доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/dragan-sutanovac-zoran-djindjic-je-imaо-plan-podele-kosova-i-pripajanja-republike-srpske.html> [приступљено 13. 8. 2017. године].

Ђинђић ubijen i zbog Kosova, *Blic*, 3. 11. 2005. Доступно на: <http://www.blic.rs/vesti/politika/djindic-ubijen-i-zbog-kosova/pbd2khh> [приступљено 10. 8. 2017. године].

Ђинђић tražio da se hitno reši status Kosova, *B92*, 4. 8. 2006. Доступно на:

[http://www.b92.net/info/vesti/pregled\\_stampe.php?yyyy=2006&mm=08&dd=04&nav\\_id=206863](http://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2006&mm=08&dd=04&nav_id=206863) [приступљено 10. 8. 2017. године].

Ивица Дачић, Разграничење једино решење за Косово, *НСПМ*, 9. 4. 2012. Доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/ivica-dacic-razgranichenje-jedino-resenje-za-kosovo.html> [приступљено 2. 9. 2017. године].

Ivica Dačić, Podela Kosova jedino rešenje, *B92*, 21. 9. 2012. Доступно на: [http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=05&dd=15&nav\\_category=640&nav\\_id=512206](http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=05&dd=15&nav_category=640&nav_id=512206) [приступљено 30. 8. 2017. године].

Intervju, Guri: Đinđić je ubijen kada je rekao da će ujediniti Srbiju i RS ako nam otmu Kosovo!, *Ekspres*, 16. 6. 2016. Доступно на: <https://www.ekspres.net/drustvo/intervju-guri-dindic-je-ubijen-kada-je-rekao-da-ce-ujediniti-rs-i-srbiju-ako-nam-otmu-kosovo> [приступљено 10. 8. 2017. године].

Милан Динић, Како смо делили Косово, *НСПМ*, 8. 6. 2011. Доступно на: <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/kako-smo-delili-kosovo.html> [приступљено 11. 8. 2017. године].

Pomirenje prava Srba i Albanaca, *Vreme*, 24. 5. 2001. Доступно на: <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=212563> [приступљено 30. 8. 2017. године].

САНУ, певање глумима, *Vreme*, 20. 2. 1996. Доступно на: [http://www.vreme.co.rs/arhiva\\_html/435/14.html](http://www.vreme.co.rs/arhiva_html/435/14.html) [приступљено 17. 8. 2017. године].

Švajcarski list: Podela Kosova „probni balon“ Beograda“, *Blic*, 1. 8. 2017. Доступно на: <http://www.blic.rs/vesti/politika/svajcarski-list-podela-kosova-probni-balon-beograda/qx9kx2r> [приступљено 2. 9. 2017. године].

## Литература

Батаковић, Д. (2007). *Косово и Метохија: историја и идеологија*. Београд: Чигоја штампа.

Екмечић, М. (2007). *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у Новом Веку (1492 – 1992)*. Београд: Завод за уџбенике.

Илић, П. (2007). О континуитету сецесионистичког деловања албанских националиста, у К. Михаиловић (ур.), *Косово и Метохија – прошлости, садашњости, будућности*. Београд: САНУ.

Јовичић, М. (1996). *Регионална држава: уставноправна ситуација*. Београд: Вајат.

Крстић, Б (2000). *Косово пред судом историје*. Земун: Бранислав Крстић, аутор-издавач.

Милошевић, С. (1989). *Године расцепљења*. Београд: БИГЗ.

Урошевић, А. (2009). *О Косову: градови, насеља и дружи антропогеографски списи*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“.

Цвијић, Ј. (1911). *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије: с промајтрањима у Јужној Бугарској, Тракији, суседним деловима Мале Азије, у Тесалији и Епиру*. Књ. 3. Београд: Српска Краљевска Академија.

Ћосић, Д. (2004). *Српско питање, књ. II*. Београд: „Филип Вишњић“.

Ћосић, Д. (2013). *Косово 1966–2013*. Београд: Вукотић медиа.

JOVAN J. ALEKSIĆ

CANTONISATION, DELINEATION, DIVISION:  
ABOUT SOME SERBIAN INTELLECTUALS' PROPOSALS FOR  
A COMPROMISE SOLUTION TO THE KOSOVO PROBLEM

SUMMARY

The complex Kosovo and Metohija issue, which dates from the period of the Ottoman Empire, today still represents the main stumbling block in Serbian-Albanian relations. The so-called self-proclaimed independence of the "Republic of Kosovo" and its recognition by the major Western powers and more than 100 countries have further contributed to complicating this problem. Regarding the official Serbia, the area of Kosovo and Metohija is still, formally and legally, part of its country as a whole, while in terms of Albanian people, Kosovo and Metohija is an independent state. How can these two diametrically opposing viewpoints be reconciled? How can historical rights of Serbs and the present ethnic right of Arbanasi to this territory be simultaneously satisfied? Is such compromise possible at all? Some representatives of Serbian intellectual elite have been trying to answer these questions since the '60s of the last century until the present day. In the paper you are reading, one can see what the directions of their consideration were.

**KEYWORDS:** cantonisation, delimitation, division, Kosovo, solution.



АНА М. АНДРЕЈЕВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за енглески језик и књижевност

## ШЕКСПИР И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** Шекспирове драме су током времена пронашле свој пут од позоришта „Глоб“ до глобалне сцене. Од локалног и националног, он је врло брзо постао светски писац. Пратећи ширење и рецепцију његових дела у различитим земљама можемо увидети процес прожимања култура. Различите националне групе у различито историјско време прилагођавају Шекспира свом националном идентитету, али се увек и саме прилагођавају естетичкој и аксиолошкој суштини његових дела. Поједине Шекспирове драме су се понекад користиле и у идеолошке сврхе од стране одређених политичких или религијских групација, попут нациста или Јевреја. Шекспир је данас глобалан писац, а његове драме су изван ограничења одређеног језика или територије због својих универзалних вредности и тема. У његовим драмама можемо пронаћи нека од главних питања модерне глобализације: економске аспекте, религијске конфликте, родну (не)једнакост, моћ империјалистичких режима, сукоб Истока и Запада, али и рушење граница и друга. Шекспир је био свестан таквих проблема зато што је живео у ренесансној Енглеској, која је, као империјалистичка сила жељна доминације, трговином већ била повезана са свим континентима, те је самим тим била мултидимензионална и више флуидна у прожимању култура него што се мисли. Ренесансна Енглеска је била и поприште међурелигијских конфликта који су снажно утицали на обликовање човека тог времена. Велики писац није могао да буде имун на утицаје страних култура и обичаја, као ни на импликације светских историјских и религијских конфликта. У овом раду биће приказано какав су утицај различите културе имале на Шекспирова дела, али и начин њихове рецепције и прилагођавање страним културама. Затим ће се указати на одређене проблеме глобализације које је Шекспир пророчки представио у својим драмама.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Шекспир, ренесанса, позориште „Глоб“, глобализација.

Од чувених пророчких речи Бена Џонсона, Шекспировог савременика, да је он писац који „није за једно доба, већ за сва времена“, свет није престао да буде фасциниран Шекспировим

<sup>1</sup> andrejevic03@gmail.com

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ (ИИИ 47023).



делима. Од локалног и националног, он је врло брзо постао светски писац. Дела великог барда енглеске ренесансне позорнице с временом су се одомаћила на свим светским сценама. Како је Шекспир преко свог матичног позоришта „Глоб“ постао глобални писац? Сама реч глобализација етимолошки је изведена од „латинске речи глобус која упућује на нешто опште, на заокруживање, али и на географски термин глобус у значењу планета Земља и свет“ (Вулетић, 2009, стр. 5). Није ли симболично и судбински да се позориште из којег је почело ширење Шекспирове славе звало *Gloub – Глобус*? Театар је своје име добио због средњовековне фигуре *theatrum mundi* – света као сцене или сцене као света. Овај топос ће обележити и Шекспирово позориште, јер се верује да је његову зграду красила слика Херкула који у рукама држи глобус са исписаном паролом: *Totus Mundus Agit Histrionem*, или, како би Шекспир рекао: *All the World's a Stage*, или пак, како смо ми превели: *Цео свет је позорница*. Питер Доналдсон истиче да ово позориште и његов најпознатији писац можда и не би стекли светску славу да је „позоришту било дато неко друго име као *Ружа* или *Кершен*, јер је локална и историјска укорененост *Глоба* балансирана тиме што он у исто време представља референцу на свет као целину“<sup>3</sup> (Donaldson, 1999, стр. 198). Саме радње Шекспирових драма нуде панорамско позориште света. „Оне представљају многе људе и места, прошлост и садашњост... У Лондону, готово светском граду 1612. године, цео свет је био позорница, а позорница је била цео свет“ (Bate and Thornton, 2012, стр. 18). Листа локација на којима се дешавају радње у Шекспировим драмама је еуроцентрична, каже Џонатан Бејт, али су у њих залутали и странци попут Мавра Отела, Алжирца Калибана, Јеврејина Шајлока и други. Шекспирова култура је била европска и његова путовања, колико нам је познато, била су ограничена на Енглеску, али се његов имагинарни универзум проширио по планети и укључио у глобални дискурс. „Позориште света је било у исто време и географско и историјско. Далека места и времена су била у живом дијалогу са садашњошћу“ (Bate and Thornton, 2012, стр. 18).

Ако пођемо од мишљења Роланда Робертсона да је прва рудиментарна или герминална фаза глобализације трајала од 1400. до 1750. године и да је карактеришу идеје хуманизма и индивидуализма, велика открића, глобална експлоатација ресурса и колонијализација (Вулетић, 2009, стр. 41), те ако се подсетимо да су Шекспирова дела настајала између 1590. и 1613. године у Енглеској, која се већ укључила у светске политичке и трговачке токове, онда можемо закључити да је и велики писац био сведок иницијативне фазе процеса глобализације. То ће потврдити дијахронијски след догађаја у наредним вековима. Развитак науке, упознавање с другим традицијама и цивилизацијама и слабљење утицаја хришћанства утицали су на то да ренесансни човек постане смелији и отворенији према глобалним променама. У ренесанси се преокренуо читав космос (хелиоцентрични систем је сменио геоцентрични), а идеал ренесансног човека је био постићи ступањ универзалног човека (*l'uomo universale*). „Златно доба“ владавине краљице Елизабете I тада је од Енглеске учинило нову светску поморску, трговачку, економску и интелектуалну силу. Њен пораз Армаде је, на пример, утицао на готово све сегменте у тадашњој европској цивилизацији. Вил Дјурант каже:

<sup>3</sup> Сви наводи непреведене литературе дати су у преводу аутора рада.

„Да је Армада била мудрије изграђена и вођена, католицизам би можда повратио Енглеску, Гизови би можда превагнули у Француској, Холандија би се можда предала; можда никад не би дошло до велике експлозије поноса и енергије који су Шекспира и Бејкона издигли као симболе и плод тријумфалне Енглеске; а елизабетински занос би морао да се суочи са шпанском инквизицијом. Тако ратови одређују теологију и филозофију, а способност за убијање и уништавање су предуслов за дозволу да се живи и гради“ (Дјурант, 2001, стр. 45).

Енглеска је трговином била повезана са свим континентима и самим тим је била мултидимензионална и више флуидна у прожимању култура него што се мисли, а сам „Лондон се уврстио у богате емпоријуме и средишта у свету“ (Дјурант, 2001, стр. 56–57). Један савременик га је назвао „сајмом који траје преко целе године“, наводи Гринблат (Grinblat, 2006, стр. 166). У њему су се сретали људи различитих нација, језика и обичаја, који су размењивали производе, али и искуства и знања. И енглески језик је у Шекспирово доба започео своју експанзију ка данашњем статусу светског језика. Преко путника и трговаца, енглески је најпре продрио у обе Америке, а затим и у друге колоније. Британска империја је већ тада постала реалност, да би „крајем XIX века обухватала 17,6 милиона квадратних километара и преко 400 милиона становника“ (Ђурић, 2015, стр. 32).<sup>4</sup>

Данас је свеукупно човечанство у интеракцији највише захваљујући технолошком напретку, док су се некада цивилизације прожимале освајањима. Њихови циљеви су исти – политичко и економско обједињавање познатог света. Сваки покушај неке цивилизације да прошири своју доминацију и постане универзална, заправо можемо да назовемо глобализацијом. Када данас говоримо о глобализацији, највише мислимо на *американизацију* света, али су некада антички људи сличан процес доживљавали као *романизацију* света. Римско царство је својом војском покушало да покори свет, а градећи мрежу путева указали су на важност интегрисаног света и економски значај брзог транспорта робе, што је данас у глобализованом свету императив. Шекспир је у својој драми *Антоније и Клеопатра* показао да је „жеља за царством жеља за универзалношћу, потреба да се униште постојеће границе и формира један свет“ (Cantor, 2014, стр. 67). Римљани у овој драми виде себе као представнике целог света и свесни су да имају глобални утицај на њега. Антоније доживљава себе као принца читавог света, а Октавије Цезар пре победе над њим каже:

*Ближи се време својојшћега мира:  
Покаже ли се срећним овај дан,  
У сва њи кућка светла<sup>5</sup> слободно ће  
Маслина да се жаји.*

(Šekspir, 1966, IV/6, стр. 458)

<sup>4</sup> Докторска дисертација Милорада Ђурића, *Идеолошке димензије глобализације*, Београд, 2015.  
<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10246/bdef.../download>.

<sup>5</sup> Три тада позната континента: Европа, Азија и Африка.

Египћани потпадају под утицај римске филозофије живота, ратовања и религије. Међутим, како глобализација није једносмерна улица, глобализује се и сама сила која је процес започела. У судару с другим цивилизацијама мења се и њен друштвени, религиозни и културни идентитет. Иако је у овој Шекспировој драми Рим војно покорио Египат, он се културолошки асимиловао у египатски свет. Фасцинирани егзотичним светом Египта, Римљани се препуштају њиховим обичајима и утврђују сопствени национални идентитет. Познати по својој војној дисциплини, која је од Рима створила империјалистичку силу, њени главни представници сада постају декадентни и лењи под утицајем египатског начина живота.

Дискусије о савременој глобализацији се махом фокусирају на сукоб Истока и Запада, односно, на доминацију Запада. Свет *Антионија* и *Клеопатре* приказује и тај поларитет у односу Истока и Запада, где је Египат представљен као егзотично источно царство. Запад је представљен као рационално, дисциплиновано, активно, емотивно ограничено, умерено и мушко царство, док је Исток ирационално, недисциплиновано, пасивно, емотивно изражено, луксузно и женско, каже Кантор (Cantor, 2014, стр. 67). Иако су границе два царства оштре, Шекспир их замагљује тако што представља оријентализован Рим, што се најбоље види на примеру самог Антонија. Римска војна сила није могла да се одупре егзотичној египатској култури, као што ни сам Антоније није могао да одоли Клеопатриним чарима. Он постаје феминизиран и слаб наспрам њене мушкости и храбрости. После губитка прве борбе, Енобарб коментарише Антонијево понашање:

*Није свраб  
Његове стирасије смео војсковођу  
У њему да осакати, и то  
У часу кад су једна према дружој  
Две половине светије стварајале,  
А радило се једино о њему.*

(Šekspir, 1966, III/13, стр. 440)

Клеопатра, с друге стране, занемарују своју родну инфериорност и жели рат са Цезаром:

*Хоћу  
Као поглавар свога краљевства,  
Онамо да се појавим и сама  
У улози мушкарца.*

(Šekspir, 1966, III/7, стр. 428)

Искуство Рима сугерише да се у судару цивилизација војна сила не претвара аутоматски у културолошку силу и да се крајњи победник у борби за доминацију светом може наћи и код поражених. Шекспир показује ту непредвидивост у процесу глобализације. „Глобализација је и креативна и деструктивна сила, она креира нове светове тако што уништава старе“, закључује Кантор (Cantor, 2014, стр. 77). Она заиста има Јанусово лице – еманципаторско и поробљивач-

ко у исто време. Глобализација је у овој Шекспировој драми приказана као неизвештан процес, који може наступити и зато што људи то желе – Римљани су били привучени египатској цивилизацији са одушевљењем, она им није била наметнута. Међутим, онда када глобализација узме маха и прети да у потпуности избрише одређени национални идентитет, тада видимо само њену поробљивачку страну.

Још једна Шекспирова драма која нуди слику глобализованог света јесте *Млетички трговац*. Кантор истиче да она представља глобализовани свет италијанске ренесансе, чији се хоризонти простиру преко читавог света, највише захваљујући трговини (Cantor, 2014, стр. 82–83). Трговина је у Венецији цветала, између осталог, захваљујући Јеврејима и њиховом позајмљеном новцу, док је зеленашење у енглеској традицији имало негативне конотације и било кажњиво законом.<sup>6</sup> Странци су у Венецији могли да коезистирају као нигде у Европи и били су од виталног значаја за економски просперитет целе државе. Шекспир је са разумевањем представио њихов зависнички однос који је био дефинисан законом. Антонио из *Млетичког трговца* је свестан да ни дужд не сме да мења закон, односно, да је обвезница коју је својевољно потписао Јеврејину обавезујућа:

*Дужд не сме правде шок да побија:  
Јер осторе л' се повластнице шито их  
Имају странци шу у Млецима,  
Државна би се правда проишрала,  
А овог месца промети и пробишак  
Од народности свију зависи.*

(Šekspir 1966, III/3, стр. 277)

Економски аспекти глобализације, посебно начин на који трговина олакшава и компликује тај процес, даље се испитују у драми. Приказана су два сукобљена система трговине: онај везан за Шајлоков Ријалто, који захтева локалну мрежу повезаности и међузависности, и онај везан за Антонијеву трговину са флотом бродова раштрканом по свету, која представља огроман потенцијал, али и велики ризик. Саларино и Саланио на почетку драме најпре мисле да је разлог Антонијеве меланхолије брига о бродовима који су се отиснули на светска мора, јер их тамо чекају неизвесности, природне непогоде и пирати.<sup>7</sup> Један брод му плови за Триполис

<sup>6</sup> Венеција је за Енглеze представљала место модне иновације и сумњивог морала, али и мултикултуролошко друштво које се богатило трговином. „У Венецији су Лондонци видели слику сопствених жеља и страхова, сопствену будућност“ (Bate, Thornton, 2012, стр. 147). Шекспир је сликао Венецију као огледало Лондона. Постојала је сличност између ова два града на основу њихове атрактивности за странце, динамичности и трговине.

<sup>7</sup> Други разлог Антонијеве меланхолије може бити хомосексуална љубав према Басанију. Такозвану *квир* теорију (*Queer theory*) у овој драми је први бомбастично применио Џозеф Пеквигнеј 1992. године, чланком „Два Антонија и љубав истог пола у *Богојављенској ноћи* и *Млетичком трговцу*“. Овом темом ће се бавити и критичарке феминистичке оријентације Џенет Аделман и Копелија Кан, као и други (Hopkins, 2005, стр. 151–155).

(луку у Сирији која се налази на поморском путу за Исток), други за Индију (али Западну Индију, односно земље Америке), трећи за Мексико, следећи за Енглеску, Лисабон, Берберску, „па му је и друга трговина растурена по туђини“ (Šekspir 1966, I/3, стр. 227). Антонијев социјални статус зависи од његовог иметка и он је сигуран да ће на његово име Басанио добити новац у Млещима „на јамство ил’ за љубав“. Ентони Нутал каже: „Да је Шекспир писао ову драму 60-их, назвао би је *Калииџалиста*“ (Nuttall, 2007, стр. 255). И заиста, економски интереси замагљују све односе у овој драми: породичне, љубавне и пријатељске. Нутал зато истиче да је *Млещички трговац* Шекспирова највише марксистичка драма, у којој је приказано како економија одређује савест, али је, парадоксално, у исто време она највише хришћанска због Порцијиног монолога о милосрђу (Nuttall, 2007, стр. 261–262).

Ако драму читамо као студију о религијском и етничком конфликту, који је данас више него икад глобално присутан, прве предрасуде о другим националностима налазимо већ у првом чину, када Порција коментарише своје просце. Иако је „велики свет доведе дошао маленој особи“ (Šekspir 1966, I/2, стр. 222), односно, „са свију обала / Сва четир’ ветра довитлавају / чувене просце к њој“ (Šekspir, 1966, I/1, стр. 221), Порција их исмева махом зато што су странци. Међутим, она исмева принца од Марока због његове расе, односно, боје коже, упркос његовом богатству. Колико год хришћани говорили о расној толеранцији и захтевали милосрђе, сами никада не би пристали на мешање раса (Bate, Thornton, 2012, стр. 169). Верска нетрпељивост између хришћана и Јевреја се осећа од самог почетка драме.<sup>8</sup> Као традиционални непријатељ хришћана, Јеврејин Шајлок је у елизабетинској драми морао бити омражен лик. Он је „конвенционални кваритељ расположења у романтичној комедији – он презире весеље, музику и славље, стаје на пут ћеркиној љубави, он је окрутни представник Старог закона, који прети да угрози срећу целе заједнице“ (Grinblat, 2006, стр. 282). Мржња између Шајлока и Антонија, Јеврејина и хришћанина, јесте обострана и изграђена је на традиционалној нетрпељивости, предрасудама и веровањима. Антонијева мржња је махом заснована само на религиозним основама, док је код Шајлока она изражена и због тога што му хришћанско позајмљивање новца без камате ремети финансијске послове и прети голој егзистенцији:

*Мрзак је мени ишћо је хришћанин;  
Мрскији ишћо по злућости и просћака  
Бадава новац зајми, па нам скида  
Камаћњак наш у Млещима; да мођу  
Бар једном за врати да му сћанем ја,*

<sup>8</sup> Јеврејских заједница није било у Енглеској у Шекспирово време. Јевреји су протерани из ове земље едиктом Едварда I, 1290, а званично су признати тек 1656. године. Ипак, они су оставили трагове (приче, легенде, басне и вицеве) које је било много теже прогнати него саме људе због којих су Енглези били веома забринуте. Веровало се да су „мамили малу децу у своје канце, убијали их, а онда им узимали крв за прављење хлеба за Пасху. Јевреји су били пребогати – чак и кад су изгледали као последњи сиромаси – и из потаје су повлачили конце у огромној међународној мрежи капитала и робе. Јевреји су тровали бунаре и били виновници бубонске куте. Јевреји су тајно припремали апокалиптични рат против хришћана. Јевреји су специфично, гадно мирисали. Јеврејски мушкарци су имали менструацију“ (Grinblat, 2006, стр. 258).

*Засићено бих мржњу своју сјау  
Коју сјау нежа жајим. Мрзи он  
Наш свети народ, исјегамо баи  
Где трговаца има највише  
Мене, мој занат, моју законитио  
Спечену добит, зеленашћом тио  
Називајући. Нек' би племе моје  
Проклето било ако ли му ово  
Опростим икад!*

(Šekspir 1966, I/3, стр. 228)

Антонио не показује проповедано хришћанско милосрђе према Шајлоку, кога публика у одређеним тренуцима сажаљева без обзира на његову омражену улогу у венецијанском друштву као зеленаша и Јеврејина. Шајлок не изговара случајно Шекспирове речи којима критикује ропство. Он подсећа дужда да се у Млецима налази много робова и да они с њима не поступају као да су слободни људи, третирају их „к'о мазге, као магарци, к'о пси / За ниске, ропске послове вам служе, / Будући да су купљени“ (Šekspir 1966, IV/1, стр. 287) Како се сам осећа злоупотребљеним и искоришћеним, Шајлок захтева освету за дугогодишње омаловажавање, а не новац. Он не пристаје да буде милосрдан у сцени суђења, јер хришћани то нису били према њему.

Када је Порција преобучена у адвоката<sup>9</sup> прецизним и дословним тумачењем закона приморала Шајлока да одустане од освете (сечења парчета Антонијевог тела), дужд му је указао милост тако што му је опростио живот, али му је одузео имање и богатство који су били део његовог идентитета. Међутим, тек ће га Антонијева наредба да прими хришћанску веру потпуно поништити. Будући да то значи да Шајлок више не сме да се бави зеленашањем, он губи свој економски и социјални статус у венецијанском друштву. Покрштавање Јеврејина Шајлока у овој драми једнако је његовом убиству.

„Шајлоково преобраћење на крају не ревитализује његов живот, већ напротив – он ће увек остати Јеврејин и самим тим он само на нежнији начин бива убијен... Сцена суђења у драми је пандан погубљењу у стварном свету: замишљена је да оствари задовољавајући правни и морални исход, да казни зликовца и потврди вредности владајуће културе. Сви чиниоци су ту: мудри војвода, непоколебљиви јеврејски зликовац који оштри нож за крвопролиће, моћно речита молба за милост, сензационални расплет. Ипак, ова сцена... дубоко је нерашчишћена и узнемирујућа. [...] без покушаја да се ублажи Шајлокова опака нарав и без порицања потребе да се

---

<sup>9</sup> Џенет Аделман и Копелија Кан уносе теорију о родној равноправности у анализу ове драме. Наиме, оне постављају питање зашто је Порција једино у руху мушког адвоката могла озбиљно да буде схваћена на венецијанском суду. Ако је Порција успела да надмудри Шајлока, судију, али и свог супруга, који је није препознао, о њеној снажљивости у мушком свету економије не треба дискутовати. То посредно говори и о Шекспировој свести да треба да постоји већа једнакост између жена и мушкараца, сматрају ове критичарке (Horkins, 2005, стр. 151–155).



спрече његове убилачке намере, драма нам је дала превелик увид у његов унутрашњи живот, превелик удео у његовој личности и судбини, да би нам дозволила да се опуштено и безболно смејемо“ (Grinblat, 2006, стр. 282–287).

Промена религије је деликатна тема и у животу и у књижевности. У обе Шекспирове драме у којима су јунаци нехришћани (Отело у истоименој драми и Шајлок у *Млећачком трговцу*), они бивају преобраћени. Шајлоково насилно преобраћење у очима данашње публике изгледа као уништавање његовог верског и културног идентитета, али ренесансни Енглези су га пре тумачили као милосрђе указано прљавом Јеврејину. Пол Стивенс истиче да уколико глобализацију посматрамо као што то чини њен заговорник Гиденс, према коме глобализација доноси опадање индивидуалне моћи и подвргавање процесу хомогенизације, онда насилно преобраћење Јеврејина у овој драми можемо посматрати као нужно уништавање његовог културног идентитета ради асимилације у хришћански свет (Stevens, 2005, стр. 430) Шајлокова слобода вере и културе мора бити обуздана и поништена да би Венеција могла да се интегрише у свет економије (глобализације). Будући да је његов идентитет формиран на основама вере, породице и професије, када му законски систем Венеције одузме све, он ће бити приморан да се преобрати само да би преживео. Тако се присилно и проблематично преобраћење може протумачити као оруђе глобализације. Кара Шимабукуро се позива на Багватија када истиче да је Шекспир у овој драми показао да интеграција у свет економије преко трговине може да спута индивидуални развитак. Ова ауторка сматра да *Млећачки трговац* заправо и није антисемитска драма у модерном смислу те речи и да се Шајлок не критикује толико због тога што је Јеврејин, колико зато што није довољно капиталиста (Shimabukuro, February, 2014). Формирајући сопствени идентитет, Енглези су желели да истакну своје хришћанство и поносили су се тиме што у Енглеској не постоје Јевреји, наглашава Шимабукуро. Разлог лежи у предрасудама и страху од странаца, за које је преобраћење било идеално решење. Ако се статус странаца, који су важни за трговачки сектор државе, умањи преобраћењем, онда они представљају мању опасност за државу. Тако је и Шајлок асимиливан у капиталистичку културу Венеције, закључује Шимабукуро. Он може да настави да функционише у оквиру ове државе и да доприноси њеном добру, док ће чињеница због које изазива нелагодност у друштву (његова религија) бити негирана преобраћењем. Да Шајлок није прихватио да прими хришћанство, његова казна би била смрт, јер би представљао превелику претњу. Разлике између јавног и приватног су избрисане да би капитализам, односно глобализација, били успешни. Све док је Шајлок истицао своју индивидуалност и различитост, процес глобализације није могао да буде успешан (Shimabukuro, 2014).

Представљајући овакве и сличне пророчке визије структурних конфликта који настају у свим друштвима, Шекспир је, између осталог, и остао „писац за сва времена“. Одговор на питање како је баш он током времена постао једина уметничка врхунска фигура и геније који је достигао светски утицај треба тражити управо у прилагодљивости његових дела, али и у доступности и у његовом језику, истиче Џонатан Бејт (Bate, 2007). Његова дела нам јесу доступнија од дела његових савременика и његов језик је по богатству и поетичности без премца, али његова трајна величина лежи превасходно у мајсторском осликавању архетипских ситуација, друш-

твених конфликта и ликова. Шекспир је схватио структурне конфликте који настају у свим друштвима: религиозно наспрам секуларног, село наспрам града, власт наспрам воље народа, док је истовремено представио и конфликте сопственог доба: транзицију од католичанства ка протестантизму и од феудализма ка модернизму (капитализму), формирање националног идентитета, трговину и имиграцију, сусрет с новим световима преко мора и снагу стране моћи. Шекспирово лично политичко, религиозно или сексуално опредељење никада нису јасно дефинисани у његовим драмама, али управо зато што није био апологета за појединачне позиције било је могуће да се оне реинтерпретирају у различитом светлу у наредним епохама, закључује Џонатан Бејт (Bate, 2007). Дакле, у прилагодљивости Шекспирових дела лежи кључни разлог његове вечите актуелности у простору и времену. Његова дела трпе адаптације, јер се у свакој новој историјској епохи отварају нове димензије његових драма.

Речи и поступци Шекспирових ликова одјекују на специфичан начин сходно одређеном друштвеном и политичком тренутку. Када је енглески краљ Џорџ III полудео, трагедија *Краљ Лир* је повучена са сцене, јер је његова судбина била превише слична актуелном владару. Извођење драме *Кориолан* у Паризу, 1934, схваћено је као напад на демократске институције, преводилац швајцарског порекла је обележен као страни фашиста, а Шекспир је окарактерисан као протофашиста. Иста драма је само годину касније изведена у Стаљиновој Москви, с циљем да прикаже Кориолана као непријатеља народа, а Шекспира као правог социјалисту. Шекспир није био ни апсолутиста ни демократа, али чињеница да су обе продукције биле могуће открива један од водећих разлога зашто Шекспир наставља да живи кроз своја дела четири века након смрти. Можемо навести још много примера.<sup>10</sup> Нацисти су драму *Млечачки шрговац* користили у идеолошке сврхе 30-их и 40-их година XX века да би подржали сопствену пропаганду антисемитизма. Међутим, у светлу Холокауста, средином XX века постављало се питање да ли ова драма из истих разлога треба да буде забрањена (Shaughnessy, 2011, стр. 141). Продукција *Хамлета* у Букурешту касних 80-их имплицитно је представила Клаудија и Гертруду као Чаушескуове и та аналогија је послужила за распиривање мржње према диктаторима. Аналогија је била тако моћна да су за време револуције 1989. студенти позвали у помоћ глумца који је играо Хамлета, Јана Карамитру, да предводи јавни напад на државну телевизијску станицу (Bate, Thornton, 2012, стр. 268). Прилагођавање Шекспирових драма националним срединама и њихово обликовање према одређеном политичком тренутку, избацивање одређених сцена или улога сходно културолошким разликама, доводе до размене назване глокализацијом, односно указују на начин како је глобални ток Шекспирових дела филтриран кроз локалне средине.

<sup>10</sup> Извођење *Ошела* енглеске путујуће трупе у Паризу, 1822, изазвало је nerede, јер је прошло свега седам година од Наполеоновог пораза и Французи су још увек били непријатељски настројени према Енглезима. Мосомијева представа *у Мабети* из 1970. године, као адаптација *Магбети* на зулу језику, имала је виталну улогу у Јужној Африци за време апархејда и у турбулентним годинама после њега (Kinney, 2011, стр. 735–752). Оваквих примера има још: од извођења *Неназрђеног љубавног шруда* у бомбама порушеном Кабулу у Авганистану, септембра 2005, на њиховом језику, до интерпретације *Ошела* као трагедије о кастама у Индији, упркос покушају колонизатора Енглеза да наметну сопствену визију драме.



Када говоримо о ширењу бардолатрије на читав свет, рецепцији његових дела и начину на који се тај процес одвијао, не можемо да не говоримо о прожимању култура и рушењу националних граница. Свако бављење Шекспировим текстом је увек интеркултурално, јер је, најпре, прошлост друга култура. Њена удаљеност је притом прерушена језиком који нам често није довољно познат. Превести Шекспиров текст значи поново га уобличити и прерушити, прилагодити га и савременом и неком националном језику. Како се нови преводи ослањају на старе, на туђа објашњења термина и недоумица, они сами тиме постају део процеса колаборације и глобализације и сведоче о културолошкој мобилности, експанзији и размени. Преводи Шекспирових дела постоје на свим великим језицима света, али и на арапском, исландском, корејском, па чак и на зулу језику. Шекспирова сабрана дела су преведена на преко тридесет језика, а индивидуални текстови на преко осамдесет. Међутим, текст није ни једини ни први начин на који се Шекспирова слава ширила светом. Годинама пре него што је започело књижевно преводјење његових дела, стране верзије његових драма су се обликовале на сценама када су обично глумци били посредници између енглеског и локалног језика.<sup>11</sup>

Култ Шекспира је достигао ниво секуларне вере за Енглезе у XVIII веку и он се од тада прогресивно шири целим светом. Велики број Шекспирових синтагми и стихова познати су не само образованим људима широм света већ се користе у свакодневном речнику обичних људи, који нису свесни њиховог порекла. Поред чувеног Хамлетовог питања „Бити или не бити“, можемо поменути Шекспирове синтагме „љубав је слепа“, „није злато све што сија“, „љубав на први поглед“, „све је добро што се добро сврши“ и тако даље. Не можемо рећи да су Шекспирова дела увек прихватана са истим ентузијазмом и обожавањем ни у Енглеској ни ван њених граница. Она су критикована и адаптирана према поетичкој пракси времена и, што је још значајније за тему којом се бавимо, рецепција је често спровођена преко културно или политички повезаних земаља, а не из директног извора. Тако су, на пример, Срби у првој половини XIX века уз помоћ Немаца створили представу о Шекспиру као ненадмашном драмском генију, што указује на „необичан утицај политичких и других односа међу народима на њихове културне и књижевне везе“ (Milanović, 2009, стр. 17).

Шекспир је био и остао велика инспирација писцима, сликарима, политичарима<sup>12</sup>, композиторима и редитељима. Његове драме су овековечене у Вердијевим операма, *Буря* у Бетовено-

<sup>11</sup> Прво Шекспирово дело које је изведено ван Европе јесте *Хамлет*. Драма је постављена у Сијера Леонеу, на енглеском трговачком броду „Црвени змај“, 1607. године. Стихове је са енглеског на португалски преводио неки гост из Африке. С временом су овакве локалне импровизације постајале комплетне сценске драме на страним језицима, које би се касније бележиле у скриптама и коначно у штампаним текстовима. Писци и преводиоци, дакле, нису одмах заменили глумце, а глумци су и данас често средство транскултуролошке размене (De Grazia and Wells, 2010, стр. 285–302).

<sup>12</sup> Шекспир је утицао на обликовање моћних мислилаца широм света: Абрахам Линколн је знао и рецитовао монологе из *Ричарда III*. Нелсон Мендела и његова Лига младих су за мото своје борбе користили стихове из Шекспировог *Јулија Цезара* као парадигму побуне против империјалистичке владавине: „Грешка, драги Бруте, није у нашим звездама, већ у нама самима, да смо ми потчињени“ (Šekspir, 1966, 1.2, стр. 146–147).

вој Сонати бр. 17, а с појавом модерног филма настају многе адаптације његових дела (аутентичне, али и тинејџерске, анимиране, научнофантастичне, музичке и друге). Само у филмској уметности постоји преко педесет екранизација *Хамлеџа* (Бечановић-Николић, 2013, стр. 17). Шекспирове драме су постале интегрални део светске филмске индустрије толико да су постале неизоставни сегмент и индијских боливудских филмова, који ће се, сигуран је Босман, ускоро појавити и у Авганистану (De Grazia and Wells, 2010, стр. 285–301). Такво је коло глобалне културе. Глобализација је данас незамислива без медија масовне комуникације, а радио, филм и телевизија су много допринели дифузији Шекспирових дела преко националних граница. Дигитални медији данас виртуелно још лакше и брже шире Шекспирова дела у најразличитијим формама.<sup>13</sup> Покушај глобализовања Шекспира видљив је на примеру грађења реплика позоришта „Глоб“ свуда у свету: у Лондону, Чикагу, Сан Дијегу, Риму, Токију. С друге стране, интернационалне трупе са својим адаптацијама Шекспирових драма коначно почињу да гостују на сцени лондонског „Глоба“, као што је то био случај с првим делом *Хенрија VI* на српском језику, нашег Никите Миливојевића, 2012. године. Овакву демократизацију културних и позоришних искустава у Енглеској морамо објаснити утицајем глобализације, јер је само осамнаест година пре тога Кустоов пројекат *Свачији Шекспир* доживео дебакл. Наиме, критика је тада била ксенофобична и пуна предрасуда, те је исказала изразито застарели став културолошке супериорности. Енглези нису хтели да прихвате могућност да иностране трупе могу да пренесу Бардову поруку на аутентичан начин. Иако се клима од тада променила, енглеска публика и даље има проблем да оцењује светског Шекспира на локалним сценама (Kinney, 2011, стр. 735–752).

Многа Шекспирова дела сведоче о забринутости писца пред појавом капитализма, али је и сам драматичар посмртно постао жртва исте идеологије. Његово име и дело су постали роба и бренд у мрежи анонимног глобалног тржишта. Како глобално данас често значи комерцијално, не чуди нас да Шекспирово родно место годишње посети око шест милиона туриста, а лондонски „Глоб“ око тринаест милиона. Глобални Шекспир је у XXI веку постао интернационални бизнис, те тако можемо појести рибуљу чорбу „Офелија“ у Елсинору у Данској, попушити цигарету „Хамлет“ коју производи јапанска дуванска индустрија, или појести чоколаду и бомбоне „Хамлет“ из Белгије или Турске, писати графитном оловком „Отело“ коју су произвели Немци и возити двосед „Ђулијета“ италијанског произвођача Алфа Ромеа (Kinney, 2011, стр. 735–752). Већ постоји Шекспиров тематски парк у Јапану, али је у плану да се у блиској будућности изграде комерцијалнији и у Америци и у Стратфорду. Поводом 400 година од пишчеве смрти, позната издавачка кућа Хогарт (*Hogarth Press*) лансирала је пројекат „Хогарт Шекспир“, у склопу којег ће светски савремени писци поново испричати Шекспирова дела. Овај серијал се преводи у више од двадесет земаља, а наша издавачка кућа Лагуна се прикључила пројекту са за

<sup>13</sup> Тај виртуелни масивни простор, сајбер простор или облак (*cloud*) Босман види као ултимативну форму глобализације. Он тај имагинативни сајбер простор замишља као место радње Шекспирове *Буре*: недефинисани простор пун разних звукова и приказа са сликом облака, који изгледају као да ће да се отворе и изруче из себе многа богатства, али се то у драми не материјализује. Када би се све то материјализовало на сцени, не бисмо добили само мултимедијалну представу већ интермедијалност – нови медиј (титлове, холограме итд.) (De Grazia and Wells, 2010, стр. 285–301).

сада два преведена романа: *Процеј у времену* Џенет Винтерсон, као адаптација *Зимске бајке*, и *Име ми је Шаклок*, Хауарда Џејкобсона, као адаптација *Млећачког трговца*. Шекспирова радња из *Млећачког трговца* пренета је у данашњу Британију, у свет милионера, ријалитија и старлета. Џејкобсон наставља Шекспирову линију приповедања о породичним и религијским конфликтима и предрасудама, али наглашава и глобалистичко-капиталистичку моћ новца, медија и медиокритета, где готово да нема простора за трајне људске вредности као што су породица и љубав.<sup>14</sup>

Шекспир је, дакле, интернационално добро, он превазилази нације, језике и професије. Он је јединствен у светској култури, не само у светском позоришту, каже Харолд Блум (Bloom, 1998, стр. 717). Међутим, ако га желимо озбиљно сагледати, Шекспир никада није био део популарне културе. Тачно је да постоје серије, цртани филмови и пародије на Шекспирова дела, игрице, бајке и мјузикли које су настали по узору на његове драме. Међутим, ове адаптације преносе само основни ниво значења Шекспирових дела и не укључују фино сенчење ликова, ситуација, дилема и поетичност језика по којима је Шекспир познат у књижевности. Ако прихватимо тврдњу Харолда Блума да су Шекспирова дела постала фиксирани центар западног канона попут Библије, те да их треба повезати по одређеној универзалности, глобализму и мултикултурализму, онда ћемо се сложити и с његовом изјавом да „ако је иједан аутор постао смртни Бог, онда то мора бити Шекспир“ (Bloom, 1998, стр. 3).

<sup>14</sup> Džejkobson, H. (2016). *Ime mi je Šajlok*. Beograd: Laguna.

## ЛИТЕРАТУРА

- Bate, J. (2007). A Man for All Ages. *The Guardian*. Доступно на: <https://www.theguardian.com/books/2007/apr/14/classics.shopping> [приступљено 14. 4. 2007].
- Bate, J., and Thornton, D. (2012). *Shakespeare Staging the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Бечановић-Николић, З. (2013). *У питању за Шекспиром*. Београд: Досије студио.
- Bloom, H. (1998). *Shakespeare the Invention of the Human*. New York: Riverhead Books.
- Вулетић, В. (2009). *Глобализација*. Београд: Завод за уџбенике.
- Grinblat, S. (2006). *Vil iz Stratforda. Kako je Šekspir postao Šekspir*. Beograd: PortaLibris.
- De Grazia, M., and Wells, S. (2010). *The New Cambridge Companion to Shakespeare*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Дјурант, В. (2001). *Почетак доба разума*. Београд: Народна књига / Алфа.
- Donaldson, P. (1999). 'All which it inherit': Shakespeare, Globes and Global Media, у S. Wells, *Shakespeare Survey* (стр. 183–200). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ђурић, М. (2015). *Идеолошке димензије глобализације* (одбрањена докторска дисертација у рукопису). Београд: Факултет политичких наука. Доступно на: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10246/bdef.../download>.
- Kinney, A. F. (2011). *The Oxford Handbook of Shakespeare*. Oxford: Oxford University Press.
- Milanović, V. (2009). *Hamlet u srpskoj književnoj kritici od početaka do 2000*. Beograd: Srpska Evropa.
- Nuttall, A. D. (2007). *Shakespeare the Thinker*. New Haven: Yale University Press.
- Shaughnessy, R. (2011). *The Routledge Guide to William Shakespeare*. London: Routledge.
- Shimabukuro, K. (2014). *The Merchant of Venice and Conversion*. Доступно на: <http://scholarlymedievalmadness.blogspot.rs/2014/02/the-merchant-of-venice-and-conversion.html>.
- Stevens, P. (2005). Heterogenizing Imagination: Globalization, The Merchant of Venice, and the Work of Literary Criticism. *New Literary History*, Vol. 36, No. 3, The Johns Hopkins University Press: 425–437.
- Hopkins, L. (2005). *Beginning Shakespeare*. Manchester: Manchester University Press.
- Cantor, P. A. (2014). Antony and Cleopatra: Empire, Globalization, and the Clash of Civilizations, у A. and G. Altschuler (eds). *Shakespeare and Politics* (стр. 65– 83). New York: Routledge.
- Šekspir, V. (1966). *Antonije i Kleopatra*. Beograd: Kultura.
- Šekspir, V. (1966). *Mletački trgovac*. Beograd: Kultura.
- Šekspir, V. (1966). *Julije Cezar*. Beograd: Kultura.

ANA M. ANDREJEVIĆ

## SHAKESPEARE AND GLOBALIZATION

### SUMMARY

During the time, Shakespeare's plays have found their way from the Globe to the global stage. From the local and the national, he quickly became the world's writer. Following the dissemination and the reception of his work in different countries, we can distinguish the intertwining of cultures. The different national groups in the different historical time adjust Shakespeare to their own national identity, but they also adjust themselves to the aesthetic and the axiological substance of his work. Some of Shakespeare's plays were sometimes used even for the ideological purposes by certain political or religious groups, such as Nazis or Jews. Shakespeare is the global writer today and his plays are beyond the limits of a specific language or territory because of their universal values and themes. We can find in his plays the main issues that modern globalization gives rise to: economic aspects, religious conflicts, gender (in)equality, power of the imperialist regimes, confrontation between East and West, but also breaking down the barriers and others. Shakespeare was aware of such problems because he lived in the Renaissance England, which, as an imperialistic force eager to dominate, was already connected to all the continents by trading and was, therefore, a multidimensional and more fluid in the intertwining of cultures than it was perceived. Renaissance England was also the scene of the interreligious conflicts that have strongly influenced the shaping of the man of the time. The great writer could not be immune to the influences of the foreign cultures and customs, as well as to the implications of the world's historical and religious conflicts. This paper will point to the influences that different cultures had on Shakespeare's plays, but it will also deal with the way his plays were accepted and adopted in the foreign cultures. The paper will then point to the certain problems of globalization, which Shakespeare prophetically presented in his plays.

**Keywords:** Shakespeare, Renaissance, The Globe, globalization.

НЕМАЊА П. АНЂЕЛКОВИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## ГЛОБАЛНО И ГЛОКАЛНО У СРПСКОМ ОБРАЗОВАЊУ – глобални и(ли) национални интерес –

---

**САЖЕТАК:** Једна од кључних улога образовања, од самог његовог настанка па до данас, јесте изградња и чување националног идентитета. Транзиција, као нуспродукт глобализације, као бујица, мутна и опасна, мења све сегменте српског друштва, па и образовање. Захваћено том бујицом, без јасног компаса и јасне стратегије, образовање је упало у канџе политике и крупног финансијског капитала. Најважније питање сваке одговорне образовне политике јесте дефинисање националног интереса у образовању, односно, како га прилагодити глобалном, а истовремено сачувати аутентично национално. Дакле, како мислити глобално (у образовању), а деловати национално. Одговор на питање какво образовање желимо, захтева најпре одговор на питање какво друштво желимо – друштво по мери српског човека, или по мери корпоративног капитала. Шта, дакле, онда треба да буде образовни и васпитни идеал нашег образовног система? Да ли је то вредносни систем који се заснива на нормативном конзумеризму, хедонизму и егоизму, укратко, на потрошачком стилу живота „трошим дакле јесам“, или вредносни систем заснован на православној (видовданској) етици, где се негује љубав према отаџбини, где се промовише љубав, спремност на жртву, солидарност, поштење? Образовање које се заснива на заветном идеалу српског образовања „све за образ, образ ни за шта“. Доминација глобалног у свим сферама живота, па и у образовању, наметањем транснационалних стандарда потискује аутономију националног образовања и урушава вишевековни националнообразовни и васпитни идеал. Стога, у временима у којима идеологија глобализма поти-ре национално, а промовише интернационално, када слабе патриотске вредности, када све више има оних („родомрзаца“ – Аврамовић) који више цене и величају иностране интересе и вредности него националне, значај патриотског васпитања и образовања посебно добија на значају.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** образовање, глобализам, транзиција, национално и глобално образовање.

---

---

<sup>1</sup> anemanja87@gmail.com

*Ако желиш да победиш непријатеља,  
васпитавај његову децу*

Руска народна изрека

## УВОД: СВЕТ У КОЈЕМ ДАНАС ЖИВИМО

Још средином прошлог века Едгар Морен је упозоравао да се живот у садашњини одвија између два паралелна света: глобалног и локалног, који су све тешње испреплетани и међузависни. „Локални хоризонти“ се бескрајно проширују, врши се хомогенизација укуса, забаве и хране, као и животних стилова (Морен, 1967, стр. 85). Стварање „новог светског поретка“ остварује се преко низа чинилаца, који се у пракси реализују све чешћим и бруталним локалним ратовима моћнијих са слабијим и малим народима. У глобализму, који нужно поларизује и хијерархизује свет, паралелно теку два процеса: на једној страни глобализација моћи и престижа, а на другој сиромаштва и бесперспективности. У вртлогу глобализације посебно су на удару национални суверенитет и идентитет, с намером да се створи нови индентитет. Формира се идентитет грађанина света, који поништава национално осећање, јер људи се могу истовремено осећати и као припадници једне нације, региона и света.

Дакле, целокупан процес глобализације је турбулентан, а њени ефекти прожимају свакодневицу. Као негативне последице поједини аутори, попут Ноама Чомског, наводе да глобализација води ка „културном империјализму“, до потискивања и нестајања традиционалних култура, а наметања „западне некултуре“, односно до новог вида колонизације (Чомски, 2008). Због тога данас у свету, с једне стране, долази до економског уједначавања и стварања одређене глобалне културе, а с друге је приметна све јача интеграција у сопствену националну културу и тежња за заштитом њених вредности. Овакав процес истовремене глобализације и локализације у литератури се често означава термином глокализација.

Креатори „новог светског поретка“ променили су стил владања у глобализованом свету. Уместо „тврде моћи“ и владања голом силом, примењују се суптилније методе, мање видљиве, али опасније. Човек данашњице робује задовољствима и ухваћен је у замку потрошачког менталитета. Овладавањем тим поривом по принципу условљавања – давања и узимања – могуће је тотално поробити човека. „Владати“, каже Хаксли, „значи седети. Влада се мозгом и задњицом, а не песницом“ (Хаксли, 2001, стр. 53). Појединцу се континуирано намеће идеја да је индивидуално Ја важније од колективног, да су права важнија од дужности. Отуда нико више не брине за опште добро, опште вредности. Отменост, учтивост, племенитост, солидарност... само су терет за архаично Ја, чији је основни циљ трка за индивидуалним задовољством. Живот постаје бесмислен, а ако нема смисла, онда животни циљ човека постаје бадавацијско уживање. У програмираном, аутоматизованом свету, да би се осећао удобно, и сам човек постаје аутомат. Оно што је давно пророковао Ламетри – човек је машина. Свакодневни живот данашњице захватила је социјална патологија која промовише нове „вредности“, којима потискује све наше старе идеале. Милован Митровић у сјајној збирци есеја под називом *Српско класично* упозорава да не само да је



наступио „сумрак идеала“ већ смо суочени с потпуним етичким сломом, као људи и као народ, и даје разлог зашто је то тако: „Такав тотални етички слом, ипак, не наступа тада када се сруше и демаскирају неке укорене и раширене илузије, него тек онда када се патолошке друштвене и историјске чињенице узму за норме којима се мери и према којима се управља људско индивидуално и колективно мишљење, понашање и деловање“ (Митровић, 2012, стр. 170).

## ОБРАЗОВАЊЕ У ГЛОБАЛИСТАНУ

Пол Вирилио у својој књизи *Информатичка бомба* говори о „милитаризацији“ науке. Француски филозоф сматра да је наука престала да служи човечанству на добро, а постала слушкиња војноиндустријског комплекса, што је почело још у доба „хладног рата“. Поставши оруђе оперативне инструментализације и експлоативног истраживања, она није више класична наука прожета хеуристичком радошћу познања, него технонаука, шаманистичко упражњавање моћи. „Смрт науке наступила је кад је престало њено интересовање за истину, а почело урањање у потрагу за ефикасношћу“ (Вирилио, 2000, стр. 63). Ову констатацију можемо пренети и на образовање и запитати се коме служи и које вредности данас следи образовање.

Данашње образовање, тврде многи независни интелектуалци, јесте образовање инвалида. „Такав модел образовања, садржан у Болоњској декларацији, чије су основне одреднице фикционализација и глобализација образовања, ствара 'нове слатке роботе', за једнократну употребу у свету глобалне економије“ (Митровић, 2009, стр. 119). Оно је првенствено оријентисано на производњу техничких лица и, што је последица, ка стварању особа употребљивих једино као чланови групе техничара, на бази савременог критеријума корисности – особе које се уклапају у грађу и потребе техничке групе. Деца данас, у овако конципираном образовном процесу, долазе до све више знања и информација, али губе душу. Глобализованом друштву, постиндустријском Левијатану, није потребна школа за смисао и лепоту, него радионица за стварање савршеног потрошача. Море информација потапа децу, али им не даје да дишу пуним плућима. Због телевизије и компјутера деца губе детињство. Школе заостају, покушавајући да децу образују постепено, што је једино могућ и исправан начин, телевизија и интернет им нуде сва знања одједном и тако их гуше информацијама које су лишене смисла.

Имајући у виду да традиционално образовање пре свега негује патриотизам и развија националну свест, која се највише базира на вери и језику, крајем седамдесетих година прошлог века у Сједињеним Америчким Државама, управо имајући у виду да је образовање најбољи начин да се народи ставе под контролу, рођена је идеја о „глобалном образовању“. За његово креирање најзаслужнији је Робет Милер, који је тада био заменик генералног секретара Уједињених нација. Основна идеја на којој се заснива глобално образовање јесте стварање новог система вредности, у чијем је центру масовни потрошач. Како је вера кључни елемент стварања и чувања колективних националних вредности, она мора бити релативизована и сведена на најмању могућу меру. Стога се намеће нови, пантеистички поглед на свет, који има корене у окултном свету „њуејџ“ („нова ера“) покрета. На најбољи начин се то може видети на примеру лика



Харија Потера. Створен је прави култ децјег јунака, који поседује разне магијске и натприродне силе моћи, а на тај начин се деца удаљују од праве вере. Књиге о Харију Потеру постале су обавезна литература у основним школама и у Србији.

Шта се, у ствари, крије иза глобалног образовања? На његову праву суштину и скривене намере упозоравају бројни интелектуалци. Тако, рецимо, руски аутор Олга Четверикова, професор на катедри историје и политике Европе и Америке МГИМО Русије, у тексту који носи назив „Комплетно реструктурирање човека или Шта се крије иза 'Глобалног образовања'“, између осталог, пише: „Постоји укупно реструктурирање човека. То је оно што ми зовемо Трансхуманизовани пројекат, када особа – корак по корак – прелази од хумане у постхуману. Овај пројекат је Трансхуманизација, тиме се баве НАСА, ДАРПА, водеће америчке обавештајне агенције. Трансхуманизам није маргиналан, он је најновији стратешки правац у концепту 'људске обнове' – стварања НОВОГ ЧОВЕКА. Циљ је укупно реструктурирање човека, једноставно речено, одузимање идентитета особе, духовне суштине. Човек може бити у потпуности доведен под контролу када не слуша само свој ум него прихвата туђу вољу и ум“ (Четверикова, 2015).

Замена традиционалних вредности и стварање нових захтевају и замену традиционалног, националног, новим глобалним образовањем. Због тога Запад улаже велики новац у реформу образовног система. У тим реформама посебан акценат је стављен на историју, где се замењују стари и нуде нови уџбеници, у којима се приликом оцењивања историјских догађаја наглашавају нека друга места и спроводиревизија историје (жртве се проглашавају кривцима, а кривци се ослобађају кривице). Такође, смањују се лекције из матерњег српског језика, мења се списак књижевних дела обавезних за изучавање, многи предмети се укидају или постају изборни, уводе се нови и сл. Све више је приватних школа, од основног до универзитетског нивоа, које су више комерцијалног него образовног типа. На све стране ничу разни „едукатори“, са својим радионицама у којима промовишу стране вредности, негирајући све што је домаће. „Многи космополитски и либерално оријентисани интелектуалци у свету и код нас актуелне токове глобализације виде као прве кораке у стварању светске или 'глобалне културе', која ће пацификовати ратоборне колективне идентитете (државе-нације) и омогућити неспутани развој индивидуалних идентитета, тј. самодовољних појединаца“ (Цветковић, 2002, стр. 57). Основни циљ овако постављеног и утемељеног образовног система јесте промовисање идеологије неолиберализма као најидеалнијег друштвеног система и обезбеђивање трајања оваквог капитализма у којем богати постају све богатији, а сиромашни све сиромашнији<sup>2</sup> и обликовањем људског карактера у правцу духовних заостатака и назадовања. „Систем образовања има задатак да наметне систем вредности који обезбеђује трајно одржавање капиталистичког поретка, да онемогући оригинално мишљење и у главе људи улије готове мисли“ (Веблен, 1996, стр. 223). Слика објективне стварности се замагљује и проблеми компликују и услед примања огромне количине порука посредством медија, тако да долази до интелектуалне пометње „обичног“ човека,

<sup>2</sup> О овој теми је посебно писао Е. С. Реинерт у књизи *Глобална економија: Како су богатији постали богатији и зашто сиромашнији постају сиромашнији* (Реинерт, 2006).

који стиче утисак да само „стручњаци“ могу да изнађу решења за све проблеме и да су богомдани да „просвећују“ масе.

Темељно разарање српског школства најбоље се може видети у покушају (који је под притиском јавности привремено одложен) да се у образовни систем од предшколског до средњег образовања (где се ствара темељ човека) „убаце“ нови „образовни пакети“. „Образовне пакете“ је припремио Инцест траума центар – Београд, удружење које воде Љиљана Богавац и Душица Попадић, истакнуте активисткиње „Лабриса“ – најстарије лезбејске организације у Србији, које су награђиване „за допринос јачању лезбијске заједнице у Србији“.

Тако, у *Образовном пакету за основне и средње школе* на страницама од 346 до 350, између осталог, деца се „уче“: „Како се врши француски пољубац?“, „Шта је то анални секс?“, „Шта је то орални секс?“. Такође, отворено се пропaгирају хомосексуални односи. На страни 348 наилазимо на очигледно одобравајућу и охрабрујућу илустрацију две лезбејке које се љубе држећи се за задњице. Ту је и илустрација младог геј мушкарца, који другом младићу доноси цвеће: „Младић сам, свиђа ми се друг из одељења“, стоји на истој страници, а потом следи одговор: „Прати своја осећања и потребе, немој да их се плашиш или стидиш, заљубљеност и љубав су драгоцене осећања. Шта би ти на ово исто питање одговорио твом 'стрејт' другу, који ти се повери да му се свиђа другарица из одељења? То су иста осећања.“ „Пољубила сам се са другарицом неколико пута, то ме јако узбуди, да ли сам лезбејка?“<sup>3</sup>

На штетне последице по образовни систем Србије, које могу настати као последица примене оваквог „образовног пакета“ упозоравају бројни интелектуалци којима је примарна струка образовање. Тако један од најугледнијих социолога у Србији данас проф. др Слободан Антонић у тексту „Постизборна ЛГБТ 'икулузија' између осталог указује да друштвена промоција хомосексуалности увећава удео хомосексуалаца у друштву и то аргументује конкретним истраживањем. „Двоје угледних америчких социолога Стејсијева и Библарц проучавали су истраживачке податке изнете у 21 студији о хомосексуалном 'родитељству' и закључили да ће деца одгајана у 'lezbigej frendli' атмосфери бити 'отворенија за хомоеротске везе': уместо до пет одсто, хомосексуалност у таквом окружењу скаче и до тридесетак процената“ (Антонић, 2017а). Дакле на трагу овог упозорења морамо да се запитамо да ли нам образовни идеал постаје стварање хомосексуалног друштва? Још већа опасност прети нам од родно неутралног васпитања, упозорава Антонић. У тексту „Следећи корак – родно неутрално васпитање“, аутор недвосмислено указује на следеће кораке у образовању младих, где је основни циљ брисање родних разлика (мушко–женско) а промовисање родно неутралног идентитета. „Наш Закон о родној равноправности још увек под родом подразумева мушкарце и жене. Но, само је питање времена када ће та листа почети да се проширује. Нацрт закона под родном дискриминацијом подразумева и 'јавно заговарање, подржавање... родних стереотипа' (чл. 9. ст. 3) и залаже се за мењање 'родних образаца који почивају на стереотипима' (чл. 11, ст. 2), односно за 'елиминисање

<sup>3</sup> [http://incestrtraumacentar.org.rs/files/2016/MPNTR-Obrazovni\\_paket\\_za\\_vrtice\\_2016.pdf](http://incestrtraumacentar.org.rs/files/2016/MPNTR-Obrazovni_paket_za_vrtice_2016.pdf)  
[http://incestrtraumacentar.org.rs/files/2016/MPNTR-Obrazovni\\_paket\\_za\\_osnovne\\_i\\_srednje\\_skole\\_2016.pdf](http://incestrtraumacentar.org.rs/files/2016/MPNTR-Obrazovni_paket_za_osnovne_i_srednje_skole_2016.pdf)

родних стереотипа“ (чл. 22, ст. 4/3). Посебно се од просветних власти и образовних установа, као и од институција културе, тражи ’деконструкција родних стереотипа’ (чл. 35, ст. 2; чл. 36, ст. 4/1)“ (Антонић, 2017б). Антрополошкиња Нада Секулић полемишући са Антонићем у тексту „Иза малих врата – ко то тамо трује децу“ сматра да ставови попут Антонићевог „доприносе даљем ширењу хомофобије и идеји да сексуално образовање омладине није потребно и да је штавише неморално, те да сексуално насиље над децом није део ’српске традиције’, односно да томе не треба посвећивати превише пажње, као и да насиље над истополно оријентисаним особама није озбиљан друштвени проблем“ (Секулић, 2017).

Глобални систем образовања, а образовни пакети су само део тог система, највећим делом спроводи се посредством пројекта названог Болоњска декларација. За разлику од Унесковог, интегралног хуманистичког концепта образовања, који је у функцији свестраног развоја човека и афирмације националних идентитета, болоњски концепт је у функцији неолибералног фундаментализма и моноцентричног глобализма, с циљем да разара универзалне вредности културе у савременом свету и посебно културни идентитет малих народа. Болоњска декларација образовање подређује глобалној светској подели рада и интересима мондијализованог капитала у свету глобалне економије. „Неолиберална фаза глобалног капитализма, користећи бројне ефекте научно-технолошког прогреса, пројектује на развој света не само веберијанске принципе гвоздене мреже рационализације и бирократизације друштва, већ и механизме и институције из орвеловске антиутопије (орвелијанске визије) о друштву као ’животињској фарми’ и ’великом брату’ као свевидећем оку и контролору различитих облика понашања људи. У тако глобализованом свету и монструозном ’друштву контроле’ (Делез) између човека и човека не оставља се ни једна друга веза сем калкуле, голог, бездушног рачуна. Човек се редуцира на једнодимензионалну личност, у таквом друштву стручњаци су технички ефикасни професионалци а морално и људски равнодушни“ (Митровић, 2009, стр.118).

Образовање и знање који се одвајају од хуманистичких вредности, пресудних за развој индивидуалних и колективних идентитета, погубни су за развој здраве и самосвесне личности. Јасно је, дакле, да се овакавим концептом образовање своди на тржишно занимљиву робу у функцији крупног капитала, где доминирају интереси великих корпорација, а не друштва. Идеали образовања стварани на темељима просветитељства и либерализма, у чијем су средишту јединство образовања и васпитања и изградња и еманципација личности и нације, уступају место радикалној рационализацији образовања, како би наводно оно било јефтино а ефикасно, што доводи до једнодимензионалних личности заробљених умова у „друштву спектакла“.

У некадашњем образовању учитељ и ученик следили су неку вишњу вредност. Образовање је било конципирано према неком идеалу којем је друштво стремило. Учитељ је ђацима предавао оно што је примао и тако се рађало предање – традиција<sup>4</sup>. У данашњем систему образовања,

<sup>4</sup> Назив традиција потиче од латинског глагола *trado, tradare*, у значењу: предати, дати, давати даље, предати у руке, односно његовог именског адекват *traditio*, који значи предање везано за усмену традицију приповедања, обичајну праксу, веровања и животне обрасце. Српски назив за тај шири аспект наследства

који креирају они који немају нити поштују традицију (традиција смета развијању потрошачког менталитета), у друштву у којем се урушавају све праве вредности и креирају нове „невредности“, учитељи су добили задатак да производе ђаке. Отуда тако честа употреба појма „радионица“ у школским реформама које нам се намећу. Уместо образовања, имамо едукацију. Уместо образа и душе, које је стара добра школа брижљиво развијала, неговала и чувала, сада имамо комерцијализовано образовање, које „зна за робу, услуге и цену а не зна за част, образ и душу, односно, за све оно што би требало да је својствено образовном процесу“ (Милосављевић, 2014, стр. 177).

Француски филозоф Жак Маритен је схватио суштину образовања и тачно је изразио ставом: „образовање човека је буђење човека“. Да ли је данашње образовање буђење човека у човеку? Сагледавајући однос друштва и образовања у савременом друштву, Кристифор Лаш крајем прошлог века примећује и упозорава: „Огромне друштвене промјене које се одражавају у школовању из основе погоршавају школски систем и тако изравно утјечу на ширење глупости[...] Наставни садржаји падају, жртве слабе наставе почињу да сматрају да су неспособни (што и стручњаци о њима мисле) а наставници се жале да ученике није могуће ничему научити“ (Lasch, 1986, стр. 144). Лаш ће посебно у одељку своје књиге под индикативним насловом „Образовање и нова неписменост“, указати на низ слабости америчког образовања, које све више школује образоване али „неписмене“ људе. Лаш ће на крају закључити да такво образовање ни у ком случају не спрема човека за „изворни живот, већ га чини неспособним да без разрађених академских упута обави најједноставнији задатак; спреми оброк, оде на забаву, или у кревет с особом супротног пола“ (*исто*, стр. 173–174). Једном речју, „фах идиоте“, како каже проф. Љубиша Митровић. На сву нашу несрећу, реформатори нашег образовног система управо су нам потурили такав образовни систем, оличен у болоњском систему.

Школе у земљама Запада, од којих Србија, нажалост, „преписује“ лекције које треба да савлада, подижу децу у духу подаништва. Главни задатак образовања јесте да им отупи морална осећања, да им неправда не смета, да је сматрају саставним, чак неопходним делом живота. У традиционалном друштву школа је имала и образовну и васпитну функцију и радила је на превентиви социопатолошких појава у друштву. Традиционална школа је директно супротстављена захтевима савременог друштва, јер она тежи да код ученика развије самосталност, критички став и независност, а те вредности су контрадикторне захтевима неолибералног друштва, којем је потребан подводљив, грамзив, послушан, једном речју – уклопљив човек. „У савременом свету доведена је у питање потреба за поседовањем знања и његовим стицањем“ (Узелац, 2012, стр. 25). А универзитети, како примећује Џон Ралстон Сол, „су у великом степену постали служавке корпоративистичког система“ (Сол, 2011, стр. 142). Савремено образовање бежи од

---

стеченог предајом јесте баштина, који у смислу непосредног наследства значи очевину, родно место. У том смислу предање није само усмена духовна култура већ и знање и вредности садржани у обрасцима мишљења и понашања који су изабрани из дотадашњег искуства да би се пренели наследницима (упор. Јовановић, 2009, стр. 99–101).

филозофије, бежи од темељних вредности, све више пада у психологизам, лечи последице, ставља нагласак на методолошке проблеме уместо да иде ка смислу, да трага за узроцима. Савремена школа с новим педагошким методама тежи да ослобађа децу свих окова. Да „брани“ ученика од деградирајуће традиције, од свих ауторитета, па и од ауторитета учитеља. Слично је и с породицом. Породично васпитање губи трку с моћним механизмима владајуће идеологије. „Породично васпитање губи свој значај, а у представнике младе и најмлађе генерације, од првог дана утискују се само оне вредности које почивају на успешности и доминацији над другима“ (Узелац, 2012, стр. 28).

Пророчки а социолошки врло прецизно, пре отприлике две године један универзитетски наставник, који је желео да остане анониман, написао је чланак „Седам корака уништавања високог образовања“, које се управо темељно спроводи у образовном систему Србије. Реч је о следећим корацима: 1. смањивање креативне мотивације наставника; 2. смањивање ауторитета педагога; 3. бирократизација наставног процеса; 4. либерализација наставног процеса; 5. уништавање интелектуалне атмосфере; 6. избор руководећег кадра; 7. маскирање. Како програм уништавања образовања не би наишао на отпор јавности, треба га замаскирати. Аутор посебно наглашава чињеницу да након првог периода (од пет до десет година) почиње да делује појачивач с позитивном повратном спрегом (када дипломци почињу и сами да предају у школама и на факултетима, да пишу уџбенике итд.). После тога деградација образовног система добија неповратни карактер, који се сам одржава<sup>5</sup>. Дакле, када погледамо све оно што се дешава са образовним системом у Србији, лако је, наравно, ономе ко то жели, видети да су идеје из овог програма за уништење српског образовања дубоко импрегниране у образовни систем и да се спровode на делу у српском образовању. Јасно је, дакле, да је образовни систем Србије „на добром путу“ самоуништења.

## КА ЗАКЉУЧКУ: ГЛОБАЛНИ И(ЛИ) НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС У СРПСКОМ ОБРАЗОВАЊУ

Злогласни Весли Кларк, који је много зла нанео српском народу, запрепашћено гледајући велику колону српске војске с потпуно очуваном војном техником која се повлачила с Космета после бомбардовања, изјавио је да Србе више не треба бомбардовати, него треба почети васпитавати њихову децу (у складу с руском пословицом коју смо навели као кредо овог рада), и управо се то данас дешава у Србији. Под утицајем Запада, а у форми Болоњске декларације, образовни реформатори реформишу српско образовање преписујући оно најгоре из западног школства.

Најважније питање сваке одговорне образовне политике јесте како дефинисати национални интерес у образовању, како га прилагодити глобалном, а истовремено сачувати аутентично национално. Дакле, како мислити глобално (у образовању), а деловати национално? Одговор

<sup>5</sup> <http://www.carsa.rs/kakao-unistiti-obrazovni-sistem-u-sedam-koraka/>

на то питање какво образовање желимо, наравно, захтева најпре одговор на питање какво друштво желимо, друштво по мери српског човека или по мери корпоративног капитала. Анализирајући образовну политику у Србији од 1990, посебно након доласка ДОС-а на власт, проф. Зоран Аврамовић, један од патриотски опредељених интелектуалаца, износи забрињавајуће податке. Указујући на чињеницу да је образовање додељено Грађанском савезу и министру потпуно непознатом широј јавности, а посебно на умешаност НВО у државне надлежности у вези с образовањем, што је довело до низа нелогичности, попут оних где се појединцима из НВО сектора прихвата и по неколико програма, а институцијама попут Института за педагошка истраживања само један од понуђених пет, он закључује: „Образовање у Србији после 2000. године пада у руке некомпетентних ’владара’ и једнодимензионалних стручњака. Уз све то, на делу је био недемократски начин одлучивања о кадровима и свим другим елементима образовног система“ (Аврамовић, 2014, стр. 14–15).

У циљу „европеизације“ српског образовања, а по налогу Светске банке, која и финасира те реформе, Министарство просвете доноси низ програмских докумената.<sup>6</sup> Наравно, у тим документима се промовишу општи циљеви у виду популарних парола (једнаке шансе за све, унапређење квалитета наставе...), које се слабо спроводе у пракси. Посебно се то види по томе што се уместо повећања, смањују издвајања за образовање, као и по томе што се, опет под притиском ММФ-а, стално смањује број просветних радника. Наравно, ако имамо у виду да је основни циљ европског образовања, који се примењује последњих двадесет пет година, како истиче професор Митровић (2009), подстицање припадности Европи, онда видимо да и образовање добија све више наднационални карактер. То је, уосталом, најупечатљивије и изразио некадашњи министар просвете, који 16. децембра 2009. године изјављује: „Министарство просвете интензивно ради на реформи образовања и на усклађивању са кључним приоритетима Србије у процесу приближавања ЕУ“ (према: Аврамовић, 2014, стр. 22). Ако је тако, а јесте тако, онда се јасно можемо питати имали уопште могућности за одбрану националног у образовном систему. То је посебно видљиво ако се анализирају Циљеви образовања и васпитања у закону из 2009. године, у којима се од 15 прокламованих циљева само један односи на колективну вредност (вредност националног и културног идентитета српског народа, наравно, и националних мањина), а сви остали (14) посвећени су развоју и оспособљавању личности ученика. То је још очигледније, како примећује проф. Аврамовић, када се погледа члан 5, којим се одређују Општи исходи и стандарди образовања и васпитања. „Наглашава се обавеза система образовања и васпитања да ученике оспособи за 10 исхода (знање, учење, тимски рад, управљање, однос према информацијама, комуникација, употреба науке и технологије, свет као целина, однос према променама). Нема, видимо, поштовања вредности своје нације“ (исто, стр. 22).

Доминација глобалног у свим сферама живота, па и у образовању, наметањем транснационалних стандарда потискује аутономију националног образовања и урушава вишевековни националнообразовни и васпитни идеал. Стога у временима у којима идеологија глобализма

<sup>6</sup> Посебно треба поменути два таква документа: *Квалитетно образовање за све – пути ка развијеном друштву*, из 2002, и *Квалитетно образовање за све – изазови образовања у Србији*, из 2004. године.



потире национално, а промовише интернационално, када слабе патриотске вредности, када све више има оних („родомрзаца“ – Аврамовић) који више цене и величају иностране интересе и вредности него националне, патриотско васпитање и образовање посебно добијају на значају. Шта, дакле, онда треба да буде образовни и васпитни идеал нашег образовног система? Да ли је то вредносни систем који се заснива на нормативном конзумеризму, хедонизму и егоизму, укратко, на потрошачком стилу живота „трошим дакле јесам“, или вредносни систем заснован на православној (видовданској) етици, где се негује љубав према отаџбини, где се промовише љубав, спремност на жртву, солидарност, поштење... Образовање које се заснива на заветном идеалу српског образовања „све за образ, образ ни за шта“<sup>7</sup>.

Јасно је, ту нема дилеме, да је национално у савременим условима упућено на глобално. Јер, како примећује Никола Божиловић: „Идентитети појединих људи или читавих нација не формирају се у празном простору, већ у специфичном социјално-културном миљеу, подложном динамички у протоку историјског времена. Притом, извесно је да не постоје некакви 'самоникли културни идентитети', него само они који се конституишу у 'односу са другима' и који су резултат тог односа“ (Божиловић, 2007, стр. 126). Образовање је вековима било пут и начин самоунапређења друштва, али само онда када је било у служби узвишених вредности, а не подређено ефермерним циљевима. Образовање треба да буде друштвени коректив и неупитна вертикала друштва, којом се негују и даље преносе духовне и моралне вредности на којима је то друштво утемељено. Нова идеологија неолибералног школства, на принципу слободног тржишта, донела нам је школе – продавце образовних услуга, и ђаке – потрошаче, који, лишени било каквог развијања самосталности, креативности и критичког размишљања, лако усвајају један нови систем вредности, потпуно супротан од оног вредносног система којим је веронаука вековима обликовала наше школство. Самим тим, веронаука је данас остала најјача сметња да се тај систем у потпуности имплементира у наш образовни систем. Али, да би се то обистинило, потребно је драматично потцењен и уништен степен духовног развоја човека да буде окренут у примитивног потрошача, који има једноставан скуп захтева – и од њега можете тражити све. Наше образовање је одувек имало за циљ не само професионалну оријентацију него и откривање свести људског лица. Тако смо схватили образовање – образовање лица.

Национално образовање, наравно, уз уважавање позитивних вредности и добрих искустава из других земаља, даје нам она животна усмерења која нас чине нацијом – народном заједницом коју уважавају друге националне заједнице. Губитак националних вредности и особина је велика опасност. Онај народ који их изгуби, постаје безлична маса, луталица по туђим путевима („тиква без корена“) с неизвесном будућношћу. Брига за национално, данас кад идеологија глобализма на све начине гуши национално, није само питање части једног народа већ и његова насушна потреба. Отуда Николај Виторф још крајем прошлог века децидно закључује: „Губитак националних особина је велика опасност. Онај који их изгуби постаје безличним створом, јаловом луталицом по туђим путевима, интернационалистом 'без рода и племена', док

<sup>7</sup> Корен речи образовање у српском језику јесте реч образ.

цео народ са изгубљеним националним особинама заслужује још једино да му се подигне историјски надгробни споменик над његовом прошлошћу, јер будућности он више и нема“ (Виторф, 1997, стр. 26). Данас у школама нема места за националне идеје и ставове, младе генерације се не школују због знања и врлина, већ само заизражавање оних ставова који одговарају „светској влади и олигархији на власти“, чији је интерес у немилосрдној експлоатацији младе личности. Да је то тако, сведочи нам све више одлазак наших бриљантних студената у иностранство, на тзв. даље усавршавање, које се обично на крају завршава путем без повратка у своју земљу.

Најважније питање сваке одговорне образовне политике јесте дефинисање националног интереса у образовању, како га прилагодити глобалном, а истовремено сачувати аутентично национално. Дакле, како мислити глобално (у образовању), а деловати национално? Одговор на питање какво образовање желимо, наравно, захтева најпре одговор на питање какво друштво желимо, друштво по мери српског човека, или по мери корпоративног капитала. Одувек је образовање било стуб националног идентитета. То посебно мора да остане и у временима глобализма, који својом идеологијом, а посебно унификацијом језика (наметањем енглеског) и посредством информационих технологија, потиру нације и руши националне идентитете. За духовно јединство једног народа, о чему је још Платон писао, образовни систем има најважнију улогу. Добро осмишљена, патриотски усмерена просвета, јача и негује национална и патриотска осећања, јача националну свест и утемељује национални идентитет.

## ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић, З. (2014). *Образовање у Србији – посебан интерес или опште добро*, у С. Курчубић Ружић (ур.), зборник радова *Ка српском стиановићу*. Београд: Евро Ђунти, Крагујевац: Графостил.

Антонић, С. (2017а). Постизборна ЛГБТ „инклузија“. Доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/slobodan-antonic-postizborna-lgbt-inkluzija.html?alphabet=l> [приступљено 15. 12. 2017].

Антонић, С. (2017б). Следећи корак – родно неутрално васпитање. Доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/slobodan-antonic-sledeci-korak-rodno-neutralno-vaspitanje.html?alphabet=l> [приступљено 15. 12. 2017].

Божилковић, Н. (2007). *Култура и идентитети на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет / Центар за социолошка истраживања.

Виторф, А. Н. (1997). *Основе националног схватања*. Београд: Слободна књига, изд. В. Максимовића.

Вилирио, П. (2000). *Информатичка бомба*. Нови Сад: Светови.

Јовановић, Б. (2009). Традиција у светлу промена. *Национални интерес*, бр. 3, Београд.



Lasch, C. (1986). *Narcistička kultura*, Zagreb: Naprijed.

Цветковић, В. (2002). Национални идентитет и (ре)конструкција институција у Србији (идеологије, образовање, медији). *Филозофија и друштво*, XIX–XX, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију: 51–75.

Митровић, Љ. (2009). *Транзиција и периферни капитализам*. Београд: Институт за политичке студије.

Милосављевић, Љ. (2014). *Виђења и слушање*. Ниш: Филозофски факултет.

Митровић, М. (2012). *Српско класно*. Београд: Правни факултет.

Морен, Е. (1967). *Дух времена: есеј о масовној култури*. Београд: Култура.

Реинерт, С. Е. (2006). Глобална економија: *Како су богати постали богати и зашто сиромашни постају сиромашнији*. Београд: Чигоја штампа.

Секулић, Н. (2017). Иза „малих врата“ – Ко то тамо трује децу? Доступно на: <http://pescanik.net/iza-malih-vrata-ko-tamo-truje-decu/> [приступљено 15. 12. 2017].

Чомски, Н. (2008). *Хегемонија или опстанак*. Нови Сад: Рубикон.

Узелац, М. (2012). *Филозофија образовања I*. Вршац: Висока школа за образовање васпитача.

Четверикова, О. (2015). Комплетно реструктурирање човека или шта се крије иза глобалног образовања. Доступно на: <https://stanjestvari.com/2015/11/27/olga-cetverikova-kompletno-restrukturiranje-coveka/> [приступљено 15. 7. 2017].

<http://www.carsa.rs/kakao-unistiti-obrazovni-sistem-u-sedam-koraka/> [приступљено 15. 7. 2017].

NEMANJA P. ANĐELKOVIĆ

## THE GLOBAL AND THE GLOCAL IN SERBIAN EDUCATION

– Global and (or) National Interest –

### SUMMARY

One of the key roles of education, from its beginnings until the present day, is the construction and preservation of national identity. For centuries, education has been a path and a way of self-determining society, but only when it was in the service of sublime values, and not subordinate to the eruptive goals. Education should be a social corrective and unquestionable vertical of society, which fosters and continues to transmit the spiritual and moral values on which society is founded. New ideology, neoliberal education, on the principle of free market, has brought us schools of educational services, and pupils-consumers, who are deprived of any development of autonomy, creativity and critical thinking, easily adopt a new system of values, completely opposite to that value system by which religious education has been shaping our education for centuries, and therefore, the religious education of today has remained the strongest obstacle that this system completely implemented in our educational system without any difficulties. In today's schools, there is no place for national ideas and attitudes, young generations are not educated for knowledge and virtues, but only for expressing those attitudes that fit "the world government and oligarchy in power", whose interest is merciless exploitation of a young person. The most important issue for any responsible education policy is to define the national interest in education, and how to adapt to global while maintaining authentically national. Therefore, the question is how to think globally (in education) and act nationally. The answer to this question, what kind of education we want, firstly requires the answer to the question what kind of society we want – man-oriented Serbian society or corporate capital-oriented? Education has always been the pillar of the national ideology. In particular, this must remain in the times of globalism, which through its ideology, and especially through the unification of language (by imposing English) and through information technology, undermines the nation and destroys national identities. Well-designed, patriotic-oriented education strengthens and nurtures national and patriotic feelings, strengthens national consciousness and justifies national identity. Therefore, what should be educational and pedagogical ideal of our educational system? Is it a value system based on normative consumerism, hedonism and egoism, in a word, on consumer lifestyle "I spend, therefore I am" or is it a value system based on the Orthodox (Vidovdan) ethics which fosters the love of the the homeland and where love, willingness to sacrifice, solidarity and honesty are promoted? Thus, in times when the ideology of globalism undermines the national and promotes international, when patriotic values fade, when there are more and more of those who glorify and appreciate more foreign interest and values than national ones, the importance of patriotically based education gains significance.

**KEYWORDS:** education, globalization, transition, national and global education.

ПЕТАР М. АНЂЕЛКОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## МОНДИЈАЛИЗАМ И ДАЉЕ РАЗБИЈАЊЕ ДУХОВНОГ ЈЕДИНСТВА СРБА<sup>2</sup> – комунисти и мондијалисти ка истом циљу –

**САЖЕТАК:** За конституисање једне нације, поред природних фактора, територије и природно-друштвених људи и институција које они стварају, најбитнији је вредносни оквир (вредносни консензус, како би рекао Диркем). Те опште вредности, уверења и симболи, духовно јединство народа, изникли из дубине народног бића, које на најбољи начин изражавају то биће (метафизика народа – Хегел) омогућавају општеприхваћени и легитимни модел одржавања те заједнице као слободне. Када један народ губи (или му руше) духовно јединство, он губи и сопствена мерила и вредности, а онда лако прихвата туђа као своја. Зашто данас српски народ нема јединствена национална мерила? Духовно јединство српског народа разбијано је у више наврата и на различите начине низом дис-континуитета који су се јављали у његовом историјском трајању. Систематским потискивањем православно-светосавске духовности најпре комунистичким атеизмом, а потом модификацијским интернационализмом, српски народ је губио и губи свој вредносни оквир и оријентацију. Деструкција светосавско-видовданске духовности водила је ка губљењу фундаменталног корена сопственог идентитета, урушавању националне свести, укратко, губљењу своје душе. Намера аутора овог рада јесте да укаже на погубност комунистичке секуларизације, која је систематски разарала најбитнију одредницу српске нације – православну (светосавску), али и на то да данашњи нови мондијализам, с новом утопијом, даље деструира духовност српског народа (на истом су задатку и имају исти циљ), те, на крају, да одговори на питање може ли се српски народ вратити свом православном-светосавском идентитету, није ли прекасно.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** српско духовно јединство, комунизам, мондијализам.

---

<sup>1</sup> profapetar@gmail.com

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

*Добра политика може једном народу да очува и образ и част,  
лоша га доводи да бира између живота и чести,  
а она најгора га лишава и једног и другог.*

Марко С. Марковић (1989)

*Из нових фресака ствара тлуца веје  
није све пројало кад пројало све је.*

Рајко Петров Ного (2004)

## УВОД – ДУХОВНО ЈЕДИНСТВО ТЕМЕЉ НАРОДНОГ ТРАЈАЊА

За конституисање једне нације, поред природних фактора територије и природно-друштвених људи и институција које они стварају, најбитнији је вредносни оквир (вредносни консензус, како би рекао Диркем). Те опште вредности, уверења и симболи, духовно јединство народа, изникли из дубине народног бића и које на најбољи начин изражавају то биће (метафизика народа – Хегел) омогућавају општеприхваћени и легитимни модел одржавања те заједнице као слободне. Идентитет нације вековима се обликује на митовима, симболима, догађајима, личностима, тачкама ослонца у историјском трајању. „Мит о пореклу, дакле, тренутак или догађај уз који један народ везује свој постанак, на најбољи начин казује како тај народ разуме себе“ (Бела, 2003, стр. 28). Сваки народ, да би представљао целину и одржао се као целина, мора имати духовну копчу која га држи на окупу. Та копча ствара низ који траје и чини предање које је непрекидно, јер у њему није само прошлост већ и садашњост у којој је већ започела будућност. Највећа је илузија веровати да се људи првенствено руководе рационалним разлозима у којима доминантно место заузимају интереси. „Људи не живе руководећи се једино разумом. Они не могу да калкулишу и делују рационално док не дефинишу своје сопство. Политика интереса претпоставља идентитет“ (Хантингтон, 2000, стр. 107). Слом и криза вредности, како је Диркем у својим анализама показао, изазивају кризу у групним и индивидуалним идентитетима, у крајњој линији, распадање друштвених облика, а све то води ка суицидним тенденцијама међу члановима те заједнице, додали бисмо – националној дезоријентисаности. О томе је врло надахнуто говорио и Достојевски, указујући на опасност од губљења тачке ослонца, јер „чим морално-религиозна идеја код једног народа дође до краја, иживи се, наступа панична и кукавичка потреба да се људи уједине ради 'спасења стомака' – свако грађанско уједињење у таквом случају других циљева не може имати... То је предосећање краја, почетак краја“ (Достојевски, 1982, стр. 86).

Живимо у времену без идентитета, односно времену „флуидног идентитета“ (Бауман). Наравно, судбина таквих цивилизација, заснованих на таквим принципима, одавно је позната. Разлика између пуког преживљавања, голог живота и достојанственог живота почива на идеји

слободе. Из непрестаног етоса отпора колонизацији и доминацији, односно из отпора према свему што поништава сопствени субјективитет, израста архетипски модел српске културе. Стога је и српски образац вековног трајања и опстајања утемељен у култури слободе као темељу идентитета народа. Овај српски национализам, чије се исходиште налази у идеји слободе, на најбољи начин дефинисао је Јован Скерлић: „Нови национализам значи веру у себе, ослањање на своју сопствену снагу, 'отказ свему сужањском' и у себи и око себе, поуздање у стару и вечну истину да у ствари слободе има само оно што се узме“ (Скерлић, 1913, стр. 61). Смисао своје историје и своју улогу у њој српски народ је почео налазити оног часа кад је, сагласно идеји светосавља, која је сачињавала основу његовог духовног живота, сазидао темеље своје државности. Тиме се један народ преобразио у нацију, у смислу и значењу које је овај појам добио у каснија времена, о чему управо и Радован Самарџић наводи: „Срби су постали један од првих народа на старом континенту који су образовали своју националну свест“ (Самарџић, 1989, стр. 239). Ову констатацију потврђује и један од водећих истраживача националног идентитета, британски научник Ентони Смит (2010), који у књизи *Национални идентитети* говори о томе да постоји неколико народа за које имамо доказ да је њихов национални идентитет старији од XVIII века, а као примере наводи Русе, Енглеze и Србе. Ову тезу преузима Ерик Хобсбаум и додаје да је код Срба то уочљиво у крилу цркве (1996, стр. 145). Према томе, јасно је да су Срби међу првима у Европи имали јасно формирану и изражену националну свест, о чему говоре не само српски већ и признати страни аутори. Извор и темељ националног идентитета Срба су пре свега светосавље и Косовски завет.

### СВЕТОСАВЉЕ – ДУХОВНИ ФЕРМЕНТ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ СВЕСТИ

Нема сумње да свака анализа српске духовности, српског националног идентитета, без обзира на то с које позиције креће (теистичке или атеистичке, националне или неке друге), мора да крене од православља, односно светосавља, фундаменталне вредности на којој је та духовност изникла. Без обзира на то одакле долазио, сваки Србин у себи носи Косовски завет. „То је она заједничка идеја која је српски народ одржавала вековима, која му је дала крила да се у тешким ратовима ослободи, због које су потом узели да му та крила ломе и спутавају, која му, најзад, једина може послужити као језгро поновног окупљања да преживи“ (Самарџић, 1990, стр. 79). Светосавље је са својим догматским принципима: вером, надом, љубављу, које су Срби захваљујући кнезу Лазару, својим хероизмом и жртвом за царство небеско, једном засвагда поставили као врховни принцип вредности, урасло у саму бит националног бића и свести српског народа. Срби су примањем православља (од Грка) ушли у ред хришћанских историјских народа, али су успели да сачувају и своју индивидуалност. Српско православље (светосавље), отелотворено видовданском етиком, постало је кључна одредница националног карактера српског народа и самим тим најбитнија чињеница конституисања и одржавања државотворне идеје српског народа.

У средишту укупне народне традиције, као чворишна тачка националног идентитета стоји епска слика Косовског боја, најдрагоценије благо српског народа. „Заиста косовско опредељење најдубље је усечена црта која обележава заједнички карактер Срба. Ако се том народу, као што се више пута хтело, из његове историјске свести силом избаци предање о Косову, то неће више бити исти народ. Он ће остати духовни богаљ. Чини се, међутим, да је корење српске самосвести толико, расплићући се, урасло у косовско тле, да ће, и после најдубљег преоравања, понека жилица ипак надживети и то потоње зло и избацити нове изданке“ (*истио*, стр. 30). У свом опредељењу на Косову за Царство небеско, српски је народ испољио свој хришћански, православни идентитет. „Видовдански култ је јединствен пример заштитне функције религије у животу народа: само исконска катастрофа могла је неким нарочитим процесом подсвеснога духовнога реагирања створити такав спонтани култ. Без аутора и покретача, без форме и закона, створено је једно дубоко веровање, чудан култ смрти и пораза, али са позитивном динамиком за нови живот. Култ смрти у име живота... Косовска легенда којом је обавијен један историјски догађај или период у суштини и многим детаљима и није ништа друго до национализована христијада“ (Дворниковић, 1939, стр. 969). Српска православна црква је прихватила и брижљиво неговала Видовданску легенду, чиме је и у најтежем периоду за српство, вековном постојању без државе, остваривала националне и државне функције и чувала национални идентитет и духовно јединство Срба. „Религиозност и црквеност Немањића била је у исти мах и њихова државност. Кичма српске државности остала је у тој националној цркви, и онда када је државу стигла турска катастрофа. Уз најтеже кризе (укидање Пећке патријаршије, сеобе народа са свештенством) та црква је преживела и четири века турског ропства“ (*истио*, стр. 968). Дакле, то је још један историјски доказ да српство и без државе, али само са вером, може да опстане. У обрнутом случају – са државом, али без вере – српство је на сигурном путу затирања, односно, како каже владика Николај: „Не био ти Србин без вере ортак.“

Тачка ослонца, средишња тема, есхатологија трајања и вредносно-моралног делања Срба кроз векове несумњиво је светосавље, утемељено Савиним деловањем, а практично отелотворено Видовданским заветом и видовданском етиком. Народ (нација) која жели да сачува будућност, а што је мутнија слика прошлости, будућност је неизвеснија, мора да сачува своје историјско сећање, своје историјско наслеђе, посебно ако је тако велико и значајно као што је српско. Јер, како примећује Милош Ђурић: „Вредност једне нације треба, дакле, мерити према томе колику је победу извојевало у њој небеско начело над земаљским... Косовским поразом народу се душа проширила; народ је из пада свога, из губитка слободне државе, измучио ново сазнање обасјано једним непролазним сјајем, никад непомраченим. На развалинама националне среће поникла је као божур црвена вера у будућност. Из горива видовданскога бола избијао је пламен вере у народно васкрсење. Иако је отаџбина пропала, не сме душа пропасти. Док буде вере и душе, биће и отаџбине“ (Ђурић, 1997, стр. 199). Два најпресуднија стваралачка импулса наше историје јесу „светосавска идеја-сила и видовданска идеја-сила“ (*истио*, стр. 270). Више од 600 година Косовски завет налази се у средишту српске националне свести, духовни је фермент српске националне свести. Косовски завет, насупрот данашњем хедонизму, захтева одрицање и

подвиг: уместо индивидуализма, он заговара жртву за ближње; духовном даје предност у односу на материјално.

## РАЗБИЈАЊЕ ДУХОВНОГ ЈЕДИНСТВА СРБА – ПОЈАВА ДУТОГ ТРАЈАЊА

Вековима, од када Срби знају за себе, Ватикан и Запад воде борбу да се они одвоје од православног Истока, којем их је заветовао Свети Сава. Добро проучивши Србе, они су схватили да је један од кључних начина да се Србима „стане ногом заврат“ разарање њихове самосвести. Срби морају да престану да знају ко су, шта су, одакле су и куда иду. Ти покушаји, наравно, и уз помоћ самих Срба, који некад раде у „корист своје штете“ (Рајс), доводили су до низа дисконтинуитета којима се кидала нит духовног јединства.

Први велики и по последицама трагичан прекид друштвеног континуитета Срби су доживели продором агресивног ислама у виду Турске империје у Европу и пропаћу српских средњовековних држава. Овде свакако да остаје питање зашто Европа није помогла Србима да спрече ту најезду. То вековно ропство и опстајање народа *без државе али са вером*, зауставили су и нарушили велики узлет средњовековне феудалне Србије, посебно сасекавши српску аристократску елиту, носиоца друштвеног прогреса и вредносних критеријума. Последице бруталности турског освајача, биле су, с једне стране, масовне сеобе ка северу и североистоку и северозападу, а с друге – нужен прелазак у ислам. То је имало за последицу промену етничке слике старе Србије и још један велики дисконтинуитет. Посебно ће се прелом у духовној историји Срба догодити 1690. године, када се крем средњовековне Србије, с патријархом, свештенством, занатлијама, војницима и трговцима, из средишта Старе Србије, где је и поникао и створен духовни идентитет Срба, сели у Средњу Европу, у Подунавље. Иако је делом, захваљујући Српској православној цркви, која је брижљиво неговала и чувала видовдански култ и тако делимично сачувала духовно јединство Срба, и патријархалном менталитету у сеоским, посебно планинским пределима, очувана православна духовност, Срби су се поприлично удаљили од своје аристократске културе средњег века. Тешки, готово немогући услови вековног ропства под Турцима и потреба опстанка по сваку цену произвели су још један негативан моменат у српском карактеру – „рајински менталитет“, о којем је посебно писао Цвијић. Дакле, стање послушничке спремности на трпљење и мимикрија укоренили су се у колективној психологији Срба као нужно зло и опстали и до дана данашњег, што није одлика српског карактера, а самим тим, то је још један дисконтинуитет.

Као што су се најодлучније и најснажније супротставили турском освајању, Срби су и први на Балкану запалили пламен слободе 1804. године. И као што Немци никад нису и неће заборавити, и увек ће кривити Србе за пропаст Хазбуршког и Немачког царства, тако исто никад Србима неће ни Турци опростити пропаст Турског царства. Обновом српске државности, коју су повели и успешно реализовали српски домаћини са српским народом, неписмени али светосавском идејом задојени људи, ударени су изнова темељи не само српске државности већ и поновног успостављења српског духовног јединства. Вукова реформа писма, не улазећи у



расправу о позитивним и негативним странама реформисаног писма, несумњиво је за последицу имала дисконтинуитет са старословенским језиком, те је на крају свог рушилачког деловања довела до укидања богослужења на црквенословенском језику и као народ значајно нас одвојила од наше једнородне и једноверне православне браће Руса (језик је битак једног народа, како тврди Хајдегер), што је била и стална жеља Аустроугарске, која је добро знала, а и данас зна, да је без мајке Русије Србија лак плен.

Доситеј је за разлику од Светог Саве, који се одрекао угодног земаљског живота и отишао у манастир, из манастира побегао у свет, погазивши монашки завет дат Богу. Наравно, и плодови таквог геста и безбожног просветитељства, биће супротни плодовима просветитељства Светог Саве. За разлику од Светог Саве, који је брижно чувао народну традицију, Доситеј се многим српским обичајима просто подсмевао. То је велики српски геније Његош одмах приметио и врло оштро критиковао. Његово просветитељство и поглед на свет постали су потпуно рационалистички, западњачки, чисто материјалистички. Такав тип српске интелигенције, настао на „просветитељству“ доситејевско-вуковском, најбоље је описао Свети Николај Српски, рекавши да је српска интелигенција која је одлазила на Запад ради школовања, из Србије излазила са „корпом препуном врлина, а са школовања се враћала у Србију са корпом препуном заблуда“. И до данашњих дана с том праксом се не прекида. Запад пажљиво бира људе које школује и које као експерте враћа у Србију да „усређују“ српски народ.

Након крвавих балканских ратова и након Првог светског рата, у којем су катастрофално демографски страдали, као победници у Великом рату, овенчани славом, Срби праве (не) својом кривицом можда највећу историјску грешку и чине нови дисконтинуитет, стварањем Југославије. Зарад мира у кући и сталне кампање о опасности од српског хегемонизма, Срби су се лако одрицали од српства и постајали Југословени. „Југословенска идеја и политика, и Југославија као држава, тако су постале подесан инструмент за расрбљавање, лако отпадање од српског корена и стабла, али и брзо утапање у неко друго национално ткиво, посебно хрватско и муслиманско“ (Крестић, 1999, стр. 36).

Изнова ће још трагичнији дисконтинуитет Срби доживети најпре нападом Хитлерове Немачке и комадањем Југославије, у којој је опет српски народ највише пострадао, и то највећим делом од своје католичке „браће“. У том четворогодишњем рату, у који су Срби захваљујући Британцима и комунистима увучени, међусобно ће бити нахушкани на борбу једни против других, поделивши се на партизане и четнике, а та идеолошка подела и до данашњих дана није превазиђена. Победа комуниста у Другом светском рату изнова ће српском народу донети трагичан дисконтинуитет наметањем атеистичке идеологије потпуно стране српском бићу. Такође, на разбијање духовног јединства Срба посебно ће трајно оставити траг немилосрдни обрачун с „класним непријатељем“ Титових комуниста, који је, нимало случајно, најревносније спроведен у Србији. Имајући на уму да је реч углавном о угледним грађанима, носиоцима српског идеала и националног духа, може се претпоставити какав је то трагичан губитак и какве су далекосежне последице по српско духовно јединство учињене. Дакле, комунистичка идеологија насилно је стварала и наметала нови идентитет, који је поново био највише намењен Србима,

изнова промовишући стару идеју „Слаба Србија – јака Југославија“, посебно урушавајући светосавске темеље српства. Отуда неретко, готово по правилу, на питање „шта си“, Србин (мора да) одговара: „Србин, али нисам православац“, чиме се срачунато ишло на потискивање конфесионалног а самим тим и националног идентитета Срба. Користећи познате ставове Коминтерне о Србима као угњетачком народу, у априлу 1936. године, вођство Комунистичке партије дошло је до закључка, како наводи Екмечић, да је југословенска држава могућа, „једино под условом да се уништи превласт српског народа над другима“ (Екмечић, 1993, стр. 86). Управо је то и била полазна основа комуниста по доласку на власт, за стратегију дезинтеграције српске етничке и културне целине, посебно стварањем нових нација (попут црногорске, бошњачке<sup>3</sup> и македонске) и конституисањем покрајина у оквиру Србије.

Дисконтинуитети у српској историји, којих је било и који су, збирно гледано, временски дуже трајали од мирног и стабилног грађења српског националног идентитета, код садашње генерације Срба знатно су помутили идентитетску свест, чиме стварају колебање око идентитетског питања и несигурност којим путем даље. Говорећи о духовним проблемима српског народа, о томе што немамо јединствена национална мерила, о узроцима нашег раздора, Василије Крстић наводи више разлога, али ипак потенцира један најважнији, а то је да дуго нисмо имали, а ни данас немамо друштвену елиту чија би се реч слушала. „Баш зато смо једним делом Срби, другим делом Југословени, трећим Црногорци, четвртим Муслимани, петим Македонци, потом смо интернационалисти и космополити, четници и партизани, комунисти и антикомунисти, републиканци и монархисти, аутономаши и антиаутономаши, теисти и атеисти и тако редом, у недоглед“ (Крстић, 1999, стр. 29). Да се Срби и даље нису излечили од опаке болести југословенства сведочи и академик САНУ Драгослав Михајловић, књижевник, који наводи податак да почетком 2012. године „постоји три стотине разних установа у Србији које почињу са југо, ју, југословенски...“ (2012).

### КОМУНИСТИ И МОНДИЈАЛИСТИ НА ИСТОМ ЗАДАТКУ

Поновно, споља организовано разбијање Југославије, наравно, уз здушну помоћ оних који су се дуго за ту прилику спремали и дочекали је, дало је изнова прилику Србима да се врате свом историјском путу и својим духовним коренима. У кратком али трапавом, више популистичком него искреном покушају, с комунистима прерушеним у социјалисте, тај покушај није имао реалних шанси. Али и такав покушај је Запад прогласио опасним и одмах је покренут процес насилног разбијања не само српске државе и отимања вековних територија већ и расрбљавање српства путем „псеудоморфозе свести“ и раскида с традицијом. За реализацију овог пројекта, споља организованог, пронађене су припремљене и обучене унутрашње снаге у виду

<sup>3</sup> На стварању бошњачке нације највише је радио Бењамин Калај, аустријски повереник за окупирану Босну и Херцеговину. Јосип Броз је створио муслиманску нацију, да би са доласком мондијалиста на власт, током мандата Војислава Коштунице, опет био прихваћен назив Бошњаци. Још један доказ континуитета.

нових мондијалиста. Само што су се Срби ослобађали једне утопије, а већ им је уз снажну медијску кампању „организованог лагања“ наметнута нова утопија – еврофанатизам. Као што је комунистички интернационализам проглашаван за прогресивну и елитну мисао, тако се данас мондијалистичке идеје представљају као идеје будућности најнапреднијег и најцивилизованијег дела човечанства. Када се након временске дистанце подвуче црта и објективно сагледа однос српских комуниста према свом народу, биланс је дубоко поразан. То је најбоље рекао политички комесар Друге пролетерске бригаде и песник Танасије Младеновић у једном интервјуу 1989. године: „Ми српски комунисти објективно смо издали свој народ.“

Након „демократске“ револуције, с великим очекивањима, али још већим разочарањима, комунистички сој у Србији замењен је једним новим-старим, сојем мондијалиста, који се од својих претходника битно не разликују. Најважнија њихова заједничка црта, а самим тим и континуитет, огледа се у томе што одбацују вредност и значај историјског, културног и духовног наслеђа народа којем по рођењу припадају. Ове две идеологије – комунистичка и мондијалистичка, само су наизглед супротстављене, а у суштини они су два аспекта истог задатог циља – разбијања духовног јединства Срба. То се најбоље може видети по томе што деле исту аверзију према традиционалним и националним вредностима. Таква континуирана идеологија, „појава дугог трајања“ (Бродел), неминовно доводи до губитка осећања сопственог места и историјске утемељености сопственог народа и друштва, уз истовремено наметање парадигме једног света, мондијализма.

Мондијалистичка „елита“ настоји да путем обесмишљене масовне културе и мултикултурном индоктринацијом неутралише све остатке историјског и културног континуитета и етничке самосвојности. Крајњи циљ је настојање да се створи губитак осећања за историју и сопствено место у њој. Дакле, нема сумње да су мондијалисти објективни савезници комуниста, јер имају исти циљ – потирање традиционалног идентитета и духовног јединства српског народа. Оба концепта, комунистички и мондијалистички, имају колективистичку и елитистичку суштину. Носиоци новог интервенционизма сви су се листом испилили из истог шињела. Он је, додуше, прекројен по глобалистичком моделу, али је преостала иста вера у богомдану мисију авангардне елите (некад комунистичке, а сада мондијалистичке) посвећених да манипулацијом политичког процеса усређују масе. Комунисти су најпре изашли са тезом да је пожељно одрећи се сопствене нације и прогласити се интернационалистом. Овај комунистички интернационализам се посебно неговао међу српским комунистима и ширио у српском народу с намером да се национални идеал вековима укоревљен у светосављу поништи и замени новим, интернационалним. Мондијалисти излазе с тезом да се привидно нижа свест, национална, замени привидно вишом свешћу, интернационалном. Наравно, ову идеју давно је прозreo Прудон када је сковао формулу: „Ко каже човечанство, тај хоће да обмане“ (Шмит, 2001, стр. 7).

Променио се и однос према држави и нацији. Мондијалистичкој елити, која пре свега води рачуна о интересима мултинационалних компанија, не требају свесни грађани одани националној држави. У којој мери су мондијалисти у Србији у директној вези и под утицајем својих ментора са Запада најбоље сведочи на основу непосредног искуства Милан Брдар, који је у

Влади Војислава Коштунице био помоћник министарке просвете Љиљане Чолић. У својој књизи *Хроника разорене Троје* он сведочи о томе како постпетооктобарска окупација од стране модијалиста, прерушених комуниста, изгледа у образовању. Између осталог, он каже: „Реформи образовања од Ђинђићеве Владе па до дана данашњег у Србији не води ниједна странка, ниједан наш вајни ауторитет, него Светска банка, то запамтите [...] обавезани смо државним уговорима који директно сведоче да је Србија у колонијалном статусу“ (Брдар, 2012, стр. 113). Такође, он наводи једну горку чињеницу која најбоље осликава колонијални статус српског образовања и каже да је сасвим свеједно ко у Влади држи просвету, јер „министар или његов заменик сваког четвртка у 14.00 мора да дође у зграду преко пута Универзитетске библиотеке, где је седиште филијале Светске банке, на консултацију са службеником из Вашингтона, преко видео-бима“ (истио, стр. 114). Да је реч о тачним наводима сведочи и чињеница да када је Љиљана Чолић као министар просвете покушала да отпусти 250 људи које је запослио претходни министар и верни сарадник Империје, Гашо Кнежевић, а који нису имали никаквог посла, чиновник Светске банке је рекао да то не може, јер су у питању били људи у служби империјалног, „меког“ окупатора, и убрзо су и Љиљана Чолић, као министар, и Милан Брдар, као помоћник, смењени с тих функција.

Мондијалисти индивидуална права и слободе претпостављају патриотизму и национализму, сматрајући да они гуше личне слободе. Патриотизам је наметнута колективистичка обавеза која спутава слободу појединаца. Колико далеко иде у „корист српске штете“ види се и у настојању да на све могуће начине прикажу Србе најодговорнијим за ратове 1991–1999. О томе посебно пише и на то упозорава Милутиновић у књизи *Последице идеологије*, у којој на примерима показује како изгледа „морално старатељство“ „другосрбијанске“ идеологије над српским друштвом. „Друга Србија“, најпре, објашњава Милутиновић, покушава да пројектује колективну кривицу за ратове с краја двадесетог века на све грађане Србије. Они („другосрбијанци“) полазе од тезе да су Срби већином гласали за Милошевића, а он је пак изазвао ратове и наредио злочине. Грађани Србије, са своје стране, те су злочине ћутке трпели, или чак подржавали. Стога, закључују „другосрбијански“ идеолози, Србија нема шта да говори о туђим злоделима. Она првенствено мора да се усредсреди на окајавање властитих злочина. „Резултат је управо онакав какав тражи ратна логика. Једна група ће бити приказивана само преко злочина које је починила, [...] док ће друга група бити приказивана наглашено и искључиво позитивно“ (Милутиновић, 2008, стр. 89). У случају рата у Хрватској, рецимо, за „другу Србију“ ће постојати само Вуковар или Дубровник, али не и Масленица или Западна Славонија. Срби ће бити само злочинци, Хрвати само жртве.

Да прича о српској кривици, наравно, није нова, и да на тој причи такође можемо уочити сличност комуниста и мондијалиста, посебно указује Мило Ломпар. „Постојала је својевремено, мителеуропска прича о одговорности Срба за избијање Првог светског рата, затим коминтерновска прича о Србима као хегемонима и експлоататорима свих осталих народа у версајској Југославији, па титоистичка прича о српском национализму који је најопаснији зато што су Срби најбројнији“ (Ломпар, 2007, стр. 159–160). У том смислу Ломпар посебно наводи оцене

једне од перјаница мондијалиста и другосрбијанаца, Боре Ђосића, који о Србији говори као о „проклетој земљи“, која је „међу најзверскијим државама данас“ (према: Ломпар, стр. 161). Символички, али гест који и *de facto* показује и доказује континуитет о којем говоримо, јесте званични потпис Бориса Тадића и Ивице Дачића, који су 18. октобра 2008. године потписали Декларацију о политичком помирењу. Помирили су се тзв. социјалисти и мондијалисти (неокомунисти)<sup>4</sup>. То је отворило пут да и многе националне странке, које су у свом програмском опредељењу биле везане за монархију, попут Српског покрета обнове, постану по много чему мондијалистички настројене, а социјалисти, проистекли из Савеза комуниста, до најновијег споја с демократама били су изоловани од света, иако је реч о дојучерашњим комунистима, суштинским интернационалистима – глобалистима. Уосталом, колико су комунисти и социјалисти суштински интернационално опредељени показује чињеница да су се од почетка одрекли православља у корист међународне сарадње.

Наравно, најдоследнији у самоодрицању, на путу коначног самоистребљења и нестајања како на међународној сцени, тако и у домаћој јавности, јесу српски мондијалисти у невладиним организацијама. Челници поменутих „непрофитних организација“ непрестано измишљају, стварају и режирају „шовинистичке фарсе“, у којима оптужују Србе за неофашизам, антисемитизам, антиевропеизам, антиамериканизам и антиглобализам. Самокритика, самооптуживање и расрбљавање (п)остали су њихов обавезујући образац.

#### КА ЗАКЉУЧКУ – ДУХОВНО ЈЕДИНСТВО И(ИЛИ) НАЦИОНАЛНА ДЕЗОРИЈЕНТИСАНОСТ

Са „демократском револуцијом“ почело је пројектовано урушавање сваког облика аутентичне српске културе. Све што је традиционално и аутентично проглашава се за ретроградно, назадно и замењује се квазинародним културним стваралаштвом, тзв. неофолк културом, којом се врши „псеудоморфоза“ српске свести и којом се, будући да је страна српском бићу, разграђује и уништва аутентично српско. Објашњавајући разлику између аутентичне српске културе и ове новокомпоноване културе која се данас као пројекат намеће Србима, Љубинко Милосављевић пише: „Разлика између ове две културе није само у аутентичности прве и неаутентичности друге, нити у нивоу остварених вредности, већ је разлика пре свега у томе што је у народној, ишчезавајућој култури сељак био стваралац, актер културног деловања, док је у масовној култури он само конзумент, пуки прималац (квази)културних садржаја, оних који друти (професионално) творе по његовом наводном укусу“ (Милосављевић, 2004, стр. 43). Културна запуштеноост, као последица изосталог погледа уназад, води ка новим облицима отуђења (алкохолизам,

---

<sup>4</sup> Један од најбољих показатеља помирења комуниста и мондијалиста, а самим тим и заједничког циља који следе јесте и Закон о лустрацији, који је донесен 2003, а престао да важи 2013, а да управо нико није по том закону процесуиран. Како наводи Урош Шуваковић, разлог је тај што су „из кадровске поставке СПС-а из доба Слободана Милошевића у врховима власти остали они који су пристали на конвертитство, иако је СПС као странка успео да опстане на политичкој сцени можда управо и захваљујући тој особини својих нових руководиоца“ (2017, стр. 93). О томе шире у наведеном раду.

проституција, коцкање, наркоманија...), укратко, животу без смисла. Све је мање људскости, а све више суровости и технократске хладноће у новоствараној култури.

Дуга је историја потискивања српских националних интереса која је водила ка националној дезоријентисаности, самозабраву и расипању. Зарад разних утопијских пројеката лако смо падали под доминацију туђинских погледа на свет и идеологија, што нас је водило ка томе да смо све мање своји. Национално дезоријентисани вековним прозелитизмом најразличитијих провенијенција (римским, хабзбуршким, антисловенским...), изгубили смо се на историјском путу: све мање знамо куда идемо, ко су нам пријатељи, а ко непријатељи. Погрешне националне опције, без јасне националне стратегије, више су биле у служби агресора, тањиле су националну саборност и одузимале националну снагу. Добрица Ћосић, један од значајнијих српских писаца, „отац нације“, али који је и сам при крају свог живота пао на испиту нације (потврђујући још једном чињеницу да је човек без вере изгубљен у времену), поставља питања пред којима треба да се сви замислимо: „У шта смо све утрошили XX век“ и „Шта све треба да чинимо и коначно зауставимо своје назадовање да као значајна нација не нестанемо у XXI веку“ (Ћосић, 2010).

На делу је сада пројекат стварања новог идентитета Срба, у којем треба сломити дух отпора и Србе дефинитивно претворити у послушне поданике „новог светског поретка“. При томе се заборавља чињеница да је промена идентитета и промена моралног хабитуса уз моралне драме конвертита, јер у њих сумњају и они којима служе и они од којих су одбегли. Схватајући куда води та национална дезоријентисаност под утицајем комунистичког атеизма, када је већ било касно и када је прорадила грижа савести, Михајло Ђурић исправно схвата и каже: „Предуго смо били разбаштињени, раскорењени, расрбљени, одвојени од суштине народа коме припадамо. Нисмо знали ни ко смо ни шта смо јер смо уображавали да смо грађани света олако наседајући коминтерновској пропаганди. Побркали смо космополитизам и интернационализам. Нисмо схватили да је ово друго само искривљена слика, ако не и лажна замена за оно прво, јер интернационализам поништава сваки конкретни људски лик“ (Мих. Ђурић, 1992).

Дакле, нужно морамо да се запитамо данас које су то вредности на којима даље градимо свој национални идентитет. Шта то памтимо и желимо да запамтимо из наше прошлости, коју су наши преци стварали и за коју су гинули? Имамо ли и шта нам је духовна копча која нас повезује, где год да смо и у било којем времену да смо? Шта су нам оријентир и крма за пловидбу кроз време, посебно у временима глобализацијског цунамија? Без заједничког вредносног консензуса (заснованог и на традицији и на савремености), без моралних и вредносних начела (каких Срби имају, нпр. „све за образ, образ ни за шта“, или „ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога Јединога“ и сл.) народ не може трајати и при великим искушењима он се распада. Без јасне националне стратегије, без јасних вредносних оријентира, помућеног националног идентитета, подељени по разним основама, српски брод је опасно накривљен у глобалистичкој баруштини и сваког часа може да потоне. У глобалистичком цунамију који руши све пред собом, у вртлогу нестабилности и сукоба чему може да се нада Србија помућеног идентитета, разапета између лажног сјаја Запада и емотивне везаности за природног савезника, поново на православним темељима пробуђене Русије? Чему да се нада када у сусрет непознатом а опасном



иде без јасно дефинисане националне стратегије, када своје националне интересе не третира (како је упозоравао Црњански) са свог, него са туђег становишта? Наравно, *није све проишло кад проишло све је*.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бела, Н. (2003). *Погажен завети*, Београд: Књижара XX век.
- Брдар, М. (2012). *Хроника разорене Троје*. Крагујевац – Бачка Паланка.
- Дворниковић, В. (1939). *Карактерологија Југословена*. Београд: Геца Кон.
- Достојевски, Ф. М. (1982). *Дневник писца*, Љубљана: Партизанска књига.
- Ђурић, Мих. (1992). Интервју. *Политика*, 12. 9. 1992.
- Ђурић, М. (1997). *Избрана дела, том II: Културна историја и рани философски списи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Екмечић, М. (1993). Историјски корени и могуће последице југословенске кризе, у *Међународна политика*, бр. 1015, 1. IV 1993.
- Крстић, В. (1999). Духовни проблеми српског народа, *Српска политичка мисао*, бр. 1–2: 27–40.
- Ломпар, М. (2007). *Моралистички фразмени*. Београд: Народна књига/Алфа.
- Марковић, С. М. (1989). *Тајна Косова*. Birmingham: Lazarica Press.
- Милосављевић, Љ. (2004). *О традиционалном и модерном*. Ниш: Зограф.
- Милутиновић, В. (2008). *Посидеологије*. Београд: Утопија.
- Михајловић, Д. (2012), У САНУ цвета југословенство, интервју. *НИН*, бр. 3200, Београд, 26. април 2012.
- Ного, Р. П. (2004), Беседа на обележавању два века Првог српског устанка и настанка модерне Србије. *Вечерње новости*, 15. фебруар 2004.
- Самарџић, Р. (1990). *Косовско одређење*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Самарџић, Р. (1989). *Идеје за српску историју*. Београд: Југославија публик.
- Скерлић, Ј. (1913). Нови омладински листови и наш омладински нараштај. *Српски књижевни гласник*, XXX, 3(1913).
- Смит, Е. (2010). *Национални идентитети*. Београд: Библиотека XX век.
- Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Бања Лука: ЦИД.
- Хобсбаум, Е. (1996). *Нације и национализам од 1780: програм, мит, стварност*. Београд: „Филип Вишњић“. Ђосић, Д. (2010). Можемо више него што можемо. *Печат*, бр. 100, 5. 2. 2010.
- Шмит, К. (2001). Појам политикога, у: *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Шуваковић, У. (2017). Покушај вршења лустрације у Србији као облик угрожавања националне безбедности. *Политичка ревија*, година (XXIX) XVI, вол. 52, бр. 2/2017: 87–101.



PETAR M. ANĐELKOVIĆ

## MONDIALISM AND FURTHER DESTRUCTION OF THE SPIRITUAL UNITY OF SERBS

– Communists and Mondialists Towards the Same Goal –

### SUMMARY

For the constitution of a nation, beside natural factors, territories, and natural-social people and institutions they create, the value framework (value consensus as Durkheim would say) is the most important. These common values, beliefs and symbols, as well as the spiritual unity of the nation which emerged from the depth of peoples' being that expresses that very being in the best way (metaphysics of nation — Hegel), provide legitimate and widely accepted model of maintaining the community as the free one. When a nation loses (or when someone destroys) spiritual unity, it loses its own standards and values and then easily accepts the others as their own. Why doesn't Serbian nation have unique national criteria today? The spiritual unity of the Serbian nation has repeatedly been shattered into pieces and in different ways, through a series of discontinuities that occurred in its historical continuance. Due to systematic repression of St. Sava Orthodox spirituality, first by communist atheism and then by mondial internationalism, Serbian nation has been losing and continues to lose its value framework and orientation. The destruction of St. Sava — Vidovdan spirituality led to the loss of the fundamental roots of identity, to the collapse of the national consciousness, in a word, to losing of its soul.

When one nation loses its spiritual unity or if it is crushed, it loses its own criteria and values, and then easily accepts the others as its own. From the time the first breakup of Yugoslavia began, the breakdown of the spiritual unity of the Serbs and the half-century-long rule of Tito's ideology greatly accelerated, while today's mondialist domination strengthens and deepens the gap between the present Serbian generations and their ancestors. These two ideologies — communist and mondialist — are only seemingly opposed in essence, they are two aspects of the same goal, the goal — the breakdown of the spiritual unity of the Serbs. This is best seen by sharing the same aversion to traditional and national. Such a continuous ideology, the "long-lasting phenomenon" (Braudel), inevitably leads to the loss of the feeling of one's own place and the historical foundation of one's own people and society, while imposing the paradigm of one world, Mondialism. The discrepancies in Serbian history, which were collectively viewed over time, have lasted since the peaceful, unequivocal construction of the Serbian national identity, while the present generation of Serbs have greatly disrupted the identities of consciousness and crept into the indeterminate question and the uncertainty over the question about which way to go.

The purpose of this paper is to show harmful effects of the communist secularization, which has been systematically destroying the most essential characteristic of Serbian nation — the Orthodox (St. Sava) one, but also to point out that today's new mondialism is still destroying the spirituality of Serbian nation (they have the same task and the same goal) with the new utopia and, finally, to answer the question whether Serbian nation can return to St. Sava Orthodox identity, is it too late now?

**Keywords:** Serbian spiritual unity, communism, mondialism.

СТЕФАН И. АНЧЕВ<sup>1</sup>

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”

Исторически факултет, катедра „Нова и най-нова обща история”

Велико Търново, (България)

## КОСОВСКИЯТ КОНФЛИКТ И ВАРИАНТИТЕ ЗА НЕГОВОТО РАЗРЕШАВАНЕ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** Косовски конфликт је настао средином деведесетих година XX века и представља део америчке политике разбијања Југославије, стварања сталног конфликта на Балкану и дестабилизације европских интеграција. Кроз њега Вашингтон и његови НАТО савезници остварују неку врсту освете против СССР / Русије, због њеног утицаја на Балкану после Другог светског рата. Као за време Кримског рата, и овога пута су католици и протестанти са Запада против православља. Резултат ове свеобухватне интервенције је стварање муслиманске државе Босне и Херцеговине као и политичке доминације ислама на Балкану, односно југу Србије и такозваној Републици Косово. Након само пет година, ситуација у Европи, Русији и на Балкану значајно се променила. Нова реалност подразумева нове опције у политици Запада, на делу је нешто већ виђено на Балкану у последња два века.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Косово и Метохија, Русија, САД, Европска унија, Србија.

---

Всички автори, независимо от тяхната професионална насоченост, които се занимават с Косовския въпрос, го разглеждат като проблем между две различни националности (той не е етнически) и като религиозно противопоставяне. Всъщност косовският конфликт има много по-широко измерение. Алтернативата той да бъде разрешен окончателно, или да бъде оставен да „тлее” с възможност да избухне отново, обслужва определени интереси свързани с политическо присъствие и влияние на Балканите. Създаването на марионетна (мюсюлманска по своята същност) държава доказва това. След разпадането на втора Югославия на нейна територия се появяват държави заявяващи своята една народност, една нация, една религия.

---

<sup>1</sup> stivanch@yandex.ru

<sup>2</sup> Резултатът от работата по проект ИИИ 47023 *Косово и Метохија между националните идентичности и евроинтеграциите* който се подпомага от Министерството на образованието, науката и технологичното развитие на Република Сърбия.

Това е заложено и в техните нови конституции. За удоволствие на Запада и на Ватикана, това са католически държави и такива с преобладаващ мюсюлмански характер – тук имам предвид Босна и Херцеговина<sup>3</sup> и Косово. Независимо от смесеният характер на населението в БиХ, след Дейтънското споразумение, на Запад обявяват че на Балканите е създадена „мюсюлманска държава“. Въпреки че Косово е определена като албанска държава, унищожаването на православни културни средища в Южна Сърбия, показва и нейния определен религиозен характер. Всъщност във войната за ресурси на Балканите, в която след 1994 г. водеща роля имат САЩ, се забелязва антиправославен, антиславянски, и естествено заедно с всичко това, и антируски характер. Целта е в региона да се създадат малки по площ и малки по население държави, разкъсвани от вътрешни и външни противоречия, пречещи си и дори воюващи една срещу друга, на базата на стари или нови поводи за вражда. На Балканите, където до преди 26 години имаше само 6 държави, днес те вече са 13. Във време, когато в Европа се претендира че се извършва обединение, на Балканите е извършено разделение и териториално разпокъсване. Но тъй като регионът е част от стария континент, старателно нигилизираните и скриваните проблеми, днес са актуални и за Запада. Това е доказателство, че използваните методи за разделяне и противопоставяне, при налагането на „новия капитализъм“, не отминаха и държавите инициатори на тази политика.

За постигането на своите цели „архитектите на новия световен ред“ използват едно старо, изпитано през годините чувство, заложено във всеки човек – страхът от другия, страхът от неговата различност, от възможността на базата на тази различност, той „да вземе това което принадлежи на другия индивид“, това с което той е свикнал от ранна възраст, да навреди на неговите близки, на неговия народ. Естественото поведение в такива случаи е изпреварващата реакция, изпреварващата агресия, за да превърнеш въображаемия противник в това, което според твоите мисли и въображение, той иска да направи с теб. Всъщност всеки от противниците иска да направи точно това, което той не иска да се случи с него. Това е политиката на страха. Този страх който води до жестокост в името на „справедливата кауза“, при който алтруизмът изчезва. Същевременно с това в някои балкански държави (като пример имам предвид България) се води медийна пропаганда против демонстрирането на съхраняваща нацията политика. Заклеймява се национализмът, който пречи на либералните ценности и на политиката в ЕС. Разбира се това е част от внушението идващо от Брюксел и има за цел омаловажаване на националната привързаност в името на налаганите западни интереси.

Събитията в Южна Сърбия са последният конфликт при унищожаването на Югославия. Създава се поредната измислена държава на Балканите, заедно с Босна и Херцеговина и БЮРМ, които са не само военни полигони на НАТО но и многократна възможност за взривяването на региона. Очевидно е че и при трите протектората поводът за военен конфликт ще бъде религиозното противопоставяне. Във връзка с това не трябва да се забравя и за Ислямската декларация на Алия Изетбегович още от 1970 г., в която се призовава за създаването на

<sup>3</sup> При една известна анкета сред бошняци на въпроса каква е тяхната религиозност, те отговарят че са атеисти. На следващият въпрос, какви са по националност – отговорът е мюсюлмани. (бел. моя.)

„обединено ислямско общество от Мароко до Индонезия”, като и Балканите влизат в тези планове (Гуськова, 1992, с. 24).

Всъщност Запада като цяло подкрепя исляма на Балканите в противовес на православие-то. Очевидно такъв подход е насочен и срещу Русия, както става това в Чечня и преди това в Афганистан. Разсъжденията по тези въпроси са необходими за да станат по-ясни мотивите които движат, или дават отражение при избора на варианти за разрешаването на Косовския конфликт.

Намесата на Запада в Югославия след смъртта на Тито, вкарването на страната в икономическата спира на инфлацията, водеща след себе си и последвалите конфликти е свързана с неоколониалната политика преди всичко на САЩ. Това е добре изразено в статията „Манифест за един глобален свят” от Томас Фридман, публикувана в „New York Times Magazine” (Ууд, 2000, стр. 167–168) от 26 март 1999 г., т.е. два дена след началото на бомбардировките на СРЮ. Това е прилагането на идеята за новия капитализъм в която е залегнато „демонстрирането на американското господство” над целия свят, т.е. идеята за мондиализация. Официално, войната против една суверенна държава, каквата е СРЮ, с нищо не заплашваща която и да е държава от НАТО, се води с „хуманитарна цел”.

Според редица анализатори, в средата на 80-те години, Югославия престава да съществува като единен икономически комплекс. 2/3 от произведената продукция не излиза извън нейните рамки, а се разменя между отделните републики. Въпреки приетата през 1982 г. „Дългосрочна програма за икономическа стабилизация” проблемите свързани с регулирането на кризата не са разрешени (Гуськова, 2001, стр. 64; Jović, 2003, str. 68–69; Кирьяков и Волкова). Последвалите събития през 1983 г. и след нея задълбочават още повече критичната ситуация. През 1989 г. инфлацията достига 2800% (Груздев, 2001).

За да се спре хиперинфлацията, през декември същата година Съюзното изпълнително вече (СИВ) начело с Анте Маркович взема решение за пакет от мерки които са: единна данъчна система; интеграционен пазар за всички републики; приватизация на държавната и тази на републиките собственост; деноминация на динара към курса на западната германска марка в съотношение 7:1 (Груздев, 2001).

Банкрутирането на държавата дава възможност на САЩ за използване и на останалите фактори, които да доведат до разграждането ѝ. Според идеолога на американската имперска политика Зб. Бжежински, за унищожаването на комунизма в Югославия е необходимо: подкрепата на различните опозиционни групи в страната и на техните лидери-дисиденти; сред управляващите да се насърчават тези, които са против съветското влияние; да се насърчава национализма и сепаратизма, чиято идеология е по-силна от тази на комунизма; да се противопоставят отделните народи в Югославия; да се използват СМИ за антикомунистическа пропаганда и манипулиране на общественото мнение; да се пропагандират ценностите на американското общество, които да се сравняват с настоящето положение в Югославия; в

СТЕФАН И. АНЧЕВ: Косовският конфликт и вариантите за неговото разрешаване  
международен план да се предизвика разкол в Движението на необвързаните държави (Вилић  
и Тодоровић, 1995, стр. 102–105).

В началото на 90-те години Югославия остава единствената балканска държава в която все още на власт е комунистическа партия, а в името ѝ стои определението „социалистическа”. И не европейска страна, а отново САЩ е катализаторът на последвалите конфликти. На 26 април 1990 г. Конгресът разглежда и приема резолюция от 11 пункта за „Нарушаване на човешките права в Южна Югославия”, т.е. Южна Сърбия (бел. моя). Основните искания в нея са: пълно връщане на автономния статут на Косово; да се спре нарушаването на човешките права; замразяване на югославския износ и преустановяване даването на заеми на страната, докато югославските граждани не получат равни права (Груздев, 2001). В края на 50-те и началото на 60-те години в Косово действа организацията „Револуционно движение за обединение на албанците”, наброяваща 300 човека начело с Адем Демачи. И в устава и в програмата на организацията заложената основна цел е „освобождаването на анексирания от Югославия шиптърски край и присъединяването му към Албания”. За постигането на това се допускат всички средства – „политически, пропагандни, въоръжени действия и всенародно въстание” (Гуськова, 2003, с. 15; Гуськова, 1999). Тази идея е пропагандирана и финансирана от албански организации по целия свят: „Съюз на косоварите” с централно ръководство в Рим, а след това в различни градове на Турция и от трета „Призренска лига”, с център в Ню Йорк и филиали в Турция, Австрия, Канада, Франция, Белгия и ФРГ (Гуськова, 1999). След като на 2 юли 1990 г. скупщината на Косово приема декларация на независимостта последвана и от нейното обявяване за областта, на 7 септември 1990 г. в Качаник, близо до македонската граница се провежда среща на албанските народни представители от Косово, които създават конституция на несъществуващата „Република Косово”. Шест дена по-късно се прокламира и неговата независимост (Албанският фактор в развитиите кризи..., 2006, с. 204–205; Детрез, 2008, с. 123). Това решение е последвано от резолюция в която се настоява за „признаване от Белград на суверенната република Косово в състава на Югославия” (Мијалковски и Дамјанов, 2002, стр. 451). Албанският сепаратизъм продължава изявиите си и през следващата 1991 г. На проведеният референдум от 26 до 30 септември, с участието само на албанската част от населението, 87% от гласувалите поддържат обявената независимост на областта. Изборите през май 1992 г. за президент и парламент в областта Косово и Метохия преминават без сръбско участие, а Белград ги обявява за незаконни. На тях И. Ругова е избран за президент на „Република Косово”. За да изразят подкрепата си към албанците на тези избори пристигат делегации от различни страни, както и представители на международни организации (Пономарева, 2013, стр. 366–367).

През май 1992 г. в един от македонските градове, при строга конспирация, се провежда обща среща на албански групировки с различна политическа ориентация с общ обединяващ фактор – албанският национализъм. Съпътстващите разпадането на Източния блок процеси, дават основание на участниците в срещата да определят обстановката като „изключително благоприятна за обединението на всички албански земи в общите граници на Велика Албания”. Първият акт в тази посока трябва да бъде откъсването на Косово, като за мотив се изпъл-

зва ограничаването на дадената по времето на Й. Б. Тито автономия от сегашния лидер на държавата Сл. Милошевич. За реализацията на конкретните военно-политически цели е създадена военна организация под името UÇK (Ushtria Çlirimtare e Kosovës) „Армия за освобождение на Косово” (АОК) (Арас). Според други сведения АОК е създадена в края на 1994 г. от организацията Народно движение на Косово (LPK, Lëvizja popullore e Kosovës), която е сформирана през пролетта на 1981 г. от избягали в Западна Европа албански студенти (Мете, 2007, стр. 347; Фускас, 2005, стр. 70).

Още преди агресията срещу СРЮ, Запада поставя условия за сделка в която се визира Косово. През януари 1998 г. Парламентарната асамблея на Съвета на Европа приема резолюция за положението в СРЮ, в която се визират събитията в Космет. Срещу исканите от САЩ отстъпки в полза на албанците в областта, на Милошевич се обещава чартърни полети на югославските самолети до САЩ, откриване на консулства на СРЮ в САЩ, увеличаване броя на членовете на югославското представителство в ООН, възможност за участие на страната в Пакта за стабилност в Югоизточна Европа. През март в Белград пристигат министрите на външните работи на Германия и Франция. Натискът от САЩ върху СРЮ продължава с предложението за сключването на тригодишно споразумение според което НАТО получава възможността да настане в Космет 30 хил. военнослужащи „за гарантирането на мира и провеждането на честни избори” (Пономарева, 2013, стр. 366–367).

По време на преговорите в Рамбуйе албанската делегация претендира за признаване на независимостта на Косово. Обещанията на Олбrait довеждат само до подписване на споразумението изготвено от Контактната група, но не и до спазване на международните договорености. Това поведение на албанците продължава и след „хуманитарните” бомбардировки на НАТО срещу СРЮ. Подкрепяни от Запада, шиптърите в Косово започват прочистването на областта от неалбанското население. Систематично се нарушава резолюции 1244 от края на войната през 1999 г. Само година по-късно на преследване и принудително изселване са подложени сърби, черногорци, цигани, турци, горанци. Домовете им са разрушени, а имуществото им е разграбено. От 10 юни 1999 г. до 30 март 2000 г. са извършени 4564 терористични нападения при които са убити 936 човека, от които 835 са сърби и черногорци, ранени са общо 876 и отвлечени 867 цивилни. Унищожени са напълно, или са частично повредени повече от 50 хил. жилища на сърби, черногорци и цигани (Албанский фактор в развитии кризиса..., 2008). От юни 1999 г. до септември 2000 г. не е известна съдбата на 3476 изчезнали без вест лица, от които 600 са сърби или цигани (Албанский фактор в развитии кризиса..., 2008). Заедно с геноцида над православното население в областта се разрушават и обругават православни храмове с вековна история и неизчислима стойност за християнската култура. За времето от юни 1999 г. до август 2002 г. „албанските терористи унищожават повече от 120 православни храмове много от които са построени през средновековието и се явяват част от световното културно наследство”. На „черният пазар” се предлагат и търгуват ценни икони и други предмети откраднати от разрушените църкви (Албанский фактор в развитии кризиса..., 2008). Това са само отделни случаи



на геноцид и вандализъм, които се извършват в присъствието на омиротворителните сили, от хора които претендират да им се признае създаването на цивилизована европейска държава.

На 2 февруари 2007 г. специалният пратеник на ООН за Косово, Марти Ахтисаари запозна сърби и албанци с изготвения от него план за бъдещия статут на областта. В предоставения им документ се посочва, че новото държавно формирование получава статут на „международно надзиравана държавност”. Според него това не е статут на Косово, а „мерки за бъдещето развитие на областта”. Съобразно изготвения от него проект, на Косово се дава право на национални символи – знаме и химн, както и възможност за членство в международни организации. Предвижда се областта да има своя конституция, както и правото да сключва международни споразумения. Определения статут дава право на пратеника на ООН и ЕС да се намесва в решенията на областта. Специално място се отделя върху гарантирането на правата на сръбското малцинство (17 февруари 2008 г. Косово обявява независимост).

През XIX в. подобен вид държавност се определя, като „широка автономия”, но не и като независимост. По някои белези, особено що се касае до правото на външна намеса, както това е регламентирано и в Босна и Херцеговина, мерките за развитието на новата държава повече се отнасят до съществуването на протекторат.

След редица срещи и предварителни преговори във Виена (Преговори за статута на Косово..., 2007-2008; Георгиев, 2017), година по-късно, на 17 февруари 2008 г. Косово обявява независимост. Първата държава в света, която признава този акт е Афганистан, а в Европа – първа прави това Франция. Трудно е да се обясни логиката на подобна реакция с каквито и да са културни, икономически или родствени връзки между Афганистан и Косово. Единствените очевидни аргументи, които веднага правят впечатление, е участието на муджахидини, както в Босна и Херцеговина, така по-късно и в Косово срещу сърбите. Следващото логично обяснение е връзката основана на пътя на наркотиците от Азия през Балканите, към Европа и САЩ, където Косово е важен разпределителен център. Единствено Русия настоява тази едностранно обявена независимост да бъде анулирана (17 февруари 2008 г. Косово обявява независимост, 2017).

През последните девет години между управляващите в Прищина и в Белград се водят преговори за признаването на обявената независимост и за съдбата на сръбското население живеещо в Северно Косово. В този процес съществена намеса има и от страна на Брюксел, като натискът е отправен предимно върху сърбите. След създаването на протектората Р. Косово, кризата в Южна Сърбия съвсем не е завършена. Усилията, преди всичко, на Брюксел и на Вашингтон, са насочени към признаване на този факт и от страна на Белград. Това означава Сърбия да се съгласи с нарушаването на постигнатите преди това договорености от края на военната криза след бомбардировките на територията на СРЮ.

Най-често употребяваният аргумент за постигането на това от страна на Запада, след 2006 г., е свързан с приемането на Сърбия в ЕС. Паралелно с това се водят и двустранни преговори между сръбската и албанската страна. За тях е характерна неотстъпчивостта и от двете страни.



Според лидера на парламентарната група на „Демократичната лига за Косово“ в Косовския парламент Исмет Бечири, „не е необходимо провеждането на дипломатически преговори относно статута на Косово, тъй като този въпрос е вече решен във Виена през 2007 г.“ (Искендеров, 2010). Според английския дипломатически представител в Прищина И. Клиф, „на този етап не е необходимо Сърбия да признава Косово, тъй като е немислимо постигането на съгласение на такава основа“. Вместо това той предлага, за разрешаването на проблема в Косово, използването на идеята за „двете Германия“ (Искендеров, 2010). По време на своето посещение в Белград и Прищина, Хилари Клинтън, заедно с върховният представител на ЕС по международните отношения и сигурност К. Ештън, заявява пълната си подкрепа на създадения от САЩ протекторат. Нейната демагогия и цинизъм се проявяват по време на посещението ѝ в сръбската православна църква „Св. Никола“ в Прищина, където се среща с представители на завърналите се в Косово сърби. Лицемерето ѝ се състои в това, че тя посещава църквата, нападната и сериозно повредена от албанците на 11 май 2003 г., превърната в символ на религиозната и културна нетърпимост на шиптърите по отношение на сърбите и на православието в Косово, и същевременно с това подкрепя държава в която от началото на окупацията на Южна Сърбия са унищожени стотици православни храмове (Филатов, 2012).

Следващият етап на западния натиск върху сърбите е свързан с примамливото предложение за приемането на страната в ЕС, с всичките следващи от това облаги. При отказа на Белград да се откаже окончателно от Косово, както и да не се съгласи с пълния контрол от страна на Прищина върху сръбския анклав в Северно Косово, се заплашва страната ще бъде извадена от дневния ред за приемането ѝ в ЕС. Според И. Дачич това означава разширяване на албанската окупация в областта, което сърбите не могат да приемат (Сепаратизм „по косовски“..., 2008). Тук трябва да се отчете и сръбската теза, която се предлага още в 2008 г. и е свързана с присъединяването на Северно Косово към Сърбия. Тази част има свои местни органи на властта, в които тогава управлява коалицията от двете партии: Сръбската радикална партия и Демократическата партия на Сърбия. В този муниципалитет има 16 населени пункта от които 9 са сръбски, 4 албански и 3 със смесено население. По време на бомбардировките на СРЮ, албанците от тези селища се изселват напълно, а след това се завръщат, като имат всички права, както и останалото население (Сербский политик, 2017). Това уточнение е необходимо, като се има предвид геноцида над сръбското население в албанската/южната част на Косово.

В последно време, след настъпилите промени в ЕС свързани с процеса за напускането му от страна на Великобритания, изборът на нов президент в САЩ и нахлуването в Европа на стотици бежанци от бедстващите райони на Северна Африка и Средния Изток, се променя и позицията на Белград. Оглавяващата комитетата по сигурност и отбрана в скупщината Мария Обрадович, която е и зам.председател на Сръбската прогресивна партия, говори по основни въпроси засягащи Сърбия, Русия и Косово пред австрийския „Die Presse“. Според нея, напрежението между Белград и Прищина има политически характер и се дължи на нежеланието на местните политици да се съобразят със съвместните предварителни договорености от Брюксел. Същевременно с това Сърбия е против налагането на санкции срещу Русия, а и никой в ЕС

не трябва да очаква от нея да предприеме подобни наказателни мерки. Тя не желае да влезе и в НАТО, защото това ще наруши демонстрацията от нея неутралитет (Сербский политик, 2017). През лятото на тази година се засилва активността от германска страна насочена към налагане на сърбите необходимостта от признаването на цяло Косово, като отделна държава. За сърбите обаче, избирането на Рамуш Харадинай (Почему Белград..., 2017) за премиер на правителството в Прищина, преди това участник в АОК като военен командир не е приемливо. Самият той заявява, че „границата на Албания може да стигне и до град Ниш“, което е повод и за негативна сръбска реакция по основния спорен въпрос.

Заслужава си да завършим с привеждането на примери и анализи по различните варианти от страна на Запада и не винаги еднозначната сръбска реакция към тях, с изявлението на президента на Сърбия Т. Николич. Според него признаването на независимостта на Косово от някой действащ сръбски политик в бъдеще ще доведе до гражданска война. За него, подобен акт, е невъзможен за приемане от неговия народ (Николич: признание Косово..., 2015).

Разрешаването на проблема между Белград и Прищина все още предстои. До голяма степен върху неговото бъдеще ще окаже влияние и очакваната нова политика на американския президент Д. Тръмп, както и реакцията на все по затормозения със своите вътрешни проблеми ЕС. От значение е и засилването на руската активност по отношение на Балканите като цяло. Всъщност връщането на Русия отново на Балканите е най-голямата надежда на сърбите, а и не само на тях, за запазването на православната вяра и на националната идентичност.

## ЛИТЕРАТУРА

- Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. (2006). *Документы. Т. I. (1878–1997 гг.)*. С. 204–205. Москва: Индрик.
- Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. (2008). *Документы. Т. III (2000–2005 гг.)*. С. 60, 101, 214–215, 274–275. Москва: Индрик.
- Арас, Дж. *Тероризм вчера, сегодня и навеки*. Режим доступа: [www.gumer.info/bibliotek\\_Buks/Polit/Aras/index.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Aras/index.php)
- Вилић, Д. и Тодоровић, Б. (1995). *Разбијање Југославије*. Београд: ДИК Књижевне новине – Енциклопедија.
- Георгиев, Г. *Готови ли ЕС аништис на Косово?* Режим доступа: <http://opinions.bpost.bg/story-read-15595.php>
- Гладилин, И. *Через считанные часы Сербия отдаст Косово Приштине*. Режим доступа: <http://www.km.ru/world/2013/04/05/situatsiya-vokrug-kosovo/707823-cherez-schitannye-chasy-serbiya-otdast-kosovo-prish>
- Груздев, С. (2001). *Предпосылки и причины распада Социалистической Федеративной Республики Югославии*. Москва. Режим доступа: <http://srbija.narod.ru/prichiny.html>

Гуськова, Е. (1992). *Югославия в огне: документы, факты, комментарии (1990–1992)*. Москва: Экспертинформ.

Гуськова, Е. (1999). Кто победит в Косове? *Москва, № 3, с. 16–24*. Режим доступа: [http://www.moskvam.ru/1999/03\\_99/guskova.htm](http://www.moskvam.ru/1999/03_99/guskova.htm)

Гуськова, Е. (2001). *История Югославского кризиса (1990–2000)*. Москва: Русское право / Русский национальный фонд.

Гуськова, Е. (2003). Албанское сепаратистское движение в Косове. В: *Албанский фактор кризиса на Балканах*. С. 7–53. Москва: ИНИОН РАН.

Детрез, Р. (2008). *Косово. Отложена независимость*. София: Кралица Маб.

Искендеров, П. (2012, 4 октября). Модель «двух Германий» для Белграда и Приштины. *Русская народная линия. Информационно-аналитическая служба*. Режим доступа: [http://ruskline.ru/monitoring\\_smi/2012/10/04/model\\_dvuh\\_germanij\\_dlya\\_belgrada\\_i\\_prishtiny/](http://ruskline.ru/monitoring_smi/2012/10/04/model_dvuh_germanij_dlya_belgrada_i_prishtiny/)

Кирияков, Ю. С. и Волкова, Е. Г. *Факторы распада СФРЮ и СССР: сравнительно-типологический анализ*. Режим доступа: <http://www.pandia.ru/text/77/337/67070.php>

Косово и Метохия. (1999, 25 март). *Монитор, № 69, стр. 3*. София.

Мете, С. (2007). *История на албанците. От илirie до независимостта на Косово*. София: Рива.

Мијалковски, М. и Дамјанов, М. (2002). *Тероризам албанских екстремиста. Прилог 3.*. Београд.

*Николич: признание Косово обернётся для Сербии гражданской войной*. (2015, 15 октября). Режим доступа: <https://regnum.ru/news/1992227.html>

*Почему Белград и косовские сербы должны поддерживать албанских террористов?* (2017, 18 сентября). Режим доступа: <http://marketsignal.ru/2017/09/18/pochemu-belgrad-i-kosovskie-serby-dolzny-podderzhivat-albanskix-terroristov/>

Пономарева, Е. (2013). Проект «Косово»: Мафия, НАТО и большая политика. В: А. И. Фурсов (сост.). *De Conspiratione/О Заговоре. Сборник монографий*. Москва: Товарищество научных изданий КМК.

*Преговори за статута на Косово след представянето на плана „Ахтисаари“ (03.2007 – 02.2008)*. Режим доступа: <http://infocenter.bnt.bg/content/view/full/2185>

*Процес за статута на Косово*. Режим доступа: [http://www.mfa.bg/bg/index.php?option=com\\_content&task=view&id=13745&Itemid=480](http://www.mfa.bg/bg/index.php?option=com_content&task=view&id=13745&Itemid=480)

*Сепаратизм «по-косовски»: мнение Белграда*. (2008, 14 октября). Режим доступа: <http://flot3000.com/ru/analitics/728>

Сербский политик: Белград балансирует между дружбой с Россией и евроинтеграцией. (2017, 02 апреля). В: *Die Presse* (онлайн). Режим доступа: <https://russian.rt.com/inotv/2017-04-02/Serbskij-politik-Belgrad-balansiruet-mezhdu>

Ууд, Е. (2000). Косово и новият империализъм. В: *Господари на света. Скриптие цели на войната на Балканите*. София: Нова зора.

Филатов, С. (2012, 04 ноября). *Сербский тупик. Белград хочет, но не может....* Режим доступа: <http://trueinform.ru/modules.php?name=News&sid=9213>

Фускас, В. (2005). *Конфликтни зони*. София: Арго пбблишинг.

17 февруари 2008 г. Косово обявява независимост. Режим достъпа:

<http://infocenter.bnt.bg/content/view/full/2379>

Jović, D. (2003). *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije. (1974–1990)*. Zagreb: Prometej.

---

ANČEV I. STEFAN

## THE KOSOVO CONFLICT AND OPTIONS FOR ITS RESOLVING

### SUMMARY

The Kosovo conflict was conceived in the mid '90s of the 20<sup>th</sup> century and is part of the US policy for breaking Yugoslavia into pieces, arising of the permanent conflict in the Balkans and for destabilization of European integrations. Through this conflict, Washington and its NATO allies realize some kind of revenge against the USSR/Russia due to its influence in the Balkans after the Second World War. Just like during the Crimean War, this time again, the Catholics and Protestants from the West are against Orthodoxy. The result of this comprehensive intervention is the establishment of the Muslim state Bosnia and Herzegovina, as well as the political domination of Islam in the Balkans, namely in the south of Serbia and in the so-called Republic of Kosovo. Only five years later, the situation in Europe, Russia and in the Balkans has been significantly changed. The new reality implies new options in the policy of the West, something that is not new and has already happened in the Balkans in the past two centuries is going on again.

**KEYWORDS:** Kosovo, Russia, the USA, the EU, Serbia.

ПРЕДРАГ Ђ. БАЈИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

## ГРАНИЦЕ КАО ТАЧКА СУКОБЉАВАЊА ГЛОБАЛНОГ И НАЦИОНАЛНОГ У ДНЕВНОЈ ШТАМПИ СРБИЈЕ

---

**САЖЕТАК:** Последњих година сведоци смо великих промена и реактуелизовања теме граница, како у Европи, кроз случајеве мигрантске кризе и Брежита, тако и кроз догађаје на америчком континенту везане за председничке изборе у САД. У геополитичком пејзажу дошло је до сумњи у вредности глобализације, чија је једна од главних одлика непостојање граница. Дилеме су добиле запажен публицитет и у медијском простору Србије и нашле се на насловницама дневне штампе, прожимајући најразличитије ставове сукобљавањем глобалног и националног – од ксенофобичних и стереотипних, до осећања емпатије и сагласности.

Циљ овог рада јесте да се квантитативном и квалитативном анализом садржаја насловних страна, као нечега што је огледало уређивачке политике, током 2016. и првог квартала 2017. године, утврде и представе начини на које су границе као тема биле заступљене у дневним листовима у Србији. Без обзира на развој нових технологија, штампа и даље има значајну улогу у усмеравању друштва, па се анализом таквих садржаја могу уочити тенденције, доминантни културни обрасци и вредности.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, границе, дневна штампа, мигрантска криза, наративи.

---

Широку примену у српском језику има реч „граница“, што се може приметити у свакодневном говору, али и већ у неколико секунди, укуцавањем те речи на претраживачима на интернету. Тако се на Гуглу<sup>2</sup>, у зависности од тога да ли је откуцана на ћирилици или латиници, у једнини или у множини, могу прочитати међу најважнијим вестима следећи наслови: „Иста правила и преко граница“ (линк ка тексту из економске рубрике портала *Вечерњих новости*)<sup>3</sup> и „Кажњавање родитеља, 48 бодова граница за буџет... Шта све ново доноси закони из области

---

<sup>1</sup> predrag.bajic@sbb.rs

<sup>2</sup> www.google.rs; приступљено 22. 9. 2017.

<sup>3</sup> www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:686998-Ista-pravila-i-preko-granica; приступљено 22. 9. 2017.

ПРЕДРАГ Ђ. БАЈИЋ: Границе као тачка сукобљавања глобалног и националног у дневној штампи Србије образовања“ (линк ка тексту са портала *Блица*)<sup>4</sup>. Затим, могу да се виде појмови који воде ка страницама на Википедији ([www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)), попут „Рошове границе“, „Јатове границе“, „Дивергентне границе“, „Авнојске границе“. Ту су и други текстови, на пример: „Веровали или не, ово је граница између Тихог и Атлантског океана“<sup>5</sup>, или „Граница Србије и Хрватске на Дунаву – договор или арбитража“<sup>6</sup> (у рубрикама на порталу РТС-а).

Примера је много, па је потребно дефинисати оквир у којем ће се кретати истраживање и како ће се односити према „граници“. У теоријском смислу, то је „природна или вештачки одређена линија која обележава простирање неке територије, или неког имања, или суверености једне државе“ (Занини, 2002, стр. 16). Према Фридриху Рацелу (Friedrich Ratzel), немачком географу и етнографу из XIX века, „састоји се од безбројних тачака на којима се неко органско кретање зауставило“ (у Zientara, 1977, стр. 403). Такође, према *Речнику савремене српске географске терминологије* Наталије Мاستило, реч „граница“ се појављује у различитим контекстима, а кључан за овај рад јесте појам границе као „линије која одваја једну државу од друге; одређује се међудржавним уговором, а обележава постављањем граничних знакова; може бити природна, ако су две земље разграничене природним објектима, или вештачка, када пресеца неку природну целину; може бити етничка, ако истовремено разграничава два народа“ (Мастило, 2005)<sup>7</sup>.

Управо је државна граница појам на који ће се фокусирати ово истраживање, а чија је актуелност неупитна. У једном периоду се чинило да се иде ка маргинализацији тог појма, пошто је, на таласу глобализације, постојала тенденција смањивања утицаја. У 2005. години, пре светске економске кризе и промена које су уследиле, Урлих Бек (Ulrich Beck) је говорио о томе како „постоји потреба да се 'базични појмови' модерног друштва – домаћинство, породица, класа, демократија, доминација, држава, економија, јавна сфера, политика и тако даље – ослободе фиксација методолошког национализма и да се редефинишу и поново концептуализују у контексту методолошког космополитизма“ (у Кастелс, 2014, стр. 39). Говорило се о глобализацији, која је „редефинисала територијалне границе у оквиру којих се моћ испољава“ (*истито*), а „детериторијализација је постала једно од обележја друштвеног живота у ери глобализације“ и „подразумева губитак важности државне територије и последичну ерозију државне суверености“ (Зорко, 2012, стр. 19). За Јана Арта Шолта (Jan Aart Scholte) глобализација подразумева „реконфигурацију географије, тако да се друштвени простор више не мапира у потпуности у смислу територијалних места, територијалних раздаљина и територијалних граница“ (у Croucher, 2004, стр. 12). Такође, „глобализација се може дефинисати као интензификација друштвених односа широм

<sup>4</sup> [www.blic.rs/vesti/drustvo/kaznjavanje-roditelja-48-bodova-granica-za-budzet-sta-sve-novo-donose-zakoni-iz/27e12ds](http://www.blic.rs/vesti/drustvo/kaznjavanje-roditelja-48-bodova-granica-za-budzet-sta-sve-novo-donose-zakoni-iz/27e12ds); приступљено 22. 9. 2017.

<sup>5</sup> [www.rts.rs/page/magazine/sr/story/511/zanimljivosti/2827896/verovali-ili-ne-ovo-je-granica-izmedju-tihog-i-atlantskog-okeana.html](http://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/511/zanimljivosti/2827896/verovali-ili-ne-ovo-je-granica-izmedju-tihog-i-atlantskog-okeana.html); приступљено 22. 9. 2017.

<sup>6</sup> [www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2795474/granica-srbije-i-hrvatske-na-dunavu-dogovor-ili-arbitraza.html](http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2795474/granica-srbije-i-hrvatske-na-dunavu-dogovor-ili-arbitraza.html); приступљено 22. 9. 2017.

<sup>7</sup> [tadic.education/geografski-recnik](http://tadic.education/geografski-recnik); приступљено 23. 9. 2017.

света, који повезују удаљене локалитете на такав начин да се локална дешавања обликују догађајима који се дешавају далеко и обратно“ (Giddens, 1991, стр. 64).

Ипак, иако је „деведесетих година прошлог века глобализација изнедрила наду у нови светски привредни раст чије ће локомотиве бити новије тржишне економије“, показало се да је све далеко од идеалног, дошло је до „искакања из шина“, до стања „туге глобализације“ (Коен, 2014, стр. 101). „Немогуће је изоловати се од тековина глобализације и савремених претњи у којима територија, као ни државне границе, нису никаква препрека новим изазовима, претњама и ризицима“ (Зорко, 2012, стр. 20), али смо сведоци покушаја владајућих структура или снажних опозиционих снага у одређеним земљама, које претендују на власт у блиској будућности, да све више промовишу национално, враћају се државним границама и, уједно, покушавају да тестирају каквог су значаја данас шире границе колективне безбедности.

Последњих година се дешава процес ојачавања националног и реafirмише се значај државних граница, нарочито под притиском дешавања на Блиском истоку и у Африци, последично и вишегодишње европске мигрантске кризе. Та појава је примећена и у медијима, на шта указују ранија истраживања на која се овај рад ослања. У два објављена рада до октобра 2017. године – „Мигрантска криза у огледалу српске дневне штампе“ (Јевтовић, Бајић, 2016) и „Промена комуникационе парадигме у извештавању о мигрантима у дневној штампи Србије“ (Јевтовић, Бајић, 2017), уочавају се и садржаји везани за саме државне границе, догађаје на линијама и око њих. Самим тим, медији доприносе расту заинтересованости јавности за ту тему.

Наравно, нису све теме везане за мигрантску кризу везане и за саме границе, као што се границе појављују и у другим садржајима, о којима ће, такође, бити речи у овом раду. Последњих година сведоци смо великих промена и реактуелизовања тема везаних за овај појам, попут „Брегзита“, догађаја на америчком континенту везаних за председничке изборе у САД и другог. Све чешће се спомињу забрањивања (уласка), суспендовања (споразума), ојачавања (граница) и слично, наспрам ранијих тенденција маргинализације линија које раздвајају државе.

У геополитичком пејзажу дошло је до сумњи у вредности глобализације, чија је једна од главних одлика непостојање граница. Дилеме су, као што је већ речено, добиле запажен публицитет и у медијском простору Србије и нашле се на насловницама дневне штампе, прожимајући најразличитије ставове сукобљавањем глобалног и националног – од ксенофобичних и стереотипних, до осећања емпатије и сагласности.

## МЕТОДОЛОГИЈА

Циљ овог рада јесте да се квантитативном и квалитативном анализом садржаја насловних страна, као нечега што је огледало уређивачке политике, током 2016. и првог квартала 2017. године, утврде и представе начини на које су границе као тема биле заступљене у дневним листовима у Србији. Без обзира на развој нових технологија, штампа и даље има значајну улогу у усмеравању друштва, па се анализом таквих садржаја могу уочити тенденције, доминантни



ПРЕДРАГ Ђ. БАЈИЋ: Границе као тачка сукобљавања глобалног и националног у дневној штампи Србије културни обрасци и вредности. О значају медијских кућа које су своју делатност прошириле са штампе и на друге платформе говори и чињеница да су њихови портали у врху посећености у Србији.<sup>8</sup> Те медијске куће још увек успевају да објављују одређени садржај најпре у штампаним издањима, да „предухитре веб или га искористе за сопствену промоцију“ (Бајић, 2017, стр. 75). Пласирањем садржаја, потом, на онлајн платформи, повећава се видљивост и проширује утицај садржаја који је првобитно објављен у штампаном издању.

Истраживање у овом раду методолошки је ослоњено на поменута ранија истраживања у вези с мигрантском кризом. Узорак су насловне стране дневних новина на националном нивоу, које су излазиле у континуитету од почетка 2016. до краја првог квартала 2017. године. То су: *Политика*, *Данас*, *Вечерње новости*, *Блиц*, *Курир*, *Ало* и *Информер*. Одлука да то буду насловнице донета је због чињенице да се управо ту издвајају најбитније теме према мишљењу уређивачког тима одређених дневних новина. Полази се од схватања да штампа на насловним странама усмерава пажњу друштва, односно да оно што је њена агенда, што издржи проверу одређених „чувара“, постаје и јавна агенда, док конзументи садржаја (у овом случају – читаоци дневних новина) добијају смернице не о томе шта да мисле, него о чему да мисле (теоријски оквир – *Gatekeeping theory*, *Agenda-setting theory*). О значају насловног блока говори и „податак да 70 одсто читалаца у новинама прочита искључиво наслове“ (Јевтовић, Петровић, Арацки, 2014, стр. 56).

Уређивачка политика новина је, иначе, комплексан појам због бројних интереса који се преплићу. Тако се „још у 19. веку уврежила извесна nelaгодност због све веће моћи новина, а главне критике су се односиле на тесну повезаност новина са пословним светом, на њихов политички конформизам, на повреде јавног морала и приватног живота, на попуштање под притисцима оглашивача...“ (Корни, 1999, стр. 97). Нове технологије су значајно ослабиле штампу и допринеле зависности штампе као такве од спољашњих утицаја.

Имајући у виду то да је појам граница готово редовно део неких од битних тема за друштво у различитим контекстима, у овом раду је пажња усмерена на његово присуство у насловним блоковима (наслов, наднаслов и поднаслов) и у другим истакнутим елементима. Нису рачунасти делови самог текста, карактеристични за представнике озбиљне штампе, попут *Политике* и *Данаса*, као ни рекламни садржаји. Наиме, присуством релевантног садржаја у насловним блоковима истиче се његова важност у одређеном тренутку, док се провлачењем једино кроз текст често може догодити да прође непримећен. Такође, пажња је усмерена ка фотографијама и карикатурама, које ефектно, без речи, могу да оставе упечатљив утисак и да јасно пошаљу поруку уредничког тима и самог аутора у односу на одређену тему.

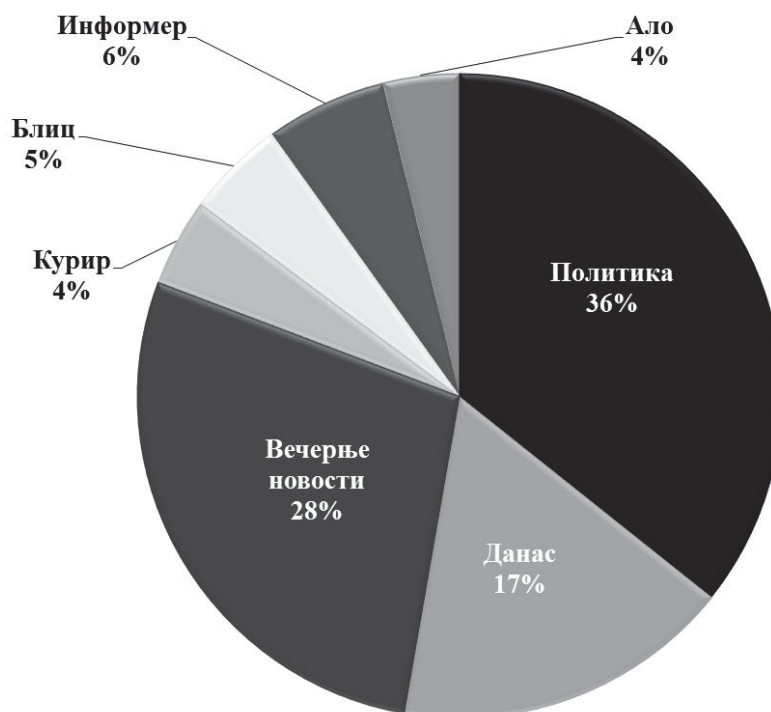
У поменутим оквирима се истражује на које начине су приказане границе. Имајући у виду претходно цитиране дефиниције тог појма, а у складу с темама везаним за глобализацију, идентификација се задржава на линијама међународно признатих држава, чланица Уједињених

<sup>8</sup> На прва два места по посећености међу домаћим порталима налазе се [www.blic.rs](http://www.blic.rs) и [www.kurir.rs](http://www.kurir.rs) ([www.audience.rs](http://www.audience.rs) и [www.alex.com/topsites/countries/RS](http://www.alex.com/topsites/countries/RS); приступљено 24. 9. 2017).

нација, као и њихових претходница. Посматра се присуство догађаја на самим линијама, где је „граница“ кључна реч, као и теме, анализе које су покренуте у вези с тим, конкретна питања везана за саме граничне линије – оно што се догодило или се најављује на одређеним званичним прелазима и другим државним граничним линијама. То се односи како на копнене линије, тако и на речне и морске, као и на простор између граница, односно међународне воде, под условом да сам догађај има везе и с доласком на границу одређене међународно признате државе, чланице Уједињених нација, или с преласком преко ње. Предмет анализе су и прелази на аеродромима, који такође подразумевају одређену контролу, попут других граничних линија. Такође, у смислу поновне ревитализације значаја државног у односу на глобално, интересантна су питања везана за Шенгенски споразум: не да ли ће грађани одређене појединачне државе добити олакшице или пооштрене критеријуме (или ће, у неким другим случајевима, извесној популацији на неким другим границама одређеним прописима бити постављена рампа) већ у вези са опстанком самог споразума и променом досадашњих уобичајених протокола везаних за целокупан пројекат.

У овом раду су обрађене 2.994 насловне стране седам дневних новина које су излазиле у континуитету у 2016. и у првом кварталу 2017. године (током 446 од 456 дана, али и мање, у зависности од празника и викенд-двоброја које имају поједине дневне новине) – *Политика*, *Данас*, *Вечерње новости*, *Блиц*, *Курир*, *Ало* и *Информер*. Релевантан садржај за овај рад нашао се у 187 примера на 182 насловне стране, што је мало више од шест процената од укупног броја насловница. Прва релевантна насловница у обухваћеном периоду јесте из *Политике* од 8. јануара 2016. године, на којој се налази наслов „Стогодишњица великог страдања – Марш смрти дуж албанске обале Јадранског мора“, посвећена преласку граница српске војске и избеглица у Првом светском рату и повлачењу преко Албаније. Последња је из *Политике* од 26. марта 2017. године – „Тема недеље: нови избеглички талас – Плима миграната ће тек да расте“, илустрован фотографијом миграната на броду у Медитерану и додатно објашњен на следећи начин: „Десетине хиљада миграната спречене да илегално уђу у Србију. Сваког дана границу додатно обезбеђује 2.000 војника и полицајаца“.

Управо је *Политика* дневни лист на чијим се насловним странама у поменутом периоду нашло највише садржаја релевантних за овај рад. Том листу припада више од трећине од укупног броја издвојених насловница, а следе *Вечерње новости* са 28 посто и *Данас* са 17 процената. Када је реч о односу озбиљне штампе и таблоида, разлика је драстична, имајући у виду то да таблоиди заузимају тек близу 20 процената од укупног броја релевантних страна (*Информер* шест, *Блиц* пет, *Курир* и *Ало* по четири процента). Иначе, једном у *Ало* и по два пута у *Политици* и *Вечерњим новостима* догодило се да се на насловној страни у једном дану нађу два различита релевантна садржаја.



**График 1:** Појединачни удео дневних листова у укупном броју насловних страна које садрже границе као тему или истакнути елемент

Гледајући по кварталима, највише релевантних садржаја за овај рад на насловним странама у посматраном периоду од 15 месеци било је у првом кварталу (јануар–март 2016. године) – скоро 30 посто од укупног броја изабраних насловница, док је најмање било у наредном кварталу (април–јун 2016. године) – близу 14 процената. Ако се погледа по месецима, највише релевантних садржаја је било у марту 2016, а најмање у априлу исте године (око четири пута мање у односу на месец пре тога). Зашто је тако сагледава се анализом насловница, пошто се кулминација догађаја на граничним линијама на подручју око нас, у вези с мигрантском кризом, догодила управо крајем зиме те године, када се интензивно писало о затварању западнобалканске руте. Имајући то у виду, јасно је зашто је већ у наредном месецу било знатно мање интересовања за догађаје на граничним линијама и око њих, а томе је допринела и предизборна кампања на републичком, покрајинском и локалном нивоу, која је почетком пролећа 2016. године била у пуном јеку у Србији.

Поменута мигрантска криза је доминантна тематска целина у посматраном периоду када је реч о садржајима који су интересантни за овај рад, како у насловним блоковима, тако и у другим истакнутим елементима. Имајући у виду интересовање за ту тему, јасно је било њено одвајање од осталих тематских целина, иако би се део тог садржаја могао уврстити и у друге.



**График 2:** Заступљеност тематских целина у насловним блоковима и другим истакнутим елементима који се баве појмом граница

## ТЕКСТУАЛНО И ВИЗУЕЛНО МАПИРАЊЕ

На насловним странама српске дневне штампе у посматраном периоду од 15 месеци јасно се може видети поновно оживљавање граница, које су до пре неколико година сматране све мање потребним и обесхрабрујућим у процесима интеграције и, уопштено, глобализације.

Међу њима, ван текстуалног дела, занимљиво је често присуство релевантних фотографија, помоћу којих се може склопити мозаик руте коју прелазе избеглице, мигранти и азиланти на путу, пре свега, од Блиског истока и Африке ка Европи. Дневни листови су углавном објављивали фотографије везане за границе Србије и за македонско-грчку границу, иначе најзаступљенију од свих када је реч о визуелном приказу на насловним странама. Ипак, *Политика* и *Данас* се ту нису заустављали, излазили су из тих оквира и доносили су читаоцима фотографије о дешавањима пре и после преласка преко територије Србије и окружења. Иначе, свих седам анализираних дневних листова су на насловним странама имали блокове везане за границе у мигрантској кризи, док је мање присуство примећено у другим тематским целинама.

Крећући се мигрантском рутом, најпре се издвајају фотографије избеглица на сиријско-турској граници, у кампу уз границу и наслови као што су: „Ердоган: Преплавићемо Европу

ПРЕДРАГ Ђ. БАЈИЋ: Границе као тачка сукобљавања глобалног и националног у дневној штампи Србије избеглицама“ (*Политика*, 10. фебруар 2016); „Турци у ЕУ без виза, Сиријци остају у Турској“ (*Политика*, 19. март 2016) и „Репортер Данаса у избегличком кампу у Килису, на граници Турске и Сирије – Сиријци уче турски и маштају о Европи“ (*Данас*, 30. мај 2016). Ту је и правац с Медитерана (близу либијске обале или ка Грчкој и Италији), који је задржао значај практично током целог посматраног периода, за разлику од претходно поменутог правца, који је постао маргиналан на насловницама већ до половине прошле године, када је реч о присуству на фотографијама. Тако се уз фотографије које могу да изазову снажне емоције појављују наслови као што су: „Удавила се 42 мигранта у Егејском мору“ (*Данас*, 23. јануар 2016); „Европа затвара границе, Србија у приправности“ (*Политика*, 25. фебруар 2016); „Сурова трговина: Европа притиска Африку – мигранти или новац“ (*Политика*, 22. октобар 2016) и „Европи прети нови талас миграната из Африке“ (*Политика*, 9. јануар 2017).

Следећа битна гранична тачка на фотографијама с насловница, највише пута приказивана у посматраном периоду, јесте гранична линија између Грчке и Македоније. Тако се могу видети фотографије ограда и покушаји њиховог пробоја, самим тим и сукоба, као и оближњег кампа или избеглица које газе кроз реку. Насловни блокови који их прате гласе: „Жестоки сукоби на грчко-македонској граници између македонске полиције и миграната – Шок бомбама на избеглице“ (*Данас*, 1. март 2016); „Пробијен бедем у Ђевђелији – На Србију јуриша 22.000 миграната“ (*Информер*, 1. март 2016); „Мигранти пробили ограду на граници Грчке и Македоније“ (*Политика*, 1. март 2016); „Избеглице из Грчке скрећу у Албанију“ (*Данас*, 3. март 2016); „Хедвиг Морвај, извршна директорка Европског фонда за Балкан, о изазовима с којим се суочава регион – Затварањем граница Европска унија ризикује своју будућност“ (*Данас*, 15. март 2016) и „Европа се брани на македонској граници“ (*Политика*, 15. децембар 2016).

Пооштравањем контроле на најпознатијој избегличкој рути, без пажње медија, у смислу да су укључене и фотографије на насловним странама, остала је и граница Србије и Македоније, па се издвојени наслови везују за период зиме 2016. године: „Европи прети пролећни талас избеглица“ (*Политика*, 20. јануар 2016) и „У фокусу: МУП Србије демантовао да је затворена граница са Македонијом – Хрватска више не пропушта избеглице ка Словенији и Аустрији“ (*Данас*, 20. фебруар 2016).

Крећући се ка северу, долази се до границе Србије и Мађарске, која је била у центру пажње мигрантске кризе током сукоба на граничној линији у 2015. години, али се налази на фотографијама и у периоду који је релевантан за овај рад, уз насловне блокове попут: „Мађари нам враћају мигранте, Хрвати нас ограђују – ЕУ од Србије прави логор – До краја августа у Србији остаје 50.000 избеглица!“ (*Информер*, 9. и 10. јул 2016) и „*Политика* на Хоргошу – Штрајк глађу на капији Европе“ (*Политика*, 26. јул 2016). Попут границе с Мађарском, ни прелази између Србије и Хрватске нису у првом плану на насловним странама дневне штампе после 2015. године, када је реч о мигрантској кризи, али се појављују у другим тематским целинама, пре свега циљајући на односе у региону (на пример, фотографија граничног прелаза Бездан–Батина, на мосту преко Дунава, уз наслов „Хрватска поставила, па уклонила ограду“ и објаш-

њење како је „Загреб потез образложио најездом миграната које нико није видео“ [*Вечерње новости*, 1. јул 2016]).

У међувремену, пажња је преусмерена на друге граничне линије Србије и суседних земаља, па се тако објављују фотографије с њих, на којима се виде наоружани припадници војске и полицајци на положајима уз границу. Разни садржаји, попут оних којима се афирмише улога оружаних снага, синхронизовани су са ставом владајуће елите о сигурности, држању ситуације под контролом и оправдавањем одређених поступака. Прате их наслови: „Са војском и полицијом на граници са Бугарском – За 60 дана откривено 7.645 миграната“ (*Вечерње новости*, 18. септембар 2016); „Караула оживела због миграната“ (*Политика*, 13. децембар 2016) и „Српско-бугарску границу чува и 50 страних полицајаца“ (*Политика*, 18. фебруар 2017).

Уз претходно поменуто, најсвежији пример у посматраном периоду јесте активирање „проблема“ још једне границе: „*Новости* на граници са Румунијом – Мигранти нашли нову руту до ЕУ“ (*Вечерње новости*, 15. март 2017).

Раније је поменуто да се озбиљна штампа у визуелном приказу догађаја с граница помакла даље од региона, па су тако уочене фотографије које се дотичу бугарско-турске („Мађарски премијер са бугарским колегом Бојком Борисовим обишао део границе – Орбан: Европа се брани на граници са Турском“, *Данас*, 15. септембар 2016), аустријско-немачке (уз насловни блок: „У грчким водама се јуче удавило двадесет четворо избеглица, од тога десеторо деце – Шведска планира депортацију 80.000 миграната“, *Данас*, 29. јануар 2016) и данско-шведске границе (уз наслов који говори о дешавањима и у другим деловима Европе – „Данска и Швајцарска празне џепове мигрантима“, *Политика*, 16. јануар 2016).

У претходним примерима се, поред граница које су постојале и пре мигрантске кризе, примећује појачано интересовање за границе између држава чланица Европске уније, њихово поновно активирање, далеко од ранијих глобалних токова и маргинализовања граничних линија. Тако се чак говори о нестајању Шенгенског споразума („Досије: екстремна десница у Европи – ЕУ је превара, 'Шенген' је мртав“ [*Политика*, 8. фебруар 2016]), ограничавању слободе кретања и даљем утврђивању спољних линија према сваком ко долази изван те заједнице. Притом се у овом раду не идентификују појединачни аранжмани с државама и њиховим стављањем на Белу шенгенску листу, већ се посматра тај споразум као целина, питања у вези с његовим нестајањем или ревизијом, самим тим и глобалне промене у смислу слободе кретања преко граница. Тако је *Политика*, 15. септембра 2016. године, уз фотографију граничног прелаза Србије са Хрватском, истакла наслов „У новембру одлука о таксама за улазак у ЕУ“. У поднаслову је пренет став председника Европске комисије Жан-Клода Јункера (Jean-Claude Juncker) о томе како ће „ЕУ одбрани своје границе стриктном контролом сваког ко их прелази“. Актуелност је задржана и наредних месеци, па је *Блиц*, 17. новембра 2016. писао: „Такса за улазак у земље ЕУ 5 евра“.

Ти наслови су део тематске целине „Међународни односи и Србија у међународним односима“ (чија је заступљеност 18 посто, далеко испод издвојене мигрантске кризе, али пре оста-



ПРЕДРАГ Ђ. БАЈИЋ: Границе као тачка сукобљавања глобалног и националног у дневној штампи Србије

лих, што се може видети у графику 2), која се дотиче питања која нису део региона и мигрантске кризе (као засебних целина), а где се говори и о дешавањима на границама Русије, САД, Турске, Велике Британије („Брегзит“, ојачавањем државне границе) и других држава, као и око њих. Ту су и наслови попут следећих: „Највеће НАТО вежбе на граници са Русијом“ (*Политика*, 7. јун 2016); „Британија подиже зидове, а терористи ударају изнутра“ (*Политика*, 24. март 2017) и „Српски војници бране бродове у приобаљу Сомалије – Бригада из Панчева заштита од гусара“ (*Вечерње новости*, 24. јун 2016).

Трећа тематска целина по заступљености у овом раду јесте „Криминал, корупција и хапшења“ (на пример: „Бивши водитељ ухапшен на граници са Румунијом – Почучи прети 10 година затвора?“ [*Вечерње новости*, 29. март 2016]), а следи је „Косово и Метохија и односи у региону“ (насловни блокови и други истакнути елементи везани за Косово и Метохију и регион, где нису у првом плану питања мигрантске кризе као засебне целине). Ту се налазе и следећи насловни блокови: „Нова провокација из Загреба – Бодљикавом жицом се ограђују од Срба“ (*Ало*, 1. јул 2016); „На лицу места – На Росном врху, после претњи АНА – Терористи нишане са Проклетија?“ (*Вечерње новости*, 5. септембар 2016) и „Смиривање српско-хрватских страсти“ (*Политика*, 21. јун 2016), уз фотографију сусрета на мосту преко Дунава председнице Хрватске Колинде Грабар-Китаровић и тадашњег премијера Србије Александра Вучића. Такође, у овој групи се налази „Интервју: Златко Вујовић, председник Центра за мониторинг и истраживање – Хармонични односи Београда и Подгорице само су затишје“, уз објашњење у поднаслову: „Како закључити уговор између Црне Горе и Србије о државној граници ако је Црна Гора закључила споразум о демаркацији с Косовом“ (*Политика*, 16. мај 2016).

Пажња на насловним странама је посвећена и историјским догађајима који су се одиграли на граничним линијама и у њиховој близини, односно годишњицама тих догађаја. У овом раду су као посебна тематска целина издвојени историјски догађаји из периода пре деведесетих година прошлог века, на пример: „Стогодишњица прве победе на Солунском фронту – Ратни пакао у облацима Кајмакчалана“ (*Политика*, 14. септембар 2016). Такође, примера има и у *Вечерњим новостима*.

Издвојене су и привредне (попут: „Блокирана испорука због повећаног афлатоксина – Црногорска рампа за јогурт из Ниша“ [*Вечерње новости*, 18. март 2016]) и друге теме (на пример: „У плану мост на Дунаву Нештин – Бачка Паланка: Из Бачке у Срем ићи ће се без пасоша“ [*Вечерње новости*, 29. април 2016] и „Лудило у Кикинди – Ној из Румуније ухапшен у Србији“ [*Куир*, 4. јануар 2017]).

## ОЖИВЉАВАЊЕ ГРАНИЦА

Као последица догађаја у другој деценији XXI века, нарочито мигрантске кризе, државне границе постају све чешће помињани појам, уз јасну тенденцију поновног повећања значаја, што зависи од низа фактора. Та, како је раније цитирано, „природна или вештачки одређена линија која обележава простирање неке територије“, она која „одваја једну државу од друге“ и



на којој се „органско кретање зауставило“, представљена је у српској штампи, пре свега, кроз преласке и заустављања избеглица, миграната и азиланата на избегличком путу и границама од Блиског истока и Африке до западне Европе. Озбиљна штампа у Србији томе посвећује много већу пажњу него таблоиди, па тако и знатно чешће одлази даље од самих догађаја, кроз анализе, репортаже и слично.

Заустављање, у смислу оспоравања раније утврђених глобалних токова, може се видети у садржајима на насловним странама дневних новина у Србији у примерима подизања зидова, реафирмисања значаја државних граница и инсистирања на померању ка националном у друштвима која су значајно доприносила процесу глобализације. У издвојеним примерима се налазе и наслови који вредносно говоре о сукобљавањима везаним за права избеглица, миграната и азиланата, с једне, те, с друге стране, о праву држава да бране своје границе од нелегалних улазака, да заштите своје граничне линије.

То је посебно било уочљиво током 2015. године, када је дошло до ескалације сукоба на граници између Србије и Мађарске (што је, потом, у фокус ставило и српско-хрватску границу). И док се тада, пре свега у таблоидима, „у складу са логиком владајућих елита осуђивало право државе да брани своје границе“ (Јевтовић и Бајић, 2016, стр. 36), као и начин на који се то чини, у анализи садржаја дневних листова везаних за граничне линије у овом раду уочава се афирмација и позитиван контекст потребе за заштитом државних граница Србије. То се чини кроз разне садржаје, фотографије, репортаже с лица места и друго. Такав став је на линији званичне политике, владајућих елита, а у складу с променама на мигрантској рути на територији Балкана, односно у питањима везаним за избеглице, мигранте и азиланте на међународној сцени.

Поред низа информативних наслова и фотографија, који могу да изазову осећања емпатије (мајке с дететом у наручју, ход по снегу, прелазак избеглица, миграната и азиланата преко реке која се налази на граници и друго), у посматраном периоду од 15 месеци присутан је и ксенофобичан дискурс у одређеним садржајима таблоида. Изрази као што су „јуриш“, „претња“, „пробијање бедема“, који се односе на догађаје везане за саме линије, доприносе подизању тензија и изазивању осећаја страха од придошлица.

Значајан је и термин „трансферисаног погледа на свет“, под којим се подразумева „скривена интенција произвођача вести и информативних садржаја заснована на неумереној продукцији стереотипа и предрасуда који се укоренењу дубоко у ментално ткиво аудиторijума“ (Јевтовић и Бајић, 2016, стр. 37). Истиче се улога Србије као жртве у међународним односима, таоца мигрантске кризе и политичких елита из околних земаља и Европске уније, који „од Србије праве логор“, „ограђују се“, „постављају, па уклањају ограде“ и друго. Такви ставови су, такође, у складу са ставовима владајућих елита и доприносе њиховом потврђивању.

У складу с питањима глобалног према националном и с границама које се оснажују као тачка раздвајања, па и сукобљавања, на насловним странама су важне и фотографије које прате насловне блокове, а везују се за догађаје на граничним линијама међународно признатих држа-

ПРЕДРАГ Ђ. БАЈИЋ: Границе као тачка сукобљавања глобалног и националног у дневној штампи Србије  
ва. Уочавају се промене у поимању државних граница у оквирима у којима су раније биле маргинализоване – између земаља чланица Европске уније.

Јасно је да је дошло до сумњи у вредности глобализације. На том таласу су и наслови везани за Шенгенски споразум, у којима се говори о неизвесној будућности тог документа и променама које би могао да доживи. Самим тим, фокус конзумента медијских садржаја усмерава се и ка ограничавању досадашње слободе кретања преко граничних линија и ерозији вредности глобализације, односно једног од њених упечатљивих обележја, чему доприносе и догађаји попут „Брегзита“. Уместо раније очекиване даље тенденције маргинализовања државних граница, дошло је до реафирмације тог појма.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бајић, П. (2017). Онлајн штампа: односи између садржаја у штампаним и онлајн издањима дневних новина. *СМ: Communication and Media*, год. 12, бр. 39 57–82. doi:10.5937/comman12-9129.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge (UK): Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd.
- Занини, П. (2002). *Значење граница*. Београд: Клио.
- Zientara, B. (1979). Frontiera, у R. Romano (прир.). *Enciclopedia: VI. Famiglia-Ideologia* (стр. 403–414). Torino: Einaudi.
- Зорко, М. (2012). Територијалност и детериторизација у склопу сувремене сигурности. *Политичке анализе*, год. 3, бр. 12: 17–21. Преузето са [hrcak.srce.hr/file/209539](http://hrcak.srce.hr/file/209539).
- Јевтовић, З. и Бајић, П. (2016). Мигрантска криза у огледалу српске дневне штампе. *Култура и политика: часопис за неговоње демократске политичке културе*, год. 13, бр. 31. 29–43.
- Јевтовић, З. Петровић, Р. Арачки, З. (2014). *Жанрови у савременом новинарству*. Београд: Јасен.
- Јевтовић, З. и Бајић, П. (2017). Промена комуникационе парадигме у извештавању о мигрантима у дневној штампи Србије. *Култура и политика: часопис за неговоње демократске политичке културе*, год. 14. Посебно издање „Култура безбедности: мигрантске кризе, стање, перспективе, ризици“, стр. 221–239.
- Кастелс, М. (2014). *Моћ комуникација*. Београд: Клио.
- Коен, Д. (2014). *Ното есопотісис: (Заблудели) пророк нових времена*. Београд: Клио.
- Корни, Д. (1999). *Етика информисања*. Београд: Клио.
- Мастило, Н. (2005). *Речник савремене српске географске терминологије*. Београд: Географски факултет. Преузето са [tadic.education/geografski-recnik](http://tadic.education/geografski-recnik).
- Croucher, S. L. (2004). *Globalization and Belonging: The Politics of Identity in a Changing World*. Lanham, Maryland (USA): Rowman & Littlefield Publishers.

PREDRAG Đ. BAJIĆ

## BORDERS AS AN ISSUE OF CONFRONTATION OF THE GLOBAL AND THE NATIONAL IN SERBIAN DAILY NEWSPAPERS

### SUMMARY

In recent years, we have witnessed big changes and re-establishing the issues of borders, not only in Europe through the cases of migrant crisis and Brexit, but also in the United States in the context of presidential election. In geopolitical landscape the doubts about the value of globalization emerged, where one of its main features is the absence of borders. The dilemmas have gained significant publicity in Serbian media taking the covers of daily newspapers and pervading various attitudes through the confrontation of the global and the national — from xenophobic and stereotypical feelings to the sense of empathy and approvals.

By using quantitative and qualitative content analysis of front pages, as something that is a mirror of editorial policy, during 2016 and in the first quarter of 2017, the aim of this paper is to determine and show ways in which the borders as an issue were represented in the daily newspapers in Serbia. Despite of the development of new technologies, the press still has an important role in guiding society. Because of that fact, we can track trends, dominant cultural patterns as well as values through the analysis of such contents.

**KEYWORDS:** globalization, borders, newspapers, migrant crisis, narratives.

ИВАН М. БАШЧАРЕВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим  
седиштем у Косовској Митровици  
Филозофски факултет, Катедра за социологију

## ПРЕЛАМАЊЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИХ ПРОЦЕСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – ЗАЧЕЦИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ „ЗАМРЗНУТОГ“ МЕЂУЕТНИЧКОГ КОНФЛИКТА<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** У раду ћемо приказати на који начин се одвијала интернационализација међуетничког конфликта Срба и Албанаца на Косову и Метохији током осамдесетих година двадесетог века. Наиме, антагонизам обе етничке групе испољавао се у специфичном друштвенополитичком оквиру који је институционализован Уставом из 1974. године. На тај начин, ингеренција над решавањем конфликта између Срба и Албанаца одвијала се посредством три нивоа власти: најпре кроз надлежност политичких институција САП Косово, које је поменути уставом добило елементе државности; затим, нарочито од друге половине осамдесетих година двадесетог века, ангажовањем политичке елите СР Србије; трећи ниво политичког интереса у овом међуетничком сукобу укључивао је највише институције власти СФРЈ. Дакле, улога медијатора преносила се од покрајинског, преко републичког, до савезног политичког руководства. Процес медијације одвијао се, наравно, и обрнутим редоследом, у зависности од степена интензитета антагонизма супротстављених страна. Такође, као алтернатива политичким институцијама које су биле природно заинтересоване за решавање међуетничког конфликта Срба и Албанаца на Косову и Метохији, јавља се и активност интелектуалне елите, најпре у СР Србији, а потом и у другим републикама СФРЈ. С друге стране, албанска страна, свесна да, иако у повољном политичком оквиру насталом Уставом из 1974. године, не може изаћи као „победник“, настоји да додатно интернационализује остварење сопствених интереса, а то је стварање „Републике Косово“ изван оквира СФРЈ. Интернационализација проблема подразумевала је да се анимирају политичке елите и јавност појединих држава Западне Европе и Сједињених

<sup>1</sup> ivanbascarevic80@gmail.com

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, који је одобрило и финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

Америчких Држава. Све наведено појављује се истовремено са зачетком глобализацијских процеса у свету, који су већ од тог периода видљиви у сфери економије, политике и културе.

**Кључне речи:** глобализација, интернационализација, међуетнички конфликт, Косово и Метохија.

Глобализација се може разумети као објективан процес глобалног повезивања, али и као процес спровођења (над)идеологије глобализма. Према Е. Гиденсу, „глобализацију производе заједно политички, економски, културни и социјални фактори“<sup>3</sup> (Гиденс, 2007, стр. 80). Иако је релативно савремен појам, јер је у терминолошкој употреби од друге половине XX века, глобализацију је могуће сагледати и у историјској перспективи. Наиме, одувек је било тежњи за планетарном повезаношћу, а мотиви су били различити: почевши од радозналости, нових сазнања и размене идеја, преко економије, војних освајања, политичке доминације, и др. Глобализацију, дакле, можемо посматрати као објективан процес усмераван од субјективних фактора, започет у најранијој људској историји, али који је пуно остварење добио у новије доба, захваљујући развоју саобраћајних средстава која олакшавају кретање робе, људи и идеја, као и савремене комуникационе технологије.

Међутим, и поред неоспорне историјске димензије, „идеја о глобализацији је релативно нова у друштвеним наукама [...] [а њена централна нит је] да већина савремених проблема не може бити адекватно анализирана на нивоу националних држава, односно у оквирима појединачних земаља и њихових међународних односа, већ их је уместо тога, потребно сагледати у оквирима глобалних процеса“ (Склер, 1999; Вулетић, 2003, стр. 31; Башчаревић, 2016, стр. 114–115). Према Д. Хелду, „глобализација, иницијално, може бити схваћена као ширење, продубљивање и убрзавање светске међузависности у свим аспектима модерног друштвеног живота, од културе до криминала, од финансија до духовности [...]“<sup>4</sup> (Хелд, 1999; Вулетић, 2003, стр. 48; Башчаревић, 2016, стр. 114–115).

Печујулић сматра да је глобализација дводимензионална, тачније, да постоји њена објективна компонента, која у великој мери зависи од улоге субјективног фактора (глобалне елите моћи и њеног „владајућег крила“). На тај начин, „једну [...] димензију чини: трајни и незадрживи објективни процес глобализације – компресије времена и простора, све тешње међузависности друштава и успона транснационалних сила и институција. Друга димензија је

<sup>3</sup> Према истом аутору, „неколико фактора доприноси све већој глобализацији. Прво, крај Хладног рата, пад комунизма совјетског типа и пораст међународних и регионалних облика управљања [...] друго, ширење информацијске технологије [која је] олакшала проток информација по читавој планети [...] треће, транснационалне компаније [...] [чија се] мрежа производње и потрошње простире по целом свету и повезује економска тржишта“.

<sup>4</sup> Међутим, иза општег слагања о стварној или очекиваној интензификацији глобалних међузависности налази се суштинско неслагање око питања на који начин глобализација може бити најбоље концептуализована, каква је њена узрочна динамика и како би требало окарактерисати њене структуралне последице ако их има.

ИВАН М. БАШЧАРЕВИЋ: Преламање глобализацијских процеса на Косову и Метохији...  
променљива историјска форма коју међузависност задобија – она може да буде демократска или ауторитарна, хуманија или асоцијалнија. Форма глобализације је плод интереса и светоназора владајућег крила глобалне елите моћи“ (Печујлић, 2003).

Приближавјући се ставовима скептицизма у оквиру глобализацијских процеса, можемо се сагласити са ставом да је глобализација „историјски процес повезивања народа и земаља, [...] превазилажења историјски насталих граница, пораст међусобне зависности и интеграције различитих економија, интензивирање и повезивање социјалних веза широм света, процес развијања светског тржишта и економског слабљења држава“ (Ковачевић, 2014, стр. 2). На тај начин, „процеси глобализације су неоколонијалистички процеси преко којих моћне капиталистичке земље либерализују светско тржиште, отклањају баријере његовог ширења, како би прошириле простор експанзионог деловања својим корпорацијама. Истовремено према неразвијеним земљама, а под изговором 'прихватања неопходних стандарда' за извоз своје робе на тржиште ЕУ и светско тржиште, заправо уводе протекционистичке мере. Историјски процес глобализације је – процес стварања *неолибералног* новог светског поретка“<sup>5</sup> (*истио*).

С друге стране, глокализација представља процес модификације глобалних утицаја у локалним контекстима, тачније, подразумева њихово међусобно прожимање и локални отпор према глобалном (културном, али и другом) уједначавању.<sup>6</sup>

Простор СФРЈ током читавог њеног постојања представљао је парадигму глокализацијских оквира, нарочито видљиву током осамдесетих година двадесетог века.

Наиме, специфичан друштвенополитички положај који је СФР Југославија имала у глобалним односима омогућавао је њену глобализацијску отвореност, с једне, док је снажна национална особеност, подржавана и инспирисана савезним и републичким политичким активностима, стварала одређене културне обрасце сваког појединачног народа или националне мањине (тада народности), с друге стране. На тај начин, уз осећај југословенства као наднационалног симбола, који је једини и имао препознатљивост на глобалном друштвеном, културном, али и политичком плану, истовремено је коегзистирала и идеја националне припадности одређеном народу, која је у великој мери и била потпора глокализму СФРЈ, тачније, сваке њене републике и покрајине. Глокализација је легализована Уставом из 1974. године, који је убрзао најпре десуверенизацију, а касније и распад СФРЈ.<sup>7</sup>

На овом месту потребно је појаснити извесне недоумице. Није, наиме, реч о критици позитивних аспеката који су под утицајем глобализацијских процеса омогућили да СФР Југославија и свака од њених република и покрајина доживи економски и културни просперитет

<sup>5</sup> О различитим аспектима глобализације видети опширније у Ј. Багвати (2008), В. Вукотић (2015), Вуле-тић, Ђирић и Шуваковић (2013)

<sup>6</sup> Глокализација/глокално (енгл. *Glocalization*) – термин настао током осамдесетих година XX века у пословним круговима у Јапану, да би потом био усвојен и у САД. У науку га је увео Р. Робертсон (1995). Видети опширније у Ritzer G., 2003.

<sup>7</sup> Видети опширније у Башчаревић, 2013.

незабележен како у њеној краткој историји постојања, тако и у постојању сваке федералне јединице појединачно. Ради се о нечему сасвим другом. Глобализацијско/глокализацијски процеси омогућили су, поред јачања појединачних национализма, и стварање и јачање културних веза народа Југославије са остатком света заинтересованим за решавање њихових националних интереса, који нису коегзистирали како са државним интересима СФРЈ, тако ни с националним интересима других народа у оквиру Федерације. Мисли се првенствено на антагонизам националних интереса Срба и Албанаца.<sup>8</sup> Тај антагонизам се огледао првенствено у чињеници да је српска страна глобално-глокалне оквире СФРЈ доживљавала као остварење својих националних интереса, јер су сви Срби по први пут у својој новијој историји живели у једној држави, док је албанска страна те овире користила како би тек остварила свој национални интерес. И национални интерес албанске стране био је, а и сада јесте, да сви Албанци живе у једној држави. Међутим, СФРЈ није омогућавала да се национални интерес Албанаца у потпуности оствари, што је и разлог због којег су били највише заинтересовани да та држава престане да постоји.<sup>9</sup>

Изазивајући међуетнички сукоб на простору Косова и Метохије (тадашње САП Косово), а користећи глобално-глокалне оквире да свој национални интерес интернационализују, приказујући свој положај као виктимизован, Албанци су истрајно и систематски радили на остварењу овог циља. То је било нарочито интензивно током осамдесетих година двадесетог века, дакле, током последње деценије постојања СФРЈ. Глокализацијом су јачали културне везе са својом матицом, НР Албанијом, преко које су интернационализацијом свог нерешеног националног интереса настојали да анимирају и друге тадашње заинтересоване глобалне политичке актере (у првом реду католичку заједницу у западној Европи, поједине европске државе и нарочито САД).

Али, кренимо редом, вративши се на почетак 80-их, када је кулминирало „албанско национално питање“<sup>10</sup>, чиме је означен и почетак краја СФРЈ. У наставку рада, покушаћемо да анализом појединих текстова који су штампани у недељницима *НИН* и *Дуџа*, и двомесечницима *Православље*, *Књижевне новине* и *Књижевна реч*, потврдимо напред изречене хипотезе.

Наиме, у пролеће 1981. избијају масовне демонстрације Албанаца на Косову и Метохији.<sup>11</sup> Први извештаји указивали су на то да се ради о спонтаној студентској побуни, која је потом прерасла у општеномодно незадовољство Албанаца. Међутим, касније анализе потврдиле су да

<sup>8</sup> Антагонизам се испољавао и између других народа, као на пример Срба и Хрвата, у одређеној мери Словенаца и Срба, Хрвата и Словенаца, Муслимана и Срба итд., али ти антагонизми неће бити предмет овог рада. Видети опширније у Башчаревић, 2016.

<sup>9</sup> И на овом месту потребно је указати да нису само Албанци били заинтересовани за разбијање СФРЈ. Иста, ако не и већа заслуга припада и Словенцима и Хрватима. Видети опширније у Башчаревић, 2016.

<sup>10</sup> Постоје у литератури оправдана мишљења да нема смисла говорити о решењима националних питања, јер не постоје нације које су успеле да заокруже свој национални интерес. Видети опширније у Башчаревић, 2016.

<sup>11</sup> В. опширније у Богдановић, 1985; Ђаковић, 1985; Башчаревић, 2016.



се радило о дуго припреманој и систематској акцији албанских националиста с Косова и Метохије, који су имали подршку у албанској дијаспори Западне Европе и у НР Албанији.

Тако је у *Дуги*, бр. 191 (20. 6. – 4. 7. 1981), штампан текст под називом „Лет двоглавог орла“, у којем се описује како се фашистички леци убацују и деле по Косову. Из текста издвајамо: „[...] много заташкавања, много колебања, много опортунизма. Није било утицаја једино из Албаније и нису криви само професори [...] контрареволуција на Косову повукла се са улица, али је остала у главама неких људи. Како је у главама настала, и то знамо. Туђи професори, туђи уџбеници – домаћи саучесници [...] из Албаније је подметано кукавичје јаје, али на Косову су му правили гнездо!“ (стр. 22–25). У наставку текста приказана је и фотографија летка који је пронађен на Косову непосредно након хапшења појединих демонстраната, а који је штампан у Немачкој.



Слика 1. Двоглави орао изнад Косова: Летак штампан у Немачкој

„Етничка Албанија – Албанцима“

Доле: „Представници Шиптара“

Нешто раније, *НИН* у бр. 1580 (12. 4. 1981), у тексту под називом „Шта се догађало на Косову“, који представља опширан извештај о мартовским демонстрацијама из 1981. године, преноси и изјаву С. Доланца, тадашњег високог функционера СФРЈ задуженог за безбедност, који потврђује сазнања о умешаности иностраних елемената у демонстрације на КиМ и постојање поменутог летка. Доланц изјављује: „Наши органи су запленили један летак [...] тај летак садржи познате пароле о марксизму-лењинизму, о револуционарности на једној страни, ревизионизму на другој страни [...] што се тиче културних веза Косова са Албанијом, ја мислим да те везе треба да остану и даље. Ми смо отворена земља, и мислим да је у тренутку када су почеле ове демонстрације, на Универзитету било 11 професора из Албаније. Али ми томе не дајемо никакав значај. И ми не видимо у томе неки велики проблем, нити у томе што је неки уџбеник увезен из Албаније, и што су деца из тог уџбеника учила [...]“ (стр. 13–17).

О дуго припреманој и систематској акцији албанских националиста сведочи нешто каснија анализа објављена у *Књижевним новинама*, бр. 774 (15. 4. 1989), у тексту под називом „Новинари и контрареволуција“, аутора Радосава Стојановића. Аутор се у тексту бави албанским медијима на Косову и њиховим утицајем на креирање јавног мњења албанске заједнице ка национализму и сепаратизму. У први план истиче њихово виђење демонстрација из 1981. и предвиђања овог догађаја само пар месеци раније, наводећи: „У предвечерје контрареволуције на Косову, последњих недеља 1980. године или првих недеља нове 1981. године, не сећам се тачно, у време када се тек био распламсао иранско-ирачки рат на Блиском Истоку, пратећи неку од седница на Универзитету у Приштини, колега, новинар из 'Рилиндје', показао ми је свој лист и наслов (на првој страни) извештаја са иранско-ирачког ратишта који у преводу на српскохрватски гласи: 'Борба за Гњилане'. Видно узбуђен, помало озарен, показивао ми је извештај из којег се видело да се у ракетном окршају зараћених блискоисточних страна нашло сеоце Гилан, на падинама Луристана, па је на основу тога и 'Рилиндја' извукла наслов за прву страну 'Борба за Гилан' (Гилан, односно Ђилан албански је назив за Гњилане), односно 'Борба за Гњилане'. Исти Танјугов извештај нашао сам доцније и у 'Јединству' и 'Политици', али они су имали сасвим 'неутралан' наслов [...] шта је требало да асоцира поруку коју је 'Рилиндја' понудила својим читаоцима тада нисам могао да докучим. Чему је служио наслов 'Борба за Гњилане'? [...] но убрзо након мартовско-априлских догађаја 1981. године постало ми је јасно како се и зашто неки месец пре тога на насловној страни 'Рилиндје' нашао наслов 'Борба за Гњилане' и зашто је мој колега из ове редакције био тако узрујан када ми је саопштио невиђену 'храброст' својих уредника. Али тек данас, [...] увиђам праву димензију учинка средстава јавног информисања на албанском језику на Косову у формирању јавног мњења код својих сународника“ (стр. 4).<sup>12</sup>

А како се заправо формирало јавно мњење Албанаца на Косову и Метохији захваљујући културним везама које је ова аутономна покрајина имала с НР Албанијом?

У *НИН*-у, бр. 1584 (10. 5. 1981), Александар Новачић, у тексту под називом „Косово – Тренутак истине – Узроци, последице, одговорност“, износи: „Рачунало се да је наш систем довољна идеолошка брана према пропаганди, рецимо из Албаније, па, мада су постојали уговори о реципроцитету, реципроцитет није било, није било одбрамбеног механизма у тим уговорима. Албанија је културну и просветну сарадњу са Југославијом остваривала само на Косову. Радио Тирана се овде одлично чује. Албанска телевизија покрива 60 одсто Покрајине [...] за албанску народност историјски веома важна стогодишњица Призренске лиге, рецимо, организована је из Албаније“ (стр. 10–13).

<sup>12</sup> Аутор даље наставља да „и први пут након осам година један политички форум одлучио се да јасно разграничи ко је, шта и колико у информативној сфери урадио у мобилизацији албанских маса [...] на име, Председништво ПК СК Косова 14. марта [1989] објавило је своје оцене и ставове о политичко-безбедносној ситуацији у Покрајини и донело задатке у вези с тим. Први пут је децидирано речено да су средства информисања на албанском језику, *Рилиндја*, *Ботџа е ре*, Телевизија и Радио Приштина, „стварала климу која није допринела настојању руководства СК Косова за нормализовање и стабилизацију стања на Косову [...] нека од њих су, према овој оцени, штавише 'доливала уље на ватру', што, другим речима, значи била у функцији албанске националистичко-сепаратистичке еуфорије [...].“

Надаље, *НИН*, бр. 1586 (24. 5. 1981), у тексту „Уџбеници на Косову, историја у обради“, аутора Петра Игње, преноси: „Први уџбеници из Албаније увезени су, отприлике, пре десетак година. Колико је то било неопходно посебно је питање, али оно што заслужује нашу пажњу јесте да им је још тада, са одговорних места, упућен низ примедби, пре свега да некритички глорификујући неке историјске личности подгревају национални романтизам [...] [на пример] о сеобама Срба са Косова, крајем 17. и почетком 18. века, етничким променама и неким другим питањима из историје Косова [...] основна идеја је да се докаже: сеоба Срба није било, па сходно томе [...] није било ни досељавања Албанца на Косово, већ су они одувек ту, вековни становници. Негирање сеобе Срба није последица обичног привида [...] већ је реч о смишљеној тези [...]“ (стр. 19–21).

Такође *НИН*, бр. 1587 (31. 5. 1981), штампа текст Мирка Кларина, под називом „Опасна игра Тиране“, у којем се каже: „[...] културно-просветна и научна сарадња Југославије и Албаније [...] је у пуном смислу била једносмерна и диктирана интересима Тиране, усмерена на подстицање националних осећања и национализма међу албанским становништвом у Југославији [...] у свакој згодној прилици албански руководиоци [мисли се на руководиоце из НР Албаније, прим. И. Б.] нису пропуштали да подсети кога све обухвата и које територије покрива нација чијем истинском уједињењу теже. Тако је примера ради, председник владе Мехмед Шеху, честитајући 1977. године албански национални празник 'целокупној косовској и осталој албанској браћи у Македонији и Црној Гори' рекао у Валони: 'Они су наша крв и ми смо њихова крв, ми смо један народ, једна нација'. Годину дана раније, на 7. Конгресу Албанске партије рада, Енвер Хоџа иступа као заштитник Албанаца у Југославији [...] [речима] 'да се албанска народност у Југославији не прогања, да се не оставља у сиромаштву, да се према Покрајини Косово не спроводи дискриминација [...]’ настојећи да покаже да се Албанија за ово не интересује само начелно, већ да питање Косова и албанског становништва сматра отвореним и да задржава право да у датим околностима утиче на његово решавање [...]“ (стр. 8–10).

Нешто раније, у *НИН*-у, бр. 1581 (19. 4. 1981), исти аутор (Мирко Кларин, „Живот у психози опсаде“), пише текст о реаговању медија у НР Албанији на догађаје на Косову из марта 1981. године. Тако аутор преноси наводе албанских медија: „Оживели су стари духови Карађорђевића и сенка Ранковића. Они сада делују тенковима да би угушили глас албанског становништва у Југославији, да му нанесу удар и да га покоре [...] Косово је остало и даље као аутономна покрајина Србије, а албанско становништво – компактно како по националности тако и по територији – подељено је између три републике југословенске федерације. И када су после многих мирољубивих захтева они тражили повишеним тоном како би братски народи Југославије чули да Косово захтева статус републике у оквиру СФРЈ, они који су се правили да то не чују, нису се устезали да нападну Албанце тенковима и пуцају на њих. Шовинизам треба тражити и пронаћи код других, а не код Албанаца Косова нити код Албанаца НР Албаније, који представљају један народ и једну нацију [...]“<sup>13</sup> (стр. 46).

У *Књижевној речи*, бр. 287 (25. 10. 1986), Коста Чавошки, у тексту под насловом „Интернационализовање косовског питања“ изражава забринутост што се албанско национално питање интернационализује, до те мере да поједини делови америчког Сената траже од СФРЈ да Косову да пун статус републике. Чавошки сматра да заслуга припада албанском лобију. Истовремено изражава и незадовољство јер међународна заједница не показује разумевање и саосећање када је у питању „највећа жртва злодела на Косову – за 200.000 Срба и Црногораца који су се током последњих двадесетак година иселили са Косова, гоњени зулумом и терором. Није нам наима, познато да је поменута или било која друга група америчких конгресмена предложила рецимо закон о прекидању трговине са Југославијом док југословенска влада делотворним мерама не спречи даље насилно исељавање Срба и Црногораца са Косова и омогући повратак у земљу својих предака онима који то желе [...]“ (стр. 2).

Убрзо потом и други медији кренуће са извештајима о томе у којој је мери албанска страна успела да интернационализује нерешен проблем остварења својих националних интереса.

Тако *Православље*, бр. 487 (1. 7. 1987), у тексту под насловом „И ово се догађа. Лажно приказивање стања на Косову“, преноси писмо које је Свети архијерејски синод Српске православне цркве примио из Лозане (Швајцарска), из којег издвајам: „[...] све је почело пре неколико месеци када су швајцарске власти протерале из Женева једног Албанца југословенског држављанства, који је, не добивши политички азил као што је тражио, био принудно враћен у Београд. То је био повод да необавештено швајцарско јавно мњење не само предузме одбрану горе поменутог Албанца већ и да рашири низ лажних информација о Косову. У том циљу отворен је комитет који обухвата разне хришћанске и хуманитарне организације и који се бори за одбрану Албанца на Косову против ’угњетача’ Срба. Најактивнији члан овог комитета је ’Протестански центар за социјалну помоћ’ а значајну улогу играју и римокатоличке организације као ’Каритас’ и многе друге<sup>14</sup>. Поред тога, организовано је прикупљање добровољних прилога, чиме је

<sup>13</sup> Како аутор даље наводи: „Поред добросуседства, албанска платформа у односима са Југославијом садржи још две компоненте које би се с првом тешко могле довести у везу. Прва је националистичка и великоалбанска и она је нарочито дошла до изражаја 1978. приликом прославе стогодишњице Призренске лиге, или шездесетог јубилеја Комитета националне обнове Косова. Тим поводом највиши албански руководиоци и њихова штампа испољавали су готово нескривене територијалне претензије према Југославији, актуелизујући вредност покрета за аутономију, независност и територијални интегритет свих области настањених Албанцима и истичући да је територијална целина албанске државе императив од животног значаја. А шта значи та територијална целина прецизирао је новембра 1978. исти *Zeri popullit* (штампани медиј који је на Косову и Метохији током 1980 – их био веома популаран, прим. И. Б.) подсећајући да је главни задатак Комитета националне обнове Косова, чија се шездесетгодишњица ослобођење Косова и осталих албанских покрајина од туђе власти и њихово уједињење са Албанијом [...] друга је идеолошка, добро нам позната још од 1948., и због ње смо одавно већ престали да се узбуђујемо [...] [аутор текста мисли на сталну претњу сукоба између НР Албаније и СФРЈ, присутну од 1948. до 1991. године, прим. И. Б.]“ (стр. 46–49).

<sup>14</sup> „Активности овог комитета су следеће:

- издавање брошуре ’7000 политичких затвореника на Косову’;
- изложба фотографија о Косову (одржана у просторијама једне протестантске парохије);

сакупљена значајна сума новца која треба да 'помогне' Косову. Овој акцији невиђених размера придружила се и штампа (између осталог и међународно познати *Журнал де Женев*) која доноси многобројне чланке о такозваном 'угњетеном' албанском народу [...] пропаганда ове врсте ствара овде многобројне присталице албанских претензија и [...] нажалост, још више отежава судбину српског народа на Косову који је између осталог у западном јавном мњењу нашао још једног непријатеља [...]“ (стр. 2).

Надаље, *Православље*, бр. 519 (1. 11. 1988), у тексту под насловима „Косово на немачкој телевизији“ и „Геноцид на Косову и западнонемачка црквена штампа“, негодује зато што Западна Немачка и остала хришћанска Европа не објављују вести о страдању хришћана на Косову и Метохији, а и када извештавају, не чине то на прави начин, већ као кривце означавају искључиво Србе (упор. стр. 5).

Затим, у *Православљу*, бр. 528 (15. 3. 1989), прота Душан Величковић у тексту насловљеном „Слободни свет и геноцид на Косову“ пише о односу светских сила према СФРЈ, Србији и догађајима на Косову и Метохији, у којем се, према мишљењу аутора, не посвећује довољно пажње и објективности тешкој ситуацији у којој се налазе косовски Срби (упор. стр. 6). Такође, у *Православљу* бр. 529 (1. 4. 1989), налази се текст Богољуба Марковића, под називом „Глас Концила и косовска драма“, у којем се расправља о односу овог гласила Римокатоличке цркве из Загреба према догађајима на Косову и Метохији, који је, наравно, неповољан по српску страну, због чега аутор негодује (упор. стр. 3). У истом броју, прота Душан Величковић у тексту под називом „1000-годишњица крштења Русије и српско Косово“, покушава да кроз причу о хиљадугодишњој хришћанској Русији, прикаже и однос према Косову и Метохији и актуелној ситуацији на овој територији, апелујући на иностране медије, нарочито немачке, да подрже напоре српске стране у решавању спора на Косову (упор. стр. 10).

Реакција која је уследила у СР Србији и СФРЈ током осамдесетих година двадесетог века позната је и њоме се због простора нећемо подробније бавити.

Епilog оваквих догађаја чији смо сведоци и данас, могуће је сагледати кроз текст Томе Милића, објављен у *Дуги*, бр. 261 (25. 2. – 10. 3. 1984), под насловом „Национално и националистичко“. Иако писан пре више од тридесет година, довољно пророчки указује на потоње догађаје.

Из текста издвајамо: „Националисти других боја, у другим срединама Србије, оглашавају се перфидније: порукама преко појединих позоришних представа, романа, песама, новинских текстова, дебатама на јавним трибинама које дисквалификују 'туђа' национална достигнућа, колективним петицијама које упућују партијским и државним органима да се 'помилује' понеки националиста или подигне неки верски објекат, пишу 'отворена писма', политизирају верске

---

– телевизијска емисија од 45 миута на исту тему;

– захтев упућен швајцарским властима да се Косово прогласи 'опасном територијом' по албански живаљ (!) итд.“

обреле у цамијама и црквама, понегде обављају јавна 'опела' умрлим појединцима који су политички дискредитовани [...] такво деловање, објективно, обезвређује и дестабилизује наш систем [...] недавно су се у Врању, Лесковцу, Нишу, Крушевцу, Крагујевцу, Ваљеву и Смедереву појавили леци и пароле у којима се Србима упућују поруке и позиви да 'устану у одбрану нације и сачувају нацију од моралног пропадања' [...] захваљење међунационалних односа 'успешно' користи сваки национализам [...] национализам, раније или касније, ипак, најскупље плаћа она нација у чијем се крилу он излегао" (стр. 9).

## ЛИТЕРАТУРА

Багвати, Ј. (2008). *У одбрану глобализације*. Београд: Службени гласник.

Башчаревић, И. (2013). Српска интелигенција у социјализму и национални интерес – Устав из 1974. године и његов утицај на десуверенизацију Србије, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (пр.). *Глобализација и десуверенизација*, зборник радова. Београд: Српско социолошко друштво; Београд: Институт за упоредно право; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Башчаревић, И. (2016). Ставови студената према Европској Унији, НАТО и Хашком трибуналу, у *Свијетлости на Северу Косова и Метохије*, зборник радова, Косовска Митровица: Филозофски факултет Косовска Митровица.

Башчаревић, И. (2016). *Однос српске интелигенције осамдесетих година двадесетог века према косовском мишћу као појави националних интереса*, докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Богдановић, Д. (1985). *Књига о Косову*. Београд: САНУ.

Вукотић, В. и др. (ур.) (2015). *Глобализација и култура*. Београд: Институт друштвених наука – Центар за економска истраживања.

Вулетић, В. (прир.) (2003). *Глобализација, мити или стварности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вулетић, В, Ђирић, Ј, Шуваковић, У. (2013). *Глобализација и десуверенизација*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право.

Гиденс, Е. (2007). *Социологија*. Београд: Економски факултет Београд – Центар за издавачку делатност.

Ђаковић, С. (1985). *Сукоби на Косову*. Београд: Народна књига.

Ковачевић, Б. (2014). Глобализација и (де)суверенизација, у *Глобализација и суверености, са освртом на Босну и Херцеговину*, зборник радова (стр. 1–11). Бања Лука: Европски Дефендологија Центар.



Печујлић, М. (2003). Глобализација – два лика света, у *Аспекти глобализације*. Београд: Београдска отворена школа. Доступно на: <http://www.bos.rs/materijali/aspekti.pdf> [приступљено 1. 6. 2017].

Ritzer, G. (2003). Промишљање глобализације: глокализација/гробализација и нешто/ништа. *Sociological Theory*, 21:3, September 2003. Доступно на: [https://www.ffst.unist.hr/\\_download/repository/Ritzer\\_Promisljanje\\_globalizacije.pdf](https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer_Promisljanje_globalizacije.pdf) [приступљено 1. 6. 2017].

### Периодични штампани медији

*Дуџа*, бр. 191, 20. 6. – 4. 7. 1981: 13–17.

*Дуџа*, бр. 261, 25. 2. – 10. 3. 1984: 9.

*Књижевне новине*, бр. 774, 15. 4. 1989: 4.

*Књижевна реч*, бр. 287, 25. 10. 1986: 2.

*НИН*, бр. 1580, 12. 4. 1981: 8–18.

*НИН*, бр. 1581, 19. 4. 1981: 46–49.

*НИН*, бр. 1584, 10. 5. 1981: 10–13.

*НИН*, бр. 1586, 24. 5. 1981: 19–21.

*НИН*, бр. 1587, 31. 5. 1981: 8–10.

*Православље*, бр. 487, 1. 7. 1987: 2.

*Православље*, бр. 519, 1. 11. 1988: 4.

*Православље*, бр. 528, 15. 3. 1989: 6.

*Православље*, бр. 529, 1. 4. 1989: 3.

### Електронска издања

<http://www.bos.rs/materijali/aspekti.pdf>

[https://www.ffst.unist.hr/\\_download/repository/Ritzer\\_Promisljanje\\_globalizacije.pdf](https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer_Promisljanje_globalizacije.pdf)



IVAN M. BAŠČAREVIĆ

REFRACTION OF THE GLOBALIZATION PROCESS IN KOSOVO AND METOHİJA  
— THE BEGINNINGS OF INTERNATIONALIZATION OF “FROZEN” ETHNIC  
CONFLICT

SUMMARY

In this paper, we will show the ways in which internationalization of inter-ethnic conflict between Serbs and Albanians in Kosovo and Metohija took place during the eighties of the twentieth century. Namely, the antagonism of both ethnic groups was demonstrated in specific socio-political framework that was institutionalized by the Constitution from 1974. In this way, the jurisdiction of the conflict between Serbs and Albanians settlement was carried out through three levels of government; firstly, through the jurisdiction of the political institutions of SAP Kosovo, which by the above mentioned Constitution received the elements of statehood. Then, especially from the second half of the eighties of the twentieth century, through the engagement of the political elite of the FR Serbia. The third level of political interest in this inter-ethnic conflict included the highest authorities of SFRY. Therefore, the role of mediators was passed from the provincial through republican to the federal political leadership. The mediation process was taking place, of course, in the reverse order, depending on the degree of severity of the antagonism of opposing sides. Also, as an alternative to political institutions which were naturally interested in the resolution of inter-ethnic conflict between Serbs and Albanians in Kosovo and Metohija, the activity of the intellectual elite appears, first in FR Serbia, and then in the other republics of SFRY. On the other hand, the Albanian side, aware of that, although being in a favourable political framework that resulted from the Constitution from 1974, cannot emerge as the “winner”, so it aims to further internationalize the realization of their own interests, and those interests are the establishment of the Republic of Kosovo outside the framework of SFRY. The internationalization of the problem meant to animate the political elite and the public of some countries of Western Europe and the United States. All this occurs simultaneously with the beginning of the globalization processes in the world that have already become apparent from this period, in the sphere of economy, politics and culture.

**KEYWORDS:** globalization, internationalization, inter-ethnic conflict, Kosovo and Metohija.

ЖАНА П. БОЈОВИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Крагујевцу  
Учитељски факултет у Ужицу

## КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ ПОД УТИЦАЈЕМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** У теоријском делу рада указаћемо на основне премисе глобализације као сложеног процеса који из темеља мења амбијенталне услове живљења. Аналитичари друштвених појава истичу да глобализација није неутрална. Напротив, изазива крупне промене на економском, политичком, културном, образовном, медијском и технолошком простору.

Културна димензија глобализације је интенционално усмерена ка стварању униформне светске културе. Несумњиво, тако нешто је могуће захваљујући хомогенизацији националних култура. Културна збивања су и те како погођена процесима глобализације и транзиције. Те промене се могу посматрати позитивно, јер воде ка интеракцији светских култура, али и негативно, јер намећу англо-западну културу, која потискује националне културе. Ту су и разноврсни културни и супкултурни покрети који убрзавају културне процесе и стварају масовну културу, по мери и укусу потрошачког друштва, које намеће вредности, културне обрасце и прототип живота најразвијенијих земаља Западна.

Полазећи од теоријских разматрања, нашли смо се пред дилемом: У ком степену глобализација утиче на културни идентитет младих? Овако дефинисано полазиште наметнуло је циљ истраживања, који гласи: Утврдити степен утицаја глобализације на културни идентитет младих. У светлу ових промишљања, поставили смо задатке истраживања: 1) утврдити у ком степену глобализацијски токови намећу западну културу преко филмске, литерарне и музичке уметности; 2) испитати ставове студената да ли глобализација не руши локалне културе него их ослобађа утицаја националне идеологије; 3) испитати да ли глобализација негативно утиче на неговање матерњег језика.

Истраживањем су обухваћени студенти Учитељског факултета у Ужицу (N = 439). Анализа добијених резултата показује знатну опредељеност студената ка ставу да глобализација као процес у доброј мери утиче како на формирање, тако и на разградњу културног идентитета младих.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** култура, културни идентитет, студенти, нација, глобализација.

---

<sup>1</sup> rzjzboj@ptt.rs

<sup>2</sup> Рад је настао у оквиру пројекта „Настава и учење: проблеми, циљеви и перспективе“, број 179026, који подржава Министарство просвете и науке Републике Србије.

## УВОД

Одређивањем и довођењем у везу појмова из наслова рада постављају нам се два основна питања. Прво питање јесте шта подразумевамо под појмом културни идентитет, односно како дефинисати културни идентитет у контексту глобализације.

Глобализација као процес настао као последица удруженог деловања политичких, друштвених, културних и економских фактора, упућује све чланове друштва да живе у „једном свету“, у којем постају све више међусобно зависни (Giddens, 2007, стр. 56). Несумњиво је да техничко-технолошке и друштвеноекономске промене прате различитим темпом глобализацијске токове, што неминовно доводи до приближавања културних вредности земаља у окружењу.

Наиме, јављају се заговорници двеју теорија: теорије конвергенције и теорије дивергенције. Према теорији конвергенције, услед технолошког, економског и привредног императива, у дужем временском периоду неминовно се конституишу сличне друштвене структуре, које карактерише тенденција прихватања образаца понашања и вредновања вредносних система припадника различитих националних култура (Мојић, 2010, стр. 354).

Теорија дивергенције, с друге стране, заговара схватање да је снага културних чинилаца израженија од технолошких и да ће се разлике између националних култура или повећати или остати на приближно истом нивоу (Ralston et al., 1997, стр. 182–183). С временом је развијена и теорија кросвергенције, која покушава да „помири“ наведене крајности и која полази од претпоставке да су подједнако значајне и технолошка и културна детерминанта.

Без обзира на то с којег становишта полазимо, стварање и одржавање културног идентитета увек претпоставља разграничавање норми и вредности које се налазе унутар идентитета појединца и које се одражавају кроз културу једног друштва, а могу бити вишеструки: национални, регионални, културни, политички, религиозни (Гвоздановић, 2010).

## КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ – ПОЈАМ

У трагању за прецизнијим одређењем термина *културни идентитет*, уочили смо да велики број дефиниција првенствено дефинише културу уопште, док се културни идентитет посматра као њен саставни део, што нам је наметнуло два питања: где се завршава *култура*, а где почиње изградња *културног идентитета*, и шта је то специфично у њиховом односу што један појам чини надређеним појмом у појмовној хијерархији којој дефинисани појам припада.

Још од римског филозофа Цицерона, који је у I веку пре нове ере, у *Посланицама Тускуланицима*, како се сматра, први у историји употребио реч *култура* (*philosophia autem cultura animi*), под којом је подразумевао културу људске душе, њено основно значење поистовећује се с појмовима узвишености и хуманости, слободе и богатства стваралачког духа, као и с неговањем људске душе (Марковић, 1996, стр. 360).

Реч *култура* се, у Европи, усталила у Немачкој у XVIII веку, у делима Аделунга (Johann Christoph Adelung), који у својој књизи *Историја културе* (1782) културу дефинише као оплемењивање свих духовних и физичких снага човека, тиме и целе нације којој припада, тако да ова реч истовремено означава просвећеност, оплемењеност и суптилност обичаја (према: Марковић, 1996, стр. 360). Већ 1783. године реч *култура* јавља се у две семантичке нијансе: (1) техничка култура или цивилизација – под којом се подразумевају техничке, практичне моћи човека да овлада природом користећи науку и (2) култура – као духовно и душевно богатство човека и његовог интелекта. Разматрања појма *културе* указују да култура као систем вредности помоћу којег се успостављају односи између појединца и друштва има изразито људску димензију, која се огледа кроз два сегмента: први је друштво и њему припадајући обрасци културе, а други је склоп личности, односно јединке која припада том друштву. Повезаност ова два сегмента се изражава усвајањем друштвених и културних норми, вредности и захтева дате друштвене заједнице (према: Гајић и Грандић, 2000, стр. 340). Култура је све оно што није природа и има наглашену људску димензију у оним значењима која истичу стваралачку личност, наглашава Клод Леви Строс (Claude Levi-Strause), а то значи да својим универзалним вредностима култура надилази границе конкретног друштва и својим стваралачким творевинама испуњава истински смисао свакодневног живота човека (Марковић, 1996, стр. 364). Другим речима, остваривање културе, интеракцијом друштва и појединца, подразумева схватање културе двојачко: у ширем смислу, где се подразумева све оно што је човек створио, односно сва материјална и духовна добра, и у ужем смислу, у који улази духовно стваралаштво човека (Бранковић, 2009, стр. 498).

Руски семиотичари културу одређују као информацију: култура има својство да концентрише и акумулира информације које су неопходне за одржавање живота, које се битно мењају како се мења и језик. Култура је у историји конституисана као комуникациони систем и зато подлеже истим конструктивним законима као и остали семиотички системи. Отуда Лотман закључује да је култура настала као историјска промена семиотичког система (језика), који може да улази у другу хијерархију система, али и да буде самосталан систем (према: Марковић, 1996, стр. 364).

Дефинисање културе као начина живота налазимо и код Рејмонда Вилијамса (Raymond Williams), који нуди четири различита значења културе: као појединачна духовна навика; као стање интелектуалног напретка друштва у целости; као уметност; као свеобухватан начин живота групе људи (Eagleton, 2002, стр. 47). Неоспорно, култура гради идентитет једног друштва, начин живота његових припадника, обједињује идеје и навике које се деле и преносе генерацијама (Haralambos, 1994, стр. 17). Другим речима, гради се културни идентитет појединца. Изградња културног идентитета се може посматрати као процес у којем се директно супротстављају две потребе: 1) потреба за универзалношћу појединих култура и 2) потреба за неминовношћу поштовања специфичности појединих култура. Реч је о процесу којим се утемељују базичне културне вредности и истовремено пориче њихова хијерархија. Потрага за културним идентитетом постаје функција културе (Koković, 2005, стр. 298).

Кратак преглед једног броја дефиниција културе указује на њихову различитост у дефинисању, насталу као последица промена у историјским системима – од колонијалних царстава, преко националних система, до мултинационалног бизниса (Katunarić, 2004). Развој културе и културног идентитета појединца данас може се посматрати само у оквиру глобализације, коју схватамо као економски, политички и културни процес заснован на идеји глобалног села, једног друштва, друштва које учи и слично. Ако пођемо од становишта да је глобализација контекст у чијем окриљу се развија култура, онда неминовно мора доћи до сусретања различитих култура, што даје посебан печат разумевању и вредновању различитих култура, интеркултурализма и мултикултурализма (Katunarić, 2004).

### ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

На почетку XXI века све чешће се помиње глобализација као врло комплексан друштвени процес којим се на специфичан начин спроводи уједињавање човечанства у „светско друштво“, што значајно утиче на све области људског живљења. Неоспорно, термин „глобализација“ се не може избећи, без обзира на то о којем аспект нашег живота се радило. Како су наше целокупно понашање, деловање и рад изложени глобалним утицајима који нам долазе посредством разних медија, економије и других сфера људског деловања, многи појединци, установе и организације износе своја мишљења о глобализацији. Једни безрезервно имају позитиван став о глобализацији као неминовном процесу, док је други немилосрдно нападају. Свака страна сматра да поседује неоспорне аргументе за свој став (Бојовић и сар., 2014, стр. 1043).

Термин „глобализација“ није нов (први пут се јавља у XIX веку, а сама идеологија на којој почива потиче из XVIII века), иако је у последње време постао један од најутицајнијих појмова у индексу цитата друштвених наука (SCI) (Бојовић, 2011, стр. 114).

Дефинисање појма глобализације претпоставља фокусирање на једно гледиште из обиља различитих области (економија, право, образовање, култура и слично). Без обзира на то о којој области се ради, глобализација се дефинише као експанзија глобалних веза које обухватају више великих процеса који се, генерално, могу разумети као „процес повезивања економских и финансијских токова на светском нивоу; тежња ка уједињавању тржишта и ширењу економске активности на глобалне размере изван националних граница, уз јачање међусобне зависности у светској економији“ (Клајн, Шипка, 2006, стр. 296). То је дуготрајан, вишедимензионални процес који подразумева ширење либералне идеологије, стварање слободног светског тржишта и слободне размене између локалитета, с тенденцијом све веће повезаности и убрзавања друштвених делатности на планетарном нивоу, што, захваљујући брзом развоју информационе технологије, води ка стварању уједињене светске заједнице (Вулетић, 2007).

Без обзира на то из које области посматрамо глобализацију, стиче се утисак да се суштина глобализације понајбоље може разумети ако се посматра кроз четири модела теоријске перцепције глобализације (Корубин, 2004, стр. 72): (1) стварање једног светског система; (2) ства-

рање глобалне културе; (3) формирање глобалног капитализма; (4) стварање глобалног светског друштва.

У контексту наведеног модела није тешко извести закључак да се глобализација односи на чињеницу да сви све више живимо у „једном свету“, тако да се јавља међузависност појединаца, група и нација, која се може протумачити као последица заједничког деловања политичких, културних, друштвених и економских фактора (Giddens, 2007, стр. 56). Овакав закључак намеће питање да ли ће, због међусобне повезаности фактора привредног развоја и њиховог приближавања глобалном моделу, доћи и до приближавања културних, васпитних и образовних вредности појединаца, група и нација, чиме смо се приближили ставовима које заговарају присталице теорије конвергенције (Мојић, 2010, стр. 354).



Слика 1. Симболички приказ глобализације која пушта корење у свим деловима света (Лончар, 2005, стр. 95)

Евидентно је да се већина истраживача углавном бави утицајем глобализације на образовање, истраживањем ставова студената о глобализацији, утицају глобализације на културу (Ђорђевић, 2009; Калањ, 2001; Катунарић, 1998; Štulhofer, 2001. и други), утицају западне цивилизације у смислу пада моралних вредности (Esposito, 1997) и слично. Знатан број истраживања се бави утицајем глобализације на психолошко функционисање појединца са становишта очувања идентитета. Наиме, јављају се констатације да се широм света, код младих људи, развијају двокултурни идентитети настали као комбинација сопственог локалног идентитета с идентитетом глобалне културе. Последица двокултурног идентитета јесте пораст конфузије у истраживању сопственог идентитета код младих људи, што је значајно присутно у незападним културама (Arnett, 2002, стр. 782; Berry, 1993, 1997, 1998; Segall, Lonner, & Berry, 1998). Нема сумње, глобализација собом уноси велику промену у вредносне системе, културни идентитет, технологију, комуникације, светску економску размену и још много тога (Korenčić, Kampl, Šajković, 2002, стр. 454).



## МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Полазећи од теоријских разматрања о појму и карактеристикама глобализације, као и о културном идентитету као процесу, у фокус истраживања поставили смо ставове студената Учитељског факултета о утицају глобализације на културни идентитет младих. Интересовање за испитивање ставова студената базирано је на чињеници да глобализација, као светски процес, неминовно детерминише педагошке и васпитне изазове, који се огледају у дилеми шта, заправо, има доминантан утицај на изградњу културног идентитета младих – западна култура, национална идеологија или очување матерњег језика. Стога *циљ* овог истраживања гласи: Утврдити степен утицаја глобализације на културни идентитет младих. Овако дефинисан циљ истраживања даље смо конкретизовали кроз следеће *задаћке истраживања*: 1) утврдити ставове студената о наметању западне културе преко филмске, литерарне, музичке и друге уметности као начину имплементирања глобализације; 2) испитати ставове студената о томе да ли глобализација негативно утиче на неговање матерњег језика; 3) испитати ставове студената да ли глобализација ослобађа од утицаја националне идеологије.

У складу с постављеним задацима истраживања, постављене су следеће хипотезе.

Глобализација намеће западну културу преко филмске, литерарне, музичке и других уметности.

Глобализација негативно утиче на на неговање и очување матерњег језика.

Глобализација ослобађа од утицаја националне идеологије.

Истраживањем су обухваћени студенти Учитељског факултета у Ужицу (N = 439). Узорак је случајан, а структура узорка је приказана у табели 1.

**Табела 1.** Структура узорка према години студија и полу

Година студија								Пол				Укупно
I		II		III		IV		Мушки		Женски		
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
126	28,70	122	27,79	121	27,56	70	15,94	27	6,15	412	93,85	439

Независну варијаблу чине пол испитаника и година студија, док је зависна варијабла схватање студената о утицају глобализације на изградњу културног идентитета. Примењена је дескриптивна научноистраживачка метода, а од мерних инструмената определили смо се за петостепену Ликертову скалу ставова. Сирови резултати, добијени путем Ликертове скале, приликом обраде концентрисани су у три степена одговора (слажем се, немам мишљење, не



ЖАНА П. БОЈОВИЋ: Културни идентитет младих под утицајем глобализације  
слажем се). Обрада података је урађена помоћу СПСС софтверског пакета. Хипотезе су тести-  
ране израчунавањем Хи квадрат теста.

## РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Ставовe студената о утицају глобализације на формирање и изградњу културног идентите-  
та посматрали смо кроз њихову опредељеност за тврдње којима се: 1) слажу с датом тврдњом;  
2) немају мишљење о постављеној тврдњи; 3) не слажу се с датом тврдњом. Добијени резултати  
истраживања су груписани сходно задацима истраживања.

Први задатак се односио на став студената о глобализацији као процесу путем којег се, уз  
коришћење филмске, литерарне, музичке и других уметности, имплементирају вредности за-  
падне културе. Претпоставили смо да студенти прате филмска, литерарна и музичка дешавања  
чији аутори потичу из западних земаља и сходно том уверењу тражили смо од њих да одреде  
степен слагања са постављеном тврдњом (табела 2).

**Табела 2.** Ставови студената о наметању западне културе путем глобализације с обзиром на  
годину студија и пол

Глобализација намеће западну културу преко филмске, литерарне, музичке... уметности		Не слажем се	Немам мишљење	Слажем се	Статистички параметри
Година студија		f %	f %	f %	
	I	23 18,25	26 20,63	77 61,12	$\chi^2 = 2,334$ df = 6 p = 0,886
	II	18 14,75	27 22,14	77 63,11	
	III	18 14,88	28 23,14	75 61,98	
	IV	11 15,71	11 15,71	48 68,58	
Пол	Мушки	7 25,93	2 7,41	18 66,66	$\chi^2 = 4,376$ df = 2 p = 0,112
	Женски	63 20,15	90 21,84	259 60,68	
Укупно		70 15,94	92 20,96	277 63,09	439

Анализа добијених резултата о опредељености студената за неку од постављених тврдњи  
показује да се од 439 студената обухваћених истраживањем, 277 испитаника, или 63,09%, слаже  
с тврдњом да глобализација намеће западну културу преко филмске, музичке и других врста

уметности. Неутралан став је исказало 20,96% или 92 студента, док се 70 студената (15,94%) није сложило са понуђеном тврдњом.

Упоредивањем ставова студената унутар сваке године студија и изнетих у табели 2 уочили смо уједначену расподелу одговора кад су у питању сва три нивоа опредељености ставова студената. Даља статистичка обрада добијених резултата је показала да не постоји статистички значајна разлика у одговорима студената посматрано из угла године студија коју студент похађа ( $\chi^2 = 2,334$ ;  $df = 6$ ;  $p = 0,886$ ).

Независна варијабла, пол испитаника, такође није утицала на резултате истраживања. Наиме, статистичком анализом је утврђено да не постоји статистички значајна разлика у одговорима испитаника оба пола у погледу утицаја глобализације путем уметности ( $\chi^2 = 4,376$ ;  $df = 2$ ;  $p = 0,112$ ) (табела 2). По свему судећи, студенти имају у извесној мери издиференциран став према западној култури и препознају је као „продужену руку“ глобализацијског утицаја.

Други задатак истраживања се односио на став студената према утицају глобализације на очување матерњег језика. Упоредивањем резултата студената унутар сваке године студија, изнетих у табели 3, уочили смо делимично уједначену расподелу одговора кад је у питању слагање/неслагање у ставовима, што указује на постојање извесне генерацијске разлике о негативном утицају глобализације на неговање матерњег језика. Наиме, с једне стране, известен број испитаника (ради се о студентима прве и завршне године студија) сматра да глобализација нема негативан утицај на очување матерњег језика (33,26%), а с друге стране, готово пола испитаника из узорка (46,69%) сматра да је глобализација погубна за очување матерњег језика (ради се о студентима друге и треће године). Нешто мање од трећине (20,05%) испитаних студената определило се за тврдњу којом показују да немају мишљење о улози глобализације у очувању матерњег језика (табела 3).

Статистички показатељи показују да степен повезаности варијабли, изражен кроз вредности  $\chi^2 = 15,381$ ;  $df = 6$ ;  $p = 0,017$  говори о делимичном слагању у одговорима студената свих студијских година у погледу негативног утицаја глобализације на очување и неговање матерњег језика.

**Табела 3.** Ставови студената о негативном утицају глобализације на матерњи језик с обзиром на годину студија и пол

Глобализација негативно утиче на неговање матерњег језика		Не слажем се	Немам мишљење	Слажем се	Статистички параметри
		f %	f %	f %	
Година студија	I	50 39,68	34 26,98	42 33,33	$\chi^2 = 15,381$ df = 6 p = 0,017
	II	35 28,69	25 20,49	62 50,82	
	III	37 30,58	17 14,04	67 55,37	
	IV	24 34,26	12 17,14	34 48,57	
Пол	Мушки	6 22,22	5 18,52	16 59,26	$\chi^2 = 2,059$ df = 2 p = 0,357
	Женски	140 33,98	83 20,15	189 45,87	
Укупно		146 33,26	88 20,05	205 46,69	439

Статистички значајна разлика у одговорима студената с обзиром на пол није пронађена, што показују добијени статистички параметри  $\chi^2 = 2,059$ ; df = 2; p = 0,357 (табела 3).

Трећи задатак истраживања односио се на ставове студената о улози глобализације у процесу ослобађања од утицаја националне идеологије. Упоредивањем добијених резултата по студијским годинама добили смо готово уједначене ставове. Иако није добијена статистичка значајност, уочено је да се повећава број студената који сматрају да глобализација урушава културни идентитет младих.

Наиме, приближно једна трећина студената (27,56%) на све четири године студија не слаже се с тврдњом да глобализација ослобађа локалне културе од утицаја националне идеологије. Готово исти проценат испитаника из узорка (26,87%) сматра да је глобализација погубна за локалне културе. У прилог томе говоре статистичке вредности добијеног Хи квадрата, који износи  $\chi^2 = 3,38$ ; df = 6; p = 0,759 (табела 4).

**Табела 4.** Ставови студената о утицају глобализације на ослобађање од националне културе с обзиром на годину студија и пол

Глобализација не руши локалне културе него их ослобађа утицаја националне културе		Не слажем се	Немам мишљење	Слажем се	Статистички параметри
Година студија		f %	f %	f %	
	I	37 29,37	59 46,83	30 23,81	$\chi^2 = 3,38$ df = 6 p = 0,759
	II	37 30,33	56 45,90	29 23,77	
	III	31 25,62	53 43,80	37 30,58	
	IV	16 22,86	32 45,71	22 31,43	
Пол	Мушки	10 37,04	8 29,63	9 33,33	$\chi^2 = 2,985$ df = 2 p = 0,224
	Женски	111 26,94	192 46,60	109 26,46	
Укупно		121 27,56	200 45,55	118 26,87	<b>439</b>

Међутим, сматрамо да је алармантан податак да готово половина испитаних студената (45,55%) нема формирано мишљење о утицају глобализације на рушење локалне културе и културног идентитета и утицају глобализације у формирању једног новог, глобалног културног идентитета личности.

Такође, није утврђена ни статистички значајна разлика у одговорима студената у погледу полне припадности, а на то указују добијене вредности  $\chi^2 = 2,985$ ; df = 2; p = 0,224 (табела 4).

### ЗАКЉУЧАК

Резултате истраживања ставова студената учитељских факултета посматрали смо у контексту њихове припреме за позив учитеља, који поставља темеље једне нове личности. Ставовe студената о утицају глобализације на изградњу културног идентитета личности сагледавали смо у светлу не само нових друштвених промена које се дешавају на глобалном нивоу већ и у светлу утицаја који те промене имају на саме студенте.

Имајући у виду проблем, циљ и задатке истраживања усмереног на испитивање ставова студената о улози глобализације на формирање и изградњу културног идентитета личности, изведени су следећи закључци.

Сходно првом задатку истраживања, а анализом добијених резултата, закључујемо да знатан проценат испитаника (63,09%) има издиференциран став о штетности глобализацијских токова, која се огледа у врло суптилном и континуираном наметању другачијих стандарда размишљања у свим сферама људског живота и рада, презентованих путем филмске, литерарне, музичке и осталих врста уметности.

Други задатак истраживања се односио на ставове студената о утицају глобализације на очување матерњег језика. Готово половина испитаних студената је свесна штетности глобализацијских токова по очување и неговање матерњег језика. Наведени индикативни показатељи уверљиво показују да студенти друге и треће године исказују став о штетном утицају глобализације на очување матерњег језика, док студенти прве и завршне године немају тако изражен негативан однос према глобализацији са становишта очувања матерњег језика. Претпостављамо да студенти прве године још увек немају изграђен професионалан однос са становишта позива којим ће се у будућности бавити, док студенти завршне године ову тврдњу разумевају као једну врсту изазова глобализације који се константно мења и утиче на промену услова у окружењу.

Иако се запостављање културних специфичности мањих народа у виду сузбијања развоја и очувања културног идентитета може посматрати као резултат негативног утицаја глобализације, статистички параметри показују да две трећине студената имају међусобно опречне ставове о утицају глобализације на урушавање локалних науштрб глобалних култура. Наиме, трећина студената се не слаже с том тврдњом, док се друга трећина слаже. Знатан део студената нема формирано мишљење о утицају глобализације на разградњу културног идентитета младих.

Анализа добијених резултата показује знатну опредељеност студената ка ставу да глобализација као процес у доброј мери утиче не само на формирање већ и на разградњу културног идентитета младих. Уважавајући стварност и реалност утицаја глобализацијских процеса на све сфере живота и рада, намеће се чињеница да је немогуће избећи постојање више различитих култура чију окосницу чини управо културни идентитет једног народа. Очување културног идентитета подразумева развијање културне осетљивости према различитостима, али двосмерно, а не наметања својих културних образаца путем уметности, комуникације или актуелне идеологије.

## ЛИТЕРАТУРА

- Arnett, J. J. (2002). The Psychology of Globalization. *American Psychologist*, Vol. 57, No. 10. American Psychological Association: 774–783. DOI: 10.1037//0003-066X.57.10.774.
- Bojović, Ž. (2011). Mesto darovitih u procesu globalizacije, у Zbornik 16: *Daroviti u procesu globalizacije* (стр. 114–119). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“ (Vârșet: Școala universitară de studii de specialitate pentru, Instruirea educatorilor „Mihailo Palov“; Vršac: Uchi škola pale strukovne studije, Pale sikavipe vinajengo „Mihailo Palov“) – Arad, Romania: Universitatea de vest „Aurel Vlaicu“.
- Бранковић, Д. (2009). Културна педагогија, у *Научна и духовна ушемељеност друшћивених ре-форми* (стр. 497–509). Бања Лука: Филозофски факултет.
- Гајић, О. и Грандић, Р. (2000). Школа у културној мисији. *Настава и васпићање*, 3: 340–361.
- Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Gvozdenović, J. (2010). Jezik i kulturni identitet Hrvata, *Kroatologija*, 1: 39–57.
- Eagleton, T. (2002). *Ideja kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Haralambos, M., Heald, R. (1994). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Esposito, J. L. (ed.) (1997). *Political Islam: Revolution, radicalism or reform?*. London: Lynne Rienner.
- Korenčić, K. K., Šajković, A. (2002). Stavovi prema globalizaciji: primjer studenata Veterinarskog i Šumarskog fakulteta u Zagrebu, *Društvena istraživanja*, god. 11, br. 2–3 (58–59). Institut društvenih znanosti: Zagreb: 453–468.
- Koković, D. (2005). *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej.
- Lončar, J. (2005). Globalizacija pojam, nastanak i trendovi razvoja. *Geoadria*, Vol. 10, No 1. Zadar: Hrvatsko geografsko društvo: 91–104.
- Марковић, Д. (1996). *Опшћа социологија*. Београд: Савремена администрација.
- Мојић, Д. (2010). Утицај глобализације и транзиције на културне промене: Пример Србије, у: *Зборник са 6. научног скупћа са међународним учешћем Синергија 2010* (стр. 354–357). Бијељина: Универзитет Синергија.
- Ralston D. A. et al. (1997). The Impact of National Culture and Economic Ideology on Managerial Work Values: A Study of the United States, Russia, Japan, and China. *Journal of International Business Studies*, Vol. 28, No. 1: 177–207.
- Segall, M. H., Lonner, W. J., & Berry, J. W. (1998). Cross-cultural psychology as a scholarly discipline: On the flowering of culture in behavioral research. *American Psychologist*, 53: 1101–1110.
- Schlegel, A. (2001). The global spread of adolescent culture, у L. J. Crockett & R. K. Silbereisen (eds). *Negotiating adolescence in times of social change*. New York: Cambridge University Press.

Hofstede, G. (1983). National Cultures in Four Dimensions. A Research-based Theory of Cultural Differences among Nations. *International Studies of Management & Organization*, 13(1/2). Доступно на: <http://search.epnet.com/direct.asp?an=5815410&db=buh> [приступљено 4. 6. 2017].

---

ŽANA P. BOJOVIĆ

## CULTURAL IDENTITY OF YOUNG PEOPLE UNDER THE EFFECTS OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

In the theoretical part of the paper, we will point out the basic premises of globalization as a complex process that changes the ambiental conditions of life. Analysts of social phenomena point out that globalization is not neutral. On the contrary, it causes major changes in the economic, political, cultural, educational, media and technological field.

The cultural dimension of globalization intends to create the uniform global culture. Undoubtedly, this is possible due to the homogenization of national cultures. Cultural events have been greatly affected by the processes of globalization and transition. These changes can be viewed positively as they lead to the interaction of world cultures, but also negatively because they impose Anglo-Western culture that suppresses national cultures. There are also various cultural and subcultural movements that accelerate cultural processes and create a mass culture according to the customs and taste of the consumer society that imposes values, cultural patterns and life prototypes of the most developed countries of the West.

Starting from theoretical considerations, we are faced with a dilemma: to what degree does globalization affect the cultural identity of young people? This defined starting point imposed the goal of the study: to determine level of the influence of globalization on the cultural identity of young people. In the light of these considerations, we have set up the following research tasks: 1) to determine to what extent globalization imposes Western culture through film, literary and music art; 2) examine student attitudes about whether globalization ruins local cultures but releases them from the influence of national ideology; 3) examine whether globalization negatively affects the cultivation of native languages.

**KEYWORDS:** culture, cultural identity, students, nation, globalization.



БОРИС Р. БРАТИНА<sup>1</sup>  
Универзитет у Приштини с привременим седиштем у  
Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за филозофију

ОКСАНА А. БРАТИНА<sup>2</sup>

## ПРОЦЕССЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ИДЕНТИЧНОСТЬ НА ПРИМЕРЕ УДМУРТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

---

**АННОТАЦИЯ.** Глобализация нивелирует различия в культуре полиэтнического социума. Данная статья рассматривает её влияние на локальном уровне на примере Удмуртской Республики. Культура жителей республики под воздействием глобальных социально-экономических процессов терпит трансформацию в области образования, культуры питания и быта, иллюзорно принимая западно-европейские стандарты за развитие. Болонская система образования, внедрение фастфуда в институты питания, популяризация фольклора, имидж успешного человека задают новые координаты западно-европейского и американского образа мысли и образа жизни среднестатистического жителя Удмуртской Республики.

**КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** глобализация, национальная идентичность, образование, фольклор, Удмуртская Республика.

---

Преобладающим фактором развития современного мира является глобализация социально-экономических процессов с последующим поглощением регионального и этнического компонента культуры. Тенденции глобализации, стандартизации и универсализации культуры заставляют подумать о национальном прошлом и этнических корнях, чтобы «человечество, становясь все более взаимосвязанным и единым, не утрачивало своего этнокультурного многообразия» (Тишков, 2003, с. 69).

---

<sup>1</sup> uranela@eunet.rs

<sup>2</sup> shtaynshayn@gmail.com

Глобализация устанавливает новые правила социальной коммуникации, ставя под угрозу термин «национальная идентичность». Этнокультурная глобализация – процесс нивелирования различий в культуре полиэтнического социума до минимума в ходе технологической модернизации. Происходящие в современном мире процессы ассимиляции – слияния одного народа с другим и последующая утрата национального языка, культуры, самосознания. Современное этнически гетерогенное общество находится в процессе интеграции локальных этнических культур в общее культурное пространство под натиском глобализации.

Национальная идентичность включает в себя поле гражданской, территориальной, этнической, языковой и религиозной идентичностей. Воздействие идеологии, политики, традиций и новых веяний помогает сохранить и/или разрушить национальный каркас. Показательным и типичным для современной России является пример ускользающей идентичности удмуртского народа, который входит в состав Российского государства с XVI века. До завоевания Иваном Грозным Казани в 1552 году удмурты входили в состав Казанского ханства и были мусульманами и язычниками. С 1731 года Комиссией новокрещенных дел началось массовое обращение удмуртов в христианство.

Так называемый процесс «обрусения» привел к изменению демографического состава. По данным переписи населения 2010 года, в Удмуртии проживало 62,2% русских, 28% удмуртов и 6,7% татар (Население Удмуртии).

Согласно статье 3 Конституции Российской Федерации, «носителем суверенитета и единственным источником власти в РФ является многонациональный народ» (Конституция..., 2016). В состав России входят 85 субъектов, среди которых 4 автономных округа, 3 города федерального значения, 9 краев, 46 областей, 22 республики и 1 автономная область. По национальному признаку образованы 22 республики: Адыгея, Дагестан, Татарстан, Мордовия, Удмуртия и другие. В каждой республике есть своя Конституция, 2 государственных языка, двойная система налогообложения и органов местного самоуправления. Удмуртскую Республику С. Хантингтон назвал бы «концентрическим крутом» вокруг «стержневого государства» (Хантингтон, 2006, с. 312) России.

Говорить о соотношении локального и глобального можно с позиции образовательного процесса, реализуемого в школах республики. Так, количество общеобразовательных заведений (школ) в городе Ижевске – столице Удмуртии всего 81, из них на 2016 год удмуртский язык изучают в 7 школах, татарский язык в 5 школах. Но все абсолютно школы изучают русский язык, английский язык и второй на выбор (французский или немецкий). Для знакомства с коренным языком во всех школах города ежегодно организуются Дни родного языка.

Бороться за сохранение национальной культуры – не только дело государства, но и семьи. Сегодня в Удмуртии работает 36 республиканских национально-культурных общественных организаций, объединяющих представителей 23 народов. В городах и районах республики работают 185 отделений республиканских национально-культурных объединений. Действует уникальная организация – Ассоциация молодежных национально-культурных объединений

Удмуртской Республики «Вместе». Деятельность республиканских национально-культурных объединений осуществляется по следующим направлениям:

- изучение родного языка и культуры;
- сохранение и пропаганда национальной культуры, традиций и обычаев своего народа;
- формирование толерантного отношения к этнокультурным и конфессиональным

различиям.

В настоящее время одной из тенденций в развитии современной праздничной обрядности стал процесс возвращения народных традиций. Из традиционных удмуртских народных празднеств в наибольшей степени сохранились весенние праздники первой борозды и окончания пахоты. Наряду с удмуртскими языческими праздниками широко отмечаются праздники христианские: Пасха, Рождество, Троица. Также всей республикой отмечаются татарские мусульманские праздники: Рамадан, Ураза Байрам.

Фольклорные образовательные и научные экспедиции проводят сбор исторического и фольклорного материала в районах республики. Способствуют массовому распространению фольклора творческие коллективы. В республике работает Государственный Национальный театр Удмуртской Республики, уделяющий основное внимание удмуртскому фольклору. За пределами республики известен Государственный ордена Дружбы народов ансамбль песни и танца «Италмас» (Цветок). Все его творчество построено на фольклорной основе. Участники ансамбля записывают на магнитофон народные удмуртские песни, исполняемые пожилыми людьми, теми, кто еще помнит старинную культуру удмуртов, собирают в единый рисунок народные удмуртские танцы. Среди профессиональных коллективов, базирующихся на национальном творчестве, следует упомянуть Государственный фольклорный театр удмуртской песни «Айкай» (Удивление). Артисты выступают в подлинных национальных костюмах.

Интересен и показателен феномен «Бурановских бабушек» – это музыкальный фольклорный ансамбль, который работал в селе Бураново с 1968 года, но признание получил, попав на конкурс Евровидения 2012. Нестандартный состав участниц, средний возраст которых 70 лет и исполнение песен на удмуртском языке не приводили их к известности в течение 40 лет, пока участницы не стали переводить на удмуртский язык и исполнять песни российских «звезд» и стилизованные песни типа «Party for everybody». В 2012 году Президент Удмуртской Республики присвоил всему составу Бурановских бабушек почетные звания «Народный артист Удмуртской Республики» за большой вклад в развитие искусства и высокое исполнительское мастерство. Переплетение маскарада (лапти, монисто, национальная одежда, платки), стилизации (обработка песен на удмуртский манер), трепетное отношение к религии (постройка храма в селе Бураново на полученный гонорар) возможно только в период глобального снятия серьезного отношения к культуре. В данном случае мы видим попытку сохранения национальной идентичности в обработке глобального стиля популяризации.

Путь сохранения национальной идентичности удмуртов типичен для многонационального состава Российской Федерации. Государственная политика, христианские ценности,

языческая культура, менталитет находятся в противостоянии принятии европейских ценностей. Например, ценностей образования.

Болонскую декларацию от 19 июня 1999 года называют «зоной европейского высшего образования» (Болонская декларация). Это совместное заявление европейских министров образования стало результатом политического и академического единения в сфере высшего образования. Как мы видим, по истечении многих лет внедрения «болонской системы» в образовательное поле, это не стало укреплением интеллектуального, культурного, социального и научно-технологического потенциала страны, как планировалось в идеале, а больше разрушило установленную и продуктивную систему высшего образования. Сокращение количества часов лекционных курсов, увеличение часов самостоятельной работы студентов, видеолекции, сокращение курсов общегуманитарного направления повлекло за собой упрощение и узкую специализацию знаний выпускников институтов и университетов.

Болонская декларация в области высшего образования является трафаретом процессов глобализации, прикладываемым на образовательные карты разных стран. Изначально задуманный как «компонент объединения и обогащения европейского гражданства» (Болонская декларация), Болонский процесс в образовании привел к переустройству работающих образовательных схем. Обоснование единой Зоны европейского высшего образования подразумевало мобильность граждан с возможностью их трудоустройства в любой стране.

Внедрение Болонской системы образования в России стало возможным, благодаря присоединению страны к международному учебному движению в 2003 году. На Саммите министров образования в Берлине Россия пообещала европейским коллегам направить усилия на реформирование постсоветской учебы в вузах с целью приобщения к Болонскому процессу. Обновление «высшей» педагогики предусматривало разработку новых планов и методик образования, совместимых с принятыми в других странах. Для осуществления этих задумок была необходима кардинальная трансформация институтских и университетских структур, документальной и нормативной баз, а также преподавательской деятельности.

Для перехода на общеевропейские стандарты потребовалось:

- составление перечня преподавательских программ;
- создание национальной квалификационной рамки;
- приведение программ и планов в соответствие с нормами европейских вузов;
- законодательное внедрение двухуровневой системы (первая ступень – бакалавр, вторая – магистр);
- построение обучающих программ по кредитно-модульному принципу.

На территории Удмуртии работают 7 государственных и частных высших учебных заведений и 14 филиалов, среди которых Удмуртский государственный университет, Ижевский государственный технический институт имени Калашникова, Глазовский государственный педагогический институт, Восточно-Европейский университет и другие.

Они обучают около 44 000 учащихся по данным опубликованной статистики (Образование в Удмуртии).

Так, на открытой странице «Международная деятельность» сайта Удмуртского государственного университета мы увидим название «Три кита Болонского процесса» (Удмуртский государственный университет...):

- мобильность;
- трудоустройство;
- конкурентноспособность.

Перечислены инструменты Болонского процесса:

- структура степеней (I степень — бакалавр — 3–4 г.; II степень — магистр — +1–2 г.; докторант — +3 г.; всего — 3–5–8 лет);
- ECTS – накопительная и переводная система кредитов за семестр и за год;
- европейское приложение к диплому;
- европейская сеть агентств качества высшего образования;
- рекомендации по признанию квалификаций, относящихся к высшему образованию;
- транснациональное образование (филиал, дистанционное образование, франчайзинг).

Положительные качества новой глобальной системы образования перечислены. Осталось объявить утерянные положительные качества старой системы высшего образования: прямая коммуникация «преподаватель–студент», авторские курсы, большое количество лекций, дающее возможность непосредственного общения молодежи с опытными профессорами, сокращение учебных программ по общегуманитарным направлениям (философия, политология, психология, социология, история, эстетика, этика, история родного края). Студенты вузов больше знают историю стран Западной Европы, чем историю родного края, английский язык, нежели язык народа, на территории которого получают образование.

Удмуртия — страна самобытной кухни, но появление сети фастфуда стало ожидаемым и желанным событием. Вот как описывается открытие «Макдональдса» в Ижевске от 28 декабря 2012 в газете «Ижлайф» (Открытие Макдоналдса...): «Первыми гостями стали дети-сироты... Каждый из них попробовал чизбургер, сок и съел кусок торта. Вышла делегация детей из кафе с очень счастливыми лицами, сказали, что очень довольны и обязательно придут сюда снова... Сотрудники кафе приветствовали практически вломившуюся толпу криками: «Ижевск! Ижевск!». – Мы пришли сюда сразу после уроков, чтобы отпраздновать Новый год. Мы очень рады, что в Ижевске открылся Макдональдс, – наперебой рассказывали шестиклассники из 88-й школы».

Мы видим в описании этого события социальную направленность. Первыми пригласили детей сирот, потом спросили школьников, родители которых будут в дальнейшем не раз приводить своих детей в рестораны быстрого питания.

В Удмуртии большой популярностью пользуются также заведения быстрого питания, как «Subway», «KFC». Интересен слоган ресторана американской компании полезного питания «Subway»: «Ешь свежее! дыши свободно!» В этом лозунге коммерческое и социальное переплетаются в новой ткани образа мысли современного человека: «Я не только покупаю картофель фри, я 1 рубль из оплаченной суммы отдаю детям сиротам», или: «Я не только ем сэндвич, я наполняюсь свободой». В этом есть доля лицемерия или симуляции, необходимая для прикрытия чисто рыночных глобальных отношений ценностями и социальными функциями.

Образ современного горожанина предполагает увлечение фитнесом. Сеть фитнес-клубов распространилась по территории России с 1990-х годов. Ходить в фитнес-центр после работы, во время обеденного перерыва стало частью имиджа занятого делового человека. Спортивный зал, тренажеры, бассейн, аэробика, танцевальные программы, велотренажеры, пампинг, йога. Крутить педали велотренажеров в зале с видом на природу стало предпочтительнее, чем кататься на велосипеде на самой природе. Возникает иллюзия здорового образа жизни и жизни вообще. После 8-часового рабочего дня в офисе человек снова попадает в душное помещение и еще часа три проводит там. Так организованы миллионы людей. После спортивного зала они садятся в машины и добираются до дома еще около часа, все время находясь в состоянии изоляции от внешнего мира. Это универсальная характеристика, но как разводит понятия «мондиального» и «универсального» Жан Бодрийяр?

«Универсальность подразумевает права человека, свободу, культуру, демократию. Мондиализация, в свою очередь, подразумевает технику, рынок, туризм, информацию». (Bodrijar, 2007, str. 60). Напрашивается сравнение с «Закатом Европы» Освальда Шпенглера и разделением понятий на «цивилизацию» и «культуру». Мондиализацию Бодрийяр называет «триумфом единого сознания» (Бодрийяр, 2007, с. 62) и становлением «совершенно равнодушной культуры» (Бодрийяр, 2007, с. 63). С исчезновением универсального произойдет установление всеильной мондиальной техноструктуры. Универсальное – это культура трансценденции, субъекта и концепта, реального и репрезентативного. Для мондиального характерен виртуальный простор экрана и цифровой сети без объема. Мондиальное насильственно по своей природе. Это насилие физическое и интеллектуальное. Оно носит «вирусный» характер, «передается через заражение, снижая иммунитет и способность сопротивляться» (Бодрийяр, 2007, с. 65).

В перечисленных характеристиках образовательного процесса, распространения системы фастфуда мы можем видеть западно-европейский и даже американский образ жизни, который вживляется в этническую и культурную среду коренных народов. Прямолинейный вердикт выносит в своей работе «Дух терроризма» Ж. Бодрийяр, раскрывая суть «миссии Запада»: «всеми средствами подвергнуть развитие культуры разных стран суровому закону эквивалентности» (Бодрийяр, 2007, с. 72). То, что не эквивалентно, не понятно, поэтому должно быть изолировано или разбито на части и поглощено глобальной системой.

## ЛИТЕРАТУРА

- Конституција Российской Федерации.* (2016). Екатеринбург: ЭЗАПРИНТ.
- Болонская декларация.* Сайт Удмуртского государственного университета. Режим доступа: [http://v4.udsu.ru/inter/bolonskiy\\_process\\_ums1](http://v4.udsu.ru/inter/bolonskiy_process_ums1)
- Болонская декларация.* (Онлайн издание). Режим доступа: [http://www.msmsu.ru/userdata/manual/images/fac/ped\\_obr/Bolonskaja\\_deklaracija.pdf](http://www.msmsu.ru/userdata/manual/images/fac/ped_obr/Bolonskaja_deklaracija.pdf)
- Макдоналдс в Ижевске открылся (2012, 28 декабря). В: *Ижлайф* (онлайн). Режим доступа: <http://izhlife.ru/events/29244-makdonalds-v-izhevske-otkrylsya.html>
- Население Удмуртии. *Википедия* (онлайн энциклопедия). Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Население\\_Удмуртии](https://ru.wikipedia.org/wiki/Население_Удмуртии)
- Образование в Удмуртии. *Википедия* (онлайн энциклопедия). Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Удмуртия>
- Bodrijar, Z. (2007). *Duh terorizma*. Beograd: Arhipelag.
- Тишков, В. А. (2003). *Реквием по этносу*. Москва: Наука.
- Хантингтон, С. Ф. (2006). *Столкновение цивилизаций*. Москва: АСТ.

---

БОРИС Р. БРАТИНА  
ОКСАНА А. БРАТИНА

## ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ НА ПРИМЕРУ УДМУРТСКЕ РЕПУБЛИКЕ

### РЕЗИМЕ

Глобализација, по логици ствари, нивелише разлике у култури и привреди вишенационалног друштва. Овај рад посматра њен локални утицај на примеру руске Удмуртске Републике. Култура становништва Републике, под утицајем глобалних социо-економских процеса, доживљава трансформације у многим њеним областима попут образовања, културе исхране или начина живота некритички прихватајући западно-европске стандарде развоја. Болоњски систем у образовању, одомаћивање „брзе хране“ у институцији исхране, популаризација фолклора или имиџ успешног човека задају нове координате житељима републике, управо координате западноевропског и америчког начина мишљења и живота. Ипак, чини се да је потпуни суверенитет РФ учинио нешто на изналажењу *modus-a vivendi* и становите дистанце према таквим утицајима.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, национални идентитет, образовање, фолклор, Удмуртска Република.



ДАНИЈЕЛА Н. ВАСИЛИЈЕВИЋ<sup>1</sup>

ДАНИЈЕЛА М. СУДЗИЛОВСКИ

Универзитет у Крагујевцу, Учитељски факултет у Ужицу

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ – ПЕРЦЕПЦИЈА МЛАДИХ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** Нације и национални идентитет настају, изграђују се и мењају током друштвено-економских, политичких и других промена и процеса. Идентификујемо их као индивидуалне, групне и колективне форме које су резултат потраге за новим националним вредностима и вишеструким идентитетима. У том контексту, тенденције глобализације непобитно детерминишу и обликују младе људе у погледу њиховог целокупног живота, рада и деловања.

Сматрали смо интересантним истражити ставове младих (студената) о томе да ли су национална држава и национални идентитет превазиђене и застареле творевине у доба глобализације. Другим речима, колико глобализација као светски процес детерминише национални идентитет младих са становишта њихове узрасне доби. Циљ истраживања је испитивање ставова студената о утицају глобализацијских процеса на национални идентитет младих. У складу с тим, дефинисани су *задаци истраживања*: 1) испитати ставове студената о утицају глобалних токова на јачање државе; 2) испитати разлике у ставовима студената о утицају глобализације на заинтересованост за националну културу; 3) испитати ставове младих о прихватању глобализације као предуслова за живот у демократском друштву. Применом дескриптивне методе, Ликертовом скалом, испитани су и анализирани ставови 439 студената Учитељског факултета из Ужица.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** национални идентитет, нација, глобализација, студенти.

---

### УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Крај XX века карактеришу крупне економске, друштвене и политичке промене у свету, а у Европи посебно. Тај сложени процес је познат под општим термином глобализација, који праву експанзију доживљава половином деведесетих година прошлог века (Вулетић, 2007). Захваљујући брзом развоју информационе технологије, глобализација поставља темеље стварања

---

<sup>1</sup> d.vasiljevic@sbb.rs

<sup>2</sup> Рад је настао у оквиру пројекта „Настава и учење: проблеми, циљеви и перспективе“, број 179026, који подржава Министарство просвете и науке Републике Србије.

уједињене светске заједнице. То је дуготрајан, вишедимензионалан процес који је повезан с детериторијализацијом, мултикултурализмом и све већом повезаношћу и убрзавањем друштвених делатности на планетарном нивоу (*истію*). Поред економских и политичких промена, глобализација обухвата промене и у другим сегментима друштвеног живота, као што су образовање, култура, социјална сфера и слично.

Промовишући наднационалне вредности, глобализација изазива бројне проблеме у вези с националним идентитетом, који је повезан с верским опредељењима и настојањем очувања традиције. Сукоб вредности протеклих из различитих држава неминовно води ка повећаној тежњи за националном самобитношћу (Carnoy, 1999).

С обзиром на то да национална култура обликује понашање људи посредством норми и вредности, она утиче у великој мери и на формирање националног идентитета. Разумети национални идентитет и културу подразумева разумевање ова два појма.

### КОНЦЕПТУАЛНА ОСНОВА ИСТРАЖИВАЊА

*Глобализација*. Иако се идеја о глобализацији први пут појављује у XVIII веку, а прва термилошка употреба у XIX веку (Бојовић, 2011), данас се све више говори о глобализацији као императиву савременог доба која се може посматрати интегративно, али и појединачно с различитих аспеката (економије, културологије, комуникологије, технологије, политике, идеологије...). Сходно томе, Корубин (2004, стр. 72) запажа четири модалитета перцепције глобализације који подразумевају стварање: светског система, глобалне културе, глобалног капитализма и глобалног светског друштва. Отуда и бројне дефиниције овог појма. Турек (Turek, 1999) под глобализацијом подразумева социјални процес који тежи свеобухватности и јединствености света (појам глобализација произилази из речи „глобал“, што значи укупност), а Родин (Rodin, 1999) доводи у везу глобализацију и микроелектронску револуцију. Хелд глобализацију види као процес (или низ процеса) који обухвата трансформацију просторне организације друштвених односа и трансакцију одређену њиховим дометом, интензитетом, брзином и утицајем – стварање трансконтиненталних токова и мрежа деловања (Held, 2000). Митровић (2002) уочава да глобализација подразумева интензивирање друштвених односа у свету, чиме се омогућава повезивање удаљених локалитета, те се глобализација може разумети као деловање на даљину. И Јелена Лончар (2005) наглашава значај интензивирања односа између људи и земаља у условима глобализације, када „светско тржиште“ постаје доступно свима, што даље омогућује слободно кретање капитала, робе, информација и људи. Овај процес подразумева отварање држава и либерализацију националних особености и улазак на светско тржиште капитала.

Неки глобализацију виде као насумичну последицу структуралне диференцијације западног друштва, што је последица модернизације и институционалне надоградње. Једни одређење глобализације заснивају на индуктивном приступу, где се на основу прилагођавања, симулација постојећих модела, долази до униформног општег модела, док други (дедуктивни приступ)

ВАСИЛИЈЕВИЋ, СУДЗИЛОВСКИ: Глобализација и национални идентитет – перцепција младих  
полазе од општих униформних норми. Узевши у обзир оба приступа, јасно је да је глобализација комплексна, вишедимензионална интеракција између локалног и глобалног.

Глокализација је разумевање глобалног и локалног у циљу изналажења оригиналних решења на различитим географским просторима (Ritzer, Zeuner, 2010), што неретко доводи и до сложених хибридних модела.

*Нација.* Овај појам везује се за латинску реч *natio*, што значи место рођења. Захваљујући еволуирању појма нација, данас се сва одређења овог концепта могу класификовати у две групе: 1) оне које имају спиритуалистичку и 2) оне које имају материјалистичку концепцију (Трамошљанин, 2008, стр. 283).

Идеалистичку конотацију нације виде Хегел, Ото Бауер, Карл Ренер, сматрајући је манифестацијом „народног духа“ опредмећеној у држави. Ото Бауер и Карл Ренер нацију разумеју као културолошку категорију, синоним за језичку и културну заједницу.

У прилог другом схватању, Митровић (1994, стр. 123) уочава да су нације „глобалне друштвене заједнице, које чине заједничка територија, језик, историја, као економска, културна и политичка интегрисаност“. Слично, марксистичко виђење има и Иван Шијаковић (2003, стр. 78): „Уобичајено одређење нације полази од тога да је то друштвена група настала у одређеном историјском степену развоја производње и подјеле рада (робно-новчане привреде) као заједница која у себи интегрише културне, политичке и економске услове живота и заузима одређену територију.“

Боро Трамошљанин (2008, стр. 289) издваја одлике нације:

„1. Нација је историјска категорија настала на одређеном степену друштвено-економског и цивилизацијског развитка друштва.

2. Она, као највиши тим етничке заједнице, је истовремено територијална заједница, будући да егзистира на одређеном географском простору.

3. Припадници једне нације су међусобно повезани заједничком културом, језиком, традицијом, историјским сјећањима и симболичким везама митолошког карактера.

4. Нација поседује јединствен економски простор, гдје се преко заједничког националног тржишта успостављају економски, трговински, комуникацијски и други односи.

5. Она свој идентитет еманира путем државе, културе, религије и језика.

6. Нација није детерминисана искључиво материјалистичким или спиритуалистичким елементима, него у њиховој дијалектичкој синтези морамо тражити онај потенцијал који је утицао на конституисање нације.

7. Нацији је иманентна солидарност која се посебно манифестује у вријеме етничких сукоба. У таквој дијаболочној ситуацији појединци су спремни да свој идентитет подреде националном...

8. Она је перманентна категорија са толико кохезивном снагом да унитаризација свијета (иза које стоје моћне силе свијета на челу са Америком) неће довести у питање њен дигнитет и опстанак.“

*Идентитет*. Етимолошко порекло речи идентитет везује се за латински појам *identicus*, што значи истоветан. Међутим, временом су се садржај, опсег и досег овог појма значајно мењали. Због комплексности његове примене, данас се појам не може обележити као једнозначан, јер има више појавних облика (од личног, појединачног, до колективног, групног, националног).

У науци егзистирају различите дефиниције идентитета чији је најмањи заједнички садржалац осећај појединца или групе о себи самом. „Идентитет се односи на слике индивидуалности и одређености (’себства’) које о себи држи и на себе пројектује субјекат и који се обликују (и временом мењају) кроз односе са важним другима“ (Liebkind, 1984, стр. 42). Кастелс сматра да је идентитет „процес стварања смисла на темељу културног атрибута или сродног низа културних атрибута којима је дата предност у односу према другим изворима смисла. За одређеног појединачног или колективног актера може постојати мноштво идентитета“ (Castells, 2002, стр. 16).

„Идентитети су измишљена ’себства’: они су то што мислимо да јесмо и што бисмо желели бити“ (Huntington, 2007, стр. 33). Хантингтон разликује неколико извора идентитета:

- а) приписиви (пол, род, узраст, раса, етничка припадност);
- б) културни (језик, вера, племе, клан, народност, начин живота, цивилизација);
- в) територијални (непосредна околина, село, град, покрајина, република, држава, континент);
- г) политички (интересна група, странка, идеологија, држава);
- д) економски (занимање, звање, радно место, сектор...);
- ђ) друштвени (хоби, слободно време, клуб, пријатељи, колеге, статус...).

Идентитети се конструишу на основу спољних притисака, личних и колективних побуда и слободе избора. Смисао идентитета је променљива категорија, могу се међусобно прожимати, синхронизовати или пак сукобљавати.

Мануел Кастелс (Castells, 2002, стр. 16) уочава три облика и извора изградње идентитета:

- а) легитимирајући идентитет (диктирају га друштвене институције);
- б) идентитет отпора (изграђују га они који се налазе у подређеном положају);
- в) пројектни идентитет (друштвени субјекти уз помоћ културних материјала стварају нови идентитет који реконструише њихов положај у друштву у циљу реконструкције читаве друштвене структуре).

Идентитет се у савременом друштву готово поистовећује с отпором према политици насилне политичко-културне идентификације. Унификација је супротна диференцијацији, јер се заснива на ублажавању различитости.

Глобализам и глобализација углавном релативизују вредности идентитета или их детерминишу у измењеном облику. Обезвређују се национални идентитети на рачун, у нашем контексту, европских идентитета. Често се под глобализацијом подразумева и процес детериторијализације заснован на идеји промовисања универзалних вредности које нису строго територијално ограничене. Истовремено, афирмишу се нови европски идентитети на темељу реконструкције и разобличавања националних идентитета. Постоје мишљења да глобализацију не би требало схватити као безусловно нестајање и растакање постојећег и стварања нових личних и колективних идентитета (Kellner, 1992, стр. 14). Келнер сматра да, без обзира на кризу традиционалних аспеката идентитета данас у савременом друштву, идентитет егзистира као идеолошка конструкција која се јавља као спој традиционалног (националног) и савременог (колективног). Реконструкцијом постојећих јављају се нови у стваралачкој синтези.

Дакле, не постоји једностран и једносмеран (једноставан) утицај процеса глобализације на личне и колективне идентитете. Овим се намеће нови проблем усклађивања националних идентитета у вишенационалним државама, територијама, унијама и сл. Нажалост, недемократски примери (не)усклађивања националних идентитета чешћи су примери у међународној пракси. Поједина друштва се отварају према свету прихватајући нову глобалну цивилизацијску тековину, али истовремено и пружају отпор због страха од губитка властитог идентитета у намери да сачувају културну особеност (Vuković Čalasan, 2011).

*Култура.* Култура представља „колективно програмирање“ ума, по коме се разликују припадници различитих група насталих као резултат заједничких искустава, укључујући образовни и правни систем, структуру породице, веру, архитектуру и науку. Култура је начин на који група људи решава проблеме, разуме и интерпретира свет. То је скуп вредности и норми у погледу онога што је добро или лоше, лепо или ружно, рационално или ирационално, нормално или ненормално (Geert, 1997). Национална култура обухвата филозофије, идеологије, вредности, претпоставке, веровања, очекивања, ставове и норме који држе заједницу на окупу (Kilman et al., 1985). Национална култура се мења врло споро, зато што се вредности преносе на институције и дубоко су укорене у свести и понашању људи.

Постоје четири главне димензије културе: дистанца моћи, избегавање неизвесности, индивидуализам/колективизам и мушкост/женскост (Geert, 1980). Поменуте димензије културе значајне су као теоријски оквир за међукултурна поређења, за класификацију и објашњење утицаја националне културе на разноврсне предмете истраживања.

## МЕТОДОЛОШКИ АСПЕКТ ИСТРАЖИВАЊА

*Приспуну проблему.* У условима снажних, динамичних друштвено-економско-политичких промена заснованих на идејама глобализације, млади представљају веома важан како субјекатски, тако објекатски фактор тих промена, које за последицу имају метаморфозу њихових личних и колективних идентитета (Ilišin, 1999; Ilišin i sar. 2013; Михајловић, 2004; Roberts, 2003; Томановић и сар., 2012; Ule et al., 2000). Ако се на то додају и интензивне и сложене транзиционе промене на балканским просторима у протеклом периоду, онда се питање идентитета, а посебно националног идентитета, и културе несумњиво намеће као веома интересантна тема, посебно из угла младих, којима су својствени тражење и проналажење властитог идентитета (Erikson, 1971, стр. 82). „Већина младих у начелу остаје отворена за даље одлуке и модификације својих одлука“ (Exeler, 1970, стр. 166). С једне стране, карактерише их конфузија идентитета, али истовремено и већ чврсто формиран идентитет. Који ће од њих превагнути, зависи од успешности превазилажења и разрешавања конфликта у овој животној доби (Hrnjica, 1994, стр. 123). У условима глобализацијских процеса, неретко се дешава да се код младих развијају двокултурални идентитети, настали као последица здруживања националних (локалних) и глобалних идентитета. Поједина истраживања указују на пораст конфузије идентитета младих у таквим околностима, што је посебно изражено у незападним културама (Arnett, 2002; Berry, 1993, 1997, 1998; Segall et al., 1998). Полазећи од налаза ових, али и истраживања оријентисаних на утицај глобализације на образовање и културу (Ђорђевић, 2009; Kalanj, 2001; Katunarić, 1998), повезаност науке и глобализације (Група аутора, 2014), сматрали смо интересантним да истражимо ставове студената Учитељског факултета (носилаца образовних политика и васпитних концепата у будућности, незаобилазне факторе формирања идентитета деце на раном узрасту) о томе да ли су национална држава и национални идентитет превазиђене и застареле творевине у доба глобализације. Другим речима, колико глобализација, као светски процес, детерминиса национални идентитет младих.

На основу проблема истраживања детерминисан је и *циљ истраживања*: утврдити статистички значајне разлике у ставовима студената о утицају глобализације на национални идентитет младих. У складу с тим, дефинисали смо *задашке истраживања*: 1) испитати ставове студената о утицају глобалних токова на јачање државе; 2) утврдити статистички значајне разлике у ставовима студената о негативном утицају глобализације на интересовања за националну културу; 3) испитати степен прихватања глобализације као предуслова за живот у демократском друштву. У истраживању је учествовало 439 студената Учитељског факултета из Ужица.

Применом дескриптивне методе, Ликертовом скалом судова, испитани су и анализирани ставови студената.

Независне варијабле истраживања представљају: студијски смер (два варијетета: учитељ, васпитач); година студија (четири варијетета: прва, друга, трећа и четврта година) и пол студената.

Добијени подаци обрађени су применом СПС софтверског пакета, а статистичка значајност је проверавана израчунавањем Хи-квадрата на нивоу 0,01 и 0,05 значајности.

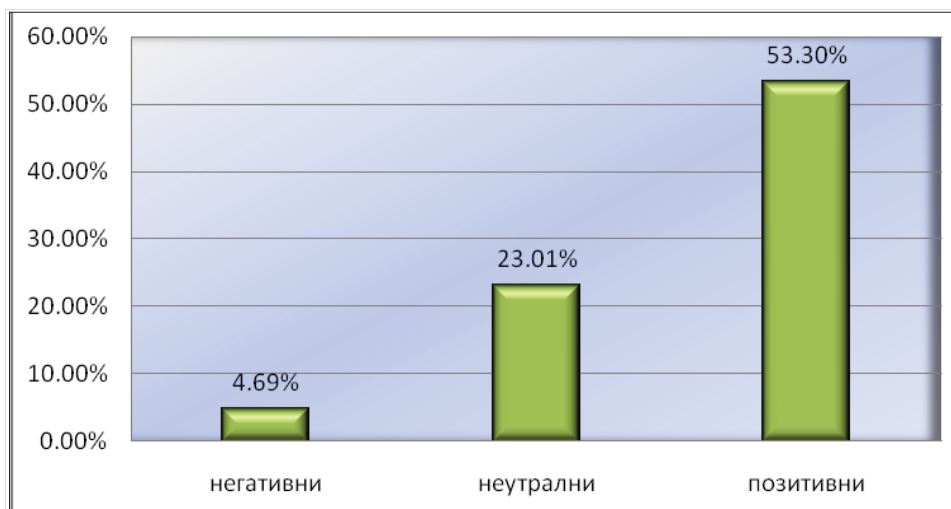
## ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Наше истраживање је интегрални део већег истраживања фокусираног на утицај глобализације на васпитање. Парцијални део овог истраживања односи се и на утицај глобализације на национални идентитет младих, диференциран у три правца: глобални токови и јачање државе, глобализација и национални идентитет, глобализација и живот у демократском друштву.

### *а) Глобални токови и јачање државе – перцепција студената*

Први истраживачки задатак односи се на испитивање како студенти перципирају утицај глобализације на јачање државе. Било је посебно интересно испитати повезаност глобализације (колективни појам), с једне стране, и снажење националне индивидуалности отелотворене у форми државе (индивидуални појам), с друге. Занимало нас је да ли млади људи, будући учитељи и васпитачи, виде ове процесе у садејству, или пак уочавају њихову дисхармонију.

**Графикон 1.** Глобални токови и јачање државе – перцепција студената



Показало се да нешто мало изнад половине испитаних студената или 53,30% позитивно процењују повезаност глобализације и јачања државе. Изразито позитиван став заузима свега 8,65% студената. Ставови друге половине студената су равномерно издиференцирани у две групе: неодлучни (23,01%) и негативни (23,69%).

Такође, интересовало нас је да ли независне варијабле – студијски смер, година студија и пол студената – утичу на резултате овог дела истраживања.



Преглед и анализа ставова студената са аспекта студијског смера показују да нема статистички значајне разлике у оцени повезаности глобализације и јачања државе студената који изучавају студијски програм учитељ и студијски програм васпитач ( $\chi^2 = 0,456$ ,  $df = 2$ ,  $p = 0,796$ ).

Независне варијабле година студија ( $\chi^2 = 6,311$ ,  $df = 6$ ,  $p = 0,389$ ) и пол ( $\chi^2 = 4,643$ ,  $df = 2$ ,  $p = 0,098$ ), такође, нису значајно утицале на разлику у дистрибуцији одговора студената.

**Табела 1.** Глобализација и јачање државе – перцепција студената / независне варијабле

Ставови / независне варијабле		Негативни	Неутрални	Позитивни	Статистички показатељи
		f %	f %	f %	
Смер	учитељ	79 23,94	78 23,64	173 52,42	$\chi^2 = 0,456$ $df = 2$ $p = 0,796$
	васпитач	25 22,94	23 21,10	61 55,96	
Година судија	прва	29 23,02	28 22,22	69 54,76	$\chi^2 = 6,311$ $df = 6$ $p = 0,389$
	друга	30 24,59	36 29,51	56 45,90	
	трећа	29 23,97	26 21,49	66 54,54	
	четврта	16 22,86	11 15,71	43 61,43	
Пол	женски	93 22,57	96 23,30	223 54,13	$\chi^2 = 4,643$ $df = 2$ $p = 0,098$
	мушки	11 40,74	5 18,52	11 40,74	
Укупно		104 23,69	101 23,01	234 53,30	

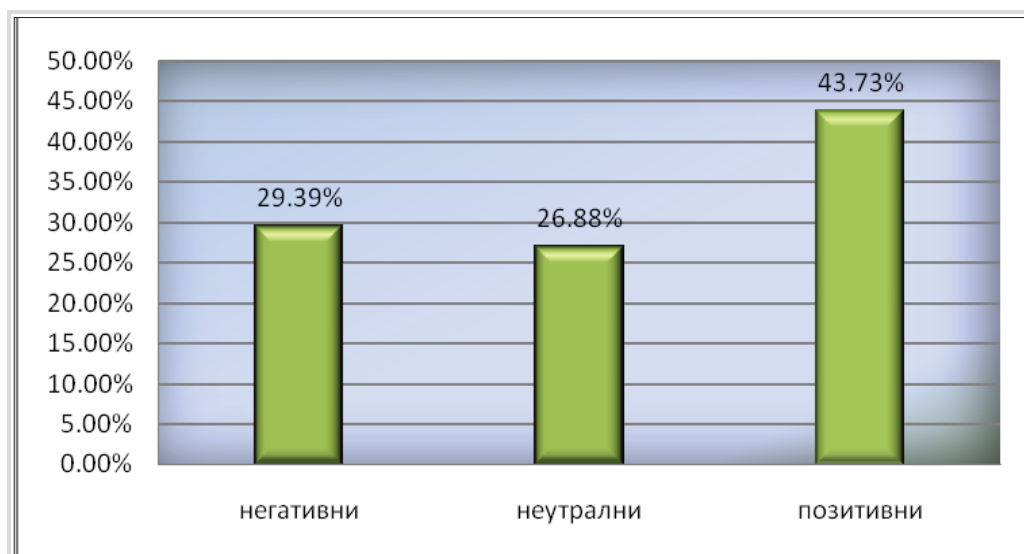
На основу степена прихваћених тврдњи, може се закључити да преовлађује позитивно мишљење о повезаности глобализацијских процеса и снажења државе. Претпостављамо да су ове тврдње утемељене на њиховој оријентацији ка промовисаним европским вредностима. Међутим, узимајући у обзир и остале испитанике, намеће се закључак да млади немају јединствен, а ни доминантан однос према овом питању. То потврђује и истраживање (Бојовић, Судзиловски, 2014, стр. 1052) које је показало да студенти немају изграђен став о томе шта се подразумева под појмом глобализација, без обзира на то да ли је у питању позитивно или негативно одређење.

*б) Негативан утицај глобализације на интересовања за националну културу*

Супротно налазима претходног истраживачког задатка, где се уочавају позитивне релације између глобализацијских токова и снажења државе, резултати овог дела истраживања показују да 43,73% студената уочава негативан утицај глобализације на интересовање за националну културу. Супротне ставове заузима нешто изнад једне четвртине студената или 29,39%, сматрајући да постоји позитивна повезаност глобализације и интересовања за националну културу. Очигледно је да су тражење и проналажење властитог, али и националног идентитета у условима савременог друштва отежани. Дакле, промовисање универзалних (међу којима су и европске) вредности млади углавном виде као обезвређивање националних идентитета.

Међутим, у овом делу истраживања немамо издиференциране ставове доброг дела испитаника. Значајан проценат испитаника је неопредељен (26,88%). Добијени налази истраживања могу се довести у везу са истраживањима која указују на пораст конфузије идентитета младих, посебно у западним културама (Arnett, 2002; Berry, 1993, 1997, 1998; Segall et al., 1998).

**Графикон 2.** Негативан утицај глобализације на интересовања за националну културу



С једне стране, глобално друштво и Европска унија нуде извесну сигурност (посебно важну земљама у транзицији), а с друге, формирани национални идентитети и култура засновани на традиционалном концепту реобликују се у новим условима. Вероватно је то основни разлог конфузног односа младих према овом питању. Тешко је одабрати једно или друго: сигурност наспрам националне индивидуалности, особености. Питање је утолико теже уколико се односи на испитанике који долазе из ратом захваћених подручја.

Независна варијабла, студијски програм, није утицала на резултате анализе ставова студената о негативном утицају глобализације на интересовања за националну културу ( $\chi^2 = 7,403$ ,  $df = 4$ ,  $p = 0,116$ ).

Независне варијабле студијски смер ( $\chi^2 = 4,023$ ,  $df = 2$ ,  $p = 0,133$ ), година студија и пол ( $\chi^2 = 0,388$ ,  $df = 2$ ,  $p = 0,823$ ), такође, нису значајно утицали на разлику у дистрибуцији одговора студената.

**Табела 2.** Негативан утицај глобализације и национална култура – перцепција студената / независне варијабле

Ставови / независне варијабле		Негативни f %	Неутрални f %	Позитивни f %	Статистички показатељи
Смер	учитељ	37 23,94	35 23,64	54 52,42	$\chi^2 = 4,023$ $df = 2$ $p = 0,133$
	васпитач	25 22,94	23 21,10	61 55,96	
Година судија	прва	37 29,36	35 27,77	54 42,86	$\chi^2 = 5,654$ $df = 6$ $p = 0,463$
	друга	31 25,41	41 33,61	50 40,98	
	трећа	40 33,06	27 22,31	54 44,63	
	четврта	21 30	15 21,43	34 48,57	
Пол	женски	120 29,13	112 27,18	180 43,69	$\chi^2 = 0,388$ $df = 2$ $p = 0,823$
	мушки	9 33,33	6 22,22	12 44,44	
Укупно		129 29,39	118 26,88	192 43,73	

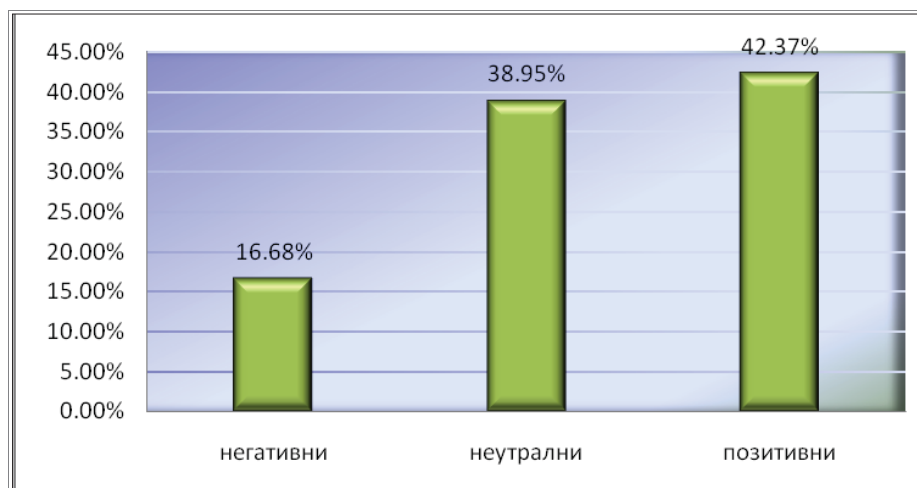
*в) Глобализација и животи у демократском друштву*

Демократске вредности у најширем смислу обухватају универзалне (колективне) вредности народа, али и личне, индивидуалне, националне вредности „демоса“. Како испитаници виде спој традиционалног и савременог идентитета, националних и колективних демократских вредности у контексту глобализације и савременог друштва, испитано је у овом делу истраживања.

Гледано у целини, с тврдњом да глобализација омогућава припрему за живот у демократском друштву слаже се нешто изнад две петине испитаника (42,37%). Близу две четвртине

ВАСИЛИЈЕВИЋ, СУДЗИЛОВСКИ: Глобализација и национални идентитет – перцепција младих студената нема издиференциране ставове по овом питању (38,95%), а скоро једна петина или 18,68% заузима негативан став и сматра да глобализацијски процеси нису у функцији припреме младих за живот у демократском друштву.

**Графикон 3.** Глобализација и живот у демократском друштву



Евидентно је да студенти уочавају позитивне релације између глобализације и демократских вредности, али истовремено показују извесну уздржаност. Претпоставка је да су неки не(демократски) примери забележени у међународној пракси утицали на овакве ставове студената (Vukovic Čalasan, 2011).

**Табела 3.** Глобализација и живот у демократском друштву – перцепција студената/независне варијабле

Ставови / независне варијабле		Негативни	Неутрални	Позитивни	Статистички показатељи
		f %	f %	f %	
Смер	учитељ	60 18,18	132 40	138 41,82	$\chi^2 = 0,646$ df = 2 p = 0,723
	васпитач	22 20,18	39 35,78	48 44,04	
Година судија	прва	24 19,04	51 40,48	51 40,48	$\chi^2 = 13,76$ df = 6 p = 0,052
	друга	33 27,05	48 39,34	41 33,61	

Ставови / независне варијабле		Негативни	Неутрални	Позитивни	Статистички показатељи
		f %	f %	f %	
Година судија	трећа	16 13,22	42 34,71	63 52,07	$\chi^2 = 13,76$ df = 6 p = 0,052
	четврта	9 12,86	30 42,86	31 44,28	
Пол	женски	76 18,44	156 37,86	180 43,70	$\chi^2 = 5,335$ df = 2 p = 0,069
	мушки	7 25,93	15 55,55	6 22,22	
Укупно		82 18,68	171 38,95	186 42,37	

И у овом делу истраживања, варијабле нису значајно утицале на крајње резултате: студијски смер ( $X^2 = 0,646$ , df = 2, p = 0,723), година студија ( $X^2 = 13,76$ , df = 6, p = 0,052), пол ( $X^2 = 5,335$ , df = 2, p = 0,069) нису утицали на разлику у дистрибуцији одговора студената.

### ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Глобализација, глобализацијски процеси, транзиција, национални идентитет и култура актуелна су и веома важна и незаобилазна питања данашњице. Евидентне су разлике у тумачењу и схватању њихових релација у савременом друштвено-економско-политичко-социолошко-културолошком окружењу. Када је реч о повезаности глобализације и националног идентитета, могу се уочити два становишта. Једни стављају знак једнакости између глобализације, савременог и модерног друштва, његовог развоја у целини. Други то виде као претњу очувања националног идентитета, као унификацију вредности која може имати за последицу растакање националног бића.

Оспоравати реално постојање бројних националних идентитета у савременом свету било би илузорно. Они постоје, и то као релевантни фактори међуљудских односа. Највиши, тј. најобухватнији и најсложенији облик колективног идентитета у модерном добу јесте национални идентитет. Његова функција јесте укоренивање модерног индивидуума у новоформирану заједницу – нацију.

Млади имају значајну улогу у процесима који се одвијају под окриљем глобализације, зато што, у највећој мери, поседују одређени степен зрелости и самосталности да прихвате нове информације и прошире своја искуства. Неки појединци и групе имају моћ да се лако прилагоде иновацијама и да маневришу њима (Ritzer и Zeynep, 2010). Када је реч о националном идентитету, евидентно је да део младих има конфузију идентитета или пак да поседује тзв. двокултурални идентитет, који у неким случајевима може имати обележја хибридног модела. Налази

ВАСИЛИЈЕВИЋ, СУДЗИЛОВСКИ: Глобализација и национални идентитет – перцепција младих нашег истраживања, гледано у целини, потврђују да млади немају јасно издиференциран однос према позитивној повезаности глобализације и националног идентитета и културе. С једне стране, снажење државе и националну сигурност виде у контексту савременог глобализацијског друштва, а с друге, евидентна је забринутост за национални идентитет, националну културу и живот у демократском друштву. Овде се може поставити питање да ли се савремена идеологија схвата као спољашњи, формални или пак као унутрашњи, суштински фактор друштвених промена.

Очување, неговање и унапређивање националног идентитета јесте приоритетни задатак сваког друштва. У супротном, он постаје објекат асимилације туђег идентитета на рачун сопственог. Очување националног идентитета подразумева и међусобно поштовање и неговање културних разлика и специфичности, јер однос према „себству“ не искључује уважавање других и другачијих националних идентитета и културе, као и потребу за узајамном сарадњом. Мишљења смо да једино еквилибрација, усаглашавање, стваралачка синтеза општих и индивидуалних вредности могу помирити глобално и локално. Ово су важна питања и задаци који се морају постављати пред будуће учитеље и васпитаче, носиоце образовних политика и промотере, како општих (колективних), тако и националних вредности. Нажалост, конфузија идентитета младих је неоспорна. Отуда би у овом контексту будућа истраживања ваљало значајно проширити и усмерити на комплекснију популацију младих.

## ЛИТЕРАТУРА

- Arnett, J. J. (2002). „The Psychology of Globalization“. *Amerikan Psychology logist*. Vol. 57(10), 774–783.
- Berry, J. W. (1993). „Ethnic identity in plural societies“, у М. Е. Bernal, G. P. Knight Eds.). *Ethnic identity: Formation and transmission among Hispanics and other minorities* (стр. 271–296). Albany: State University of New York Press.
- Berry, J. W. (1997). „Immigration, acculturation, and adaptation“. *International Journal of Applied Psychology*. 46, 5–34.
- Berry, J. W. (1998). „Acculturative stress“, у: P. B. Organista, K. M. Chun, G. Mar'in (Eds.). *Readings in ethnic psychology* (стр. 117–122). New York: Routledge.
- Black A. Simon, Porter J. Leslie (1996). „Identification of the critical factors of TQM“. *Decision Sciences*, 27(1).
- Бојовић, Ж. (2011). „Место даровитих у процесу глобализације“. *Зборник 16, Даровити у процесу глобализације*. Доступно на: <http://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi%20sajt%202010/Dokumenta/Izdanja/16%20Okrugli%20stoIdefault.htm>.
- Бојовић, Ж., Судзиловски, Д. (2014). „Ставови студената учитељског факултета о појму и утицају глобализације на васпитање“, у: Владимир Милисављевић (ур.), *Наука и глобализација, Зборник радова са научног скупа*. Књига 8, Том 2/2. Пале: Филозофски факултет.

Vukovic Čalasan, D. (2011). *Nacionalni identitet i globalizacija*. Udruženje za političke nauke Srbije i Čigoja štampa u saradnji sa Fakultetom političkih nauka: Beograd.

Вулетић, В. (2007). Глобализација, у А. Мимица и М. Богдановић (прир.). *Социолошки речник*. Београд: Завод за уџбенике.

Geret, H. (1997). *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival*. McGraw-Hill: New York.

Geret, H. (1980). *Motivation, leadership and organizations: do American theories apply abroad?*. Organizational Dynamics, 9(1).

Група аутора (2014). *Наука и глобализација, Зборник радова са научног скупа*. Владимир Милисављевић (ур.). Књига 8, Том 2/2. Пале: Филозофски факултет.

Ђорђевић, Ј. (2009). „Процес глобализације и креативност“. *Зборник 16, Даровићки у процесу глобализације*. Доступно на: <http://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi%20sajt%202010/Dokumenta/Izdanja/16%20Okrugli%20sto/Djordjevic%20--%2014.pdf>.

Erikson, E. H. (1971). *Einsicht und Verantwortung. Die Rolle des Ethischen in der Psychoanalyse*. Klett Verlag: Stuttgart Exeler.

Exeler, A. (1970). Katechese und Pädagogik: Das Problem der Einheit von Glaubenserfahrung und Menschsein. *Concilium* 6: 162-166

Ilišin, V. (1999). *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.

Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A., Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize / Youth in the Time of Crisis*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Friedrich Ebert Stiftung.

Kalanj, R. (2001). *Tri stajališta o globalizaciji*. Zagreb: Ekonomski institut.

Katunarić, V. (1998). „Sociokulturni kapital budućnosti: neoklasični i drugi pristupi“, у: М. Meštrović i А. Štulhofer (ur.). *Sociokulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj* (стр. 205–231). Zagreb: Hrvatsko socio-loško društvo.

Kellner, D. (1992). *The Persian Gulf TV War*. Boulder: Westview Press.

Kilmann H. Ralph, Saxton J. Mary, Sepra Roy (1985). *Gaining Control of the Corporate Culture*. Jossey-Bass: San Francisco.

Корубин, Ј. (2004). *Аномично општество*. Скопје: Матица македонска.

Liebkind, K. (1984). *Minority Identity and Identification Processes : A Social Psychological Study. Commentationes Scientiarum Socialium* 22. Helsinki: Commentationes Scientiarum Fennica.

Lončar, J. (2005). *Globalizacija. Pojam, nastanak i trendovi razvoja*. Geoadria. Vol. 10 (1), 91–104.

Митровић, Љ. (1994). *Социологија*. Удружење наука и друштво Србије – Институт за политичке студије: Београд.

Mitrović, Lj. (2002). *Globalizacija i Balkan*. Niš: Centar za balkanske studije.

Mihailović, S. (2004). *Mladi zagubljeni u tranziciji*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.



Ritzer, G., Zeynep, A. (2010). *Global Readings in Globalization, Key Concept and Major Debates*. Wiley: Blackwell.

Roberts, K. (2003). „Change and continuity in youth transitions in Eastern Europe: Lessons for Western sociology“. *The Sociological Review*. 51(4): 484–499.

Rodin, D. (1999). „Globalizam: nastavnik moderne ili paradigma?“. *Politička misao*, 36 (1), Zagreb, 83–100.

Segall, M. H., Lonner, W. J., Berry, J. W. (1998). „Cross-cultural psychology as a scholarly discipline: On the flowering of culture in behavioral research“. *American Psychologist*, 53: 1101–1110.

Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M., Živadinović, I. (2012). *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa – Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Трамошљанин, Б (2008). *Нација, национализам и национални идентитет*. Бањалука: Филозофски факултет. стр. 283–301. Доступно на: [http://www.sociolog.rs/files/godisnjak\\_br03/boro%20tramosljanin.pdf](http://www.sociolog.rs/files/godisnjak_br03/boro%20tramosljanin.pdf) [приступљено: август 2017].

Turek, F. (1999). *Globalizacija i globalna sigurnost*. Varaždin: Hrvatska udruga za međunarodne studije.

Ule, M., Renner, T., Mencin Čepak, M., Tivadar, B. (2000). *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino – Šentilj: Založba Aristej.

Held, D., McGrew, A. (2000). *The Global Transformations Reader (An Introduction to the Globalization Debate)*. Second edition. Polity.

Huntigton, S. (2004). *Who are We?: The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster.

Hrnjica, S. (1994). *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti, uvodna predavanja*. Beograd: Naučna knjiga.

Castells, M. (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.

Carnoy, M. (1999). *The rise of network Society*. London: Blackwell.

Шијаковић, И. (2003). *Социологија*. Универзитет у Бањалуци, Економски факултет Бањалука.

DANIJELA N. VASILJEVIĆ  
DANIJELA M. SUDZILOVSKI

## GLOBALIZATION AND NATIONAL IDENTITY – THE PERCEPTION OF YOUTH

### SUMMARY

Nation and national identity are created, built and changed during socio-economic, political and other changes and processes. We identify them as individual, group and collective forms created as a result of search for new national values and multiple identities. In this context, the tendencies of globalization irreversibly determine and shape young people in terms of their entire life, work and actions.

We considered it interesting to explore the views of young people (students) about the national state and national identity in the era of globalization. In other words, how globalization as a world process determines the national identity of young people from the point of view of their age. The aim of the research is to examine students' attitudes towards the impact of globalization processes on the national identity of young people. In line with the goal, the tasks of the research are defined: 1) to examine students' attitudes towards the impact of global flows on strengthening the state; 2) examine differences in students' attitudes towards the impact of globalization on the interests of national culture; 3) examine the views of young people about accepting globalization as a prerequisite for living in a democratic society. Using the descriptive method, Likert's scale, the views of 439 students of the Faculty of Teacher Education from Užice were examined and analyzed.

**KEYWORDS:** national identity, nation, globalization, students.

МИРА С. ВИДАКОВИЋ  
Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Београд,  
Факултет за менаџмент у Сремским Карловцима<sup>1</sup>

МИЛИЦА Ј. АНДЕВСКИ  
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КРОЗ ПРИЗМУ НОВИХ ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** У раду се анализира савремено друштво у коме, под утицајем глобализације, долази до стварања глобалне културе, тј. потребе стварања „планетарне културе“, па у том склопу и глобализације образовања, потпомогнуте развојем информационих технологија. Иако интернет, само делом својих сервиса, спада у средства масовних комуникација, његова улога и значај у процесу глобализације су изузетни. У време интернета и сателитске комуникације, територијални суверенитет државе је релативисан, па се може казати да глобализација доноси формирање нове геополитике и ново виђење света који све више постаје умрежен.

Доба глобализма и глобализације карактеришу доминација знања и муњеви пренос информација с једнога на други крај света, помоћу интернет технологије.

У раду се управо приказује како је високоразвијена технологија довела до промене у облику комуникација, које се из аналогних трансформишу у дигиталне и на тај начин утичу на формирање дигиталне економије, у којој знање и образовање као интелектуални капитал постају најважнији ресурси. Информације у умреженом, глобалном друштву су без држављанства и, као такве, круже читавом планетом, сажимајући свет у времену и простору, чинећи условним све постојеће територијалне границе. Стога је глобализација историјски процес претварања света у један систем који постаје међузависан.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, информационо-комуникационе технологије (ИКТ), образовање, планетарна култура, друштво знања.

---

---

<sup>1</sup> mira.vidakovic@yahoo.com

<sup>2</sup> Рад је настао као резултат истраживања у оквиру републичког пројекта „Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене“ Филозофског факултета у Новом Саду, који реализује Одсек за медијске студије од 2010. до 2017. године. Пројекат финансира републичко Министарство просвете и науке, шифра пројекта III 47020.

## УВОД

Глобализација је омиљен појам многих, тако да је постао кључна идеја за пословне теорије и праксу, ушао у академске расправе и постао фокус за расправу у образовању. Али, оно што људи подразумевају под појмом глобализација често је збуњујуће, јер се глобализација дефинише на различите начине, међу којима је врло заступљен социолошки приступ, којим се указује на глобализацију модерних развојних процеса, чији је циљ стварање модерног светског друштва са заједничким институцијама, цивилизацијским процесима и културним вредностима (Видаковић, 2008). Појавом глобализације јавља се потреба за настајањем јединственог културног пространства и стварање планетарне културе, тако да се намеће питање: *Да ли настајањем планетарне културе треба напустити или превазићи националну културу?* Упркос способности да презентира промене и укључује цели свет, неки истраживачи запажају да највећу улогу ипак имају информатичке технологије које стварају глобалну мрежу међу људима у различитим крајевима света, те намећу енглески језик, који се користи као глобални језик у целом свету. То може представљати тенденцију потискивања националног језика под утицајем енглеског и под изговором успешног ширења информатичке писмености.

Високи темпо раста технолошког прогреса (информационог, комуникационог, транспортног и др.) пресудно је допринио развоју глобализационих процеса, међу којима је и глобализација медијске индустрије. Интересно-профитни мотиви су основни покретачи економске глобализације, која се суштински налази и у основи глобализације медија, коју такође карактеришу економије времена, простора и новца и доминација транснационалног крупног капитала.

Сагледавајући глобализацију кроз призму економских, друштвених и медијских промена, у раду ћемо покушати да одгонетнемо међузависни однос образовања и васпитања с тим датим променама: начин на који су нове информационо-комуникационе технологије промениле савремено образовање, те на који начин савремено образовање, као такво, треба да служи као медијатор између националне традиције и савремених глобалних друштвених токова.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И НОВЕ ИНФОРМАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ КАО ПОКРЕТАЧИ ПРОМЕНА

Финансијска глобализација, виртуализација и транснационализација економских и интеграционих процеса основне су манифестације и заједнички елементи економске и медијске глобализације. Они значајно доприносе идејном стварању модела *цивилизацијске идентичности*, којој се институционално прилагођава већина медијских индустрија у скоро свим државама. Професор социологије на Универзитету Беркли (Калифорнија) Мануел Кастелс (Manuel Castells) је у свом капиталном делу *The Information Age: Economy, Society and Culture* (1996–1998) најавио пораст значаја медијски посредујуће слике стварности и утицаја културе виртуалне стварности, који је условљен инпутима јефтиних информација.

Већина аутора се слаже да је глобализација битна карактеристика савремене светске привреде. Реч је о реалном историјском процесу универзализације, хомогенизације и унификације субјеката и садржаја по одређеним значајним принципима, одредницама и нормама понашања, као и афирмација растуће узајамне повезаности и условљености између појединих субјеката (Trkulja, 2004).

Многи аутори при томе сматрају да долази до потцењивања туђих култура, историјских традиција, обичаја и наслеђа и да се многим на овај или онај начин намеће западни образац културе. Прва констатација озбиљно нарушава кредибилитет *универзалности* правила и принципа, који се прокламују под паролом глобализације уопште. Самим тим се обезвређују сви покушаји стварања *глобалне развојне парадигме*. Јер, ако глобализација тежи светској универзализацији и унификацији, свету међуповезаности и међузависности, то би требало да важи за све области и све субјекте, под једнаким условима, па се не би смели у пракси догађати, одобравати и афирмисати наметнути дуализми, поларизми, принципи двојних аршина, неједнака размена, бројне неравнотежности и диспропорције (Vuletić, 2009).

Услед друштвених појава глобализације, као и економије знања, један од кључних аспеката стицања економске предности на међународном, глобалном тржишту постаје вештина управљања знањем (Видаковић и Андевски, 2011). Све је већа потражња за иновативношћу, за добрим и моћним идејама, које ће моћи да одговоре на широк спектар друштвених, економских и еколошких изазова с којима се човечанство сусреће у XXI веку (Лаи, 2011). Како се економски напредне земље полако преоријентишу с индустријских на друштва знања, јавља се потреба за младом и енергичном радном снагом, која ће бити оспособљена да на креативан и иновативан начин ради на отклањању тих новонасталих проблема. У друштву знања, од друштва и његових чланова тражи се да заједно уче и усвајају вештине које ће им омогућити да стварају нова знања и да се на тај начин шире и напредују. Све то високом образовању, као примарној институцији за припрему младих за живот и рад у савременом друштву, представља веома захтеван изазов, те универзитет постаје једна од примарних установа друштва знања.

У савременом друштву, оквири традиционалних професија постају све нејаснији, те се од запослених тражи да се континуирано образују и стичу нова знања и вештине, како би били у могућности да одговоре на нове пословне изазове и тиме трансформишу своју професионалну оријентацију (Видаковић, 2011). На институцијама високог образовања јесте да развијају способности за ово, доживотно образовање студената, а по захтевима друштва знања. Како се од људи захтева да своја знања и вештине непрекидно унапређују током целог радног живота, повећаваће се и број последипломаца, те ће институције високог образовања имати нове „ученике-клијенте“, с различитим потребама од традиционалних студената (Лаи, 2011).

У теорији о доживотном учењу, доста се полемике води о томе која су то тачно знања, вештине и ставови који су неопходни за ефикасно доживотно учење (Видаковић, 2011). Тако, Европска комисија је објавила серију докумената о доживотном учењу, међу којима је и документ Кључне компетенције за доживотно учење: европски оквир (*The Key Competences for Life-*

*long Learning*. European Communities, 2007), који се састоји од осам компетенција, чије савлађивање је кључ успеха доживотног учења:

1. Комуникација на матерњем језику,
2. Комуникација на страном језику,
3. Математичка компетенција основна компетентност у науци и технологији,
4. Дигитална компетенција,
5. Учење како се учи,
6. Друштвене и јавне компетенције,
7. Осећај за предузимање иницијативе и предузетништво,
8. Културна свест и изражавање.

У свему наведеном, дигитална технологија се види као инструмент који ће водити раст економије знања. Како је ИТ заслужан за стварање културе и економије знања, предности које он доноси, његов брз напредак и могућност прилагођавања управо представљају и кључ његовог даљег ширења и напредовања. Он такође подржава и доживотно учење и перманентно образовање, пошто се може користи како би се превазишле баријере, као што су време и место учења, те како би се заинтересованим ученицима пружиле нове могућности за учење, те технологија повећава ефикасност практичних, колаборативних и проблемских вештина учења (Лаи, 2011).

### **УЛОГА ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ**

Информационо-комуникациона технологија узима се као водећа снага економске глобализације, што као последицу има оспособљавање становништва да само утиче на промене своје непосредне средине. Ако информација постаје основа савременог, информационог друштва, знање и иновације засновани на информацијама морају бити основни елементи економије знања у информационом друштву. То значи да би се све требало посматрати кроз призму информационо-комуникационе технологије. У економском развоју, ИКТ се углавном повезују са две битне промене у глобалним токовима. Прво, нагласак више није на материјалним средствима као кључу економског успеха, већ су информације основна сировина. Друго, што је за институцију образовања веома битно, употреба пасивних информација свој примат препушта активном знању и аналитичким информацијама и вештинама. То значи да знање и учење јесу кључни фактори процеса економске глобализације, те знање и информације нису само циљеви, већ и сами предмети економских токова и размене.

Технологију која је довела до ових промена није могуће посматрати као засебну од друштва, већ је она друштвени производ, а самим тим и уско повезана са њим. Свака фаза информационо-комуникационе револуције је повезана и зависи од различитих економских, политичких и друштвених фактора, те је развој нових облика информационо-комуникационих технологија кључни фактор глобализације, али такође ствара и потребу за новим образовним плановима, политикама, активностима и друштвеним структурама. Ако је ИКТ важан фактор глобализације, која је пак, сама по себи, развила потребу за адаптацијом образовног процеса, онда је ИКТ неопходна као фактор његовом у осавремењавању.

Битно је увек имати у виду да је основна улога образовања да младе људе припреми за живот и рад у савременом друштву, а јасно је да се, по питању технологије, друштво никада није срело с тако брзим променама, него што је то случај у овом веку. Напреци у информационим и комуникационим технологијама и појава и развој интернета, у први план су ставили сасвим нови појам *интернационалне повезаности*, односно *глобализације* (Curry, Stefurak, Gray, 2011). Према Друкеру, то је условило појаву друштва знања, у коме долази до одлива и размене извора информација широм света, у до сада незабележеном обиму (Drucker, 1995). То за последицу има да се од високообразовних установа тражи да својим студентима пружи потпуно другачије вештине и знања, него што је то раније био случај. Све веће раст и примат новог, информатичког друштва довели су до повећане конкурентности у свим индустријским секторима, што није заобишло ни високо образовање (McPherson, Jameson, 2011).

Од свога настанка, ИКТ и друге технолошке иновације настављају да расту и заузимају све значајније место у свим сферама друштва, те значајно мењају начин на који се људи образују, обучавају и запошљавају и то широм планете (McPherson, 2003). Како пословна сигурност за одређене професије више не постоји, од запослених се све више тражи да имају способност континуираног учења и савладавања нових вештина и знања, као и континуираног процеса професионалне преквалификације.

## ИНТЕГРАЦИЈА ИКТ У ОБРАЗОВНИ ПРОЦЕС

Основне карактеристике информатичке револуције, као што су њене брзе и константне промене и иновације, за образовање стварају како нове прилике за повећање ефикасности, тако и нове изазове. Предности укључују већу доступност богатом извору мултимедијалних садржаја, пружање прилике за учење путем интернета оним студентима који, у супротном, не би то били у могућности, све лакша доступност информацијама захваљујући мобилним уређајима који имају приступ интернету, ширење улоге друштвених медија како за учење, тако и за професионални развој појединаца, као и многе друге.

Истовремено, брзина и интензитет технолошких промена у образовању стварају својеврсне препреке, с којима се менаџмент образовних институција никада до сада није сусретао. На пример, установе су принуђене да константно иду у корак с технолошким иновацијама, где се јављају проблеми као што су савременизација образовне инфраструктуре, као и континуирана обука



наставног кадра, како би он био у могућности да на најефикаснији начин користи наставна средства и имплементира савремени курикулум. Један број школа може да се носи с овим, нimalо јефтиним иновацијама, док многе школе, услед рапидних промена, заостају, па настаје одређени раздор, заснован већином на квалитету образовне технологије. Брза еволуција образовних технологија, такође, све више онемогућава тачно одређивање метода и техника које дају најбоље резултате (Видаковић, 2012). Да би се добили јасни резултати, потребна су вишегодишња истраживања, а чињеница је да се у само годину дана технолошки трендови значајно промене.

Интеграција технологије у образовним институцијама довела је до појаве *образовних информационих технологија*, односно техника, а с њима је дошло доста нових, актуелних проблема (Видаковић, 2013).

*Информационо-технолошка инфраструктура.* Захтеви по питању технолошке инфраструктуре у образовању значајно су се променили током протеклих десет година, где се фокус од једноставног умрежавања и повезаности постепено проширио до захтева за коришћење комплексних софтверских апликација, интернета с високим протоком и лаке доступности мултимедијалним садржајима. Према подацима Америчке федералне комисије за комуникације (FCC), чак 97% школа у САД од 2010. има приступ интернету (*New York Times*, 2013), али је само мали број њих успео да одговори на захтев за бржим приступом интернету.

*Истраживања образовних технологија.* Већину истраживања у вези с технологијом у образовању спровеле су компаније и институције које су креирале и промовисале технологију, због чега се с правом доводе у питање објективност и ваљаност оваквих истраживања. Поред тога, као што смо већ рекли, оваква истраживања, да би била валидна, морају да трају и по више година, време које савремена информациона револуција свакако нема, а и те како је неопходно спровести опширно и темељно истраживање, како би се са сигурношћу знало у ком правцу треба користити дигиталне технологије у образовне сврхе.

*Е-учење.* Онлајн учење, у свим својим различитим облицима, у порасту је на свим нивоима образовања, широм планете. Потенцијални ученици и студенти сада имају велики број образовних опција, како по питању образовног усмерења, тако и начина на који ће студирати (Видаковић, 2011). Поготову је у западним земљама уочљив пораст броја виртуелних школа, где ученици од нивоа основне школе па све до академских студија могу да пронађу прилике за образовање. Ове школе се све више фокусирају и на аспекте социјализације својих ученика, те уводе личне интеракције у своју понуду, како би студентима дозволили опцију комбиновања онлајн и персоналне интеракције. На тај начин, ученици се међу собом упознају, друже, формирају клубове, односно шире своје социјалне кругове.

*Мобилне технологије.* Све већа доступност и смањени трошкови мобилних уређаја чине да они постану популаран тренд и у сфери образовних технологија. Како поменути раздор образовних технологија и даље постоји, мобилни уређаји се чине као потенцијално решење, макар када је у питању приступачност. Мобилни уређаји омогућавају већу приступачност интернету, те се на овај начин могу превазићи финансијски проблеми који могу настати при опремању

ВИДАКОВИЋ, АНДРЕВСКИ: Глобализација кроз призму нових информационо-комуникационих... образовне институције хардвером и софтвером, а могу се користити онлајн апликације које су јефтиније, у већини случајева чак и бесплатне.

*Друштвено умрежавање.* У многим образовним установама већ је прихваћена чињеница да оне свакако могу допринети образовном процесу, те је расправа усмерена ка проналажењу решења за њихово најефикасније искоришћавање. Многе установе користе популарне друштвене мреже како за промовисање школских дешавања, организовање школских клубова, тако и за друге академске намене, попут пројеката и студентских радова. Међутим, постоје одређене бригае везане за сигурност, рекламирање, дељење информација и друштвену интеракцију у таквом окружењу, те се јавља потреба за друштвеним мрежама намењеним искључиво за образовне потребе. Такви сајтови постоје и они постављају веће критеријуме, где наставници и други образовни радници могу да контролишу ко приступа мрежи, као и с ким њихови ученици могу да ступе у онлајн интеракцију. Друштвене мреже олакшавају ученицима да раде заједно на пројектима у онлајн окружењу, без потребе да напуштају свој познати радни простор. Такође, приметно је да и сами наставници све више користе друштвене мреже ради свога професионалног усавршавања. Они се, кроз виртуелне групе, повезују са својим колегама, деле искуства, знања и материјале, те на тај начин активно учествују у свом доживотном усавршавању, а у сврху што бољег функционисања у друштву учења и знања.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРЕ И ОБРАЗОВАЊЕ У КОНТЕКСТУ ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Да би се разумеле промене у образовању, а које су резултат развоја ИКТ, неопходно је размотрити различите друштвене и културолошке факторе повезане са информационо-комуникационим технологијама, те њихов утицај на образовни систем не само на глобалном нивоу, већ и на институционалном и појединачном нивоу (Pulkkinen, 2007). Међу образовним стручњацима, развој образовања се посматра као последица образовне политике и планирања на различитим нивоима образовног система. Овакав приступ акцентује проблеме попут праведности и једнакости у образовању, технолошка релевантност курикулума, методолошки развој у технологији, те однос културних различитости и културолошке глобализације. Једна од честих грешака у схватању глобализације јесте посматрање ове појаве само у економском или пословном контексту, те се занемарује улога образовања у овом развоју (Nash, 2001). Међутим, ако се информације, знање и образовање интерпретирају као део поменуте глобалне економије знања, образовни системи и планови могу се означити као темељ процеса глобализације. Сасвим је лако увидети важност образовања када се уочи колико водеће земље које настоје да се такмиче на глобалном тржишту улажу у образовање. Наиме, како је знање нова основна сировина глобалне економије, оно што се назива људским капиталом постаје најбитнији елемент глобалне утакмице, а овај људски капитал настаје захваљујући процесу образовања. Због свега тога, образовање постаје битан елемент у економском, трговинском и друштвеном сектору.

Глобални развој образовног процеса за последицу је имао развој мегауниверзитета, универзитетских мрежа и виртуелних универзитета који се заснивају на информационо-комуникационој технологији. Ови нови облици образовних институција нуде образовне програме широм света, а њихова глобална природа огледа се и у томе што, ради што већег досега, активно користе само најзаступљеније и најраспрострањеније језике. Такође, овакав глобалан приступ образовању огледа се и у образовним програмима који су уједначени и јединствени како по својој структури, тако и према садржају. Глобални развој потпомогнут ИКТ, а који је уско повезан с образовним сектором, јесте и савремени развој масмедија, те електронског издаваштва у сфери образовних садржаја.

Последица глобализационог развоја образовања углавном су позитивне, међутим, не смеју се занемарити негативне последице по мање државе и језике који се у њима користе, услед превеликог утицаја међународног (глобалног) тржишта. Због повећане глобалне конкуренције, производња и дистрибуција висококвалитетних електронских образовних материјала могућа је само од стране највећих међународних компанија. Глобални стандарди повезани са е-учењем инсистирају на глобалности тржишта, те обезбеђују да је образовне материјале могуће користити без обзира на локалитет корисника, али локалне карактеристике не смеју бити заборављене. Према Унеску (2005), квалитетно образовање мора имати одређени локални контекст, док ИКТ наизглед није повезан са тим. Делује да је културолошка глобализација повезана с употребом ИКТ у образовању кроз стандардизацију. Глобални тренд е-учења преферира стандардизацију образовних платформи, дистрибуције образовних садржаја и употребу енглеског као наставног језика, а у циљу остварења глобалних образовних тржишта. Како је овај приступ финансијски изузетно ефикасан, он земљама у развоју може деловати доста привлачно, те се може рећи да, у таквој ситуацији, многе државе жртвују своју културу и језик како би приуштиле боље образовање за све. Како би се негативни утицај оваквог образовања што више умањио, потребно је проналазити и развијати ИКТ апликације које ће повећати или сачувати улогу локалног контекста у савременом образовању, а истовремено омогућити глобалним образовним токовима да буду део њега.

Наиме, глобализација и локализација нису искључиве, већ су две повезане и међусобно зависне друштвене појаве, те из њих произилази такозвана *глокализација*, која се заснива на томе да се нешто намењено глобалном тржишту адаптира у одређеној (оптималној) мери специфичностима сваког од међународних тржишта на којима жели да наступи (Spring, 2015).

У контексту образовања, приметне су такозване друштвене технологије, које су настале заједничким напорима у развоју ИКТ, и представљају велики потенцијал у развоју локалног контекста у е-учењу. Ове апликације расту и развијају се заједно с институцијом, тако да попрамају изглед и функцију саме институције, те их је могуће обликовати у зависности од стратешких потреба институције, што се сматра тзв. стратешком употребом технологије.

## УЛОГА ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА У ИНТЕГРАЦИЈИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И САВРЕМЕНИХ ГЛОБАЛНИХ ТОКОВА

Актуелне промене доносе богатство информација, могућност електронске комуникације, промоцију виртуелне културе, доминацију тржишних предности и тријумф технике. То, истовремено, значи промене у начину размишљања и понашања, као и брижљиво преиспитивање система вредности. Свака нова генерација дужна је да изнова размишља у чему се састоје смисао и значај промена у друштву и образовању, какво образовање јесте и у ком правцу треба усмерити његов развој да би било што квалитетније и ефикасније. Школски систем образовања чини основу укупног образовања човека. Знање и образовање које се стичу током школовања представљају концентровано искуство претходних генерација, упознавање с њиховим достигнућима и остварењима.

Иако се не оспорава значај државе за очување националног и културног идентитета и интегритета, с обзиром на специфичност културе и културног стваралаштва, образовање је не само фактор националне безбедности већ и значајан чинилац развоја националног културног идентитета и интегритета, посебно у условима глобализације (Марковић, 2001). Нације, у оквиру исте цивилизације, имају заједничка обележја, али имају и своја посебна обележја, тј. посебности које су резултат њиховог историјског развоја и неких фактора који су утицали на тај развој. Различитост култура је веран израз човека – ствараоца, хомосапијенса, а сваки народ има право да сачува и унапреди своју културу (Мајор, 1991). Стога, адаптација глобалном поретку не треба да се „своди на механичко копирање и поништавање властитог интегритета“ (Печујлић, 2001).

У контексту оваквог приступа треба размотрити и улогу образовања у очувању националног идентитета у условима глобализације, уз указивање да ХХI век доноси супротности чијем решавању треба да допринесе образовање. Те супротности су: супротност између глобалног и локалног, која се огледа у потреби да се буде грађанин света и, истовремено, да се сачува национални идентитет; супротност између универзалног и индивидуалног, која се испољава у прихватању глобализације света и очувања личног идентитета. Тај лични идентитет се састоји у очувању културног идентитета свог народа и потреби прилагођавања новом времену, новим односима у глобалном друштву, уз очување сопствених корена и свог историјског развика.

Решавању ових супротности образовање може допринети образовним садржајима који пружају сазнања да је људска заједница (глобализовано друштво) спектар различитих верских, националних, културних и економских заједница, али да сви треба да живе не једни поред других, него заједно, уз поштовање посебности сваке од њих и њиховог културног идентитета (Марковић, 1999).

У овој новонасталој ситуацији образовање треба да допринесе остваривању предуслова за међународно разумевање. То значи да се јавља потреба за образовање међународног усмерења, које по својој суштини мора бити мултиетничко, а то не значи и негирање етничке компоненте

у образовним садржајима (Сузић, 2001). „Много је важније градити толеранцију и етничко уважавање, него покушавати обновити неку врсту а-етничког приступа“ (Кокотовић, 2000). Јер, образовни циљеви се темеље на културним вредностима, не само културе уопште већ и посебних, националних култура „и образовна пракса није ништа друго него остваривање једног концепта и садржаја културе“ (Морен, 1979). Културне активности формирају се под утицајем конкретних друштвено-историјских услова, а укључују и психолошке, идејне, техничке и социјалне елементе. Наведени елементи одржавају социјалну реалност, а најјача реалност је језик.

### ЗАКЉУЧАК

Указивање на потребу заштите и очувања идентитета, као основе националног идентитета и улоге образовања у задовољавању ове потребе у условима глобализације, не треба схватити као оспоравање потреба за упознавањем других култура и коришћењем њихових тековина. Заштита специфичности културе не значи одсуство евалуације или прилагођавања динамици културе „планетарног света“, него, напротив, заштиту сопствене културе. Значи, преузимање туђих и универзалних културних творевина треба да се одвија уз очување властите културе, њене специфичности и њеног идентитета.

Постоји снажна повратна веза између медија и глобализације, јер су нови медији и комуникације допринели убрзању општег процеса глобализације, која је допринела стварању мас-медија. Та веза је много мање изражена на релацији глобализација – култура медија, јер „глобална повезаност и међузависност“ много мање утичу на унификацију културе медија, него на глобализацију појединих медија. Може се рећи да је глобализација медија реалност, али глобализација културе медија – није реалност.

Савремено образовање потребно је што више приближити данашњем информатичком добу, а треба увести промене и самог садржаја и наставних метода. Један од важних задатака образовања јесте школовање не само информатички, већ и информацијски писмених стручњака припремљених за перманентно учење током читавог живота. Информатичку писменост је потребно развијати на свим нивоима образовања.

Уласком у информатичку еру, образовање има задатак усаглашавања с потребама савременог технолошког доба и савременим достигнућима. Оно би требало да повећа човекову прилагодљивост дигиталној ери и увећа човекове способности, које су потребне у променама које доноси технолошко доба. На тај начин образовање нема само друштвену улогу већ и политички и економски значај.

Без обзира на то што је за неке ауторе глобализација добар пут за превазилажење националних ускогрудности, нација, и поред тога, данас у свету преставља облик идентификације људи. Поред идентификације с националном културом, језиком и обичајима, веома је чврста идентификација људи с националном економијом, по чему се различити народи и државе распознају и разликују.

У ствари, образовање треба да допринесе остваривању не само мултикултуралног, већ и интеркултуралног друштва, у коме се више култура налази у дијалогу и трагању за новим културним синтезама.

## ЛИТЕРАТУРА

- Drašković, M. (2008). „Primena menadžmenta u medijima“. *Medijski dijalozi*. Vol 1, No 1.
- Drašković, M. (2009). „Globalizacija u ogledalu medija“. *Medijski dijalozi*. Vol 2.
- Drašković, M., Dorokhov, O. (2010). *Razlike između globalizacije medija i globalizacije kulture medija*. Podgorica: Medijski dijalozi.
- Drucker, P. (1995). *Postkapitalističko društvo*. Beograd: Privredni pregled.
- Hantington, P. S. (1998). *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*. Podgorica: CID.
- Inglis, F. (1997). *Teorija medija*. Zagreb: Barbat – AGM.
- Lai, K.W. (2011). „Digital technology and the culture of teaching and learning in higher education“. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27(8).
- McPherson, M. A. (2003). „Organizational Critical Success Factors for Managing the Implementation of eLearning in Higher Education“, у: McPherson M. A., Henderson, L., Kinshuk (eds). *Proceedings of the Workshop on The Changing Face of HE in the 21<sup>st</sup> Century: Critical Success Factors for Implementing eLearning*. New Zealand: Massey University.
- McPherson, M., Jameson, J. (2011). „Strategic Planning for the Integrated Use of Organizational ICT Processes and E-Learning in Higher Education“, у: Surry, D. W., Stefurak, J., Gray, R. M. (2011). *Technology Integration in Higher Education: Social and Organizational Aspects*. Hershey, PA: Information Science Reference.
- New York Times*: F. C. C. Backs Plan to Update a Fund That Helps Connect Schools to the Internet. Published: July 19, 2013.
- Spring, J. (2015). *Globalization of education*. London: Routledge.
- Surry, D. W., Stefurak, J., Gray, R. M. (2011). *Technology Integration in Higher Education: Social and Organizational Aspects*. Hershey, PA: Information Science Reference.
- The Key Competences for Lifelong Learning* (2007). European Communities.
- Tirk, Ž. (2010). *Ne spasavajte štampu*. Zagreb: Vijesti.
- Trkulja, J. (2004). *Iskušenja globalizacije: globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet*. Kikinda: Narodna biblioteka „Jovan Popović“.
- Vidaković, M. (2011). „Permanentno obrazovanje u organizaciji kao intelektualni kapital društva“, у: *Tehnologija, kultura i razvoj*, 17.



Vidaković, M., Andevski, M. (2011). „New Technologies and Knowledge Management“. *Economics and Management Based on New Technologies*.

Vidaković, M. (2012). „Information Technology in Education as a Result of Social Digitalization“. *Knowledge, Education, Media*, 12.

Vidaković, M. (2013). „Social Aspects of Information Technology in Higher Education“. *Knowledge, Education, Media*, 13.

Видаковић, М. (2008). *Социологија*. Нови Сад: ЦЕКОМ.

Видаковић, М. (2010). „Систем вредности младих као интелектуални капитал друштва“. *На путу ка добу знања* 7.

Видаковић, М. (2011). „Трансформација традиционалног образовања у електронско образовање – социолошки и етички аспекти Е-образовања“, у: *Квалитет образовног система Србије у Европској перспективи*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Вулетић, В. (2009). *Глобализација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Коковић, Д. (2000). *Социологија образовања*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.

Мајор, Ф. (1991). *Суџа је увек касно*. Београд: Југословенска ревија.

Марковић, Д. Ж. (1999). *Глобализација и образовање*. Београд: Просветни преглед.

Марковић, Д. Ж. (2001). *Образовање као фактор националне безбедности*. Москва.

Морен, Е. (1979). *Дух времена*. Београд: БИГЗ.

Печујлић, М. (2001). *Два лица глобализације*. Београд: Политика.

Сузић, Н. (2001). *Социологија образовања*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.



MIRA S. VIDA KOVIĆ  
MILICA J. ANDEVSKI

## GLOBALIZATION THROUGH THE PRISM OF THE NEW INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGY

### SUMMARY

The paper analyses the contemporary society where, under the influence of globalization, a new global culture is created. Contemporary culture manifests the need for a new "planetary culture". This is also where the need for globalization of education emerges, under the influence of the development of information technologies. Even though the Internet, only through certain services, represents a medium of mass communication, its role and importance in the globalization process is extraordinary. In the era of the Internet and satellite communication, territorial sovereignty of a country is relative, so it can be concluded that globalization carries out a conception of the new geopolitics and the new perception of the world that is becoming increasingly interconnected.

The age of globalism and globalization is characterized by the dominant role of knowledge and the rapidity of the information transfer from one point of the world to the next, enabled by the Internet-based technology.

The paper shows how high-technology brought upon changes in the shape of communication, which transform from analog to digital, and by doing so affect the formation of digital economy, in which knowledge and education as an intellectual capital become the most important resources. Information in the interconnected, global society is "without citizenship" and as such encompasses the entire planet, compressing the world in time and space, making all territorial borders conditional, so that globalization represents a historical process of transforming the world into a single system that becomes interdependent.

**KEYWORDS:** globalization, ICT, education, planetary culture, knowledge society.

АЛЕКСАНДРА Д. ВИШЕКРУНА<sup>1</sup>  
Институт за упоредно право, Београд

## BREXIT И НОВА СЛИКА ПОСЛОВНОГ СВЕТА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** Велика Британија се законодавством у области пословног права наметнула као једна од водећих земаља ЕУ – како приликом оснивања привредног друштва (због непознавања концепта минималног капитала), тако и приликом његовог престанка због бројних опција решавања финансијских тешкоћа које ова земља нуди. Ове предности користиле су многе компаније широм ЕУ. Покретањем поступка иступања Велике Британије из чланства, поставља се питање како ће се то одразити на положај привредних субјеката који су до сада користили предности британског правног режима и како ће се даље развијати слика пословног света ЕУ. Питање се посебно односи на остваривање слободе оснивања друштва у ЕУ, као и стечајне поступке – тј. домен примене Уредбе о стечајним поступцима. Одговор зависи од тога на који начин ће се реализовати иступање из ЕУ. У теорији се уочавају три могућа модела: *hard Brexit* (УК иступа без икаквих споразума са ЕУ и у даљим односима се ослања на споразуме закључене под окриљем Светске трговинске организације), *soft Brexit* (УК наставља да учествује на јединственом тржишту кроз чланство у ЕФТА и Европском економском простору), или закључивање споразума с Европском унијом.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Brexit, ЕУ, компанијско право, стечајно право.

---

### УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Европска унија се по први пут у својој историји суочава с јединственим феноменом који карактерише дезинтеграција, а не интеграција, што представља обрнут случај од онога што је иначе правац њеног деловања (Salinas, 2016, стр. 560). Отуд, не чуди шок када је становништво Велике Британије на референдуму изгласало да жели да напусти Европску унију. Ово је први пут да се користи механизам из члана 50. Уговора о функционисању Европске уније, па је читав поступак бремент неизвесностима у погледу његовог спровођења. Последице могу постојати

---

<sup>1</sup> avisekruna@gmail.com.

<sup>2</sup> Овај рад је настао као резултат рада на пројекту Института за упоредно право „Српско и европско право – упоређивање и усаглашавање“ (евиденциони број: 179031), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

АЛЕКСАНДРА Д. ВИШЕКРУНА: Brexit и нова слика пословног света Европске уније  
како по европске интеграције (јачање сецесионистичких покрета у другим чланицама), тако и по  
унутрашњи интегритет УК – питање осамостаљења Шкотске и Северне Ирске (*истио*, стр. 561).

Проблем није само каква ће бити политичка, већ и пословна слика Европе након *Brexit*-а. Наиме, УК је један од кључних играча на европском тржишту, како у погледу доприноса буџету ЕУ, тако и у погледу снаге и величине њеног финансијског тржишта.<sup>3</sup> Велики број компанија се налази у својеврсном „лимбу“ због још увек нерешеног регулаторног оквира њиховог будућег пословања на европском тлу и могуће је да ће многе од њих центар својих активности изместити изван УК (*истио*, стр. 565). Будући економски ефекти најбоље се могу сагледати када се поставе једна спрам друге погодности које уживају привредни субјекти из ЕУ и последице које ће излазак из чланства оставити на оне који су своје пословне активности повезали с УК.

### МОДЕЛИ УРЕЂИВАЊА ОДНОСА ЕУ И УК

Начин на који ће бити регулисани будући односи на релацији ЕУ–УК зависиће од статуса УК, нивоа аутономије коју власт и грађани УК желе да остваре када буде могло да се одступи од права ЕУ и исхода билатералних преговора након активирања члана 50 (Lehman & Zetzche, 2016, стр. 32).

Проучавањем различитих модела, уочено је неколико могућих опција. На супротним крајевима налазе се излазак из чланства без постојања споразума који би уређивао будуће односе (*hard Brexit*) и чланство у Европском економском простору (*soft Brexit*). Између су различите варијанте билатералних споразума с државама нечланицама – царинска унија, уговори о придруживању, стабилизацији, слободној трговини, економском партнерству, или о партнерству и сарадњи (European Parliament, 2017, стр. 17). Није искључена ни могућност да се закључи особен споразум који ће одражавати вишедеценијску повезаност ових субјеката и уважавати снажне економске везе које међу њима постоје. Стварање режима којим би се уважили захтеви УК могло би да донесе проблеме за ЕУ, јер би то представљало озбиљан преседан и можда би подстакло друге чланице да се сличним средствима боре за остварење својих циљева (Lehman & Zetzche, 2016, стр. 5). Упитно је да ли ће овакав договор моћи да се постигне због тога што обе стране тренутно заузимају супротне положаје (Ringe, 2017, стр. 8). Независно од одабраног решења, јасно је да би закључивање свеобухватног споразума било боље од нерегулисања овог питања и једина одговорна опција да би се обезбедио довољан степен правне сигурности (Wendland, 2017, стр. 235).

---

<sup>3</sup> Удео Велике Британије у бруто домаћем производу ЕУ је 17% (Armour, 2017, стр. 2). На пример, потражња из ЕУ за финансијским услугама из УК чини најмање једну четвртину укупне потражње за финансијским услугама из ЕУ (23% прихода у домену финансијских услуга у УК остварено је пружањем услуга земљама ЕУ, а учешће УК на финансијском тржишту ЕУ чини 24% од укупног тржишта). Значајно учешће у трговинској размени са ЕУ постоји и у домену клиринга и салдирања (41%) и управљања имовином (41%). Тренутно је 2,2 милиона лица запослено у УК у сектору финансијских услуга (European Parliament, 2017, стр. 10).

Сваки од могућих исхода преговора има одређене предности, али и мане, када се посматра будући политички и економски положај Британије, али и ЕУ, јер се не сме сметнути с ума да ће последице *Brexit*-а осетити и државе чланице ЕУ.

### ***Hard Brexit***

Уколико је крајњи исход преговора непостизање било какве врсте договора, УК би престало да буде члан ЕУ и свој однос с другим земљама дефинисало би путем чланства у Светској трговинској организацији. Више не би уживало у погодностима чланства, попут приступа јединственом тржишту и могућности да се спорна питања изнесу пред Суд правде ЕУ (Ferran, 2017, стр. 3). Такође, за успостављање билатералних односа с другим земљама био би потребан дужи временски период (Emerson, 2016, стр. 2). С друге стране, престала би да важи обавеза поштовања слободе кретања лица, која се често наводи као главни разлог опредељења за напуштање Уније (Ringe, 2017, стр. 8).

### ***Soft Brexit („норвешки модел“)***

На другом крају спектра налази се решење које подразумева излазак из Уније, али остатак на јединственом тржишту кроз чланство у Европском економском простору (ЕЕП). Функционисање ЕЕП манифестује се кроз негативну интеграцију засновану на забрани дискриминације и кроз позитивну интеграцију у облику секундарног законодавства ЕУ, које мора бити имплементирано у право чланица ЕЕП, и постојање централизованог Суда (European Parliament, 2017, стр. 16). Чланство у ЕЕП омогућава УК да остане изван политичких структура у ЕУ и само уреди питања правосуђа и унутрашње политике, без обавезе да прихвати јединствену валуту и да буде део заједничке пољопривредне и рибарске политике. Такође, може слободно да уређује своје односе с другим земљама путем билатералних уговора (Ringe, 2017, стр. 7).

Међутим, ова опција има своју цену. На првом месту је обавеза поштовања слободе кретања лица.<sup>4</sup> Такође, постоји обавеза имплементације и поштовања законодавства ЕУ без могућности да се учествује у његовом креирању, чиме се остварује нека врста „получланства у ЕУ“ (Wendland, 2017, стр. 252). Приликом усвајања нових прописа, УК би имало само улогу посматрача, уз евентуалну могућност да оствари неформални утицај на доношење прописа, имајући у виду величину и значај његовог финансијског тржишта (Armour, 2017, стр. 6; Schilling, 2016, стр. 1). Овим би УК практично остало без средстава за борбу против политички мотивисаних прописа који би могли неповољно да утичу на његове интересе (Armour, 2017, стр. 7). Проблем представља и чињеница да законодавство ЕУ нема директно дејство на подручју ЕЕП, већ да мора бити усвојено путем консензуса свих држава чланица и потом имплементирано у национално право. Имплементација се креће динамиком најспорије земље, што може значити

---

<sup>4</sup> Уједињено Краљевство би евентуално могло да се придружи ЕЕП под специјалним условима и да стекне статус ЕЕП минус државе – тј. да се успостави горња граница броја миграната који могу ући на његову територију, слично као у случају Лихтенштајна (Lehman & Zetzche, 2016, стр. 2).

вишегодишње чекање на примену прописа (*истио*, стр. 7).<sup>5</sup> Није занемарљива ни чињеница да чланице ЕЕП доприносе буџету ЕУ.

### *Билатерални споразуми*

Трећа могућност је закључивање билатералног споразума. Специфичност уређења односа у овом случају последица је чињенице да је *Brexit* повезан с економском дезинтеграцијом којом се потенцијално губи право на приступ тржишту, што се значајно разликује од класичних трговачких споразума који обично негују економску интеграцију и стварају нова права (Ringe, 2017, стр. 33).

Као репер се често узима Швајцарска која се, уместо свеобухватне интеграције (чланства у ЕУ), определила да специфичне области узајамних интереса уреди путем традиционалних међународних споразума (Ćeranić, 2014, стр. 143). Ширење приступа јединственом тржишту постиже се закључивањем додатног билатералног споразума (Kokkinis, 2016, стр. 9).<sup>6</sup> Споразуми не садрже обавезу Швајцарске да систематично усваја будуће законодавство ЕУ и одлуке Суда правде ЕУ (тзв. статични споразуми). Међутим, како је заједнички циљ да се успоставе услови слични онима који постоје у оквиру заједничког тржишта, уговорне стране имају интерес да им закони буду усаглашени (Ćeranić, 2014, стр. 145). Селективност и флексибилност швајцарског модела разлози су зашто се он посматра као пожељан за УК (Emerson, 2016, стр. 3). Међутим, овај модел вероватно неће бити адекватно решење, јер је и сам доведен у питање због резултата референдума из 2014. године. Грађани Швајцарске су изгласали увођење миграционих квота, чијом би имплементацијом биле прекршене обавезе из међународних уговора (слобода кретања лица), што води губитку приступа јединственом тржишту (Ćeranić, 2014, стр. 150–151; Kokkinis, 2016, стр. 9).

Једна од могућих опција јесте и *стварање царинске уније*, као с Турском. Предност је уклањање царина у билатералној трговини и успостављање заједничких царинских тарифа у односу на друге земље. Међутим, споразум намеће ограничења трговинској политици Турске, што ствара тензије. У погледу преференцијалних трговинских споразума са остатком света, УК би морало да преговара билатерално са сваком земљом понаособ (Emerson, 2016, стр. 5).

Један од предложених модела јесте и СЕТА споразум с Канадом. Он је релевантан за интересе УК, јер не захтева поштовање слободе кретања, али не омогућава остварење најширег приступа јединственом тржишту (Armour, 2017, 78; Emerson, 2016, стр. 6). СЕТА обезбеђује само пасивну слободу пружања услуга (право прибављања прекограничних услуга), али не гарантује активни аспект ове слободе (Lehman & Zetzche, 2016, стр. 3).

Као један од могућих модела издвојио се и *споразум о стабилизацији*, закључен с Украјином (DCFTA). Овај модел може бити интересантан за УК, јер предвиђа висок степен укључености на јединствено тржиште за три од четири слободе (искључена примена слободе кретања) и

<sup>5</sup> За детаље у вези са усвајањем прописа видети: Kokkinis, 2016, стр. 6.

<sup>6</sup> Данас њихов број прелази 120.

структуру за будуће преговоре (Emerson, 2016, стр. 14). Карактерише га секторско дефинисање односа са ЕУ и јасна листа свих прописа који се сматрају релевантним за односе страна уговорница (*исто*, стр. 6–7). Овај модел у принципу предвиђа могућност да се задржи приступ финансијском тржишту ЕУ, под условом потпуне континуиране усклађености прописа у овој области. Међутим, он није још увек примењен у пракси, па се не знају могућа ограничења и проблеми (*исто*, стр. 10).

Поред стандардних коришћених форми уговора, развиле су се и нове идеје у погледу будућих односа ЕУ и УК. Једна од њих заснована је на концепту *континенталног партнерства*. Овај механизам темељи се на мобилности робе, услуга и капитала, привременој мобилности радне снаге, као и на новом систему међувладиног одлучивања и спровођења заједничких правила (Pisani-Ferry, Röttgen, Sapir, Tucker, Wolf, 2016, стр. 1). Нови вид односа подразумевао би и обавезу доприноса буџету ЕУ и успостављање блиске сарадње у домену спољне политике и безбедности (Pisani-Ferry et al., 2016, стр. 6).

## ПОСЛЕДИЦЕ ПО ПОСЛОВНУ СЛИКУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

### Слобода настањивања

Питање одабира адекватног модела значајно је због последица које то може имати по будући економски статус УК. Чланство у ЕУ доноси бројне погодности због особеног режима односа заснованог на идеји уклањања препрека за кретање лица, робе, услуга и капитала. Компанија основана у некој од држава чланица слободно се може оснивати у својој земљи и/или премештати место главног настањења у другу државу чланицу („примарно настањење“) или оснивати огранке или зависна друштва у другој држави чланици („секундарно настањење“) (Јевремовић Петровић, 2012, стр. 47–49). Слобода настањивања заснована је на идеји забране дискриминације – све компаније се морају третирати на исти начин и државе чланице не смеју постављати строже услове у погледу компанија основаних у другим чланицама, нити одбијати да признају њихово оснивање (Böckli et al., 2017, стр. 11; Јевремовић Петровић, 2012, стр. 45–46).

Правни режим УК се профилисао као изузетно повољан за оснивање привредних друштава због релативно једноставног поступка и ниских трошкова оснивања и непостојања захтева у погледу минималног капитала за нејавна друштва (Kokkinis, 2016, стр. 13). У пракси се често догађало да се након оснивања целокупна економска активност измести на територију друге чланице.<sup>7</sup>

У случају да се одигра *hard Brexit*, компаније из УК не би могле да се користе слободом настањивања, што би се негативно одразило на њихово пословање. Како се више неће примењивати правила о забрани дискриминације, могу се наметнути различити услови у погледу

<sup>7</sup> Тако настају псеудостране компаније – компаније које су формално основане у другој држави чланици (нпр. УК), али целокупну економску активност обављају на територији државе „домаћина“, тако да функционално представљају домаће компаније (Armour, 2017, стр. 12).

приступа – еквивалентност законодавства, објављивање података, реципроцитет или други политички или економски мотивисани захтеви (нпр. боравишне дозволе за директоре или управу) (Böckli et al., 2017, стр. 12).<sup>8</sup> Последице могу бити и такве да доводе у питање опстанак компанија, што зависи од прихваћене теорије за одређивање примене меродавног права. Теорија инкорпорације полази од тога да је за постојање и пословање компаније меродавно право земље у којој је она основана, независно од тога где обавља пословне активности и признају компаније онако како су креиране у држави оснивања (Armour, Fleischer, Knapp, Winner, 2017, стр. 20; Böckli et al., 2017, стр. 11). Теорија стварног седишта пак меродавно право утврђује према томе где је стварно седиште (где се обављају пословне активности), независно од тога где је субјект основан.<sup>9</sup> Слобода настањивања ублажава дејство ове теорије, забрањујући стварање препрека прекограничној корпоративној активности. Међутим, када се ово правило више не буде примењивало, држава која примењује теорију стварног седишта моћи ће да намеће ограничења. Такође, ова земља ће престати да признаје правни субјективитет компанији која је основана по њеном праву и која је преместила центар свог управљања у иностранство (Kokkinis, 2016, стр. 12). Системи који примењују теорију седишта квалификују стране компаније као домаће ако имају седиште на њиховој територији (Böckli et al., 2017, стр. 11). Често се наводе примери Немачке и Аустрије које ће, према свом националном праву, ценити испуњеност услова за рад такве компаније (процедура оснивања, број оснивача, минимални капитал и сл.). Како они најчешће неће бити испуњени, компанија ће изгубити правни субјективитет и биће преведена у режим ентитета с неограниченом одговорношћу чланова, иако су иницијално основане као друштва чија је одговорност ограничена (Mayer & Manz, 2016, стр. 1.733). Да би се предупредио такав исход, наводи се могућност да пре *Brexit*-а компанија прилагоди своју форму захтевима које поставља земља стварног седишта, или да се уведе правило о пререгистрацији (аутоматски или у одређеном временском року), или да се власницима омогући позивање на теорију стечених права, тј. на легитимна очекивања приликом оснивања да ће се на компанију примењивати енглеско право (Lehman & Zetsche, 2016, стр. 17–18). Као могуће решење види се и да ширење одговорности буде ограничено само на дугове настале након *Brexit*-а (Armour et al., 2017, стр. 23).

### Прекогранична спајања

Друга значајна последица јавља се у домену прекограничних спајања. На територији Европске уније, ова врста активности спроводи на основу одредби Директиве,<sup>10</sup> која као један

<sup>8</sup> Овај феномен може ићи у оба правца и појавити се како на страни УК, тако и на страни држава чланица (Böckli et al., 2017, стр. 7).

<sup>9</sup> Поједини аутори сматрају да трошкови оснивања и решења материјалног компанијског права нису једино што утиче на то у којој земљи ће се компанија основати, већ да правила о сукобу закона имају кључну улогу. Земље које имају јасно формирану верзију теорије инкорпорације привлаче више компанија него земље које су задржале елементе теорије стварног седишта (Gerner-Beuerle, Mucciarelli, Schuster & Siems, 2017, стр. 26).

<sup>10</sup> Council Directive 2009/133/EC of 19 October 2009 on the common system of taxation applicable to mergers, divisions, partial divisions, transfers of assets and exchanges of shares concerning companies of different Member



од услова за примену предвиђа да се седишта компанија које учествују у трансакцији налазе на територији држава чланица. Последично, иступањем из чланства, неће бити могуће спровођење прекограничног спајања на основу Директиве, нити ће прекогранично спајање с компанијом ван ЕУ бити признато у државама чланицама (Schilling, 2016, стр. 22). Као додатни разлог за одбијање признања види се и немогућност успостављања надлежности Суда правде ЕУ, као и политички мотивисана забрана којом би се спречило преузимање путем спајања компанија из држава чланица од стране компаније ван ЕУ (Schilling, 2016, стр. 22). Појавиле су се и дилеме у погледу статуса трансакција које су започете пре изласка УК из Уније, а неће бити окончане до датума иступања. Компаније ризикују да буду заглављене у правном лимбу, где се правни оквир потребан за окончање трансакције више не примењује (Armour et al., 2017, стр. 6). Коначан исход зависиће од тумачења закона земље чланице у којој компанија наставља да постоји. Решење се види у признавању ових трансакција под условом да је пре *Brexit*-а утврђено да су испуњени сви услови за њихово успешно спровођење (Armour et al., 2017, стр. 27). Ово изискује вољу на страни чланица да унесу измене у своје законодавство како би решиле питање прекограничног спајања с компанијом из треће земље (Armour et al., 2017, стр. 28–29).

#### Финансијске услуге

Чини се да ће на економском плану УК највише погодити то што се изласком из Уније без икаквог споразума губи погодности у домену вршења финансијских услуга. Наиме, обављање финансијских услуга на заједничком тржишту карактерише систем „јединственог пасоша“. Логика овог механизма јесте да се дозвола за обављање услуга не прибавља у свакој држави чланици понаособ, већ се добија у једној од њих и на основу ње се обавља делатност у свим осталим (Armour, 2017, стр. 5; Nemeczek & Pitz, 2017, стр. 3; Ringe, 2017, стр. 5). Механизам је заснован на узајамном поверењу надзорних органа и зависи од хармонизованих прописа и координисаног надзора финансијских субјеката (Moloney, 2016, стр. 77). Коришћењем овог приступа остварују се значајне уштеде, јер компаније не морају да задовољавају регулаторне захтеве у свакој држави понаособ (Kokkinis, 2016, стр. 25; Lehman & Zetzche, 2016, стр. 23).

Изласком с јединственог тржишта уздрмала би се улога Лондона као глобалног финансијског центра, што је позиција коју би радо преузели многи европски градови. Такође, бројне мултинационалне компаније оснивају зависна друштва у УК и преко њих стичу приступ тржишту земаља чланица. Услед нових околности, ово би била све мање атрактивна опција (Kokkinis, 2016, стр. 2).

Стога се проналазе алтернативне методе за приступ финансијском тржишту ЕУ (Nemeczek & Pitz, 2017, стр. 18–22). Једна од могућности јесте да се затражи утврђивање еквивалентности правног режима с режимом ЕУ. Наиме, изласком из ЕУ, УК би постало „трећа држава“ са аспекта финансијских прописа и морало би да прибавља дозволу у свакој чланици у којој намерава да пружа услуге. Једна од могућности која нечланицама стоји на располагању јесте да се утврди

---

States and to the transfer of the registered office of an SE or SCE between Member States (codified version), OJ L 310, 25. новембар 2009, стр. 34–46.

еквивалентност њиховог режима с режимом ЕУ.<sup>11</sup> Међутим, ни ова опција није без потенцијалних проблема. Како се поступак спроводи на основу дискреционе оцене Европске комисије, постоји бојазан да ће бити политизован и да ће се искористити за кажњавање УК или за постизање компаративне предности тржишта држава чланица (Moloney, 2017, стр. 21). Поједини аутори сматрају да су страхови неоправдани и да ће економска логика однети превагу над политичким разлозима (Armour, 2017, стр. 81; Ringe, 2017). Уједињено Краљевство спада у ред земаља које су најзначајније за функционисање финансијског тржишта и постоји велика међузависност између њега и ЕУ, тако да је у интересу обе стране да пронађу решење које ће формално поштовати резултате референдума, а суштински допустити приступ јединственом тржишту (Ringe, 2017, стр. 2, 28). Истраживања показују да је за све велике економске силе које су тражиле приступ јединственом тржишту утврђено постојање еквивалентности (Armour, 2017, стр. 81; Lehman & Zetzche, 2016, стр. 25). Много више пажње требало би посветити могућности благовременог утврђивања еквивалентности (пре изласка УК), како не би настао вакуум у односима. Такође, процена се врши према стању законодавства у тренутку доношења одлуке, па је могуће да временом законодавство УК одступи од европских решења ако се не испрати динамика усвајања европских прописа (Armour, 2017, стр. 82–83; Böckli et al., 2017, стр. 16). Ако ниједан од предвиђених механизма не да резултате, саме компаније могу да преузму иницијативу и реорганизују своје пословање како би имале приступ тржишту (Ringe, 2017, стр. 4). Пример је оснивање зависног друштва у држави чланици преко кога би се стекао приступ пасошу (Schilling, 2016, стр. 16).

### Стечајни поступци

Поједини делови УК (Енглеска) издвојили су се као најоптималнији форум за отварање и вођење стечајног поступка због бројних опција решавања финансијских тешкоћа. Неретко се и манипулисало критеријумом за заснивање надлежности да би се искористиле те погодности (тзв. стечајни туризам). Реструктурирање компанија из других држава било је олакшано путем широког тумачења правила о надлежности од стране енглеског суда (Lehman & Zetzche, 2016, стр. 20).

Процесни аспект стечаја на нивоу ЕУ регулисан је Уредбом о стечајним поступцима.<sup>12</sup> Њена најзначајнија карактеристика јесте да се отварање стечајног поступка аутоматски признаје у свим државама чланицама (Радовић, 2017, стр. 395; Block-Lieb, 2017, стр. 1.375). Како је реч о акту који се директно примењује, изласком из ЕУ он неће имати своје дејство на територији УК. Тиме се режим признања и извршења стечајних одлука пребацује у домен националног права

<sup>11</sup> Еквивалентност је правни и процесни механизам који се користи да уреди приступ треће земље тржишту капитала ЕУ (приступ) и како учесници на тржишту треба да поступају у односима с ентитетима из трећих земаља (извоз) (Moloney, 2017, стр. 13).

<sup>12</sup> Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings OJ L 141, 5. јун 2015, стр. 19–72. Уредба се бави питањем уређења прекограничног стечаја, тј. ситуацијама када су стечајни дужник, његова имовина, или повериоци везани за другу државу у односу на ону у којој стечајни дужник има своје седиште (Čolović, 2016, стр. 85).

држава чланица (Schilling, 2016, стр. 7) и поново се успоставља „правни партикуларизам стечајних режима“ (Ungerer, 2017, стр. 317). Проблем је што је могуће да постоје мање или веће особености националних прописа у односу на решења која познаје Уредба (Ungerer, 2017, стр. 318) и у недостатку координације признања и извршења судских одлука (посебно у погледу група компанија), ствара се огромна неизвесност (Block-Lieb, 2017, стр. 1376; Kokkinis, 2016, стр. 32). Штавише, како неће важити слобода настанивања, неће бити више могуће селити компаније у УК ради спровођења стечајног поступка у тој земљи, чиме ће се окончати пракса стечајног туризма (Lehman & Zetzche, 2016, стр. 21). Међутим, чак и у случају чланства у ЕЕП, компаније из УК неће више моћи да користе Уредбу да би регулисале питање прекограничног стечаја, јер Уредба није акт са значајем за ЕЕП (Armour et al., 2017, стр. 5). Тренутно не постоје друге конвенције на које би УК могло да се ослони, јер ниједна конвенција у области стечаја није ступила на снагу.<sup>13</sup> Уједињено Краљевство је усвојило UNCITRAL модел закон, али већина држава из ЕЕП то није учинила, тако ће ова питања морати да се реше билатералним уговорима (Kokkinis, 2016, стр. 32).

### ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Европска унија је одувек била синоним за интеграцију. Међутим, сада се по први пут суочава са иступањем једне од својих чланица, што доноси бројне дилеме у погледу будућности односа између ова два ентитета. Над привредне субјекте у ЕУ надвила се сенка неизвесности, јер није јасно утврђено који ће се модел односа усвојити, а он опредељује њихов будући положај на европском тржишту. Прекограничне пословне активности одувек имају огроман значај за УК и чланство у ЕУ је био предуслов за њихово несметано обављање. Сада када је извесно да УК више неће бити део Уније, поставља се питање које обресе треба да имају њихови будући односи. Да ли ће то бити пресецање свих веза, чланство у ЕЕП, или пак особени споразум којим ће се уважити економска међузависност ових субјеката? Времена за преговоре је све мање, па би што пре требало одредити пут којим ће кренути преговори. Јасно је да обе стране имају много да изгубе ако трајно и неповратно пресеку све везе, али и да свако друго решење изискује прављење компромиса у погледу питања која сматрају значајним.

### ЛИТЕРАТУРА

Armour, J. (2017). „Brexit and financial services: the significance of 'third country equivalence'“, у: P. Jackson (ed.). *Brexit and the implications for financial services*. SUERF: Vienna, стр. 74–89. Преузето са: [https://www.suerf.org/docx/LARCIER\\_SUERF2017\\_1\\_v1.pdf](https://www.suerf.org/docx/LARCIER_SUERF2017_1_v1.pdf).

Armour, J. (2017). *Brexit and financial services*. Преузето са: <https://ssrn.com/abstract=2892679>.

<sup>13</sup> За детаљан преглед извода у области међународног стечаја видети: Радовић, 2017, стр. 385–409.

Armour, J., Fleischer, H., Knapp, V., Winner, M. (2017). *Brexit and Corporate Citizenship*. Преузето са: [http://ssrn.com/abstract\\_id=2897419](http://ssrn.com/abstract_id=2897419).

Block-Lieb, S. (2017). „The UK and EU Cross-Border Insolvency Recognition: From Empire to Europe to 'Going it Alone'“. *Fordham Int'l L. J.*, 40 (5), стр. 1.373–1.412. Преузето са: <http://ssrn.com/abstract=3030185>.

Böckli, P., Davies, P. L., Ferran, E., Ferrarini, G., Garrido Garcia, J. M., Hopt, K. J., Opalski, A., Pietran-costa, A., Roth, M., Skog, R., Soltysinski, S., Winter, J., Winner, M., Wymeersch, E. (2017). *The consequences of Brexit for companies and company law*. Преузето са: <https://ssrn.com/abstract=2926489>.

Ćeranić, J. (2014). „Švajcarski referendum o ograničenju migracija iz EU – posledice na odnose između Švajcarske i EU“. *Strani pravni život*, 3, стр. 141–155. Преузето са: <http://comparativelaw.info/spz20143.pdf>.

Čolović, V. (2016). „Lex fori concursus as the basic rule in the international bankruptcy“. *Foreign Legal Life*, 4, стр. 85–98. Преузето са: <http://comparativelaw.info/spz20164.pdf>.

Emerson, M. (2016). „Which model for Brexit?“. *CEPS Special Report*, 147, стр. 1–17. Преузето са: <https://www.ceps.eu/system/files/SR147%20ME%20Which%20model%20for%20Brexit.pdf>.

European Parliament – Directorate-general for International Policies (2017). Implications of Brexit on EU Financial Services. Преузето са: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/602058/IPOL\\_STU\(2017\)602058\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/602058/IPOL_STU(2017)602058_EN.pdf).

Ferran, E. (2017). *The UK as a third country actor in EU financial services regulation*. Преузето са: <http://ssrn.com/abstract=2845374>.

Gerner-Beuerle, C., Mucciarelli, F. M., Schuster, E. P., Siems, M. M. (2017). *Why Do Businesses Incorporate in other EU Member States? An Empirical Analysis of the Role of Conflict of Laws Rules*. Преузето са: [http://ssrn.com/abstract\\_id=3010133](http://ssrn.com/abstract_id=3010133).

Јевремовић Петровић, Т. (2012). „Право на настањивање“, у: М. Васиљевић, В. Радовић, Т. Јевремовић Петровић. *Компанијско право Европске уније*. Београд: Правни факултет Унверзитета у Београду, стр. 43–88.

Kokkinis, Andreas (2016). *The impact of Brexit on the legal framework for cross-border corporate activity*. Преузето са: <http://wrap.warwick.ac.uk/83606>.

Lehmann, M., Zetsche, D. A. (2016). *Brexit and the consequences for commercial and financial relations between the EU and the UK*. Преузето са: <http://ssrn.com/abstract=2841333>.

Mayer, B., Manz, G. (2016). „Der Brexit und seine Folgen auf den Rechtsverkehr zwischen der EU und dem Vereinigten Königreich“. *Betriebs-Berater*, 30, стр. 1.731–1.740. Преузето са: [http://www.fgvw.de/files/brexit\\_160725\\_bb.pdf](http://www.fgvw.de/files/brexit_160725_bb.pdf).

Moloney, N. (2016). „Financial services, the EU, and Brexit: an uncertain future for the city?“. *German Law Journal*, 17, стр. 75–82. Преузето са: <http://www.germanlawjournal.com/brexit-supplement>.

Moloney, N. (2017). *Brexit, the EU and its investment banker: rethinking 'equivalence' for the EU capital market*. Преузето са: <https://ssrn.com/abstract=2929229>.

Nemeczek, H., Pitz, S. (2017). *The Impact of Brexit on Cross-Border Business of UK Credit Institutions and Investment Firms with German Clients*. Преузето са: <https://ssrn.com/abstract=2948944>.

Pisani-Ferry, J., Röttgen, N., Sapir, A., Tucker, P., Wolff, G. B. (2016). *Europe after Brexit: A proposal for a continental partnership*. Преузето са: <https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Reports-Articles/Europe-after-Brexit.pdf>.

Радовић, В. (2017). *Стечајно право – књижа груга*. World Bank Group: Београд.

Ringe, W. G. (2017). *The Irrelevance of Brexit for the European Financial Market*. Преузето са: <https://ssrn.com/abstract=2902715>.

Salinas, A. (2017). „Brexit, cooperación judicial en materia civil y su repercusión en los acuerdos de mediación transfronterizos“. *Revista de Derecho de la UNED (RDUNED)*, 20, стр. 559–586. Преузето са: <http://revistas.uned.es/index.php/RDUNED/article/view/19479/16467>.

Schillig, M. (2016). *Corporate Law after Brexit*. Преузето са: <https://ssrn.com/abstract=2846755>.

Ungerer, J. (2017). „Brexit von Brüssel und den anderen IZVR-/IPR-Verordnungen zum Internationalen Zivilverfahrens- und Privatrecht“, y M. Kramme, C. Baldus, M. Schmidt-Kessel (Hrsg.). *Brexit und die juristischen Folgen*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG: Baden- Baden, стр. 297–320.

Wendland, M. (2017). „Die Auswirkungen des Brexit auf das Europäische Wettbewerbsrecht“, y M. Kramme, C. Baldus, M. Schmidt-Kessel (Hrsg.). *Brexit und die juristischen Folgen*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG: Baden- Baden, стр. 231–260.

## Правни извори

Council Directive 2009/133/EC of 19 October 2009 on the common system of taxation applicable to mergers, divisions, partial divisions, transfers of assets and exchanges of shares concerning companies of different Member States and to the transfer of the registered office of an SE or SCE between Member States (codified version), OJ L 310, 25. новембар 2009, стр. 34–46.

Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings OJ L 141, 5. јун 2015, стр. 19–72.

## BREXIT AND THE NEW IMAGE OF EU CORPORATE WORLD

### SUMMARY

The United Kingdom has emerged as one of the leading EU countries in the area of business law – during the formation of the company (due to the lack of minimum capital requirements), as well as during the cessation of companies due to a large number of available options for financially distressed companies. The process of withdrawal of the UK from the EU membership has raised the issue how this will affect the position of companies that have used benefits of the British legal regime and how the image of the new corporate world in the EU will further be developed. This is especially important for the issues of the establishment of freedom and for the insolvency procedures, i.e. the application of Regulation on insolvency proceedings. The answer depends on the manner in which Brexit will be performed. The theory has developed three possible models: “hard Brexit” (the UK leaves without any further agreement beyond WTO agreements), “soft Brexit” (the UK remains in the single market through EFTA and EEA membership), or bilateral agreement between the UK and EU countries. The “hard Brexit” would have the hardest impact on the future business relations between the UK and EU. Namely, this type of exit means the loss of benefits accrued from the Single market membership, i.e. freedom of establishment in the Member State, cross-border mergers. The major impact will certainly be on the market for financial services, where the loss of “passporting rights” means that the UK company would have to obtain license in each Member State in order to provide financial services on its territory. This also means that London would lose some of its attractiveness as an access point to the Single Market for foreign companies. In the domain of insolvency law, “hard Brexit” means that the European Insolvency Regulation (EIR) would no longer apply and recognition and execution of court decisions would be conducted through national laws. The “soft Brexit” would mean that the UK retains EEA membership and has all the benefits of the Single Market access in the domain of company law and financial law regulation. However, EIR would no longer apply because its text has no EEA relevance. The major problem with this form of exit would be the lack of influence on the decision-making process in the EU, while having the obligation to implement all the legislation. The bilateral agreement approach can have various forms. Nevertheless, it is possible that negotiators would use tailor-made agreement that reflects the undeniable ties between the two entities.

**KEYWORDS:** Brexit, the EU, company law, insolvency law.



ТАТЈАНА М. ВУЛИЋ<sup>1</sup>

МАРТА С. МИТРОВИЋ

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет  
Департаман за комуникаологију и новинарство

## ТАБЛОИДИЗАЦИЈА ШТАМПЕ У СРБИЈИ КАО ПОСЛЕДИЦА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** Почетак ХХИ века обележио је растући број таблоида свуда у свету, па и у Србији, тако да ову деценију готово можемо означити као деценију таблоидног новинарства. На ову појаву утицали су, пре свега, комерцијални разлози, али не можемо заборавити ни тренд одсуства одговорности за јавно изговорену реч. Последњих десетак година у Србији углавном су, међу дневним листовима, покретани само таблоиди, а сами њихови тиражи чини се да могу да потврде хипотезу да је демократија много подстицајнија за таблоидну, него за озбиљну штампу. За Гиденса глобализација има дубље корене у прошлости – „термин глобализација је дошао ниоткуда да буде свугде“ (Гиденс, 2003). Отуда је, и када су у питању медији, сам процес глобализације помогао да се таблоидизација прошири и укорени. За потребе овог рада, посматраћемо пет дневних новина: *Политику*, *Блиц*, *Данас*, *Курир* и *Информер*, и квантитативном и квалитативном анализом маркирати таблоидне наслове и вести с елементима таблоидизације.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, таблоидизација, дневна штампа, наслови, вест.

---

### УВОД

Док је, с једне стране, нови миленијум донео брз развој информационих технологија које су унапредиле масмедије, с друге, премрежени медијски свет данашњице, тражећи упориште за нарастајући тренд таблоидизације, све више функционише по матрици *esse est percipi* – бити значи бити опажен<sup>3</sup>. Савремено друштво донело је као готово једину важећу логику – логику комерцијалних односа, доминантан императив обиља сензације и забаве у коме се формулом

---

<sup>1</sup> tatjana.vulic@filfak.ni.ac.rs

<sup>2</sup> Рад је у оквиру пројекта број 179008 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

<sup>3</sup> Фундаментално начело Џорџа Берклија, ирског филозофа и теолога, једног од најпознатијих представника субјективног идеализма.



ССС (секс, спорт, скандал) пуне новински ступци, како би задовољили читалачки „укус“ медијатизованог човека. Да ли медијатизовано друштво почива на Алташаловој (1984) теорији тржишта? Према овој теорији, медији служе само онима који их плаћају. Да ли је могуће да човек модерног доба заборави потребу за етичном, професионалном информацијом и замени је шећерном водицом коју нам нуде мајстори опсене, креирајући мало-помало наша бића као аморфну масу, која не мисли и нема критичку свест о ономе што нам се дешава? Херман и Мекчесни (2004) заговорници су становишта да ће се утицај глобалних медија на локалне културе кретати између доминантних, мање доминантних и подређених, али да ће у том односу чак и доминантне културе бити погођене због економско политичке снаге водеће културе. И док се читав свет незадрживо мења, чини се да је медијатизовани човек новог времена променио и свој однос према знању. У жељи и исконској потреби да буде информисан о свету и догађајима који нас окружују, он постаје пуки сакупљач информација – података, док се сама информација претвара у незнање. Наиме, знање можемо разумети као промишљеност и развијен критички однос према информацији. Човек савременог доба све чешће, уместо да има самосвест и критичку дистанцу према стварности, постаје конформиста према свему што медији нуде. Ковач и Розенстил (2006) као примарну сврху новинарства дефинишу достављање информација грађанима, захваљујући којима ће бити слободни и учествовати у процесима договарања и управљања. Међутим, данас медији више не преносе само поруке већ активно стварају нова значења, свест, етику, културу. Пласирањем одређених идеја и ставова, медији обезбеђују успавану масу, која, у зависности од воље креатора, чува или тражи промену одређеног друштвеног поретка. Како тврди Арацки (2010) „упорним понављањем, форсирањем одређених тема и слика [...] медији опредељују категорије попут 'демократско-антидемократско', 'људска права', 'цивилизацијске вредности', 'национални интереси', 'међународна заједница' и сл., чиме се директно утиче на формирање 'светског глобализованог јавног мињења'“ (Арацки, 2010, стр. 8).

Демасификација јавног простора створена је појавом и развојем прво књиге, а касније и других медија, штампе, радија и телевизије, омогућавајући продукцију идеја у свим правцима и стварајући подлогу за убрзану демократизацију друштва. Интернет, дигиталне платформе, дигитализација медијског садржаја, друштвене мреже и онлајн медији створили су основ да медијски садржаји сада и одмах буду доступни било ком кориснику на планети. У исто време, омогућили су и далеко веће услове за друштвени активизам и демократизацију. Као паралелан процес кренула је, готово ураганском снагом, криза штампе и саме новинарске објективности, подстицана све бржим упливом таблоидизације, која је упориште нашла у глобализацији. Глобализација је, новим језиком изокренутог значења, створила виртуелну реалност у којој збуњени конзумент медијских садржаја тумара. „Јавност је несигурна и покушава да схвати шта се догађа и шта се с тим у вези може урадити“ (Мандер и Голдсмит, 2003, стр. 15). Савремена цивилизација готово и да не схвата да монопол у стварању духовног простора данас припада масмедијима, односно комуникацијским империјама које снажним технолошким чудима у наше домове уносе слике других људи. Како Јевтовић истиче: „Укидајући географску дистанцу

(све се то дешава пред нашим очима) и психичку изолованост (можда ћемо ми бити следећи), они постепено освајају наше слободе, али и мишљења, ставове, навике, моделе понашања“ (Јевтовић, 2007, стр. 102). Прибављање и размена информација, чини се, постају водећи циљ и услов егзистенције савременог човека у глобалном друштву. Информисаност постаје неопходан предуслов демократског делања.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И МЕДИЈИ

Гиденс глобализацију појашњава као један од најкомплекснијих и у исто време најспорнијих феномена савременог друштва: „термин глобализација је дошао ниоткуда да буде свутде“ (Гиденс, 2003, стр. 143). Појмовно и категоријално глобализација је непрецизно дефинисана, иако је једна од најучесталијих термина у области друштвених наука. Процес глобализације, посматран из историјског угла, условљен је хуманистичким идеалом јединства, разменом идеја, заједништва људи. Посматрано с хуманистичког становишта, крајњи циљ глобализације јесте напредак човечанства. У техничком смислу, развој телекомуникацијских технологија условљава сам процес глобализације, док из економског угла глобализација најчешће означава глобалан утицај класичног либерализма – идеју слободног тржишта. У политичком и културолошком смислу, под глобализацијом, како у теорији, тако и у пракси, најчешће се подразумева доминација западних образаца мишљења, стварања, понашања, живота. За Гиденса би се глобализација могла дефинисати као „јачање друштвених односа широм света којима се повезују међусобно удаљена места, тако да локална дешавања обликују догађаји који се одвијају на великој удаљености и обрнуто“ (Гиденс, 1998, стр. 64).

Међу теоретичарима постоје опречна становишта о ефектима медијске глобализације. С једне стране, оптимисти заговарају становиште да све развијеније и моћније технологије стварају основ за бољи и бржи приступ информацијама, а сама медијска глобализација води до процвата демократије у свету. Антиглобалисти и критичари медијског империјализма, с друге стране, упозоравају да глобални медијски поредак води ка централизацији медијске моћи, комерцијализацији и неутралисању значаја јавних емитера. Иако директна веза између медија и глобализације није увек јасно исцртана, слободно можемо рећи да их не можемо одвајати. Рантанен (2005) сматра да су многи теоретичари заборављали или минимизирали утицај медија на цео концепт глобализације доводећи у везу једино технолошку компоненту, не указујући ниједног тренутка на значајну, покретачку улогу медија у процесу глобализације. На повезаност медија и глобализације указивао је, готово пре пола века, Маклуан (1973), повезујући „глобално село“ са слоганом „медиј је порука“. Чини се да тада почињу и истраживања утицаја и ефеката медија на глобализацију и глобализације на медије, као и теоријска промишљања и сучељавања глобалиста и антиглобалиста. Оно што је евидентно јесте то да је медијска глобализација узроковала радикалне промене у медијима и самом медијском окружењу. Фидлер (1997) трансформацију кроз коју медији пролазе услед сложеног узајамног дејства препознатих потреба, конкуренције, као и различитих друштвених и технолошких иновација још 1990. године назива

ВУЛИЋ, МИТРОВИЋ: Таблоидизација штампе у Србији као последица глобализације медијаморфоза. У друштву XXI века, медијима се управља по логици конкурентских односа у којима се сама информација посматра као добра само ако се добро и продаје. Све осим тржишне исплативости није вредно, тако да су императиви информисања постале сензација, забава и шокантна представа, док се сама информација баца у запећак. Упливом оваквих стандарда у нови миленијум, почела је да буја криза новинарске објективности, професионалних стандарда, као и уопштено криза штампе. И као што је глобализација донела незадржив развој техничко-технолошких проналазака, који су унапредили медије и створили могућност да се информација сазна сада и одмах у било ком делу света, исто тако је гурнула новинарство у незадрживу бујицу таблоидних садржаја; и то не само у таблоидима, који су и до тада постојали, већ у свим медијима. Погодно тло таквом тренду јесу друштвено-политички, економски, социјални и културни услови који су данас изразито неповољни за промовисање истинских вредности. Аспекти који утичу на таблоидизацију медија јесу политички, комерцијални, друштвено-културолошки, медијски аспекти. Таблоидизација се везује за комерцијализацију и прилагођавање вредности-ма које тржиште диктира. Комерцијални аспект је доминантан и челично прикривен опсеном за читаоце да у таблоидима нема недодирљивих, да не постоје табу-теме, да се бори за обичног малог човека; нуде се брза разјашњења дневних проблема и друштвених криза. Све то доводи таблоиде до, за озбиљну штампу, невероватних тиража.

## ТАБЛОИДИЗАЦИЈА СРПСКЕ ШТАМПЕ

Штампа настаје као наслеђе грађанског капиталистичког друштва. На почетку се под појмом штампа подразумевало све што се умножавало на штампарској преси, да би се овај појам ближе одредио пред крај XVIII века. Од тада се под појмом штампа, како наводе Бјелица и Јевтовић (2006), подразумевају само она издања која се појављују периодично, а то су новине и часописи.

Таблоидно новинарство јавило се почетком XIX века<sup>4</sup> и кроз историју се издваја пет периода таблоидизације: пени прес (*penny press*) тридесетих година XIX века, доба Херца и Пулицера крај XIX века, џез (*jazz*) журнализам двадесетих година XX века, борба с јачим новим медијем – телевизијом седамдесетих година XX века и крај XX и почетак XXI века, који се издваја као период снажне таблоидизације, који је захватио не само штампане већ и друге медије (Тодоровић, 2006). Иако различити и са својим спецификумима, сваки од ових периода као иницијацију имао је профит и даље битисање на медијском тржишту. За таблоидно новинарство углавном се везује пејоративно значење и подразумева новинаре и медије који не поштују стандарде традиционалног професионалног новинарства. Таблоидно новинарство својим конзументима нуди, уместо објективних чињеница и факата, атрактивне информације зачињене сензационалистичким насловима, графичком опремом и наративним писањем. Први пут је реч таблоид употребљена 1884. године. Термин је позајмљен из фармације, а први пут га је употребио Хенри

---

<sup>4</sup> Први таблоид – *The World* штампан је 1884. године.

Велком, власник фармацеутске куће „Burroughs Wellcome & Co“ како би означио мале таблете које садрже велике концентроване дозе одговарајућег лека (Маловић, 2014).

Таблоиде карактерише, пре свега, тржишна оријентација и Келнер (2004) дефинише их као комерцијални облик медијске културе створен „ради профита и дистрибуиран у виду робе“, чији ће се продукт добро продавати захваљујући чињеници што су популарни. Сензационалистички наслови, велике фотографије доминантне у односу на сам текст, избор тема који је, пре свега, забавног карактера и највише у вези са естрадом и познатим личностима, основне су карактеристике таблоида.

Зоран Јевтовић у ауторском тексту под насловом „Медијско рекетирање“ у дневним новинама *Данас*, сматра да „то је тајна њихових тиража, јер стилем примереним слабије образованој публици пишу и говоре о табуима, ласцивно откривајући интима личности које својим појавама привлаче пажњу публике. Таблоиди материјализују друштвену свест, а ако је грађанско друштво у 'пеленама', јасно је да ни штампа не може имати одговарајући квалитет. Они објављују оно што аналитички дневници и не помишљају, тако да релаксирана и увек знатижељна публика готово нема дилема када застаје пред интригантним сликама или огромним насловима који маме са трафика. Без политичких афера, сензација, секса, скандала, злочина и спорта садржај новина могао би, метафорично, стати на поштанску марку? Преношење званичних саопштења и информација посао је званичних медија, док таблоиди урањају у дубине приватности, свет интима, постајући тако контролори туђих живота, али и корективи друштвених аномалија“ (Јевтовић, 2008).<sup>5</sup>

Као кључне задатке таблоидних новина Селимас Милер (2001) наводи информисање и забаву читалаца, продају новина у што више примерака и придобијање што више оглашивача.

Као пандан таблоидима такозвана озбиљна штампа, за коју везујемо и синониме аналитичка, информативна, као и квалитетна штампа, посматра се као стуб јавног живота. Озбиљна штампа извештава о догађајима и појавама од јавног интереса, при чему даје увид у различита мишљења и ставове, креира јавну агенду и подстиче грађане на учешће у политичком животу. Ова штампа се држи етичких и нормативних правила, а Хабермас (1969) њу препознаје као „мотор јавног дискурса“ и сматра да има суштинску важност за развој демократског друштва. Суштинска разлика између таблоида и озбиљне штампе јесте у различитом приступу самом информативном материјалу. Наиме, срж и суштина озбиљне штампе јесте извештавање о јавној сфери (*Public Interes*), док се у таблоидима већина садржаја повезује за приватну сферу (*Human Interes*), нечија лична искуства, појединачне примере људских интереса и слично (Тодоровић, 2006).

Таблоидизација медија у Србији директно је везана за комерцијализацију, али и политизацију медија, као и отуђеност и пад система вредности у друштву у транзицији. Зато и можемо

<sup>5</sup> Видети: [http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/medijsko\\_reketiranje.26.html?news\\_id=142768](http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/medijsko_reketiranje.26.html?news_id=142768); приступљено 31. јула 2017. године.

ВУЛИЋ, МИТРОВИЋ: Таблоидизација штампе у Србији као последица глобализације

---

говорити о различитим аспектима који утичу на таблоидизацију медија, међу којима јасно препознајемо: политички, друштвено-културолошки, медијски и комерцијални аспект.

Претече таблоида у Србији појавиле су се 70-их година двадесетог века. Њихов наследник био је *Недељни шелеграф*, настао поделом *Телеграфа* на *Дневни шелеграф* и *Недељни шелеграф*. Прву пословну годину, 1997. (Слободна Европа, децембар 2005) овај лист дочекује са тиражом од 130 хиљада продатих примерака, што је устоличило као равноправног такмаца са до тада неприкосновеним *Вечерњим новостима* и раније *Политиком* (Домазет, 2014, стр. 415).

Први озбиљни тираж има таблоид *Национал*<sup>6</sup>. Касније су оснивани и други таблоиди, као што су *Балкан*, *Прес*, *Спартан*, *Српски национал*, који нису дуго опстали. Најзначајнији српски таблоид *Курир*<sup>7</sup> основан је 2003. године и све до данас, по тиражу и утицају, држи челну позицију међу таблоидима. Сада се за место најтиражнијег таблоида бори са *Информером*<sup>8</sup>.

Бујање таблоида у Србији узроковали су, пре свега, комерцијални разлози, зачињени свим аспектима таблоидизације. Друштвенополитички, економски, културни и социјални услови у српском транзиционом друштву, дубоко разореном ратовима, санкцијама, нерасветљеним убиствима, пљачкама, политичким скандалима и привредним аферама, били су погодна тло да се на медијској сцени Србије умноже таблоиди. Процес глобализације допринео је да се таблоидизација у Србији укорени. Приметан је и изостанак одговорности за јавно изговорену реч, као и за кршење како етичких кодекса, тако и правнонормативних аката и закона<sup>9</sup>.

За потребе овог рада, истражићемо колики је интензитет таблоидизације у вестима од јавног значаја у најзначајнијим и најтиражнијим дневним новинама у Србији. Определили смо се за штампу различитог карактера, и то: двоје озбиљних новина – *Политика* и *Данас*, два полутаблоида – *Блиц* и *Вечерње новости*, и два таблоида – *Курир* и *Информер*. Овим истраживањем покушаћемо да утврдимо да ли је таблоидизација захватила штампу уопште, те да ли можемо да констатујемо да је евидентно дошло до кризе штампе, а тиме, на својеврстан начин, и кризе саме новинарске објективности, као светог постулата новинарске професије.

---

<sup>6</sup> *Национал* је почео да излази 2001. године, рекламирао се као „први српски таблоид“. Стоти број штампан је у тиражу од 98.000 примерака. Престао је да излази у време ванредног стања после убиства премијера Зорана Ђинђића 2003. године, када је забрањен. Касније је Уставни суд донео одлуку да је одлука о забрани овог таблоида била неуставна. Видети: <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1241992&print=yes>, приступљено: 25. јула 2017. године.

<sup>7</sup> Први број *Курира* изашао је 6. маја 2003. године. Оснивач и власник је Радослав Раја Родић. Данас је део Adria Media Group. За кратко време успео је да постигне тираж готово незамислив за Србију – 200.000 продатих примерака.

<sup>8</sup> *Информер* је основан 2012. године, убрзо након парламентарних избора у Србији.

<sup>9</sup> У прилог томе говори и истраживање које је обавила Сњежана Миливојевић 2004. године под називом „Таблоидизација дневне штампе у Србији“. Видети: <http://pescanik.net/mediji-u-srbiji/> приступљено 28. јула 2017. године.

## ИСТРАЖИВАЊЕ С РЕЗУЛТАТИМА И ДИСКУСИЈОМ

Таблоидизацију није баш тако лако дефинисати, међутим, могуће је препознати њена основна обележја уз помоћ којих можемо обавити систематичну поделу и приступити истраживању. Конбои (2010) уочава да се под таблоидизацијом може подразумевати: повећање удела вести о славнима, забави, животном стилу и личним темама; пораст сензационализма, коришћење слика и наслова у форми слогана и вулгаризацију језика; смањење удела вести из света, као и о јавним питањима укључујући и политичке догађаје, скраћивање прича и конвертовање с агендом популарне културе, посебно телевизијске. Овакав приступ доводи да се, при вредновању догађаја, као значајни препознају забавни и догађаји који у себи носе емотивни набој, који се у штампи презентују визуелно атрактивно, а „тврде“ вести се хибридују и пишу структуром и стилем „меких“ вести. На тај начин таблоидизација доводи до деградирања саме информативне вредности вести, при чему се и вести од јавног значаја тривијализују и банализују. За Спаркса (2000), једна од кључних тенденција у самој таблоидизацији вести управо јесте пораст популистичког покривања политичких тема и на тај начин се доводи у питање сама социјална функција штампе од које се очекује да догађајима приступа далеко аналитичније у односу на електронске медије.

Циљ рада је да утврдимо колико се у вестима актуелне чињенице и садржаји од јавног значаја интерпретирају површно, сензационалистички и забавно, како бисмо потврдили тренд таблоидизације српске дневне штампе.

Генерална хипотеза – таблоидизација је упливала и у такозвану озбиљну штампу у Србији, а притом ни традиционално најзначајније рубрике у дневној штампи нису поштеђене таблоидизације.

Посебне хипотезе:

1. тренд таблоидизације у српској штампи препознаје се и у озбиљној штампи;
  2. у вестима од јавног значаја препознаје се таблоидни приступ;
  3. у озбиљној штампи *Политика* и *Данас* мањи је интензитет таблоидизираних вести у односу на остале анализиране дневне новине (*Вечерње новости*, *Блиц*, *Курир* и *Информер*).
- Анализом смо обухватили вести из рубрика „Политика“, „Друштво“, „Свет“, „Економија“ и „Хроника“. Рубрике „Култура“, „Забава“ и „Спорт“ изостављене су с обзиром на то да је у њима дозвољено наративно писање. Анализиране су дневне новине: *Политика*, *Данас*, *Вечерње новости*, *Блиц*, *Курир* и *Информер* у периоду од 12. до 18. јуна 2017. године – укупно 40 примерака дневних новина. Оваквим одабиром дневне штампе обухватило смо готово све најзначајније новине које излазе у Србији. Критеријум за одабир био је садржај, тако да смо уврстили такозвану озбиљну штампу, полутаблоиде и таблоиде.

Тренд таблоидизације препознавали смо на основу следећих индикатора: сензационалистички наслов, вести писане методом одложеног дејства уместо обрнутом пирамидом, етикетање, претпостављање и нагађање приликом писања вести, анонимни извори.



## ПОЛИТИКА

Квантитативном анализом (табела 1) у периоду од 12. до 18. јуна 2017. године установили смо да је у рубрикама: „Свет“, „Догађаји дана“, „Политика“, „Друштво“, „Хроника“, „Србија“, „Београд“, „Регион“ и „Економија“, објављено 116 вести, од којих 15 таблоидног карактера. Проценат од 12,93% можемо посматрати као забрињавајући, с обзиром на то да се ради о најстаријим, најугледнијим и најугицајнијим дневним новинама у Србији, које се етаблирају као озбиљне дневне новине. Међутим, приказујући ове резултате морамо да напоменемо да их не можемо тумачити као потпун, целовит и коначан одговор на истраживање у вези с таблоидизацијом вести. Наиме, морамо да скренемо пажњу да је истраживање захватило једну недељу одабрану на основу случајног узорка. У сваком случају, с правом смо истакли да јесте забрињавајућа чињеница да смо у овој недељи препознали прилично висок проценат таблоидних вести.

Датум	Укупно вести	Број таблоидних вести	Проценат
12. јун 2017.	12	5	41,67
13. јун 2017.	21	1	4,76
14. јун 2017.	23	2	8,69
15. јун 2017.	11	3	27,27
16. јун 2017.	15	1	6,67
17. јун 2017.	23	3	13,04
18. јун 2017.	11	0	0
Укупно	116	15	12,93

**Табела 1.** Приказ броја таблоидних вести у односу на укупан број вести у дневним новинама *Политика*

Као илустрацију навешћемо примере таблоидних, сензационалистичких наслова вести које смо уочили на корпусу на коме смо обавили истраживање. На пример, у рубрици „Друштво“, 12. јуна 2017, на страни 9: „Осама бин Ладен на сајту предшколске установе“ (аутор В. Р.) следећег дана, 13. јуна, у рубрици „Свет“, на страни 2: „Незадовољни угоститељ нокаутирао градоначелника“ (аутор непознат), или на пример 17. јуна у рубрици „Београд“, као најзначајније вести двомилионског града нашле су се под насловима на страни 14: „Журка ретривера на земунском кеју“ (аутор Б. В.) и „Мрњау викенд у КЦ Град“ (аутор Б. В.).

## ДАНАС

У дневним новинама *Данас* у посматраном периоду у рубрикама: „Политика“, „Друштво“, „Економија“, „Глобус“, „Нови Сад“ и „Хроника“, објављено је 96 вести, од којих су три таблоидног карактера. Проценат таблоидизираних вести јесте 3,125 и од свих анализираних дневних новина је најнижи (табела 2).



Датум	Укупно вести	Број таблоидних вести	Проценат
12. јун 2017.	18	0	0
13. јун 2017.	24	0	0
14. јун 2017.	17	0	0
15. јун 2017.	16	2	12,5
16. јун 2017.	11	1	9,09
17. и 18. јун 2017.	10	0	0
Укупно	96	3	3,125

**Табела 2.** Приказ броја таблоидних вести у односу на укупан број вести у дневним новинама *Данас*

Осим констатације да су уочене таблоидне вести, морамо да нагласимо да ове дневне новине највише држе до квалитета садржаја, који их и сврстава у озбиљне новине. Међутим, и у овим новинама уочили смо, 13. јуна, у рубрици „Друштво“, на страни 6, таблоидни наслов „Тукли га јер је Ром“ (аутор М. М. С.).

### ВЕЧЕРЊЕ НОВОСТИ

Дневне новине *Вечерње новости*, како се јасно уочава у табели 3, у овом периоду објавиле су 240 вести у рубрикама: „Политика“, „Друштво“, „Свет“, „Суседи“, „Са свих страна“, „Србија“, „Економија“, „Хроника“ и „Репортаже“, од чега су 42 маркиране као таблоидне. У процентима, однос укупног броја вести и таблоидних је 17,5%. Као пример таблоидних наслова ових вести указаћемо на поједине.

Датум	Укупно вести	Број таблоидних вести	Проценат
12. јун 2017.	37	4	10,81
13. јун 2017.	35	13	37,14
14. јун 2017.	44	8	18,18
15. јун 2017.	37	5	13,51
16. јун 2017.	35	6	17,14
17. јун 2017.	34	1	2,94
18. јун 2017.	18	5	27,78
Укупно	240	42	17,5

**Табела 3.** Приказ броја таблоидних вести у односу на укупан број вести у дневним новинама *Вечерње новости*

У рубрици „Суседи“, на страни 8, 13. јуна, објављен је текст „Маровић још болује“ (аутор С. Ђокић); „И вепар у надници“ (аутор Н. Ј.) наслов је вести у броју од 15. јуна, на страни 21, у рубрици „Србија“; дан касније, 16. јуна, на страни 5, у рубрици „Друштво“ објављен је текст „Екологија 'прекинула' час“ (аутор Ј. С.); на страни 13, у „Хроници“ текст „Пушком терао на брак“ (аутор Д. Р.), као и „Пецони у суд са штапом, али тужилац није дошао“ (аутор Н. Б.); у рубрици

ВУЛИЋ, МИТРОВИЋ: Таблоидизација штампе у Србији као последица глобализације „Свет“, страна 8, од свих догађаја који су се дешавали у „глобалном селу“, 17. јуна, уредништво се определило за вест из Пољске под насловом „Шверцовали сина у коферу“ (аутор непознат).

## БЛИЦ

У дневним новинама *Блиц* посматрали смо таблоидне вести у односу на укупан број вести, објављених у рубрикама: „Тема дана“, „Политика“, „Друштво“, „Економија“, „Хроника“ и „Репортажа“. Од укупног броја вести – 289 препознали смо, на основу опредељених индикатора, 78 таблоидних, што чини 26,99% (табела 4).

Датум	Укупно вести	Број таблоидних вести	Проценат
12. јун 2017.	29	6	20,69
13. јун 2017.	47	8	17,02
14. јун 2017.	44	17	38,64
15. јун 2017.	48	15	31,25
16. јун 2017.	51	15	29,41
17. јун 2017.	50	15	30
18. јун 2017.	20	2	10
Укупно	289	78	26,99

Табела 4. Приказ броја таблоидних вести у односу на укупан број вести у дневним новинама *Блиц*

Како су ове дневне новине по садржају полутаблоид, отуда не чуди присуство у високом проценту таблоидних вести. „Занимљив“ таблоидни наслов уочили смо 16. јуна у рубрици „Свет“, на страни 8: „Нокаутирао посланицу на пијаци“ (аутор непознат).

## ИНФОРМЕР

У независним дневним новинама *Информер*, који се приликом самог оснивања определио за таблоидни садржај, па и у својој маркетиншкој кампањи читаоцима скреће пажњу да су „најчитаније, најјефтиније, најтиражније, најутицајније дневне новине“, <sup>10</sup> присутно је 30,56% таблоидних вести. Ове новине, према уређивачкој концепцији, определиле су се за „озбиљне“ рубрике под називом „Ударне вести“ и „Вести“ и оне су и биле предмет нашег истраживања. Уочили смо укупно 144 вести, од чега 44 таблоидних. Доминира визуелни садржај – фотографије,

<sup>10</sup> Видети: <http://www.informer.rs/vesti/srbija/100207/FOTO-DOMINACIJA-INFORMERA-SAJMU-MEDIJA-Najvece-zvezde-najbolje-novine>

међутим, у овој недељи креатори препознатљивих сензационалистичких наслова баш и нису били посебно креативни.

Датум	Укупно вести	Број таблоидних вести	Проценат
12. јун 2017.	31	13	41,93
13. јун 2017.	27	9	33,33
14. јун 2017.	30	10	33,33
15. јун 2017.	14	4	28,57
16. јун 2017.	23	4	17,39
17. и 18. јун 2017.	19	4	21,05
Укупно	144	44	30,56

**Табела 5.** Приказ броја таблоидних вести у односу на укупан број вести у дневним новинама *Информер*

У викенд издању од 17. и 18. јуна ипак смо уочили карактеристичан наслов вести за ове новине: „Ждрао по ресторанима“ (аутор непознат), у рубрици „Вести“, на страни 8, али и у току недеље у рубрици „Ударне вести“, 14. јуна, страна 1: „Црна Гора је на ивици рата“ (аутор непознат). На страни 3 исте рубрике, 15. јуна, „Воли да се слика го и у гејевској пози!“ (аутор непознат), а дан касније, 16. јуна, на страни 4: „Отказао конференцију због мало новинара“ (аутор непознат). Све вести су за тему имале познате и јавне личности који су политички противници Српске напредне странке или су претходних дана имали јавну активност која је била против владајуће странке.

#### КУРИР

У табели 6 приказан је укупан број вести у *Куриру* – 235 објављених, од чега је таблоидних било 71 (30,21%). Посматране рубрике у овим новинама биле су: „Вести“, „Хроника“, „Планета“ и „Србија“. Висок проценат је очекиван и у складу с уређивачком политиком *Курира*. Међу насловима од 12. до 18. јуна 2017. године, сензационалистички карактер уочен је у више текстова.

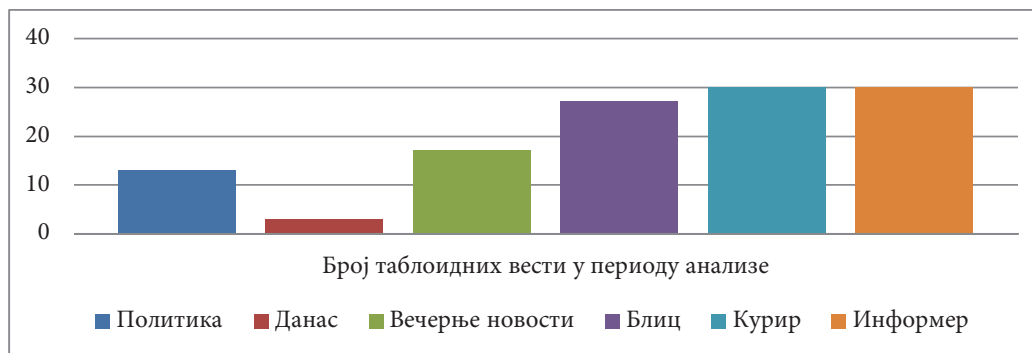
Датум	Укупно вести	Број таблоидних вести	Проценат
12. јун 2017.	24	10	41,67
13. јун 2017.	40	11	27,5
14. јун 2017.	41	12	29,27

Датум	Укупно вести	Број таблоидних вести	Проценат
15. јун 2017.	24	8	33,33
16. јун 2017.	41	14	34,15
17. јун 2017.	35	9	25,71
18. јун 2017.	30	7	23,33
Укупно	235	71	30,21

**Табела 6.** Приказ броја таблоидних вести у односу на укупан број вести у дневним новинама *Курир*

У понедељак 12. јуна, у рубрици „Планета“, на страни 14, сазнајемо да је „Канађанин косио траву пре торнада“ (аутор непознат); у „Хроници“ на 10. страни објављен је текст „Ишао средином пута, па га ударио ауто“ (аутор С. С.), а на страни 9, у рубрици „Вести“ сазнајемо да су „Исламисти хаковали сајт вртића“ (аутор непознат). Следећег дана, у „Вестима“ страна 5, откривамо да је „Тома китио еврима младу певачицу“ (аутор С. Д.), док је „Трамп упао на свадбу“ (аутор непознат) – рубрика „Планета“, страна 15. наслови вести „Убио сам жену јер ме је варала“ (аутор М. М.), на страни 11, у рубрици „Хроника“, и „Хтео да се спали, па одустао после кафе“ (аутор непознат), на страни 15, у рубрици „Планета“, објављени су 14. јуна 2017. године. У рубрици „Вести“, на страни 6, и „Планета“, на страни 13, од 15. јуна, објављени су наслови: „Трудна бабица у колима породила жену“ (аутор Д. Т.) и „Помоћница министра продаје се на аукцији“ (аутор непознат); 16. јуна у „Хроници“, на страни 12, „Фарбао столицу па пао са терасе“ (аутор Б. Р.).

У графикону 1 јасно се види однос броја таблоидних вести међу анализираним дневним новинама у периоду од 12. до 18. јуна 2017. године. Таблоидне вести најмање су присутне у дневним новинама *Данас* (3,125%), док је нешто већи проценат у *Политици* (12,93%); следе *Вечерње новости* (17,5%), *Блиц* (26,99%), *Курир* (30,21%) и *Информер* (30,56%). Овим смо потврдили и нашу трећу посебну хипотезу која се односила на компарацију интензитета таблоидних вести међу анализираним новинама.



Графикон 1. Компаративни приказ процента таблоидних вести у анализираним новинама

Таблоидни садржај вести од јавног значаја уочен је у свим анализираним дневним новинама. Међутим, морамо да истакнемо да ове резултате не можемо да тумачимо као потпун, целовит и коначан одговор на проблем таблоидизације озбиљних вести у српској дневној штампи. Наиме, морамо да скренемо пажњу да је истраживање захватило једну недељу одабрану на основу случајног узорка, без неког спецификаума за посматрање. Можемо само да претпоставимо да би се и на већем броју примерака ових новина и у дужем временском интервалу показао исти или сличан интензитет таблоидних вести у новинама *Политика*, *Данас*, *Вечерње новости*, *Блиц*, *Информер* и *Куир*.

## ЗАКЉУЧАК

Таблоидизација је део велике индустрије масмедија која живи од скандала, трачева, примамљивих и свима разумљивих садржаја. За креаторе садржаја глобалних комерцијалних медија, важећи „критеријум“ за одабир вести јесте таблоидна мантра: што више сензационализма и забаве, јер то је оно што продаје новине. Таблоидизација је давно уочена у медијима, али је до бујања дошло крајем прошлог века, са све израженијим глобализацијским процесима.

Уплив таблоидизације и развој таблоидног новинарства у Србији десили су се почетком деведесетих година прошлог века. Друштва у транзицији карактерише низак степен сваке, па и медијске културе, што се, пре свега, манифестује посредством јаких сукоба појединаца и група готово на свим нивоима. То је створило добар основ за мултипликовано оснивање таблоида, али и за продор таблоидних садржаја и у квалитетне, озбиљне медије. Занимљиво је да су у Србији најповољнији услови за развој таблоидног новинарства створени након демократских промена 2000. године.

Кретања на тржишту штампе у Србији указивала су на то да је демократија много подстицајнија за булеварску него за одговорну штампу. Тиражи успешних таблоида стабилно су растли, док је продаја и најтиражније вечерње штампе и полутаблоида стагнирала или опадала (Миливојевић, 2009).

Данас смо суочени с далеко већим проблемом него што су профитна, комерцијална оријентација таблоида и њихова забављачка функција. Суочени смо с нестајањем аналитичних, озбиљних новина, што је, између осталог, последица процеса таблоидизације. Истраживање које смо обавили то и потврђује, с обзиром на то да смо уочили присуство таблоидних вести у свим анализираним новинама, од којих су *Данас* и *Политика*, по свим критеријумима, озбиљне новине. Како би се привукла пажња читалаца, уредништво се све чешће опредељује да медијске садржаје „омекша“, чак и када се ради о вести, која је, као новинарски жанр, пре свега фактографска и у којој нису дозвољени став, суд, интерпретација и друго. Да ли су у основи овог приступа само тржишна оријентација и профит, или је крајње исходиште да се креира јавно мњење које без рационалног увида у догађаје и појаве, са емоционалним набојем и сензационалистичким односом према догађајима, појавама и личностима, постаје далеко лакша мета онима који управљају центрима моћи?

Да ли постоји пут повратка масовних медија ка основној постулатној друштвено одговорној улози и маргинализовању креирања информације – вести попут било ког другог производа оријентисаног по тржишним критеријумима? Могући одговор можемо тражити у враћању дигнитета новинарској професији, у професионалној саморегулацији, ефикаснијем правосуђу, као и у креирању одговорне националне културне стратегије. Друштво дубоко заглибљено у таблоидно живо благо, као што је наше, сада и одмах требало би да приступи сизифовском послу промене вредносне матрице таблоидизираних читалачке публике улагањима у квалитет озбиљне штампе, као и процесу медијског описмењавања грађана.

## ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Altschull, J. H. (1984). *Agents of Power*. Longman: New York.

Арацки, З. (2010). *Транзиција медија у ери глобализације*. Београд: Институт за политичке студије.

Бјелица, М., Јевтовић, З. (2006). *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд, Универзитет примењених наука.

Гиденс, Е. (2003). *Глобализација – мити или стварности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Гиденс, Е. (1998). *Последице модерности*. Београд: „Филип Вишњић“.

Домазет, С. (2014). „Глобализација или суноврат у таблоидно друштво“, у В. Милисављевић (ур.). *Наука и глобализација*, 2/1. Универзитет Источно Сарајево, Филозофски факултет Пале, стр. 415–428.

Јевтовић, З. (2007). „Масмедијски преображај тероризма и религије у глобалном поретку“. *Политиколозија религије*, бр. 1, стр. 97–124.

Јевтовић, З. (2008). „Политичка (не)култура у загрљају таблоида (28. септембар 2007), у: *Нова српска политичка мисао*, посебна издања, Културна политика, 1/2008: Београд, стр. 183–200. Доступно на: <http://www.nspm.rs/posebna-izdanja/kulturna-politika.html#2>.

Јевтовић, З. (2008). *Политичка (не)култура у загрљају таблоида – Медијско рекетирање*. Дневне новине *Данас*. Онлајн издање доступно на: [http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/medijsko\\_reketiranje.26.html?news\\_id=142768](http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/medijsko_reketiranje.26.html?news_id=142768) [приступљено 31. јула 2017. године].

Келнер, Д. (2004). *Медијска култура*. Београд: Слио.

Ковач, Б., Розенстил, Т. (2006). *Елементи новинарства*. Подгорица: ЦИД – Институт за медије.

Conboy, M. (2010). *The language of newspapers socio-historical perspectives*. London: Continuum.

Маклуан, М. (1973). *Гуџенбергова галаксија: Цивилизација књиже*. Београд: Полит.

Маловић, М. (2014). „Комерцијални аспекти таблоидизације дневне штампе у БиХ“, у: В. Милисављевић (ур.). *Наука и глобализација*, 2/1. Универзитет Источно Сарајево, Филозофски факултет Пале, стр. 521–535.

Мандер, Џ., Голдсмит, Е. (2003). *Глобализација*. Београд: Слио.

Милер, С. (2001). *Tabloid Journalism, The Concise Encyclopedia of Ethics in Politics and the Media*. San Diego: Academic Press.

Миливојевић, С. (2009). *Таблоидизација дневне штампе у Србији*. Доступно на: <http://pescanik.net/mediji-u-srbiji/> [приступљено 28. јула 2017. године].

Rantanen, T. (2005). *The Media and Globalization*. London: Sage publications.

Sparks, C., Tulloch, J. (eds.) (2000). *Tabloid Tales: Global Debates over Media Standards*. New York: Rowman & Littlefield.

Тодоровић, Н. (2006). „Таблоидни јурнализам“. *ЦМ – часопис за управљање комуницирањем*, бр. 1, стр. 19–30. Доступно на: <http://www.fpn.bg.ac.rs/arhiva/sites/default/files/wp-content/uploads/CM01.pdf>.

Фидлер, Р. (2004). *Mediamorphosis – разумевање нових медија*. Београд: Слио.

Хабермас, Ј. (1969). *Јавно мњење*. Београд: Култура.

Херман, Е. С., Мекчесни, Р. В. (2004). *Глобални медији*. Београд: Слио.

<http://www.informer.rs/vesti/srbija/100207/FOTO-DOMINACIJA-INFORMERA-SAJMU-MEDIJA-Najvece-zvezde-najbolje-novine>

<http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1241992&print=yes>

<http://pescanik.net/mediji-u-srbiji/>

*Политика* од 12. до 18. јуна 2017. од броја 37.206, година СХIV, до 37.212, година СХIV.

*Данас* од 12. до 18. јуна 2017. од броја 7.196 до 7.201–7.202.

*Вечерње новости* од 12. до 18. јуна 2017, година LXIV.



*Блиц* од 12. до 18. јуна 2017. од броја 7.300 до 7.306.

*Информер* од 12. до 18. јуна 2017. од броја 1.559 до 1.564.

*Курир* од 12. до 18. јуна 2017. од броја 1.201 до 1.208.

---

TATJANA M. VULIĆ  
MARTA S. MITROVIĆ

## TABLOIDIZATION OF THE PRESS IN SERBIA AS A RESULT OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

The first decade of the 21<sup>st</sup> century was characterized by a growing number of tabloids both around the world and in Serbia, so this decade can almost be labelled as the decade of tabloid journalism. This phenomenon was mainly triggered by commercial reasons, but we cannot neglect the trend of a lack of accountability for publicly spoken words. In the past ten years in Serbia, tabloids were generally initiated as a section of the daily newsletters, and their huge circulation seems to be able to confirm the hypothesis that democracy is much more stimulating for tabloid press than for serious press. For Giddens, globalization has deeper roots in the past, "the term globalization has come from nowhere to be everywhere" (Giddens, 2003). When it comes to media, globalization process itself has helped tabloidization to expand and take root. For the purpose of this paper, the authors will take five daily newspapers: *Politika*, *Blic*, *Danas*, *Kurir* and *Informер* and use quantitative and qualitative analysis to identify tabloid headlines and news with the elements of tabloidization.

**KEYWORDS:** globalization, tabloidization, daily newsletters, headlines, news.

МАРИЈА К. ГАЉАК<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини с привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## СОЦИЈАЛНИ СТАТУС МЛАДИХ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ КАО ПОСЛЕДИЦА ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И РАТНИХ ДЕШАВАЊА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

---

**САЖЕТАК:** Неолиберална идеологија која прати процес глобализације, у циљу стварања светског тржишта на коме треба да се створе услови за слободан и несметан проток капитала, људи и свих врста роба и услуга, донела је крупне и радикалне промене у свим сферама човековог живота. Једна од битних последица савремених глобализацијских процеса је настајање „друштва ризика“. У тој расподели ризика посебно су лоше прошле економски неразвијене земље, земље са социјалистичким друштвеним уређењем чија је економија заснована на друштвеној својини и планској привреди, као што је случај са Србијом. Србија је да би се прикључила модерним и развијеним земљама света морала да започне процес постсоцијалистичке транзиције. Нажалост, Србија се пред овим великим задатком нашла у најнеповољнијем тренутку, у периоду када је започео процес распада Југославије и грађански рат, када су Србији уведене економске санкције, и када је кулминирао албански тероризам и сепаратизам на Косову и Метохији који је довео до НАТО бомбардовања 1999. године, насилног одвајања покрајине Косово и Метохија и стављање под управу УНМИК-а и КФОР-а. Сви ови процеси су се негативно одразили на живот и друштвени положај младих у Србији, а нарочито младих на Косову и Метохији који се налазе у стању безнађа и бесперспективности услед немогућности запослења. Циљ овог рада је да прикаже социјални статус и пораст незапослености и сиромаштва младог становништва у Косовској Митровици, која је услед свих ових процеса од једне типичне индустријске средине постала деиндустријализована и бесперспективна за младо становништво.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, рат, млади, социјални статус, незапосленост, сиромаштво.

---

---

<sup>1</sup> galjakmarija@gmail.com

## УВОД

Светски глобализацијски процеси чији је циљ стварање јединственог тржишта на коме ће бити створени услови за слободан и несметан проток и циркулацију капитала, радне снаге и свих врста робе и услуга, за последицу имају то да живимо у „друштву ризика“, како на глобалном, тако и на локалном нивоу.

Како пише Улрих Бек: „Глобализација доводи до ширења јефтине радне снаге, као и отпуштања великог броја запослених као вишкова радне снаге“ (Бек, 2001, стр. 54). У тој светској „расподели ризика“ посебно су лоше прошле економски неразвијене земље, земље које су биле социјалистичког друштвеног уређења и чија је економија била заснована на планској привреди, као што је то случај са Србијом. У овим земљама је настало велико сиромаштво, социјално раслојавање и пораст незапослених због деиндустријализације и замирања привредног живота. Оно што је најкарактеристичније за глобализацијске и транзицијске процесе јесте то што њихове негативне последице нису подједнако осетили сви слојеви у друштву. Сав терет негативних последица глобализације и транзиције поднело је радништво, сеоско становништво, незапослени, млади и радници отпуштени са посла. На удару сиромаштва и безнађа у целој Србији, а и на простору Косова и Метохије, први су се нашли пензионери и хендикепирана и инвалидна лица, радно неспособна лица и млади школовани и високо образовани кадрови који годинама не могу да нађу запослење, те најмлађа популација деце предшколског и школског узраста. Ови и други чиниоци довели су српско друштво до највећег степена беде, сиромаштва и безнађа.

Имајући у виду напред наведене чињенице, као и једно свеопште суморно стање које из дана у дан постаје све теже и бесперспективније, а полазећи од тога да као социолог радим у једној од кључних установа која се бави питањем превенције сиромаштва и која спроводи системске мере у заштити социјално уgroжених лица, породице и маргинализованих друштвених група, а то је Међуопштински центар за социјални рад у Косовској Митровици под чијом су ингеренцијом општине Косовска Митровица, Звечан, као и Пећ, Исток и Клина, у раду сам желела првенствено да укажем на тамну страну и последице процеса глобализације и приватизације у процесу транзиције који су условили процес деиндустријализације и замирања свих облика привредне активности и који за последицу имају пораст незапослености и сиромаштва свих категорија становништва, а посебно младих, како на нивоу целе Србије тако и на простору Косова и Метохије и Косовске Митровице.

## ТРАНСИЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ СТРУКТУРЕ И СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ ЗЕМАЉА У ТРАНСИЦИЈИ

Транзиција се најчешће дефинише као реформа и промена власничких односа, тзв. приватизација. Међутим, транзиција се не може поистоветити са приватизацијом, посебно са пљачкашком која је спроведена у Србији. Транзиција, уз демократизацију и демократизацију

државе, и у привреди значи више од приватизације, јер само у социјалној сфери значи другачију поделу одговорности и другачији начин финансирања (када је реч о институцијама у социјалној сфери). Са транзицијом се радикално повећава самоодговорност појединаца и породице, како за текући, свакодневни ниво живљења, тако и за социјалну сигурност, како у току радног века, тако и после у добу старости и немогућности рада и привређивања. Како наводи и Божо Милошевић: „Имајући у виду 'катастрофичне' услове у којима се савремено (постсоцијалистичко) српско друштво суочило са потребом структуралне трансформације, у последње две деценије, можемо да констатујемо да су ти услови само акутније изоштрили развојни глобализацијски тренд поновног историјског нарастања друштвених неједнакости“ (Милошевић, 2016, стр. 121).

Приватизацијом државне и друштвене својине у Србији дошло је до потпуне обуставе привредне активности свих великих предузећа и индустријских гиганата попут: „Завода Застава“ у Крагујевцу, „Рубина“, „Трајала“ и „14.октобра“ у Крушевцу, „Симпа“ и „Јумка“ у Врању, „Петолетке“ у Трстенику, „Магнохрома“ у Краљеву, „Слободе“ у Чачку, „Крушика“ у Ваљеву, „Зорке“ у Шапцу, „Сартида“ у Смедереву, „Новкабела“ у Новом Саду, МИН-а и ЕИ Ниш-а у Нишу, комбината „Трепча“ у Косовској Митровици, Фабрике шавних цеви у Урошевцу и др. Свако од наведених предузећа запошљавало је између 5.000 и 50.000 радника. По њиховом гашењу у овим градовима настао је период животарења, преживљавања и очекивања помоћи од државе. То је за директну последицу имало то да је: „У Србији 900.000 радника остало без посла“ (Лакићевић, 2001, стр. 97).

У прилог томе и Милошевић наводи: „Уколико се ослонимо на (новије) дводеценијске сазнајне доприносе појединих српских социолога, као и на емпиријске налазе, од којих су неки од њих образлагани у неколико петогодишњих извештаја (који су урађени у Социолошком институту Филозофског факултета у Београду), о карактеру постсоцијалистичке транзиције српског друштва, онда се може закључити да су све класе/слојеви – осим политичко-привредне елите – 'губитници транзиције'. Сви неповољни (и 'крупни') друштвени процеси, из 90-их година 20-ог века, не само да су осиромашили целокупно српско друштво- „гурајући“ га из круга привредно средње развијених у друштво 'капиталистичке периферије' – него су утицали да се то друштво реструктурише тако да се (и) у њему јасније препознаје диференцијација на малобројну, моћну и богату, елиту (као 'добитника транзиције') и осиромашену већину (као 'губитника транзиције')“ (Милошевић, 2016, стр.117). Наведени процеси сиромашења и раслојавања становништва и данас обележавају српско друштво, што се огледа у сталном порасту броја сиромашних са једне стране и малог броја богатих и моћних група и појединаца.

Глобално друштво које незаобилазно посматрамо из угла локалних услова и светског система почива на равнотежи два своја темеља, уједно и два своја супротна пола: експанзији либералног капитализма и активној социо-економској улози државе. У мери у којој су ова два пола у равнотежи читава глобална друштвена структура опстаје у релативној стабилности. Слабљење социјалне стабилности државе и њене економске моћи довело је до јачања неолиберализма и свих облика социјалне патологије, као што су сиромаштво, криминал, насиље, тероризам и

сл. У прилог томе и Петар Анђелковић наводи да: „Глобализација ствара могућност да транснационалне корпорације развијених капиталистичких земаља у циљу остваривања својих интереса (стицање профита) доминирају над националним економијама, а све под лажним изговором жеље развијених да подстакну развој неразвијених“ (Анђелковић, 2016, стр. 3). Ови процеси и појаве су захватили Србију после НАТО бомбардовања 1999. године и започете транзиције коју је обележила пљачкашка приватизација, гашење свих облика привредне активности, стварање великих контингента од радника који су изгубили посао, партијског разрачунавања и уништавања свих облика регуларног функционисања државе и њених институција на правним и законитим основама.

Искуства друштава која су у некој фази свог развоја успешно спровела крупне и корените реформе, прелазећи из једног типа економског система у други, као и оних која сада успешно остварују овај прелаз (попут Кине, Норвешке, Финске, Мађарске, Русије) наш политички врх, Влада и друге институције система не примењују, што нас је неминовно довело у стање економског банкрота и привредног криминала због пљачкашке приватизације, као и свих облика сиромаштва, у којем се данас налази преко 80% грађана Србије. Ово стање је на Косову и Метохији још теже, јер са применом Бриселског споразума српске државе и српских институција на овом простору више неће бити.

### СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ СРБИЈЕ И МЕРЕ ЗА ЊИХОВО ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ

Одмах по завршетку НАТО агресије 1999. године Србија се суочила са бројним нерешеним економским, политичким и социјалним проблемима. Држава је морала да предузме енергичне мере у решавању:

- 1) покретања процеса својинске трансформације над средствима рада која су била у статусу државне и друштвене својине,
- 2) покретања процеса производње,
- 3) снабдевања и тржишног регулисања цена основних прехранбених производа, комуналних услуга и електричне енергије,
- 4) обезбеђења основних услова здравствене заштите грађана,
- 5) обезбеђења права из области пензијског и инвалидског осигурања,
- 6) обезбеђења основних права из области социјалне заштите, бар на нивоу државног старања о социо-материјално најугроженијем становништву.

Болчић и Милић који су пратили промене српског друштва у транзицији покренуте процесом глобализације и духом неолибералне идеологије тврде да: „Промене српског друштва у транзицији нису само политичке и економске природе, већ су то и веома болни социјални проблеми, пре свега сиромаштво, незапосленост, беда, економска несигурност и безнађе становништва, проблеми у области становања, као и бројни облици криминала, насиља, терора и

других видова социјалне патологије. У условима доминације ових проблема над условима нормалног и достојанственог живота конституише образац културе преживљавања и културе оскудице и сиромаштва“ (Болчић и Милић, 2002, стр. 117).

Од бројних дефиниција сиромаштва данас се највише примењује дефиниција и класификација УНИЦЕФ-а, према којој: „Сиромаштво се класификује на:

- „апсолутно сиромаштво дохотка“, тј. објективни недостатак дохотка,
- „ниски доходи“, а то су људи који за трећину прелазе праг сиромаштва,
- „релативно сиромаштво“, тј. несклад између дохотка лица која припадају овој категорији и провлађујућег дохотка. Црта овог сиромаштва се одређује до 40-50% просечног дохотка по становнику“ (Генерална скупштина УН, 1987, стр. 167).

Данас се у Србији преко 40% грађана налази испод линије сиромаштва, док у развијеним земљама праг толеранције ове појаве не сме да пређе 10% од укупног броја популације. Пораст сиромаштва у Србији забележен је нарочито код младих лица, лица која су изгубила стално запослење и оних који не добијају надокнаду за време дуготрајне незапослености, код неквалификованих радника, сељака, али и „запослених сиромашних“ и издржаваних лица. Лакићевић наводи: „Србија је имала веома амбициозну концепцију социјалне политике и социјалне заштите, веома висок ниво социјалних права, развијено социјално законодавство и релативно развијену мрежу јавних служби. Нажалост, постојао је велики јаз између нормативног и стварног“ (Лакићевић, 2001, стр. 121).

Успешно сузбијање и спречавање социјалних проблема може се остварити једино ако се испуне два основна услова:

1. економски опоравак, и
2. демократизација друштва.

Остваривање два наведена услова подразумева радикалне друштвене промене, економске промене (приватизацију и тржишну привреду) и политичке промене (истински политички плурализам, стварне слободе и права грађана, прихватање општих стандарда демократског цивилног друштва и укључивање у међународну заједницу).

## СИРОМАШТВО У СРБИЈИ – СУМОРНА РЕАЛНОСТ

Анализирајући сиромаштво као друштвену појаву и феномен кроз историју, а нарочито га посматравши у земљама које су захваћене постсоцијалистичком транзицијом, може се констатovati да сиромаштво има много аспеката и многобројне димензије, односно да је сиромаштво мултидимензионално. Живети у сиромаштву значи несигурност, беспомоћност, незнање, изложеност насиљу, дискриминацији и сваком облику понижавања и људског обезвређивања. Значи живети као бројка, као *homo numer*, и осећати се као баласт и друштвени терет.

Сиромаштвом у Србији нису подједнако угрожене све социјалне групе. Треба истаћи да су данас у Србији најугроженија она лица која су остала без радног места и лица која нису успела да нађу запослење, инвалидна лица (инвалиди рада и ратни инвалиди), хендикепирана лица и лица неспособна за рад, расељена и прогнана лица, стара и изнемогла лица која немају породицу и препуштена су сама себи, необразована и стручно неспособна лица, и деца. Најсиромашнија су деца незапослених родитеља, деца избеглих и прогнаних лица и ромска деца. Поред тога, терет сиромаштва није подједнако распоређен ни регионално, односно сиромаштвом су нарочито погођене општине у југоисточном делу Србије, као што су Бор, Зајечар, Црна Трава, Жагубица, Мајданпек, Књажевац, Медвеђа и Куршумлија, у којима се незапосленост креће 42 – 51% радно способног становништва.

Држава Србија је декларативно већ 2006. године изградила своју Стратегију развоја социјалне заштите. Овом стратегијом утврђени су:

- узроци и појаве сиромаштва,
- назначени су правци за превазилажење истих,
- дефинисани су критеријуми за заштиту сиромашних, незапослених лица и лица која су у грађанском рату прогнана и расељена,
- одређени су носиоци реализације Стратегије развоја социјалне заштите, како на нивоу државе, тако и на нивоу локалне самоуправе, општине, региона или града.

Ова стратегија је у почетку дала добре резултате. Међутим, то је трајало само толико док сиромаштво није „закуцало на врата“ скоро сваке српске куће.

Директор француског Националног центра за научна истраживања Франческо ди Кастри сматра да: „Просперитет и напредак сваког друштва почива на четири ослоња. Оптималан и одржив развој сваког друштва овај аутор приказује илустрацијом столице одрживог развоја. По њему одрживи развој једне државе може да функционише само када су: 'Четири ослоња развоја – економски, социјални, културни и животна средина.' По њему, ако је једна нога столице краћа или дужа од осталих нема удобног седења, тј. нема одрживости. Ди Кастри ову столицу, нимало случајно, назива ренесансном столицом, јер је она метафора ренесансе у смислу да је мењање и нови хумани развој потребан, ако се као друштво стварно крећемо здравим и одрживим путевима живота.“ (Лакићевић, 2001, стр. 136).

Лакићевић даље наводи: „Принципи живота сваке нације и друштвене групе су:

- продуктивно запошљавање и обезбеђивање адекватних услова за рад и заштиту од повређивања, обољевања и инвалидизирања радника,
- здравствена заштита становништва,
- доступност образовања свим социјалним групама,
- адекватни услови становања и живот у здравој средини,



- принцип хуманизма, солидарности, узајамности, праведности и једнакости,
- међународна сарадња са истим институцијама и установама.“ (Лакићевић, 2001, стр. 156)

Веза између незапослености и сиромаштва је најдиректнија, тако да је један од главних узрока сиромаштва велика незапосленост. Према последњим подацима Републичког Завода за статистику: „Стопа сиромаштва у Србији је 25,5%. Ризицима од сиромаштва најизложенији су млади од 18 до 26 година (32,7%), затим млађи од 18 година (30,2%), док најнижу стопу ризика од сиромаштва има популација старија од 65 година (19,1%). Највећу стопу ризика од сиромаштва имају особе које живе у домаћинствима која чине двоје одраслих са троје или више издржаване деце (49,8%) и особе млађе од 65 година које чине једночлана домаћинства (40,1%). Када је реч о радном статусу, ризику од сиромаштва најизложенији су пунолетни незапослени грађани (48%), док је најнижа стопа ризика од сиромаштва код запослених код послодаваца (9%). Око трећине samozапослених је у ризику од сиромаштва, док је око 15,4 % пензионера изложено том ризику. Анкета о приходима и условима живота спроведена је четврти пут на територији Србије, од маја до јула 2016. године. У анкети у директним интервјуима учествовало је 5.554 домаћинства, односно 15.057 особа старијих од 16 година“ (Преузето са: [webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx](http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx)). Према овим подацима може се закључити да четвртини грађана Србије прети сиромаштво.

Да бисмо што реалније могли да сагледамо озбиљност стања у којем се налази српско друштво треба нагласити да поједине државе Европе имају стопу незапослености младих нижу од 10%, а да је у Србији стопа незапослености младих око 40%, што је међу највишим стопама у Европи. Треба нагласити и да су незапосленост и сиромаштво одлучујући фактори који утичу на одлагање формирања породице у Србији која је суочена са проблемом „беле куге“ и потенцијалног нестајања нације. Податке који говоре у прилог томе наводи и Буцак: „Број становника Србије, према резултатима пописа становништва од 2011. године, пао је на 7.120.666. За девет година изгубили смо готово 380.000 становника, а сваке године у Србији нестаје град попут Неготина“ (Буцак, 2014, стр. 194). Поред тога, немогућност запослења проузроковала је последњих година велики „одлив“ младог радно способног, и образованог, становништва из земље. О томе говори и Гречић: „Србија се суочава са три суморне тенденције које воде управо депопулацији и осиромашењу људских ресурса земље: 1. старење становништва, 2. пад наталитета и негативна стопа раста становништва, и 3. негативна нето миграција, уз забрињавајући 'одлив талената'“ (Гречић, 2016).

Сви ови подаци указују на суморну и забрињавајућу реалност у српском друштву, као и на то да се што пре од стране државе и свих њених институција морају предузети организоване мере како би се зауставили ови негативни процеси.

## КОСОВСКА МИТРОВИЦА У ПРОЦЕСУ ТРАНЗИЦИЈЕ И ДЕИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Косовска Митровица је до 1988. године, док се нису одвојиле општине Зубин Поток и Звечан, заузимала територију од 793км<sup>2</sup> и представљала је по површини једну од највећих општина, не само на Косову и Метохији већ и у Србији. Косовска Митровица је захваљујући привредној активности заснованој пре свега на раду комбината „Трепча“ представљао најмоћнији индустријски центар, не само на Косову и Метохији већ и у Србији. Комбинат „Трепча“ са својих 28 привредних организација запошљавао је преко 24.000 радника у рударству, металургијама и прерађивачким фабрикама: у Вучитрну у фабрикама „Ламкос“ и „Екстра“, у Ђаковици „Металику“, у Гњилану „ИБГ батерије“, у Призрену фабрика накита „Фамипа“, у Србици фабрика ловачке муниције, у Сомбору фабрика батерија. У Звечану су смештене фабрике за прераду руде: флотација, металургија олова са топионицом, рафинеријом и електролизом сребра и злата, у Косовској Митровици са металургијом цинка, фабриком акумулатора, фабриком хемијских суперфосфата и фабриком процесне опреме, као и осталим пратећим службама, енергетиком, друштвеном исхраном и стручним службама као што су радна заједница „Трепча комерц“ и служба за обезбеђење „Трепча Транс“.

Само у Косовској Митровици, од укупно 28.000 запослених, само у комбинату „Трепча“ је било запослено преко 14.000 радника. Комбинат „Трепча“ је од Косовске Митровице, као обичне оријенталне касабе, створио за непуних 30 година послератног развоја, један модеран и савремен индустријски град са комплетном инфраструктуром. На основу дохотка који су зарађивали запослени у комбинату „Трепча“ солидан стандард је имало преко 250.000 грађана не само у Косовској Митровици и на Косову и Метохији, већ и и шире.

Привредни, културни и сваки други напредак и препород на Косову и Метохији почео је да се урушава доношењем Устава 1974. године, када је АП Косово и Метохија проглашена државом у држави, када су албански националисти и сепаратисти почели да остварују свој сан о „Косово Републици“. Тим сепаратистичким Уставом из 1974.године шиптарски националисти преузимају комбинат „Трепча“ у своје руке. И тако је комбинат „Трепча“, од моћног привредног гиганта, постао база и полигон за сепаратистичко промовисање „Косова Републике“. Комбинат „Трепча“ а са њим и све привредне активности на Косову и Метохији и у Косовској Митровици престају са радом почетком НАТО бомбардовања 1999. године.

Од тада па све до данас комбинат „Трепча“ више није обновљен нити је почео са радом. Косовска Митровица је од тада постала подељен град, на северни српски и јужни албански део града, који деле барикаде и међуетничке нетрпељивости, сукоби, терор и насиље. Треба напоменути да упркос томе у северном српском делу града поред Срба и осталог неалбанског становништва живе и Албанци, а у јужном албанском делу града живе само Албанци. Привредни живот у Косовској Митровици је потпуно угашен.

## СОЦИЈАЛНИ СТАТУС СТАНОВНИШТВА У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ СА ОСВРТОМ НА СТАТУС МЛАДИХ

Према подацима из Годишњег извештаја Међуопштинског центра за социјални рад у Косовској Митровици за 2016. годину: „У северном делу града Косовске Митровице према проценама живи између 12.000 и 15.000 људи. Према евиденцији Међуопштинског центра за социјални рад у Косовској Митровици, под чијом су ингеренцијом и општине Пећ, Исток, Клина и Ораховац, у 2016. години је евидентирано укупно 4.500 корисника, како у области социјалне заштите, тако и у области породично-правне заштите грађана, са сталном тенденцијом пораста током 2017. године. Највећи број корисника су корисници новчане социјалне помоћи и других видова материјалних давања и то из старосне категорије деце - 1.747-ро деце; из категорије младих лица (старости од 18-25 година) – 602 лица; затим из категорије одраслих лица (старости од 26-64 године) – 1.591 лице, и из категорије старих лица (старости од 65 и више година) – 340 лица. Највећи удео у укупном броју корисника новчане социјалне помоћи имају млада и одрасла лица, тј. млади и одрасли брачни парови са једним, двоје и више деце“ (Годишњи извештај о раду Међуопштинског центра за социјални рад Косовска Митровица за 2016. годину, 2017, стр. 2).

На евиденцији националне службе за запошљавање у Косовској Митровици, која поред општина Косовска Митровица и Звечан покрива и општине Зубин Поток, Лепосавић, Србицу, Исток, Гораждевац и Вучитрн, налази се преко 8.000 незапослених лица, од чега је највећи број незапослених лица у општинама Косовска Митровица – 2.500 лица, као и у општини Лепосавић са истим бројем лица. Број незапослених лица углавном расте, јер се стално пријављују нова лица, а један део људи остаје без посла и јавља се вишак радне снаге, односно и људи који су запослени на територији централне Србије када остану без посла се према месту пребивалишта пријављују на евиденцију Националне службе за запошљавање у Косовској Митровици (Годишњи извештај о раду Међуопштинског Центра за социјални рад Косовска Митровица за 2016. годину, 2017, стр. 1).

У оквиру пројекта „Млади се питају“ који је подржала „Косовска фондација за отворено друштво“ спроведено је истраживање и како наводи Стефан Вељковић директор Омладинског едукативног клуба „Синергија“ из Косовске Митровице који је то истраживање и спровео: „Резултати истраживања показују фрапантан податак да 81% младих од 15 до 30 година старости жели да напусти север Косова и Метохије. Убедљиво највећи проблем младих у Косовској Митровици, и на целом северу Косова и Метохије, јесте незапосленост. Након незапослености, млади на северу Косова и Метохије, као највеће проблеме навели су насиље у породици, затим лош образовни систем, сиромаштво и криминал међу младима. Истраживање је показало да млади нису задовољни оним што им општине у којима живе пружају и ови подаци су највећи ударац за све оне који декларативно говоре о борби за бољу будућност младих. Сматрамо да је партнерство између омладине и институција кључ за реализацију потребних мера којим би се побољшали услови у којима млади живе“ (Вељковић, 2016).

Последњи догађаји указују на то да ће коначно Бриселским споразумом и укидањем институција државе Србије на Косову и Метохији српски народ постати национална мањина која ће морати да живи по законима „Републике Косово“ и биће „срећан“ ако га Центар за социјални рад буде евидентирао у својим стручним службама и разврстао у категорије као што су:

- лица која испуњавају услове да буду корисници новчане социјалне помоћи,
- лица која су у статусу социјалне зависности, како би могли да буду корисници народне кухиње,
- лица која испуњавају услове да буду корисници социјалне помоћи од стране УНМИК-а, односно сада већ „Републике Косово“.

За све ове „привилегије“ и „права“ сваки грађанин неалбанске националности мораће да прибави документацију „Републике Косово“, почев од личне карте, пасоша и потврде о месту пребивалишта.

## ЗАКЉУЧАК

Време у коме живимо је време великих друштвено-економских, технолошких и културно-вредносних промена. Време које је обележено апсурдима и неједнаким правилима која се односе на људе као појединце, а нажалост и на многе друштвене групе и државне заједнице којима припадају.

Свеукупни светски, глобални економски и материјални напредак уместо благостања, бољих услова живота и слободе, донео нам је још читав корпус неправди, насиља, терора, сиромаштва и незнања за бројне друштвене групе, а нарочито за младе и посебно осетљиве категорије становништва. Никада брже и никада суровије није дошло до распадања друштвене структуре кроз богаћење и централизацију моћи једног малог броја људи на једној страни, и сиромашење огромне већине на другој страни. Ово стање у светским друштвеноекономским односима условила је глобализација, а у постсоцијалистичким земљама, где се нашла и Србија, донели су и условили процеси транзиције и плачкашке приватизације државне и друштвене својине. Тако је сиромаштво, услед процеса постсоцијалистичке транзиције, затим распада Југославије, грађанског рата и увођења економских санкција, те потом и НАТО бомбардовања Србије 1999.године, постало континуитетан друштвени процес у српском друштву. Зато живот српског друштва данас, нажалост, у великој мери обележавају велике друштвене неједнакости, висока стопа незапослености и сиромаштва, а што за директну последицу има незнање нарочито младог становништва и „одлив“ младих и образованих људи као радне снаге у иностранство.

На основу података до којих су дошле бројне институције које се баве проучавањем статуса и проблема младих у српском друштву могу закључити да је највећи проблем младих незапосленост, а затим је следећи њихов највећи проблем, као директна последица претходног, незадовољство, бесперспективност и незнање. Незапосленост је такође и кључни проблем младих у

Косовској Митровици, о чему говори и, у раду већ наведен, фрапантан резултат истраживања да чак 81% младих жели да напусти север Косова и Метохије. Поред тога, код младих, а и припадника осталих категорија становништва, присутна је реална несигурност за физичку безбедност и опстанак живота на овим просторима. Намеће се закључак да је висока стопа незапослености младих у Косовској Митровици, као и стање њихове бесперспективности и безнађа, условило пораст многих облика социјалне патологије, а нарочито наркоманије, насиља у породици и криминала међу младима.

Зато на крају могу закључити да се једино стварањем услова живота који ће се базирати на принципима хуманог и одрживог развоја, поштовања принципа владавине права и обезбеђења физичке безбедности грађана, а кроз спровођење мера државне политике у циљу смањења незапослености и сиромаштва, као и превенције и сузбијања свих облика социјалне патологије, могу створити услови за нормалан живот становништва, односно да се једино на тај начин могу створити услови за опстанак и останак посебно младог становништва како на простору Косова и Метохије тако и у Косовској Митровици.

## ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић, П. (2016). *Ка домаћинској економици: социолошки огледи*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Бек, У. (2001). *Ризично друштво*. Београд: „Филип Вишњић“.

Болчић, С., Милић, А. (2002), *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни животи*. Београд: ИСИФФ.

Будак, Г. (2014). Узроци и последице катастрофалне демографске ситуације у Србији и активности удружења „Опстанак“ на њиховом превазилажењу и обнављању становништва у Д. Батавељић (ур.). *Србија – свећа која догорева*: тематски зборник (194). Врњачка Бања: Интер-клима-графика.

Вељковић, С. (2016, 4. септембар). Млади не виде своју будућност на Косову. *Политика*. Преузето са: <http://www.politika.rs/>

Генерална Скупштина УН (1987). Резолуција о формирању комисије за животни стандард и заштиту сиромашних.

Годишњи извештај о раду Међуопштинског центра за социјални рад Косовска Митровица за 2016. годину. (2017). Косовска Митровица: Међуопштински центар за социјални рад Косовска Митровица.

Гречић, В. (2016). *Незапослености младих: проблем са далекосежним последицама*. Преузето са: [www.pfm.rs/nezaposlenost](http://www.pfm.rs/nezaposlenost).

Лакићевић, М. (2001). *Социјални развој и планирање*. Београд: ФПН.

Милошевић, Б. (2016). *Социолошки темељи: о раду, образовању и култури*. Нови Сад: Прометеј.

РЗС (2017, 3. април). *Сиромаштво и социјална неједнакост*, 2016. Републички Завод за статистику. Преузето са: [webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx](http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx)

---

MARIJA K. GALJAK

SOCIAL STATUS OF YOUTH IN KOSOVSKA MITROVICA AS A CONSEQUENCE OF  
THE PROCESS OF GLOBALIZATION AND  
WAR IN KOSOVO AND METOHİJA

SUMMARY

Neoliberal ideology that accompanies the process of globalization, with the aim of creating the global market where the conditions for free and unimpeded flow of capital, people, and all kinds of goods and services should be created, made important and radical changes in all spheres of human life. One of significant consequences of contemporary processes of globalization is the creation of the 'risk society'. Economically underdeveloped countries and countries with the socialist social system, whose economy is based on public ownership and planned economy, have had particularly bad experience, as is the case for Serbia. In order to join modern and developed countries, Serbia had to begin the process of post-socialist transition. Unfortunately, Serbia had to respond this challenge in the most unfavourable moment, in the period when the process of disintegration of Yugoslavia and the civil war began, when economic sanctions were imposed against Serbia, and Albanian terrorism and separatism culminated in Kosovo and Metohija causing NATO bombing in 1999, as well as the forcible separation of the province of Kosovo and Metohija and its administration under UNMIK and KFOR. All these processes have negatively reflected on the life and social status of youth in Serbia, with a particular emphasis on youth in Kosovo and Metohija, who are faced with despair and the lack of perspective because of the impossibility of providing employment opportunities. The aim of this paper is to present the social status and increase in unemployment and poverty of youth in Kosovska Mitrovica, which, as a result of these processes, was turned from a typical industrial town into a deindustrialized environment with no future for young citizens.

**KEYWORDS:** globalization, war, young people, social status, unemployment, poverty.

РАДОСЛАВ Ђ. ГАЋИНОВИЋ<sup>1</sup>  
Институт за политичке студије, Београд

## УПОЗОРАВАЈУЋИ СИГНАЛИ ЗАМРЗНУТОГ КОНФЛИКТА НА БАЛКАНУ

**САЖЕТАК:** Овај рад је покушај аутора да подсети научну јавност, као и светске центре војне, економске и политичке моћи, на опасност од интензивирања насиља од стране сепаратистичко-терористичког покрета Албанаца на Балкану. Они су охрабрени непредузимањем никаквих мера УН и ЕУ према привременим носиоцима власти на Косову и Метохији због непоштовања одлука ЕУ и Резолуције УН 1244. Постоји реална могућност одмрзавања конфликта на Косову и Метохији и примена насумичног насиља, које може захватити већи део Балканског полуострва. Дакле, замрзнути конфликт је ситуација у којој се сукоб привидно завршио, али у којем ни мировни споразум, нити неки други политички оквир не доводе до трајног решења сукоба између сукобљених страна. Најновије научне анализе указују да се Албанци неће задовољити сецесијом Косова и Метохије од Србије. Они ће у првој фази настојати да створе „велико Косово“, јер су кроз новију историју јавно изражене експанзионистичке тежње Албанаца који живе на Косову и Метохији према: а) југоистоку Србије (Медвеђа, Бујановац, Прешево) у оквирима пројекта „Дарданија“; б) Косову и Метохији, у оквиру пројекта „независно Косово“; в) Црној Гори (Плав, Гусиње, Бар, Сутоморе, Улцињ), у оквиру пројекта „Малесија“, г) западној Македонији, у оквиру пројекта „Илирија“ и д) северној Грчкој, у оквиру пројекта „Епир“. Ако се такве експанзионистичке тежње Албанаца остваре, тада би тзв. велико Косово градило федерални или конфедерални савез с Албанијом. У том случају територија под контролом Албанаца би била негде око 55.000 км<sup>2</sup> и на њој би живело 6,5–7 милиона Албанаца. Стварање велике албанске државе на Балкану подстакло би даљу националну препотентност Албанаца и највероватније изазвало отворени сукоб са Србијом или Грчком, што би неминовно водило ка трећем балканском рату. Ово је уједно и упозорење аутора овог рада првенствено Европској унији, а онда и ОУН.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** конфликт, замрзнути конфликт, насиље, глобализација, агресија, тероризам.

Конфликт (лат. *conflictus*, сукоб, трвење, од *configere*, ударити нешто, сукобити се; енгл. *conflict*), сукоб, борба, спор, тако се у међународним односима често називају разни спорови и сукоби међу државама и њиховим представницима (нпр. у раду неке међународне организације), а посебно оружани сукоби између држава, нарочито они који нису таквог обима и интензитета

<sup>1</sup> gacinovicr@gmail.com



да би се сматрало ратом (Кривокапић, 2010, стр. 437). У процесу научног одређивања појма „конфликт“ треба анализирати: *прво*, конфликт као теорију која објашњава многе видове друштвеног живота, и *друго*, као однос какав постоји у ратовима, револуцијама и другим сукобима. Научници су се одувек интересовали за посебне врсте конфликта, као што су ратови, револуције, синдикалне борбе, етнички, верски и други друштвени сукоби. У настојању да објасне различите видове конфликта, истраживачи се, осим на многе друге социолошке приступе, посебно ослањају на теорије друштвених сукоба (Boulding, 1962, стр. 51). Пошто се конфликти међусобно веома разликују, важно је анализирати одлике супротстављених страна, спорна питања, средства која се користе у борби и друштвену средину у којој се одвија сукоб. Супротстављене стране у сукобу се разликују по степену организованости и бројности.

Најкомпликовнији конфликт настаје између државе и њених установа, које имају јасне поступке приликом доношења и примене политичких мера када су у питању њихови противници, и разних друштвених класа или етничких заједница, које немају усаглашене поступке доношења и реализације политичких мера. Овде је посебно важно истаћи да су привремене институције на Косову и Метохији најупечатљивији пример како се држи тензија и провоцира конфликт против сопствене државе. Сукоби се одвијају на различите начине. Теоретичари конфликта обично испитују борбе којима су својствени насиље као и други видови принуде који су већ примењени или којима је забрањено, и они који су релативно неинституционализовани. У многим сукобима се супротстављене стране придржавају разрађених и угоданих правила. Извесне врсте сукоба све више се институционализују и с временом добијају своја правила игре, а управо та промена заслужује изузетну пажњу. Таква промена могла се уочити у сукобима између радника и управе у многим земљама током XIX века (Dahrendorf, 1959, стр. 34), а у другој половини XX и на почетку XXI века, уз помоћ западних сила, на Косову и Метохији се пажљиво припремао и подржавао сепаратистичко-терористички покрет Албанаца, који је усмеравао на изазивање конфликта у региону, а посебно против Републике Србије. Неки теоретичари, у покушају да изнађу начине како да постигну своје циљеве, склонили су да пристрасно анализирају друштвени сукоб. Овде се мисли на војне стратегије и многе заговорнике борбе за национално ослобођење. Други настоје да смање насиље и трагају за другачијим начинима вођења борбе. Неки су, опет, првенствено заинтересовани за успостављање новог друштвеног поретка, оправдавајући то општим захтевом за правду и једнакост, те с тим циљем гледају на сукобе као на праведан процес (Купер & Купер, 2009, стр. 642–643). Крајем XX и почетком XXI века, због све веће важности која се поклањала етничкој и верској припадности и сукобима у вези с њима, дошло је до страшних конфликта. Истовремено, све шира глобализација и све бројније норме људских права појачале су осуду кршитеља тих права и вероватноћу спољне интервенције (*истио*, стр. 645). Међутим, Балкан је у том периоду био простор на којем се примењивао међународни терор од стране НАТО првенствено против Срба, а што је преседан у историји међународних односа: највећа војна сила у историји човечанства уступила је своје ваздухопловне снаге као ваздухопловну подршку терористичкој ОВК.

Дакле, да би дошло до сукоба, потребно је присуство више фактора. *Прво*, припадници потенцијалне стране у сукобу имају осећај колективног идентитета који је другачији него у некој другој групи. *Друго*, они пате, осећају да су угрожени или да су претрпели неправду. *Треће*, сматрају да је неко други одговоран за њихову патњу, те настоје да промене те друге особе како би умањили своју патњу. Такође верују да могу променити те особе и да ће тиме постићи свој циљ. Неки аналитичари истичу да одређени начин мишљења може обликовати наше ставове и ставове других људи који условљавају појаву сукоба и мање или више деструктивних праваца којима могу да се крећу сукоби. Овде се мисли на идеологије које су повезане с расизмом или етноцентризмом. Научници који се баве анализом конфликта не слажу се у погледу релативног значаја апсолутног и релативног социјалног лишавања које доводи до осећаја патње (Gurr, 1970, стр. 87). Чињеница да су доминантне групе релативно способне да остваре своје циљеве знатно усмерава истраживача на питање због чега оне често постављају још веће захтеве, који доводе до отвореног сукоба. Уколико подређена група почиње да се понаша у складу са својим уверењем да може променити *status quo*, доминантна група често настоји да осујети те покушаје. Већина студија посвећених друштвеним сукобима усмерава пажњу на принуду и њену ескалацију. Принуда којој се прибегава у вођењу сукоба умногоме варира по интензитету и размерама, с тим да улога има и непринудно наговарање. Док принуда обухвата читав низ насилних и ненасилних средстава, непринуда подразумева напоре да се друга страна убеди и прихвати позитивне санкције, као што је обећање користи (Kriesberg, 2003, стр. 21).

Унутрашње промене у свим супарничким групама, њихова интеракција и понашање учесника који нису од почетка укључени у сукоб такође могу утицати на ескалацију и дезескалацију конфликта.

## НЕГАТИВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ КАО УВОД У КОНФЛИКТЕ НА БАЛКАНУ

Процес глобализације истовремено прате и негативне последице, и то великом брзином. Међу њима су најизразитије следеће. Продубљује се јаз између богатих и сиромашних – богате земље постају богатије, а сиромашне још сиромашније, давећи се под теретом огромних дугова. Повећава се незапосленост, настају велике миграције радне снаге, а нови таласи имиграната и економских избеглица преплављују развијене земље. Једностраном и уском специјализацијом у привреди, земље губе самодовољност и разноврсност привредних активности и постају економски зависне. Јављају се нови раздори између оних који имају и оних који немају. У свим државама се формира мала, економски јака мањина, с великим могућностима утицаја, која се првенствено бави остварењем својих интереса. Следећа скупина појединаца покушава да прилагоди ритам сопственог живота привилегованом друштвеном језгру. Истовремено милиони људи живе на маргини друштва и завршавају у условима живота испод сиромаштва. На политичком нивоу, ограничава се државни суверенитет, подривају се многе демократске институције и тако слабе њихова снага, ауторитет и ефикасност. Национални центри власти не контрор-

лишу у потпуности националну политику, јер су обавезни да се прилагођавају наредбама међународних центара моћи. У великој трансформацији света главну улогу све више преузимају војне силе, пре свих САД, вођењем ратова за успостављање тзв. демократије, превентивних ратова и најавом нових, па чак и перманентних и суперразорних ратова. Такође и војне асоцијације јачају своју улогу, а посебно НАТО, који се шири према истоку, испуњавајући простор бившег Варшавског пакта и подређујући националне армије, па чак и државе, својим потребама и циљевима. Успостављају се и нове војне доктрине које одобравају употребу нуклеарног оружја, умањују се могућности локалних заједница да се ослоне на сопствене облике духовности и друштвености. Зато оне осећају да глобализација представља претњу њиховом језичком, историјском и у целини културном идентитету, што узрокује културне конфликте, долази до појава етноцентризма и ксенофобије, па и етничких ратова и наметања културних образаца и начина живота.<sup>2</sup> Интензивни развој и искоришћавање природних богатстава изазивају велике поремећаје на планети, што узрокује климатске промене и прекомерна загађења земљишта, воде и ваздуха. Велики број радника остаје без посла, технички осавременењен криминал и корупција развијају се на планетарном нивоу, не бирајући средства. Пuteви дроге, проституције, трговине људима, оружјем и други забрањени профитабилни послови прелазе многе државне границе и обављају се у мултинационалним концентричним круговима. Затим, развија се корупција, којој изразито погодују велике разлике између богатих и сиромашних, па се у процесу ширења мултинационалних компанија или притисака на владе појединих земаља да прихвате одређену политику лако долази до утицајних људи које је могуће корумпирати.

Тероризам је у порасту, прелази границе националних држава и постаје реална претња савременом човечанству. Он намеће и многе друге друштвене промене које иду у правцу повећања репресије на свим нивоима, од непосредне борбе против тероризма до вођења превентивних ратова, доводе се у питање и основне цивилизацијске тековине (право на живот, слобода кретања). Зато људи у многим државама живе у непрекидном страху (Базић, 2007, стр. 258–260).

Повећање опасности по животну средину прати динамику убрзаног процеса глобализације. Седамдесетих година XX века загађење животне средине било је само локални проблем. Тек су почетком осамдесетих година XX века први пут регистроване значајне промене и оштећења животне средине као последица интензивног економског развоја и заокружавања проблема које намећу глобализација и неолиберални концепт привређивања.<sup>3</sup> Посебан аспект проблема глобалног еколошког загађења, мотивисан профитерским критеријумима неолибералног модела привређивања, јесте пракса измештања ризичних индустрија у периферне и сиромашне

<sup>2</sup> Глобализована култура илуструје метафору Јозефа Шумпетера (Joseph Schumpeter) о капиталистичкој производњи као о бури „креативне деструкције“. Напредак културе, попут економског развоја, ретко кад представља стабилан истовремен напредак на свим фронтовима. Док се неки сектори брзо развијају, други се смањују и нестају (Коен, 2007, стр. 30).

<sup>3</sup> У периоду између 1977. и 2000. године број морских и копнених врста смањен је за 30%, а врсте које живе у слатким водама за 50%, при чему смањене површине продуктивног земљишта већ сада нису довољне за одржавање живота људи на Земљи (Извештај Фонда за нетакнуту природу за 2004. годину, *Политика*, 22. октобар 2004).

регионе „трећег света“. На тај начин се сиромаштву „трећег света“ придружује опасност од ослобођених деструктивних снага развијене ризичне индустрије, чиме се у међународним размерама потврђује истина да се материјална беда поклапа са слепилом за ризике (Бек, 2001, стр. 62–64). На крају XX века Србија је била мета агресије НАТО, чије су ваздухопловне снаге на територију Србије бациле више од 10.000 кг осиромашеног уранијума, што представља драстично кршење међународних правних аката и први пут је то оружје у толико великим количинама, које изазивају дугорочно загађење животне средине и опасност по животе људи, примењено на тако малом простору. Дакле, НАТО агресија је нарушила систем безбедности Републике Србије и употребом муниције са осиромашеним уранијумом трајно загадила животну средину, у којој су управо због тога многи људски животи угрожени на дужи период. Западне силе су подстакле националну препотентност Албанаца на Балкану, изазивајући турбулентно стање и додатни подстицај на конфликте уз примену насиља над Србима од стране шиптарског сепаратистичко-терористичког покрета.

#### **УПОЗОРАВАЈУЋИ СИГНАЛИ ЗАМРЗНУТОГ КОНФЛИКТА НА БАЛКАНУ ЗБОГ ОБНАВЉАЊА ИДЕЈЕ О СТВАРАЊУ „ВЕЛИКЕ АЛБАНИЈЕ“**

Замрзнути конфликт је ситуација у којој се ратни сукоб завршио, али у којем ни мировни споразум нити неки други политички оквир не доводе до решења сукоба и до задовољавања сукобљених страна. Замрзнути конфликти се примењују у одређеним ситуацијама када стране у сукобу не могу наћи решење у конфликту. Обично се замрзнути конфликт успоставља под покровитељством неке велике силе док се не реше спорна питања између сукобљених страна. Он не би требало да траје дуго, јер се тада стварају пукотине из којих израстају још опаснији сојеви насиља, који могу врло лако да активирају замрзнути конфликт. Најочигледнији пример неконтролисаног замрзнутог конфликта јесте понашање представника привремених институција на Косову и Метохији, које по сваку цену хоће да формирају војску Косова иако је то у супротности за Резолуцијом СБ 1244 и осталим документима ЕУ. С друге стране, Албанце на Косову и Метохији никакав споразум нити договор, чак ни они под покровитељством ЕУ, не обавезују, што додатно подстиче њихову националну препотентност и упозорава на то да замрзнути конфликт, ако се не остваре њихове сепаратистичко-терористичке тежње, може бити врло брзо одмрзнут и интензивираан.

Најновије научне анализе указују на то да се Албанци неће задовољити сецесијом Косова и Метохије од Србије. Они ће у првој фази настојати да створе „велико Косово“, јер су током новије историје јавно изражене експанзионистичке тежње Албанаца који живе на Косову и Метохији према: а) југоистоку Србије (Медвеђа, Бујановац, Прешево), у оквирима пројекта „Дарданија“; б) Косову и Метохији, у оквиру пројекта „независно Косово“; в) Црној Гори (Плав, Гусиње, Бар, Сутоморе, Улцињ), у оквиру пројекта „Малесија“; г) западној Македонији у оквиру пројекта „Илирија“ и д) северној Грчкој, у оквиру пројекта „Епир“. Ако се такве експанзионистичке тежње Албанаца остваре, тада би тзв. велико Косово градило федерални или

РАДОСЛАВ Ђ. ГАЋИНОВИЋ: Упозоравајући сигнали замрзнутог конфликта на Балкану

---

конфедерални савез с Албанијом. У том случају територија под контролом Албанаца би била негде око 55.000 км<sup>2</sup>, а на њој би живело 6,5–7 милиона Албанаца (Гаћиновић, 2008, стр. 79). Стварање велике албанске државе на Балкану подстакло би даљу националну препотентност Албанаца и највероватније изазвало отворени сукоб са Србијом или Грчком, што би неминовно водило ка трећем балканском рату. Ово је упозорење првенствено европским државама, а онда и ОУН. Јер, без Косова и Метохије Албанија не може да испуни стратешку улогу која јој је након разбијања Југославије из неких центара моћи намењена у геополитичким играма на Балкану. На основу тих чињеница није тешко закључити зашто је притисак дела међународне заједнице на Србију (да пристане на промену државноправног статуса Косова и Метохије) тако снажан и да ће се ти притисци и уцене наставити без обзира на то ко ће и како владати у Србији. Наиме, људска права и права националних мањина, као и потреба унутрашње демократизације Србије, у томе имају потпуно споредну улогу, улогу димне завесе за притиске мотивисане *искључиво геополитичким и геостратешким разлозима* (Gaćinović, 2015, стр. 15).

На почетку XXI века сасвим је видљиво да пароле о хуманитарним мисијама и изградњи мултиетничког и толерантног, наводно демократског друштва на Косову и Метохији, нису у складу с реалношћу, а излази из балканског лавиринта су тежи и неизвеснији него пре агресије. Насупрот идеализму и илузијама, стање у тој покрајини показује да је на делу ново „понављање историје“, да се албанско насиље као и етнички и верски конфликти не стишавају, а да искључивости и претензије разних актера на Балкану и изван њега стално расту и најављују освету „ненаучене историје“. Арбитрарно геополитичко моделирање и насилно пресецање „Гордијевог чвора“ у осетљивом балканском кризном жаришту, прекрајањем државних граница, тежак је удар не само на основе међународног права, већ подстиче ширење нестабилности у региону, као и активност нових сепаратистичких покрета у свету (Матић & Ђурић, 2007, стр. 125–128).

Дакле, у Европи нема већег државног питања од случаја када два народа полажу право на исту територију. Такав је садашњи положај Косова и Метохије, које Срби са историјског и уставноправног аспекта сматрају стожером своје националне самосвести и неразлучивим делом сопствене државе, док Албанци, пошто су се уз помоћ НАТО насилно отцепили, настоје да то њихово бездржавље верификују УН, како би се након тога у федералном или конфедералном смислу придружили Албанији (Гаћиновић, 2004, стр. 58). Срби имају уставно и историјско право на Косову и Метохији, које је увек старије од етничког права, а и међународно право је на страни Србије, јер Повеља ОУН забрањује насилно отимање делова суверених земаља. Бројност једне националне заједнице се не одређује њеним бројним стањем у оквиру једног дела државе, већ њеним бројним стањем у оквиру целе државе, па су и на основу тог критеријума Албанци национална мањина у Србији. Нигде у свету до сада национална мањина није имала право на своју државу. Једна национална заједница не може сама за себе одређивати да ли је народ или национална мањина (Gaćinović, 2015, стр. 18).

Поред ових правних чињеница, треба посебно истаћи да Косово и Метохија представља центар српске духовности и културе. Научна истраживања током XIX и XX века утврдила су да

на Космету постоје 162 објекта која су проглашена за културно добро од изузетне важности, док је 500 објеката заштићено као споменици културе, а више од 1.400 је евидентирано као културна баштина српског народа на том тлу.<sup>4</sup>

Осим тога, веома је битно подсетити да су Шиптари, новцем добијеним од грађана Србије и осталих република бивше СФРЈ, деценијама издвајаним за привредни препород Косова и Метохије, у ствари куповали куће и имовину од Срба који су се под притиском исељавали с територије Косова и Метохије. Подсећања ради, у временском раздобљу од пуних десет година сваки запослени у Републици Србији издвајао је 1% од свог личног дохотка за развој Косова и Метохије, што је по тадашњем курсу износило око милион долара дневно, или око три милијарде шестсто педесет милиона долара за десетогодишњи период (Вучинић, 1990, стр. 138–139).

Србија је деценијама улагала велика средства у развој научне делатности и просветног система на Косову и Метохији. Почетком 1990. године Косово и Метохија су имали 22 научне организације и јединице, са више од 1.200 запослених, међу којима 213 доктора и 160 магистара наука, претежно Шиптара, док пре Другог светског рата ниједан Шиптар са Космета није имао научно звање. Само 1988. године на Космету је објављено 113 научних јединица, далеко више на албанском језику. Радио телевизија Приштина је 80 одсто свога програма емитовала на албанском језику; почетком 1990. године на Космету је било 120.000 ТВ пријемника, а само издавачка кућа Рилиндија објавила је 289 наслова на албанском језику. У то време на Космету је било 16.500 наставника за наставу на албанском језику, а то је више него што је 1941. године било ученика из редова те народности; затим, 4.000 средњошколских наставника, такође више него што је 1948. године било средњошколаца шиптарске народности (Вучинић, 1990, стр. 231). И након свих ових показатеља, Албанци на Косову и Метохији су деценијама изазивали опструкцију сопственој држави, масовним демонстрацијама, оружаним насиљем и ултрадесним тероризмом. Без обзира на то што се ни у једном друштву још увек не може остварити максимална безбедност, нити апсолутна слобода, човечанство том идеалу мора тежити. Међутим, на почетку XXI века на Косову и Метохији нема ни минималне безбедности, постоје само небезбедност и бездржавље, који у сваком тренутку могу да изазову опасну турбуленцију на Балкану.

Извесно је да албанско вођство на Косову и Метохији већ одавно не рачуна с унутрашњим економским и цивилизацијским напретком, већ с ванекономским изворима прихода, односно криминалним и незаконитим методама стицања богатства, као што је трговина дрогом, људима,

---

<sup>4</sup> У тој ризници свих српских земаља, области најбогатијој хришћанским старинама, врхунац црквеног уметничког градитељства постигнут је током XIII, XIV и XV века. Сведочанства су храмови неописиве лепоте, српске молитве у камену: Пећка патријаршија, грађена 1230–1330; Богородица Љевишка (1219–1305); Грачаница (1313–1321); Високи Дечани (1327–1335), те импозантни остаци Св. Арханђела, средњовековних градова Бањске, Звечана, Новог Брда, Прилепца, Убошца, Ајновца и десетина властелинских задужбина из XIII и XIV века. Крајем 2003. године на Космету постоје 1.994 српска топонима, од којих 1.181 црква и црквиште, 113 манастира, 48 испосница, осам спомен-капела, 534 српска гробља, 96 тврђава и 14 двораца српске властеле (*Меморандум о Косову и Метохији Светског архијерејског сабора Српске православне цркве*, 2003, стр. 21).



оружјем или посебним видовима помоћи, па и оном из исламских извора. То даје подстицај цивилизацијској регресији на Балкану и у Европи, која постаје све малигнија и све удаљенија од постулата и принципа либералног и демократског цивилног друштва и регионалне стабилности.

Насилно отцепљење Косова и Метохије од Србије, супротно уставном, историјском и међународном праву, значајно ће променити интегрални капацитет безбедности Балкана. Кршењем Резолуције 1244 СБ УН и Кумановског споразума, додатно се игноришу Повеља УН и међународно право уопште. С друге стране, легализује се примена међународног терора и тероризма према једном народу на Балкану. Јер, већ на почетку XXI века процес етничког чишћења тог народа на Косову и Метохији се приводи крају.<sup>5</sup>

Геополитички положај балканских народа и држава одувек су креирали ванбалкански чиниоци, пре свега велике силе и највећи центри политичке, економске и војне моћи. Утицај тих ванбалканских чинилаца, однос балканских земаља и народа према тим центрима моћи и међусобни односи самих балканских земаља и народа и унутрашња кризна жаришта на Балкану, чине тзв. балкански геополитички чвор. У самом седишту тог балканског геополитичког чвора, односно крста, где се секу главни правци утицаја ванбалканских чинилаца, налазе се српски етнички простор и његова матична држава – Србија. Нема готово никаквих могућности да се неповољни утицаји тих моћних ванбалканских чинилаца у потпуности избегну, па ће та чињеница и даље врло неповољно утицати на могућност остваривања националних и државних интереса српског народа на целом његовом етничком простору (Илић, 1997, стр. 429–430).

У новијој политичкој историји, а посебно у рату за разбијање друге Југославије, стално је смањиван српски етнички простор. Највећи губици у том погледу наступили су у периоду 1991–1995. године, када је Хрватска држава са својих вековних огњишта протеривањем и на разне друге начине остала без 500.000 Срба, који су имали тапију над једном трећином земље у Хрватској. Затим, насилно отцепљење Косова и Метохије од Србије, тј. 10.887 км<sup>2</sup>. До тих губитака дошло је делом због одсуства било какве подршке светских центара моћи праведном решењу српског националног питања. Непосредна последица свега тога јесте протеривање Срба с простора који су историјски и традиционално били њихови, затим удаљавање Срба од Јадранског мора, река Купе, Уне и Неретве, са озбиљним опасностима даљњег смањивања тога простора у Рашкој области. Процес насиља над Србима се наставља, с циљем смањивања српског етничког простора и сабијања Срба у сливове три Мораве (Велике, Западне и Јужне), што би био увод у нестанак српског народа као политичког народа и велике турбуленције на Балкану, укључујући и велики рат. То је велика опасности по мир на Балкану, коју треба по сваку цену избећи (Гаџиновић, 2015, стр. 17).

<sup>5</sup> Претња безбедности Балкана је на почетку XXI века још израженија, а насиље Албанаца над Србима још интензивније. Од настанка српске државе на Балкану, Срби су се увек борили само за постојање и опстанак. Анализом историјских докумената о протеривању Срба с Косова и Метохије у последња три века (1690–2006) може се закључити да је из некадашње Старе Србије (данашње Косово и Метохија), насилно протерано око 1.150.000 Срба, да их је око 200.000 побијено и 150.000–200.000 преведено у исламску веру (Деретић, 2005, стр. 52 и 130).



## УЛОГА ЗАПАДНИХ СИЛА У ГЕОПОЛИТИЧКИМ И БЕЗБЕДНОСНИМ ИГРАМА НА БАЛКАНУ

Даље овладавање Балканом разарањем државног ткива Србије од стране неких западних сила обухвата наставак политичке дезоријентације и територијалне дезинтеграције Србије. Пројекат је део глобалне геополитичке стратегије САД, односно реализације Спајкманове стратегије *Римланда* (Sprukman, 1942), Кенанове „стратегије обуздавања“ (*containment policy*), Коеновог модела „геостратегијске сфере – геополитички региони“ и „пактоманије“ као пројекта стварања глобалног система војнополитичких савезништва на ободу Евроазије, до теоријских и практичних геополитичких и геостратегијских постхладноратовских концепција Кисинџера и Бжежинског (Степић, 2005, стр. 259–281). Наиме, све што се дешава на простору Балкана и Србије од 1990. године очигледно представља спој ових геополитичких модела који воде у нову европску кризу. Сукоби на Балкану, како оцењује Пјер Галоа, из темеља су пореметили традиционалну равнотежу сила у Европи, при чему се, уз САД, као најмоћнији чинилац почиње јављати и Немачка (Gallois, 1993). Истовремено, у геополитичким пројекцијама Запада на Балкану, у којима доминирају САД, Албанци неправедно добијају наглашену улогу. Она се огледа у посредовању новог продора ислама на Балкану, и даље у Европу, као и у балансирању стратешког значаја српског чиниоца као потенцијалног посредника руске и словенске геополитике на Балкану, итд. Пре свега, то балансирање се односи на једну од оса балканског геополитичког чвора: североисток–југозапад, којом је традиционално доминирао рускословенски геополитички и стратешки утицај на балканска политичка збивања (Илић, 1997). Та оса ће добити све већи значај, све с циљем да се Русији трајно спречи да учествује у расподели моћи у овом значајном геополитичком региону Европе. Методе остварења тог циља су: 1) пресецање православне вертикале која води од Белорусије (практично од Балтика), преко Украјине, Молдавије, Румуније, Бугарске, Македоније и Грчке, до Егеја и Средоземља; и 2) јачање исламског окружења Србије, пре свега Албаније и Федерације БиХ.

Без Косова, Албанија не може да испуни стратешку улогу коју јој је Запад наменио у геополитичким играма на Балкану, јер јој недостају сви неопходни ресурси на којима се иначе заснивају битни елементи и показатељи државне моћи: просторна стратешка дубина, демографски потенцијали и привредни и природни ресурси као темељи економске моћи државе. Међутим, политика притисака САД и њених савезника на Србију да прихвати пројектовани независни државно-правни статус јужне српске покрајине веома је снажан, без обзира на то која политичка опција влада у Србији. Наводна људска (етничка, религијска и др.) права и даља демократизације Србије у томе имају потпуно споредну улогу – „димне завесе“, иза које се крију искључиво геополитички и геостратешки мотиви и циљеви. Очигледно је да САД и неке земље ЕУ неопрезно, и са аспекта међународног права неприхватљиво, спроводе политику силе на Балкану и Србији. Оне најдиректније подстичу националну препотентност Албанаца, охрабрују их да спроводе својеврсни албанотерор, чија је идеологија албанизам, а ултрадесни или фашисоидни тероризам стварна форма (Гађиновић, Бајагић, 2012, стр. 133–155). Многе од ових земаља су отворено подржале независност тзв. Косова на штету Србије и једнострано га признале,

тотално игноришући и међународно право и уставно и историјско право Србије, које је увек старије од етничког права. Уз то, понашање КФОР и УНМИК на Косову је увек било у функцији остварења шиптарских сепаратистичко-терористичких циљева. Зато је бесмислено веровати да се у свету истина и правда третирају као основна демократска начела. Актуелни догађаји око статуса Косова и отворено подржавање само интереса једне (косовске) стране у преговорима указују на то да су САД и многе западне силе решене да Србију доведу у ситуацију која одговара правој капитулацији и потпуној ерозији њене територијалне целовитости и суверенитета. Наиме, данас се јасно види да паролe о хуманитарним мисијама и изградњи мултиетничког и толерантног и демократског друштва на Косову нису ни близу реалности, а да је излаз из балканског кошмара тежак и неизvestан. Стање у овој српској покрајини показује да је на делу ново „понављање историје“, да се албанско насиље, тиме и етнички и верски сукоби, не стишавају, а искључивости и агресивне геополитичке претензије разних актера на Балкану и ван њега стално расту и најављују еринијску освету „ненаучене историје“. Тај процес се може сагледати кроз две кључне ствари: 1) последице НАТО агресије на СРЈ и Србију; и 2) отворену подршку САД независном Косову на штету Србије.

Стварни ефекти НАТО агресије на бившу СРЈ, односно Србију и Црну Гору јесу следећи.

- 1) Наставак подржавања исламистичког фактора на Балкану, чиме је поремећена геополитичка равнотежа у региону фаворизовањем исламског утицаја и милитантног дихада у Европи и шире. Повратак агресивног ислама у срце Европе преко Балкана сигурно ће убудуће подстицати амбициозне акције муџахедина и других исламистичких екстремиста према срцу Европе.
- 2) Насилно пресецање геополитичког „Гордијевог чвора“ на осетљивом балканском кризном простору, прекрајањем постојећих државних граница, јесте тежак ударац међународном праву, фактор ширења нестабилности и преседан за нове сличне подухвате у целом свету.
- 3) Албански лидери на Косову посвећени су пре отвореном политичком екстремизму и криминалну него унутрашњем економском и цивилизацијском напретку. То директно поспешује цивилизацијску регресију Балкана и Европе, која постаје све малигнија, удаљена од идеја и принципа демократског цивилног друштва и ширења регионалне стабилности.
- 4) Амерички спољнополитички приоритети се поступно измештају на друга подручја, па се на Балкану осећа све више присуство неких других интереса, пре свега Немачке и исламског света. Ова померања ће сигурно утицати на будуће односе снага у свету.
- 5) Признање независног Косова кршењем међународног права и Резолуције 1244 СБ УН, додатно распирује ужарени балкански котао и старе сукобе на југоистоку Европе. Неправедно решење статуса Косова приморава Србију да изнова размишља о редефиницији свог положаја у Европи и свету, поготово ако се решење косовске кризе наметне као својеврсна казна за прошлост и кључни услов за улазак Србије у европске интеграције. Грешке су погубне и није нереално да САД и Европа у скорој будућности буду принуђене на нове интервенције, чак и по цену нових сукоба на Балкану (Матић, Ђурић, 2007, стр. 125–128).

Ради коначног покорвања Балкана као стратешки значајног југоисточног дела Европе, постоји више разлога да жаришна тачка буде управо Косово. Пре свега, изузетан је значај Косова

и Метохије у геополитичком, геостратешком, географском, војном и економско-привредном погледу, као балканског простора укрштања значајних путева и вековног сусретања Истока и Запада, и централног простора целокупног српског етничког корпуса у духовном, културном, али и материјалном смислу. Јер, Косово представља српски штит на Балкану, који је било тешко али изузетно важно освојити у историјском настајању хегемонистичких сила (Степић, 1999, стр. 9). Зато је стално присуство америчких и прозападних интереса на Балкану кроз војно присуство НАТО, наводно због успостављања и одржања мира и изградње демократског друштва на Косову, очигледна окупација суверене територије Србије, којом се омогућује војна контрола САД у области Медитерана, Блиског истока и Русије. Дакле, овладавање и покорвање Србије као рубног подручја Балкана и Евроазије обухвата њену даљу „балканизацију“<sup>6</sup> и „натоизацију“, односно стварање на штету њене територијалне целовитости патуљастих зависних полуколонијалних државица под пуним утицајем великих сила – пре свега САД, и њихове тежње да успоставе и одрже глобални геополитички примат. Ширење НАТО на све балканске државе и потпуна „натоизација Балкана“ налазе се у завршној фази, где стварање независног Косова није у функцији мира, како се то настоји приказати и српској и светској јавности, већ отворена ребалканизације Балкана и даље генерисање сукоба и нестабилности у Европи. Као део свеобухватније стратегије геополитичког овладавања овим регионом, после Југоисточне Европе, дакле, Балкана и Србије, на реду ће вероватно бити и „балканизација“ других делова Евроазије и одмеравање геостратешких лидера и глобалних и регионалних геостратешких играча на тим просторима (Митровић, 2008, стр. 9–14).

У вези са Србијом, у америчким и прозападним неоимперијалним пројекцијама се може очекивати наставак њеног просторног разарања и редуковања, иако се та стратегија прикрива наводним жељама САД и Запада да се Србија укључи у европске интеграционе процесе. С друге стране, искуство Србије са ЕУ и евроатлантским савезницима указује да се ипак ради о новој западној реколонијацији и протекторизацији Србије (Гаћиновић, 2008, стр. 23). После НАТО агресије на СРЈ 1999. године, наступила је фаза цепања територије Србије и стварања „независног“ Косова, чиме се смањује српски етнички простор, слаби Србија и покушава дефинитивно онемогућити поновно јачање утицаја Русије у овом делу Европе, коначно и заокружити глобална геополитичка стратегија Запада. Иза ових интереса се крије и подршка пројекту стварања тзв. велике Албаније на штету Србије и других балканских земаља, снажењу тзв. северног исламског клина и стварању услова за јачање балканске „зелене (исламске) трансверзале“.

---

<sup>6</sup> Балканизација представља „групу малих, нестабилних, слабих држава, које се базирају на идеји нације у једном региону у којем се држава и нација територијално не подударају, све са територијалним претензијама и са етничким мањинама које су требале бити асимилиране или потиснуте, које стварају нестабилне и променљиве међусобне савезе, итд.“ (Степић, 2001. стр. 178).

## ЛИТЕРАТУРА

- Аноним (2004, 22. октобар). Извештај Фонда за нетакнуту природу за 2004. годину. *Политика*: 12.
- Базић, Ј. (2007). Структуралне промене и глобализацијски процеси у савременом друштву. *Политичка ревија*, бр. 1: 258–260.
- Бек, У. (2001). *Ризично друштво*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Boulding, K. E. (1962). *Conflict and Defense*. New York: Harper and Brothers.
- Вучинић, М. (1990). *Зашићено Косово не може да буде република*. Београд: НИП Пословна политика.
- Гаћиновић, Р. (2004). *Опшимање Косова и Метохије*. Београд: Новинско издавачки центар „Војска“.
- Гаћиновић, Р. (2008). Насиље на Косову и Метохији. *Политичка ревија*, бр. 1: 23.
- Gaćinović, R. (2015). A Geopolitical Aspect of a Violent Secession of Kosovo and Metohija from Serbia, у D. Kolarić (ed.), *Thematic conference proceedings of international significance Archibald Reiss Days, Volume II* (стр. 15–18). Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies.
- Гаћиновић, Р., Бајагић, М. (2012). Политичке последице албанског насиља на Косову. *Српска политичка мисао*, 37(3): 133–155.
- Gallois, P. M. (1993, 16. јул). Vers une predominance allemande. *Le Monde*: 128.
- Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Деретић, Н. Ј. (2005). *Срби и Арбанаси*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Илић, Ј. (1997). Балкански геополитички чвор и српски етнички простор, у *Зборник радова: Геополитичка стварности Срба* (стр. 415). Београд: Институт за геополитичке студије.
- Коен, Т. (2007). Креативна деструкција. *Српска политичка мисао*, бр. 1–2.
- Кривокапић, Б. (2010). *Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа*. Београд: Службени гласник.
- Kriesberg, I. (2003). *Constructive Conflicts: From Escalation to Resolution* (2<sup>nd</sup> ed.). Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Купер, А. & Купер, Џ. (2009). *Енциклопедија друштвених наука* (том 1). Београд: Службени гласник.
- Матић, М., Ђурић, Ж. (2007). Косово и Метохија пред судом историје, у К. Михаиловић (ур.). *Зборник радова Косово и Метохија прошлости – садашњости – будућности*, с међународног научног скупа држаног у Београду 16–18. марта 2006. године (стр. 125–128). Београд: Научни скупови / Српска академија наука и уметности.

Митровић, Љ. (2008). Геополитичка транзиција Балкана и Нове Европе и њихова улога у услови-  
ма моноцентричне глобализације. *Економика*, бр. 3–4: 9–14. Друштво економиста, Ниш.

Spykman, N. (1942). *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*.  
New York: Harcourt, Brace & Co.

Српска православна црква (2003). *Меморандум о Косову и Метохији Светиоџ архијерејскоџ сабора  
Српске православне цркве*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Степић, М. (1999). *Косово и Метохија – политичке, географске и геополитичке перспективе*.  
Београд: Знамен.

Степић, М. (2001). *У врилоџу балканизације*. Београд: Институт за геополитичке студије.

Степић, М. (2005). Перспективе Косова и Метохије у контексту глобалних геополитичких концеп-  
ција, у С. Карамата (ур.). *Зборник радова са научноџ скупа Срби на Косову и Метохији*, одржаног  
у Косовској Митровици 27–29. маја 2005. године (стр. 259–281). Београд: Научни скупови / Срп-  
ска академија наука и уметности.

Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Co.

Frank, A. G. (1978). *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. London: MacMillan.

## WARNING SIGNS REGARDING A FROZEN CONFLICT IN THE BALKANS

### SUMMARY

In this paper, its author made an attempt to warn academics as well as the world military, economic and political power centres on the threat of the escalation of violence by Albanians' separatist terrorist movement in the Balkan Peninsula. There is a realistic possibility of unfreezing of the frozen conflict in the region of Kosovo and Metohija and of the emergence of random violence that can affect a great part of the Balkan Peninsula. The frozen conflict is a situation in which the conflict seems to be over, but in which neither the peace treaty nor any other political framework leads to a lasting peaceful solution of the conflict between some two warring sides. Latest academic analyses have shown that the Albanians would not be satisfied with the secession of Kosovo and Metohija from Serbia and that in the first phase they will attempt to create "Great Kosova". This is possible because of the fact that in recent history there have been publicly expressed the aspirations of the Albanians living in Kosovo and Metohija in direction of: a) Southeast of Serbia (Medveđa, Bujanovac, Preševo) within the project called *Dardanija*; b) Kosovo and Metohija within the framework of the project *Independent Kosova*; c) Montenegro (Plav, Gusinje, Bar, Sutomore, Ulcinj) within the project *Malesija*; d) Western Macedonia within the project *Ilirija* and e) Northern Greece within the project *Epir*. In case that such expansionist aspirations of the Albanians become accomplished, then the so-called Great Kosova would make a federal or confederal union with Albania. In this case the territory controlled by the Albanians would make approximately 55.000 square kilometers with 6.5-7 million Albanians living in this territory. Creation of such large Albanian state in the Balkans would further encourage the nationalist arrogance of the Albanians and consequently it would probably cause the open conflict against Serbia and Greece, which would inevitably lead to the emergence of the Third Balkan War. Therefore, this is the warning of the author of this paper to the European Union in the first place and then to the United Nations.

**KEYWORDS:** frozen conflict, violence, globalization, aggression, terrorism.

ПРЕДРАГ М. ГОРДИЋ<sup>1</sup>

ИВАН Б. ПЕТРОВИЋ<sup>2</sup>

Универзитет одбране у Београду,  
Војна академија, Катедра тактике

## УТИЦАЈ ГЛОБАЛНИХ ТОКОВА НА БЕЗБЕДНОСТ МАЛИХ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА<sup>3</sup>

---

**САЖЕТАК:** Сведоци смо процеса глобалних светских промена, које за последицу могу имати највећа светска превирања још од Другог светског рата. Наиме, биполарни распад света и глобалне промене које су уследиле након тога, довели су до формирања новог светског поретка, који је након светске економске кризе и појаве глобалне мигрантске кризе запао у озбиљне проблеме.

Несумњиво је да наведени глобални трендови имају значајан утицај и на мале државе, које покушавају да „преживе“ најновије догађаје, за које нико са сигурношћу не може рећи како ће се завршити.

Овај рад, који се управо бави тенденцијама савремених глобалних токова на безбедност, поред увода и закључка, састоји се из четири целине. У првој целини су укратко описани глобализација и глобални феномени који су последњих година значајно утицали на промене у светском поретку у свим сферама друштвеног живота. У другој целини објашњен је начин категоризације и одређивања малих држава помоћу квантитативних и квалитативних критеријума, док је у трећој целини описан појам безбедности. У четвртој целини бавимо се утицајем глобалних промена на безбедност малих земаља у региону Балкана.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, мигрантска криза, мале земље.

---

### УВОД

Крај XX и почетак XXI века обележиле су глобалне промене, које су значајно утицале на распад биполарног светског поретка – распад и нестајање држава које су обележиле хладноратовску поделу света и настајање нових, малих држава, усмерених ка вредностима и калупу

---

<sup>1</sup> gordicpredrag@gmail.com

<sup>2</sup> ivanpetrovic1977@gmail.com

<sup>3</sup> Овај рад је израђен у склопу Научноистраживачког пројекта ВА-ДХ/3/17-19 „Прорачун дугорочне финансијске одрживости дежурних снага система противваздухопловне одбране Војске Србије у контроли и заштити ваздушног простора у миру“, финансираног од стране Министарства одбране Републике Србије.



ГОРДИЋ, ПЕТРОВИЋ: Утицај глобалних токова на безбедност малих земаља Западног Балкана западне цивилизације. Све ово је утицало на престојавање држава бившег Источног блока, како на политичком, тако и на економском и безбедносном плану.

Овај процес глобалних промена детерминисао је прихватања нових вредносних оријентација, друштвених уређења и економских стандарда одређених светских центара моћи, под плаштом вредности западне цивилизације. Сви појединачни покушаји одупирања новом светском поретку завршавали су се истоветно, свргавањем са власти политичке елите различите идеологије, неретко применом и оружане силе јединог преживелог војног блока – НАТО пакта.

У том смислу треба разматрати и узроке и корене настанка и савремених оружаних сукоба (НАТО агресија на СРЈ, заливски ратови, интервенције у Либији, рат у Авганистану), али и такозваних хибридних ратова, који су обележили почетак XXI века.

Управо ови оружани сукоби и хибридни ратови, подстакнути неретко радикалним екстремизмом заснованим на религији и тероризму, за последицу су имали и велике миграције народа захваћених оружаним сукобима у Африци и на Блиском истоку, који су данас уздрмали комплетну Европу, Европску унију и све њене вредности. Ова превирања, симбиотички спојена са глобалном економском кризом, која садржи низ озбиљних рецесија, енергетских криза и миграција глобалних размера, посебно су утицала на стабилност малих, често непринципијелних држава. У таквим околностима данас покушавају да опстану и земље Балкана, посебно оне које су у центрима моћи фразеолошки означене, не случајно, као земље Западног Балкана, са свим својим политичким, економским, конфесионалним и етничким проблемима. Ове земље, углавном заробљене мислима још увек у прошлости, данас се суочавају с опасностима које могу далекосежно утицати на њихову безбедност у будућности.

## ТЕНДЕНЦИЈЕ ГЛОБАЛНИХ ПРОМЕНА

Из самог термина глобализација може се идентификовати њена суштина, а то је да је она процес који се односи на цео глобус – планету. По својој суштини, глобализација представља реструктурирање света које води истовременој интеграцији и фрагментацији. Реструктурирају се поредак моћи, мапа државних граница, лик региона, економије појединих друштава. Капитализам постаје уистину глобалан, али у суровијој варијанти. С падом Берлинског зида на европском тлу није нестао само социјализам већ и социјални капитализам. Продубљује се јаз између богатих и сиромашних, увећава број губитника, као и социјални и географски простор периферизације. Трансформацијом државе-нације, глобализација производи низ слабих, малих држава и на многим местима устоличава демократију ниског интензитета, која одговара новом облику протектората.

У суштини, и глобализација представља део интеграције и дезинтеграције као модела развоја човечанства. Kegley & Raymond (2002) заступају став да, док интеграција подразумева процесе „глобализације, демократизације и хуманитаризма, дезинтеграција се односи на урушавање националних држава и појаву пароксијализма“. Сам процес глобализације данас представља

синоним за концепт савременог света који је наследио концепте процеса друштвене модернизације, али и империјализма, смањујући значај локалних и државних економија у корист транснационалних корпорација. Такође, може се рећи да процес глобализације подразумева унификацију, универзализацију и хомогенизацију вредности у целом свету, пре свега по утледу на САД, а преко ње, као једине истурене светске силе, формирају се вредности и трендови који одговарају транснационалним корпорацијама и остваривању њихових испреплетаних економских, политичких и привредних интереса. У свему томе принуда силе, кроз разне економске притиске, хибридне ратове, али и сукобе ниског и контролисаног интензитета, има веома битну улогу у остваривању светске хегемоније. Наиме, модерно ратовање је увек праћено модерним технолошким решењима, а може се рећи да је модерни рат дијалектички, заснован на начелу јединства и борбе супротности и преласка квантитета у квалитет, зато што сваки негативан моменат уништења имплицира позитивни моменат изградње друштвеног поретка (Morley, Chen, Hall, 1996).

За стање рата или мира од кључне важности јесте и *iii* *хегемоније*<sup>4</sup> који је на делу. Према неким аналитичарима, доскора је на делу била нова империјална стратегија (изражена у Стратегији националне безбедности САД из 2002. године). Њен циљ је био успостављање трајне хегемоније, глобалног лидерства, осигурање виталних тржишта, стратешких ресурса, ширење војног присуства и спречавање потенцијалних непријатеља превентивним ратом. Хегемон се поставља изнад међународног права, а употреба војне силе постаје основно средство за остварење геостратешких интереса, који се, међутим, приказују као средство за решавање хуманитарних катастрофа, борбу против тероризма, спречавање употребе оружја за масовно уништење (у принципу, борба против тероризма се може назвати борба терором против терора).

Ипак, у свему наведеном постоји више озбиљних парадокса, који се заснивају на чињеници да су основни принципи глобализације, апстраховани из њених идентификаторских фактора, подржани како од стране САД, тако и од стране земаља Европске уније, чији је концепт поимања нације и државе дијаметрално другачији (однос идеалних типова нације: државнотериторијални и културно-етнички). Други парадокс је поновна милитаризација светских и регионалних сила. Наиме, процес глобалних промена често доводи до губљења контроле над тим догађајима и изазивања промена које озбиљно утичу на безбедност појединих континената, региона, а да не говоримо о малим државама.

Данас смо сведоци промена на глобалном плану, које је тешко контролисати и од стране најбитнијих центара светске моћи. Ове промене су последица светске економске кризе, промена политичких елита и праваца њихових деловања, бројних хибридних ратова који су прерасли и у оружане сукобе ниског и средњег интензитета, велике мигрантске кризе која „љуља“ читав концепт уједињених европских вредности, враћајући значај националних територијалних држава и изазивајући бројне политичке кризе, посебно на простору Западног Балкана (чувена

<sup>4</sup> Хегемонија – контрола или доминантни утицај једне особе или групе људи, посебно политичке групе, над једним друштвом, или једне нације над другом.

ГОРДИЋ, ПЕТРОВИЋ: Утицај глобалних токова на безбедност малих земаља Западног Балкана „балканска избегличка рута“). Све ово значајно утиче на регионалну безбедност Западног Балкана и националну безбедност малих држава које њему припадају.

### КАТЕГОРИЗАЦИЈА МАЛИХ ДРЖАВА

Различити су приступи у дефинисању или одређењу појма мале државе. Најчешће се као полазишта за одређење малих држава користе капацитети и снага, односно квантитативна и квалитативна обележја. У квантитативном дефинисању појма, мала држава разматра се са географског, демографског и економског аспекта. С географског аспекта, мале државе су оне чија је површина мања од 200.000 км<sup>2</sup> (на слици 1 приказана је категоризација држава по критеријуму површине територије).



Слика 1. Категоризација држава по критеријуму површине територије  
Figure 1. Categorization of countries according to the criteria of area

У демографском смислу, за дефинисање мале државе се предлаже да то буду државе које имају мање од 15 милиона становника, док економски аспект разматра привредни и економски потенцијал државе, односно бруто национални доходак по глави становника (слика 2).



Слика 2. Категоризација држава по критеријуму броја становника  
Figure 2. Categorization of countries according to the criteria of number of inhabitants

Дакле, мале државе имају ограничену територију, релативно малобројно становништво и ограничене ресурсе.

Квалитативно дефинисање узима у обзир и неке квалитативне показатеље, које, из разлога немерљивости, неки аутори називају и релативним показатељима. Ти показатељи могу бити унутрашњи (политичка воља, национални интереси, унутрашња безбедносна ситуација, економска ситуација, односи са суседним државама) и спољашњи (геостратегијски положај, чланство у међународним организацијама, чланство у војним савезима) (Гордић и Петровић, 2014).

Значајни показатељ величине и значаја једне државе јесте и бруто домаћи производ или бруто национални доходак по глави становника (БДП). Наиме, што је БДП једне државе већи, то је и њен економски и привредни потенцијал већи, а самим тим и њен значај у окружењу.

Често пресудну улогу у наведеним односима имају квалитативна обележја државе, односно унутрашњи и спољашњи чиниоци. Мале државе често користе чланство у неком војном или економском савезу како би наметнуле своје интересе и превазишле интересе велике земље. Имајући у виду наведено, под малим земљама сматрају се оне земље које немају, или имају занемарљив утицај на глобална дешавања у свету, а међу њима се налази и Република Србија.

Најновије глобалне промене у виду економске кризе, глобалних миграционих токова и хибридних ратова, несумњиво ће оставити велики утицај на безбедност малих земаља, укључујући и Републику Србију. У времену неизвесности, које утиче и на много веће и богатије земље, постављају се велика питања како се у безбедносном смислу одредити према најновијим глобалним безбедносним претњама и како ће то одређење у будућности утицати не само на развој већ и на опстанак малих држава.

## ПОЈАМ БЕЗБЕДНОСТИ

Термин *безбедности* представља сложеницу чији су корени *без* и *бедности* – *бедно*. Префикс „без“ подразумева одсуство, односно негацију феномена који се обележава делом сложене речи која следи. Корен другог дела ове сложене речи је „беда“, чиме се у српском језику, у најширем смислу, означавају сиромаштво, оскудност, болест, недаћа, пропаст, пораз, немаштина, штета, туга, немоћ, незнање, онеспособљеност, рат, ропство, тлачење, насиље, зло, страх и слично. Значи, „негацијом негација“ може се закључити да безбедност подразумева опстанак, развој, имућност, здравље, ситост, победу, остварење циљева, срећу, мир, слободу, правду, морал, културу, неповредивост, доминацију, владање ситуацијом, (само)поуздање, одсуство страха – сигурност, односно одсуство опасности које доводе у питање њихово остваривање и постојање – безопасност (Мијалковић, 2011). За овај појам прихватљиво је и значење да представља замишљено и оствариво стање по стабилност виталних вредности физичких лица и људских колективитета (недржавних и државних, те држава као најорганизованијих колективитета), које успоставља и одржава субјекат безбедности. Афирмативна класична дефиниција безбедности имплицирана

ГОРДИЋ, ПЕТРОВИЋ: Утицај глобалних токова на безбедност малих земаља Западног Балкана

---

из претходне јесте следећа: безбедност је оптимално безугрожавајуће стање по стабилност објекта безбедности, које ствара, чува и унапређује субјекат безбедности.

Оваква дефиниција безбедности одражава сложену међузависност елемената појма безбедности. Наиме, указује на то да се нешто брани (штити), да то нешто или неко ко се штити (вредност – објекат безбедности) морају бити оптимално заштићени, те да такав ниво, односно стање заштићености, значи да нису оптерећени никаквим угрожавањем чији носилац може да буде човек или природа, и да га успоставља и одржава субјекат безбедности. Успешност субјекта безбедности у успостављању и одржавању поменутог безбедносног стања подразумева, или означава, неуспешност субјекта угрожавања. У супротном, безбедност би постала небезбедност (Гордић, 2008).

Као стање, безбедност је објективно одсуство опасности по референтне вредности и интересе, али и присуство услова за њихово несметано достизање, развој и уживање.

Међутим, у теорији се безбедност не карактерише само као стање већ и као функција, организам и систем, односно безбедност представља крајњи резултат функције, организације и система безбедности. Као функција, безбедност је активност, деловање, делатност, процес, односно понашање усмерено ка достизању, заштити и унапређењу референтних вредности и интереса.

Не улазећи дубље у функционалну класификацију безбедности, нити у делатност самог система безбедности којом се активно делује на унапређење безбедности у једном друштву или држави, у наставку рада ће бити више речи о утицају глобалних промена, пре свега мигрантске кризе, на безбедност малих држава, с тежиштем на утицају на регион Западног Балкана и Републику Србију.

#### **УТИЦАЈ САВРЕМЕНИХ ГЛОБАЛНИХ ТОКОВА НА БЕЗБЕДНОСТ ДРЖАВА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА**

Први обриси светске економске кризе, који настају 2008. и 2009. године са хипотекарном кризом у САД, непућеним нацијама, укључујући и интелектуалну елиту малих држава, нису указивали на економске, политичке и безбедносне проблеме који ће уследити у наредним годинама широм света. Врло брзо, рецесија тржишта некретнина прераста у светску економску кризу, која заједно с настајањем бројних „обојених револуција“ као последице хибридних ратова на истоку Европе, Северне Африке и Азије, доводи до бројних сукоба ниског интензитета, који за последицу имају настанак хуманитарне катастрофе, доводећи до милионских миграција становништва, углавном муслиманске вероисповести, ка земљама Европске уније (Korybko, 2015; Тодоровић и Милутиновић, 2016). На путу ка Европској унији ова река избеглица углавном пролази преко региона Западног Балкана, утичући тако на појаву озбиљних безбедносних импликација, које се могу разматрати кроз два међусобно одвојена дискурса. Први дискурс се

односи на појаву ксенофобије, док се други односи на стварне безбедносне претње које носи избегличка криза.

Дискурси обе безбедносне претње присутни су широм Европе, утичући на тај начин и на безбедносну ситуацију Западног Балкана. Један од неретких примера ксенофобичног приступа мигрантској или азилантској кризи (не улазећи дубље у разлике у значењу ових синтагми) јесте и изјава Вацлава Клауса за чешке медије да, „прихватањем избеглица, Европа врши самоубиство, и да је то очигледни пример да то изазива потпуни распад европске културе, цивилизацијских вредности, верских структура“ (Лалић, Ђурић и Липовац, 2015). С друге стране, напади терориста широм Француске, Белгије, Немачке, Велике Британије, у директној или индиректној вези са Исламском државом, указују на оправдану забринутост држава Европске уније због мигрантског таласа који је запљуснуо Европу. Значајан проблем мигрантске кризе представља и број избеглица – углавном тражилаца азила.

Историјски гледано, сва светска превирања још од почетка XX века па надаље, остављала су неизбрисив траг на простор Балкана (данас се све више користи термилошка синтагма Западни Балкан), а разлог је лицемерни покушај да се из „бурета барута“, што несумњиво представља овај регион, на волшебан начин издвоје поједине државе које су након осамостаљења и уласка у Европску унију „достигле“ све вредности западне цивилизације, укључујући ваљда и вредности екстремног национализма, који је у порасту баш у земљама Европске уније и који је заснован на невероватној количини ксенофобичне мржње према нацијама такозваног другог и трећег реда.

Иначе, проблем мигрантске кризе, или, боље речено, азилантске кризе (с обзиром на то да постоји тенденција тражења азила од стране већине миграната који покушавају да побегну од ратова, политичког прогона и економског изабљивања у земље западне цивилизације, а које су углавном и утицале на настанак жаришта на просторима на којима пре свега живи арапски свет), најбоље указује на то да тренутни мир у свету личи на мехур од сапунице, који може да пукне сваки час.

Поред азилантске кризе (на коју ћемо се касније вратити), озбиљан проблем за безбедност региона јесу и велика економска криза, почетак изласка Велике Британије из Европске уније, пораст национализма широм Европе, озбиљне политичке кризе у Бившој Југословенској Републици Македонији (БЈРМ), на Косову и Метохији и Босни и Херцеговини, као и ксенофобија и поновно избијање у први план мржње према Србима у Републици Хрватској (повратак такозваним коренима Независне државе Хрватске из Другог светског рата). Несумњиво је да су ови процеси међусобно повезани и детерминисани. Потребно је истаћи и проблем вековне жеље за повезивањем „зелене трансверзале“ од региона Мале Азије и Блиског истока са Европом, која води управо подручјем Западног Балкана (уз подршку и неких западних држава попут Велике Британије), као и апсурдну жељу Албанаца за формирањем „велике Албаније“ под плаштом секуларне, грађанске државе.



Економска криза је утицала на значајан пад запослености у малим државама Западног Балкана и наставак миграције становништва из малих места у велике градове, као и најспособнијег дела становништва, углавном млађе популације, у иностранство, пре свега у земље Европске уније. Ово је довело до тешког демографског стања, а као главни идентификатори тога могу се навести велика старост нација и бројна подручја која су остала или остају без радно способног становништва. Све ово, по већ опробаном рецепту, повећава шансу популистима и екстремним националистима, нарочито зато што су ове државе мултиетничке и под сталном пресијом остваривања права мањинских група и националних мањина, које под пуном подршком невладиног сектора и агитатора, тражењем својих права умањују права националних већина под плаштом грађанизације друштва (позитивна дискриминација се претвара у обесправљивање већинских нација).

Што се тиче таласа азиланата који преплављају Европу, а као један од основних путева, поред „медитеранске руте“, користе „балканску руту“, њихов број није у потпуности познат. На основу анализе доступних података, према подацима УНХЦР (2015, а), број држављана Сирије који траже азил у Европи је у порасту и износи око 10% од укупног броја становника Сирије који су напустили земљу од почетка сукоба. Огромна већина избеглица заштиту је потражила и у Турској, Либану, Јордану, Ираку и Египту. За разлику од ових држава, Европска унија покушава на све могуће начине да смањи прилив избеглица у своје државе чланице. У светлу проблема избегличке кризе јесу и најновије изјаве турског председника Ердогана о пуштању по 500.000 избеглица ка Европи на месечном нивоу. Све ово, управо због „балканске руте“ има огроман утицај на безбедност малих држава Западног Балкана.

Ова рута обухвата правац кретања избеглица преко Турске, Грчке, Македоније, Бугарске, Србије, Хрватске и Мађарске. У почетку кризе, Бугарска је избегавала да ослободи проток миграната преко своје територије, док су остале наведене државе пуштале мигранте преко своје територије даље у Европску унију. Према информацијама УНХЦР (2015, б) око 80% избеглица је старости између 18 и 50 година, што значи да би у будућности велики број њих могао бити укључен у терористичке организације с циљем извођења терористичких напада широм Европе, какви су се већ и догодили претходних година. С обзиром на то да је број миграната који је прошао „медитеранском рутом“ и „балканском рутом“ већ премашио милион, уз претње турског председника Ердогана и сада већ извесног пораза Исламске државе, несумњиво је да се над Европом надвила велика опасност по њену безбедност. У таквим условима Европска унија покушава да спречи даљи продор миграната ка њеним границама. У том смислу Мађари су изградили зид, Хрватска, Бугарска и Словенија су забраниле проток избеглицама, док су се у великом проблему нашле Македонија (једна од улазних држава на „балканској рути“, која је тренутно због озбиљне политичко-етничке кризе у потпуности нефункционална) и Србија, која је и прва регистровала и хумано се односила према мигрантима, под утицајем великих избегличких проблема сопственог народа у ратовима из последње деценије XX века.



Посебан проблем по Републику Србију представља став Европске комисије да ће Европска унија по основу споразума о реадмисији вратити у Србију мигранте који не буду добили уточиште у земљама Уније, на основу чега би у Србију био враћен огроман број избеглица.

У сваком случају, на примеру велике избегличке кризе открива се право лице Европске уније. Шенгенски споразум готово да се више не примењује, европске вредности више не постоје, а државе Европе покушавају да сачувају обриси свог идентитета управо кроз културно-етнички принцип нације и државе (аутори овог схватања, према којем је нација сродничка група заснована на истој етничкој основи, заједничкој религији, језику и обичајима, јесу Немачка и Француска – данас водеће земље Европске уније). За разлику од културно-етничког принципа нације и државе, државнотериторијални принцип је одмах јасно показао своје доследно лице. Мултикултуралност је могућа и одвија се кроз грађанске организације, али се сама помишао на мултинационалност строго кажњава и онемогућава. Примери за то су управо државе оснивачи оваквог приступа у схватању нације – САД и Велика Британија (Smith, 1991). Прва, у одбрани од избеглица, азиланата и тражења права етничких група дозвољава пријем 10.000 избеглица из угрожених подручја и гради зид према Мексику, док друга излази из Европске уније, желећи тако да што је могуће више сачува свој идентитет и традицију (Лалић, Ђурић и Липовац, 2015).

Имајући у виду наведено, може се уочити опасност малих држава Западног Балкана од мигрантске кризе, нарочито Републике Србије. Док се други штите на све могуће начине, у овим земљама, посебно у онима у којима је доминантно православље, ствара се такозвани грађанизам, заснован на атеизму, као највећем парадоксу лажног грађанског друштва. Најбољи пример за то је америчко грађанско друштво, у којем је присутан (на себи својствен начин) принцип један грађанин (*citizen*) – један глас, а не једна нација – један глас. Такође, америчком грађанском друштву, као и Англосаксонцима у Енглеској, не смета што сваки председник САД кити божићну, а не новогодишњу јелку, и што је верник. Али, зато лицемерном грађанском друштву сметају православни верници, смета Српска православна црква, јер грађанско друштво треба да буде атеистичко, или у најбољем случају агностичко. У њему свако има своје право гласа, под условом да је грађанин, па макар био и против државе у којој живи. Све лицемерје овог размишљања показује се и на примеру Албанаца са Косова и Метохије, где је тај принцип погажен и где није важио тобоже основни принцип грађанског друштва: један грађанин – један глас, већ, где чуда, у овом случају је важио други принцип: једна нација – један глас. У таквим условима лажног грађанизма Република Србија и БЈРМ се суочавају са избегличком кризом, уз све економске тешкоће које су их снашле. У тим условима систем безбедности Републике Србије по свим својим функцијама мора реаговати проактивно, штитећи права пре свега сопственог народа, и не дозвољавајући кроз мала врата имиграцију разновразног становништва других конфесионалности на своју територију, под плаштом да ће тај проблем решити касније неко други.

У сличној ситуацији се налази и Босна и Херцеговина. За разлику од права Албанаца на Косову и Метохији, у овој такозваној држави није прихваћен принцип један глас – једна нација.

У Босни и Херцеговини се примењују дупли аршини грађанског друштва, признаје се право један грађанин – један глас, признаје се мултиконфесионалност, мултикултуралност и мултиетничност, али уз свеprisутну пропаганду стварања грађанског друштва нација (не дозвољава се мултинационалност) (Радишић, Пејић, Бекто, 2015). Међутим, у овом случају западним силама не сметају веџабије на простору Старог Раса и Босне и Херцеговине, фундаменталисти и џихадисти Исламске државе.

У вртлогу ових промена налази се и БЈРМ, мултиетничка, пред коначном фазом хибридног рата, такозваном „обојеном револуцијом“, где је потребно формирати нову власт, која ће омогућити федерализацију државе, прихватање довојезичности и на крају остварење „тиранске платформе“ о стварању „велике Албаније“.

На крају, као део пројекта „велике Албаније“ постоји и тежња албанског становништва са простора Косова и Метохије да се у што је могуће већем броју рађа на територији јужне Србије, како би се у будућности то подручје (смишљено названо синтагмом Прешевска долина) показало као изворно албанско, одакле су се Албанци иселили, а у овом случају им иду у прилог и велике миграције Срба са овог подручја ка северу и бољем животу.

Као што се може закључити из свега претходно наведеног, сви ови глобални процеси имају своју детерминацију и на простору Западног Балкана, који ће можда у будућности бити препуштен самом себи. У таквим условима, у овим државама потребно је безбедносно проактивно деловати. С једне стране, скинути маску грађанском друштву и вратити га тамо где му је и место, у складу с начином на који то раде велике силе, које су и колевка цивилизације. Такође, неопходно је схватити да позитивна дискриминација не значи обесправљивање националне већине у корист националне мањине, која тражењем својих права управо врши терор над националном већином. И у државама Западног Балкана неопходно је да влада демократија, али у правом смислу те речи, као владавина народа, и то не као владавина већине над мањином, или владавина мањине (грађанског друштва) над већином, већ владавина већине у име права мањине.

Такође, неопходно је држати се и својих интереса и стално, на научно заснованим ставовима, а не гносеолошким сазнањима, објашњавати како западној цивилизацији, тако и остатку света, колики је значај пре свега српског народа у достизању европских вредности које данас познајемо, као и да је пројекат „велика Албанија“ заснован на једноконфесионалној, фундаменталистички настројеној нацији, која би у будућности била велики безбедносни проблем.

Неопходно је становништву стално разоткривати методе и технике хибридног ратовања и какав утицај је ово ратовање имало на земље у окружењу, али и широм света. Неопходно је учинити све као би се нашао модел поспешивања природног прираштаја нације (када се говори о Републици Србији – српске нације). Ово је могуће урадити према моделима других држава: на пример, према моделу Грчке, која помоћ породицама са троје и више деце реализује у сарадњи са Грчком православном црквом.

Сви ови начини обезбеђују проактивно деловање система безбедности, чинећи на тај начин државе Западног Балкана безбеднијим и сигурнијим, нарочито оне нације које у њима чине већински део популације.

## ЗАКЉУЧАК

Као мале државе са скромним ресурсима и лошом демографском пројекцијом и економским развојем, земље Западног Балкана, укључујући и Републику Србију, морају бити свесне опасности које са собом носе нове глобалне промене. Мењање етничке и конфесионалне структуре јесте реална опасност по нације и државе Западног Балкана, нарочито затварање граница и спречавање даљег кретања миграната ка северу од стране држава чланица Европске уније. Ова опасност у будућности може чак довести и до нестанка појединих нација и држава у региону Западног Балкана, посебно народа хришћанске вероисповести.

Посебно свесна ове опасности мора бити Република Србија, која је у ратовима током XX века била изложена огромном, вишемилионском страдању становништва као последици погрешних процена и погрешних стратешких одлука. Свака погрешна стратешка одлука у домену безбедности у најширем смислу те речи уједно је и судбоносна за будућност народа и државе. Зато је услов свеопштег развоја, посматрано кроз призму геополитичких и геостратегијских односа у свету, а имајући при томе у виду и економске интересе, континуирано преиспитивање националних интереса и стратешких одлука у контексту свеукупног друштвеног развоја, о чему мора перманентно постојати свест не само интелектуалне и политичке елите Републике Србије већ и српског народа у целини.

## ЛИТЕРАТУРА

- Гордић, М. (2008). *Модални експерименти у истраживању потенцијалног система одбране државе*, докторска дисертација, Београд: ФПН.
- Гордић, М., Петровић, И. (2014). *Ракећини системи у одбрани малих држава*. Београд: МЦ Одбрана.
- Kegley, Ch. & Raymond, G. (2002). *Building World Order in the New Millennium. Exorcising the Ghost of Westphalia*. New Jersey: Prentice Hall.
- Korybko, A. (2015). *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach to Regime Change*. Moscow: Peoples Friendship University of Russia.
- Smith, A. (1991). *National Identity*. England: Penguin Book.
- Лалић, В., Ђурић, С., Липовац, М. (2015). Избегличка или мигрантска криза у Европи – безбедносне импликације и изазови, у ДВ, *Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањалуци*, 53–64.

ГОРДИЋ, ПЕТРОВИЋ: Утицај глобалних токова на безбедност малих земаља Западног Балкана  
Мијалковић, С. (2011). *Национална безбедност*. Друго, измењено и допуњено издање. Београд:  
Криминалистичко-полицијска академија.

Morley, D., Chen, K.-H., Stuart Hall, S. (1996). *Critical Dialogues in Cultural Studies*. New York:  
Routledge.

Радишић, Д., Пејић, М. и Бекто, Е. (2015). Мигрантска криза и нови изазови безбедности. Ризици  
и безбедносне претње, у ДВ, *Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањалуци*, 65–  
72.

Тодоровић, Л. и Милутиновић, М. (2016). Глобалне тенденције и хибридни рат. *СВАРОГ*, вол.  
12: 9–26. DOI 10.7251/SVR1612009T.

UNHCR [Office of the United Nations High Commissioner for Refugees]. (2015a). Europe: Syrian  
Asylum Applications. Преузето са: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/asylum.php#>.

UNHCR [Office of the United Nations High Commissioner for Refugees]. (2015b). The Crisis in Syria.  
Преузето са: <http://www.unhcr-northerneurope.org/in-focus/the-crisis-in-syria/>.

---

PREDRAG M. GORDIĆ  
IVAN B. PETROVIĆ

## THE IMPACT OF GLOBAL CHANGES ON THE SECURITY OF SMALL COUNTRIES OF THE WESTERN BALKANS

### SUMMARY

We are witnesses of global changes that as a result would be able to have the biggest upheaval all over the world since World War II. Namely, the disintegration of the bipolar world and global changes that followed after, led to the formation of a new world order, which was with the emergence of the world economic and global migrant crisis plunged into serious problems.

There is no doubt that global trends have a significant influence on small states that are trying to “survive” the latest events with certainty that no one can say how it will be ended.

This paper, which is concerned with the trends of modern global changes to security, in addition to introduction and conclusion, consists of three parts. In the first part, globalization and global phenomena that have during recent years significantly contributed to changes in world order in all spheres of social life are described briefly. In the second part, the way of categorizing and defining small states using quantitative and qualitative criteria is explained, while in the third part, the concept of security is described. The fourth part deals with the influence of global changes on the security of small countries in the Balkan region.

**KEYWORDS:** globalization, migrant crisis, small countries.

ЗОРАН Д. ГУДОВИЋ<sup>1</sup>

Висока школа струковних студија за васпитаче

и пословне информатичаре „Сирмијум“

Сремска Митровица

## АНТИНОМИЈЕ ГЛОБАЛИСТИЧКИХ ПРОЦЕСА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

---

**САЖЕТАК:** Аутор је сагледао кључне аспекте глобализма као неоколонијалног вида доминације и синтетички их повезао у јединствену целину. Феномен глобализације се посматра из војне, политичке, образовно-идентитетске и културно-технолошке димензије у светлу њиховог међусобног прожимања.

Сведоци смо да Северноатлантски савез покушава да представи деловање у светлу нове осећајности и своје постојање прилагоди култури модерног маркетинга. Према том становишту, она не изражава дух сепаратног припадања, већ настоји да се представи као релаксирајући сегмент не тако затворен за заинтересоване земље спремне да поштују кодекс заједничке безбедности и других вредности. Остатак света, изузев САД, која је водећа снага овог савеза, латентно је перципиран као подручје с којег долази претња од тероризма, па се намеће питање зашто је баш то подручје гневно и у конфликту с политиком НАТО.

Неретко, намеће се разумевање НАТО алијансе квалитативно другачије у односу на време од пре три деценије. Некада је штитила интересе крупног капитала војним средствима, а данас тобож ствара и осигурава услове за демократске стандарде и потребе улагања у земље које инвеститорима изгледају не само привлачно већ и стабилно. Њихова бирократска организација, упркос сили, постаје све флексибилнија, све више цивилна, дискретно и ненаметљиво регулативна. Међутим, снага новог тренда читава се у измењеној визији, према којој промотивне поруке одражавају и поглед на свет људских вредности, не служећи само опису намењеном конкретној намени.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, ЕУ, НАТО, мир, стандардизација.

---

### УВОД

Позиција интелектуалне елите у односу на сагледавање феномена глобализације треба да буде уравнотежено перципирана, што би значило: ни глобофилија нити глобофобија. Обе крајности би биле неприхватљиве и лишене објективног сагледавања овако сложеног феномена,

---

<sup>1</sup> dusangvz@eunet.rs

изложеног пажњи истраживача безмало три деценије. Интересантно је истаћи да су српски социолози и марксисти у временима која су претходила транзицији овај процес подводили под синтагму *савремени свет*, с наглашеним идеализовањем повезивања света и истрајавању на његовом јединству. *Савремени свет* представљао је, и још је понегде, стереотипан наслов и позив на повезивање човечанства, садржан и резервисан за финална поглавља многих уџбеника тог времена. Данас се, међутим, феномену глобализације приступа свестрано, уз аргументовану дискусију везану за њене политичке, економске, војне, иноваторско-технолошке и културне димензије, с акцентом на противречност датог процеса. Како је схватање глобализације иманентно наметању јединствених стандарда понашања на цео свет, које подстиче интерес најмоћнијих и најразвијенијих, актуелност ових процеса постаје све већа. Друга страна овог проблема огледа се у виду опсене и манипулације да је процес стандардизације и унификације добар за све.

### ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ, ЕВРОПСКА УНИЈА, СЕВЕРНОАТЛАНТСКИ САВЕЗ

Уочљиви су недоследност и дупли аршини када се на демократију гледа из перспективе економски најмоћније државе света и њене сопствене напетости у односу на истоветна догађања у некој од земаља Западног Балкана. Када се у некој од земаља на простору бивше Југославије испољи неповерење у легалност изборног процеса, Вашингтон се оглашава с тезом о неприкосновености воље народа и потреби уважавања институција, посебно изборне процедуре. Међутим, у САД је управо након легалне победе Доналда Трампа на преседничким изборима покренута улична бујица ванинституционалног рушилачког деловања. Подстицане и организоване незадовољством због изборног исхода, присталице Хилари Клинтон и размажени џетсет средњих и виших слојева, настојали су да имплементирају начин демократије који иначе осуђују на Балкану, уз демагошка спочитавања и просвећивање „демократски неуких“ народа.

Током раних и ратних деведесетих година XX stoleћа, на Балкану, прва асоцијација на структуру друштвеног и личног идентитета била је поистовећивање с властитом нацијом. Постратни период довео је до привидне консолидације политичких прилика, те је, упркос спорадичним напетостима, нагло порасло интересовање за пријем у чланство ЕУ. Међутим, ова настојања била су редовно праћена ништа слабијим отпорима таквој иницијативи, да би се данас не само ван ЕУ већ и у њој самој испољавала у виду евроексептицизма.

На самом почетку новог миленијума, на идентитет појединца се гледа као на структуру концентричног круга, састављену из ужег, националног припадања, које је истовремено обухваћено ширим, европејским идентитетом. Овај дуализам представљао је креативан израз у промишљању идентитета тога времена. Њиме су се служили разборити појединци који су вешто балансирани између двају идентитета, истовремено осуђујући његове крајности. Ствар је била да се разобличи донекле лажна дилема да ли се треба одрећи националног идентитета и ући у Европу, или самозаљубљено и самодовољно остати у културној изолацији у настојању да сачувамо наш национални идентитет. Татјана Глинтић заступала је мишљење да демократски

опредељени Европљанин национални идентитет, исто као и грађанске слободе, права и обавезе, сматра претпоставкама космополитизма, које нису у сукобу са способношћу човека да кроз своју националну особеност приступа универзалним вредностима човечанства (Глинтић, 1994, стр. 463). Бити грађанин Европе у савременом политичком смислу значи бити прво грађанин неке од европских држава, и даље, бити Француз, Енглец, Шпанац (*истио*).

За Мирослава Печујлића, прилагођавање глобалном поретку не своди се на механичко копирање и поништавање властитог идентитета. Оно представља „ход на две ноге“: преузимање универзалних тековина и ослобађање властитог стваралаштва (Печујлић, 2001). Приврженост властитој средини значила је боље разумевање људи других култура, те бити у већој мери националан не само да није слабост већ је и потврда да је субјект више интернационалан. Укратко, поштовање од стране других, у овом случају Европе, мора изостати ако му не претходи властито самопоштовање.

Међутим, ЕУ данас пролази кроз најдубљу политичку, економску и социо-културну кризу. Настала је на демагошким принципима заједничког културног припадања, међукултурне интеграције и сарадње, при чему свака нација може сачувати властити идентитет уз узвишен доживљај заједничког система вредности у њеним границама. Тај нови систем вредности који се препоручивао земљама Балкана неретко је из угла његових политичара тумачен и као нови вид евроцентричне понуде на позицијама европске духовне супериорности. Иницијативе ка новим технологијама и повезивању безбедносних, правних, привредних и образовних система, клизиле су у други план пред све озбиљнијим појавама политичког популизма и национализма. Један од разлога за њено формирање био је својевремено садржан и у повременим вапајима привредника који су тврдили да им је много лакше склапати послове у САД и Азији него на подручју европских држава (Domencak, 1991, стр. 12).

Европски културни простор у снажним најавама његових протагониста, представљао је само параван за реализацију економских и профитерских циљева најразвијенијих земаља на европском тлу. Иза скривених наслага мотива њеног оснивања, крио се рационални елемент интересног повезивања и економске доминације. Уз бројне агенде њеног деловања, Драгана Илић визију ЕУ види и у њеној идеји да све своје потенцијале усмери на побољшање своје конкурентске способности у односу на остатак света, посебно САД и Јапан (Илић, 2004, стр. 300). Већ сада, култура, некад маргинална, данас постаје водећа област економије у европским земљама, а културне индустрије постају носиоци интеграције европских држава (Илић, 2004, стр. 298). Њена привидна независност од политике не умањује утиске лоших политичких укуса и чудесне (не)културе, коју спроводе чак и страни амбасадори у опсесији да се мешају у унутрашњу политику земаља Западног Балкана.

Тежња за успостављањем јединственог културног простора Европе не треба да се руководи њезиним духовним изворима и рудиментом историјског баштињења, већ будућом сликом која ће тежити стваралачким и солидарним облицима рационалног повезивања. Европа није светиња и још мање светица, те је њезин простор за моралним опоравком већи него икад. Социолошка



метода, вели Шушњић, подразумева да се укину изворна идејна питања и да се она сведу на друштвена (Шушњић, 1995, стр. 37). Морална хипотека Европе, која је чини више грешном него савршеном, не треба да нас подстиче на чување постојећег, већ на мењање у правцу развоја.

Убрзана локална милитаризација земаља Западног Балкана њихов је одговор на структурну кризу евроатлантских интеграција. Евроатлантска структура безбедности ни изблиза не личи на стабилну архитектуру новог, позитивнијег система вредности. И у оквиру саме НАТО конструкције приметне су озбиљне пукотине и њихов израз у поремећеним међусобним односима држава чланица. Заострена реторика између Словеније и Хрватске око граница, повремено Мађарске и ЕУ, као и њених суседа, ЕУ и Пољске, Турске и Грчке, Турске и Холандије, Турске и Немачке, с елементима претећих порука, већ су се одомаћили на међународној политичкој сцени. Турска, као огромна земља сложеног културног идентитета, због имигрантског присуства великог броја својих сународника у тим земљама све чешћи је актер у размирицама с другим државама. У последње време су и њени односи са званичном Софијом прилично заострени. О каквом онда респектабилном систему безбедности можемо говорити када заједничка кућа више уједињених држава не потврђује атрибуте ни заједнице, нити квалитетног заједништва? Сасвим је могуће да ће механизам европске бирократије излаз потражити у дистрибуирању оружја мањим геополитичким регијама, упркос вербалном противљењу и пацифистичким порукама.

Претходница овим догађајима, оличена у неусаглашености поводом мигрантске кризе, указала је на све слабости ЕУ. Опсесија профитерском свешћу, везана за увезену и израбљену радну снагу, неприпремљеност пред имигрантским таласима, али и латентни канали продаје оружја неразвијеним енклавама Блиског истока, враћају се као бумеранг најразвијенијим европским земљама. Од уличног криминала, културне неадаптираности миграната у нову средину, па све до дубљих размирица суседа и дојучерашњих савезника због неусаглашености ставова око битних питања, ЕУ се повија пред налетима ових и других искушења. Ипак, ЕУ ваља реформисати и никако уз злураде и славodobитне коментаре тежити и доприносити њеном распаду. Одржив облик међудржавних интеграција, уз сачуван државни суверенитет и национално-културни идентитет, мисао је водила у промишљању стратегије огромне већине земаља.

Искушења мигрантске кризе су негдашњу бојазан, па и параноју од десуверенизације у глобалним процесима, учиниле прилично неоснованим. Уз то, у овим глобалистичким изазовима, преурањене процене везане за властити државни статус у међународним односима и актуалне сукобе могу бити политички веома штетне. На пример, носиоци врховне власти у Србији не би смели закључити да је осуда тзв. Косова од стране међународне заједнице по питању оснивања властите војске исто што и подршка њој као једној од страна у сукобу. Дати проблеми носе вишеслојне наслаге, уз могућност лаке комбинаторике њихових имплементација на целину проблема. Волунтаризам у комбинацији с претходно усаглашеним решењима по питањима односа према малим народима – чека актуализацију и видљивост на агенди и листама приоритета моћних држава.

Ови процеси били су праћени уверењем и да компатибилна интересна структура најмоћнијих држава данашњице не исказује више отпорност и јединство пред изазовима светске кризе. Штавише, Светски економски форум у Давосу, 2003. године, указао је на расколе унутар њих, апострофирајући успон националне суверености, уз потребу да се проблеми решавају прилично самостално, на плану независног односа према партнерима у Алијанси. С друге стране, Колин Пауер је истакао да ће Америка дејствовати самостално у намери да нападне Ирак, макар нико од чланица не желео да јој се придружи. Ове наступе самосталних иницијатива у складу са својим циљевима, канадски теоретичар Џон Ралстон Сол означио је као наговештај краја глобализма (Сол, 2011, стр. 272–273).

Западни свет наметнуо је прворазредно питање да ли су могуће истинска сарадња и солидарност међу народима и државама у замену за лицемерје, демагошка иступања и потребу да се камуфлирају неки раније почињени греси. Не правећи разлику између Европе и ЕУ, приличан је број европофила који тврде да се Европа, ако изузмемо ратове на Балкану деведесетих, може поносити дуготрајним периодима мира, у односу на периоде крвавих ратова на њеном тлу у прошлим временима. Луксембуршки политичар Јункер вели да онај ко се противи ЕУ, нека само обиђе војничка гробља (Нефе, 2016, стр. 190). А шта је с необележеним гробовима широм Трећег света, па и бивше Југославије, на чијим су просторима беснели или још бесне локални ратови и у чију деструктивност је утиснут управо лик данашње Европе?

Уз све ово, има становишта према којима постоји директна корелација између опстанка ЕУ и политичке стабилности земаља Западног Балкана. Тим ставовима којима се наговештава узрочно-последична веза евентуалног слома ЕУ и враћања хаоса у постјугословенске земље, имплицитно се потврђује главна мисија европског протектората и политике доминације над једним њеним делом. Уместо демократског потенцијала ЕУ, заснованог на равноправном партнерству, страхови њених водећих протагониста да ће се конструкција урушити као кула од карата откривају њену политичку позадину о потреби контролног механизма над оним земљама које још нису на потребном нивоу тобожњег демократског развоја.

Међутим, уместо јаких спољних граница Европе и слабих унутрашњих, визија се преобразила у њихову дијаметралну супротност, чиме је криза ЕУ постала видљивија, а стабилност поткопана у њеним темељима на самом извору. Све је то допринело да су мале државе на Балкану, видевши да се европројекат лагано распада, све више у прилици изношења става да је њихова модернизација и демократизација нешто што саме због себе желе, те да је условљавање од бирократије ЕУ и подилажење њеним захтевима другоразредни мотив. Да је усвајање стандардизације европских правила понашања заправо облик доминације над мањим народима који стреме ЕУ, сведочи и околност да је с елементима кризе с којим се суочила ЕУ упоредо ишао и губитак лидерства везан за личност коју би красили ауторитет и харизма. Истовремено, ригидност захтева према земљама Западног Балкана, уз неспремност ни на најситније уступке и практичне олакшице, потврђују да је европска бирократија ненаклоњена партнерској сарадњи, те да је њезина комуникација са земљама приступницама – идентична односу доминације и голог покорвања.

Сведоци смо да НАТО савез покушава да представи деловање у светлу нове осећајности и своје постојање прилагоди култури модерног маркетинга. Према том становишту, она не изражава дух сепаратног припадања, већ настоји да се представи као релаксирајући сегмент не тако затворен за заинтересоване земље спремне да поштују кодекс заједничке безбедности и других вредности. Остатак света, изузев САД, која је водећа снага овог савеза, латентно је перципиран као подручје с којег долази претња од тероризма, па се намеће питање зашто је баш то подручје гневно и у конфликту с политиком НАТО.

Неретко, намеће се разумевање НАТО алијансе квалитативно другачије у односу на време од пре три деценије. Некада је штитила интересе крупног капитала војним средствима, а данас тобож ствара и осигурава услове за демократске стандарде и потребе улагања у земље које инвеститорима изгледају не само привлачно већ и стабилно. Њихова бирократска организација, упркос сили, постаје све флексибилнија, све више цивилна, дискретно и ненаметљиво регулативна. Међутим, снага новог тренда читава се у измењеној визији према којој промотивне поруке одражавају и поглед на свет људских вредности, не служећи само опису намењеном конкретној намени. Стога бирократија највиших центара војне и политичке моћи, индустријски маркетинг и хедонизам грађанског персонализма настоји да уобличи у структурну и међусобно повезану целину. Вредности НАТО мисије се међу њеним носиоцима и протагонистима некритички уопште не доводе у сумњу, осим његове економске одрживости засноване на финансијској политици праведнијег распоређивања издвојених средстава чланица.

Једно од круцијалних питања јесте и дилема у којој мери и којим темпом се процеси стандардизације данас остварују с обзиром на њихово присуство у различитим областима. Понегде смо од тих процеса прилично далеко, па се глобоскептици питају није ли страх од имплементирња унификованих образаца понашања с обзиром на нека подручја ипак неоправдан. Особито је манифестно одсуство уобличених стандарда који још увек нису овладали у законодавној пракси појединих области живота.

У медицинским наукама, а посебно у генетици, нису јасне етичке границе у неким поступцима, те би се у различитим земљама упркос примени евентуално истих процедура реаговало на различит начин. На пример, Етички комитет Америчког удружења за репродуктивну медицину сматра да је током вештачке оплодње у ветеринарској пракси стандардна процедура поделити неколико дана стар ембрион на два и на тај начин креирати близанце. Овакав захват био би у САД етички прихватљив и у његовом преношењу на људе, док би генетичар за тако нешто у Великој Британији изгубио лиценцу за рад и завршио у затвору (Илић, 2017, стр. 3).

Ако глобални пројект доминације, заснован на стандардизацији, већ не поштује реалност различитих култура – неће бити реална ни њихова потпуна капитулација, коју онемогућавају хомеостатично богатство, сложеност и динамичност природних и друштвених облика живота. Особито је овај потоњи непријемљив препотентном и поједностављеном менталитету правне јуриспруденције која настоји да се надреди животу и да га осиромаша. Глобализација јесте процес с непредвидљивим последицама по сваку појединачну државу, премда перцепција

државне суверенизације пред налетом стандардизованих образаца мишљења и праксе пружа јасно препознатљива противљења и отпоре.

Ипак, како је могуће сачувати одржив идентитет земље приступнице у условима када законодавство ЕУ тренутно обухвата око 160.000 страница, с просечним годишњим растом 3–5 хиљада. Могу ли се сачувати темељне вредности појединачне националне културе пред огромним нормативним поретком једног сасвим другачијег света, који тежи да јединствен интересни стандард имплементира на комплетан духовни и физички простор земље приступнице? За малу земљу оно што је модерно није и потврда њене модернизације ако се брише њезина културна прошлост.

Посматрано с позитивније стране, за дивљење је чињеница да је у малој и традиционалној, али махом неуређеној Црној Гори, подгорички Едукоцентар од децембра 2014. до марта 2017. превео 17.000 страна европских прописа који се односе на претприступни процес у склопу европских интеграција. Ове и друге пропратне активности ЕУ не може финансирати у пуном обиму, већ део трошкова сноси земља приступница. Ове околности, праћене организацијом, динамиком и роковима, као и унутрашњим отпорима, представљају стални потенцијал друштвене и политичке напетости. Ипак, придавање већег значаја политичким и међунационалним него економским питањима, те оживљени дух ослонца на историјска права, изван стега европских модела контроле, исказао би на Балкану сасвим извесно деструктивније последице с големим ризицима. Но, и по овом питању има прилично несугласица.

Током 2016. и 2017. године догодила су се два кључна момента у ревитализовању безбедносног потенцијала политичке Европе. То су принципијелна политика Виктора Орбана, коју су након почетних критика због затварања граница пред имигрантским таласом доцније почеле практиковати и друге европске земље. Други моменат је тријумф холандског кандидата Марка Рутеа на парламентарним изборима, чијим поразом би се минимум преосталог идентитетског кредибилитета ЕУ сасвим урушио. Ови моменти су „спустили на земљу“ надмену европску бирократију, а политичкој Европи, ако се извуку поуке – удахнули нову шансу. Значај ових победа нешто доцније потврђен је ништа мање значајном победом Емануела Макрона на француским преседничким изборима.

## РАД И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Глобални процеси оставили су снажне последице на структуру рада и привређивања широм света. Божо Милошевић апострофира глобализацијске утицаје и на трансформацију организације рада. Она се испољава кроз смањивање величине организације, уједначавање расподеле моћи у организацији и одстрањивање из организације њених споредних функција (Милошевић, 2013, стр. 133). На тај начин глобализација утискује печат функционалној рационалности организације, уз паралелну дисфункцију егзистенцијалне стабилности појединаца и радних скупова. Урлих Бек је глобализацијске процесе везао за свеопшту логику ризика, међу којима је препознатљива и физиономија централизованог тржишта, која намеће све већу

ЗОРАН Д. ГУДОВИЋ: Антиномије глобалистичких процеса у савременом свету

---

конкуренцију између организационих актера привреде. Расподела ризика замењује и потискује пожељну дистрибуцију добара у конкретном друштву.

Џереми Рифкин истиче убрзано укидање радних могућности проузроковано техничким открићима и корпоративном глобализацијом, што доводи до тога да су људи свуде забринуте за своју будућност (Рифкин, 2003, стр. 143). Рифкин предвиђа да ће спој компјутерске и биотехнолошке револуције за пет деценија угасити традиционалну пољопривреду услед манипулације молекулима у лабораторијама и изазвати економску кризу у земљама Трећег света, које су оријентисане на узгајање и пласман обично једне препознатљиве културе.

Централизована привреда је екстремно угрозила домаће економије и разбила локалну компактност малих заједница, које су карактерисали виталност, стваралаштво и традиционалне вештине. Како је централизована привреда све разгранатија, те економски и еколошки све проблематичнија, Вендел Бери предлаже повратак локалној прехранбеној привреди, где је то могуће (Бери, 2003, стр. 417). У књизи *Глобализација*, коју су приредили Џери Мандер и Едвард Голдсмит, провлачи се идеја да упоредо с овим проблемима иде и образовање по западном образцу, својеврсни европоцентрични модел који одваја децу од њихове културе и традиције. Ова образовна пракса упућује на удаљене универзалне ресурсе, који подстичу културно самопорицање људи у малим заједницама, подстичући вештачку оскудицу и конкуренцију у њима.

Један од узора за повратак локалној снази и националном поверењу у економским односима представља Немачка. Оливер Швебел, привредни визионар из Франкфурта, апострофира солидарну праксу немачке економије, где велика предузећа путем пореза помажу малим и средњим предузећима. Рајхард Фронцих из привредне коморе у Франкфурту потенцира посебне програме за задржавање радника у фирми и њихов вишенационални карактер. Предузећа су центри истраживачке праксе и проналазака, а сарадња са школама и универзитетима јена високом нивоу. Ученике који у фабрици добијају месечну плату надгледају ментори, док испитна питања састављају и сам испит спроводе људи из привредне коморе (Авакумовић, 2017). Спој теорије и праксе није само декларативна флоскула већ један од солидаристичких образаца који потврђују да је повратак неким од социолошких извора, на пример, Конту, и посебно Диркему, у ери глобализације изнимно и витално актуелан.

## СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Старење популације праћено бирократизацијом регулативне процедуре, затим политичка, економска и емоционална фрустрираност због неуспешних политичких пројеката у прошлости – ослабили су имуни систем и биолошку виталност популације земаља Западног Балкана, убрзано ширећи поруке лоших вести. Унутар приватних простора и станова, фиксна телефонија одавно је синоним злослутног наговештаја нежељених порука. Нажалост, ширење лоших вести нови је мегатренд савременог цивилизацијског развоја, а средовечни и старији примаоци информација под сталним су ударима очекиваног и неочекиваног стреса.

Брига за човека у контексту односа друштва и појединца у будућности ће бити заснована на учтивим и дистанцираним облицима бројних упозорења. Универзалне вредности и квалитет индивидуалног живота већ су препознатљиви по формама многих услужних делатности у којима се апострофирају специфичне црте приватног живота. Ово обраћање друштва појединцу мање је знак искрене бриге за њега, а више симптом његовог подређивања механизмима тржишта. С друге стране, техничко-технолошки напредак ће носити ризик губитка интимне стране огољене приватности, те ће се инструменти контроле и регулисаног надзора над појединцем драматично увећавати. Привид хуманизације биће подупиран маркетиншким стратегијама и промовисањем имиџа независно од подручја испољавања.

Развијеност медија, незапосленост младих и убрзано старење становништва већ уобличавају пасивни карактер слободног времена, уз илузију да ће се потрошњом индустрије забаве испуњавати достојанство и жељени стандард живота. Опсесивношћу ка фудбалској игри кореспондирани су бирократизовани изрази и потреба за нормирањем једне такве глобалне свести. Унија европских фудбалских асоцијација (УЕФА) и Светска фудбалска асоцијација (ФИФА) постале су финансијски концерни који су помамаи за игром придодали и латентне циљеве глобалне тампон-зоне, која пацификује друштвене просторе и односе међусобно конфронтационог и завађеног света. Једини облик легализоване трговине људима стављен је у мисију глобалне релаксације, с циљем да подржибенигну страст у латентној намери моћника за огромним профитима. Нулта толеранција УЕФА у односу на политизацију и расизам на стадионима – сведочи о продуженој руци глобалне европске конструкције, која настоји приказати приврженост новим вредностима. Као таква, она је у већој мери идеолошки амбасадор европског система вредности, премда њена визија, као што смо видели, пролази кроз кризу практичне компромитације.

Глобална монокултура изазвала је радикално ишчезавање омладинских супкултура, измењен однос према животињама, менталну и профитабилну тиранију спорта заоденуту плаштом културно индуковане преференције, с утицајем на епистемологију простора измењеног урбаног обрасца, природну средину, на замах терцијалног сектора. Веза између глобализације и десуверенизације држава и ширих друштвених целина тражи аналитичку енергију и честа преиспитивања. Образовни и академски простор претпостављају све динамичнији и захтевнији ангажман својих учесника, премда је све мање квалитетне продукције, уз сувишак сумњивих и теорије недостојних идеја.

У предстојећим деценијама или још у краћем временском периоду, треба очекивати ширење утицаја фармаколошке индустрије и њених компанија, које ће одређивати ритмове и садржај дневних активности модерног човека. Унапређивање радних, професионалних, интелектуалних, психичких и моторичких способности постаће у почетку опсесија, а доцније сасвим уобичајена конзументна логика, која ће одсликавати митологију новог доба. У блиској будућности њихова употреба може изражавати статусне разлике међу грађанима, да би касније постепено ишчезавале. Може се очекивати да ће фармаколошка индустрија овладати психом савременог човека, понудивши модел увек будног и ефикасног руководиоца и пословног



партнера, концентрисанијег ученика и студента, који боље памте и размишљају, те моћнијег и успешнијег љубавника. Укратко, свеопшта медикаментализација живота носиће поруку да није више исплативо бити неуспешан.

Убрзана производња стреса у хиперглобализованом пословном свету трагаће за новим начинима опстанка. Глобални компензовани израз налази одушка у сексуалности медијске револуционарности. С глобализацијом, интернет култура радикално је изменила перцепцију сексуалности, а мушкарце упркос апстиненцији учинила заинтересованијим за секс и с поглавито перверзнијим склоностима. Доживљај параноје да га партнерка вара и евентуална прељуба радикализоваће интензитет емотивне боли у правцу специфичне и медијима наметнуте психосоматске перцептивности сексуалног живота. Овај осећај се темељи на глобалној свести, која утиче уједначено на готово све друштвене слојеве и генерацијске групе пунолетних. Експанзија глобалне привреде и незапосленост, комбиновани с неартикулисаним бесом и другим проблемима, смештају појединца у специфичан процеп везан за његову сексуалност: од пораста природно индуковане полне немоћи и других сметњи условљених друштвеним чиниоцима, све до продужене наде у могућу корекцију старости и овоземаљских телесних моћи.

На први поглед, интернет пружа издиференцирану понуду сексуалности – премда је реч обизарним сликама унификоване прозаичности, у којима је присутан стереотип женске пасивности и објективизације, глобализација је утицала и на промену физиономије еманципаторског покрета везаног за жену. Свешћу о унапређењу њихових права исправљају се синтагмичне структуре везане за женску друштвену еманципацију у промишљању суштине.

Након појма *полна равноправност*, који је заменио израз *родна равноправност*, с обзиром на доприносе друштву и породици, уз креативни потенцијал којим жена располаже – све је оправданији израз *професионална равноправност*. Жене су моћне, рационалне и у остварењу бројних задатака задивљујуће конкретне – у неким професијама, попут медицине, одвећ суверене. Тамо где су оне не говори се о ратовима и трауматичној историји, већ о наговештајима ведрије будућности, моделима хуманитарних акција и свакојаким афирмативно усредсређених иницијатива. Оне су потенцијал који на себи не носи предзнак насилног мењања света. На мушку причу о Србима и Хрватима углавном остају неме, иако у свим другим околностима више говоре од мушкараца. Питања глобализације, као и било којег другог историјског периода, дефинитивно нису њихова тема. Оне су глобално позитивније и изван су датог времена да би било шта што асоцира на кривицу могле приписати себи.

Ипак, глобализацијски процеси и социо-економска транзиција привреде у реструктурирању показују тенденцију амбивалентног утицаја на статус жена. На једној страни, економска глобализација је произвела зоне ниских надница, слабо плаћених послова и јачање неформалне економије (Чичкарић, 2016, стр. 30). С друге стране, умрежавање економије, јачање услужног сектора и развој нових технологија отворили су простор за жене, стимулишући повезаност глобализацијских процеса, образовања и информатичке стручности. Ипак, улаз у просторе могућности није исто што и економске стратегије експлоатације женске радне снаге, социјални



дарвинизам и патријархална ароганција, који најразорније погађају жене и оне најслабије. Глобализација је извршила реконструкцију свакодневног живота у односу на жене и мушкарце, ставивши такав живот под лупу непрекидне кушње.

Наду у миротворство и ментално оздрављење на тлу земаља Западног Балкана уливају и млади и њихова неспремност да живе под теретом националне припадности с трансфером мржње који подржавају неке друге генерације. Бројне иницијативе младих из различитих делова ексјугословенског простора већ су заживеле. Ми старији нисмо ни свесни да поред нашег зачураеног света и ископаног рова из кога нишанимо, већ постоји паралелан свет који су уобличио наши наследници. Ако није савршен из угла нашег система вредности, онда је бар више релаксирајући. Свесни заједничког језика, без обзира како га ко звао, млади у њему препознају развојне шансе и могућност сарадње. Иако смо збуњени пред језиком који не испуњава норме колективног гнева и историјских наслага, пустимо их да креирају неки други, свој и можда бољи живот од оног који је био наш. Млади су много ближи Европи него што мислимо. Логика сензибилитета који спаја а не раздваја много је ближа њиховом менталитету. Још само да се и млађани навијачи ослободе из нашег загрљаја и слогана насталих у нашим главама – нада ће бити сасвим извеснија. Но тај пут неће бити ни брз ни лак.

Глобални образац свести, продукован односом моћи најјачих актера светске позорнице, представља спољну принуду наметнутих стилова живота, у којем се раст појављује као опијум за народ. И док је за Маркса управо религија поседовала овај смисао, тотални опијум данашњице јесу угодност и прозаичност у слепој намери да се следе модерност и унификовано стање живљења као прилог лажном изразу и синониму цивилизацијског напретка. Уређени хаос на штету појединаца, група и етничких заједница испровоцирао је њихов бес и огорченост, који прете дугорочним нестабилностима и оружаним сукобима како у криминогеним облицима насиља, тако и међу државама и етничким групама. Истовремено, пракса самопорицања, како због егзистенцијалне угрожености, тако и због психичких слабости људске природе усредсређене ка подражавању, представља пратилачку коб глобализацијских процеса. Ратови због драгоцених метала (колтана) индуковани су потребама информатичко-комуникацијске парадигме друштва четвртог сектора. Начини живота у глобалној стакленој кући свеопште видљивости и чујности подгрејавају тињајуће сукобе упркос опсени о лагоднијем животу у друштвима која се убрзано модернизују.

Глад за колтаном, коју испољавају телекомуникационе компаније, раселила је земљораднике конгоанских, руандских и анголских села, претворивши их у радну снагу преданих копача у потрази за смесом. Страдања жена и деце затрпаних муљем, те популације горила које су пред истребљењем, жалостан су продукт помодарског крика грађанског друштва у којем су профитне стопе компатибилне с насиљем и површном представом умреженог човека.

## ЗАКЉУЧАК

Глобализација је поткопала вредности животне средине и сукоб између одрживог развоја и психологије раста с идеалом тзв. слободног тржишта довела до апсурда. У капиталистичкој профитабилној свести верује се да се прво потхрањује другим, док је у слободарској свести другог гробар првог. Између раста и рата успоставља се фатална привлачност, с последицама које никога не заобилазе. Логика данашњег света као спојеног суда својеврсни је глобализацијски израз, налажући опомену свима да никоме не може бити дуго добро ако је другоме исто толико времена лоше.

Социолошка легитимизација глобализације није само у њеним различитим аспектима, који се манифестују као политички, војни, економски и културни утицај на савремену међународну целину. Они су међусобно повезани посебно преко нове религије, која пружа опсену о вредностима слободне трговине. Слободну трговину обликују и по потреби сопственог интереса тумаче моћни актери данашњег хијерархизованог и подељеног света. На тај начин идеологија слободног тржишта, упркос примамљивости и опсени за елементарном логиком у себи, садржи интересни потенцијал доминације, уцењивања и конфликта које диктирају најразвијенији.

Тако, на пример, слобода и фактичко стање мексичке државе да чак 80% својих производа извози у САД није и потврда да су за њих и сами тржишни механизми засновани на вредностима слободе, независности и стратешке сигурности. Запаљиве изјаве Трампа у председничкој кампањи да ће ограничити прилив мексичких имиграната и подићи зид дужине 3.200 километара, обезвредио је пезос у односу на долар за неколико пута и подстакао инфлацију мексичке привреде. Председнички избори моћних често изазивају потресе у монетарној сфери слабије развијених држава, у зависности од политичког програма оних кандидата који апострофирају непријатељство и рестриктивне мере према другим, посебно суседним државама.

Евроатлантске интеграције под штитом прокламације супериорних вредности и глобалне безбедности показале су да заједнички савез више уједињених држава не потврђује атрибуте ни заједнице ни квалитетног заједништва. Искушења мигрантске кризе су негдашњу бојазан од десуверенизације у глобалним процесима учинила прилично неоснованим. НАТО алијанса такође не улива поверење јединства у моралној перцепцији међународних односа, глобалној безбедности и јединству циљева спрам актуелних изазова и проблема с којима се савремени свет суочава.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бек, У. (2001). *Ризично друштво*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Бери, В. (2003). Очување заједница, у Џ. Мандер-Голдсмит (прир.). *Глобализација* (стр. 405–418). Београд: Клио.
- Чичкарић, Љ. (2016). *Жене и политика из родне перспективе*. Београд: Институт друштвених наука.
- Доменац, Ж. М. (1991). *Европа: културни изазов*. Београд: Библиотека XX век.
- Глинтић, Т. (1994). Разматрање будућности Европе кроз њену садашњу политику према српском народу. *Социологија*, 28(4): 463–470.
- Гудовић, З. (2012). *Увод у социологију*. Треће допуњено издање. Сремска Митровица: Висока школа струковних студија за васпитаче и пословне информатичаре „Сирмијум“.
- Хефе, О. (2016). *Да ли је демократија способна за будућност*. Нови Сад: Академска књига.
- Илић, Д. (2004). Културна политика и Европска унија, у *Култура и развој* (стр. 296–302). Београд: Институт друштвених наука.
- Милошевић, Б. (2013). *Организација рада у глобалној транзицији*. Београд: „Филип Вишњић“ – Просвета.
- Печујлић, М. (2005). *Глобализација: два лица света*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Покрајац, С. (2002). *Технологија, транзиција и глобализација*. Београд.
- Покрајац, С. (2004). *Технолошизација и глобализација*. Друго допуњено издање. Београд: СД Публик.
- Rifkin, J. (1995). *The End of Work*. New York: Putnam Boox.
- Рифкин, Џ. (2003). Нова технологија и крај радним местима, у Џ. Мандер-Голдсмит (прир.) *Глобализација* (стр. 125–144). Београд: Клио.
- Сол, Џ. Р. (2011). *Пројаси глобализма и преобликовање света*. Београд: Архипелаг; Нови Сад: Артпринт Медиа.
- Вулетић, В. (ур.) (2003). *Глобализација: мити или реалности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Went, R. (2000). *Globalization: Neoliberal Challenge, Radical Responses*: London.
- Шушњић, Ђ. (1995). *Цветови и шила*. Београд: Чигоја штампа.

**Новински чланци**

Авакумовић, М. (2017, 15. март). Млади у Немачкој и не кроче у биро за запошљавање. *Политика*, 10.

Мићевић, И. (2017, 12. март). Болеснима продају маглу за пуно пара. *Вечерње новости*, 3.

**Онлајн извор**

Orav, A. (2017, 16. mart). Za dvije godine prevedeno 17.000 strana evropskih propisa. *Pobjeda*. Препузето са [www.pobjeda.net/protected/listalica/2017-03-16/files/assets/basic-html/page-3.html](http://www.pobjeda.net/protected/listalica/2017-03-16/files/assets/basic-html/page-3.html).

---

ZORAN D. GUDOVIC

ANTINOMIES OF GLOBALIZATION IN THE MODERN WORLD

SUMMARY

The author has reviewed the key aspects of globalization as neo-colonial type of domination and synthetically binded them into a single unit. The phenomenon of globalization is viewed from the military, political, educational identity and cultural-technological dimensions in the light of their mutual interdependence.

We see that NATO alliance is trying to present its actions in the light of a new sensibility, and adapt its existence to the culture of modern marketing. From its point of view, it does not express the spirit of a separate belonging, but seeks to present itself as a relaxing segment not so closed to the interested countries that are prepared to abide by a code of common security and other values. The rest of the world, except the US, which is the driving force of this alliance, is latently perceived as an area from which the threat of terrorism comes, so a question is imposed — why is that area angry and in conflict with NATO policy.

Often, there is an understanding of NATO qualitatively different from the period of three decades ago. It used to protect the interests of big business by military means, and today supposedly creates and provides the conditions for democratic standards and the needs to invest in countries that investors find not only attractive but also stable. Their bureaucratic organization, despite the force, is becoming more flexible, more civil, discreet and unobtrusively regulatory. However, the strength of a new trend is visible in the amended vision by which promotional messages reflect the view on the world of human values, not serving only the description of the intended specific purpose.

**KEYWORDS:** globalization, EU, NATO, peace, standardization.

ЈЕЛЕНА ЈУ. ГУСКОВА<sup>1</sup>

Институт за славистику РАН,

Центар за изучавање савремене балканске кризе, Москва (Русија)

иностранни члан САНУ, Београд

## ДА ЛИ ЈЕ ЗАМРЗНУТ КОНФЛИКТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ?<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** После 1999. године на Косову су се стварали нови односи међусобне сарадње свих политичких снага покрајине у оквиру Привременог административног савета (ПАС) и Заједничке привремене административне структуре (ЗПАС). Али за неалбанско становништво није било мира. Присуство НАТО-а на Косову, после јуна 1999. године створило је повољне услове за јачање албанског екстремизма, јер припадници НАТО-а нису реаговали на убиства Срба, рушење споменика православне културе, подржавајући на тај начин стварање етнички чисте албанске покрајине. Од момента размештања КФОР-а и УНМИК-а, из покрајине је насилно протерано више од 350.000 Срба, Црногораца, Рома, Турака, Горанаца и другог неалбанског становништва. Нова етапа у развоју кризе повезана је са преговарачким процесом између Београда и Албанаца са Косова и Метохије под руководством међународног посредника Мартија Ахтисарија. Почетком 2013. године Споразума између Београда и Приштине био је потписан. Важно је схватити да ли његов садржај одражава споразум са независном државом или са аутономном покрајином у саставу Србије, чак и ако се реч „независност” у тексту не помиње. Србија тамо није оставила никакве полуте власти да утиче на унутрашњи живот Косова чак ни северних српских територија, да управља или нешто предузима на територији Косова и Метохије, мада оно и даље остаје формално аутономна покрајина у саставу Србије. Једно од најсложенијих питања данашњице јесте припрема и једнострано проглашење независности дела територије суверене државе, конфронтације великих сила по том питању. Преговори су и даље у току. Косову само још недостаје место у ОУН, али, изгледа да је Београд спреман да попусти и по том питању.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Косово и Метохија, Србија, НАТО, ОУН, Албанци, екстремизам, споразум.

---

---

<sup>1</sup> jelenaguskova@gmail.com

<sup>2</sup> Ред је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Учешће НАТО-а у „решавању” конфликта на Балкану било је повезано са неопходношћу успостављања новог светског поретка. Циљ операције НАТО-а у Југославији није заштита људских права или борба за одређени ниво аутономије Албанаца, већ:

1) Разбијање Југославије и њена ликвидација као политичког фактора у Европи. Југославија је једина држава на постсоцијалистичком простору која није тежила учлањењу у НАТО, осећала се снажном државом и била је оријентисана према Русији. Средство за постизање циља постала је окупација и распарчавање Југославије, смена руководства земље и успостављање политичког режима који одговара потребама НАТО-а.

2) Стварање НАТО упоришта на Балкану. Алијанси је потребан полигон за размештање своје војске, за испитивање нових војних технологија, размештање војних фабрика, тестирање оружја, одлагање нуклеарног отпада. У Босни су се већ учврстили; користе хрватске луке; за војно присуство у Македонији за дозволу не треба ни да питају; Словенија и Бугарска су већ у НАТО-у. Потпуну слободу деловања на Балкану ометала је само Србија и Црна Гора.

3) НАТО није заинтересован да Косово буде густо насељено, управо зато су тако често бомбардовали његову територију, цивилна градска насеља, села, колоне избеглица, трудили су се да све ураде како би био онемогућен повратак становништва. То значи да је НАТО „убијао две муве једним ударцем”: с једне стране, рашчишћавао је терен за свој полигон, а с друге стране, непрекидно је тражио изговор за наставак борбених дејстава против Србије.

Из балканских догађаја може се извести много закључака. Овде ће бити поменута само два. Као прво, агресија НАТО-а у Југоисточној Европи показала је у коликој мери европски савезници политички зависе од Сједињених Америчких Држава. Европа је и даље протекторат САД и не узима на себе део своје одговорности.

Као друго, важан резултат агресије НАТО-а јесте настанак појма „десуверенизација”, чија је суштина у томе да се суверенитет ове или оне земље сведе на минимум, уз касније мешање „суперсиле” у унутрашње ствари дате земље, упркос вољи њене власти и њеног народа.

Криза из 1999. године показала је да је НАТО наступио као снажна војна организација светског нивоа, инструмент, пре свега, САД, које су пола света одредиле као зону својих националних интереса. НАТО се понашао на Балкану као јединствени сложени организам, у суштини, не само војни. Та машинерија се по Балкану разгранала свим својим гранама – и казненом, и пропагандном, и политичком, и такозваном мировном и образовном и полицијском.

Да ли је бомбардовање 1999 г. донело мир овој земљи?

Кад је бомбардовање завршено НАТО је одлучно ушао на Косово под маском Међународних безбедносних снага – Косовских снага (КФОР), а европским организацијама и ОУН-у дао је право да организују миран живот у покрајини. Тим процесом је руководила Привремена административна мисија Уједињених нација на Косову (УНМИК) и специјални изасланик генералног секретара.

Пред долазак УНМИК-а на Косову је владала атмосфера хаоса, економија је била девастирана, последице огромних разарања виделе су се на сваком кораку, владало је безакоње и широко распрострањена жеља за одмаздом, у многим деловима покрајине евидентно је било одсуство великог дела становништва. Осим тога, чланови наоружаних група косовских Албанаца и друге самозване снаге покушавале су да попуне вакуум који је настао након одласка органа власти Савезне Републике Југославије, у областима као што су административни послови и безбедност.

После 1999. године на Косову су се стварали нови односи међусобне сарадње свих политичких снага покрајине у оквиру Привременог административног савета (ПАС) и Заједничке привремене административне структуре (ЗПАС).

Али за неалбанско становништво није било мира. Присуство НАТО-а на Косову, после јуна 1999. године створило је повољне услове за јачање албанског екстремизма, јер припадници НАТО-а нису реаговали на убиства Срба, рушење споменика православне културе, подржавајући на тај начин стварање етнички чисте албанске покрајине. Од момента размештања КФОР-а и УНМИК-а, из покрајине је насилно протерано више од 350.000 Срба, Црногораца, Рома, Турака, Горанаца и другог неалбанског становништва. У периоду од 10. јуна 1999. године до 30. марта 2000. године извршено је 4.564 терористичких напада (од којих 4.314 на Србе и Црногорце), убијено 936 особа (835 Срба и Црногораца), рањено 876 (824 Срба и Црногораца) и отето 867 (824 Срба и Црногораца). Уништено је, спаљено или озбиљно оштећено више од 50.000 кућа, пре свега Срба, Црногораца и Рома (Меморандум правителства, 2008, стр. 60).

Београд је знао и за постојање „радних логора” за Србе на Косову. У затворима и логорима налазило се неколико стотина отетих српских цивила. У тим „радним логорима” који су се налазили у селу Матичане, петнаест километара од Приштине, селу Душаново близу Призрена и у Дреници, поступало се према отетима крајње сурово и нехумано. Приступ тим људима био је строго забрањен чак и Међународном комитету Црвеног крста. Поред тога, у Републици Албанији се налазило још око 350 људи српске националности који су били отети на Косову и Метохији. Међународне снаге на КиМ биле су упознате са чињеницом о постојању затвора за отете Србе (Распјатое Косово, 2001; Мартовский погром, 2005; Албанский фактор, 2008).

На територији одговорности КФОР-а само за прве две године било је порушено 107 српских православних храмова: 32 на територији коју су чували Италијани, 30 – Немци, 25 – Американци, 12 – Енглези и 8 – Французи. Данас је свима јасно да Албанци следе свој циљ – да заувек избришу са лица земље трагове који сведоче о континуитету постојања српске и хришћанске културе на Косову и Метохији и на тај начин униште корене српске духовности (научници су избројали 1.400 таквих „трагова” у покрајини, а према регистру заштићених споменика културе 1986. и 1994. године на територији КиМ постоји више од триста споменика највише категорије). Управо зато су њихове акције циљано усмерене, методичне и сурове. То што данас чине Албанци на Косову и Метохији није ништа друго него варваризам.



Влада Југославије се најенергичније противила изградњи војних база КФОР-а и НАТО-а на делу своје суверене територије, без њене сагласности. То је најгрубље нарушавање њеног суверенитета и ставова Резолуције СБ 1244, као и актуелног законодавства Републике Србије и СР Југославије. Изградња страних база без сагласности државе, неспојива је са карактером и духом мировне мисије под покровитељством ОУН и представља опасан преседан који противуречи основним начелима и циљевима ОУН (Меморандум правитељства, 2008, стр. 55–79).

Упркос упозорењима и протестима Владе СР Југославије, УНМИК је толеришао отварање страних представништва у Покрајини без консултација и сагласности Владе СР Југославије, што је представљало најгрубље нарушавање принципа суверенитета и територијалног интегритета СР Југославије. Покушај Кушнера да правилником то легализује (пројекат уредбе „О имунитету и привилегијама канцеларија за везу са иностраним владама на Косову“) био је директан напад на суверенитет и територијални интегритет СР Југославије, грубо кршење начела Повеље УН и Бечке конвенције о дипломатским и конзуларним односима.

Од 2003. до 2005. године међународне организације су радиле на изради програма за развој Косова и Метохије који би омогућио почетак разговора о статусу покрајине. Тако су били формулисани „Стандарди за Косово“ који су се односили на следеће области: функционисање демократских институција, владавина права, слобода кретања, повратак избеглица и реинтеграција, економија, имовинска права, дијалог са Београдом и Косовски заштитни корпус. Савет безбедности је подржао тај план који треба да служи као основа за оцену прогреса, оствареног од стране привремених институција самоуправе на Косову и Метохији.

Одсуство напретка у реализацији мировних активности на Косову које посматрамо већ више од десет година, последица је тога што се НАТО није припремао за успостављање мира, већ за спровођење војне офанзиве; њему није стало до решења проблема или организовања мирног живота, већ му је једино важно остваривање сопствених циљева: да учини Косово независним а Југославију послушном државом, којом може да управља.

Покрајина је већ одавно позната као центар за регрутовање терориста, база организованог међународног криминала, кријумчарења наркотика, трговине људима и прања новца. По извештајима штампе, албански наркокартел „Камила“, специјализован за хероин, спада у пет најмоћнијих мафијашких организација света. Годишњи профит од мафијашких прљавих послова износи око 500 милиона евра.

Балканска криза деведесетих година показала је истовремено и ефикасност и неефикасност рада мировњака, деловање међународних организација и НАТО-а у њима несвојственој улози арбитара многостраних међунационалних конфликта, као и у улози судија приликом формирања нових држава након распада вишенационалне федерације.

То што се десило са Србијом и Србима, одлична је лекција свакоме ко би хтео – или жели – да сачува своју независност и територијалну целовитост у новим геополитичким условима. Системом санкција, претварањем земље у камп за прогнане и применом силе, Србија је разрушена, ослабљена, сломљена и није способна да се препороди брзо и без помоћи са стране.

Последице агресије НАТО-а на Југославију и те како су утицале на развој Југославије (Србије и Црне Горе) у наредном периоду. Агресија НАТО-а није постигла свој главни циљ – свргнуће Слободана Милошевића, а ни Војска Југославије није била уништена. САД су биле приморане да разраде нову стратегију, коју су, треба рећи, одрадиле одлично.

Западним силама је пошло за руком да без напора, већ 2000. године, изведу преврат у земљи и смене с власти вишегодишњег лидера Слободана Милошевића. Србија је тако постала полигон на коме се опробавала методика смене неугодних политичких лидера и промене политичког уређења земље. То питање престало је да буде чисто балканско. Све се одиграло по већ давно написаном сценарију.

Смена власти само наизглед је била неочекивана, једноставна и потпуно легална, чисто унутрашња ствар Југославије. У стварности она је припремана темељно и остваривана по плану који је израђен изван граница Југославије.

Нова власт је активно сарађивала са Западом. Западне земље добиле су право да на територији Југославије решавају већину питања, укључујући и кадровска, војна па чак и питања која се тичу постојања саме државе. Национални и културни идентитет Србије као и патриотизам постали су непожељни појмови у средствима информисања. Учињен је покушај стављања војске и специјалне службе МУП-а под контролу владе. У војсци је почела реформа која се тичала, пре свега, официрских и генералских кадрова. Није једноставно говорити о томе да је у Србији и Црној Гори дошло до преиспитивања резултата и садржаја ратова у Хрватској, БиХ и на Косову.

Проблем Аутономне Покрајине Косово и Метохија остао је нерешен. Остало је нерешено и питање повратка српских избеглица. Није омогућен повратак војних лица и полиције на Косово, како је то било предвиђено Резолуцијом 1244 Савета безбедности ОУН. Влада Србије не само да није имала никаква права у покрајини, већ је била и ограничена у достављању хуманитарне помоћи Србима који живе у малобројним енклавама. После коначног распада Југославије за Албанце је настао погодан моменат да обнове активности на отцепљењу Косова од Србије.

Једно од најсложенијих питања данашњице јесте припрема и једнострано проглашење независности дела територије суверене државе, рад међународних организација и лидера разних земаља у условима конфронтације великих сила по том питању. Давно је Аутономна Покрајина Републике Србије Косово и Метохија ставила до знања да јој је циљ да постане независна. Активно су је у томе подржавале САД, проширивши свој утицај и на низ међународних организација као и на лидере неколико европских држава. Приштина и Београд пролазили су кроз разне фазе међусобног сукобљавања, укључујући и војно. После 1999. године чинило се да наступа период мира и појавила се могућност договора о новим формама узајамних односа.

Нова етапа у развоју кризе повезана је са преговарачким процесом између Београда и Албанаца са Косова и Метохије под руководством међународног посредника Мартија Ахтисарија.

Покушај уређивања албанско-српских односа одложио је на неколико година проглашење независности од стране Приштине.

Упоредо са развијањем преговарачког процеса и повећањем незадовољства Запада ставом Русије, Москва је прецизирала свој план који се сводио на следеће:

- 1) Не треба ограничавати преговоре никаквим роковима. Косовски проблем мора да се решава путем преговора.
- 2) Не треба примењивати праксу наметања решења (као у случају с планом Мартија Ахтисарија).
- 3) Донетим решењем морају бити задовољни и Београд и Приштина.
- 4) Поштовање Резолуције СБ ОУН 1244 је обавезан услов.
- 5) Не треба примењивати политику двоструких стандарда према странама у преговорима.
- 6) Одлука се мора донети искључиво на основу међународног права, а не на основу жеље неке државе.
- 7) Треба искључити једнострано проглашење независности Косова и противправно признавање те независности.
- 8) Случај Косова треба да постане преседан и универзални случај поштовања међународног права, а не преседан насилног отимања дела територије независне земље.

Упркос непостојању споразума и одлуке Савета безбедности, 17. фебруара 2008. године, Косово је прогласило своју независност. У Декларацији о независности Косова се наводи, да је Декларација одраз воље народа и „у потпуном је складу са препорукама специјалног изасланика ОУН Мартија Ахтисарија и његовог Плана за свеобухватно решење статуса Косова” (Deklarata, 2008)

Србија није признала независност своје аутономне покрајине, Влада је донела Одлуку о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу једностране независности.

Проглашење независности Косова поделило је светску заједницу на оне који подржавају независност и на оне који се томе противе. Русија је била међу противницима, САД – међу присталицама. Ситуација се додатно компликовала тиме што је генерални секретар ОУН заузео пасиван став, што се може видети из његових објављених извештаја. Став Русије био је јасан. Документи показују да су Министарство иностраних послова РФ и министар Сергеј Лавров подржали Србију у њеној одлуци да се бори против отцепљења покрајине. По мишљењу Сергеја Лаврова (2008)

„Једнострано проглашење независности ове српске покрајине ствара додатне проблеме, како на самом Косову, тако и око њега. Данас смо сведоци тога, како се вештачки повећава отуђеност између косовских Албанаца и Срба који категорички одбијају насилну интеграцију у

ову квазине независну државу. Успостављање поверења међу странама постаје све сложенији и сложенији задатак. И Русија и Србија су забринуте због покушаја да се наруше формати међународног присуства на Косову, јер, тобоже, ти формати не одговарају савременој реалности. Иза ових покушаја ми видимо тежњу да се легализују структуре које би се бавиле спровођењем тзв. Ахтисаријевог плана, а у суштини би учествовале у суверенизацији незаконито проглашене творевине” (Из стенограммы выступления, 2008).

Из званичних извора се види да је Србија бранила став о непризнавању Косова. Међутим, тајне депеше америчких дипломата, објављене на сајту Викиликса показују другачију слику. Америчке дипломате су озбиљно проучавали став српских лидера (Врзић, 2011).

Из њихових депеша из Београда се види да су 2006. године председник Владе Војислав Коштуница (Демократска странка Србије, ДСС) и председник Борис Тадић (Демократска странка, ДС), изражавали заједничко мишљење по питању Косова: независност покрајине је неприхватљива за Србију. Ипак, ватрена антиамеричка реторика председника Владе Војислава Коштунице показала је дипломатама да су даљи непосредни разговори с њим бесмислени. Они су схватили да је Војислав Коштуница спреман да се бори за Косово до краја и да већу пажњу треба посветити председнику Борису Тадићу. Уз то, из депеша се јасно види да је план независности Косова већ одавно био зацртан у Вашингтону, и у свим приватним разговорима Американци су говорили да ће Косово свеједно бити независно, а „од Срба се очекује да то што лакше прогутају, да не ометају, да буду конструктивни и да се окрену будућности” (Врзић, 2011, стр. 19).

Коштуници и Тадићу су чак нудили варијанту, како се Американцима чинило, погодног изговора: Косово је изгубио Милошевић, а не садашње руководство. Предлагано им је да пронађу начин и форму како да окриве Милошевића, и да скину кривицу са себе. Када је ова варијанта одбачена, речима министра иностраних послова Словачке Јана Кубиша, Србима су послали упозорење: воз је напустио станицу, а крај тог пута је независност за Косово. У Београду су били зачуђени таквим наговештајима, али мишљење нису променили.

Американци су наставили да раде са другим лидерима земље, рачунајући на то да је Борис Тадић флексибилнији и склон компромису. Депеше показују како је Борис Тадић постепено са „не” независности Косова прешао на спремност да призна ову чињеницу. На то су указивали и његови извештаји америчкој амбасади о састанцима, и приступање програму НАТО-а Партнерство за мир, и прихватање мисије ЕУЛЕКС-а на Косову, и прихватање плана Бан Ки Мунa о Косову у шест тачака, као и пристанак на нови преговарачки процес. Из депеша се види да је председника највише бринула сопствена политичка каријера, јер ће му, у случају признавања Косова, бирачи окренути леђа. Највише се бојао судбине убијеног председника Владе Зорана Ђинђића.

Прве промене у ставу председника Американци су приметили када је Борис Тадић рекао да је његов приоритет заштита Срба на Косову (а не борба против независности). Затим је у јулу

2007. године Тадић изјавио да неће дозволити да Косово буде препрека напорима Србије да се интегрише у ЕУ и НАТО. А затим још отвореније:

„Тадић... пружио је уверавање да је у себи обрадио, и прихватио неизбежност независности као исхода...” (Врзић, 2011, стр. 25).

Помоћник америчког државног секретара Данијел Фрид писао је у Вашингтон из Рима у октобру 2006. године да је Тадић „наговестио да он неће бити препрека напорима међународне заједнице да региону донесе стабилност – чак и ако то укључује неку форму независности Косова” (Врзић, 2011, стр. 27). У периоду од јула до септембра 2007. године у многим саопштењима америчких дипломата запажа се Тадићева жеља да „окрене главу”, док Европа буде решавала питање Косова, и истиче његова бојазан, како ће објаснити народу губитак покрајине, када се то догоди. Када су видели да Срби са тешкоћом напредују у правцу потпуног одрицања од Косова, Американци су разрадили план под незанимљивим називом „Стратегија К-1”. О њему се ништа није знало, све док депеше америчких дипломата нису доспеле у јавност. Циљ плана је био да се Београд натера да призна Косово и да се то учини мирно, без потреса и озбиљних последица. Стратегија је имала четири фазе.

У првој фази САД су имале задатак да помогну да на власт у Србији дође „демократско” руководство (на изборима у јануару 2007. године) које ће признати независност покрајине. Вашингтон је препоручивао да се у предизборној кампањи тежиште стави на реалистичном ставу према Косову. Играло се и на младе: за њих су организовани концерти, дискусије, семинари, интернет презентације. Позивани су да гласају за будућност, за демократију. Новац за подршку ДС-у пристизао је из невладиних организација, хуманитарних фондова, западних амбасада, итд.

У другој етапи задатак је био „управљање последицама” одвајања Косова, што је значило да треба убедити јавност у неизбежност губитка. У ту сврху је препоручивано да се активно користе средства информисања која треба да буду пуна позитивних чланака о светлој будућности, о решавању основних животних питања. С обзиром на то да САД и њихова политика нису баш популарни у Србији „Стратегија” је предлагала да убеђивање Срба не треба да одраде странци, већ „прогресивни” Срби, што је и урађено. О томе да је Косово изгубљено, говорили су: књижевница Биљана Србљановић, политичари Вук Драшковић, Чedomир Јовановић и други.

У трећој етапи требало је придобити Србију низом новчаних донација и водити широке јавне разговоре како побољшати живот уз њихову помоћ. Планирано је да се Србији стави на располагање 60 милиона долара (од којих више од 20 милиона за Санџак и југ Србије, један милион за Дом омладине).

Задатак четврте етапе је био окренути Србију ка будућности (ка евроатланским интеграцијама), а не ка прошлости (Косову). Како пише аутор књиге, „и дали смо прошлост за будућност” (Врзић, 2011, стр. 40), притом бесперспективну и лажну. Судећи по депешама, још почетком 2006. године и Американци и Европљани су знали да не могу у догледној будућности да предложе Србији улазак у Европску унију. Ангела Меркел је отворено рекла Борису Тадићу

још у новембру 2006. године да ће Србија морати да сачека одлуку најмање десет година. Михаел Флугер из немачког МИП-а обавестио је САД о томе да Немачка „не жели да види” Србију у ЕУ (Врзић, 2011, стр. 41–42).

Мада је Борис Тадић упорно понављао 2007. године да за Србију Европска унија нема алтернативу, те да то никако није повезано са признавањем Косова, европски политичари (дипломате Велике Британије, Француске, Немачке, САД), што се види из депеша, нису престајали да понављају руководству Србије да су то две међусобно зависне ствари. Након две године од самопроглашења независности Косова ово питање западне дипломате су изложиле у писменој форми (јануар 2010. год.) на састанку политичких директора министарстава иностраних послова САД, Немачке, Француске, Италије и Велике Британије. На предлог Француске, одлука о српској кандидатури у ЕУ мора да зависи од узајамног признавања Србије и Косова. И у многим потоњим дипломатским депешама, ова два питања се више не раздвајају.

Једина земља која је искрено и безусловно била спремна да помогне Србији била је Русија. Чак и америчка писма показују да је став Москве око питања Косова био доследан и бескомпромисан. Уз то, из докумената се види да је српска дипломатија била крајње скептична према ставу Русије. Тако је амбасадор Србије у Русији Јелица Курјак говорила Американцима, да „није оптимиста око шанси Србије да задржи Косово”, као и да „не верује да ће Москва угрозити своје односе са САД и Европом зарад блокаде консензуса око коначног статуса Косова”.

Двадесет трећег маја 2007. године Русија се у Савету безбедности успротивила Ахтисаријевом плану о надгледаној аутономији на Косову. Званично је Београд захвалио Москви за њен принципијелан став, али у депеши од 12. јула 2007. године, поменути амерички дипломата Фрид пише:

„Тадић је рекао да ће Србија изгубити од руског вета у Савету безбедности, оцртавајући сценарио који ће се завршити једнострано проглашеном независношћу Косова, пропраћеном америчким и европским признањем и повећаном дистанцом између САД и Србије” (Врзић, 2011, стр. 49–50.).

Ваља се присетити става Москве. Она је сматрала, да је

„форсирати одлуку о суверенизацији Косова контрапродуктивно... да план специјалног изасланика генералног секретара ОУН, Мартија Ахтисарија, не може да буде платформа за израду дефинитивне одлуке СБ ОУН о Косову, јер у његовој основи лежи повреда суверених права једне од држава чланица, која је противуречна међународном праву и Повељи УН, а то не само да ствара очигледан преседан у светској пракси, већ је и бременито далекосежним негативним последицама по регионалну и међународну стабилност” (Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2007) .

САД су покушале да утичу на Русију, па чак и да сугеришу министру иностраних послова Србије Вуку Јеремићу да „тихо замоли владу Русије да подржи резолуцију” у Савету безбедности, али је Јеремић одбио да то уради. (Врзић, 2011, стр. 50). Принципијелан став Русије није



оставио САД други избор осим да иницира једнострано проглашење независности Косова. Данијел Фрид је писао: „Независност Косова је неизбежна и тешку цену ће платити свака нација која се нађе на том путу” (Врзић, 2011, стр. 51).

Из предоченог материјала види се да је руководство земље у личности председника Бориса Тадића видело особу која је била спремна да се одрекне Косова, да пође у сусрет Албанцима, да подлегне притиску Американаца и обећањима Европљана, да фактички призна независност Косова. Међутим, у исто време примећена је извесна несигурност и колебање, жеља да се седи на две столице. Чинило се да Борис Тадић само тражи прихватљив начин који би му омогућио да избегне жиг издајника српских интереса, а да притом не омета максималну самосталност Косова. У октобру 2010. године, Балкан је посетила државни секретар САД Хилари Клинтон. Она је у Београду убеђивала власт да се помири са губитком покрајине, да започне дијалог са Косовом, како би се дефинитивно решило питање статуса Косова. Американцима је било неопходно да покрену са мртве тачке питање признања независности Косова, и управо су САД биле иницијатор последње територијалне поделе на Балкану. Под изговором заштите права Албанаца, Косово је отето од Србије 1999. године. НАТО је, држећи покрајину под својом контролом, створио услове да албански сепаратисти прогласе независност 2008. године. Међутим, испоставило се да је од објаве независности до њеног признања – огроман јаз. Суверенитет Косова одбили су да признају: Србија, чланови Савета безбедности ОУН – Русија и Кина. Многе земље (Грчка, Шпанија, Румунија, Кипар, Словачка) виделе су у косовским дешавањима опасан преседан који угрожава територијални интегритет држава. До масовног признања независности Косова није дошло, без обзира на сва наговарања, претње и ултиматуме од стране САД.

Међутим, 2012. године, на власт је дошла Српска напредна странка (СНС), а председник је постао њен лидер Томислав Николић. За време предизборне кампање СНС се позиционирала као опозициона странка, али је, дошавши на власт, заборавила опозицију и активно је наставила политику Бориса Тадића када је у питању Косово. Нова власт је продужила преговоре са Приштином.

Овome треба додати да формат преговора на нивоу премијера и председника говори о отвореном признању власти Косова од стране Београда као законите. Албанци нескривено говоре о преговорима као о састанцима на највишем нивоу и разговорима о нормализацији међудржавних односа. Једна од последица споразума је и то што је Савет директора Европске банке за реконструкцију и развој (ЕБРР) донео одлуку о укључивању Косова у састав земаља чланица банке, признавши самим тим његову самосталност.

Почетком 2013. године преговори о Косову између Београда и Приштине ушли су у завршну фазу. До тада су стране успеле да се договоре о следећим питањима:

1) Одређени су параметри присуства Косова на међународним форумима. Србија је пристала на то, уз услов да на столовима стоји таблица „Република Косово” са напоменом „у складу са Резолуцијом 1244 СБ УН”. То је фактички значило пристајање на спољнополитичку самосталност Косова.



- 2) Признање личних исправа издатих на Косову од стране Србије.
- 3) Узајамно признање универзитетских диплома, издатих после 2008. године.
- 4) Одлука о слободи кретања Албанаца по Србији са косовским документима и аутомобилским таблицама, издатим на Косову или од стране УНМИК-а (кретање слободно), или у косовским установама (мењају се привременим таблицама).
- 5) Стварање границе између Србије и Косова. У Споразуму од 2. јула 2011. године говори се о преласку „административне линије (границе)” (Договорени закључци, 2011).
- 6) Интегрисано управљање границом, успостављање пограничних царинских прелаза.
- 7) Уплата царинских такси на граници по косовским законима.
- 8) Стварање јединствене царинске зоне на Косову.
- 9) Споразум о царинском печату са натписом „Царина Косова”.
- 10) Узајамно укидање трговинског ембарга.
- 11) Споразум о размени катастарских књига као и матичних књига.
- 12) Оснивање „канцеларија за везу” у Београду и Приштини. Најпре се говорило да ће бити именовани официри за везу, затим су их назвали чиновницима, на крају – дипломатама. Значи, реч је о оснивању дипломатских представништва.
- 13) Укључивање четири општине Севера Косова са већинским српским становништвом у јединствени финансијско-буџетски систем покрајине.
- 14) Стварање специјалне полиције која би штитила споменике српске православне културе.

Почетком 2013. године Споразум између Београда и Приштине био је потписан. Ако бисмо оцењивали текст Споразума са тачке гледишта нивоа аутономије за националне мањине у независној држави, у том случају тај статус изгледа крајње неповољно за Србе. Ако говоримо о заштићености српског становништва, безбедности његове имовине, споменика културе, и ово питање може да се сматра још увек нерешеним. Законодавство Косова не гарантује безбедност мањинама, а полиција, потпуно интегрисана у косовски систем безбедности, чак делимично са српским полицајцима, биће дужна да спроводи вољу албанских начелника.

Сматрамо да Споразум треба оцењивати по другим параметрима. Важно је схватити да ли његов садржај одражава споразум са независном државом или са аутономном покрајином у саставу Србије, чак и ако се реч „независност” у тексту не помиње. Све наведене тачке Споразума са приштинским властима максимално су приближиле Косово независности, а Споразум од 19. априла је сасвим укинуо присуство Србије на Косову, чак и у општинама са већинским српским становништвом.

Данас више нико не може да каже да је Косово српска територија. Србија тамо није оставила никакве полуте власти да утиче на унутрашњи живот Косова чак ни северних српских територија, да управља или нешто предузима на територији Косова и Метохије, мада оно и даље остаје формално аутономна покрајина у саставу Србије. Овде се на врло тужан начин завршава историја пропасти некада моћне Југославије. Мада... како ствари стоје, изгледа да ту још није крај. Због попустљивости српске власти, поуздано се могу прогнозировать догађаји око одвајања Војводине од Србије, као и јужних области, насељених муслиманским становништвом. Међутим, овим питањима морају бити посвећена засебна истраживања.

Једно од најсложенијих питања данашњице јесте припрема и једнострано проглашење независности дела територије суверене државе, конфронтације великих сила по том питању. Преговори су и даље у току. Косову само још недостаје место у ОУН, али, изгледа, да је Београд спреман да попусти и по том питању.

Поступци међународних организација на Балкану често изгледају као веома нелогични и остављају многа питања без одговора: зашто је требало подстицати сепаратисте на КиМ и метод њиховог деловања – тероризам, јер на основу албанског искуства на КиМ може да се стекне мишљење да се многи циљеви могу постићи ако се користе методи убистава и насиља? Зашто су дозвољавана етничка чишћења и стварање једнонационалне државе? Европа треба да одговори и на питање колико албанских држава може да поднесе у Европи и каква је перспектива уједињавања територија са већинским албанским становништвом. Који је циљ стварања велике албанске државе на јуту Европе, која обједињује све области са већинским албанским становништвом, отимајући територије низа независних држава?

Независност Косова може да постане преседан за све непризнате државе на постсовјетском и постјугословенском простору. Балканска криза је показала неједнак однос према различитим субјектима конфликта. На пример, косовски Албанци могу да добију своју државу, док Срби у Хрватској нису смели ни да помену чак ни културну аутономију. Албанци у Македонији добијају већа права, у правцу стицања аутономије, док се Србима у БиХ предлаже стварање јединствене Босне.

Поставимо питање: Да ли је мирно на Балкану? Да ли је завршен конфликт на Косову и Метохији? – Нема још мира. Предстоји албанска борба за уједињење тзв. албанских територија. А то значи – нови прогон Срба, Македонаца, креирање нових граница.

САД још нису завршиле процес признања независности Косова. Никада нећу веровати да наводни преговори српске стране са представницима псеудодржаве намонтиране на простору отете српске јужне покрајине иду у корист обесправљеног и намученог српског народа у тој области. Српски политичари манипулишу јавним мњењем. Сви атрибути албанске независности већ су издејствовани на КиМ и на све је потпис ставила званична Србија.

Зашто тако очигледно и брутално Америка спроводи своју антисрпску политику? Видите, у Бугарској, Румунији, Хрватској, Словенији, оберучке је прихваћен глобализам и НАТО. И те земље дословце спровode америчку политичку вољу у сваком сегменту. Међутим Американ-

цима је јасно да Срби не воле да буду потчињени, да су суштински храбар и слободољубив народ. Они су рачунали да ће много лакше и брже сломити Србе, тако што ће обезбедити Албанцима на српској земљи још једну државу. Али, пошто има држава које то негирају – Американци врше све могуће притиске на српски народ и државу. Зар је могуће, питају се, да се ти Срби ни после 25 година не покоравају једној Америци!? И главно: нарочит гнев изазива то што је Србија увек савезник Русије. Зато им је стало да униште Србију. Сетимо се само са колико лукавства и цинизма Америка годинама планира и изводи операције на тлу Србије, почев од „помоћи у помирењу” до изградње „Бондстила”, базе због које је Србији отета цела њена јужна покрајина, њена света земља и колевка. Сетимо се како је изведен удар у октобру 2000. године, погледајмо како су инсталиране марионетске западне политичке партије, како функционишу разне антисрпске невладине организације, како Србију касапе и понижавају, колико јој је тешко да остане на мапи Балкана као независна и озбиљна држава.

Због тога је толико важно за целу планету што се опет појавила снага која је ужасима американизма и униполарног глобализма рекла: „Не може!” Снага која из тих речи може да стане свим неопходним средствима. Зна се која је то земља.

#### ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ГРАЂЕ

*Албански фактор у развојној кризи на територији бившеј Југославији. Документи* (2008). Т. 3. М.: Индрик.

Врзић, Н. (2011) *Викиликс: Тајне београдских дејаша*. Београд: Фонд Слободан Јовановић.

Договорени закључци тимова Београда и Приштине // *Политика*, Београд, 2011, 16. јул.

Из стенограмме выступления и ответов на вопросы СМИ министра иностранных дел России С. В. Лаврова на совместной прессконференции с министром иностранных дел Сербии Вуком Еремичем (17 июля 2008 г.). *Информация Министерства иностранных дел Российской Федерации*. Преузето са: [www.mid.ru](http://www.mid.ru)

*Мартовский погром в Косово и Метохии. 17-19 марта 2004 г.* Белград: Министерство культуры Республики Сербии. 2005.

Меморандум правительства Союзной Республики Югославии о выполнении резолюции Совета Безопасности ООН 1244 (1999) (17 апреля 1999 г.) У: *Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии* (55-79). Т. 3. М.: Индрик.

*Министерство иностранных дел Российской Федерации*. Сообщение для СМИ 67729-04-2007. Преузето са: <http://www.mid.ru>

*Распятые Косово. Осквернённые и уничтоженные православные сербские храмы и монастыри в Косово и Метохии (июнь 1999 – май 2001 г.)*. Призрен: Министерство культуры Республики Сербии. 2001.

JELENA JU. GUSKOVA

## IS CONFLICT IN KOSOVO AND METOHIJA FROZEN?

### SUMMARY

fter 1999 new forms of mutual cooperation of all political parties are created within the frame of the Interim Administrative Council (IAC) and the Joint Interim Administrative Structure (SIAS). But there was still no peace for the non-Albanian population. The presence of NATO in Kosovo, after 1999 created favourable conditions for the strengthening of the Albanian extremism, as the NATO members never reacted to the murders of Serbs, demolition of Orthodox cultural monuments, supporting thus the creation of an ethnically clean Albanian province. From the moment of KFOR and UNMIK arrival to the province, 350.000 Serbs, Montenegrins, Romani, Turks, Gorani and other non-Albanian population has been expelled from the province. A new phase in the development of the crisis is related to the negotiations process between Belgrade and the Albanians from Kosovo and Metohija conducted by the international mediator Martti Ahtisaari. The Treaty between Belgrade and Priština was signed in the beginning of 2013. It is important to understand that whether its content is understood as the Treaty with an independent country or an autonomous province as a part of the Republic of Serbia, regardless of the fact whether the word 'independent' is mentioned in the text or not? Serbia did not leave any means of governing that could influence the internal life in Kosovo, not even in the northern Serbian territories, in order to govern or undertake actions in the territory in Kosovo and Metohija, although it still remains formally as an autonomous province within Serbia. One of the most complex present day issues are preparation and unilateral proclamation of independence of the part of the territory of a sovereign state and confrontations between great powers in regard to the issue. The negotiations are on the agenda. Kosovo needs only a chair in the UN and Belgrade seems to be ready to give in, as it has done in regard to the previous issues, as well.

**KEYWORDS:** Kosovo and Metohija, Serbia, NATO, UN, Albanian extremism, the agreement.

ЉУБИША М. ДЕСПОТОВИЋ<sup>1</sup>  
Институт за политичке студије  
Београд

## „ДУГО ПУТОВАЊЕ У ЈЕВРОПУ“, ХАНТИНГТОНОВ МОДЕЛ РАСТРОЈЕНЕ ДРЖАВЕ – СЛУЧАЈ СРБИЈА

---

**САЖЕТАК:** Главна мета глобализацијских процеса у последње три деценије била је модерна национална држава. Као последица таквог деловања, националној држави су оспорени сувереност, територије, привредна делатност, а нарочито идентитет. У раду ћемо се стога посебно бавити истраживањем Хантингтоновог модела растројене државе, која у контексту глобализацијских сукоба изазваних религијским разликама и интересима додатно деструише њену институционалну структуру и национални идентитет као услов укупног цивилизацијског прекодирања грађана и њиховог идентитета, који би по жељама али и намерама своје политичке елите требало да изврше транзицију из једног у други цивилизацијски круг. Наше истраживање у раду ће стога бити посебно усмерено на тај модел, и то управо на примеру Србије, која у својим закаснелим процесима модернизације већ два века лута на „европском путу“ у покушајима да промени свој цивилизацијски код, односно геополитички идентитет. У раду ћемо такође истражити и шири геополитички контекст назначених процеса глобализације, с посебним фокусом на актуелне цивилизацијске сукобе и последице које ти сукоби производе.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Србија, модернизација, растројена држава, идентитет, геополитика.

---

Када су крајем двадесетог века идеолошки сукоби минули и барем привремено се преселили у западне историје, рушење Берлинског зида било је означено као симболички чин тријумфа либералне идеолошке парадигме, али и западне цивилизације и атлантизма као геополитичког хегемона. У његовој последњој деценији појавило се неколико значајних геополитичких књига, које су имале за циљ да маркирају настале промене и означе векторе геополитичких промена у постбиполарном поретку моћи. Један од могућих праваца развоја у међународним односима некритички је као „крај историје“ означио Френсис Фукујама, који је настале промене кодирао

---

<sup>1</sup> despotlj@stcable.net

ЉУБИША М. ДЕСПОТОВИЋ: „Дуго путовање у Јевропу“, Хантингтонов модел растројене државе... као дефинитивни идеолошки тријумф либерализма<sup>2</sup>, а векторе промена сагледао као неизбежну трансформацију остатка света који се имао уподобити новим либералним стандардима у све интензивнијим процесима глобализације. У дефинисаном контексту, настале промене требало је схватити као директно наметање западних вредносних стандарда и њима одговарајућих политичких, економских и културних облика организације државе и друштва.

Други алтернативни модел, или правац развоја у наводном постидеолошком периоду светске политике, дефинисао је Семјуел Хантингтон, који је будућност међународних односа сагледао кроз сукобе цивилизацијских и културолошких структура које се превасходно фондирају на бази међусобних разлика заснованих на другачијим религијским обрасцима и вредносним системима. Сада када је наводно терен рашчишћен од великих „идеолошких прича“, на сцену у пуном капацитету својих моћи ступају сукоби индуковани интересима насталим на бази „непремостивих“ религијских и цивилизацијских разлика, које настоје да у новим условима раскусурају старе историјске рачуне и раскрче територијалне ареале за своју будућу просторну експанзију. Без потребе да на овом месту детаљније критици изложимо фукујамску „историјску“ слику света, више пажње посветићемо Хантингтоновом моделу „сукоба цивилизација“, јер нам он из неколико добрих методолошко-појмовних разлога даје основу да на тој теоријској матрици утемељимо нашу даљу контекстуалну анализу.

За нас је особито занимљиво да дефинишемо шта се дешава са земљама – државама које се налазе у просторима контаката, додире или сукоба цивилизација, у тзв. *контакт-зонама* какве су већ вековима Балкан и простор бивше СФРЈ особито.

## ПОЈМОВНЕ ВАРИЈАЦИЈЕ И ЦИВИЛИЗАЦИЈСКА КОНВЕРЗИЈА

Разматрајући проблеме земаља – држава у зонама контаката цивилизација и њихових флуидних и несталних граница, али и кризе идентитета и цивилизацијске припадности у појединим фазама њиховог историјског развоја, Семјуел Хантингтон је конструисао неколико занимљивих појмовних модела таквих земаља, у покушају да јасније дефинише њихове цивилизацијске контроверзе, спољнополитичка лутања, али и унутрашње поделе. Он је то урадио посредством неколико једноставних геополитичких модела.

1. *Модел усамљене земље*. Недостаје јој културно заједништво са осталим друштвима у ширем окружењу. Примери таквих држава, према његовом мишљењу, јесу Етиопија, Хаити, Јапан и др.

2. *Модел подељене земље*. То су земље које „територијално опкорачују неогговарајуће границе између цивилизација“ и суочавају се са посебним проблемима одржавања свог јединства. То су државе у којима постоје значајне мањине или корпуси других верских, конфесионалних и националних подидентитета, које такву државу не доживљавају као своју. Напротив, налазе се у сталним мање или више отвореним сукобима и оспоравањима државног јединства и територијалне целовитости. Таквих држава било је највише на територији бивших социјалистичких, мултинационалних и мултирелигијских федерација какве су биле СССР и СФРЈ. На простору

---

<sup>2</sup> „Крај историје би значио крај ратова и крвавих револуција. Слажући се око циљева, људи више не би имали крупне разлоге да се боре“ (Фукујама, 2002, стр. 321).

бивше Југославије најтипичнији примери према Хантингтону јесу БиХ и Србија. БиХ због подељености земље на српско-православни, хрватско-римокатолички и бошњачко-исламски корпус, а Србија превасходно због великог проблема с Арбанасима на Косову и Метохији и делом муслиманског живља у рашко-полимској области, који себе називају Бошњацима. И једни и други траже издавање „својих“ територијалних целина где су у већини и формирање или самосталних држава или њихово припајање државама, српским суседима, на чијој територији у великом броју или чак у већини живе њихови цивилизацијски и етнички сународници.

3. *Модел ђоцеџане земље*. Овај модел карактеристичан је за „једну предоминантну културу, која је смештена у једну цивилизацију, али њене вође желе да је преместе у другу цивилизацију“. Да би таква земља, оптерећена цивилизацијском шизофенијом, „успешно редефинисала свој цивилизацијски идентитет“, неопходно је да, према Хантингтону, испуни три врло битна и у процесном смислу дуготрајна услова. „Прво, политичка и економска елита земље требало би уопштено да подржи то питање. Друго, јавност би требало бар да буде упозната са редефинисањем идентитета. Треће, доминантни елементи цивилизације домаћина, у највећем броју случајева Западне цивилизације, требало би да буду вољни да прихвате конвертита.“ Такав процес цивилизацијског конвертитства и репрограмирања идентитета дуготрајан је, дисконтинуиран, те „политички, институционално и културно болан“, наглашава Хантингтон. Али оно што он посебно апострофира јесте чињеница која је везана за трећи услов, да таква *ђоцеџана земља* никада до сада није прихваћена, односно да тај процес „*до данас није успео*“ (Хантингтон, 1998, стр. 155). Примери таквих земаља јесу Русија, Турска, Мексико и др.

Хантингтоновски покушај моделирања цивилизацијских конвертита наш признати гео-политичар Миломир Степић допуњава, тачније речено, нијансира моделом тзв. *расиђране земље*, за коју констатује да „има једну доминантну нацију, културу и религију која припада једној цивилизацији, али њена елита настоји да је ампутира из сопствене, домицилне цивилизације и вештачки премести у другу цивилизацију“. Унутар тако структуриране *расиђране земље* постоји стална криза идентитета, те „духовна и друштвена располућеност, суштински непоразум народа и његових вођа, те клизање у стање латентне анархије...“ (Степић, 2016, стр. 430). Примери за овај тип земаља биле би, према Степићу, Грчка, Бугарска, Румунија, Грузија, Украјина и Србија.

Настављајући овај низ варијација модела у оквиру дате контекстуалне анализе, усуђујемо се да предложимо још један модел, тзв. *расиђројену земљу*. Овај модел би се могао третирати као *комбиновани модел ђоцеџане и расиђране земље*, или као њихова укупна резултанта с обзиром на чињеницу да је део „процеса дугог трајања“, у којима се од стране домицилне олош-елите<sup>3</sup> настоји извршити двострука прекомпозиција своје земље: као прво, цивилизацијска конверзија, и као друго, прекодирање њеног идентитета. У том контексту, модел *расиђројене земље* би био крајњи *исход* ове накардне цивилизацијске, идентитетске и геополитичке конверзије, којој највећи део народа пружа константан и жилав отпор. Нажалост, најбољи пример у нашем региону за овакав модел земље била би Србија.

<sup>3</sup> Наполеони, 2012, стр. 43.



## СРБИЈА У ПРОЦЕСИМА НЕУСПЕШНЕ „ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ“, ИЛИ ДА ЛИ СУ МОДЕРНИЗАЦИЈА И ПОЗАПАДЊАЧЕЊЕ ИСТИ ПРОЦЕСИ

Србија се већ два века уназад налази у процесима друштвене и политичке модернизације. Ови значајни токови започели су стицањем политичке аутономије тридесетих година XIX века као позитивна политичка последица „српске револуције“, и уз многе дисконтинуитете и модернизацијске ударе трају до данашњег дана (Деспотовић, 2008, стр. 29). Они почињу приливом учених Срба из тадашње Аустроугарске (тзв. немачкари) у државни апарат и администрацију Кнежевине Србије, а затим у образовне институције и судску власт, да би се у више таласа интензивније наставили повратком српске учене младежи која је студирала на признатим европским универзитетима тога времена. И једни и други са собом доносе, поред стеченог академског знања, европске културне обрасце и вредносни систем, који је једним делом био у директној опреси с увреженим навикама и обичајима патријархалног друштва, који су наслеђени као производ дугих векова отоманске окупације, те с неписменим народом и ситносопственичким поседом (Вивијан, 2010, стр. 171). Највећи отпори модернизацији тога времена ипак су долазили из конзервативних политичких кругова, који су бранећи своје стечене привилегије листом били против друштвених промена и политичких реформи. Упркос снажним отпорима, *политичка модернизација* је била точак замајац осталих облика модернизације (образовање, култура, индустријализација, војска, инфраструктура и сл.) и имала је три своја главна аспекта. Она се одвијала истовремено и паралелно са својим другим сегментима. Прво, „као процес националне еманципације и изградње националне државе, друго, као процес трансформације традиционалног патријархалног друштва у модерно грађанско друштво и треће, као процес конституционализације и демократизације државне власти, од ауторитаризма и личне власти ка систему парламентарне демократије“ (Деспотовић, 2008, стр. 198).

Но, овде се поставља следеће важно питање: Да ли су ови нажалост недовршени процеси политичке и друштвене модернизације Србије (јер је српска „политичка елита“ у више наврата у XX веку, уз подршку страних утицаја, разграђивала тешко стечену државност, независност и укупан достигнути степен развоја државе) истовремено значили и њено културолошко преобраћање и прелазак из једног цивилизацијског круга у други? И ако јесте, да ли је такав радикалан заокрет заиста био неопходан, јер објективна потреба за модернизацијом Србије није морала нужно да значи и промену њеног цивилизацијског кода и православног идентитета? Уосталом, он је већ хиљаду година хришћански, у и том сегменту није био у великом несугласју са остатком Европе.<sup>4</sup> Дакле, извесне разлике у цивилизацијском коду – идентитету нису биле пресудне, чак и када се у обзир узму конфесионалне специфичности унутар хришћанства и различити интереси који из њих произилазе.<sup>5</sup> Суштинска „разлика“, сматрамо, стога не долази из поља европске цивилизацијске припадности и хришћанског идентитета<sup>6</sup> (она је историјски

<sup>4</sup> „Европа је пре свега једна културна целина. То је такоређи континент културе. Као таква, своје границе означава одвајањем од онога што се сматра неевропским“ (Мазуркијевич, 2009, стр. 39).

<sup>5</sup> „Оштрина религијских распри објашњава се тиме што вероисповести, као и све вештачке масе, имају двоструку тенденцију: да се према унутра круто формирају, а према споља да заузимају фронталски положај“ (Динцелбахер, 2009, стр. 139).

<sup>6</sup> „Географска Европа је увек морала да се бори са виђењима Европе као јединствене заједнице, а у одсуству заједничких политичких структура, европска цивилизација се може дефинисати једино уз

генерисана највише на догматском и конфесионалном плану, дакле, превасходно је екклисиолошког карактера), већ из круга *ексклузивних геополитичких и спољнополитичких интереса* појединих западних империја (Велика Британија, Француска, Немачка и САД). Дакле, „иако Србија географски, историјски, геополитички и цивилизацијски неоспорно припада континенту Европи, њихов став о неопходности 'уласка Србије у Европу' подразумева укључивање само у западне облике политичких, економских, војних и културних интеграција“ (Степић, 2016, стр. 436).

У актуелном случају то је Европска унија, као типичан пројекат САД и атлантизма, преко којег уз помоћ НАТО пакта ефикасно контролишу и усмеравају своје наводне европске партнере и савезнике. Они вешто користе историјски настале специфичности унутар хришћанског цивилизацијског круга Европе да би га поделили по линији конфесионалне припадности, где се на једном крају нашла римокатоличка и протестантска Европа, а на другом православни хришћани.<sup>7</sup> Ту екклисиолошку разлику реактуелизовали су атлантистички геополитичари, а пре свих Бжежински, по формули *Запад и остали*, да би је прихватили и други, укључујући и већ поменутог Семјуела Хантингтона. „Била је створена суштински *трансантлантски пројекат* *представа о 'Западу'*. Запад је обухватио Западну и Јужну Европу, Велику Британију, као и делове Скандинавије, и сасвим пресудно Сједињене Државе и Канаду“ (Минклер, 2016, стр. 37).

Најбољи пример „судбине“ православних земаља у западном поретку можемо сагледати кроз случајеве Грчке, Румуније и Бугарске. Примљене су у ЕУ и НАТО пакт искључиво из стратешких геополитичких разлога, због њихове изузетне важности за ефикасну контролу тог дела Римланда, како на Балкану, тако и у зони Црног мора и Медитерана, јер се тиме на квалитетан начин по западне интересе баражирају геополитички интереси Русије у том подручју. Дакле, те земље су примљене у западне политичке, војне и економске структуре *искључиво због важности њиховог геополитичког положаја*, али са статусом *православних аутсајдера* који се доживљавају као једна врста *цивилизацијске аномалије* која се мора истрпети због њихове геополитичке важности. То недвосмислено примећује и потврђује Миломир Степић, идући трагом самог Семјуела Хантингтона.<sup>8</sup> „Маргинална позиција Румуније и Бугарске у НАТО и ЕУ, транзиционе тековине 'дивљег капитализма', постинтеграциони економско-финансијски проблеми, масовна емиграција становништва, незапосленост и различити облици друштвене патологије јачају

---

помоћ културолошког критеријума. Ту се обично нарочито наглашава улога хришћанства, улога која није престала ни када се предзнак 'хришћански' изгубио из назива“ (Дејвис, 2005, стр. 9).

<sup>7</sup> „Почињући на северу, она иде дуж онога што су сада границе између Финске и Русије и Балтичких држава (Естоније, Латвије и Литваније) и Русије, кроз западну Белорусију, Украјину, раздвајајући унијате од православног истока, Румунију између Трансилваније са њеним католичким мађарским становништвом и остатком земље и претходну Југославију дуж границе која раздваја Словенију и Хрватску од осталих република. Наравно, на Балкану ова граница се подудара са историјском поделом између Аустроугарског и Отоманског царства. То је културна граница Европе и у постхладноратовском свету, то је, такође, политичка и економска граница Европе и Запада“ (Хантингтон, 1998, стр. 176).

<sup>8</sup> „Ако Запад има овако одбојан став према једној Грчкој, чија класична цивилизација, како констатује Хантингтон, представља темељ и Западне цивилизације, а потоње везе са Западом су интензивније од осталих православних народа, да ли то значи да још лошији третман следи Румунији и Бугарској“ (Степић, 2016, стр. 441).

ЉУБИША М. ДЕСПОТОВИЋ: „Дуго путовање у Јевропу“, Хантингтонов модел растројене државе... антизападни револт јавности, али и потврђују да су ове државе аналогно Грчкој, 'аномалија, православни аутсајдери у западним организацијама' (Степић, 2016, стр. 441).

Једном утврђене модерне границе *западне цивилизације*, које дубоко засецају у корпус целовитог хришћанског ткива, изнедриле су наизглед непремостиве разлике у геополитичким интересима, нивелишући и игноришући и остале сличности и разлике, на пример, између словенског и несловенског идентитета унутар православног хришћанског сепаратума (Срби, Руси, Грци, Румуни, Бугари и др.). Тиме је изнова актуелизована тзв. *идентитетска ексцентричност Европе*, о којој пише Херфрид Минклер, а која је већ неколико пута од периода антике па до данас померала географске представе о свом средишту и идентитету, од Аристотела који је Грчку означио као „аутентичну културу између Европе и Азије“, па преко Рима, Атине и Јерусалима, као „три велика идентитетска места Европљана, Рим као извор појма политичког и правног обликовања, Атина као симбол књижевности и филозофије и Јерусалим као фокус верског идентитета Европе“ (Минклер, 2016, стр. 54). Претходни наводи су још једна јасна потврда о идентитетском трагању унутар саме Европе, чији се цивилизацијски и културолошки садржаји могу посматрати из више културолошких димензија.<sup>9</sup> А „Европа за нас зато није географски, него историјски појам. У истом смислу посматрамо и Запад: не као географско подручје света (или Европе), него као посебну историјску епоху у којој се јавио један посебан (по томе назван 'западни') систем вредности! То је систем који полази од личности појединачног човека као најреалније људске појаве, као реалности без обзира на то да ли ми ту реалност можемо да схватимо (и филозофским појмовима обухватимо) или не!“ (Видовић, 1989, стр. 73).

Дакле, геополитичка подела унутар хришћанског корпуса изведена је на линији себичних интереса западних господара моћи, а не према неким суштинским и непремостивим разликама унутар ње саме. Чак ни сам Бжежински, иако горљиви заступник интереса атлантистичког Запада, није пропустио прилику да то маркира као западну „узурпацију идентитета 'Европе'“.<sup>10</sup> О томе на други начин сведочи и Е. Влајки. „Не смије се наиме, заборавити да је јудеохришћанство извор свега позитивног оствареног унутар (и од) наше цивилизације. У првом реду мисли се на мојсијевски универзални морал, на Кантов морални императив, на универзална људска права, као и на практичне аспекте хришћанства садржане у социјалдемократији. Те вриједности постоје и развијају се без обзира на одређену контраверзну праксу Запада која, у неким својим сегментима, ставља у питање властита цивилизацијска достигнућа“ (Влајки, 2016, стр. 271). Уосталом, таква исфорсирана цивилизацијска подела извршена је највише унутар хришћанског цивилизацијског корпуса. Све остале цивилизације, према Хантингтону, представљају мање или више целовиту и конзистентну цивилизацијску структуру, која у себи има разлика, али оне нису генерисане тако да би је делиле на две или више нових цивилизација. Дакле,

<sup>9</sup> „Конзервативна западнохришћанска империјалистичка политичко-историјска и цивилизацијска концепција ИМПЕРИЈЕ (ЦЕНТАР, ПРВИ СВЕТ) ПЕРИФЕРИЈЕ и ЛИМЕСА, објашњава ову структуру као резултату духовно-верске, културно-цивилизацијске, регионално-развојне, социјалне, геополитичке и регионалне поларизације европског континента од римске и византијске епохе до данас“ (Радовановић, 2008, стр. 176).

<sup>10</sup> „[...] у ширем смислу Европа је заједничка цивилизација која произилази из заједничке хришћанске традиције. Уже западно одређење Европе било је повезано са Римом и његовим културним наслеђем. Али европска хришћанска традиција такође укључује и Византију и њене Руске православне наследнике [...] у последње време, западна Европа узурпирала је идентитет 'Европе'“ (Бжежински, 2001, стр. 79).

историјски индуковане разлике унутар хришћанства нису таквог карактера да би нужно генерисале његову цивилизацијску поделу (оне су пре свега еклисиолошко-конфесионалног карактера). Реч је заправо о једној цивилизацијској структури (поготово ако се она сагледа из перспективе и угла других цивилизацијских корпуса), коју је атлантистички Запад поделио и дизајнирао у складу са својим економским и политичким интересима, ископавши тако велику геополитичку провалију унутар хришћанског света. Она је и данас у служби оправдавања њихове себичне спољнополитичке и финансијске моћи и очувања статуса глобалног хегемона. „Европа се завршава тамо где се завршава западно хришћанство и почињу ислам и православље. То је одговор који Западноевропљани желе да чују, који они одобравају *sotto voce* и који различити интелектуалци и политичке вође експлицитно потврђују“ (Хантингтон, 1998, стр. 178).

За све то време, вазалне олош-елите у Србији, маскиране привидима модернизације земље, некритички и неселективно су настојале да је насилно *позападњава*, за интересе спољних ментора и зарад сопствене политичке и финансијске користи. Нису се обазирали на сурову историјску чињеницу да на тзв. Западу никада до сада у последња два века српске *европизације* није постојала истинска намера да је интегришу у свој културолошки, економски и политички поредак, ма шта он у појединим периодима модерне политичке историје конкретно значио. „Ниједан официјални утицај који је долазио из Европе, без обзира, да ли стиже са Истока или Запада, није био у функцији директне подршке процесима политичке модернизације и укупног друштвеног развоја Србије. [...] Препуштена сама себи, Србија није била поље доказивања европске цивилизованости и политичке солидарности, већ простор политичког поткусуривања и сурове спољно-политичке игре стратешких интереса моћних“ (Деспотовић, 2008, стр. 207).

Поред означених сирових геополитичких интереса моћи који су долазили са Запада, посебно нечасну улогу у свим тим процесима деструкције државе и деконструкције идентитета имала је локална олош-елита. У актуелној верзији ове саге, она се на најприземнији начин ставила у функцију геополитичких и економских интереса Запада, не остављајући никакву политичку и геополитичку алтернативу за своју земљу и народ – фаворизовањем *евроатлантских* интеграција. „Нашу међународну позицију додатно је закомпликовала унутарполитичка ситуација када је највећи број парламентарних странака некритички стао иза процеса тзв. евроинтеграција и тиме појачао геополитичку конфузију у којој се Србија налази. Конфузија се огледа у чињеници да те снаге, инсистирајући на бржем процесу евроинтеграција, гурају Србију у тзв. *атлантиски* облик *интеграција*, иако то не желе отворено да признају грађанима, кријући се иза скупштинске декларације о војној неутралности наше земље. Ова чињеница је утолико погубнија јер нема већинско и референдумско упориште у одлуци грађана Србије“ (Деспотовић, 2015, стр. 117). „Већи део политичко-економског естаблишмента ангажовао се на спровођењу ’безалтернативног’ укључивања Србије у западне облике интеграција и спреман је да за тај циљ жртвује чак и цивилизацијски идентитет земље и народа, иако, на другој страни, знатан део интелектуалне елите томе пружа пасиван или активан отпор. Потом, велика већина српског православног народа резолутно одбија могућност ’промене свести’ и цивилизацијске конверзије...“ (Степић, 2016, стр. 436).

Упркос томе, мора се приметити, суочавамо се фанатичном вољом домицилне олош-елите да изврши преузете обавезе, као неупитни услов подршке коју су добили од страних ментора за свој долазак на власт. Један од најтрагичнијих захтева по национални идентитет Срба, који већ неколико година долази из простора ЕУ, а нарочито као обавезујући политички услов из СР

ЉУБИША М. ДЕСПОТОВИЋ: „Дуго путовање у Јевропу“, Хантингтонов модел растројене државе... Немачке, фокусирао се на императиву промене *идентитетског кода и менталитета српског национа* као базичног услова за приступање Унији. „ЕУ је у Србији све време водила перманентни културни рат (против српске културе). Подржавали су пројекте који су имали за циљ ’усвајање европских вредности и европског идентитета’, а омаловажавали и ругали се традиционалној српској култури и вредностима“ (Милошевић, 2010, стр. 247).

## ЗАКЉУЧАК

Можда је у закључном делу нашег рада о овој тегобној и контроверзној теми, методолошки и аргументативно најупутније навести ставове самог Семјуела Хантингтона, који потпуно експлицитно и са повећом дозом западног цинизма разрешава постављену дилему. Дакле, какви су судбина и исход политичких намера и планова локалних политичких елита да своју земљу цивилизацијски прекодирају и транслирају у други цивилизацијски круг? „*Политичке вође истуђене арогантним поносом, које мисле да могу фундаментално да преобликују културу својих друштва, осуђене су на неуспех. Мада могу да уведу елементе западне културе, они нису у стању да трајно потисну или елиминирају најважније елементе својих домаћих култура. Обрнуто, када је западни вирус једном унесен у друго друштво, њеко га је избацио. Вирус је отпоран, али није фаталан; пацијенти преживљава, али никада није као што је био. Политичке вође могу да праве историју, али не могу да јој утјекну. Они стварају поцепане земље; они не стварају западна друштва. Они инфицирају своју земљу **културном схизофренијом**, која постоје њена стилна карактеристика*“ (Хантингтон, 1998, стр. 172).

Ово убедљиво и сурово сведочанство јасан је доказ о судбини *поцепаних, расцепаних или расстројених земаља*, које су постале жртве заблуда и олигархијских интереса својих отуђених елита о могућој цивилизацијској конверзији. Али, чини нам се још и више бруталних геополитичких интереса великих центара цивилизацијске моћи, који често на даљину зраче привлачном снагом империјалног језгра, намећи мале земље у опасну зону геополитичке и економске радијације. Њихов „прималив сјај“ најчешће је замаскиран „добрим намерама“ и може такве земље постепено да уведе у модерну верзију цивилизацијског ропства. У том контексту сагледано и наше „дуго путовање у Јевропу“, може трајати „бесконечно“, из простог разлога јер се и нема куда отпутовати.<sup>11</sup> Србија је, као што смо већ констатовали, инхерентни део Европе од свог државног постанка до данас. Биће да је Европа та која, као и вековима већ, *лути* за својим географским, геополитичким, цивилизацијским и културолошким одређењем (Мајнхоф, у Триандафилиду, 2008, стр. 347). Највише данас, у својој постхришћанској фази, коју обележава *радикална дехристијанизација њеног идентитета*, политички и правно формализована још у уговору из Мاستрихта.

<sup>11</sup> Србија се, како је рекао Светозар Марковић, „стално врти у једном коловрату“, непотребно трошећи социјалну енергију, исцрпљујући се већ генерацијама око питања да ли је и колико је део Европе. А она је то била таман толико колико је Европа у разним периодима њене историје хтела да јој призна, вођена својим себичним интересима Метрополе.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бжежински, З. (2001). *Велика шаховска табла*. Подгорица: ЦИД.
- Видовић, Ж. (1989). *Огledi о духовном искуству*. Београд: Сваирос.
- Вивијан, Х. (2010). *Србија, рај сиромашних*. Београд: Службени гласник.
- Влајки, Е. (2016). *Америчко-исламски антиисториски цихад*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Дејвис, Н. (2005). *Европа, једна историја*. Нови Сад: Вега медија.
- Динцелбахер, П. (2009). *Историја европског идентитета*. Београд: Службени гласник.
- Деспотовић, Љ. (2008). *Српска политичка модерна, Србија у процесима политичке модернизације 19. века*. Нови Сад: Стилос.
- Деспотовић, Љ. (2015). *Геополитика деструкције*. Сремски Карловци: Каирос.
- Кожмињски, М. (2009). *Европска цивилизација*. Београд: Службени гласник.
- Минклер, Х. (2016). *Сила у средњем веку*. Београд: Албатрос Плус.
- Милошевић, З. (2010). *Политичка модернизација*. Београд: Институт за политичке студије.
- Наполеони, Л. (2012). *Олош економија*. Београд: Хиспериа-еду.
- Радовановић, М. (2008). *Косово и Метохија*. Београд: Службени гласник.
- Степић, М. (2016). *Геополитика, идеје, теорије, концепције*. Београд: Институт за политичке студије.
- Триандафилиду, А. (2008). *Транскултурна Европа*. Београд: Клио.
- Фукујама, Ф. (2002). *Крај историје и последњи човек*. Подгорица: ЦИД.
- Хантигнтон, С. (1998). *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.



LJUBIŠA M. DESPOTOVIĆ

## “THE LONG ROAD TO EUROPE”: HUNTINGTON’S MODEL OF A DISTRACTED STATE – THE CASE OF SERBIA

### SUMMARY

The main target of the globalization process in the last three decades has been a modern nation-state. As a result of this kind of practice, national state sovereignty, territories, economic activity and particularly its identity are disputed. In this paper, we will especially deal with the research of Huntington's model of a distracted state that in the context of globalization conflicts, caused by religious differences and interests, further destroys its institutional structure and national identity as a requirement of the total civilization transcoding of citizens and their identity, which should, according to desires or intentions of their political elite, carry out the transition from one to another civilization. Therefore, our research in the paper will be particularly focused on examining this fashion, precisely in the case of Serbia, which has been wandering for two centuries on “its European path” in its delayed process of modernizing, in the attempt to change its civilizational code or geopolitical identity. The paper will also explore the wider geopolitical context of the indicated process of globalization, with a particular emphasis on the current civilizational conflict and the consequences it produces.

**KEYWORDS:** Serbia, modernization, a distracted state, identity, geopolitics.



MARIJA V. DRAKULOVSKA ČUKALEVSKA <sup>1</sup>

ANICA V. DRAGOVIĆ <sup>2</sup>

Faculty of Philosophy, Department of Sociology  
Skopje, Republic of Macedonia

## GLOCALIZATION VS. GROBALIZATION: A KEY CHALLENGE FOR CONTEMPORARY SOCIOLOGY

---

**ABSTRACT:** In this paper, we analyze the explicative power and the practical relevance of two theoretical perspectives which are of utmost importance for more adequate understanding of our situation and our predicament in the modern world. The first one is the theory of glocalization which refers to the "mix of global and local" (Robertson, 2001, 1992; Roudometof, 2016; Ritzer, 2007, 2010). According to Robertson (1995, p. 28), the concept of glocalization in business life originated from micro-marketing, more precisely from the advertisement of goods and services in various local environments and markets. It is a known strategy of the capitalistic system in which there is an increased adjustment of global markets to local markets and cultures or "global localization" in the opinion of Robertson (Robertson, 1992, p. 173). Ronald Robertson (2001, pp. 465-466), referring to the relation between the global and the local, points out the mixture of the global and the local in various geographical areas, from which the process of glocalization comes out.

The second one is the theory of grobalization which refers to the imperialistic ambitions of nations, corporations, organizations, and the like, while their desire indeed need to impose themselves on various geographic areas (Ritzer, 2007, p. 15). The term implies that these entities seek to have their power, influence, and in many cases profits *grow* (hence the term *grobalization*). The term was created as a counterpart to glocalization, or "the interpenetration of the global and the local, resulting in unique outcomes in different geographic areas" (Ritzer, 2007, p. 13).

**KEYWORDS:** globalization, glocalization, grobalization, global-local, global society.

---

### INTRODUCTION

Considering many research papers in the field of sociology, it can be noted that there are intensive discussions regarding globalization. To begin with, globalization usually refers to the world condensation and intensification of the consciousness of the world as a whole (Robertson, 1992, p. 8). Namely,

---

<sup>1</sup> marijad@fzf.ukim.edu.mk

<sup>2</sup> anica.dragovikj@fzf.ukim.edu.mk

that consciousness has been increasing more and more and the chance for the world to be reproduced as a unique has been growing. That awareness is built on the basis of experience which is a result of the intensification of the world as a whole, and also a consequence of the globalization. Anthony Giddens (1998, p. 69) emphasizes that globalization is "intensification of worldwide social relations which link distant localities in a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa. This is a dialectical process because such local happenings may move in an obverse direction from the very distanced relations that shape them". That is exactly the process that strengthens the conscience of the world, suggests George Ritzer. He particularly emphasizes the existence of this conscience of the world, which occurs as a result of diffusion and dissemination practices, expansion of relations across the continents, organization of the social life on a global level (Ritzer, 2007, p. 4). Some authors emphasize globalization as *glocalization* while others consider globalization as *globalization*.

Glocalization and globalization are central issues of contemporary sociology. They are directly related to the processes of globalization that are essential features of the social life. Glocalization and globalization, as social terms, are two sides of these processes. Many sociological thinkers agree with the opinion that glocalization and globalization are a result of processes of globalization, which contain a dose of uncertainty within their specific meaning and doubt regarding their content, whose consequences are pretty uneven. According to numerous scholars, globalization seems to be the main cause of uncertainty. It is precisely this uncertainty which in turn brings about the erosion of culture including cultural values. Therefore, in this context, the concepts of glocalization and globalization are considered separately, because they are mutually exclusive in terms of having certain rivalry between them. These conflicting trends and contradictions became the main theoretical concern of a multitude of social science domains, and the concepts put forward by these schools of thought became academic and media buzzwords earlier in the 21<sup>st</sup> century.

## GLOCALIZATION THEORY

Namely, the concept of glocalization in business circles came out from micro-marketing, exactly from the marketing of goods and services in different local areas and markets (Robertson, 1995, p. 28). That is a popular strategy of the capitalistic system in which there are more global markets adapted to local markets and cultures or 'global localization' in the opinion of Robertson (1992, p. 173). The first category, according to Robertson, refers to the local as a specific context that is part from the whole. Glocalization is a unique concept for explaining the mutual existence of global and local, for which Robertson suggests the idea of the integration of global and local. Yet, he adds that the process of glocalization originates from mixing of global and local on different geographic areas (Robertson, 2001, pp. 465-466). Namely, his conception which is essential is the thesis that globalization is a universal process which exists and functions with 'mixing of the universal with particular and particular with universal' (Robertson, 1992, p. 100).

All these formulations make Robertson's thesis on glocalization legitimate, although in *European Glocalization in Global Context* he retrospects Europeanization as glocalization notifying us that the

concept of the global is firm but flexible, in the sense that on occasion the global refers to the world as a whole, although sometimes it refers to Europe as a continent. The same flexibility is applied to the concept of the local. In other words, what is indicated as being local may also be a very large unit within an even wider context. Globality and locality are relative terms (Robertson, 2014, p. 8). Still, the perspective of glocalization explains all challenges and discrepancies in modern society and culture. In that sense, Robertson emphasizes that on the one hand, individuals and local groups adapt to the glocal world, and, on the other hand, at the same time, they promote their own cultural specifications. Therefore, there are cultural symbols which are glocal in regard to their content, due to which cultures become glocal.

Moreover, Victor Roudometof gives a general view of the definitions of glocalization. He notifies that glocalization is explained in different ways in online dictionaries and encyclopaedias. According to him, these definitions help capturing the meaning of *glocal* as a word, and they are far less helpful in clarifying glocalization as a concept (Roudometof, 2016, p. 4). The concept of Victor Roudometof is presented in Table 1 (4).

**Table 1.** Definitions of glocalization

Source	Definition
<a href="http://www.oxforddictionaries.com/">www.oxforddictionaries.com/</a>	The practice of conducting business according to both local and global considerations
<a href="http://en.wikipedia.org">http://en.wikipedia.org</a>	A term that describes the adaptation of international products around the particularities of a local culture in which they are sold
<a href="http://www.wordspy.com/">http://www.wordspy.com/</a>	The creation of products or services intended for the global market but customized to suit the local culture
<a href="http://www.britannica.com/">http://www.britannica.com/</a>	The simultaneous occurrence of both universalizing and particularizing tendencies in contemporary social, political, and economic systems
<a href="http://www.macmillandictionary.com">http://www.macmillandictionary.com</a>	The process of changing products or services that are sold all over the world to suit people in different local markets
<a href="http://dictionary.cambridge.org/">http://dictionary.cambridge.org/</a>	The idea that in globalization local conditions must be considered

Indeed, many sociological thinkers from various disciplines are trying to explain the relation between the general and the specific that is the relation between the global, the systematic, on the one hand, and the local, the particular, on the other hand. Some authors have an ambivalent point of view regarding the conflicts among cultures. On the one hand, they emphasize the conflict between the global and the local, between the universal and the particular, and, on the other hand, they indicate their mutual interpenetration and operation.

The American theorist Benjamin Barber speaks about neoliberal globalization as a process that encourages the conflict Jihad vs. McWorld, between the old sub-national and ethnic borders from within, and the ideology of the universal markets. In Barber's dichotomy, Jihad refers to those individuals, institutions, cultures and value systems that perceive the ideology of globalization, and strongly oppose the homogenization of McWorld. He sees homogenization as colonization of cultures and values of fast music, fast computers, fast food—MTV, Macintosh, McDonald's. This attitude is close to that of Huntington's who is also interested in the conflicts in the world and who sees the differences between the value systems of individual civilizations units: Islam and Christianity, as a major source of conflict and danger for the new world (Huntington, 1996, p. 22). However, despite the tensions between Jihad and McWorld, Barber (1996, p. 23) suggests that they are in a powerful and paradoxical interdependence. Furthermore, some authors, like Bruce Mazlish, understand glocalization in the tune with Parson, that is, by emphasizing integrative processes. He explains that "the global can only exist with the local" (Mazlish, 2005, p. 95). Therefore, in this context, the concepts of the global and the local are not considered separately but together, because they are not mutually exclusive but mutually intersecting and cannot be separated from one another in terms of having a certain rivalry between them.

At the very beginning of their influential book *Articulating the Global and the Local*, Douglas Kellner and Ann Cvetkovich (1997, p. 2) wrote that "the global and the local are analyzed as relation between two macro and micro institutions through which the global, the regional and the local problems are resolved". Several years later, we recognize this idea in the works of Beck who points out that the maxim "think globally, act locally" is becoming a reality. He claims that international institutions and resolutions are becoming increasingly important. At the same time, there is this increasing belief that nations can also be managed by international institutions, and not only by institutions at the national level. The foreign policy makers are beginning to think about various dimensions of military and economic power, as well as the global issues such as human rights and refugee rights, corruption and environmental disasters. Globalization, according to Beck (1999, p. 45), changes our thinking and, in that context, refers to a new way of thinking in which there is no place for closed societies and cultures.

## GROBALIZATION THEORY

Grobalization was introduced by George Ritzer in his book *Globalization of Nothing*. He is one of the leading theorists interested in globalization who pointed out the possibility of the existence of different and often contradictory theories on globalization. Most importantly, Ritzer observed the contemporary world through grobalization defining it as a growing worldwide ability of especially largely capitalistic organizations and modern states. Here, he assimilates Marx's ideas of the capitalist economic system and rationalization of Max Weber, which are constitutional parts of his conceptualizations. He shares Marx's vision and considers grobalization as the corporate need in capitalism to show increasing profitability through more and more far-reaching, economic imperialism. Ritzer's idea of globalization emphasizes imperialistic ambitions of the nations, corporations, organizations and the wish to impose themselves in different geographic areas (Ritzer, 2007, p. 15). For this author, grobaliza-

tion is a modern view to the world. He clearly directs to globalization which is characterized with transnational range of generally accepted cultural marks and practices. In that sense, different processes and sub-processes, which are in incomparable relation with globalization and are opposite to processes of glocalization, appeared. Under this perspective, the world is developing more in similar or, even, in the same way and individuals and groups have relatively small ability to adapt in the globalized world. That is because of processes which are directly connected with globalization: capitalism, Americanization (spreading of American ideas, industry and capital all over the world) and McDonaldization (spreading the principles as a model for fast food in other parts of social life) (Ritzer, 2007, pp. 20, 21-30). The last attitude is extraordinary important for understanding Ritzer's view of globalization and homogenization. In *The McDonaldization of Society*, Ritzer (2010, p. 263) defined McDonaldization "as the process by which the principles of the fast food restaurant are coming to dominate more and more sectors of American society, as well as the rest of the world". For Ritzer, the past, present and future of McDonaldization is Weber's theory of rationality. Namely, it is the modern Western world which will become more and more rational, and where efficiency, predictability, calculability and non-human technologies that control people will dominate.

George Ritzer (2013, p. 30) made the following observations:

„McDonalization is an amplification and extension of Weber's theory of rationalization, especially into the realm of consumption. For Weber, the model of rationalization was the bureaucracy; for me, the fast-food restaurant is the paradigm of McDonaldization... Various types of rationality had existed in all societies at one time or another, but none had produced the type that Weber called formal rationality. This is the sort of rationality I refer to when I discuss McDonaldization or the rationalization process in general. According to Weber, rationality means that the search by people for the optimum means to a given end is shaped by rules, regulations, and larger social structures.“

He pointed out the basic components of rationality, homogenizing processes and changes in the world. He explained globalization through the processes of imperialism, colonialism, neocolonialism, capitalism, McDonaldization, and Americanization which, to a great extent, notify societies in the past and in the present. Ritzer (2007, p. 20) notices that "at a more concrete level, Disney is a capitalistic organization, its origins clearly lie in the United States, and it is highly McDonaldized". These tendencies for homogenization in McDonald's, as well as in many other western fast food restaurants, have social, cultural and economic functions to gain the nonwestern countries and their cultures, and because of that they adapt themselves in accordance with their conditions. This process is named by Jan Pieterse as "intercultural hybridization" (Pieterse, 2009, p. 53), which partly leads its derivation from the forms of global localization. However, a Spanish theorist Boaventura de Sousa Santos (Сантос, 2003, p. 65), wrote that "the global localization is a process which means adapting the globalization to local conditions. This adaptation involves incorporation of certain global processes within the local. What he has in mind here are the international activities of multinational companies, the transformation of the English language into something that can be called *lingua franca* or the globalization of the American food".

More precisely, the effects of homogenization and heterogenization of cultures are combined in the conditions of intensive globalization. Those combined effects in cultures are connected with cultural hybridization. Tendencies of cultural hybridization are noted by Ritzer. He emphasizes that hybrid cultures are a creative and innovative process which involves the combination of two or more elements from different cultures or parts of the world (Ritzer, 2009, p. 255). In that way, hybrid cultures have an important role in developing the processes of glocalization which together with the processes of globalization are relevant for analyses of the globalization of culture.

### CONCLUSION: GLOCALIZATION AND/ VERSUS GLOBALIZATION

The discussion of glocalization and globalization can best be framed in a number of debates. Is glocalization good or bad? Is globalization good or bad? Or are glocalization and globalization creating new syntheses of cultural forms in more emphasized and visible forms? In terms of cultural products, the boundaries of the *glocal* and the *global* have become highly blurred. Subsequently, George Ritzer notifies a systematic contrast between glocalization and globalization. His concept is presented in Table 2 (Ritzer, 2007, p. 21).

**Table 2.** Main characteristics of glocalization and globalization

Glocalization Theory	Globalization Theory
The world is growing more pluralistic. Glocalization theory is exceptionally sensitive to differences within and between areas of the world.	The world is growing increasingly similar. Globalization theory tends to minimize differences within and between areas of the world.
Individuals and local groups have great power to adapt, innovate and maneuver within a glocalized world. Glocalization theory sees individuals and groups as important and creative agents.	Individuals and groups have relatively little ability to adapt, innovate, and maneuver within a globalized world. Globalization theory sees larger structures and forces tending to overwhelm the ability of individuals and groups to create themselves and their worlds.
Social processes are relational and contingent. Globalization provokes a variety of reactions – ranging from nationalist entrenchment to cosmopolitan embrace – that feed back on and transform globalization, that produce glocalization.	Social processes are largely one-directional and deterministic. Globalization tends to overpower the local and limits its ability to act and react, let alone act back on the global.

<b>Glocalization Theory</b>	<b>Grobalization Theory</b>
Commodities and the media, arenas and key forces in cultural change in the late 20 <sup>th</sup> and early 21 <sup>st</sup> centuries, are not seen as (totally) coercive but rather as providing material to be used in individual and group creation throughout the glocalized areas of the world.	Those commodities and the media are seen as largely coercive.
Core concept include hybridization, creolization, and heterogenization.	Core concepts include capitalism, Americanization, and McDonaldization.

Glocal and grobal theories are of extraordinary importance for investigation and interpretation of the globalization of culture. In the sphere of culture, they are, first of all, different cultural models, which exist in modern societies. Globalization can be explained as a form of transcendental expansion of together codes and practices, and glocalization involves interaction between local and global cultural influence which results in one other type of cultural hybrids. It means that today the world consists of the combination and interaction of glocal and grobal processes.

Thus, glocalization would be most closely associated with postmodern, pluralistic ideas of heterogeneity, whereas grobalization represents a more modern, imperialistic, and homogenizing perspective. It is important to note that no value judgments are intended for either glocalization or grobalization. Many things which are glocal (as well as local) can be “bad” (e.g. discrimination), while many things which are grobal can be “good” (e.g. the spread of medical technology). Grobalization theorists would generally argue that the world is becoming increasingly less diverse as transnational economic, cultural, political, and social entities seek to impose their influence throughout the world.

Robertson, Roudometof, Ritzer and other theorists who recognized the need for defining glocalization and grobalization in a broad and collectively acceptable manner admit that it is an exceedingly difficult enterprise involving the reconciliation of conflicting demands, but not impossible. Nevertheless, they have to reconstruct their collective identities, that is, to form collective identities that are congenial to the conditions of life in modern societies if they are to meet the demands of life in an increasingly globalizing and interdependent world in the 21<sup>st</sup> century. In this context, globalization for some individuals and groups seems to offer, or it rather promises to do so in the near future, a set of glocal and grobal resources for empowering the reconstruction of identity in the ways that enhance their ability for adaptation and problem solving in new situations without jeopardizing their integrity or autonomy.



## REFERENCES

- Beck, U. (1999). *What is Globalization?*. Polity Press: Cambridge.
- Barber, B. R. (1996). *Jihad vs. McWorld*. New York: Ballantine Books.
- Cvetkovich, A. & Kellner, D. (Eds.). (1997). *Articulating the Global and the Local*. Colorado: Westview Press.
- Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Mazlish, B. (2005). The Global and the Local. *Current Sociology*, 53(1), pp. 93-113.
- Pieterse, N. J. (2009). *Globalization and Culture: Global Mélage*. Lanhan: Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Ritzer, G. (2003). *The Globalization of Nothing*. London: SAGE Publications.
- Ritzer, G. (2007). *The Globalization of Nothing 2*. London: SAGE Publications.
- Ritzer, G. (2009). *Globalization: A Basic Text*. New York: Wiley-Blackwell.
- Ritzer, G. (Ed.). (2010). *McDonaldization: The Reader*. London: SAGE Publications.
- Ritzer, G. (2011). *Globalization: The Essentials*. London: Wiley-Blackwell.
- Ritzer, G. (2013). *The McDonaldization of Society*. London: SAGE Publications.
- Robertson, R. (1990). Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept. In: M. Featherstone, M. (Ed.) (1997). *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity* (15-31). London: SAGE Publications.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: SAGE Publications.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time- Space and Homogeneity-Heterogeneity. In: M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds.), *Global Modernities*. London: SAGE Publications.
- Robertson, R. (2001). Globalization Theory 2000+: Major Problematics. In: G. Ritzer & B. Smart (Eds.), *Handbook of Social Theory*. London: SAGE Publications.
- Robertson, R. (2014). *European Glocalization in Global Context*. New York: Macmillan.
- Roudometof, V. (2016). *Glocalization: A Critical Introduction*. London: Routledge.
- Сантос, Б. де С. (2003). Процесите на глобализацијата. *Маргина за интерграции и различности*, 60, pp. 15-86.

МАРИЈА В. ДРАКУЛОВСКА ЧУКАЛЕВСКА  
АНИЦА В. ДРАГОВИЋ

## ГЛОКАЛИЗАЦИЈА НАСПРОТИ ГРОБАЛИЗАЦИЈАТА: КЛУЧЕН ПРЕДИЗВИК ЗА СОВРЕМЕНАТА СОЦИОЛОГИЈА

### РЕЗИМЕ

Во овој труд ја анализираме експликативната моќ и практичната релевантност на две теоретски перспективи кои сè од најголема важност за посоодветно разбирање на нашата ситуација во современиот свет.

Прво е теоријата на глокализација која се однесува на "микс од глобално и локално" (Robertson, 2001, 1992; Roudometof, 2016; Ritzer, 2007, 2010). Според Робертсон, концептот на глокализација доаѓа од микромаркетинг, поточно од рекламирањето стоки и услуги во различни локални средини и пазари (Robertson, 1995, стр. 28). Тоа е позната стратегија на капиталистичкиот систем во кој се повеќе глобалните пазари се прилагодуваат кон на локалните пазари и култури или "глобална локализација" (Robertson, 1992, стр. 173). Роналд Робертсон, осврнувајќи се на односот меѓу глобалното и локалното, укажува дека со мешањето на глобалното и локалното во различни географски области, произлегува процесот на глокализацијата (Robertson, 2001, стр. 465-466). Тој нагласува дека индивидуите и локалните групи се прилагодуваат кон глокалниот свет, и ги промовираат своите културни посебности.

Втората е теоријата на глобализација која се однесува на империјалистичките амбиции на нациите, корпорациите, организациите и желбата да се наметнат во различни географски области (Ritzer, 2007, стр.15). Терминот имплицира дека овие ентитети бараат да имаат своја моќ, влијание, и во многу случаи профитот расте (оттука и терминот глобализација). Терминот е создаден како паралог за глокализација, или "интерпептирање на глобалната и локалната, што резултира со уникатни резултати во различни географски области" (Ritzer, 2007, стр. 13).

**Клучни зборови:** глобализација, глокализација, глобализација, глобално-локално, глобално општество.

АНЂЕЛА Н. ЂОРЂЕВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим  
седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## ПРОЖИМАЊЕ КУЛТУРА VS. НАМЕТАЊЕ ЈЕДНЕ КУЛТУРЕ

(Укључујући и језичку политику као битан елемент глобализма, али и  
очувања националног идентитета)

---

**САЖЕТАК:** Култура је базичан елемент националног идентитета једног народа – ову констатацију ће једни прихватити, а други оспорити. Да бисмо разматрали ко је у праву а ко није, потребно је осврнути се на одређене чињенице. Наиме, свака светска сила, посматрано кроз историју, настојала је да другим народима наметне своје културне елементе. С друге стране, ни ти мали, сиромашни народи који су били мета светских сила нису седели скрштених руку. Они су настојали да на разне начине сачувају своју културу и идентитет. Зашто је то тако?

У једном раздобљу у новијој историји уочавало се настојање Сједињених Америчких Држава да остатку света наметну своје културне елементе и вредности. Тај процес познат је под називом *вестернизација*. Међутим, сведоци смо да се сада види и осећа отпор према том облику тираније, првенствено од стране неколико земаља које су у успону (на пример, Кина, Русија, Индија). Рекли бисмо да се сада дешава нека врста надметања између држава и да оне, настојећи да наметну своје културне вредности, тиме заправо доводе до прожимања култура. Свакако не треба заборавити ни оне мале народе који нису у стању да се наметну – па се питамо: Шта са њима?

Настојање једног народа да своју културу наметне остатку света јесте модерни облик колонијализма, који је упакован у фини, украсни папир, који је пријемчив зато што је шарен и наизглед безазлен. Каква је будућност и перспектива света у којем се воде овакве борбе? И зашто се оне уопште воде?

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** култура, традиција, промене, наметање, светске силе.

---

### МОДЕРНИ ОБЛИК КОЛОНИЗАЦИЈЕ

Анализе колонијалних и постколонијалних односа између различитих друштава укључене су и у истраживања друштвено-хуманистичких научника о савременом глобалном свету (Stojanović, 2015). Дуготрајна борба Трећег света за политичку независност и економско ослобађање

---

<sup>1</sup> djordjevicandjela1995@gmail.com

од експлоатације развијених земаља, све више је покретала расправу о постојању колонијалних снага у тзв. постколонијалном свету, због чега се данас суочавамо с порастом теорија „постоколонијализма“, односно са „постоколонијалним студијама“ као интердисциплинарним студијама у оквиру којих се анализира културна историја (Berk, 2010, стр. 61–62). Процес колонизације је, званично, одавно завршен – период током којег је неколико земаља које су имале моћ (финансијску, економску, војну) искоришћавало велики број сиромашних и незаштићених земаља, чије је становништво углавном било необразовано. Суштина читавог процеса је била да се одређеним државама узме што више и да се узето искористи за сопствени напредак. Државе од којих се узимало биле су сиромашне финансијски и економски, али то није био случај с природним богатствима. Природних богатстава је било напретек, али није било знања, средстава и могућности да се она искористе. Колонизатори су такву ситуацију вешто искористили. Да би добили оно што су желели, често су се служили насилним методама. Прогонства, убиства, мучења, крваво „гушење“ сваке револуције и покушаја одбране експлоатисаног народа – слика је колонијалног доба. Међутим, ново доба донело је и нове трендове, па је тако и овакав начин експлоатисања застарео и отишао у заборав. Али, да ли је и сама експлоатација отишла у заборав?

Као и увек до сада, колонијалне силе су извеле рачуницу и схватиле да им се такав начин функционисања више не исплати. Ратове и сукобе треба финансирати, а у том случају говоримо о огромним материјалним издацима. С обзиром на то да су предводници колонизације први почели да говоре о демократији, људским правима и слободама, равноправности и једнакости, дотадашњи начин функционисања се није уклапао с новонасталом политиком. Закључак је – нешто треба мењати. Међутим, не желећи да мењају себе, само су променили начин на који ће наставити започето. Одлучили су да своје робове убеди да су слободни, да ће од сада сами кројити своју судбину и да се нико више не сме мешати у њихову унутрашњу политику. Док су становници експлоатисаних држава славили независност и слободу, колонизатори су већ почели са спровођењем нових акција – наметањем своје културе, својих вредности и ставова, „убијањем“ свега што не личи на оно њихово, уништавањем идентитета традиционалних народа. То је модерни облик колонијализма, упакован у шарени, украсни папир који лако заваља људе и неприметно чини оно што се раније постигало ратовима и сукобима.

Покушај наметања културе и вредносног система није нова појава, није изум модерног доба. Још су стари Грци настојали да своје вредности и начин живота пренесу другима, првенствено поробљеним народима. Познато је да су све друге народе (који су мислили и радили другачије) називали варварима, односно нецивилизованима. Стари Грци су имали моћ коју су користили како би ширили своју културу. Да није било такве моћи, не би било ни могућности за такав подухват. Ако се из периода старе Грчке вратимо у двадесети и двадесет први век, видећемо да се у суштини ништа није променило, променила су се једино средства и начини којима се жели постићи исти циљ. Хелени модерног доба желе исто – да наметну своје културне обрасце, начин живота, вредности и ставове, како би могли да држе свет на длану. Тако, на пример, у савременој литератури о друштвеној теорији све више добија на значају анализа

бинарне опозиције између Оријента и Запада, односно разлика између „оријентализма“ и „окцидентализма“ (Berk, 2010, стр. 62). Један од познатих аутора те теме, Едвард Саид, сматрао је да је од „XIII века, оријентализам, било манифестни или латентни, био повезан са колонијализмом и постао западни начин доминације, реструктурисања и владања Оријентом“ (према: Berk, 2010, стр. 62). На темељу оваквог становишта, у социолошким истраживањима се посебно издвајају концептуалне разлике између савременог процеса *вестернизације* и процеса *истернизације*. Вестернизација се може одредити као „тренд преузимања доминантних идеала и вредности западне цивилизације од стране припадника других култура и цивилизација“ (Pantelic i dr., 2003, стр. 102). Овај термин се користи и у позитивном и у негативном значењу (*истио*, стр. 153). С друге стране, истернизација је супротан процес и огледа се у тежњама ка регионалном повезивању земаља Пацифичког региона (Tramošljanin, 2012, стр. 40).

Последњи велики покушај наметања културе почео је педесетих и шездесетих година двадесетог века и то од стране Сједињених Америчких Држава (у даљем тексту САД) – процес познат као *вестернизација*. САД су искористиле своју политичку, економску, финансијску и војну моћ и кренуле у „културно освајање света“. Првих неколико деценија чинило се да ће у томе потпуно успети. Међутим, данашња дешавања говоре супротно. „Мачеви“ вестернизације били су (а и сада су) Холивуд, „Мекдоналдс“, модни трендови, кока-кола, музика... Помоћу привлачних и за гледање „лаких“ филмова, који су мање-више рађени по истом принципу, успели су да енглески језик додатно наметну свету. Неретко су их користили за сопствену промоцију, величање, правдање својих поступака и ратних интервенција, представљање себе као обећаног народа који ће спасити свет. Није реткост ни да су филмовима настојали да своје непријатеље (углавном Русе и Кинезе) представе као зликовце и свеопшту опасност. И данас је најпопуларнија музика која долази с тих простора. Ради се о светски популарним музичким звездама, које своју славу, између осталог, дугују медијској машинерији коју покрећу САД. Ако се мало више обрати пажња на текстове и спотове тих извођача (Мадона, Ријана, Еминем, Џенифер Лопез...), очигледно је да сви они на тај начин шаљу исте поруке и тако представљају амерички начин живота: оличен у сексуалној слободи, лепом и лаком животу, великим кућама, скупим аутомобилима, новцу. Укратко – амерички сан. Ентони Гиденс је, такође, својим истраживањем (2005) дошао до закључка о америчкој доминацији светом, пре свега на економском, геополитичком и културном плану (стр. 17).

Међутим, не осећа се само жеља САД да наметну своју културу. И друге богате државе (Немачка, Велика Британија, Француска, Кина, Русија...) покушавају исто, само су њихова настојања слабијег интензитета, сразмерно моћи коју поседују. Ипак, то не мора нужно значити да они имају примарну тенденцију да своје културе учине доминантним, већ то може бити начин да се одбране од процеса вестернизације, који није заобишао ни њихово двориште. Тако се данас као нови центри културе и забаве издвајају Хонг Конг, Мумбај, Каиро... Један од начина промовисања националних културних вредности којем прибегавају поменуте државе огледа се у образовању, односно, стипендирању студената широм света. Познато је да велики број странаца одлази на студије у поменуте државе, јер оне дају повољне и привлачне стипендије.

Наивно би било веровати да ће било ко финансирати странце из сопственог буџета само зато што се залаже за вредности космополитизма и зато што жели добро свим људима овог света. Суштина је у томе да је то веома добар начин да се културни обрасци пренесу остатку света. Најбољи и највреднији студенти ће добити стипендије за студирање у иностранству (у овом случају говоримо најчешће о престижним универзитетима). Они ће у тим државама провести неколико година и за то време ће усвојити одређене културне вредности и обрасце понашања тамошњег народа. Ово се посебно односи на оне студенте који долазе из сиромашнијих и неразвијених земаља, у којима мало шта функционише како треба. Најчешће се сматра да је разлог лошег државног и друштвеног стања уопште то што људи негују погрешне вредности, односно, оне које им не дозвољавају да просперирају и иду напред. Иначе, то и јесте једна од пропаганди заговорника глобализма – убедити људе да ће у модерном свету успети само ако прихвате модерне трендове. Ако се студенти врате у своју домовину са стеченим знањем и мање или више измењеним схватањима, они ће настојати да научено примене у пракси и тако промене своје околину. То ће им посебно поћи за руком ако буду на важним и друштвено одговорним позицијама и ако буду имали углед међу својим сународницима. У том случају, многи људи би се водили њиховим примером. На тај начин би се културне вредности једне државе колико-толико пренеле у другу државу.

Зашто једна држава настоји да наметне своју културу? Чиме је изазвана потреба да „сви други буду као ја“? Наметањем сопствене културе другима (а под тим се подразумева и вредносни систем и начин живота уопште) једна држава добија могућност да контролише друге и да њима управља. Када све подреди себи и када учини да сви цене исте вредности, онда нема препрека за наметање других садржаја. На пример, држава која то успе може несметано да шири своју филмску, модну, прехранбену индустрију, као и све остало што доводи до економског и финансијског напретка. На тај начин она постаје све богатија и моћнија, а остали све више постају зависни од њене (не)милости. Потом, пружа јој се могућност да уцењује и „милосрдно присиљава“, док су сви остали сатерани у ћошак.

Један од начина да се наметне култура и тако промени идентитет једног народа јесте и тај да се становништво убеди да су просперитет и бољи живот једино могући ако се прихвате модерни трендови. „Колонизација, како класична, тако и нова, увек има слични сценарио. Народ који треба да се колонизује најпре се проглашава заосталим, варварским, неретко и убицама и канибалима. Наравно, све осуде праћене су и причама о добрим намерама колонизатора“ (Анђелковић, 2014, стр. 159). То се може дефинисати синтагмом *промена свессти*.

„Употребимо све што имамо, све злато, сва материјална средства и блага на обмањивање и затупљивање људи. Људски мозак и свест може да се мења. Посејавши на том пољу хаос, ми ћемо им неприметно заменити животне вредности фалсификатима и натерати их да верују у те вредности...“ – Ален Далс, оснивач ЦИА и њен први директор (Тврдишић, 2010, стр. 16).

Веома ефикасан начин да се поменуто постигне јесте рад на медијској пропаганди. Медији су изузетно моћни креатори вредносног система у једном друштву и колико год људи били



убеђени да медији не могу да утичу на њихову представу о неком догађају, некој особи или нацији, то, нажалост, није истина. Велики проценат од целокупног утицаја који медији изврше јесте у домену несвесног. Интересантно је обратити пажњу на планетарно популаран цртани филм *Сунђер Боб*, који се емитује широм света (САД, Латинска Америка, Шпанија, Финска, Пољска, Србија, Хрватска, Грчка, Русија...). Направљен је тако да је интересантан свима, како деци, тако и одраслима. Оно што се може закључити јесте да се њиме форсирају одређене вредности „модерног Запада“. Наиме, и Сунђер Боб и Патрик (двојица главних јунака у цртаном филму) представљени су као мушкарци. У једној од епизода Сунђер Боб започиње дружење с дечаком који је направљен од сапунице. С обзиром на то да не зна где су му родитељи, а притом га је пуно заволео, он се сажалио и одлучио да га усвоји. Међутим, то не чини самостално, већ с Патриком, тако да они постају његови родитељи (сетите се да су и Сунђер Боб и Патрик мушкарци!). Тако се на шаренолик и практично неприметан начин публици „сервира“ идеја хомосексуализма, а све то кроз принципе хуманости и доброчинства. Сунђер Боб ради у ресторану у којем је главна храна хамбургер (сетите се сада „Мекдоналдс“ ресторана). Он је приказан као узоран радник који је спреман да даноноћно ради за малу плату и притом је веома срећан због тога. Неретко трпи увреду од свог газде који је опседнут новцем, али он све то стоички подноси зато што воли свој посао роштиљарије, сматра да је рођен за то и да не заслужује ништа боље. Јасно је какве се поруке шаљу овим цртаним филмом, којим су опчињени многи, а посебно деца, којом је најлакше манипулисати.

Гиденс наводи да „многа индустријализована друштва, међутим, постају све више културно различита, или *мултикултурна*... процеси као што су ропство, колонијализам, рат, миграције и савремена глобализација довели су до тога да је становништво почело да прелази из једне земље у другу и да настањује нова подручја. То даље доводи до појаве друштава која су културне мешавине, што значи да се становништво у њима састоји од извесног броја група које имају различито културно, етничко и језичко наслеђе“ (Gidens, 2007, стр. 27). Мултикултурализам је парола која се често користи како би се прикрила намера хомогенизације културе. Наиме, водеће личности моћних земаља нам често говоре о космополитизму, о мултикултуралном свету и њиховом настојању да остваре ове идеале. Међутим, у њиховим намерама није све баш тако „мулти“ како они покушавају да нам представе. Досадашња пракса и искуство су показали да је тенденција стварања тзв. мултикултуралног света, где има места за све и свакога, много хомогенија него што се на први поглед чини. „Када се говори о хомогенизацији културе, група аутора овај процес означава ’вестернизацијом’, односно говори о доминацији културних модела, вредности и идејних концепата западних култура (Западна Европа и Северна Америка)“ (Станојевић, 2013, стр. 900). Творци ове идеје нису били широке руке када су у питању многи народи и државе (нарочито сиромашни и потпуно беспомоћни) и њихово „место под сунцем“. На површину је испливала жеља моћника да угуше различитости и културне идентитете и на тај начин потпуно поробе милионе људи. Свесни да то не могу сами, искористили су помоћ појединаца који су зарад различитих личних интереса били спремни да науде својој држави и свом народу. Антонић (2015) их назива *компрадорима*, алудирајући на Кинезе из периода XIX



века, који су страним трговцима помагали да освајају кинеско тржиште и тако наносили огромну штету локалном становништву. О томе Антонић каже да „Кара-Мурзина концепција о 'демонтажи народа' само је другим речником прича о *компрадорској буржоазији* и њеној идеолошкој фракцији – компрадорској интелигенцији, чији је задатак да, у земљама (полу)периферије светског капиталистичког система, успостави колонијалну управу и обезбеди стабилност експлоатације“ (Антонић, 2015, стр. 30). О жељи појединаца да успеју на било који начин, а најчешће финансијски, говори и Мило Ломпар, који каже да „зарад обећања да ћемо успети као појединци, пристајемо да будемо порекнути као народ“ (Ломпар, 2013, стр. 56). Али, шта се догодило па се тај план није у потпуности остварио?

Можда и неочекивано (или барем не у тој мери) уследио је одговор потенцијалних робова. Отпор хомогенизацији културе се свакако очекивао, али се у једном тренутку чинило да он неће бити тако оштар и да ће бити лако угушен. Државе се на различите начине бране од покушаја наметања културе другог народа и рушења традиционалних вредности. То у великој мери зависи од тога колико се народ којем се намеће култура разликује од народа који културу намеће. Неки народи се пасивно бране од оваквих настојања, што значи да се њихова борба не примећује. То не значи да се тај народ уопште не бори, али постоје разлози зашто та борба не може да дође до изражаја. Може бити да је та држава превише сиромашна и да нема услове ни средстава за „агресивнију“ одбрану. Други разлог може бити да је презадужена и тиме уцењена. Али, разлог може бити и тај да је култура тог народа превише слична народу који намеће културу, па се читав процес одвија мање-више не приметно. С друге стране, постоје државе које се веома бучно и агресивно боре против оваквих тенденција. На пример, неке муслиманске земље забрањују филмове, књиге и друге културне артефакте који долазе са Запада. И не само то, део њихове борбе су и оружани сукоби, чак и унутрашњи, међу њима самима. О томе Вуковић каже следеће: „У Ирану су се одвијале борбе између исламских фундаменталиста и њихових либералнијих противника који су имали више разумијевања за западне идеје. Сукоби у Египту, Ираку, Либији, Сирији такође представљају унутрашњу реакцију на промене које доноси глобализација“ (Вуковић, 2013, стр. 245).

Који је најбољи начин „културног функционисања“ у данашњем свету? Да ли је боље потпуно се затворити и одбацивати све што је туђе и модерно, или се треба потпуно препустити модерним трендовима и заборавити на традицију? Ни културна изолованост, ни културна реколонијација (зависност) нису добро решење. Сматрати да је све што је традиционално добро, а све што је модерно лоше и деструктивно, није добар водич. Сматрати да је све традиционално лоше, а све модерно добро и нужно, такође је грешка. Треба избећи крајности и наћи средину. Ови процеси су разумљиви у контексту анализе утицаја савремених процеса модернизације и глокализације. Индикативно је становиште Арџуна Ападураја, који, пишући о патриотизму и његовој будућности у савременом добу, развија тезу о транснацији и о постнационалном добу, односно о „посттрадиционалном“ добу (Apaduraj, 2011, стр. 235–264).

Савремени облици комуникације (на пример, друштвене мреже) могу се користити за промоцију и јачање националних културних образаца. Тренутно су популарни разни скупови и

окупљања интернационалног карактера. Рецимо, постоје сајмови на којима се промовише национална кухиња многих народа. То је веома леп пример који показује на који начин се један глобални пројекат може искористити за промовисање локалних садржаја.

Отпор хомогенизацији културе је показао да ветар, ипак, не дува само са једне стране. Познат нам је изглед „Мекдоналдс“ ресторана, који се може видети у великом броју земаља, од запада до истока. Закључујемо – свуда у свету ресторани су истог изгледа. Али, није најважније то што су они исти по свом спољашњем изгледу. Исти су и по начину функционисања, по храни која се у њима служи, распореду столова и столица, униформи коју носе запослени, комуникацији између купаца и запослених... У сваком „Мекдоналдс“ ресторану ће муштерија прићи шанку, поручити свој оброк, сачекати пар минута, узети наручено, појести, вратити свој тањир на одговарајуће место. И то је све. Као на покретној траци. Строго дефинисан бирократски систем, комуникација сведена на минимум, емоције показујете само према ономе с ким сте дошли и сели за сто, поједете свој оброк и идете. Ово је амерички брз начин живота, који се, између осталог, покушао наметнути и помоћу овог планетарно популарног ланца ресторана. С друге стране, источњачки народи су по темпераменту и карактеру знатно другачији, склонији колективизму, испољавању емоција и вреднују другачије ставове. А ако узмемо у обзир и национални понос који негују и моћ и богатство које неке државе поседују, онда је лако закључити да ова америчка прича није у потпуности „прошла“. Резултат свега наведеног јесте да у Русији, Кини и неким арапским државама постоје „Мекдоналдс“ ресторани, али се битно разликују од пређашње описаног шаблона.

Прво што се примети на „Мекдоналдс“ ресторанима у Русији јесте да је назив ресторана написан руском ћирилицом. Ако мало више пажње обратимо на назив „Мекдоналдс“ ресторана, схватићемо да је он, на неки начин, његов заштитни знак зато што је препознатљив широм света. Ако бисмо се нашли пред „Мекдоналдс“ рестораном у Русији, прво што бисмо помислили било би – да ли је ово уопште „Мекдоналдс“ ресторан!? Закључујемо да је отпор руског народа према покушају наметања овог бренда изузетно велики.

Оно што привлачи пажњу код „Мекдоналдс“ ресторана у Кини јесте његов екстеријер. Изграђен је у препознатљивом кинеском стилу, тако да ништа осим назива не указује да се ради о овом познатом ресторану. Храна која се служи у „Мекдоналдс“ ресторанима није свуда иста. У зависности од традиционалне хране коју преферирају становници „земље домаћина“, власници овог ланца ресторана су изменили своје стандардне рецепте.

На основу овог примера (а има их пуно) можемо закључити да је покушај наметања једне културе више довео до њиховог прожимања него до тога да једна култура постане потпуно доминантна. Неке државе се са мање, а неке са више успеха боре с овим настојањем, али је важно да борба ипак постоји.

## ЈЕЗИК И ПИСМО – МАЧ И ШТИТ ГЛОБАЛНИХ ТРЕНДОВА

Приликом урушавања традиције једног народа и његове културе, међу првима је на удару писмо. Не морамо излазити из свог дворишта да би нам то било јасно. Без обзира на то што је српско писмо ћирилица, ретко ћемо наићи на ћириличне написе, осим тамо где је то нужно. Колико су писмо и језик важни говори нам и чињеница да је први корак власти у Црној Гори, након њеног осамостаљења и проглашења независности, био стварање тзв. црногорског писма. Поред толико политичких, економских, друштвених проблема, напор је уложен да се прво реши тај „проблем“. То не може бити случајно. Познат је и случај скидања и ломљења табли са ћириличним написима у Вуковару, у Хрватској. Значи, када се од једне територије прави независна и самостална држава, прво се тежи формирању писма. Када се једном народу шаље порука да на некој територији није пожељан, први корак је забранити му да користи своје писмо у што је могуће већој мери.

„Људска заједница почиње да има културу тек онда када се одређена сума знакова састоји само од елемената који су за све њене чланове повезани са идентичним значењем“ (Бауман, према Аврамовић, 2013, стр. 8).

Захваљујући савременим комуникационим средствима знатно је олакшано уништавање једног језика. Језик савремене технологије је енглески. Због тога све чешће можемо чути (првенствено међу младима) многе речи на енглеском језику, уместо на матерњем. На примеру наше државе то изгледа овако: често се може чути да млади кажу да је нешто *џој* – што, када се преведе са енглеског језика, значи врх. Ова туђица се употребљава када млади желе да кажу да су неки догађај или нека ствар одлични, добри. Друга реч која се често може чути је *фул*, што, преведено са енглеског језика, значи пуно. Интересантно је то што поједине особе уопште и не знају превод неких речи које користе, једино знају у којим ситуацијама могу да их употребе, јер су тако чули и научили од других. Они који у свакодневной комуникацији употребљавају речи матерњег језика уместо, на пример, малопре наведених, изложени су подсмеху и одбацивању од стране друштва, јер су „старомодни“. У томе и јесте суштина – да се све што је традиционално и „моје“ представи као заостало и за модеран свет безвредно, да се појединци који настоје да очувају традицију означе као примитивци и да се њихова борба угуши свим расположивим средствима. Глобални трендови се свакако преплићу с локалним отпором. Стога, у намери да осветлимо сложеност оваквог међуутицаја, можемо се присетити и Ападурајевог становишта о „три чиниоца који најнепосредније утичу на производњу локалности у данашњем свету – национална држава, дијаспорски токови и електронске и виртуелне заједнице“, који су и сами „артикулисани на променљиве, збуњујуће, понекад противречне начине, одређене културном, класном, историјском и еколошком средином у којој се налазе“ (Apaduraj, 2011, стр. 294).

Руси су нашли добар начин да споје глобално и локално. Наиме, планетарно популарна друштвена мрежа *FaceBook* код њих је замењена истом формом друштвене мреже *ВКонтакте*. Становници Русије на тај начин имају исто што и читав свет, само „на руски начин“. Такође, направљена је замена и за *Viber* – руска верзија је *Телеграм*. И један и други програм

(и *ВКонтакте* и *Телеграм*) може да инсталира било ко, ма где да живи, тако да Руси нису ограничени само на комуникацију с грађанима Русије, већ то могу да чине с било ким. На овај начин су дозволили ширење глобалних трендова (узимајући у обзир наведени пример, то је и неопходно), али су сачували свој језик и писмо. Штавише, учинили су да се говорно подручје руског језика прошири.

Зашто је важно чувати национални идентитет? Да ли је пожељније поштовати неке вредности, или је боље да свако живи по својим правилима? Зашто су религија, писмо, национални понос и образовање важни? Замислите следеће: будите се у пустињи, око вас нема ничега, имате осећај да сте сами на свету. Ниједног човека, животиње, биљке, ничега. Али, ви и поред тога мислите да сте довољно паметни, зрели и храбри и да се можете сами снаћи, нико вам није потребан. Желите да стигнете до неког циља и самовољно одлучите да кренете десном страном. Ходате дуго, али као да стојите у месту, ништа се не мења. Предео је и даље исти. Помислите, можда сте промашили пут. Одлучите да се вратите, па да кренете левом страном. Враћате се, међутим, схватите да заправо не знате одакле сте пошли. Хвата вас паника и обузима страх који се меша са осећајем глади и жеђи. Већ дуго ходате, а и даље нигде нисте стигли. Халуцинирате, привиђају вам се људи и ствари којих нема. Следеће што вам се дешава су депресија, очај, патња и неподношљив страх... Схватате – изгубљени сте, није требало да на тај пут крећете сами. Овом метафором је могуће објаснити значај добрих традиционалних вредности којима нас уче још од малих ногу, а о којима даље учимо у школи, на литургији... Пустиня о којој је било речи представља свет у којем живимо и у којем одрастамо. Животиње и биљке (којих у овој причи нема) метафорично приказују вредности, образовање, обичаје, писмо. Ако у свет кренемо без ових животних смерница и показатеља, нећемо знати који је пут прави. Нема ничега што би нам на то указало. И онда када погрешимо, нећемо бити свесни своје грешке и само ћемо дубље срљати у пропаст. У прилог овој причи иде и мишљење Делетића да „колективни национални идентитет задовољава потребу за припадањем, окупља, нуди осећање места и заједнице, повезује савременост и прошлост на начин који се разуме и прихвата“ (Делетић, 2015, стр. 86).

### МОГУЋНОСТ ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ

На који начин једна држава и њен народ могу одбрани своју културу и националне интересе? Први корак јесте *подизање свесности* народа по питању чувања културе. То је темељ на којем ће се градити кућа. Ако народ није свестан зашто је култура важна и како сваки појединац може допринети да се она сачува, онда је потпуно нереално надати се опстанку културе. О овом проблему пише и Станковић Пејновић, која сматра да је „једно од главних обележја националног карактера земаља западног Балкана подложност 'колективној грозници' која је поданичка култура, али и традиционално паланачка култура. Зато и нисмо у могућности 'видети стварност онаквом каква јесте, а то значи, прије свега, разбити митове и илузије који нас приморавају да посматрамо себе, ствари и ситуације туђим очима“ (Stanković Pejnović, 2015, стр. 402). Медији могу пуно да помогну када је овај проблем у питању. Потребно је да се емитује што више емисија

чија се тематика односи на традицију, религију, интересантна места и пределе које та држава има, славне личности из прошлости, личности које тренутно на најбољи начин представљају своју државу у свету (спортисти, научници, стручњаци, уметници...). Међутим, наведено је готово немогуће остварити у државама у којима је све више медија чији су власници странци, као што је случај са Србијом.

Следећи корак је *образовање*. Кроз образовни систем се мора неговати дух традиције (наравно, онога што је добро и пожељно). Недопустиво је да деца заврше основну школу, а да не знају најважније детаље из историје, или да не знају имена најпознатијих домаћих писаца, песника, уметника. „Сматрамо да не сме да се прекида традиција, те да се тако наноси катастрофална штета континуитету духовног и историјског развоја који је повезан са симболима вере и самосвести. Духовну историју свога народа ми морамо, пре свега, да познајемо и да је поштујемо“ (Гускова, 2013, стр. 300). Занимљиво би било да се у Србији, на пример, на часу музичког васпитања део времена посвети игрању народних игара. На тај начин се спаја лепо и корисно: деца би научила много тога из своје културе, а уједно би се наставни час учинио занимљивијим. У школама би требало организовати више свечаности поводом важних националних празника. Затим, интересантно би било организовати радионице, скупове или састанке на којима би деца могла да покажу или испричају шта знају о својој култури. Таква дружења би била интересантна, неоптерећујућег и занимљивог садржаја, где би се деца осећала вредним и важним (јер их неко пита за мишљење), забављала би се, а и научила пуно о својој култури и о томе како да је цене и чувају. Љубав према својој држави се показује и кроз настојања да се чува околина. У складу с тим, требало би организовати акције чишћења околине у којима би учествовала деца. Тако би се код њих створила навика да одржавају животну средину и они би касније постали друштвено одговорни људи.

Свака држава мора да одржава добру комуникацију са својим народом који живи ван матичне земље. Велики је губитак када људи који живе у дијаспори забораве свој језик и писмо и када се потпуно стопе са народом у чију су државу дошли. Зато је потребно организовати сусрете и окупљања где ће се говорити о политици, култури, уметности, на којима ће се играти, певати, беседити, а све у циљу очувања националног идентитета. Ти сусрети не смеју знати за године: од деце до бака и дека, сви морају учествовати.

У Русији се на улицама већих градова могу видети споменици који приказују трудну жену, мушкарца и двоје деце, дечака и девојчицу. Овим споменицима се величају породичне вредности. На тај начин се људима приказује која је политика те државе и шта је важно како би она опстала.

Држава (поготово оне које су у највећем проблему када је у питању опстанак културе) мора финансијски да помаже изградњу и обнову центара културе, као и организације и удружења које својим деловањем величају националну културу. Мора постојати што више музеја, биоскопа, позоришта. Не можемо очекивати да ће једна држава културно „процветати“ ако су јој наведене установе у лошем стању (као што је случај са Србијом). Није мораће да се у центрима културе

промовише само садржај с националним мотивима. То чак није ни пожељно, зато што је важно да људи буду широких видика и да знају каква је култура других народа. Из тога се може пуно научити. Довољно је људе приволети да чешће посећују установе културе, јер ће на тај начин научити да цене културу саму по себи, а потом и сопствену културу. То се може постићи тако што ће се, на пример, једном месечно делити бесплатне улазнице заинтересованима. А када људи једном заволе културу и оно што она нуди, схватиће да цена карте за једну представу није скупа и радо ће мењати један вечерњи излазак за ужитак који она пружа.

Такође, свака држава мора да улаже у научне и студентске скупове. То су дешавања на којима се рађају велике и битне идеје, које могу да буду од велике користи за једну нацију. Не подразумева култура само споменике културе, центре који представљају културу и остале материјалне ствари које нас подсећају на то ко смо и шта смо. Није култура ни само родољубива песма, грб и застава, химна. Не огледа се национални понос само у томе што ћемо рећи да смо поносни на своју нацију и историју, што ћемо „наше“ величати (и оно добро, и лоше), а сваког ко не припада „нама“ означити као непожељног. Под културом се, између осталог, подразумевају и млади људи који имају енергију и жељу да уче и стварају. Култура су и старији људи који су пуно научили, иза којих стоји непроцењиво искуство, али и грешке, и који имају обавезу да младе науче како да их не понављају, већ да буду паметнији и бољи. Култура је, такође, када се млади и старији уједине, па вођени осећајем националне љубави и поноса стварају велике и значајне ствари које не дозвољавају да њихова култура нестане. Култура има душу, зато и није лако уништити је. Јер, да није тако, велики број малих народа одавно не би постојао. Зато се не треба предати, а још мање треба поверовати у причу светских моћника да су културе малих народа заостале и да све оно што су њихови преци годинама стварали више ничему не служи.

## ЗАКЉУЧАК

Покушај наметања културе више је довео до прожимања култура него до потпуне доминације једне културе, захваљујући неочекивано великом отпору који су пружиле првенствено богатије и моћније државе, а потом и сиромашни и мали народи. Чињеница је да мали народи немају шта да понуде свету осим културних вредности непроцењивог значаја (како материјалних, тако и духовних) и знања. Свака држава која жели да опстане у савременом свету мора да препозна велике идеје које имају појединци и да помогне да оне прерасту у значајне пројекте који су важни читавом свету. На тај начин једна држава и њен народ „осигуравају“ опстанак под најездом светских моћника, из једног простог разлога – зато што су потребни свету.



## ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З. (2013). Где су границе глобализације, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (прир. и ур.). *Глобализација и десуверенизација* (стр. 3–15). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Анђелковић, П. (2014). *Пасионирани патриотизам и/или (еу)ројство*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Антонић, С. (2015). Културни рат као рат за идентитет, у А. Петровић, М. Кнежевић (прир. и ур.). *Политика, идентитет, традиција* (стр. 23–44). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Арадурaj, А. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Berk, P. (2010). *Osnovi kulturne istorije*. Beograd: Clio.
- Вуковић, Д. (2013). Глобализација као нови облик идеологизације нације, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (прир. и ур.). *Глобализација и десуверенизација* (стр. 239–249). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture.
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Гускова, Ј. (2013). Чување традиционалних вредности као могући одговор глобалним изазовима човечанству, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (прир. и ур.). *Глобализација и десуверенизација* (стр. 297–309). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Делетић, З. (2015). Национални идентитет и настава историје, у А. Петровић, М. Кнежевић (прир. и ур.). *Политика, идентитет, традиција* (стр. 85–99). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Ломпар, М. (2013). *Повратак српском стјановићу?*. Београд: Catena Mundi.
- Pantelić, I. (2003). *Aspekti globalizacije*. Beograd: Beogradska otvorena škola.
- Станојевић, М. (2013). Изазови глобализације културе: културни идентитет и глобализација, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (прир. и ур.). *Глобализација и десуверенизација* (стр. 897–918). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Stanković Pejnović, V. (2015). Kriza identiteta u procesu izgradnje novog poretka, у А. Петровић, М. Кнежевић (прир. и ур.). *Политика, идентитет, традиција* (стр. 397–410). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Stojanović, D. (2015). *Radanje globalnog sveta 1880–2015: Vanevropski svet u savremenom dobu*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- Тврдишић, Д. (2010). *Глобализација безумља*. Београд: Српски сабор Двери.
- Tramošljanin, B. (2012). Globalizacija i mehanizmi njenog ostvarivanja. *Sociološki diskurs: Naučni časopis iz oblasti društvenih nauka*, II (3): 37–50.



ANĐELA N. ĐORĐEVIĆ

## INTERWINING OF CULTURES VS. THE IMPOSITION OF ONE CULTURE

(Including the language policy as an important element of globalism  
as well as preserving national identity)

### SUMMARY

The statement that culture is a basic element of the national identity of a nation will be accepted by some people but disputed by the others. It is necessary to look back on certain facts if we want to say who is right and who is wrong. Namely, throughout history, every strong and powerful state intended to impose its cultural elements to other nations. On the other hand, the small and poor nations that were the target for world powers tried to defend themselves in different ways preserving their culture and tradition. Why is that so?

In a period of recent history, the USA has been trying to impose its cultural elements and values to the rest of the world. This process is known as *westernization*. However, we have witnessed the resistance to this form of tyranny, primarily by few countries on the rise (such as China, Russia and India). It could be said that there is a sort of competition among states where they, in their attempt to impose their cultural values, lead to intertwining of cultures. We should certainly not forget the small nations that are incapable of imposing themselves to the others – therefore, we wonder what will happen to them?

Imposing one's own culture to other nations is the modern form of colonialism. Namely, it is the colonialism which is wrapped in fine wrapping paper that is attractive and seems harmless. But, what is the future and prosperity of the world in which such struggles are taking place? Why are they taking place at all? These are the questions that need to be answered.

**KEYWORDS:** culture, tradition, changes, imposing, powerful states.

БОРИСЛАВ Ј. ЂУКАНОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет Доња Горица, Факултет за комунологију  
Подгорица (Црна Гора)

ЈАСМИНА Б. КНЕЖЕВИЋ-ТАСИЋ<sup>2</sup>

Психијатријска болница „Лоријен“, Београд

## БИХЕВИОРАЛНЕ ЗАВИСНОСТИ У СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ

---

**САЖЕТАК:** У овој студији истраживане су злоупотреба и зависност од 11 активности (видео-игрице, телевизија, Фејсбук, љубавни партнер, рад, храна, интернет, секс, мобилни телефони, коцка и интернет секс) на репрезентативним узорцима различитих узраста од 2.988 испитаника у Србији и 1.489 у Црној Гори. Такође су испитиване злоупотреба и зависност од психоактивних супстанци (алкохол, дукан, марихуана, опијати и психостимуланси). За сваку бихевиоралну зависност коришћени су специјални упитници, који су показали високу валидност и релијабилност у масовним истраживањима у САД и другим западним земљама. Са социјално-демографским варијаблама и посебном скалом за испитивање механизма одбране овај инструментаријум је садржавао 242 питања, са одговорима бинарног и интервалног типа. У оба истраживања коришћен је потпуно исти инструментаријум. У анализи података су, поред дескриптивне статистике, коришћене и мултиваријантне методе.

Резултати истраживања указују да су бихевиоралне злоупотребе и зависности и у Србији и у Црној Гори врло раширене, с релативно малим разликама у погледу раширености. Већина бихевиоралних зависности изнад су просека других европских и ваневропских земаља, а екстремно високе када је реч о зависности од љубавног партнера и мобилних телефона у обе државе.

Постоје високо значајне позитивне корелације унутар бихевиоралних, као и између бихевиоралних и зависности од психоактивних супстанци, при чему се издваја посебан кластер (секс, интернет секс, коцка и алкохол) који најбоље корелира са свима осталима и добро предиктује све остале, што је објашњено биолошки условљеном високо израженом потенцијом за настанак зависности.

Породични фактори ризика и фактори ризика у раном психосоцијалном развоју такође високо позитивно корелирају готово са свим зависностима. Применом бинарне логистичке регресије

---

<sup>1</sup> borivoje@gmail.com

<sup>2</sup> ktjasmina@gmail.com

ЂУКАНОВИЋ, КНЕЖЕВИЋ-ТАСИЋ: Бихевиоралне зависности у Србији и Црној Гори...  
установљено је да синдром асоцијалног и антисоцијалног понашања најбоље предиктује касније  
јављање бихевиоралних зависности.

Најзад, зависници најчешће користе незреле, ређе неуротичне, а још ређе незреле механизме  
одбране.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** бихевиоралне адикције, психоактивне супстанце, механизми одбране, Србија,  
Црна Гора.

## УВОД

Резултати бројних истраживања указују на то да бихевиоралне адикције и зависности од психоактивних супстанци имају многе сличности (по факторима ризика, етиологији, неуробиолошким механизмима, по природном току болести, феноменологији, коморбидитету, реаговању на лечење и последицама). Предложени дијагностички критеријуми засновани су на заједничким клиничким карактеристикама бихевиоралних адикција и зависности од супстанци (преокупираност активношћу, жудња, компулзија и губитак контроле, толеранција, апстиненцијални синдром и наставак упражњавања активности упркос штетним последицама). Међутим, једино је коцкање, које је највише изучавано, и за чију сличност са зависношћу од психоактивних супстанци има највише доказа, укључено у нову ДСМ-5 класификацију као засебан клинички ентитет у категорији „Адикције и сродни поремећаји“. За све остале бихевиоралне адикције потребна је потврда кроз даља истраживања.

Неурокогнитивна и неуроимагинг истраживања бихевиоралних адикција, поготово патолошког коцкања, указују на компромитовану фронталну кортикалну егzekутивну функцију, што се огледа у дезинхибицији импулсивности и немогућности одлагања задовољства. Неуробиолошке студије говоре у прилог дисрегулацији мезокортиколомбичког допаминског система (путева за награду) и код бихевиоралних адикција и код зависности од супстанци. Поред допамина, који се највише повезује са мотивационим ефектима дрога и активности, неурохемијска истраживања говоре о укључености бројних неуротрансмитера и неуромодулатора (серотонин, ендогени опиоиди, гама-аминобутерна киселина, ацетил-холин, глутамат, норадреналин, кортикотропин-рилизинг фактор) код поремећаја из обе групе (Dagher and Robins, 2009; O'Sullivan et al., 2009; Zack and Poulos, 2009; Grand et al., 2010). Досадашња истраживања поткрепљују идеју о генетски условљеној вулнерабилности за развој зависности уопште. Од сложене интеракције биолошких и срединских фактора зависи да ли ће, ако се зависност развије, то бити од супстанце, активности или неке од многобројних могућих комбинација.

## ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Будући да је реч о експлоративном истраживању, циљеви нису проистекли из чврсте теоријско-хипотетичке основе. То су следећи циљеви.

1. Приказати епидемиолошку слику злоупотребе и бихевиоралних зависности првенствено међу младима Црне Горе и Србије, а затим међу становништвом од 31 до 78 година за црногорски узорак, односно од 31 до 69 година за српски узорак, и извршити упоредну анализу резултата.

2. Утврдити раширеност основних група зависности од психоактивних супстанци у Црној Гори и Србији.

3. Испитати повезаност унутар и између зависности од психоактивних супстанци и бихевиоралних зависности у два узорка.

4. Испитати факторе ризика за настанак и развој зависности од психоактивних супстанци и бихевиоралних зависности у два узорка.

5. Испитати повезаност социјално-демографских обележја испитаника са зависностима од психоактивних супстанци и бихевиоралним зависностима у два узорка.

6. Испитати повезаност механизма одбране које користе зависници од психоактивних супстанци и бихевиорални зависници у Црној Гори и Србији, те разлике и сличности у коришћењу механизма одбране.

## УЗОРЦИ

У овом истраживању по истим критеријумима изабрана су два узорка.

Црногорски узорак од 1.489 испитаника за ово истраживање сачињавају три подузорка – подузорак од 903 (60,6%) ученика осмих разреда основних и свих разреда средњих школа од 13 до 19 година; подузорак младих од 20 до 30 година од 279 (18,7%) испитаника; и подузорак одраслих од 287 (19,3%) испитаника од 31 до 78 година. Неважећих је било 20 (1,3%).

Српски узорак сачињавају три подузорка – подузорак од 1.636 (55,51%) ученика осмих разреда основних и свих разреда средњих школа од 13 до 19 година; подузорак младих од 20 до 30 година од 579 (19,65%) испитаника; и подузорак одраслих од 773 (24,84%) испитаника од 31 до 69 година.

Подузорци ученика и младих од 20 до 30 година у Црној Гори и Србији имају карактеристике непропорционалних, стратификованих, квотних и случајних узорака, а трећи подузорци старијих у оба основна узорка имају карактеристике стратификованих, пропорционалних, квотних и случајних. Ове карактеристике подузорака условљене су природом истраживачког проблема. Наиме, настанак и развој злоупотребе и зависности од активности и супстанци претежно су везани за адолесцентни и постадолесцентни период, те је у нашим подузорцима проценат испитаника на овом узрасту у односу на општу популацију тог узраста пропорционално знатно већи (поготову ученика) него када је реч о подузорку одраслих од 31 до 69 година.

## ИНСТРУМЕНТАРИЈУМ ИСТРАЖИВАЊА

Основни инструментаријум истраживања у оба узорка је исти због потпуне упоредивости података. Инструментаријум чини серија од 11 стандардизованих упитника за 11 нехемијских зависности. Са 18 питања која се односе на социјално-демографске варијабле, породичне факторе ризика и поремећаје раног психосоцијалног развоја, сви ови посебни упитници садрже 241 питање.

Дистрибуција питања по упитницима изгледа овако:

- видео-игрице: 10 питања са одговорима на ординалној скали;
- телевизија: 20 питања са одговорима у бинарној форми;
- Фејсбук: 29 питања са одговорима у бинарној форми;
- љубавни партнер: 22 питања са одговорима у бинарној форми;
- рад: 11 питања са одговорима у бинарној форми;
- храна: 9 питања са одговорима на интервалној скали;
- интернет: 20 питања са одговорима на интервалној скали;
- мобилни телефон: 17 питања са одговорима у бинарној форми;
- коцка: 21 питање са одговорима у бинарној форми;
- интернет секс: 33 питања са одговорима у бинарној форми.

Сви упитници, као и процедуре оцењивања преузети су из америчких епидемиолошких истраживања на великим независним узорцима. Свих 11 преузетих инструмената показали су одлична метријска својства, што је био и кључни критеријум за њихов избор.

На крају, задата је десетостепена интервална скала од 40 питања којом се мери заступљеност зрелих, неуротичних и незрелих механизма одбране код бихевиоралних зависника.

## МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Подаци су обрађени у програму СПСС. У анализи података, поред дескриптивне статистике, коришћени су: Пирсонов коефицијент корелације, Т-тестови, АНОВА, линеарна регресија, бинарна логистичка регресија и факторска анализа.

## РЕЗУЛТАТИ<sup>3</sup>

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, 1.045 (70,2%) немају никаквих проблема и видео-игрице играју ретко и спорадично; 414 (28,1%) имају одређене проблеме због играња видео-игрица; 13 (0,9%) су зависни, док је 17 (1,1%) испитаника са непознатим одговорима.

<sup>3</sup> Због велике ограничености простора изнели смо само коначне резултате. За детаљнији приказ читаоци се могу обратити ауторима.

У српском узорку, 2.338 (79,5%) испитаника не игра видео-игрице или их игра спорадично и зато немају никаквих проблема, 159 (18,7%) имају проблеме, а 53 (1,8%) је зависно од играња видео-игрица.

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку 438 (29,8%) су умерени гледаоци телевизије, чак 905 (61,6%) имају проблеме због претераног гледања телевизије, а 125 (8,5%) су зависници од телевизије. Испитаника са непознатим одговорима је 21 (1,4%).

Од 2.937 испитаника у српском узорку који су попунили одговарајући упитник, 897 (30,5%) спадају у умерене гледаоце, 1.992 (65,4%) имају проблеме због претераног гледања телевизије (просечно преко четири сата дневно), док је 118 (4%) зависника од телевизије.

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, 755 (51,4%) нема никаквих проблема због коришћења Фејсбука, 293 (19,9%) има проблеме, а чак је 421 испитаник (28,6%) зависан од Фејсбука, док 20 (1,3%) испитаника нису дали одговоре.

Само нешто више од половине свих испитаника у српском узорку који користе интернет нема никаквих проблема због коришћења Фејсбука; 650 (21,7%) има проблеме због прекомерног коришћења Фејсбука, а скоро четвртина (736 или 24,6%) показује симптоме зависности од Фејсбука.

Зависност од љубавног партнера у оба узорка није испитивана на подузорку ученика због велике нестабилности емоционалних веза у том периоду.

Од 566 испитаника у црногорском узорку старијих од 20 година, 106 (18,9%) нема никакве проблеме са љубавним партнером, 118 (21,0%) их има, а чак је 337 (60,1%) зависника од љубавног партнера.

Од 1.395 испитаника у српском узорку старијих од 20 година, њих 282 (20,2%) не показују никакве симптоме зависности од љубавног партнера, 264 (18,9%) имају проблеме због неуротских аранжмана с љубавним партнером (партнерком), а чак 849 (60,9%) испољавају симптоме зависности од љубавног партнера.

У поређењу са свим доступним епидемиолошким подацима, реч је о екстремно високим процентима. Могући социопсихолошки и, нарочито, социокултурни чиниоци који доприносе јављају ових екстремних резултата, детаљно су разматрани у студији.

У црногорском узорку 934 (63,5%) нису радохоличари, 241 (16,4%) има проблема због претераног рада, а 296 (20,1%) су зависни од рада, док 18 (1,2%) нису на ова питања дали одговоре.

У српском узорку 1.957 (65,6%) испитаника није склоно радохоличарству, 435 (14,6%) има проблеме због претераног рада, а 591 (19,8%) показује симптоме зависности од рада.

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, 1.344 (91,4%) нису склони преједању, 127 (8,6%) има проблема због прекомерног уношења хране. Ниједан испитаник није зависан од хране, док 18 (1,2%) није одговорило на постављена питања.

У српском узорку епидемиолошка слика је неповољнија: 2.062 (70,1%) испитаника нису показивали никакве симптоме компулзивне употребе или зависности од хране, 702 (23,9%) су показивали симптоме злоупотребе, а 177 (6%) зависници су од хране.

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, 1.200 (81,6%) не користе прекомерно интернет, 244 (16,5%) имају проблема због прекомерног коришћења интернета, 26 (1,8%) зависни су од интернета, а 19 (1,3%) нису одговорили.

У српском узорку, 2.484 (84,6%) нема никаквих проблема због коришћења интернета, 404 (13,8%) показује тенденције према злоупотреби, а само 49 (1,6%) је зависно од интернета.

Од 566 испитаника у црногорском узорку (ученици нису укључени, као ни у случају зависности од љубавног партнера), 429 (76,1%) нису показивали проблеме у сексуалном животу нити зависност од секса, 82 (14,5%) показују проблеме, 53 (9,4%) су зависни од секса, док 2 (0,4%) испитаника нису одговорила.

Упитнике је у српском узорку попунио 1.391 (83,7%) испитаник од 20 до 69 година старости. Њих 1.164 нису имали никакве симптоме компулзивног сексуалног понашања, нити зависности од секса, док је 137 (9,8%) имало проблеме у сексуалном животу који су указивали на извесна компулзивна сексуална понашања, а њих 90 (6,5%) били су зависници од секса.

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, 578 (39,3%) нема проблема због коришћења мобилних телефона, 332 (22,6%) има проблеме, а чак 561 (38,1%) испитаник зависан је од мобилних телефона, док њих 18 (1,2%) није одговорило.

Нешто више од трећине – 1.105 (36,9%) испитаника у српском узорку нема никакве проблеме због коришћења мобилних телефона, 753 (25,1%) имају проблеме због прекомерног коришћења, а чак 1.137 (38,0%) зависно је од мобилних телефона.

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, 1.078 (73,4%) немају никаквих проблема са коцкањем, 135 (9,2%) имају проблеме, 256 (17,2%) зависни су од коцке, док 20 (1,3%) испитаника нису одговорили.

Од свих испитаника у српском узорку, 2.573 (84,7%) нити су проблематични, нити патолошки коцкари. Проблематичних коцкара има 181 (6,0%), а патолошких коцкара чак 277 (9,2%).

У црногорском узорку од 1.489 испитаника, 1.134 (77%) немају проблеме због гледања сексуалних сајтова на интернету, 287 (19,5%) има, 51 (3,5%) зависно је од интернет секса, а 17 (1,1%) нису одговорили.

Од 2.877 испитаника у српском узорку који су испунили упитник за испитивање зависности од сексуалних сајтова на интернету, њих 2.318 (80,6%) немају проблеме због гледања сексуалних сајтова, нити показују симптоме зависности, 386 (13,4%) имају проблеме, а 173 (6,0%) показују симптом Greefield DN (1999) зависности.



У целини, епидемиолошка слика бихевиоралних зависности у Црној Гори и Србији је слична и веома неповољна. Према расположивим упоредним подацима, само су две бихевиоралне зависности (од видео-игрица и интернета) испод просека, зависности од хране и секса су у просеку или нешто изнад просека других земаља, а знатно изнад просека су зависности од телевизије (Kubey and Csikszentmihalyi, 1990), Фејсбука, рада, коцке (Volberg RA et al., 2010) и интернет секса (Taylor and Harper, 2003) (Cooper et al., 1999). Две зависности (од љубавног партнера и мобилних телефона; Oksman and Turtiainen, 2004; Taylor and Harper, 2003) у оба узорка су екстремно високе, а од љубавног партнера незабележена у свету.

### ЗАВИСНОСТИ ОД ПСИХОАКТИВНИХ СУПСТАНЦИ

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, њих 1.031 (70%) не пуши или немају проблема због пушења дувана, 109 (7,4%) имају проблеме, а 332 (22,6%) су зависни од дувана.

У српском узорку, 1.532 (70,5%) испитаника не пуше или немају проблема због пушења дувана, док 204 (9,4%) имају проблема, а 438 (20,1%) су зависници од дувана.

Од 1.489 испитаника у црногорском узорку, 1.010 (68,6%) су апстиненти или пију ретко и у малим количинама, 281 (19,1%) су у фази злоупотребе, а 181 (12,3%) зависности, док 17 (1,1%) нису одговорили.

Апстинената и оних који ретко и у малим количинама конзумирају алкохол у српском узорку има 1.347 (62,0%), у фази злоупотребе се налази 591 испитаник (27,2%). Симптомe зависности од алкохола показује 236 (10,9%) испитаника.

У црногорском узорку од 1.489 испитаника, 1.378 (93,6%) нису употребљавали марихуану, 61 (4,1%) показују симптомe злоупотребе, 33 (2,2%) зависности, док 17 (1,1%) није одговорило.

Чак 2.803 (95,1%) испитаника у српском узорку не користи марихуану, 78 (2,6%) показују симптомe злоупотребе, а 65 (2,2%) симптомe зависности.

Од 1.489 црногорских испитаника, 1.455 (98,5%) није користило опијате, односно хероин, 9 (0,6%) су показивали симптомe злоупотребе, 13 (0,9%) зависности, а за 17 (1,1%) нема података.

У српском узорку, 2.909 испитаника (98,7%) нису користили хероин и друге опијате, 8 (0,3%) су показивали симптомe злоупотребе, а 29 (1,0%) симптомe зависности од хероина и других опијата.

У црногорском узорку од 1.489 испитаника, 1.431 (97,2%) нису користили психостимулансе, 11 (0,7%) су били склони злоупотреби, а 30 (2,0%) зависности, а 17 (1,1%) нису одговорили.

У српском узорку, 2.893 (98,2%) испитаника не показује симптомe злоупотребе и зависности од психостимуланса, 18 (0,6%) испољава симптомe злоупотребе, а 35 (1,2%) зависности.

Епидемиолошка слика зависности од психоактивних супстанци је такође неповољна, посебно када је реч о најраспрострањенијим супстанцама – алкохолу и дувану.

## МУЛТИПЛЕ ЗАВИСНОСТИ

Подсетимо се да је трећи циљ нашег истраживања био да се утврде везе унутар и између бихевиоралних зависности. Изнећемо само неке најважније резултате без коментара, јер за то немамо простора.

У црногорском узорку, 72% испитаника злоупотребљава две и више супстанци и активности од наведених 16, а у српском 85,6%. У црногорском узорку 49,7% испољава зависност према две и више супстанци и активности, а у српском 51,7%. Најзад, 84,9% испитаника испољава злоупотребу и/или зависност према две супстанце и активности, а чак 94,1% у српском. Разлика међу аритметичким срединама узорака је статистички значајна ( $t = 7,8111211$ ,  $p = 0,000$ ).

Аналитичнију слику добијамо када се разлике међу узорцима посматрају посебно за зависности од психоактивних супстанци, а посебно за бихевиоралне зависности.

Без иједне злоупотребе од психоактивних супстанци је 73,3% испитаника у црногорском узорку и 65,4% у српском, односно са једном и више 26,7% у црногорском, а 34,6% у српском. Са две и више је у црногорском 4,9%, а 5,9% у српском ( $t = 4,768$ ,  $p = 0,000$ ). Испитаници у српском узорку значајно су склонији злоупотребама психоактивних супстанци него у црногорском.

Када је реч о зависности од психоактивних супстанци, онда су разлике међу узорцима мале. У црногорском узорку је без иједне зависности од психоактивних супстанци 73,3%, са једном зависношћу 26,7%, а са две и више 9,7%. У српском узорку је без иједне зависности од психоактивних супстанци 67,3%, са једном зависношћу 32,7%, а са две и више 8,1% ( $t = 4,404$ ,  $p = 0,06$ ). Разлике нису статистички значајне. Додуше, значајност је скоро на граници „у корист“ српског узорка.

Када је реч о злоупотребама 11 активности, у црногорском узорку без иједне злоупотребе било је 11,4% испитаника, са једном и више 88,6%, а са две и више 20,7%. Истовремено, у српском узорку без злоупотребе иједне активности било је 3,7% испитаника, са једном и више 96,3%, а са две и више 26,2%. Између узорака у погледу злоупотребе активности утврђене су статистички значајне разлике ( $t = 9,909$ ,  $p = 0,000$ ). На основу разлика аритметичких средина злоупотребе су значајно израженије у српском узорку.

Без иједне бихевиоралне зависности у црногорском узорку било је 34,4 испитаника, са једном и више 65,6%, а са две и више 42,4%. У српском узорку без иједне је било 29,3%, са једном и више 70,7%, са две и више 42,8%. Резултати су очигледно слични. Међу групама нису нађене статистички значајне разлике у погледу учесталости бихевиоралних зависности између црногорског и српског узорка ( $t = 1,689$ ,  $p = 0,091$ ).

Најзад, међу црногорским испитаницима било је 7,6% испитаника без иједне злоупотребе и/или зависности, са једном и више 92,4%, а са две и више 80,8%. У српском узорку без иједне је нађено 1,8%, са једном и више 98,2%, а са две и више 92,6%. У српском узорку је значајно више

испитаника који су склони злоупотреби и/или зависности од једне и више бихевиоралних зависности ( $t = 7,519$ ,  $p = 0,000$ ). Опет су на овај резултат пресудно утицале значајно израженије злоупотребе активности у српском узорку, будући да између узорака нису утврђене статистички значајне разлике у погледу зависности од активности међу узорцима.

Један од најважнијих налаза овог истраживања јесте свакако емпиријска потврда више пута изнесених ставова истраживача о заједничкој етиолошкој (првенствено биолошкој) основи зависности од психоактивних супстанци и бихевиоралних зависности. То је показала примена Пирсоновог коефицијента корелације ( $r = 0,213$ ;  $p < 0,000$ ) у црногорском узорку и ( $r = 0,257$ ;  $p = 0,000$ ) у српском узорку.

Применом Пирсоновог коефицијента утврђене су високе позитивне корелације, како унутар групе зависности од пет психоактивних супстанци и 11 бихевиоралних зависности, тако и између њих. Такође, позитивне корелације утврђене су између сваке појединачне зависности и свих осталих зависности од психоактивних супстанци и бихевиоралних зависности (Lesieur and Rosenthal, 1991), као и између укупних скорова за две групе. Значајност разлика је најчешће била на нивоу 0,000. Сви ови резултати индиректно иду у прилог истицаној тези о заједничкој биолошкој основи свих зависности.

## ФАКТОРИ РИЗИКА

Применом Т-теста детаљно је анализирана повезаност фактора ризика с бихевиоралним зависностима и зависностима од психоактивних супстанци. У истраживање су укључене две групе фактора ризика: породични у најширем значењу и поремећаји психосоцијалног развоја испитаника. У прву групу спадају: никотинизам и алкохолизам чланова родитељских породица, раздвајање и развод родитеља, присуство социјалнопатолошких појава међу члановима родитељских породица (душевна болест, проституција, самоубиство, убиство и криминалитет), неусаглашеност васпитних метода родитеља, неразумевање и одбацивање испитаника од стране родитеља. У другу групу су спадали фактори ризика везани за хиперактивност у детињству, склоност свађама и тучама у детињству и раној младости, претерана стидљивост и повученост у детињству и младости, тешкоће концентрације и одржања пажње приликом учења, недостатак интересовања за школу, лош школски успех, сукоби са законом (Ђукановић и др., 1991).

Испитивана је повезаност сваког појединачног фактора ризика са свих пет зависности од психоактивних супстанци и свих 11 бихевиоралних зависности. Углавном су добијене високе вредности Т-теста (значајност је најчешће на нивоу 0,000). Једини фактор ризика који је имао ниже вредности Т-теста и мању значајност разлика јесте „претерана стидљивост и повученост у детињству и раној младости“. Иако сви фактори ризика значајно утичу на све зависности од психоактивних супстанци и бихевиоралне зависности, пажљивијом анализом уочавамо да су на првим местима по међусобним корелацијама и корелацијама с већином психоактивних супстанци и активности зависност од секса, интернет секса, коцке и интернета.

У целини, ове повезаности нешто су израженије у српском него у црногорском узорку, поготову када је реч о факторима ризика повезаним са асоцијалним и антисоцијалним понашањем и делимично учењем. Поред тога, значајнији фактори ризика за зависности у српском него у црногорском узорку јесу и постојање социјалнопатолошких појава, развода и алкохолизма у родитељским породицама испитаника. Ове израженије групе фактора ризика вероватно могу делимично објаснити у просеку израженије и зависности од психоактивних супстанци и бихевиоралних зависности у српском узорку.

Најзад, посебан значај за одређене зависности у црногорском узорку имају неадекватне васпитно-емоционалне релације с родитељима уопште, а посебно између испитаника и њихових мајки. Наиме, јаке емоционалне везе између мајки и њихових синова у црногорском узорку веома отежавају сепарацију и адекватну социо-сексуалну идентификацију, што за последицу има повећане проблеме и зависност од љубавног партнера, секса и интернет секса.

Применом бинарне логистичке регресије настојали смо да испитамо степен предикције фактора ризика за јављање зависности од психоактивних супстанци и бихевиоралних зависности. Описани су својеврсни „кластери“ предиктивних фактора за јављање појединих бихевиоралних зависности.

Статистици бинарне логистичке регресије указују да најјаче предикције за већину од поменутих бихевиоралних зависности имају они фактори ризика који описују асоцијално и антисоцијално понашање испитаника у детињству и раној младости, а затим иста таква понашања родитеља.

У црногорском узорку асоцијално и антисоцијално понашање није предиктивно за зависност од никотина.

Испитаници у српском узорку, који су били склони тучама у младости, имају шансе да двоструко чешће буду зависни од никотина, а ако су долазили у сукоб са законом, чак троструко чешће.

У црногорском узорку испитаници који су били склони свађама и тучама у детињству и раној младости имали су два пута веће изгледе да постану зависни од алкохола, а ако су долазили у сукоб са законом, два и по пута.

Испитаници у српском узорку који су у детињству и младости били склони свађама два пута чешће су имали изгледе да буду алкохоличари, а ако су били склони и тучама, чак три пута.

У црногорском узорку испитаници који су били склони тучама имају пет пута веће изгледе да буду зависни од марихуане, а ако су долазили у сукоб са законом, чак шест пута.

Они који су долазили у сукоб са законом због криминалних активности у српском узорку чак више од шест пута имају веће изгледе да постану зависни од марихуане.

У црногорском узорку асоцијално и антисоцијално понашање не предиктују зависност од љубавног партнера. Испитаници у српском узорку који су били склони свађама имају двоструко веће изгледе да постану зависни од љубавног партнера.

Испитаници у црногорском узорку који су у детињству били склони свађама 1,7 пута су имали веће изгледе да постану зависни од интернета, а у српском, ако су били склони свађама и тучама, за трећину.

У црногорском узорку испитаници који су долазили у сукоб са законом 1,7 пута су имали веће изгледе да постану зависни од мобилних телефона.

Испитаници у српском узорку који су били склони свађама у детињству и раној младости двоструко чешће су имали изгледе да постану зависници од мобилних телефона.

Испитаници у српском узорку који су у детињству и раној младости били склони тучама или су долазили у сукоб са законом скоро два и по пута имају веће шансе да буду зависници од коцке.

Испитаници у српском узорку који су у раној младости били склони тучама двоструко чешће имају изгледе да буду зависни од коцке, а ако су имали сукобе са законом због криминалних активности, чак четвороструко.

У црногорском узорку испитаници који су у детињству и раној младости били склони тучама или су долазили у сукоб са законом скоро су два и по пута имали веће изгледе да буду зависни од интернет секса.

Најзад, испитаници у српском узорку који су у младости били склони тучама двоструко чешће су имали изгледе да буду зависни од интернет секса.

Можемо закључити да је склоност асоцијалном и антисоцијалном понашању заједнички именитељ јаке предикције зависности са великим зависничким потенцијалом, међу којима су доминантни алкохол, интернет секс, коцка и секс (Lesieur and Rosenthal, 1991; Nateneyer et al., 1998).

Алкохол и дуван су у оба узорка пре свега предиктивни за никотинизам и алкохолизам, а у ширем смислу и за зависности од психоактивних супстанци.

Неадекватне емоционално-васпитне релације са оцем, а посебно са мајком, за зависности од супстанци и активности имају већи значај у црногорском него у српском узорку, али и када је реч о неадекватним емоционално-васпитним релацијама оба родитеља.

Стидљивост и повученост су феномени који су знатно предиктивнији за настанак и развој зависности од супстанци и активности у црногорском него у српском узорку.

Што се тиче варијабли које се односе на школски успех и сметње у учењу, међу узорцима нису нађене веће разлике у погледу предикције зависности, осим што црногорски ученици

показују нешто већу незаинтересованост за учење и нешто више имају сметње у учењу као предиктивне за зависничка понашања него у српском узорку.

У зависности одраслих спадају: *дуван, алкохол, телевизија, рад и храна*, а у други: *маријуана, опијати, психостимуланси, видео-игрице, Фејсбук, љубавни партнер, интернет, секс, мобилни, коцка и интернет секс*.

У целини, бихевиоралне зависности су и по броју и по епидемиолошкој слици раширеније међу младима, те с разлогом можемо казати да бихевиоралне зависности и по броју и по раширености почињу значајно да надмашују класичне зависности од психоактивних супстанци, не само код нас него и у многим другим земљама.

Мушкарци су зависнији од свих психоактивних супстанци и активности, изузев Фејсбука и мобилног, у српском узорку. У црногорском узорку, мушкарци су зависнији од свих психоактивних супстанци и активности, изузев зависности од хране и мобилног, у којима су полно неспецифични, док у зависности од Фејсбука и у црногорском узорку доминирају жене.

#### *Механизми одбране*

На крају, испитивали смо повезаност механизма одбране са зависностима од психоактивних супстанци и бихевиоралним зависностима.

У црногорском узорку нису нађене корелације између укупног скорa за психоактивне супстанце и зрелих и неуротичних механизма одбране, али за незреле јесу ( $p = 0,083$ ,  $p = 0,044$ ).

Нису нађене корелације између зрелих и неуротичних механизма одбране и укупних зависности од психоактивних супстанци у српском узорку, док је корелација за незреле значајна и износи  $r = 0,124$ ;  $p = 0,000$ .

Када је реч о бихевиоралним зависностима, испитаници у црногорском узорку су значајно чешће користили и зреле ( $r = 0,134$ ,  $p = 0,001$ ), неуротичне ( $r = 0,130$ ,  $p = 0,002$ ) и незреле ( $r = 0,334$ ,  $p = 0,000$ ) механизме одбране.

У српском узорку, код бихевиоралне зависности значајно чешће не користе зреле механизме, али користе неуротичне ( $r = 0,198$ ,  $p = 0,000$ ) и незреле ( $r = 0,383$ ,  $p = 0,000$ ).

Статистички линеарне регресије су ниски, иако статистички значајни. Предикцији су највише допринели незрели, а у мањој мери неуротични механизми. Због негативног предзнака може се рећи да су они који мање користе неуротичне механизме значајно склонији бихевиоралним зависностима. Другим речима, они који значајно више користе незреле, склонији су бихевиоралним зависностима.

Интересовало нас је колико су бихевиоралне зависности и у српском узорку одређене механизмима одбране. У том циљу применили смо линеарну регресију. Коефицијент линеарне

регресије је релативно висок ( $P = 0,443$ ). Предикцији су највише доприносили незрели механизми одбране.

Према очекивању, зависници веома ретко користе зреле механизме одбране; зависници од психоактивних супстанци у нашем истраживању уопште их нису користили, а од бихевиоралних зависности користили су их само зависници од љубавног партнера, рада и мобилних телефона.

У целини, зависници од психоактивних супстанци користе само незреле, а бихевиорални зависници опет примарно незреле, затим мање неуротичне, а ређе зреле. Познато је да се преморбидна структура зависника најчешће карактерише поремећајима личности, који укључују и гранична стања. Већина зависника имају мање или више изражене примарне поремећаје личности и већина не достигне ниво зреле организације, поготову што зависници постају у релативно младим годинама. Обим и врста коришћења ових незрелих механизма индиректно указују на степен незрелости.

Сви фактори ризика о којима је раније било речи, високо корелирају са незрелим.

Када је реч о полу и механизмима одбране, резултати су показали да жене чешће користе зреле механизме одбране него мушкарци. Мушкарци чешће користе све три врсте механизма одбране него жене, али најчешће незреле.

Млади су чешће зависници од свих бихевиоралних зависности. Код њих су већином значајније заступљени незрели механизми одбране, што је, поред осталог, условљено и годинама, а старији су чешће зависни од бихевиоралних зависности (телевизија, рад и храна), где се чешће бирају неуротски одбрамбени механизми.

Најзад, незреле механизме одбране чешће користе испитаници који су нижег образовања, који се баве мануелним занимањима и који имају нижи социо-економски статус.

## ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧИВАЊЕ

У досада објављеним истраживањима и метаанализама истраживања (а консултовали смо их око 450) нисмо наишли ни на једно истраживање овог обима. Или је реч о селекционисаним узорцима одређених ризичних група (најчешће студената) и о укључености једне, две или три бихевиоралне зависности и њиховим међусобним односима. Ако се приказују само фактори ризика и механизми одбране, онда се резултати приказују само за једну тему, а често им претходе мали или никакви релевантни епидемиолошки показатељи. Услед свега наведеног постојале су велике тешкоће у поређењу података. Да бисмо ипак постигли упоредивост података, метаанализом смо тражили заједничке епидемиолошке просеке и с њима поредили наше податке. Дошли смо до сазнања да су само зависности од видео-игрица и интернета испод просека, док су зависности од телевизије, Фејсбука, хране, рада, секса, коцке и интернет секса изнад просека или чешће високо изнад просека других земаља. Стопе зависности од љубавног партнера и



ЂУКАНОВИЋ, КНЕЖЕВИЋ-ТАСИЋ: Бихевиоралне зависности у Србији и Црној Гори... мобилних телефона су и у Србији и у Црној Гори до сада највеће у свету. Србија и Црна Гора имају врло сличну друштвено-културну историју и, што је важније, прошле су кроз дугогодишњу хроничну кумулативну кризу, која још увек траје. То објашњава сличне или врло сличне резултате када је реч о бихевиоралним зависностима, па и зависностима од психоактивних супстанци, као и сличне епидемиолошке показатеље о мултиплим зависностима. У прилог овом закључку иду и врло изражене позитивне корелације бројних фактора ризика са обе групе зависности.

Кључни резултати студије афирмишу закључак да и бихевиоралне и зависности од психоактивних супстанци имају јединствену биолошку основу. На то индиректно указују високе позитивне интеркорелације унутар обе групе, високе интеркорелације сваке са сваком зависношћу између група, као и високе позитивне корелације фактора ризика готово са сваком зависношћу у две групе. Због ограничености простора у овом раду нисмо анализирали кључни кластер за све зависности, који има велику потенцију за настанак зависности и снажан је катализатор свих осталих. То су зависности од алкохола, секса, коцке и интернет секса.

Сазнање о јединственој биолошкој основи свих зависности има кључну улогу у изради јединственог програма превенције и терапије свих зависности. Превенција и терапија се садржајно и хронолошки не одвајају. О томе да постоји јединствена биолошка основа зависности говори и чињеница да се најбољи резултати постижу у терапијским програмима у које су поред других терапијских процедура укључени и биолошки препарати као што је „налтрексон“.

## ЛИТЕРАТУРА

- Cooper, A., Morahan-Martin, J., Mathy, R. M., Maheu, M. (2002). Toward an Increased Understanding of User Demographics in Online Sexual Activities. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 2002, 28: 105–129.
- Dagher, A., Robbins, T. W. (2009). Personality, Addiction, Dopamine: Insights From Parkinsons Disease. *Neuron*, 61(4): 502–510.
- Diefenbach, G. (1998). Characteristic and Beliefs Associated With Probable Pathological Gambling: A Pilot Study. *Journal of Public Policy & Marketing*, 1998, 17: 147–160.
- Ђукановић, Б., Букелић, Ј., Димитријевић, Ј., Стојовић, З., Кнежевић-Тасић, Ј., Бешић, М. (2001). *Илузија стварности: Алкохол и дроге*. Подгорица: ЦИД и СоЦЕН.
- Grant, E. J., Potenza, N. M., Weinstein, A., Gorelick, A. D. (2010). Introduction to Behavioral Addictions. *Am J Drug Alcohol Abuse*, 36(5): 233–241.
- Greefield, D. N. (1999). Psychological Characteristics of Compulsive Internet Use: A Preliminary Analysis. *CyberPsychology & Behavior*, 1999, 2: 403–412.

Kubey, R., Csikszentmihalyi, M. (1990). *Television and the Quality of Life: How Viewing Shapes Everyday Experience*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Lesieur, H. R., Rosenthal, R. J. (1991). Pathological Gambling: A Review of the Literature (Prepared for the American Psychiatric Association Task Force on DSM-IV Committee on Disorders of Impulse Control Not Elsewhere Classified). *Journal of Gambling Studies*, 1991, 7: 5–39.

Nateneyer, R. G., Burton, S., Cole, L. K., Williamson, D. A., Zucker, N., Bertman, L.,

O’Sullivan, S. S., Evans, A. H., Lees, A. J. (2009). Dopamine Dysregulation Syndrome: An Overview of its Epidemiology, Mechanism and Management. *CNS Drugs*, 23(2): 157–170.

Oksman, V., Turtiainen, J. (2004). Mobile Communication at a Social Stage. The Meanings of Mobile Communication among Teenagers in Finland. *N Med Soc*, 6: 319–339.

Taylor, A. S., Harper, R. (2003). The Gift of the Gab? A Design Oriented Sociology of Young Peoples Use of Mobiles. *J Comput Supp Coop Work*, 12: 267–296.

Volberg, R. A., Gupta, R., Griffiths, M. D., Olason, D., Delfabbro, P. H. (2010). An International Perspective of Youth Gambling Prevalence Studies. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 2010, 22: 3–38.

Zack, M., Poulos, Z. X. (2009). Parallel Roles of Dopamine in Pathological Gambling and Psychostimulant Addiction. *Curr.Dru.Abuse Rev.*, 2009, 2(1): 11–25.

BORISLAV J. ĐUKANOVIĆ  
JASMINA B. KNEŽEVIĆ-TASIĆ

## BEHAVIOURAL ADDICTIONS IN SERBIA AND MONTENEGRO

### SUMMARY

This paper examines the abuse and addiction to 11 activities (such as video games, television, Facebook, partner, work, food, Internet, sex, mobile phones, gambling and cybersex) using the appropriate sample of respondents of different ages, 2988 of them from Serbia and 1489 from Montenegro. The abuse and addiction to psychoactive substances (such as alcohol, cigarettes, marijuana, opiates and psycho-stimulants) are also examined. Special questionnaires, which showed high validity and reliability in mass researches in the USA and other western countries, were used for each behavioural addiction. Considering social-demographic variables and a special scale for examining the defence mechanism, this set of instruments consisted of 242 questions, with binary and interval answers. The completely same set of instruments was used in both researches. Beside descriptive statistics, the methods of multivariate analysis were also used for the analysis of data.

The results of the research point out that behavioural abuses and addictions are widespread in Serbia and Montenegro, with relatively subtle differences in regard to its prevalence. Most behavioural addictions are above the average of the other European and non-European countries, while they are highly expressed considering the addiction to the partner and mobile phones in both countries.

There are significant positive correlations within as much behavioural as between behavioural and addictions to psychoactive substances, where a particular cluster is isolated (such as sex, cybersex, gambling and alcohol) the segments of which correlate best with all others and predict all others well, which is explained by biologically conditioned highly expressed potential for the development of addiction.

Family risk factors and risk factors in the early psychosocial development also highly and positively correlate with almost all addictions. After the use of binary logistic regression it is found that the syndrome of asocial and antisocial behaviour predicts best the later development of behavioural addictions.

Finally, the addicts most frequently use immature, rarely neurotic, and even more rarely immature defence mechanisms.

**KEYWORDS:** behavioural addiction, psychoactive substances, defence mechanism, Serbia, Montenegro.

СРЕЋКО С. ЂУКИЋ<sup>1</sup>

Форум за међународне односе, Београд

## ЕРА ГАСА (РУСКОГ) У ЕВРОПИ – А НА БАЛКАНУ? – Оглед (де)балканизације свести –

---

**САЖЕТАК:** Балкан снова означава балканизацију, цепкање, фрагментисање политичке мисли, идеја, живота и праксе, држава и народа, полигон надметања великих сила, нарочито оних са Запада. Нова балканизација се везује за ликвидацију СФРЈ, те релевантне геополитичке реалности и субјекта међународног права, бране ванрегионалних утицаја, балканизације.

На Балкану, при крају треће деценије нове спирале балканизације, у вредносном и културном смислу, у материјалном погледу, нема напретка у оквиру тог немалог одсечка историјског времена. Балкан је, за разлику од остатка Европе, ускраћен да се развија користећи гас као ресурс. Руски гас више од пола века „плаши“ Европу, сматрају Американци. Упркос томе, ера руског гаса влада свуда око нас, а ми смо на Балкану остали без тог ресурса и горива XXI века. Балканским земљама и народима је потребна дебалканизација свести. Наше Балканско полуострво чека, чека – и подсећа на ону радњу у драми Самјуела Бекета *Чекајући Годоа* – чека свога Годоа, „рекао је да ће доћи“, а он се не појављује, јер га у стварности нема.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Балкан, велике силе, стање кризе, гас, перспективе.

---

Владимир Путин, председник РФ дутог трајања, не признаје изгубљене битке. Уз јаке препреке и саплитања, он крчи пут и остварује визију о новом руском продору гаса у Европу. Јужно европско крило, Балкан, треба да доведе до „загрљаја“ руског гаса у срцу Европе са гасом Северног тока 1“ и репликом „Северни ток 2“.

Гас се узима као еталон националне и глобалне безбедности. Њему нема равнот ресурса ни као енергента ни као сировине у веку који живимо. На гасу почивају све високоразвијене привреде и сва њихова друштва. Реч је о стратешки важном ресурсу од самог почетка његове примене и коришћења. Отуда не чуди што пробијање руског гаса по југу Европе наилази на препреке које постављају они изван региона Балкана, али ни на Балкану самом нема визије и куражи да се Балкан укључи у ред великих потрошача гаса. Примера који то илуструју има довољно. Да се задржимо на једном из недавног времена. САД су пожуриле, а ни ЕУ није остала по страни, да

---

<sup>1</sup> drsdjukic@yahoo.co.uk

пре неку годину торпедују изградњу гасовода „Јужни ток“, пројекта који цео Балкан деценијама очекује, онога који би га по развојним шансама изравнао, а енергетски повезао са остатком развијене Европе. Бугарска а и српска влада имале су у тој игри Запада против руског гаса (Русије), а у ствари против Балкана, улогу немог извршиоца, као да се не ради о директним интересима и губицима и Бугарске и Србије, и Балкана у целини, који се никада неће надокнадити.

Гас је, као енергент, и гас као сировина, онај лимитирајући фактор нашег балканског привредног и социјалног развитка и хватања корака са развијеним делом континента. Тиме је Балкану одузето право на развој и сустизање одмичућег воза. У новој игри Брисела, оног европског и оног натовског на Балкану, ми смо се опет, заслутом других, ван региона, а и самих наших влада, нашли у улози жртвеног јарца. Остајемо ускраћени за кључни развојни замајац – док су европска привреда и европски домови одавно гасификовани, а тај процес потпуно завршен, код нас је тек на самом почетку.

Међутим, иако је изградња „Турског тока“ испод Црног мора постала реалност, за Србију и за друге земље на Балкану нема јасне перспективе – Брисел ћути, а на Балкану нема ни пара, ни идеја. Балкан опет чека Годоа. Из Брисела нема сигнала, нема потврде наших сопствених потреба и интереса. Цеви „Турског тока“ увелико се провлаче испод воде Црнога мора, да би изрониле на на копно у европском делу Турске. И то су оне цеви купљене за „Јужни ток“, који је доживео потпуни фијаско након свечаног помпезног отварања радова „на националном нивоу“, уз присуство целог државног врха Србије, а добрим делом и у Бугарској. Али није то једини неуспех градње гасовода на овој „уклетој“ траси. Тако су прошли „Набуко“, „Бугарски ток“, „Посејдон“.

Путин је прави мајстор за крупне, „послове века“, са гасом, нафтом, нуклеаркама, оружјем, с визионарима, великим и смелим партнерима, државницима. По ономе што карактерише Русију, Русија је предодређена за велике и највеће послове. Зато су јој потребни партнери. Ако је на северу нашег континента први гасни партнер Немачка, онда се на југу уздиже Турска. Ердоган, познат по амбицијама, намерава да његова земља постане најкрупнији потрошач руског гаса, али и његов највећи транзитер и дистрибутер. Ту није крај жеља не тако стабилне Анкаре. Она активно нуди Европи транзит гаса још из Персије, с Блиског истока, из источног Медитерана. Преко Турске постављају се цеви за европски „Јужни гасни коридор“ (капацитета 20 милијарди кубних метара гаса годишње, од чега је половина намењена за турске потребе). Међутим, није искључена могућност да због недостатка гаса у азербејџанским недрима тим цевима потекне и руски гас. Тако Турска постаје права раскрсница енергетских путева.

Ако у центру Европе Немачка има улогу главног дистрибутивног центра руског гаса у том делу континента, на његовом југу уздиже се Турска. Она се под Ердоганом бескомпромисно бори за своје интересе и позиције главне транзитне земље за руски гас, за азербејџански и туркменски гас, за персијски и блискоисточни гас. Али, пре десетак-петнаест година, ствари су изгледале другачије и Турска није била у првом плану. У тој улози сагледавао се Балкан, а полазећи од географског положаја, пре свега Бугарска, као главно место дистрибуције руског и другог гаса,

руске и друге нафте на нашем континенту, као „енергетско чвориште Европе“, о чему су говориле све владе у Софији. На тим енергетским путевима, Србија, као „западна врата Бугарске“, достојно валоризује сопствену комплементарну геоенергетску позицију.

Гасоводи о којима говоримо имају магистрални карактер и значај. То су они гасоводи који повезују два краја континента, далеке руске просторе и европске земље све до Ламанша; дуги су више хиљада километара; годишње транспортују до око 60 милијарди кубних метара гаса; вредност инвестиције у један такав магистрални гасовод прелази 10 милијарди евра; такви се гасоводи граде да се експлоатишу читав век, и у целини, и по свим параметрима, имају посебан стратешки значај; маршрута куда се гасовод креће (по којим земљама) од почетка до краја је трансконтиненталног европско-руског-азијског значаја; приходи од продаје гаса из магистралних гасовода мере се десетинама милијарди евра, а таксе за транспорт гаса преко националних територија стотинама милиона евра; такви гасоводи су гаранتي сигурне доставке гаса и као енергента и као сировине; узето у целини, уз магистралне гасоводе тесно иду крупан бизнис и крупна политика.

Шеф управе руске „мултинационалке“, „Гаспрома“, Алексеј Милер, отварајући изградњу „Турског тока“ (7. маја 2017), најавио је завршетак крајем 2019. године. Услови за градњу су сложенији од оних у Балтичком мору, куда се протеже „Северни ток“: цеви се полажу на много већу дубину, која прелази 2.000 метара, и у агресивну киселу околину, па су металне цеви посебно заштићене. За пет месеци од почетка изградње гасовода положено је преко 300 километара цеви.

Нови гасовод из Црног мора излази на копно у европском делу Турске: једана цев води у Истанбул, а друга до границе с Грчком. Та друга цев је намењена за снабдевање руским гасом Јужне и Југоисточне Европе. Годишњи капацитет сваке од тих цеви износи 15,750 милијарди кубних метара гаса. Првобитно су постојали планови да се ове цеви и њихови капацитети удвоструче и да по дну Црног мора потече 63 милијарде кубних метара гаса годишње.

Европско је тржиште за руски гас скоро пола века и најважније и највеће, и тако остаје док се у наредним годинама не отвори кинеско, јапанско, корејско тржиште. „Гаспром“ је у стању да све европске дугорочне и актуелне потребе промтно подмирује, и ово је прилика да се упркос неповерењу и сејању америчких сумњи, демонстрира поузданост и моћ руског гаса, доказујући да нема равног такмаца у Европи, а уз то обарајући рекорде и зарађујући много пара. Током веома оштре зиме 2016–2017, Европа је дневно увозила рекордне количине руског гаса – преко 600 милиона кубних метара, па се у 2016. за сву историју продаје руског гаса Европи бележи рекорд – 179,3 милијарде кубних метара гаса, што је 12,4 посто или 19,9 милијарди кубних метара гаса преко количине гаса продате 2015. године. Удео руског гаса у европској потрошњи тиме је скочио на максималних 34 посто, што је преко „црвене линије“ коју је Брисел одредио на 25 посто.

И како је развијена Европа немилице куповала руски гас прошле зиме, тако је наставила и током целе 2017. године. Поуздано ће и ове 2017. године достићи рекорд – Европа ће купити 190 милијарди кубних метара руског гаса. Тако и ова година пролази да европски политичари

ништа лоше не говоре о руском гасу. Зашто? Уверили су се да Европа нема реалну алтернативу руском гасу ни по обиму, ни по поузданости. Руски гас једини реално може са сигурношћу у свако доба године да задовољи све европске потребе за гасом жедне и гладне привреде и хладних домова.

Немачка са 47,4 милијарди кубних метара гаса највећи је купац руског гаса, а за њом следи Турска са 27 милијарди, те се са допунских 15,750 милијарди кубних метара гаса из „Турског тока“ приближава Немачкој. Иза Немачке и Турске, следе Италија, са 24,4 милијарде кубних метара, Велика Британија – 22,5, Француска – 10,3, Пољска – 8,9, Холандија – 8,4, Аустрија – 5,0, Мађарска – 6,0 итд., а Србија је на зачељу земаља увозница, са око милијарду и по кубних метара гаса.

Ако се „Турски ток“ преко Балкана пробије у Европу, тиме би се заокружила руска гасна мрежа на континенту, започета на његовом северу. „Северни ток 1“ (55 милијарди кубних метара гаса годишње стиже у Немачку) у експлоатацији је пет година. У 2018. години треба да започне изградња поменутог „Северног тока 2“, истих перформанси. Берлин и Брисел су за њега дали „зелено светло“ (проблематичне су, као и увек када је у питању Русија, Пољска и прибалтичке земаље). У Немачку ће се сливати 110 милијарди кубних метара руског гаса, који гарантује подмиривање дугорочних немачких потреба. Планирано је да се и „Северни ток 2“, као и „Турски ток“, заврше 2019. године.

Док се центар и север Европе „купају“ у руском гасу, сиромашни Балкан, без гаса, може само да погледује на Брисел и Вашингтон.

### БАЛКАН: ГАС И ГАСОВОДИ – ТАКО БЛИЗУ, А ТАКО ДАЛЕКО

И гас и гасоводи наомак су Балкана, а у стварности су тако далеко. Први поглед на карте уопште, а на гасне карте посебно, упућује како је Балкану све надохват руке. И тако и јесте што се саме географије тиче. Балкан је недалеко од главних светских извора гаса, у близини глобалног европског гасног тржишта. На средомеђи је између извора гаса и великог европског тржишта гаса. Балкан би требало да је испресецао гасоводима од великих извора гаса ка великим потрошачким центрима.

Али није тако када је реч о геоенергији гаса на Балкану, у том најстаријем региону Европе. Балкан се, историјски, може назвати и европским темељем и европском колевком, али увек, па и данас, раскрсницом и најкраћом европском копеном везом с друга два континента, са Азијом и Африком, са регионима гаса и нафте, са великом централном Азијом, Блиским и Средњим истоком. Уз Русију, то су региони глобалног гаса, чије трасе гасовода могу да воде преко Балканског полуострва.

Природни гас у данашњем свету је исто оно што и нафта у јучерашњем – полуга геополитике и геоекономике. Проблем Балкана је у томе што на њему нема ни магистралних нафтовода ни нафтовода. Нема их, отишли су на другу страну. У стварности, на балканизованом Балкану,



и цефоводи за угљоводонике, као и све друго, изгледају другачије, сложеније, компликованије, колонијалније, зависније, од ванбалканских, ванрегионалних фактора наметнуто. Зато су „све приче“ о гасоводима и нафтоводима на Балкану тако дуге и тако старе, и зато се оне изнова обнављају у некој новој „спасавајућој“ варијанти, која „тек“ што није реализована.

На европском континенту нема региона који је тако остао изван мреже магистралних гасовода као што је то случај са Балканским полуострвом. Главне токове природног гаса, његовог сигурног снабдевања као енергентом и сировином овог нашег века, чине, на то ваља стално подсећати, магистрални гасоводи. Без њих нема привредног развоја, успона. *Природни гас и гасоводи, гасификација целе земље, нису ништа друго него електрификација привреде друштва у XXI веку.* Могућа ли је без тога реиндустријализација земље? Обнова привреде, њен и раст животног стандарда? То незавидно место у којем се Србија и припадајући јој географски и политички регион Балкана налазе, противуречи историјској улози Балкана, коју Балкан кроз историју испуњава у доба Римљана и Византинаца, до новије историје везане за XIX и XX век. Увек је, кроз векове, Балканско полуострво потврђивало ту улогу главне копнене трансверзале на потезу Исток–Запад–Исток, друмске и железничке везе Европе и Багдада оверавало до ликвидације СФРЈ. Данас је потврђује у мигрантској сеоби народа.

Као такав, Балкан служи многим освајачима, старим и новим крсташима, као најкраћи и најпогоднији пут из Централне и Западне Европе, којим они, у име ширења своје просвећености, прелазе преко „прага континента“, крећући се даље на југоисток или североисток, евроазијским путем за Русију, Кину, Индију, или рутом за Африку.

Последњих деценија, Балкан није мирнодопска интерконтинентална сувоземна раскрсница, што се подудара с разбијањем Југославије – после Византије, државе правога балканског бастiona – па се раније истакнуто место које је припадало Балкану, на европској карти транспортних и других трансверзала, губи. Настанак читавог низа нових малих држава, између којих нема поверења, и нових граница на тлу Југославије, ратови, и то посејано неповерење, политичка нестабилност, одсуство сваке опипљиве перспективе и бескрајно слаба путна и још слабија железничка инфраструктура, уз привредни суноврат и сиромаштво земаља Балкана, постаје место за поткусур туђих интереса. Ниски ниво производних снага на које је Балкан пао просто је запрепашћујући. Зато не чуди што су Србија и Балкан жртвовани, и од њих сурово велесилски одгурнути магистрални евро(руски) гасоводи, а регион учињен слепим цревом евроатлантског пространства. Политичка ситуација усађена на Балкану може да подсећа само на ново крсташтво.

Покушаји у најновије време Русије и земаља Балкана да се и оне коначно нађу на европској карти гаса, пропали су. Изградња магистралног гасовода за руски гас преко Балкана, за земље нашег региона и даље за Централну Европу, према плановима нове и обновљене Русије, означава очекивани историјски *повратак Русије на Балкан*, место где се она налази пуна три века, још од доба Петра Великог.

Наместо опипљивих гасовода, Вашингтон Балкану нуди маглу – њему својствене приче и партнерства, визије и нову енергетску безбедност, нама недостижни амерички течни гас, с терминалима у Грчкој, Хрватској, и где још све не, изричито тражећи да балканске владе одбаце и руски гасовод кроз Турску и Грчку, као што су одбациле и онај кроз Бугарску и Србију. Упоредо с тим, Американци форсирају гасовод из Азербејџана, делом из Туркменистана, из проблемски (гранични) нерешеног Каспијског региона између ове две земље, а у перспективи могуће и из Ирана, упаковане у „Јужни гасни коридор“. А капацитет тога коридора са свим гасоводима које укључује само је половина гаса нуђеног из „Јужног“ или „Турског тока“. Да, треба рећи да се тиме директно спречава природна реализација нормалних токова гаса преко Балкана, оних који нису изграђени у претходним деценијама, као што је то случај са Централном Европом и гасом из СССР-а и Русије. У том циљу су слабашије балканске земље, које немају сопствене политике и сопствених циљева, изложене незапамћеним притисцима и уценама и безусловном прихватању америчких услова усређивања.

Слабашна, огољена и уништена српска привреда, а ни друге у региону после транзиције и криза нису боље кондиције, не може да поднесе ни знатно јефтинији гас из цеви, а камоли течни, дуало скупљи гас, технички сложенији за манипулацију, нити је у стању да финансира инвестиције у гасна постројења или гасоводе који се, после торпедовања „Јужног“ и „Турског тока“ нуде, не само од стране Америке, него и Европљана, баш као „печурке после кише“. Сједињене Државе битку против руског гаса преносе из центра Европе на европску периферију, на Балкан, на онај европски део неспособан да се одупре притисцима, да артикулише сопствене, аутентичне интересе, који никако нису ни против Европе, ни против САД, као што нису ни против Русије. На тај начин су Србија и Балкан увучени у борбу за правце и изворе снабдевања глобалних гасовода, куда ће се они простирати и чији ће ту бити ресурси. Будући да је гас део глобалне политике, биће се *бићка за пошискивање Русије* и њеног „убојитог“ гаса, који има физичку особину да се шири.

Постоји изричита чињеница: Сједињене Државе никада нису благонаклоно гледале, нити су подржавале, руски совјетски гас и гасоводе којима се он дотура у Европу. Напротив.

Вашингтон, у оквиру себи својствене политике енергетске безбедности, у функцији америчких глобалних интереса предузима све да заустави даљи појачани доток руског гаса у Европу, да смањи удео руског гаса на европском тржишту и у потрошњи, као и европску зависност од тог гаса, бринући бригу о европској енергетској безбедности као свом кључном савезнику. Америка чини све да омете крупне европске и руске послове, оне послове који се с правом називају „послови века“, и по обиму и по европском политичком значењу од Атлантика до Урала, укључујући санкције Русији („због Украјине“, или „због мешања у америчке изборе“), међусобну евро–руску трговину која десетоструко надмашује америчко–руску, осећајући да је гас она мина која угрожава америчке позиције у Старом свету, истискујући и САД чинећи неважним у општеевропским и евроазијским пословима, у којима Русија иступа као мост између Европе и Кине, Пацифика.

Ометајући и спречавајући доток руског гаса у Европу, односно на Балкан, Американци обећавају „златна брда“, попут пласмана америчког течног гаса у замену за руски из цевовода – чиме САД гађају неколико циљева: отварају тржиште за свој гас, спречавају доток јефтинијег руског гаса, пресецају по себи опасну стратешку интеграцију Европе и Азије, одлажући је за неко друго време, свесне да је то незаустављив процес, који води ка неизбежном геополитичком повезивању гигантског евроазијског континента, чија је подела постала вештачка на достигнутом нивоу развитка производних снага, а на којем, у новим евроазијским повезивањима, Американци себе не виде.

### КАКО СЕ НА БАЛКАНУ МИНИРАЈУ ГАСОВОДИ

Што због ванрегионалних фактора, што због регионалних комплекса, Балкан остаје без енергетских токова. Бугарски премијер Бојко Борисов је, у јесен 2015, на једном скупу у Софији јавно признао оно што је сваки посматрач балаканских прилика и зналац тих нарави одавно знао. Борисов је изјавио како је његова земља, под различитим владама, укључујући и његову, на амерички захтев зауставила реализацију три крупна руска енергетска пројекта у Бугарској и преко Бугарске, који су од европског и ширег значаја, а изнад свега од значаја за ту земљу. Први пројект био је нафтовод Бургас–Александропулос, други нуклеарна електрана Белане, а трећи гасовод „Јужни ток“. Те поражавајуће чињенице нису зауставиле Борисова да Русима предлаже (а колико је то озбиљно, друго је питање) оживљавање „Јужног тока“, односно изградњу „Бугарског тока“, који би се пунио руским гасом. Бугарска је тиме изгубила позицију коју је све време после социјализма градила и тако силно желела – да постане европски енергетски дистрибутивни центар.

До појаве магистралног пројекта „Јужни ток“, тог највећег гасовода данашњице, Србије није било на енергетским картама Европе. Србија је била право слепо енергетско црево у њој. Тако је и са осталим бившим југословенским републикама, тако је било, а није морало бити, и са целом СФРЈ. Ту је и једна од највећих грешака Југославије, и њених пропуста и превида, којих код великих европских визионара није било. Западна Европа, то јест Западна Немачка, Италија, Аустрија, Француска, у то време, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, упркос ништа мањем америчком противљењу, градиле су гасоводе са Совјетским Савезом. Јер, треба ли још једанпут подсетити да је то време идеолошке, биполарне поделе света, Берлинског зида, гвоздене завесе, хладног рата?

Што се нас тиче, бежање од совјетског гаса се показало као велика стратешка грешка претходне наше државе, уз одсуство визије, која као да се руководила правилом – што не морам у садашњем времену да урадим, да изградим гасоводе и нафтоводе, у време када могу и када ми се „на тањиру“ нуде, и из СССР-а и из Западне Европе – нећу, одлажем то за неко друго, „боље“ време (које никад неће доћи), уместо да се, као (Западна) Европа, руководила принципом – „што можеш данас, не остављај за сутра“. А то време се неумитно и веома брзо приближавало – СФРЈ је при крају свога битисања достигла ниво средњеразвијене индустријске земље, којој је

било потребно све више енергената и сировина, а нарочито гаса. Међутим, њена ликвидација као геополитичке стварности са списка држава, из корена је променила слику и прилике не само на територији бивше Југославије него и у целом региону Балкана, гурајући га дубоко у запећак.

Русија је код „Јужног тока“ изашла у сусрет Србији, окрећући цеви магистралног гасовода из Бугарске, већ усмерене ка Румунији, у правцу Србије, а из ње за Босну и Херцеговину, Републику Српску, Хрватску, Мађарску, Словенију, Аустрију, постављајући је на главни европски енергетски коридор XXI века, којим је требало да тече руски гас бар за читавих наредних сто година. Србија би се тиме нашла и на луку којим се Европа преко јужног гасовода спаја са „Северним током“, са око 2,3 милијарде долара директних руских инвестиција у нашу земљу (у Бугарску више од три милијарде долара).

Унутаррегионални разлози налажу потребу убрзаног приближавања Балканског полуострва удаљеним магистралним гасоводима. Ту није само реч о могућем престанку транзита и снабдевања гасом преко Украјине 2019, када истичу транзитни уговори с Русијом. Без глобалног, магистралног решења за гас, перспектива развита и напретка региона у овом веку запечаћена је. Показатељи о производњи, потрошњи, увозу и резервама гаса на Балкану најбоље потврђују колико је гас потребан земљама и привреди нашег региона.

Балканске и јужноевропске земље спадају у групу скромних потрошача природног гаса, не само зато што су оне још мањи произвођачи него и стога што су првенствено спале у привредно неразвијени регион Европе, тмурне перспективе, и као такве, у целини су на ниском нивоу гасификације.

Положај Србије у свету гаса жалостан је у сваком погледу, маргиналан, без идеје. Потрошња гаса у Србији данас је имагинарна, то је земља у којој ни домаћинства ни привреда нису гасификовани, одвија се чак обрнут процес деградације, то јест дегасификације, поготово када су цене гаса високе. У Србији су и гас и гасификација за свакога скупи, недостижни, што говори о степену сиромаштва и заосталости. Дрва су поново основни енергент!

Колико ћемо потрошити гаса до краја века који је пред нама зависиће од тога да ли ће наша земља успети да пронађе пут успешног привредног развоја, да ли ће, и када ће, бити привредног раста, када се земља, са огромним закашњењем, може окренути гасификацији, другим речима – да ли ће, и када ће, Србија поново достићи ниво средњеразвијене европске индустријске државе.

## БАЛКАНСКА МАПА ГАСА

Када је постало јасно да од изградње гасовода „Јужни ток“ нема ништа, уместо њега, по алтернативној траси, појавио се „Турски ток“, а с њим и предлози за градњу још два гасовода: „Eastring“ (Словачка) и „Тесла“ (Мађарска, Србија, Македонија, Грчка). Када је убрзо пропао и „Турски ток“, што није било неочекивано, јер је Турска као приоритет са Бриселом већ имала „Трансанадолијски гасовод“ (ТАНАП), из Софије је лансиран предлог за „Бугарски ток“, уз претходно сондирање могућности оживљавања „Јужног тока“. У ширем смислу то су све

гасоводи који припадају јужноевропском правцу, или коридору гаса, али су гас и извори гаса, а самим тим и гасоводи, пројекти различитих геополитичких центара: Москве, односно Брисела (Вашингтона).

Оно што је коначно постало општа чињеница и развојна и безбедносна потреба Европе и Балкана, јесте да је неизбежно да се правцем јута, југоистока Европе, преко Балкана, пробије тај дуго најављивани гасни правац, који се пуни само руским гасом, или неким другим гасом са Истока, или и једним и другим. Данас нико не може оспорити једну такву неопходност гасног повезивања европског континента, док одавно постоји више магистралних гасовода који доносе обиље гаса у центар, на исток и север Европе. Чекање на јужну трасу гаса, на јужни коридор, траје предуго, док Брисел и Вашингтон, преко Балкана као немог статисте, са Москвом бију тешку геополитичку битку, која није само гасна.

Богата и развијена Европа комотно располаже руским гасом, још га диверзификује, а за пробијање јужне трасе највише је заинтересован сиромашни, заостали и подељени Балкан. Да се ради о пробијању крупног геополитичког коридора, значаја вишеструког, сведочи чињеница да су радови на гасоводу „Јужни ток“ прекинути онда када су ступили у пуни замах, када је цео пројект инжењерски и технички припремљен за извођење, и пошто су „званично“ и „свечано“, на највишем нивоу, уз много званица, отворени радови на јуту Русије, у Бугарској, и наравно, у Србији.

За балканске земље кључно питање представља равни доступ руском гасном геополитичком коридору, као што је случај у остатку Европе, која на њему „седи“ пола века. После неуспеха са „Јужним током“, од свих земаља на Балканском полуострву, Србија се налази у најтежем положају у погледу приступа гасу по јужном коридору и изградње гасовода.

## ЛИТЕРАТУРА

- Гриб, Н. (2009). *Газовый император, Россия и новый миропорядок*. Москва.
- Джукич, С. (2009). Время энергии – время большой дипломатии. *Международная жизнь*, 4/2009, Москва.
- Ђукић, С. (2013). *Балканизација Балкана*. Београд.
- Ђукић, С. (2016). *Ера руског гаса – гас и глобална безбедности*. Београд.
- Караганов, С. А., Юургенс, И. Ю. (ред.) (2009). *Россия vs Европа, противостояние или союз? Россия и Европа – друзья или враги?*. Москва.
- Лоран, Э. (2010). *Нефтяные магнаты – кто делает мировую политику?* (превод с француског). Москва.
- Мотышов, В. (2011). *Газ и геополитика: шанс России*. Москва.
- Панюшкин, В., Зягарь, М. (2008). *Газпром. Новое русское оружие*. Москва.
- Рар, А. (2012). *Куда пойдет Путин? Россия между Китаем и Европой*. Москва.

- Репин, А. Г. (2012). *Газ и нефть – краткий глоссарий*. Москва.
- Симонов, К. (2005). *Русская нефть – последний передел*, Москва.
- Симонов, К. (2006). *Энергетическая сверхдержава*, Москва.
- Симонов, К. (2007). *Глобальная энергетическая война*, Москва.
- Шкута, А. (2008). *Европейский вектор газовой стратегии России*. Москва.
- Балкан магазин, Беларусь сегодня, Взгляд, Газета 2000, Журнал Газпром, ИММО, Профиль, Российская газета.*
- Journal Natural gas in Afric, Oil and Gas Euroasia, Oil & Gas Journal, World Energy Outlook, The Wall Street, The World factbook.*
- 

SREĆKO S. ĐUKIĆ

## ERA OF (RUSSIAN) GAS IN EUROPE – ALSO IN THE BALKANS?

- An Experiment of (De)Balkanization of Consciousness -

### SUMMARY

The Balkans has become a phenomenon in international relations once again, yet not in a positive historical and cultural context, but just the opposite—a synonym for Balkanization, the fracturing and fragmentation of political thoughts and ideas of life and practices, state and nation, a training ground for competition of great powers, in particular those from the West. Balkanization was restarted when Yugoslavia was liquidated as relevant geopolitical reality and a subject of international law, as a dam of extra-regional impacts of Balkanization. But we cannot pretend not to see that the virus of Balkanization destroys many parts of the world, that a unique and monolithic Western Europe and even the whole Western world are not ultimately immune to it.

In this year, 2017, we are already at the end of the third decade of Balkanization of the Balkans. In terms of values and culture, in the material context as well, it is difficult to talk about progress within that not so short segment of historical time. The Balkans does not use Russian gas for industrial and social progress in its own countries, and pipeline *South Stream* is stopped for transporting gas for other European countries. Gas played the role of capital resource in the global competition in our part of the continent, while the Balkans was denied living and working as the rest of Europe in the era of irreplaceable Russian gas. And that is the reason why we need de-Balkanization of consciousness in the Balkans. The Balkans has been waiting for its 'Godot', who said he would come. The position of the Balkans today is just as in that play of Samuel Beckett *Waiting for Godot*, in which Godot will never appear, because he does not exist in reality.

**KEYWORDS:** the Balkans, great powers, state of crisis, perspectives.

ПРЕДРАГ Ж. ЖИВКОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Крагујевцу

Факултет педагошких наука у Јагодини

Катедра за хуманистичке науке

## ИДЕНТИТЕТИ И УЛОГЕ НАСТАВНИКА У ГЛОБАЛИЗОВАНОМ ДРУШТВУ

*You need a crisis in order to grow.*

Paulien Meijer

*Елитне данас могу користити своју покрећљивост за напуштање локалних прилика и ограничења, остављајући тако „локалице“ да почисте неред који су оставили за собом, било да је он еколошке или економске природе.*

Zygmunt Bauman (1998, стр. 36)

*Идентитет је најважнија компонента нашег радно-професионалног живота као наставника. Пре него што бисмо могли да тврдимо да имамо један идентитет који развијамо у току своје каријере, боље је да имамо смену различитих идентитета, различитих улога у различитим школама, као када бирамо обућу у различитим продавницама да бисмо пронашли ону која нам одговара. У неке школе се заљубљујемо, уколико нам дозволимо аналогију, а из неких једва чекамо да изађемо. Оно што не желимо искрено да признамо јесте то да је тај прелаз из једног у други идентитет – веома компликован.*

Beth Kelly (2014, стр. 2)

---

<sup>1</sup> predrag.zivkovic@pefja.kg.ac.rs



**САЖЕТАК:** Рецентне теоријске концептуализације и филозофски приступи образовању, обуци и усавршавању наставника истичу значај аутентичног разумевања природе процеса проучавања и учења, као и њихово аутономно конструисање и реконструисање (феноменолошка и конструктивистичка парадигма). У светлу таквог холистичког приступа, аутор у раду проблематизује однос додељених и освојених идентификација наставника (идентитета за друге и идентитета за себе). У раду се идентитети наставника и улоге које остварује разматрају као специфични облик аутокатегоризације, схватања реалности кроз интерпретацију персоналних искустава и емоционално интерреаговање са светом који га окружује. Најважнији задаци и улоге наставника, у том контексту, могли би бити: саморазумевање у дефинисаном школском окружењу; развијање вештина, примењивих стратегија и метода; проширивање постојећих програма; интегрисање теорије и праксе; проактивни одговор на друштвене захтеве и проблеме; креирање атмосфере за продуктивно учење и поучавање; колаборативно и кооперативно понашање; усвајање навика и вештина целоживотног учења. Описане су две међусобно супротстављене перспективе: економског императива (фокус је на развијању сасвим одређених типова корисног и специјализованог знања, вештина и вредности у послу) и критичког отпора (критика глобализације која се види као последица политичких и пословних одлука да се помогне мултинационалним корпорацијама да обезбеде максималну добит, при чему је образовни систем само супсектор економије). У раду се идентитет наставника повезује с процесима хомогенизације, акултурације, акомодације и асимилације. Описан је утицај глобализације на обуку наставника и наставу; концептуализовани су проблеми и питања која се појављују из ове реалности (глобално, локално и „глокално“).

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** идентитет наставника, глобализација, улоге наставника, холистички приступ.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ

Раст глобалне економије, који је подстакао жестоко надметање нација и држава у нади да унапреде и побољшају своје економије, променио је социјалне, политичке и економске пејзаже (пределе), али и националне образовне системе (Stromquist & Monkman, 2000). Ове промене извршиле су и врше непрекинут и стални притисак да се пронађу начини на које би јавне школе припремиле грађане за посао (Burbles & Torres, 2000), па су и расправе о карактеристикама рада наставника у учионици актуализоване (Garcia, Arias, Murri & Serna, 2010). С тим у вези, промене у функцијама школе и одликама *живоћа учионице* (Jackson, 1968) започеле су и промене у настави и академској припреми наставника (Darling-Hammond & Cobb, 1996).

Као што је на неким местима приказано (Vulliamy, 2004), постоји опширна литература о узроцима и последицама глобализације и степену до којег је то дистинктивни нови феномен. Посматра се „као склоп процеса којим се свет рапидно интегрише у један економски простор, све интензивнијом међународном трговином (разменом), интернационализацијом производње и финансијског тржишта, као и интернационализацијом културних добара произведених интензивним умрежавањем глобалних телекомуникационих система“ (Gibson-Graham, 2006, стр. 232).

Променљив простор образовања поставља критичке захтеве наставницима да буду културно и педагошки компетентни у реферисању на проблем и питање глобализације, расизма, диверзитета и социјалне правде, али и у креирању једнакости шанси и инклузивног окружења

за све ученике (Burbules & Torres, 2000; Evans, 2006a; Evans, 2006b; Guo, 2013; Pike, 2008; Reid, Gill, & Sears, 2010).

Претрага и преглед литературе указују на то да је глобализација још увек оспоравани процес и значи различито за различите аутопе (Abdi & Shultz, 2008; Bennett, 2008; Carr & Porfilio, 2012; Davies, Evans, & Reid, 2005; Dower, 2003; Evans, Ingram, MacDonald, & Weber, 2009; Hébert, 2010; Hicks, 2003; Kerr, 2002; Mundy, Manion, Masemann, & Haggerty, 2007; Oxley & Morris, 2013; Peters, Blee, & Britton, 2008; Pike, 2000; Shultz, 2007).

Појављују се различити погледи у литератури у вези с утицајем глобализације на структуру и процесе образовања широм света. Део те дебате повезан је с тешкоћама „отпетљивања“ последица процеса глобализације на образовање, а они су повезани с глобалном политичком идеологијом неолиберализма. Карној (Carnoy, 1999) сутерисао је да је директан утицај глобализације на курикулум и на педагогију на нивоу школске учионице, у већини земаља, до сада био минималан. Мало је доказа да би таква процена могла бити другачија и у будућности.

Карној (Carnoy, 1999) расправља и о томе да су, иако су директни ефекти глобализације на курикулум и педагогију били ограничени, много шири утицаји економског реструктурисања и с тим повезаних економских и политичких идеологија били много већи. Тако, на пример, промене глобалне организације рада постављају значајне предности за високоумешне и флексибилне раднике, подстичући универзитетско и доживотно образовање.

Чини нам се да вреди да овде додамо још две општије напомене. Прва је да су ови шири процеси веома неједнаки у свом географском и друштвеном утицају. Како то Халак примећује, постоје „они који глобализују, они који су глобализовани и они који су остављени ван процеса глобализације“ (Hallak, 2000, стр. 25). Друга је да истраживања о утицају глобализације на образовање показују да, супротно предвиђањима хиперглобалиста да ће се утицај националних држава јењавати, национална контрола образовања остаје и даље снажна. У презентованим истраживањима аутори закључују да „не постоји битна одредница за начине на које процеси глобализације функционишу и раде, јер за различите притиске глобализације постоје и локације отпора и контрапокрета“ (Taylor et al., 1997, стр. 72); или опет, у свом истраживању Грин примећује „да се ово може видети у начинима на који се новоуспостављени концепт целоживотног учења интерпретира и примењује различито у различитим државама“ (Green et al., 1999). Чак и у оквирима једне државе могу постојати истакнуте и значајне варијације у начинима на који су глобални утицаји и принуде посредовани локално (Rhoten, 2000). Тако, „политике прописане истом парадигмом, али примењене у различитим контекстима производе различите појаве праксе – веома различите у неким случајевима – толико да је тешко помислити да су резултат исте политике“ (Carnoy and Rhoten, 2002, стр. 6).

Менаџеристичка култура деривисана из индустрије увезена је у школе с концептима као што су „ремоделовање радне снаге“, управљање перформансама и индикатори перформанси. Дискурс „новог професионализма“ (Vulliamy, 2006) појављује се заједно с рефокусирањем

ПРЕДРАГ Ж. ЖИВКОВИЋ: Идентитети и улоге наставника у глобализованом друштву

---

иницијалног образовања наставника и обуке током праксе, да би се обезбедиле и достигле нове компетенције које се захтевају у настави.

Важност заузимања перспективе наставника о политици иновирања може се илустровати налазима да се централизовано прописивање курикулума и педагогије од стране државе и владе много позитивније види и перципира код наставника, него што то предвиђају истраживачи образовања (Vulliamy, 2006). Иако многи истраживачи тврде да ће тако централизовано прописивање довести до депрофесионализације и умањења умећа наставника (Davies and Edwards, 2001), ово није генерално начин на који то наставници виде и прихватају. Они су на то гледали као на повећање професионализма наставника повећавањем његове ефикасности.

Процеси глобализације воде широко распрострањеним променама, што утиче на образовање широм света. Док националне државе скоро увек осећају потребу да реформишу своје образовне системе као одговор на међународне трендове и модернизоване идеје, ми бисмо се сложили с Дејлом (Dale, 2000) да глобализација представља „нови и сасвим одређени обрт у односима између државе и наднационалних сила, и то утиче на образовање дубоко и на различите начине“ (исто, стр. 90). Међутим, он такође примећује да „скорије интерпретације последица на идеју националне државе (економске и политичке глобализације), заузимају важност као питање опстанка државе“ (исто, стр. 87). За такве хиперглобалисте, и даље ће постојати растуће састајање образовних политика и пракси широм света.

## УЛОГЕ И ИДЕНТИТЕТИ НАСТАВНИКА У ГЛОБАЛИЗОВАНОМ ДРУШТВУ

Бројни друштвени захтеви и образовне реформе редефинишу улоге наставника (суочавање с диверзитетима и социјалном ексклузијом, фокусирање на циљеве и резултате учења, респонзивност на социјалне и економске промене, инклузија специјалних потреба, партиципација ученика, активно учење итд.) на нови начин. Ова шира оријентација укључује следеће:

- осигурати да сви наставници имају приступ знању, педагошким вештинама које су им неопходне да би били ефикасни;
- осигурати да обука наставника и професионални развој буду координисани, кохерентни и адекватно обезбеђени ресурсима;
- промовисати културу рефлексивне праксе и истраживања међу наставницима;
- промовисати статус и признавање наставничке професије;
- подржати професионализам.

Од наставника се сада очекује да остварује много шире улоге:

- на нивоу индивидуалитета ученика – наставници морају да се носе са специјалним потребама ученика; учење постаје индивидуализација;
- на нивоу учионице – значајно виши диверзитет ученика, разноликост и различите природе;

- на нивоу школе – наставници су укључени у планирање и управљање школом;
- на нивоу родитеља и шире заједнице – наставници морају да граде дијалог с родитељима и другим актерима заједнице.

У том контексту, наставници би требало да буду носиоци промена, иновација и креативности, не само и искључиво објекти промена које други дефинишу:

- требало би да буду експерти у поучавању и учењу;
- требало би да буду активни чланови школских тимова и заједнице учења;
- требало би да буду активни партнер у комуникацији с родитељима, ученицима и окружењем школа.

Улога и утицај наставника у побољшању курикуларних, социјалних и лидерских вештина ученика, као и на њихову перспективу у областима као што су грађанско васпитање, глобализација и етика, углавном су неспорни. Међутим, контекст улога наставника драматично се мења, ученици доносе нове снаге и комплексне изазове за педагошке односе, док доживљавамо суптилне, али континуиране промене (обрте) у друштвима који су неопходни услови успешног живота одраслих. Способност да обезбеде инспирацију и трансформативни импулс за ученике сада је повезан с тим како наставник разуме софистициране вештине ученика у областима као што су технологија и комуникације, јединствене изазове за ученике који долазе из ратом захваћених подручја и културолошки разноврсних позадина и заједничке оријентације многих младих људи ка социјалној правди и једнакости.

Наставници, исто тако, морају имати разумевања начина стицања знања потребних ученицима да би успели у свету који је, сада, веома другачији од онога у којем су живели наставници када су били млади. Сугерисано је овде да ученици улазе у животе одраслих у многоликом, променљивом, технологијомвођеном и многоструко повезаном свету. Импликације ових претпоставки о ученицима и наставницима за програме образовања наставника јесу далекосежне и дубоке.

У књизи *A Whole New Mind: Moving from the Information Age to the Conceptual Age*, Данијел Пинк (Pink, 2005) прави сличне рефлексије о овој промени парадигме када предлаже следеће: будућност света лежаће у лидерству појединаца који су у стању да мисле и имају успеха у креативним, уметничким и холистичким стеченим знањима; то су они који су у стању да разумеју и осмисле значење широког подручја. Појам редуccionистичког и аналитичког мишљења као примарне основе економског и социополитичког успеха описује се као застарео. Ауторовим речима, „капацитети 'левог дела мозга' који покрећу информатичко доба – неопходни су, али нису више довољни“ (Pink, 2005, стр. 3).

Он тврди да се професионални и персонални успех (напредовање) у свету будућности ослањају, сада много више, на квалитете „десног мозга“, што укључује инвентивност, проналажење смисла у комплексном и емпатију. Његова истицања не одричу потребу наставника да

задрже ниво одговорности за промовисање и неговање процеса и резултата учења који би утицали на способности ученика да буду економски успешни; али он заступа став да се она морају ширити у оне који доминирају функцијама „десног мозга“. Ови предлози, додати појмовима грађанског и општег добра, који се све више и интензивније шире у нашим образовним аспирацијама, имају импликације за данашње наставнике; морали бисмо разматрати идентитет наставника и његова знања у проширеној форми. Области које би могле бити примери ових разматрања јесу образовање за глобализацију и образовање повезано с интеграцијом технологија.

Образовање у глобализованом друштву јесте концепт у развоју који захтева скрутинизован приступ учењу с оријентацијом на социјалну правду и еколошку одрживост, у свету који постаје све мањи због технологије, путовања и посебно софистицираног разумевања проблема климатских промена, опасности за здравље и политичке и економске међузависности, а све оне се шире ван националних и државних граница.

Упркос континуираној напетости око специфичних дефиниција глобалног образовања, чини се да има мало аргумената који су ван монолитног појма интернационализма или претпоставке доминантности западњачког културног модела. Аутори као што су Али Абди и Линет Шулиц (Ali Abdi & Lynette Shultz, 2008) сугеришу да је „најбољи случај“ глобалног грађанског – организација човечанства да се одговарајуће адресирају критични проблеми у свету кроз економске, политичке и социјалне односе. Или, како то Пајк тврди

„да је за глобално образовање, уколико је то образовање за глобализам, неопходно да развија моделе и методе који ће нас оспособити, ученике и наставнике, да спремно концептуализујемо универзални хаотички карактер света у коме живимо [...]; све наше судбине су испреплетене, и образовање мора бити признато као део органског и здравог процеса промена у којем млади људи играју активну улогу у обликовању сопствене будућности“ (Pike, 1996, стр. 10).

Конверзација је од виталног значаја за разликовање глобализације од кроскултурног ангажмана. Образовати ученика да види оно што је иза видљивог, значи ангажовати га у процесима трансформација и дубљем размишљању, попут оног да разуме и схвати западњачку позицију *привилегија*, која се често рефлектује на проблеме и питања диверзитета, моћи и правде, и да након тога крене ка интернализацији одговорности повезаној с том привилегијом.

Истраживачка заједница може помоћи творцима политике да информисано одлучују о глобализацији, настави и образовању и припреми наставника у академској обуци. Прво, важно је да се опишу реалности глобализације (има их много) и њихов утицај на школе, наставнике и образовање наставника, као и да се помогне практичарима да развију дубље разумевање и потпуније схватање о њима. Друго, крајње критично је да се концептуализују проблеми који извиру из ових реалности и развију теоријске претпоставке корисне творцима политика, али и практичарима, да унапреде и примене ефикасне наставне праксе. Треће, неопходно је да се емпијски потврде ови концепти и претпоставке како би се потенцијално штетне последице политичких одлука могле ублажити.

Две сукобљене перспективе, у последњих неколико десетина година, суочиле су се у намери да концептуализују реалности глобализације и релевантне проблеме образовања. Свака од њих, или обе, предлагала је и понудила различита решења ових проблема (Torres, 2002). Ове перспективе нуди снажне, али различите импликације за промене у настави и обуци наставника, и свака од њих суочава се с растућом *диверсификацијом учионица*, која је делом последица глобализоване економије. Користећи се различитим изворима, привлачењем и лако се користећи јефтином радном снагом, у сталној потражи за потенцијалним тржиштима у свету, глобална економија доприноси повећању миграција из сиромашних у богатије области, из руралних у градске области, и из земаља у развоју у оне које су развијене (Garcia et al., 2010). Ове миграције креирају и интензификују културну, расну и социоекономску различитост популације ученика у многим земљама, што даље компликује одговорност школских система да припреме своје ученике *pro et contra* глобализације (Banks, 2008).

Прва је *економски императивна перспектива* (Zhao, 2010). Заступници оваквог погледа генерално претпостављају да компететивност у глобалној економији опстојава у капацитету да развија иновативне производе који могу бити намењени широком распону конзумента; затим пронаћи ефикасне начине да се лоцирају, дистрибуирају и користе ресурси; и понудити одговарајуће ефикасне услуге за такве производе и производњу, и тржиште широм света (Spring, 1998).

Да би се такмичили у глобалној арили, за нације је неопходно да развијају нове идеје и решавају проблеме успешно, сарађују и комуницирају с другима ефикасно, као и да се прилагођавају и функционишу флексибилно у различитим контекстима и окружењима (Stromquist, 2002). У таквој мисији најбитнија је потреба да се развију сасвим одређене врсте специјализованих знања, вештина и вредности радно ангажованих појединаца и група. То подразумева науке, математику и технолошку писменост; компетенције мултијезичке комуникације (оралне и читалачке); спремност и способност да се разумеју различите културе и искористи такво знање за рад за различитим појединцима (Longview Foundation, 2008).

Из ове перспективе посматрајући, једна од најважнијих одговорности наставника јесте опремити будућу радну снагу наведеним квалитетима (компетенцијама). Међутим, наставници се виде као слабо припремљени да остваре и сусретну се с овим одговорностима (Tatto, 2007). Као последица, амбициозни курикулуми и наставни стандарди, систем процена и вредновања, као и програми професионалног развоја успостављени су и имплементирани да би трансформисали наставну праксу, да се прилагоди стандардизацији у продукцији и производним процесима (Merryfield, 1997; Tatto, 2006). Међутим, ове промене нису истражене пажљиво, па претпоставке сачињене о ефикасној настави и учењу у вези с овом перспективом нису у потпуности испитане (Delandshire & Petrosky, 2004; Loomis, Rodriguez & Tillman, 2008).

За разлику и као контраст економско-императивној перспективи стоји *перспектива критичког оштрија*, по којој се глобализација схвата (види) као резултат политичких и пословних одлука да се помогне мултинационалним корпорацијама да остварују максималне профите



(Burbules & Torres, 2000). Глобални капитализам се види као редуковање националних образовних система на прости супсектор својих економија, што је донело несагледиву беду милионима људи у целом свету (Apple, 2001; McLaren & Farahmandpur, 2001). Из ове перспективе, најважнији задаци националних школских система јесу да припреме грађане да буду привржени и посвећени социјалној правди и људским правима; да стекну и усвоје критичку (само)свест, неопходна знања и вештине за активно учествовање у демократским процесима; као и да изграђују солидарност за отпор глобалном капитализму (Giroux, 2001).

Да би поучавали о глобалном капитализму, наставници би требало да буду припремљени да буду *јавни интелектуалци* који показују моралну визију, демонстрирају храброст и поседују аналитичко *оруђе* (*алатике*) да би могли да формирају будуће грађане да буду учесници у критичкој демократији (Bates, 2008; Freire, 1970; Giroux & McLaren, 1986; McLaren & Farahmandpur, 2001). Наставници би требало да разумеју како шире социјалне снаге утичу на школовање, школство и курикулум; да повезују своје наставне праксе с тим како се моћ користи у широј друштвеној заједници; као и да остварују потребе и задовољавају интересе маргинализованих појединаца и потлачених група – да свему томе дају централно место у својим наставним праксама (McLaren & Farahmandpur, 2001). Образовање и академска обука наставника, за заступнике перспективе критичког отпора, јесу део ширег *револуционарног покрета* који би морао бити осетљив на различитости у социјалним и политичким интересима, као и на потребе различитих конституената, посебно оних који су сиромашни и оних лишених грађанских права (Bates, 2008; Kumashiro, 2010). Курикулум и инструкција у академској обуци наставника требало би да буду фокусирани на помоћ будућим наставницима да развију капацитете да изазивају и стварају промене у својим културолошким и лингвистичким комплексним учioniцама, користећи своја критичка (персонална) и професионална знања заједно с оним знањима која стичу (добивају) од својих ученика (Ball, 2009).

*Перспектива економског имплементирања* побрала је снажну политичку и правну подршку с реформама курикулума, вредновања, наставе и наставника, које стандардизује оно што ученици треба да знају, како да уче, како да наставници процењују постигнућа ученика, и како би наставници требало да се припремају (National Board for Professional Teaching Standards, 2002). Ипак, овакве реформе, иако утицајне, такође се суочавају са изазовима. Овакве реформе сударају се с локалном контролом школских менаџмената, финансија и курикулума, као и с индивидуализованим наставним нормама које су укорењене у социолошким, политичким и економским културама (Delandshere & Petrosky, 2004). Штавише, ове реформе су у конфликту с врстама респонзивног учења, поузданог и неопходног за поучавање и наставу с различитим ученицима. Такве наставне праксе засноване су на дубоком наставничком разумевању карактеристика ученика као индивидуалностима с посебним културолошким, расним, језичким и социоекономским основама, контекстима и традицијама који утичу и на учење и на подучавање (Gay, 2000; Ladson-Billings, 1994). Образовање и обука наставника за диверзитет имплицирају пажљиво селектирање кандидата и структурирање њиховог наставног искуства за ближе



(интензивније) контакте с контекстима (*backgrounds*) ученика, као и школа, заједнице и породица (Garcia et al., 2010; Ladson-Billings, 1999).

Утицај *перспективе критичког отпора* на конципирање образовних политика и пракси био је ограничен. Ова перспектива имала је минимални утицај у обликовању постојећих политика у вези с курикулумом, наставе и образовања наставника. Са својом револуционарном агендом реформе наставе и обуке (образовања) наставника, она није успела да обезбеди политичку подршку снажних интересних група које доминирају у постојећим политичким системима (Kumashiro, 2010). Стога, популарне и политички активне, уједињене снаге међу различитим маргинализованим групама биће неопходне да би балансирале моћ у постојећем систему. Међутим, ови чиниоци често имају супротстављене (конфликтне) интересе у глобализованој економији, што уједињење и јединство чини тешко остваривим. Једни би могли да препознају радну имиграцију као резултат опресије, док би други могли добровољну имиграцију видети као прилику за социјалну мобилност (Ogbu, 1983; Ogbu & Simons, 1994).

Истраживања која подржавају било перспективу економског императива, било перспективу критичког отпора недовољно су развијена. Обе перспективе су тумачене на основу ограниченог посматрања, у чијем фокусу су били глобализација и њен утицај на образовање, наставу и образовање наставника. Заступници перспективе економског императива капитализовани су на потребама за компететивном радном снагом и заснивају своје агенде реформи на бенифитима обуке и обучавања овакве радне снаге, док често не успевају да препознају потенцијално девастирајуће консеквенце глобализације на друштво, културу и традицију. Док пажљиво посматрају патњу коју глобализација изазива маргинализованим групама, заступници перспективе критичког отпора често не успевају да препознају да глобализација може битно и суштински да побољша животе милиона људи и да оно што се дешава на једном месту и у једној земљи јесте *компликовано* (*intricately*) повезано с тим шта се дешава у другим местима и земљама. Као што је Мајкл Епл истакао, оваква ситуација и ови односи јесу веома важан део реалитета глобализације и требало би да се размотре веома озбиљно у започињању, развоју и имплементацији било које реформске агенде (Apple, 2000).

Многе од претпоставки на којима се заснивају политике и реформске иницијативе заслужују даља испитивања, артикулације и верификације, тако да би се основе знања (основна знања) могле развијати у водич конструкције и имплементације политике и праксе повезане с глобализацијом (Cuban, 1993). На пример, из перспективе економског императива, претпоставка да успостављени стандарди курикулума и система вредновања могу водити ка квалитетнијој настави и вишим постигнућима ученика није у потпуности поткрепљена. Слично, из перспективе критичког отпора, последице револуционарних програма за наставнике и учење ученика нису довољно добро ни успешно артикулисани.

Тежак је, мада неопходан, задатак развити темељно и коренито разумевање утицаја глобализације и концептуализовати потребе и проблеме обликоване глобализацијом, као оне које се тичу наставе и образовања наставника. Утицаји глобализације на наставу и образовање

наставника изнова се појављују (искрсавају и у настајању), па и подаци који су неопходни за верификације претпоставки глобализације у појединим земљама често су недостатни (недовољни) (Hiebert, 1999).

Следећи перспективу критичког отпора, Епл констатује да је, у ово време глобализације, за разумевање проблема образовања наставника неопходно да се докучи однос између економских, политичких и културолошких напора и борби других нација и држава у свету и оних у САД. Да би се развило такво разумевање и иницирао ефикасан отпор утицају глобализације, истраживачи би требало да користе различите теоријске, историјске и емпиријске изворе који су изразито политички; затим да репозиционирају углове посматрања и размишљања; и размишљају рационално уместо да се просто ослоне на само један теоријски оквир. Епл (Apple, 2000) моделује такво једно репозиционирање и релациону анализу, користећи критичку литературу коју су развили научници различитих традиција у различитим државама, како би остварио и развио комплексну слику о односу образовања и обуке наставника у САД и економских, политичких и друштвених проблема, и напорима и борби у другим деловима света. Коначно, он је поставио неколико принципа који могу водити и усмеравати критичке едукаторе да разумеју како је образовање наставника ситуирано унутар глобализације, као и да партиципирају у борби и напорима против штетних утицаја глобалног капитализма.

Мада артикулише перспективу критичког отпора, Епл још увек оставља пропонентне агенде критичког отпора с неколико озбиљних изазова које се чине историјским карактеристикама ове перспективе (Ball, 2009). Како они могу генерисати довољну политичку и финансијску подршку из постојећег система за обликовање и провођење политике повезане с наставом и образовањем наставника великих размера? Како би могли инкорпорисати и актуелизовати револуционарне идеале и принципе у специфичне курикулуме и наставне праксе кроз постојеће програме и у постојећим програмима образовања наставника? Да ли ће њихови курикулуми и инструкције бити ефикасни у утицају наставе и образовања наставника на борбу против глобалног капитализма?

Променио се однос између државе и *професионалаца*. У суштини, кретање ка малој и јакој држави која се све више руководи потребама тржишта изгледа да неминовно води ка умањивању професионалне моћи и статуса (Menter et al., 1997, стр. 57). Менаџерство ту има средишње место. Менаџеријализам треба да „доведе до културне трансформације која ће професионалне идентитете учинити пријемчивијима за захтеве клијената и спољашње процењивање“ (Menter et al., 1997, стр. 91). Оно треба да оправда фундаменталне промене у професионалним праксама и учини да их људи усвоје. Такође, треба да заузда енергију и обесхрабри неслагање.

Крајњи ефекти су материјални и идеолошки. Они укључују стално инсистирање да се обезбеди „строгост која недостаје у понашању највећег броја наставника, напредак који се процењује искључиво на основу онога што се може проверити тестовима тог типа и развој врло неугодног схватања одговорности наставника које се уклапало у шире уверење политике која

заговара одузимање професионалне контроле јавним сервисима и заснивање такозване потрошачке контроле путем тржишне структуре“ (O’Hear, 1994, 65–66).

Какви су наставници потребни модерном друштву и, посебно, модерној школи? Да ли систем образовања наставника заиста одговара на потребе школа, друштва и изазова у модерном свету? Питања као што су ова, разматрана су и анализирана перманентно, без обзира на време када су укључена у дискусију. Савремени наставници имају тешкоће да прате промене у модерном и брзо растућем и развијајућем свету. Процеси глобализације приморавају друштва на специфичне акције и деловања и уводе одређене промене – промене у начину мишљења и менталитета у намери да се прилагодимо променљивој стварности. Ови процеси захтевају да друштва уведу нове механизме који би обезбедили прилагодљивост на нове ситуације и на најбољи могући начин. С друштвене тачке гледишта, најбољи и најједноставнији начин да се суочимо с овим изазовима јесте инвенстирање у образовање и обучити наставнике да остваре захтеве – наставнике који би били изворни водичи ученика и оне који представљају подршку родитељима и локалној заједници; наставнике који ће управљати индивидуалним развојем ученика, који ће водити рачуна о личним очекивањима ученика, њиховим потенцијалима, способностима и предиспозицијама; наставнике који разумеју родитеље, који их укључују у непосредну сарадњу са школом; и, коначно, наставнике који обезбеђују менталну и физичку сигурност ученицима.

Процеси глобализације су процеси у којима тржишта и економије појединачних земаља постају мање или више зависни једни од других, као резултат континуираних повећања динамика добара, услуга, капитала и размене људи. Процеси глобализације могу се описати као процеси креирања једне економије и једног светског (глобалног) тржишта. Интеграција у оквиру ЕУ једна је од фаза глобализације. Међутим, вредно је приметити да су неки процеси (као на пример регионализација) контрадикторни процесима глобализације. Сличне референце могу се правити европској економији која на сасвим посебан начин као да „гаси сама себе“ и од економија изван ЕУ. Као што је наглашено, глобализација је постала компонента јавног друштвеног дијалога (Essary, 2007). Стога, има директан утицај на задатке школе.

Процеси глобализације захтевају од школе да припреми ученике да *изграју* будуће друштвене улоге и, посебно, да ефикасно функционишу у савременим демократским друштвима, с нагласком на ефикасно функционисање на тржишту радне снаге. Поента је опремити их да буду у стању да се такмиче за позицију с другим потенцијалним кандидатима, не само у својој већ и у било којој земљи. Према Јангу (Yang, 2004), школе би требало да пруже ученицима одговарајуће знање и вештине које се морају схватити као разумевање стварности кроз лично искуство и емоционалне реакције са светом објеката и специфичних ситуација, које га окружују. Такво знање треба да претходи одговарајуће осмишљеном и организованом процесу учења, које ће довести до суштинских промена у перспективи индивидуалне визије и перцепције света (O’Sullivan, 2008).

Имајући наведено на уму, могли бисмо назначити (наговестити) најважније задатке с којима се наставници суочавају у ери глобализације. Ови задаци су директно повезани с идентитетом наставника. У односу на и према прилагођеном приступу Грејема и Фелпса (Graham and Phelps, 2003), најважнији задаци наставника у модерном свету укључују:

1. разумевање (схватање) и рад у одређеном школском систему;
2. развијање вештина и умећа, као и примењених стратегија и метода;
3. поучавање у контексту проширених постојећих програма;
4. интегрисање теорије с праксом;
5. одговарање на друштвене захтеве и проблеме;
6. креирање атмосфере која би убрзала и унапредила учење;
7. рад у групи као члан тима;
8. усвајање и обликовање навика целоживотног учења.

Наставници који већ раде морали би да промене своје идеје и филозофије о томе шта то значи бити наставник – не бити непогрешиви експерт у свом пољу експертизе, већ експерт у поучавању и процесима учења. Требало би да делују, према Грејему и Фелпсу (Graham and Phelps, 2003), као експерти за учење, у значењу дефинисаном код Ертмера и Њубаја (Graham and Phelps, 2003), који знају и способни су да делују, планирају, посматрају и вреднују сопствене акције.

Наставници су јединственом положају, јер имају проширене могућности да посматрају наставу и у њој учествују, током целокупног персоналног и професионалног живота (за време академске обуке шегртују у посматрању) (Lortie, 2002). Овакво биографско разумевање наставе наставља да се развија и модификује све док наставник учествује у интеракцији с различитим људима и у контекстима образовања и поучавања, све даље и све више обликујући и усавршавајући сопствено разумевање наставе. Не постоји крајња тачка овог развоја; то је одвијајући и развијајући процес разумевања – шта значи бити наставник и константно, мада можда суптилно, преобликовање кроз интеракције с другим људима и контекстима.

Улоге наставника представљају склоп разумевања и схватања о томе шта значи бити наставник у (за)датом контексту. Оно је социоисторијско конструисано, институционално одржавано и контекстуализовано на школском нивоу да би се одговорило на потребе заједнице (Bullough, Gitlin & Goldstein, 1984).

„Наставници заузимају институционалне позиције које су обликоване истовременим захтевима технократске памети и идеалима опште и јавне услуге“ (Bullough et al., 1984, стр. 346).

Настава се уобичајено види као уско технички, услужни и посао бриге о младима. Уобичајено схватање прожима образовне институције и ограничава, али не одређује, улоге доступне наставницима.

Наставници имају активну улогу у развоју професионалног идентитета. Флорио-Руан (Florio-Ruane, 2002) сматра да настава није само видљиви образац или невидљиви сценарио

„видљиве норме и правила наставе нису одлучујуће. Наставници задржавају довољно предузимљивости да делују на нов, креативан начин [...] настава је уређена и респонзивна на норме и стандарде, али и импровизационална и респонзивна на друге учеснике“ (исто, стр. 209).

Идентитет наставника, као аналитичко „сочиво“, даје и допушта фокус на комплексне, ситуиране и флуидне особине које појединци доносе са собом када се спремају и реализују наставу. Заснован и изграђен на проучавањима из области антропологије, студија књижевности и социјалне психологије, идентитет наставника се разматра и третира као однос између наслеђених црта и особина и оних који се појављују кроз макро и микро социјалне структуре (Holland, Lachiocotte, Skinner & Cain, 1998; Bakhtin in Holquist, 1990; Mead, 1964).

Међутим, макро и микро није лако раздвојити у свакодневној интерактивности; уместо тога, раса, класа и пол су широке структуралне категорије које су ипак, и поред тога, компликовано уткани у производњу нашег свакодневног искуства. „Људи не делују према припадности социјалним класама или социјалним системима; они делују према ситуацијама“ (Woods, 1996, стр. 34).

Идентитет истиче како појединац посредује у настави, повлачећи из различитих области социјалног позиционирања, искустава и ресурса да усвоји професионална сопства на партикуларан начин. Појединци су суауторизовани од тих структура, док исто тако ауторизују себе, бирајући да делују на начин да се поравнавају са сопственим саморазумевањима (Goffman, 1959; Linde, 1993). Идентитет наставника осветљава полуге за активно делатно посредовање у појединцима – наставницима и ово обелодањује процесе којима појединци могу постати свеснији сопственог професионалног развоја. Када су улоге и идентитет у једној *врсти*, наставници искусе консонанцу (слагање) између персоналних циљева и очекивања (из) програма, али имају лимитиране прилике и шансе за професионални раст и развој. Неслагање, међутим, прави дисонанцу, па наставници користе персонално искуство или друге ресурсе да им се обрате за раздвајање између персоналних циљева и програмских очекивања.

Као што је претходно споменуто, појединци наставници разумеју, посредују и трансформишу заједничка схватања о настави да би се повезали са сопственим интересима, искуствима и циљевима, али то није праволинијски процес који би био у потпуности одричан и који поништава утицаје обуке и образовања наставника.

Испоставља се, на један занимљив начин, да упркос сталним реформама, образовна пракса остаје изузетно стабилна. Наставници су се нашли на ватреној линији ових нових притисака и изазова и на разне начине се критикују због опструкције промена, због лоше обавештености о свету ван школа, или због неуспеха да задрже традиције ауторитативних предавача. У многим земљама, наставници пате од кризе професионалног идентитета, примају контрадикторне поруке о томе какав би требало да имају приступ свом раду. Дарлинг-Хамонд и други (Darling-

Hammond et al., 1983, стр. 286), као и Лотон (Lawton, 1986), идентификовали су четири сасвим различите концепције онога што се од наставника очекује:

1. настава као рад: активности наставника требало би рационално планирати, администратори би требало да их програмски организују, а наставници да буду одговорни само за реализацију програмских садржаја;
2. настава као занат: настава се у овој концепцији види као неопходан репертоар специјализованих техника и као овладавање тим техникама, а наставник мора да овлада општим правилима њихове примене;
3. настава као професија: наставнику не треба само репертоар специјализованих техника већ и способност да одлучи када би ове технике требало применити (респонзивно деловање наставника), што подразумева да је овладао одговарајућим теоријским знањима;
4. настава као уметност: заснива се не само на професионалном знању и вештинама већ и на групи личних потенцијала који су јединствено дефинисани; технике и њихова примена могу бити новоуведене, неконвенционалне и непредвидљиве.

Истовремено, свака нова иницијатива за коју се очекује да буде примењена у школама успех дугује напорима и залагању наставника. Нимало не изненађује што се наставници жале да су растрзани. Они су, наравно, свесни опадања свог друштвеног статуса, али и чињенице да се, истовремено, пред њих постављају професионални захтеви далеко озбиљнији него раније. Од њих се пречесто тражи да реализују наставу у недовољно опремљеним и лоше одржаваним зградама, да трпе последице финансијских ограничења и наслеђа једне утицајне истраживачке традиције која је била смишљена да покаже да додатни материјални ресурси не доводе ни до какве разлике у погледу резултата образовања.

Док наставници изражавају забринутост у вези са својим могућностима да обезбеде квалитетно образовање, у многим земљама постоји званична забринутост у погледу стручних и личних квалификација оних који тек закорачују у наставничку професију. Изражени су и страхови да се талентовани дипломци неће ни бавити овом професијом и да наставници који су већ стекли праксу траже друге послове. Међутим, док типологија концепције улоге наставника и њихових дужности помаже при илустрацији целокупне ситуације, ретко кад је јасно како би требало да раде добри наставници и шта се од њих очекује. Као што основна сврха и функције школовања захтевају суштинско поновно вредновање у светлу садашњих очекивања и могућности (савремена школа би требало да преноси знања савременог света), исто тако је потребно и одговарајуће појашњење у погледу професионалних дужности наставника.

Како било, у ери у којој је образовање постало ствар *компетиентности на тржишту конзумента*, стандарде не контролишу увек и у потпуности чланови (припадници) професије. Напротив, растући је тренд контроле наставника од бирократских структура и усмеравања у пракси од спољашњих посматрача.



Тако Харис (Harris, 1994) констатује:

„[...] историја показује снижавање статуса и утицаја наставника; губитак аутономије; деструкцију здравља; погоршање услова удружено са аномијом; повећање спољашње контроле. Бројни показатељи описују промене улога наставника у покушају да се инструментализују и претворе у *агентије маркетинг-менаџментна образовања*. Наставници губе моћ да контролишу основне услове свог рада“ (исто, стр. 108).

Воде се дебате, такође, и о *статусу професије* (Robertson, 2000):

„Настава и поучавање, као професија и као историјски важан фактор социјалне мобилности и запошљавања, маргинализована је. Контролишући услове, друштво претвара наставнике, који то нису никада били, у маргиналну категорију са некомпетентним појединцима“ (исто, стр. 1–3).

У таквом систему контроле, није необично што се успоставља дискурс око стандарда, ефикасности, компетенција, кључних перформанси и других (сличних) концепата. Џонсон и Рејд (Johnson & Reid, 1999) примећују да дискурс, као што је овај, фаворизује

„[...]прецизност у мерењу и квантификацији као процес *процесишења и оздрављења* организација као што је образовање. Капацитети и квалитети наставника конструкције су техничко-рационалног дискурса. Он обезбеђује *норме* за процену ефикасности наставника и оправдање за *експлицитнију интервенцију* у посао наставника. Слично томе, сва пракса повезана са наставом и усавршавањем наставе се прецењује противно *стандาร์ดима обликованима у доминантном дискурсу*“ (исто, стр. 192).

Постмодерни контекст, у коме је све подложно преиспитивању, нуди сумњив оквир, комплексан и обртну склон сценарио у промишљању проблема стандарда у образовању.

„Ниједан процес процене система не може бити потпуно свеобухватан, тачан, стабилан да би обезбедио *истину о суштини учења и поучавања*“ (Hargreaves, 2001, стр. 58).

Без стандарда, суштина професије је неодбрањива. Проблем квалитетног учења и квалитетне наставе повезан је с демонстрацијом осетљивости на потребе ученика и наставника. Неке потребе су предмет дуготрајне пажње, а неке су постале акутне у последње време.

Верованја о квалитетној настави и учењу *капсулирана* су у четири кључна елемента који допуштају да утврдимо најјаче и најслабије аргументе о овим питањима.

1. Први сугерише да се професионални развој наставника односи на актуелне и будуће проблеме у настави и учењу. У најбољем случају, овакви ставови истичу позив да се професионални развој реализује *са, за и од наставника* (па је он *колаборативан, генеративан и освећен процес*).

2. Друго, „неки резултати и постигнућа ученика нису онакви какви бисмо желели да буду“. Засновани су на веровању да су „најбољи наставници *виштални*, у интеракцији са социјалним,



материјалним, и културним контекстом“. Ови наставници, општеприхваћено је становиште, најбољи су пут за приступ проблему *квалификација*.

3. Много тога се одвија ван контроле наставника (код неких истраживача ово јеу вези с ентропијом пословног контекста). Ова карактеристика је повезана с реконцептуализацијом и репозиционирањем *наставника* као неког ко „производи знања“. Ово је, такође, повезано са статусом професије.

4. Кључно, „учимо ученике ономе што им вероватно неће требати у будућности“. Нагласак је, овде, на потрази за знањем будућности. Повезано је са *конфронтиацијом реалног света* са иновативним променама које захтевају креативност као разрешење.

„Будућност је већ са нама – у образовању!“ (Luke & Mayer, 2000, стр. 11), иако многи системи и меритократске наставне праксе одбијају да је прихвате. Нова усмерења у образовању и настави требало би да воде рачуна о:

- технологијама и економијама које истичу проблем консеквенци брзог развоја и комплекснијих удруживања капитала;
- хибридне културе и популације су ван традиционалних дефиниција *заједнице ученика, школе и породице*;
- општа криза политике потребних и довољних знања (још од Спутњика);
- агресивна неолиберална дефиниција „државног интервенционизма и одговорности“ која води приватизацији и маркетизацији свих облика и нивоа образовања, укључујући и образовање наставника“ (Luke, 2000, стр. 7).

Дајсон (Dyson, 2003) констатује да још увек постоји нелагода у вези с бинарном логиком: захтеви–одговори; теорија–пракса; професија–вештина; образовање наставника – обука наставника. Неки сматрају да би границе између теорије и праксе требало реконфигурисати применом „призме критичке педагогије и културолошких истраживања“ (Segall, 2001, стр. 226). Парадигматичан пример, у том смислу, јесте Жиру (Giroux, 1996) који разликује *педагогију теорије* од *педагогије теоретизирања (теоретизирања)*, чиме отвара могућност контекста учења и поучавања (наставе) као простора „фундаментално посвећеном *постављању питања*“ (Green, 2001).

## УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Глобализација је моћна. Утицаји које она има на образовање кроз образовне политике на националном и државном нивоу јесу утицаји и на наставне праксе и образовање наставника. Међутим, наше разумевање овог утицаја на нивоу је теоријских претпоставки са ништа мање него само анегдотским посматрањима као подршком. Теоријске претпоставке о глобализацији

заслужују даље концептуализације коришћењем различитих перспектива и научноистраживачких традиција са емпиријском верификацијом. Надамо се да је ово само мали допринос важној дебати о бољем разумевању реалности ере глобализације и њеног утицаја на наставу и образовање наставника.

## ЛИТЕРАТУРА

- Apple, M. W. (2001). „Markets, standards, teaching, and teacher education“. *Journal of Teacher Education*, 52(3): 182–196.
- Ball, A. F. (2009). „Toward a theory of generative change in culturally and linguistically complex classrooms“. *American Educational Research Journal*, 46(1): 45–72.
- Banks, J. A. (2008). „Diversity, group identity, and citizenship education in a global age“. *Educational Researcher*, 37(3): 129–139.
- Bates, R. (2008). „Teacher education in a global context: Towards a defensible theory of teacher education“. *Journal of Education for Teaching*, 34(4): 277–293.
- Burbules, N. C., Torres, C. A. (Eds.) (2000). *Globalization and education: Critical perspectives*. New York: Routledge.
- Cuban, L. (1993). *How teachers taught: Constancy and change in American classrooms, 1890–1990* (2nd ed.). New York: Teachers College Press.
- Darling-Hammond, L., Cobb, V. L. (1996). „The changing context of teacher education“, у F. B. Murray (Ed.). *The teacher educator's handbook: Building a knowledge base for the preparation of teachers*. San Francisco, CA: Jossey-Bass, стр. 14–60.
- Delandshere, G., Petrosky, A. (2004). „Political rationales and ideological stances of the standards-based reform of teacher education in the US“. *Teaching and Teacher Education*, 20: 1–15.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Herder & Herder.
- García, E., Arias, M. B., Murri, N.J.H., Serna, C. (2010). „Developing responsive teachers: A challenge for a demographic reality“. *Journal of Teacher Education*, 61(1–2): 132–142.
- Gay, G. (2000). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice*. New York: Teachers College Press.
- Giroux, H. A. (2001). „Teachers, public life, and curriculum reform“. *Peabody Journal of Education*, 69(3): 35–47.
- Giroux, H. A., McLaren, P. (1986). „Teacher education and the politics of engagement: The case for democratic schooling“. *Harvard Educational Review*, 53(3): 213–238.
- Hiebert, J. (1999). „Relationships between research and the NCTM standards“. *Journal for Research in Mathematics Education*, 30(1): 3–19.

- Kumashiro, K. K. (2010). „Seeing the bigger picture: Troubling movements to end teacher education“. *Journal of Teacher Education*, 61(1–2): 56–65.
- Ladson-Billings, G. (1994). *The dreamkeepers: Successful teachers of African American children*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Ladson-Billings, G. (1999). „Preparing teachers for diversity: Historical perspectives, current trends, and future directions“, у L. Darling-Hammond, G. Sykes (Eds.). *Handbook of policy and practice*. San Francisco, CA: Jossey Bass, стр. 86–124.
- Longview Foundation. (2008). *Teacher preparation for the global age: The imperative for change*. Silver Spring, MD: Author.
- Loomis, S., Rodriguez, J., Tillman, R. (2008). „Developing into similarity: Global teacher education in the twenty-first century“. *European Journal of Teacher Education*, 31(3): 233–245.
- McLaren, P., Farahmandpur, R. (2001). „Teaching against globalization and the new imperialism: Toward a revolutionary pedagogy“. *Journal of Teacher Education*, 52(2): 136–150.
- Merryfield, M. (1997). „A framework for teacher education in global perspectives“, у: M. Merryfield, E. Jarchow, S. Pickert (Eds.). *Preparing teachers to teach global perspectives*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press: 1–24.
- National Board for Professional Teaching Standards (2002). *What teachers should know and be able to do*. Arlington, VA: Author.
- National Council for Accreditation of Teacher Education (2002). *Professional standards for the accreditation of schools, colleges, and departments of education*. Washington, DC: Author.
- National Council for the Social Studies (1994). *Expectations of excellence: Curriculum standards for social studies*. Washington, DC: Author.
- National Council of Teachers of English & International Reading Association (1996). *Standards for the English language arts*. Urbana, IL: Authors.
- National Council of Teachers of Mathematics (2000). *Principles and standards for school mathematics*. Reston, VA: Author.
- National Governors Association (2008). *Benchmarking for success: Ensuring U.S. students receive a world-class education*. Washington, DC: Author.
- National Research Council (1989). *Everybody counts: A report to the nation on the future of mathematics education*. Washington, DC: National Academy Press.
- National Research Council (1996). *National science education standards*. Washington, DC: National Academy Press.
- Nebres, B. F. (1999). „International benchmarking as a way to improve school mathematics achievement in the era of globalization“, у: G. Kaiser, E. Luna, L. Huntley (Eds.), *International comparison in mathematics education*. Philadelphia, PA: Falmer, стр. 200–212.
- Ogbu, J. U. (1983). „Minority status and schooling in plural societies“. *Comparative Education Review*, 27(2): 168–190.

Ogbu, J. U., Simons, H. D. (1994). *Cultural models of school achievement: A quantitative test of Ogbu's theory* (A Comparative Study No. Project 12). Berkeley: University of California, Berkeley.

Spring, J. (1998). *Education and the rise of the global economy*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Stromquist, N. (2002). *Education in a globalized world: The connectivity of economic power, technology, and knowledge*. New York: Routledge.

Stromquist, N. P., Monkman, K. (2000). *Globalization and education: Integration and contestation across cultures*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Tatto, M. T. (2006). „Education reform and the global regulation of teachers' education, development, and work: A cross-cultural analysis“. *International Journal of Educational Research*, 45(4–5): 231–241.

Tatto, M. T. (Ed.) (2007). *Reforming teaching globally*. Oxford, UK: Symposium Books.

Tatto, M. T., Schulle, J., Senk, S., Ingvarson, L., Peck, R., Rowley, G. (2008). *Teacher Education and Development Study in Mathematics (TEDS-M): Policy, practice, and readiness to teach primary and secondary mathematics. Conceptual framework*. East Lansing: Teacher Education and Development International Study Center, College of Education, Michigan State University.

Torres, C. A. (2002). „Globalization, education, and citizenship: Solidarity versus markets?“. *American Educational Research Journal*, 39(2): 363–378.

Zhao, Y. (2010). „Preparing globally competent teachers: A new imperative for teacher education“. *Journal of Teacher Education*, 61(5): 422–431.

PREDRAG Ž. ŽIVKOVIĆ

## IDENTITIES AND ROLES OF TEACHERS IN THE GLOBALIZED SOCIETY

### SUMMARY

Recent theoretical conceptualization and philosophical approaches to education, training and retraining of teachers emphasize the importance of an authentic understanding of the nature of the process of teaching and learning, as well as of their autonomous construction and reconstruction (phenomenological and constructivist paradigm). In the light of this holistic approach, the author, in this paper, raises an issue on the relationship between allocated and gained identifications of teachers (the identity for others and identity for themselves).

In this paper, the identities of teacher and their roles are considered as a specific form of auto-categorization, and of understanding the reality through interpretation of personal experiences and emotional intereaction with the world that surrounds them. In this context, the most important tasks and roles of teachers could be: self-understanding in the defined school environment; developing skills, strategies and applicable methods; the expansion of current programmes; the integration of theory and practice; proactive response to social demands and problems; the creation of productive atmosphere for teaching and learning; collaborative and cooperative behaviour; the acquisition of habits and skills for lifelong learning.

Two mutually opposing perspectives are described: economic imperative (the focus is on developing very specific types of useful and specialized knowledge, skills and values in business), and the critical resistance (the critique of globalization which is seen as a result of political and business decisions to help multinational corporations to secure the maximum available gain, wherein the educational system is only the sub-sector of economy).

In this paper, the identity of teachers is associated with the process of homogenization, acculturation, accommodation and assimilation. The impact of globalization on teacher training and teaching is described; the problems and issues that arise from this reality (global, local and “glocal”) are conceptualized.

**KEYWORDS:** teacher's identity, globalization, the role of teachers, holistic approach.

ВИТАЛИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ ЗОТОВ<sup>1</sup>

АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ АЛЕКСЕЕНКО

ИРИНА ВЛАДИМИРОВНА АНЦИФЕРОВА

Курская академия государственной и муниципальной службы, Россия

## ОСОБЕННОСТИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В МОНОЭТНИЧЕСКОМ РЕГИОНЕ

---

Население многих регионов мира становится все более разнородным по этническому составу, культуре и образу жизни. Регионы России не являются исключением. К сожалению, этот закономерный процесс нередко ведёт к усилению межнациональной напряжённости. Состояние межэтнических отношений зависит от эволюции идентичности различных социальных, территориальных и этнических групп, подчас весьма быстрой в условиях прогресса системы массовой и транспортной коммуникаций. В этом случае интерес представляет исследование изменения межнациональных отношений в моноэтнических и моноконфессиональных регионах, к которым следует отнести Курскую область в Российской Федерации. Несмотря на приграничное с Украиной положение и усилившиеся миграционные потоки из Украины, Молдовы, Армении и Узбекистана, в регионе удельный вес представителей различных национальностей достигает 4% от общей численности населения региона, а 96% – это русское население. Такой состав данного региона должен быть учтён как один из главных факторов, от которых зависит его общественно-политическая и социально-экономическая стабильность.

Центром регионального развития Академии госслужбы в целях выявления характера межнациональных взаимоотношений населения в 2016 году проведено социологическое исследование. Основные задачи данного исследования – это изучение состояния межэтнических отношений в регионе; выявление отношения населения региона к трудовым мигрантам; выявление возможных причин, влияющих на возникновение межнациональных конфликтных проявлений.

Полученные данные позволяют сделать вывод, что имеющееся в регионе межнациональное согласие является не столь стабильным и изменение миграционной ситуации может привести к нарастанию социальной напряжённости. Исследование фиксирует, что в массовом сознании присутствует образ мигранта как потенциального носителя конфликтности и необходимость идти на конфликт с ним для отстаивания своих интересов, что при определённых обстоятельствах может изменить межнациональную ситуацию в худшую сторону.

**КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** межнациональные отношения, моноэтнический регион, миграция, трудовая миграция.

---

<sup>1</sup> om\_zotova@mail.ru

В течение всего XX века наблюдается интенсивное расширение миграционных потоков, а в начале XXI века феномен миграции стал составляющим фактором всех глобальных изменений. Собственно сама глобализация в значительной степени интенсифицировала этот процесс.

Население многих регионов мира становится все более разнородным по этническому составу, культуре и образу жизни. Регионы России не являются исключением. Миграционные процессы играют значимую роль в социально-экономическом и демографическом развитии Российской Федерации. За последние два десятилетия миграционный прирост в значительной степени компенсировал более половины естественной убыли населения.

Этнически однородными принято считать те территориальные образования, где национальные меньшинства составляют менее 5% населения, а доля одного этноса превышает 95% от общей численности населения. По материалам Всероссийской переписи населения 2010 года, в Курской области удельный вес проживающих представителей различных национальностей без учёта русского населения и иностранных мигрантов достигает 4% от общей численности населения региона, и это несмотря на приграничное с Украиной положение и усилившиеся миграционные потоки из Украины, Молдовы, Армении и Узбекистана. Такой национальный состав Курской области позволяет отнести её к моноэтническим приграничным регионам.

Масштабы внешней миграции в области таковы, что сильно не меняют общей этнической картины в течении жизни одного поколения. Но в то же время следует отметить, что в сравнении с 1959 годом, численность русского населения сократилась как в количественном измерении (с 1 456 350 до 1 036 561 человек), так и в удельном весе (с 98,18% до 96,48% от указавших национальность или до 91,97% от всех жителей региона). Население Курского региона становится все более разнородным по этническому составу, культуре и образу жизни. Это результат интернационализации хозяйства и всей общественной жизни, роста международных и внутригосударственных миграций, увеличения числа смешанных браков. Но, к сожалению, этот закономерный процесс нередко ведёт к усилению межнациональной напряжённости. В этом случае интерес представляет исследование изменения межнациональных отношений в моноэтнических и моноконфессиональных регионах, к которым следует отнести Курскую область в Российской Федерации, для обеспечения одной из базовых целей государственной миграционной политики Российской Федерации – обеспечение национальной безопасности Российской Федерации, максимальная защищённость, комфортность и благополучие населения Российской Федерации.

Моноэтнический состав Курской области должен быть учтён как один из главных факторов, от которых зависит общественно-политическая и социально-экономическая стабильность на российско-украинской границе. А это требует проведения взвешенной миграционной политики. В то же время, по данным Курскстата в 2015 году на территорию области прибыло 24 351 человек, что на 31% больше, чем в 2014 году. Миграционный прирост населения



Курской области за 2015 год составил 7 814 человек. Это в два раза больше, чем за соответствующий период предыдущего года. Более 70% мигрантов прибыли из Украины, Молдовы, Армении и Узбекистана. В относительном выражении миграционный прирост за счёт обмена со странами СНГ в январе–декабре 2016 года в Курской области составил 9‰, что тоже выше среднероссийских. Население региона, хотя в целом и незначительно, продолжало увеличиваться и за счёт миграционного обмена с другими странами (не входящими в СНГ) (0,8‰ за январь–декабрь 2016 года) (Щербакова, 2017).

Причём положительное сальдо миграции в регионе на 42% обеспечивалось за счёт прироста городского населения и на 58% – сельского, при этом за 2015 год численность сельского населения за счёт миграционного прироста увеличилась на 2,7 тыс. человек. Наиболее привлекательными для прибывающих в Курскую область являются районы, которые являются сопредельными с территорией Украины, а также районы, тяготеющие к областному центру или крупным промышленным моногородам. В этих муниципальных образованиях миграционный прирост сельского населения на протяжении двух последних лет является положительным. За период с января по апрель 2016 года в область прибыло 12 456 человек, из них 4 260 относятся к международным мигрантам. Таким образом, на сегодняшний день можно говорить о тенденции усиления миграционных потоков в регионе, причём большая часть прибывающих в область людей являются представителями различных этнических групп и зачастую являются носителями иноэтничной культуры.

В условиях глобализации российского общества внешняя миграция приобретает особое значение и требует пристального внимания органов власти. В социологии основное внимание уделяется проблемам, связанным с адаптацией мигрантов к новому социальному, культурному, этническому окружению (Мукомель, 2017; Похлебаева, 2005). Привлекательность, либо отталкивающий потенциал территорий выбытия и прибытия в значительной мере зависят от межличностных взаимоотношений, наличия сообществ мигрантов-земляков, родственных и дружеских связей, исторических традиций, отражающих прежний миграционный опыт этнической группы и т. п. Возможность нарастания социальной напряжённости, дестабилизация имеющегося в регионе межнационального согласия послужили основанием для проведения в 2016 году социологического опроса населения Курской области. Данное исследование стало частью многоуровневого мониторинга сферы межэтнических и миграционных отношений в регионе (Анциферова, 2015; Анциферова и Зотов, 2016; Ефремов, Алексеенко и Салова, 2015; Зотов и Березуцкая, 2011), а его результаты – основой для рекомендаций по разработке положений миграционной политики (Гайдукова и Годунова, 2014; Зотов и Березуцкая, 2012; Петрова и Анциферова, 2015).

## МЕТОДЫ

Центром регионального развития ГОАУ ВО Курской области «Курская академия государственной и муниципальной службы» (ЦРР Академии госслужбы) в целях выявления

характера межнациональных взаимоотношений с 29 ноября по 2 декабря 2016 года было проведено социологическое исследование. Аналогичный опрос проводился в 2015 и в 2014 году, что позволяет нам выявить динамику изучаемых вопросов. Сотрудниками ЦРР Академии госслужбы в 2016 году было опрошено 2 100 человек, из них: 1 500 человек городского населения и 600 – сельского, в 2015 году – 1 745 респондентов, а в 2014 году – 1 722. Исследование проводилось, как методом интервьюирования населения, так и методом анкетирования по месту работы и месту жительства респондентов. Контроль качества осуществлялся посредством постоянного анализа результатов анкет, проверялась полнота и правильность их заполнения. Принявшие участие в опросах жители региона ответили на ряд вопросов, заключённых в смысловые блоки: оценка межнациональных отношений на территории области; отношение жителей к трудовым мигрантам; причины и пути разрешения межнациональных конфликтов.

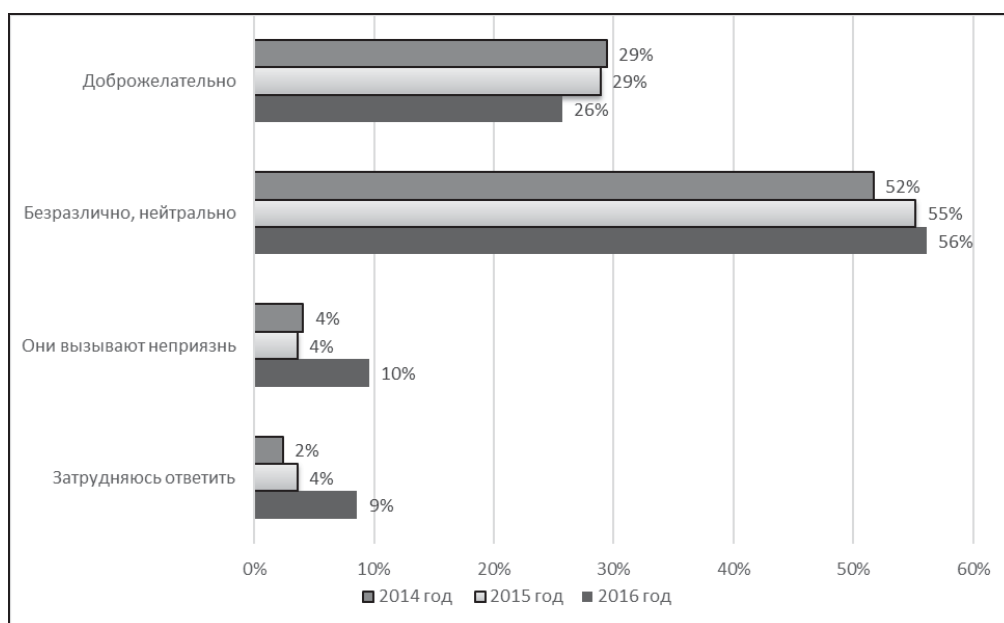
## РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

### 1. Оценка межнациональных отношений на территории приграничного региона

В последние годы Россия столкнулась с экономическим кризисом, международными санкциями, повышением валютного курса, ослаблением рубля, понижением уровня жизни большей части населения, в связи с этим в стране наблюдались признаки нарастания социальной напряжённости в различных регионах. Одновременно с этим, в разгар украинского кризиса в российских масс-медиа появилась информация о тысячах беженцев из Украины, которая, правда, в марте 2014 года представителями соответствующих миграционных структур России была опровергнута. Но вышеназванные факторы породили опасение о росте напряжённости в межнациональных отношениях. Поэтому одним из главных вопросов исследования в изучении межнациональных взаимоотношений на территории муниципальных образований Курской области было выявление отношения курян к людям другой национальности<sup>2</sup>.

Результаты опроса показали (рис. 1), что 56% респондентов нейтрально, а в большей степени даже с безразличием относятся к людям другого этноса. Четверть опрошенных (26%) заявили о доброжелательном отношении к другим народам, если сравнивать с предыдущими годами, то в 2015 и 2014 году этот показатель был равен 29%. Большая часть населения приграничного региона проявляют нейтральное отношение к людям другой национальности.

<sup>2</sup> Под национальностью, прежде всего, в исследовании понимается этническая принадлежность респондентов.



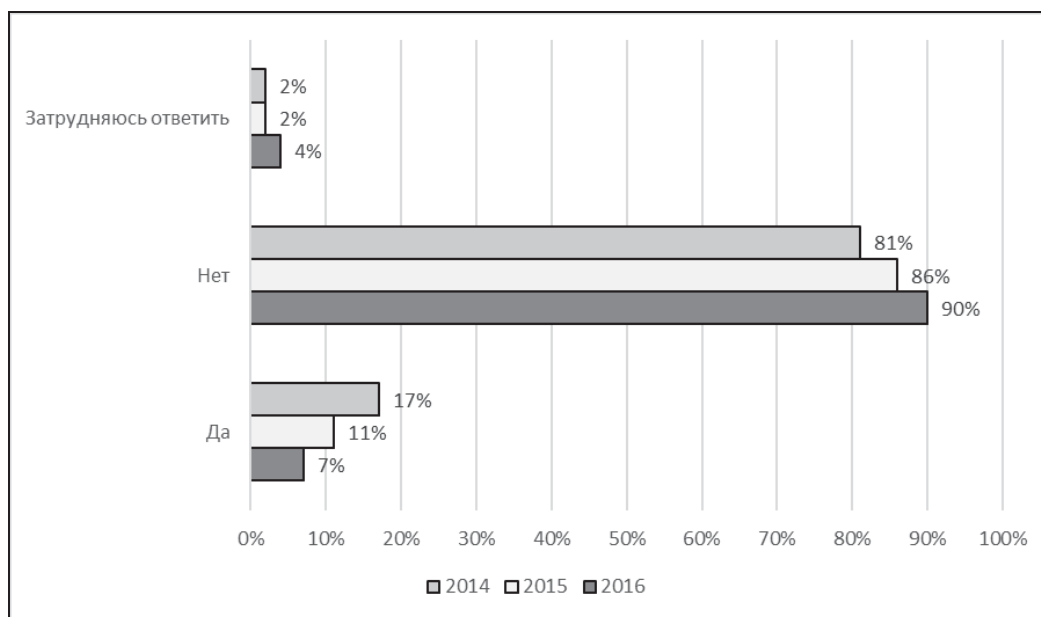
**Рисунок 1.** Распределение ответов на вопрос: «Как Вы относитесь к людям другой национальности?», в %

**Графикон 1.** Дистрибуција одговора на питање: „Какав је Ваш однос према људима друге националности?“, у %

Таким образом, Курскую область характеризует относительно благоприятная ситуация в сфере межэтнических отношений, в особенности в части проявления толерантности этнического большинства к меньшинствам, то есть принимающего сообщества к иммигрантам.

Межнациональный конфликт представляет собой открытый конфликт бытового и (или) криминального характера с участием лиц различных национальностей (этносов), обладающий значительным потенциалом привлечения большого количества участников, в ходе которого в мотивах действий как минимум одной из сторон конфликта преобладает неприязненное отношение к иной стороне (сторонам) конфликта вследствие принадлежности к различным национальностям (этносам), странам происхождения. На вопросы «Приходилось ли Вам в повседневной жизни сталкиваться с конфликтами на межэтнической почве?» (Рисунок 2) и «Если «Да», то при столкновении с конфликтом на межэтнической почве, какую позицию занимали Вы?», 90% респондентов ответили, что никогда не сталкивались с подобными конфликтами, в 2015 году так ответили 86%, а в 2014 году – 81%. Те опрошенные, кто явился свидетелем или участником столкновения, их доля составила 7%, всячески содействовали мирному разрешению конфликта (38%), не вмешивались (32%), но в то же время 30% участников такого конфликта поддержали людей своей национальности. Стоит отметить, что сельское население в большей степени, нежели городское, стремится решить конфликты на

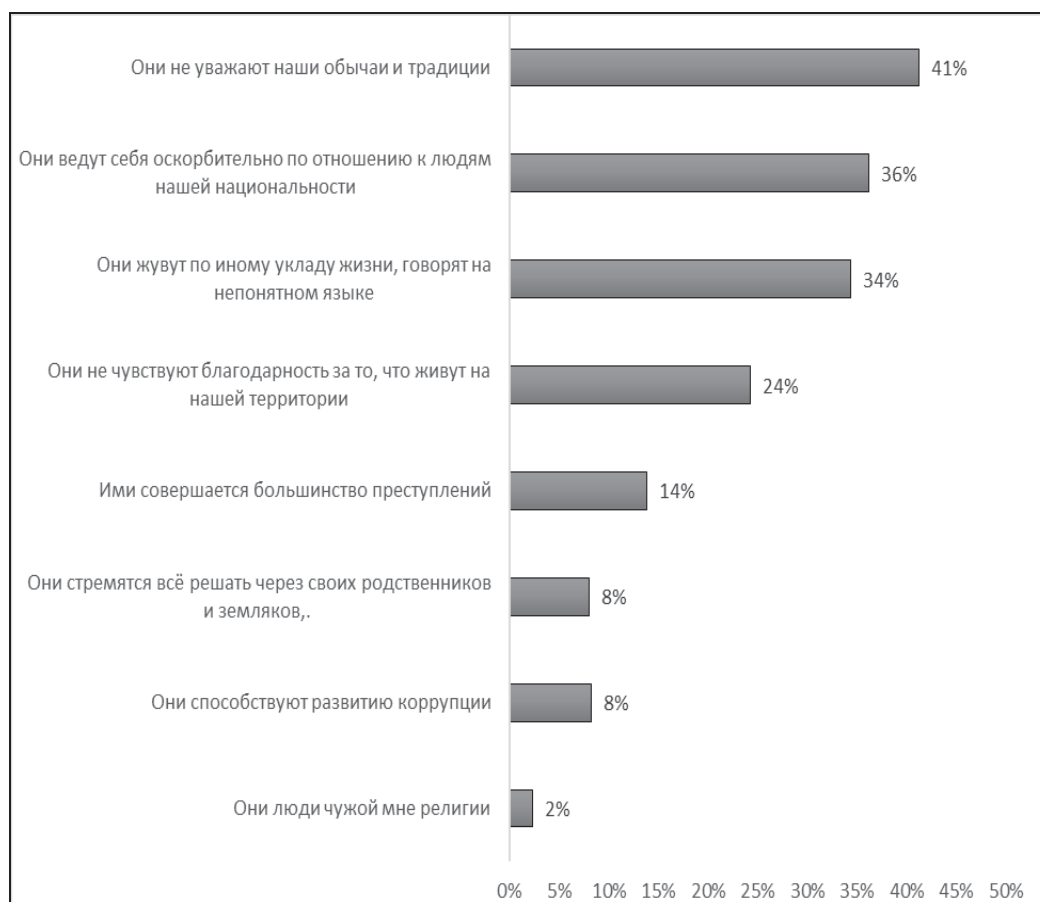
межэтнической почве мирным путём. Так же следует зафиксировать тот факт, что в 2016 году заметно сократилась доля респондентов, которые идут на конфликт с людьми другой национальности.



**Рисунок 2.** Распределение ответов на вопрос: «Приходилось ли Вам в повседневной жизни сталкиваться с конфликтами на межнациональной почве?», в %

**Графикон 2.** Дистрибуција одговора на питање: „Да ли сте били у ситуацији да се суочите са међуетничким сукобима у Вашем свакодневном животу?“, у %

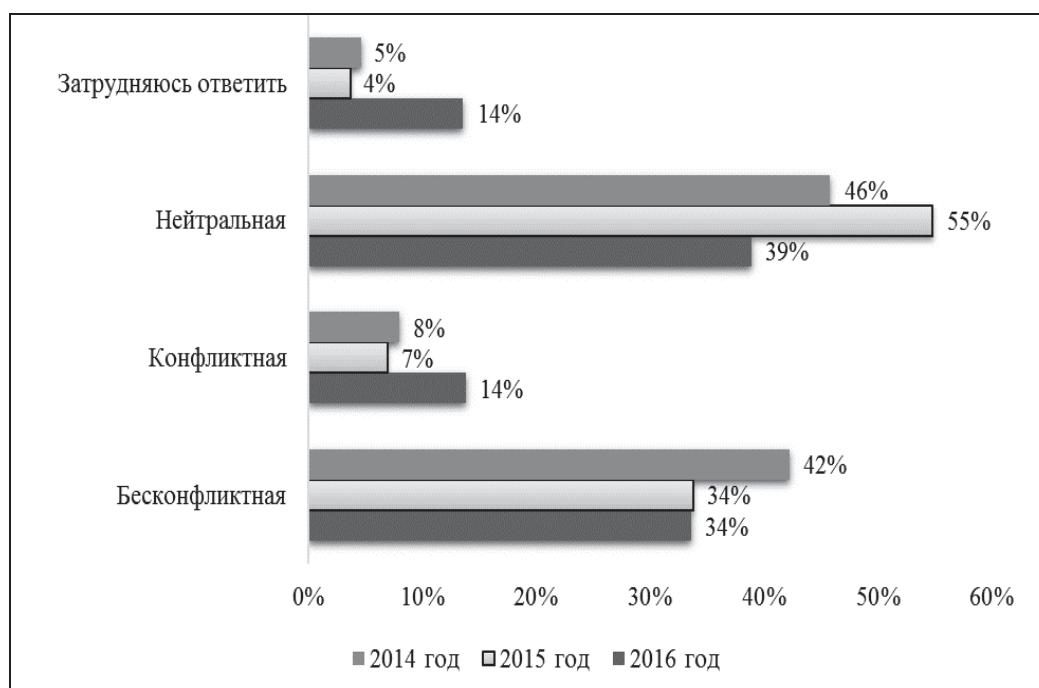
89% жителей региона, принявших участие в исследовании, считают комфортным жить по соседству с людьми другой национальности. 12% респондентов ответили, что жить по соседству с людьми другого этноса некомфортно, притом основными причинами дискомфорта являются: неуважительное отношение к традициям и обычаям русских как коренного населения (41%); оскорбительное поведение по отношению к ним (36%); иной уклад жизни и непонятный язык речи (34%); отсутствие чувства благодарности за то, что живут на территории Российской Федерации (24%) (рис. 3).



**Рисунок 3.** Распределение ответов на вопрос: «Почему Вам не комфортно жить по соседству с людьми другой национальности?», в %

**Графикон 3.** Дистрибуција одговора на питање: „Зашто вам није пријатно да живите у суседству с људима друге националности?“, у %

В ходе оценки ситуации с межнациональными отношениями в России, в Курской области и в месте проживания респондента, была выявлена следующая динамика показателей (рис. 4). В 2016 году резко (на 10% по сравнению с 2014 годом) выросло количество опрошенных, которые характеризуют межнациональные отношения как конфликтные, а также практически в три раза увеличилось количество респондентов, затруднившихся определить ситуацию в данной сфере общественных отношений (с 5% до 14%). По всей видимости, обеспокоенность значительной части респондентов ситуацией в сфере межнациональных отношений в Курской области обусловлена, прежде всего, нарастанием потоков трудовых мигрантов.



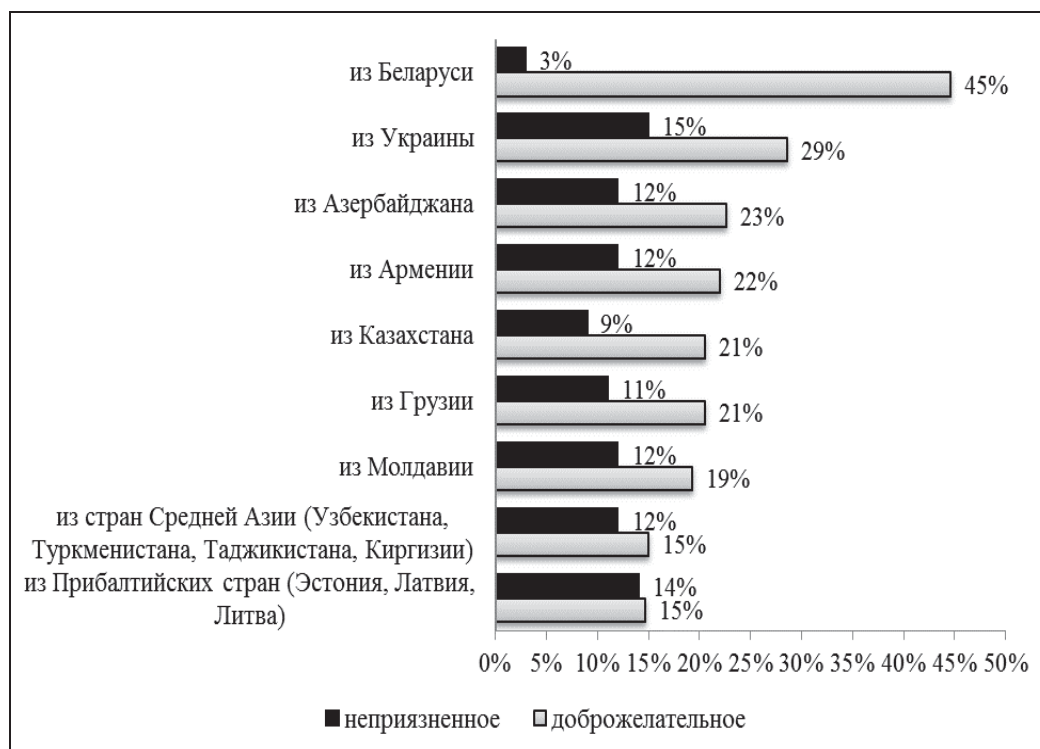
**Рисунок 4.** Мнение респондентов о ситуации с межнациональными отношениями в регионе, в %

**Графикон 4.** Мишљење испитаника о стању у међуетничким односима у региону, у %

## 2. Отношение жителей Курской области к трудовым мигрантам

Миграция населения имеет ярко выраженный экономический характер, обусловленный в первую очередь поисками нового места приложения труда (Ионцев, 1999, с. 370), при этом другие миграционные потоки аккумулирует в себе, как правило, наиболее трудоспособное население, попадающее в конечном итоге на национальные рынки рабочей силы. А пограничный характер исследуемого региона ведёт к тому, что миграционные потоки характеризуются интенсивностью и вынужденностью смены места жительства из-за непрекращающихся конфликтов и острой внутривнутриполитической обстановки в Украине. Несмотря на экономический кризис, мигранты продолжают прибывать в регион, как ни парадоксально, в первую очередь, по причине поиска более высоких заработков. В итоге проблемы вынужденного переселения населения, проблемы адаптации и интеграции вынужденных мигрантов приобрели в последнее время для руководства Курской области важное социально-экономическое и политическое значение.

Данное исследование позволило выявить отношение жителей региона к трудовым мигрантам из стран бывшего Советского Союза, проживающих на территории Курской губернии. Результаты опроса показали, что доброжелательное отношение к мигрантам испытывают курыне к мигрантам из Беларуси (45%), Украины (29%), Азербайджана (23%) и Армении (22%) (рис. 4).



**Рисунок 5.** Соотношение неприязненного / доброжелательного отношения жителей региона к трудовым мигрантам из стран бывшего Советского союза, в %

**Графикон 4.** Корелација између непријатељског / добронамерног односа становништва области према радним мигрантима из земаља бившег Совјетског Савеза, у %

Высокий процент позитивного отношения к мигрантам из Украины и Беларуси можно объяснить тем, что они имеют такие же славянские корни, что и коренное население Курской области.

Негативно куряне относятся к мигрантам из Прибалтийских стран (Эстонии, Латвии, Литвы), что связано с ориентацией населения последних на европейские страны, с критикой России и ущемлением гражданских прав русских на своей территории. Также, помимо неприязненного отношения к мигрантам Прибалтийских стран, в тройку лидеров вошли трудовые мигранты из: Украины, Таджикистана и Узбекистана. Появление в этом списке граждан Украины связано как с нарастанием общего негативного отношения к происходящему в этой стране, так и с ростом трудовых мигрантов в общем потоке.

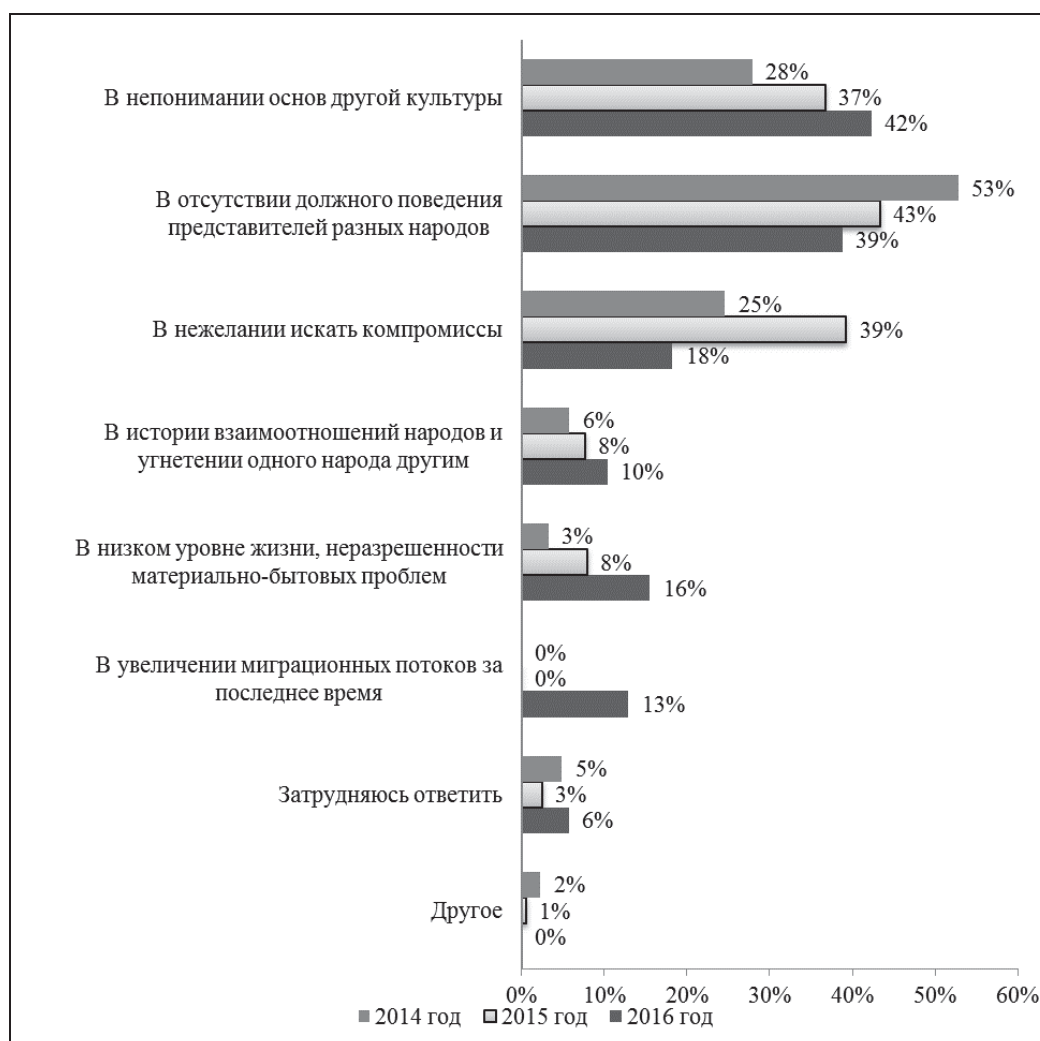


### 3. Причины и пути разрешения межнациональных конфликтов

В данном исследовании рассмотрена межличностная категория возникновения конфликтов. Так, субъективные мнения респондентов сошлись на таких причинах межнациональных конфликтов, как: непонимание основ другой культуры (42% в 2016 году, в 2015 году – 37%, в 2014 году – 28%), отсутствие должного поведения представителей разных народов (39%, 43%, 53% соответственно), нежелание разных народов искать компромиссы (18%, 39%, 25%) (рис. 5). Стоит отметить, что в последнее время значительно увеличилось количество миграционных потоков из стран ближнего зарубежья, в связи с этим, в 2016 году 13% курян выделяют этот фактор, как одну из причин возникновения межнациональных конфликтов.

Респондентам так же была предложена возможность высказать своё мнение в отношении причин возникновения межнациональных конфликтов. Опрошенное население указало на такие причины, как «низкая грамотность», «ощущение превосходства одних наций над другими», «зависть и злость», «разная вера», «оккупационная Конституция РФ».

При ответе на вопрос «Каковы, на Ваш взгляд, пути разрешения межнациональных конфликтов?» (рис. 6) мнение респондентов в исследуемый период оказались схожими. Так в 2014, 2015 и 2016 годах около половины курян считали, что регулятором разрешения конфликтов должно выступать государство, органы, ответственные за государственную политику в сфере миграции. Но в то же время следует отметить, что в 2015 году опрошенные отмечали, что люди сами должны искать пути межнационального согласия (за это высказалось 2/3 опрошенных).



**Рисунок 6.** Распределение ответов на вопрос: «Каковы, на Ваш взгляд, причины межнациональных конфликтов?», в %.

**Графикон 5.** Дистрибуција одговора на питање: „Шта су, по Вашем мишљењу, узроци међуетничких сукоба?“, у %.



**Рисунок 7.** Распределение ответов на вопрос: «Каковы, на Ваш взгляд, пути разрешения межнациональных конфликтов?», в %.

**Графикон 6.** Дистрибуција одговора на питање: „На који начин се, по вашем мишљењу, могу решавати међуетнички сукоба?“, у %.

Часть респондентов предложили свои пути решения межнациональных конфликтов: «создать во всех республиках общество социальной справедливости», «объединение славян», «комплексный подход во главе с равенством всех перед законом при наличии честных судов», «соблюдение основ этики», «воспитание».

## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Моноэтничные регионы с низкими иммиграционными показателями, подобные Курской области, в целом отличаются высоким уровнем межэтнического согласия и толерантным отношением населения к этническим меньшинствам, что делает его определенным анклавом в мире нарастающих миграционных процессов. Представленные данные говорят о том, что в регионе ситуация в сфере межэтнических отношений на протяжении последних трёх лет не меняется и остаётся нейтральной, сильно выраженных проблем в межэтнических отношениях не наблюдается. Проанализировав сложившиеся отношения к трудовым мигрантам из стран бывшего Советского Союза, можем сделать вывод, что жители приграничного региона, в

большей степени, безразлично относятся к другим народам, работающим на территории Курской области. Наблюдаемая низкая межэтническая напряжённость обеспечивается и поддерживается в регионе за счёт системной работы различных органов государственной власти. Проводимая превентивная миграционная политика, основанная на профилактических мероприятиях, способствует укреплению межэтнических и межконфессиональных отношений населения Курской области. При этом следует отметить, что формирование единой национальной идеи невозможно без учёта иногда даже полярных воззрений представителей различных этнических сообществ и религиозных групп.

Но при всей положительной динамике полученные данные позволяют сделать вывод, что имеющееся в регионе межнациональное согласие является не столь стабильным и изменение миграционной ситуации может привести к нарастанию социальной, а затем и политической напряжённости. Но в то же время вызывает опасения тот факт, что в массовом сознании присутствует образ мигранта как потенциального носителя конфликтности с одной стороны и возможности идти на конфликт с ним с другой стороны, что ещё раз подтверждает при определённых обстоятельствах возможность изменения межнациональной ситуации в области в худшую. И это потребует новых подходов к миграционной политике, способствующей достижению и поддержанию баланса интересов всех акторов, затронутых миграционными процессами.

#### СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

Анциферова, Н. Г. (2015). Межэтнические и межкультурные отношения в моноэтническом приграничном регионе: состояние и тенденции развития (на примере Курской области). В: *Научный руководитель*, № 2 (9), с. 10–15.

Анциферова, Н. Г. и Зотов, В. В. (2016). Население о миграционных процессах в моноэтническом регионе. В: *Парадигмальные основания государственного управления: социально-экономическая перспектива*, В 2 ч. Ч. 2, с.128–131 (сборник научных статей международной научной конференции). Курск: Изд-во Академии госслужбы.

Гайдукова, И. Б. и Годунова, Ю. Ю. (2014). Регулирование межнациональных отношений в Российской Федерации: проблемы и перспективы. В: *Духовная ситуация времени. Россия XXI век*, 2014, № 2 (3), с. 48–52.

Ефремов, В. С., Алексеенко, А. И. и Салова, И. А. (2015). Межнациональные и межконфессиональные отношения населения Курской области. В: *Парадигмальные основания государственного управления: сравнительный анализ опыта регионов стран СНГ* (Сборник научных статей IV международной научной конференции в рамках XV межрегиональной универсальной оптово-розничной Курской Коренской ярмарки), с. 172–176. Курск: Изд-во Академии госслужбы.

Зотов, В. В. и Березуцкая, Е. С. (2011). Общественное мнение населения моноэтнического региона о роли иностранных трудовых мигрантов в социально-экономическом развитии. В: *Ученые записки Российского государственного социального университета*, № 6, с. 18–22.

Зотов, В. В. и Березуцкая, Е. С. (2012). Совершенствование государственной миграционной политики в условиях инновационного развития Российской Федерации. В: *Общество: социология, психология, педагогика*, № 1, с. 33–36.

Ионцев, В. А. (1999). Международная миграция населения: теория и история изучения. Москва: ДИАЛОГ МГУ.

Мукомель, В. (2017). Методические и практические аспекты изучения интеграции иммигрантов: специфика постсоветского пространства. В: Ж. Зайончковская, И. Молодикова, В. Мукомель (ред.). *Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие*. Москва: Центр миграционных исследований.

Петрова, В. А. и Анциферова, Н. Г. (2015). Пути совершенствования современной миграционной политики Российской Федерации. В: *Государство и общество: вчера, сегодня, завтра. Серия: Социология*, № 14 (1), с. 85–91.

Похлебаева, А. В. (2005). Понятие миграции и ее классификация. В: *Журнал международного права и международных отношений*, № 3, с. 4–14.

Щербакова, Е. (2017). В 2016 году за счёт миграционного обмена со странами СНГ увеличилось население 82 регионов, за счет миграционного обмена с другими регионами России – 16. В: *Демоскоп Weekly* (онлайн), 2017, № 719, 720. Режим доступа свободный <http://demoscope.ru/weekly/2017/0719/barom04.php> [Дата обращения 30.06.2017].

ВИТАЛИЈ ВЛАДИМИРОВИЧ ЗОТОВ  
АЛЕКСАНДАР ИВАНОВИЧ АЛЕКСЕЈЕНКО  
ИРИНА ВЛАДИМИРОВНА АНЦИФЕРОВА

## СПЕЦИФИЧНОСТИ МЕЋУНАЦИОНАЛНИХ ПРОЦЕСА У МОНОЕТНИЧКОМ РЕГИОНУ

### РЕЗИМЕ

Становништво у многим регионима света постаје све хетерогеније по свом етничком саставу, култури и начину живота. Региони Русије нису изузетак. Нажалост, тај закономерни процес често доводи до повећања међуетничких тензија. Стање у међуетничким односима зависи од еволуције идентитета различитих социјалних, територијалних и етничких група која се понекад веома брзо одвија у условима експанзије масовне комуникације и саобраћаја. Зато је занимљиво истраживање промена у међунационалним односима у моноетничким и моноконфесионалним регионима каква је и Курска област у Руској Федерацији. Упркос близини Украјине и све већим миграционим токовима из Украјине, Молдавије, Јерменије и Узбекистана, у региону само 4% укупног становништва чине представници различитих националности, док 96% чини руско становништво. Такав састав становништва Курске области треба сматрати једним од главних чинилаца од којих зависи њена друштвенополитичка и социјално-економска стабилност.

Центар за регионални развој Академије за државну управу спровео је 2016. године социолошко истраживање карактера међунационалних односа у региону. Основни задаци тог истраживања су: проучавање стања у међуетничким односима у региону, идентификација односа становништва према радним мигрантима као и идентификација могућих узрока који доводе до појаве међунационалних конфликта.

Приказани подаци показују да се ситуација у сфери међуетничких односа у Курској области у протекле три године није променила и остаје неутрална, као и да нема изражених проблема у међуетничким односима у региону. Према резултатима научног истраживања Курск је регион са веома ниским међуетничким тензијама. Овакво стање одржава се захваљујући систематском раду разних државних органа. Анализирајући постојећи однос према радним мигрантима из земаља бившег Совјетског Савеза можемо закључити да су становници пограничног региона углавном равнодушни према другим народима који раде у пограничном региону. Спровођена политика и њене превентивне мере доприносе одржавању стабилности међуетничких и међуконфесионалних односа становништва.

Треба напоменути да је формирање јединствене националне идеје немогуће без узимања у обзир понекад чак и супротних ставова представника различитих етничких заједница и верских група. Истовремено, добијени подаци омогућавају нам да закључимо да међунационална хармонија која постоји у региону није потпуно стабилна, а промене миграционе ситуације могу довести до повећања социјалних тензија. Посебно је забрињавајуће то, што у масовној свести постоји, с једне стране, имиџ мигранта као потенцијалног изазивача сукоба, а с друге стране могућност сукобљавања с њим, што под одређеним околностима отвара могућност погоршања етничке ситуације у региону. И то већ захтева нове приступе миграционе политике која доприноси постизању и одржавању равнотеже интереса свих актера погођених миграционим процесима.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** међуетнички односи, моноетнички регион, миграције, радна миграција, међуетнички конфликти.

ЗОЈА Б. ИЛИЋ ДУХАНЦИЈА<sup>1</sup>  
Универзитет у Приштини са седиштем у  
Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА – ПРИМЕР ИСЛАМСКЕ КУЛТУРЕ

---

**САЖЕТАК:** Овај рад ће се бавити културном глобализацијом као једним од аспеката глобализације у којем најочигледније могу да се читају ефекти овог, као и с њим повезаних феномена. Бављење културном глобализацијом одвешће нас до процеса глокализације, као неодвојиве од овог феномена, јер представља фузију различитих култура чији је резултат хибрид из којег се може читати друштвена клима, као и стање културног идентитета и кретање културне свести одређене групе и друштва. У фокусу рада биће исламска култура и њена синергија с глобалним културним изразима и процесима, нарочито западним. Рад ће покушати да прикаже резултат оваквог сусрета на примеру позитивне и конструктивне исламске глокализације у виду потпуно новог уметничког израза, „калиграфита“, и посредством негативне, односно деструктивне исламске глокализације у виду видео-снимка Осаме бин Ладена. Намера је да глобализацију прикажемо као мноштво избора, где се нуде колико негативне, толико и позитивне опције и извори (само)идентификације, што је супротно виђењу глобализације као феномена који поседује квалитативну вредност изражену дихотомијом добар/лош. На крају, у раду се претпоставља да је за исход глокализације, који може бити конструктиван, али и деструктиван – битан лични избор, односно агент, актер, или агенсност.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, глокализација, исламска култура, исламска глокализација, културни идентитет

---

### УВОД

*Ми смо сви већ контаминирани једни другом.*

Kwame Anthony Appiah<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> zokeetza@gmail.com

<sup>2</sup> Професор филозофије на Универзитету Принстон и Њујоршком универзитету, мешаног, ганаамеричког порекла, рођен у Великој Британији.



*О људи, Ми вас од једног човјека и једне жене стварамо и  
на народе и племена вас дијелимо да бисте се уиознали.*

Куран, 49: 13

Последњих година, дебата о феномену глобализације учестала је како у научним, тако и у лаичким круговима. Расправе и теорије на тему економске, културне, политичке и других глобализација воде се с циљем да проникну у дубину овог сложеног феномена, а нарочито у његове ефекте у XXI веку, чији смо савременици. И овај рад ће се делом бавити феноменом глобализације. Ипак, имајући у виду широко поље које овај појам обухвата, аутор ће се ограничити на културни аспект глобализације, а затим на дихотомију глобализација: глокализација, њихов међусобни однос и оно што израња као резултат овог односа. Такође, неопходно је да се у овом раду позабавимо и теоријом културне хибридизације, јер је сама срж ове теорије – глокализација. Ипак, све наведено није само по себи циљ овог рада, већ неопходан увод у разумевање специфичне врсте глокализације, посматране у оквиру јединствене структуре – исламске културе.

Након дефинисања места глобализације и глокализације у контексту исламске културе, у раду ћемо покушати да прикажемо резултат сусрета ових феномена и његове специфичности скицавањем онога што ће аутор назвати „исламском глокализацијом“, односно резултатом који произлази када глобализација утиче на локал којим доминира исламска култура. Из рада биће јасан покушај да се објасни релативност оваквог резултата, кроз примере позитивне, а онда и негативне исламске глокализације.

С обзиром на сложеност глобализације као феномена и бројност дефиниција које га објашњавају, овај рад ће пратити теоретичаре глобализаторе, који прихватају постојање глобализације као феномена, иако је тумаче и посматрају на другачије начине (Чомски, Фридман, Робертсон, Рицер и други). Такође, рад се више помера ка оптимистичкој теорији глобализације и подржава идеју агенсности у оквиру социјалне онтологије, односно појединца као утицајног фактора приликом друштвених промена, што на крају поткрепљује идеју да је избор који доносимо онај који је квалитативно импрегнут, а не феномен као такав (или бар не сваки).

У делу о исламу и исламској култури, рад приказује специфичност муслимана чија је идеологија истовремено и религија, закон, начин живота и вредносни систем. Ислам поставља оквире култури којом доминира као свеобухватни систем, док су све остале одреднице које би иначе могле одредити неку културу, као што су нација, или географско подручје – секундарни.

У раду се постављају питања шта за муслимана представља појам глобализације, а шта појам локалног, тј. да ли је локално свуда где је ислам. Шта подразумева и колики је утицај читаве заједнице муслимана, *умме*, на доживљај националног, географског концепта локала, те како се под утицајем глобализације исламски поглед на свет мења и односи према овако сложеним и свеобухватним феноменима? Да ли је муслиман суштински против глобализације,

или је сматра добродошлом? Да ли се бори против ње, или је подржава? На нека од ових питања покушаћемо да одговоримо у раду, док ће друга остати отворена за будућа неопходна истраживања.

Како би се скицирао један од могућих одговора на питање како изгледа муслиманска глокализација, у овом рад ће бити представљена два примера, од којих је један пример позитивне глокализације с конструктивним исходом, док ће други пример бити пример негативне глокализације, с деструктивним и трагичним исходом.

### ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЛОКАЛИЗАЦИЈА – МАПИРАЊЕ

Као термин, глобализација се најраније помиње 60-их година XX века, кад се у популарној и академској литератури овај термин користио да опише процес, стање, систем и период (Steger, 2003, стр. 7; Beyer, 2007). У научној заједници постоји сагласност да је глобализација „најважнија друштвена промена у људској историји“, као и да је свеprisутна (Ritzer, 2010). Оно о чему се многи теоретичари такође слажу јесте да глобализација подразумева и обухвата мноштво аспеката који могу бити изучавани као засебни феномени, па тако у *Оксфордском крајком уводу у глобализацију* Стегер наводи да „оглобализацији треба размишљати као о мултидимензионалном сету друштвених процеса који пружају отпор свођењу на само један тематски оквир“ (Steger, 2003, стр. 12). Иако „трансформативна моћ глобализације сеже дубоко (и) у економску, политичку, технолошку и еколошку димензију савременог друштвеног живота“ (*исто*), за нас је у овом раду најважнији оквир културне глобализације, којем ћемо се вратити у наставку рада.

Што се тиче дефиниције глобализације, академици не само да се не слажу у вези с одговарајућом дефиницијом овог феномена, они се не слажу ни у вези с његовим дометом, ефектом, хронологијом и исходом у смислу политике (*policy*). Тако најпре можемо поделити теоретичаре глобализације на скептике и глобалисте, између којих се води „велика дебата о глобализацији“ (Ritzer, 2010, стр. 34–36), у којој скептици сматрају да „глобализација не постоји јер је већи део планете и значајни део људске популације потпуно, или делом, ван и чак активно искључен из процеса који се везује за глобализацију“ (*исто*).

С друге стране, глобалисти сматрају да процес глобализације постоји, обухватајући читаву планету, и да иако неки делови света нису активно у процесу глобализације, тешко је наћи део који нема баш никакав додир с њом. Осим тога, глобалисти сматрају да „утицај глобализације свакодневно јача“ (*исто*).

Овом раду је близак став глобалиста и теоретичара попут Томаса Фридмана (Thomas Friedman), Багвати Јагдиша (Bhagwati Jagdish), а користимо и теорије глобализације еминентних теоретичара као што су Ентони Гиденс (Anthony Giddens), Фредерик Џејмсон (Frederic Jameson) и Роналд Робертсон (Ronald Robertson). Тако ћемо глобализацију посматрати као

феномен који се шири различитим смеровима и на различите начине, комплексан је, повезује локале најудаљенијих делова света и нема квалитативну вредност.

Културни аспект глобализације нам је важан у овом раду јер желимо да покажемо како су културе по својој природи имале тенденцију да заобилазе физичке границе и одредбе националних држава (*истито*), те да се мешају и преплићу, одувек стварајући хибридне форме.

За културни аспект глобализације и феномен глокализације којим ћемо се бавити у овом раду важна је и „теорија културних токова“ америчког социолога Џорџа Ритцера (George Ritzer), који говори о теоријама културне хомогенизације, културне диференцијације и културне хибридизације, која је и најважнија у контексту феномена „глокализације“. Према теорији хомогенизације, културне баријере су слабе, а глобални токови јаки, што резултира тиме да културе постају све сличније једна другој. У екстремној форми, стапање даје могућност да локалне културе буду преплављене другим, моћнијим културама (Ritzer, 2010, стр. 244). Неки од аутора који објашњавају овакав поглед на концепт културне глобализације јесу и Џ. Томлинсон, А. Ападурај и други.

Ритцер такође сматра да су ове манифестације „истости“ очигледне колико на самом Западу, тако и ван њега, услед чега је сковао термин „мекдоналдизација“ (*McDonaldisation*), чиме је описао широко распрострањен социокултурни процес према којем принцип ресторана брзе хране почиње да доминира све више и другим секторима америчког, као и осталих друштва (Ritzer, 2010, стр. 263). Истој групи „песимистичних“ теоретичара спада и Бенџамин Барбер (Benjamin Barber) (Barber, 1995).

Теорија *културног диференцијализма* јесте теорија која се фокусира на баријере које спречавају токове глобализације које хомогенизују културе. Према овоме, културе тврдоглаво желе да остану другачије једна од друге. Културни диференцијализам истиче разлике између култура на које глобализација не утиче (Steger, 2003, стр. 73–75).

„Оптимистична“ група теоретичара културне глобализације се са својим песимистичним колегама слаже у погледу појачане „истости“ на пољу хомогенизације култура. Међутим, они сматрају да је исход који из овога произилази позитиван. У складу с тим долазимо и до теорије трећег културног тока – *теорије хибридизације*, где се екстерни и интерни културни токови спајају, стварајући јединствени културни хибрид, који комбинује елементе ова два. Баријере које успоравају екстерне културне токове постоје и оне спречавају нестајање локалне културе. Међутим, делови екстерне културе који успеју да се пробију, комбинују се с локалним културама и производе јединствене културне хибриде. Према Ритцеру, хибридизација је веома позитивна, чак романтична визија глобализације, као креативног процеса из којег изничу културне реалности и хетерогеност (Steger, 2003).

Став који је најближи ставу аутора овог рада јесте став теоретичара који глобализацију везују за нове форме културног израза и за креативне исходе који произлазе из сусрета глобализације и локалних култура. Тако Робертсон сматра да глобални културни токови често освежавају локалне културне нише. Објашњавајући да култура глобалног увек узима маха у локалним

ЗОЈА Б. ИЛИЋ ДУХАНЦИЈА: Глобализација и глокализација – пример исламске културе контекстима, он одбија тезу културне хомогенизације и уместо тога говори о *глокализацији* – комплексној интеракцији глобалног и локалног, коју карактерише културно позајмљивање. Слично томе, рани критичар идеје глобалне културе, Мајк Фадерстоун (Mike Fatherstone) сматра да глобализација „не производи културну униформност, већ нас чини свеснима нових нивоа диверзитета“ (Ritzer, 2010, стр. 260).

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ИСЛАМСКА КУЛТУРА – УПОЗНАВАЊЕ

Од самог настанка, ислам се не затвара у чисто сакрални оквир вере. У том смислу, Ернест Гелнер каже да снага ислама управо јесте у „његовом недвосмисленом праћењу божје поруке која се манифестује кроз регулативе друштвеног живота, као и у чињеници да кроз чврсто установљена правила дневног живота, ислам себене сакрализује... Ислам је можда друштвено захтеван, али не потиरे дуализам који чува свето од компромитовања профаног“ (Ahmad, 1994, стр. xii, Гелнеров увод). Основ система који називамо ислам представљају исламска света књига Куран, који се сматра самом (светом) речју Алаха, и Суна, што је животна пракса посланика Мухамеда, записана руком његових следбеника у хадисима (Espozito, 2002, стр. 38–58). Ова два стуба исламске вере садрже прописе и правила живота за муслимане, као и основне вредности којима муслиман треба да тежи како би водио богоугодан живот. Ипак, слепо вођење овим списима није било инхерентно првим муслиманима. Институција савета – „шуре“ подразумевала је веће најмудријих муслимана, који сурешења проблема заједнице тумачили у складу са савременим околностима.

Такође, концепт „глобалног“ је одувек био део ислама, што можемо видети уколико анализирамо неколико исламских концепата, као и чињеницу експанзије муслиманских народа (од Иберијског полуострва, преко северне Африке до Персије и Балкана). Где год да се ширио, ислам се мешао с локалним концептима и шаблонима, стварајући хибриде,<sup>3</sup> што се огледало у архитектури, музици, кухињи и другом.

Имајући у виду претходнонаведено, хибридизација муслиманима није нов концепт, али је свакако другачији него што је био у прошлости. Данас хибридизација не наилази као нуспроизвод муслиманских освајања, већ као нешто ношено процесом глобализације ка муслиманима, често без избора. Такође, ово се догађа не само приликом додира муслимана с већински немуслиманским друштвом већ и у обрнутом случају, на просторима где је исламска култура та која доминира и која се мења под утицајем глобализације.

Што се тиче исламских концепата који носе ноту глобалног, важно је да поменемо идеју *умме* као глобалне исламске заједнице која превазилази границе етнографског и националног (Espozito, 2002, стр. 852). Још један концепт који је важан јесте *илм*, односно „знање“, према

---

<sup>3</sup> Слично за данашње време тврди и Акбар Ахмед (Akhbar Ahmed) који опомиње да „морамо имати у виду глобалну природу муслиманског друштва које броји више од милијарду људи који живе у око 50 земаља, од тога 10–15 милиона у САД и Европи“ (деталније у: Ahmad, Donovan, 1994).

којем муслимани од почетка имају став као о „глобалном“, односно као о нечему чему треба тежити без обзира на границе, културе и народе, као нечему чему треба глобално тежити.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, ГЛОКАЛИЗАЦИЈА И ИСЛАМ ДАНАС

У овом делу рада пробаћемо да скицирамо како муслимани виде феномен глобализације и како изгледа веза између глобализације и исламске културе данас, а с циљем да прикажемо постојање исламске глокализације – односно хибрида насталог мешањем исламске културе и других култура и процеса, у овом случају западних.

Осврнућемо се на речено у претходном одељку: дакле, имајући у виду да се ислам од почетка води идејом акултурације, адаптације и асимилације (дакле, прилагођавања постојећих правила културе, али и одржавањем најбитнијих вредности), он осмишљава системе (шура, умма, илм) који ће се бавити управо овим активностима. Следствено овоме, можемо рећи да је исламу као систему и глобализацији као феномену, а специјално културним аспектима и једног и другог, заједничко надилажење нације као конструкта одређеног „истим језиком, историјом и тлом“ (Smit, 2010). Исламске културне праксе су одувек познавале глобализацију и тражиле нова значења у интеракцији с доминантним глобалним темама (Steger, 2003).

На већини места где су муслимани од VII века па надаље ширили свој утицај освајањима, већ је постојала локална култура. Тако се приликом освајања данашњег Ирана, а тадашње Персије, исламска култура измешала с већ постојећом и богатом персијском културом, стварајући својеврстан хибрид. Слично се десило и приликом мешања исламске културе с племенима која су живела на Иберијском полуострву. Ово потврђује да су хибридизација и глокализација муслиманима били познати. Карактеристике које се везују за појам глобализације биле су присутне у исламској култури, не претећи муслиманском идентитету и не угрожавајући га.

Међутим, муслимани су с временом (оно што чини) глобализацију почели да гледају другим очима. Чини се да муслимани данас глобализацију најчешће доживљавају кроз идеју доминације Запада, која се везује за америчку економију и културну доминацију (Steger, 2003). Ово се везује за искуство које су арапске (муслиманске) земље имале у XIX и XX веку, а које се тиче колонизације арапских земаља од стране европских сила, Сајкс–Пикоов уговор<sup>4</sup> којим су исцртане границе арапских (муслиманских) земаља након пропасти Османског царства, нерешен проблем израелско-палестинске кризе, интерес Запада за изворишта нафте и друго. На крају, ту је и велики утицај западних медија на муслимане, како у муслиманским, тако и у земљама где су мањина. Начин на који се одређене културне вредности шире помоћу медија доживљавају се као претња исламским вредностима и тумаче се као опасне по исламску културу и вредне јаког отпора зарад њеног очувања од нестајања.

---

<sup>4</sup> Тајни уговор потписан између Велике Британије и Француске 1916. године, чији је циљ био подела зоне утицаја ове две земље након распада Османске империје.

Политика коју муслимани виде као „неправедну“ и неуспешну у последња два века, било да долази наметањем споља, или од домаћих носилаца власти, у шта спадају покушај национализације по западном моделу и увођење секуларизације као системског решења, водила је обнови исламског сентимента, заједно са осећајем извесне кризе културног идентитета. Овде је тешко не сетити се М. Вебера и Е. Диркема и њихове идеје која је блиска исламу, а то је да је човек нужно и профано и религиозно биће. Муслимани су оно што је са Запада глобализацијом стизало до њих често сагледавали као искључиво секуларно, без простора за исламски аспект верског. Сви ови фактори заједно – велике геополитичке промене у XIX и XX веку, разочарање у идеологије, колонизација, питање тумачења ислама и како живети исламски начин живота, затим све бржи проток информација, производа и људи, ширење западне трговине, туризма, школовања, као и очигледна амбивалентност западних медија према муслиманима и њихова воља да се морално понашају према муслиманима у једним, а другачије у неким другим ситуацијама – изазвали су сумњу у општу кредибилност медија у умовима муслимана (Ahmadetal., 1994, стр. 9) и још више појачали кризу идентитета, као и велики страх од слабљења и пропасти исламске културе.

Муслимани су један од главних узрока своје кризе проналазили у глобализацији, која је виђена као својеврсни самостални ентитет. Самим тим, и глокализација се као појава доводи у питање, јер је у очима муслимана локал увек „поједен“ глобалним, које долази само и искључиво са Запада. Што није случај.

Ако претпоставимо да је глобализација немогућа без глокализације (Robertson, 1995), као и да монопол над глобализацијом немају земље Западне Европе и Америке, доћи ћемо и до чињенице да је управо глобализација омогућила муслиманима да се њихова култура прошири огромном брзином по читавој земаљској кугли (Karčić, 2010) и глокализује.

Најпре, у овом раду претпоставља се да исламска глокализација мора да постоји, с обзиром на то да је свака глобализација неодвојива од глокализације, односно неке форме хибрида који спаја глобално и локално. У том духу, аутор се слаже са Р. Робертсоном, који каже да управо глобализација води интензивирању локалних диверзитета. Пример би биле корпорације које су зарад успеха приморане да уклопе своје производе у претходно постојеће културне оквире, па тако у европским бутицима модних марки „зара“ и „манго“, које се налазе у тржним центрима у Дубаију, можемо видети одељке с гардеробом карактеристичном за исламску културу. То Робертсон дефинише као нужну глокализацију, односно симултану адаптацију културних облика у различите локале, а употребом локалних пракси и традиција. Такође, ислам може да се сагледа не само као отпор доминантном облику глобализације већ и као идеологија самосвесног промовисања алтернативне религијске и културне форме глобализације (Karčić, 2010).

У чланку „Теорија глобализације и исламска пракса“ („Globalisation Theory and Islamic Praxis“), објављеном у часопису *Глобално друштво* (Global Society), Вертиганс и Сатон, рецимо, сматрају да исламски покрети промовишу облик глобализације који је алтернативни у односу на тренутно доминантни западнокапиталистички (2010).



Однос глобализације и глокализације је узајаман. Глобализација утиче на исламску културу и ствара исламску глокализацију, док, у другом смеру, исламска култура обликује форме култура с којима се среће. Примери који ово доказују су многобројни, и постоје како позитивни, тако и негативни.

Ако посматрамо глобализацију као феномен који са собом носи велики спектар идентитета (Ritzer, 2010, стр. 445), јасно је да постоји избор који нам тај феномен пружа и који га растеће било каквог квалитативног аспекта, односно поларизације позитиван/негативан, или добар/лош. Начин на који се глобализација перципира и како се на њу реагује желимо да прикажемо као ствар личног избора. Као што Роналд Робертсон каже у својој дефиницији, „процес глобализације укључује и субјективну димензију људске свести...“ (Steger, 2003, стр. 12). С обзиром на то да се у овом раду нуди поглед на исламску глокализацију као процес у којем појединци имају велику улогу у избору и промени културног идентитета, неопходно је да поменемо аспект социјалне онтологије као теорије која разматра улогу појединца у друштву. У том смислу, важна нам је и теорија „агенности“, која истиче капацитет индивидуе да независно дела и прави изборе. Као теоретичара чији је став близак ставу аутора издваја се Џорџ Зимел (Georg-Simmel), који је сматрао да, с једне стране, индивидуа припада целини и јесте део ње, док с друге стране он/она јесу независни и супротстављају се целини (Ritzer, 2000).

Имајући све ово у виду, важно је да се у овом раду на конкретним примерима прикаже које су то исламске глокализације на које можемо наићи данас, у XXI веку, и шта оне говоре о глобализацији виђеној кроз исламске наочаре. Први пример тицаће се исламске глокализације у форми уметничког израза, потпуно новог облика *streetart*-а – уличне уметности која носи назив *calligrafitti*, а што је дефинисано као позитивни, односно конструктивни облик исламске глокализације. Други пример представљаће негативну, односно деструктивну исламску глокализацију, приказану у начину употребе савремених медија и медијских средстава чије је порекло на Западу, а која су глобализацијом стигла до муслимана и користе се у сврху ширења страха и терора, истовремено приказујући тенденцију ка својеврсној културној шизофренији.

## ПОЗИТИВНА И НЕГАТИВНА ИСЛАМСКА ГЛОКАЛИЗАЦИЈА – ПРИМЕРИ

### Позитиван пример – калиграфити

Реч је у исламској култури увек имала велику улогу. Сама чињеница да је цео ислам као систем поникао на светој *књизи* или *џисму* – Курану, говори колико је муслиманима писана реч одувек била важна. Сви муслимани сматрају да су арапска слова, којима је првобитно написан Куран, слова која преносе аутентичну божанску поруку, теда су, самим тим, наслеђе свих муслимана (Schimmel, 1990, увод). Такође, за муслимана је писано слово, односно „оловка“, *qalam*, по традицији представљала једну од првих Алахових креација, па су *qalam* и слова која из њега произлазе за муслимане примарни у приказу визуелне културе вере. Арапски језик је постао основни визуелни израз исламске културе и веома импресивно културно достигнуће у историји (Welch, 1980, стр. 157–158).



У Паризу је 1981. године, у туниској породици рођен Фаузи Клефи (Faouzi Khleefi), данас познат као Ел Сид (el Seed). Одувек је уточиште налазио у скицирању и цртању, а као тинејџер и у исцртавању зидова Париза, односно у „графитирању“. У каснијим тинејџерским годинама, Ел Сид су почели да занимају сопствени корени. С обзиром на то да је француски језик говорио, и да је арапски одлично познавао, Ел Сид је почео да изучава оригиналну исламску уметност, историју и савремено наслеђе. Инспирацију за свој надимак добио је са 16 година из романа *Cid* („LeCid“ – „Господар“), Пјера Корнеја, из XVII века.

Комбинујући своју љубав према *streetart* уметности, што је типична уметност савремене западне цивилизације, и љубав према традицији арапске калиграфије, која је стуб уметности исламске цивилизације, Ел Сид је створио живахну нову уметничку форму, хибрид, који је назвао *калиџрафији* – стил који комбинује графите и калиграфију. Различити хибридни производи његове уметности данас красе зидове, зграде, музеје, галерије и џамије широм света, од улица Лондона и изложби Париза, до катарских тунела и модне индустрије, за коју је Ел Сид радио дизајн шалова модне куће „Луј Витон“.

Вероватно је најпознатији контроверзни Ел Сидов рад – огромни мурал из 2012. године, осликан на минарету џамије Џара<sup>5</sup> у Ел Сидовом родном граду Габес у Тунису. Инспирисан стихом из Курана, рад позива на толеранцију и међусобно разумевање појединаца и нација, специјално као одговор растућој моћи екстремиста и ултраконзервативних исламских група које су биле активне од туниске револуције и почетка Арапског пролећа 2011. године. Ел Сид каже да овај његов пројекат представља „стварање уметности као видљивог учесника у процесу културне и политичке промене“, јер „уметност може допринети плодној дебати, нарочито у оквирима несигурне политичке климе“. Циљ мурала на џамији био је да се људи уједине, те је зато изабран стих из суре „Собе“, који каже: „... О људи, Ми вас од једног човјека и једне жене стварамо и на народе и племена вас дијелимо да бисте се упознали...“ (Куран, 49: 13).

За Ел Сид, комбинација калиграфије и *streetart* уметности представља две екстремно различите традиције, које нуде могућност за бољу, интегрисанију будућност. Његова уметност тежи да подстакне комуникацију и међусобну толеранцију различитих култура и нација кроз боље разумевање: „Надам се да ћу допрети до људи и да ће тај дијалог водити позитивним сусретима. Увек се надам да ћу разбити стереотипе и баријере сваки пут када сликам.“

Још један од Ел Сидових фасцинантних пројеката јесу и „Врата перцепције“ (*Door of Perception*), у Каиру, у коптској четврти Маншијат Насер. Овај пројекат представља највећи пример јавне уметничке инсталације у Египту. Калиграфит представља изреку коптског свештеника из III века – Светог Атанасија Александријског, која каже: „Свако ко жели да види сунчеву светлост, мора најпре обрисати очи.“ Рад се састоји од фрагмената који су исписани на великом броју зграда које се протежу у неколико блокова. Међутим, када се погледају са оближњег брда, ови фрагменти формирају један огроман и традиционалан калиграфит. Оно по чему је овај крај познат јесте то што његови становници сакупљају смеће Каира, а Ел Сид је овим радом желео

<sup>5</sup> Минарет висок 47 метара.

да испита како друштво гледа на сиромашне заједнице: „Мислио сам да ти људи живе у смећу, а онда сам схватио да они заправо живе од смећа.“



Ел Сидова уметност јесте пример исламске глокализације. Он користи типични савремени израз западне цивилизације – графите – и комбинује их с уметничким изразом исламске цивилизације – калиграфијом. Оно што настаје јесте пример конструктивног хибрида. Ел Сид покушава да премости разлике Истока и Запада, том приликом дајући добар пример младим људима како користити глобализацију у сврху промоције, а не поништавања свог идентитета.

**Фотографија 1.** Џамија Џара, Габес, Тунис

### Негативан пример – Бин Ладен

Октобра 2001. године медијски је испраћен говор вође Ал Каиде из Саудијске Арабије, Осаме бин Ладена, којим оносујује активности „међународних неверника“. Снимак је плански достављен медијима онда када је процењено да ће имати највећи ефекат – када су САД започеле кампању бомбардовања Ал Каидиних снага у Авганистану. Иако се Бин Ладен са својим врховним командантима крио у удаљеним деловима земље, поседовали су опрему високе технологије која је била неопходна за снимање. Осим тога, они су имали директан приступ информацијама и телекомуникацијским мрежама, како би били правовремено информисани (Steger, 2003). Зна се да је Бин Ладен осуђивао процес модернизације, али је ипак своје активности умногоме везивао за производе управо тог процеса, користећи, поред тога, оно што је до њега дошло путем глобализације, управо са модернизованог Запада. Осим телевизијског снимка, телевизија Ал Џазира је снимак Бин Ладеновог говора поставила и онлајн.

Очигледно је да ни они који су најгласније против процеса глобализације не могу побећи од ње, и да сами антимодернисти користе алате које нуди глобализација, уклапајући их у сопствени културни контекст. Ово се види и на примеру одеће коју на снимку носи Бин Ладен. У питању је комбинација савремене војне униформе преко традиционалне арапске одеће, скупа са луксузним ручним сатом америчке производње „тајмекс“ (Timex Iron man Triathlon), на зглобу десне руке. Другим речима, „његова одећа рефлектује савремени процес хибридизације – мешања различитих културних форми и стилова које су олакшале глобалне економске и културне размене“ (исто). Самим тим, видљив је и процес исламске глокализације, где, уколико ислам гледамо као локал, примећујемо како се производи глобализације модификују према контексту исламске културе, у овом случају, радикализоване.

Осама бин Ладен је био једно од педесеторо деце свог оца, грађевинског бизнисмена, милионера из Саудијске Арабије. Никада му није недостајало новца, ни образовања. Похађао је

добре школе и био добар ђак, чак одличан. Због свог одличног успеха, позван је на додатну верску наставу, где му је усађена клица радикалних исламских идеја. Тек пошто је завршио факултет, почела је инвазија руских снага на Авганистан, 1979. године, што је борба којој се Бин Ладен прикључио. Након што је стекао тренинг за муџахедина – *mujahedeen*, и након што је заједно са својом јединицом проглашен „борцима за слободу“ (*Freedomfighters*), Бин Ладен се разочарао политичком ситуацијом коју је затекао у Саудијској Арабији. Након Заливског рата 1993. године формира Ал Каиду. Све остало је позната историја нашег времена.

## ЗАКЉУЧАК

Иако је имао предуслов да живи у богатству и бави се бројним делатностима из спектра конструктивних избора, Бин Ладен су живот и избори које он носи одвели у деструктивну страну радикализације ислама и инструментализације религије зарад остварења онога што је сматрао „вишим циљем“. Бин Ладенов сурови крај, смрт која се везивала за његове активности и говори мржње које су медији преносили нису имали позитиван исход на људско друштво, ни на микро ни на макро нивоу.

Ел Сид је својим избором показао другачију тенденцију, иако је, као муслиман, такође могао да се одлучи за радикалнији и насилан вид исказивања свог идентитета и борбу за „правду“. Он својом уметношћу охрабрује разумевање, руши зидове, подсећа на толеранцију и показује да употребом алата глобализације, традиционална култура може бити савремена, модерна, глокална и конструктивна.

Примерима позитивне и негативне глокализације у овом раду смо се идејно везали за теорије Џорџа Зимела и сличних теоретичара, који су велику улогу у друштву давали појединцима, сматрајући да су у стању да мењају друштвену климу и токове. Тако и аутор овог рада, упркос теоријама да културна глобализација уништава локалне културе и да се локално затвара пред глобализацијом, трансформишући је и насилно је гурајући од себе, покушава да предложи један другачији погледа на феномен глобализације као квалитативно неутралне, у смислу процеса који нуди мноштво идејних и материјалних могућности. Избором и начином употребе онога што глобализацијом стиже до нас настаје квалитативно вредносни исход.

## ЛИТЕРАТУРА

- Ahmed, A., Hastings, D. (1994). *Islam Globalization and Postmodernity*. London: Routledge.
- Ahmed, A. (2007). *Journey into Islam – The Crisis of globalization*. Brookings Institution Press.
- Barber, B. (1995). *Jihad VS McWorld*. New York: Ballantine Books.
- Beyer, P., Beaman, L. (2007). *Religion, Globalization and Culture*. Leiden, Boston: Brill.
- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*, London: Routledge.
- Bunt, G. (2003). *Islam in the Digital Age-E-Jihad*. London: Pluto Press.

- Cowen, T. (2002). *Creative Destruction – How Globalization is Changing the World's Cultures*. Princeton: Princeton University Press.
- Fatherstone, M. (1995). *Undoing Culture – Globalization, Postmodernism and Identity*. London, New Delhi: SAGE Publications.
- Fatherstone, M. (1990). *Global Culture – Nationalism, Globalization and Modernity*. London: Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications.
- Gregg, G. (1996). *Culture and Identity in a Muslim Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Hall, S. (1996). *Questions of Cultural Identity*. New York: SAGE.
- Karčić, H. (2010). Globalisation and Islam in Bosnia, Foreign influences and Their Effect. *Routledge: Totalitarian Movements and Political Religions*, 11(2): 151–166.
- Kraidy, M. (1999), The Global the Local and the Hybrid. *Critical Studies in Mass Communication*, 16(4): 456–476.
- Meuleman, J. (2002). *Islam in the Era of Globalization*. London: Routledge.
- Nieuwkerk, K. (2008). Creating an Islamic Cultural Sphere. *Contemporary Islam*, 2: 169–176.
- Ritzer, G. (2010). *Globalization – a Basic Tekst*. Oxford: Blackwell.
- Ritzer, G. (ed.) (2000). *The Blackwell Companion to Major Classical Social Theorists*. Oxford: Blackwell.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time, Space and Homogeneity – Heterogeneity, y *Global Modernities*, M. Featherstone, S. Lash and R. Robertson (eds). London: SAGE Publications.
- Roudometof, V. (2003), Glocalisation Space and Modernity. *The European Legacy*, 8(1): 37–60.
- Schimmel, A. (1990). *Calligraphy and Islamic Culture*. New York: I. B. Tauris.
- Steger, M. (2003). *Globalization – A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Vertigans, S. & Sutton, P. (2002). Globalisation Theory and Islamic Praxis. *Global Society*, 16(1): 31–46.
- Welch, A. (1980). Islamic Calligraphy – meaning and symbol. *Processing of Visible Language*, 13.

### Интернет извори

- CNN видео о Ел Сиду. Доступно на:  
<http://edition.cnn.com/videos/arts/2016/04/15/el-seed-graffiti-artist-style-orig.cnn>  
[приступљено 15. 4. 2017]
- TED talk о Ел Сиду, објављен у марту 2015. године. Доступно на:  
[https://www.ted.com/talks/el\\_seed\\_street\\_art\\_with\\_a\\_message\\_of\\_hope\\_and\\_peace](https://www.ted.com/talks/el_seed_street_art_with_a_message_of_hope_and_peace) [приступљено 10. 4. 2017]
- Bangoechea, I. (2016). *Tunisia's Pioneering „Caligrafitti“ Artist eL Seed*. Доступно на:  
<https://theculturetrip.com/africa/tunisia/articles/tunisia-s-first-calligrafitti-artist-el-seed-politics-power-and-paint/> [приступљено 12. 4. 2017]

Tarfa, I. (2016). *Doors of Perception: Calligraphies of the Seed*. Доступно на: <http://www.tunisia-live.net/2016/03/30/doors-of-perception-the-calligraphies-of-el-seed/> [приступљено 17. 4. 2017]

Више аутора (2017). *Osama bin Laden Biography*. Доступно на: <https://www.biography.com/people/osama-bin-laden-37172> [приступљено 24. 4. 2017]

---

ZOJA B. ILIĆ DUHANDŽIJA

## GLOBALIZATION AND GLOCALIZATION – THE EXAMPLE OF ISLAMIC CULTURE

### SUMMARY

This paper deals with cultural globalization as one of globalization aspects where it is possible to see and read most clearly the effects of this phenomenon and phenomena which are closely related to it. Dealing with cultural globalization will lead us to the theory of *glocalization* as a process inseparable from globalization, because it represents the fusion of different cultures resulting in a kind of cultural hybrid from which it is possible to read social climate, as well as the state of cultural identity and direction of cultural consciousness of the certain group and society. This paper will focus on Islamic culture and its synergy with global cultural expressions and processes, especially those coming from the West. The paper will try to show the result of this encounter through examples of positive and constructive *Islamic glocalization*, manifesting itself through a completely new artistic expression called *Calligraphy*, and through negative and destructive Islamic glocalization which we can see in YouTube video of Osama bin Laden. The aim of this work is to show globalization as a source of numerous positive, as well as negative choices and options for (self)identification, which is opposite from seeing globalization as a qualitative phenomenon expressed through dichotomy “good/bad”. In the end, this paper suggests that personal choice plays a very important role in glocalization outcome whether it is positive or negative.

**KEYWORDS:** globalization, glocalization, Islamic culture, Islamic glocalization, cultural identity.

ДУШАНКА М. ЈОВОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Правни факултет

ДАВИД М. ЈОВОВИЋ

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Пољопривредни факултет, Лешак

## КОНКУРЕНТНОСТ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

---

**САЖЕТАК:** Изазови и донети глобализације током претходних тридесетак година условили су настанак новог пословног окружења у којем функционишу предузећа и поједине националне економије. То ново пословно окружење је отворило многе до тада непознате пословне прилике, али је истовремено довело до великог броја различитих опасности као последица изложености пословних субјеката глобалној конкуренцији. У таквим околностима императив унапређења конкурентности предузећа и земаља попримио је готово универзалан карактер. У раду презентовани подаци о кретању висине глобалног индекса конкурентности Светског економског форума у периоду 2001–2016. сведоче о озбиљном заостајању земаља Западног Балкана не само за најконкурентнијим привредама у свету већ и за Словенијом, некада делом земље која је припадала социјалистичком блоку, а од 2004. чланица Европске уније. Сасвим је јасно да уколико се не учини неки озбиљнији заокрет у испољавању ових тенденција, тешко да се може смањити изражено економско заостајање земаља Западног Балкана за економијама Европске уније. Ово, поред осталог, и због чињенице што је извесно да светска привреда и поред многих потешкоћа улази у нови период развоја, као резултат свеопште примене информационо-комуникационих технологија и настанка тзв. четврте индустријске револуције. Истовремено, независно од неких ставова о кризи глобализације, динамичност међународних економских односа и снаге интернационалне конкурентности деловаће све јаче на губљење старих, а стицање нових конкурентских позиција на основу комерцијалне валоризације нових знања у иновације. У том смислу, унапређење конкурентности земаља Западног Балкана могуће је једино успостављањем економије знања.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, конкурентност земаља, земље Западног Балкана, глобални индекс конкурентности, Србија.

---

---

<sup>1</sup> dusanka.jovovic@pr.ac.rs



## УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Почетком осамдесетих година двадесетог века у економској литератури се почело говорити о настанку нове међународне поделе рада, у чијој се основи налази све израженија глобализација финансијског и производног сектора. Напредак у технологији, саобраћају и комуникацијама омогућио је производњу, а такође и пласман произведених роба дословно на било којој тачки земљине кутле, готово без икаквих ограничења (Покрајац, 2004, стр. 80).

Кључни институционални покретачи овог процеса биле су економски најснажније капиталистичке привреде (САД, пре свега), водеће светске финансијске (Светска банка и Међународни монетарни фонд) и трговинске организације (Светска трговинска организација), као и највеће мултинационалне компаније (Јововић, 2007, стр. 42). Притом, најмање споран покретач глобализације јесте категорија технолошких промена (Портер, 2008, стр. 79). „Технологија је један од главних подстицаја глобализације. Није тешко уочити да се свет креће ка конкуренцији у глобалним технологијама. Технологија је 'производ' који по стварању постаје прибављив свуда“ (Милосављевић, 2000, стр. 467).

Глобализација пословања подразумева уклањање економских граница појединих земаља уз истовремен раст међународне размене и експанзију транснационалних интеракција. Глобализација је омогућила појединим предузећима и државама да своје активности координирају широм света, једноставно и уз ниже трошкове. Она на најбољи могући начин говори о растућој међузависности земаља у свету. Догађаји у једној земљи све су повезанији са збивањима у другим државама широм света.

Бројне су карактеристике економске глобализације, међу којима треба поменути апсолутну доминацију финансијског капитала, флексибилне и мутилокалне производне процесе, укидање бројних националних регулатива, итд. Националне економије су се све више отвориле према светском тржишту. Монетарна и фискална политика је у све изразитијем смислу морала да уважава императив обарања инфлације и одрживости јавног дуга.

Експанзијом мултинационалних компанија, богате земље улажу у мање развијене и тако себи отварају нова тржишта, проналазе јефтину радну снагу и користе технике производње које не воде довољно рачуна о заштити животне средине. Треба посебно напоменути да ове компаније остварени профит углавном трансферишу у земљу матицу, што је уједно и њихова најмање пожељна особина са аспекта земље домаћина. Њихова финансијска моћ вишеструко премашује вредност бруто домаћег производа и држава далеко економски снажнијих у односу на у раду сагледаване земље Западног Балкана (Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија, Србија и Црна Гора).

Конкурентност је централна преокупација како развијених, тако и земаља у развоју у све отворенијој и интегрисанијој светској економији. Паралелно с процесом глобализације, концепт конкурентности постаје доминантан у економској теорији и пракси. Државама које су правовремено разумеле императив унапређења конкурентности, пошло је за руком да у



релативно кратком временском интервалу привредно ојачају, повећају инвестиције и извоз и поставе стабилну основу за дугорочни економски раст. Конкурентност је нарочито значајна за мале земље, које су због недостатка ресурса и/или средстава за развој често упућене на глобална тржишта (Мандарић, 2012, стр. 35).

У теорији се срећу крајње супротстављени ставови у вези са садржајним обухватом категорије конкурентности. Притом, у истраживању суштине и кључних покретача конкурентности од централне је важности ниво на којем се сагледава овај феномен. У елементарном смислу, у теорији се прави дистинкција између концепта микроекономске и макроекономске конкурентности. Кључна чињеница приликом разликовања конкурентности предузећа од конкурентности земље јесте место ових ентитета у стварању економске вредности у друштву. Наиме, треба имати на уму да економске вредности стварају искључиво фирме, а да држава може креирати амбијент који подржава или омета активности предузећа у том процесу.

Изазови и дometи глобализације доминантно профилишу настанак новог пословног окружења у којем функционишу поједини пословни субјекти. То ново пословно окружење је отворило многе нове пословне прилике, али и довело до многих опасности као последица изложености пословних субјеката глобалној конкуренцији. У таквим околностима императив унапређења конкурентности предузећа и земаља попримио је готово универзалан карактер. Глобализација доноси нова правила игре, што, са своје стране, условљава и другачији приступ анализи конкурентности на свим нивоима, укључујући и ниво националне економије. Та нова правила економске игре су уско повезана с информатичком револуцијом, односно са својервном револуцијом знања (Schwab, 2016).

Предмет овог рада јесте истраживање феномена економске глобализације и конкурентности земаља. Циљ је сагледавање утицаја глобализације на конкурентност пет земаља Западног Балкана у периоду 2001–2016. године. Постављена хипотеза гласи: Глобализација у целини није подстицајно деловала на значајније унапређење конкурентности земаља Западног Балкана у анализираном временском периоду.

Ради доказивања постављене хипотезе, поред дескриптивних метода у објашњењу феномена економске глобализације и конкурентности земаља, анализирани су и подаци о кретању глобалног индекса конкурентности Светског економског форума за протеклих шеснаест година у XXI веку.

Поред увода, закључка и списка коришћене литературе, рад се састоји из четири целине. У првој је учињен осврт на природу концепта конкурентности земље. У другој су презентоване теоријске основе концепта конкурентности земље. Садржај треће чини објашњење структуре три композитна индекса конкурентности земаља. Коначно, у четвртој се сагледава конкурентност посредством глобалног индекса конкурентности пет земаља Западног Балкана и Словеније као контролне земље у периоду 2001–2016. године.

## КОНЦЕПТ КОНКУРЕНТНОСТИ ЗЕМЉЕ

Конкурентност означава способност појединца, компанија, локалних заједница, кластера, националних држава и региона да се такмиче и буду бољи, иновативнији и креативнији од осталих актера на локалном, националном, регионалном и глобалном тржишту у стварању додате вредности (Dragičević, 2012, стр. 16). Светски економски форум категорију конкурентности објашњава као скуп институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности земље. Величина продуктивности, са своје стране, представља одрживи ниво просперитета који једна економија може да достигне (Schwab, 2008/2009). Земља је конкурентна „ако њено становништво може да ужива високи и растући стандард живота, као и да има високу запосленост на одрживој основи. Прецизније, ниво привредне активности не би требало да проузрокује неодрживост равнотеже привреде, нити би требало да доведе у питање благостање будућих генерација“ (Schwab, 2016/2017). Подизање нивоа конкуренције између тржишних учесника, под осталим непромењеним околностима, доводи до унапређења конкурентности земље.

Последњих двадесетак година важност концепта конкурентности је значајно порасла у глобалним размерама. То је логично када се зна да су последице које прате кретање конкурентности бивале емпиријски све сложеније и теоретски садржајније (Dragičević, 2012, стр. 7).

Конкурентност једне земље директно је зависна од продуктивности мерене вредношћу добара произведених по јединици људског рада на националном нивоу. Продуктивност зависи како од вредности роба и услуга произведених на националном нивоу (мерене ценама на светском тржишту), тако и од ефикасности процеса производње. Упркос потврђеној важности, концепт конкурентности и даље је предмет бројних суштински различитих концептуалних експликација у економској науци.

Под националном конкурентском предношћу подразумева се способност одређене државе да производи и комерцијално валоризује добра на светском тржишту на начин који за резултат има растући животни стандард становништва. Конкурентна привреда, другим речима, раст животног стандарда темељи на повећању продуктивности, а не на позајмљеним средствима и економској политици чији су ефекти краткорочног карактера. Најчешће се као значајни фактори конкурентности наводе компетентност макроменаџмента, квалитет развојних стратегија, познавање критичних фактора успеха у међународној економији.

Конкурентност земље се директно наслања на продуктивност предузећа која чине њену привреду. Другим речима, економски просперитет земље функција је способности привреде да на основу континуираног увећања продуктивности креира економско благостање за своје становнике. Продуктивност расте како компанија унапређује оперативну ефикасност својих активности или постаје ближа глобално најбољим праксама (Мандарић, 2012, стр. 35).

Бројна неслагања по питању садржаја конкурентности у економској науци добрим делом последица су чињенице да концепт конкурентности најчешће не узима у обзир никаква ограничења. Конкурентност, са своје стране, има различите садржаје на различитим нивоима

посматрања. Притом треба имати у виду да прворазредни значај у одређивању његове суштине има динамика, која се под утицајем глобализације током последњих тридесетак година вишеструко интензивирала.

Услед изузетне сложености феномена, свака његова теоретска анализа је повезана с великим поједностављењима. Наиме, само се мањи број разлика међу детерминантама конкурентности земаља могу узети у обзир приликом истраживања њених кључних димензија. Најчешће сагледаване дистинкције у разматрању узрока конкурентности земаља леже у неједнакој понуди фактора производње, различито доступним технологијама, различитом распрострањању екстерних ефеката и тако даље.

Феномен конкурентности у концептуалном смислу може се сагледавати на два принципно различита начина: са аспекта фактора, односно њених најзначајнијих резултата, и у светлу резултата, то јест исхода. Чак и елементарном ретроспективом радова о унапређењу конкурентности земље запажа се доминација проучавања феномена у светлу исхода, односно резултата.

Конкурентност је способност земље да у условима глобализације осигура одрживи раст продуктивности, запослености и квалитет живота. У саме темеље конкурентности уграђени су образовање, предузетничко окружење, квалитет пословног сектора, као и инфраструктура и окружење. Ови фактори одлучујуће делују на увећање продуктивности, вредност извоза, ефикасности улагања и уз трошковну ефикасност омогућују одрживи привредни раст и развој на нивоу националне економије. Притом, неспорно да је од кључне важности за постизање националне конкурентности тржишни успех предузећа (слика 1).



Слика 1. Пирамида конкурентности<sup>2</sup>  
Picture 1. Pyramid of competitiveness

## ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ КОНЦЕПТА КОНКУРЕНТНОСТИ ЗЕМЉЕ

Циљ унапређења конкурентности земље јесте повећање економског благостања. „У том смислу, задатак државе, која не ствара нову вредност већ помаже економским субјектима да се

<sup>2</sup> Извор: Godišnje izvješće o konkurentnosti Hrvatske (2005). Zagreb: Nacionalno vijeće za konkurentnost. Svezak 2: 8.; Source: Annual report on competitiveness of Croatia (2005) Zagreb: National Competitiveness Council, Volume 2, p. 8.

она створи, јесте стварање повољних услова пословања и њихово подржавање током времена, чиме се доприноси јачању конкурентности како предузећа, тако и националне економије у целини“ (Лаковић, 2016, стр. 4).

Још од настанка економије, конкурентност или њени фактори предмет су изучавања економиста класичне школе. Свака школа касније, која је с временом настајала, имала је свој поглед на ову проблематику. Поглед на конкурентност различитих школа економије: а) класична теорија; б) неокласична теорија; в) кејнсијанска теорија; г) теорија привредног развоја; д) теорија ендеогеног раста и ђ) нова теорија трговине (Вуковић, 2013, стр. 114).

*Класичари* су сматрали да специјализација и подела рада као кључне претпоставке економије обима на разликама у продуктивности земаља. Улагања у физички капитал и повећање величине тржишта олакшава специјализацију и повећава продуктивност и раст производње. Сем тога, раст се генерише и због веће производње аутопута, што омогућава даљу поделу рада и специјализацију. Према Смитовој теорији апсолутних предности, користи од међународне трговине у односу на аутаркију су велике. Због тога је међународна трговина далеко пожељнија од аутаркије (Kitson, Martin, Tyler, 2004, стр. 991–999).

*Неокласичари* трговину и специјализацију објашњавају својим „моделом факторских пропорција“. Полазећи од премисе према којој су технологије исте у земљама, закључују да упоредне предности настају услед разлика у релативној расположивости фактора производње. Различита расположивост фактора делује на земљу да се специјализује у производњи оних добара где се интензивније користи одређени фактор (капитал или рад), тј. фактор којим земља више располаже. Земља богата фактором рада, производиће и извозиће радноинтензивна добра, а увозиће капиталноинтензивна добра. Супротан је случај с привредама које располажу капиталом (Kitson, Martin, Tyler, 2004, стр. 991–999).

*Кејнсијанска економска теорија* полази од капитала и рада као комплементарних фактора производње. У аналитичко-методолшком смислу, основу кејнсијанске теорије представља анализа динамике агрегатне тражње и запослености у привреди, на коју утичу инвестиције и потрошња. Према кејнсијанском моделу, раст националне производње се разликује у зависности од облика функције потрошње, мултипликатора инвестиција и извозне тражње. Домаћа потрошња и инвестиције зависе од прихода који се остварује по основу извоза.

*Према теорији фаза развоја* прелаз од неразвијених ка развијеним друштвима може се описати у оквиру серије фаза кроз које земље морају проћи: традиционална друштва, стварање услова за узлет, пут ка модерном друштву, доба масовне потрошње. Свака фаза развоја има своје карактеристике и специфичне услове који морају бити испуњени пре него што привреда достигне виши ниво. „Кључна етапа развоја је фаза узлета, коју генерише пропульзивни карактер раста једног или више индустријских сектора. Брз раст водећих сектора повлачи за собом развој и осталих, мање динамичних области производње“ (Цветановић, Младеновић, 2015, стр. 51). Према овој теорији, ако се ослањамо само на тржишне снаге, развој неће бити могућ. Иако је теорија доста критикована, означила је велики допринос у генези теорије и политике економ-

ског развоја, првенствено истичући важност процеса инвестирања у генерисању стопе раста, као и постављање одређених политичких и социолошких предуслова за развој (Драгутиновић, Филиповић, Цветановић, 2015, стр. 257).

*Теорија ендођеног раста* претпоставља да је технолошки развој ендоген и на овај начин. Инкорпорисање питања настанка и процеса генерисања технолошких промена у теорију и политику економског раста и развоја кључна је одлика овог теоријског правца. Заступници ендогених објашњења раста указују на прворазредни значај активне улоге државе у промовисању економског раста посредством директних и индиректних улагања у стварање људског капитала и подстицање страног приватног улагања у индустрије интензивне знањем. Ендогена објашњења настоје да открију начин на који тржишне силе и различита институционална решења делују на обликовање економске динамике, односно покушавају да објасне основне узроке развојних дивергенција у савременим условима привређивања (Todaro, Smith, 2015, стр. 150).

*Нова теорија трговине* полази од става према којем су растући приноси кључни мотив трговине, чак и у ситуацији непостојања компаративне предности. Ова теорија одбацује конвенционално објашњење трговине ефикасношћу у размени. Конкретно, она уместо размене примарну важност поклања категоријама ефикасности производње, квалитету радне снаге, технолошком нивоу производње, расту приноса, економијама агломерације, технолошким, као и институционалним иновацијама (Kitson, Martin, Tyler, 2004, стр. 991–999).

## МЕТРИКА ДОСТИГНУТЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ЗЕМЉЕ

Глобализација доноси нова правила игре, што, са своје стране, условљава и другачији приступ анализи конкурентности на свим нивоима, укључујући и ниво националне економије. Та нова правила економске игре су уско повезана са информатичком револуцијом, односно са својеврсном револуцијом знања, која временски у потпуности коинцидира с развојем процеса глобализације.

Три се композитна индекса најчешће користе у сагледавању конкурентности земаља. То су: а) индекс лакоће пословања; б) индекс конкурентности Међународног института за менаџмент; и в) глобални индекс конкурентности Светског економског форума.

а) Композитни индекс лакоће пословања креирала је Светска банка 2003. године. Основни циљ овог индикатора јесте пружање објективне слике регулаторног амбијента за пословање малих и средњих предузећа током њиховог животног циклуса. Укратко, што су прописи и процедуре једноставнији, то је лакше за актуелне и потенцијалне предузетнике да послују. Ефикасне регулаторне институције које су усмерене на потребе корисника такође могу да смање баријере између формалног и неформалног сектора. У 2017. години, индекс лакоће пословања обухватио је 190 земаља, посматрајући 11 сетова индикатора (табела 1).

**Табела 1:** Индикатори индекса лакоће пословања<sup>3</sup>  
**Table 1:** Business Performance Index Indicators

Индикатор	
Оснивање предузећа	Процедуре, време, трошкови и минимални почетни уплаћени капитал за оснивање друштва са ограниченом одговорношћу
Добијање грађевинске дозволе	Процедуре, време, трошкови како би се извршиле све формалности за добијање дозволе за изградњу објекта
Прикључење електричне енергије	Процедуре, време, трошкови како би се објект прикључио на електричну мрежу, поузданост напајања електричном енергијом и трошкови потрошње електричне енергије
Регистрација имовине	Процедуре, време, трошкови како би се извршио пренос имовине и квалитет система земљишне администрације
Могућност кредитирања	Систем кредитних информација и Закон о хипотекама
Заштита мањинских инвеститора	Права мањинских власника у трансакцијама са повезаним правним лицима и права у корпоративном управљању
Пореска политика	Исплате, време и укупна пореска стопа за компанију како би се испоштовале све пореске обавезе
Међународна трговина	Време и трошкови извоза производа који има компаративну предност и увоз ауто-делова
Извршење уговора	Време и трошкови за решавање комерцијалног спора и квалитет судских процеса
Решавање несолвентности	Време, трошкови, исход и стопа поврата средстава у решавању несолвентности и јачина индекса законског стецајног оквира
Регулација тржишта рада	Флексибилност прописа о запошљавању и квалитет радног места

Индекс лакоће пословања се темељи на две врсте података: на законима и прописима који важе у једној земљи, с једне, те на индикаторима који се односе на потребу да се постигне конкретни регулаторни циљ, с друге стране. Економска дистанца до регулаторног циља мери се на скали од 0 до 100, при чему је 0 најслабија перформанса, а 100 је циљ. Долажење до ових информација темељи се на анкети међу стручњацима: запосленим у јавном сектору, правницима, најчешће адвокатима. Прикупљени подаци се углавном односе само на престоницу посматране земље, али објављују се и извештаји који покривају већи број земаља.

б) Међународни институт за развој менаџмента са седиштем у Швајцарској у свом Светском годишњаку конкурентности користи четири детерминанте конкурентности: перформан-

<sup>3</sup> Извор: Doing Business 2017, World Bank, стр. 14

се привреде, ефикасност државне управе, ефикасност пословања и инфраструктура. Свака од наведене четири детерминанте подељена је на пет области (табела 2).

**Табела 2:** Детерминанте конкурентности у Светском годишњаку конкурентности<sup>4</sup>

**Table 2:** Determinants of competitiveness in the World Yearbook of Competitiveness

ОЦЕНА	ПОКАЗАТЕЉ
Домаћа привреда Међународна трговина Међународна улагања Запосленост Цене	Перформансе привреде
Јавне финансије Монетарна политика Институционални оквир Прописи пословања Друштвени оквир	Ефикасност јавног управљања
Продуктивност Тржиште рада Финансије Вештине руковођења Ставови и вредности	Ефикасност пословања
Основна инфраструктура Технолошка инфраструктура Научна инфраструктура Здравство и животна средина Образовање	Инфраструктура

в) Светски економски форум је свој први Извештај о конкурентности објавио 1979. године. Од тада ова институција у годишњим извештајима о конкурентности презентује детаљан компаративни приказ конкурентности различитих земаља. Извештај о глобалној конкурентности сагледава најважније факторе привредног раста, дејство актуелних активности у привреди на будући развој, препознаје производне могућности националне економије, институционалне и тржишне препреке у остварењу одрживог привредног раста и указује зашто су неке земље економски супериорније у упоређењу с другим економијама.

Глобални индекс конкурентности указује на сложену структуру продуктивности, при чему се продуктивност посматра кроз три основне компоненте: основни услови, повећање ефикасности и фактори иновативности и софистицираности пословања. Претпоставља се да привреда у свом економском развоју пролази кроз три фазе развоја. Привредни раст се у првој фази ослања на основне факторе производње (капитал, рад, природни ресурси, итд.), тако да су за

<sup>4</sup> Извор: Yearbook (2017) International Institute for Management Development, IMD



ЈОВОВИЋ, ЈОВОВИЋ: Конкурентност земаља Западног Балкана у условима глобализације привреде које се налазе у првој фази развоја од највећег значаја фактори конкурентности који се налазе у подгрупи Основни захтеви. Привреде које се налазе у другој фази развоја свој раст претежно заснивају на повећавању ефикасности. За привреде које се налазе у овој групи од пресудног су значаја стубови конкурентности из подгрупе Фактори повећања ефикасности. И на крају, привредни раст земаља које се налазе у последњој фази развоја значајно зависи од иновативности и софистицираности пословних процеса. Зато је за њихов раст најважнија трећа подгрупа Стубова конкурентности, односно фактори иновативности и софистицираности пословања.



Слика 2. Структура глобалног индекса конкурентности<sup>5</sup>  
 Picture 2. Structure of the global competitiveness index

Свака компонента на којој се заснива глобални индекс конкурентности има упориште у теоријским и емпиријским истраживањима. Приликом тумачења и коришћења појединих компоненти и стубова конкурентности који су саставни део овог индекса, мора се бити пажљив, јер постоји повезаност и међузависност између појединачних стубова конкурентности, тако да се сваки од њих не може увек користити за индивидуалну анализу конкурентности. Тако, на пример, вредност повећаног улагања у образовање може бити поништена постојањем ригидности на тржишту рада или уколико се слабост институција огледа у лимитираном приступу образованог кадра одговарајућим пословима на тржишту рада.

Приликом израчунавања глобалног индекса конкурентности, значај који стубови у оквиру групе имају за појединачну земљу зависи од нивоа њене развијености. Груписање земаља према

<sup>5</sup> Извор: Schwab, K. The Global Competitiveness Report 2016–2017, World Economic Forum, стр. 5

нивоу развијености реализује се на бази релативно прецизног и једноставног критеријума, који полази од оствареног нивоа бруто домаћег производа (БДП) по становнику израженог у америчким доларима. Све сагледаване земље, у зависности од оствареног нивоа БДП по становнику, подељене су према томе у којој се фази развоја налазе (у три основне и две прелазне фазе развоја), с тим што се у прву групу сврставају све земље са преко 70% учешћа примарних производа у извозу (петогодишњи просек), независно од нивоа продуктивности. Вредности пондера који се додељују групама стубова формирају износ глобалног индекса конкурентности. Сви подаци нормирају се на скали од 1 до 7 (нормирање једино није потребно за примарне податке који су прикупљени на основу Ликертове скале са седам подељака), при чему 1 представља најгору оцену, а 7 најбољу, што је уједно и распон могућих вредности за све подиндикаторе, стубове конкурентности, па и сам глобални индекс конкурентности.

На основу примарних и секундарних података рачуна се глобални индекс конкурентности за сваку појединачну земљу, а затим се земље рангирају према вредности индекса, односно према својој конкурентности у односу на остале земље. Увидом у компоненте глобалног индекса конкурентности потенцијални инвеститори стичу брз увид у предности и недостатке које би требало уклонити ради напредовања.

### КОНКУРЕНТНОСТ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Ниво рангирања је изузетно важан за мање развијене земље попут земаља Западног Балкана, које овим путем стичу увид у области у којима су неопходна унапређења. Земље Западног Балкана су континуирано у сагледаваном временском периоду биле на европском зачељу конкурентности. Конкретно, оне су рангиране у распону од 40. до 110. места (обухват анализираних земаља се кретао у распону од 75. у 2001. до 148. у 2013. години), што указује на њихову релативно ниску конкурентност. Ове земље су своју конкурентност доминантно темељиле на природним ресурсима, јефтином раду и енергентима домаћег порекла. Другим речима, оне нису успеле да раст конкурентности помере ка неценовним факторима, иновацијама и знању.

**Табела 3:** Глобални индекс конкурентности земаља Западног Балкана<sup>6</sup>  
**Table 3:** Global index of competitiveness of the countries of the Western Balkans

Година	Укупан број земаља	Албанија	Босна и Херцеговина	Македонија	Србија	Црна Гора	Словенија
2001.	75	-	-	-	-	-	31
2002.	80	-	-	-	-	-	28
2003.	102	-	-	81	77	77	31
2004.	104	-	81	84	89	89	33
2005.	117	100	95	85	80	80	32

<sup>6</sup> Извор: The Global Competitiveness Report, World Economic Forum, за одговарајуће године.

ЈОВОВИЋ, ЈОВОВИЋ: Конкурентност земаља Западног Балкана у условима глобализације

Година	Укупан број земаља	Албанија	Босна и Херцеговина	Македонија	Србија	Црна Гора	Словенија
2006.	125	98	89	80	87	87	33
2007.	131	109	106	94	-	-	39

Година	Укупан број земаља	Албанија	Босна и Херцеговина	Македонија	Србија	Црна Гора	Словенија
2008.	134	108	107	89	85	65	42
2009.	133	96	109	84	93	62	37
2010.	139	88	102	79	96	49	45
2011.	142	78	100	79	95	60	57
2012.	144	89	88	80	95	72	56
2013.	148	85	87	73	101	67	62
2014.	144	97	-	63	94	67	70
2015.	140	93	111	60	94	70	59
2016.	138	80	107	68	90	82	56

Увидом у податке садржане у табели 3 може се закључити да све земље Западног Балкана имају ниску конкурентност у годинама овога века. Посебно су подаци лоши за Босну и Херцеговину и Србију. У периоду од шеснаест година, Македонија и Албанија су забележиле одређени напредак по критеријуму величине глобалног индекса конкурентности. Србија је благо назадовала на листи ранжираних земаља, док је БиХ најлошије позиционирана у оквиру земаља Западног Балкана. Подаци указују да је неопходно предузети радикалне мере с циљем унапређења конкурентности.

На основу анализираних података произлази да је постављена хипотеза да глобализација у целини није довољно подстицајно деловала на значајније унапређење конкурентности земаља Западног Балкана у анализираном периоду времена, потврђена. Ово посебно када се има у виду конкурентност Републике Словеније.

## ЗАКЉУЧАК

Економска глобализација представља процес раста међународних токова роба, услуга, капитала и људи, односно означава тенденцију ширења капиталистичког система производње и у некадашњим социјалистичким земљама, почев од осамдесетих година претходног века до данашњих дана. Реч је о процесу који је захватио све земље света, додуше, различитим интензитетом. Ефекти глобализације су многоструки и обухватају скоро све земље света. У светлу сагледавања њеног утицаја на феномен конкурентности важно је истаћи да је глобализација условила настаanak квалитетно новог пословног амбијента у којем функционишу економски субјекти. Најкраће, ново пословно окружење је отворило многе пословне прилике, али и довело до испољавања

многих опасности као последица изложености предузећа глобалној конкуренцији. Брже су се мењале економски напредније, док су привредно мање развијене земље, попут земаља Западног Балкана (Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија, Србија и Црна Гора), у тај процес улазиле пуно спорије и углавном под притиском других земаља и водећих међународних финансијских и трговинских организација. Паралелно с процесом глобализације, у све јаснијој форми је дошло до артикулације једног од кључних циљева не само економски најразвијенијих већ и у земаља у успону, који се односи на императив унапређења конкурентности. С правом се намеће питање како је на конкурентност појединих земаља утицао процес економске глобализације, који је и у годинама двадесет и првог века континуирано добијао на убрзању. Најкраће, дошло се до закључка да глобализација у целини није подстицајно деловала на значајније унапређење конкурентности земаља Западног Балкана у анализираном периоду времена.

## ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Д. (2013). *Модели регионалне конкурентности: теоријско-методолошка анализа и могућности примене у Србији* (одбрањена докторска дисертација). Крагујевац: Економски факултет.
- Godišnje izvješće o konkurentnosti Hrvatske* (2005). Svezak 2. Zagreb: Nacionalno vijeće za konkurentnost.
- Doing Business (2017), World Bank.
- Dragičević, M. (2012). *Konkurentnost: Projekat za Hrvatsku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Драгутиновић, Д., Филиповић, М., Цветановић, С. (2015). *Теорија привредног раста и развоја*. Београд: ЦИД Економског факултета.
- Јововић, Д., (2007). *Економске димензије глобализације*. Косовска Митровица: Правни факултет.
- Kitson, M., Martin, R. & Tyler, P. (2004). Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?. *Regional Studies*, 38(9): 991–999.
- Лековић, В. (2016). Институционална детерминисаност конкурентности националне економије: поуке за Републику Србију, у В. Маринковић, В. Јањић, В. Мићић (ур.). *Унапређење конкурентности привреде* (стр. 3–16). Крагујевац: Економски факултет.
- Мандарић, М. (2012). *Стратегијски бренд менаџмент као фактор конкурентности компанија* (докторска дисертација). Београд: Економски факултет.
- Милисављевић, М. (2000). *Стратегијски менаџмент*. Београд: Чигоја.
- Покрајац, С. (2004). *Технологизација и глобализација*. Београд: СДПублик.
- Портер, М. (2008). *О конкуренцији*. Београд: ФЕФА.

Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution, World Economic Forum.

Schwab, K. (2008–2009). The Global Competitiveness Report, World Economic Forum. Schwab, K. (2016–2017). The Global Competitiveness Report, World Economic Forum.

The Global Competitiveness Report (2001–2016). World Economic Forum.

Todaro, M., Smith, S. (2015). *Economic Development*. United States: Pearson Education.

Цветановић, С., Младеновић, И. (2015). *Економија капитала и финансирање развоја*. Ниш: Сопствено издање.

Yearbook (2017) International Institute for Managament Development, IMD.

---

DUŠANKA M. JOVOVIĆ

DAVID M. JOVOVIĆ

## COMPETITION OF THE WESTERN BALKANS COUNTRIES UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

Challenges and achievements of globalization during the previous thirty years have created a new business environment for the enterprises and some national economies to function in. This new business environment has opened a number of new business opportunities, but it also led to numerous varieties of danger as a consequence of business subjects' exposure to the global competition. Under such circumstances a need for a competition of enterprises and countries has gained an almost universal character. The paper presents data on the movement of height of global index of the World Economy Forum competition in the period of 2001-2016, which testifies a serious backwardness of the Western Balkans countries not only in regard to the most competitive economies in the world, but also in regard to Slovenia, which once was a part of the socialist bloc countries, now a member of the European Union since 2004. It is quite clear that unless a serious turnaround in regard to the manifested tendencies is done, such evident economic backwardness of the Western Balkans countries will not be easily reduced. This is, among other things, necessary because of the fact that, despite many problems, the world economy is entering a new period of development, as a result of general use of information communication technologies and the beginning of the so-called fourth industrial revolution. At the same time, regardless of certain views on globalization crisis, the dynamics of international economic relations and the power of international competition will have a stronger impact on the old competitive positions disappearing and gaining of the new ones on the basis of the commercial valorization of the new knowledge into innovations. In that sense, the development of competition of the Western Balkans countries is possible only by establishing the economy of knowledge.

**KEYWORDS:** globalization, the competition of the countries, the Western Balkans countries, global competition index, Serbia.

ALEKSANDAR V. JOKIĆ<sup>1</sup>  
Portland State University  
Oregon (USA)

## YUGOSLAVIA, THE TARGET OF INTERNATIONAL JUSTICE

---

**ABSTRACT:** The transformative events in Yugoslavia during the 1990s and in particular the first years of the 21<sup>st</sup> century were largely misconstrued and presented in very distorted ways in the West, both in the public discourse by politicians, activists and journalists —who broadly made peace their discursive goal — and academics, who most often seemed more interested in justifying the US policies towards the Balkans than attempting to understand anything. To present and analyze this double failure, both on the public and the academic side of the discourse on Yugoslavia, will be the purpose of this article.

**KEYWORDS:** international justice, *ad hoc*, International Crime Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), disintegration of Yugoslavia, propaganda, word games, Serbia after Milošević, Social Sciences and Geopolitics.

---

*"...we are engaging with State Parties to the Rome Statute on issues of concern and are supporting the ICC's prosecution of those cases that advance U.S. interests and values..."*

National Security Strategy, May 2010<sup>2</sup>

### INTRODUCTION

The transformative events in Yugoslavia during the 1990s and in particular the first years of the 21<sup>st</sup> century were largely misconstrued and presented in very distorted ways in the West, both in the public discourse by politicians, activists and journalists —who broadly made *peace* their discursive goal — and academics, who most often seemed more interested in justifying the US policies towards the

---

<sup>1</sup> d8aj@pdx.edu;

<sup>2</sup> This surprisingly frank depiction of "international justice" presents it merely as a tool of U.S. foreign policy, which will apply this "justice" only when and where it would serve the U.S. interests. There is no reason to think this attitude was not applicable even before explicitly stated in 2010. See [https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss\\_viewer/national\\_security\\_strategy.pdf](https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf) (last accessed March 15, 2015).

Balkans than attempting to understand anything. To present and analyze this double failure, both on the public and the academic side of the discourse on Yugoslavia, will be the purpose of this article.<sup>3</sup> Furthermore, this failure was conducive to, if not necessary for, the successful targeting by “international justice” of the entire post-Yugoslav space, but in particular it facilitated the grossly disproportionate number of indictments against the ethnic Serbs at the International Tribunal for former Yugoslavia (ICTY).

That suddenly, after a prolonged slumber of some five decades following Nuremberg international military tribunal (IMT), international justice targeting individuals would re-emerge, equipped with real law-like bodies such as *ad hoc* tribunals that would be funded and actually supplied with real people to put on trial, was only possible because of the accompanying suitable discourse that to a large extent represented a *dramatic exit from reality*. This will be shown by brief discussions of both public discourse and academic production on Yugoslavia.

### WORD GAMES AND PUBLIC DISCOURSE ON YUGOSLAVIA

A useful heuristic device for exploring the narratives on Yugoslavia in the West may be to adopt the perspective of people that could be considered least hostile to the parties locked in a conflict in a foreign place — the Western peace activists. Yet, try as hard as they may, activists end up with a skewed understanding of the events that interest them. The main source of this tragic gullibility is in the language employed to describe a specific conflict in the public discourse. This is done in many different ways. Elsewhere I have explored the effects of the phenomenon of *genocidalism*, which is a result of playing games with the word “genocide” (Jokic, 2004, pp. 251-297). Exposing several of these “word games” pertaining to Yugoslavia, as they have unfolded in Western politics, media, and scholarship, will help illustrate a wider problem. The importance of language cannot be understated, given the subtle ways it can be used to affect what peace activists, perhaps mistakenly, may find an appropriate course of action.

### WHAT SHOULD WESTERN PEACE ACTIVISTS HAVE KNOWN ABOUT YUGOSLAVIA?

Despite occasional pronouncements such as one by a German philosopher G. W. F. Hegel that war is not always necessarily evil, for it may serve to strengthen a state lulled by a prolonged period without war, everybody loves peace.<sup>4</sup> Arguably, nobody loves peace more than peace activists. Their legendary enthusiasm to labour tirelessly for peace, however commendable, leaves them vulnerable to becoming victims of ideology and political correctness pushed by powerful states engaged in the pursuit of their geopolitical goals. This vulnerability of peace activists can stretch all the way to the position

<sup>3</sup> The present article is adapted from Chapter 5 of the forthcoming book, co-authored with Tiphaine Dickson, *Targets of International Justice: Yugoslavia and Rwanda First in Focus*.

<sup>4</sup> According to Hegel, war strengthens the state only in the sense that it poses a threat to its stability, and a healthy state grows even stronger for overcoming that threat (Hegel, 1967, pp. 265, 281).



of grotesque gullibility, even to the point where, convinced that they are promoting the values of peace, they in fact engage in further victimization of the conflict's victims. How is this nightmarish scenario of paving the way to hell with good intentions made possible? The main source of this tragic gullibility is not in the deeds but in the language ostensibly applied to describe a specific conflict. In this respect the language of "human rights" and "democracy" or "genocide" can be particularly dangerous. Nowhere is this more evident than in the case of the first post-Cold War conflicts that erupted in the Balkans, as Yugoslavia was being dismantled.

Well-meaning activists from afar, as well as most partakers in the public discourse on international justice, whether wanting to immerse themselves in helping activities in a distant region or simply attain some level of understanding of the events, must arm themselves with two defensive strategies. First, they should become informed on the history of the region as much as possible, turning into avid students of recent and more historically removed events of importance. Second, perhaps more difficult, they must make sure they do not fall prey to the ongoing word games that can obscure their overall goal and purpose. This article is a modest contribution to the latter task. I shall try to expose several of these "word games" pertaining to the dismantling of Yugoslavia, as they have played out in Western politics, media (and in the next section scholarship) affecting deeply what peace activists or interested parties may have (perhaps mistakenly) found to be an appropriate course of action.<sup>5</sup> In what follows I consider four examples of problematic phrases: "democratic revolution", "Serbian nationalism", "reversed ethnic cleansing", and "revenge killings".

### "DEMOCRATIC REVOLUTION"

Let us start with the circumstances following the presidential election of September 24, 2000, that saw, perhaps unexpectedly, Slobodan Milošević being removed from power after thirteen years of what was often described as authoritarian rule. The election results were initially indecisive, with both Milošević and his main opponent, Vojislav Koštunica, claiming victory. More precisely, Koštunica claimed outright victory, while the Milošević side claimed that neither candidate received the necessary majority vote and therefore called for the second round of voting. This was not to happen, as people descended on Belgrade, ultimately leading to the removal of Milošević and the inauguration of Koštunica. The Western world welcomed the events and unanimously started referring to the accomplishment as a "democratic revolution". Was this an accurate description, and what could the phrase mean?

Perhaps the events in Belgrade could be described as a "revolution", albeit a quick and mostly peaceful one. This could have been a revolution because there were some aspects of violent behaviour, most notably the desecration of the National Assembly and setting the building of the state TV station

---

<sup>5</sup> For a characteristic example of deliberately misleading, if not malicious, "scholarly" work in this respect see Cushman, T. & Mestrovic, S. G. (Ed.). (1996). *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*. New York: New York University Press, as brilliantly exposed by Robert M. Hyden in his review aptly titled "The Tactical Uses of Passion on Bosnia", *Current Anthropology*, 38:5, pp. 924–26. Quite a few similar volumes have been produced in the 1990s by such (ab)uses of passion, as many scholars bet their careers on hopes that it will forever remain politically correct to substitute scholarship for anti-Serbian propaganda.

on fire. Otherwise the revolution was nonviolent in an exemplary way: no deaths are attributed to the “revolutionary” activities (there were only two deaths, both ruled accidents). Why the revolution would be deemed “democratic” is somewhat less clear. Perhaps the reason is the perception that the “anti-democratic” forces of the old regime, primarily President Milošević and his wife, were dethroned, and new “prodemocracy” forces installed to power. If so, then the phrase “democratic revolution” tells us more about the attitudes of those who decided to use this phrase, informing us what they like or dislike, rather than the phrase having any descriptive force in itself. As we shall see, this is the main mark of all phrases that will be examined in this article and characterized as “word games”.

To further ponder the puzzling phrase “democratic revolution” let us go back to the close and contested (at least in Florida) U.S. presidential elections of 2000, which was contemporaneous to the events in Belgrade. Imagine that the following should have unfolded in the few days after the election night. The count and recount of the Florida vote drags on and the two parties start accusing each other of improprieties. This is not a far-fetched scenario, as this is exactly what transpired for weeks after the election night. One could hear on the radio that Democrats in Florida were luring the homeless with free cigarettes to the polling booths. On the other hand, Democrats complained that in some counties the ballots were “confusingly” printed to have Pat Buchanan listed second so as to cause many who were intent on voting for Al Gore to actually pick Buchanan. More significant accusations from both sides are not unimaginable. Let us further suppose, somewhat more fancifully, that George Bush and his party come to the realization that they are being denied a clear victory by the trickery of the President Clinton and his party. They incite Bush’s supporters to take it to the streets. Bush wins wide-ranging endorsements from leaders around the world and money starts pouring in from China, Iran, Libya, Russia, and elsewhere to support his bid for the White House. Hundreds of millions of dollars are channelled in various clandestine ways, perhaps through Buddhist temples or “independent” media, to his campaign (this is an allusion to the \$77 million that the U.S. government apparently poured into the opposition coffers in the pre-election period in Yugoslavia).<sup>6</sup> With this grotesque sum of money the Republicans stage a march on Washington; the mob (using bulldozers donated by China) demolishes Capitol Hill, and similarly in Atlanta the CNN headquarters are burned to the ground. As a result Al Gore decides to concede. Bush is declared president and sworn in immediately, as Bill Clinton escapes from the White House and joins Gore in hiding. A successful “Democratic Revolution” is declared worldwide and the new democracy-loving president of the United States and “the free world”, as they like to say in the U.S., is celebrated universally.

Now, if this fictitious scenario deserves to be described as a “democratic revolution” so do the events in Yugoslavia in October 2000. The phrase, in fact, describes nothing; it simply expresses approval through the positive meaning inertia contained in the word “democratic”. We may call this phenomenon the *non-descriptive, attitudinal character* of the chosen language and stress that it is pre-

---

<sup>6</sup> Just days before the elections in Yugoslavia, the *Washington Post* indicated that the National Endowment for Democracy had concluded that it had been too open about the fact that it paid the “democratic” opposition. The article, entitled *\$77 Million Helps Foes of Milosevic*, was written by John Lancaster and appeared on Tuesday, September 19, 2000.

cisely this that makes the word game in question possible. What this does in real life, however, is to move us further away from correctly understanding what really happened. In particular, the improprieties such as foreign governments meddling with another country's elections by funding "illegally" a side in the electoral process (i.e., it is illegal in their countries for political parties and candidates to receive such funds). To the extent that it moves us away from the real questions, this particular language game also represents a contribution to the lexicon of denial by masking the fact that the West had played a key role in the events.

### **"SERBIAN NATIONALISM"**

Moving back in time a little to the period immediately preceding the elections in Yugoslavia of 2000, a careful observer could have noticed an interesting dynamic with the use of the phrase "Serbian nationalist". This phrase occurred in the Western media daily, alternatively prefixed either by "moderate" or "hardline" when intending to describe opposition candidate Dr. Vojislav Koštunica. This dynamic deserves closer scrutiny.

Let us start by asking the following question. What is wrong with Serbian nationalism? No one will tell you exactly, but that there is something seriously wrong is taken for granted. It is such an affront to human decency that just mentioning it suffices to justify the most savage bombing campaign that took place in Europe for the first time since Dresden, or almost a decade of severe economic sanctions by the "international community". Yugoslav President Milošević, we were repeatedly told, must not be allowed to play "yet again" the card of "Serbian nationalist sentiments".

All the way up to the day after the elections the Western media had consistently labelled Vojislav Koštunica, the opposition presidential candidate, as "a moderate Serbian nationalist". What is a moderate Serbian nationalist? At best all this phrase could mean is that the man is not as bad as Milošević, the "hardline" Serbian nationalist.

Things only got worse, and very quickly, just one day after Koštunica's impressive showing in the first round of presidential elections. He indeed might have scored an outright victory over Milošević (but we will never know for sure as the ballots were burned). Just one day after the elections, Koštunica had been up-graded to "another hardline Serbian nationalist" by the influential, supposedly independent, intelligence outlet Stratfor (Strategic Forecasting, L.L.C.) in its Weekly Analysis titled "Checkmate in Yugoslavia?" What is more, in this very short piece Koštunica was called a "Serbian hardline nationalist" no less than three times. Others quickly followed this practice. How does one go from "moderate" to "hardline" Serbian nationalist so quickly? The transformation, a cynic might say occurs as one gets closer to power in Yugoslavia. By definition, therefore, a bad guy (a "hardline nationalist") must always be in power in Yugoslavia. It's that easy. All one has to do is evoke the evil of "nationalism" and that is enough to absolve the U.S. of its once and future crimes against the people of Yugoslavia.

Let us return to that powerful phrase "Serbian nationalist sentiments". One has to be extra careful here, for its meaning, as the phrase was used throughout the 1990s in the context of the Yugoslav tragedy, implies a kind of collective guilt on the part of Serbian people. It appears that every other nation in the world is allowed to have "nationalist sentiments" except the Serbs.

I define “nationalist sentiments” as signifying concern for the well-being of one’s own group in a way that gives preference to the well-being of the members of that group, rather than another. In the case of people in Yugoslavia, in the period before Koštunica’s victory these sentiments had to be directed against two sources of distress: the regime then in place, and the so-called “international community” (primarily the U.S., which took the most active role in NATO bombing of the country). In fact, at the time when the country was subjected to the hardships of long-term economic sanctions and all the way to the 78 day bombing campaign, the “nationalist sentiments” were not acting in support of any political party, but rather against these two primary sources of distress. That is, there was no such thing as nationalist sentiment in favour of the government then in place in Yugoslavia. Rather, it was an anti-attitude, since the misfortune and misery of people in Yugoslavia consisted precisely in the fact that they had to choose between two sources of distress, one having to be judged as clearly a lesser evil.

Nationalist sentiments in Serbia dictated, in real life, an attitude of opposition both to the regime and to the international community. People knew and felt that these were their two oppressors. However, when considering which is the greater source of misery, those who drop bombs (all the while threatening to do it again and more severely) while keeping austere economic sanctions endlessly in place (by far a bigger killer over the long run than cruise missiles) are clear winners. By deeming the international community a greater source of evil, an illusion of support for the regime was created, when in fact it was essentially a negative attitude. This is then played out in the mainstream media as “nationalist sentiments” that can justify whatever punishment the international community cares to mete out to Serbs and the other 26 nationalities living in Yugoslavia.

Finally, we could ask why would Koštunica be branded a nationalist, in the bad sense of the word? Two reasons were often cited. First, Koštunica condemned the 1999 war and labelled NATO’s prosecution of the air campaign as a series of “criminal acts”, and second, he, a constitutional lawyer, did not recognize the legitimacy of the *ad hoc* criminal tribunal in The Hague. However, the opinions that NATO committed war crimes and that The Hague tribunal is a political ploy serving the same purpose as sanctions and bombing campaigns had been universally held in Serbia as well as in many places well beyond its borders. Would this make all those who think so, whether they are in India, Russia, China, or the antiwar activists from the U.S. and elsewhere, hardline Serbian nationalists? Of course not!

Once more we see at play here what I have called the non-descriptive attitudinal character of language. The difference this time is that, rather than turning on the positive meaning of the word “democratic”, the game unfolds on the basis of the negative meaning of the phrase “Serbian nationalism”, carefully crafted throughout the 1990s, the years of demonization of the Serbs in the Western media.<sup>7</sup>

---

<sup>7</sup> A veteran foreign correspondent, Russell F. Anderson, who covered events starting from the Spanish Civil War, reveals in a letter to the editor of the *New York Times* (October 30, 1994) that he was troubled with the new practice of reporters voicing their own comments on events. The reporter he had in mind in particular was CNN’s Christiane Amanpour. He writes: “During my time as a journalist, the watchword was to beware of half-truths because you may have got hold of the wrong half.” When it comes to reports dealing with Serbia during the 1990s, many “wrong halves” have been hastily gotten hold of, apparently on purpose. This attitude, approaching genocidal journalism, is perhaps best crystallized in the shocking words Thomas L. Friedman exclaimed during NATO

Yet again, the word game, now with a different phrase, serves the purpose of concealing the activities of the “international community” that should really be at issue, and to prevent the real questions from even being raised. The lexicon of denial expands.

### **“REVERSE ETHNIC CLEANSING” AND “REVENGE KILLING”**

Going again a bit further back to the time soon after NATO bombing of Yugoslavia, to the second half of 1999, after NATO troops moved to Kosovo, we encounter two most curious phrases ubiquitously employed by journalists, political analysts, and even academics: “reverse ethnic cleansing” and “revenge killing”. These innocent-sounding phrases harbour a dangerous attitude of complacency toward true massacres of countless civilians.

In sharp contrast to the spring of 1999, when citizens of Western nations were barraged with anecdotal accounts of alleged atrocities in Kosovo supposedly committed by Serbian troops against ethnic Albanians, the media were largely silent during the summer of 1999. The media chose, for the most part, not to report on the unfolding wave of atrocities committed by the Kosovo Liberation Army (KLA) against the non-Albanian (and even non-Muslim Albanian) population in Kosovo. Nor have they reported the mass destruction of Serbian houses, farms, and Orthodox churches.<sup>8</sup>

This muted response was curious for two reasons. First, we ought to remember that the avalanche of spring 1999 stories materialized in the Western media despite the fact that all international observers were evacuated from Kosovo in the wake of NATO bombings. By contrast, there was a deafening silence during the summer and fall of 1999 despite the overwhelming international presence: massacres of Serbs, Roma, and others by KLA-Albanians were happening in front of about 50,000 NATO-dominated “peacekeepers”.

The second curiosity had to do with the language found in the few reports on the unfolding situation. In particular, two newly concocted phrases did abound: “revenge killings” and “reverse ethnic cleansing”. Consider the built-in bias of these phrases of choice. These words not only seem to justify the Western military intervention based on initial violence, but also appear to justify the choice to do nothing but sit and watch the later massacres. Because they are “revenge” and “reverse”, these killings and the ethnic cleansing bear the marks of approval by those deploying these phrases. As long as Western politicians and journalists continued to play these word games, their words would serve to encourage massacres.

For those who might think that these words were well chosen, consider this: the distinction between “ethnic cleansing” and “reverse ethnic cleansing” does not help describe any particular situation. The use of these phrases is simply an indication of the precise point in time those who use them be-

---

bombing: “Like it or not, we are at war with the Serbian nation and the stakes have to be very clear... every week we will set your country back by pulverizing you. You want 1950? We can do 1950. You want 1389? We can do 1389 too.” (*New York Times*, April 23, 1999, Section A, 25).

<sup>8</sup> On its website (URL: <http://www.decani.yunet.com/home2.html>) the Serbian Orthodox Church offers a detailed report of suffering titled “Golgotha of Kosovo Serbs and Minority Groups in Post-war Kosovo.”

came interested in the ongoing events. Had they chosen to start paying attention at some earlier point, say in relation to what the Kosovo Albanians did to the Serbs in the 1970s and 1980s, the order of these phrases would have been different.<sup>9</sup> We would have had “ethnic cleansing” of Serbs from Kosovo in the eighties, then “reverse ethnic cleansing” of Albanians at the end of the nineties, and finally “reversed reverse cleansing” of Serbs, following NATO aggression in 1999. Maybe the story would be even more complicated than this.

The same applies to the phrases “killings” and “revenge killings”. Adding the words “reverse” and “revenge” creates an impression of justification for those acts that lead to general inaction in trying to prevent the than unfolding round of violence. This word game is particularly dangerous as it helps spread massacres while hiding the West’s inactivity or, worse, encouragement of abuses. The lexicon of denial grows even further.

The examples of word games considered so far are just a few among many that could be identified in the Western public discourse about Yugoslavia. Similar word games abound, however, in what passes for scholarship on this topic. I now turn to considering an example of this kind that will also help us understand some key aspects of developments that followed the so-called “democratic revolution” in Yugoslavia.

#### ACADEMIC DISCOURSE ON YUGOSLAVIA: MORE WORD GAMES

It can be said with confidence that the “democratic revolution” made it possible for “international justice” to find some real applications in Yugoslavia. But to make it likely that real people, including a former President who was indicted while NATO aggression against Yugoslavia was in full swing, would end up in handcuffs and expedited to The Hague some more word games were necessary. Even scholars did not hesitate to take part, thus contributing to the quite distorted discourse on Yugoslavia. By taking a look at one such example we can at the same time illuminate to some degree the real nature of the regime that took the power over after October 5, 2000 in Belgrade, the so-called Democratic Opposition of Serbia or DOS.

#### ANALYZING THE POST-MILOŠEVIĆ PERIOD IN SERBIA

Audrey Helfant Budding’s (2002, pp. 159-164) *‘The Man Who Overthrew Milosevic’: Vojislav Koštunica, One Year Later*, published in *The Fletcher Forum* in 2002, might have seemed as a welcome assessment of the Democratic Opposition of Serbia’s (DOS) first year in power. Though the article

---

<sup>9</sup> In this respect early reports by David Binder of the *New York Times* are a must read. In his column *In Yugoslavia, Rising Ethnic Strife Brings Fears of Worse Civil Conflict* (1987), he writes: “Slavic Orthodox churches have been attacked, and flags have been torn down. Wells have been poisoned and crops burned. Slavic boys have been knifed, and some young ethnic Albanians have been told by their elders to rape Serbian girls.” On July 12, 1982, also in the *New York Times*, in a piece titled *Exodus of Serbians Stirs Province in Yugoslavia*, Binder reports that already 57,000 Serbs were forced to leave Kosovo, and the idea of an “ethnically clean Kosovo” appears perhaps for the first time in the press.



primarily focuses on Koštunica's political standing since he overthrew Slobodan Milošević as a result of the fall 2000 "euphoric" quasi-revolution that installed him as president of the Federal Republic of Yugoslavia, the piece attempted to offer a rare analytical look at the nature of the DOS as a political structure. This is a topic worthy of exploration for anyone interested in understanding the political currents in post-Milošević Serbia and the direction they might have taken. However, the article contains at least three types of common mistakes in the still meagre literature on post-Milošević Yugoslavia that should be corrected: mischaracterization of the events and main players, confusion of attitudes for descriptions of reality, and faulty inferences mostly due to misguided assumptions.

It is common, and Budding is no exception, to characterize the DOS as a coalition of political parties, though she probably goes overboard by calling it a "broad coalition". In fact, it was neither. One may think that it was "broad" because it had been, certainly initially, constituted out of 18 entities, and then thinking of those entities as political parties with diverse political viewpoints. This is the first important mischaracterization by Budding imported from the public discourse on DOS and uncritically introduced into what should have been a scholarly analysis. For what had the DOS been since its origination in January 2000? It was a conglomerate of two parties — the Democratic Party (DS) and the Democratic Party of Serbia (DSS) (which for all intents and purposes was quickly pushed out of the conglomerate, in fact as early as of the fall 2001) — and 16 other entities most of which were at best DS satellites.

I say "entities" and "conglomerate" on purpose, for the term "coalition" is usually reserved for groupings of political parties. The DOS was not made up exclusively, or even primarily, of political parties. For example, G 17 Plus was officially a non-governmental organization (NGO), though it was set up more like a consulting firm on economic issues connected to the World Bank and IMF. Yet, this entity, whatever it was, supplied at the time the Vice President of the Federation, Miroljub Labus, and the governor of the National Bank of Yugoslavia — two out of three or four top positions in the country. Another example of an entity within the DOS with an unclear status as to whether it was an institute or NGO, but which had not declared itself a political party, was the Democratic Center. It was run by Dragoljub Mićunović, who simultaneously served as the President of the Council of Citizens of the Federal Parliament. Imagine, for example, the Executive Director of the CATO Institute serving as Speaker of the House of Representatives in the U.S. Try pondering this contradiction of nongovernmental organizations constituting the essential parts of a government. Other entities were political parties in name only, for they had no followers beyond their leaders, who were often ineffectual figures in their appearance and pronouncements. The prime examples here would be Žarko Korać of the Socialist Democratic Union and Vladan Batić of the Serbian Demo-Christian Party. Consequently, many "leaders" of completely insignificant "political" entities, and, absurdly, of NGOs played roles of importance in the government that were massively disproportional to what they might have been assigned through even the most modest democratic procedure.

Budding credits Koštunica for "rallying Serbia's fractured opposition behind him", accentuating that this was his "feat". This is incorrect in two ways: first, it gives too much credit to Koštunica, and, second, it overemphasizes the achieved unity of the opposition prior to the 2000 elections. Citing the



crisis of the federal state and the split within the ruling “coalition” of the fall 2001. Budding rightly asked, did Koštunica still have an important role to play or was he just a transitional figure? It was a mistake to think that the characterization of Koštunica as merely a “transitional figure” was a phenomenon that only emerged in 2001. In fact, this was the hope and determination of the DS leadership that one could hear on the streets of Belgrade as early as August 2000. Having no chance himself with the electorate to oust Milošević, Zoran Đinđić, the DS leader, always thought of Koštunica as a “transitional” figure, at best.

Any analysis of the post-Milošević period in Serbia must address the reality of the almost total absence, or at least remarkably slow pace, of political, legal, and economic reform despite loud promises for immediate and dramatic change. According to Budding, the enthusiasm for change evaporated for two reasons: uncertainty over the future of the federal state (consisting of Serbia and Montenegro) and the breakdown of cooperation within the DOS. Though these are important and plausible reasons to take into account, they cannot provide a basis for nearly as good an explanation as some other considerations. Budding is wrong to fault the DSS for the lack of cooperation. In his penetrating and aptly titled article, *DOS: Between Revolution and Reform*, Milan Brdar (2002, p. 185-201) had convincingly explained the lack of reform in terms of a systemic identity between the old communist regime and the ruling group that constituted the DOS. Brdar leaves aside the fact that except for Koštunica, the DOS was largely made up of former members of the Communist Party (KP) — even officials belonging to the communist nomenclature and formerly dissident professors of Marxism who promptly renamed themselves “liberals” — and focuses on the systemic, extra-institutional position of the DOS presidency, just as was the case with the presidency of the KP. There is an identical, uncompromising manner in pursuing the interest of remaining in power, expressed in the phenomenon of subordinating all proclaimed goals to this ultimate end. In summary, Brdar (2002, pp. 185-201) avers:

“It is futile to keep asserting that DOS is a coalition, for it behaves through its unified leadership (the DOS Presidency) as a single party with 18 fractions. More importantly, the DOS Presidency as a body operates above and outside of all political institutions, including the parliament and the government (even the Supreme Court). In its status the DOS Presidency is “bound by no laws” (as comrade Lenin used to say) including the republic and federal Constitutions. Consequently, it is abundantly clear that DOS has become the supreme purpose of the “new democratic politics”. The “new” is, unfortunately, identical to the “old”. No wonder the pace of institutional change has been halted to a crawl.”

No analyst of the post-Milošević chapter in the Balkan saga can fail to notice the awkwardness of the fact that, at the time when the DOS was already well into its second year in power, the “coalition” was still called the Democratic Opposition of Serbia. Budding thought this was “significant” and saw in it reason for optimism that the leaders within DOS would “heal the rift and restore the coalition’s unity”. Leaving aside her implicit but dubious and unproven assumption that this kind of “unity” was something necessarily good (and one may wonder for whom), it is still a good question to ask: Why indeed was the DOS so desperately hanging on to its trademark “DOS”?

No understanding, however, could be gained if we assume, as Budding did, that this had anything

to do with the issue of “unity”, mistakenly assuming that it was there to begin with, but somehow got lost along the way. Instead, we may want to explore three hypotheses that might explain why the DOS was years later still called “DOS”: (1) the DOS was a conglomerate of 18 entities, and it would be exceedingly hard for them to come to an agreement regarding a new name; (2) there was much symbolic capital in the name “DOS”, which is associated with a successful overthrow of the old regime, and it therefore made sense to stick with a winning symbol, and (3) the name served just to remind people, i.e., the potential electorate, that however miserable a failure they may be in the spheres of economy and reform, they could not possibly be as bad as the prior regime. I find the last explanation to be the best one: the label “DOS” served as a threatening reminder that should allegiance to the ruling group falter, the tragedy of descending back into the Milošević era (alleged) misery, together with international economic sanctions and wars, would unfold — a reminder which also functioned as part of an argument, recited literally on a daily basis, that no new elections were necessary. Thus, the result was institutionalized failure!

#### ATTITUDES, NOT DESCRIPTIONS

Whenever a new leader emerges, it is natural for analysts, historians, or journalists to want to place him or her in historical, political, ideological, and other contexts by comparing them to other important figures, past and present. Hence, it is no surprise that Budding would want to describe in what ways Koštunica might differ from Milošević or Đinđić. This can be done in many ways, some more serious or responsible than others. Unfortunately, however, too often this becomes a word game of simply searching for the most “appropriate” — according to some never specified criteria — phrase almost regularly consisting of just two words that allegedly best “describe” the individual. Thus, Budding, having implied that Milošević was a “hard-line nationalist”, struggles between three possible labels for Koštunica — “moderate nationalist”, “principled nationalist,” and “democratic nationalist,” while she settles quite easily on “pragmatic non-nationalist” as the best characterization for Đinđić, despite sensing that there may be some problems with it.

Regardless of what could be gained from trying to formulate fitting two-word labels for political figures, it is important to realize that these formulations are not what they are explicitly presented as: namely, they are not descriptions at all. In fact, these choices of formulations are more revealing and help us learn further truths about people who use them rather than pointing to anything useful about the individuals so labelled. This is why statements in which these phrases figure, despite the pretence of their users to present them in a descriptive role, only manage to signal attitudes of their users.

An example may clarify this. Most people will remember the 2000 presidential elections when George W. Bush presented himself as a “compassionate conservative”, deploying the phrase at every opportunity. Now, we could ask ourselves, does this two-word self-label describe Bush or anyone else? Quite obviously, it does not. Its purpose is not to describe; rather, it is clearly a self-serving attempt by a candidate to communicate the message that he thinks of himself as a nice guy wanting others to think the same (perhaps as someone with whom they might want to have a beer). The word game is always

played based on a negative or positive connotation of one or both words that make up the label of choice.

Having revealed the nature of the word game in question, we may now consider what, if anything, do we learn from Budding's choice of labels for Milošević, Koštunica, and Đinđić? In fact, we learn little about those Serbian politicians, but we can surmise from the fact that "hard-line" and "nationalist" are deployed with negative connotations while "pragmatist" and "non-nationalist" clearly have positive connotations, that Budding believes, or wants us to believe, that Milošević was a terrible character, that Koštunica was a bit, but not much, better, and that Đinđić was even better, clearly the best of the three: for he was the only one for whom both selected characterizing words are loaded with positive meaning inertia. It would be extremely interesting to know what criterion of "better" (or "best") is operative here, and particularly, better for whom. Here the phrase "non-nationalist" as a characterization of Đinđić is revealing, for it suggests clearly that the relevant criterion of "better" is not something that takes people of Serbia or Yugoslavia as intended beneficiaries. For how could having a "non-nationalist" occupying key leadership position be in the interest of any nation? Imagine a presidential race in the U.S. where a candidate would run on a platform that he (or she) would always, on every occasion, subjugate the American national interest to, for example, the interest of Israel, some other country, or perhaps something as bizarre as the "international community".

There is, however, another issue to consider here: What do the individual words of choice mean in this context, and are they appropriately chosen? For example, what does it mean to call Đinđić a "pragmatist"? Was the purpose of using this labelling perhaps to spin or mask his subservient attitude towards the real power in the world? Or was its purpose to support the intended contrast with respect to Milošević and Koštunica as "nationalists", so that if one were to see, for example, the footage of Đinđić feasting on a roasted veal in the war capital of Bosnian Serbs, Pale, back in 1995, with Radovan Karadžić and others, one should then characterize this as his "pragmatist" feature and not the "nationalist" one. Finally, if I had space for a more detailed analysis, I would challenge all of Budding's characterizations of choice except perhaps "principled" in the case of Koštunica. It surpasses the confines of this article, but a more careful analysis of Milošević would show that he was not a nationalist, as no communist (or former communist) could be; he was involved with a political struggle at home and dealing with a very hostile super power targeting his country not just with economic sanctions, but also with strong propaganda attacks, and finally all out aggression.

### WHAT'S SCIENCE WITHOUT PREDICTIONS?

Scientists, including social scientists, often see their theories or analyses as devices that can generate predictions of interest. Budding is no different. Before we look at what she came up with, it is worth considering what possible value could predictions based on attitudes disguised as descriptions have. It is clear that much contemporaneous writing on Yugoslavia that passes for scholarship in the West endeavoured to influence attitudes. Thus, it is important to recall the cautionary remark by Charles L. Stevenson (1945, p. 250): "to point out persuasion is not to condemn it; the practical problem is not to

avoid all persuasion, but to decide which to avoid and which to accept". Consequently, the question becomes, why *avoid* Budding-style persuasion? The simply answer is because it is effected by deploying what may be called "propagandistic meaning".

The word game of Budding's analysis plays on the careful placement of emotive terms, whether with positive or negative meaning inertia, or what Albert and Elizabeth Lee (1939) call "jewel words" or "thumbs-down" words. Thus Budding's labelling of Milošević as "hardline nationalist" at the emotional level becomes a "thumb-down, thumb-down" phrase, while her characterisation of Koštunica, whether as a "moderate nationalist", "principled nationalist", or "democratic nationalist", becomes a "jewel word, thumb-down" phrase, and her depiction of Đinđić as "pragmatist non-nationalist" becomes a "jewel word, jewel word" phrase. This brings us to the second important insight of Stevenson's (1945, p. 248): "emotive terms are great obstacles to detachment, and their use in science, where detachment is needed, must always be attended by great caution". To signal, not only caution, but also complete rejection of word games deploying phrases with propagandistic meaning within scholarship is the most important point of the analytical efforts in this article. But, let us return to Budding's purpose.

Budding, in writing her piece, was interested in taking a look ahead and predicting what was in store politically for Koštunica who, based on her analysis of the DOS's first year in power, was "no longer a leader of a truly united coalition". She agreed with Đinđić's formulation that, because of his popularity, Koštunica would remain important as "a bridge between traditional and reformist Serbia". The conclusion Budding comes to, by simply following Đinđić, is incorrect on several counts and is possibly even contradictory depending on how one takes Đinđić's words. It was true in 2002, but trivially so, that Koštunica was not a leader of a "unified coalition" because, as we have seen, the DOS was not a coalition, nor had it ever been truly unified. The talk of a bridge towards "reformist Serbia" was at the time completely moot, since reforms were for the most part nonexistent chiefly because, as Brdar has demonstrated, the DOS presidency operated fully outside of institutional confines just as was the practice of the communist Politburo, but those were the times when the multi party system did not exist. Finally, there is an apparent contradiction in the idea that Koštunica could remain important — in other than a historical sense — in the event the reformist Serbia ever came into being. The statement by Đinđić, to many of those familiar with him, looks much more like the suggestion that Koštunica would no longer be needed once true reforms take place and he would, therefore, only be remembered as someone who helped facilitate this transition.

The talk of "reformist Serbia" or a "state in transition", it is almost needless to say, represents yet another word game, loaded with propagandistic meaning where, of course, "reform" and "transition" are jewel words, commending the move, applicable to the entire Eastern Europe in the post-Cold War period, away from the planed socialist to the "free market" economy. Rather than rely on these sorts of emotive terms and plays on words in order to predict what would happen to a politician like Koštunica, a serious scholar interested in Serbia, could easily argue that no one should have expected that any positive *institutional* change could be instigated either by the media or by the civil society in Serbia.

Contrary to what might have been expected in the aftermath of political change in October 2000, the media in Serbia did not assume an objective stance. That expectation seemed natural given that during the previous period the media were quite regularly subjected to various pressures and often drastically sanctioned for alleged defamation of the previous regime. But it is interesting to point to a legalistic basis for this; the previous regime felt the burden of illegitimacy, generated to a large extent by the kind of word games discussed in this chapter that were displayed both internationally and domestically, and the government had the tendency to stick to the letter of the law in cases of explicit anti-regime activity — thus opening the door for criticism. In the new post-Milošević situation, the media just continue doing what it was doing all along, but this time “freely”, without restriction.

It should be emphasized that even under Milošević the media for the most part had an anti-regime character; it took an active part in producing the atmosphere of protest and constituted an element of the process that led to political change. This was in part true even for the element of the media that was deemed as pro-regime. Then, in the immediate post-Milošević period, a situation emerged in Serbia where the former pro-regime media were in a kind of competition with the former anti-regime media in terms of who would supply greater support to the new post-Milošević regime. As a result, while during Milošević's rule some sense could be made of the distinction between pro- and anti-regime media, this was no longer the case after the political change. The outcome was a contest in apologetic endeavours with a total silencing of all criticism.

The state of civil society in Serbia was not any better in 2000; it certainly could not be a force for change and progress for the foreseeable future either. Serbian civil society as a network of nongovernmental organizations came into existence during Milošević's reign mostly due to the Western financial support to help overthrow his regime. Civil society and the DOS were allies in this respect, and since October 5, 2000, when the DOS assumed power, the demarcation line between the civil society and the state has almost completely disappeared. This can be seen in the fact that a non-governmental organization, G 17 Plus, was not only a part of the DOS, but its representatives also held some of the most important posts in the government. More pathetically, this can be seen in the frequent griping by some “deserving” (in their mind) non-governmental “human rights”- warriors resentful of the fact that not enough of them had been given a spot in the ruling echelons.<sup>10</sup> The expectation was, therefore, that yesterday's civil society leaders must be the next day's political leaders. This attitude spells the death of civil society and makes it utterly useless for any meaningful change.

That this was the situation at the time, and that it would continue, could not possibly be clear to anyone, be they scholars or not, if they were busy producing quite phrases loaded with propagandistic meaning, thus peddling attitudes disguised as descriptions. Taking such discourse as the basis for prediction could only lead to a definite escape from reality. But why do that, however, especially if one

---

<sup>10</sup> A wonderful example of this utterly confused normative stance was provided by Obrad Savić, the leader of something called the Belgrade Circle, when he exclaimed: “The political project [called] “the Second Serbia” has experienced a total failure. Where are now people from Belgrade circle? They are not to be found in the institutions, no one needs them” (quoted in (Jokic, 2007, 172) as reported originally by [www.beograd.com](http://www.beograd.com) on March 10, 2002; the site is no longer available).

were engaged in what is supposed to be scholarship? This is an interesting question I will try to answer in the final section of this article.

### TO GET THEM IN THE DOCK

The escape from reality, accomplished through engaging in various word games that the Western discourse on Yugoslavia largely consists of — whether one can identify it in the public domain publicised by politicians, journalists, and activists or offered by activist scholars — can be useful for certain purposes. Here we may want to be reminded of the insight by William Isaac Thomas (1969, pp. 154-167) in his phrase: “If man define situations as real, they are real in their consequences”. What were the consequences the discourse on Yugoslavia could make actual by defining certain situations as “real”?

The obvious feature of this discourse on Yugoslavia is that it can exert influence on the new leadership in the country in order to steer their policies in desired directions, whether this involved economic “reforms”, which would open the state-owned enterprises to privatization at fire sale prices to foreign interests (the so-called Washington Consensus), or make it possible for “international justice” to target its citizens directly with arrests and transfers to The Hague. The latter is of interest to us in this article, so let us see how this played out.

The International Criminal Tribunal for former Yugoslavia (ICTY) was created in 1993 by the UN Security Council resolution 808, and absolutely nothing of particular interest occurred there for the rest of the century; a few “small fish” individuals were arrested in Bosnia and Herzegovina by the occupying NATO troops, stationed there as peace keepers following the Dayton Accords signed in 1995, and put on trial in The Hague. With the political change in Yugoslavia of October 2000, a real opportunity presented itself for ICTY to receive some high profile accused, like President Slobodan Milošević himself. Here’s where the word games can be seen to have a distinct role: President Koštunica, a “nationalist”, was seen as an obstacle to any possibility for transfers of Yugoslav citizens to The Hague given that as a professor of constitutional law (and an avowed “legalist”) he knew this was unconstitutional, while Prime Minister Đinđić, a “pragmatist non-nationalist”, was open to cooperation, even if it meant violating the country’s constitution.

As a result of various pressures, where different word games played no small part, in the end the major landmark in the ICTY’s history took place on June 29, 2001, less than a year following the “democratic revolution”, when former President Slobodan Milošević was transferred to the tribunal’s custody, which Carla Del Ponte, the ICTY’s Prosecutor, called “an important milestone for international criminal justice”. It turned out that Milošević case was an unsightly affair, as was argued elsewhere (Dickson & Jokic, 2006, p. 355-387). I conclude this article, however, with an anecdote that does well to exemplify the operations of this law-like political body, called ICTY.

Considerations on the topic of “international justice” undertaken here suggest the following. While collectives often do things that individual persons would find infantile or otherwise wrong, the search for international justice appears to have the same fate: it is infantile to compare to national justice in the civilized world. Let us illustrate this with an example narrated retrospectively. On May 5,



1998, the Judge Vohrah granted the leave requested by the Office of the ICTY Prosecutor, Richard Goldstone, for withdrawal of the charges against eleven accused in the Omarska indictment. Among the fourteen names appears a certain Gruban.<sup>11</sup> But who is Gruban, and how did his name arrive on the list of the accused in the first place? Consider this report. Frustrated because NATO peacekeepers in Bosnia were not apprehending “war criminals” from this list *The Boston Globe* staff writer Indira Lakshmanan (1997) describes a wanted poster she saw distributed to NATO troops:

“Perhaps most absurd of all is the description of *one war criminal* named Gruban. “Date of birth: unknown. Nationality: unknown. Description: unknown. Address: unknown.” No last name. Just Gruban.”

Activist-minded Lakshmanan signals to her readers that she is certain that Gruban is a war criminal, her problem is with NATO peacekeepers who seem to have “decided to turn a very clear-seeing eye in the other direction”. This feeling of certainty that a war criminal was named, but difficult to arrest as other information is lacking is another example of the socially constructed phenomena of *ideological arrogance* where conviction is not evidence based, but invoked based on accepting a background story constructed within the broader Western discourse about an even such as “violence in Bosnia”.

Returning to the real Gruban, we can reconstruct the whole episode as starting in a Bosnian café, when a war reporter, Nebojša Jevrić, was asked by a colleague from the United States if there was a person he would nominate as the biggest rapist of Muslim women from the town of Bijelo Polje. Jevrić “nominated” Gruban Malić, the hero of the regionally famous novel by Miodrag Bulatović *Hero on a Donkey*. His interlocutor, the “journalist” from the United States, did not hesitate to immediately forward Gruban’s name to the right places. That is how “Gruban” ended up indicted by the ICTY. What makes this sort of eagerness and the epistemically strange sense of certainty that one has discovered a “war criminal” conceivable, however? This would be impossible for people to experience in the absence of a forceful background provided by the socially constructed phenomena of escaping reality through word games, discussed in this article.

These phenomena could be somewhat illuminated by invoking *phenomenological sociology* as developed by Peter Berger and Thomas Luckmann (1967) in their classic, *The Social Construction of Reality*. The theory of reification developed by Berger and Lukmann (and very different from the one that Karl Marx had made famous) can be quite useful, methodologically speaking. The reification theory is an account of how people come to perceive their own constructs, incorrectly or falsely, as things for which they have no responsibility (that is, things over which they have no control) and which they must passively suffer as victims do their fate. The steps through which reification proceeds are itemized as: naming, legitimation, mythmaking, sedimentation, and ritual (not necessarily occurring in this

<sup>11</sup> A document is still available on the website of the ICTY leaving traces of this event; it is the May 8, 1998 statement by the Prosecutor following the withdrawal of the charges against 14 accused available at: <http://www.icty.org/en/press/statement-prosecutor-following-withdrawal-charges-against-14-accused> (last accessed on November 5, 2017).



particular sequence). James Aho (1994, pp. 114-115) captures compactly the steps of this reification in the social construct of the enemy — quite fitting for an understanding of the phenomena of ideological arrogance, genocidalism, or “word games” more generally — and the escape from reality, as well as pointing to a kind of symbiosis between the public and expert discourse employing them:

A problematic individual or group is classified as an instance of human refuse; the validity of the label is tested and confirmed in public hearings or tribunals conducted by experts certified in making defamatory pronouncements; legends are then woven by mythmakers to “explain” the necessity for the evil party being as it is; these legends are passed on by [suitable messengers] as ontological truths, and received by an audience which, not present during the initial steps, is unable to fathom the fabricated nature of the evil; finally, the truth of the myth is recognized (re-known) through its ritual dramatization in armed engagements, domestic and foreign, against the evil object.

In conclusion, by invoking phenomenological sociology the overall lesson that could be drawn from the present discussion on how groups or nations can become targets of “international justice” is the following: as social constructs, genocidalism and other word games explored here manage to define situations as real whose consequences, however, constitute damages, which are as real as they are irreparable for their targets.

## REFERENCES

- Aho, J. A. (1994). *This Thing of Darkness: A Sociology of the Enemy*. Seattle: University of Washington Press.
- Anderson, R. F. (1994, October 30). Where There's War, There's Amanpour. *New York Times*.
- Anonym. (n.d.). *Golgotha of Kosovo Serbs and Minority Groups in Post-war Kosovo* Retrieved from: <http://www.decani.yunet.com/home2.html>
- Berger, P. & Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*. Garden City: Doubleday-Anchor.
- Binder, D. (1982, July 12). Exodus of Serbians Stirs Province in Yugoslavia. *New York Times*.
- Binder, D. (1987, November 1). In Yugoslavia, Rising Ethnic Strife Brings Fears of Worse Civil Conflict. *New York Times*.
- Brdar, M. (2002). DOS: Between Revolution and Reform. *International Journal for the Semiotics of Law*, 15 (2), 185-201.
- Budding, A. H. (2002). ‘The Man Who Overthrew Milosevic’: Vojislav Koštunica, One Year Later. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 26 (I), 159-164.
- Cushman, T. & Mestrovic, S.G. (Ed.). (1996). *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*. New York: New York University Press.
- Dickson, T. & Jokic, A. (2006). Hear no Evil, See no Evil, Speak no Evil: The Unsightly Milosevic Case. *International Journal for the Semiotics of Law*, Vol. 19 No 4, 355-387.

- Dickson, T. & Jokic, A. (forthcoming). *Targets of International Justice: Yugoslavia and Rwanda First in Focus*. Montreal: Baraka Books. Manuscript in preparation.
- Friedman, T. L. (1999, April 23). Foreign Affairs; Stop the Music. *New York Times*, Section A, p. 25.
- Hegel, G.W. F. (1967). *Philosophy of Right* (translated by T. M. Knox. Oxford: Oxford University Press.
- Hyden, R. M. (1997). The Tactical Uses of Passion on Bosnia. *Current Anthropology*, 38: 5, 924–926.
- Jokic, A. (2004). Genocidalism. *The Journal of Ethics*, No 8, 251-297.
- Jokic, A. (2007). DOS: The Second Year. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 27 (1), 165-172.
- Lakshmanan, I. A. R. (1996, March 10). A 'Wanted' Poster that Leaves any Pursuers Wanting. *The Boston Globe*.
- Lancaster, J. (2000, September 19). \$77 Million Helps Foes of Milosevic. *Washington Post*.
- Lee, A, & Lee, E. (1939). *The Fine art of Propaganda*. New York: Harcourt Brace and Co.
- Lucas, J. N. & McInnis, K. J. (2015, March 15). The 2015 National Security Strategy: Authorities, Changes, Issues for Congress, Retrieved from: [https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss\\_viewer/national\\_security\\_strategy.pdf](https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf)
- Stevenson, C. L. (1945). *Ethics and Language*. New Haven: Yale University Press.
- Thomas, W. I. & Janowitz, M. (1969). *On Social Organization and Social Personality: Selected Papers*. Chicago: University of Chicago Press.

---

АЛЕКСАНДАР В. ЈОКИЋ

## ЈУГОСЛАВИЈА, МЕТА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВОСУЂА

### РЕЗИМЕ

Догађаји преображаја у Југославији током 90-их, а посебно током првих година XXI века, углавном су били погрешно схваћени и представљени на искривљен начин на Западу, како у јавном дискурсу политичара, активиста и новинара – који су већином сматрали мир својим дискурским циљем – тако и код научника, који су најчешће деловали заинтересованији за оправдавање политике САД према Балкану него што су покушавали да схвате било шта. Представљање и анализирање овог двоструког неуспеха, на основу јавне и академске стране дискурса о Југославији, сврха је овог чланка.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** међународна правда, *ad hoc* Међународни кривични суд за бившу Југославију (МКСЈ), распад Југославије, пропаганда, игре речи, Србија након Милошевића, друштвене науке и геополитика.

БРАЦО П. КОВАЧЕВИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Бањалуци  
Факултет политичких наука  
Бањалука (Република Српска – БиХ)

## ГЛОБАЛНИ ЕКОНОМСКИ РАТ И ХУМАНИТАРНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

---

**САЖЕТАК:** Човјекова историја је историја међусобног сукобљавања и ратовања. У основи тих конфликта, сукоба и ратова налазе се различите идеологије и интереси, од којих се један битан односи и на ресурсе. Откако су почели да трагају за ресурсима како би себи обезбиједили егзистенцију, људи су улазили у међусобне нетрпељивости, сукобе, конфликте и ратове. Тако је и данас, у свијету глобалне економије, у оквиру које моћне неолибералне државе производе ратове како би опљачкале и отеле ресурсе сиромашних народа и држава, оправдавајући свој експлоататорски и неоимперијални интерес пропагандним манипулацијама о заштити људских права и демократије. Најновији примјери са Ираком, Либијом и Сиријом, као и многи други ранији, потврђују овај став. Такође, и примјер са бомбардовањем СР Југославије и отимањем територије Косова и Метохије од Србије, односно отимањем њених ресурса.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** рат, хуманитарне интервенције, ресурси, Србија, пропаганда.

---

### УВОД

Од почетка развоја људске цивилизације, развијали су се и конфликти око ресурса. И данас су они веома изражени, а с процесима глобализације појављују се и нови облици конфликта.

За неолибералну глобалну економију је карактеристично да моћне државе свијета и њихове корпорације отимају и плачкају ресурсе држава и народа који немају моћ да се супротставе глобалном економском рату као „глобалној плачки“. Економски ратови за ресурсе намећу тзв. хуманитарне интервенције.

### РЕСУРСИ И КОНФЛИКТИ

Оно што ће проузроковати садашње и будуће сукобе, конфликте и ратове не односи се само на проблеме идентитета него и на сукобе око власништва над ресурсима, њихове контроле и дистрибуције. Будући рат би могао бити „глобални економски рат“ (Kaldor, 1999, стр. 138).

---

<sup>1</sup> braco.kov@hotmail.com

Овај „глобални економски рат“ је рат за ресурсе на глобалном и локалном нивоу, рат који производи и генерира неолиберална економија моћних држава Запада и њихових корпорација. Њој требају нафта, вода, минерали, руде и територије како би реализовала свој геостратешки интерес.

С развојем модерне економије, а неолибералне посебно, ресурси су постали роба која има своју комерцијалну вриједност и цијену. И за њих се неолибералне државе и њихове корпорације боре, настојећи да контролишу и експлоатишу *привреду* и *природна богаћинства* неразвијених држава.

Савремено организованој економији потребна је огромна количина ресурса и енергије, који зато нужно задобивају геостратешко и геополитичко значење. Глобализација економије доводи и до глобализације политике и војних активности, чиме се стварају конфликти око надзора и контроле ресурса, а посебно енергетских извора (Деканић, 2011, стр. 11–12).

Да је то тако, односно да се конфликти стварају око контроле ресурса и енергије, показује и примјер Косова и Метохије.

Насилно одвајање Косова и Метохије од територије Србије нема само територијални већ и геополитички значај, јер се тиме Србији отимају териториј, ресурси и енергетски потенцијали. Истраживања показују да на том подручју Србија има 60% ресурса, да то подручје располаже огромним количинама угља, као и минералима, посебно бокситом, оловом, цинком, никлом, кобалтом, кадмијумом, ванадијумом, златом. На том подручју се налазе и ресурси квалитетне воде, па ипак Запад пљачка те „најбитније природне ресурсе“. С обзиром на то да је енергија „мотор развоја“, јасно је зашто Запад подржава „убрзани процес отцепљења Косова од Србије“ (Петровић-Пироћанац, 2010, стр. 244–245).

У поступку контроле ресурса, посебну улогу имају моћне државе Запада и њихове корпорације.

У том смислу Вандана Шива (Vandana Shiva) говори о *корпорацијском тероризму*, узимајући за примјер дјеловање мултинационалних рударских корпорација у једном планинском подручју Индије, које су експлоатисале боксит потребан за производњу алуминија, који се користи за производњу војних авиона, као и лименки „кока-коле“. Током 1993. године је спријечен тај *еколошки тероризам* тако што је Врховни суд затворио руднике који су контаминирали природу и тако угрожавали здравље и живот. „Уништавање водних ресурса, шумских сликова и водотока, облик је тероризма. Закидање сиромаша за приступ води приватизирањем вододистрибуције или онечишћењем извора и ријека, такођер је тероризам. У еколошком контексту ратова за воду терористи нису само они који се скривају у афганистанским сплијама. Неки се скривају у корпорацијским дворанама за састанке и иза правила слободне трговине што су их поставили WTO, Сјеверноамерички споразум о слободној трговини (NAFTA) и Сјеверноамерички појас слободне трговине (FTAA). Скривају се иза приватизацијских увјета ММФ-а и Свјетске банке. Својим одбијањем да потпише протокол у Kyotu, председник Bush почиња еколошки тероризам над многим заједницама којима глобално затопљење итекако пријети да

их збрише с лица земље. У Seattleу су просвједници назвали WTO 'Свјетском терористичком организацијом' зато што њезина правила милијунима ускраћују право на животни минимум. Похлепа и присвајање туђег дијела драгоцјених ресурса нашега планета у коријену су сукоба и сам коријен тероризма" (Shiva, 2006, стр. 14, 15).

Видјели смо, и још увијек видимо, да се, након „арапских прољећа“, одвија борба корпорација око нафте као стратешког ресурса. Претпоставља се да Ирак располаже са преко 11% свјетских резерви нафте, а да се готово 70% свјетских резерви нафте, као и природног плина, налази на подручју Средње Азије и Блиског истока, на потезу од Каспијског мора до Медитерана.

Због неосноване сумње за „постојање оружја за масовно уништавање“, Сједињене Америчке Државе (САД) су напаале Ирак као дио „осовине зла“, објавиле „рат против насиља“ како би успоставиле „демократски образац“ који би требало да слиједе остале државе Блиског истока. САД су рушењем режима Садама Хусеина заправо обезбиједиле надзор над ирачким економским ресурсима, а нафтом посебно, што им је и био основни циљ.

Тај *Rax Americana* представљао је сценарио успостављања и других „демократских поредака“ на Блиском истоку. Циљ је, како и пише у Извјештају из 2000. године, а под називом *Обнова америчких одбрамбених снага*, да се реализује „план за одржање глобалне премоћи САД, за спрјечавање настанка неке друге, супарничке силе и за стварање међународног сигурносног у складу са америчким начелима и интересима“. Основни интерес америчке спољне политике односи се на контролу територија и ресурса. Када је у питању Блиски исток, разумљиво је да се посебан интерес односи на стратешко значење ресурса *нафте*, које на том подручју има у огромним количинама. У том смислу ће „дивовске националне компаније“, као што су „Халибартон“, „Ексон Мобил“, „Бехтел“, имати „водећу улогу у успостави такозване демократије“. Дакле, *компаније* директно утичу на геополитичке и војностратешке прилике „на терену“. А без нафте, остварење „националних интереса“ није могуће. Осигурање постојања нафте било је важно у Првом свјетском рату, Другом свјетском рату, као и у ратовима који су се водили након њих, и који ће се још увијек водити. Нафта има велико војно значење. Она је омогућила тенковима, бродовима, авионима и другим техничким средствима ратовања „покретљивост модерног ратовања“. Освајањем Ирака, за који се сматра да има чак и веће залихе нафте од оних које се налазе у Саудијској Арабији, САД су своју војску поставиле „као омчу на све кључне свјетске тијекове нафте, посебице оне које воде у Европу и у растуће господарске државе на Истоку – Кину, Индију и Источну Азију. Сједињене су Америчке Државе заузеле кључне положаје дијелом свијета, од Балкана, преко Узбекистана до Кабула и Јапанског мора“. А од 11. септембра је америчка вањска политика „постала безобзирна“ и у складу са оном „или си с нама или против нас“ (Engdahl, 2003, стр. 17, 20, 79, 377).

Да би се остварила контрола „одлива“ ресурса, неопходна је пропаганда која ће скривати пљачку ресурса, говорећи о „ауторитарним режимима“ и „утрожености људских права“ у њима. На тај начин се припрема „јавно мњење“ које се неће супротстављати извођењу унапријед испланираних „хуманитарних интервенција“, па и оној изведеној на СР Југославију.

## ХУМАНИТАРНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ ХУМАНИТАРНИХ КАТАСТРОФА

Оправдање ратова из „хуманитарних“ и „етичких“ разлога не представља некакав ексклузивитет нашег (пост)модерног доба. Концепција *bellum iustum*, или „праведног рата“ води своје поријекло из библијских времена и старих империјалних претензија. Међутим, након Заливског рата поново задобија средишње мјесто у политичким расправама, а темељи се на ставу да, уколико је држава суочена са неком агресијом која би угрозила њен територијални интегритет или политичку независност, „она има *jus ad bellum* (право да зарати)“. Овај традиционални концепт „праведног рата“ заправо представља „банализацију рата“ и слављење рата као „етичког средства“ које „модерна политичка мисао и међународна заједница националних држава одлучно одбацују“ (Hardt & Negri, 2003, стр. 24).

Ипак, дио „међународне заједнице“, оне моћне и неоимперијално оријентисане, прихвата концепт *bellum iustum*, односно вођења ратова из „етичких“ и „хуманитарних“ разлога.

Тако је и својевремено амерички предсједник Рузвелт (Theodore Roosevelt), говорећи о хуманитарним етичким мотивима рата, истакао да „од свих ратова, најправичнији је рат са дивљацима“, јер се тиме утемељује власт „доминантних светских раса“. Када су остварили тај „најправичнији“ рат над Индијанцима, из тих „хуманитарних мотива“ САД су отишле даље. Извеле су, „у интересу цивилизације, човечанства и слободе“, интервенцију на Куби, 1898. године. Када је у хаванској луци експлодирао амерички брод „Мејн“, Шпанци су одбацивали оптужбу и предлагали независну комисију која би истражила праве узроке експлозије, међутим „Американцима није било ни на крај памети да пропусте шансу“ и – рат је отпочео. Тако се нешто слично десило и у случају Рачак (Рељић, 2011, стр. 64).

Када се изабере циљ, онда вриједи и она порука коју је заговарао Макијавели (Niccolo Machiavelli): *finis sancificat media*.

Предсједник Мекинли (William McKinley) оправдао је амерички империјализам етичким разлозима: „Латили смо се оружја само слушајући налоге човечности и ради испуњавања високих општих и моралних обавеза“. Затим је слиједило освајање Филипина, што ће амерички предсједник опет оправдати из етичких и цивилизацијских разлога: „Ми испуњавамо више моралне обавезе, које су нам припале и за које није потребан било чији пристанак. Ми испуњавамо своју дужност према њима, пошто нас је Бог просветлио да видимо своју дужност, уз пристанак наше сопствене савести, уз одобрење цивилизације“ (Чомски, 2000, стр. 100, 101).

Многи интелектуалци су присталице извођења „хуманитарних интервенција“ из „етичких“ разлога.

Хавел (Václav Havel) истиче да рат против СР Југославије „ставља људска права изнад права државе. Савезна Република Југославија је била нападнута од стране алијансе без мандата УН. То се није догодило неодговорно, као акт агресије или из непоштовања међународног права. То се догодило, напротив, из поштовања права, у име права које долази изнад оног права којим се

штити суверенитет државе. Алијанса је деловала на основу поштовања људских права“ (Havel, 1999: 6).

Тако мисли и Волцер (Michael Walzer), који се 1999. године залагао за бомбардовање Србије, а који је 17. јуна 2010. добио почасни докторат Ректората Универзитета у Београду!?

Волцер истиче да су „хуманитарне интервенције“ у ствари „етички неопходне“ увијек „кад год су свирепост и патња доведени до крајњих граница, и кад се чини да локалне власти нису способне да их окончају“ (Волцер, 2008, стр. 42). Навешћемо и дио из његовог текста *Политика и морал на Косову*, у којем каже: „Док ово пишем, НАТО бомбардовање Југославије се наставља, а наставља се и српско уништавање косоварског друштва. Да, српски поход морао је бити планиран пре него што је бомбардовање почело, логистички покрети четрдесет хиљада војника су неизмерно сложени. У неким доловима Косова сурова реалност етничког чишћења већ је била видљива пре него што је донета одлука да се Срби гађају ракетама и паметним бомбама. Ако се узме у обзир српски досије из Босне, мобилизација војника на граници са Косовом, избеглице које су већ на путу, војна интервенција ми изгледа као потпуно оправдана, чак обавезна.“<sup>2</sup>

Поред ових, било је и других „интелектуалаца“ који су из различитих, а најчешће „етичких разлога“, инсистирали на бомбардовању Србије – Гинтер Грас, Јирген Хабермас, Сузан Зонтаг, Едгар Морен, Андре Гликсман, Анри Леви...

Трећи пут у XX вијеку је Србија бомбардована на Ускрс – први пут на католички Ускрс, 6. априла 1941, од стране Нијемаца, други пут на православни Ускрс, 16. априла 1944, од стране „савезничких авиона који су намеравали да задају одлучујући ударац окупационом режиму“, и трећи пут 1999. године на ускршње празнике. „Шта значе бомбе на Србију за Ускрс по трећи пут у овом [XX – Б. К.] столећу? Шта хоће нови господари света да постигну бомбардовањем српског народа на дан Христовог ускрснућа? Није ли то покушај да се један мали народ сатре, да му се одузме последња вера и нада? Није ли то убијање вере, заправо, почетак сумрака западне цивилизације и хришћанске баштине? Значи ли то да ће зло, насиље и превара, ипак овладати светом? Присуствујемо ли ми то коначној пропасти слободарског и демократског духа Европе и света“ (Тркуља, 1999, стр. 71, 72).

Бомбардовање Републике Српске је трајало од 30. августа до 13. септембра 1995. године, а бомбардовање СР Југославије од 24. марта до 10. јуна 1999. године.

У бомбардовању Републике Српске учествовало је 400 борбених авиона, два америчка носача авиона, један британски носач авиона. Изведено је 3.200 борбених летова и изведени су удари на 150 војних и цивилних циљева. Бачено је 10.000 тона експлозива из авио-бомби, ракета, касетних бомби, бомби с ласерским и ТВ навођењем, топовских удара, 13 крстарећих ракета „томахавк“ (Волаш, Савић, 2014, стр. 82).

<sup>2</sup> Доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2010/06/majkl-volcer-ples-sa-vukovima/>; приступљено 10. 5. 2017.



У бомбардовању Републике Српске кориштена је муниција са осиромашеним уранијумом. На војне положаје и цивилне циљеве Срба у БиХ испаљено је преко 10.000 зрна са осиромашеним уранијумом, а од тога преко 5.800 тих пројектила само на двије локације – Хаџиће и Хан Пијесак.

У НАТО агресији на СР Југославију учествовале су војне снаге: САД, Велике Британије, Њемачке, Француске, Италије, Шпаније, Португала, Луксембурга, Белгије, Холандије, Данске, Норвешке, Исланда, Пољске, Чешке, Мађарске, Турске, Грчке, Канаде. Помогле су им и државе придружене НАТО-у: Хрватска, Словенија, Македонија, Босна и Херцеговина, Албанија, Румунија, Бугарска, Словачка. „Земље које су нас непосредно нападе биле су 228 пута веће од Србије, имале су 67 пута бројније становништво и биле 518 пута богатије (тј. са већим националним дохотком). Био је то, од напада Персијанаца на Хеладу, вероватно најнеравноправнији оружани сукоб икада виђен у историји“ (Антонић, 2014, стр. 204).

Разорено је и уништено седам индустријских и привредних објеката, 11 енергетских постројења, 38 мостова, 28 радио и ТВ репетитора, 470 км путева, 595 км пруга.

Оштећено је 19 болница, 20 домова здравља, 18 дјечијих вртића, 69 основних и средњих школа, 29 манастира и 35 цркава.

Такође, у бомбардовању је извршен и напад на територију стране државе – амбасаде Кине у Београду.

Бомбардовани су и гађани војни и цивилни циљеви, као и заштићене зоне: национални паркови Копаоник, Тара, Шар-планина, резерват природе Газиместан, парк природе Палић, Мируше, Вршачке планине, подручја Овчарско-кабларске клисуре, Дивчибара, планина Рудник и Јастребац, манастири Грачаница, Пећка патријаршија, Жича, цркве Св. Николе и Св. Богородице код Куршумлије, Етно-село у Сирогојну, Азотара Панчево, Рафинерија Панчево. Ратна штета се процјењује на 100 милијарди долара, што је огроман износ за једну малу земљу у развоју. Био је то прави – *економски злочин*.

У бомбардовању СР Југославије погинуло је 599 војника, 172 полицајца – према подацима Савезне владе СРЈ, 1.002 припадника Војске Југославије и МУП-а Србије страдали су током НАТО-агресије на Југославију 1999. године. У овај број урачунати су и припадници МУП-а Србије и ВЈ који су страдали у борбама са албанским терористима од 10. фебруара до 24. марта, пошто је то била објективно припрема за агресију земаља Северноатлантске алијансе. Такође, у тај број је урачунато и 56 припадника ВЈ и МУП-а Србије који су, према нормама међународног права, проглашени за нестале (Булатовић, 2000), око 2.000 цивила, а око 10.000 особа је рањено.

Разарањем и уништавањем индустријских и производних капацитета, преко 600.000 особа је остало без посла, а 2,5 милиона без извора материјалне егзистенције.

Од посљедица бомбардовања СР Југославије умрла су 34 талијанска војника, а 277 је тешко обољело од малигних обољења (Кременовић, 2014, стр. 95).

Знамо ли колико Срба умире годишње од посљедица бомбардовања (Републике Српске 1995. и СР Југославије 1999) осиромашеним уранијумом? Наравно, не знамо, али је то сигурно велика бројка<sup>3</sup>.

Шпански капетан Мартин де ла Хоз је истицао да су главни наредбодавци бомбардовања били амерички генерали. „Они уништавају земљу, бомбардују је новим пројектилама, бојним отровима, површинским минама бацаним из падобрана, бомбама које садрже уранијум, црни напалм, стерилизирајућим кемикалијама, шприцају отров на усјеве и користе свакако оружје о којем чак ни ми још ништа не знамо. Сјеверно-Американци чине једно од највећих барбарстава које се уопће може замислити против човјечанства“ (Vlajki, 2002, стр. 218).

Био је то *рајини злочин*, јер се у бомбардовању тестирало дјеловање оружја на цивилно становништво.

Рат у бившој Југославији и бившој Босни и Херцеговини је заправо био рат против Југославије, рат који је остварен захваљујући националистичким и сецесионистичким снагама „изнутра“. Али, без хтијења, воље и интереса „међународне заједнице“, тог рата не би ни било. Као што је на бруталан начин зауставила рат, исто тако је тај рат могла и спријечити, али то није био њен истински геополитички циљ. Стварни циљ није била брига за „пучанство“ у Босни и Херцеговини, или за косовске Албанце у СР Југославији, него србијанско противљење испуњењу ултимативних неолибералних социјалних и економских реформи. Амерички државни функционер Нелсон Стробриц Талбот III истицао је да рат НАТО против Србије није био посљедица „бриге за Албанце“, него чињеница да „Србија није спровела тражене социјалне и економске реформе“. Србија је представљала „последњи утао Европе који се није повиновао неолибералним програмима под управом САД“ и зато је циљ и био да то „мора бити уклоњено“ (Полићика, 2006).

Веома моћне и империјалне неолибералне државе агресивно се супростављају било чему што би им „стало на пут“.

Када је у питању бомбардовање Србије, онда су и Клинтон (Bill Clinton) и Блер (Tony Blair) истицали да се сврха бомбардовања односи на то да се не изгуби кредибилитет и, како добро примјећује Чомски (Noam Chomsky), да се зна „ко је газда“. Јер, „Србија се супротстављала наредбама газде, а то се никоме не сме допустити. Као и Ирак, и Србија је била без одбране, па није било ризика. Слободно сте могли да изјавите да интервенишете само из хуманитарних разлога“ (Чомски, 2009, стр. 47).

Ова тзв. хуманитарна интервенција оправдавана је тако што се истицало да се проводи с циљем „спречавања и заустављања етничког чишћења“. Међутим, управо се догодило супротно. Остварено је етничко чишћење, јер се десио масовни егзодус Срба са Косова и Метохије.

---

<sup>3</sup> Истаживачи су утврдили да је највећи број осиромашеног уранијума бачен на подручја најгушће насељена Албанцима! (Стевановић, Миладиновић, Кекић, 2015)

Сматра се да се од доласка КФОР-а на Косово и Метохију иселило око 250.000 Срба, Црногораца и неалбанског живља.

Након бомбардовања, НАТО и САД су од Србије отели 10.887 квадратних километара (12,3%) територије.

На крају другог миленија, рат против Републике Српске (1995) и СР Југославије (1999) био је „рат са дистанце“, у којем су испробаване нове војне технологије којима се води рат са веће безбједне удаљености а са смањеним ризиком по властито људство. У тој 1999. години је цијелом свијету показивано испробавање ваздухопловног рата против Србије. Био је то рат који је показао да, намјесто директног сукоба армија на бојном пољу, војске данас улазе у сукоб који је посредован рачунарима и телевизијом. Поред економских, геополитичких и војних циљева НАТО агресије, започете 24. марта 1999. године на СРЈ, треба поменути и оне који се односе на стварање *нуклеарних дејонија* бацањем пројектила којима је истекао рок, те вршење експеримената који би указали на то како дјелује најновије НАТО оружје. Тако се и показује да у ратовима које води НАТО пакт највише страдају народи на чијим територијама се одвија рат, а највише профитирају произвођачи оружја и транснационалне корпорације, којима се отварају простори нових тржишта.

Снаге НАТО-а су терористима на Косову и Македонији помогле да остваре политичку равноправност, а „отимањем Космета требало је да се заврши *’мали свейски рат’* против Срба, од Крајине преко Републике Српске до Косова, уз истовремено отцепљење Црне Горе“ (Czempiel, 2002, стр. 101).

Био је то и – *економски рат*. Прије свега, Савјета безбједности УН против СР Југославије три и више година у виду санкција, а затим и бомбардовањем Републике Српске и СР Југославије, односно уништавањем њихових привредних потенцијала и довођењем становништва до граница сиромаштва. Бомбардовано је и уништавано све оно што је значајно и што представља основу економског, социјалног и еколошког развоја једне земље.

И у Ираку су економске санкције имале за посљедицу стравичан *геноцид* – више од 47.000 дјеце умрло је у периоду од јануара до августа 1991. године, а послије тога чак 400.000 због недостатка хране, лијекова и медицинске опреме. У 1993. години је смртност дјеце била утростручена – 92 на хиљаду дјеце; готово трећина беба је по рођењу имала тежину испод нормалне. У рату у Ираку је до августа 2006. године убијено више од 600.000 Ирачана (Чомски, 1998, стр. 32–33; Чомски, 2008, стр. 7).

У рату у Босни и Херцеговини су велике силе из „хуманитарних разлога“ увеле санкције СР Југославији (да не би помагала Србе у БиХ и да би натјерале СР Југославију да наметне санкције према Републици Српској), што је за посљедицу, поред осталог, имало познату трагедију „бањалучких беба“. Истовремено, те су силе кроз програм „хуманитарне помоћи“ Бошњацима и Хрватима достављале – оружје.

У *политичком* смислу, бомбардовање Србије и рат против ње представљали су снажну подршку албанском сепаратистичком покрету на Косову и Метохији, усмјереном ка рушењу територијалног интегритета једне суверене државе.

Са *правног аспекта* НАТО интервенција против СР Југославије је била – агресија. Савјет безбједности није донио одлуку о бомбардовању, већ су ту одлуку донијеле државе чланице НАТО-а, иако та одлука није имала никакво упориште у међународном праву. НАТО се и Македонцима наметнуо без мандата УН. Са стајалишта *међународног права*, бомбардовање Републике Српске и СР Југославије је било „илегално“, и као такво је, добро примјеђује Чомски, „промијенило природу права“. НАТО се показао као „војна мафија“, а бомбардовање СР Југославије је, како децидно напомиње Чосудовски – „криминални акт“.

Посматрано с етичке тачке гледишта, војна интервенција је представљала – *злочин*.

## ЗАКЉУЧАК

Ранији, савремени и будући ратови имају своје различите узроке, а један од њих се свакако односи на економске разлоге и борбу за ресурсе. У ситуацији постојања ограничених ресурса, модерна економија и њене моћне корпорације траже начине да контролишу производњу и продају ресурса. На тај начин производе и конфликте на глобалном и локалном подручју, што се сасвим добро види на примјерима извођења „хуманитарних интервенција“ у Ираку, Либији, Сирији, као и Републици Српској и СР Југославији.

Извођењу војних интервенција претходи медијска припрема и обмана јавности у манипулативној пропаганди о „ауторитарним режимима“, „етничком чишћењу“, „угрожености људских права“ и слично. На тај начин моћне неолибералне државе Запада својим „хуманитарним интервенцијама“ угрожавају егзистенцију, сувереност и територијални интегритет држава које агресивно нападају, и тако заправо руше међународно право.

## ЛИТЕРАТУРА

Антонић, С. (2014). „Зашто морамо да запамтимо?“, у Б. Нешић, Н. Маринковић (прир.). *Тајна осиромашеног уранијума: последице НАТО бомбардовања Србије*. Београд: Catena Mundi.

Булатовић, П. (предс. Изд. одбора, 2000). *Спомен књига Јунаци Отаџбине*. Београд: НИЦ „Војска“, Војноиздавачки завод

Vlajki, E. (2002). *Demonizacija Srba: Zapadni imperijalizam, njegovi zločini, sluge i medijske laži*. Београд: Bad Vilbel – NIDDA Verlag.

Волаш, Н. Савић, З. (2014). Бомбардовање Републике Српске, у Б. Нешић, Н. Маринковић (прир.). *Тајна осиромашеног уранијума: последице НАТО бомбардовања Србије*. Београд: Catena Mundi.

- Волзер, М. (2008). Политика избављења, у *Хуманитарне војне интервенције*. Београд: Службени гласник.
- Dekanić, I. (2011). *Geopolitika energije: uloga energije u suvremenom globaliziranom gospodarstvu*. Zagreb: Golden marketing.
- Engdahl, F. W. (2003). *Stoljeće rata: anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*. Zagreb: AGM.
- Kaldor, M. (1999). *New & Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge.
- Кременовић, М. (2014). Осиромашени уранијум тихо убија грађане БиХ, у Б. Нешић, Н. Маринковић (прир.). *Тајна осиромашеног уранијума: последице НАТО бомбардовања Србије*. Београд: Catena Mundi.
- Петровић-Пироћанац, З. (2010). *Геополитика енергије (Битна развојна компонента друштва у XXI веку)*. Београд: Институт за политичке студије, Центар Југоисток.
- Политика*, 7. мај 2006.
- Рељић, С. (2011). *Одумицање слободних медија*. Београд: Службени гласник.
- Stevanović, O, Miladinović, S, Kekić, D. (2015). Correlation Between The Use Of Depleted Uranium Ammunition And The Ethnic structure Of The Population Of The Federal Republic Of Yugoslavia During the 1999 Nato Aggression. *Теме XXXIX* (4): 1599–1621
- Shiva, V. (2006). *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*. Zagreb: D. A. F.
- Тркуља, Ј. (1999). *На рубу процесија: записи из рајине 1999*. Београд: Центар за унапређивање правних студија.
- Hardt, M. & Negri, A. (2003). *Imperij*. Zagreb: Arkazin.
- Havel, V. (1999). Kosovo and the End of Nation-State. *New York Review of Books*, 10 June.
- Czempiel, O-E. (2002). Globalizacija ne sme biti jednosmerna, у *Senka Rima nad Vašingtonom (Pro et contra)*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Чомски, Н. (2009). *Империјалне амбиције: разговори с Ноамом Чомским*. Нови Сад: Рубикон; Београд: Беоњига.
- Чомски, Н. (2008). *Интервенције*. Нови Сад: Рубикон.
- Чомски, Н. (2000). *Нови милитаристички хуманизам: Лекције са Косова*. Београд: Плато.
- Чомски, Н. (1998). *Светски поредак: стари и нови*, Београд.

BRACO P. KOVAČEVIĆ

## GLOBAL ECONOMIC WAR AND HUMANITARIAN INTERVENTIONS

### SUMMARY

Man's history is a history of mutual conflicts and wars. In the basis of these conflicts and wars there are different ideologies and interests, out of which one important also refers to resources. Since they started to look for resources in order to ensure the existence for themselves, people have entered into mutual animosity, clashes, conflicts and wars. That is how it is today, in the world of the global economy, in which the powerful neo-liberal states produce wars in order to rob and seize resources from poor nations and states justifying their exploitative and neo-imperial interest by propaganda manipulations on the protection of human rights and democracy. The latest examples with Iraq, Libya and Syria, as well as many others earlier, confirm this view, and, also, the example of the bombing of FR Yugoslavia and the seizing of the territory of Kosovo and Metohija from Serbia, in other words, seizing of its resources.

**KEYWORDS:** war, humanitarian interventions, resources, Serbia, propaganda.

ИРИНА Б. КОВАЧЕВИЋ<sup>1</sup>

Дирекција цивилног ваздухопловства Босне и Херцеговине

## ГЛОКАЛИЗАЦИЈА СОЦИЈАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ

---

**САЖЕТАК:** Глобализација производи многобројне промјене на свим подручјима личног и друштвеног живота па, према томе, и на економском и социјалном подручју, на којима се стварају и генерирају огромне неједнакости између држава и народа, али и у оквиру њих самих. Неједнакости су постале сурова реалност која егзистира како на глобалном, тако и на локалном нивоу. Оне имају глобално, али и локално обиљежје. Остварен је процес глокализације социјалних неједнакости, турбулентни процес који у себи носи проблеме, ризике, конфликте и опасности.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, глокализација, конфликти, ризици, социјалне неједнакости.

---

### УВОД

У савременом добу је друштвени простор глобалан и локалан, глобализован и локализован. Он је – глокализован. Па и оно што се дешава као посљедица постојања природних и друштвених појава јесте глокализовано. Проблеми климатских промјена, нуклеарног наоружавања, отпада, глади, сиромаштва и социјалних неједнакости истовремено су и глобални и локални проблеми, они су – глокализовани проблеми.

### ГЛОБАЛНО И ЛОКАЛНО

Социјалне неједнакости, богатство и сиромаштво су глобални, али и локални феномени, заправо, они имају глокализовано обиљежје.

*Глобално и локално? Антиподи, или међусобно повезани друштвени простори?*

У савременим глобализацијским процесима *глобално* и *локално* нису одвојени, већ су међусобно повезани друштвени простори. Заправо, друштвени простор је – глокализован.

Будући да је друштвени простор глокализован, он је глобалан и локалан, глобализован и локализован.

---

<sup>1</sup> irinakovacevic365@gmail.com



Према томе, глобално и локално нису одвојене, него су међузависне „димензије друштвеног простора“. Као што не постоји поларизација између глобалног и локалног, тако, истовремено, не постоји „дихотомија домаће/међународно“. Јер, погрешно је на „глобално“ гледати као на нешто што је „тамо“, недоступно јер је удаљено, а на „локално“ као на нешто што је „овдје“, доступно. Није „локално“ нешто што је конкретно, јасно и опипљиво, а „глобално“ нешто што је апстрактно, нејасно и недодирљиво. Исто тако, „локално“ није нешто што је јасно и безбједно, а „глобално“ као нешто небезбједно и нејасно. Да је то тако, довољно је поменути примјер кориштења савремених средстава комуникације, као што су телефон или интернет, међународна путовања, и слично. Осим тога, људи слушају радио, гледају телевизију, или користе храну из различитих локалних средина. Све је међусобно повезано у нашем глобализованом свијету тако да се може рећи да „је именовање једног стања 'локалним', а другог стања 'глобалним' произвољно и збуњујуће“. Јер, „глобално покретљиве компаније могу да прате локално прилагођене маркетиншке стратегије, док локално везано светско становништво може бити глобализовано посредством телевизије или религије“. Тако се показује да друштвено стање у ствари „није позитивно или негативно с обзиром на то да ли је локално антиглобално, док је ситуација у исто вријеме и глобална и локална“ (Шолте, 2000: 77–78).

Како је друштвени простор глобалан и локалан, глобализован и локализован, односно глокализован, јасно је да и друштвени процеси и друштвене појаве имају глобално и локално обиљежје, они су глокализовани. А то се, наравно, односи и на феномен социјалних неједнакости.

## СОЦИЈАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ

Социјалне неједнакости се могу посматрати на двоструком нивоу: између држава и народа, као и унутар њих. Глобализацијски процеси су социјалне неједнакости персонализовале тако да се данас тачно зна ко спада у групу најбогатијих људи на свијету.

Када је ријеч о првом назначеном нивоу постојања социјалних неједнакости између држава и народа, може се рећи да су неједнакости између богатих и сиромашних држава 1750. године имале однос 2 : 1, с тенденцијом сталног раста (Reinert, 2006, стр. 6).

Од те, 1750. године, социјалне неједнакости се повећавају тако да је 1820. године тај однос износио 3 : 1. Године 1913. однос између дохотка најбогатијих и најсиромашнијих земаља (САД и Кине) био је око 10 : 1, да би се уочи Велике депресије повећао на 12 : 1, а 1938. године био је 11 : 1; Холандија је била најбогатија, а Кина опет на дну (Милановић, 2012, стр. 121–122).

У 1950. години разлика између најбогатијих и најсиромашнијих држава изражавала се односом 35 : 1, у периоду 1988–2005. године однос између 10% најбогатијих и 10% најсиромашнијих износио је 1 : 80, а однос између 5% најбогатијих и најсиромашнијих је износио 1 : 200.

Као што се види, социјалне неједнакости између држава и народа се непрестано повећавају повећаваће се захваљујући неолибералним протекционистичким мјерама тзв. либералне економије и слободне трговине, које моћне државе намећу сиромашним земљама, као што им

намећу дерегулацију и концепт деиндустријализације како не би правиле конкуренцију фирмама из богатих држава. Па ако томе додамо и ултимативне мјере које према сиромашнима проводе Међународни монетарни фонд, Свјетска банка и Свјетска трговинска организација, онда је сасвим јасно да ће се социјалне разлике између богатих и сиромашних повећавати. Зато и не треба заборавити да је ултимативно давање кредита сиромашним државама које западају у „дужничко ропство“ значајан инструмент не само подређивања сиромашних богатима него је истовремено и инструмент повећавања социјалних неједнакости и економских разлика између богатих и сиромашних.

Социјалне неједнакости, огромне разлике између богатих и сиромашних на глобалном и локалном нивоу, као и глокализација богатства и сиромаштва, у савременом су свијету производ неолиберализма.

Неолиберализам није ништа друго до „идеологија која се реализује у интересу богатих и моћних“, који располажу енормном финансијском моћи која им омогућава да проводе економску политику која им одговара. Они су изградили такав експлоататорски систем у којем „је ризик учињен заједничким, а профит само њиховим“, тако да се на једној страни стварају „приватни добити“, а на другој јавни губици. У неолибералном економском концепту „добит се приватизује од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују – пребацију на масе слабих и сиромашних“ (Душанић, 2015: 141, 142).

Произлази да између неолиберализма и социјалних неједнакости, богатства и сиромаштва, заиста постоји чврста веза.

У глобализацији та веза задобива посебно значење јер, како је Печујлић истицао, за то постоји „следећи емпиријски налаз: земље најбрже глобализације бележе истовремено високе стопе економског раста (5–6,5%) и драстично повећање социјалне неједнакости, за готово једну петину[...]. У три земље које су следиле најригорознију неолибералну економску политику: САД, Велика Британија и Нови Зеланд, социјална неједнакост повећала се много брже него у другим земљама ОЕЦД-а...“ (Печујлић, 2002: 118).

Навели смо да се социјалне неједнакости манифестују на нивоу односа између држава и народа, али и у оквиру њих. За илустрацију ове изразито негативне друштвене појаве навешћемо неке статистичке податке.

Узећемо за примјер Сједињене Америчке Државе, високоразвијену земљу, да бисмо видјели постојање огромних социјалних разлика.

У 1975. години је 1% богатих у САД посједовало 22% америчког богатства, да би се 1992. године то богатство удвостручило и износило 42%. Када је у питању однос између САД и свијета, још давне 1948. године Џорџ Кенан (George F. Kennan), директор Одсјека за планирање политике при Министарству вањских послова (*State Department*) говорио је о предстојећем „америчком стољећу“ на слиједећи начин: „Имамо око 50% свјетског богатства, али само 6,3% свјетског становништва. Та је супротност посебно велика, као она између нас и азијских

земаља. У таквој ситуацији не смијемо погријешити ни постати предмет зависти и огорчења. Наша права задаћа у предстојећем раздобљу јест осмислити образац односа који ће нам омогућити да задржимо тај положај супротности, а да при том недвојбено не угрозимо нашу националну сигурност. Како бисмо то постигли, морат ћемо се посве ослободити сентименталности и сањарења. Морамо се посвуда усредоточити искључиво на наше непосредне националне циљеве. Не смијемо се обмањивати тиме да данас можемо себи приуштити луксуз алтруизма и свјетског добротинитеља“ (Engdahl, 2008: 16).

Као што се види, одржавање привилегија и богатства моћних држава јесте њихов егзистенцијални циљ. И наравно, тај циљ настоје остварити свим могућим средствима, мирним а, уколико је то неопходно, и војним. Србија се противила наметнутим економским мјерама, па је – бомбардована. А бомбардују се и друге државе које настоје да сачувају своје ресурсе од пљачке мултинационалних корпорација и њихових заштитничких држава.

## СИРОМАШТВО И БОГАТСТВО

Обично се сиромаштво дефинише у економском смислу, као стање недостатка средстава за обезбјеђење егзистенције. Наравно, то је тачно, али не и довољно објашњење и дефинисање сиромаштва, јер у обзир треба узети и социјално-психолошке аспекте ове друштвене појаве, као што су социјална искљученост и психолошки осјећај депривације.

Како одредити сиромаштво?

Ово је питање које поставља и Гиденс (Anthony Giddens), истичући да истраживачи сиромаштва у свом приступу најчешће користе два приступа – један који се односи на апсолутно сиромаштво, и други који се односи на релативно сиромаштво.

Истиче да се концепт *апсолутног сиромаштва* темељи „на идеји *преживљавања* – основних услова које треба испунити како би се одржала физички здрава егзистенција“. За особе „код којих ове фундаменталне потребе за опстанак нису задовољене – довољно хране, кров над главом и одећа – каже се да живе у сиромаштву“. Концепт апсолутног сиромаштва има универзални карактер зато што је „*универзално примјенљив*“ и подразумева то „да су стандарди за људско одржање, више или мање, исти за све људе истог животног доба и исте телесне грађе, без обзира на то где живе. За било којег појединца, било где у свету, може се рећи да живи у сиромаштву уколико се налази испод овог универзалног стандарда... Апсолутно сиромаштво се односи на помањање основних средстава неопходних за одржање здравља и несметаног функционисања тела“ (Гиденс, 2005, стр. 317).

Као што се види, апсолутно сиромаштво подразумева пуко преживљавање у смислу обезбјеђивања елементарних претпоставки физичке егзистенције.

Према подацима УНИЦЕФ-а и Свјетске банке за 2016. годину, готово 385 милиона дјеце у свијету живи у *екстремном сиромаштву*, а посебно у Африци, на југу Сахарске пустиње, као и

у јужној Азији, посебно у Индији. У 2013. години, око 19,5% дјеце у земљама у развоју живјело је у домаћинствима с просјечним примањима од само 1,90 долара по особи дневно. Половина дјеце у субсахарској Африци и свако пето дјете у земљама у развоју одраста у екстремном сиромаштву. Према подацима УН, око 800 милиона људи широм свијета живи у екстремном сиромаштву и глади, 5,9 милиона дјеце умире прије навршене пете године живота, готово 59 милиона дјеце уопште не похађа основну школу, а једно од двоје дјеце млађих од пет година уопште није уписано у матичне књиге рођених. Око 2,4 милијарде људи нема одговарајуће хигијенске, санитарне услове.<sup>2</sup>

Поред апсолутног, поменимо и *релативно сиромаштво*.

Релативно сиромаштво се одређује и мјери „на основу јаза између услова живота неке групе, с једне, и оних у којима живи већина популације, с друге стране“ (Гиденс, 2005, стр. 342).

Релативно сиромаштво се повећало у Европи и Сједињеним Америчким Државама.

У извјештају *World Employment Social Outlook 2016*, у развијеном свијету је дошло до пораста сиромаштва, а у Европи посебно. У 2012. години је, од укупно 300 милиона становника, 22% становника живјело у релативном сиромаштву, а дјеце више од трећине. Ситуација је посебно забрињавајућа у Европској унији, која је годинама биљежила стабилан ниво релативног сиромаштва од око 16,5%. Ниво релативног сиромаштва се повећао и у Сједињеним Америчким Државама, са 23,8% у 2005. на 24,6% у 2012. години, и од тада се није знатно повећавао. Према Еуростатовим истраживањима свако четврто дијете у Европској унији налази се у стању ризика од сиромаштва или социјалне ексклузије. Ситуација је најгора у Румунији (46,8%) и Бутарској (43,7%), а затим у Грчкој, Мађарској, Шпанији, Италији, Литванији, Летонији и Великој Британији.<sup>3</sup>

С друге стране посматрано, у неразвијеним земљама број становника расте, што се свакако одражава и на повећање сиромаштва.

Посебан проблем представља глокализација еколошког загађења, која је управо повезана с глокализацијом социјалних неједнакости.

Говорећи о „непоштеној трампи“ и „извозу еколошких хазарда“, Данијел Фејбер (Daniel Faber) истиче да савремени комуникациони и транспортни системи, као и развој саобраћаја и инфраструктуре у неразвијеним земљама, „омогућава географску мобилност индустријском капиталу који онда користи повољнију пословну климу у таквим земљама. То посебно важи за земље источне Азије и глобалног Југа, у којима постоји изобиље јефтине и изузетно дисциплиноване радне снаге, богатство природних ресурса и енергије, уз пореске олакшице и лабавије

<sup>2</sup> Доступно на: <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/skoro-385-miliona-djece-u-svijetu-zivi-u-ekstremnom-siromastvu/161004013>; приступљено 25. 4. 2017.

<sup>3</sup> Доступно на: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/alarmanantni-podaci-cak-2-milijarde-ljudi-zivi-u-ekstremnom-siromastvu-a-radnih-mjesta-nema-/894432.aspx> (25.04.2017); <http://www.vecernji.ba/svako-cetvrto-dijete-u-europi-u-riziku-od-siromastva-1129074>; приступљено 18. 3. 2017.

прописе за заштиту окружења. Роба и додатни профит произведени у таквим фабрикама враћају се потом у Сједињене Државе и остале богате капиталистичке земље. Остаје једино загађење. Што је још горе, токсичне отпадне материје, производи индустријског загађења, одбачена роба широке потрошње и сви остали облици 'антибогатства' произведени у Сједињеним Државама такође постају све мобилнији, да би коначно завршили на 'ђубриштима' Трећег света. Пре но што је успостављено законодавство за заштиту околине у Сједињеним Државама и другде, није било неопходно (нити исплативо) извозити своје проблеме из домена окружења у друге земље. То више није случај" (Фејбер, 2014, стр. 339).

Еколошки проблеми, еколошко загађење и еколошка криза су глобални и локални проблеми, они су глокализовани. Загађење земљишта, воде, ваздуха и хране, као и разарање биодиверзитета су примјетљиво глокализовани проблеми, који собом носе бројне ризике.

Улрих Бек (Ulrich Beck) је говорио о ризицима „*бумеранг ефекта*“, односно о томе како ризици захватају и „богате земље које су се надале да су се измештањем ризичних индустрија ослободиле ризика“. Међутим, како те земље „морају да увозе животне намирнице, по повољним ценама“, онда се преко воћа, лишћа чаја и зрна какаоа, пестициди „враћају у своју високоиндустријализовану домовину“. Осим тога, изразите „међународне неједнакости и испреплетеност светског тржишта гурају сиромашне четврти у периферним земљама на врата богатих индустријских центара. Они постају легла светске заразе која – попут заразних болести сиромашних у збијености средњовековних градова – не штеди ни богате четврти светске заједнице“ (Бек, 2001, стр. 65–66).

Глокализовани еколошки проблеми угрожавају здравље, шире болести и повећавају стопе морбидитета и морталитета.

Подаци показују да је готово трећина смртних случајева у свијету повезана са сиромаштвом: 18 од 57 милиона. Статистика смртних случајева изгледа овако: од дијареје (2.163.000), неухрањености (487.000), перинаталних обољења (3.180.000), материнских обољења (527.000), дјечијих болести (847.000 – од тога се половина односи на богиње), туберкулозе (1.464.000), менингитиса (340.000), хепатитиса (159.000), маларије (889.000) и других тропских болести (152.000), респираторних инфекција (4.259.000 – најчешће запаљења плућа), ХИВ/СИДЕ (2.040.000), сексуално преносивих болести (128.000). У цијелом вијеку су однијеле 200 милиона живота, док је од посљедица сиромаштва за само 22 године умрло 400 милиона особа.<sup>4</sup>

Да социјалне неједнакости имају глокализацијски карактер, узећемо за примјер социјалну карту Босне и Херцеговине. Како она изгледа?

Наравно, социјална карта Босне и Херцеговине изгледа веома суморно. Око милион становника Босне и Херцеговине живи на граници сиромаштва, а више од 600.000 испод те границе. Око 700.000 људи одлази на спавање гладно, без вечере, а 30.000 њих храни се у народним кухињама. У БиХ је више од 540.000 незапослених, а 718.000 запослених – око 200.000 запослених

<sup>4</sup> Доступно на: <http://pescanik.net/problemi-globalnog-siromastva/>; приступљено 17. 3. 2017.

ради за минималну мјесечну плату од око 370 конвертибилних марака, а толики број их одлази на посао, али не добивају плату редовно нити им се уплаћују обавезни доприноси. Осим тога, од 500.000 пензионера у БиХ, њих 60% има мјесечну пензију од нешто мало више од 300 конвертибилних марака. Иако се стопа сиромаштва у Босни и Херцеговини смањује, још увијек готово пола милиона особа живи испод границе сиромаштва, што и показују резултати истраживања државне агенције за статистику из априла 2017. године. С обзиром на то да је промијењена методологија истраживања сиромаштва, границом сиромаштва се сматра мјесечни приход мањи од 400 конвертибилних марака (око 200 еура) по особи. Резултати се односе на истраживање проведено 2015. године, а показују да испод границе сиромаштва живи 490.000 од 3,5 милиона становника Босне и Херцеговине. Стопа релативног сиромаштва износи 16,3% и, у поређењу са 2011. годином, стопа релативног сиромаштва се смањила за 1,6%.<sup>5</sup>

С обзиром на то да су сиромаштво и незапосленост веома изражени у социјалној карти Босне и Херцеговине, јасно је да то за посљедицу има високи одлив становништва, посебно младих. Та тенденција је у великом порасту.

Али, с друге стране посматрано, расте и број богатих у Босни и Херцеговини.

У Босни и Херцеговини живи 525 милионера, од тога 617 супербогаташа, од чега 92 мултимилионера, чије укупно богатство износи више од десет милијарди конвертибилних марака. Број мултимилионера расте. У 2012. години их је било 65; у 2015. години 92, а по свим процјенама на крају 2017. године биће их више од 100. Парадоксално је то да у оваквој веома сиромашној земљи расте штедња грађана у банкама и да она износи преко десет милијарди конвертибилних марака.<sup>6</sup>

## ЗАКЉУЧАК

Глобално и локално нису међусобно диференцирани социјални простори. Они су веома повезани на свим подручјима индивидуалног и друштвеног живота, па, према томе, и на друштвеном простору социјалних неједнакости.

Неолиберална економија глокализује социјалне неједнакости, и под утицајем њених инструмената се на једној страни ствара огромно богатство, а на другој изразито сиромаштво.

Као примјер глокализације екстремних социјалних неједнакости, енормног богаћења и екстремног сиромашења, наводимо Босну и Херцеговину. Тамо гдје су високе стопе организованог криминала и корупције, те недостатка ефикасних механизма политичке одговорности и правне државе, повећаваће се и глокализовати социјалне неједнакости.

<sup>5</sup> Доступно на: <http://www.pogled.ba/clanak/u-bih-gotovo-pola-milijuna-ljudi-zivi-ispod-granice-siromastva/113953>; приступљено 25. 4. 2017.

<sup>6</sup> Доступно на: <https://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/bih-92-multimilijunasa-525-milijunasa-i-milijun-siromasnih-105518>; приступљено: 25. 4. 2017.



## ЛИТЕРАТУРА

- Бек, У. (2001). *Ризично друштво: у сусрет новој модерни*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Гиденс, Е. (2005). *Социологија*. Београд: Економски факултет.
- Душанић, Б. Ј. (2015). *Неолиберализам: расправе у Академији економских наука*. Београд: Catena mundi.
- Engdahl, W. F. (2008). *Stoljeće rata 2: tajni geopolitički plan američke Vlade*. Zagreb: Detecta.
- Милановић, Б. (2012). *Богаћини и сиромаси: крајинка и необична историја глобалне неједнакости*. Београд: Службени гласник.
- Печулић, М. (2002). *Глобализација: два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Реинерт, С. Е. (2006). *Глобална економија: како су богаћини постали богачи и зашто сиромашни постају сиромашнији*. Београд: Чигоја штампа.
- Фејбер, Д. (2014). Непопштена трампа – глобализација и извоз еколошких хазарда, у Љ. Пушић (прир.), *Социологија окружења: социолошка христологија*. Нови Сад: Mediterran Publishing – Војвођанска социолошка асоцијација.
- Шолте, А. Ј. (2009). *Глобализација: критички увод*. Подгорица: ЦИД.

### Интернет извори:

- <https://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/bih-92-multimilijunasa-525-milijunasa-i-milijun-siromasnih-105518>
- <http://www.index.hr/vijesti/clanak/alarmantni-podaci-cak-2-milijarde-ljudi-zivi-u-ekstremnom-siromastvu-a-radnih-mjesta-nema-/894432.aspx>
- <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/skoro-385-miliona-djece-u-svijetu-zivi-u-ekstremnom-siromastvu/161004013>
- <http://pescanik.net/problemi-globalnog-siromastva/>
- <http://www.pogled.ba/clanak/u-bih-gotovo-pola-milijuna-ljudi-zivi-ispod-granice-siromastva/113953>
- <http://www.vecernji.ba/svako-cetvrto-dijete-u-europi-u-riziku-od-siromastva-1129074>



IRINA B. KOVAČEVIĆ

## GLOCALIZATION OF SOCIAL INEQUALITIES

### SUMMARY

Globalization produces numerous changes in all areas of personal and social life and, therefore, in the economic and social field in which huge inequalities between countries and peoples, but also within themselves, are created and generated. Inequalities have become the harsh reality at both the global and local level. They have both global and local features. The process of the glocalization of social inequalities, a turbulent process that has its own problems, risks, conflicts and dangers, is realized.

**KEYWORDS:** globalization, glocalization, conflicts, risks, social inequalities.

BOGDANA N. KOLJEVIĆ<sup>1</sup>  
 Institute for Political Studies, Belgrade

## RESOVEREIGNIZATION AND POLITICS OF THE PEOPLE

---

**ABSTRACT:** In this article, the issue of resovereignization is discussed in its structural relation to “people’s politics” as the proper response to political, economic, social and cultural globalism. The author argues how contemporary political philosophy, for the most part, has proclaimed that sovereignty has been outsourced, simultaneously emphasizing how this line of thinking develops from postmodernism/poststructuralism and, likewise, from neoliberalism. The relevant reference to the difference between decisionistic sovereignty and popular sovereignty – as the permanent struggle between “the one” and “the many” – opens the perspective for comprehending the immanent link between democracy, sovereignty and the concept of the political. Moreover, it is precisely the return to the social contract, together with rethinking of direct democracy that explains the potentialities of “people’s politics” in the 21<sup>st</sup> century. In the second part of the article, the relation between politics and power is placed forward, with the following conclusion: in order for politics to become “powerful” again it needs to be understood both as *politics of time* and *politics of locality*. This is the basis of resovereignization as political autonomy and self-determination.

**KEYWORDS:** resovereignization, people’s politics, (post)globalization, true democracy, self-determination.

---

### GLOBALIZATION VS. RESOVEREIGNIZATION

Before addressing the issue of resovereignization and the unfolding of the concept of politics of the people, i.e. of “people’s politics” – what is our primary goal here – let us recall that globalization, first and foremost, exemplifies the process which noticeably resembles Marx’s description of a different or, perhaps, not so different, phenomenon in *The Communist Manifesto*: namely, that “wherever it has got the upper hand” it has “left remaining no other nexus between man and man than naked self-interest, than callous ‘cash payment’”. It has resolved personal worth into exchange value, and in place of the numberless infeasible chartered freedoms, has set up that single, unconscionable freedom — Free Trade” (Marx, 1964). Moreover, globalization “has through its exploitation of the world market given a

---

<sup>1</sup> bb2polfil@gmail.com

cosmopolitan character to production and consumption in every country” but, as such “it has drawn from under the feet of industry the national ground on which it stood” (Marx, 1964), and, in the final instance, we might add, it has subordinated human value to imperialism of the market and to cryptomonarchy of particular currencies, nowadays most obviously the dollar and the euro.

It is from this perspective that the articulation of resovereignization presents itself, as political, economic and social resovereignization and alternative to the still prevailing *status quo*. Moreover, it is in this respect one can perceive *how practice has superseded theory* because “people’s politics” began to arise in the West, i.e. at the very place of mastery and dominion without previous systematic conceptualization of any sort. “People’s politics”, therefore, has emerged while theory is still finding its way. Furthermore, an infinite number of contemporary political philosophy writings – and as distinct among themselves as Hart-Negri’s, Ranciere’s, Agamben’s, Critchley’s theory – are precisely wrapped around the issue of proclaiming that sovereignty has been outsourced. Thus Hardt and Negri’s *Empire* (2001) and *Multitude* (2005) articulate the argument in favor of globalization processes that lead to the growth of power of the multitude while simultaneously emphasizing that sovereignty *per se* is the source of inequality and injustice and, in the final instance, the enemy to be reckoned with at all costs. Agamben’s *Homo Sacer* (1998) – as well as *State of Exception* (2005) – represents, first and foremost, a critique of the state and law *per se*, while the concept of sovereignty remains situated in between power, violence and the state. Agamben concludes his theory with an appeal for affirmation of “whatever singularities”, i.e. with a concept of individuality that is juxtaposed to sovereignty – with a future community of “subjectivity without subjects”. In Ranciere’s writings, sovereignty and equality are severely opposed in a structural way, such that the very possibility of realization of freedom is linked to abolishing any type and form of a sovereign project (Ranciere, 2006). One of the key reasons and explanations for the appearance of this similar thread of thinking in various authors, that is, a plea for a *post-sovereign condition*, lies, therefore, in the fact that philosophical poststructuralism and postmodernism *en generale* – just as neoliberalism – proclaimed sovereignty as the greatest threat of all, i.e. presenting it as the authoritative power force which needs to be deconstructed at all costs. In the majority of cases, this is presented as a *sine qua non* for a “happily ever after” in a *globalized cosmopolis* in which history came to an end. *Pro et contra*, however, what has not been recently distinguishable and elaborated upon is precisely the following:

1) Firstly, the difference between two threads of rethinking sovereignty, i.e. between decessionistic sovereignty and popular sovereignty as its opposed form. This difference is a fundamental one because it refers to two highly distinct philosophical and practical movements: decessionistic sovereignty designates the concept of sovereignty as power and dominion, the ultimate origin of mastery, while popular sovereignty exemplifies power as the power of the people, i.e. a self-founding process of becoming of the political. Therefore, in a rough outline, the first line of thinking is most notably associated with Hobbes and the second with Rousseau, because the internal structure of decessionistic sovereignty boils down to either the dominion of “the one” or of “the few” – which is the preferable unraveling of politics in *The Leviathan* (2011) – while, simultaneously, popular sovereignty refers to the political activity of the people constituting themselves as the people, i.e. to the social contract fundamentally determined

by equality (Rousseau, 2014; Badiou, 2006). This corresponds to the difference between sovereignty as absolute, i.e. unlimited ruling power and sovereignty as the expression of political legitimacy, that is, between divergent processes of obedience and emancipation that has its reference to *egalitarianism*. Moreover, this is also why the issue of popular sovereignty is *per definitionem* associated with the question of “the many” and relates to the democratic moment as the founding moment of politics, in comparison with “the one”, which by concept develops as a hierarchical structure, therefore opening the way for the master-slave relation (the radical gap between force and freedom);

2) Secondly, the process that requires theoretical comprehension and articulation is *par excellence* the ongoing one, i.e. it is the question how philosophical reflections on popular sovereignty relate to the phenomenon of “people’s politics” in a contemporary setting. These new forms of politics, arising precisely in the West - regardless of whether they are right or left oriented – are all opposed to neoliberalism as political mastery of the ruling class. Moreover, these new politics invoke the return of the social contract to politics in most concrete ways, such as the emphasis on the relevance of the referendum as the exemplary form of immediate, i.e. direct democracy;

3) Thirdly, the issue that is placed forward then is the reflection on democracy *per se*, as the response to the inquiry what the difference between decesionistic sovereignty and popular sovereignty, as well as what the rise of contemporary “people’s politics” says about democracy. Therefore, if the representative model of democracy has been severely perverted in its neoliberal shape – both in theory and in practice - the idea that democracy *if it wants to be democracy* needs to be interrelated with the permanent becoming of the social contract comes forth;

4) Finally, last but in no respect least, it should be examined what are the structural implications of two forms of sovereignty and rethinking of democracy for the concept of the political. If the original concept of the political – of *polis* in politics – is abolished in the neoliberal setting and, furthermore, in every type of decesionism that is self-contradictory to the social contract, than the political as such stands in intrinsic relation to the democratic moment of popular sovereignty.

## POWER AND PEOPLE’S POLITICS

If the problem is – as Bauman (2002) has extensively argued – that politics and power have become divorced in contemporary setting, i.e. if politics have become emptied of practically any relevant content because the place of real power is now *relocated outside of it* than the very cause of this counterproductive movement at the same time reveals the *modus operandi* for its overcoming. In other words, if the separation between politics and power to the greatest extent has happened because power has evaporated into the *supra-national spaces* of finance, trade and information platforms while politics and democracy have become haunted spaces and more or less either useless or abused concepts – then, consequently, it is exactly the issue of *resovereignization* that appears as the *par excellence* question of the 21<sup>st</sup> century.

Moreover, the call for political, social and economic resovereignization as the proper response to the globalized imperialism in decline appears as *sine qua non* for reaffirmation of the concept of the political or, more accurately, for its regaining of its own original power *via* the power of the people. This is what “people’s politics” have recently demonstrated in practice in numerous states in the West: in a large number of cases the so-called “normal state politics” simply serves the interests of supra-national power and, in such sense, *goes against its own state*. Furthermore, “people’s politics” exemplifies, therefore, that the underlying premise of every western representative democracy, i.e. that citizens exercise political power through voting, then representatives are elected, governments are formed and their power which figures as the will of the people is no longer valid. The conclusion to be drawn from this is that the social contract is structurally broken and that we can no longer embrace liberal democracies as the regime in which power and politics coincide, that is, in which power lies within the people.

However, simultaneously, this unraveling sheds light precisely on the issue how we should rethink contemporarily the concept of democracy because now it emerges as immanently interrelated with popular sovereignty. Popular sovereignty itself, in turn, is disclosed as a necessary precondition of and for politics thought through an alternative framework of power which resists decisionistic sovereignty. As such, popular sovereignty is *democratic sovereignty par excellence* – the power of the *demos* – which is diametrically opposed to every form of absolutism of political power. From a slightly different perspective – but no less significant – one can, along the same lines, say that the neo-imperialistic and neo-colonial processes of globalization have, unwillingly, but in a manner of a certain political logic, revealed the utmost relevance of *localization* for politics as such. The link between sovereignty and localization is, therefore, the key for unwrapping the political. There is no politics without *location*. There is no democracy without *politics proper*, i.e. *realized as politics of time but equally politics of space, a locality*, and this locality is tied precisely with the will and the power of the people coming into being and then further being continually exercised. There is no popular sovereignty without *true democracy as politics*.

In a *retour* to the differentiation between decisionistic sovereignty and popular sovereignty a particular emphasis lies in the phenomenon that decisionistic sovereignty is *de facto* exemplified in and through various globalization processes. More precisely, the mastery and dominion – as well as the hierarchical structure which empties the political – is most notably presented in financial institutions such as the European Central Bank (ECB) and the International Monetary Fund (IMF). These institutions are the concrete embodiment of globalization and so are, on the other hand, political institutions such as the EU and NATO – as models constructed for dissolving sovereignty and removing the decision-making process from immediate democracy that expresses the *vox populi*. This fact has another significant consequence: if contemporary power is not the manifestation of the will of the people and, moreover, is not located in either local or national governments – if the rights of the people have been delivered to transnational institutions – then the primary and ultimate goal of “people’s politics” is to bring back *the state*. This is to say that if, for instance, particular European states, first and foremost, serve the interests of various financial and political institutions *outside of their proper localities*, i.e. places of specific human existence, the task of new movements, whether they are left or right oriented, is

the return of political practice to its space of occurrence. Because, if indeed it is the case that either elected or unelected governments of technocrats are in power in numerous states, the demand is to unmask the reality-show of *mimesis* of politics that becomes a matter of social, normative and existential urgency.

The task, therefore, of the rise of “people’s politics” – regardless of different shapes it takes – is to reaffirm and rebuild again the state which in the era of globalization has become deeply discredited. More accurately, the removal and dislocation of power into the hands of crypto-elites have produced the schizophrenic rupture and condition of existence of “a state within a state”. The state, therefore, appeared as the casualty of the separation between politics and power – but, equally, its de(con)struction emerges more as an issue about systematical theoretical and political action than as an *en passant* collateral damage issue.

### RESOVEREIGNIZATION AS POLITICAL AUTONOMY AND SELF-DETERMINATION

Let us here recall that contemporary political philosophy insists on the relevance of *naming* (Badiou, 2005) as foundational grounding of ongoing life and practical processes and the very act of disclosing the direction or situation of a movement. In the context in which power has become supra-political, i.e. in which *politics no longer has power but rather serves power*, it is precisely *resovereignization* that appears as the proper name for *taking back politics from the political class, i.e. from transnational crypto-elites*. Because, if current content-less politics is distinctively out of reach of the common citizens, then the action of returning politics to the people and the preservation of their will is the required and necessary response. If politics is, first and foremost, about naming, resovereignization is the proper name. It goes without saying that such a new movement of repolitization *eo ipso* means *structural confrontation* with the power of finance capital, as well as with the globalized vision of a unipolar world. It is the re-emergence of “the many” against “the one” which is why this process, therefore, corresponds to the aspirations for transforming *the international status quo* towards a multipolar, pluralized, post-globalized scene. Moreover, this is the underlying reason why it equally coincides and relates to all efforts of particular states that aim to reaffirm sovereignty in the turbulent epoch of the 21<sup>st</sup> century. On the other hand, however intrinsically relevant, the outlined moment is *the external aspect of resovereignization* that assumes interconnectedness between “people’s politics” in divergent local spaces, in multiplicities of localities in which these growing processes unfold. *The immanent aspect, i.e. the core of resovereignization is reclaiming autonomy and political self-determination as the proper response to quasi-politics.*

Currently we are in the stage of *crisis* in both internal and external aspects of resovereignization – and every crisis, as Gramsci (2011) rightly noted, consists for the most part in the fact that the old is dying and the new has not been born yet, that is, the new is struggling, with difficulty, into existence. Externally, we are in a critical state between a world that is falling apart and a new world because the old order has collapsed and something is struggling for emergence, while internally the conceptualization of resovereignization as self-determination is more than needed. This is why, to invoke here

Gramsci (2011) once again, the challenge of contemporary times is to live without illusions – without becoming disillusioned.

So what would resovereignization as autonomy in our contemporary self-contradictory reality look like? What do live phenomena of confronting neocolonialism of globalization speak about authentic and genuine forms of building “people’s politics”? What are the structural transformations of social practices which signify a particular return to the concept of the political? In an economic sense, resovereignization as self-determination refers to a contemporary form of reclaiming ownership of the means of production – such as nationalization of major state industries – a demand of collective ownership in a particular locality, i.e. of the places where one lives, works, thinks and plays. In a political sense, resovereignization as autonomy is primarily the very act of a return to the most classical and basic goal of politics, to popular sovereignty as *true democracy* which is at all times opposed to the ideological birdsong of representative liberal democracy. Furthermore, it is a *retour to politics as politics of location*, a creative remaking of the concepts of assembly and self-determination in a way of a new political imagination.

The link of articulating these processes of “people’s politics” in relation to the *par excellence* Aristotelian vision of inseparability between *ethics and politics* (Aristotle, 2000), lies in comprehending that a true politics requires an *infinite demand* that flows from the *perception of injustice* (Critchley, 2013). This is the sense in which *the concept of the political eo ipso* carries with itself a *radically egalitarian moment*, which is equally related to rethinking freedom *per se*. This is also how resovereignization brings with it a different political anthropology in comparison to the one promoted by free-trade ideology, an anthropology of altruism that can replace the egoistic *calculus* and view freedom as interrelated with justice.

After perceiving and politically situating the concept of infinite demand,<sup>2</sup> the second step, then, lies in examining the issue of the location, i.e. where precisely the infinite demand of injustice is articulated. This moment, however, is interrelated with the question of the creation of – consistently speaking in Gramsci’s (2011) conceptual apparatus – a *new hegemony* as a counter-movement which binds together a scattered collectivity. In this respect, “people’s politics” always already presupposes a common front: a *political subjectivity* that takes shape and comes into existence. Moreover, it is precisely such activity that is called hegemony or, in Laclau and Mouffe’s (2001) terms, “a chain of equivalences”. Hegemony, therefore, is the art of the political in and by itself, i.e. the cultivation of forms of commonality and the construction of a collective will (Laclau, 2007). This irreplaceable practice of hegemony is based in locality, coming forth from the local ethnography of social life and rising, in this way, from political history and political anthropology of a particular *topos*. Hegemony – as collective will – has to take serious account of the habits, morals and local traditions exactly because the quest of the political, as well as a true democracy, must not be imposed from above, but rather needs to be generated from

<sup>2</sup> In comparison to the argument outlined in *Infinitely Demanding* (Critchley, 2013) which ends as an appeal for a specific *ethics*, the concept of the “infinite demand” here has its irreplaceable *political dimension*.



“below”. Furthermore, what is at stake here is the immanent relation between the radically egalitarian moment and the molecular level of social life.

If, therefore, what is proposed by articulation of resovereignization and “people’s politics” is also rethinking of an alternative conception of power which comes forth from a *collective will*, then the meta-question, namely, how we contribute to these growing practices, has a response in its very formulation. In other words, a commonality aiming towards autonomy and self-determination or, more accurately, a restoration of the inner bond between *politics and power* refers to theoretical and practical modes of action which reaffirm true democracy. Here one can also recall Arendt’s (2014) rethinking of the concept of power - in comparison and opposition to force or violence because it occurs *inter homines*, when people act together in a public sphere – but the issue of interconnectedness between freedom and justice, as a *par excellence* matter of true democracy, is a relevant moment for re-articulating power as well.

This is to say the following: politics is not only – as Ranciere (2015) thinks of it - the spontaneous emergence of the people, a spontaneous appearance, nor is it merely - as Badiou (2006) would have it – a matter of a rare event. The authentic appearance and growth of “people’s politics” requires the “background” of the infinite demand and the *perception of politics* as *politics of time* and *politics of locality*. *Politics of time*, above all, relates to comprehending a genealogy of political forms and how contemporary politics is situated within a historical framework as well as the perception of *Kairos*, of proper time when conditions are right for the accomplishment of a crucial action, i.e. the decisive moment which exists in between regular time. As such, politics of time is practically inseparable from politics of locality, that is, from local spaces and places in which politics is generated and created – and from collective memory through which political subjectivity takes shape (Koljević, 2015).

In response, therefore, to the question about the role of the intellectual in contemporary societies *en generale*, it is this interweaving between *politics of time* and *politics of locality* and, moreover, the interrelatedness between the concept of the political and resovereignization that, first and foremost, needs to be taken into account. A brief outline of this role then is the following: as intellectuals each and every one of us should at all times substantially strive towards achieving the goal of becoming what Gramsci (2011) called *the organic intellectual*. The contemporary organic intellectual is the structural part of the process of becoming of “people’s politics”, i.e. he is an immanent part of the movement of political, economic, social and cultural resovereignization. As such, the intellectual of the 21<sup>st</sup> century is, in and by itself, an irreplaceable contributor to the articulation of the collective will: because he is *within* the movement rather than outside, the intellectual emerges from the process of becoming of the political and can, therefore, *speak from that position*. Furthermore, this is also essential to the activity of political education, as well as for constructing alternative political practices around the concepts like associations of people and general assemblies. However, the bottom line is the utmost relevance of *bringing back the state that has been discredited and practically dissolved*. This is a process of the creative coming together and binding between theory and practice in such a way that the first is not empty and the second is not blind.

If there is a new spectre haunting Europe today - it is precisely the spectre of “people’s politics”. Moreover, “all the powers of old Europe have entered into an alliance to exorcise this spectre” (Marx, 1964) – the spectre of European alliance of free and sovereign states. Again, people “have nothing to lose but their chains” or, rather, “they have a world to win” (Marx, 1964).

## REFERENCES

- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Aristotle. (2000). *Politics*. New York: Dover Publications.
- Arendt, H. (2014). *On Violence*. Berlin: Important Books.
- Badiou, A. (2006). *Being and Event*. New York: Continuum.
- Badiou, A. (2005). *Philosophy and its Conditions*. New York: State University New York Press.
- Bauman, Z. (2002). *Society Under Siege*. New York: Polity Press.
- Critchley, S. (2013). *Infinitely Demanding*. New York: Verso.
- Gramsci, A. (2011). *Prison Notebooks*. New York: Columbia University Press.
- Hardt, M. and Negri, A. (2001). *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hardt, M. and Negri, A. (2005). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Penguin Random House: London.
- Hobbes, T. (2011). *Leviathan*. New York: CSIPP.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy*. New York: Verso.
- Laclau, E. (2007). *Emancipation(s)*. New York: Verso.
- Koljević, B. (2015). *Twenty-First Century Biopolitics*. Frankfurt Am Main: Peter Lang International Publishing.
- Marx, K. (1964). *The Communist Manifesto*. New York: Pocket Books.
- Ranciere, J. (2015). *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. New York: Bloomsbury Academic Publishing.
- Ranciere, J. (2006). *Hatred of Democracy*. New York: Verso.
- Rousseau, J. J. (2014). *The Social Contract*. Cambridge: Cambridge University Press.

БОГДАНА Н. КОЉЕВИЋ

## РЕСУВЕРЕНИЗАЦИЈА И ПОЛИТИКА НАРОДА

### РЕЗИМЕ

У овом чланку питање ресуверенизације разматра се у структурној релацији са „политиком народа“, као адекватним одговором на политичку, економску, друштвену и културну глобализацију. Полази се од чињенице како је пракса у великој мери „превазишла“ теорију, тј. како су друштвени и политички процеси већ исцртали обриси нове епохе док, са друге стране, системско мишљење још увек није појмовно артикулисало ове феномене. Аутор аргументише како је, штавише, савремена политичка филозофија, готово без изузетка, суверенитет прогласила превазиђеним (Харт, Негри, Рансијер, Агамбен, Кричли) – истовремено наглашавајући како се овакав правац мишљења развио из постмодернизма/постструктурализма једнако као и из неолиберализма. У оба назначена облика теорије, инсистира се на томе да суверенитет треба деконструисати, односно, да је потребно његово растакање у глобализованој либералној демократији. Упућивање, међутим, на разлику између децезионистичког суверенитета и народног суверенитета – као на непрестану борбу између принципа „једног“ и принципа „мноштва“ – отвара другачије перспективе за разумевање иманентне везе која постоји између демократије, суверенитета и појма политичког. Јер, децезионистички суверенитет тиче се хијерархијске структуре моћи и власти, са којом настаје свака неједнакост, док се, обратно, народни суверенитет односи на процес самоконституисања народа, што је и смисао изворне демократије и политике. Штавише, управо нови повратак русоовски схваћеном друштвеном уговору, заједно са промишљањем непосредне демократије као „праве демократије“, објашњава мноштво потенцијала „политике народа“ у XXI веку. У другом делу рада, уз подсећање на значење *polis*-а у политичком, разматра се сложени однос између политике и моћи уз следећи закључак: како би политика уместо садашњег „празног места“ поново постала „моћна“ потребно је да се, пре свега, разуме као *политика времена и политика места*. Кроз темпоралност и специфични *topos* образује се и алтернативни појам моћи као „политика народа“ – и тек на овај начин могуће је допрети до основа ресуверенизације као политичке аутономије и као самоуспостављања. У савременом контексту се, стога, ресуверенизација најпре појављује као питање одбране и обнове државе – као примарног услова могућности за реализацију политичког.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** ресуверенизација, политика народа, (пост)глобализација, права демократија, самоуспостављање.

АЛЕКСАНДАР В. КОСТИЋ<sup>1</sup>

ВЛАДИМИР В. КОСТИЋ<sup>2</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици  
Економски факултет, Катедра за економску теорију и анализу

## УЛОГА ЕЛИТА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

**САЖЕТАК:** Аутори се баве проблемом интелектуалних елита, његовом сложености, па самим тим и несугласицама које га прате. Нови конструкт о немоћи елита у модерном добу у ствари кореспондира с њиховом маргинализацијом, ослоњеном на Тукидидову максиму: „Јаки раде што могу, а слаби оно што морају.“ Аутори трагају за узроцима појаве апологета власти сваке врсте. Из тог односа део тзв. нове интелектуалне елите се залаже за утапање у европски идентитет. На тој матрици долази до поларизације оних који се пред налетом обесмишљавања националног идентитета не мире са таквим стањем и оних који концепт економске доминације преносе и на идентитет. Аутори ту врсту фиксације рашчлањују и доводе у везу с одговорношћу интелектуалаца која не би смела да буде релативизована због привилегија и користи. Они истражују могућности интелектуалне елите да се у кризним временима измакне од идеологије и потражи решења како за економске проблеме, тако и за затирање индивидуалног и националног идентитета. Аутори траже одговор и на питање: Има ли у Србији елите? Указују при томе на раскорак између нормативне и функционалне елите и све већу сегментацију на локалном и регионалном нивоу као неку врсту неутемељеног контрапункта европском заједништву. Истражују да ли има начина да се политички, културни и социјални развој остваре изван англосаксонског обрасца, да ли је спрега политике и интелектуалне елите окренута ширењу слободе или учвршћивању премоћи корпоративног над социјалним. Посебно су истраживали однос интелектуалне елите према савременој светској економској кризи. Ауторе интересује колико се данашњи интелектуалац уздиже изнад парцијалног знања сопствене професије и ангажује на глобалним питањима контроверзи, често и манипулација, које урушавају кредибилитет интелектуалаца који се руководе искључиво истином.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** елита, глобализам, идентитет, криза, интеграције.

### УВОД

Италијански економиста и социолог Вилфредо Парето је још давне 1916. године дао дефиницију елите коју истраживачи карактеришу као општу. Тако он каже да је елита „класа оних

<sup>1</sup> aleksandar.kostic@pr.ac.rs

<sup>2</sup> vladimir.kostic@pr.ac.rs

који показују највећи успех у својој грани делатности“ (Pareto, 1916, стр. 2031). Исти аутор је даље поделио елиту на управљачку и ону „која не управља“ (Pareto, стр. 2032). Другим речима, при постојању стабилне друштвене равнотеже, може се говорити о супериорности која се ослања на облик изврсности, што значи да су појединци који представљају елиту талентовани и имају особине које обезбеђују моћ.

С настанком и развојем неолибералног пројекта турбоглобализације, дошло је до нове равнотеже снага између великих социјалних група, односно до „опадања моћи националне буржоазије и радничке класе, и метеорског успона неолибералног крила глобалне елите моћи, њеног претварања у креатора новог глобалног поретка“ (Печујлић, 2005, стр. 97). Реч је о мегаелити, коју чине представници транснационалног капитала. Њу од националних, локалних елита разликује укљученост у глобалну производњу и управљање глобалним кретањем акумулације. Елите израсле на тој матрици често су у сукобу с елитом која није равнодушна пред налетом обесмишљавања националног идентитета, јер оне виде да се преко економске доминације англосаксонских земаља стварају услови за урушавање и брисање националних идентитета. Зато је данас одговорност интелектуалаца велика и не би смела да буде релативизирана због привилегија и користи.

Свет пролази кроз потресе који настају као последица некритичке глобализације и проглашавања неолибералног концепта за једини могућ. Ауторитативни представници светске интелектуалне елите попут Ноама Чомског, Фарида Закарије, Сергеја Кара-Мурзе, Александра Дутина, Зигмунта Баумана, Ерика Рејнерта, Џозефа Стиглица, Јона Елстера, супротстављају се таквој тенденцији. На трагу Тукидидове максиме: „Јаки раде што могу, а слаби трпе што морају“, сведоци смо да је све више у оптицају Теорија праведног рата. У таквим околностима, на страдање Србије, Ирака, Либије, Сирије, Авганистана, елита са познатих светских универзитета остаје нема. Поставља се питање: Зашто? Развијене земље се промовишу као демократске, а интелектуална елита апологетски иступа, што све доводи до апсурда. Циљ нашег рада јесте да укажемо на проблеме који су довели до таквог стања, рашчланимо манипулативна догађања и укажемо на геостратешку димензију проблема као битну за боље разумевање економских и друштвених кретања.

Управо неолиберални концепт који се отео контроли довео је до појаве светске економске кризе. Очигледно да су извори кризе много сложенији него што је пропаст тржишта некретности у САД. Циљ нашег рада јесте и да истражимо однос интелектуалне елите према савременој економској кризи. Бавимо се и интелектуалном елитом у Србији и питањима која произлазе из чињенице да се спроводи сегментација на локалном и регионалном нивоу као нека врста контрапункта европском заједништву. Наш је задатак да истражимо због чега је то тако.

## КОНСТРУКТ О НЕМОЋИ ЕЛИТА У МОДЕРНОМ ДОБУ

Различити теоретичари елита слажу се у једном – да у историји човечанства постоје константе да се елите са сваком епохом појављују у новом облику. То не значи да они не оправдавају

увођење појма „законитости“. Социолози и поред опрезног приказивања проблема у вези с теоријом елита признају да се „закон“ сам по себи намеће. Отуда и „гвоздени закон олигархије“ немачко-италијанског социолога и економисте Роберта Михелса. Нас интересује смисао Михелсовог инсистирања на томе да „организација, значи тежњу ка олигархији. У свакој организацији, било да је реч о некаквој странци, занатском удружењу итд., аристократска склоност се врло наглашено показује [...] организација има за последицу поделу сваке партије и сваког професионалног синдиката на мањину која руководи и већину којом се руководи“ (Michels, 1971, стр. 33). С друге стране, још је пре више од два века британски мислилац и политичар Едмунд Берк написао да друштвом и државом најбоље може управљати квалификована елита. Наравно, то није ништа ново, јер се још од Платона и Аристотела, па све до Хане Арент, долазило до закључка да није свако даровит за певање и медицину, као што није свако талентован да обавља неку јавну функцију и да служи јавном интересу (Цветићанин, 2011, стр. 269). То је на трагу Михелсовог разумевања елите, с тим што је проблем „мањине“ сложен и није увек јасно ко чини „квалификовану елиту“.

Наиме, још 2001. године ОЕЦД је проценио да проценат америчког становништва које живи у дуготрајном сиромаштву превазилази проценат исте популације која живи у било којој западноевропској земљи. Очигледно је овај пример Сједињених Држава прихваћен од стране већине елита у свету (укључујући и елите у земљама транзиције). Амерички концепти демократије су све то повезивали с ограниченим деловањем влада у необузданој капиталистичкој економији и са ослабљеном демократском компонентом у одржавању избора (Крауч, 2014, стр. 22). Управо „необузdana капиталистичка економија“ и уопште неолиберални концепт све су више смањивали демократска очекивања, а елите сиромашних земаља, уз часне изузетке, биле у служби интереса великих сила, пре свега Америке. То у ствари значи да политичка формула није усаглашена с менталитетом епохе и осећањима у народу и не служи да ограничи деловање оних који владају, нити оплемењује послушност и плод је искључиво *материјалне природе*. То је, на пример, у супротности с оним што је презентирао Гаetano Моска, који је сматрао да је руска револуција избила када су готово сви интелектуалци и можда већина руских радника и сељака престали да верују како је цару сам Бог поверио дужност да аутократски влада светом Русијом (Mosca, 1937, стр. 321–322). Данас је такав одзив интелектуалаца готово немогућ. Уосталом, све повезивати с односима према цару, иако је он оличење власти и, данашњим језиком речено, диктатуре, није до краја тачно, јер су проблеми далеко сложенији и не могу се сагледати без узимања у обзир историјских чињеница, економије, ондашње геополитике, улоге Запада, Цркве и тако даље.

Живимо у времену неолиберализма, што ће рећи *хомогенизоване свесности* у Хоркхајмеровом значењу. Он је пишући о овом проблему рекао и следеће: „Возило је збацило возача; он јури слепо у простор. Тема овог времена је одржање себе, мада нема никаквог сопства да се одржи [...] Кад говоримо о појединцу као историјском бићу, ми не мислимо само на простор-време и осећајну постојаност посебног члана људске врсте него, уз то, и на његову свест о његовој властитој појединачности као свесног људског бића, укључујући спознају његовог властитог

идентитета“ (Horkhajmer, 1988, стр. 92). Очигледно је да у разматрању проблема елите морамо сагледати време у којем је она настала, место појединца у њему и потешкоће везане за појединачне идентитете. Уосталом, Хоркхајмер даље пише: „Појединачност претпоставља болну жртву тренутног задовољства ради сигурности, материјалног и духовног одржања властитог постојања. Када су путеви таквом животу затворени, човек има мало побуда да се одрекне тренутних задовољстава [...] Друштвена власт се данас више него икада посредује влашћу над стварима. Што је год код неког појединца већа брига око власти над стварима, то ће више ствари владати њиме, то ће му све више недостајати изворне појединачне функције и његов дух ће се све више претварати у аутомат формализованог ума“ (Horkhajmer, 1988, стр. 124–125).

У таквим околностима елита би морала да подигне свој глас и објасни насиље потрошачког друштва. Пре свега у рекламама, медијима и чињеници да човек губи мотивацију да крене у потрагу за смислом. Другим речима, он постаје једнодимензионалан и једнообразан. Нажалост, његов идентитет лежи у његовој усаглашености с функционисањем потрошачког друштва. „Ако је човек затворен у себе у свој ’људски свет’ [...] онда је он осуђен на егоцентризам, на безизлаз и немоћан је да оствари истинску и пуну заједницу са другим људима. У људској заједници у којој је човек затворен у свој хоризонт, он се отуђује од себе самога и од других“ (Анђелковић, 2016, стр. 110). Такав развој ствари погодује рађању страхова који се могу „вештачки претворити у шизофреничан страх у циљу стварања повољних прилика за манипулацију масовном свешћу – пре свега у политичке сврхе“ (Кара-Мурза, 2008, стр. 196). Политичка елита користи отуђеност људи да се, појачавајући њихов страх, представи као једина снага која им може помоћи, иако је она на различите начине увезана са олигархијском елитом. Манипулација свешћу је појам који је битан за разумевање сложених односа у глобалном свету.

Политичка елита „проблем избора који се тиче свих грађана замењује проблемом *одлучивања* који је лична ствар политичара и експерата. Код таквог прилаза сасвим нестају питања: ’Да ли је добро бомбардовати Југославију?’ Или ’Да ли је добро приватизовати земљу?’, њих замењују питања: ’Како најбоље бомбардовати Југославију?’ и ’Како најбоље приватизовати земљу?’“ (Кара-Мурза, 2008, стр. 292). Овом врстом манипулације избегнута је научна објективност, а о слободи информисања не може бити ни речи. У овом случају моћ претпоставља голу силу, а сви који учествују у том послу, од научника, лобиста, политичара, у ствари, свесно учествују у манипулацији, најчешће због користи. Тако је и амерички мит о једнаким могућностима разоткривен као манипулација. Можда је пре 100 година Америка и била земља широких могућности, али последњих 25 година то није тако. Приче о путу од сиромаша до милионера својевремено нису биле смишљена превара, али данас изгледају исто као да јесу (Стиглиц, 2015, стр. 153). Егзактни показатељи су неумољиви. Наиме, „друштвена покретљивост није немогућа, али узлазно покретљиви Американац постаје статистички куриозитет. Према истраживању института Брукингс, само 58% Американаца рођених на најнижој петини прихода успева да изађе из те категорије, и само 6% рођених на доњој петини лествице долази до врха. Економска покретљивост у САД мања је него у већини европских земаља и читавој Скандинавији“ (Стиглиц, 2015, стр. 152).



Очигледно је да спиновање има свој резултат, нарочито ако се има у виду да „смо навикнути на то да сваки догађај не само 'меримо' по нити водиљи времена, него га уопште следимо по тој нити водиљи“ (Хајдегер, 2016, стр. 272). Очекивања од интелектуалне елите су најчешће превелика и нереална. Суштина је да је ово време у којем „уместо великих очекивања и слатких снова 'напредак' евоцира бесане ноћи испуњене ноћним морама изостајања – пропуштања воза, испадања из возила које убрзава, то да више нисте на нивоу задатка, да су вас тако оценили други који су се брже ухватили укоштац са промењеним околностима“ (Бауман, 2010, стр. 163). Моћ елите опада иако је она „ултрадинамична, и није само нешто што се стиче, већ, такође, оно што се поново стиче и врши у непрекидном кретању напред-назад у односима силе, тактикама и стратегијама“ (Фливијерг, 2012, стр. 180). Јасно је да и моћ осцилира у зависности од тога колико је стамено језгро интелектуалне елите, односно колико се она осипа и приклања конјунктури, што је данас чест случај.

### ЕЛИТЕ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНА КРИЗА МАЛИХ ЗЕМАЉА

Економска криза која је захватила свет показала је да се економски проблеми не могу посматрати одвојено од моралне, духовне и сваке друге кризе. С једне стране, интелектуална елита у Америци и осталим великим земљама јасно подржава неолиберални концепт у економији, и то из више разлога. Она је снажно ослоњена на интересе транснационалних компанија, промовишући англосаксонски модел потрошачког друштва, који је увелико захватио највећи део света. То важи и за културу и све области живота. С друге стране, постало је упитно да ли је боље либерализовати своје економије и друштва по англосаксонском моделу, или, колико је год то могуће, сачувати своју економију од колонијалних налета, а то значи имати елиту која је морална и способна да нађе најбоља решења. Зато се с правом поставља питање: Има ли у Србији елите?

У функционалном смислу елита увек постоји. То су људи у врху власти, што значи на кључним положајима у политици, економији, култури итд. Таква елита је данас у најмању руку дискутабилна, јер се њена улога у егзистенцијалној кризи већине малих народа показала неславно. Она се своди на пуку трансмисију налога, директива „централне“, што ће рећи ЕУ, односно САД. Већ сам вокабулар у коме су кључне речи „директива“, „комесар“, „централа“ и сл. кореспондира с бољшевичком реториком. Ови термини и онда и данас суштински су у служби ауторитарног приступа у решавању проблема. На тој матрици и онда и данас се формирала елита једноумља, чији је задатак да беспоговорно спроводи у дело оно што јој се наложи. Она у народу обликује нереална очекивања зарад гласова. Такав приступ политичке елите појачава неспоразуме. Зато „тек интелектуална елита – нарочито њен хуманистички део – може концептуализовати, и стратешки и тактички, и у подручју сврха и у подручју средстава, неко разумевање националних интереса“ (Ломпар, 2013, стр. 373). Тај посао би могла да обави елита која спада у нормативну, односно они који су најбољи у својим професијама и које красе моралност и сазнајност. Они који брину о својој заједници, разумеју свој народ, али и свет у коме живе, јер

само тако могу да донесу исправне одлуке којима ће своју заједницу извести на прави пут. То у исто време значи да су то храбри људи, спремни да се жртвују не тражећи при томе признања и награде.

Данас је велики раскорак између овако описане нормативне елите и оне функционалне, која практично управља земљама. Када су мале земље у питању, фактичке елите су заправо колонијалне, јер учествују у колонизацији сопственог народа. То се огледа у готово свим сегментима друштва: економији, култури, медијима, архитектури итд. За то ће нам најбоље послужити искуство америчког конзервативног мислиоца Фарида Закарије: „У разговору с једним старијим арапским интелектуалцем, изразио сам разочарање због неспособности влада на Блиском истоку да либерализују своје економије и друштва на начин како су то урадили Источноазијци. 'Погледајте Сингапур, Хонг Конг и Сеул', рекао сам указујући на њихова изузетна економска достигнућа. Човек – пријатни, шармантни, образовани прозападни новинар – усправио се и оштро одговорио: 'Заиста их погледајте. Они су напосто имитирали Запад. Њихови градови су јефтине копије Хјустона и Даласа. То може бити у реду за рибарска села, али ми смо наследници једне од великих цивилизација света. Не можемо постати сиротињске четврти Запада'" (Закарија, 2004, стр. 129).

Овај дијалог може да послужи за покретање проблема идентитета и његовог значаја за сваку нацију. Отуда долазе многе контроверзе које би елите малих земаља морале да решавају. Наиме, у време економске кризе, многе негативне тенденције су постале видљивије. Проблеми су различите природе. За данашње елите приоритетан циљ би морала да буде „одбрана од столице хидре партократије и 'брака из рачуна' партијских олигарха, тајкуна и финансијских магната заснованог на очувању монополске позиције“ (Стојиљковић, 2016, стр. 204). Данашња елита негује снобовски елитизам у односу на аутентичне вредности културе, економије и осталих области, а са друге стране показује лакејску сервилност према свему што се намеће споља, нарочито из Брисела. У том смислу се конституисала елита која ужива различите синекуре. С појавом светске економске кризе 2008. године, сваки свој неуспех елита, нарочито политичка, правдала је том чињеницом. Она је, у ствари, на тај начин себе аболирала од одговорности.

Елите су данас ван праве контроле у националним оквирима. Оне себе виде као део глобалне елите и не везују своју судбину за свој народ, већ за престиж у глобалној хијерархији. Покушавају да се изборе за своје место тако што ће богатство своје земље и цео народ као послушнике понудити мегакапиталу. „Једноставно, на делу је растакање државних суверенитета и њихово претварање у безличне 'подсистеме' којима се управља из Њујорка, Вашингтона или Брисела. Као што то лепо објашњава Мишел Чосудовски, државе се претварају у 'територије'. Јер, док држава има владу, скупштину, буџет, економски суверенитет или царину, 'територија' има гувернера (у политици амбасадора САД, а у економији изасланика ММФ) и 'ослобођена' је готово сваког економског суверенитета“ (Антонић, 2007, стр. 2). У таквим околностима гради се методологија којом се земље предају у руке транснационалних структура. Наиме, „све је мање социјалних димензија државе (државних школа и болница, на пример), нема царина, а шокантним банкарским каматама упропаштају се домаћа индустрија и пољопривреда. Пошто

ММФ и остале транснационалне структуре на овај начин створе 'амбијент конкурентске привреде', и од држава направе територије, на крају таквог 'такмичења' оне кажу: 'Изгубили сте утакмицу, помири се с тим, ми смо сада овде газде' (Антонић, 2007, стр. 2). Улога елита у одбрани од таквог тока ствари морала би да буде већа, ако не и одлучујућа. Нажалост, оне су све више саучесници у том послу.

## ЕВРОПСКА ПОЛИТИЧКА ЕЛИТА И СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА

Европска унија је тек са појавом светске економске кризе схватила да је структура њених елита гломазна и неспособна и да је, како би се спречило даље урушавање економије, неопходно њено чвршће структурисање (Best, 2012, стр. 234–241). Европске политичке елите су предложиле четири варијанте регулисања кризе, уз напомену да оне једна другу не искључују: 1) усаглашавање деловања националних влада (међувладин ниво); 2) интервенција Европске уније (управљање на више нивоа); 3) интервенција међународних финансијских институција (мултилатералан приступ); 4) самостално деловање националних влада (једностран, ограничен приступ). Мере које могу да утичу на национални буџет или на финансијску помоћ коју даје Европска централна банка, *de iure* доносе националне владе и парламенти.

Управо 2009. године политичке елите су биле дужне да донесу одлуке о стратегији и институцијама, на које се могу ослонити у борби са кризом и њеним последицама (Lengyel & Jahr, 2012, стр. 242–268). Све до појаве кризе, елите малих земаља кандидата за улазак у Европску унију сматрале су да сам улазак значи избављење и решење за све њихове проблеме, нарочито економске. За сличне ставове Артур Шопенхауер је имао добру крилатицу: „Делиријум искривљује опажање, а лудило мисли“ (Шопенхауер, 2013, стр. 299). Интеграције су постојале од давнина и за највећи број малих земаља су значиле ропство, а за велике благостање. Зато се од елита очекује мудрост како њихове земље не би служиле као извор сировина и јефтине радне снаге за богате и моћне.

У трагању за изласком из економске и политичке кризе у Европи после 2009. године учествовале су и националне политичке елите. Усаглашавала су се деловања националних влада. Међутим, потпуног консензуса није било. Разлози за то су садржани у институционалном статусу сваке од тих земаља у Европској унији, као и у економском стању сваке чланице понаособ. Реакција на кризу претпостављала је заступање националних интереса и стварање основа за преговоре у тражењу компромиса. Курс европског антикризног управљања до 2013. године значио је структурне промене, односно стварање нових институција за управљање финансијама. Те нове институције одговарале су хијерархији економске снаге земаља Европске уније. Другим речима, у сагласности са економским показатељима уграђивана је хијерархичност у институционалну структуру управљања на више нивоа у Европској унији.

Током првих пет кризних година, политичке елите су се тешко прилагођавале на промену ситуацију. Ипак, само припадање интегрисаној Европи допринело је да се путеви изласка из кризе траже договором. Међутим, било је и земаља које су јавно исказивале скепсу према

појединим питањима, на пример, евроинтеграцијама. Њихове елите су на различите начине то показивале. Најдрастичнији је пример Велике Британије и Брегзита, док су Чешка и Мађарска нерадо учествовале у заједничкој борби за превазилажење кризе. „Основни импулс институционалног одговора Европске уније на кризу није било осећање припадања политичких елита Европи, већ њихов страх. *S'unir ou perir!* – 'Уједињење или смрт!' – Таква је била девиза у време стварања Европске уније, и сличан одговор политичких елита на кризу после 2008. године“ (Бест, 2014, стр. 94). С друге стране, данашња активност елита је имитаторска и плагијаторска. Оне покушавају да резервишу сва напредна достигнућа искључиво за себе, не осећајући при томе никакве обавезе пред сопственим нацијама. Тако се појавио у свету нови тип глобалиста – западњака (Панарин, 2006, стр. 5).

Рекли смо већ да је елита по дефиницији мањина која се издваја из друштва ради вршења важних друштвених функција. Заправо, та мањина користи најважнији друштвени ресурс – власт, од које нема намеру да се растане. Власт и богатство чине елиту релативно монолитном организованом мањином, која будно чува своје границе и није пропустљива за друге способне људе. За друштво није безначајно каква тенденција карактерише елите – служење друштву или очување личних позиција у власти – посебно у кризним ситуацијама, када су те тенденције противречне. Сведоци смо да се елите у почетку као део народа залажу за опште интересе. Међутим, с временом, оне се користе влашћу, односно губе својства праве елите. Зато је тешко очекивати од таквих елита, у кризним ситуацијама каква је данашња, да ће налазити права решења.

Западном друштву је одавно познат проблем постојања јаза између проглашених хуманистичких и демократских вредности и циљева и реалних мотива понашања људи који често имају утилитарни, прагматични карактер. Познате су и последице таквог раскида – незадрживи раст бездуховности и крајњег индивидуализма, култ потрошње и забаве који подривају не само основе демократије него и људског живота у целини (Кулинченко & Кулинченко, 2013, стр. 33). У таквим околностима не може се очекивати да ће елита пронаћи пут из економске кризе, с обзиром на то да њу прате расколи и деградација. Наиме, елита се „распада на неколико конкурентских делова међу којима се неизбежно појављују субелитне групе израсле из нижих класа. Што је већи распад социјалних веза између елитних субгрупа, то је веће прегруписавање снага унутар елите и брже тече деградација 'слабих' група елите, па је вероватније њихово укључивање у састав елите власти“ (Мохов, 2014, стр. 134). Елите се најчешће не могу договорити како да се одреди место и улога сваке од њих и често долази до унутарелитних конфликта. Друштво губи поверење у елиту и самим тим се економска, морална и духовна криза продубљују.

## СВЕТСКА ЕЛИТА И ЕКОНОМСКА КРИЗА У ГЛОБАЛИЗОВАНОМ СВЕТУ

Савремену глобализацију карактеришу контроверзе које су с појавом светске економске кризе постале израженије. Тако је елита која критички сагледава растуће проблеме у глобализованом свету скренула на себе пажњу. Немачки социолог Манфред Клајне-Картлаге, пишући

о кризи, глобализам је формулисао као утопију која није у складу са човековом природом и која ће на мантри о слободи и благостању доживети судбину комунизма, јер је либерални концепт апсурдан као и пре њега марксизам. Он је предвидео да ће, уколико глобализам политички победи, постати *идеалистички чудовишће*, односно диктатура која ће само производити проблеме и да ће се само делимично држати под контролом масовном пропагандом и голим насилљем. Он је предвидео да ће у том случају нације, породица и религија као солидарне друштвене структуре сасвим ослабити или бити елиминисане. Онда ће нови светски поредак тако бити учвршћен, да ће га с трона збацити само интервенција Бога (Клајне-Хартлаге, 2013, стр. 90).

Ова прогноза немачког социолога, иако песимистичка, има смисла. Уосталом, погледајмо како је нобеловац Џозеф Стиглиц у свом домену коментарисао Фонд солидарности за стабилизацију: „Издвојили су средства да помогну спасавању банака и угрожених земаља у оквиру европског механизма за стабилност. Али он је био фокусиран на сам тренутак кризе, када нека банка пропада или се некој држави укида приступ тржишту капитала. Чак и за кризне државе које су учиниле све што им је речено, повратак на просперитет бива спор. Потребна су довољна средства која би помогла државама суоченим са негативним шоковима да обнове пуну запосленост и обнове раст“ (Стиглиц, 2016, стр. 274). Реч је, наиме, о Фонду који, показало се на примеру Грчке, није био делотворан. Криза је, између осталог, настала као последица трагања за финансијским иновацијама. Ради се о *кредитима за лажљивце* и зеленашким провизијама на кредитне картице. С друге стране, сложени ванберзански деривати због мање конкуренције доносили су огромне профите. Суштина је да су тржишне снаге биле те које подстичу сложеност и подривају функционисање тржишта (Стиглиц, 2013, стр. 237).

Адријан Салбучи, аргентински истраживач и познати интелектуалац, проучавалац глобализма, да би написао књигу о структури моћи и глобализацији провео је извесно време у седам приватних организација како би сагледао функционисање структуриране моћи у свету. Реч је о приватним организацијама као што су: Савет за спољне послове, Група Билдерберг, Амерички институт за предузетништво, АИПАК (The American Israel Public Affairs Committee), Трилатерална комисија итд. Оне, иако имају своје адресе, имајући у виду да су приватне компаније, нису у обавези да јавности представе чиме се баве. Показало се да оне раде за рачун америчких империјалних интереса (Салбучи, 2013, стр. 99). Зато није случајно што обични грађани виде САД као неомиљену земљу у свету. С појавом светске економске кризе, већ 2008. године, World Learning и The Aspen Institute спровели су анкету која је показала да „75% Американаца верује да америчка спољна политика у иностранству изазива незадовољство Америком и да више од 60% верује да за то треба кривити и ненаклоност према америчким вредностима (39%) и Американцима (26%)“. Овакав приказ је непрецизан јер га потпирује пропаганда. Узрок ће пре бити у прихватању ових вредности и спознаји да их америчка влада и елита примењују селективно“ (Чомски, 2013, стр. 135).

Отуда је и ангажман новинара, писаца, интелектуалаца различитих професија у антикорпоративној активности драгоцен. Тако је, на пример, канадска новинарка и писац Наоми Клајн, иако релативно млада (1970), позната широм света по својој књизи *No Logo* (2000), имала

шири утицај у подстицању размишљања о погубној природи потрошачког капитализма и глобализма. Ово само показује да је део интелектуалне елите још пре појаве кризе 2008. године критиковао глобализацију и доминацију корпорација. Аустријски економиста и политички филозоф Фридрих фон Хајек (1899–1992), у свом делу *Пути у ројство* међу првима је критиковао економски интервенционизам. У време светске економске кризе се показало да је економски интервенционизам и те како допринео њеном настанку. Хајекова дела су извршила значајан утицај на нову десницу, која често иступа с антилибералних позиција. Међутим, савремена елита би морала да буде за „варијанту Јануса, једино овај пут с једним лицем гледа унутар домаће нације државе, а другим зуре према свету“ (Ohmae, 2007, стр. 248). Управо је успех многих земаља, а посебно скандинавских, заснован на тој филозофији. Сву сложеност економске кризе у условима глобализације објаснио је добитник нобелове награде Пол Кругман у књизи *Окончајте ову депресију. Одмах!*. Он је дубље зашао у корене кризе, објашњавајући да за време кризе „напори инвеститора да избегну губитке од неплаћених дугова завршавају тако што изазивају управо неплаћање дугова од кога страхују“ (Кругман, 2012, стр. 186).

На том трагу је и Ноам Чомски који указује да „у теорији урођени недостаци тржишта и изопачене побуде могле би се превазићи ефикасним уређењем. Али исте дубоко укоренење тенденције, које гомилају богатство и моћ у приватним тиранијама, смањују шансе за овакве мере“ (Чомски, 2013, стр. 112). Чомски је изрекао суштину проблема: корпоративна идеологија ствара све већу неједнакост и неизвесност и сумњу у демократију којом управља бизнис. Запад, односно Европска унија и САД, још увек нису изашли из кризе. Зато се често догађа да глобалистички планери једно говоре, а друго раде. Занимљиво је запажање Александра Дутина, који тврди да Запад помоћу контроле финансијског система управља свим процесима који се у свету одвијају. Зато он зависи само од успеха једнополарне глобализације. Ако у целини задржи контролу над правилима игре у привреди и поготово у финансијској сфери, јасно је да ће Запад и даље штампати резервну светску валуту, а пошто су све економије везане за долар, фактички ће читав свет радити и спонзорисати САД.

Према томе, данас је реч о кризи финансијског капитала у целини и не решава се техничким изменама. Напросто, то је криза цивилизације, материјалистичке атеистичке културе, односно пута Запада ка либерализму и индивидуализму и привиду слободе, што је довело до нових облика тоталитаризма, изопачености и диктатуре. Реч је о најфундаменталнијој кризи. Према томе, економска криза и проблеми које Запад доживљава у управљању не може бити технички квар, већ суштински колапс (Дугин, 2013, стр. 9–10). Покушај очувања једнополарности изазива нестабилност у свету, а хегемонија Запада постаје све упитнија. Све у свему, данашња интелектуална елита, заступајући различите ставове поводом светске економске кризе, потврђује речи Атрура Шопенхауера: „Свако границу свог хоризонта доживљава као границу света. Ово је неизбежна илузија како у интелектуалном, тако и у опажајном смислу, у коме се на хоризонту спајају небо и земља. Овоме, између осталог, треба приписати чињеницу да нас свако мери својим мерилима, која су углавном произвољна, на шта се морамо привићи – као и на чињеницу да свако у нас пројектује своју ништавну и обичну природу“ (Шопенхауер, 2013, стр.



291). Очигледно је да нема тако моћног ума који „чаробним штапићем“ може да нађе решење за излазак из кризе. Отуда и толико контроверзи које исказују различите елите, како о глобализацији, тако и о најновијој светској економској кризи.

### СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И ЕКОНОМСКА КРИЗА

Српска елита у последњих четврт века није на најбољи начин тумачила свет око себе, па самим тим, уместо да помогне српском друштву да нађе прави пут, показало се да је често грешила. То се пре свега односи на политичку елиту која је након пада Берлинског зида (1989), за време униполарног света покушавала да води своју политику. Нису разумели да се време променило, као што ни данас не разумеју да после успона Русије и Кине свет више није једнополаран и да је анахрона политика према којој „ЕУ нема алтернативу“. Таква перцепција рађа нове грешке, а највећа је у стратегији која наноси више штете него користи. „Данас, после четврт века транзиције под диригентском палицом Запада и гажења народа од стране 'уништитеља нације' (компрадорске елите), Србија може да констатује своје непрекидно опадање у свим областима“ (Рељић, 2015, стр. 116).

Транснационалне елите остварују своје циљеве растачући националне економије и културе. „Њихов вредносни и културни империјализам и својеврсни расизам ударна су идеолошка песница којом се обезбеђује систем економске доминације. Ако интелектуалци и нису у стању да се супротставе тој економској моћној групи, они макар могу и морају њихову идеологију и целокупни систем манипулације и искоришћавања да разумеју и објасне их својим 'неприлагођеним' сународницима“ (Антонић, 2007, стр. 2). Припадници српске елите често прибегавају оптужбама сопственог народа за заосталост, традиционализам, национализам, нерад итд. Управо компрадорска елита која ужива привилегије износи такве ставове. Она се лечи у иностранству, одмара у монденским одмаралиштима, а у исто време кињи сопствени народ.

Занимљиво је и мишљење Загорке Голубовић, која указује да се код нас често мешају појам интелектуалца и псеудоинтелектуалца. Интелектуалац увек слободу и аутономију личности истиче у први план. Он неће прихватити ауторитет који нема покриће у знању, јер уз интуицију и знање, има и водиљу у савести. Он увек штити слободу, храбар је и самосвојан, не прихвата унапред задате теме, већ их сам поставља (Голубовић, 2006, стр. 151). Српска интелектуална елита „генерално и декларисано – неће да буде српска. Она, у ствари, кад год говори не може да изговори придев 'српски' и не може ништа да изговори без аутошовинизма“ (Брдар, 2012, стр. 390). Економска елита у Србији не примећује контрасте из света који се пресликавају на њу. Наиме, постоји мали број богатих људи и они који су запослени, али живе на егзистенцијалном минимуму. Није боље стање ни код запослених у јавном сектору. Незапослени се само реторички помињу.

Очигледно се српска интелектуална елита с правом може назвати „клијентелистичком или колонијалном интелигенцијом“ (Брдар, 2012, стр. 414). Ово показује да је и Србија земља „апсолутног капитализма“, у којем је „наметнута деполитизација економије као налицје економизације



политике, као сирово техничко административно управљање социјалном сфером. У том смеру се спроводе и мере деполитизације друштва и стварање 'минималне државе', а насиље капитализма је економско насиље наметнуто банкарским каматама и јавним дугом, које 'убија' друга-чије од оружја" (Станковић-Пејановић, 2016, стр. 14). Циљ корпоративног капитала јесте да обликује профитабилну власт која ће учинити да држава функционише тако што ће сама власт бити приватизована преласком јавног власништва у приватне руке, праћеним дужничком експлозијом, што ствара огроман јаз између богатих и сиромашних (Клајн, 2008, стр. 21–23). Релација господар–слуга, односно капиталиста–радник као функционална парадигма либералног капитализма, у Србији је подигнута на ниво светиње. Елиту не интересује проблем виртуелне стварности, отуђења човека, огромних социјалних разлика. Она брани концепт глобализованог потрошача и Маркузеовог једнодимензионалног човека. У раљама корпоративне мреже владавине глобалног капитала све се више репродукује тоталитарна култура (Nausbaum, 2012, стр. 40). Очекивања од такве елите да нађе делотворан излаз из економске кризе су, ипак, претерана. Зато није без смисла питање: Има ли елите у Србији? Део економске елите која критички сагледава економску и политичку стварност је маргинализован и тешко налази могућност да изнесе своје мишљење у релевантним часописима. Разлози зашто је то тако заслужују посебно истраживање.

## ЗАКЉУЧАК

У глобализованом свету, у којем се сукобљавају различити интереси и често намеће воља јачег, велика је одговорност елите. За време економске кризе ангажовање елите подразумева изналагање методолошких путева који ће омогућити да се смањи неједнакост и нађе одржив излазак из кризе. Све док то не буде тако, криза ће се у све краћим циклусима понављати. Елита би морала да има у виду да је зачарани круг настао као продукт управљања бизниса демократијом. Проблем *квалификоване елиите* на трагу је Михелсовог инсистирања на *организацији* која се своди на мањину која руководи и већину којом се руководи. У том контексту Берков акценат на *квалификованој елиити* има смисла. У необузданој капиталистичкој економији смањивала су се демократска очекивања, па је, показује се, приоритетан задатак елите да изнађе начине за обуздавање разобручене корпоративне моћи. Хоркхајмеров закључак да се данас друштвена власт више него икада *посредује влашћу над стварима* добија пуно значење, јер глобализовано потрошачко друштво то потврђује. Задатак је елите да изнађе излаз из тога.

Елита у малим земљама попут Србије требало би да концептуализује стратегију којом ће се најбоље одбрани национални интереси. То подразумева спречавање да се државни суверенитет претвори у *безлични подсистем* којим се управља споља. На светску економску кризу институционални одговор Европске уније је више био заснован на страху елита за своје привилегије него на стварној припадности Европи. Међутим, постоји и део светске елите која указује на погубност слабљења нација, породица, религија као солидарних структура, затим на неселективно прихватање англосаксонских вредности. Критикују се гомилање и моћ приватних

КОСТИЋ, КОСТИЋ: Улога елита у условима глобализације и светске економске кризе  
тиранија и продубљивање неједнакости. Део елите примећује да економска криза није *технички квар*, како је Запад доживљава, већ суштински глобални проблем настао и због једнополарне глобализације. Задатак критичке елите јесте да разобличи вредносни и културни империјализам који има за циљ само једно: да обезбеди економску доминацију.

## ЛИТЕРАТУРА

- Best, H. (2012). Elites of Europe and the Europe of Elites: a conclusion, у H. Best, G. Lengyel and L. Verzichelli (eds). *The Europe of Elites: A Study into the Europeaness of Europe's Political and Economic Elites* (стр. 234–241). Oxford: Oxford University Press.
- Horkhajmer, M. (1988). *Kritika instrumentalnog uma: iz predavanja i zabeležaka nakon svršetka rata*. Zagreb: Globus.
- Klajn, N. (2008). *Doktrina šoka – Uspom kapitalizma katastrofe*. Zagreb: V. B. Z.
- Klein, N. (2000). *No logo*. Toronto: Knopf.
- Lengyel, G. & Jahr, S. (2012). Appendix. Surveying Elites: Information on the Study Design and field Report of the IntUne Elite Survey, у H. Best, G. Lengyel and L. Verzichelli (eds). *The Europe of Elites: A Study into the Europeaness of Europe's Political and Economic Elites* (стр. 242–268). Oxford: Oxford University Press.
- Michels, R. (1971). *Les Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des democracies*. Paris: Flammarion.
- Mosca, G. (1937). *Histoire des doctrines politiques depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*. Paris: Payot.
- Nausbaum, M. (2012). *Na profitu: zašto demokracija treba humanistiku*. Zagreb: AGM.
- Ohmae, K. (2007). *Nova globalna pozornica*. Zagreb: MATE d. o. o.
- Pareto, V. (1916). *Trattato Di Sociologia Generale* (4 vols.). Firenze: G. Barbéra.
- Анђелковић, П. (2016). *Ка домаћинској економици: социолошки огледи*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Антонић, С. (2007). *Криза демократије и транснационалне елите*. Доступно на: [http://starisajt.nspm.rs/koment\\_2007/2007\\_ant\\_elite.htm](http://starisajt.nspm.rs/koment_2007/2007_ant_elite.htm) [приступљено 3. 5. 2017]
- Бауман, З. (2010). *Флуидни страв*. Нови Сад: Mediterran publishing.
- Бест, Х. (2014). Европа – меньшее из зол? Границы путей выхода из безграничного кризиса с точки зрения элит, у А.В. Дука, (к. пол. н., главный редактор). *Власть и элиты*, Т. 1 (стр. 70–96). СПб.: Интерсоцис.
- Брдар, М. (2012). *Хроника разорене Троје (Књига 1)*. Крагујевац: Центар слободарских делатности.
- Голубовић, З. (2006). *Поуке и дилеме минулог века – филозофско-антрополошка размишљања о главним идејама нашег времена*. Београд: „Филип Вишњић“.

Дугин, А. (2013). Глобализам ће проћи као комунизам, у С. Ерић (ур.). *Глобална дестабилизација* (стр. 7–17). Београд: ИП Геополитика прес д. о. о.

Закарија, Ф. (2004). *Будућности слободе: нелиберална демократија код куће и у свету*. Београд: Дан Граф.

Кара-Мурза, С. (2008). *Манипулација светом*. Београд: Никола Пашић.

Клајне-Хартлаге, М. (2013). Глобализам ће проћи као комунизам, у С. Ерић (ур.). *Глобална дестабилизација* (стр. 89–97). Београд: ИП Геополитика прес д. о. о.

Крауч, К. (2014). *Постдемократија*. Београд: Карпос.

Кругман, П. (2012). *Окончајте ову дејесију. Одмах!*. Београд: Интеркомерц.

Куличенко, В. А. & Куличенко, А. В. (2013). Обновление элиты – важная задача российского общества. *Журнал Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*, 3(11): 29–35.

Ломпар, М. (2013). *Дух самојорцања: прилог кријици српске културне политике: У сеници туђинске власти*. Београд: Евро-Тунти.

Мохов, В. П. (2014). *Деградација елит: проблема анализа*. Доступно на: [http://scjournal.ru/articles/issn\\_1997-292X\\_2014\\_12-2\\_34.pdf](http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2014_12-2_34.pdf) [приступљено 20. 5. 2017]

Панарин, А. С. (2006). *Народ без елиты: между отчаянием и надеждой*. Доступно на: [http://www.dolit.net/author/4255/ebook/17920/panarin\\_aleksandr\\_sergeevich/narod\\_bez\\_elityi\\_mejdu\\_otchayaniem\\_i\\_nadejdoi](http://www.dolit.net/author/4255/ebook/17920/panarin_aleksandr_sergeevich/narod_bez_elityi_mejdu_otchayaniem_i_nadejdoi) [приступљено 21. 5. 2017]

Печулић, М. (2005). *Глобализација: два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија.

Рејнерт, Е. (2013). Једино решење – отпис дугова, у С. Ерић (ур.). *Глобална дестабилизација* (стр. 69–77). Београд: ИП Геополитика прес д. о. о.

Рељић, С. (2015). Размађивање „лоше бесконачности“. О улози компрадора у српској и источноевропској транзицији. *Летпис Мајнице српске*, 495(1–2): 114–130.

Салбучи, А. (2013). Глобална приватна структура моћи, у С. Ерић (ур.). *Глобална дестабилизација* (стр. 97–111). Београд: ИП Геополитика прес д. о. о.

Станковић Пејановић, В. (2016). Демократска идеолошка пропаганда у служби капитала. *Српска политичка мисао*, 53(3): 11–28.

Стиглиц, Џ. (2013). *Слободан пад: Америка, слободна тржиштина и слом светске привреде*. Нови Сад: Академска књига.

Стиглиц, Џ. (2015). *Велика подела: друштва неједнакости и шта да радимо са њима*. Нови Сад: Академска књига.

Стиглиц, Џ. (2016). *Евро: Како заједничка валута угрожава будућности Европе*. Нови Сад: Академска књига.

Стојиљковић, З. (2016). *Грађани или поданици?*. Београд: Завод за уџбенике.

Фливијер, Б. (2012). *Шта све могу друшћивене науке: разлози неуспеха и стратегија за будућност*. Београд: Службени гласник.

Хајдегер, М. (2016). Шелингова расправа о бивству човекове слободе (1809), у Ф. В. Ј. Шелинг и М. Хајдегер. *Расправе о слободи* (стр. 93–353). Београд: Дерета.

Хофбауер, Х. (2012). *Наручена истина – купљена правда: Колонијализам Европске уније*. Београд: Јасен.

Цветићанин, Н. (2011). *Реквијем револуцији (Есеји 2000–2010)*. Београд: Службени гласник.

Чомски, Н. (2013). *Снови и надања*. Београд: Вулкан.

Шопенхауер, А. (2013). *Парерга и паралијомена*. Београд: Дерета.

---

ALEKSANDAR V. KOSTIĆ  
VLADIMIR V. KOSTIĆ

## THE ROLE OF THE ELITE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND THE WORLD ECONOMIC CRISIS

### SUMMARY

The authors deal with the problem of intellectual elites, its complexity and therefore the disagreements that accompany it. The new construct of the powerlessness of the elite in modern times corresponds, in fact, to their marginalization, leaning on Tukidid's maxim: "The strong do what they can and the weak suffer what they must." The authors explore the causes for the appearance of the apologists of the authorities of any kind.

From this relationship a part of the so-called new intellectual elite is committed to blending into the European identity. Based on this pattern there is a polarization of those who do not want to accept such a situation when faced with the impending denial of national identity and those who transfer the concept of economic domination to identity. The authors break up this kind of fixation and correlate it with the responsibility of intellectuals which should not be relativized due to privileges and benefits. They explore the possibilities of the intellectual elite to distance itself from the ideology in times of crisis and to seek solutions to both economic problems and the suppression of individual and national identity. The authors look for an answer to the question whether there is an elite in Serbia? They point to the discrepancy between the normative and the functional elite and the growing segmentation on local and regional level as some kind of unjustified counterpoint to European communion. They explore whether there is a way to achieve political, cultural and social development outside the Anglo-Saxon pattern, whether the connection between the politics and intellectual elite is focused on the spreading of freedom or the strengthening of corporate over social. They particularly investigated the relationship of the intellectual elite to the contemporary world economic crisis. The authors are interested to know how much a today's intellectual rises above the partial knowledge of his own profession and engages in global issues of controversy, often manipulation, which undermines the credibility of intellectuals who are guided solely by the truth.

**KEYWORDS:** elite, globalism, identity, crisis, integration.

БИСЕРКА Р. КОШАРАЦ<sup>1</sup>  
Универзитет у Источном Сарајеву  
Филозофски факултет Пале (Република Српска – БиХ)  
Катедра за социологију

## НЕКИ АСПЕКТИ ДРУШТВЕНИХ КОНФЛИКАТА У ПОСТДЕЈТОНСКОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

---

**САЖЕТАК:** У овом раду анализираће се неке основне врсте и аспекти друштвених конфликта у постдејтонској Босни и Херцеговини. Дуга пракса и историја конфликта на овом подручју захтевају да се размотре различити утицаји који доводе до конфликта: социјални, национални, религијски, политички и економски. Такође, друштвени конфликти ће се тумачити у контексту сталне кризе која карактерише друштвене односе у БиХ. Доминантан друштвени конфликт је међунационални, и он се препознаје у три вида: конфликт ради поседовања и управљања територијом БиХ, конфликти везани за очување идентитета и културе и конфликти у одређивању будућности БиХ. Упркос нормативној одређености елита за евроинтеграцијске процесе, друштво Босне и Херцеговине у знаку је дезинтеграције и бројних конфликта. Постојећи сукоби онемогућавају успостављање социјалних, политичких, економских и културних претпоставки за функционисање БиХ као специфичне државне творевине.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** друштвени конфликти, постдејтонска Босна и Херцеговина, дезинтеграција.

---

### УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Друштвени сукоби представљају константу у развоју друштва и зато су увек актуелни у социолошким истраживањима. Бројност теорија и научника који се баве друштвеним конфликтима говори о великом интересовању које побуђује овај феномен. Њихово научно истраживање углавном се проводи с циљем да се открију узроци који их производе, али и да се предупредe како не би довели до масовног разарања друштва и његових институција. Друштвени конфликти се могу дефинисати као „облик интеракције у којој један субјект (друштвена група, организација или неки њихов део), у тежњи за остварењем својих интереса, својом свесном акцијом онемогућава остварење интереса другог субјекта, или који својом акцијом жели да уништи другог субјекта“ (Гоати, 1978, стр. 324). Сличну дефиницију даје и Луис Козер (Lewis Alfred Coser), подразумевајући под друштвеним сукобом једну од могућих интеракција две или

---

<sup>1</sup> bkosarac@hotmail.com

БИСЕРКА Р. КОШАРАЋ: Неки аспекти друштвених конфликта у постдејтонској Босни и Херцеговини

више страна које имају различите интересе или друштвене позиције, а које поступају са циљем да овладају одређеним материјалним добрима или остваре одређену нематеријалну вредност, при чему настоје да онемогуће, потчине или униште другу страну која учествује у тој интеракцији (Kozar, 2007). Козер утврђује поделу на реалистичне и нереалистичне конфликте. Ови први су резултат реалне супротности намера и циљева двеју страна поводом одређеног добра (права, интереса). Циљ да се дође до одређеног добра је фиксан, а постоје функционалне алтернативе у погледу средстава. На другој страни, нереалистични сукоб није искључиво узрокован супарништвом конфликтних страна око одређеног добра, већ потребом ослобађања од напетости бар једног од њих. Козер сматра да узроци оваквих конфликта леже у непријатељским импулсима и агресивности, док је објекат сукоба секундарног значаја и током трајања сукоба може бити и промењен (Kozar, 2007, стр. 49). Друштвени сукоб који се манифестује кроз оружану борбу и у коме учесници желе да по сваку цену наметну своја решења најпогубнији је за развој друштва. Такав сукоб је увек разарајући и наноси велику штету учесницима и карактеристичан је за БиХ у различитим историјским периодима (Ристић, 2012).

Босна и Херцеговина кроз историју, али и у савремености, представља простор на коме се сусрећу и сукобљавају различите цивилизације. У савремености БиХ је држава „недовршеног мира“, оптерећена бројним конфликтима и процесима дезинтеграције. Више од двадесет година прошло је од завршетка грађанског рата у БиХ, који је умногоме променио како друштво, тако и појединачне животне путање појединаца. Рат је завршен Дејтонским мировним споразумом, а држава БиХ је организована у два ентитета: Република Српска и Федерација БиХ, с три конститутивна народа: Срби, Бошњаци и Хрвати. Анекс 4 Дејтонског мировног споразума је Устав Босне и Херцеговине. Држава има демократско уређење специфичног типа, у којем принцип воље већине има специфичан карактер и везује се за легитимитет воље народа с територије изборних јединица које углавном имају једнонационалну већину. Суживот остварен након грађанског рата, више вољом међународне заједнице него њених народа, оптерећен је бројним конфликтима и појединцима ствара осећај да је наметнут и да представља стање које ће у једном тренутку бити замењено коначним решењем: или унитаризацијом, или распадом Босне и Херцеговине. Сама међународна заједница је дуги низ година након грађанског рата преко својих различитих организација (ОЕБС, ОХР, ИПТФ, ЕУПМ и друге) директно интервенирала у различите подсистеме друштва, узрокујући бројне конфликте (ОЕБС контролише реформу образовања и изборни процес, ОХР доноси законе и одлуке без сагласности политичких институција РС и БиХ, ИПТФ и ЕУПМ контролишу безбедоносни аспект и структуру БиХ и сл.). Наметањем закона и амандмана на уставе ентитета Уред високог представника (ОХР) је применом Бонских овлашћења одузимао надлежности ентитетима и преносио их на ниво БиХ. Тако је у суштини дошло до ревизије међународно признатог уговора. Конфликти који су настали као последица измена политичког система БиХ у односу на Дејтонски мировни споразум нарушавају стабилност друштвеног система, онемогућавају његово нормално функционисање, појединци губе поверење у институције државе БиХ, изазивају се нови међунационални сукоби и слично.



Упоредо с политичком изградњом Босне и Херцеговине и њених ентитета одвија се и процес уласка у капитализам, и то полупериферног типа. Тако се БиХ, али њени ентитети, суочавају с бројним проблемима: урушавањем привреде делом због ратних разарања, а делом и због неуспешне приватизације; масовном незапослености, бедом, бесперспективношћу (Ристић, 2012). У том погледу нема велике разлике између ентитета и конститутивних народа: већина сиромашних и мали број екстремно богатих у друштвеној структури. Оно по чему је БиХ карактеристична јесте да се „међународна заједница активно мјешала и у економску политику стварајући правни оквир за деловање компанија из иностранства, што је довело до огромног спољнотрговинског дефицита и уништавања преосталих предузећа у БиХ“ (Милошевић-Шошо, Кошарац, 2013, стр. 651).

Дакле, „на овом простору у различитим формама испољена је различита лепеза сукоба у распону од културно-цивилизацијских, преко етнополитичких до социјално-класних“ (Митровић, Стјепановић-Захаријевски, 2012, стр. 28). Узроке ових конфликта који на површину избијају са мањим или већим интензитетом, можемо тражити у социјалној структури, начину производње, геополитици, култури и религији, етно-политичким оријентацијама бројних актера, уз геостратешку инструментализацију сукоба од стране међународних фактора.

### ОСОБЕНОСТИ КОНФЛИКАТА У БиХ

Конфликти се одређују као борба око вредности и претензија на положаје, власт и ретка добра, где стране у сукобу не само да теже задобијању жељених вредности већ и да неутралишу, оштете или униште своје противнике (Kozar, 2007). Само подручје БиХ, које је оптерећено конфликтима, истовремено је у процесу транзиције кроз неолиберални модел доживело да буде полупериферно друштво. Различити индикатори показују колико је криза дубока: незапосленост, пад квалитета живота, сиромаштво, миграције, деиндустријализација, криминал, раширена корупција и сл. Таква друштвена криза додатно је оптерећена и следећим кључним конфликтима: конфликт ради поседовања и управљања територијом БиХ, конфликти везани за културни систем, тј. очување националне културе и конфликт око одређивања будућности БиХ.

Прва врста конфликта започела је распадом СФРЈ, обележио ју је крвави грађански рат, али је присутна и све време након потписивања Дејтонског мировног споразума. Ова врста конфликта започела је грађанским ратом у којем је свака од зараћених страна тежила да што већи део територије БиХ стави под своју контролу. Стотине хиљада избеглица се у периоду рата и непосредно након потписивања Дејтонског мировног споразума испремештало и формирало национално хомогена подручја. Након рата, основна линија поделе се односи на политичку сферу, начин поделе надлежности између ентитета и државе Босне и Херцеговине. Интервенционистичком политиком међународне заједнице преко Уреда високог представника дошло је до преноса надлежности с ентитета на државни ниво, супротно Уставу БиХ. Представници Федрације БиХ увек су подржавали пренос надлежности, с циљем стварања унитарне и



БИСЕРКА Р. КОШАРАЦ; Неки аспекти друштвених конфликта у постдејтонској Босни и Херцеговини

централизоване БиХ, док су надлежности с нивоа Републике Српске на ниво БиХ углавном преношене притисцима, наметањима, уценама, а некада и сарадњом дела политичке елите у Републици Српској. Наметањем закона и амандмана на уставе ентитета, високи представник је применом бонских овлашћења одузимао надлежности ентитета која им припадају и тиме кршио Устав (Милошевић-Шошо, Кошарац, 2013). Такви процеси потврђивали су линије већ постојећих конфликта на институционалном нивоу (политички представници Републике Српске за очување изворног Дејтона, а представници Федерације БиХ за унитаризацију БиХ). Неки политички представници трећег конститутивног народа, Хрвата, током послератног времена заговарају и стварање трећег ентитета, који перципирају као оквир за очување властитог идентитета у оквиру БиХ. Такође, Хрвати као конститутивни народ желе да у политичком систему задрже вишеслојан начин одлучивања, с елементима механизма за заштиту виталног националног интереса. Наиме, због специфичности изборних прописа, бошњачке странке имају 22 од укупно 42 посланика у Представничком дому парламентарне скупштине, што је већина. Теоретски, ове странке би без сагласности представника српског, хрватског и мањинских народа могле доносити одлуке. Једина препрека томе јесте ентитетско гласање, које представницима оба ентитета пружа могућност блокирања одлука које према њиховом мишљењу представљају угрожавање виталног националног интереса (Тадић, 2012). Отуда и покушаји дела политичке елите из Федерације БиХ да се покрене иницијатива промене Устава и укине механизам ентитетског гласања. Нескривени покушаји за централизацијом у свим сферама живота у Републици Српској се тумаче као прављење државе само по мери једног народа. То се покушава маскирати причом о модерној грађанској држави, европским интеграцијама у којима наводно ентитети само представљају препреку, људским правима и сл. Такве тенденције воде ка још већем неидентификовању Срба са Босном и Херцеговином као својом државом и даљем продубљивању конфликта.

Исходи друштвених конфликта могу бити различити. Кенет Болдинг разликује следеће модалитете: „1) избегавање сукоба – две конфликтне стране се раздвајају; 2) освајање које означава потпуну превласт једне стране над другом; 3) процедурално регулисање спора, које има три подтипа: а) помирење којим се остварује конвергенција вредносних система страна у сукобу и постепено елиминисање сукоба; б) компромис у којем не долази до формирања заједничког вредносног система, али су актери спремни да одустану од својих максималних циљева да би конфликт био регулисан; и в) арбитража као трећи подтип регулације до кога долази посредовањем неучесника у спору“ (Гоати, 1993, стр. 516).

У БиХ је конфликт ради поседовања и управљања територијом, који је своју кулминацију доживео током грађанског рата, решен раздвајањем зараћених страна уз модел арбитраже међународне заједнице. Арбитражом конфликтне стране су често незадовољне, али притисци и уцене представника међународне заједнице осигуравају њену примену. У суштини, конфликт тада није ни решен, већ је „замрзнут“, а свака од конфликтних страна чека повољан тренутак да своје скрајнуте интересе оствари. Модел помирења стварањем заједничког вредносног система,

или модел компромиса, када сукобљене стране одустају од својих максималних интереса, није карактеристичан за решавање ове врсте сукоба у БиХ.

Такође, може се рећи да су могућности да се овај конфликт реши и да решење буде дугорочно веома мале, због неиспуњавања услова „реалности сукоба“. Један од најзначајних услова за решавање конфликта јесте реалност сукоба. „Прво, како би ефикасно регулисање сукоба било могуће, обе стране морају признати нужност и реалност сукоба, као и темељно право опонента да заступа свој интерес. Кад год се покушава да се захтеви опонента оспоре тако што ће се прогласити нереалистичним или када му се оспорава право да заступа свој интерес, ефикасна регулација сукоба неће бити могућа“ (Dahrendorf, 1959, стр. 225). Очигледно је да једна страна у сукобу ради поседовања у управљања територијом БиХ не признаје реалност сукоба, заступајући став да БиХ треба да буде централизована држава грађанског типа, без ентитета, притом занемарујући тежњу Срба као конститутивног народа да очувају и унапреде свој ентитет, сматрајући тај интерес нереалистичним. Такође, врло често се дешава да се оспорава право институцијама и политичким представницима Републике Српске да заступају свој интерес, проглашавајући сам ентитет Републику Српску „геноцидном творевином“. „У сукобу у БиХ који смо назвали основним управо се реалистичност оспорава српској и приписује искључиво другој страни, посебно САД и неким земљама ЕУ, које можемо сматрати актерима сукоба. Упорно се покушава да се Републици Српској негира и само право на постојање, а свакако и право на заступање својих интереса“ (Шљукић, 2012, стр. 48).

Други ниво конфликта, наравно, повезан у великој мери с првим, јесте конфликт на културном нивоу, и у највећој мери се он односи на конфликт везан за очување националног идентитета. Разматрајући конфликте на културном нивоу, може се рећи да у Босни и Херцеговини не постоји консензус око основних друштвених вредности и три конститутивна народа не деле исти вредносни систем. Различита истраживања у оба ентитета БиХ показују да се високо вреднују, рецимо, мир, стабилност, толеранција, суживот, али дубља истраживања показују да учесници у сукобу обично окривљују ону другу страну за угрожавање тих вредности (Тадић, 2012). Такође, сукоби на културном плану манифестују се кроз различита тумачења историјских догађаја, посебно различитих интерпретација историје средњовековне Босне, Другог светског рата и ратних дешавања деведесетих година прошлог века.

Национални идентитет је један од најсложенијих идентитета у модерном добу живљења, чија је основна функција утемељење јединке или групе у новонасталу заједницу, проналажење културних садржаја и оквира за политичко деловање које треба да буде спона између традиционалног и модерног. Рат као особена друштвена појава има низ функција. Једна од њих јесте и снажна афирмација националног идентитета. „Свака претња опстанку националног идентитета доводи до мобилизације унутар националне заједнице и јачања солидарности унутар групе“ (Кошарац, Милошевић-Шошо, 2014, стр. 527–528). Током периода социјалистичке Југославије, Босна и Херцеговина је била карактеристично подручје због тога што су комунистичке елите строго контролисале међунационалне односе и строго кажњавале свако испољавање националног идентитета. Када се идеологија братства и јединства урушила, потискивани проблеми

БИСЕРКА Р. КОШАРАЋ: Неки аспекти друштвених конфликта у постдејтонској Босни и Херцеговини

везани за националне односе и идентитете испливали су на површину. „У налету дуго очекиване и прижељкиване слободе, становници Босне и Херцеговине, различитих вера и националности, почели су да откопавају забрањене истине из историја својих народа, које су игнорисане или потпуно забрањиване од стране Титовог режима“ (Вукоичић, 2012, стр. 123). Несумњиво је да је грађански рат уништио међуетничко поверење и сарадњу, с једне стране, а с друге је довео до учвршћивања националних идентитета. Ти процеси последица су стварања нових етничко-територијалних и политичких творевина, које нису постојале у ранијем историјском периоду. Идентитети који су деценијама стварани у комунистичком периоду лако су замењени националним. Рат је учврстио национални идентитет Срба и Хрвата и имао одлучујући утицај на завршетак формирања идентитета Бошњака.

Постоје два различита виђења конфликта везаних за национални идентитет: на једној страни постоји чврсто раздвајање националних идентитета и тежња да се они очувају, а на другој је настојање да се формира наднационални – босанскохерцеговачки идентитет (та идеја потиче још из Калајевог времена). Бошњаци најревносније и масовно прихватају идеју о босанском идентитету, док већина Срба и Хрвата сматра то ударом на свој властити национални идентитет. Потенцирају се старе и стварају нове разлике, попут оних о називу језика, о празницима, симболима, називима улица, насеља и сл. Конфликт најчешће настаје у тренутку када се од стране бошњачких и хрватских елита и дела међународне заједнице врше притисци на институције Републике Српске. „Притисци и напади на РС узимају све могуће друштвене, политичке, економске, културне и медијске форме са једним јасним циљем – да се што више ослаби генерална позиција Републике Српске и српског народа у њој, и да се на све могуће начине спречи и подрије њен развој и дугорочна стабилност“ (Вукоичић, 2012, стр. 136). Сви ови притисци нису произвели жељени ефекат, „стварање босанскохерцеговачког идентитета“, већ су управо учинили супротно, довели су до веће хомогенизације и јачања националног идентитета. Република Српска има свој институционални оквир преко којег може да утиче на јавни дискурс, образовни систем и медије и тако активно учествује у очувању своје позиције у БиХ и очувању српског идентитета и традиције.

Трећи ниво конфликта односи се на различиту перцепцију о томе како БиХ треба да изгледа у будућности. Све конфликтне стране незадовољне су решењима Дејтонског споразума. Алтернатива овом споразуму за представнике српског народа јесте већа аутономија Републике Српске и у крајњој линији осамостаљење, за представнике хрватског народа стварање трећег ентитета, а за бошњачку политичку елиту стварање унитарне БиХ. Све три политичке елите се начелно слажу око европских интеграција, али се око испуњавања конкретних политичких и економских услова јављају различита становишта. Бошњачка елита кроз процесе евроинтеграција покушава да наметне преуређење унутрашње структуре БиХ у светлу испуњавања тзв. стандарда за прикључење, што изазива додатне тензије. Сукоби међу политичком елитом у БиХ, али и у јавном дискурсу, јављају се око могућег прикључења БиХ НАТО пакту. Политичка елита из Републике Српске то питање везује за чланство Србије у тој организацији, док се бошњачко-хрватска елита залаже за прикључење том савезу. Истраживања јавног мњења показују

да само око 10% грађана Републике Српске подржава чланство БиХ у НАТО пакту (Институт за друштвена истраживања, Факултет политичких наука Бања Лука).<sup>2</sup>

Сви наведени конфликти, а наведени су само доминантни, карактеристични су по томе што је на њих снажан утицај имало и мешање тзв. међународне заједнице, како званично, тако и незванично. Доношењем закона и других правних аката из домена демократских институција, високи представник је директно мењао вољу народа, лишавао људе људских и грађанских права на неограничени рок без судског поступка, располагао државним буџетом и утицао на бројне процесе у босанскохерцеговачком друштву. Актери у конфликтима у којима је учествовала тзв. међународна заједница преко својих институција нису само биле политичке партије већ и институције, удружења грађана, медији и слично.

### ЗАКЉУЧАК

Сви наведени конфликти резултат су структуралних, системских неједнакости у босанскохерцеговачком друштву и блокирају процес модернизације и развоја. Процеси модернизације и економског развоја, као и изградња социјалног капитала друштва и културе мира, кључне су претпоставке за превазилажење конфликта. Чини се да се друштво БиХ врти у зачараном кругу: конфликти спречавају модернизацију и развој, а без модернизације и развоја нема решења нагомиланих конфликта. Међутим, пре свега тога суштина је у признавању да конфликти постоје и да стране у конфликту имају реалистичне интересе. „Неопходни предуслови решења основног сукоба у БиХ: прво, јасно признање да сукоб постоји и идентификација актера сукоба и друго, признање сукоба као реалистичног, тј. међусобно признање да противник има право да заступа сопствене интересе. Другачије речено, мора се знати ко са ким разговара и обе се стране, међусобно, морају третирати као рационалне. Тек када се разјасни ко је са ким у сукобу и када се сукоб сведе на реалистичне елементе, могуће је очекивати да он добије алтернативу у мирном разрешењу“ (Шљукић, 2012, стр. 48). Тек након тога политички представници и елите сва три конститутивна народа могу да почну решавати нагомилане конфликте.

Постратна ситуација у БиХ захтева стрпљив напор политичких елита сва три народа за изграђивањем културе мира као платформе стабилности. Самостално изграђивање аутономне стратегије привредне, културне и политичке сарадње међу ентитетима у БиХ, а без мешања међународних фактора, омогућиће функционисање и стабилизацију друштва. Потребно је успоставити пре свега економске, политичке и културне претпоставке да би овако специфична државна творевина могла да опстане и да буде функционална. Досадашње активно мешање међународне заједнице готово увек је било на штету српског ентитета, а у циљу централизације Босне и Херцеговине, што је и настојање бошњачке политичке елите у Сарајеву. То за последицу има стварање асиметричног босанско-херцеговачког друштва, дубоко подељеног и структурално и културно. Стварна слика је да ни након скоро две деценије у Босни и

<sup>2</sup> <http://frontal.rs/najnovije-istrazivanje-gradjani-najvise-vole-snsd-i-bn-televiziju/>

БИСЕРКА Р. КОШАРАЦ: Неки аспекти друштвених конфликта у постдејтонској Босни и Херцеговини

---

Херцеговини немамо демократско друштво са њему припадајућом политичком културом, а светска економска криза актуелна последњих година само продубљује већ постојеће противречности.

## ЛИТЕРАТУРА

- Вукоичић, Ј. (2012). Грађански рат у БиХ и српски национални идентитет. *Политика*, бр. 4: 121–142.
- Гоати, В. (1978). Социјални конфликти у савременим друштвима, у Р. Смиљковић, М. Печујлић (ред), *Политичка социологија*. Београд: Савремена администрација.
- Гоати, В. (1993). Конфликт (друштвени), у *Енциклопедија политичке културе*. Београд: Савремена администрација.
- Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Кошарац, Б., Милошевић-Шошо, Б. (2014): Српски национални идентитет у Босни и Херцеговини, у С. Словић (прир. и ур.). *Традиција, промене, историјско наслеђе, питања државности и националног идентитета на Косову и Метохији* (стр. 525–533). Лепосавић: Институт за српску културу.
- Милошевић-Шошо, Б., Кошарац, Б. (2013). Глобализација и десуверенизација: примјер Босне и Херцеговине / Републике Српске, у В. Вулећ, Ј. Ћирић, У. Шуваковић (прир. и ур.). *Глобализација и десуверенизација* (стр. 645–654). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Митровић, Љ., Стјепановић-Захаријевски, Д. (2012). Перцепција узрока сукоба на Балкану и актера културе мира и сарадње, у Б. Ковачевић и Д. Вејновић (прир. и ур.). *Конфликти* (стр. 27–41). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123 – Дефендологија.
- Ристић, Л. (2012). Могућности рјешавања друштвених сукоба у Босни и Херцеговини, у Б. Ковачевић и Д. Вејновић (прир. и ур.). *Конфликти* (стр. 128–139). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123 – Дефендологија.
- Тадич, О. (2012). *Друштвени конфликти у Босни и Херцеговини на крају XX и почетком XXI вијека* (необјављена магистарска теза). Бања Лука: Факултет политичких наука.
- Шљукић, С. (2012). Два предуслова решавања основног друштвеног сукоба у БиХ, у Б. Ковачевић и Д. Вејновић (прир. и ур.). *Конфликти* (стр. 42–49). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123 – Дефендологија.

BISERKA R. KOŠARAC

## SOME ASPECTS OF SOCIAL CONFLICTS IN POST - DAYTON BOSNIA AND HERZEGOVINA

### SUMMARY

This paper will analyze some aspects of the basic types of social conflicts in the post-Dayton Bosnia and Herzegovina. The history of conflicts in this country requires the consideration of different influences that lead to social, national, religious, political and economic conflicts. Also, social conflicts will be interpreted in the context of the continuing crisis that characterizes socio-political relations in BH. Interethnic conflicts are represented as political aim for territorial controlling and governing, national identity and continuing conflicts in determining future of BH. Despite initial commitment to EU integration processes Bosnia and Herzegovina is characterized by continuing disintegration and numerous conflicts preventing the establishment of socio-political, economic and cultural conditions for normal government system functioning.

**KEYWORDS:** social conflicts, post-Dayton Bosnia and Herzegovina, disintegration, EU integrations.

ДАНИЈЕЛА Г. КУЛИЋ<sup>1</sup>

СНЕЖАНА М. ЗЕЧЕВИЋ

Универзитет у Приштини са привременим седиштем

у Косовској Митровици, Филозофски факултет

Катедра за енглески језик и књижевност

## МУЛТИПИСМЕНОСТ У ОБРАЗОВАЊУ: ГЛОБАЛНО СРЕДСТВО СПОРАЗУМЕВАЊА И НОВИ *ЕСПЕРАНТО*

---

**САЖЕТАК:** Циљ истраживања овог рада јесте утврђивање ставова о схватању мултиписмености у образовању као глобалног средства споразумевања и новог *есперантија* како би се истакли значај и потреба поменутог приступа с циљем превазилажења културолошких баријера и постизања успеха у професионалној комуникацији. У истраживању се полази од следећих претпоставки: прво, познавање енглеског језика није једини предуслов за успешну комуникацију у образовању и будућој професији; друго, концепт мултиписмености у образовању је користан приступ у превазилажењу културолошких баријера; треће, енглески језик је *есперантио* струке у професији психолога и лекара. За потребе истраживања састављен је упитник који, поред општих података о испитаницима, обухвата и сегмент посвећен мултиписмености, сегмент посвећен превазилажењу културолошких разлика и, на крају, сегмент посвећен улози енглеског језика у образовању. Анкетирани су студенти прве и друге године Медицинског факултета у Косовској Митровици, студенти прве и друге године са Катедре за психологију у Косовској Митровици, као и дипломирани лекари и психолози. Резултати ове студије пресека, који су анализирани помоћу дескриптивне статистике и корелационе анализе, потврђују наведене претпоставке и указују на потребу оспособљавања појединаца за нормалан живот и рад у глобалном друштву. Неопходно је прилагодити се променама, те превазићи потенцијалне културолошке разлике како би се омогућио приступ различитим садржајима, успоставила глобална сарадња и постигао бољи професионални успех.

**Кључне речи:** мултиписменост, *есперантио*, културолошке разлике, образовање, глобално друштво

---

### ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Основно полазиште приликом формулисања теме овог рада била је потреба да се установи ниво информисаности и употребе приступа мултиписмености на терцијарном нивоу образо-

---

<sup>1</sup> daniijela.ignjatovic6@gmail.com



вања, будући да се овај приступ показао као ефикасан у превазилажењу културолошких баријера и стицању широког спектра знања и вештина који нису ограничени само на основни, језички/лингвистички симболички систем већ подразумевају и активирање разних других когнитивних, психичких, емотивних и друштвених способности појединца који се у академском окружењу припрема за будући позив, али и за „преживљавање“ у глобалном свету.

Драстичне и брзе промене у савременом друштву, које су праћене технолошким развојем и ужурбаним прилагођавањем појединца на новонастале промене, неминовно условљавају, па чак и приморавају експерте у области образовања да трагају за одговарајућим и другачијим приступима, који ће бити усклађени с потребама друштва, али и појединаца. У настави страног језика, која се, пре свега, ослања на језичке и психолошке теорије у којима је језички репрезентациони систем доминантан, до сада је установљено преко десет метода и приступа, који су се показали као недовољно ефикасни уколико су били примењивани изоловано. С друге стране, комбиновањем различитих приступа и метода, како се показало у пракси, добијају се значајни резултати, у смислу знатног побољшања језичке и комуникативне компетенције ученика/студената (Richards&Rodgers, 1991; Brown, 1987). Обједињавањем различитих приступа и метода, комбиновањем техника које укључују решавање проблема и активирање различитих потенцијала ученика/студената подиже се ниво мотивације, па самим тим и компетенција расте. Приступ који обједињује различите технике и базира се на разноврсности материјала и активирању вишеструких способности појединца јесте приступ *мултиписмености* (Cope and Kalantzis, 2000; Blagojević i Kulić, 2013, стр. 132; Kulić and Blagojević, 2017, стр. 65).

Термин *мултиписмености* појављује се у литератури као теорија или приступ од 1994. године, када се група стручњака из области образовања окупила у малом месту Њу Лондон, у Аустралији, како би размотрила потребе и захтеве савременог друштва за новом врстом наставе писмености, с циљем редифинисања традиционалне теорије писмености. У тој дискусији дошло се до нове парадигме (теорије), како објашњавају Коуп и Каленцис (2000, стр. 7), у којој постоји шест засебних елемената у процесу стварања значења: елементи који се односе на лингвистичко, визуелно, аудио, гестовно и просторно значење, као и мултимодални обрасци значења који међусобно повезују поменутих пет видова значења. Одабран је овај термин, истичу Коуп и Каленцис (2000, стр. 8), јер он укључује два важна аспекта савремене комуникације: први се односи на мноштво комуникативних канала и средстава (језички, гестовни, аудитивни, визуелни, просторни); други се односи на изражену културолошку и лингвистичку разноврсност (симболички комуникативни системи се разликују и варирају у зависности од културе и контекста, и имају специфичне когнитивне, културалне и друштвене манифестације). У складу с овим, мултиписмена особа би требало да буде писмена у когнитивном и друштвеном смислу, што значи да поседује *вишеструку писменост*, која подразумева познавање и употребу различитих симболичких система у друштвеном контексту.

Приступ мултиписмености блиско је повезан са семиотичком теоријом о симболичким системима, о чему директно или индиректно пишу Ансти и Бул, Кремш и Физ (Anstey&Bull, 2006, стр. 23, 27; Kramsch, 1998, стр. 56; Feez, 2002, стр. 68). Према овим ауторима, мултиписмена

особа у стању је да распознаје и користи следеће симболичке системе: 1. лингвистички (говорни и писани језик, граматика, лексика, стилови); 2. визуелни (покретне и непокретне слике/употреба боја, табела, дијаграма); 3. аудиторни (музика и звучни ефекти/висина тона/гласа, мелодија, ритам); 4. гестовни (изрази лица и језик тела/употреба брзих и спорих покрета); 5. просторни (изглед и организација простора и објеката/процена позиције, раздаљине, смера).

Осим познавања различитих репрезентационих система, ученици/студенти би, у оваквом приступу који инсистира на вишеструкој писмености, требало да буду изложени и различитим доменима учења, који се могу поделити на: 1. свакодневне, 2. примењене, 3. теоретске, 4. критичке (Macken-Horarik, 1996). Повезивање језичких циљева с педагошким и професионалним остварује се управо сагледавањем теме/садржаја из више углова, почевши од здраворазумског знања, преко практичних знања везаних за неку област, сагледавања тог знања у теоретском оквиру, до сажимања свих информација и извођења критичких закључака. Овакво индуктивно учење у којем су прагматично и критичко размишљање и делање важнији од теоретског данас представља императив у домаћем образовању, које још увек апострофира и награђује пуку репродукцију научене теорије, па се из тог разлога неретко дешава да дипломирани стручњаци из разних области нису у стању да се снађу у професионалном окружењу, те им је потребно много времена да се прилагоде новонасталим условима радног места. Приступ мултиписмености, према томе, припрема студенте да: а) буду флексибилни и стратешки оспособљени за рад; б) разумеју и користе различите врсте писмености; в) буду у стању да манипулишу различитим врстама текстова и технологија; г) понашају се одговорно у друштву; д) разумеју разноврсност у културолошком, друштвеном и лингвистичком домену и понашају се у складу с променама; ђ) активно учествују у животу као информисани грађани (Anstey & Bull, 2006, стр. 19).

Други кључни термин у овом раду који би требало појаснити, поред термина мултиписменост, јесте *есперанто*. Термин је употребљен с намером да се повуче паралела с енглеским језиком, који је стандардизован, стабилан систем, као што је и сам есперанто, али и да се размотри могућност прихватања концепта мултиписмености као универзалног/глобалног језика (новог есперанта), који обухвата шири дијапазон симбола и прихватљивији је у друштвеном и културалном смислу, јер искључује надређеност/подређеност као категорије.

Есперанто је настао 1887. године као вештачки међународни језик, с намером да се омогући комуникација између људи различитих земаља (Patterson & Huff, 1999). Његов творац, Л. Лудовик Заменхоф (L. Ludovic Zamenhof), желео је да створи универзални светски језик који би био лак за учење, а састављен од речи са сличним изговором у већини светских језика (Zamenhof, у Kiselman, 2008, стр. 39–56)<sup>2</sup>. Заменхоф је имао идеју да створи језик којим ће људи разли-

<sup>2</sup> Заменхоф је узео латински као основу за креирање новог језика, јер се у то време латински сматрао језиком престижа. Комбиновао га је са хебрејским језиком зато што је био Јеврејин (Tonkin, у Waxman, 2016). Ортографија је фонетска – све речи се пишу онако како се изговарају. Речи се формирају од најчешће коришћених корена романских језика. Граматика је врло једноставна и заснована на правилима – постоје карактеристични наставци речи за именице, придеве и глаголе. Именице немају род, а облик за множину се обележава са (oj). Сви глаголи су правилни и имају само један облик за свако време или

читих матерњих језика моћи да се споразумевају, а да притом задрже и сачувају своје језике и културне идентитете. Тонкин<sup>3</sup> (Tonkin, у Waxman, 2016) истиче да паралелно с експанзијом есперанта долази до формирања и првих међународних организација, као што су Универзално поштанско удружење и Универзално телеграфско удружење, и да је баш то време период раног глобализма, који је уништен порастом национализма почетком XX века. Седамдесетих година XX века енглески језик је потиснуо есперанто и заузео позицију међународног језика и поред тога што је његов систем био сложенији од система есперанта. Разлог се налази у непрактичности, односно у чињеници да есперанто није ничији матерњи језик и да је проналажење говорника изван конвенција немогуће (Patterson&Huff, 1999), као и то да није био заиста стандардизован, јер су незваничне речи настајале и шириле се. Насупрот њему, енглески је савремени језик науке, истраживања, финансија, инвестиција, музике, филмова, језик којим говоре милијарде људи, док се процењује да само неколико милиона људи широм света говори есперанто, мада овај податак није поузданзато што су неки од њих вечити почетници и не унапређују своје знање (Јаничић, 2009)<sup>4</sup>. У времену доминације енглеског језика и интензивног јачања његове планетарне позиције, дошло је до потискивања есперанта, будући да је енглески језик, између осталог, и језик интернета. Из тог разлога је већи број сајтова данас на енглеском језику, док је мањи број оних који су на есперанту. Иако је есперанто као универзални језик изгубио у бици с енглеским језиком, ипак сама идеја о стварању јединственог међународног језика, разумљивог и прихваћеног у свим друштвеним и културалним контекстима, представља изазов за стручњаке у образовању који верују да савремена писменост мора обухватити много више од лингвистичке писмености.

Колико је концепт мултиписмености, представљен у овом раду као *нови есперанто*, језик *наде*, заступљен у животу и образовању међу популацијом студената и нешто старијих колега који су завршили студије медицине и психологије, утврдили смо у истраживању које је спроведено у мају 2017. године на Филозофском и Медицинском факултету у Косовској Митровици, као и међу дипломираним лекарима и психолозима широм Србије.

---

стање. Постоји један одређени члан (*Encyclopædia Britannica*. Доступно на: <https://www.britannica.com/topic/Esperanto>).

<sup>3</sup> Развој овог језика пратиле су бројне политичке и историјске потешкоће, велики број прозних, поетских и драмских дела написан је на есперанту. Без обзира на достигнућа и светле периоде у историји, овај језик наде је ипак доживео неуспех који се огледа у чињеници да се ради о језику који нема своју државу, свој етнос, иако се њиме још увек говори и пише. Велика Британија је својом експанзијом силе наметнула и језик који је однео победу у бици с претходно замишљеним језиком будућности – есперантом (Јаничић, 2009).

<sup>4</sup> Димитрије Јаничић је један од представника Савеза есперантиста Србије и аутор *Српско-есперантског речника*. *Serba-esperantavortaro* и *Есперантско-српског речника*. *Esperanta-serbavortaro*.

## ИСТРАЖИВАЊЕ: КОНЦЕПТ МУЛТИПИСМЕНОСТИ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ СТУДЕНАТА ПСИХОЛОГИЈЕ И МЕДИЦИНЕ

### Предмет и циљ истраживања

Предмет рада је утврђивање статуса концепта мултиписмености као глобалног језика споразумевања на основу резултата који су добијени путем анкетања испитаника.

Циљ овог истраживања био је да се процени како студенти медицине и психологије, који ма енглески језик није стручни предмет, перципирају приступ мултиписмености у којој мери овај приступ, према њиховом мишљењу, доприноси превазилажењу баријера у глобалној комуникацији и културолошком разумевању, као и то да ли је познавање енглеског језика као општеприхваћеног средства глобалне комуникације (*lingua franca*, *lingua mundi*) довољан предуслов за успешну комуникацију на међународном нивоу.

У истраживању се полази од следећих претпоставки:

1. познавање енглеског језика није једини предуслов за успешну комуникацију у образовању и будућој професији;
2. концепт мултиписмености у образовању јесте користан приступ у превазилажењу културолошких баријера;
3. енглески језик је *есенцијална* струке у професији психолога и лекара.

### Испитаници, упитник, метод

За потребе истраживања састављен је упитник који, поред општих података о испитаницима, обухвата три сегмента: први део посвећен је процени статуса приступа мултиписмености; други сегмент посвећен је превазилажењу културолошких разлика; док је трећи сегмент посвећен улози енглеског језика у образовању лекара и психолога. Упитник представља тест самоперцепције испитаника, од којих се очекивало да у складу са својим мишљењем/ставом заокруже један од понуђених одговора.

Анкетирано је укупно 150 појединаца: 50 студената прве и друге године Медицинског факултета; 50 студената Филозофског факултета (Одсек психологија); 50 дипломираних лекара и психолога који раде на територији Косова и Метохије. Истраживање представља студију пресека; подаци до којих се дошло анализирали су помоћу дескриптивне статистике и корелационе анализе SPSS програма за статистичку обраду података.

Овде је потребно нагласити да су испитаници који су учествовали у анкетању учили енглески језик као страни током свог основног и средњег школовања, као и на факултету. *Језик струке*, како га многи називају, такозвани *ЕСП*, јесте језик који се користи у специјалне намене, за специфичне струке, тако да данас постоје такозвани енглески језик за медицинаре, енглески

језик за правнике, економисте, социологе, психологе, грађевинце, што значи да сваки од ових варијетета садржи у себи ентитет који називамо *оппити енглески*, али и специфичну лексику (речи и фразе), која је типична за одређену струку. Начини на које се одвија настава специјализованих курсева разликују се и варирају у зависности од програма, наставника, типа образовне институције, профила ученика/студената. Ученици/студенти углавном овај курс/предмет сматрају једном од обавеза коју би требало завршити, јер имају предмете који су примарнији и важнији у односу на специјализовани курс страног језика. Мотиви ових студената/ученика и студената који студирају енглески језик се у великој мери разликују. Студенти са нематичних катедара/факултета су екстринзично мотивисани, јер желе да заврше са обавезом (положе испит / добију добру оцену), док студенти енглеског језика поседују интринзичну мотивацију (врло често и интегративну и инструменталну), јер је управостицање знања енглеског језика њихов примарни циљ, којем су се посветили из много разлога и побуда.

### Значење појма мултиписменост

Колико су студенти упознати с појмом мултиписмености може се видети из табеле 1, у којој је приказано да је 74% испитаника одговорило потврдно, док је мањи број, 24% испитаника, одговорио да није упознат с овим термином.

**Табела 1. Познавање појма мултиписмености**  
**Table 1. Understanding the multiliteracy concept**

		Укупно
Да ли је познато значење појма <i>мултиписмености</i> ?	Да	74%
	Не	26%

Резултати указују на добру обавештеност испитаника о овом појму, који је само један од производа револуционарног развоја технологије, чиме се потврђује њихово праћење актуелности у савременом друштву.

### Елементи мултиписмености у образовању и животу: заступљеност различитих медија у животу

Како се може видети из резултата у табели 2, интернет (76,7% – распон 70–100%) и друштвене мреже (60,7% – распон 70–100%) јесу најзаступљенији медији у животу испитаника, док је телевизија (44% – распон 40–70% и 24,7% – распон 70–100%) незнатно заступљенија од штампаних медија (44% – распон 40–70% и 15,3% – распон 70–100%). Радио (63,3% – распон 10–30%) јесте најмање заступљен медиј у животу испитаника.

**Табела 2.** Просечна заступљеност различитих облика медија у животу испитаника**Table 2.** Average presence of various forms of media in respondents' lives

	Заступљеност телевизије у животу	Заступљеност радија у животу	Заступљеност интернета у животу	Заступљеност друштвених мрежа у животу	Заступљеност штампаних медија у животу
10–30%	31,3%	63,3%	2%	14%	40,7%
40–70%	44%	26,7%	21,3%	25,3%	44%
70–100%	24,7%	10%	76,7%	60,7%	15,3%

Овакви резултати су очекивани зато што су интернет и друштвене мреже тренутно најактуелнији, нарочито међу млађом популацијом. Реч је о мултимедијским средствима која пружају много више информација у односу на медије попут телевизије, радија и штампаних медија. Интернет је хипермедијско окружење, које својим корисницима омогућава интерактивни приступ садржајима и међусобну комуникацију, а друштвене мреже су само један од многих аспеката могућности комуникације посредством интернета. Оно што интернет чини другачијим средством комуникације, како запажају Медакс, Џонсон и Вилис (Maddux, Johnson&Willis, 2001, стр. 3), јесте могућност за обичног човека да објављује своје информације које жели и када жели, тако да оне буду видљиве за милионе људи, што значи да појединац није само пасивни корисник информација које се нуде, као што је случај с телевизијом, на пример. Традиционални медији приказују само садржај, али не дозвољавају публици да учествује у креирању програма. За разлику од њих, савремени друштвени медији подстичу и убрзавају двосмерну и вишесмерну комуникацију.

### Заступљеност различитих медија у образовању

На основу добијених резултата у табели 3, интернет (64,7% – распон 70–100%) јесте најзаступљенији медиј у образовању. Затим следе друштвене мреже (34,7% – распон 70–100%) и штампани медији (48,7% – распон 40–70%), који су заступљени у средњој мери. Радио (80,7% – распон 10–30%) и телевизија (63,3% – распон 10–30%) најмање су заступљени медији у образовању.

**Табела 3.** Просечна заступљеност различитих облика медија у образовању**Table 3.** Average presence of various forms of media in education

	Заступљеност телевизије у образовању	Заступљеност радија у образовању	Заступљеност интернета у образовању	Заступљеност друштвених мрежа у образовању	Заступљеност штампаних медија у образовању
10–30%	63,3%	80,7%	3,3%	33,3%	42%
40–70%	31,3%	13,3%	32%	32%	48,7%
70–100%	5,3%	6%	64,7%	34,7%	9,3%



Интернет, као савремени интерактивни медиј, јесте најзаступљенији у образовању и професионалном усавршавању, будући да се ради о глобалној мрежи, богатом налазишту разноврсних сазнања, које је постало неизоставни део наше свакодневице. Реч је о средству масовних комуникација које нуди несагледиве могућности за повезивање света и стварање глобалног окружења. Ученици/студенти га користе не само да би комуницирали с другима, већ и да би пронашли важне, неопходне информације, као и да би представили оно што су урадили у формалном наставном окружењу или ван њега (Madduxetal., 2001, стр. 78).

#### **Заступљеност аудио, визуелних и аудио-визуелних аспеката у образовању**

Сагледавањем резултата представљених у табели 4, може се видети да су слике, постери и фотографије (40% – распон 70–100%) најзаступљенија визуелна средства у образовању и будућој професији. Дијаграми, графикони (40,7% – распон 40–70%) и видео-снимци (41,3% – распон 40–70%) јесу аудио-визуелна средства која су заступљена у средњој мери. Аудио-снимци (51,3% – распон 10–30%) најмање су заступљена аудио-средства у образовању.

**Табела 4.** Просечна заступљеност аудио, визуелних и аудио-визуелних аспеката у образовању

**Table 4.** Average presence of audio, visual and audio-visual aspects in education

	Заступљеност слика, постера, фотографија у образовању	Заступљеност дијаграма, графикона у образовању	Заступљеност видео-снимака у образовању	Заступљеност аудио-снимака у образовању
10–30%	22%	32,7%	26,7%	51,3%
40–70%	38%	40,7%	41,3%	32,7%
70–100%	40%	26,7%	32,0%	16,0%

Због природе посла лекара, психолога и студената медицине и психологије, као и потребе да се одређени појмови и процеси из поменутих области илуструју и што детаљније прикажу, неопходно је неизоставно присуство визуелних средстава попут слика, постера и фотографија у њиховом образовању и будућој професији. Графикони и дијаграми су потребни за приказ резултата великог броја разноврсних истраживања која студенти спроводе током студија (семинарски радови, мастер радови, дипломски радови итд.), а саставни су део проучавања у домену медицине и психологије. Информацијама у једноставним дијаграмима и графиконима може се приказати много више него вербалним информацијама, истичу многи аутори који се баве употребом медија и визуелних средстава у настави (Goodwyn, 1992; Howe, 1978).

Убрзан развој технологије и савремена интерактивна и мултимедијална средства потиснули су аудио-снимке из употребе, као и радио из живота и образовања испитаника. Иако у настави страног језика радио и телевизијски снимци могу допринети усвајању изговора који је налик изговору изворних говорника, усвајању лексике, граматичких конструкција и других аспеката



страног језика, ова средства се не користе у образовању, вероватно због пасивне улоге коју ученици/студенти имају, било да су унутар или изван образовног контекста (Bligh, 1978, стр. 256).

### Заступљеност вербалне и невербалне комуникације у образовању

Према мишљењу испитаника (табела 5), вербална комуникација (69,3% – распон 70–100%) заступљенија је од невербалне (50% – распон 40–70%) у њиховом образовању и професији, иако је познато да невербална комуникација чини већи део комуникације уопште.

**Табела 5.** Заступљеност вербалне и невербалне комуникације у образовању  
**Table 5.** Presence of verbal and nonverbal communication in education

	Заступљеност <i>невербалне</i> комуникације у образовању	Заступљеност <i>вербалне</i> комуникације у образовању
10–30%	28,7%	6%
40–70%	50%	24,7%
70–100%	21,3%	69,3%

Мехравијан (Mehrabian, 1972), професор на Универзитету Калифорнија, у својој књизи *Невербална комуникација* наводи да се различите врсте сигнала и порука које се користе у комуникацији с другим људима могу сврстати у три групе: визуелни (слике које представљамо својим покретима, изразима лица, фризуром, одећом, држањем тела – утичу на нашу перцепцију 55%); вокални (тон нашег гласа утиче на перцепцију 38%) и вербални (речи које изговарамо утичу на нашу перцепцију само 7%).

Претпостављамо да вероватно нису сви испитаници свесни нити упознати са разноврсним сегментима невербалне комуникације, која је саставни део нашег свакодневног живота. Невербална комуникација је највећим делом несвесна. Путем ње људи углавном изражавају емоције. Око 93% утиска се формира на бази невербалног, а само 7% на бази вербалног комуницирања. Нека истраживања показују да 80% значења у току директне комуникације између две особе иде кроз невербалне канале, што значи да само 20% вербалне комуникације има утицаја на резултат разговора (Novoselac, 2013, стр. 540–543).

### Истраживање: превазилажење културолошких баријера и значај енглеског језика у образовању и професији

У делу истраживања који се односи на ставове студената у вези са значајем мултиписмености као средства комуникације и средства којим се превазилазе културолошке баријере и стереотипи потврђене су постављене хипотезе.

Претпоставка 1: Познавање енглеског језика није једини предуслов за успешну комуникацију у образовању и будућој професији.

**Табела 6.** Ставови испитаника о потреби за универзалним језиком, о схватању енглеског језика и мултиписмености као замени за есперанто

**Table 6.** Respondents' attitudes toward the need for universal language, understanding English language and multiliteracy as the substitute for esperanto

	Да ли је потребно постојање неког универзалног језика којим би се олакшала међународна комуникација?	Да ли је ЕЈ* замена за есперанто?	Да ли је мултиписменост замена за есперанто?
Да	78,7%	79,3%	75,3%
Не	21,3%	20,7%	24,7%

\*ЕЈ – енглески језик

Резултати приказани у табели 6 указују на следеће чињенице: 78,7% испитаника сматра да је потребно постојање неког универзалног језика којим би се олакшала међународна комуникација; 79,3% испитаника сматра да је енглески језик данас замена за есперанто; 75,3% испитаника сматра да је и мултиписменост замена за есперанто. Због разноврсне структуре концепта приступа мултиписмености (информациона писменост, вербална и невербална комуникација, различити облици медија, аудио, визуелна и аудио-визуелна средства и сл.), испитаници не само да истичу потребу за постојањем неког универзалног језика са циљем олакшања међународне комуникације већ сматрају и да би поред енглеског језика и мултиписменост могла бити замена за есперанто.

Претпоставка 2: Концепт мултиписмености у образовању јесте користан приступ у превазилажењу културолошких баријера.

Испитивањем друге претпоставке овог истраживања, резултати указују на следеће: 78,7% испитаника сматра да је познавање различитих култура предуслов за постизање успеха у будућој професији; 71,3% испитаника сматра да је прожимање култура важно, док је 80% њих мишљења да једна култура не мора бити доминантнија од других; 67,3% испитаника сматра да доминантност неке културе угрожава опстанак културе једног народа.

**Табела 7.** Ставови испитаника о превазилажењу културолошких баријера  
**Table 7.** Respondents' attitudes toward transcending cultural barriers

	Да ли је познавање различитих култура предуслов за постизање успеха у будућој професији?	Да ли је важно да се културе међусобно прожимају?	Да ли је важно да једна култура буде доминантнија од других?	Да ли доминантност неке културе угрожава опстанак културе једног народа?
Да	78,7%	71,3%	20%	67,3%
Не	21,3%	28,7%	80%	32,7%

На основу резултата се може закључити да су испитаници свесни значаја повезаности и прожимања култура. Многи аутори, попут Холидеја (Hollyday, 1994), постављају питање у вези с културолошким империјализмом и евентуалним (не)намерним успостављањем доминације енглеског језика и културе над другим неенглеским народима и културама. Уколико се пажљиво осмисле пројекти и програми којима се представљају различите културе, то умногоме може допринети узајамном упознавању и поштовању, при чему се позитивно утиче на ксенофобију, а сви учесници постају део заједничког тржишта које превазилази културалне и националне границе, те се може закључити да међусобне разлике нису препрека у комуникацији. Мултикултуралност је важно обележје савременог друштва, између осталог, и производ је процеса глобализације за који је карактеристично истовремено постојање више култура у постиндустријском друштву. Оваква заједница названа је *глобални мејетрополис* или *глобални град*, што је квалитативно другачије од *глобалног села*, у којем се успостављају другачији, приснији односи између јединки. Дабовић (Dabović, 1998) објашњава да у глобалној заједници не долази до емоционалног повезивања појединаца, нити до пружања помоћи и подршке, као што је то случај у примитивном селу, већ се успостављају функционални односи, уз очување културних специфичности ужих група, што је карактеристично за градску средину.

Претпоставка 3: Енглески језик је *есперанто* струке у професији психолога и лекара.

**Табела 8.** Ставови испитаника о познавању енглеског језика у образовању/професији  
**Table 8.** Respondents' attitudes toward the knowledge of English language in education/ profession

	Да ли је ЕЈ важан за образовање?	Да ли ЕЈ омогућава већу доступност информација?	Да ли знање ЕЈ омогућава боље познавање струке?	Да ли је познавање ЕЈ предуслов за постизање успеха у будућој професији?
Да	96,7%	100%	84,7%	80,7%
Не	3,3%	0%	15,3%	19,3%

Резултати истраживања ставова испитаника који су представљени у табели 8 указују на неизмеран значај познавања енглеског језика за образовање и професију: 96,7% испитаника сматра да је ЕЈ важан за образовање; 100% испитаника, тј. цео узорак од 150 испитаника, сматра да ЕЈ омогућава већу доступност информација; 84,7% испитаника је мишљења да ЕЈ омогућава боље познавање струке; 80,7% испитаника сматра да је ЕЈ предуслов за постизање успеха у будућој професији. Студенти су свесни значаја енглеског језика у образовању и професији, али када је реч о примени тог знања (табела 9), резултати показују да они енглески језик користе умерено, мада се претпоставља да ће до краја студија, а нарочито по њиховом завршетку, и те како бити у ситуацијама да енглески језик користе у професионалне сврхе.

**Табела 9.** Ставови испитаника о просечној употреби енглеског језика у образовању/професији  
**Table 9.** Respondents' attitudes toward the average use of English language in education/profession

У којој мери користите ЕЈ у свом образовању/професији?		Укупно
	10–30%	22%
	40–70%	57,3%
	70–100%	20,7%

На основу података у табели 9, примећује се да 57% испитаника користи енглески 40–70%, док је код 20,7% испитаника енглески заступљен 70–100%, што потврђује претходно наведене резултате о ставовима испитаника о значају енглеског језика за образовање и струку (табела 9). Будући да је већи део информација релевантних за професионално усавршавање данас доступан на овом језику, сасвим је очекивано то што су испитаници мишљења да им енглески језик омогућава боље познавање струке, а у исто време је данас и предуслов за постизање професионалног успеха. Већи део савремене литературе је на енглеском језику. Професије лекара и психолога захтевају континуирано праћење развоја и новина у својим доменама, те зато усвајају нове механизме и средства која су резултат научноистраживачких подухвата, чија су открића доступна на енглеском језику како би добила глобални карактер, односно како би се вредновала и постала позната широм света.

**Истраживање: повезаност ставова испитаника о мултиписмености, културолошким разликама, универзалном језику и схватању енглеског језика и мултиписмености као есперанта с годинама старости и просечном оценом у средњој школи**

Ради допуњавања претходно наведених резултата добијених анализом прикупљених података, проверена је и повезаност ставова испитаника о мултиписмености, културолошким разликама, универзалном језику и схватању енглеског језика и мултиписмености као есперанта с годинама старости и просечном оценом успеха у средњој школи. Старост испитаника била је између 18 и 60 година ( $AS = 25,72$ ;  $SD = 9,39$ ), а просечна оцена успеха у средњој школи била је између 3,00 и 5,00 ( $AS = 4,57$ ;  $SD = 0,48$ ).

**Табела 10.** Повезаност ставова о мултиписмености, културолошким разликама, универзалном језику и схватању енглеског језика и мултиписмености као есперанта с годинама старости и просечном оценом успеха у средњој школи

**Table 10.** Correlation of attitudes toward multiliteracy, cultural differences, universal language and understanding English and multiliteracy as Esperanto with age and grade average at high school

	Старост	Просек оцена у средњој школи	**p < 0.01, *p < 0.05
Познавање појма МП	,040	-,147	
Познавање разл. култура – предуслов успеха у професији	-,105	,048	
Важност прожимања култура	-,131	,045	
Важност доминантности једне културе у односу на друге	-,125	,002	
Доминантност једне културе угрожава опстанак културе једног народа	,093	,162*	
Потреба постојања универзалног језика	,019	,107	
ЕЈ замена за есперанто	,040	,189*	
Мултиписменост као замена за есперанто	-,015	-,056	

Корелациона анализа нумеричких варијабли, као што су старост испитаника и просечна оцена успеха у средњој школи, са поменутим ставовима, урађена је с намером да се испита да ли постоји евентуална условљеност између зависних и независних варијабли. Добијени су следећи резултати.

- Не постоји значајна корелација између година старости испитаника и одговора на питања о познавању појма мултиписмености, као и ставова о схватању култура, затим потребе постојања универзалног језика, и ставова о схватању енглеског језика и мултиписмености као замене за есперанто. Уколико се поново осврнемо на резултате о приказу поменутих ставова испитаника (табела 1, табела 6, табела 7), без обзира на узраст, успешност у средњој школи и у енглеском језику, већина њих, тј. у просеку 75,8%, дала је исти одговор, што је скоро три четвртине целокупног узорка. Већи део и млађих и старијих испитаника, као и оних са одличним и мање dobrим просечним оценама у средњој школи, сагласни су са испитиваним ставовима, односно са: познавањем појма мултиписмености, значајем познавања различитих култура као предуслова за постизање професионалног успеха, затим, са значајем прожимања култура, потенцијалном опасношћу доминације једне културе у односу на друге и угрожавању културе једног народа, са потребом постојања једног универзалног језика за међународну комуникацију, као и са тврдњом да је енглески језик, али и мултиписменост, замена за есперанто. Наведени подаци допуњују потврђене претпоставке на основу којих је спроведено ово истраживање.

- Постоји позитивна корелација између просечне оцене у средњој школи и става да доминантност једне културе угрожава опстанак културе неког народа ( $r = ,162$ ;  $p < 0,05$ ). Другим речима, што су испитаници били успешнији у средњој школи, утолико више њих сматра да доминирајућа култура може угрозити опстанак културе једног народа.
- Просечна оцена у средњој школи позитивно корелира са ставом да је мултиписменост замена за есперанто ( $r = ,189$ ;  $p < 0,05$ ), односно, испитаници који су имали бољу просечну оцenu успеха у средњој школи више заступају став да је мултиписменост замена за есперанто.

### ЗАКЉУЧАК

Сагледавањем свих резултата до којих се дошло у истраживању, као и на основу теоријских сазнања и препорука стручњака у образовању који се баве приступом мултиписмености, могу се извести следећи закључци.

- Приступ мултиписмености је свеобухватан и користан у образовању ученика/студената, јер их припрема за будућу професију и живот, али и за тржиште рада које намеће развијање вишеструких способности и прилагођавање на различите канале и средства комуникације, као и препознавање и употребу различитих семиотичких система.
- Студенти медицине и психологије су свесни значаја мултиписмености, препознају њене различите елементе, користе их у образовању и животу.
- Енглески језик је за студенте медицине и психологије важно средство комуникације, али и средство којим унапређују своје знање и усавршавају се у професији.
- Приступ мултиписмености мора укључити и елементе културе како би се превазишли стереотипи и унапредила интеркултуралност која је услов за несметану и природну размену знања и добара.
- Студенти медицине и психологије, као и дипломирани стручњаци из ових области, без обзира на успех из енглеског језика и старосну доб, сматрају да је мултиписменост, подједнако као и енглески језик, нужан предуслов развоја и напретка у професији и животу уопште.

### ЛИТЕРАТУРА

- Anstey, M. & Geoff, B. (2006). *From Teaching and Learning Multiliteracies: Changing Times, Changing Literacies*. Newark, Delaware: International Reading Association.
- Blagojević, S. i Kulić, D. (2013). *Strani jezik na tercijarnom nivou obrazovanja: teme iz nastave i učenja*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Bligh, D. (1978). Are Teaching Innovations in Post-secondary Education Relevant?, у M. J. A. Howe(ed.), *Adult Learning: Psychological Research and Application* (crp. 256). Bath: The Pitman Press Ltd.
- Brown, H. D. (1987). *Principles of Language Learning and Teaching*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

- Cope, B. & Kalantzis, M. (2000). *Multiliteracies: New Literacies, New Learning. Learning and the Design of Social Futures*. London: Routledge.
- Dabović, D. (1998). *Globalni metropolis*. Преузето са: [http://www.pravni-obrasci.co.yu/teorija/globalni\\_metropolis/index.htm](http://www.pravni-obrasci.co.yu/teorija/globalni_metropolis/index.htm).
- Esperanto Language (n.d.) *Encyclopædia Britannica*. Доступно на: <https://www.britannica.com/topic/Esperanto> [приступљено: 12. maja 2017]
- Feez, S. (2002). *Text-based Syllabus Design*. Sydney: Macquarie University Sydney.
- Goodwyn, A. (1992). *English Teaching and Media Education*. Buckingham: Open University Press.
- Holliday, A. (1994). *Appropriate Methodology and Social Context*. Cambridge University Press.
- Howe, M. J. A. (1978). *Adult Learning: Psychological Research and Application*. Bath: The Pitman Press Ltd.
- Janičić, D. (2009). Esperanto je (bio) jezik budućnosti. *Press*. Доступно на: <http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/76443/esperanto-je-bio-jezik-buducnosti.html>.
- Kiselman, C. (2008). Esperanto: its Origins and Early History, у A. Pelczar (ed.). *Prace Komisji Spraw Europejskich PAU*. Tom II (стр. 39–56). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Kulić, D. & Blagojević, S. (2017). A New Concept in FLT: Developing Multiliteracies Through Language Skills Integration, у Ž. Babić, T. Bijelić & P. Penda (eds). *Rethinking Tradition in English Language and Literary Studies* (стр. 65). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Publishing.
- Macken-Horarik, M. (1996). *Constructing the invisible: Specialised literacy practices in Junior Secondary School* (PhD thesis). Sydney: University of Sydney.
- Maddux, C. D., Johnson, D. L. & Willis, J. W. (2001). *Educational Computing: Learning with Tomorrow's Technologies*. Needham Heights: A Pearson Education Company.
- Mehrabian, A. (1972). *Nonverbal Communication*. Chicago: Aldine-Atherton.
- Novoselac, N. (2013). *Filozofija moderne prodaje: sve o prodaji i prodajnim tehnikama na jednom mestu*. Beograd: BraumSystems.
- Patterson, R. & Huff, S. M. (1999). The Decline and Fall of Esperanto, у L. Ohno-Machado (ed.). *Journal of the American Medical Informatics Association: JAMIA*, Vol. 6(6). Доступно на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC61387>.
- Richards, J. C. & Rodgers, T. S. (1991). *Approaches and Methods in Language Teaching*. New York: Cambridge University Press.
- Waxman, O. B. (2016, July 26). The Serious History Behind Esperanto. *Time*. Доступно на: <http://time.com/4417809/esperanto-history-invention>.



DANIJELA G. KULIĆ  
SNEŽANA M. ZEČEVIĆ

MULTILITERACY IN EDUCATION:  
A GLOBAL MEANS OF COMMUNICATION AND NEW *ESPERANTO*

SUMMARY

The aim of this research is an ascertainment of attitudes on understanding multiliteracy in education as a global means of communication and new *esperanto*, in order to emphasize the importance and necessity of the already mentioned approach with the aim of transcending cultural barriers and achieving success in professional communication. It is assumed that: firstly, knowledge of the English language is not the only precondition for successful communication in education as well as in future profession; secondly, the concept of multiliteracy in education is a useful approach for transcending cultural barriers; thirdly, the English language is the *esperanto* of professions such as psychologists and doctors of medicine. For the requirements of this research a questionnaire is created, and beside general details related to respondents, it also consists of the segment concerned with multiliteracy, the segment concerned with transcending cultural barriers, and the one which considers the role of English language in education. The first and second-year students of the Faculty of Medicine in Kosovska Mitrovica, the first and second-year students from the Department of Psychology in Kosovska Mitrovica, as well as general practice doctors and psychologists were examined. The results of this cross-sectional study which were analysed by descriptive statistics and correlation analysis prove the already mentioned hypotheses and point out the necessity for qualifying individuals for normal life and work in the global society. It is necessary to adapt to changes, transcend potential cultural barriers in order to make various contents available, establish global cooperation and achieve better professional success.

**KEYWORDS:** multiliteracy, *esperanto*, cultural barriers, education, global society.

МАРИЈАНА Т. МАКСИМОВИЋ<sup>1</sup>  
Институт друштвених наука  
Центар за економска истраживања, Београд

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, ЉУДСКИ РЕСУРСИ И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ ПРОМЕНАМА<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** Глобализацију и интернационалну економију све више карактеришу разноврсност, комплексност и вишеструки мрежни односи. Традиционални облици конкурентности више нису довољни, потребне су агилне компаније које су способне да се брзо прилагоде променама. Глобализација је веома стара појава. Од свог појављивања до данас прошла је кроз неколико фаза. У последњој фази, глобализација се убрзала и помогла многим предузећима да се прикључе на међународно тржиште. Број глобалних компанија је у порасту, али у порасту је и број глобалних „брендова“. Те компаније су усмерене на већу употребу информационих технологија, а присутна је и већа мобилност запослених. Људски ресурси су, поред технолошких и финансијских ресурса, постали значајан фактор конкурентности. Глобални менаџери приликом доношења својих одлука треба да воде рачуна о стандардизацији производа, али и о прилагођавању тих производа националним тржиштима. Глобализација је довела и до промене односа између мултинационалних компанија и националних држава.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, промене, прилагођавање, људски ресурси.

### ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – КОМПЛЕКСНА И НЕЗАУСТАВЉИВА

Глобализација је стара појава, која дуго траје, и до сада је прошла кроз три фазе. Званично, у литератури се наводи њен почетак од XVI века, с настанком модерног система рада. С временом је то водило у другу фазу, која почиње с првом индустријском револуцијом (око 1750) и развојем индустрије, развојем тржишта, владавином права и остваривањем социјалних права.

„Са њом су формиран и уговорни односи на којима се заснива владавина права, а било је пожељно увећање личног богатства. Дошло је и до снажног развоја индивидуалитета: аутономије и иницијативе, до децентрализације моћи државе и појаве аутономних друштвених група,

<sup>1</sup> mmaksimovic@idn.org.rs

<sup>2</sup> Рад је резултат пројекта 179038 „Моделирање развоја и интеграција Србије у светске токове у светлу економских, друштвених и политичких гигања“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, 2011–2017.

тј. до успона појединих социјалних група: снажне аристократије, бројног сељаштва, малобројне али моћне класе градских трговаца и занатлија, а потом и снажне радничке класе“ (Максимо-вић, Петровић, 2017, стр. 210–212).

Почетком следеће, треће фазе, сматра се пад Берлинског зида 1989. и завршетак хладног рата. Управо у тој трећој фази дошло је до повећања интензитета, продубљивања и убрзања глобализације.

Током последњих неколико деценија, глобализација се одвијала на два нивоа: нижем и вишем. На нижем нивоу, када је у питању глобализација, долази до повећања запошљавања у производњи, повећава се могућност извоза и унутрашњег улагања. Уз идеју специјализације, повећава се капацитет домаћих произвођача који су специјализовани за одређене производе и тако се увећава компаративна предност једне државе. Међутим, на вишем нивоу глобализације, када се предузећа суочавају с великим бројем конкурентских предузећа, потребна су нова улагања у осавремењивање технологије, а приходи су нестабилни, али се јављају и друге додатне потешкоће конкурентности, те пословни резултати постају неизвесни (Brady, 2006).

Позитивне стране глобализације, између осталог, јесу: омогућавање повезивања и сарадње предузећа, подстицање конкурентности, олакшана размена информација, једноставнији трансфери роба и услуга и омогућена покретљивост људи. Неретко, у литератури се, поред позитивних, могу наћи и негативни ефекти глобализације, као што су деиндустријализација, дерегулација, употреба технологије на бруталан начин, ирационални сукоби за тржиште и сировине, прековремено радно време и неформални рад, ниске наднице, као и минимум социјалне заштите у неразвијеним земљама. Наравно, глобализација се не може свести само на позитивну и негативну димензију, зато што је много комплекснија.

Глобализација је данас најразвијенија у економском смислу, те је из тих разлога у оквиру ње најпознатија трговинска либерализација. Иначе, у склопу либерализма је дефинисано и приватно власништво, касније и законска заштита власништва, а данас у глобализованом свету, питање власништва државе или појединца као физичког лица, фондова, компанија, финансијских организација, важније је него икада. У економском смислу, глобализација представља ширење економске активности с циљем развоја глобалног пословања и подстицања глобалних трансакција.

Још од средњег века наоვაмо, трговина је представљала својеврстан начин повезивања. У XVIII веку она је била „најнепосреднији и у неку руку најприроднији начин посредног повезивања појединих делова света. Лако је увидети да се територије које међусобно тргују самим тим очевидно уклапају у једну ширу функционалну целину“ (Madžar, 2017, стр. 23–24). Трговинска либерализација (економска или тржишна либерализација) омогућава већу слободу приликом увоза роба. Подразумева уклањање или смањење трговинских пракси које спречавају слободан проток роба и услуга из једне земље у другу. Укључује укидање тарифа (на пример, извозне

МАРИЈАНА Т. МАКСИМОВИЋ: Глобализација, људски ресурси и прилагођавање променама субвенције), као и нетарифних баријера (на пример, прописи о лиценцирању, квоте или производни стандарди)<sup>3</sup>.

Нека од важних питања у глобализацији јесу следећа.

*Питање производње.* Производња, као и многи други појмови, релативована је у глобалном свету. Након два нафтна шока у осмој деценији XX века, присутни су деиндустријализација и смањење запослености у индустрији на рачун услуга, а у првим деценијама XXI века на рачун ИТ сектора и биомедицинског сектора. Осим тога, она је и подељена тако да се производни процеси једне компаније налазе у различитим земљама (Маџар, 2017). Брз технолошки развој условљава бржу замену технологије која се користи у производњи одређених производа, што све производњу чини динамичном и комплексном. Светска производња данас умногоме је одређена пословањем мултинационалних компанија (МНК), којих је из дана у дан све више. За њих су постали веома значајни, поред технологије и финансија, и људски ресурси, захваљујући којима МНК примењују иновацију и настоје да се брзо прилагоде тржишним условима на међународном нивоу. Захваљујући њима, долази до бржег преноса технологије, знања и информација, и то путем документације, образовања и обуке, размене техничког особља, истраживања и развоја и преноса специјализоване опреме и идентификовања компанијских проблема као и њиховог решавања (Максимовић, Петровић, 2017, стр. 214; Dabic, 2007). Међутим, већина МНК даље имају највећи проценат имовине, продаје, власништва, и размењују радну снагу у матичним земљама или регионима. Још увек америчке, јапанске и европске фирме имају сопствене корпоративне обрасце управљања и управљања људским ресурсима који се ослањају на националне одлике и системе. Због прилагођавања глобализацији, сада је стратешко доношење одлука у овим компанијама истовремено и национално и глобално, а у најскорије време и регионално. Тренд растуће глобализације се наставља и долази до ширења страних директних инвестиција и проширења међународне производње. Свака даља анализа међународног менаџмента људских ресурса мора узети у разматрање специфична национална и локална решења којима једна компанија мора да се позабави због промена које она изазивају (Brewster, Sparrow, Harris, 2005, стр. 952).

*Финансијска питања (банкарска, инвестициона) и трансакције.* Ове трансакције постају све брже, али и развијеније, јер расте број банака и инвестиционих фондова у свету. С једне стране, повезане су с производњом, а с друге, оне су самостална целина и као такве функционишу независно од ње (Маџар, 2017).

*Питања индустријске револуције 4.0.* Нова индустријска револуција, која се догодила са почетком XXI века, донела је многе промене у домену рада. Наиме, подржала је деиндустријализацију и допринела већој флексибилности на пољу радних односа. Више се не говори само о учењу на даљину већ и о „раду на даљину“, „паметним фабрикама“ у којима људи могу да буду код својих кућа, а да посредством средстава електронске комуникације буду „присутни на радном месту“.

<sup>3</sup> Доступно на: <http://www.businessdictionary.com/definition/trade-liberalization.html>; приступљено: 25. 9. 2017.

*Миграције.* Као и глобализација, интензивирани су у последњој деценији XX века. Било да се посматрају као појава или процес, доводе до демографских, економских и социјалних промена, нарочито у малим и слабо развијеним земљама. Миграцијске политике земаља које треба да приме мигранте знатно утичу на обим и модел миграције, често се постављају услови где ће бити њихово пребивалиште и какав и у коликом обиму ће бити њихов приступ тржишту рада. Миграције у својим разним појавним облицима, било као имиграција, емиграција или транзитна миграција, последица су различитих социо-економских контекста, а у најтежем случају, ратних сукоба (Pennx, 2016, стр. 13). Међутим, значајно је посматрање миграната у привредном пословању, а то су економски мигранти (макрониво) и корпоративни мигранти (микрониво). Оно што су заједнички и важни елементи и за мигранте и за интернационално окружење у којем се мигранти крећу, јесу језик, вредности и ставови, образовање, технологија и материјална култура, политика, право, религија и социјална организација (Максимовић, 2016, стр. 29).

На почетку последње деценије XX века тржиште рада је и даље било стабилно, што значи да су се компаније у великој мери ослањале на традиционалне начине рада, одлазак у канцеларију, индустријско особље, али с проширењем међународних операција и брзим напретком технологија, дошло је до преобликовања, тако да су сада најконкурентнија тржишта за ИТ стручњаке, финансије и инжењерство. Данас су компанијама потребне глобалне стратегије за проналажење висококвалификоване „исплативе“ радне снаге, јер компаније користе специфичне вештине за специфичне области. Вештачка интелигенција и роботика улазе у све ширу примену и тако утичу на тржиште рада. Све више компанија на више локација распоређује мање привремених постројења, која у исто време морају бити и мобилна, како би била спремна да се „покупе и крену“ када је то потребно. Компаније морају бити спремне да се такмиче у окружењу које се брзо мења и све га је теже предвидети. Из тих разлога, инвеститори не питају за стратегију радне снаге, већ за пословну стратегију. Одржање радне снаге је постало комплексно, нарочито за велике традиционалне компаније, које су приморане да мењају културу, а за то је потребно време за адаптацију и учење. До само пре петнаест година, менаџери су вршили контролу запослених, а сада то раде системи. Међутим, најважније ће бити да организације и компаније не дозволе отежавање флексибилности, агилности, учење и прилагођавање. Промене су се убрзале и свака компанија која покуша да усклади своје пословање са оним од пре две деценије, изгледаће „сломљено“ (Joerres, 2016). На пример, у јапанским компанијама је присутно развијање поверења, мотивације и тимског рада, али је све више присутно и изграђивање међународних тимова како би се смањила формална структура менаџмента (Максимовић, 2014, стр. 191).

## ПРОМЕНЕ У НАЧИНУ РАДА И ЉУДСКИ РЕСУРСИ

У последње три деценије дошло је до великих промена у начину управљања људским ресурсима. Уследиле су промене као што су убрзана глобализација, пораст значаја регионализације, повећана миграција, потражња за људима с глобалним начином размишљања и деловања,

велика борба за таленте на глобалном нивоу и повећана флексибилност. Једна од последица глобализације јесте и повећана мобилност људи у организацијама у међународним границама и тврдња да су људски ресурси један од кључних елемената конкурентности. Још је почетком деведесетих деценије у литератури много писано о томе да су људски ресурси кључ јапанског привредног чуда након Другог светског рата. Нешто касније, то се може рећи и за Јужну Кореју, након Корејског рата. Из тих разлога, компаније се суочавају с потребом привлачења и задржавања талената. Неретко, купују се мале компаније како би се могло приступити њиховим запосленима. Потражња за талентима је довела до тога да многе земље праве стратешке планове за очување талената. На пример, Кина је започела план за национални средњорочни и дугорочни период развоја талената, док неке друге земље сматрају да брз развој људског капитала може да убрза њихов развој подизањем образовног нивоа и повећањем техничких вештина. Такви запослени производе високе вредности и пружају боље услуге. Међутим, старење становништва на глобалном нивоу јесте веома крупан проблем за међународне компаније које траже младу радну снагу. Европа и Јапан имају најстарије становништво, док Африка има најмлађе становништво (Tung, 2016).

Чињеница је да глобализација доводи до промена у начину размишљања, начину живота и деловања, а самим тим и до промена у организацији друштва једне државе. Ипак, захваљујући глобалним могућностима, могуће је сагледавање националних држава у глобализованом контексту и тражење изласка из тешких ситуација. Тако су поједине државе, у жељи да побољшају свој статус у међународним оквирима, створиле два нова блока. У питању су Земље БРИКС-а<sup>4</sup> и Асоцијација нација Југоисточне Азије, уз коју су Азијска развојна банка (ADB) и Азијска банка за инфраструктурне инвестиције (АИПВ)<sup>5</sup>. Оне настоје да постану пандан САД, ММФ, Светској банци и Светској трговинској организацији, те теже да умногоме утичу на однос снага на међународној сцени.

Убрзању глобализације допринео је и развој технике и технологије, као и информатичка револуција, а продубљености је допринело освешћивање влада многих земаља и њихова жеља да не остану на репуекономског развоја. Како се у глобалним условима за конкуренцију боре државе, исто тако се боре и предузећа. Стога се у свом настојању да остану конкурентна, сама предузећа суочавају са изазовима на неколико фронтова. То подразумева потребу повећања продуктивности, ширење тржишта на глобални ниво, нов технолошки развој, одговор на про-

<sup>4</sup> Земље Брикса су Кина, Бразил, Индија, Русија и Јужноафричка Република. На првом састанку државника ових земаља 2008. усвојен је назив Брикс (engl. BRICS), а 2014. године одлучено је да се оснује Развојна банка и заједнички монетарни фонд, који би требало да буде пандан ММФ-у.

<sup>5</sup> Асоцијација нација Југоисточне Азије (Association of Southeast Asian Nations – ASEAN). Ту се помиње и Азијска банка за инвестирање у инфраструктуру (Asian Infrastructure Investment Bank – АИПВ), као и Азијска развојна банка (Asian Development Bank – ADB), која је основана почетком седме деценије XX века, како би подстакла економски развој и сарадњу Азијско-пацифичког региона. Има шездесет седам чланица, којима пружа техничку помоћ, омогућава кредитирање, улаже капитал у промовисање социјалног и економског развоја, али и финансира пројекте јавног и приватног сектора. (Доступно на: <https://www.adb.org/>; приступљено 25. 9. 2017.)

мене на тржишту, стално праћење структуре трошкова, развијање квалификоване и флексибилне радне снаге којом се може ефективно управљати, као и доношење значајних организационих промена. Нагласак је на организационим резултатима и перманентном побољшању перформанси. Компаније које се суочавају с овим изазовима неминовно су повећале своју иновативност и креативност, брзину и флексибилност, као и ефикасност. То је било оствариво само захваљујући мотивисаном и обученом особљу, те се може рећи да је капитал био у људима и начину на који се њима управља.

Традиционални облици конкурентности, као што су економија обима производње и ниво капитала, губе прву позицију у поређењу с људским ресурсима. Уместо да се функција управљања људским ресурсима посматра као трошак, она се посматра као инвестиција и стратешка полута, покретач стварања вредности. Из тих разлога, директори са међународним искуством представљају јединствен ресурс и извор су драгоценог искуства, те су способни да створе вредност за своје компаније. Многе мултинационалне компаније боље су пословале када су имале директора с међународним искуством и способностима (Burke, 2006).

Док је за друштва најважнији тренд који доноси брзе промене услед глобализације, посматрањем организација увидело се да је за њих најважнији тренд виртуализација рада. Она подразумева да запослени могу да изаберу посао на којем ће да раде, али и како ће да раде. Дакле, ово је флексибилност рада, али постоји и аутономија места, која подразумева рад на даљину, рад у кући, мобилни рад. Постоји још једна карактеристика флексибилног рада: то је питање избора медија или средства којим се тај рад обавља, а то могу бити имејл, видео-конференције, „паметни“ телефони. Ове промене у дизајну рада, радним односима и физичком простору дефинисане су под називом „нови начини рада“ (New World of Work). Овај концепт дели се на три димензије – физичку, виртуелну и менталну. Физичка димензија подразумева да се рад може одвијати у канцеларији, али и од куће, док виртуелна значи да се може одвијати путем електронских медија у смислу виртуелних тимова. Размена информација и знања се врши на виртуелан начин, посредством информационе технологије. Ментална димензија обухвата однос и понашање запослених и менаџмента, и она је резултат њихове сарадње. Подразумева и посматрање лидера у новонасталим околностима и њихово понашање приликом имплементације новог начина рада. Све је више доказа да нов начин рада доноси користи организацијама када су у питању трошкови канцеларије, време путовања, путни трошкови, те се овај начин рада посматра и као друштвена иновација, јер задовољава социјалне потребе организација и појединаца. Осим тога, у оваквом односу важно је поверење између организација и запослених, и што је оно веће, овакав рад ће бити успешнији.

У овом контексту канцеларије подразумевају место сусрета и представљају места на којима се размењују искуства, размишљања и обављају састанци, а рад се одвија на другом месту – у сопственој кући запосленог, код купца или на путу. Изграђује се такав радни стил у којем су активности стављене у центар, дозвољена је слобода одабира окружења у којем се рад може изводити на најбољи начин. При томе, постоји слобода избора оптималног времена, места и алата за обављање посла. Ипак, својеврсна симулација рада није могућа за раднике који раде у



МАРИЈАНА Т. МАКСИМОВИЋ: Глобализација, људски ресурси и прилагођавање променама индустрији, или у секторима као што су здравство, образовање и одређене услуге. За њих је чак и време за рад у некој мери одређено (De Leede, Kraijenbrink, 2014).

Покретачка снага оваквог рада је заправо технологија која је омогућила мобилан рад. Технологија је омогућила и рад који људи могу да обављају као самосталне особе. Други случај је да се рад обавља уз сарадњу с виртуелним корпоративним колегама, тј. виртуелни тимски рад. На пример, компанија као што је ИБМ има 45% радника који раде на даљину, од својих 400.000 извођача радова који припадају тој компанији. Велика међународна оперативна предузећа нарочито предњаче у запошљавању људи који раде на даљину. Још једна карактеристика виртуелног рада јесу виртуелни сарадници. Наиме, функција физичког радног места данас је промењена, јер док су раније канцеларије биле дизајниране да подрже ефикасне процесе, имале су скупу опрему, биле подстицајне за стварање идеја и стипендирања, данашње канцеларије су „креативна чворишта“, сателитске канцеларије. Оне су отворене, флексибилне, транспарентне радне просторије у којима је рад подржан електронском комуникационом технологијом. Запосленима је обезбеђена потпуна контрола над временом, простором и организацијом свога посла које је подржано флексибилним радним окружењем. Једини услов је да рад треба да буде завршен у договорено време. Тиме су обухваћена сва три већ поменута окружења: физичко, виртуелно и ментално. Претпоставка је да се овако чува радни баланс између пословних и породичних обавеза. Особе које раде на даљину, морају поседовати самодисциплину и унутрашњу мотивацију. Осим индивидуалног, за обављање оваквог начина рада значајни су виртуелни радни тимови.

Дефиниција да је „виртуелни радни тим ван простора, времена и организационих граница са везама које су ојачане мрежама комуникационих технологија“ указује на две карактеристике виртуелног окружења, а то су рад с различитих географских локација и комуникација посредством технологије, пошто директна комуникација није могућа. Осим тога, значај тимског аспекта је круцијалан, те оно што је важно за класичне тимове, важно је и за виртуелне тимове, а то је заједнички циљ и међузависност задатка. Тако се тимски рад може дефинисати као група људи који делују на постизању заједничког циља, сарадња је подржана информационо-комуникационим технологијама, те тимови комуницирају и координирају рад временски, у зависности од места или организације. Постоји неколико услова за ефикасност виртуелних тимова, а то су технички услови (ИТ), организациони услови (управљање крајњим задатком, а не присуством), тимски радни услови (свесност тима) и индивидуални услови (самодисциплина, техничке и стручне компетенције). Када су у питању даља истраживања виртуелног тима, важно је поверење у раду, нарочито између запослених и лидера виртуелног тима, али и осталих чланова тима, тј. колегама је потребно веровати. Ако запослени осећају поверење својих супервизора и колега, перформансе ће се повећати, не узимајући у обзир да ли раде у реалном или виртуелном радном простору.

Ипак, у литератури се наводи и негативни ефекат виртуелног рада, а то је стресни аспект модерног рада, који може доћи у колизију с продуктивношћу. Такође, виртуелни рад може

утицати на перформансе, јер уштеде трошкова некоришћења пословног простора, уштеде трошкова путовања, не воде увек повећању перформанси (De Leede, Kraijenbrink. 2014, стр. 15–18).

**Табела 1.** Топ 10 најзначајнијих промена у управљању људским ресурсима за глобалне компаније у условима интензивне интернационализације  
(Извор: Ivancevic, Konopaske, 2013, стр. 97)

1. трошкови распоређивања ЉР	6. задржавање
2. управљање каријером	7. немогућност коришћења искуства након репатријације
3. проналажење одговарајућих кандидата	8. ресурси мобилности тима
4. сагласност са локалним законима	9. недостатак мобилне технологије
5. контролисање изузетака из политике ЉР	10. невољност запослених да се преселе

За ефективну праксу људских ресурса важно је глобално управљање људским ресурсима у којем се ствара радни оквир за разумевање националних, културних и глобалних пословних разлика. У табели 1. истакнуте су најзначајније промене у управљању људским ресурсима у глобализованом окружењу. Иначе, екстерна пракса има један од најважнијих утицаја на активности управљања људским ресурсима у интернационалним организацијама (Ivancevic, Konopaske, 2013, стр. 98).

Одрживи развој у глобализованом окружењу захтева константне промене у околини, као и на пољу социо-економских система. Да би се ове промене могле спровести, односно извршити, поред питања управљања људским ресурсима, најважније су иновације у погледу производа, процеса и пословних модела. У данашњем времену постоје следеће новине: 1. интензитет и ширина напора које приватне фирме улажу, свака према својим могућностима, како би дале позитиван одговор на све снажније друштвене захтеве, на етички и одговоран начин; а затим 2. сложеност и динамичност заинтересованих страна с којима компаније морају да буду у интеракцији, јер су повезане на мрежни начин. Друштво или окружење једне компаније постало је много значајније и има много већу стратешку вредност за компаније него ранијих деценија. Из тих разлога одрживи развој добија и социјалну димензију, односно димензију социјалног пословања, а појам корпоративне друштвене одговорности се све више фокусира на компаније у развоју и истиче улогу која води ка повећању одрживости (Nijhof, Paashuis, 2014, стр. 39–40).

## ЗАКЉУЧАК

Глобализација је стар, комплексан, незаустављив и вишефазни процес (три фазе), што је све утицало да се слика глобализације током времена мења. Може да се одвија на различитим нивоима (два нивоа: нижи и виши). У складу с тим, мења се и њен интензитет, тако да је на вишем нивоу интензивнија и бржа. Она има своје позитивне и негативне ефекте у економском и општем смислу. Нов начин рада постао је носилац економских и организационих промена и предности. Његове карактеристике су флексибилност, рад на даљину, већа употреба технологије, дигитализација и роботизација. С друге стране, повећане неједнакости, сиромаштво и

МАРИЈАНА Т. МАКСИМОВИЋ: Глобализација, људски ресурси и прилагођавање променама  
искљученост из процеса рада, учинили су да се придаје велики значај и активним мерама политике тржишта рада, за које је задужена влада одређене земље. Према досадашњим искуствима, суочавајући се с великим бројем промена, у XXI веку тржиште и држава су постали нераздвојни, као да не могу да функционишу једно без другог и дају најбоље резултате када обављају активности свако из свог домена, али на усклађујући начин.

## ЛИТЕРАТУРА

Brady, D. (2006 September). Economic Globalization, Industrialization and Deindustrialization in Affluent Democracies, *Social forces*, Vol. 85, No.1: 297–305.

Brewster, C., Sparrow, P., and Harris, H. (2005 June). Towards a new model of globalizing HRM. *Journal of Human Resource Management*, 16(6): 949–970.

Burke, R. (2006). *The human resources revolution: Why Putting People First Matters*. Amsterdam: Elsevier.

Dabic, M. (2007). Uloga multinacionalnih kompanija u promicanju tehnološkog razvoja zemalja u tranziciji. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, Vol. 5 (стр. 29–42). Zagreb: Ekonomski fakultet.

De Leede, J., Kraijenbrink, J. (2014). The Mediating Role of Trust and Social Cohesion in the Effects of New Ways of Working: A Dutch Case Human Resource Management. *Social Inovation and Technology Advanced Series in Management*, Volume 14: 3–9.

Ivancevic, M. J., Konopaske, R. (2013). *Human Resource Management*, NY: McGraw-Hill.

Joerres, J., (2016). Globalization, Robots, and the Future of Work, An interview with Jeffrey Joerres, forier CEO and chairman of Manpower Group. *Harvard Business Review*, No. 75, October 2016.

Маџар, Љ. (2017). Сјај и одсјај глобализације. Зборник радова *Глобализација и изолационизам* (стр. 21–39). Београд: Институт друштвених наука.

Максимовић, М., Петровић, П. (2017). Глобализација и либерализација – стари појмови у новом времену. Зборник радова *Глобализација и изолационизам* (стр. 210–219). Београд: Институт друштвених наука.

Maksimovic, M. (2016). Migrations, Human Resources and International Environment, y *Contemporary Migration in a Changing World: New Perspective and Challenges* (стр. 29). Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Geography.

Максимовић, М., (2014). *Филозофија рада и управљања у Јапану*. Београд, ИДН.

Nijhof, A., Paashuis, V. (2014). Principles to Guide Employees to Next Level Innovation Cycles: How Organisations Can Develop New Sustainable Business?, y *Human Resource Management, Social Innovation and Technology, Advanced Series in Management*, Volume 14 (стр. 37–53). Emerald Group Publishing Limited.

Pennx, R. (2016). Migration and its regulation in an integrating Europe 1950–2015, y *Contemporary Migration in a Changing World: New Perspective and Challenges*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Geography.

Tung, L. R. (2016). New perspectives on human resource management in a global context. *Journal of World Business* 51: 142–152.

#### Интернет извори

<http://www.businessdictionary.com/definition/trade-liberalization.html> [приступљено 25. 9. 2017]

<https://www.adb.org/> [приступљено 25. 9. 2017]

---

MARIJANA T. MAKSIMOVIĆ

### GLOBALIZATION, HUMAN RESOURCES AND ADAPTATION TO CHANGES

#### SUMMARY

Globalization is an old, complex, unstoppable and multifaceted process. Since its appearance, it has gone through several phases (three phases) to date, which has all affected the image of globalization over time. It can take place at different levels (two levels: lower and higher), and accordingly, its intensity changes, in the sense that it is more intense and faster at a higher level. Globalization and international economy are increasingly characterized by diversity, complexity and multiple network relations. Traditional forms of competitiveness are no longer sufficient, they need agile companies that are able to adapt quickly. In the final phase, globalization has accelerated and helped many companies to join the international market. The number of global companies is on the rise, as well as the number of global 'brands'. These companies are focused on the increased use of information technology, while there is also greater staff mobility. Human resources, beside technological and financial resources, became an important factor of competitiveness. Global managers, in terms of making their decisions, should take into account the standardization of products, but their customizing of national markets as well. Globalization has also led to the change of the relationship between multinational corporations and nation states. Therefore, the new mode of operation has become the carrier of economic and organizational changes and brings some advantages. Its features include flexibility, remote operation, greater use of technology, digitalization and robotics. On the other hand, increased inequalities, poverty and exclusion from the work process indicate that globalization, beside positive, has its negative effects, both economically and in general. In addition to technological and financial resources, human resources have become a significant competitiveness factor. The demand for talent has become more and more important in recent decades. Global decision-makers should take into account the standardization of products, but also the adjustment of these products to national markets and the tastes of consumers from these markets. Globalization has also led to a change in relations between multinational companies and national states. Due to the increase in the labour market problem, the importance and active labour market policies for which the government of a particular country is responsible are given high importance. According to previous experience, faced with a large number of changes, in the 21st century, the market and the state have become inseparable, one cannot exist without the other, and give the best results when performing activities each in their domain, but in a coordinated way.

**KEYWORDS:** globalization, change, adaptation, human resources.

МИХАЈЛО П. МАНИЋ<sup>1</sup>

Факултет за безбедност и дипломатију, Београд

МИША М. СТОЈАДИНОВИЋ<sup>2</sup>

Институт за политичке студије, Београд

## ОБЈЕКТИВНОСТ МЕДИЈСКОГ ИЗВЕШТАВАЊА У КОНФЛИКТНИМ СИТУАЦИЈАМА<sup>3</sup>

**САЖЕТАК:** У раду је анализиран приступ медија конфликтним ситуацијама и кризним подручјима. Чињеница је да њихова једнострана извештавања, без аналитичког приступа, а с непровереним информацијама и сутестивним сензационализмом, могу имати штетнији и јачи ефекат. Због тога је важно да медијска извештавања буду објективна и посебно обазрива када се ради о пласирању информација с конфликтног подручја. То претпоставља обавезу да морају обавити ширу улогу у односу на ону која је саставни део свакидашњег ангажовања. Такође, подразумева медијску проактивност, која недвосмислено инсистира на пружању јасних, непристрасних и актуелних информација о узроцима и последицама конфликта о којем извештавају. Паралелно с професионалном медијском објективизацијом, неопходно је помирити различите актере конфликта понудом могуће платформе на којој се стабилно могу изградити помирљиви тонови и одредити за потенцијална решења. У супротном, уколико медији не могу да испуне основну улогу постојања и прејаким језичким формама извештавања поспеше још већи анимозитет, тиме у великој мери подстичу заоштравање конфликтне ситуације, чинећи непоправљиву штету заједницама које су обухваћене конфликтом. Медији то најчешће намерно или ненамерно интензивирају, неаналитичким приступом у објективном извештавању, политички некоректном терминологијом и олако схваћеним проблемом на граници сензационалистичког објављивања информација. На тај начин се потпирује неадекватно изражавање, не водећи рачуна о томе да је неопходно испунити норме осетљивости на конфликт, уважавајући особеност дате ситуације. Веома често, неискусни и неодговорни медији прелазе ту границу, што доводи до веће ескалације проблема и удаљавања од могућег решења.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** медији, конфликти, извештавање, медијска објективизација.

<sup>1</sup> mamihajlo@yahoo.com

<sup>2</sup> icemishast@yahoo.com

<sup>3</sup> Овај рад је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

## УВОД

Конфликт, чињенично, изазива релативно дуготрајна непријатељства. Неретко се дешава да су она трајна и непоправљива. Друштвени контекст, нестабилност, тенденционална променљивост, транзиционе незасите аспирације, јесу потенцијалне основе и отворена жаришта за развој конфликтних ситуација, као и нерешивих тензија. Такав актуелни пример јесу односи на Косову и Метохији. На тим просторима живи неколико етничких група: албанска, српска, турска, бошњачка, горанска, ромска (египатска) и ашкалијска. Срби и Албанци, уз повремено деловање и других заједница, јесу две главне етничке групе које су на просторима Косова и Метохије учествовале у оружаним међусобним сукобима који су се „званично“ завршили 1999. године. Према подацима Фонда за хуманитарно право (2011), 13.256 лица изгубило је живот или се воде као нестала. Оружани конфликт, после скоро две деценије, иако проблеми датирају много раније, изазвао је трајна непријатељства. Још увек постоје делови територије, као што је север Косова и Метохије, који је институционално неинтегрисан, што свакако и даље продубљује конфликтни анимозитет и неразјашњену позицију етничких група. Ни једна, а ни друга страна се нису озбиљно позабавиле проблемом несталих и убијених лица, било је неколико промашених покушаја, иако је било наговештаја да озбиљност и спремност обеју страна постоји. Такође, много се говорило о ангажовању експертских тимова из иностранства и о жељи да се на то питање коначно стави тачка. Амбиције су се брзо завршавале под велом „пречих и битнијих“ политичких послова супротстављених страна. Одговорност се увек пребацивала на оног другог.

Иако у претходном периоду све чешће постоје уверавања да Косово и Метохија не представља конфликтну зону, у врелу политичких „играрија“, посебно предизборних и постизборних коалиционих машинација и кадровских калкулација, реторика се заоштрава и претећи тонови постају опште правило понашања, без скривених инсинуација, директно указујући на личне, па и колективне аспирације.

Оваква реална напетост јесте једно од главних унутаретничких питања. Реципрочна је сразмера у ситуацији када косовске институције све више добијају на самосталној државности, уз несебичну јавну, а чешће притајену подршку споља и појачавања међуетничких проблема који изражено ступају на сцену. Основу за непомирљиве конфликтне разлике представљају непремостиво високи ниво различитости у погледу религије, регионалне заступљености етничких група, као и визије развоја образовног система, приступа светским организацијама и поларитета војно-политичке надмоћи. У прилог несигурности и нестабилности говори и проблематична привредна поставка на стакленим ногама. Због тога тешка економска и материјална ситуација представља погодно тло за потенцијалне немире, несугласице и политичка препуцавања. Управо зато Баровић истиче да уколико „постоји медијска иницијатива и озбиљно присуство новинара на терену, тешко ће неодговорни представници власти предузети радикалне и непромишљене кораке, који могу имати погубне последице по становништво“ (Баровић, 2017, стр. 264).



Од велике је важности да сви државни фактори и инстанце овим проблемима приђу са државничком озбиљношћу, припремљеним дугорочним реалним и рационалним планом, без превелике традиционалне и историјске митологизације географског појма и с рационалним сагледавањем конкретних међуетничких проблема. Сензибилност на конфликт, а не аутоматизована научена реакција, доприноси функционалности у решавању актуелних питања. Није важно да ли су актери део владиних инстанци, невладиних организација, грађанских покрета и организација или медија који представљају јавну контролу и реч оних чији се глас ретко чује.

Посебну пажњу томе морају посветити медији када извештавају са кризних подручја. На то нарочито указује Стојадиновић, истичући да „медији имају великог утицаја у усмеравању савремених друштвених процеса, тако да они могу служити развоју демократске свести и културе мира, али уједно и распиривати расну, верску и националну мржњу својим једностраним извештавањем о битним догађајима у друштву, а под утицајем одређених интересних група“ (Стојадиновић, 2014, стр. 135). Њихова једностраност, субјективност, пристрасност и аматеризам могу изазвати јачи ефекат у односу на институције које своју активност обављају у истим условима. У том контексту улога медија је сразмерно већа уколико су медији физички и субјективно ближи самом подручју конфликтне ситуације. Због тога је од великог значаја, а можда чак и императив професионализма, да медијске куће посебну пажњу посвете таквом извештавању, са посебном дозом осетљивости на конфликт. То, за разлику од других ситуација, подразумева додатну пажњу, позорност и професионалност, без актуелних примеса сензационализма. Због тога, посебно у медијском извештавању, објективном и актуелном преношењу реалних чињеница, треба посебно бити обазрив. У прилог томе Сарцинели (Sarcinelli) истиче да „медији нису само погођени ослобађањем индивидуализираних друштава од обавезујућих система правила. Они и сами представљају покретачки фактор процеса промена у друштву“ (Sarcinelli, 2011, стр. 165).

У тој новој-старој улози, медији морају бити активни у пласирању недвосмислених, прецизних и јасних информација о свим елементима и детаљима узрока и последица конкретне конфликтне ситуације. Паралелно с тим требало би да се активно залажу за развијање могућих путева помирења, с тенденцијом да се отворено понуди базична форма решења. У супротном, уколико медији заступају тезу једне стране, пристрасно заступају циљеве и позицију једних, дезавуишући оне друге, могу постићи контраефекат и тиме погоршати ионако већ затегнуту ситуацију. Конфликтно жариште се може додатно афирмисати намерним, али и ненамерним чињењем, односно нечињењем, коришћењем једностраног сензационалистичког приступа у изражавању и анализи отворених конфликтних питања.

На овом подручју медији морају бити посебно пажљиви. Морају се испунити норме сензибилности на конфликт и адекватно приступити сагледавању конкретне ситуације. Професионализам је универзална категорија, која је практично неизоставна, али посебно битна у оваквим условима. Сваки вид аматеризма и неискуства може довести до погоршања конфликтне ситуације, чак и ескалације затегнутих односа, интензивирајући тензију. Томе треба додати и културолошке форме етничких заједница, које у великој мери утичу на перцепцију медијског



садржаја, те је свака порука у том контексту посебно наглашена. Улога медија тада постаје посредничка, стабилишући међуетничке, верске, политичке или економске антагонизме.

Због тога је веома важно анализирати перцепцију грађана на Косову и Метохији и адекватно, са скоро свих страна, сагледати учешће медија приликом извештавања, посебно када се ради о конфликтним ситуацијама. На тај начин се могу и краткорочно, а неретко и дугорочно проценити интензитет и вероватноћа поновног појављивања конкретног анимозитета приликом медијске актуализације проблема, и тиме предупредити могући ризици и последице који се посредством несавесног деловања медија могу имплицирати. Неопходно је и неизоставно укључити законске оквире у којима се искључиво мора деловати како се непрофесионалним активностима не би додатно распламсавала етничка нетрпељивост.

### ЈЕДНОСТРАНО ИЗВЕШТАВАЊЕ – ПИТАЊЕ ИНФОРМАТИВНЕ УЛОГЕ МЕДИЈА

Основно питање гласи колико су медији осетљиви, или пак имуни на конфликте. Осетљивост би се могла дефинисати као активно вербално избегавање конфликтних ситуација. То би требало остварити савесним новинарским радом, професионализмом, разумним уобличавањем и фактичким извештавањем с терена. Тиме се јавност детаљно информисе о догађају, а притом се води рачуна да информисање не представља иницијалну капислу која ће распламсати разлике.

Чињеница је да њихова једнострано извештавања, без аналитичког приступа, с непровереним информацијама и сугестивним сензационализмом, могу имати штетнији и јачи ефекат. Због тога је важно да медијска извештавања буду објективна и посебно обазрива када се ради о пласирању информација с конфликтног подручја. То претпоставља обавезу да морају обавити ширу улогу у односу на ону која је саставни део свакидашњег ангажовања. Такође, то подразумева медијску проактивност која недвосмислено инсистира на пружању јасних, непристрасних и актуелних информација о узроцима и последицама конфликта о којем извештавају. Паралелно с професионалном медијском објективизацијом, неопходно је помирити различите актере конфликта понудом могуће платформе на којој се стабилно могу изградити помирљиви тонови и одредити за потенцијална решења. У супротном, уколико медији не могу да испуне основну улогу постојања и прејаким језичким формама извештавања поспеше још већи анимозитет, тиме у великој мери подстичу заоштравање конфликтне ситуације, чинећи непоправљиву штету заједницама које су обухваћене конфликтом. Медији то најчешће намерно или ненамерно интензивирају, неаналитичким приступом у објективном извештавању, политички некоректном терминологијом и олако схваћеним проблемом на граници сензационалистичког објављивања информација. На тај начин се потпирује неадекватно изражавање, не водећи рачуна о томе да је неопходно испунити норме осетљивости на конфликт, уважавајући особено дате ситуације. Веома често, неискусни и неодговорни медији прелазе ту границу, што доводи до веће ескалације проблема и удаљавања од могућег решења.

У потенцијално конфликтним подручјима, као што је Косово и Метохија, посебну и значајну пажњу треба посветити објективности, приступу и актуализацији проблема. Важна је непристрасност, без издвајања једне, односно друге стране у конфликтној ситуацији. То је важно управо због чињенице да на том подручју живи неколико етничких групација, с више од три верске заједнице и с несагледивим бројем политичких позиција и гледишта на проблеме. Све су то граничници којих медији морају бити свесни приликом извештавања. Посебно се истиче моменат када се пласира порука која садржи информације о међукултурним елементима суживота. Недовољна јасност, непрецизност и двосмисленост готово сигурно у ужареном и напетом подручју по правилу изазивају погрешна тумачења и једнострану анализу приликом перцепције такве информације. Највиши законски акти, као што је Устав, забрањују цензуру и било какво мешање других политичких и неполитичких инстанци у слободу говора и слободу мисли. Тумачење самог појма слобода и те како може бити индивидуално и у оквиру слободне процене медија да на основу једностраног закључка реагује у датој ситуацији. Тада је можда и неопходно условно увести цензуру како би се предупредиле могуће негативне реакције и ескалирајуће последице, посебно када се ради о питањима сузбијања насиља или је пак реч о позиву на политичке провокације, када у позадини стоји увек лако запаљиво питање расних, етничких, културних, националних и верских интереса. Савет за штампу Косова и Независна комисија за медије Косова кодексима и императивно уређују начин извештавања штампаних и електронских медија. Алармантнији је проблем то што не постоји регулаторно тело које ће пратити и анализирати рад онлајн медија, који су у све већој мери заступљени вид комуникације, па чак, а има и јасних примера, покретач револуција и ратова.

Основно решење проблематичног извештавања медија може се пронаћи у језику, као основном средству медијског саопштавања, које се не сме користити у сврху говора мржње и насиља. Кодекси комисија које би требало да воде рачуна о приступу и раду медија, обавезују медије на контролисано понашање, не у смислу цензуре, већ у контексту спречавања иницирања конфликтних ситуација и спречавања подстицања насиља. Тенденциозна визуелизација догађаја може имати и јачи ефекат него што се то може изразити речима које се користе за подстицање конфликта. Етичко, морално и професионално понашање медија на Косову и Метохији мора бити императив.

Чињеница је да начин интерпретације медијског садржаја није једини фактор који може агресивно подстаћи говор мржње и конфликт. Због тога Јевтовић веома директно истиче да је сложена природа медијског исказа с временом „есенцијализовала концепт објективности као темеља новинарске професије, претварајући догађаје, конфликте, процесе и личности у вести, извештаје, интервјуе и друге жанрове. Тако је вековима развијан мит о добром новинарству које промовише поштење, балансираност, фер-плеј, једном речју – објективност“ (Јевтовић, 2014, стр. 69). Објективност је неизоставна новинарска категорија, која се мора примењивати у сваком аспект медијског извештавања. Тиме се спречавају пристрасност и неједнакост у заступљености конфликтних страна у конкретном медијском извештавању, посебно када се ради о

информацијама које дотичу осетљива питања као што су: етничко порекло, вероисповест, пол, раса, брак, сексуална оријентација, старосна доб појединца или одређене друштвене групације.

Са све већим развојем дигиталних технологија, интернета, портала, онлајн новинарства, развија се и потреба за формирањем тела које ће покушати да надгледа и донекле регулише и контролише рад онлајн медија. „Експанзија масовних медија у савремености, довела је до тога да чак и они традиционални, исконски модели комуницирања бивају замењени 'стерилним' савременијим приступом, при чему је 'употреба' савремене технологије (као што је мобилни телефон) постало готово примарно средство комуницирања међу људима“ (Манић, 2015, стр. 319). Треба водити рачуна о форумима, па и коментарима различитих текстова, који представљају реакцију примаоца на пласирани садржај. У том тренутку се поставља питање цензуре слободне мисли јавности. Често се у таквим коментарима може препознати отворени и директан говор мржње, при чему се користи неадекватна терминологија с позивом на линч, што у великој мери доприноси заоштравању односа и продубљивању постојећег конфликта. У складу с овим, одговорност није искључиво на самом кориснику, већ и на рачун интернет медија. Због тога Ђаловић и Јевтовић констатују да човек све мање чита, „а све више гледа, све више верује, а све мање сумња: све више шути, а све мање комуницира“ (Ђаловић и Јевтовић, 2011, стр. 606).

На Косову и Метохији се може идентификовати велики број лиценцираних радио-дифузних станица, штампаних и електронских, односно онлајн медија. То свакако подразумева широк спектар пласираних информација о неком догађају, без обзира на то да ли се ради о националном, међународном или локалном нивоу. Због тога не изненађује чињеница да је извештавање с лица места шаролико, што и те како утиче на квалитет, дубину, професионализам и аналитички приступ новинарском послу. С једне стране, пожељна је разноврсност пласираних информација из различитих углова, како би се адекватно разумео догађај и сагледао с више позиција, што искључује субјективан приступ, али представља и замку индивидуалне перцепције и разумевања догађаја зарад сензационалистичког приступа. Због тога је важно уједнообразити детаље и „официјелне чињенице“ на нивоу фактографског, како би се избегла замка необјективности и личног печата поруци коју медиј пласира.

## ОБЈЕКТИВНО ИЗВЕШТАВАЊЕ И ШИРЕЊЕ ДЕЗИНФОРМАЦИЈА

Општа је перцепција, посебно последњих година, да су односи на Косову и Метохији још више заоштрени. Томе доприноси и оштрија реторика представника власти, како у Србији, тако и на Косову и Метохији, а интензивирана у периоду избора. Значајни напор уложен је да се тај модел промени и усмери ка путевима разумевања. Једну од главних улога и стубова подршке и очувања мира представљају и медији. Њихова предност је то што, посебно данас у свету развоја технологија и са све већом дигитализацијом, информација може доћи до најзабаченијег дела света. Ту погодност би медији требало да искористе ради утврђивања безбедности и побољшања стабилности у конфликтном подручју. Емотивни набој у извештавању и пласирању квазиобјективних информација представља додатни покретач негативне перцепције, па

чак и онога што у основи има разумно значење поруке. Први такав јавни и отворени неуспех десио се у марту 2004, када су медији својом потпуно огољеном реториком, без имало контроле, етичког и професионалног извештавања, и те како поспешили и појачали интензитет конфликта и међуетнички анимозитет. Каснија анализа је на страни општег закључка да су медији значајно подбацили и да је евидентно да није постојала жеља за самоконтролом, нити је постојала стручна суздржљивост. Случај 17. марта 2004. године очигледно говори да су у том тренутку медији преузели главну иницијативу у иницирању међуетничког конфликта.

Због тога се може извести закључак да не постоји универзално и једнообразно мишљење о медијској објективности и осетљивости медија на појаву међуетничког конфликта. На првом месту је јасна разлика у самој перцепцији информација које јавност добија од националних, међународних, локалних медијских кућа, односно од жуте штампе и таблоида. Поставља се питање шта је мање зло: сензационалистички приступ – зарад продаје тиража или минутаже, или необјављивање деформисане информације. И ћутање, односно изостанак извештавања, само по себи носи одређене проблеме и консеквенце. С обзиром на чињеницу да су Срби на Косову и Метохији мањина, о њиховим проблемима се веома површно извештава. Тиме се наставља допринос негативном утицају на међуетничке односе, што даље води ка продубљивању непомирљивих етничких и верских разлика.

Недовољна заступљеност информација о мањинама на Косову и Метохији оправдава се тиме што локални медији нису заинтересовани да о томе извештавају. Донекле се може и разумети економичност таквог става, објашњена чињеницом да албанско становништво не жели да перципира информације о мањинским питањима. С друге стране, Срби на Косову и Метохији прате медије из Србије и на тај начин се информишу о детаљима који се тичу функционисања државе, као и о другим важним питањима. Други проблем јесте језичка баријера, те и ако постоји жеља да се она превазиђе, ангажовање преводилаца може бити скупа инвестиција за медије. То значи да је заинтересованост публике у обрнутој сразмери у односу на потребна улагања како би се задовољила професионална етика извештавања. Скоро да и нема више момената у извештавању који се баве несталим лицима, откривеним масовним гробницама или продајом људских органа и покретним ратним болницама. Конфликтном сировом тлу доприноси и површно извештавање о нерешеним питањима из прошлости, питањима ратних жртава и особа са инвалидитетом. Ове теме не утичу директно на развој конфликтних ситуација, али посредно представљају још један камен спотицања, чиме се изнова ангажују тензионо медијско извештавање и реторичка дебата о нерешеним националним питањима. Анализом претходног периода није тешко утврдити да решења скоро да и нема, или су понуђене алтернативе толико једностране и анемичне да не представљају озбиљан помак ка решавању конфликтних ситуација. Стиче се утисак да то одговара медијском извештавању, јер представља непресушан извор информација, који у форми сензационалистичког приступа, у одређеном тренутку, може појачати тираж/минутажу и тиме допринети економском добитку.

Медији на Косову и Метохији још увек немају довољно капацитета да задовоље основне категорије објективног, актуелног и непристрасног новинарства, са неизоставним етичким

кодексом понашања. Недостатак примене стандарда професионалног новинарства, што подразумева на првом месту потврду података из више извора, континуирано и балансирано извештавање итд., утичу на „растреситост“ тла које је у основи конфликтног нерешеног питања. Такође, неизоставан је и додатни политички утицај, односно блискост медијског извештавања с интересима политичких структура и питањем власништва, те се и на тај начин врши одређени притисак на медијски садржај. У таквој ситуацији је јасно да се ради о економској интересној сфери, јер су приходи од рекламирања често испреплетани с политичким одлукама, а то је од велике важности за опстанак самог медија.

Није редак случај да се тенденциозно и намерно подмећу питања која су „сирова“ и недовољно истражена, како би се појачала реторика и интензивирала прозивка челника на политичкој сцени. Проблем корупције је увек актуелно питање, које поред политичке афере, повећава заинтересованост публике и тиме интензивније подрива међуетничке односе, који у том тренутку могу наизглед бити на задовољавајућем нивоу. Криминал представља врло осетљиву друштвену појаву којом се медији такође баве. Према кодексима радних тела која прате рад медија, новинарски извештаји морају занемарити личне, индивидуалне и политичке наклоности према учесницима догађаја, осим у ситуацији када је то важно за саму информацију. Сензационалистички приступ таквим контроверзама свакако изазива скоро у већини случајева искључиво негативан ефекат. С друге стране, овакав медијски приступ не наговештава кршење медијских правила, већ се представља као неопходност која је неминовна зарад истине коју од њих очекује јавност. Тада се поставља питање колика је моћ регулационих дифузних тела која би требало да брзо реагују и већ на почетку пласирања информације спрече могуће распламсавање новог конфликта.

Ширење дезинформација је посебно актуелно и појачано у периоду изборних кампања и непосредно по завршетку самог гласања. Због великог броја политичких активности у том периоду и жеље за новом и ексклузивном информацијом, а услед умањеног техничког и кадровског потенцијала и једностраности у извештавању, медији врло често прелазе границу пристрасности. С тим у вези треба бити обазрив јер управо такав сензационалистички медијски приступ контроверзним темама у време политичког превирања може изазвати неконтролисане немире. Томе доприноси и тешка економска ситуација на Косову и Метохији, која друштвене немире чини још извеснијим. Медијски императив је да буду тога свесни и да предузму све могуће радње у сфери њиховог пословања како би се обезбедио рационални утао разумевања конкретне конфликтне ситуације.

Перспективе и позиције с којих се може посматрати проблем (не)објективног медијског извештавања о конфликтним ситуацијама могу бити различите и анализа често показује другачије резултате. Не може се прецизно и са сигурношћу утврдити тенденција медија да са отвореном намером поспешују међуетнички конфликт. С друге стране, постоји велики број примера у којима медији, можда чак и намерно, користећи двосмислени начин извештавања, или пак ослањајући се на постојање семантичког шума због језичке баријере, користе прилику да подстакну развој и повећају интензитет конфликтне ситуације. С једне стране то показује немоћ

МАНИЋ, СТОЈАДИНОВИЋ: Објективност медијског извештавања у конфликтним ситуацијама

регулаторних тела да контролишу медијски садржај, презентацију и начин на који се пласира порука, док је с друге стране очигледно да медији показују недостатак професионалног приступа и кадровског потенцијала да озбиљно и на адекватан начин третирају конфликтну ситуацију. Када медијско извештавање постане ауторски принцип рада и када информације буду уоквирене у медијски садржај пласиран публици, може се говорити о озбиљној одговорности медија за поступке и последице извештавања. У ситуацијама када и регулаторна тела активно учествују и адекватно реагују на пласман проблематично постављене поруке, то није довољно да се предупреди могућа намера и активација конфликтног жаришта. Реакција регулаторног тела на медијски садржај је често закаснела у односу на штету коју је пласирана информација изазвала. Због тога је важна и здраворазумска савесност самог медија у припреми медијског садржаја, јер касније санкције могу бити неделотворне.

Не треба занемарити ни ситуацију када потпуно изостаје медијско извештавање о међуетничким питањима, које само по себи може изазвати, односно иницирати конфликтну ситуацију. У том случају погоршање може интензивирати језичка баријера, као и сам медијски садржај усмерен ка фаворизовању већинске етничке заједнице. Језичка баријера је од посебне важности, јер мањинске заједнице немају довољно средстава и других ресурса које би могле искористити с циљем да се и њихов глас чује и пројектује кроз медијски садржај. С друге стране, ни сами медији нису у завидној економској ситуацији да би ангаžовали преводиоце и тиме у одређеној мери допринели да информације које долазе из мањинских заједница буду део медијског садржаја. Такође, приметно је да су поруке веома често политички обојене, што у великој мери може бити иритантно за друге међуетничке заједнице. Због тога би медији требало да свој садржај концентришу на питања свакодневног (су)живота и проблема и на тај начин избегну могуће политикантске замке које су често иницијална каписла за међуетничке конфликте.

## МЕДИЈСКИ ДИСКУРС И СУОЧАВАЊЕ С ПРОШЛОШЋУ

Процес суочавања с прошлошћу се пролонгира, а извештавање о таквим темама бива ограничено велом „завере ћутања“ о злочинима и доминантном национализму. Пухало напомиње да националисти полазе од једне „за њих неспорне чињенице: човјечанство је природно подијељено на категорије/нације, а свака нација је обиљежана специфичним карактером и засебним идентитетом“ (Пухало, 2010, стр. 158). Медијска извештавања се скоро увек позиционирају на непомирљиве поларитете „наше“ и „њихово“, а када дође до могућег суђења, оно је најчешће с предзнаком етничке припадности оптуженог. Таква ситуација често изазива друштвено прећуткивање о прошлости. Због тога су институције, невладине организације и покрети који се залажу за интензивно суочавање с прошлошћу, изложени многобројним критикама и негативним прозивкама уз оптужбе да нема равномерног и равноправног реципроцитета. Такав начин перцепције конфликтних ситуација и медијског извештавања о њима покреће уздржаност јавности. Управо због тога Јусић истиче да нам је потребна теорија о етничким сукобима, „теорија дискурса, концептуализација представљања идентитета и етничких група у медијским текстовима;



потребно нам је објашњење везе између дискурса и моћи, разумевање односа између контекста и медијског дискурса, као и потпуно разумевање везе између масмедија и дискурса у конфликту, а и разумевање начина узајамног утицаја између медијског дискурса и конфликта“ (Јусић, 2008, стр. 41). Медији у том контексту морају бити опрезни, јер би у супротном, својим непрофесионалним извештавањем о конфликтним ситуацијама могли релативизовати питање етничке нетрпељивости и маргинализовати могућа решења.

Велики број новинских текстова о томе је штур и сувопаран, или с кратким и непотпуним извештајем. Дужи текстови, колумне, коментари и уводници могу се пронаћи у српским штампаним медијима. „Медијске пресуде“, без институционалне подршке, а с утицајем на јавност, постају саме по себи медијски догађај. Основне категорије или принципи заступљени у „слободном“ медијском извештавању могу се окарактерисати кроз неколико модалитета: релативизација носилаца одговорности и умањивање њихове кривице; потпуно одступање од контекста проблема; селективно враћање на прошлост и пребацивање кривице на ону другу страну; минимализација сопствене одговорности а истицање друге, при чему се минимализује свака чињеница о почињеном злочину, пројекцијом на дехуманизацију жртава.

С једне стране се у медијском извештавању може приметити отворена либерализација информисања, које је под сталним притиском, присмотром и политичким утицајем, док је с друге стране очигледно оснивање медија под велом партијског новинарства. Миљивојевић примећује да „померање првобитног теоријског фокуса са ’медијског текста’ на испитивање медијског доприноса у ’конструкцији свакодневног живота’ означило је ’политику сигнификације’ као главно подручје анализе“ (Миљивојевић, 2001, стр. 177). Све је интензивнија појава да медији зависе од политичких утицајних елита и сходно томе јавна сфера постаје сензационалистички сервис владајућих структура. Управо ту се може пронаћи нефилтрирани и несанкционисани медијски говор мржње, који без скривених намера позива на агресивно понашање и конфликтну ситуацију између етничких група. Мали је број оних медијских кућа које су професионално, разумно и рационално успеле да се супротставе том инертном таласу конфликтног медијског писања и израженом фанатичном национализму. Штета коју медији на овај начин изазивају је очигледна и чињенична, јер је очигледно приметна неспорна инструментализација медијске сфере с циљем политичких и интересних манипулација, као и некритички приступ неконтролисаној експанзији ратничког национализма. Због тога је идеологија, доминантно заступљена и освежена етнонационализмом, и те како медијски представљена као друштвена реалност. Сами медији, који на овај начин покушавају да осликају друштвену стварност, посустају пред сопственим наслеђем прошлости, оптерећени нетранспарентношћу финансирања и недостатком законских регулатива које би медијску сферу прецизно дефинисале.

Велика је улога новинара и језика којим се служе, а који до данас нису део професионалног пропитивања: Колико је баш таква писана реч утицала да се један живот утаси? Скоро сваки сличан догађај посматра се из перспективе случајног или спорадичног инцидента иако је у позадини јасно да се ради о исконском национализму, стварању мита вође уз подршку конформистичког еуфемизма, или је пак у питању непознавање професионалног кодекса новинарства.



Сензационалистички приступ извештавању активира пристрасност већег броја реципијената, а понављање већ читаних сценарија и виђених сценографија, инсистирање на стереотипу и баналности, афирмација афера и њихова експлоатација јесу централне категорије свакидашњег „професионалног“ новинарства.

## КА ЗАКЉУЧКУ

Медијско извештавање о конфликтним ситуацијама на простору Косова и Метохије ограничено је националистичком идеологијом, посебно у ситуацији када се припремају и најављују суђења за ратне злочине на овом подручју. Тада на проверу долази новинарска објективност и актуализација проблема, као и однос према злочину, потенцијалним починиоцима, а посебно у зависности од етничке припадности. Медији по неком неписаном правилу бирају позицију оптужених, потврђујући приступ одбране и указујући директно на невиност пре него што је предмет и дошао пред судије и процес институционално започео. Још у самом новинарском наслову и лиду штампаног медија потенцира се тон медијске анализе и пристрасности, те даље текст није ни потребно читати. У жеђи за већим тиражем, гледаношћу и слушаношћу, медији се не либе да своја извештавања конципирају с одређеним нивоом патетике како би се изазвао ефекат емпатије и тиме још неосуђени оптужени прогласили недужним. Медији тада заборављају на критички и аналитички приступ, проверу из више извора и објективно преношење чињеница, већ иду корак даље ка идолатрији, односно идолопоклонству, које даље постаје лични и индивидуални хероизам са преписаним заслугама које су само медијски изум.

Информације су претежно агенцијске, кратке и сажете, а прави контекст и опис се на заобилазан начин изостављају или ефемерно подвлаче. Новинари се ретко труде да се баве правим новинарским послом, а посебно истраживачким новинарством, те се конфликтне међуетничке ситуације скоро и не истражују и нема отворене и директне жеље да се јавности презентује и могући кривац, или барем нечија одговорност. Актуелна је политичка поштапалица, коју и медији пречесто користе, „преписујући“ је од политичара, да прошлост треба оставити и окренути се будућности. На тај начин политичари постају неактуелна тема медијских колумни и уводника, штитећи себе и друге од могућих прозивки јавности.

Процес суочавања с прошлошћу јесте дуготрајан друштвени процес у којем, осим јавности, морају учествовати и друге релевантне државне и невладине институције и инстанце. Основни начин да се оно потисне и потпуно пројектује на неке друге догађаје јесте друштвено порицање, а за то је неопходно активно учествовање јавности у перцепцији медијског садржаја. Управо такво порицање представља тихо и неприметно слагање с постојањем међуетничког конфликта. У том контексту Алкалај подвлачи да делови „мас-медија, изгледају као да су зачарани у односима значајних узајамних повластица, било да изгледа да је основа ТВ добити не само масован могућ светски публицитет већ, такође, и ауру легитимности коју због такве медијске пажње добијају у очима њихових симпатизера и припадника“ (Алкалај, 2011, стр. 350). Притом се не бирају средства и начини медијске манипулације, почев од лажи, прикривања, дезинформација,

преко искривљене слике, квазиидеолошког приступа, до политичког утицаја на садржај који се медијски презентује реципијентима, све с циљем да се та тема што пре заборави или занемари, појавом неког другог „горућег“ проблема. Уколико се у таквом контексту медиј уљуљка у при-тајени консензус о национализму као највишој и исконској друштвеној вредности, постаје главни носилац и преузима одговорност за сваку изговорену реч и мисао која доприноси развоју међуетничког конфликта.

Морамо прихватити чињеницу да медији креирају догађаје, при чему се јасно разликују „ударне“ теме (што би требало да представља сам догађај) и оне сензационалистичке (непостојање објективне информације, али уз велики интерес за објављивањем). Теме о којима се ћути јесу управо оне о којима се извештава минимално или уопште нису заступљене у медијском садржају. По правилу се онда избегава тематска и стручна анализа проблема, анулирана је могућност дебатне јавне расправе, укључивање саговорника из стручне јавности, те је потенцијал нових детаља сведен на минимум. Селекција догађаја, креирање садржаја, позиција коју медији заузимају приликом одабира, анализе и презентације садржаја, уз утицај доминантне и политичке идеологије владајуће и економске елите, с уплитањем иностраних интереса, указују на комплексност презентације иоле „неупадљивог“ догађаја, који деловањем ових фактора брзо прелази у међуетнички конфликт. Обликовање стварности на које медији утичу кроз презентацију медијског садржаја много је комплексније и захтевније него прикривање иза нетранспарентне флоскуле „објективног извештавања“, иза које се многи медији крију, па и онда када су очигледно пристрасни.

## ЛИТЕРАТУРА

- Алкалај, И. (2011). Медији и тероризам. *Војно дело* (стр. 349–357). Београд: Министарство одбране Републике Србије.
- Баровић, В. (2017). Извештавање електронских медија са поплава као професионални и кризни изазов 21. века. *Култура јолиса*, бр. 32, година XIV: 251–265.
- Јевтовић, З. Б. (2014). Сан о објективности – мит једне професије. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 44(2): 69–85.
- Јусић, Т. (2008). Медијски дискурс и политика етничког сукоба: југословенски случај, у Г. Ђерић (ур.). *Инијима јавности*, Београд: Фабрика књига.
- Манић, М. (2015). *Медији у глобалном друштву*. Београд: Факултет за дипломатију и безбедност.
- Миливојевић, С. (2001). Јавност и идеолошки ефекти медија. *Часопис за књижевност и културу, и друштвена питања Реч*, 64/10: 151–213.
- Пухало, С. (2010). *Спремност на помирење у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Friedrich Ebert Stiftung.

Sarcinelli, U. (2011). Партије и преношење политичких идеја: од партијске до медијске демократије?, у A. Zerfas, M. Радојковић (прир. и ур.). *Менаџмент политичке комуникације: основе и концепции* (стр. 160–201). Београд: Фондација „Конрад Аденауер“, Медијски програм Југоисточна Европа.

Стојадиновић, М. (2014). *Ноам Чомски и савремено друштво*. Београд: Институт за политичке студије.

Ćalović, D. i Jevtović, Z. (2011). Kriza demokracije u globalnom medijapolisu. *Filozofska istraživanja*, vol. 30, no. 4: 605–615.

Фонд за хуманитарно право. (2011). *Косовска књига памћења 1998–2000*. Београд.

---

MIHAJLO P. MANIĆ  
MIŠA M. STOJADINović

## OBJECTIVITY OF MEDIA REPORTING IN CONFLICT SITUATIONS

### SUMMARY

This paper analyzes the media approaches to conflicts and crisis areas. It is the fact that one-sided reporting, without analytic approach and with unverified information and suggestive sensationalism, can have a harmful effect. Therefore, it is important that media reporting must be objective and especially cautious in situations when they report in conflict areas. This assumes an obligation that media must have wider role than the one that is an integral part of their everyday engagement. This also assumes the existence of proactive media which unequivocally insists on the providing of clear, unbiased and current information about causes and consequences of conflicts on which they report. At the same time, with the professional media objectification, it is necessary to “reconcile” the various actors in conflicts with the offer of possible platform on which they can build conciliatory tones and on which they can define potential solutions. If media are unable to fulfil the basic role of their existence, and if they accelerate conflicts using excessive linguistic forms, they will greatly encourage confrontations and conflict situations, and at the same time they will cause irreversible damage to the communities in conflicts. Media often intentionally or unintentionally intensified conflicts with their nonanalytic approach to objective reporting, or with using politically incorrect terminology and underestimation of the situation in the name of sensationalistic reporting. In this way media encourage inadequate reporting not taking into account the fact that it is necessary to fulfil norms of sensitivity to conflicts, and also not taking into account characteristics of that particular situation. “Inexperienced” and irresponsible media very often cross that line which leads to the escalation of conflicts and which makes search for peacefully solutions impossible.

**KEYWORDS:** media, conflicts, reporting, media objectification.

ZORAN D. MATEVSKI<sup>1</sup>

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Skopje, Republic of Macedonia

DUSHKA N. MATEVSKA<sup>2</sup>

University "Euro-Balkan" in Skopje

Faculty for the Study of South East Europe, Republic of Macedonia

## RELIGIOUS CONFLICTS AND DIALOGUE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA: PAST CHALLENGES AND FUTURE POSSIBILITIES IN THE GLOBAL SOCIETY

---

**ABSTRACT:** Sociologically interpreted, tolerance is patience, accepting the other people's beliefs, allowing the validity of principles which do not belong to oneself, and yet they have to be recognized in the spirit of civil rights and freedoms. Tolerance is an accepted deviation from one's own beliefs. Interreligious tolerance may be the most difficult task especially of the present. To accept something we are unfamiliar with, something which deviates from our tradition, customs and habits, is indeed a challenge. Of course, if it does not develop into religious fanaticism and extremism. Certain organizations or groups which are directed against the peace process in R. Macedonia and other regions in the world, continue to use terrorist tactics and methods in an attempt to destabilize the delicate balance of peace. Religion is able to mobilize social groups that strive for power and influence in the globalized society where they feel marginalized or consider the globalized society as some kind of threat. This is the reason why identity crisis makes religious fundamentalism the most prevalent and most controversial ideology of modern time. Interestingly, despite the fact that Christianity and Islam are essentially similar to one another, being derived from a common ancient basis in Judaism and all preaching peace as an ideal, R. Macedonia and the Balkans have always been considered among the most conflicting regions in Europe. These religions are also very collectivistic. Connections with them easily become a sign of political or national loyalty.

**KEYWORDS:** religious conflicts, religious tolerance, Christianity, Islam.

---

### INTRODUCTION

One of the key questions asked in modern sociology of religion is: what is the crucial role of religion when conflicts between civilizations, ethnic groups, classes, genders, sects or peer groups wash up

---

<sup>1</sup> zmatevski@fzf.ukim.edu.mk

<sup>2</sup> dmatevska@hotmail.com

on the surface of the societal sphere? How do individuals or religious groups ignite these conflicts? How and how much do they contribute to the creation of conditions where cooperation between opposing individuals and societal groups is possible?

Peter Beyer (2007) believes that globalization will not lead to the downfall of religion, but it will limit its influence. According to him, religion isn't an integral part of the possible subsystems such as global economy, political systems and science anymore. However, religion remains an important link in a system of communication between believers and can influence world events to a certain extent, but it will not shape them directly. Samuel Huntington (1996) believes that religion has a more important role in the modern world. Although he does not use the term globalization, he discusses the same problem as theorists of globalizations do. For example, he claims that the world is becoming smaller. The interaction between peoples and large world civilization is becoming stronger. He believes, just as other theorists of globalization that the increased intensity of contacts between different groups can sometimes result in highlighting the differences, instead of bringing the groups closer. He thinks that value systems in different civilizations are in irreconcilable opposition. According to Huntington's theory, groups are civilizations, not national states and religions. On the other hand, a close relationship between religion and civilization exists.

In that sense, if we want to actualize Huntington, we can highlight the fact that close proximity increases the possibility of conflict. That is why conflicts often arise at the borders between civilizations, for example, the conflicts that arose in territories of the second Yugoslavia where Orthodox Christianity, Catholicism and Islam meet. On the other hand, the Middle East is where conflicts between Islam, Judaism and Western Christianity arise.

### **SOCIETAL CHARACTERISTICS OF R. MACEDONIA AND THE BALKANS**

To better understand this, it is important to understand the cultural characteristics of R. Macedonia and the Balkan region. Historically speaking, the Balkan region, where sovereign countries were formed, is still burdened by an authoritarian political culture. This leaves its mark on all political and religious events and relationships. This could be because of the strong and lasting dominance of foreign powers and empires (such as the Ottoman and Austro-Hungarian empires). After the fall of communism, the people started living in a space where authoritarian and democratic political culture clashed. According to Mirko Blagojević (2005) the result of this clash affects how religious and ethnic conflicts unfold. The parallel existence of elements from authoritarian and democratic political culture is exceptionally important for the genesis of these conflicts. The republics of former Yugoslavia are heterogenous in an ethnic, religious and cultural sense. The religious element of this heterogeneity, which is deeply rooted and has a tradition, should not be underestimated. Namely, the idea to rely on the elements of authoritarian action is intrinsic in the tradition of all three religions present in the region.

The Balkan region has always been among the regions with the most conflicts in the world. This results from the essence of religion, especially the large monotheistic religions originating from the Abrahamic tradition, which are intolerant. They have strong unchanging views on the world, a strict code of

ethics and draw a clear line between believers and nonbelievers. Their dogmas are given by God and are eternally true. They cannot be subject to negotiation, compromise or change. When such groups meet, it is inevitable that they will declare each other as unbelievers, heretics and apostates. They are unable to acknowledge their share in understanding the truth. Why? Because if they do such a thing, they will throw doubt on their dogmas. These conflicts must end in alienation and conflict. These religions are also inherently collectivist. They claim that their believers create a special morally superior community. Links with them easily become a sign of ethnic and political loyalty. The greatest danger lies in the link between nation and religion. Especially, if Abrahamic religions become factors in politics, because with their uncompromising attitude, they lead to a constant conflict with religious others.

### RELIGIOUS SITUATION IN R. MACEDONIA

After the initial euphoria from gaining independence and the first years of the development of democracy, the young Macedonian state quickly fell into economic, political and ethnic crises. This was followed by theft of societal capital in the so called 'transitional period' that lasts to this day. This period was characterized by political crises caused by the large influx of nationalistic feelings and the rise of ethnocentrism in some ethnic groups in R. Macedonia. The conflict of 2001 was a result of this. The abovementioned crises caused a feeling of uncertainty and fear in Macedonian citizens. The crisis affecting the basis of society and the entire societal pyramid, badly affected the spiritual peace of the individual who turned back to his own religion and its forgotten values. Societal changes, especially the larger ones (such as dynamic societal turmoil), affected the nature and the consequences of the link between society and religion in R. Macedonia. This is why it is important to determine how large societal changes in Macedonia, as a post socialist country, affect religion, religiosity and the church, and what the consequences of the impact of the religious complex on societal changes are (global as well as microsocial).

Now we ask the crucial question: did religious changes that appeared on the scene at the end of the 1980s and 1990s, lead to religious restoration and the return of the holy and sacral as a dominant process? If we want to make a small historical retrospective, then we can ascertain that Macedonians have accepted Orthodox Christianity early in their history, wherein Orthodox Christianity is closely linked with Macedonian people. Religion maintains the spirit of national identification and importance, playing the most important role in cohesion and integration, especially during the reign of the Ottoman Empire.

Orthodox Christianity is often (in the context of the 'protestant thesis' of Max Webber) connected to the fact that eastern Orthodox countries are always lagging politically and economically behind western Protestant countries. Also, Macedonia under Tito's Yugoslavia embarked on a socialist project that didn't leave much room for public expression of religiosity and the free practice of religion, and the church that the state legally separates from itself, is in fact positioned on 'that' side of official society. The socialist state first nationalized church property which greatly reduced the economic power of the

Macedonian Orthodox Church and then undertook a string of activities that lead to its minimization and marginalization.

However, we must emphasize the fact that the 'Yugoslavian case' is completely different from other countries with real socialism and communism (The Soviet Union, Romania, Albania, Bulgaria etc.). Some facts need to be emphasized in addition to this. During WWII the first resistance fighting organizations had priests among their ranks. Also, during this period, called the dark communist period by the church, the Archbishopric of Ohrid was renewed as an independent Macedonian church. In 1967, the independence of the Macedonian Orthodox Church was pronounced as a successor of the Ohrid Archbishopric. In this period of the Socialist Republic of Macedonia under SFRY not only are churches not closed, destroyed or used for other uses, but substantial resources for the renewal and improvement of the churches are given. This originates from the fact that the state started considering the church as a cultural heritage, which is important for the preservation of the traditional values of the Macedonian people.

The process of atheization is a feature of socialist times. This leads to the decrease of the declared and true believers. Processes, which eroded religious practice, desolated the dogmatic contents of faith and decreased the influence of religion and religiosity in peoples' everyday lives, took place at the same time. However, during this time, certain parts of the population practiced religious rituals that were connected to Macedonian cultural tradition and customs. This supports the fact that religiosity was a feature of certain marginalized groups (agriculture workers and blue-collar workers).

After the downfall of socialism and the independence of R. Macedonia in 1991, religiosity and the entire church complex gained importance. Some authors call this process the revitalization of religion, while others call it a return to the sacred or the deep crisis of secularization or the desecularization of Macedonian society. At the beginning, this process revitalized religion and religiosity, as a political and nationalistic phenomenon not in the frame of the universal, but in the frame of the local and the ethnocentric. Robert Merton (1968) believes that religion linked with the local has a manifested and latent function. The manifested function is present in religiosity as a cognitive and emotional relationship with God. The latent function is in the defense of the cultural and national identity with different features of protectiveness, integrativity and homogenization. The endangering of national and religious groups in a pluralistic and confessional society such as R. Macedonia strengthened the processes of ethnoreligious mobilization in MOC, IRC and other religious organizations in R. Macedonia.

The crucial feature of the revitalization of religion in R. Macedonia is the fact that it didn't increase the percentage of convinced believers, but it drastically increased the number of traditional believers. In R. Macedonia, convinced believers represent 20% of the total number of believers. Finding a cross, church calendar or cresset isn't an indicator of faith, because these objects are kept more as souvenirs (memories), than as religious symbols. If the fact that Macedonians are pious is emphasized somewhere (this is mostly done by a theologian), then the fact that this piety isn't deeply rooted in individual souls, nor the collective consciousness, or theological culture is purposely kept silent. If that was true, there would not be such a high percentage of indifferent believers, agnostics, atheists as well as



those who are linked with old impious and pre-Christian cults such as pagan rituals and customs. A part of the Macedonian believers believes in god, but are at the same time preoccupied with elements of superstition.

The church shouldn't be boastful about the fact, that statistically speaking, there are more people in churches and other sacral buildings today, that rituals are practiced more frequently, that religious studies are introduced in schools, etc. We should always ask ourselves what kind of religiosity we are revitalizing. Because, if at one time we had apparent atheists, today we would have apparent believers. Nonka Bogomilova (2004) speaks of belonging without believing, a phenomenon that is especially important for communist and statistic societies. This phenomenon is especially present in Macedonia, because many Macedonians think of religiosity as the practice of a ritual, without basic knowledge of Christianity. Church officials should advocate for true religiosity and should stop ideologization and compromising with earthly interests.

#### RELIGIOUS CONFLICTS AND DIALOGUE IN R. MACEDONIA

In R. Macedonia, the problem is more complicated when misunderstandings and clashes appear in each of the religious and ethnic communities. For example, the Macedonian and Albanian ethnic groups are closed groups. In them, misunderstanding of economic, social, political or cultural nature appears that it can be resolved in the community. Then people look for a scapegoat responsible for their problems. Who might that be? It is always a member of another ethnic group within close proximity to yours. In this way, the real reasons for societal crisis of your own ethnic group are covered up and the attentions of the members of the ethnic group are averted from the people actually responsible for the societal issues. This is why the idea that the person who cannot participate in a dialogue with members from his own faith is even less able to participate in a dialogue with members from a different faith, is accepted. In this sense, Durkheim's sociological thesis can be applied today. To paraphrase: if there is a negative and destructive energy that can disintegrate a community, then this energy is directed towards the neighboring community. In this way 'my community' is free from inner conflicts.

For example, in its basis R. Macedonia is a country burdened by its past. This is the fate of all small countries who once tried to be great. Here two kingdoms of heaven meet: the Christian and Muslim kingdom of heaven. It is also a melting pot of two great cultures and civilizations: Orthodox Christian culture and the Byzantine civilization on one hand and Muslim culture and civilization on the other. Can we expect a clash of civilizations on this small plot of land, or will multiculturalism reign supreme? When we discuss this, we cannot forget the fact that R. Macedonia is a part of the greater Western Balkan region which is a region burdened by everything we mentioned before. It is a place of religious, cultural, ethnic, societal and ideological heterogeneity. This is why misunderstandings and occasional conflicts of a political, ethnic, religious, cultural, historical, ideological and psychological character occur.

Today, radical Islam is the favorite tactic of radical fundamentalist groups, dedicated to the destruction of their religious and political opponents. Certain organizations and groups continue to en-

gage in terrorist tactics and method to destabilize the delicate 'balance of peace' in regions as the Balkans and the Middle East, hampering peace processes in the most neuralgic regions in the world.

With the revitalization of religion in the Western Balkan region after the fall of communism, especially with the revitalization of Islam, the way of preaching Islam changes. Unlike before, when the Islam preached in this region was accepting modern world views (especially secularization), now it changes its attitude. Miroljub Jevtić (Мирољуб Јевтић, 2009) rightly states that this change in attitude was firstly propagated by the leader of the largest Islamic community in the Balkans – the Islamic religious community of SFRY, Grand Mufti, Jakub Selimovski who in the magazine of the Bosnian IRC on November 15, 1991 stated: "From a religious aspect, the fact that regions where Muslims make up the majority or 100% of the population are organizing their society on the basis of Islam shouldn't irritate anyone. This is the case because Islam has principles governing the sociopolitical, economic, social and financial system".

This attitude shows the commitment of the religious leader to create a Muslim state governed by Muslim principles, where no Muslims will have limited rights. Considering the fact that the majority of Albanians living in former Yugoslavia are Muslims (more than 90%), many theorists believe that the West Balkan region is going to be where a process of Albanization, not Islamization will take place. Jevtić (Јевтић, 2009) believes that if the current birth rates stay the same, in 70 years Albanians are going to make up 60% of the population in former Yugoslavia. This means that countries such as Serbia, Montenegro and Macedonia are going to be a new Albania.

The tendency to preach Islam with fundamental elements is present in Macedonian society and this form of Islam is greatly accepted by the Albanian population. According to the sources we have access to around 80 ethnic Albanians in R. Macedonia who were theologically educated in countries which practice the fundamentalist, radical Islam. Unlike 2010, when the Islamic body led a battle of domination for greater influence on how they will preach and practice Islam in Macedonia and who will run the IRC, today all theologists labelled as radical Islamists and Wahhabis by the IRC are integrated into this religious institution. Today, all theologists educated in Saudi and Turkish universities are employed by the IRC as priests, hatibs, librarians and teachers of Religion and Ethics (Religious Science) in public schools. For these activities the IRC receives financial aid from many Macedonian Muslim NGOs, which dictate the direction in which members of the IRC will teach and preach in religious buildings and public schools.

Preaching this type of Islam containing a large dose of political impurities can ignite nationalism in Albanian believers, convince them that they are marginalized in Macedonian society and mobilize them to act. This form of nationalism with chauvinistic elements is already noticeable in the Albanian ethnic group in R. Macedonia.

In environments where Albanians make up the majority (Northwestern and Western Macedonia), a disrespect of the rule of law and state symbols (burning the Macedonian flag, placing only the Albanian flag in front of state institutions, Albanian mayors 'forgetting' to place state flags during national holidays) as well as 'ethnically cleansing', the Macedonians employed in the local government,

are noticed. If we add to this the demographic growth of Albanians (the highest growth in relation to other ethnic groups in Europe) and the similar problems Serbians in Kosovo faced in the 1970s, we can conclude that these events aren't random and linked to a well-established agenda and strategy.

Because of all this, it is important to implement the process of religious tolerance and dialogue in R. Macedonia. Sociologically, tolerance is a patience of the beliefs and principles of others for the benefit of freedom and public opinion. If we consider tolerance to be a readiness to accept and allow religious belief and the practice of religion opposite to your own, then we have a difficult task ahead of us. Jesus Christ said: "I am the Alpha and Omega, the First and Last, the Beginning and the End", while in the Quran: "To Allah the one true faith is Islam". In this context Judaism does not acknowledge Christianity or Islam and Christianity does not acknowledge Islam. The most recent monotheistic religion acknowledges the other two, from its own point of view. According to them, the Torah, the New Testament and the Quran are one divine phenomenon, which appeared in different time periods, depending on when human kind could understand these messages. The Orthodox churches believe that theirs is the only truth, while other religions present a wrong idea of religious events in the past, present and future. This is in line with the spirit of Orthodox Christianity, which does not leave space for other dogmatic truths.

Christianity and Islam are collectivist religions. They claim that their believers create special morally superior communities. Links with them easily become a sign of political and national loyalty. Their greatest similarity comes from the link between nation and religion. If the Abrahamic religions become a factor in politics, because of their uncompromising beliefs, conflicts with the religious other will arise. But Christianity and Islam are a part of the Eastern religions that do not exclude each other. Judaism, Christianity and Islam have different names for the same God. This is probably done to differ the religions from another, but they also allow people, from three religions, to pray and confess their sins in their temples.

The best breeding ground for ethnic and religious tolerance, as well as the ideas of ecumenism and neoecumenism, is civic society. That is a supranational society where the basic gauge is citizenship. In such a society basic human values are generalized. This generalization leads to the creation of universal human rights and values, leading to the downfall of the norms based on religions and customs. These universal values have a broader application than the values of individual ethnic communities. Just like there is a separation of church and state, the civic could be separated from the ethnic.

## CONCLUSION

The global economy and the global political system help very little in the affirmation of the individual's ethnic religious or ethnic identity. Identities are more and more relativized, which leads people with a missing sense of identity. This leads to a crisis of identity in individuals and societal groups. Religion can help people resolve this problem. However, religion can be abused in an attempt to prove superiority to other individuals or societal groups. Religion can also mobilize groups to attempt to

increase their power and influence in a globalized society where they feel marginalized or believe that globalized society represents a threat to them.

This is why religious fundamentalism, the current most controversial ideology of our time, is created as a consequence of a crisis in identity. The claim of the universalistic religions that the world is created by a single God, leads us to the conclusion that religion is one of the most important driving forces in globalization. Christianity and Islam, because of their own missionary work, prove to be the most efficient globalization forces. This is most explicitly pronounced in Islam. The worldly purpose of Islam is to establish a community of believers where the practices laid down in the Quran will be followed to the letter of the law and in the militant version will be engaged in a Holy War against the unbelievers. Considering then rapid demographic growth of Muslims, Islam can become the religion of globalization. However, fundamentalism is only a response to the challenges of globalization. The Balkan Peninsula is a place with Christianity, Islam and Judaism. It is interesting to note that despite the fact that all of these religions are close to each other, originating from a shared ancient basis in Judaism, which preachers consider as an ideal, the Balkan region has always been one of the regions with the highest frequency of conflicts in the world.

In this context, it is interesting to find the answer to the question if the IRC and MOC-OA calm or ignite ethnic problems and misunderstandings in the post conflict period. Because of the fact that they are separated from the state, they cannot be solely responsible for all problems between ethnic groups in R. Macedonia. This is also the fault of the state and the actions of its political parties. We will be able to answer this question when a thorough analysis of all statements of religious leaders on the events in R. Macedonia in the last 20 years, including the 2001 conflict, is performed. Then we will be able to see how different their speeches are to the religious teachings of peace and ecumenism. In any case, these religious organizations cannot be directly responsible for the ethnic clashes and problems, because both of them are not a part of the main societal track. They do not affect public life and public opinion in a way the state and its political elite does with the use of mass media.

## REFERENCES

- Armstrong K. (2007). *Bitka za Boga*. Sarajevo: Sihanpašić.
- Beyer, P. (1994). *Religion and Globalization*. New Bury Park, CA: Sage.
- Beyer, P. (2006). *Religions in Global Society*. London: Routledge.
- Blagojević, M. (2005). *Religija i crkva u transformacijama društva*. Beograd: Institut za filozofsku i društvenu teoriju.
- Bogomilova, N. (2004). Reflections on the contemporary religious "Revival": Religion, Secularization, Globalization. *Religion in the Eastern Europe*, vol. XXIV, N.4
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

Јевтић, М. (2009). *Политикологија религије*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.

Јевтић, М. (2012). *Проблеми политикологије религије*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.

Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Simon and Schuster.

Monahan, S., Mirola, W. & Emerson, M. (1916). *Sociology of Religion*. Abington Oxford: Routledge.

---

ЗОРАН Д. МАТЕВСКИ  
ДУШКА Н. МАТЕВСКА

## РЕЛИГИСКИТЕ КОНФЛИКТИ И ДИЈАЛОГ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА: МИНАТИ ПРЕДИЗВИЦИ И ИДНИ МОЖНОСТИ ВО ГЛОБАЛНОТО ОПШТЕСТВО

### РЕЗИМЕ

Социолошки интерпретирано толеранцијата претставува трпение и прифаќање на религиските верувања на другите, притоа овозможувајќи ја валидноста на религиските принципи кои не се својствени на сопствените. Сето тоа се препознава во духот на граѓанските права и слободи. Толеранцијата е прифатено отстапување од сопствените верувања. Интер-религиската толеранција може да биде една од најтешките предизвици на денешницата. Предизвик е да се прифатат луѓе кои имаат различни традиции, обичаи и навики од сопствените. Се разбира доколку општеството не се справи со тој предизвик може да се развијат односи кои водат кон религиски фанатизам и екстремизам. Одредени организации и групи кои работат против мировните процеси во Р. Македонија и другите региони во светот, користат одредени терористички тактики и методи во обид да го дестабилизираат деликатниот баланс на мирот. Преку религијата се мобилизираат оние општествени групи кои се чувствуваат маргинализирани во глобалното општество, барајќи на тој начин поголема сила и влијание. Кризата на идентитетот е веројатно најголемата причина која го прави религискиот фундаментализам најконтраверзна политичка идеологија на модерното време. Р. Македонија и Балканскиот регион се третираат како најконфликтни региони во Европа, и покрај тоа што Христијанството и Исламот како религии кои имаат заедничка основа во Јудаизмот, го проповедаат мирот како идеал. Ова се во основа колективистички религии. Блискоста кон овие две религии ги води луѓето кон политичка и етничка лојалност.

**Клучни зборови:** религиски конфликти, религиска толеранција, христијанство, ислам.

СЛОБОДАН М. МИЛАДИНОВИЋ<sup>1</sup>  
 Универзитет у Београду,  
 Факултет организационих наука

## РАДИКАЛИЗАЦИЈА ГЛОБАЛНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ – ОТВОРЕНО ПИТАЊЕ<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** Савремени тренутак је обележен бурним одвијањем многих друштвених процеса. За потребе овог рада биће издвојена два кључна глобална процеса: убрзан научно-технолошки развој и убрзан популациони раст. Једна од последица спреге ова два процеса јесте непрестано увећање квантитета и квалитета производње, с једне, и стално искључивање људског рада из производног и радног процеса, с друге стране. Резултат тога је, између осталог, нарастање друштвених неједнакости, које се виде као неједнакости прихода, тј. подела на богате и сиромашне, који се међусобно све више удаљавају, те нарастање групација које показују неке класне карактеристике, а које се налазе ван официјелне структуре друштва: маргиналне класе (*underclass*), којој припадају дуторочно незапослени, и прекаријата, којем припадају сви они који успевају да дођу до повремених и привремених радних ангажмана, али не и до релативно трајног запослења. Реч је о групама које имају класне карактеристике, али се само условно могу сматрати класама. Главна класна карактеристика им је њихова растућа бројност. Маргиналној класи, међутим, недостаје дефинисана класна свест и спремност на друштвени ангажман, а прекаријату недостаје социјална хомогеност. Сада се поставља питање како превазићи проблем глобалних друштвених неједнакости. На то питање има више одговора: скраћивање радног дана, дистрибутивна и редистрибутивна правда итд. Богати морају схватити да гомилање неједнакости отвара простор за глобалне сукобе свих профила. То значи да је потребно покренути глобалну акцију за решавање проблема, а она није могућа све док је свет подељен по различитим основама и економски неравномерно развијен.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** друштвене неједнакости, маргинална класа, прекаријат, друштвени развој.

### УВОД

Друштвене неједнакости представљају универзалну појаву и оне постоје у свим друштвима. Под овим појмом углавном подразумевамо разлике у приступу различитим материјалним и нематеријалним ресурсима унутар једног друштва или између различитих друштава. Такве

<sup>1</sup> miladinovic@fon.rs

<sup>2</sup> Рад је урађен у оквиру пројекта „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

неједнакости обично одржавају носиоци друштвене моћи посредством контроле над кључним институцијама и различитим друштвеним процесима. Њих је, дакле, могуће пратити на различитим нивоима и оне се могу манифестовати као разлике у материјалном богатству, специфичном друштвеном угледу, друштвеној моћи, образовању, статусима, раду, друштвеним институцијама, те јавним сервисима и осталим материјалним и нематеријалним ресурсима који имају значај за појединце и друштво. У овом раду ће посебна пажња бити посвећена појави великих депривилегованих статусних целина, као што су маргинална класа и прекаријат, а циљ овог рада јесте да се укаже на социјални контекст који покреће глобалне неједнакости, затим разматрање поменутих друштвених оквира посредством којих се глобалне неједнакости манифестују и на крају указивање на могуће правце њиховог превазилажења.

### СОЦИЈАЛНИ КОНТЕКСТ РАДИКАЛИЗАЦИЈЕ ДРУШТВЕНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ

Друштвене неједнакости су производ низа друштвених процеса, али за потребе овог рада биће издвојена два кључна, која су омогућила крупне промене у друштвеној структури: убрзан научно-технолошки развој и енорман популациони раст. Кључни допринос овом проблему који произлази из научно-технолошког развоја огледа се у увећању квантитета и квалитета материјалне производње и смањивању потребе за живим радом у производном процесу, док, с друге стране, буран популациони раст води умножавању броја људи за које нема довољно места у производном и радном процесу. У крајњој линији, оба процеса воде променама у структури рада и радне снаге.

**Табела:** Динамика популационог раста (у милионима)<sup>3</sup>

Година	Број	Година	Број	Година	Број	Година	Број
-5000	5	1000	265	1900	1.625	2000	6.090,32
-3000	14	1500	425	1950	2.516	2010	6.866,33
-1000	50	1600	545	1970	3.693,37	2014	7.178,72
1	170	1700	610	1980	4.450,44	2015	7.349,00
600	200	1800	900	1990	5.333,52		

Подаци из табеле указују на то да од XVI века долази, у почетку до лаганог, а касније, посебно током XX века, до убрзаног увећавања броја становника на Земљи. Само у последњем столећу становништво је увећано четири пута. Дакле, ако ово повежемо са динамиком техничко-технолошког развоја и популационог раста, постаје очигледно да огроман и стално растући број људи непрестано бива избациван из радног процеса, чиме му се угрожава елементарна физичка егзистенција.

<sup>3</sup> Извор: Kremer, 1993; USCB, 2012.



Да би се боље разумео значај енормног популационог раста, добро је подсетити се „велике куге“ (*Big Plague*), која је у периоду 1346–1350. десетковала становништво Европе. Процењује се да је тада од куге умрло око 75 милиона становника Старог континента. Наравно, резултати куге нису били уједначени у свим областима: негде епидемија једва да се осетила, док је у неким областима умрло чак 90% становништва. Овде је илустративан пример Енглеске, у којој је умрло око две трећине становника. Међутим, по завршетку епидемије, примећене су и неке позитивне промене, а међу њима сигурно да треба посебно нагласити смањење сиромаштва, готово искорењену незапосленост, повећање цене рада и побољшање економског положаја већине становника, из чега је следило и нарастање средње класе, али такође и слабење феудалног друштвено-економског система и освајање грађанских и политичких права. Све је ово било последица чињенице да куга није била социјално селективна, те да су од њених последица умирли припадници свих друштвених класа. Практично, сваки преживели је имао неког умрлог рођака од кога је могао да наследи комад земље или цело имање, кућу, радионицу или алат којим је могао да отпочне свој посао. Закон понуде и тражње је учинио своје на пољу регулисања износа надница. Дакле, једно велико зло је, између осталог, резултирало и низом добрих резултата (Egebrecht, 1987; Kulisher, 1957).

Чини се да се сада дешавају обрнути процеси. Услед убрзаног популационог раста се увећавају друштвене неједнакости, које су последица повећане конкуренције на тржишту рада. Овде се поставља питање који се то процеси одвијају.

Ово изазива промене у сфери рада. На првом месту, то је пораст незапослености, која постаје видљива чак и у условима експлозивног економског раста. Још 1930. године Ј. М. Кејнс (Keynes, 1961, стр. 364) изашао је с тезом да ће време које наступа изнедрити нови облик незапослености, који је назвао технолошка незапосленост. Под њом је подразумевао управо незапосленост коју производи нова технологија, избацивањем живог људског рада из радног и производног процеса. До тада је научно-технички развој углавном избацивао неквалификовани и физички рад, а с научно-технолошким развојем се избацује чак и високостручан рад. Увођење рачунарских технологија је овај процес радикализовало, тако да сада увећавање незапослености видимо чак и у условима експанзивног привредног раста. Ово, између осталог, води нарастању две групације с класним карактеристикама – маргиналне класе и прекаријата.

И маргинална класа и прекаријат се могу посматрати као продукт садејства технолошке незапослености и енормног популационог раста, што је проузроковало чињеницу да се савремено радништво сада дели на стабилно језгро радничке класе, које је регуларно запослено и које ужива све привилегије из регуларног радног односа, а које с временом постаје све мање, и на периферију секундарних радника који се краткорочно ангажују и отпуштају да би се задовољиле флукутирајуће потребе тржишта рада (Giddens, 1973). Управо секундарни радници због свог неповољног тржишног положаја постају база из које се стварају ове две групације које одликује вишеструко неповољан социјални положај.

Ако се осврнемо на историјски развој облика запослености у индустријском друштву, можемо приметити да је прва фаза индустријализације била обележена класичним индустријским радом, чији је носилац био пролетаријат, чији је рад био плаћен по комаду производа или времену проведеном на раду. Овај облик рада је био доминантан све до краја XIX века и био је обележен углавном лошим условима рада, slabим зарадама и високим нивоом експлоатације. Двадесети век је био обележен успоном образовања и формирањем различитих друштвених слојева који су своју егзистенцију обезбеђивали на бази плаћеног рада у зависности од његове сложености и одговорности. Носиоце тог рада називамо салиријат. То су сви они који имају релативно стабилан посао и загарантовану редовну зараду (Puljiz, 2009, стр. 2–7).

Током седамдесетих година XX века десио се низ промена које су условиле радикализацију друштвених неједнакости. Међу њима свакако посебно место имају распад социјалистичког блока, технолошка модернизација која се примарно препознаје кроз развој информационо-комуникационих технологија, али и кроз пад цена прекоокеанског транспорта, успон неолиберализма, који је покренуо сеобе капитала, а пре свега производње, али и услужних делатности, из развијених земаља у земље у развоју. Кључни подстицај за то су биле релативно ниске цене рада у земаљама у развоју у односу на оне које су биле присутне у развијеним земаљама. Компаније које су некада биле америчке или западноевропске, сада постају мултинационалне, са експозитурама у великом броју земаља. У овом периоду се интензивирају и међународне миграције са сиромашног југа и истока на богати север и запад. У оваквим условима деловање закона понуде и тражње утиче на то да се, под притиском популационог раста и повећане понуде радне снаге, тенденцијски смањује цена и погоршавају услови рада.

У овим околностима се дешава парадокс развоја. Претходни период, још од XIX века, био је обележен напретком у квалитету рада и живота генерација радничке класе, као и јачањем грађанских права и слобода. Овај процес је био на свом врхунцу током шездесетих и седамдесетих година прошлог века. У међувремену је наступио друштвени суноврат, за кратко време су многи од ових резултата видно деградирали.

Одговор на ово била је флексибилизација рада и радних односа, која се може видети у различитим облицима: кроз флексибилизацију радног времена, запошљавање на привременим и повременим пословима на одређено време, рад од куће, хонорарни рад, рад по пројекту, самозапосленост итд. Поставља се питање у чему се огледа друштвени значај флексибилизације рада.

Гледано из угла организатора производње, тј. власника капитала и професионалног менаџмента, флексибилизација је велика шанса да се смање трошкови функционисања предузећа. Бурдије примећује да прекаризација (он користи назив прекаритет за оне који су подложни прекаризацији) није природан процес, већ да је ствар политичке воље (Bourdieu, 1999, стр. 94–103). Реч је о томе да претходно поменути организатори производње намерно користе несигурност коју је изазвала повећана конкуренција међу радницима да би, ради екстремне економске рационалности, флексибилизovali рад и радно време и тиме смањили трошкове који их

прате. Ово прати детериторијализација, или, како је Бурдије назива, делокализација предузећа и његово постепено преобликовање у предузеће-мрежу које се артикулише на континенталном или планетарном нивоу. Последица тога је јачање мобилности капитала и његово усмеравање ка локалитетима са што је могуће нижом ценом рада, чиме се само радикализује глобална конкуренција међу радницима, али и потенцијално угрожава социјална позиција радништва и генерално запослених на глобалном нивоу. У првом реду, флуидно и флексибилно запошљавање омогућава, задржавањем искључиво оних који су у датом моменту неопходни за одржавање текућег процеса рада, смањивање трошкова радне снаге, што компанијама, у крајњој линији, омогућава бољу конкурентску позицију на глобалном тржишту.

Гледано из угла најамног радништва, последица флуидног и флексибилног запошљавања јесте да и само радништво постаје флуидно и флексибилно, а самим тим и социјално хетерогено. У флуидности се губи везивно ткиво између запослених. Незапослене и прекарне раднике, сматра Бурдије, није уопште могуће организовати, из простог разлога што је неутралисана њихова способност да себе замисле у будућности, чиме се гаси и могућност сваког њиховог рационалног понашања.

Некада је појам запослености могао да се односи на неодређено дуг временски период. Данас, у условима флексибилизације, он се односи на серију неповезаних послова. У досадашњој пракси било је могуће организовати се на бази сталног запослења (кроз синдикате, радничке партије и покрете и сличне облике организовања). Оно је запосленима нудило макар и физиолошки минимум гаранција и сигурности нужних да би се могли повезати око неког рационалног интереса (економског, политичког или неког другог). Синдикати су управо били организације чији је основни циљ да се боре за остваривање интереса масе стално запослених радника. Класичан индустријски пролетаријат је успео да на бази масовности и организованости постигне ударну снагу којом је, дуготом и мукотрпном борбом, издејствовао низ радних права.

Данас смо сведоци глобалног опадања утицаја синдиката, смањивања њиховог чланства и постепеног губљења утицаја запослених како на карактер односа на радном месту, тако и у друштву. Класични пролетаријат је у развијеним земљама готово уташен, преселио се у земље Трећег света. Саларијат постепено нестаје, претапајући се у прекаријат, а овај, због природе свог бића, готово да нема никакву снагу. Флексибилизирани радници губе било какав интерес за међусобно организовање и повезивање. Њихов недоречен социјални статус више не представља довољно јаку мотивацију нити адекватну основу за било које озбиљније повезивање по основу запослености. Практично, запосленост у многим срединама све више постаје привремено стање између два периода незапослености. Не треба заборавити да неке неразвијене и земље у развоју готово да и не знају за институт сталног запослења или права по основу рада.

Оваква ситуација погодује развоју глобалних друштвених неједнакости, које су до краја седамдесетих година држане под каквом-таквом контролом. Друштвене неједнакости се могу разматрати по великом броју основа. У овде посматраном контексту о њима можемо говорити као о неједнакостима прихода, капитала и имовине, које је врло опсежно анализирао

Т. Пикети (Piketi, 2015, стр. 257–502), али и као о глобалном нарастању нових групација које показују неке класне карактеристике. У првом реду овде се мисли на настајање маргиналне класе и прекаријата.

Пикети је уочио да се од почетка осамдесетих година XX века до данас увећавају разлике у висини прихода 10% најбогатијих појединаца и остатка света (Piketi, 2015, стр. 292–326). Период уочи отпочињања II светског рата био је обележен покушајем да се тада радикализоване неједнакости прихода ставе под какву-такву друштвену контролу ради подизања мотивације за улазак у рат и обрачун с фашистичким силама. Ова тенденција се наставља од краја рата па све до пред крај седамдесетих и почетак осамдесетих година. Хладноратовска равнотежа страха је, између осталог, у великој мери утицала на то да се радничкој класи дају многа права како би се подигла њена мотивисаност и тиме показала социјална супериорност Запада над Истоком. Наравно, ово није било резултат велике брига света капитала за положај радничке класе, већ тежња да се одржи равнотежа између два политичка блока. Тај мотив нестаје распадом социјалистичког блока, симболички представљеног падом Берлинског зида. После овога слабе социјалистички оријентисане снаге унутар западног света, чиме се отвара простор за слабење идеје социјалне државе и јачање неолибералног концепта пословања. Један од ослонаца неолиберализма јесте и финансијски капитал, који је у међувремену толико ојачао да је омогућио драстично увећане разлике у приходима најбогатијих и остатка друштва, које су биле стављене под контролу у претходном периоду.

### МАРГИНАЛНА КЛАСА И ПРЕКАРИЈАТ КАО ТРЕНДОВИ ГЛОБАЛНИХ ДРУШТВЕНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ

Требало је да прође доста времена да се од идеје декласираних елемената друштва дође до јасне концепције маргиналне класе (*underclass*). Још половином XIX века Маркс је говорио о лумпенпролетаријату, а Хенри Мејхју (Henry Mayhew) се бавио анализама животних услова повремених радника и оних који се налазе с друге стране закона (проститутки, криминалаца и сл.) (Lister, 1996, стр. 24–35). Оба аутора су имала у виду неку врсту асоцијалности група којима су се бавили, што је отежало њихово концептуално обликовање и дефинисање на бази трајне незапослености, пасивности и социјалне искључености, зависности од неформалне, тј. „сиве“ економије и сл. Данас многи аутори праве разлику између маргиналне класе и разних деривата Марксовог схватања лумпенпролетаријата. У савременим гледиштима, кључна карактеристика маргиналне класе јесте искљученост из друштвених токова, пре свега дугорочна искљученост из процеса рада, из које следи и њихово сиромаштво. Ово прати значајно већа социјална ускраћеност од оне која обележава радничку класу, али и поседовање сопствене супкултуре. Њихов укупни положај производи антисоцијални поглед на остатак друштва и њему одговарајуће облике социјалног и социјалнопатолошког понашања. Генерално их одликује пасивност у покретању било какве социјалне акције, непријатељски став према официјелном друштву, склоност сивој економији и генерална психо-социјална трауматизованост. Неретко ово добија

и етнички и расни предзнак, што се дешава нпр. са Афроамериканцима у САД или Ромима у низу европских земаља (Миладиновић, 2014).

Савремене теорије маргиналне класе могу се поделити у две групе, у зависности од тога какав однос имају према незапосленима и посебно дугорочно незапосленима. Реч је о конзервативним и радикалним концептима (Gallie, 1993, стр. 1–2). За конзервативне концепте незапосленост је последица личних особина и ставова према раду. Ове теорије генерално имају негативан став према незапосленима, оцењујући да се ради о њиховом опредељењу и личном избору. Стога и одбацују сваку идеју државне помоћи незапосленима, јер процењују да је они и не заслужују. С друге стране, радикални концепти незапослене доживљавају као жртве сопствених животних околности. У овом контексту је веома индикативан Гиденсов став да је продуковање дугорочне незапослености, услед убрзаног технолошког развоја, природна последица развоја капитализма (Giddens, 1973), која до свог пуног изражаја долази у његовој неолибералној фази. Дакле, укупна маргинализација, подразумевајући ту социјалну и радну искљученост, сиромаштво и социјалну изолованост, покреће спиралу социјалне ускраћености у различитим сегментима друштвеног живота, а која се постиже немогућношћу радног ангажовања, чиме опада животни стандард и расте ризик од сиромаштва (Paugam, 1995, стр. 49–78; Silver, 1994, стр. 531–578; Kronauer, 1998, стр. 51–73; Gallie, 2004).

Све ово прати и смањење друштвених активности, почев од приватних контаката па надаље, чиме се увећава вероватноћа укупне социјалне изолације. Мали је корак да из овога изађу проблеми у локалној заједници, породици, кругу пријатеља, рођака и комшија, чиме се надути рок смањују шансе за приступ информацијама и подршци у тражењу новог посла. Приступ тржишту рада отвара могућност уласка у регуларну класну структуру, а припадање маргиналној класи значи бити испод најниже регуларне друштвене класе (Buckingham, 1999). У том смислу се енглески еквивалент за маргиналну класу може схватити као класа испод регуларне класне структуре, али не као поткласа, што се често термиолошки појављује као могући и погрешан превод овог израза. У том смислу маргинализација значи спреченост људи да учествују у економском, друштвеном и грађанском животу, чиме се даље угрожава њихов приступ многим јавним ресурсима везаним за социјално прихватљив друштвени стандард и квалитет живота и остваривање чак и основних људских права, што води у даљу дискриминацију и сегрегацију.

Насупрот маргиналној класи, која се одређује као пасивна групација, стоји прекаријат, који се у старту препознаје као експлозивна и потенцијално опасна друштвена група (Standing, 2011). Док су први дуготрајно искључени с тржишта рада, други су на њему присутни, али не у довољној мери и на задовољавајући начин. Ради се о растућем броју повремених, привремених, сезонских радника, оних који раде на пројекту, са скраћеним или флексибилним радним временом, радницима на лизинг, неретко припадницима етничких мањина, емигрантима и имигрантима, волонтерима, избеглицама, ангажованим преко омладинских и студентских задруга и сличних организација и другим сличним категоријама радника, подвргнутим нетипичним облицима запошљавања, који немају редовно радно време, стални радни однос, па самим тим

не могу ни да уживају привилегије које следе из регуларног радног односа, као што су регулисан радни стаж, право на боловање, слободне дане, годишњи одмор, пензију, плаћен прековремени рад, дефинисано радно време и остала давно освојена радничка права.

Гај Стендинг прекаријат не одређује позитивно, његовим чињенично утврђеним својствима, већ негативно (Standing, 2011, стр. 8), као друштвену групу, класу, како је назива, која не поседује одређена својства која су битна за дефинисање социјалног положаја регуларних класа. Иако се из Стендингових навода не може закључити шта прекаријат јесте, већ само шта није, ипак из одсуства битних особина следи несигурност као кључно социјално-психолошко својство ове групације, несигурност да ли ће у будућности имати стабилан посао, приходе, радно време, права по основу рада итд. Из те несигурности, према његовом запажању, следи да је реч о опасној класи, потенцијално експлозивној класи у настајању, која би могла озбиљно да уздрма успостављени ред ствари. Дакле, иако се користи реч класа, очигледно је да та група још увек није постала класа, она само има потенцијал да буде класа.

Ако се нешто може сматрати за неспорну карактеристику прекаријата, онда је то чињеница да он представља хетерогени скуп припадника различитих социјалних категорија, који деле заједничку судбину оличену у социјалној несигурности. Ружица (Ružica, 2015, стр. 25–28) наводи да се, на бази првих увида у његову структуру, може извести закључак да га чине три основне групе: 1. сувишни, тј. губитници из редова класичне радничке класе, они који су махом жртве технолошке незапослености; 2. групе које су по природи свог бића маргинализоване и социјално искључене (мигранти, избеглице, особе са инвалидитетом и сл.); 3. креативни прекаријат, углавном млади и високообразовани стручњаци, фрустрирани својим животним шансама.

Присуство треће групе, посматрано у историјском контексту, на први поглед је изненађујуће, али ако се мало боље зађе у литературу, може се приметити да је одавно уочена тенденција класног спуштања стручњачких групација, које су у ранијим периодима припадале вишим круговима средње класе, да би се у садашње време нашле у равни, па и испод класичне радничке класе. Још је Серж Мале (Mallet, 1970) говорио о појави нове радничке класе, коју, поред већ класичног мануелног радништва, сада чине и стручњаци различитих профила, укључујући и оне најобразованије и најпродуктивније. Практично, њу чине сви они који су у најамном односу. Мале није предвидео могућност прекаризације радне снаге у којој у значајном обиму учествују управо они који би, из угла његовог времена, требало да припадају вишим круговима средње класе. Његов значај се огледа у томе да је предвидео неке од последица како техничко-технолошког развоја, тако и прекаризације, пре свега тенденцијско спуштање друштвеног положаја високообразованих стручњака, чак и оних највишег нивоа, и њихово социјално-класно приближавање радништву. Штавише, за Малеа они постају део нове радничке класе. Уочио је њихов најамни статус и тенденцију спуштања зарада, што их, и у погледу материјалног статуса, приближава радништву.

Средином деведесетих година, Бурдије (Bourdieu, 1999, стр. 94–103) уочава растући тренд прекаризације и примећује, насупрот Стендингу, неке аспекте континуитета прекаријата (он га



назива прекаритет) с маргиналном класом. Прекарне раднике види као социјално пасивне, као оне који нису у стању ни да замисле себе у будућности, а камоли да покрену било какву социјалну акцију ради превазилажења постојећег стања. Бурдије примећује да је пролетер већ имао минимум стварних гаранција и сигурности на основу којих би могао да сагледа сопствени положај и да обликује своје класне циљеве, али је имао и шта да изгуби, па чак и да падне испод нивоа пролетаријата. Флексибилни рад је већ тада укинуо ту сигурност, повећао конкуренцију међу радницима како на локалном, тако и на глобалном нивоу, и утасио њихове класне амбиције. Положај прекарних радника је претворен у борбу за физиолошки опстанак, а не за класне интересе. Штавише, он уочава да владајући систем полугама политичке и економске моћи подстиче прекарнизацију, и то најмање из два разлога: да би се смањили трошкови предузећа и да се би убила свака воља радништва да формулише своје класне циљеве и да се бори за њих. Закључак који Бурдије испоставља јесте да се прекарнизација јавља као саставни део начина доминације засноване на успостављању општег и трајног стања несигурности, чији је циљ да примора раднике на потчињеност и прихватање (сада флексибилне) експлоатације (флекслоатација), а коначни циљ прекарнизације јесте да се систем врати на старе размере експлоатације, овог пута засноване на све већем броју оних који не раде и све мањем броју оних који раде, и то раде све више. Одговор на ово стање може бити само организована међународна акција радништва.

Појава Стендингових радова наишла је на подељена мишљења о статусу прекаријата. С једне стране се прихвата мишљење да се ради о новој класи или класи у настанку, док се, с друге стране, та теза оспорава. Сејмур (Seymour, 2012), као један од Стендингових опонената, не прихвата тезу о класном карактеру прекаријата, али сматра да се идеја о прекаријату не сме тек тако занемарити. Евидентно је да се ради о надолazeћој групи, изнутра подељеној, али која перспективно тежи да постане већинска. Практично, она закида комплетну друштвену структуру, преузимајући делове постојећих класа, изузев капиталистичке класе и неких делова средње класе, који остају у позицији саларијата. За Сејмура класе представљају релационе појмове који имају смисао тек кад се доведу у међусобну везу, а прекаријат се, у Стендинговој визури, види као емпиријска категорија по себи. Дакле, суштина класа није у емпиријској очигледности, већ у друштвеним односима који се успостављају међу људима поводом њиховог положаја у економском процесу. С друге стране, Стендинговом схватању се може замерити да занемарује питање класне свести и класног јединства. Прекаријат је, дефинитивно, хетерогени скуп лица различитих социјалних карактеристика, која тешко да могу имати сличне или блиске интересе који би их држали на окупу, а класе су, изворно, социјално хомогене групације способне да дефинишу своје класне интересе и циљеве.

Питање је и да ли је прекаријат нова појава. Чини се да је прекарни рад постојао одувек, посебно у тренуцима када су се смењивале велике историјске епохе. Распад робовласништва и појава феудализма били су обележени давањем слободе некадашњим робовима, али и покушајем да се они на неки начин (оба)вежу да остану код некадашњег власника, добијањем права да, уз одређене надокнаде, раде на његовој земљи. Распад феудализма и појава капитализма обележени су појавом „аграрног пролетаријата“, који није чинио само вишак пољопривредне радне



снаге већ и немали број различитих занатлија с руралних простора, који су се налазили у непрестаном тражењу ситних послова на ободу тада растућег урбаног капитализма (Seymour, 2012).

Током нововековног периода низ земаља тзв. трећег света био је подвргнут колонизацији. Привреда колонија је имала кампањски карактер, те је, самим тим, и радна снага била ангажована према потребама колонијалних сила, без сталног запослења, редовних прихода и осталих права. Није случајно да су у колонијама у периодима привидног успона ницали велики градови, који би у међувремену постајали стециште оних који немају радован посао и задовољавајуће приходе и постепено се претварали у велике сламове без елементарних услова за живот (Davis, 2006). Ту је и настала разлика између развијених европских земаља и земаља Трећег света. У Европи смо до пред крај седамдесетих имали стабилну радничку класу са свим правима и квалитетом живота који су околности дозвољавале, док су земље Африке и Азије остајале с веома малим бројем редовно запослених који су имали сталне приходе. Остатак је био упућен на прекарни рад. Прекаријат се у овим деловима света појавио далеко раније него у развијеним индустријским земљама (Seymour, 2012). Како стоје ствари, афрички и азијски прекаријат су обезбеђивали благостање европском и америчком пролетаријату.

#### ПИТАЊЕ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ДРУШТВЕНИХ НЕЈЕДНАКОСТИ

С обзиром на то да су неједнакости у новије време постале наглашеније, то се поставља питање како се оне могу превазићи. У оптицају је више одговора, од којих бисмо указали на ваљаност скраћивања радног времена и давања грађанима обавезног прихода. Оба одговора захтевају високу технолошку развијеност и универзалност, односно опште, светско прихватање. Идеја о скраћивању радног времена је друго лице идеје флексибилизације рада. Изворно, рад је флексибилизован не би ли компаније уштеделе на трошковима живог рада. Практично, флексибилан рад, који укључује и флексибилно радно време, појављује се као нови облик експлоатације, који све већи број људи оставља ван редовног радног односа и без редовних прихода очекиваног износа. Да идеја флексибилног рада (и радног времена) може бити од користи у решавању проблема технолошке незапослености показује пример Немачке из времена око велике светске кризе, која је кулминирала 2008. године.

Немачка је земља с традицијом социјалног партнерства радника и послодаваца, па су обе стране биле заинтересоване за тржишни успех предузећа. Ово је погодовало развоју организационе културе засноване на преговорима и сарадњи, што је резултирало институционализацијом конфликта, који су преведени у домен преговора савета запослених и руководства предузећа (Dribbusch & Birke, 2012). Поред овога, очуван је и концепт синдиката као „супротстављене силе“ спремне да покрене сопствену акцију. Ова два концепта су комбинована у зависности од ситуације и потреба. Од почетка деведесетих година долази до кризних таласа који су подстакли послодавце да траже измене у сфери рада, међу којима истакнуто место има и флексибилизација радног времена. Под овим је првобитно виђено његово продужавање уз смањивање одређених примања радника ради смањивања трошкова производње у тренуцима

мање тржишне тражње. Синдикати су ово дочекали са незадовољством и било је реакција широког спектра. Од 2008. године наступа светска економска криза, која подиже напетости у односима измађу државе, радника и предузећа.

Захваљујући тренутном политичком контексту, синдикати су се активно укључили у државни и индустријско-политички менаџмент. Предузећима је било битно да се заустави привредни пад, те су била заинтересована да сачувају добро обучене, стално запослене раднике, по прихватљивим ценама рада. Стога је 2009. година представљала ренесансу социјалног партнерства у многим гранама немачке привреде. Захваљујући флексибилизацији радног времена која је раније уведена, као и државној финансијској помоћи за незапослене, предузећа су сада могла да скрате радно време без отпуштања вишка радника и додатних трошкова које оно повлачи, наравно, уз компромисно смањивање зарада ради очувања нивоа запослености. Чак су, у међувремену, пронађена и решења за привремено запослене, који су у почетку били тампон-зона преко које је било могуће избећи отпуштање стално запослених. Неки синдикати су видели свој интерес да придобију за своје акције и привремено запослене, па покрећу преговоре да и за њих остваре исте финансијске услове као и за стално запослене. Први преокрет у вези с тим је остварен у септембру 2010, у челичној индустрији, када је по први пут у општем колективном уговору прописана иста зарада и за привремено запослене.

С друге стране, идеја о обавезном приходу, макар колико примамљиво звучала нижим слојевима становништва, који су први на удару технолошке незапослености, изазива контроверзе у литератури. Мејер (Meyer, 2017) сматра да обавезни приход не може да реши многа кључна питања. Прво је да овај приход смањује вредност рада на пуки приход, тј. да посао даје суштину људској егзистенцији и осмишљава структуру његовог живота смештајући га на одређену позицију унутар друштвене структуре. Друго, ако људи напусте тржиште рада на дуже време, касније је тешко вратити се на то тржиште, с обзиром на то да њихова знања данас брзо застаревају. Треће, у ери технолошке незапослености је немогуће обезбедити могућност рада и остваривања додатног прихода свима који би то желели, чиме би се друштвене неједнакости продубљивале. Најзад, овим се отварају многа питања везана за дискриминацију разних категорија људи.

Мејер поводом ових проблема предлаже да се образовање концентрише на знања која не застаревају брзо и на развој креативности уместо памћења. Затим предлаже да се скраћивањем радне седмице отвори простор за оне који су подложни технолошкој незапослености. Треће је да владе треба да обезбеде гарантоване плаћене послове који би се активирали онда када људи губе посао због технолошког развоја. Ово се посебно односи на друштвенокористан рад као што је опслуживање здравственог сектора, који ће сигурно морати да се шири у блиској будућности. Наравно, овде се поставља и питање нових начина опорезивања, као и питање власништва над роботима који би потенцијално преузимали производне послове од људи. Овим се долази и до питања демократизације власништва. Дакле, треба омогућити што је могуће већем броју људи да учествују у власништву над роботизованим средствима за производњу.

Ниједан од поменутих одговора није ни близу томе да у данашње време буде реалан на глобалном нивоу. Чини се да је овде највећи глобални проблем популациони раст. Са експоненцијалним растом становништва тешко да је дугорочно одрживо обезбеђивање потребних ресурса задовољавајућег квалитета за намиривање његове елементарне егзистенције. У условима прихватљивог и одрживог броја становника технолошки развој би омогућио, захваљујући демократизацији власништва и развоју контролисане пореске политике, стварање услова за ублажавање садашњих трендова друштвених неједнакости.

## ЛИТЕРАТУРА

- Bourdieu, P. (1999). *Signalna svetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Buckingham, A. (1999). Is there an Undsrclass in Britain, *British Journal of Sociology*, 1: 49–75. Доступно на: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-4446.1999.00049.x/pdf>.
- Davis, M. (2006). *Planet of Slums*. New York: Verso.
- Dribbusch, H. & Birke, P. (2012). Die Gewerkschaften in der Bundesrepublik Deutschland – Organisation, Rahmenbedingungen, Herausforderungen. *Visionen und Optionen*, No. 20: 13. Доступно на: <https://www.dropbox.com/s/4qdlvly15g4rmia/11.Visionen%20und%20Optionen%2C%20No.20%20Gewerkschaften%20in%20der%20Bundesrepublik%20Deutschland.pdf>.
- Egebrecht, A. (1987). *Povjest rada: od Starog Egipta do danas* (стр. 113–124). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Gallie, D. (1993). Are the Unemployed an Underclass? Some Evidence From the Social Change and Economic Life Initiative, Estudio/Working Paper 1993/46, June. Доступно на: [http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1993\\_46\\_en.pdf](http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1993_46_en.pdf) [приступљено 25. 8. 2011]
- Gallie, D. (ed.) (2004). *Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Giddens, A. (1973). *The Class Structure of Advanced Societies*. London: Hutchinson.
- Keynes, J. M. (1961). *Essays in Persuasion*. New York and London: W. W. Norton & Company.
- Kremer, M. (1993). Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. *Quarterly Journal of Economics*, August: 681–716.
- Kronauer, M. (1998). Social Exclusion and Underclass – New Concepts for the Analysis of Poverty, у H. Andress (ed.). *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*. Ashgate: Aldershot. Доступно на: [www.pravo.unizg.hr/\\_download/repository/Kronauer.doc](http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Kronauer.doc) [приступљено 20. 10. 2011]
- Kulisher, J. (1957). *Opća ekonomska povjest srednjega i novoga vijeka, I knjiga* (стр. 105–141). Zagreb: Kultura.

- Lister, R. (ed.) (1996). *Charles Murray and the underclass: the developing debate*. London: IEA Health and Welfare Unit in association with the Sunday Times. Доступно на: <<http://www.civitas.org.uk/pdf/cw33.pdf>> [приступљено 13. 9. 2011]
- Mallet, S. (1970). *Nova radnička klasa*. Beograd: Komunist.
- Meyer, H. (2017). *No Need For Basic Income: Five Policies To Deal With The Threat Of Technological Unemployment*, 27 March 2017. Доступно на: <https://www.socialeurope.eu/2017/03/no-need-basic-income-five-policies-deal-threat-technological-unemployment>.
- Миладиновић, С. (2014). Декласирани или на маргини друштвене структуре. *Социолошки преглед*, вол. XLVIII, бр. 1, 2014: 47–68.
- Paugam, S. (1995). The Spiral of Precariousness a Multidimensional Aproach to the Proces of Social Disqualification in France, у Room, G. (ed.). *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion* (стр. 49–78). Bristol: The Policy Press.
- Piketi, T. (2015). *Kapital u XXI veku*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Puljiz, V. (2009). Друштвени procesi i svijet rada, у V. Franičević i V. Puljiz (ur.). Rad u Hrvatskoj: pred izazovima budućnosti. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo „Miko Tripalo“ – Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Ružica, M. (2015). Prekarizacija i prekarijat u Evropi, у S. Mihailović (ur.). Od novinara do nadničara – Prekarni rad i život. Beograd: Dan Graf – Fondacija za otvoreno društvo – Centar za razvoj sindikalizma.
- Seymour, R. (2012). We Are All Precarious – On the Concept of the ‘Precariat’ and its Misuses. Доступно на: [http://www.newleftproject.org/index.php/site/article\\_comments/we\\_are\\_all\\_precarious\\_on\\_the\\_concept\\_of\\_the\\_precariat\\_and\\_its\\_misuses](http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/we_are_all_precarious_on_the_concept_of_the_precariat_and_its_misuses).
- Silver, H. (1994) Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, Vol. 133(5–6): 531–578. Доступно на: [http://www.socialinclusion.org.np/userfiles/file/Social\\_Exclusion\\_and\\_Solidarity\\_by\\_Hillary\\_SILVER.pdf](http://www.socialinclusion.org.np/userfiles/file/Social_Exclusion_and_Solidarity_by_Hillary_SILVER.pdf).
- Standing, G. (2011). *The precariat – The New The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- U. S. Census Bureau (USCB) (2012). Total Midyear Population for the World: 1950–2050. Доступно на: <https://www.census.gov/population/international/data/idb/worldpoptotal.php>.

## THE RADICALIZATION OF GLOBAL INEQUALITIES — AN OPEN ISSUE

### SUMMARY

The contemporary moment is marked by turbulent unfolding of many social processes. For the requirements of this paper, the importance of two key global processes will be emphasized: accelerated scientific and technological development and rapid population growth. One of the consequences of collusion between these two processes is constantly enlarging the quantity and quality of production, on the one hand, and permanent exclusion of human labour from production and operation processes. The result is, among other things, growing of social inequalities that are seen as income inequalities, i.e. the division into the rich and the poor, who are becoming more and more distant from each other; and the growing of groups that show some class characteristics, but are also outside of the official structures of society: the marginal class (underclass) which belongs to the long-term unemployed and precariat which belongs to all those who manage to get to the occasional and temporary work engagement but not to the relatively permanent employment. Their main class characteristic is a growing number. Marginal class, however, lacks the defined class consciousness and readiness for social engagement, while the precariat lacks social homogeneity. Now, the question is how to overcome the problem of global social inequalities. This question has several answers: shorter working days, distributive and redistributive justice, etc. The rich must understand that the accumulation of inequalities opens space for global conflicts of all profiles. This means that it is necessary to initiate global action to solve the problem and it is not possible as long as the world is divided on various grounds and is economically unevenly developed.

**KEYWORDS:** social inequality, marginal class, the precariat, social development.

СРЂАН М. МИЛАШИНОВИЋ<sup>1</sup>  
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ЗОРАН Б. ЈЕВТОВИЋ<sup>2</sup>  
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет  
Депарتمان за комунологију и новинарство

## „ЛАЖНЕ ВЕСТИ“ НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА КАО ЧИНИОЦИ КРИЗНИХ СИТУАЦИЈА<sup>3</sup>

**САЖЕТАК:** У друштву ризика и перманентних криза, способност коришћења друштвених мрежа, бежичних технологија и информација постаје један од кључних услова за мир и унутрашњу стабилност заједнице. Аутори тематизују спектар конфликтолошких промена које се дешавају у политичком амбијенту, уочавајући како измишљене дигиталне вести креирају кризне ситуације са сврхом симболичког утицаја и ширења моралне панике. Под плаштом „слободе изражавања“ прикрива се моћ друштвених мрежа у пласману лажних порука, чија је читаност резултат алгоритмова који вредност текстова мере размерама ширења вести, такозваном *виралношћу* текста. Класични медији преузимају наметнуте наративе, не схватајући да тако упадају у замку спин-манипулатора, чији су циљ емоционална реакција и брза промена мишљења јавности. Комерцијализација показује како су лажне вести много профитабилније од истинитих, у контексту броја кликова и прихода од рекламирања, али не и да се информатичким алатима њихова популарност може драматично увећавати.

Низ турбулентних политичких догађаја, растући тероризам, проблем миграција, али и све видљивији јаз између богатих и сиромашних, прете даљим кризама, па се нови медији развијају као све снажнији потенцијал неуротехнолошких техника које се користе за контролу размишљања и понашања грађана. Ако лажним вестима опозиционе странке или неке безбедносне службе изводе масе на улице, политички лидери добијају изборе или купују политички утицај, док произвођачи ратова

<sup>1</sup> srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs;

<sup>2</sup> zoran.jevtovic@filfak.ni.ac.rs

<sup>3</sup> Рад је настао у оквиру пројеката број 179045 Криминалистичко-полицијске академије у Београду и бр. 179008, који реализују Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, и Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, а које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

креирају поводе за нове сукобе, јасно је да се индустрија вести налази на раскршћу. Дигитална безбедност почива на управљању и контроли поузданости информација, а нове ризике могуће је предупредити ширењем критичких размишљања и анализе садржаја као стратегије медијског описмењавања грађана.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** лажне вести, друштвене мреже, криза, манипулације, управљање јавностима, конфликти.

---

## УВОД

Медији су кроз ход цивилизације увек представљали огледало сваког друштва, али тек њиховом дигиталном интеграцијом и стварањем интерконтиненталних монопола постају моћне алатке „меке моћи“, којима се намећу корпоративни поредак, западне вредности и глобализам. Отуда управљање перцепцијама представља симболичку моћ наметања стварности, при чему истина све чешће постаје жртва савремених медијских императора. У сенци геополитичких и идеолошких конфронтација, блоковске хегемоније, обавештајно-безбедносних надметања и војних супериорности одвија се необјављена битка за доминацију у интерпретирању смисла, при чему модерне информационо-комуникационе технологије распростиру све опасности таласе персуазивног утицаја. Есклузивитет јавне сфере појавом виралне стварности значајно је угрожен, па у мноштву информација којима су човекова чула свакодневно изложена, све је више *лажних вести* (*fake news*), које у кризним или конфликтним ситуацијама лако постају детонатори оружаних сукобљавања. Тада нестају националне границе, бришу се читави народи и културе, намећу стереотипи и предрасуде о етничким заједницама или другим друштвеним групама, инсталира поданичка свест и шири егоизам похлепних елита, чиме се и јаз између богатих и сиромашних додатно увећава.<sup>4</sup> Феномен лажних вести присутан је у скоро свим земљама света, али емпирија показује да се више користе у државама у којима су званичне институције затворене за јавност.

Посматрајући информације као трансмисију свести између одређеног збивања и симболичког представљања, схватамо важност њиховог медијског приказивања, јер ако разумемо моћ њиховог интерпретирања, онда уочавамо и значај у креирању менталних слика о стварности у којој живимо. Кроз историју медија промене су биле сталне, постепене и тешко уочљиве, иако су полако мењале човеково когнитивно окружење. На пример, штампа је била питање избора појединца, који је морао ићи на киоск да би одређени садржај купио и прочитао, док су радио и телевизија корисницима сами долазили у дневне и спаваће собе, с временом постајући део

---

<sup>4</sup> Током одржавања овогодишњег Светског економског форума у Давосу саопштени су подаци Оxfама, организације која се специјализовано бави анализом глобалних финансијских података, а који илуструју кризу капитализма. Како је саопштено, осам најбогатијих људи на свету (оснивач *Мајкрософти* Бил Гејтс, оснивач *Фејсбука* Марк Цукерберг, оснивач *Амазона* Џеф Безос, оснивач текстилне компаније *Индиџекс* Амансио Ортега, инвеститор Ворен Бафет, мексички пословни магнат Карлос Слим, оснивач корпорације *Оракл* Лери Елисон и бивши градоначелник Њујорка Мајкл Блумберг) поседују новца колико и половина становништва планете (3,6 милијарди становника)!



породице. За разлику од њих, друштвене мреже и интернет платформе човека прате сваког тренутка и на сваком кутку, што провајдери лукаво користе испоручујући жељене информације на добро познату адресу. Алогоритми у све већој мери одређују које ће информације људи читати, слушати или гледати, па живећи у свом информативном мехуру, појединци губе контакт с реалношћу. Навигацијом између стварног и дигиталног окружења гради се *инфоуниверзум*, саткан од мноштва конзумента, који теоретски имају шансу да истовремено буду и креатори информација, али само под условом да препознају дубину преображаја на које указујемо. За разлику од периода класичних медија, када је аудиторијум користио исте садржаје градећи унифицирано јавно мњење, сада корисник може захтевати информације које жели, што значи да се у пракси креира велики број микросфера, с алтернативним или субверзивним погледима.

У умреженом друштву и геополитичка визура се реконфигурише, јер је с интернетом комуникациони суверенитет држава умањен, па уместо критичког перципирања реалности, на пиједестал уздижемо таблоидизацију и сензационализам као темеље незаситог потрошачког конзумеризма. Друштвено говоркање, гласине, фаме, лажне вести и слични непроверени искази део су реторичког пртљага из ризнице пропагандних мајстора, који у одређеним (посебно кризним) ситуацијама обликују ставове и понашања људи. Снага интернета само је појачала буку у јавном простору, при чему се уласком у систем масовног комуницирања губе неке од карактеристика медијске поруке.<sup>5</sup> Актуелизовање проблема *лажних вести* десило се када је новоизабрани амерички председник Доналд Трамп осудио медијске извештаје да руска обавештајна служба поседује материјал којим би могла да га уцењује. Извештаји су били засновани на процурелим досијеима које је наводно написао бивши британски шпијун, а укључују и то да је Трамп снимљен у друштву проститутки у Москви 2013. године. Друштвене мреже су, делујући у комбинацији с утицајним класичним медијима, брзо пласирале пропагандни садржај како би произвеле емоционално-афективно реаговање америчких гласача. Тако лажне вести манипулативном обрадом и технолошки савршеном дисеминацијом конструишу жељено понашање реципијената, посебно утичући на њихову вољну компоненту.

Посао им је знатно олакшан јер су у процесима глобалне транзиције и неравноправног надметања за пажњом аудиторијума национални и локални емитери у значајној мери уклоњени с велике медијске сцене, што води ка ширењу демократског дефицита и тихом губљењу националних идентитета. Тамо где лажи не успевају да заведу јавност шире се терор и психичка тортура, која укључује и увођење „алтернативних чињеница“ као сурогат лажи. Појам је појаснила саветница председника Трампа, Келиен Конвеј на конференцији за новинаре новог портпарола Беле куће Шона Шпицера, који је, не дозвољавајући дискусију, медијима саопштио „чињеницу“ како је Трампова инаугурација била „најпосећенија свих времена“. На констатацију медија да то није истина, саветница је узвратила: „Ви кажете да је то лаж. Шон Шпицер, наш

<sup>5</sup> Комуниколози издвајају *правовременост*, *актуелност*, *популарност* и *објективност* као најважнија својства. При томе јасно разликују истинитост и објективност: „Порука је у масовном комуницирању истинита ако садржи само емпиријски проверљиве чињенице о аспектима стварности који су у њој транспоновани у симболску форму“, тврде Мирко и Невена Милетић (2012, стр. 104).

портпарол – изнео је алтернативне чињенице.“ Тако је нови термин легализован од актуелне америчке администрације, јер ако је спремна да лаже када говори о очигледним догађајима, можете замислити шта се дешава у свету тајни и дипломатије. Трамп са својим тимом сарадника у јавној комуникацији не уважава факте који му не одговарају, па намеће концепт *алитерна-тивних чињеница* које су у функцији његове политике. Алтернатива истини само је лаж, али у временима политичких турбуленција и језик медија се трансформише према интересима моћника. Тако се отимање територије термилошки преименује у „нова реалност“, што видимо и у случају отимања Косова и Метохије од Србије.

## 1. ИСТОРИЈА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Лажи, полуистине, дезинформације и сличне форме обликовања порука кроз ход цивилизације увек су налазиле своје место, служећи као средство у остваривању различитих циљева, најчешће политичких и безбедносних, али их има и у сфери забаве и естраде. Обично се појављују у периодима криза, друштвене нестабилности, конфузије или недостатка информација, а служе да усмере размишљање јавности ка одређеној личности, друштвеној групи или читавом народу. Одувек су пратиоци човека, јер утичу на његов поглед ка истини и дешавањима у свакодневном окружењу.

Хроничари новинарства указују на блискост лажних вести, ратова и побуна, при чему корене запажамо још у древним античким полисима. „У зависности од аутора, времена и контекста, термини *ossa*, *baxis*, *phatis* и *phema* наглашавају различите аспекте из империје реклака-зала, било да је то једва чујно шапутање, било порука која иде од једног места до другог, глас који прати неку особу или, пак, слава која се протеже кроз време. Заједничко им је да их је више или мање тешко ухватити, да су пролазни као и једно и друго...“ (Нојбауер, 2010, стр. 32). Још тада се уочава да гласине припадају неформалном говору, да мешају истинито и лажно, али и да се појављују тамо где је реч о победама или поразима, смрти или животу, чиме добијају чудесни ауторитет.

У Риму су се 59. године пре нове ере појавиле *Acta Seanatus*, претече новина, али то није зауставило постојање лажних вести у говорима јавних личности. Уместо агора и тргова из античких полиса, овде су места јавних окупљања били форуми, с којих се свашта могло чути, па и спинована вест како је Цицерон мртав (маја 51. године пре н. е., иако се налазио на путу за Сицилију).<sup>6</sup> Не случајно, Цезар успоставља специјализовану службу за надзирање и објављивање информација, а када се незадовољни Цицерон жали на лаке садржаје (превише извештаја о колским тркама, борбама гладијатора и римским забавама, а премало о политичким дешавањима), император му поручује: *Направиће своје новине, па у њима објављујите шта хоћете!* Октавијан Август још више згушњава мрежу канала комуникација, захтевајући од својих

<sup>6</sup> Када је осам година касније стварно убијен, његова глава је изложена на говорници у форуму како би се уклонила свака сумња (Christ, 1988, стр. 57).

доушника (*delatores*) да јављају о свему што се говори на рубовима друштва, како би се правовремено спречили немири. Још тада се уочава важност одјека порука центра ка периферији, али и моћ субверзивности гласина!

Снага лажних вести разорни потенцијал показала је на ускршњу недељу 1475. године, у италијанском градићу Тренту, када је нестао двогодишњи дечак Симонино. Фрањевачки свештеник Бернандино де Фелтре у проповеди је оптужио Јевреје, говорећи како је дете жртвовано да би његова крв послужила за прославу празника Пасхе. Говоркања су се проширила тако брзо да је бискуп Џон IV Хајдербих наредио да се сви Јевреји у граду ухапсе, при чему су након кратког суђења њих петнаесторо проглашени кривим и живи спаљени на ломачи. Иако је папа схватио да је вест лажна, није могао да јој се супротстави, јер је превише људи веровало у њену истинитост!? Гласине како Јевреји пију крв хришћанске деце прострујале су читавом Европом, а фактографску страну приче подстакла је чињеница да је бискуп Хајдербих убијеног дечака прогласио свецем, распирујући антисемитизам.

Откриће Гутенберове пресе само је подстакло ширење лажних вести, при чему се ни први уредници не стиже да признају да то чине. Теофраст Реното, прво велико име у светском новинарству, власник и новинар париске *La Gazette*, још у најави првог броја, маја 1631, објашњава: „Историја треба да служи истини, а хроника много чини и тиме што спречава лажи. А не лаже ни када објављује *лажне вести* које су јој саопштене као истините. Само свесно раширена лаж може бити за осуду“ (Бјелица, Јевтовић, 2006, стр. 32). Спектакуларне приче о морским чудовиштима, чудотворним лековима, убиствима, епидемијама и божјим чудима, подстицале су знатижељу читалаца, градећи мост поверења које ће бити безгранично. Када *New York Sun* 1835. објави репортажу „Велика Месечева превара“, тврдећи како на Месецу живе ванземаљци, аудиторijум верује да је тако. *Жутио новинарство* постаје врло моћно, па када 1855. антикатоличке новине у Филаделфији оптужују Ирце да краду Библије из јавних школа, долази до насилних протеста и напада на цркве.<sup>7</sup> Користе се измишљени интервјуи, конструисане приче, провоцирају бес и саосећање јавности.

Епидемијски страх који се постиже ширењем лажних вести не ствара неред само у главама људи већ и на улицама градова. Насиље у политичкој сфери је скоро увек последица пропагандног деловања, а илустративан је пример крвопролића на Марсовим пољима у Паризу 17. јула 1791, када је Национална гарда пуцала на сопствени народ. Искра насиља потекла је од гласина о банкроту владе и проглашењу Републике, а покољ који је уследио заправо је представљао увод

<sup>7</sup> *Жутио шпанаца* се на почетку придржавала формуле: љубав и романтика за жене, а спорт и политика за мушкарце. Огромни тиражи и популарност, посебно у време Вилијама Херста, подстакли су жељу за политичким утицајем, што најбоље илуструје комуникација фото-репортера Фредерика Ремингтона и новинара Ричарда Дејвиса, које је редакција *New York Journal America* послала да извештавају о кризи на Куби. Када забринути репортери јављају да се не догађа ништа интересно, Херст им телеграфише: „Молим вас, останите! Ви се побрините за слике, а ја ћу за рат“ (Бјелица, Јевтовић, 2006, стр. 88). Измишљајући монструозна недела, Херст је толико демонизовао шпанске војнике, да је Америка под притиском јавног мњења морала ући у рат.

у револуцију која ће променити политички пејзаж државе. Сваког јутра појављивали су се нови памфлети, увек из другог политичког табора, с различитим цифрама и обавезним оптуживањем неког министра. Говоркања, полуинформације и дезинформације стварали су метеж, сумњу, неред и ексцесе, обликујући историјске процесе и промене релеватне и за шире просветитељско окружење. На крају, застрашујућа количина информација послужила је да јавност читајући између редова формира реалну слику, тражећи правду на улицама Париза. Већ тада се може запазити како лажне вести привремено ослобађају гомиле од страха, истовремено подстичући отпор и незадовољство ка носиоцима власти.

У темељима америчке државности такође се могу уочити лажне вести. На пример, Бенџамин Франклин, један од твораца Декларације о независности и америчког Устава, у својим новинама *Pensylvania Gazette* ширио је приче о Индијанцима који сарађују с британским краљем Џорџом, док су под његовом уредничком палицом публиковани текстови других револуционара како „краљ шаље хиљаде војника да би угушили устанак америчких патриота“. Циљ пропагандне машинерије био је да подстакне грађане да се пријаве у редове добровољаца и тако помогну успех америчке револуције, што се у пракси и десило. Матрицу су преузели и други медији, па се током XVIII века штампа бавила сензационалистичким и потпуно измишљеним причама „о црнцима који су спонтано почели да се претварају у белце“, али и побунама и наводним злочинима робова, чиме се подстицало насиље против обојених становника!

Са сваким новим медијем ширила се снага лажних информација, при чему је већа лаж обезбеђивала лакши пријем у јавности. Карактеристичан је пример почетка Првог светског рата, када се Великом Британијом проширила вест о инвазији руских војника који пролазе земљом како би ратовали против Немаца у Белгији. Новине извештавају: „Има их свуда: у возовима са спуштеним ролоима, на железничким перонима отресају снег са чизама. У Карлајлу и Бервику на Твиду урлали су пијани од вотке, а у Дараму су рубљама напунили аутомат за коцкање.“<sup>8</sup> *Daily News* деветог септембра 1914. пише да су виђени и на оксфордској станици, тако да је читава јавност уверена како је питање тренутка када ће доћи до слома немачке војске. Прижељкивање јаких савезника јаче је од истине, па уместо двеста педесет хиљада Руса о којима се писало, у реалности их је било око седам хиљада, при чему су практично били на пропутовању на континентална бојишта. Лажне вести често скривају жеље друштва за променама, специфичну интерпретацију дифузне стварности којом се компензује неки недостатак система. Током рата популарност су стицале приче о бруталностима противничке стране, па су се, на пример, Немци и Пољаци међусобно оптуживали како бацају бебе из авиона (у кувајтско-ирачком рату овако фабрикована вест ће послужити као повод за оружани сукоб). Страшну моћ пропаганде посебно су искусили Немци, о чијим се неделима причало широм света, при чему је велики део наратива потицао из пропагандних кухиња савезника. Једна од запамћених лажи била је и она о постојању фабрике за прераду отпада у близини Кобленца, у којој су лешеве немачких војника индустријски прерађивани у брашно за животињску исхрану, маргарин и глицерин за производњу барута. Причу је

<sup>8</sup> Ponsonby, 1928, стр. 64.

први пут објавио *Times*, 16. априла 1917, да би се даље подгревала низом наставака које су преносиле и друге светске новине. У стварности, Немци су изградили кафилерију за прераду лешева коња и других животиња убијених на бојишту, али је манипулацијом фотографијама и интерпретирања чињеница лаж подметнута као истина.<sup>9</sup>

Због ограничености текста не можемо детаљније наводити бројне примере лажних вести у историји новинарства, али је евидентно да мишљење и деловање аудиторијума зависе од тога како човек доживљава поруку, а не од тога колико је она објективна. Лажне вести се увек ослањају на сензационализам и екстремност, јер циљају на емоције и афективност, како би буђењем страсти и предрасуда произвеле одређено понашање и деловање. Семјуел Хопкинс Адамс још 1909. закључује: „Да би се открила истина, треба читати између лажи“ (видети у: Hardt, 2004, стр. 24). Другим речима: дуга историја функционисања лажних вести показује да је њихово постојање увек изазивало реаговање критичке јавности, која је тражила објективније садржаје, чиме су подстицане тржишна утакмица и кокурентност!

## 2. „ЛАЖ СЕ ПРОШИРИ СВЕТОМ ПРЕ НЕГО ШТО ИСТИНА УСТАНЕ ИЗ КРЕВЕТА“

Никада у историји цивилизације вести нису стизале брже до аудиторијума, па се може тврдити како је интернет убрзао дифузију свих облика комуникације, стварајући основ да медијски садржаји *свуда и одмах* постану доступни било ком кориснику. У исто време, као паралелан процес почела је криза традиционалних медија, али и саме новинарске објективности, која је под притиском профита и опстанка професије почела да се губи из јавног простора. *Постистина* и лажне вести постали су референтни појмови, при чему је евидентно да су они резултат отворености друштвених медија на којима свако може да објави информацију, не водећи рачуна о даљим последицама. Другим речима, лажне вести су постојале још пре настанка масовних медија, али су им друштвене мреже и дигитализација дале убрзање и прикривени идентитет аутора, чиме је моћ манипулативности порасла. У аналогном времену постојала је подела на оне који „праве“ вести и на публику (реципијенте) која их користи, али у дигиталном окружењу сваки појединац који има мобилни телефон и приступ интернету може да „прави вести“.

Кључ промена видимо у изгубљеном монополу великих сила, које су донедавно имале привилегију да посредством глобалних медија саме шире фабриковане слике о дешавањима у свету. Захваљујући *лажним вестима* произведена су бомбардовања и демонизација читавих

<sup>9</sup> Начелник британске војнообавештајне службе, генерал-мајор Чартерис је 1925. године открио превару: на његовом столу су се налазиле две фотографије нађене код заробљених Немаца. На једној се видело како превозе лешеве својих војника ради покопа у позадини, а на другој како превозе утинуле коње у фабрику сапуна. У тренутку је заменио натписе, а онда фотографије послао у Шангај, рачунајући на поштовање које Кинези гаје према мртвим прецима. Прича се одмах „завртела“ ка Европи, а потом и ка Америци и осталом свету, демонизујући немачки народ (Knighthley, 1975, стр. 122).

народа (на пример, Срба – случај Рачак, Маркале...); измишљена прича о хемијском оружју Садама Хусеина била је повод за напад, разарање и пљачку Ирака; док је читав низ „обојених револуција“ у постсовјетском геополитичком простору или на Блиском истоку и у нафтом богатим земљама реализован захваљујући подршци западних медија и вести у несагласју са истином. У заоштреним фазама које претходе конфликтима комуникација је ограничена, супротстављене стране примећују углавном оно што их дели, неповерење расте, а лажне поруке служе да продубе кризу. Лажне информације форсирају различитости, кроз садржаје се истичу историјске, верске, идеолошке и сличне искључивости, при чему се псеудонаучним подацима прекрајају корени и сва традиционална повезаност. Отуда се може рећи како друштвени конфликти представљају „једну од основних друштвених појава, и то како историјску, тако и актуелну константу људске заједнице“ (Милашиновић, Кешетовић, 2009, стр. 201).

Ретки гласови упозорења како све није тако како медији приказују брзо се ућуткују или елиминису. Када је добитник Пулицерове награде, познати истраживачки новинар Симор Херш, иначе дугогодишњи сарадник престижних МСМ издања *Newyorker* и *New York Times*, покушао да у *London Review of Books* саопшти како се 4. априла 2017. у сиријској провинцији Идлиб (под контролом Ал Каиде) није десио напад сиријских владиних снага хемијским оружјем, пред само штампање издавач је повукао чланак (претходно ниједан амерички медиј није желео да га објави).<sup>10</sup> Шта се променило у професионалним стандардима тешко је одгонетнути, јер је исти новинар у истом дневнику четири године раније јавности саопштио прецизну анализу напада отровним гасом сарин, у сиријском граду Гута, доказујући како је сиријска влада лажно оптужена. Амерички пропагандисти лажне вести примењују за тзв. кабуки игру, која суштински представља празну представу са много буке, како би се у кратком року привукла пажња јавности. Портпарол Беле куће Шон Спајсер упозорио је Дамаск да су амерички обавештајци открили активности које указују на припреме за „joш један“ хемијско-биолошки напад, америчка амбасадорка у УН Ники Хејли изјавила је да ће САД оштро реаговати на „било какву“ употребу хемијског оружја, да би министар одбране Џејмс Матис два дана касније тријумфално саопштио како је претња уродила плодом и да Сирија ипак неће извести напад хемијским оружјем! Председник Трамп је 7. априла наредио напад одмазде против сиријске авио-базе из које је напад наводно проведен, а изгубљени рејтинг одмах је повраћен. И најжешћи критичари, као што је Фарид Закарија са CNN-а, следећег јутра су променили мишљење: „Мислим да је прошле ноћи Доналд Трамп постао председник САД.“

Модерна заједница споро уочава да монопол у стварању политичког простора данас припада масмедијима, односно комуникацијским платформама које снажним симболичким капиталом у наше умове уносе представе о Другима. Публика на друштвеним мрежама прати

<sup>10</sup> Како пише немачки конзервативни дневник *Die Welt*, „уредници (*London Review of Books*) су га прихватили, платили и спремили за објаву пошто су претходно проверили чињенице, али су на крају променили мишљење услед забринутости да би њихов часопис био изложен критикама због тога што се наизглед ставља на страну сиријске и руске владе“. Могућност да је истина изневерена очигледно није превише утицала на уреднике.



садржаје који јој одговарају, али проблем је што класични медији, пратећи ту одређеност, неопрезно преузимају популарне садржаје. Лаковерност маса постаје запањујућа, па када руски и проруски медији објаве да су САД послале више од 3.000 тенкова у Европу, у оквиру припрема за „рат“ против Русије, ретки појединци знају да их је реално упућено 87, с циљем одвраћања од потенцијалних напада на Украјину. Дисперзија тумачења у царству медијских слика толико је слободна да више није ни битно шта је стварно вест и шта актери имају да кажу – медији конструишу своју причу, чак и када не баратају чињеницама. Лажне вести су као фитиљи за велике ватре, при чему свака значајнија политичка опција развија своје канале комуникације. На пример, *Breitbart News Network*, амерички сајт који подржава Трампа и пропагира ултрадесничарске ставове, радо је читан широм Европе, због чега намерава да отвори и сајтове на немачком и француском. Међутим, и он је у функцији реторике свог политичког лидера:

Тај сајт је 3. јануара објавио да се „руља од 1.000 људи“ који су узвикивали исламистичке слогане, сукобила с полицијом и запалила најстарију цркву у Немачкој у Дортмунду, али су власти брзо зауставиле те гласине. Дортмундска полиција је саопштила да информација није тачна, али *Breitbart* није повукао вест.<sup>11</sup>

*Лажне вести* на друштвеним мрежама редизајнирале су облик у поређењу с класичним вестима, али је њихов задатак другачији: злоупотреба јавног мњења, с циљем промене политичког понашања. Разлика између чињеница и вредности, вести и мишљења, граница је објективности у новинарству, а покушај да се та разлика обрише у теорији је познат и као натуралистичка грешка (видети у: Жакет, 2007, стр. 343). Некада је важило да се поведљивост новинара мери близином центрима моћи, тако да су више манипулисали они који су финансијски зависили од њих, док у дигиталном окружењу дезинформације могу стићи са било које адресе. Без *Фејсбука*, *Твиттера* и сличних друштвених мрежа лажне вести не би биле толико моћне, али то не значи да би њиховим нестанком и оне нестале из јавног простора. Дигитална револуција је омогућила новинарима да за краће време прикупе много више података, али, с друге стране, смањујући број ангажованих у редакцијама, оставила им је премало времена за њихово проверавање. Алгоритмови који креирају њузфидове<sup>12</sup> не проверавају поузданост, прецизност или објективност информације, већ мере само кликове, чиме жутило избија у први план. Зато су лажне вести толико експлозивне, субверзивне и друштвено опасне, посебно у конфликтним ситуацијама када треба хитро доносити одлуке. Друштвене мреже форсирају садржаје који су популарни код конзумента, што значи да основни критеријум да ли је нешто добро нису квалитет или веродостојност садржаја, већ број кликова, лајкова, коментара, подела и реакција. То указује на својеврстан облик веб диктатуре, у којој подаци о броју кликова утичу на рад у редакцијама (просторијама за избор и редиговање). *Clickstream* обликује садржаје на друштвеним

<sup>11</sup> Локални медији су информисали како је залутали ватромет изазвао мали пламен на делу заштитне мреже на цркви и да је угашен после само 12 минута. Истина је да на цркви није горео кров, нити је она најстарија у Немачкој, пренео је *The Guardian* 7. јануара.

<sup>12</sup> „Њузфидови“ су места на којима корисници *Фејсбука* добијају све своје информације, па подсећају на персонализоване новине.



порталима, али све више и у класичним медијима, док уредник лако идентификује популарну или ударну причу која може да обезбеди велики број посетилаца, а тиме и утицај и рекламе.

Уверавање да је нешто истинито, а не изношење саме истине, односно чињенице, рачуна на афективно у човековој подсвести – а не на когнитивно (спознајно) – јер се тако лакше манипулише. Илустративан је пример портала Njuz.net, чију су измишљену вест да је пијани Србин Драган Стевић код Шарм ел Шеика под дејством алкохола убио ајкулу, пренели бројни светски медији. Ради веће уверљивости додата је и фотографија рибе на плажи, а поред ње мушкарца, са потписом: „Море избацило трофеј српског туристе“.<sup>13</sup> Лажна вест јача тако што је коментаришу или преиспитују површни медији, па тако Комсомолска правда у консултацији са стручњацима руске Лабораторије за биоресурсе и Сверуског института за рибарство и океанографију разматра како је физички могуће да човек од 80 килограма у слободном паду убије ајкулу. Закључили су да је немогуће да се догађај овако одиграо, али и констатовали да је ајкула страдала од срчаног удара!

Вест коју смо анализирали била је једна од најчитанијих лажних вести у свету, а број кликс-тримова забринуо је уреднике у редакцијама, па се у области новог јурнализма појавила и категорија *чуvara новинарства* (*custodian of journalism*). „Не постоје комерцијални притисци да се разводне стандарди, да се приче преместе само због рекламног потенцијала... Постоје приче које доносе славу, постоје оне које доносе посете страни, приче које одржавају его новина. Нама требају све.“<sup>14</sup> У политичком дискурсу моћни политичари и лобистичке групе термин „лажне вести“ користе да би означили вести које им не иду у прилог. Мудри Волтер Липман је још 1922. предвиђао да ако очекујемо да штампа протумачи „комплетан јавни живот човечанства, тако да сваки одрастао човек може да формира своје мишљење о сваком спорном питању“, онда јој је суђено да у томе не успе, већ само зато што такво очекивање унапред претпоставља „апетит за неинтересантне истине које нису откривене неком поштенем анализом по нашем укусу“ (Lipmann, 1965, стр. 228). У дигиталном одрастању то значи да када се једном издавачи конвертују у потпуно интегрисану методу продукције, ток података са веба постаје бржи, детаљнији, бучнији и допадљивији. „Сигурно правимо више репортажа о шоу-бизнису и забави. Огроман ризик усмеравања на вести које се траже је да ће људи гледати само делић онога што се стварно дешава у свету, мали сегмент који их интересује. Цео свет око нас може да се распада,

<sup>13</sup> Нацистички министар пропаганде Јосеф Гебелс давно је запазио: „Пропаганда треба да буде популарна, а не интелектуална“ (више у: *Erkenntnis und Propaganda*, 1934, стр. 28–52). Што је лаж већа, веће су шансе да људи у њу поверују! Према причи портала Njuz.net, двојица Срба, Милован Убипарип и Драган Стевић, те ноћи су се проводили у граду. „Око четири ујутро заједно су се попели на литицу и Стевић је из чисте обести скочио са ње у море, али је ударио у нешто тврдо и повредио чланак. Сутрадан ујутро у новинама су прочитали шта се заправо десило – да је Стевић скочио директно на ајкулу и убио је на лицу места.“

<sup>14</sup> Цитирано мишљење већине директора британских медија, међу укупно 70 оних који у се одазвали на истраживање за Ројтерсову и студију Оксфорд универзитета на тему „Шта се догађа са нашим вестима?“ (према Currah, 2009).

а ми то можда нећемо знати.“<sup>15</sup> Глобализација је донела униформност садржаја, а дигитализација могућност да се информације филтрирају према навикама и жељама све размаженијих корисника. Отуда је појава лажних вести све чешћа, јер обичан човек лакше прима информацију која му прија од оне којој се не радује.

„То је типична бајка о равној земљи [...] која је лишена реалности. То се никада није догодило, никада се неће десити, зато што се не може десити. Реалност објективно постоји, али сваки покушај да се региструје истина о њој, увек и свуда укључује нужну селекцију података“ (Edwards and Cromwell, 2009, стр. 3).

Лажне вести у кризним ситуацијама прерастају у оружје, фазу манипулативне операције која користи психолошке технике обликовања јавности циљајући на освајање стратешке предности. Новинарска објективност увек је неговала идеолошку перспективу, али се у сенци наводне непристрасности прикривала политичка лојалност. Брига за вести, а не гледишта, карактерисала је професију која је штитила јавни интерес, али је с процесима комерцијализације и неолиберализма све промењено. Међу мноштвом дефиниција „објективности“, можда је најсвеобухватнији опис Мајкла Бутеја, професора новинарства на Државном универзитету у Ајови. „Објективност види свет онакав какав је, не онакав какав бисте ви желели да буде“ (видети у: Cunningham, 2006, стр. 2). С дигитализацијом парадигма објективности је трансформисана у складу с митом о потрошачком конзумеризму, тако да је уместо истине много важније да се вест допадне онима које је плаћају, при чему је пажња постала специфична врста политичке монете!

## ЗАКЉУЧАК

Друштвена трансформација вести све више угрожава демократску функцију медија, при чему ширењем социјалних мрежа, њузпортала и све интерактивнијих дигиталних платформи расте могућност дистрибуирања лажних вести. У пракси уочавамо бројне последице, при чему смо их груписали на три специфичне области:

1. у редакцијама класичних медија се запажа пад пажње новинара, који преузимајући информације с друштвених мрежа не стижу да обавезно провере њихову тачност;
2. синтетизовани приступ и битка за привлачењем пажње рецепијената изостављају основне чињеница и мењају контекст, елиминишући истину из информационог језгра; и
3. алгоритми и кликови убијају професионалност новинара, истурајући у први план сензационалистички приступ, спектакуларност и клијентелизам.

---

<sup>15</sup> Марк Вуд, извршни директор ИТН-а у наведеном Ројтерсовом истраживању.

До појаве интернета и друштвених мрежа новинарска професија поштовала је критеријуме објективности, одговарајући на пет питања (5W): *ко, шта, где, када, како* – којима је касније додато и *зашто*, као и препоруку о најмање два различита извора података. Са појавом лажних вести ово правило се редукује на само 3W (*ко, где, шта*), док се контекст прилагођава жељама публике. Уобичајено је да недостају питања „како“ и „зашто“, односно „ко је извор“, чиме се прикрива траг аутора информације. Когнитивно-аналитичко језгро поруке се брише, а на његово место убацује емоционално-естетски слој нарације, којом се публика зачарава и усмерава према интересима елита. Последица лажних вести јесте и маргинализација прогресивних алтернатива, тако да моћне државе са глобално утицајним медијима диктирају своје истине („алтернативне чињенице“), стварајући од њих средство политичке легитимације. Поборници слободног тржишта су дерегулацијом и комерцијализацијом медијске сфере подрили темеље професионалном новинарству, при чему је менаџерско надметање за пажњом корисника омогућило промовисање инфозабаве као „култа допадљивих послastiца“ (Underwood, 1995, стр. 95).

Најбољи лек за лажне вести јесте – истина, укључујући потребу да се све релевантне информације прикупе из свих извора и обавезно провере. Цензура је могућа, али ако би се такав програм раширио, извесно је да би га ауторитарни режими злоупотребљавали како би продужили опстанак. Решење је у развоју креативних техника и медијске писмености које би омогућиле људима да препознају различите перспективе, отвориле дијалог и дале појединцима шансу да контролишу информацијске магистрале. У савременом друштву и дигиталном окружењу мора се мењати и концепт образовања младих, посебно деце у школама, јер би их већ ту требало учити како настају лажне вести и колико су оне друштвено опасне. Критичко размишљање, проверавање и анализирање садржаја на друштвеним мрежама, порталима, сајтовима и традиционалним медијима део су културе у настајању, и што је пре прихватимо, биће боље за друштво као целину.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бјелица, М. и Јевтовић, З. (2006). *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд универзитет примењених наука.
- Goebbels, J. (1934). *Erkenntnis und Propaganda. Signale der neuen Zeit*. Munchen: Zentralverlag der NSDAP.
- Жакет, Д. (2007). *Новинарска етика: морална одговорност новинара*. Београд: Службени гласник.
- Knighthley, P. (1975). *The First Casualty*. London: André Deutsch Ltd.
- Lipmann, W. (1965). *Public Opinion*. New York: The Free Press.
- Милашиновић, С., Кешетовић, Ж. (2009). *Кризни менаџмент*. Београд: КПА.

Милетић, М. и Н. (2012). *Комуникациони лексикон*. Београд: Мегатренд универзитет.

Нојбауер, Х. Ј. (2010). *Фама – Историја џласина*. Београд: Клио.

Ponsonby, A. (1928). *Falsehood in War-Time. Containing an Assortment of Lies Circulated throughout the Nation during the Great War. An amazing collection of carefully documented lies circulated in Great Britain, France, Germany, Italy and America during the Great War*. Garland Publishing Company: London.

Underwood, D. (1995). *When MBAs Rule the Newsroom*. Columbia University Press.

Hardt, H. (2004). *Myths For the Masses: An Essay On Mass Communication*. Malden: Blackwell Publishing.

Currah, A. (2009). *What's Happening to Our News*. Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford.

Christ, K. (1988). *Geshichte der römischen Kaiserzeit*, München.

Cunningham, B. (2006). *Re-thinking Objectivity*. Columbia Journalism Review, April 16. Доступно на: <http://www.rdillman.com/Dillman/Courses/COMCommon/articles/news/Re-thinking%20Objectivity.pdf> [приступљено 14. 8. 2017]

SRĐAN M. MILAŠINOVIĆ  
ZORAN B. JEVTIČIĆ

## “FAKE NEWS” AS FACTORS IN CRISIS SITUATIONS

### SUMMARY

In a society full of risks and permanent crises, the ability to use social networks, wireless technologies and information has become one of the key preconditions for peace and internal stability of a community. The authors thematize the spectrum of conflictology changes occurring in the political landscape, noting how fictional digital news create crisis situations aimed at exerting symbolic influence and spreading moral panic. Under the guise of “freedom of expression”, the social media’s power in the placement of fake messages is concealed, whose readers-per-copy number is the result of the algorithms that rank the value of stories by using the degree to which the news are spread – the so-called virality of a story. The classical media take over the imposed narratives, not realizing that in this way they fall into the trap of spin manipulators, whose aim is the emotional reaction and rapid change in public opinion. Commercialization demonstrates that fake news are a lot more profitable than the true ones in the context of the number of hits and profits from ads, but that IT tools cannot dramatically increase their popularity.

A series of turbulent political events, the growing terrorism, the problem of migration, as well as the increasingly visible gap between the rich and the poor, threaten to cause further crises, and thus the new media develop as increasingly powerful potential of neurotechnological techniques used to control the thinking and behaviour of citizens. If by using fake news opposition parties or certain security agencies bring out the masses on streets, political leaders win elections or buy political influence, while creators of wars make triggers for new conflicts, it is clear that the news industry is at a crossroads. Digital security relies on the management and control of the accuracy of information, and it is possible to prevent new risks through the spread of critical thinking and content analysis as a strategy of making the citizens media-literate.

**KEYWORDS:** fake news, social networks, crisis, manipulations, public opinion management, conflicts.

АЛЕКСАНДРА Ж. МИЛЕНОВИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Крагујевцу  
Учитељски факултет у Ужицу

## ЗНАЧАЈ ИНФОРМАЦИОНО- -КОМУНИКАЦИЈСКИХ ТЕХНОЛОГИЈА У УБРЗАЊУ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

**САЖЕТАК:** У раду су приказани резултати истраживања значаја информационо-комуникационих технологија (ИСТ) у убрзању процеса глобализације. Пошло се од опште претпоставке да ИСТ значајно доприносе убрзању процеса глобализације и од посебних претпоставки да ће истраживањем бити издвојене компоненте које према проценама студената указују на значај ИСТ у убрзању процеса глобализације, да у томе имају усаглашене процене и да на њих не утичу пол, уписана година, успех у току студија и уписани факултет. Да би се то утврдило, у мају 2017. године, на узорку студената Учитељског факултета у Призрену и Педагошког факултета у Врању, спроведено је истраживање приказано у овом раду. Подаци прикупљени Скалером – ИКТ-УПГ ( $\alpha = 0,812$ ), обрађени су факторском анализом, Ман-Витнијевим У-тестом и анализом варијансе. Факторском анализом је издвојено пет компоненти које према проценама студената указују на значај ИСТ у убрзању процеса глобализације: 1) допринос проналазаштву; 2) значај информације; 3) убрзање глобализације; 4) употреба ИСТ; и 5) доступност информација (КМО = 0,548;  $p = 0,000$ ). Ман-Витнијевим У-тестом је утврђено да не постоји значајна разлика у проценама студената о значају ИСТ у убрзању процеса глобализације у зависности од њиховог пола:  $U = 2195,000$ ;  $z = -0,638$ ;  $p = 0,523$  и факултета који су уписали:  $U = 2591,000$ ;  $z = -1,873$ ;  $p = 0,061$ , а анализом варијансе у зависности од уписане године студија:  $F(3,158) = 0,787$ ;  $p = 0,503$  и успеха у току студија:  $F(3,158) = 0,280$ ;  $p = 0,840$  (табела 7, дијаграм 3).

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** американизација, вестернизација, информатизација, дигитализација, умрежено друштво.

### УВОД

Након индустријске револуције као процеса модернизације, нити једна друштвено-историјска појава није изазвала такве последице и идејно-теоријске контроверзе као што је то

<sup>1</sup> aleksandra.milenovic1992@gmail.com

глобализација или мондијализација. Односи се на широк спектар економских, политичких и културних тенденција у савременом свету. То је „објективан и спонтан процес планетарних размера, односно пројекат доминације Америке тј. Запада“ (Мимица и Богдановић, 2007, стр. 163). У свакодневном говору, глобализација или мондијализација означава различите појаве, као што је, на пример, растућа доминација Запада, посебно САД, у економским, политичким и културним пословима, што се изражава изразима *вестернизација* или *американизација*.

У основи глобализације јесте *хомогенизација света*. Утемељена је на *неолиберализму* и *тржишном фундаментализму*. Превасходно се ослања на технологије, механику кванта, развој генетике и пре свега на информатичку револуцију. Доминантну улогу у процесу глобализације имају економски најразвијеније земље Запада и најмоћније светске компаније. Оне диктирају правила хомогенизације у свим сферама грађанско-културног живота и рада, пре свега економском, политичком и војном. У таквим околностима непосредно се врши утицај на традиционалне институције и вредности многих држава, пре свега економски неразвијених, које се као такве утапају у велике светске системе, губећи своју традиционалност и постајући још неразвијеније. Због своје свеобухватности и распрострањености, глобализација се може изучавати на примеру великих епидемија (Шуваковић, 2014).

Глобализација је остварила утицај на све сфере грађанског и културног деловања човека. Поледице глобализације су бројне: либерална економија, либерално тржиште, јединствена валута, доминација енглеског језика (Lee, 2016) и остале. Последица глобализације јесте и реформа школства, која је у развијеним државама започета још 70-их година XX века. Када је у питању високо образовање, може се рећи да је Болоњска декларација једна од последица глобализације (Bidyuk, 2016; Tsegay, 2016). У ширем приступу проучавању последица глобализације, може се тврдити и да је инклузија у васпитању и образовању такође настала у периоду глобализације (Илић, 2010).

Развој науке и унапређење и ширење технологије од великог су значаја за све сфере људске делатности. Бројни научно-технолошки проналасци и знања која се у савременом друштву умножавају геометријском прогресијом, последњих деценија мењају како човеково окружење, тако и начине његовог учења и сазнања. Велике светске компаније све више захтевају обављање послова на време. Захтевају и прецизност свих економских и финансијских токова. Све то подразумева и брзо реаговање на захтеве тржишта.

Да би се ови циљеви остварили, неопходан је стални приступ потребним информацијама. То је у периоду глобализације незамисливо без ICT, јер су брзина и правовременост кључне карактеристике савремених информационих система. За ефикасно функционисање друштва у периоду глобализације од посебне је важности брза обрада података, што је од значаја за ефикасно деловање у свим сферама друштва, а пре свега у економском пословању. ICT повећавају економску ефикасност и доприносе стварању пословних могућности. Поред тога, ICT укидају све друштвене баријере које се односе на доступност информацијама и тиме доприносе стварању могућности географске децентрализације.



Ради целовитијег схватања ICT, неопходно је разграничити значење појма и термина ICT и информационих технологија (IT). Под IT се подразумевају средства и методе које служе за управљање, чување, обраду, пренос и презентацију података и информација (Сотировић, 2004). У већини извора, ICT представљају спектар међусобно повезаних технологија, које се састоје од хардвера, софтвера, мрежа и медија за сакупљање, смештање, процесуирање, прослеђивање и презентацију информација, било да су оне гласовне, текстуалне, сликовне или бројевне (Verhoeven et al., 2016; Kerckaert et al., 2015). Анализом одређења IT и ICT може се уочити да између ових одређења готово да не постоји разлика. Уочљиво је и да ICT укључују достигнућа машинства, електронике и рачунарства. Зато се последњих година називи наставних предмета из информатике и рачунарства мењају у ICT.

ICT имају широку примену у свим делатностима савременог друштва: економији, банкарству, здравству, образовању, политици и осталим. Због њихове широке примене и великог значаја у развоју савременог друштва и глобалних комуникација, нису без основа тврдње да ICT представљају један од најважнијих фактора у убрзању процеса глобализације (Bader & Kottstorfer, 2013; McGrath & King, 2004). Оваква схватања имају утемељење и у резултатима истраживања утицаја ICT на развој мрежне економије и информатичког друштва у скандинавским земљама (Naslund & Gardelli, 2013; Samuelsson, 2010), САД (Alamin et al., 2015) и Великој Британији (Hammond, 2014), а у ширем приступу и у Немачкој, Кини, Јапану, Русији, Индији, Јужноафричкој Републици, Турској и осталим државама (Raet al., 2016; Acar, 2015; Jun et al., 2014). Без обзира на то што су ICT нашле широку примену у периоду глобализације, оне и даље немају исти утицај у свим земљама света. То је сасвим разумљиво, зато што за достизање западних стандарда није довољно једноставно увођење ICT, већ је потребна и измена читавих система функционисања појединих друштава и њихово прилагођавање систему учења у глобалном друштву.

Колико су ICT значајне у убрзању процеса глобализације показује и чињеница да су их УН у Миленијумској декларацији означиле као кључно средство за достизање циљева у погледу смањења сиромаштва, глади и болести (Karamti, 2016; Uyanga, 2014). ICT су значајне и из економског разлога. У савременом друштву је све већа потражња за њима, па су и највећа светска улагања управо у ICT. Све је више и потражње за IT стручњацима чији је приоритетни циљ задовољавање потреба глобалне економије. Овде се, међутим, појављује један парадокс, зато што с једне стране IT стручњаци конструишу роботе који у глобалној економији замењују човека. С друге стране, то доводи до смањења потребе за људском радном снагом, што је у суштини болна чињеница која је свеprisутна у периоду глобализације, нарочито у земљама у развоју и неразвијеним земљама.

Без обзира на то, ове земље морају ићи укорак са савременим светом и све више уводити и користити ICT. Да би ICT имале друштвени и практични значај за земље у развоју и неразвијене земље, потребно је да оне препознају инфраструктурни развој као приоритет и део сопствене националне стратегије. Да би се то постигло, неопходна су већа национална улагања у ICT. Значај националних улагања у ICT највише препознају велике светске компаније. Оне ради

остваривања сопствених, али и глобалних интереса, имају велика улагања у развој и примену ИСТ у земљама у развоју и неразвијеним земљама.

Полазећи од значаја ИСТ, министарство образовања у Републици Србији је од 2004. године започело с професионалном обуком свих наставника за примену ИСТ. Обука наставника за примену ИСТ је од посебног значаја за развој друштва, које у периоду глобализације постаје *друштво учења* и *друштво знања* (Бранковић и сар., 2003). Друштво знања граде образовани људи. У томе посебан значај има развијена ИСТ инфраструктура, која подржава све активности друштва знања. Све то упућује на значај и потребу сталног професионалног усавршавања наставника за примену ИСТ, што као образовну потребу препознају сва друштва.

Приказане анализе показују да су ИСТ и глобализација до сада били чест проблем истраживања. Уочљиво је, међутим, да до сада није у довољној мери проучаван значај ИСТ у убрзању процеса глобализације. Није било ни превише емпиријских истраживања овог проблема. То се нарочито односи на истраживање процена студената о значају ИСТ у убрзању процеса глобализације. Поменута проблематика управо се проучава у овом раду.

## МЕТОД

Циљ истраживања јесте да се идентификују процене студената учитељских факултета о значају ИСТ у убрзању процеса глобализације. У истраживању се пошло од опште претпоставке да ИСТ значајно доприноси убрзању процеса глобализације и од посебних претпоставки да ће истраживањем бити издвојене компоненте које према проценама студената указују на значај ИСТ у убрзању процеса глобализације, да су у томе потпуно сагласни и да на њихове процене значајно не утичу пол, уписана година студија, успех у току студија и факултет који су уписали.

Примењен је трансверзални поступак. Коришћене су дескриптивна, трансверзална и компаративна метода. Истраживачке технике су анкетирање и скалирање. Спроведене су применом комбинованог инструмента (Скала ИСТ у убрзању процеса глобализације – Скалер – ИКТ-УПГ). Скалер је Ликертовог типа. Састоји се од 15 ајтема са петостепеном скалом интензитета сагласности, који је конструисан за ово истраживање. На самом истраживању провераване су метријске карактеристике скалера.

Табела 1. КМО и Бартлетов тест сферичности

КМО		0,548
Бартлетов тест сферичности	$\chi^2$	225,296
	df	105
	p	0,000

КМО тест је показао довољну вредност (КМО = 0,548). Бартлетов тест сферичности је достигао статистичку значајност на нивоу  $p < 0,001$  ( $p = 0,000$ ) (табела 1). Резултати истраживања указују на факторабилност матрице и оправданост факторске анализе. Задовољен је и општи Тостенов критеријум, зато што све вредности комуналитета имају задовољавајуће вредности једнаке или веће од 0,30 и крећу се од  $h = 0,355$  код другог ајтема, до  $h = 0,701$  код трећег ајтема (табела 3). Поузданост инструмента испитивана је и Кронбаховим алфа-коэффициентом, који је показао задовољавајућу вредност ( $\alpha = 0,812$ ).

Истраживање је спроведено у мају 2017. године на узорку од 162 студента Учитељског факултета у Призрену и Педагошког факултета у Врању. Структура узорка је: 1) према полу: а) 38 (23,50%) мушког и б) 124 (76,50%) женског пола; 2) према уписаној години студија: а) 53 (32,70%) на првој, б) 68 (42%) на другој, в) 18 (11,10%) на трећој и г) 23 (14,20%) на четвртој години студија; 3) према успеху у току студија: а) између 6 и 7 – 38 (23,50%), б) између 7 и 8 – 72 (44,40%), в) између 8 и 9 – 41 (25,30%) и г) између 9 и 10 – 11 (6,80%); 4) према уписаном факултету: а) Учитељски факултет у Призрену 98 (60,50%) и б) Педагошки факултет у Врању 64 (39,50%) студената (табела 3).

Подаци прикупљени истраживањем обрађени су дескриптивном статистиком, Кробоховим алфа-коэффициентом ( $\alpha$ ), факторском анализом са *Varimax* ротацијом, Ман–Витнијевим У-тестом и једнофакторском униваријантним анализом варијансе (ANOVA). Резултати истраживања приказани су табелама и дијаграмима.

## РЕЗУЛТАТИ

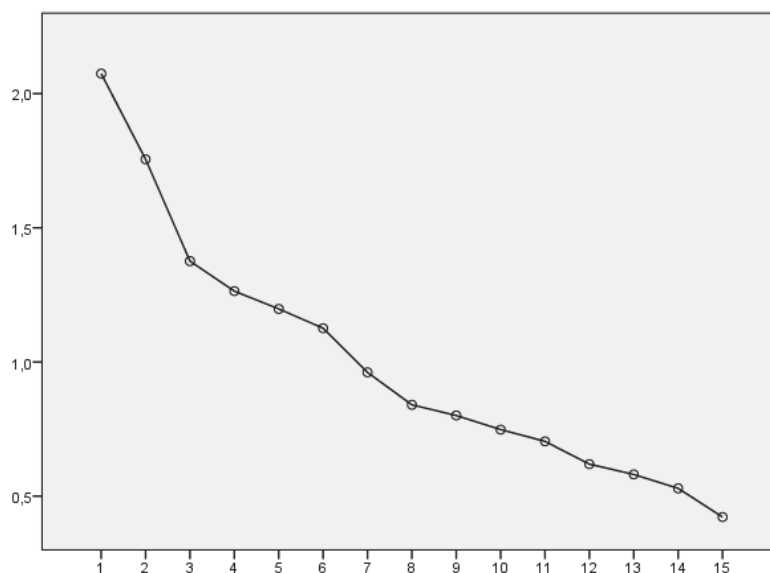
Подаци прикупљени истраживањем најпре су били подвргнути анализи главних компоненти факторском анализомс *Varimax* ротацијом.

**Табела 2.** Карактеристични коренови и % објашњене варијансе након *Varimax* ротације

Главне компоненте	Карактеристични корен	% објашњене варијансе	Кумулативни % објашњене варијансе
1.	1,757	11,712	11,712
2.	1,731	11,542	23,254
3.	1,478	9,853	33,107
4.	1,386	9,242	42,349
5.	1,315	8,766	51,115

Применом Гутман–Кајзеровог критеријума издвојено је пет главних компоненти са карактеристичним кореном већим од 1, које укупно објашњавају 51,115% заједничке варијансе (табела 2).

**Дијаграм 1.** Идентификација компоненти значаја ИСТу убрзању процеса глобализације (ScreePlot)



Применом Кателовог теста одрона и прегледом дијаграма 1, уочљив је најизраженији прелом након шесте компоненте, што потврђује избор пет главних компоненти издвојених према Гутман–Кајзеровом критеријуму.

**Табела 3.** Ротирана матрица факторске структуре према *Varimax* критеријуму с комуналитетима (h)

	Компоненте					h
	1	2	3	4	5	
a14	<b>0,758</b>					0,589
a13	<b>0,683</b>					0,561
a7	<b>0,530</b>			0,340		0,466
a9		<b>0,662</b>				0,458
a8		<b>0,608</b>				0,384
a10		<b>0,604</b>				0,451
a1		<b>0,526</b>	0,481			0,640
a4			<b>0,634</b>			0,490
a15			<b>0,612</b>		0,416	0,619
a6			<b>0,463</b>	0,393		0,401
a2			<b>0,377</b>			0,355
a11				<b>0,723</b>		0,590
a12				<b>0,614</b>		0,429
a3					<b>0,823</b>	0,701
a5	0,374				<b>0,489</b>	0,532

Легенда (списак ајтема):

- a1 У савременим условима информација посебно добија на значају.
- a2 Глобализација као светски процес није могућа без савремене информационе технологије.
- a3 Информационе технологије увек истовремено омогућавају доступност већем броју различитих информација.
- a4 Недовољна функционална информатичка писменост је значајан реметилачки фактор деловања човека у свим сферама у савременом друштву.
- a5 Брзина преноса информација је од нарочите важности за успешно функционисање данашњег друштва.
- a6 Процес глобализације несметано би текао и да информационо-комуникационе технологије нису толико развијене.
- a7 Проналазаштво у савременом свету је незамисливо без употребе информационо-комуникацијских технологија.
- a8 Информационо-комуникацијске технологије не утичу подједнако на баш све друштвене промене у савременом свету.
- a9 Многи људи немају информатичку писменост па сасвим ефикасно обављају своје послове.
- a10 Доступност информацијама скраћује само време али не доприноси превише успешности човека у појединим делатностима.
- a11 Одувек су се послови обављали брже захваљујући информационо-комуникацијским технологијама.
- a12 Информационо-комуникацијске технологије доприносе развоју креативног и иновативног стваралаштва човека.
- a13 Нису подједнако сви људи заинтересовани да користе информационо-комуникацијске технологије.
- a14 Без информатичког знања је немогуће одговорити захтевима савременог друштва.
- a15 У појединим областима информационо-комуникацијске технологије више штете него што доприносе.

Истраживањем је издвојено пет компоненти које према проценама студената указују на значај ИСТ у убрзању процеса глобализације (табела 3). Прву компоненту одређују три ајтема: 14, 13 и 7; објашњава 11,712% заједничке варијансе; названа је *допринос проналазаштву*. Другу компоненту одређују четири ајтема: 9, 8, 10 и 1; објашњава 11,542% заједничке варијансе; назва-

на је *значај информације*. Трећу компоненту одређују четири ајтема: 4, 15, 6 и 2; објашњава 9,853% заједничке варијансе; названа је *убрзање глобализације*. Четврту компоненту одређују два ајтема: 11 и 12; објашњава 9,242% заједничке варијансе; названа је *употреба ICT*. Пету компоненту одређују два ајтема: 3 и 5; објашњава 8,766% заједничке варијансе; названа је *доступност информацијама*.

Ман-Витнијевим У-тестом је истражен утицај пола студената (мушки или женски), на њихове процене о значају ICT у убрзању процеса глобализације.

**Табела 4.** Пол и процене студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације

	Значај ICT
U	2195,000
z	-0,638
p	0,523
Md (мушки)	58,0000
Md (женски)	58,0000
Md (укупно)	58,0000

Ман-Витнијевим У-тестом није откривена статистички значајна разлика у проценама студената мушког ( $Md = 58,0000$ ) и женског пола ( $Md = 58,0000$ ) о значају ICT у убрзању процеса глобализације:  $U = 2195,000$ ;  $z = -0,638$ ;  $p = 0,523$  (табела 4).

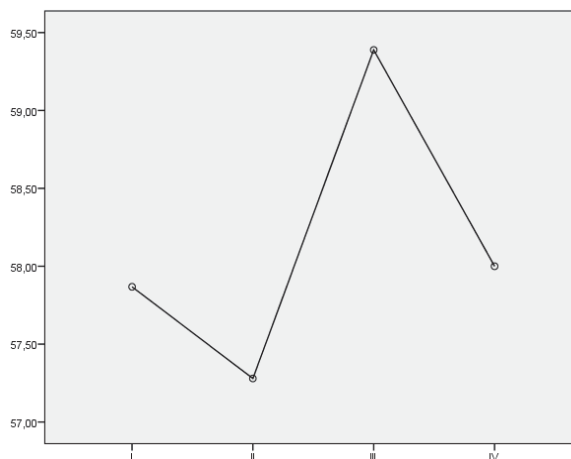
Анализом варијансе истражен је утицај уписане године студената на њихове процене о значају ICT у убрзању процеса глобализације. Студенти су према уписаној години студија били подељени у четири групе: 1(I), 2(II), 3(III) и 4(IV).

**Табела 5.** Уписана година студија и процене студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације (ANOVA)

	Збир квадрата	df	M	F	p
унутар групе	65,023	3	21,674	0,787	0,503
између група	4352,044	158	27,545		
Укупно:	4417,068	161			

Није утврђена статистички значајна разлика у резултатима четири групе студената у зависности од уписане године студија у њиховим проценама о значају ICT у убрзању процеса глобализације:  $F(3,158) = 0,787$ ;  $p = 0,503$  (табела 5).

**Дијаграм 2.** Уписана година студија и процене студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације (ScreePlot)



Према изломљеној линији приказаној на дијаграму 2 такође је уочљиво да не постоји значајна разлика у проценама студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације у зависности од уписане године студија.

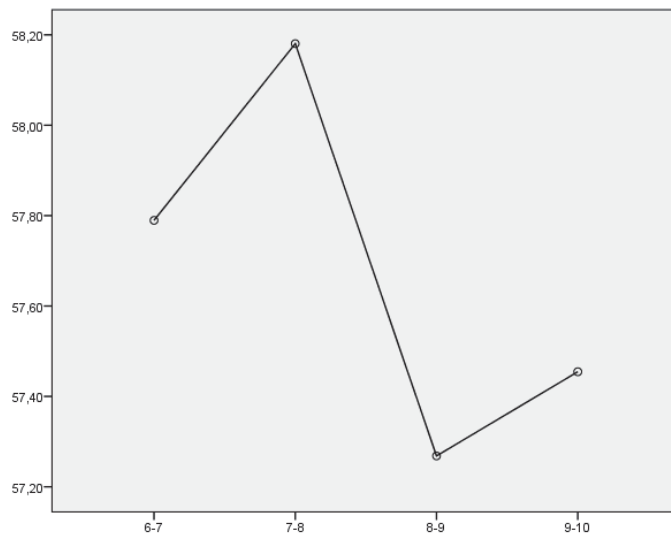
Анализом варијансе истражен је и утицај успеха студената у току студија на њихове процене о значају ICT у убрзању процеса глобализације. Студенти су према успеху у току студија били подељени у четири групе: 1 (6–7), 2 (7–8), 3 (8–9) и 4 (9–10).

**Табела 6.** Успех у току студија и процене студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације (ANOVA)

	Збир квадрата	df	M	F	p
унутар групе	23,323	3	7,774	0,280	0,840
између група	4393,745	158	27,809		
Укупно:	4417,068	161			

Није утврђена статистички значајна разлика у резултатима четири групе студената према успеху у току студија у њиховим проценама о значају ICT у убрзању процеса глобализације:  $F(3,158) = 0,280$ ,  $p = 0,840$  (табела 6).



**Дијаграм 3.** Успех у току студија и процене студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације (ScreePlot)

Према изломљеној линији приказаној на дијаграму 3 је такође уочљиво да не постоји значајна разлика у проценама студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације у зависности од њиховог успеха у току студија.

Ман-Витнијевим У-тестом је истражен утицај уписаног факултета студента (Учитељски факултет у Призрену или Педагошки факултет у Врању) на њихове процене о значају ICT у убрзању процеса глобализације.

**Табела 7.** Уписани факултет и процене студената о значају ICT у убрзању процеса глобализације

	Значај ICT
U	2591,000
z	-1,873
p	0,061
Md (УФПЗ)	59,0000
Md (ПФВР)	57,5000
Md (укупно)	58,0000

Ман-Витнијевим У-тестом није откривена статистички значајна разлика у проценама студената Учитељског факултета у Призрену ( $Md = 59,0000$ ) и Педагошког факултета у Врању ( $Md = 57,500$ ) о значају ICT у убрзању процеса глобализације:  $U = 2591,000$ ;  $z = -1,873$ ;  $p = 0,061$  (табела 7).

На основу до сада изнетог се може закључити *да ICT значајно утичу на убрзање процеса глобализације.*

## ЗАКЉУЧЦИ И РАСПРАВЕ

У овом раду истраживан је утицај ICT у убрзању процеса глобализације. Овај проблем је до сада више пута проучаван. Без обзира на то, поновно враћање на његово проучавање увек је захвална и за истраживање интересантна тема. Поред тога, овај проблем због своје комплексности и актуелности још увек није у довољној мери истражен. ICT се даље стално развијају и њихов утицај на процес глобализације постаје све већи.

Глобализација има бројне карактеристике. Анализом новијих истраживања публикованих у часописима на водећим светским листама (Alexisetal., 2017; Kalafsky & Rosko, 2017; Hytten, 2016) може се извести закључак да се у већини истраживања углавном расправљало о три основна питања: 1) Да ли је глобализација нова или стара појава? 2) Да ли је искључиво монолитна или има позитивне и негативне утицаје? и 3) У ком правцу води све убрзанији процес глобализације? Поменута питања још дуго ће бити предмет академске расправе и истраживања. Оно што је извесно налази се у чињеници да се често глобализација жели свести на искључиво економску димензију. Такав приступ би био углавном погрешан, зато што се глобализација односи и на остале сфере друштва, па се и расправља о политичкој, војној, културној и осталим димензијама глобализације.

Глобализацију карактерише и значај информације и комуникације. Расправљајући о значају медија у процесу глобализације, Марко Атлагић истиче да без обзира на то што је примена информација светски процес, монопол над медијима ипак „омогућује доминантни утицај на обликовање перцепције о стварности у цијелом свијету“ (Атлагић, 2010, стр. 204). Сасвим је јасно да економске силе и велике мултинационалне компаније желе да овладају и системом комуникације и да путем медија остварују своје економске и остале интересе и утицаје у глобалном друштву. Без обзира на значајни утицај водећих светских медијских кућа, највећи значај у процесу глобализације имају ICT. Зато се и истиче њихов значај у убрзању процеса глобализације.

У теоријском приступу проблему овог спроведеног истраживања утврђено је да су ICT значајан фактор у убрзању процеса глобализације. У савременом друштву је незамисливо пословање и функционисање било ког дела друштва без подршке или употребе ICT. Поред тога, цена производње ICT се стално смањује. ICT на тај начин постају стално доступне све већем броју људи. Зато се у истраживањима и расправља о глобалном информационом окружењу (DiCerbo, 2016; Lo&Chik, 2016; Strate, 2016).

ICT су у периоду глобализације покренуле нове могућности пословања. Анализом резултата неких истраживања може се закључити да ICT имају петоструки значај у периоду глобализације. Оне омогућавају: 1) приступ већем броју информација; 2) увођење високих технологија у пословање; 3) остваривање конкурентне предности; 4) стварање нових начина пословања; и 5) стварање могућности за даљи развој иновација. Период глобализације је време напредних

технологија и промена које подједнако утичу како на трансформацију привреде, тако и на остале сфере грађанско-културног живота и деловања људи и друштва у целини.

Може се закључити и да ICT значајно доприносе убрзању процеса глобализације. На тоуказују и резултати бројних истраживања у којима је проучаван утицај ICT у периоду глобализације. Поједини аутори, расправљајући о значају ICT за прелазак из индустријског у информатичко друштво, наводе „да с развојем ICT долази до приближавања традиционалних облика пословања с једне стране и информатике с друге стране“ (Ђузовић, Соколов Младеновић, 2014, стр. 143). На основу приказаних анализа се може закључити да су ICT у последњих 20 година у основи промениле начин функционисања друштва у свим областима људског деловања. У данашњем друштву које се развија паралелно с развојем науке и технологије, ICT су несумњиво од пресудног значаја.

Резултате теоријског проучавања проблема овог спроведеног истраживања потврђују и налази емпиријског истраживања. Најпре су на Скалеру ИКТ-УПГ издвојене компоненте које потврђују значај ICT у убрзању процеса глобализације. Издвојене компоненте указују на значај ICT, значај информација и њихову доступност, значај ICT у проналазаштву, али и у убрзању процеса глобализације. На овај начин је потврђена прва посебна хипотеза истраживања, али у великој мери и општа претпоставка од које се пошло у истраживању да ICT значајно доприносе убрзању процеса глобализације. Све то у сагласности је и с резултатима истраживања поменим и критички анализираним у раду.

Истраживањем је утврђено и да студенти имају потпуно усаглашене процене о значају ICT у убрзању процеса глобализације и да оне не зависе од пола, уписане године студија, успеха у току студија и факултета на којем студенти студирају. Сви студенти су се с ICT сусретали у току претходног школовања у основним и средњим школама. На факултетима су из информатичких предмета детаљније изучавали и користили ICT. Из наставних предмета научне области социологије такође су стекли основна знања о глобализацији, њеним карактеристикама и значају у савременом друштву. Зато су и углавном идентични резултати истраживања процена студената учитељских факултета о значају ICT у убрзању процеса глобализације сасвим разумљиви.

Овим истраживањем се дошло до одговора на бројна питања која су до сада била непознаница. Остало је много неразјашњеног, а отворена су и многа питања која ће у будућности бити проблем истраживања и предмет академске расправе. Зато се будућим истраживачима препоручује да поново проучавају овај још увек недовољно истражени проблем. Да за тим има потребе показује и ово истраживање, чији је проблем истраживања био значај ICT у убрзању процеса глобализације. Колико се у свему томе успело, показаше време и социолошка јавност.

## ЛИТЕРАТУРА

- Alamin, A., Shaoqing, G. & Le, Z. (2015). The Development of Educational Technology Policies (1996–2012): Lessons from China and the USA. *International Education Studies*, 8(6): 142–150.
- Alexis, F., Casco, M., Martin, J. & Zhang, G. (2017). Cross-Cultural and Global Interdependency Development in STEM Undergraduate Students: Results from Singapore Study Abroad Program. *Education*, 137(3): 249–256.
- Атлагић, М. (2010). Процес глобализације и основне карактеристике српског народног карактера. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 21(40): 201–208.
- Acar, T. (2015). Examination of the PISA 2009 Reading Skills and Information and Communication Technology (ICT) Use Skills of Turkish Students. *Educational Research and Reviews*, 10(13): 1825–1831.
- Bader, L. & Kottstorfer, M. (2013). E-Learning from a Student's View with Focus on Global Studies. *Multicultural Education & Technology Journal*, 7(2–3): 176–191.
- Bidyuk, N. (2016). Higher Education Globalization in the Context of American Guidelines. *Comparative Professional Pedagogy*, 6(4): 7–14.
- Бранковић, Д., Мандић, Д. и Ристић, М. (2003). *Методика информатичког образовања са основама информатике*. Београд: Медијаграф.
- Verhoeven, J., Heerwegh, D. & De Wit, K. (2016). ICT Learning Experience and Research Orientation as Predictors of ICT Skills and the ICT Use of University Students. *Education and Information Technologies*, 21(1): 71–103.
- DiCerbo, K. (2016). Integrating Data across Digital Activities. *Learning, Media and Technology*, 41(2): 233–251.
- Илић, М. (2010). *Инклузивна настава*. Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет на Палама.
- Jun, S., Han, S., Kim, H. & Lee, W. (2014). Assessing the Computational Literacy of Elementary Students on a National Level in Korea. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 26(4): 319–332.
- Kalafsky, R. & Rosko, H. (2017). Applying Geography Course Projects to Issues in City Resilience and Global Connectivity. *Journal of Geography*, 116(2): 67–78.
- Karamti, C. (2016). Measuring the Impact of ICTs on Academic Performance: Evidence from Higher Education in Tunisia. *Journal of Research on Technology in Education*, 48(4): 322–337.
- Kerckaert, S., Vanderlinde, R. & van Braak, J. (2015). The Role of ICT in Early Childhood Education: Scale Development and Research on ICT Use and Influencing Factors. *European Early Childhood Education Research Journal*, 23(2): 183–199.

Lee, J. (2016). Everywhere You Go, You See English!: Elderly Women's Perspectives on Globalization and English. *Critical Inquiry in Language Studies*, 13(4): 319–350.

Lo, M. & Chik, P. (2016). Two Horizons of Fusion. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 60(3): 296–308.

McGrath, S. & King, K. (2004). Knowledge-Based Aid: A Four Agency Comparative Study. *International Journal of Educational Development*, 24(2): 167–181.

Мимица, А. Богдановић, М. И (прир. 2007). *Социолошки речник*. Београд: Завод за уџбенике.

Naslund, R. & Gardelli, A. (2013). I Know I Can, I Will Try: Youths and Adults with Intellectual Disabilities in Sweden Using Information and Communication Technology in Their Everyday Life. *Disability & Society*, 28(1): 28–40.

Ra, S., Chin, B. & Lim, C. (2016). A Holistic Approach Towards Information and Communication Technology (ICT) for Addressing Education Challenges in Asia and the Pacific. *Educational Media International*, 53(2): 69–84.

Samuelsson, U. (2010). ICT Use among 13-Year-Old Swedish Children. *Learning, Media and Technology*, 35(1): 15–30.

Сотировић, В. (2004). *Информатичке технологије*. Зрењанин: Технички факултет „Михајло Пупин“.

Strate, L. (2016). Fatal Amusements: Contemplating the Tempest of Contemporary Media and American Culture. *Educational Technology*, 56(29): 17–24.

Tsegay, S. (2016). Analysis of Globalization, the Planet and Education. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(18): 11979–11991.

Ћузовић, Ђ. и Соколов Младеновић, С. (2014). Глобализација и дигитална економија, у М. Станишић (ур.), *Sinteza – Impact of the Internet on Business Activities in Serbia and Worldwide* (стр. 143–147). Belgrade: Singidunum University.

Uyanga, S. (2014). Baseline Analysis on ICT in General Education of Mongolia. *Informatics in Education*, 13(1): 121–140.

Hammond, M. (2014). Introducing ICT in Schools in England: Rationale and Consequences. *British Journal of Educational Technology*, 45(2): 191–201.

Hytten, K. (2016). Globalization, Democracy, and Social Movements: The Educational Potential of Activism. *Educational Philosophy and Theory*, 48(10): 981–996.

Šuvaković, U, Baljošević, S, Obradović, Ž. (2014). Smallpox and globalization or the first achieved planetary goal. *Vojnosanitetski pregled* 71 (3): 301–306 doi:10.2298/VSP1403301S

## THE IMPORTANCE OF INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES FOR ACCELERATING THE PROCESS OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

After the industrial revolution as a process of modernization, no other social-historical phenomenon has caused such consequences and ideological-theoretical controversies as globalization or mondialization. It refers to a wide spectrum of economic, political and cultural tendencies in the contemporary world. It is an objective and a spontaneous process of planetary dimensions, i.e. a project of domination of the USA i.e. the West. In everyday speech, globalization or mondialization refers to different phenomenon, such as a growing domination of the West, particularly the USA, in the economic and cultural affairs, which is expressed as *westernization* or *Americanization*.

Globalization has made an impact on all spheres of civil and cultural activities of a man. Consequences of globalization are numerous: liberal economy, liberal market, unique currency, domination of the English language. Development of science and spreading of technology is of great importance for all spheres of human activities. Numerous scientific and technological processes which are multiplied in modern society are multiplied by geometric progression and during the last decades have changed both man's environment and his ways of learning. Big world companies request completion of tasks on time. They also request precision of all economic and financial courses. It all implies a quick reaction to the market requirements. In order to fulfil these tasks, it is necessary to have a constant approach to necessary information. It is unthinkable to do so without information and communications technologies (ICT) in the period of globalization, as speed and timeliness are key characteristics of modern information systems. For the efficient functioning of society in a period of globalization, it is of particular importance to process data quickly, which is important for efficient activity in all spheres of society and particularly in economy management. ICT increase economic efficiency and contribute to the creation of business possibilities. Apart from it, ICT abolish all social barriers in regard to the access of information, thus contributing to the possibility of geographic decentralization.

ICT have a wide application in all the activities of modern society: economy, banking, health care, education, politics and so on. Due to their wide application and great significance in the development of modern society and global communications, the assertions that ICT present one of the most important factors in the accelerating of globalization process are not without foundations. These beliefs also have foundations in results of studies on ICT impact on development of economy network and informatics society in the most developed countries in the world, first of all in Scandinavian countries and Great Britain, in a wider sense also Germany, China, Japan, Russia, India, Republic of South Africa, Turkey and other countries. Regardless of the fact that ICT have found wide application in the period of globalization, they still do not have the same impact in all countries in the world. It is easy to understand why, because it is not enough to simply introduce ICT in order to achieve western standards, for a change of whole systems of functioning of particular societies and their adaptation to the system of learning in the global society is necessary.

ICT have started new possibilities of management in the period of globalization. After having analyzed results of some studies, it can be concluded that ICT have five-fold importance in globalization period. They enable: 1) access to larger number of pieces of information, 2) introduction of high technologies into man-

agement, 3) realizing concurrence advantage, 4) creating of new ways of management and 5) creating possibilities for further development of innovations. Globalization period is time of advanced technologies and changes which equally influence both transformation of economy and other spheres of civil-cultural life and activity of people and society as a whole.

It can be concluded that ICT also give significant contribution to the accelerating of the process of globalization. Results of numerous researches which studied ICT impact in the period of globalization point to this fact. With the development of ICT there is a rapprochement of traditional ways of management on one side and informatics on the other one. On the basis of the analysis presented, it can be concluded that ICT during last 20 years have fundamentally changed the way of society functioning in all spheres of human activities. In modern society which is developing simultaneously with development of science and technology, ICT are undoubtedly of a crucial significance.

Results of the research on the importance of information communication technologies in the accelerated process of globalization are presented in the paper. In our research, we have started from the general assumption that the information communication technologies (ICT) significantly contribute to the accelerated process of globalization as well as specific assumptions that the components, which according to the students evaluation point to the importance of information communication technologies in the accelerated process of globalization will be separated, and that their estimations would be in tune, regardless of their sex, year of study or success during the studies and the faculty enrolled. In order to confirm such assumptions, a research on a sample of students from the Teacher Training Faculties in Prizren and Vranje was conducted in May, 2017 whose results are presented in this paper.

The data was collected by Scalar, IKT- IPG ( $\alpha = .812$ ), and were processed by factor analysis, Man Whitney U test and variance analysis. By means of factor analysis, 5 components were distinguished, which by the students' assessment point to the importance of ICT in the accelerated process of globalization: 1) contribution to innovation 2) importance of information 3) accelerated process of globalization 4) the use of ICT and 5) availability of information ( $KMO = .548$ ,  $p = .000$ ). By use of Man Whitney test it was determined that there was no significant difference between the assessments of the students on importance of ICT in the process of accelerated globalization in regard to their sex,  $U = 2195.000$ ,  $z = -.638$ ,  $p = .523$ , and the faculty enrolled,  $U = 2591.000$ ,  $z = -1.873$ ,  $p = .061$ , and variance analysis depending on the year enrolled,  $F(3; 158) = 787$ ,  $p = .503$ , as well as the success during their studies  $F(3; 158) = .280$ ,  $p = .840$  (tables 7; diagrams 3).

**KEYWORDS:** Americanization, westernization, computerization, digitalization, networked society, communication.



ЈЕЛЕНА З. МИЛИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Нишу  
Филозофски факултет

## (ДЕ)КОНСТРУИСАЊЕ ДИСКУРСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ У РОМАНУ ФО Џ. М. КУЦИЈА

---

**САЖЕТАК:** У раду се на примеру романа *Фо Џ. М. Куција* сагледава начин на који дискурс може постати моћно средство за спровођење глобализације, али и начин на који се наведена стратегија моћи деконструише у контексту поменутог романа са (пост)колонијалном тематиком.

Језичка политика као битан елемент глобализма и очувања индивидуалног и националног идентитета тумачи се у контексту постколонијалних студија Е. Саида, Ф. Фанона, А. Ападураја и Фукоовог дефинисања дискурса. Анализом односа између Крусое, Петка и Сузан у Куцијевом роману *Фо*, тежимо да укажемо на типове конфликта које намеће глобализирајућа култура. Водећи се Ападурајевим објашњењем термина *идеалик*, указујемо на концептуализовано представљање Петковог идентитета, које почива на стереотипима и неиспуњеним когнитивним очекивањима.

У раду се бавимо језиком као феноменом који појачава осећај припадности групи, факторима који утичу на одсуство разумевања културних разлика, затим репресијом, наметањем једне нације и униполарности под маском привидне тежње ка наднационалним интеграцијама и мултикултуралности. Такође, скрећемо пажњу и на имплицитну идеју о сепарацији по избору у Куцијевом роману, као и на интенционални сепаратизам који спроводи цивилизацијски поредак.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** дискурс, глобализација/глокализација, идентитет, идеалик, конфликт.

---

### ДИСКУРС КУЛТУРЕ И КОЛОНИЈАЛНА МОЋ

У студији *Поредак дискурса*, Мишел Фуко полази од тезе да дискурс припада поретку закона и да се његова продукција „у исти мах контролише, селекује, организује и расподељује, и то извесним поступцима чија је улога да укроте моћи и опасности дискурса, да овладају његовим непредвидивим догађајима“ (Fuko, 2007, стр. 29). Како све области дискурса „нису једнако отворене и приступачне“, већ су неке од њих „у великој мери брањене“ (Fuko, 2007, стр. 29), Мишел Фуко наводи три типа забрана везаних за људски дискурс: прву назива „табуом предмета говора“, и она указује на чињеницу да немамо право да кажемо све; друга носи назив

---

<sup>1</sup> jelenamilic018@gmail.com

„ритуал околности говора“ и указује на чињеницу да бирамо околности у којима говоримо о одређеним стварима; трећу забрану назива „привилегованим или искључивим правом субјекта који говори“, и она упућује на чињеницу да не поседује сваки човек право да говори о одређеним стварима и да свачија реч није вредна пажње (Fuko, 2007, стр. 8). Забране које погађају дискурс „веома брзо откривају његову повезаност са жељом и моћи“ (Fuko, 2007, стр. 7). Њих потпомаже читав систем институција који их намеће, спроводи и „врши на присиљан, понекад чак и на насилан начин“ (Fuko, 2007, стр. 11). Забране које дотичу људски дискурс потврђују оправданост Фукоовог страха на који указује у уводним разматрањима студије о поретку дискурса:

„[. . .] страх од онога што дискурс јесте у својој материјалној реалности као ствар изговорена или написана; немир у погледу на ово пролазно постојање, коме је без сумње суђено да буде избрисано, али према временском трајању које није наше; немир да се испод ове активности [. . .] не осете тешко замисливе моћи и опасности; сумњиви немири који слуте борбе, победе, озлеђивање, доминације и поробљавања уз тако пуно речи, чија се грубост, након дуговремене употребе, изглачала“ (Fuko, 2007, стр. 7).

На темељу Фукоових ставова о моћи и поретку дискурса, постколонијални<sup>2</sup> теоретичари и књижевници учивају напуклине реторичког деловања у доминантној дефиницији културе и активно се укључују у борбу за њено деконструисање. Постколонијални теоретичари преиспитују дефиницију и праксу глобалне културе, као и дискурс званичне светске историје настао њеним деловањем, због тенденције да се прикажу из евроцентричке перспективе. Учено је да доминантна, етноцентричка и расистичка историја културе све што остаје изван оквира које намеће њена дефиниција, тежи да означи као маргинализовано (Бојанић Ћирковић, 2014, стр. 200).

Ападурајево одређење термина *идеолик* (Apaduraj, 2011, стр. 60) полази од сагледавања глобалне културе као негативне појаве, која путем илузија и осмишљених стереотипа тежи да наметне одређен концепт стварности (означен као исправан), при чему су дозвољена и оправдана сва средства и све методе дехуманизацијеи насиља. Оваквом *културном* деловању приписана је

<sup>2</sup> Без обзира на постојећу традицију употребе термина *постколонијално*, он је полазиште за бројне дискусије које разматрају његово одређење, као и оно што је њиме обухваћено. Критике које проучаваоци овог термина истичу на рачун његове употребе упућују на његово погрешно сутерисање да су односи западне доминације и контроле ишчезли, затим на занемаривање разлика између околности у колонизованим земљама, као и значаја контекста за одређивање битних односа који одређују колонијализам и постколонијализам. У складу с поменутиим дилемама, Валери Кенеди истиче да се појам *постколонијално* „прихвата као име за поље интердисциплинарних студија које обухвата веома различите типове анализа“, које повезује „бављење прошлосту империја, различитим варијететима колонијализма унутар империјалних оквира, као и везама између империјалне прошлости и постколонијалне садашњости“ (Kenedi, 2008, стр. 49). Како критичко упућивање на неадекватност термина *постколонијално* није резултирало прихватањем новог појма који би обухватио сва његова значења, неопходно је нагласити да се овај појам често употребљава када аутори желе да упуте на све врсте односа који почивају на доминацији надређеног извора моћи и успостављања контроле над подређеним субјектом.

ЈЕЛЕНА З. МИЛИЋ: (Де)конструисање дискурса глобализације у роману Фо Џ. М. Куција  
одређена идеја наводно хуманитарног карактера, док је њен прави циљ освајање географског простора (колоније).

Едвард Саид указује на потребе да се разоткрију илузије и уништи идеолошка представа о глобализирајућој култури. С том намером, у књигама *Оријентализам* и *Култура и империјализам* Саид упозорава на *опасности од наратива* као форме коју је „писана историја преузела да би парирала постојаности визије“. Дискурс званичне историје, наглашава Саид, само потврђује „да доминација визије над реалношћу није ништа више него воља за моћ“ (Said, 2000, стр. 319–320). С обзиром на то да „империјализам, попут приповести, монополизује читав систем представљања“ (Said, 2002, стр. 75), силе и ауторитети су створили представу о култури путем дискурса који никада нису слободни. Сматрајући неприкосновеним начин на који је глобална култура овладала стварношћу, империјализам и колонијализам покрећу моћне идеолошке формације попут идеје да поједине „територије и народи захтевају и преклињу да буду покорени“ (Said, 2002, стр. 50).

Како је конструкција идентитета у сваком друштву повезана с поседовањем моћи, Саид закључује да „људски идентитет не само што није природан и стабилан, него је конструисан, а понекад чак и директно измишљен“ (Said, 2000, стр. 441). У пракси дискурса колонизације, наведене манипулације знањем о култури колонизованих народа огледају се у тежњи империје да се култура маргинализованих представи као култура без историје којој је потребна (нова) *културна историја*.

Дело Едварда Саида извршило је важан утицај на развој постколонијалних студија, који се огледа како у примени његове теорије, тако и у њеном модификовању и проблематизовању. Развијајући своју теоријску мисао кроз низ кључних појмова као што су амбивалентност, хибридноост, мимикрија, трећи простор и међустање, Хоми Баба анализира постколонијалну ситуацију, при чему се више усмерава ка „личној или колективној психи колонизатора или колонизованог [. . .], него на материјалне, политичке и друштвене феномене“ (Luburić Cvijanović, 2012, стр. 56). Према тачном запажању Аријане Лубурић Цвијановић, „Бабино гледиште о колонијалном дискурсу као контрадикторном и оптерећеном сукобима противречи Саидовом представљању тог дискурса као суштински јединственог и доминантног система који ефикасно ућуткује оне над којима влада“, што уочавамо у његовом концепту хибридности, који је сложенији него Саидов (Luburić Cvijanović, 2012, стр. 57).

Разобличавањем идеолошких, расних империјалистичких стереотипа, указано је на примену *великих генерализација*, при чему свака од категорија унутар ње унапред имплицира одређени вредносни суд. Појавом и развојем поменутих генерализација у великој мери управља процес глобализације. У раду *Дефинисање глобализације*, аутори Џорџ Ригер и Адам Барнард позивају се на четири димензије које би требало да су суштинска обележја овог процеса. Као основни циљеви глобализације наводе се „проширење друштвених односа тако да су културне, економске и политичке мреже повезане широм света“, затим „интензивирање токова интеракције“, „све веће прожимање удаљених култура и догађаја“, као и „појава глобалних

инфраструктура које треба да подрже и воде ове промене“, зближавајући људе свих поднебља (Ricer/Barnard, 2017, стр. 43). Навођење „повећане интеграције и међуповезаности“ (*истио*) народа различитих култура као једног од кључних задатака глобализације, аутори приказују у ироничном модусу, указујући на праксу глобализације која се креће од пропагиране хетерогености (с наводним уважавањем разлика) до хомогенизације и униполарности спроведене различитим облицима насиља (који продубљују неједнакост, а разлику тумаче као недостатак).

Роман *Фо* Џ. М. Куџија са (пост)колонијалном тематиком, указује на различите типове манипулација дискурсом, који се тумачи као моћно средство за спровођење глобализације <sup>3</sup>.

Према тачном запажању Лене Петровић, у Куџијевим романима се могу уочити три егзистенцијална модуса. Првом припада тип господара као „извршиоцу историјске мисије западне цивилизације, у коме су отелотворени закон и моћ“. Насупрот њима су они „над којима се насиље врши у име закона, најчешће припадници потлачених раса“, док су између наведена два модела „белци који теже да изађу из тамнице своје митолошки, расно и историјски одређене свести“ (Petrović, 1997, стр. 92).

Куџи глобалну културу посматра као негативну појаву због особине да искључује из себе све што не улази у оквире њене дефиниције *културе*. Њен концепт једнакости изневерава све хуманистичке принципе. У њему је уочена тенденција ка насилном спровођењу идеолошког дискурса под маском етичких активности. Очекивана последица оваквог *хумано* деловања јесте укидање индивидуалности, при чему се само индивидуализам у виду ексклузивног егосентризма толерише, док се иза свих акција крије вештина стицања власти над што већем бројем људи.

Глобализирајући дискурс намеће маргинализованом субјекту одређену позицију, функцију и вредносну интерпретацију. Он почива на поступцима искључивања и забрана које трпе сви они аспекти људског бића који угрожавају спровођење манипулација. Доминантно тумачење језика, идентитета и етике почива на насилном наметању концепта *људског лика* ономе што је одређено као *нељудско*. Ексклузивни рационализам гуши ирационалне енергије, инстинктивно и биолошко из страха од њиховене докучивости и неподобности за спровођење манипулација (под изговором да управо оне хране човеков егос и негативно утичу на његову социјализацију).

Куџијев роман *Фо* написан је у епистоларној форми. Адресат *Фо* има улогу редактора приче коју адресант Сузан Бартон жели да исприча, док је основни предмет приче неиспричана биографија домороца Петка. Указивањем на концептуализовано представљање Петковог идентитета, које почива на стереотипима и неиспуњеним когнитивним очекивањима, роман

<sup>3</sup> Лена Петровић указује на повезаност Куџијевог романа са именом и делом Данијела Дефоа. Поред делимичне сличности с романескним заплетом Дефоовог дела *Робинсон Крусо*, Куџи уводи ликове Крусоса и Петка (иако употребљава име *Cruso* уместо *Crusoe*). Ауторка, такође, указује на варијацију Дефоовог презимена у једном од ликова Куџијевог романа, као и на двоструку алузију остварену тим поступком. Наиме, непријатељ се на енглеском каже *foe*, а тако је гласило и име историјског Дефоа пре него што му је додао француско аристократско *de* и постао Дефо (Petrović, 2004, стр. 45)

ЈЕЛЕНА З. МИЛИЋ: (Де)конструисање дискурса глобализације у роману *Фо* Џ. М. Куција тематизује бројне проблеме савременог друштва. Језик је, најпре, приказан као феномен који појачава осећај припадности групи. Романескна прича затим деконструише факторе који утичу на репресију, као и наметање једне нације и униполарности под маском привидне тежње ка наднационалним интеграцијама.

### ИМПЕРИЈАЛИЗАМ КАО НАЧИН ЖИВОТА: КРУСООВА БОРБА ЗА ИМПЕРИЈУ

У Куцијевом роману *Фо* сви припадници глобалне културе уграђени су у њену хијерархију моћи. Крусو представља лик колонизатора који спроводи своју империјалну вољу на афричком тлу. Он потчињава Петку себи и намеће му идентитет *друго* (слуге), опходећи се према њему у складу с унапред усвојеним вредносним судовима. Петкову немушност сматра подразумеваном околношћу, која се природно уклапа у безличност једног слуге. Док његову песму тумачи као нејасну буку или кричање, самом Петку Крусо приписује статус предмета без свести, чија је једина улога у свету *кулиуре* да служи њеним представницима и подреди се њиховим очекивањима.

Сакривен иза идеје о великом културном подухвату цивилизовања дивљака, Крусо спроводи терор над Петковим идентитетом. Терет знања наметнут од стране културе из које долази учинио је да „питања каква су она која се тичу супериорности и инфериорности изгледају ускогруда и безначајна“ (Said, 2000, стр. 7). Последице негативних стереотипа о *другоме* и *дружачијем* учиниле су да се супериорност *белога* и инфериорност *обојеног* човека подразумевају. Стога Крусо успоставља култ вође и заузима опозициони став према Петковом различитом животном искуству. Он сматра да Петка треба да упозна само са оним делом вокабулара глобалне културе који му омогућава да се уклопи у идентитет наметнут од стране *госпогара*. Примењујући „формулу неуважене великодушности“ (Said, 2002, стр. 71), колонизатор-добročинитељ не подноси никакав отпор становника острва. Стога је филозофија простора које се Крусо придржава исказана његовом репликом: „Док живите под мојим кровом чинићете како ја кажем!“ (Kusi, 2004, стр. 15).

С намером да разоткрије режим утњетавања и осећање нарцизма које храни његове извршиоце, аутор приписује Крусоу реплику која иронијским модусом указује на неумерену природу империјалистичке жеље за ширењем моћи:

„Закони се доносе из једног јединог разлога [...] да нас зауздају кад нам жеље постану неумерене. Докле год су нам жеље умерене немамо потребе за законима“ (Kusi, 2004, стр. 26).

Крусоов однос према дивљини заснива се на жељи за кроћењем и уништењем њених трагова, због чега је Петковосновни задатак да му помаже у прављењу терасе. На острву, како га назива, *без семена*, Крусо крчи бујну острвску вегетацију, остављајући за собом голу земљу опасану зидовима. Тераса симболизује јунаково покоравље дисциплини, затим покриће, охрабрење и оправдање за терор који спроводи. Сејаће, верује Крусо, они који дођу после њега (Kusi, 2004, стр. 25).

Насиље испољено према према *дружме*, међутим, не доноси ослобођење од унутрашњих конфликта. Кресоов унутрашњи сукоб и његова отуђеност огледају се у разноликим и опречним наративима које гради о сопственој прошлости. Он је, између осталог, син слуге који је тражио спас, Енглез и богаташ жељан авантуре. Сузан примећује да се жеља за бекством у Крусоу утопила у жељу да заувек остане владар свог малог поседа. Као господар *свог* простора, Крусо се наслађује тренутним осећајем наизглед неограничене моћи, али не остварује срећну егзистенцију. Стога јунакиња којој је препуштено казивање о Крусоовом животу на острву не види у терасама плодно тло њива које чекају сетву, већ мрачне, пустињске гробове које су египатски цареви себи правили у пустињи, и у чијем су грађењу многи робови изгинули (Кис, 2004, стр. 59). Наведена запажања показују да представнике колонијалне власти одређују потчињеност, послушност, покорност и безосећајност које теже да припишу колонизованом човеку.

### СУЗАНИНА БОРБА ЗА ИСТИНУ

У улози преносиоца идеоличког дискурса у Куџијевом роману јавља се Сузан Бартон, представница глобалне културе, која својим основним задатком сматра преношење приче о свом, Крусоовом и Петковом боравку на острву. С обзиром на околности романеског заплета (услед Петкове неразборитости и Крусоове смрти), исказ ове јунакиње је једини извор информација доступан читаоцу.

Монолошка форма Сузаниног казивања упућује на немогућност разумевања и успостављања сврсисходног дијалога са осталим јунацима Куџијевог романа. Неразумевању с Петком доприноси читав низ наметнутих навика, стереотипа и знања који представљају културу из које долази. До одсуства разумевања с Крусоом и Фоом долази оног тренутка када јунакиња дозволи да спокој Петкове тишине допре до њене свести и открије јој страховит режим манипулисања и утњетавања у цивилизацијској културној пракси.

Услед низа разочарања у систем доминантне културе, Сузан ће кренути путем постепеног освешћивања и постати свесна да је оруђе у рукама глобалне моћи. На путу деконструисања сопственог идентитета, ова јунакиња ће водити тешку борбу са собом и околином, у којој ће се њене улоге кретати од саучеснице у насиљу до жртве насиља.

Дискриминација жене као *другог* и проблем маргинализације жене нашли су своје место у постколонијалним студијама. Како је предмет њиховог истраживања проширен на све аспекте моћи које испољава њен центар у односу с подређеном маргином, постколонијалним студијама прилази се, између осталог, и из перспективе теорије феминизма. Теоретичари постколонијалног феминизма егзистенцију жене у патријархалним оквирима тумаче као ситуацију колонизованог субјекта. У својим текстовима они се баве језиком као средством доминације, питањима гласа, тишине и говора, мимикријом, разматрају аспекте политичког деловања и могућности друштвене промене (Ašcroft, 2002, стр. 172). На пољу књижевноуметничког дискурса, постколонијални феминизам огледа се у популаризацији жанра *женске књижевности*, чије се ауторке баве различитим односима испољавања односа колонијалне моћи у односу на идентитет жене.



Као главно средство у борби за сопствено, људско достојанство и ослобођење човека уопште, одакле год долазио, Сузан користи дискурс уметности и форму исповести. Према тачном запажању Лене Петровић, док Фо (Куцијев фиктивни Дефо) жели да објави авантуристичку причу у којој је Петко неважна епизода, „за причу коју пише Сузана [...] једини стварни изазов јесте Петково присуство: јер праву истину о себи нећемо сазнати док помоћу уметности не вратимо Петку моћ говора“ (Petrović, 2004, стр. 45). Упркос труду јунакиње да избегне замке дискурса глобалне културе и настојању да буде „мајка своје приче“ (Kusi, 2004, стр. 88), прича о Петку ће остати неиспричана из више разлога: најпре јер „Сузан о Петку ништа поуздано не може сазнати“, потом зато што он „не може да говори“ и напослетку „зато што Сузан самој себи одриче право на причу“ (Бојанић Ћирковић, 2014, стр. 200), приписујући га Фоу: „Мени није било суђено да будем мајка своје приче, већ њен зачетник. Нисам ја суђеница, него ви“ (Kusi, 2004, стр. 88).

Свесна да су силе и ауторитети глобалног поретка створили представу о култури путем дискурса „који никада нису слободни“ (Said, 2000, стр. 270), Сузан (али и сам Куци) одржава иронијску дистанцу према наративу који ствара. На неопходност постојања те дистанце приликом успостављања везе с било којим наративом, јунакиња упозорава спољашњег наратера<sup>4</sup> (оличеног у реципијенту) обраћањем унутрашњем наратеру (Фоу), као оличењу закона који намеће дабране представе и знања.

На крају Сузан признаје да јој се цео живот претворио у причу и да јој ништа осим сумње није остало, постављајући себи и читаоцима питање: „Ко ме говори? Јесам ли и сама утвара? Ком поретку припадам? А ви, ко сте ви?“ (Kusi, 2004, стр. 94).

Као последица негативних стереотипа глобализацијске културе, од стране њених представника јављају се бројна погрешна тумачења Петкове особености. Сви припадници глобалне културе су утраћени у њену хијерархију моћи, па се Сузанина жеља да заштити Петку повремено окреће у своју супротност. Обесправљена у односу на Крусоа, заточеница закона, супериорна је у односу на Петка. Јунакиња којој је поверено казивање о Петку као представнику потлачених над којима се насиље врши у име закона, постаје свесна да јој је Крусо усадио мисао о њему као о људождеру, као и да се наметнутих стереотипа више не може ослободити.

<sup>4</sup> Термин *наратер* је у књижевна проучавања увео Џералд Принс у раду *Introduction à l'étude du narrataire*, 1973. године, где је наратер дефинисан као неко коме се приповедач обраћа. У раду *The Naratee Revisited* из 1985. године, под утицајем структуралистичке теорије, Принс ће наратером назвати свако *ми* које је уписано у текст, а које не мора бити усаглашено с привидним примаоцем тог текста. Неколико година касније, у *Наратолошком речнику*, Џералд Принс додатно проширује значење овог термина. У студији *Да ли је потребно говорити о наратеру* Жан Русе ће учинити значајан помак у конституисању фигуре наратера у науци о књижевности, успостављајући поделу на спољашње и унутрашње наратере. Спољашњи наратер није део фикционалног света приче и резултат је тежње фиктивног спајања с читаоцем, док је унутрашњи наратер актер приче који се понаша као слушацац или саговорник хомодијегетичког приповедача.



Представа о културној и расној супериорности која је усађена у свест колонизатора у роману је представљена негативним стереотипима чији су носиоци Сузан, Крусо и Фо. Негативни вредносни судови које ови ликови приписују Петку (безгласни слуга, [мали, лични, кућни, црни] роб и дете, убог приглупи створ, човек из најмрачнијих варварских племена, људождер, ждерач мртвих, тупи црња итд.) показују како наметнута знања дефинишу њихов однос према себи и према другима.

Проблем дискриминације одређује, међутим, и односе припадника цивилизованог света. Поред обесправљености у односу на Крусоа, јунакиња схвата да је изманипулисана од стране културног поретка коме припада. На трагу мисли о сопственој потчињености Сузан ће се запитати, обраћајући се унутрашњем, немом и спољашњем наратору, „јер шта си ти у животу отео, ти који си и сам отет?“. Оног тренутка када схвати да је и сама заточеница културе коју представља, Сузанина реинтеграција у друштво бива осујећена. Суочена с новом стварношћу, јунакиња уочава Петкову патњу и показује саосећање према њој, након чега доживљава неправду западног света. Примећена у Петковом друштву, она постаје жртва насиља и негативних стереотипа.

Нова стварност коју сад упознаје колонизовани остварује се само акцијом. Управо та борба, која диже у ваздух колонијалну стварност, разоткрива непознате стране, износи на светло дана нова значења и указује прстом на противречности које та стварност прикрива (Fanon, 1973, стр. 82).

Амбивалентни однос јунакиње према Петку заправо је репрезентација амбиваленције коју доживљава у себи, утемељена на сукобу између културом наметнутих концепата стварности и новостечених сазнања о њој. Сузанина исповест резултат је њених колебања, рефлексација, бројних преиспитивања, жудње за ослобођењем од сопственог егоцентризма, осећаја кривице и срамоте. У искрено испољеној самилости и емотивности, затим у отпору и побуни који се одигравају у њеном бићу, јасно се уочава да јунакиња осећа одговорност према Петку због учињених злодела културе којој припада. У борби за сопствено ослобођење, Сузан трага за „остатком људског који измиче друштвеној контроли“ и спречава културу „да постане апсолутна“ (Petrović, 2004, стр. 60).

## ДИСКУРС ТИШИНЕ И ПЕТКОВА БОРБА ЗА ЧОВЕКА

Уколико језичку политику посматрамо као битан елемент глобализма, али и очувања индивидуалног и националног идентитета, Петкова неразборитост и непознавање доминантних изражајних средстава (енглески језик и писмо), постају средство борбе против колонијалних стереотипа и глобализирајуће културе. Управо та дефектност (како Петкову свест види западна култура) њему омогућава да не потпадне под утицај „стања свести западноевропског колонијалног империјализма“ (Petrović, 1997, стр. 58) који му се намеће.

Колонизаторима није тешко да Петка наведу да научи значења облика императива који задовољавају њихове потребе и омогућавају им да га наизглед потчине својој вољи, али им као

нерешива загонетка остаје његов унутрашњи глас. Говор тела испољен игром, као и Петков загонетни дискурс тишине, представљају простор слободе унутар којег је све допуштено. Ослободивши га стега глобалне културе, аутор Петка огрће плаштом као одевним предметом који носи одређену симболику. Наиме, онај који носи плашт на себи „обредно се налази у центру универзума, поистовећен са осом света, пошто је плашт његов небески шатор, а глава му је у оностраном где се налази Бог, чији је он представник на земљи“ (Ševalije i Gerbran, 2013, стр. 713).

Посматрајући Петка како у тренуцима заноса одлази некуд ван људског домаћаја, не одазивајући се чак ни на своје име, Сузан прижељкује да му се придружи у послушковању сопствених унутрашњих гласова како би искорачила из поретка цивилизацијских закона. Тајновитост игре коју изводи и недокучивост његове личности дају Петку извесну моћ над онима који покушавају да забележе животну историју овог јунака, смештајући је у сопствене интерпретативне оквири. Тишина коју му је подарио писац говори у његово име, као што у име доминантне културе говоре они којима је подарена могућност говора. Петкова тишина је за читаоца празнина коју треба да попуни, а на читаоцу је избор, као и на јунацима романа, како ће њене процепе испунити:

„Желећи да појми *друго*, Куџи не проговара уместо њега нити га покушава представити или описати јер му позиција то не дозвољава. Како *друго* ни само из истог разлога готово да не говори, и поред подстрека приповедача чији се осећаји неподобности, кривице и саучесништва махом приписују самом писцу, његов идентитет се гради између редова, у простору неизреченог и неизречивог. У одсуству способности да се дочара *друго*, а разумевање *другог* је кључ за разумевање властитог идентитета, Куџијеве приповедаче неретко обузимају осећаји нелагоде и недостатка ауторитета“ (Luburić Cvijanović, 2012, стр. 8).

Тишина и нејасноћа које су везане за Петков идентитет покрећу питања веродостојности истине и њене ограничавајуће условљености од интерпретативног оквира. Петкова прича остаје незабележена зато што га аутор оставља немим и безгласним, али и зато што ни Сузан ни Фо, упркос томе што им је омогућено да се служе средствима изражавања доминантног дискурса (енглеским језиком и писмом), не успевају да одгонетну његов бол и животну историју.

Говорећи о дискурсу европске културе, Франц Фанон закључује да се њен највећи злочин огледа у томе што је „у односу на појединца, патолошки изопачила његове функције и раскинула његово јединство; у односу на колектив довела је до раскида; до послојавања, до крвавих, класних напетости. . . “ (Fanon, 1973, стр. 204). Куџијев роман указује на чињеницу да су тортуре (физичкој и/или психолошкој) изложени сви ликови око чијих судбина је исплетен фабулативни заплет. Уз Петка су стављена на пробу уверења о цивилизацијској вредности (само)дисциплине и контроле. И колонизатори и колонизовани у роману *Фо* носе бремене страдалника, јер су онемогућени да говоре у своје име и изразесвој унутрашњи глас. У складу са наведеним запажањем, Куџијев *Крусо* закључује:

„Али кад се гледа из превелике даљине, живот полако губи лична обележја. Сви бродоломи постају један те исти бродолом, сви бродоломци један те исти бродоломник. . .“ (Kusi, 2004, стр. 14).

Надлик империје наткриљује језик којим припадници глобалне културе говоре, затим дискурсе које Куцијеви јунаци сматрају својима и идентитете с којима се поистовећују.

Појава глокализације у роману *Фо* заступљена је двојако: на индивидуалном и колективном нивоу – као ментални простор који је запосео дискурс доминантне културе и као конкретан простор колоније оличен острвом које Крусو колонизује. Нетакнут глобалним (историјским и доктринарним) поимањем времена и простора, Петков дом је утемељен у њему самом и он га свуда са собом носи. Припадници културе колонизатора, напротив, не могу да искораче из стереотипних представа о слободи и простору. Тумачење простора у контексту глобалне културе подразумева контролу над људима и контролу над територијом. Стога Крусо, у коме су отелотворени закон и моћ, као извршилац историјске мисије цивилизације дом искључиво доживљава као утемељеност у материјалном, ограђеном простору, убеђен да ће му његово поседовање донети слободу за којом чезне. Сузан је белкиња која тежи да изађе из тамнице своје расно и историјски одређене свести, тражећи делове земљишта који никоме не припадају. Свесна чињенице да се култура из које долази определила за организовано насиље као за егзистенцијално решење, Сузан тражи начин да одбије учешће у таквој историји (Petrović, 1997).

С друге стране, простор свог дискурса и знаке које ствара мастилом Сузан Бартон често пореди с камењем, а папир са острвом на којем воља надзорника мења распоред камења размештајући их по унапред задатом распореду.

На алегоријској равни, напуштање дома представља симболично напуштање себе, док боравак у простору који представља дом означава живот без лутања, у помирености са собом. Јунакиња најпре тражи своје место на туђем острву, у стењу крај мора, али убрзо одустаје од своје намере, јер схвата да острво не припада њој или Крусоу ништа више него португалском краљу или чак Петку и афричким људоджерима. По одласку са острва, Сузан заједно са Петком заузима Фоову кућу коју су извршитељи похарали, преуређује је и без дозволе присваја њене ствари. принуђена да отима и распродаје преостало туђе покућство како би преживела, јунакиња почиње да осећа ону мржњу према себи „која је обележје сегрегираног друштва“ (Fanon, 1973, стр. 198).

## ЗАКЉУЧАК

Показујући како је целокупни систем знања и представа које имамо о себи и другима наметнут од стране невидљивих центара моћи, Куци деконструише наизглед стабилне концепте стварности. Као последица наметања представе о супериорности глобалне културе, међу њеним представницима настао је став о Африци као о географском простору који треба циви-

ЈЕЛЕНА З. МИЛИЋ: (Де)конструисање дискурса глобализације у роману Фо Џ. М. Куџија  
лизовати. Кроз Крусое империја успева да испољи своју моћ, док су Сузан и Петко оличења супротстављања њеном ауторитету. У улози жртве заблуде о неограниченој моћи и логики наметнутих културних оквира као егзистенцијалне нужности у Куџијевом роману јавља се Петко. Насилно одстрањивање Петковог језика као говорног органа упућује на тумачење језика као средства доминације над колонизованим народима, затим на спречавање коришћења матерњег језика, као и на одсуство воље да се идентитет потлаченог разуме, јер је од стране колонизатора обележен као проблем којиније вредан пажње. Наведеним поступцима, концепти стварности који су срж глобалне културе створили су цивилизацијски поредак који је изопштио милионе гласова из историје.

Узимајући као примере однос између Крусое и Петка, Енгелс је сликовито представио несталну природу моћи у свом запажању да је могуће замислити како се Петко једног јутра појављује с пуним револвером у руци, исто онако као што је Робинсон могао набавити мач, при чему би се цео однос *силе* променио (Engels, 1945, стр. 171). Закључивши да свако доба и свако друштво изнова стварају своје друге, постколонијални теоретичар Едвард Саид истиче чињеницу да је идентитет *другога* уgotрајан историјски процес који се одиграва у свим епохама и друштвима, укључујући у себесве појединце и институције (Said, 2000, стр. 440). На темељу Саидових запажања, Куџи се књижевноуметничким дискурсом укључује у борбу за неговање међуљудских односа који не почивају на погрешним, наметнутим конвенцијама. Роман не проблематизује само човеков став према културној или расној разлици, већ, на ширем плану, прихватање другачијег начина мишљења, произашлог из јединственог животног искуства. Куџи смешта ликове Европљана између два света, на чијим границама и преклапањима они испољавају своје идентитете. Тема искупљења и ужаса европске мисије, хронологије путовања и бродолома у којима непрекидно лутају представници глобалне културе, воде ка закључку да отуђеност коју осећа колонизатор може нестати једино у неком хуманијем свету, ако „заувек престане робовање човека човеку“ (Fanon, 1973).

## ЛИТЕРАТУРА

- Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: Krug.
- Ashcroft, B., Griffiths, G. and Tiffin, H. (2002). *The Empire Writes Back*. London and New York: Routledge.
- Бојанић Ђирковић, М. (2014). Нивои маргинализације ликова у Куџијевим романима *Фои Живої и времена Мајкла К.*, у В. Лопичић, Б. Мишић Илић (ур. ). *Језик, књижевност, маргинализација: књижевна исцртавања* (стр. 199–210). Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Engels, F. (1945). *Anti-Dühring*. Zagreb: Naprijed.
- Kenedi, V. (2008). Said i postkolonijalne studije. *Polja*, 53(452): 49–76. Доступно на: <http://polja.rs/2008/452-2/>.

Kuci, Dž. M. (2004). *Fo*. Beograd: Paidea.

Luburić Cvijanović, A. (2012). *KarilFilips, Džon Maksvel Kuci i Salman Ruždi: problem identiteta u postkolonijalnoj prozi* (необјављена докторска дисертација). Novi Sad: Filozofski fakultet.

Petrović, L. (1997). *U traganju za izgubljenim rajem. Paganska tradicija u delima Kucija, Tomasa i Pekića*. Niš: Tiber.

Petrović, L. (2004). *Život i vremena Dž. Majkla Kucija*. Niš: Sven.

Plašt. (2013). Ž. Ševalije, A. Gerbran (ur.), y *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaju, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. 3. izd. (стр. 713). Novi Sad: Stylos art.

Ricer, Dž., Barnard, A. (2013). Definisane globalizacije, y A. Barnard, N. Horner i Dž. Vajld (ur.). *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite. Priručnik za aktivno učenje* (стр. 41–53). Niš: Univerzitet u Nišu.

Said, E. (2000). *Orijentalizam*. Beograd: Čigoja štampa.

Said, E. (2002). *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Čigoja štampa.

Frantz, F. (1973). *Prezreni na svijetu*. Zagreb: Stvarnost.

JELENA Z. MILIĆ

(DE)CONSTRUCTING THE DISCOURSE OF GLOBALIZATION  
IN THE NOVEL *FOE* BY J. M. COETZEE

SUMMARY

This paper investigates the way in which discourse can become a powerful tool for the implementation of globalization as well as the manner in which that power strategy is deconstructed in the context of the novel with the (post)colonial theme *Foe* by G. M. Coetzee.

For the purpose of the present paper Foucault's definition of discourse is accepted while language policy as an essential element of globalization and preservation of an individual and national identity is interpreted in the context of the postcolonial theories by E. Said, F. Fanon and A. Appadurai. The present paper aims, through the analysis of the relationship between Cruso, Friday and Susan in Coetzee's novel *Foe*, to point to and clearly define the types of conflicts imposed by the cultural globalization. Motivated by the Appadurai's explanation of ideoscapes, we are deconstructing the conceptualized presentation of Friday's identity that is based on stereotypes and cognitive expectations that are not fulfilled.

In this paper, we regard language as a phenomenon that enhances the feeling of belonging to a group, by means of factors that have influence on the lack of understanding of cultural differences, also by means of repression - through the imposition of one nation with unipolarity masked as an apparent tendency towards supranational integration and multiculturalism. Moreover, we draw attention to the implicit idea of separation by choice in Coetzee's novel, as well as to the intentional detachment conducted by the civilization.

**KEYWORDS:** discourse, globalization/glocalization, identity, ideoscapes, conflict.

ИВАНА Р. МИЛОСАВЉЕВИЋ<sup>1</sup>

Организација Уједињених нација за заштиту права детета УНИЦЕФ,  
Зонска канцеларија у Звечану

## **СОЛИДАРНОСТ У ГЛОБАЛИЗИРАЈУЋЕМ ДРУШТВУ – ПРИХВАЋЕНОСТ ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ У ВАСПИТНООБРАЗОВНИ СИСТЕМ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

---

**САЖЕТАК:** Рад представља емпиријско истраживање ставова типично развијене деце према деци са сметњама у развоју која се налазе у процесу инклузије у васпитнообразовни систем који Република Србија спроводи у основним и средњим школама на територијама општина Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић. Испитивањем ставова желели смо сазнати да ли је и у којој мери присутна дистанца типично развијене деце према деци са сметњама у развоју, постојање спремности на сарадњу и солидарност током васпитнообразовног процеса, као и ван њега, али и спремност да се пружи помоћ, подршка и покаже емпатија. Истраживање је спроведено методом анкете, а као инструмент је коришћен упитник. Узорак је обухватао 240 испитаника, ученика седмог и осмог разреда основних школа и првог и другог разреда средњих школа на територијама општина Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** инклузија, деца са сметњама у развоју, типично развијена деца, васпитно-образовни систем, Косово и Метохија.

---

### **УВОДНЕ НАПОМЕНЕ**

Како би се боље разумела инклузија деце са сметњама у развоју и сам процес инклузивног образовања у контексту глобализације/глокализације, потребно је појмовно одређење сваког од наведених термина. Глобализацију можемо означити као објективан процес глобалног повезивања, „коју производе заједно политички, економски, културни и социјални фактори“ (Гиденс, 2007, стр. 80). Њена централна нит јесте да „већина савремених проблема не може бити адекватно анализирана на нивоу националних држава, односно у оквирима појединачних земаља и њихових међународних односа, већ их је уместо тога потребно сагледати у оквирима глобалних процеса“ (Склер, 1999; Вулетић, 2003, стр. 31). Глобализација, дакле, „иницијално, може бити схваћена и као ширење, продубљивање и убрзавање светске међузависности у свим аспектима

---

<sup>1</sup> ivana.milosavljevic.kg@gmail.com



ИВАНА Р. МИЛОСАВЉЕВИЋ: Солидарност у глобализирајућем друштву – прихваћеност деце... модерног друштвеног живота, од културе до криминала, од финансија до духовности“ (Хелд, 1999; Вулетић, 2003, стр. 48).

С друге стране, глокализација представља процес модификације глобалних утицаја у локалним контекстима, тачније, подразумева њихово међусобно прожимање. Глокализација је присутна на свим друштвеним нивоима (упор. Ritzer, 2003). На тај начин, и промене у васпитно-образовном приступу према деци са сметњама у развоју у Србији, а самим тим и на Косову и Метохији, можемо посматрати кроз призму глобализирајућих и глокализирајућих процеса.

Инклузија деце са сметњама у развоју у васпитно-образовни систем Републике Србије иницирана је применом међународних правних регулатива у домаће законодавство. Према дефиницији Светске здравствене организације, дете са сметњама у развоју јесте оно дете које „није у могућности да постигне или одржи задовољавајући ниво здравља и развоја, или чије здравље и развој могу знатно да се погоршају без додатне подршке или посебних услуга у области здравствене заштите, рехабилитације, образовања, социјалне заштите или других облика подршке“<sup>2</sup>.

Полазиште свих разматрања права деце са сметњама у развоју јесте Конвенција УН о правима детета, усвојена од стране Уједињених нација 1989.<sup>3</sup> године, којом се по први пут у историји дефинишу права детета као посебног носиоца права, субјекта права, што је довело до великих измена у нормативним системима скоро свих земаља чланица Уједињених нација, јер је у питању међународна конвенција УН с највећим бројем ратификација (Матијевић, 2010, стр. 9).

Међународноправна заштита деце с инвалидитетом употпуњена је Конвенцијом о правима особа са инвалидитетом, а ради чије ратификације је донет Закона о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом<sup>4</sup>. Ова конвенција, тј. закон, под дискриминацијом по основу инвалидитета подразумева сваку разлику, искључивање или ограничење на основу инвалидитета, што има за циљ или ефекат нарушења или поништења признавања, уживања или вршења, равноправно с другима, свих људских права и основних слобода у политичкој, економској, друштвеној, културној, цивилној или било којој другој области.<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Деца са сметњама у развоју имају знатна оштећења органских система и/или знатно смањење капацитета појединих функција, због чега им је отежано извођење одређених активности. Нивои учествовања детета у друштву, очекивани за узраст и културу којој припадају, због присутних ограничења, као и карактеристика средине, могу бити знатно смањени. Сметње могу бити урођене или стечене, делимичне или потпуне, пролазне или трајне. Видети опширније у: *World Health Organization (1997) ICDH 2 – International Classification of Impairments, Geneva*.

<sup>3</sup> Видети опширније у: Закон о ратификацији Конвенције о правима детета, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 15/90 и „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број 4/96 и 2/97.

<sup>4</sup> Видети опширније у Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом, „Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 42/09.

<sup>5</sup> Забрана дискриминације садржана је и у члану 14. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, донете 2000. године. До доношења Протокола бр. 12, који је ступио на снагу 1. априла

Дакле, међународноправни извори као што су: Конвенција Уједињених нација о правима детета, европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и Конвенција о правима особа са инвалидитетом, у великој мери су утицали на правни оквир Републике Србије. Заправо, када говоримо о домаћем законодавству које регулише статус и права особа и деце са сметњама у развоју, говоримо првенствено о Уставу Републике Србије и Закону о забрани дискриминације, али и о Породичном закону Републике Србије и Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, као и о Закону о социјалној заштити и Закону о основама система образовања и васпитања.

Инклузија „као процес укључивања деце са посебним потребама у редовне школе и укупни друштвени живот представља најчешће појмовни контекст схватања инклузије, али и најужи. Ради се о обезбеђивању хуманих претпоставки за адекватно укључивање дјеце са посебним потребама у наставу редовних одјељења општеобразовних и стручних школа као и о укључивању ове дјеце у цјелокупан друштвени живот“ (Сузић, 2008, стр. 11). У том контексту инклузивно васпитање и образовање подразумева активности индивидуе и друштва као процес учења и поучавања у којем долази до релативно трајних и прогресивних промена појединца у условима социјалне укључености.<sup>6</sup>

Према Унеску,<sup>7</sup> „инклузија је процес решавања и реаговања на разноврсност потреба свих ученика кроз све веће учествовање у учењу, културама и заједницама и све мању искљученост у оквиру образовања и из њега. Он обухвата промене и измене садржаја, приступа, структура и стратегија, са заједничком визијом која обухвата сву децу одговарајуће старосне доби и убеђењем да је редовни образовни систем одговоран за образовање све деце“ (UNESCO, 1994).

Основна идеја инклузивног система образовања јесте „повећање доступности образовања сваком детету и истовремено стварање услова за квалитетно образовање у складу са потребама и способностима детета. Овакво образовање које је засновано на правима детета да има приступ образовању које је усмерено на њега и његове специфичне потребе назива се инклузивно образовање“ (Кордић, 2016, стр. 5).

Инклузивно образовање је, као грађански покрет, релативно новог датума и на европским просторима. Његова појава је смештена у контекст људских права (Радовановић, 2008, стр. 9).

Инклузивно образовање је у Србији уведено 2009. године, „као концепт делом произашло из интеграције ученика са сметњама у развоју у редовним школама. Декларацијом о правима детета Уједињене нације су 1994. године нагласиле значај укључивања деце са сметњама у раз-

---

2000. године, она се односила само на уживање права која су гарантована Конвенцијом. Међутим, Протоколом је утврђена општа забрана дискриминације, чиме је омогућена свеобухватнија заштита лица од дискриминаторских поступака.

<sup>6</sup> Овај процес не треба схватити искључиво као школски, јер најчешће осим институционалног, постоји и спонтано учење и самоваспитање, односно самообразовање.

<sup>7</sup> Унескова дефиниција инклузије потиче с конференције у Саламанки одржане 1994. године, и наглашава да се инклузија као покрет директно односи на побољшање целокупног образовног система.

ИВАНА Р. МИЛОСАВЉЕВИЋ: Солидарност у глобализирајућем друштву – прихваћеност деце... воју у редовно образовање, пропагирајући на тај начин смањење дискриминације и предрасуда и наглашавајући једнакост све деце, независно од социоекономског статуса, расе, интелектуалних или неких других облика сметњи итд.“ (Карић, 2014, стр. 531– 532).

У наставку текста приказаћемо резултате емпиријског истраживања ставова типично развијене деце према деци са сметњама у развоју која су, захваљујући процесу инклузије, укључена у васпитнообразовни систем који Република Србија спроводи у основним и средњим школама на територијама општина Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић. Испитивањем ставова желели смо сазнати да ли је и у којој мери присутна дистанца типично развијене деце према деци са сметњама у развоју. Поред тога, настојали смо да установимо постојање спремности на сарадњу и солидарност током васпитнообразовног процеса, као и ван њега, али и спремност да се пружи помоћ и подршка и покаже емпатија.

Истраживање је спроведено методом анкете, а као инструмент је коришћен упитник. Узорак је обухватао 240 испитаника ученика седмог и осмог разреда основних школа и првог и другог разреда средњих школа на територијама општина Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић, узраста 13 до 17 година. Узорак је подељен у посебне подгрупе, па је тако узорком обухваћено:

- у општини Косовска Митровица једна основна школа (тридесет ученика седмог и осмог разреда ) и једна средња школа (тридесет ученика првог и другог разреда);
- у општини Зубин Поток једна основна школа (тридесет ученика седмог и осмог разреда) и једна средња школа (тридесет ученика првог и другог разреда);
- у општини Лепосавић једна основна школа (тридесет ученика седмог и осмог разреда) и једна средња школа (тридесет ученика првог и другог разреда);
- у општини Звечан једна основна школа (тридесет ученика седмог и осмог разреда) и једна средња школа (тридесет ученика првог и другог разреда)

### **1. Анализа добијених резултата – мишљења типично развијене деце**

Анализа која следи представља део обимнијег истраживања ставова типично развијене деце према деци са сметњама у развоју. Међутим, за потребе овог рада презентоваћемо одговоре испитаника у складу с напред постављеним циљевима и задацима истраживања, који се тичу постојања социјалне дистанце, спремности на сарадњу и солидарност. Тако су у табели 1 приказани одговори испитаника на питање: „Да ли се ти или неко од твојих другова или другарица дружи са дететом које има сметње у развоју?“ Приметно је да више од половине испитаника (50,2%) одговара потврдно на ово питање, док је негативних одговора 18,4%. Значајан је и проценат несигурних, који износи 31% (табела 1).

**Табела 1.** Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: Да ли се ти или неко од твојих другова или другарица дружи са дететом које има сметње у развоју?

Да ли се ти или неко од твојих другова или другарица дружи са дететом које има сметње у развоју?	Да	Не	Нисам сигуран/на
	50,2 %	18,4%	31%

С друге стране, спремност на сарадњу која се одражава кроз питање „Да ли би детету са сметњама у развоју помогао/ла да лакше савлада наставно градиво и учествује у школским активностима?“, посматрано према полу испитаника, даје следеће резултате: 94,8% девојчица и 80% дечака одговара потврдно на постављено питање. Негативних одговора код девојчица нема, док је код дечака готово занемарљивих 2,4%. Такође, у односу на претходно постављено питање, примећујемо и низак проценат несигурних, и он износи 5,2% код девојчица и 17,4% код дечака (табела 2).

**Табела 2.** Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: Да ли би детету са сметњама у развоју помогао/ла да лакше савлада наставно градиво и учествује у школским активностима? (Према полу испитаника)

Да ли би детету са сметњама у развоју помогао/ла да лакше савлада наставно градиво и учествује у школским активностима? (Према полу испитаника)	Да	Не	Нисам сигуран/на
Девојчице	94,8%	0	5,2%
Дечаци	80%	2,4%	17,4%

Надаље, спремност на солидарност и емпатију тестирали смо и преко одговора испитаника на питање: „Ако си приметио да се према детету са сметњама у развоју нека особа непримено понаша, шта си предузео у тој ситуацији?“ И у овом случају одговори испитаника приказани су према полу испитаника. Тако, 36,8% девојчица и 25,3% дечака обавештава родитеље о непримереном понашању других особа према детету са сметњама у развоју. Нешто нижи проценат, 32,9% девојчица и 22,8% дечака у истој ситуацији обавештава наставника, школског педагога или директора школе. Ипак, забрињавајући је висок проценат дечака који у овој ситуацији не би ништа предузели (29,1%), који је двоструко већи у односу на проценат истих одговора код девојчица (14, 5%) (табела 3).

**Табела 3.** Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: Ако си приметио да се према детету са сметњама у развоју нека особа непримерено понаша, шта си предузео у тој ситуацији? (Према полу испитаника)

Ако си приметио да се према детету са сметњама у развоју нека особа непримерено понаша, шта си предузео у тој ситуацији? (Према полу испитаника)	Обавестио сам наставника, педагога, директора школе	Обавестио сам родитеље	Ништа нисам предузео/ла	Нешто друго
Девојчице	32,9%	36,8%	14,5%	15,8%
Дечаци	22,8%	25,3%	29,1%	22,8%

Ипак, охрабрујуће вести доносе квалитативни одговори испитаника о томе шта би предузели у ситуацији када приметите да се према детету са сметњама у развоју неко непримерено понаша (изнети у квалификацији „нешто друго“) и гласе: *Вероватно бих шу особу са сметњама ишао ко се према њему непримерено понаша и пријавио разредном стјарешини; Заишћио бих га и одбранио; Обавестио бих наставнике и његове родитеље; Објаснила бих да то не сме да ради, јер то није лепо; Заишћио бих га и одбранио од нападача зашто што он не би могао да се одбрани; Обавестила сам другове да се према њему не понашају тако, али ме нису послушали; Одбранила бих га; Пријавио бих код разредног стјарешине и директора та све кући испричао родитељима; Скрено бих пажњу том лицу што се непримерено понаша; Пришао бих и одбранио је; Покушао бих да сирчим то насиље; Покушао бих да је заишћим; Обавестио бих неку стјарију особу; Позвао бих полицију; Рекла бих им да гледају своја посла и да престану, а дете бих одвела код родитеља и испричала ситуацију; Пришао бих особи која је увредила другу и рекао бих да није лепо то што је та особа урадила и рекао бих особи која је увређена да не обраћа пажњу.*

Познато је да инклузивно образовање представља веома сложен процес, који подразумева ангажовање свих чинилаца васпитнообразовног процеса, од ученика, наставника, па до директора школе. Одговори на питање: „Да ли сматраш да би присуство детета са сметњама у развоју у твом одељењу захтевало већу пажњу наставника?“, и приказани према школи испитаника, веома добро одсликавају напред изнете ставове. У свим школама које су обухваћене узорком истаживања више од трећине испитаника сматра да присуство детета са сметњама у развоју захтева већу пажњу и ангажовање наставника. Потврдни одговори крећу се од 96,7% у средњој школи у Лепосавићу, 90% у основној школи у Зубином Поток, до 75,9% у средњој школи у Звечану. С друге стране, максималан проценат негативних одговора ни у једној школи не прелази трећину испитаника, и максималан је у средњој школи у Звечану, и износи 24,1%, а најнижи у средњој школи у Лепосавићу, где износи 3,3% (табела 4).

**Табела 4.** Дистрибуција фреквенција одговора испитаника на питање: Да ли сматраш да би присуство детета са сметњама у развоју у твом одељењу захтевало већу пажњу наставника? (Према школи испитаника)

Да ли сматраш да би присуство детета са сметњама у развоју у твом одељењу захтевало већу пажњу наставника? (Према школи испитаника)	Да	Не
ОШ у Косовској Митровици	80%	20%
ОШ у Звечану	76,7%	23,3%
ОШ у Лепосавићу	85,7%	14,3%
ОШ у Зубином Потоку	90%	10%
СШ у Косовској Митровици	83,3%	16,7%
СШ у Звечану	75,9%	24,1%
СШ у Лепосавићу	96,7%	3,3%
СШ у Зубином Потоку	77,4%	22,6%

## УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Истраживањем вршњачке прихваћености деце са сметњама у развоју у основним и средњим школама на северу Косова и Метохије указали смо на ставове и мишљења типично развијене деце о прихваћености и укључености деце са сметњама у развоју у васпитнообразовни систем.

Деца са сметњама у развоју су интегрисана у васпитнообразовни систем који Министарство просвете и науке Републике Србије спроводи на територији севера Косова и Метохије (Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток, Лепосавић). Поред тога, типично развијена деца основних и средњих школа на северу Косова и Метохије имају позитиван однос према деци са сметњама у развоју, разумеју и схватају њихове потребе, и међу њима постоји висок ниво вршњачке подршке.

Међутим, истраживање указује на чињеницу да је потребно посветити више пажње едукацији ученика свих школа на северу Косова о потребама, проблемима, надањима и очекивањима деце са сметњама у развоју. Будућа едукација би подразумевала бољу информисаност, спречавање дискриминације, насиља, пружање помоћи, емпатију и разумевање, с циљем потпуне инклузије деце са сметњама у развоју у редован образовни систем.

## ЛИТЕРАТУРА

Багвати, Ј. (2008). *У одбрану глобализације*. Београд: Службени гласник.

Вукотић, В. и др. (ур.) (2015). *Глобализација и култура*. Београд: Институт друштвених наука – Центар за економска истраживања.

Вулетић, В. (прир.) (2003). *Глобализација, мигри или стварности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вулетић, В., Ђирић, Ј., Шуваковић, У. (2013). *Глобализација и десуверенизација*, зборник радова. Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Гиденс, Е. (2007). *Социологија*. Београд: Економски факултет – Центар за издавачку делатност.

*Глобализација и суверености, са освртом на Босну и Херцеговину*, зборник радова (стр. 1–11). Бања Лука – Европски Дефендологија центар.

Desroux, L. (2001). *Људска права и лица са посебним потребама*. Београд: Југословенски комитет правника за људска права.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Протокол број 12/2000.

Европска декларација о здрављу деце и младих са интелектуалним инвалидитетима и њихових породица (2010). Букурешт: Регионална канцеларија за Европу Светске здравствене организације.

Закон о социјалној заштити, Министарство за рад, запошљавање, социјална и борачка питања Републике Србије.

Закон о основама система образовања и васпитања, Министарство за просвету и науку Републике Србије.

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом Републике Србије.

Закон о ратификацији Конвенције о правима детета, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 15/90 и „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 4/96 и 2/97.

Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом, „Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 42/09.

Карић, Т., Мишић, В., Корда, М. (2014). Ставови професора разредне наставе о инклузивном образовању деце са сметњама у развоју, у *Примењена психологија*, 7(4): 531–548.

Кордић, М. и др. (2016). *Инклузија између жеље и могућности*. Нови Сад: Покрајински омбудсман Аутономне Покрајине Војводине. Доступно на: [www.ombudsmanapv.org](http://www.ombudsmanapv.org) [приступљено 25. 12. 2016]

Матијевић, Д. и др. (2010). *Деца је место у породици, приручник за рад у заједници са породицама деце са сметњама у развоју*. Београд: Градски завод за јавно здравље.

*Ослоници и баријере за инклузивно образовање у Србији* (2006). Београд: Центар за евалуацију, тестирања и истраживања.

*Породични закон Републике Србије*.

Поткоњак, Н. и Шимлеша, П. (1989). *Педагошка енциклопедија 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.



Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику. Министарство за просвету и науку Републике Србије.

Правилник о ближим стандардима и условима за пружање социјалних услуга. Министарство за рад, запошљавање, социјална и борачка питања Републике Србије.

Радовановић, Д. (2008). *У сусрет инклузији – дилеме у теорији и пракси*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Ritzer, G. (2003). Промисљање глобализације: глокализација/глобализација и нешто/ништа, у *Sociological Theory* 21:3 September 2003, American Sociological Association. 1307 New York Avenue NW, Washington, DC 20005-4701. Доступно на: [https://www.ffst.unist.hr/\\_download/repository/Ritzer\\_Promisljanje\\_globalizacije.pdf](https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer_Promisljanje_globalizacije.pdf) [приступљено 1. 6. 2017]

Совак, М. (1979). *Специјална педгогика*. Београд – Титоград: СДЦГ.

Стојић, Т. и др. (пр.) (2007). *Водич за унапређивање инклузивне образовне праксе*. Београд: Фонд за отворено друштво.

Сузић, Н. (2008). *Увод у инклузију*. Бања Лука.

Schalick, W. O. (2005). *History of disability: Ancient West*. Enciklopedy of disability, SAGE Publications. Доступно на: [http://www.sage-ereference.com/disability/article\\_n405.html](http://www.sage-ereference.com/disability/article_n405.html).

UNESCO Salamanka Conference 1994.

World Health Organization (1997) ICIDH 2 – International Clasification of Impairments, Geneva.

---

IVANA R. MILOSAVLJEVIĆ

## SOLIDARITY IN THE GLOBALIZING SOCIETY – THE ACCEPTANCE OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE EDUCATIONAL SYSTEM IN KOSOVO AND METOHİJA

### SUMMARY

This paper presents an empirical study of attitudes of typically developed children towards children with disabilities who are in the process of inclusion in educational system that the Republic of Serbia implements in primary and secondary schools in the municipalities of Kosovska Mitrovica, Zvečan, Zubin Potok and Leposavić. With the analysis of attitudes we wanted to find out whether and to what extent there is the distance of typically developed children towards children with disabilities, the existence of willingness to cooperate and solidarity during the educational process, as well as outside of it, but also willingness to provide assistance, support and demonstrate empathy. The research was conducted using the survey, and a questionnaire was used as an instrument. The sample included 240 respondents of the seventh and eighth grades of primary school and of the first and second grades of secondary schools in the municipalities of Kosovska Mitrovica, Zvečan, Zubin Potok and Leposavić.

**KEYWORDS:** inclusion, children with disabilities, typically developed children, general educational system, Kosovo and Metohija.

ЉУБИНКО М. МИЛОСАВЉЕВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Департман за социологију

## НАЦИОНАЛНО И УНИВЕРЗАЛНО

**САЖЕТАК:** Шта је пре или важније у неговању осећања, доживљавању света, па и у образовању, обликовању људских бића – да ли је то национално или општељудско? Француски мислиоци Мон-тескје и Де Местр опречно су одговорили на ово питање. Први је рекао да је човек оно што је прво и нужно, а то што је неко Француз сасвим је случајно. Други пак вели да човека никада није срео, већ само Французе, Италијане, Русе... Ово су два екстремна одговора на прастари проблем универзалија, при чему се у једном случају, посебно у другом, преферира опште, за чим следе практичне консеквенце у организовању живота.

Аутор овог рада сматра да је проблем решив ако се уместо фаворизовања крајности трага за средином, хармонијом, мером, онако како су то чинили старогрчки умови. Јер без националног, људско биће ће остати обезличено, без универзалног, лишиће се човечанске суштине.

У раду ће бити размотрене неке од последица опредељења за једну или другу позицију, попут феномена националне (само)мржње и међусобног неразумевања цивилизација.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** проблем универзалија, национално, универзално, средина, мера.

*Изградња Вавилонске куле довела нас је у непосредну близину савршеног злочина. На срећу, Бог се умешао, развејао језике и посејао збрку међу људима. Наиме, распршеност језика је несрећа само са савремености смисла и комуникације. Са савремености језика, његовог бојастива и јединствености, што је небески благослов – упркос скривеној божјој намери да казни људе, али, ко зна? Можда је што било само једно лукавство Свемогуће?*

Жан Бодријар

Замислимо свет „сачињен“ од бескрајне и истоветне равнице, или од истоврсних планина, још горе, од саме пустиње – зар он не би био у сва три случаја бесконачно пуст, монотон, досадан? Леп је овај свет, како је писао чика Јова Змај, зато што је „овде поток онде цвет“, леп је од

<sup>1</sup> ljubinko.milosavljevic@filfak.ni.ac.rs

своје разноврсности чак и онда када вам се поглед сусретне са сурим стенама огромних планина. У таквом претпостављеном једноличном и досадном свету и људи би по свој прилици морали да буду једнолични и досађујуће присутни; свеједно је да ли би сви били одвише леви, или, још горе, превише ружни. Било је у теодицејама учења да је творац створио најбољи од могућих светова баш зато што је он створен с недостацима, па је људима препуштено да их отклањају. Слобода, која им је тиме дата, а могла је бити ускраћена ради савршенства, посебан је и на други начин ненадокнадив дар.

Ово је парадигматична, верујем, одбојна слика онога што се хоће да учини са светом, да се све поравна, униформише, национално обезличи и унифицира, да на свету живи човек тек изашао из Прокрустове постеље, обогашен, наравно, пре свега образовањем и духовним модама, уз несебичну техничку помоћ медија као „човекових продужетака“, који су за Маршала Маклуана били проширење, а заправо су човеково прогнање, како примећује Бодријар.

Не тако давно, чудили смо се униформисаности Кинеза, данас Севернокорејаца, а у том чуђењу превиђамо да и сами постајемо униформисани, додуше мало шароликије. Присетимо се како су некада биле лепе и топле шаре и боје на одећи којом су се китили наши већ далеки преци, које се данас могу видети само у музејима. Човекови дух и душа, национални, локални и појединачни, огледали су се споља на њој и легитимисали. На основу тих тканина и боја могло се знати ко је ко, одакле долази и штошта друго од овога много битније. Велики мученици у својим пословима, они су на лицу имали осмех, јер су знали зашто живе и умели су да се живо-ту радују.

Потом је наступило време машинизације живота и ултимативних захтева за универзализацијом свега и свачега. Стандарди из техничког света, тако разумљиви и чак неминовни, почели да на непримерени начин улазе у људски живот и да га компликују. Националним државама почели су да се закидају суверенитети, а људима осећања припадности сопственој нацији. Штавише, једни сународници су исмевали друге због испољавања националних осећања, сматрајући то за анахрону пошаст. Уста су им била пуна критике национализма и похвале мултикултурализма. Толеранција је постајала кључном речи свакодневног и политичког говора, али је нетрпељивост према другости бивала све присутнија.

И у сфери вредности дошло се до различитих видова техностандардизације. Још је најмање лоше то што воћни плодови морају по облику и тежини да буду исти, али то на извесан начин треба да важи и за духовни живот. Јединственим вредносним системом за све нације тежи се поништењу сваке другости. Поправљачи Божјег дела, равнатељи, хоће да створе човека наместо људи, па после американизације, која је започела с филмовима о добрим каубојима и злим Индијанцима, дошло се до истицања европских вредности као најнесумњивијих.

Вестернизацију прате изричито захтеви за променом свести (која је и иначе у сталној мени), што би онда значило дефинитивно напуштање идентитетског кода, и то у општој халабуци о идентитетима и потреби њиховог очувања. Најгоре од свега је веома примамљиво инсистирање на правима, не на дужностима. Тиме је приграбљена могућност да се суди и пресуђује

свима и свачему, и то по сопственим нормама. Изнад сваког права других успостављено је наше право да све то санкционишемо, а њихова је дужност да то поштују. Бесправичност таквог права огледа се већ у чињеници да се оно може селективно примењивати, што онда постаје карикатура праведности. Из осећања превелике моћи рађа се обезљуђеност и највиши ступањ однеговане бездушности; политика и зло су у великом сагласју.

Како је све то започело, на којим теоријским основама?

### ПРОБЛЕМ УНИВЕРЗАЛИЈА И ЊЕГОВЕ МОДИФИКАЦИЈЕ

Проблем универзалија је један од старих, нерешених, али и нерешивих филозофских проблема. Настао још Аристотеловом критиком Платонове теорије идеја, овај проблем је васкрсао и решавао се у западнохришћанској филозофији током средњег века. У зависности од тога да ли је било доминирајуће реалистичко или номиналистичко теолошко становиште, следиле су различите консеквенце од којих је најпогубнија била разложна могућност оптужбе за јерес.

У доба просветитељства није се, наравно, више расправљало о теолошким финесама, али се проблем универзалија трансформисао у питање – шта је прво и нужно, постоји ли човек уопште, или постоје само појединачни народи који творе оно што називамо човечанством. Тако је дошло до оштрих формулација разлика у мишљењима. Просветитељ Монтескје изјашњавао се да је човек нужно, Француз сасвим случајно, заправо да му је припадност нацији акцидентално својство. Нешто касније, конзервативац Жозеф де Местр, такође Француз, заузео је номиналистичко становиште. Бранио посебно и појединачно, јер му је емпирија сведочила да постоје народи и да човека нигде није ни видео ни срео, већ само посебне народе и појединачна људска бића.

Иницијатор романтичарског покрета код Немаца и отац њиховог културног национализма, Готфрид Хердер, који је, поред осталог, аутор *Гласова народа у песмама*, сматрао је себе прво Немцем, потом човеком, имајући притом у виду да се људско биће током одрастања и васпитања етнички самоидентификује и усваја оно што се може назвати националним карактером.

Овакви одговори указивали су заправо на постојање два екстремна мисаона смера и разумевања света којима се основ тешко да може пронаћи другде већ у осећањима ствари, по оном Фихтеовом моделу да човек бира филозофију према томе какав је човек. Тако се човечанство може поимати као некакав наднародни супстрат, према коме народи представљају мање или веће нежељено одступање од те идеалне и мистичне суштине, али и да се оно може схватати и као скуп народа на земаљској кутли, разврстаних по извесним предачким, расним и културним критеријумима. Средњовековни сукоб реалиста и номиналиста сада ће се преобратити у различите погледе на свет и историјски ток, које ће у филозофско-историјским разматрањима заступати тзв. линеаристи и циклисти, а у социјално-политичким борбама интернационалисти и националисти, данас космополити и шовинисти, глобалисти и антиглобалисти.

Средњовековна мисаона борба ће се током нововековља пренети с теолошког на филозофско-политички терен, да би с теоријских висина сишла у сферу практичне политике, а из ње у свакодневни људски живот. Ако је у средњем веку за номиналистичку позицију веома изгледна била оптужба за јерес, у савременом свету нека држава и народ могу бити бомбардовани зато што по некаквој и нечијој процени (обично се каже – међународне заједнице) одступају од општечовечанске суштине. Зло које им се на тај начин чини и није никакво зло, већ подстицај за буђење добра у њима с циљем да се поправе. Ако се процени да су непоправљиви, могу уследити и драстичније санкције.

Право да све то оцењује, процењује и санкционише себи је доделио Запад, који хоће да од националне шароликости и мноштва створи нови поредак, да све универализује, од начина организовања друштва и политичког живота, до забаве и видова испољавања радости. Незапад све то или радо прихвата или се опире, одговара на различите одмерене начине, али, нажалост, и на ужасне, као што је то тероризам.

Консеквенце одговора на ова питања шта је прво и нужно, човек или појединачна људска бића и њихове народносне заједнице, могу бити судбоносне. Опасности за опстанак народа је и пре процеса-пројекта глобализације одувек било, али је тај циљ данас уочљивији због информационе покривености света. „Глобалистички удар на националне идентитете и државе“ (М. Степић) још увек је веома присутан и снажан, али су његови ефекти изгледа знатно мањи од очекивања оних који су га започели. Нације и њихове државе су, и поред свега што је са њима чињено и што се намеравало чинити, успеле да опстану, а постнационално и постдржавно стање, са светском владом и човеком као парадигматичним становником планете, мораће по свој прилици да дочекају нека друга времена. Не би добро било да она буду посткатаклизматична, јер би и цена била превисока.

## НАЦИОНАЛИЗАМ И АНТИДОТИ

Са настанком нација и националних држава рођени су национализам и патриотизам, та два дуго неупитна осећања, која су данас постала морално проблематична. У старом Риму реч *natio* је означавала заједницу људи истог порекла чији се припадник постаје рођењем, не слободним избором. Данас се од поимања нације као неизбежне судбине дошло до чудног, мало апсурдног уверења да је национална припадност нешто што се слободно бира. Овоме су свакако допринеле прекоокеанске миграције и стварање САД као државе која је произвела „од мноштва једност“, а „унутар једности мноштво“, па је успомена на национално порекло сачувана само код хифенизованих Американаца (Германо-Американаца, Британо-Американаца, Хиспано-Американаца, Афро-Американаца) (Валзер, 2001, стр. 23). Брачне везе међу припадницима различитих народа такође су учиниле да се националност све чешће бира, а не наслеђује.

Протекло време и прилике утицаће на то да реч *национализам* све више задобија негативну конотацију. Национализам је био стално критикован у доскора код нас практикованом социјализму, али и у не тако давно прихваћеном неолиберализму. Та реч све више означава

некакву нежељену друштвену појаву или духовно стање, а притом се не прави никаква разлика да ли се њом означава *сенциментал* или *покрећ* (Е. Гелнер). Тиме се изједначава једно сасвим нормално осећање према припадности највећој социјалној групацији с могућим охолом, мизантропским и агресивним покретом који стреми обрачуна с другоприпадајућим ближњима. У том неиздиференцираном значењу речи *национализам* садржана је и конотација у међувремену готово сасвим из употребе ишчезле такође француске речи шовинизам. Позитивна конотација речи национализам, у смислу осећања љубави према свом народу, али без икакве мржње према свима другима, сасвим се изгубила, што је веома индикативно и упућује на то да такве љубави не треба да буде. Хуманизам би требало да буде њен сурогат, али то никако није и не може бити исто.

Стална критика национализма, и здесна и слева, и од социјалиста и либерала, истицање његове „кривице“ за светске ратове у XX веку, као да великих војничких сукоба раније није било, затим фаворизовање мултикултурализма и означавање космополитизма за најисправнију оријентацију и прави, општечовечански избор<sup>2</sup>, учинило је да нација као нововековна творевина буде „разапета на анационалном и противнационалном крсту као превазиђена и непоћудна историјска појава“ (Кнежевић, 2015, стр. 97). Када се етничка припадност сведе на ствар свакодневног плебисцита (Е. Ренан), то за оне који држе до националног идентитета делује апсурдно. И док се национализми оптужују да су проузроковали светске ратове, нико и не помишља да би се из идеје космополитизма можда могли створити свеопште ропство и културна пустош.

Инсистира се на томе да непријатељ и мржња према њему конституишу национализам и да без непријатеља нема нације, а без нације нема непријатеља, као да на овом свету живе све сами пријатељи. Сматра се такође да национализам као љубав према свом народу није друго до трик за прикривање мржње према другима. Херменеутичари национализма који мизантропију сматрају јединим стањем духа, налазе у томе алиби за свој став о нацији и националном као нечем историјски превазиђеном. Ако је то доиста тако, ако је недопустива љубав према својима, ако је та љубав само прикривена мржња према другима, поставља се питање – да ли се и како неко други уопште може да воли. Јасно је да нико „не може бити принуђен да воли сопствени народ уколико већ нема сличне осећаје“ (Кнежевић, 2015, стр. 83), али исто тако никоме не може бити забрањено да мрзи свој народ, што се данас све чешће дешава.

Лексичком трансформацијом приликом које је реч *национализам* узела значење онога што је заправо шовинизам и дискредитовала вредносни идеал патриотизма, као да се тежи елиминисању националних осећања и као да се сугерише да је национализам великих нација и држава нешто нормално и саморазумљиво, али не и онај малих, ваљда зато што се сматра да у глобалистичком замаху они први треба да нестану ради стварања, како би Орвел рекао, Евроазије,

<sup>2</sup> „Пре епохе национализма владајуће класе по правилу су имале космополитски карактер. [...] пре појаве национализма идеја да аристократија и сељаштво припадају истој култури аристократима би вероватно била одвратна а сељацима неразумљива“ (Ериксен, 2004, стр. 177).



Истасије и Океаније или некакве Планетије. Отуда су у савременом свету уочљива два сасвим супротна тока или тенденције према националном. Равнатељи би да све националне (културне) особености избришу ради стварања *човека* наместо Француза, Енглеца, Руса... а у ту сврху ангажује се силна медијска и остала артиљерија. На другој страни, национално се фаворизује на спектакуларане начине у спортским и сличним медијским дешавањима и често задобија форме најгрубљег примитивизма.

Социјалистички свет почивао је на интернационалистичкој идеологији,<sup>3</sup> али бар у другој Југославији неговао је различите видове притајеног национализма до мере да они дођу главе тој држави, што значи да антиподи какви су интернационализам и национализам могу под одређеним условима деловати усаглашено. Штавише, током владавине интернационалистичке идеологије не само да су се неговали национализми већ су се производиле, умножавале нације до бесмисла. Све је углавном започињало с језиком, у језику и око њега. Пошто се промовишу нације, додељују им се државе и напослетку измишља име језика. А у исто време неке бивше колоније, данас велике силе, нису патиле од комплекса ниже вредности зато што говоре неком варијантом језика негдашњих колонизатора и не пада им на памет да свој говор означе посебним језиком. Западна уређеност света, по много чему узорна, овде се дрско игнорише као парадигматична, али, зачудо, западњацима то нимало не смета.

Мноштво је начина испољавања национализма, исувише је могућности за његово различито поимање, а исцрпна класификација шта је та реч значила и значи тешко да постоји. Берђајев је у делу *О човековом рођењу и слободи* писао о „еротској саблазни“ национализма као виду идолопоклонства и ропства, где, за разлику од патриотизма, постоји одсуство љубави, али му зато не недостаје егоцентризам, воља за моћи и насиљем над другима. Очигледно, Берђајев је национализам сагледавао као шовинизам.

Николај Трубецкој је разликовао два основна типа – истински и лажни национализам, а унутар њих је правио диференцијације. За њега „као прави, морални логички оправдан може да буде признат само онај национализам који произилази из самобитне националне културе или је створен у таквој култури“, па сваки културни космополитизам и интернационализам заслужују осуду (Трубецкој, 2004, стр. 76). Двојица најзначајнијих српских писаца, Његош и Андрић, веома често су предмет оптужбе за национализам, и то за онај, према руском аутору, који је „прави, моралан, логички оправдан“. И та критика би можда била разложна да напади долазе са некаквих неутралних, наднационалних, ненационалних позиција. Међутим, критика ових наших писаца за национализам долази такође са националистичких позиција, што доводи у питање њену моралну оправданост и упућује да се ту ради о некаквој политичкој сврховитости. Национализам ових српских писаца је заштитнички, јер за циљ има одбрану слободе и животног простора свог народа, док је овај други супротног карактера – агресиван је и експанзионистички.

<sup>3</sup> „Грађани који су прихватили *интернационализам* јесу грађани свих осталих држава осим властите“ (Иљин, 2011, стр. 33). Интернационализам се овде може читати и као глобализам.



Нажалост, негативна конотација речи национализам успешно анулира оба ова могућа одношења према себи и другима.

Глобализовани национализам, једна од варијанти насталих тек у наше време, настоји да у име човечанства потисне све друге национализме, и што је још горе, сва друга национална осећања. На другој страни, он наставља са стварањем синтетичких нација, промовисањем њихових држава и измишљањем њихових националних атрибута. Упркос томе, у ваздуху савременог света остало је да лебди како је вредно само оно глобализовано, универзално, космополитско, никако не национално, упркос фаворизовању националних симбола каткад до бесмисла.

„Пошаст“ национализма се у савременом свету лечи антидотима какви су мултикултурализам, космополитизам и самомржња (аутошовинизам), један од феномена нашег времена којем у пређашњој историји и ванљудском, живом свету, по свој прилици нема пандана.

Мултикултурализам је остварење етнички плуралног друштва које од сукобљавања треба да сачува међусобна трпељивост, толеранција. Људи међусобно не морају да буду нарочито блиски, нити им је „обавеза“ да се воле, али морају мирно да сапостоје једни крај других. Могуће је онда да се дивљи и питоми нађу на истом простору и лако је предвидети ко ће кога истерати у неко невреме. Тако су Косово и Метохија током новије историје остајали без Срба. Када шавови толеранције у мултиетничком свету попуцају, зло се несразмерно брже увећава него да их није било. Југославија је била и мултиетничка и вишенационална, идеолошки чак братствојединствена држава, али у часовима њеног посрнућа прва ју је напустила толеранција и изродила се у нешто сасвим супротно.

Сарајево је било примеран мултиетнички град све до *фајронџа* деведесетих, како ће то у наслову књиге својих сећања записати Др Неле Карајлић, а онда су се главе спасавале бекством код својих. То се десило зато што је национално било притиснуто мултикултуралном, присилном толеранцијом, што је стварало обману и код многих интелектуалаца у свету „да у Југославији етнички национализам више не игра важну улогу“ (Ериксен, 2004, стр. 5). Исти аутор који је ово записао у предговору српском издању своје књиге *Етнички идентитет и национализам*, у самој књизи је већ био написао да „етнички идентитет појединцу може да послужи и као психолошка потпора у бурним временима: он као да казује да без обзира на све промене и преврате, ипак постоји неко непромењиво, стабилно језгро етничке припадности које појединцу обезбеђује спону с прошлошћу, језгро које може бити важан извор самопоштовања и личне аутентичности у савременом свету, а он се често доживљава као свет промене и опсене“ (Ериксен, 2004, стр. 122). За ове теоријске констатације народ има једноставан исказ којим се каже – не остави Боже без својих. Многи западни Срби не само током ратова двадесетовековних спасени су јер су имали где да дођу.

Бити космополита је лепо, примамљиво, подстицајно, чак заводљиво, и било би дивно када би сви људи били морално савршени, неагресивни и безинтересно усмерени. Да су свет насељавали само таквих људи, као што то није било и не може бити, не би било ни ратова, сукоба, чак ни идеологија, сем те једине космополитске, али и она би у таквом свету била беспотребна. Свет

онда не би био цивилизацијски издељен, нити насељен народима који су организовани у националне државе, већ би на њему живео све сам космополита, човек нужно, како би рекао Монте-скје. И свеједно би било да ли је он прво човек па космополита, или обрнуто. Лако је било великом аскети Диогену из Синопе да буде један од првих корифеја космополита када ништа није поседовао и трудио се да себе лиши сваке такве потребе. Али аскете су веома ретко обитавали на овом свету, за разлику од хедониста.

Национално осећање креће се од љубави према својој нацији до мржње према другима, али у новије време и до националне самомржње. Тиме као да се остварује оно библијско пророчанство да „И непријатељи човјеку постаће домаћи његови“ (Матеј 10: 36). Самооспоравање националног – национална безосећајност, национални самопрезир или самомржња, последица је муке трајања које протиче под геслом да се не буде оно што већ јесте. Она је резултат идентитетског самораздора. Достојевски је у *Пишчевом дневнику* посветио доста пажње овој склоности код Руса, а ово запажање претворио је у вид друштвене законитости према којој самопрезир подстиче, изазива, увећава презир других („И што смо ми више презирали своју народност, да бисмо њима угодили, то су нас они више презирали“).

Национална самомржња рађа се код припадника једне цивилизације уграђивањем чипа у мождани нерв чином лоботомije из друге цивилизације. Овај калем нажалост није бесплодан, напротив, веома се лако прима и врло је продуктиван. Тај поступак није био непознат чак ни у далекој прошлости, али је у наше доба, захваљујући (зло)употреби медија, доживео зачуђујућу ескалацију и ефикасност.

Сваки народ заслужује да га припадници својим држањем поправљају са осећањем љубави. Александар Солжењицин је својевремено записао: „Сваки чак и најмањи народ непоновљиви је изданак Божје замисли.“ Парафразирајући хришћански завет, Владимир Соловјев је написао: „Љуби све друге народе као свој сопствени“ (*Књижевне новине*, октобар 1990). Ако се ова максима Соловјева схвати као аксиом, она намеће питање које у себи већ садржи одговор – како онај који мрзи сопствени народ може волети неки други и како и да ли уопште може икога да воли.

На срећу, космополити ипак не насељавају овај свет и они нису „непоновљиви изданак Божје замисли“, већ су само људи одређених уверења. Од народа се они, значи, разликују по свом ставу и самоизабраном статусу. И док је мисија народа да нечим доприносе обogaћењу човечанства, космополита је самим својим опредељењем већ испунио сву своју мисију. Никакав му виши напор није потребан, јер он нема с ким да се мисионарски такмичи, нема коме да завиди, нити пак неко други, понајмање националисти, могу да му служе као узор. Он је савршено људско биће, које је због тога и остало изван Творчеве замисли; продукт је људског ума, а вероватно и заблуда.

## УНИВЕРЗАЛИЗАЦИЈА И НЕРАЗУМЕВАЊЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Пошто је указано на то које су консеквенце национализма, да је космополитизам сурогат лека, а самомржња нови феномен, имплицитно се упућује на изузетан значај односа националног и универзалног. Од начина решавања овог питања, од тога на коју ће страну претегнути клатно, зависиће у великој мери будућност света. Зато треба сагледати консеквенце опредељења за једну или другу страну, за доминацију једне или друге позиције. Историјски, то се пречесто чинило. Победа једног начина мишљења (просветитељства, на пример) изазивала је реакцију друге мисаоне струје (романтизма, пијетизма и тако редом), што је могло бити плодносно за стварање културног богатства и разноврсности.

Међутим, могуће су и опаке, ванкултурне консеквенце поремећаја мере и крајности истицања националног и универзалног доживљавања света, што представља један од кључних разлога неразумевања цивилизација. Да ли се цивилизације у постмодерном стању, у добу глобализације као процесу, али и пројекту, не разумеју зато што то хоће, или зато што њихово разумевање није могуће? Да ли информациона технологија подстиче, што би било нормално и очекивано, или спутава разумевање цивилизација? Да ли се будућност конструише и реализује по мери неке од њих, или у интересу свих? Не користи ли се медијска технологија као средство за доминацију оних који су је створили и зар не постоји могућност да буде преузета и усмерена баш против њих?

Универзално је идеал који пребива у техничкој сфери и заједно с њом савременим људима знатно олакшава живот. Техничка средства лако прелазе националне и културне границе и бивају једнодушно и углавном без икаквих отпора прихватана. Захваљујући универзалним правилима могућ је саобраћај и у локалним и светским релацијама. Али таквих правила нема и не може их бити у личном и националном доживљавању света сем неких малобројних универзалних етичких принципа попут, рецимо, јеванђеоског златног правила, делимично можда декалога, који у великој мери могу важити и у ванхришћанским цивилизацијама. Зло настаје када универзално, из ове сфере у којој је рођено, настоји да загосподари културним и духовним животом, па удружено с политиком и присилом постаје Дамоклов мач који виси над судбинама држава и народа, над њиховом самобитношћу.

Сем малобројних пре свега моралних вредности које имају универзални карактер, вредности су релативне и зависне од места и времена, односно начина на који их поимају народи. Ако је поштовање универзалних правила у материјалном, техничком свету сушта неминовност, у сфери духа за нечим таквим нити има потребе ни могућности. Па ипак, највише под утицајем не само техничког света већ и жеље за доминацијом, универзално упорно настоји да загосподари људским животима, да од људског мноштва створи човека, од културне разноврсности унифицираност.

„Култура је биће нације у државном облику“, писао је Шпенглер (2003, II, 457). Државни облик је, према владици Николају, пролазан и има заштитнички карактер. Вели он да „Бог даје

државе народима да има шта да пропадне, како би народ преживео“. Националне културе надживљавају своје државе у периодима робовања, окупација, током сваковрсних културних мода и застрањивања. Без њиховог постојања многим етничким заједницама би се лако затирао сваки траг.

Али у ова постмодерна времена универзализација се више не врши преко културе, јер је тај пут поплочан отпорима и обеспокојавајући је за позитиван исход. Због тога се посегло за прецицама. Савремени „културни“ менаџери схватили су, за разлику од некада просветитеља, да се људско биће не управља само разумом већ да је и веома ирационално, штавише, склоно многим пошастима које паралишу и разум и ум. Оно поседује виши, духовни и душевни слој, али има и биолошки, приземни, порочни део.

Ове најниже пориве људског бића најбоље могу да голицају поткултурни и некултурни садржаји. Веома је мало људи који могу одолети таквим изазовима, због чега је по свој прилици и уследила ова преоријентација у одношењу према људском бићу. Уместо негдашњег подстицања тежњи ка лепом, добром и узвишеном, сада се људске душе освајају ласцивним садржајима. И док се простаклук универзализује, аутентична култура се маргинализује. Примитивци свих земаља ујединиће се, што пролетерима никада није успело. Обездуховљени човек постаје идеални тип, јунак постмодерног доба, пуко средство за нечије увећање профита.

Аутентични припадник неког народа личност је у двоструком смислу. Као појединац он је морао бити личност, али и као припадник одређеног народа он је делић личности тог народа, носилац његових најбољих карактерних црта или отпадник. Норме понашања важеће у његовој заједници обавезивале су и његову личност. Њихово кршење подразумевало је кажњавање и екскомуникацију. Сусрет с личношћу, поготову ако је она позитивна, свакако прија, али не и са апстракцијом, човеком уопште, обезличеним људским бићем.

Као што се људи међусобно воле или не воле, лако се или тешко разумеју, слично се дешава и цивилизацијама. Оне се не разумеју, јер када би се међусобно разумевале, не би било цивилизација, већ цивилизације. Била би то апсолутна победа глобализма. Цивилизације почивају пре свега на различитим религијским основама и на њима вековима грађеним вредностима. Некада су се само додиривале, а данас, због комуникацијске блискости, неминовно се прожимају и боље упознају и по добру и по злу. Дипломатски шлиф, такође вековима стваран, није у стању да прикрије у њиховом одношењу међусобну мржњу, презир, лажне оптужбе и оно што се назива дуплим стандардима. Други се најбоље може и треба да разуме ако се полази од себе, како налаже већ заборављено златно морално правило.

Писац чувене књиге *Сукоб цивилизација и нови светски поредак* Самјуел Хантингтон указује на то како се, али не и зашто се цивилизације не разумеју. „Незапад види као западно оно што запад види као универзално. Оно што западњаци објављују као бенигну глобалну интеграцију, као што је обилност светских медија, незападњаци оптужују као безочни западни империјализам. У степену у коме незападњаци виде свет као један, они га виде и као претњу“ (Хантингтон, 2000, стр. 72). Исти аутор јасно прецизира границе Запада. На питање где се завршава

Европа, он одговара „тамо где се завршава западно хришћанство и почињу ислам и православље“ (2000, стр. 178), значи једна хришћанска и једна нехришћанска цивилизација.

Седамдесетак година пре Хантингтона, за разлоге цивилизацијског неразумевања дат је супротан одговор, и то с оне друге стране овако означене цивилизацијске границе. Учинио је то Николај Трубецкој, критичар европоцентризма и оснивач евроазијства. У књизи *Европа и човечанство* он пише да су Романогермани „увек били толико наивно уверени у то како су само они – људи, да су себе називали ‘човечанством’, своју културу – ‘општељудском цивилизацијом’, и, коначно свој шовинизам – ‘космополитизмом’“ (Трубецкој, 2004, стр. 69). Руски аутор сматра да је дужност нероманскогерманских народа да поступају сасвим супротно, да превладавају сопствени егоцентризам и себе сачувају од обмане „општечовечанске цивилизације“. Ово се може остварити практиковањем два стара идеала садржана у заповестима – „спознај самога себе“ и „буди свој“, а не ударом на националну самобитност која се искорењује трудом да се свом народу намеће страна култура у име некаквих општељудских, заправо туђих идеала. Тиме би се дошло до сазнања о једнаковредности свих људи и народа, али и о њиховој самобитности. То значи да би се цивилизације боље разумеле када би свака тежила да буде само своја, што би водило томе да оне „боље“ одустају од жеље да доминирају над оним „лошим“. Разуме се да такво стање ствари не би водило сукобима већ драговољном прихватању утицаја, здравој, безотпорној акултурацији, разумевању различитог.

Наш савременик, такође руски аутор Сергеј Панарин, не само под утицајем Трубецкоја и других сличномислећих аутора, већ из истог цивилизацијског осећања ствари, записаће: „У томе се састоји висока мисија народног конзервативизма у савременој прелазној епохи: сачувати цивилизациону разноврсност; вишегласност света и тим самим обезбедити његову саприпадност божанској разноликости Космоса“ (Панарин, 2016, стр. 112). И док је Хантингтон у свом ставу добро уочавао природу цивилизацијског неразумевања, грешио је када је западно схватање универзалног, значи нешто што је по природи ствари партикуларно, поимао као универзално, уз чуђење што то други не прихватају.

Било би упутно, ако је то уопште могуће, да цивилизације улажу велики напор да међусобно сапостоје ни на чију штету, да се помире с простом чињеницом да су различите, ни боље ни горе једне од других. Тежња за доминацијом, истицање само сопствених интереса и сукобљавања с тим циљем, изазива одговоре којима се стање само заоштрава. Пожељна будућност међу њима била би у приближавању, не у господарењу и робовању, што као интенција постоји од када је света и века. Она се до извесне мере може да маскира „хипнозом речи“ којом се силници овога света све мање служе, па све експлицитније траже да се њихове вредности безрезервно прихвате, што не значи друго већ одустајање од себе, од сопствених вредности. То води разарању, губитку националног кода, каткад прихватању невредности и антивредности, свега онога што је својствено овом добу ниҳилизма и свеопштег превредновања. На овај начин, одустајањем од сопствених вредности и прихватањем туђих, на Балкану су током историје стварани услови за данашње умножавање нација. Упркос томе што се у говору одлично разумеју (за раз-

лику од Срба и Грка) балканске народе словенског порекла цивилизацијско неразумевање све више међусобно удаљава и сукобљава.

Западњаци имају специфичан однос према прошлости; превише не маре за њу зато што је немају, или због тога што је таква да је радије потискују, гурају у заборав. Зато фаворизују будућност, коју немилице конструишу више другима него себи. У тој будућности подразумевају сопствену доминацију, никако не сарадњу и сапостојање. За Запад постоји само будућност као неизвесност претворена у хотећу извесност чији је приоритетни циљ остварење властитих интереса.

Зато оне периоде своје тамне прошлости најрадије потурају другима. Србима, рецимо, свесрдно приписују геноцидност да би се ослободили те своје историјске хипотеке и да би им затворили пут у будућност. Балкан, *catena mundi*, један је од најпогоднијих светских простора за сејање мржње, а тај веома плодотворан посао, пре свега због страних интереса, постао је веома продуктиван за испољавање великог зла. И ко може после свега тога убедити српске иноверне комшије да је зло и за њих и за Србе дошло са те друге стране откуда долазе и оптужбе и миротворство. Зато се на балканском тлу историја упорно понавља, али као мучитељица живота, која не опамећује већ распамећује.

\* \* \*

Разрешење проблема односа националног или универзалног јесте у њиховом складу, хармонији, мери и делотворности оба принципа у сферама које им припадају. Несклад, прекорачај мере рађа сукобе и зло као последицу намере за поништење другости. Лонац за топљење који би Де Местрове Французе, Енглеze, Русе и остале претопио у амалгам Монтеcкјеовог човека, c глобализмом је већ почео да кључа. За сада је створио оно чега на свету никада није било. Тарабама никада нису били ограђивани ни полиси ни феуди, али су зато бодљикаве жице којима се данас у глобализованом свету ограђују државе, највидљивија последица тенденције да једно поништи свако мноштво.

И доиста, ако на свету не треба да живи киборг већ људско мноштво у својим заједницама са својим културама, то не значи да је човечност превазиђена вредност која је, ма како то c историјом било несaгласно, ипак успела да очува људски род у многим његовим тоналитетима. На основу остварења њених ступњева све се може премеравати; лаж, истина, правичност, идеолошке обмане и оправдавања, порази и победе. Свачија се човечност, лична и народносна, може и треба да истиче, али и свака нечовечност да осуђује.

Делотворност заступаних позиција националног или универзалног најлакше и најбоље се могу сагледавати полазећи од створених последица. Последице се пак треба да оцењују на основу универзалних, непристрасних етичких принципа, односно онога шта им је исходиште – да ли је то ропство или је слобода. У овом случају, избор праве алтернативе је веома лак, једноставан. Али он подразумева да оно што се за себе бира мора да буде допуштено и другима; не обрнуто. Не ни да се други поробљавају илузијом нуђене слободе.



## ЛИТЕРАТУРА

- Валзер, М. (2001). *Американизам – шта је то*. Подгорица: ЦИД.
- Ериксен, Т. Х. (2004). *Етничитети и национализам*. Београд: Библиотека XX век.
- Иљин, И. (2011). *Бела идеја*. Београд: Логос.
- Кнежевић, М. (2015). Нације и њихови интереси – Национални интереси у историјској перспективи. *Национални интерес*, бр. 3, год. XI, vol. 24: 65–95.
- Панарин, С. А. (2016). *Ревани историје, у Евроазијски поглед*, зборник. Бања Лука: Балканолошки истраживачки центар.
- Трубецкој, Н. (2004). *Европа и човечанство*. Београд: Логос.
- Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица: ЦИД; Бања Лука: Романов.
- Шпенглер, О. (2003). *Пројаси Запада*, I–II. Београд: Утопија.

---

LJUBINKO M. MILOSAVLJEVIĆ

## THE NATIONAL AND THE UNIVERSAL

### SUMMARY

What is more important in the cultivation of feelings, in experiencing the world, and in the education and formation of human beings – is it the national or the universal? Montesquieu and de Maistre, well-known French thinkers, gave opposing answers to these questions. The former said that being a human is what comes first, and that being a Frenchman is merely a coincidence. The latter one said that he had never met a man but only Frenchmen, Italians, Russians and others. These are two extreme answers to the old problem of universals, whereby the former one insists on the universal and the latter one on the specific, with practical consequences for the organization of social life.

The author of this paper holds the view that the problem can be resolved if instead of opting for either pole, we opt for the middle position between the two, for harmony and measure, in the way the ancient Greeks recommended. This is a consequence of the fact that without the national aspect a human being will remain spiritually shapeless, and without the universal it will be devoid of its human essence.

The paper addresses some of the consequences of opting for either standpoint, such as the phenomena of national (self-) hatred and lack of understanding among civilizations.

**KEYWORDS:** the problem of universals, the national, the middle, measure.



БИЉАНА Ч. МИЛОШЕВИЋ ШОШО<sup>1</sup>

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Катедра за социологију

Пале (Република Српска – БиХ)

## НАЦИОНАЛНИ ИЗРАЗ ДЕВИЈАНТНИХ ПОЈАВА – ИЗМЕЂУ ГЛОБАЛНОГ И ЛОКАЛНОГ: ПРИМЈЕР РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

---

**САЖЕТАК:** У овом раду, аутор ће представити заступљеност одређених девијантних појава на простору Републике Српске, које се могу тумачити као посљедица савремених глобализацијских процеса. Све је примјетнија немогућност појединаца да се носе с наметима свакодневице и друштвеним промјенама, што врло често детерминише различите облике девијантног понашања, попут корупције, криминала, самоубиства, које имају несагледиве посљедице по друштво. Резултати представљени у раду дио су емпиријског истраживања о друштвеним промјенама у Републици Српској, спроведеног крајем 2016. године.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, Република Српска, девијантне појаве.

---

### УВОД

Свједоци смо живљења у времену промашених вриједности, општег сиромаштва, високе стопе незапослености и свега оног што носе и диктирају глобални трендови, а што је у супротности са социјално-антрополошком парадигмом да друштвена нормалност подразумијева прилагођеност друштва појединцу, дајући одговор на проблем људске егзистенције (Југовић, 2013). Немогућност појединца да се носи са свакодневним проблемима, великим кризама, ломовима и промјенама у друштву један је од фактора који доприносе развоју и ширењу девијантних облика понашања. Глобалне структуралне неједнакости за своју посљедицу имају масовни осјећај демотивисаности људи, пораст несигурности и страх од губитка животних шанси и маргинализације у друштву. Најтежи облици криминогеног понашања изражени су у друштвима с великим социјалним разликама, као и у друштвима с високом стопом сиромаштва и незапослености. Немогућност за приступ политичкој или некој другој врсти друштвене моћи,

---

<sup>1</sup> milosevic\_biljana@yahoo.com

здравственој њези и социјалној заштити карактеристични су облици структуралног насиља које извире из саме друштвене структуре и одређује положај људи сходно њиховим економским, културолошким или политичким обиљежјима. Сиромаштво, незапосленост, економски ломови, повећавају разлике и раздоре између људи, смањује се солидарност, друштвена кохезија и постојећи нормативни систем (Милошевић Шошо, 2014). Према наводима Печујлића, два лица глобализације означавају: а) економску ефикасност или супериорност и б) социјално инфериорну страну глобализације. За нас је посебно интересантан други дио глобализације, који се односи на демотирање социјалне државе и драстично сужавање економске помоћи, што неизбежно води ка малигним социјалним посљедицама. „Неолиберална формула све брже увећава богатство уске елите и истовремено повећава социјалну неједнакост и неминовно води ка глобализацији сиромаштва“ (Печујлић, 2005, стр. 106).

### НАЦИОНАЛНИ ИЗРАЗ ДЕВИЈАНТНИХ ПОЈАВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Експанзија девијантних појава на овдашњим просторима посљедица је свих дешавања у периоду од 1990. године па наовамо, а манифестују се великом стопом сиромаштва, криминала, корупције, незапослености, деструкције и самодеструкције, пропадањем привредних субјеката и коначно, несналажењем приликом преласка с државне својине на приватну. Разлози и мотиви друштвено девијантног понашања су одувјек били предмет расправа и сваки вид указивања на постојање ових проблема у нашем друштву већ је на неки начин облик борбе против њих. У дијелу рада који слиједи, интерпретираћемо и образложити податке који су дио емпијског истраживања о друштвеним промјенама у Републици Српској, спроведеног крајем 2016. године, а који се односе на најизраженије проблеме нашег друштва девијантног карактера, факторе који су перципирани као детерминанте за њих, те на посљедице које носе са собом, према мишљењу испитаника.

Узорак је обухватио 220 испитаника, од чега 113 припадница женског пола и 107 припадника мушког пола, из седам општина у Републици Српској, у периоду од октобра до 2016 до почетка 2017. године (табеле 1 и 2).

**Табела 1.** Приказ узорка истраживања према општинама у Републици Српској

НАЗИВ ОПШТИНЕ	БРОЈ	%
ИСТОЧНО САРАЈЕВО	40	18,2%
БАЊАЛУКА	70	31%
ДОБОЈ	20	9,1%
ПАЛЕ	30	13,6%
ТРЕБИЊЕ	20	9,1%
РОГАТИЦА	20	9,1%
ШЕКОВИЋИ	20	9,1%
<b>УКУПНО</b>	<b>220</b>	<b>100%</b>

Табела 2. Полна структура испитаника

ПОЛ	БРОЈ	%
ЖЕНСКИ	113	51,4%
МУШКИ	105	47%
НЕМА ОДГОВОРА	2	1%
<b>УКУПНО</b>	<b>220</b>	<b>100%</b>

Табела 3. Старосна структура испитаника

Године старости испитаника	БРОЈ	%
Од 18 до 24	63	28,6%
Од 25 до 31	36	16,4%
Од 32 до 38	41	18,6%
Од 39 до 45	24	10,9%
Од 46 до 52	26	11,8%
Од 53 до 59	15	6,8%
Од 60 до 66	4	1,8%
Више од 66	11	5%
<b>УКУПНО</b>	<b>220</b>	<b>100%</b>

Упитник, као инструмент за ово истраживање, био је структурисан тако да је укључивао неколико питања о најизраженијим проблемима нашег друштва. Према мишљењу испитаника, неки од наведених проблема су најозбиљнији и најдуготрајнији у друштву Републике Српске (табела 4).

Табела 4. Најозбиљнији проблеми у нашем друштву према мишљењу испитаника

	ДА		НЕ		НЕ ЗНАМ		НЕМА ОДГОВОРА		УКУПНО	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Незапосленост	217	98,6	1	0,5	1	0,5	1	0,5	220	100
Корупција	197	89,5	12	5,9	6	2,7	4	1,8	220	100
Криминал	201	91,4	10	4,5	5	2,3	4	1,8	220	100
Сиромаштво, низак стандард	202	91,8	11	5	4	1,8	3	1,4	220	100
Лоша здравствена заштита	166	75,5	24	10,9	23	10,5	7	3,2	220	100

	ДА		НЕ		НЕ ЗНАМ		НЕМА ОДГОВОРА		УКУПНО	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Лоши међуетнички односи	149	67,7	33	15	30	13,6	8	3,6	220	100
Лош економски развој	179	81,4	16	7,3	18	8,2	7	3,2	220	100
Насиље над трећим лицем	113	51,4	45	20,5	50	22,7	12	5,5	220	100
Малољетничка проституција	126	57,3	42	19,1	44	20	8	3,6	220	100
Изражено просјачење	112	50,9	56	25,5	44	20	8	3,6	220	100
Породично насиље са смртним исходом	125	56,8	44	20	44	20	7	3,6	220	100
Педофилија	137	62,3	30	13,6	44	20	9	4,1	220	100
Коцка	149	67,7	32	14,5	31	14,1	8	3,6	220	100

Подаци из табеле 3 освјетљавају најозбиљније и најизраженије проблеме у Републици Српској према оцјени испитаника, и то су у првом реду: незапосленост (98,6%), сиромаштво (91,8%), криминал (91,4%) и корупција (89,5%). Незапосленост је један од горућих проблема у Републици Српској и могло би се рећи да „пратимо глобалне трендове“ кад је ова врста девијације у питању, јер је чињеница да је посљедњих деценија ово један од највећих свјетских проблема. Чак и у земљама које су далеко развијеније од нас (које пролазе транзицијску етапу), стопа незапослености се креће изнад 10%, јер мултинационално и глобално оријентисане компаније рационализују своје функције и подухвате елиминацијом пословних функција и активности или интеграцијом у сврху високе профитабилности. Елиминација пословних функција и активности значи њихово измјештање у организациону структуру друге компаније, која је партнер у послу мултинационалне и глобално оријентисане компаније, обављајући послове једнако квалитетно као и да су на домаћем терену, али знатно јефтиније (Милановић-Голубовић, 2008). Осим тога, у високоразвијеним земљама, додатни фактори који доприносе незапослености јесу настојање да се очувају високи стандард живота, високи порези, високи трошкови рада, те велика јавна потрошња кроз програме помоћи незапосленима и социјалну помоћ, а утемељени су институционално и у структурним промјенама тржишта рада које су наметнули глобализацијски процеси.

У транзицијским земљама, попут БиХ/РС, може се говорити о цикличној незапослености, која је изазвана стагнацијом и смањењем производње, промјеном потражње и рецесивним етапама економског циклуса. Босна и Херцеговина је према посљедњим подацима пројекта „WorldTop 20“, трећа земља у свијету по стопи незапослености (41,7%). Још један поражавајући податак који говори о незапослености јесте и покушај „бјега“ од ње са ових простора: само

прошле године БиХ је напустило око 5.000 породица или око 80.000 појединаца.<sup>2</sup> У класичном социјалнопатолошком схватању, незапосленост се не сматра друштвеном девијацијом, јер не представља девијацију којом се крше неке друштвене норме, али са хуманог аспекта она се може тумачити и сагледавати као девијантна појава, а не само као социјални проблем, јер су незапосленошћу појединци лишени основне људске вриједности, а то је вриједност људског рада (Милосављевић, 2003).

Сиромаштво, као много видљивији феномен у савременом друштву, своју најјачу експлозију има у друштвима постсоцијалистичког типа. То „оправдава“ податак из нашег истраживања који указује на перцепцију сиромаштва и ниског стандарда живљења од 91,8% испитаника као великог проблема нашег друштва. Сиромаштво се данас најчешће сагледава као мултидимензионални концепт, јер димензије које су идентификоване као значајне за разумијевање и концептуализацију појма сиромаштва јесу материјални стандард (доходак, потрошња и имовина), здравље, образовање, активности појединца (укључујући и рад), политички утицај, социјални контакти и везе, животна средина и несигурност (економска и физичка) (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009, стр. 14). Пад привредне активности и неконтролисани тренд повећања неједнакости међу појединцима доводе до ширења сиромаштва у неслућеним размјерама. Трка за богаћењем, похлепа за материјалним вриједностима, егоизам, утичу на обезвријеђивање исконских људских вриједности, функционисање моралних и правних норми и стварање криза у друштву, а самим тиме и на велику социјалну дистанцу међу појединцима.

На овај проблем је указивао и Томас Пикети у свом дјелу *Капитал у двадесетом и првом вијеку*. Крајем XX и почетком XXI вијека отпочиње ера неолиберализма, праћена либерализацијом, приватизацијом и дерегулацијом. Ниво неједнакости се драстично повећава, због чега Пикети сматра да се на овај начин враћамо на „наслиједни капитализам“. Глобална финансијско-економска криза, која је отпочела 2008. године и која и даље траје, појачава процес продубљивања неједнакости, како на глобалном, тако и на националном и регионалном нивоу. Продубљивање јаза неједнакости праћено је грамзивошћу власника крупног капитала, доминацијом материјалног над духовним, индивидуалног над колективним, појединачног (и групног) интереса над националним (државним) интересом, корупцијом, похлепом, масовном незапосленошћу, одсуством солидарности и криминализацијом друштва. Све то уз пореску политику која је била у корист богатих и моћних, а на глобалном нивоу коришћењем „пореских рајева“ или „офшор компанија“ (Piketty, 2015, стр. 569–577).

Што се тиче корупције и криминала, као трећепласираног проблема у нашем друштву (91,4% и 89,5%) најчешће се поистовјеђују с подмитљивошћу – примањем мита, иако корупција у било ком друштву представља комплексну појаву. Говорити о корупцији је немогуће а да се не констатује да је она претежно захватила највише нивое власти, а њена раширеност јасан је показатељ о каквој је владавини права ријеч у некој држави. Типична је за неразвијене државе, друштва у транзицији, какво је и наше. Корупција је често препрека приватним и страним ула-

<sup>2</sup> <http://www.uzopibih.com.ba/>

гањима, трговини и економском развоју, а на пословне активности приватних компанија може утицати и криминал у различитим облицима: од уцјена и изнуда које проводе организоване криминалне групе, преко озбиљних превара и проневијера од стране менаџера, до вандализма или пријетњи криминалаца. Овакви облици дјеловања су погодно тло за ширење организованог криминала (Милошевић Шошо, 2015).

## РЕФЛЕКСИЈА СТЕНДИНГОВОГ МОДЕЛА „4А“ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Међутим, поред ових негативних појава које су већ деценијама присутне у нашем друштву, намера ми је била да овим радом укажем и на још неке, које су доста компликованије и погубније, а диктиране су неприлагођеношћу појединаца новим трендовима и наметима глобализације. Наиме, како то Стендинг наводи у свом дјелу *Прекаријати*, видљиво је како прекаријат као нова класа у друштву, глобална класа створена процесима глобализације, по којој се јасно види како неолиберална идеја обликује савремена друштва и економије, пати од „четири А“: *anger, anomie, anxiety and alienation* (љућња/бијес, аномија, тјескоба/притисак и отуђење (Standing, 2011, 20). Сматрам да је модел „четири А“ примјењив и на наше друштво, поготово кад је ријеч о аномији и тјескоби, или притиску присутном код већине становника у Републици Српској, који има последице девијантног типа. Овдје превасходно мислим на облик самодеструкције – самоубиство, услјед притисака које појединци трпе захваљујући кредитним задужењима као једином облику преживљавања или ријешавања егзистенцијалних питања у свом животу.

Из података добијених претходно поменутих истраживањем, сазнајемо да је од укупно 220 испитаника, њих 56,8% кредитно задужено (табела 4).

Табела 5. Кредитно задужење испитаника

	ДА		НЕ		НЕМА ОДГОВОРА		УКУПНО	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Да ли сте кредитно задужени	125	56,8	92	41,8	3	1,5	220	100

Исто тако, на једно од питања из упитника које се односи на проблеме који могу активирати покушај самоубиства према мишљењу испитаника, добијамо забрињавајући податак. Наиме, испитаници од свих наведених ситуација у којима се може наћи свака индивидуа, поред проблема с алкохолизмом и наркоманијом, сматрају да *немогућности отплате кредита* може бити мотив за покушај самоубиства, и то у 65,9% (табела бр. 5). Сматрам да је ово заиста франпантан податак, диктиран новим концептима преживљавања и опстанка становништва, услјед јед суштинских промјена у економији, што је један од облика страха и тјескобе или притисака које становништво свакодневно осјећа. Примјера ради, десетак година уназад, са сличним проблемима су се суочили и грађани САД, кад су камате биле веома ниске, што је подстакло милионе грађана да узимају веома повољне кредите, стављајући своје станове и куће као залог код банака. Банке су давале кредите чак и грађанима који су имали досије неплатиша. Према неким

подацима, сваки Американац дугује у просјеку и више од 100 хиљада долара. Масовна куповина некретнина у Америци драстично је повисила њихову цијену. Истовремено, банке су ове стамбене кредите претварале у обвезнице које су продаване новим инвеститорима. Они су пак те обвезнице „препаковали“, продајући их даље широм света. Сви су били задовољни све док се није догодило да велики број грађана није могао више да отплаћује кредите због раста камата. Као последица, многе банке су се нашле у ситуацији да не могу наплатити дугове, нити продати куће дужника, јер им је у међувремену драстично пала цена. Тада је услиједио ланчани потрес на финансијским тржиштима широм свијета.

Грађани живе са анксиозношћу – хроничном несигурношћу, свјесни да се налазе на самој ивици пропасти, знајући да једна грешка, или један дио лоше среће, може бити камен спотицања на коме се губи равнотежа између скромног достојанства и просјачког начина живота; свијесни немогућности да остваре своје амбиције и циљеве (Standing, 2011, стр. 21). Растућа економска несигурност популације попримила је глобални карактер. Та појава је нарочито изражена у другом таласу кризе, који је изазван оштрим преокретом у фискалној политици развијених земаља од експанзивне до рестриктивне. Економски колапс се на повећање стопе суицида највише одразио у Италији, Грчкој и Ирској, гдје је потресао углавном мале привреднике који све више подлежу феномену који је европска штампа именovala као „самоубиства због економске кризе“.<sup>3</sup>

Табела 6. Проблеми који могу активирати покушај самоубиства

	ДА		НЕ		НЕМА ОДГОВОРА		УКУПНО	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Посједовање или куповина оружја	66	30	153	69,5	1	0,5	220	100
Куповина антидепресивних лијекова	87	39,5	132	60	1	0,5	220	100
Проблеми са дрогом или алкохолом	<b>169</b>	<b>76,8</b>	<b>49</b>	<b>22,3</b>	<b>4</b>	<b>2</b>	220	<b>100</b>
Постојање самоубиства у породици	100	45	119	54,1	1	0,5	220	100
Проблеми у школи или на факултету	38	17,3	181	82,3	1	0,5	220	100
Мобинг на послу	35	15,9	183	83,2	2	1	220	100
Развод родитеља	34	15,9	183	83,2	2	1	220	100
Губитак родитеља или блиског пријатеља	52	23,6	167	75,9	1	0,5	220	100
Правни проблеми	42	19,1	177	80,5	1	0,5	220	100
Немогућност отплате кредита	<b>145</b>	<b>65,9</b>	<b>72</b>	<b>32,7</b>	<b>3</b>	<b>1,5</b>	220	100

<sup>3</sup>Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Samoubistva-zbog-ekonomске-krize.lt.html>.



Ово, међутим, није цијела слика феномена који посљедњих година притиска Европу, јер многе земље касне с обрадом статистичких података, а поједини случајеви суицида се не пријављују да би се избјегло додатно узнемиравање породица. Довољно је података да се изведе закључак да су земље у транзицији и са слабом економском структуром погођене овим проблемом.

Веа између економске неизвјесности и самоубиства закупила је пажњу и научника са Универзитета у Кембриџу, који су установили директну везу међу њима, истичући да финансијска криза угрожава животе људи, али далеко су опасније радикалне мјере које задиру у социјалну заштиту запослених. Предвиђа се да би мјере штедње могле постојећи проблем претворити у епидемију (Милошевић Шошо, 2014). Према подацима Агенције за банкарство Републике Српске, задуженост грађана свакодневно расте и сваки грађанин је у просјеку задужен око 2.037 КМ или нешто више од 1.000 евра.<sup>4</sup> Поставља се питање да ли ће пропорционално задужењима грађана расти и стопа самоубиства. Статистика МУП-а Републике Српске говори да је број самоубиства током 2016. године био 222. Овај број је нешто мањи у односу на 2015. годину, када је евидентирано 226 суицидалних дјела.<sup>5</sup> У оквиру овог истраживања, покушали смо дати одговор на питање да ли међу нашим испитаницима, који су кредитно задужени, има оних који страхују и размишљају о самоубиству. Нажалост, одговор је потврдан, тј. потврђујемо нашу хипотезу, што се види из табеле из 6, гдје је измјерен степен позитивне корелације ове двије појаве, који износи  $r = 0,307$ ;  $p = 0,03$ . Ради се о корелацији средњег интервала, која јесте статистички значајна, односно, нимало занемарљива.

Табела 7. Испитаници који су кредитно задужени и њихово размишљање о самоубиству

		Размишљао о самоубиству				Укупно
		Никад	Понекад	Често	Недостаје одговор	
Да ли сте кредитно задужени	Да	89	1	1	1	92
	Не	115	6	0	4	125
	3	1	0	0	0	1
	5	1	0	0	0	1
	Недостаје одговор	0	0	0	1	1
	Укупно	206	7	1	6	220

$$r = 0,307; p = 0,03; N=220$$

<sup>4</sup> Доступно на: <http://www.capital.ba/svaki-stanovnik-rs-a-zaduzen-2-037-km/>.

<sup>5</sup> Доступно на: [http://www.mup.vladars.net/index.php?vijest=informisanje\\_javnosti&vrsta=statistike](http://www.mup.vladars.net/index.php?vijest=informisanje_javnosti&vrsta=statistike).

Структуралне карактеристике већине савремених друштава производе неједнакости у сфери политичких, етничких и културних права, а прије свега у сфери економских могућности. Све ове карактеристике транзиционог периода стварају један општи миље за стални пораст различитих девијација, па тако и самоубиства. Лични фактори утичу на разријешење друштвеног терета преживљавања, али питање узрока самоубиства остаје отворено и озбиљан друштвени проблем. Да веза друштвених криза и самоубиства не би остала само на нивоу претпоставке, неопходно је урадити опсежна истраживања на терену, чији би резултати поткријепили досадашње претпоставке и допринијели бољем и ефикаснијем планирању политике запошљавања, социјалне политике, као и проблемима приватизације у процесу транзиције (Милошевић Шошо, 2014).

### ЗАКЉУЧАК

Увидом у дио представљених емпиријских података видљиве су најизраженије девијантне појаве на простору Републике Српске, које повлаче низ других негативности, а највећим дијелом су посљедица слабе адаптивности друштвеног система на нове глобализацијске трендове у свим сферама. Они представљају, на неки начин, национални израз или слику девијација насталих у раскораку између још увијек традиционалних окова и глобализацијских стега. То је симптоматично за сва друштва која пролазе транзицијски период и која настоје да се уклопе у савремене токове, што носи низ посљедица у смислу да се појединци морају суочавати с неизвјесношћу по питању запослења, упитним каријерама, краткорочним пословима, несигурним пензијама, лошим економским развојем, слабом здравственом заштитом, те уопштено, потешкоћама у остваривању својих права. Ове земље, па тако и РС/БиХ, суочене су с деиндустријализацијом, транзиционом рецесијом, распродајом националних ресурса странцима, незапосленост, сиромаштвом и, генерално, губитком социјалних права. Остаје нам нада да у низу различитих друштвенополитичких промјена, економских крахова, расељавања, избјеглиштва, сиромаштва, они који се нису могли прилагодити свим тим новим наметима у посљедњих двадесетак година неће „рјешење“ видјети у различитим деструктивним потезима, па самим тим ни у најгорем међу њима, а то је суицид.

### ЛИТЕРАТУРА

- Bek, U. (2011). *Svetsko rizično društvo*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Bolčić, S. (2003). *Iseļjavanje radne snage i odzivnost mozgov, u Srbija krajem milenijuma*. Beograd: ISI FF.
- Бранковић, С. (2014). *Методологија друштвених истраживања*. Београд: Завод за уџбенике.
- Vuković, S. (2007). *Tranzicija i korupcija*. Beograd: Biblioteka POSEBNA IZDANJA.
- Вукотић, Д. *Самоубиства због економске кризе*. Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/>

Samoubistva-zbog-ekonomske-krize. lt. html [приступљено 7. 4. 2017]

Јутовић, А. (2013). *Теорија друштвене девијантности*. Београд: Партенон.

Милановић-Голубовић, Б. (2008). Негативни друштвени ефекти глобализације пословања. *Социолошки преглед*, vol. XLII, no. 2: 171–191.

Милић, Ч. (1997). *Самоубиства – ко, како, када и зашто*. Београд: Задужбина „Андрејевић“.

Милошевић Шошо, Б. (2014). Суицид као посљедица неприлагођености у глобалном добу. *Глобализација и суверености*. Бањалука: ЕДЦ.

Milosavljević, M. (2003). *Devijacijedruštvo*. Beograd: Draganić.

Milosevic Soso, B. (2015). Corruption- deviation in post-conflict Bosnia and Herzegovina, *Sociological Review*, Vol. XVI, No. 1: 69–83. Skopje Faculty of Philosophy, within Ss. Cyril and Methodius University.

Митровић, Љ. (2013). *Увод у студије глобализације*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Печујлић, М. (2005). *Глобализација, два лика светла*. Београд: Гутенбергова галаксија.

Piketty, T. (2015). *Kapitalizam u dvadeset prvom vijeku*, Sarajevo: Buybook.

Standing, G. (2011). *THE PRECARIAT, The new dangerous class*. New York – London: Bloomsbury Academic.

Stiglitz, J. , Sen, A. , &Fitoussi, J. P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.

#### Интернет извори

<http://www.uzopibih.com.ba/>

<http://www.capital.ba/svaki-stanovnik-rs-a-zaduzen-2-037-km/>

[http://www.mup.vladars.net/index.php?vijest=informisanje\\_javnosti&vrsta=statistike](http://www.mup.vladars.net/index.php?vijest=informisanje_javnosti&vrsta=statistike)

BILJANA Č. MILOŠEVIĆ - ŠOŠO

NATIONAL DEVIANT PHENOMENON –  
THE REPUBLIC OF SRPSKA BETWEEN THE GLOBAL AND THE LOCAL

SUMMARY

In this paper, the author explains the deviant phenomenon in the Republic of Srpska, a consequence of contemporary globalization processes. The emphasis is on the inability of individuals to cope with the impositions of everyday life and social change, which often determines various forms of deviant behavior, such as corruption, crime, suicide and have incalculable consequences to the society. The results presented in this paper are part of the empirical research on social changes in the Republic of Srpska, conducted in late 2016.

**KEYWORDS:** globalization, Republic of Srpska, deviant phenomenon.

ВЕСНА Д. МИЛТОЈЕВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Нишу, Факултет заштите на раду

СНЕЖАНА С. ПОПИЋ<sup>2</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем

у Косовској Митровици, Филозофски факултет

Катедра за социологију

## СПРЕМНОСТ СРБИЈЕ ЗА АДАПТАЦИЈУ НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ<sup>3</sup>

---

**САЖЕТАК:** Промене климе нису обележје само савремене цивилизације, али за разлику од претходних, када су њихови узроци биле претежно природне околности, данас се сматра да је антропогени фактор пресудан за настанак климатских промена. Негативне последице загревања атмосфере и ефекта стаклене баште су разнолике и доводе до изумирања бројних биљних и животињских врста, пораста температуре, подизања нивоа мора, топљења леда на половима, измене режима падавина, квалитета земљишта и начина пољопривредне производње итд. Ове промене не само да доводе у питање правац и одрживост даљег развоја већ указују на ризичност опстанка наше цивилизације. Стога, климатске промене имају бројне негативне еколошке, али и социоекономске последице.

Како су утицају климатских промена изложене све државе, без обзира на достигнути степен друштвеноекономског развоја, описане промене представљају један од најзначајнијих глобалних проблема, због чега решавање и ублажавање њихових узрока и последица захтева ангажовање целокупног човечанства. У првом делу рада анализирају се узроци и последице климатских промена и указује се на активности међународне заједнице у борби против климатских промена. У другом делу, осврћемо се на спремност Србије за борбу против климатских промена и адаптацију на њене даље токове.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** климатске промене, негативне последице, адаптација на климатске промене, Србија.

---

---

<sup>1</sup> vesna.miltojevic@znrfak.ni.ac.rs

<sup>2</sup> snezanapopic@gmail.com

<sup>3</sup> Рад је припремљен у сарадњи ауторки у оквиру пројеката „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ (бр. ОИ 179074) и „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ (бр. ИИИ 47023), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

## УВОДНЕ РЕЧИ

Почев од друге половине XX века, планета Земља се суочава с проблемом глобалног загревања климатског система, који се изражава у оној мери у којој су последње осмотрене глобалне промене идентификоване као промене без преседана: интензивно загревање атмосфере и океана, нестанак великих количина леда и снега, пораст нивоа мора, повећање концентрације гасова с ефектом стаклене баште, пораст просечне температуре.<sup>4</sup> Имајући у виду опсег стратешких подухвата везаних за климатске промене, уочава се да ефекат стаклене баште, који настаје глобалном атмосферском концентрацијом штетних гасова (угљен-диоксидом, метаном и азот-оксидом), представља основно питање у процесу креирања националних и наднационалних стратегија друштвеноекономског развоја. До сада је познато да је енергетски сектор препознат као главни извор гасова стаклене баште, не само у свету већ и код нас. Крајњим циљем Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе (1988), у члану 2, предвиђена је стабилизација гасова стаклене баште у атмосфери на нивоу који би спречавао опасне антропогене утицаје на климатски систем, што би значило омогућавање екосистемима да се природно прилагоде клими, чиме не би била угрожена производња хране нити спречен даљи стабилан економски развој. Стога и говоримо о промени климе, а она означава „промену климе која је директно или индиректно условљена људским активностима које изазивају промене у саставу глобалне атмосфере, и која је суперпонирана на природна колебања климе, осмотрена током упоредивих временских периода“ (члан 1. тачка 2. Закона о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, 2014), док неповољни утицаји промене климе „означавају промене у физичкој животној средини или 'биоти', усред промене климе, а које имају значајне штетне последице на састав, способност обнављања или продуктивност природних и контролисаних екосистема или на функционисање друштвено-економских система или људско здравље и благостање“ (члан 1. тачка 1. наведеног закона). Борба против климатских промена у Србији се може посматрати са становишта њеног укључивања у процес преговарања за придруживање Европској унији. Многе стратегије везане за еколошку проблематику настале су као резултат настојања да се национално законодавство синхронизује с европским. Досадашња истраживања и резултати важећих стратегија показују да наша земља „процес еколошке хармонизације углавном спроводи формално“, јер се занемарује „спровођење закона од стране државних институција, пословног сектора, друштвених група и грађана“ (Nadić, 2010, стр. 154). Колики је напор учињен у том погледу може се видети и кроз питање да ли је и у којој мери Србија спремна за адаптацију на климатске промене.

---

<sup>4</sup> Таква упозорења дата су у извештајима Међувладиног панела о климатским променама, при чему се на основу Посебног извештаја (IPCC Special Report on Emission Scenarios – SRES) предвиђа да ће до краја овог века пораст просечне температуре на планети значити повећање за 2,5–3°C уместо досадашњих 1,2, а пораст нивоа мора и океана биће остварен за око 40 cm.

## СОЦИОЛОШКИ ПРИСТУП КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

Социолошко истраживање глобалних климатских промена има своје корене у различитим дисциплинама које су седамдесетих година прошлог века настале као одговор на појачану друштвену свест о еколошким проблемима. Проблем климатских промена може се објаснити на глобалном нивоу, па је тако свест о глобалним проблемима значајним делом оно што обухвата свест о еколошким проблемима. Оваква позиција у извесној мери захтева анализу преплитања глобалних с локалним и регионалним димензијама безбедносних аспеката климатских промена, услед чега се уочавају снажни елементи различитих методолошких изазова (Todić, 2016, стр. 47). Узрок свему томе може се наћи у динамици глобализације савременог друштва, а последично и климатских промена, што се свеукупно одразило и на домен друштвеног истраживања, јер „су се климатолошки проблеми савремене цивилизације све до средине двадесетог века изучавали као регионални“ (Weart према: Todić, 2016, стр. 47). Због тога се све јасније изражава и захтев за мултидисциплинарношћу, а окупираност овом темом интензивирана је и у оквиру других социолошких дисциплина – од социологије сазнања, социјалне демографије, социологије политике и других, до студија глобализације. Основна истраживачка питања обухватају тумачење релације антропогених фактора и природних система.

Подсећајући се одређених препорука Стокхолмске декларације из 1972. године да је потребно „користити достигнућа науке и технике у оквиру њиховог доприноса економском и социјалном развоју, с циљем да се открију, избегну или ограниче опасности које угрожавају средину“ (Декларација Конференције Уједињених нација о човековој средини у Стокхолму у: Милтојевић, 2006, стр. 436–437), остаје утисак да је и даље исправан песимистични закључак о могућностима ефикасног прилагођавања и ублажавања глобалних климатских промена. С тим у вези, неопходно је укључивање и категорије квалитета животне средине како у теоријско-методолошке оквири истраживања глобалних климатских промена, тако и у различите сегменте нормативних докумената за решавање овог глобалног проблема, с обзиром на то да поменути концепт<sup>5</sup> „представља један од индикатора квалитета живота у савременој цивилизацији, јер је уочено да научно-технолошки развој и пораст животног стандарда доводе и до негативних последица у природи и људском друштву“ (исто, стр. 432).

Социолошко тумачење климатских промена у својој основи проистиче из неколико нових теоријских парадигми у социологији.<sup>6</sup> У овом случају, указаћемо на неколико научних идеја о

<sup>5</sup> Овај концепт, квалитет животне средине, најопштије се „може одредити као услови који омогућавају несметано функционисање екосистема у биосфери, односно постојање таквих услова и утицаја у животној средини који не угрожавају опстанак било ког живог бића, укључујући и човека“ (Милтојевић, 2006, стр. 432).

<sup>6</sup> При томе се треба подсетити значаја оваквих промена у науци: „Свака нова парадигма баца радикално ново светло, а стварност, омогућује нов теоријско-методолошки приступ у истраживању структуре и динамике у одређеној области научног сазнања. Нова парадигма, из научних лабораторија преноси се у наставно-образовне погоне, постајући програмски садржај за едукацију хомоакадемаца, односно она постаје део нове научне супкултуре и научно-дисциплинарног профилисања у одређеној области научног



климатским променама и могућностима креирања и имплементирања одговарајуће стратешке политике. Интензитет и глобални карактер друштвених промена у савременом добу свакако су утицали на трансцендирање теоријско-методолошких граница у друштвеним наукама, а то у неколико аспеката илуструје и ова мисао:

„Главна парадигма новог погледа на свет је чињеница да људи не егзистирају на Земљи ради себе самих. Они су дужни да правилно сагледају своје место и улогу у свету који их окружује, да поштују све ентитете који постоје независно од њихове воље и испуњавају одређену биосферну функцију. Основу новог погледа на свет чини сазнање да човек мора да живи са другима, уз друге и за друге (будуће генерације) уз оптимизацију деловања са природом. Ствара се посебна социокултурна реалност, еколошка сфера утемељена на еколошким знањима“ (Милтојевић, 2002, стр. 256–257).

Улрих Бек је у свом значајном делу *Светско ризично друштво* (2011) описао динамику одржавања глобалних еколошких проблема кроз тзв. систем дефиниционих односа. Климатске промене се могу разумети у контексту глобалних ризика, а „ризичи су социјални конструкти и дефиниције који се базирају на одговарајућим дефиниционим односима“ (Бек, 2011, стр. 52). Овакво становиште садржи питање перцепције ризика од климатских промена, што, у основи, чини отвореном почетну дилему да ли се климатске промене дешавају или не. У литератури се проблеми у вези с климатским променама најчешће узимају као пример савременог изазова укрштања глобалних и локалних димензија. Могућности расправе и организација суочавања међународне заједнице с овим питањима зависе од: 1) ширине и дубине промена које човек изазива у животној средини у целини, и 2) перцепције ризика које те промене носе са собом (Тодић, 2016, стр. 46).

Ентони Гиденс указује на нефункционалност одређених распрострањених друштвених активности и мера које се односе на решавање проблема у вези с глобалним климатским променама. Проблем неефикасности се препознаје у многим досадашњим реаговањима на климатске промене, и такав проблем поменути британски социолог описује као „Гиденсов парадокс“ у којем је садржана тврдња „да ће, зато што опасности које глобално загревање доноси, ма колико страшне изгледале, нису у свакодневном животу опипљиве, непосредне и видљиве, многи људи мирно седети и неће у погледу њих предузети ништа конкретно. А јасно је да ће за озбиљну акцију, ако чекамо да оне постану видљиве и снажно изражене, бити исувише касно“ (Gidens, 2010, стр. 10). Гиденсове препоруке за решавање проблема климатских промена кроз свеобухватну политику садрже неколико елемената реакције у основним друштвеним сферама: 1) државу гарант; 2) принцип политичког приближавања (садржајна повезаност свих јавних политика); 3) принцип економског приближавања (еколошка модернизација и нискоугљеничне технологије); 4) препознавање потребе за стављањем глобалног загревања у први план; 5)

---

сазнавања и образовања. Тако, поново, настаје 'дути марш' кроз време 'нормалне науке', до нових криза, изазова и откривања нових парадигми које омогућују настанак нових научних револуција“ (Митровић, 2008, стр. 6–7).

превазилажење политичких разлика; 6) начело сразмерности (равнотежа ризика и могућности); 7) императив развоја; и 8) проактивно прилагођавање (*истито*, стр. 86–90). С обзиром на разноврсност елемената политике климатских промена, која се кроз различите захтеве и изазове савременог друштва усложњава, не чуди што (и даље) „већина еколога и социолога сматра да савремено човечанство живи у условима глобалне еколошке кризе која има тенденцију прерастања у глобалну социјално-еколошку катастрофу. Испољавање кризе су вишестране и додирују све биотичке и абиотичке структуре, друштвене односе, духовни живот људи, тј. све карике социосфере – биотехносферу и антропосферу“ (Марковић, 2002, стр. 227).

Ужи социолошки приступ климатским променама обухвата различите појмове и концепције, од којих се најчешће издвајају две категорије: *митигација* и *адаптација*. Климатске промене захтевају међународни одговор кроз различите мреже деловања, а он се реализује на два комплементарна начина: 1) *ублажавање/митигација* (смањење или ограничавање емисије гасова с ефектом стаклене баште)<sup>7</sup>; 2) *прилагођавање/адаптација* (предузимање активности за јачање отпорности друштва на климатске промене и минимизирање утицаја њихових негативних ефеката)<sup>8</sup>. Ови концепти су постали актуелни у последњих неколико година и представљају својеврсне индикаторе успешности спровођења политике климатских промена на националном, регионалном и глобалном нивоу. Заправо, према извештајима Међувладиног панела о климатским променама, ове мере и активности могу се схватити као *одговор* на новонастале глобалне климатске промене с циљем смањења штете, односно искоришћавања предности (IPCC према Dimović, 2010, стр. 16). У вези с тим, треба се подсетити да глобализација означава „трансформацију наших базичних институција“ и, као таква, она погађа државу, нацију, наш лични живот, а кроз механизме глобалног тржишта она нацији одузима извесне моћи, било економске, било политичке (Gidens, 2003, стр. 150). У таквом поретку, реч је, заправо, о истовременим „ефектима снага које вуку на доле и нагоре“, кроз прожимање процеса локалног и глобалног (*истито*).

Када је реч о идентификовању горућих проблема, односно основних истраживачких питања везаних конкретно за адаптацију на климатске промене, издвајамо становиште Џоана Кармина, који сматра да утицај климатских промена није ограничен само на руралну популацију и пољопривредне регије, а ни на одређене урбане зоне које су смештене на високоризичним локалитетима (Carmin, 2009, стр. 59). Да би се добила шира слика узрока, фактора и последица примене акционих планова адаптације на климатске промене, у социологији се, према мишљењу овог аутора, могу апстраховати следећа истраживачка питања:

<sup>7</sup> У вези с тим, Николас Стерн је указао на три кључна елемента политике ублажавања климатских промена: „цена угљеника, технолошка политика и уклањање баријера променама понашања“ (Simurdić, 2010, стр. 36). Према његовом мишљењу, ова три елемента могу бити ефикасна уколико се подједнако вреднују, јер, у супротном, изостављање једног од њих може значајно повећати трошкове политике ублажавања климатских промена.

<sup>8</sup> Овде треба додати да „адаптације подразумевају проналажење начина да се смањи осетљивост природних система и људских заједница на климатске промене. Адаптације у суштини представљају повећање толерантности на климатске промене“ (Dimović, 2010, стр. 16).

„1) Шта објашњава зашто неке државе спроводе климатски адаптациони план и акције, а друге не? Које су социјалне и политичке динамике обликовале одлуке климатске адаптације на државном/градском нивоу? Који ресурси су предвиђени за државе како би имале успешан капацитет за план и имплементацију мера климатске адаптације?

2) Колико се адаптационо планирање и акције разликују од једне земље и града до других? Између глобалног Севера и Југа? У којој мери је деловање контингентно у предвиђању ризика као претпоставке спречавања рањивости?

3) Који ће приступи учествовања и цивилног ангажовања бити имплементирани у климатској адаптацији? Који приступи су најинклузивнији? Како издвојити најефикасније резултате?

4) Које методе ће државе и урбане заједнице користити да обухвате вулнерабилност различитих субпопулација и који ће кораци бити предузети у идентификовању специфичних потреба ових група? У којој мери ће потребе и интереси становника сламова (и становника сличних насеља) бити укључени у адаптационо планирање?“ (*исто*, стр. 60–61).

Ова питања су изазовна за друштвене научнике, али и за представнике владиног и невладиног сектора, као и за цивилно друштво, јер указују на ширину проблема који се могу решити заједничким напором зарад покретања локалних иницијатива и консензуалним приступањем изради најадекватнијих стратегија дугорочног друштвеног развоја. Стога је основно питање како креирати одговарајућу и дугорочно одрживу политику климатских промена на локалном и глобалном нивоу. Николас Стерн, бивши главни економиста Светске банке и шеф Службе за економију британске владе, разматрао је „економију климатских промена“ и, у свом извештају из 2006. године, закључује да је политика адаптације кључна за бављење утицајима климатских промена који се не могу избећи, јер ће она „у већини случајева донети локалне користи за које није потребно много времена“, па је зато неопходно обезбедити „оквир за политике које ће усмеравати адаптацију појединаца и компанија на средњи и дужи рок“, дајући пример кроз четири кључне области:

„1) висококвалитетне информације о клими и алат за управљање ризиком помоћи ће у покретању ефикасних тржишта. Побољшана регионална климатска предвиђања биће од кључног значаја, посебно код образаца падавина и олуја; 2) планирање коришћења земљишта и стандарди учинка треба да охрабре да се и код приватних и код јавних инвестиција у објекте и другу дуготрајну инфраструктуру у обзир узму климатске промене; 3) владе могу да допринесу кроз дугорочне политике за јавна добра осетљива на климатске промене, укључујући заштиту природних ресурса, обале и спремност на ванредне ситуације; 4) може се захтевати финансијска безбедност само за најсиромашније у друштву, који ће највероватније бити најизложенији утицајима и најмање способни да себи обезбеде заштиту (укључујући осигурање)“ (Simurdić, 2010, стр. 41–42).

Изложене теоријске и практичне дилеме везане за проблем климатских промена могу бити решиве уколико схватимо значај који квалитет животне средине има као претпоставка квалитета човековог живота. Због тога је нужно да се савремени глобални еколошки проблеми

анализирају и решавају са становишта разматрања људских потреба, међу којима би еколошке потребе, као „потребе за здравом природном и друштвеном компонентом животне средине“, заузимале прво место у хијерархији потреба<sup>9</sup> „јер ниво задовољавања свих осталих потреба зависи од њеног остваривања“ (Милтојевић, 2006, стр. 431).

Успешност спровођења адаптационе политике климатских промена свакако зависи од положаја земаља у геополитичком контексту, као и њихових друштвеноекономских специфичности које могу указивати на одређена унутрашња поља осетљивости и размере сиромаштва, због чега би значајно слабили њихови национални капацитети за деловање. Све то води ка енормним трошковима, чије процене нису прецизне ни у развијеним земљама, али се, према анализама стручњака глобалних институција, очекује да ће они износити десетине милијарди долара (Simurđić, 2010, стр. 41).

#### АДАПТАЦИЈА НА КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ – ОД ГЛОБАЛНИХ ИНИЦИЈАТИВА ДО ЛОКАЛНОГ ПЛАНИРАЊА У СРБИЈИ

Борба против климатских промена изражава се на глобалном нивоу и у том смислу Бек предлаже конституисање човечанства као јединственог политичког актера (Bek, 2011). Сложеност и обимност негативних последица климатских промена утицале су на глобално, регионално и национално идентификовање овог проблема као приоритета у различитим стратегијама друштвено-економског развоја.<sup>10</sup> Поред активности и мера везаних за ублажавање климатских промена на глобалном, регионалном и националном нивоу, изражена је неопходност стварања одговарајућег *адаптационог* система у решавању проблема климатских промена. Из тог разлога је развијена глобална и регионална мрежа одређених адаптационих мера и активности. Многи од њих припадају нормативно-стратешком оквиру, чије је деловање по први пут обавезало бројне земље (чланице) да у својим основним секторима, на локалном нивоу, примене конкретна правила и санкције. Данас се сматра да је Међувладин панел о климатским променама (IPCC), који је основан 1988. године под окриљем Програма Уједињених нација за заштиту животне средине (UNEP) и Светске метеоролошке организације (WMO), водеће наднационално тело у овој области. Панел је створен с циљем да се процес спровођења практичних политика реализује у складу с важним научним подацима о глобалним променама климе. Због тога је досад било објављено пет извештаја овог панела, од којих је први публикован 1990, а последњи 2014. године. Ови извештаји представљају основни извор информација о климатским променама и састоје се

<sup>9</sup> То би значило да се све потребе могу класификовати на следећи начин: „еколошке потребе: потребе за здравом природном и друштвеном компонентом животне средине; егзистенцијалне потребе: за храном, одећом, станом; социјалне потребе: за сигурношћу, припадношћу, љубављу; персоналне потребе: за уважавањем од стране других и самоактуализацијом“ (Милтојевић, 2006, стр. 431).

<sup>10</sup> Шуваковић и Надић сматрају да у датим ситемима у којима је максимизација профита основни циљ, није могуће решавање проблема, те се залажу не за поправку, већ за „промену глобалног система“ уз уважавање специфичних веза између људског рода, друштва и планете Земље (Шуваковић, Надић, 2013, стр. 303).

од три дела: 1) научна основа климатских промена; 2) утицаји, адаптације и рањивост; и 3) ублажавање (митигација) климатских промена (Dimović, 2012, стр. 53). Добрим делом захваљујући деловању Панела, у Њујорку је 1992. године усвојена Оквирна конвенција Уједињених нација о промени климе, која је на нашем подручју ратификована 2001. године.<sup>11</sup> Успостављање система мониторинга, извештавања и верификације (MRV) један је од кључних захтева Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе, а Република Србија је усвојила неке од важних елемената овог система, а почетак његовог функционисања очекује се од 2019. године (Први двогодишњи ажурирани извештај према Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе, 2016, стр. 19). Између осталих стратешких докумената и институционалних иницијатива имплементираних на наднационалном и националном нивоу,<sup>12</sup> издваја се Кјото протокол, или Протокол уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе, који је у Јапану усвојен 11. децембра 1997. године, а у нашој земљи, која има статус земље у развоју, ратификован је 2008, а законом је потврђен 2014. године. Први двогодишњи извештај Републике Србије према Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе објављен је 2010, а у ажурираној верзији доступан је јавности од 2016. године. Глобалне размере борбе против климатских промена сумиране су и кроз Париски споразум о клими, који је усвојен на XXI конференцији држава чланица Оквирне конвенције УН о промени климе у Паризу, децембра 2015. године. Република Србија је такође дала, на националном нивоу, допринос овом споразуму, кроз тзв. документ *Intended Nationally Determined Contribution of the Republic of Serbia* (Todić, 2016, стр. 56). Када је реч о нашој земљи, као држави-кандидату за чланство у Европској унији, она је у процесу интензивног усаглашавања националног законодавства са европским законодавством, при чему је започет и рад на свеобухватној климатској политици с циљем њеног уобличавања за период до 2030. године и интегрисања у све секторске политике (*истио*).

<sup>11</sup> Овде би требало поменути и Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе из 2014. године.

<sup>12</sup> Наднационални ниво описујемо хронолошким редом његовог уобличавања, издвајајући неке од најважнијих институционалних тачака везаних за проблем климатских промена: Стокхолмска декларација и Конференција о човековој животnoj средини (1972); Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту (UN ECE) (EIA ESPOO конвенција) (Еспо 25. 2. 1991); Акциони план UN-FCCC-а усвојен на конференцији на Балију 2007. године; канкунски оквир за адаптације усвојен у Канкуну 2010. године; Генерални директорат за климатску акцију основан 2010. године; бројне европске стратешке активности од којих се издваја свеобухватна стратегија EUROPE 2020. На националном нивоу, између осталих, постоје: Национална стратегија Републике Србије за апроксимацију у области животне средине (децембар 2011); Национална стратегија за укључивање Републике Србије у механизам чистог развоја (Београд 2014); Закон о потврђивању Кјото протокола (2014); Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе (2014); *Serbia's first national adaptation plan – draft* (Belgrade, Ministry of Agriculture and Environmental Protection, November 2015); Намеравани национално одређени доприноси смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште на глобалном нивоу (Београд, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, 2016); Први двогодишњи извештај Републике Србије према Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе (Београд, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, 2016).

Свему овоме треба додати и податак да је Србија први сет европских прописа усвојила 2004. године, а овај вид синхронизације везан за климатске промене остварује се кроз Поглавље 27. Такође су и на регионалном нивоу учињени значајни кораци ка адаптацији на климатске промене, посебно 2008. године, када је израђен Регионални оквирни акциони план за климатске промене (CCFAP) и основан Виртуелни центар за климатске промене за регион Југоисточне Европе у оквиру Хидрометеоролошког завода Србије у Београду. У Републици Србији је 20. новембра 2014. године основан Национални савет за климатске промене, док је Агенција за заштиту животне средине основана још 2004. године и данас је посебно актуелна, јер је иницијално израдила Инвентар гасова са ефектом стаклене баште који се користи у различите научне и друштвене сврхе у нашој земљи. У међувремену је у нашој земљи, уз подршку Центра за унапређење животне средине и Светског фонда за природу, урађена и студија о процени рањивости на климатске промене (Đimović, 2012), у оквиру које се истиче да је захтев за адаптацијом на климатске промене „у жижи интересовања научника и политичара зато што су управо извештаји IPCC-а показали да климатске промене и њихове ефекте није могуће зауставити у кратком року па је потребно развијати посебне системе адаптација, односно прилагођавања на настајуће климатске услове“ (истио, стр. 53), због чега посебно треба имати у виду и да „Србија, за сада, нема званично интересорско тело које би се на интегралан начин бавило климатским променама и које би координисало рад свих осталих институција“ (истио, стр. 55). С обзиром на то да је поменута студија фокусирана на могућност развоја система адаптација на климатске промене, организације цивилног сектора препознате су као важан чинилац у борби против климатских промена, док су сектори попут водних ресурса, јавног здравља, пољопривреде, енергетике и биодиверзитета посебно анализирани у погледу рањивости на националном нивоу. Митигациони и адаптациони капацитети цивилног сектора друштва биће ојачани под условом да је ниво еколошке културе на одговарајућем националном и глобалном нивоу.<sup>13</sup> Поред сектора јавног здравља, које је обухваћено многим стратешким и научноистраживачким анализама о климатским променама,<sup>14</sup> питање рода постаје још једна осетљива област коју, такође, препознаје и Влада наше земље, која је публиковала краћу студију *Gender and Climate Change in the Republic of Serbia* (2015). У њој се врши ревизија досадашњег развоја националног система митигационих и адаптационих мера и активности и, кроз шире и уже препоруке, указује се на друштвени значај овог обележја. Међутим, када је конкретно реч о јединственом националном плану адаптације, чини се да су напори наше земље готово и даље усмерени ка његовој експерименталној фази имплементације. У Србији је недавно, 2015. године, израђен Први нацрт српског

<sup>13</sup> „Развој еколошке културе подразумева промене у схватању човечанства о односу у систему друштво–природа и признавања њихове равноправности и међуделовања. У складу с процесом међудејства човека и природе, еколошка култура претпоставља реализацију нових принципа делатности људи у радној и природној средини, заштиту природе као и природне средине друштвеног живота“ (Милтојевић, 2004, стр. 100).

<sup>14</sup> У нашој земљи је, између осталих докумената у којима је овај сектор равноправно разматран уз још преостала три, односно четири сектора, 2016. године објављена краћа студија под насловом *Климатске промене и здравље*, у оквиру домаћег пројекта „Други национални извештај Републике Србије према Оквирној конвенцији о промени климе“.



националног адаптационог плана (Serbia's First National Adaptation Plan: Draft), који, у овом случају, представља кључни и први национални корак институционалног планирања адаптационе политике климатских промена. У овом раду указаћемо на његов друштвени и научни значај издвајањем кључних елемената које садржи.

### КЉУЧНИ НАЛАЗИ И ПРЕПОРУКЕ ПРВОГ НАЦРТА НАЦИОНАЛНОГ АДАПТАЦИОНОГ ПЛАНА У СРБИЈИ (2015)

Овај план је заснован на закључцима и препорукама Првог и Другог припремног извештаја Републике Србије према Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе. Стога је на самом почетку изложено пет сегмената општих циљева и задатака овог плана. 1) Синтетичка анализа будућих ризика и рањивости у одабраним секторима (водним ресурсима, агрокултури, шумарству и биодиверзитету), упоређених према сценаријима климатске будућности, како би се омогућила идентификација приоритетних адаптационих мера. У селекцији ових мера, посебно се наглашава да оне буду засноване на критеријуму синергије између будућег развоја сектора и глобално предложених мера. 2) Синтетички преглед препоручених адаптационих мера у оним секторима који су идентификовани као најосетљивији и најугроженији. 3) Разматрање губитака и штете као резултата дуготрајних промена у климатским условима у Србији, попут временских и климатских екстрема чији су интензитет и фреквенција повезани с климатским променама у последњих неколико деценија. У ту сврху анализа ће се вршити на документованим догађајима, а упоредо ће се израђивати одговарајући извештаји. 4) Препорука за приоритетне адаптационе мере и контингентне анализе њихове успешне имплементације у будућности. У том погледу се издваја и замисао да ће анализе појединачних адаптационих опција за разлику, ако је могуће, од директних економских бенефиција, бити засноване на неекономским индикаторима (нпр. област биодиверзитета) као потенцијалу социјалних користи њихове имплементације. 5) Идентификација могућности и ограничења за интеграцију адаптационих мера у важеће секторске стратегије, али и у друге релевантне националне планове (Serbia's First NAP UNDP Plan, 2015, стр. 6).

Посебно су издвојени подаци о порасту просечне температуре. Тако је у периоду 1960–2012. у Србији просечан пораст температуре 0,3 степена по деценији. Анализа овог проблема је дата на основу два *сценарија*: А1Б или тзв. оптимистичног, и А2 или тзв. песимистичног. Према проценама првог сценарија, температурне промене до краја овог века (2071–2100) биће у рангу 3,2–3,6° C; док процене другог, песимистичног сценарија указују да ће тај пораст бити у распону 3,6–4,0° C (*исто*, стр. 7).

Као што смо напоменули, у овом плану су разматрани сектори агрокултуре, водних ресурса, шумарства и биодиверзитета. У оквиру анализе сваког од њих, указано је на одређене елементе рањивости, након чега су дате пројекције и препоруке у складу с поменутиим генералним циљевима. У овом раду приказатићемо неколико значајних смерница датих у сваком од ова четири сектора.



*Сектор агркултуре.* У овом домену, између осталих конкретних методолошких препорука, издвајају се: развој будућег наводњавања; одводњавање и одржавање водопривредних објеката; адаптација технологије узгајања усева и производње садница; коришћење краткорочних, месечних и сезонских временских прогноза у агрометеорологији (*истио*, стр. 8–27).

*Сектор водних ресурса и управљања водоводом.* Поред указивања на одређене податке којима се илуструје рањивост ове области, простор анализе је дат следећим питањима: коришћење воде, заштита од штетног дејства вода, квалитет воде. У оквиру тога истиче се да се најзначајнија средњорочна мера огледа у томе да се повећа ефикасност система водоснабдевања, и то: 1) смањењем губитака до оптималног нивоа, 2) увођењем економске цене за воду за пиће, и 3) организационом оптимизацијом водовода (*истио*, стр. 28–41).

*Сектор шумарства.* Када је реч о овом сектору, извршена је значајна анализа рањивости региона у Републици Србији, на основу девет критеријума: површина под шумама, квалитет шума, путна инфраструктура, број становника у округу, стопа незапослености, просечни приход, буџетски суфицит/дефицит, климатске промене, величина заштићених добара. Поред тога, на основу конкретних података вршене су процене адаптационих утицаја на ове проблеме (*истио*, стр. 43–54).

*Сектор биодиверзитетa.* У овој области издвајају се следећи сегменти: разумевање фактора који утичу на дистрибуцију и обиље врста; анализа врста, екосистема и региона који су највише угрожени због утицаја климатских промена; свеобухватна процена доступних опција адаптације, укључујући измене постојећих пракси планирања и заштите; анализа постојећих и будућих социјалних и економских трошкова утицаја климатских промена на биодиверзитет; разумевање фактора који одређују отпорност и адаптивни капацитет екосистема; повећање површина под заштитом; развој функционалне еколошке мреже; заштита и унапређење шумских и водених екосистема; праћење врста које се користе у комерцијалне сврхе и планирање одрживог коришћења; праћење инвазивних врста и контрола њиховог ширења. Занимљиво је да је, према подацима Привредне коморе Србије, у 2012. години, промет лековитог и ароматичног биља износио преко 24,5 милиона долара, а приходи од извоза износили су око 19 милиона долара (*истио*, стр. 55–66).

Досадашњи истраживачи који су вршили процену рањивости на климатске промене у Србији, дају неколико предлога везаних за даље иницијативе и институционалне кораке у имплементацији климатског адаптационог плана. То су, заправо, препоруке доносиоцима одлука и ми их овом приликом издвајамо кроз неколико сегмената идентификованих најчешће као недостајућих: адаптације не представљају само смањење штете него и коришћење позитивних ефеката; потреба за интензивном међусекторском сарадњом; национални програм (стратегија) адаптација; национални савет за адаптације на климатске промене; регионални приступ у адаптацијама на климатске промене; равномеран регионални развој јесте услов за ефикасну адаптацију; унапређење праћења климатских промена; развој образовних капацитета; подизање јавне свести; унапређење ресурса и капацитета за смањење ризика од природних катастрофа;

приоритет примене неструктурних мера; укључивање цивилног сектора у процесе доношења одлука и развој стратешких докумената (Dimović, стр. 59–61).

Даљи кораци наше земље у погледу креирања и имплементирања адекватне адаптационе политике климатских промена свакако подразумевају и прилагођавање постојећих институција овим потребама, а у доброј мери привредних субјеката у секторима енергетике, индустрије, транспорта, а затим и у поменута четири сектора на основу којих је креиран наш први национални адаптациони план.

### ЗАКЉУЧАК

Борба против климатских промена могућа је на два комплементарна начина: мерама митигације и мерама адаптације. Опасност од последица климатских промена условљена је антропогеним фактором, па је неопходно да се развија правовремена и свеобухватна институционална реакција на локалном, регионалном и глобалном нивоу. Заправо, глобални напори су незамисливи без удруженог одговора на регионалном и локалном нивоу. Колико ће то бити оствариво зависи од разлика између развијених и неразвијених земаља, јер се обично ове прве сматрају већим (или чак главним) загађивачем, с обзиром на мању економију неразвијених земаља и, самим тим, мању емисију угљеника и других гасова с ефектом стаклене баште. Но, то не значи да су климатске последице по истом принципу распоређене, оне су, као и саме промене, глобалне. Нормативно-стратешке мере могу бити важеће уз напоре читавог друштва, а када је реч о овом проблему, неопходан је напор уједињеног човечанства. Да би се унеколико ублажио ефекат „Гиденсовог парадокса“, могу се препознати различите савремене иницијативе глобалног еколошког освешћивања и свакодневног реаговања – као што је, на пример, идеја „позитивног еколошког отиска“.

### ЛИТЕРАТУРА

- Bek, U. (2011). *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Carmin, J. (2009). „Governance for Achieving Urban Climate Adaptation“, у: J. Nagel, T. Dietz, & J. Broadbent (Eds.). *Workshop on Sociological Perspectives on Global Climate Change* (стр. 59–62), May 30–31, 2008. Virginia: Sociology Program, Directorate for Social, Behavioral and Economic Sciences – National Science Foundation.
- Dimović, D. (ur.) (2012). *Procena ranjivosti na klimatske promene: Srbija*. Beograd: Centar za unapređenje životne sredine – Svetski fond za prirodu.
- Gidens, E. (2003). „Svet koji nam izmiče: prvo predavanje“, у: V. Vuletić (prir.). *Globalizacija – mit ili stvarnost: sociološka hrestomatija* (стр. 143–154). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Gidens, E. (2010). *Klimatske promene i politika*. Beograd: Clio.

Закон о потврђивању Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе (2014). Београд: „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, број 2/97.

*Климатске промене и здравље* (2016). Београд: United Nations Development Programme (UNDP) Country Office in Serbia, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, Амбасада Републике Француске у Републици Србији.

Todić, D. (2016). „Pariski sporazum o klimi u svetlu ciljeva i principa savremene politike i prava životne sredine“. *Megatrend revija*, 13 (3): 45–62.

Милтојевић, В. (2002). „Екологија – хуманизам – култура“. *Теме XXVI* (2): 245–260.

Милтојевић, В. (2004). *Еколошка култура*. Ниш: Факултет заштите на раду Универзитета у Нишу.

Милтојевић, В. (2006). „Одрживи развој и квалитет живота“. *Теме XXX* (3): 427–440.

Митровић, Љ. (2008). *Творци нових парадигми у социологији*. Београд: Институт за политичке студије.

Марковић, Д. Ж. (2002). „Глобализација и опасност глобалне еколошке кризе“. *Теме XXVI* (2), 219–234.

Murić, J. (2015). *Gender and Climate Change in the Republic of Serbia*. Belgrade: United Nations Development Programme (UNDP) Country Office in Serbia, Ministry of Agriculture and Environmental Protection – Republic of Serbia, Global Environment Facility.

Nadić, D. (2012). *Ogledi iz političke ekologije*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu – Čigoja štampa.

Први двогодишњи ажурирани извештај према Оквирној конвенцији Уједињених нација о промени климе (2016). Београд: Министарство пољопривреде и заштите животне средине – Агенција за заштиту животне средине.

*Serbia's First National Adaptation Plan – Draft* (2015). Belgrade: Ministry of Agriculture and Environmental Protection.

Simurdić, M. ur. (2010). *Klimatske promene: studije i analize*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.

Шуваковић, У. В. и Надић, Д. П. (2013). „Климатске промене – глобални узроци, глобалне последице, глобално решење“. *Ecologica XX* (70): 301–305.

VESNA D. MILTOJEVIĆ  
SNEŽANA S. POPIĆ

## THE WILLINGNESS OF SERBIA FOR ADAPTATION TO CLIMATE CHANGES

### SUMMARY

The climate change is not the only characteristic of modern civilization, but contrary to the previous when its causes were natural factors, nowadays it is considered that the anthropogenic factor is crucial for the development of climate change. Negative impacts of global warming and greenhouse effects are diverse, thus leading to the extinction of many plant and animal species, temperature increasing, sea level rising, melting ice from the poles, then to the change of regime precipitation, soil quality, agricultural production and so on. Not only do these changes compromise the direction and sustainability of future development, but they also indicate the risk of the survival of our civilization. Therefore, the climate change has numerous environmental, as well as socio-economic consequences.

Considering that all states are exposed to the impacts of climate change, regardless of their achieved level of socio-economic development, the above mentioned changes represent one of the most important global issues, wherefore solving and alleviating their causes and consequences require the engagement of all mankind. In the first part of this paper, causes and consequences of climate change will be analysed and the activities of the international community in struggling with the climate change will be emphasized. In the second part, Serbia's aptitude regarding struggling with climate change and adaptation to its further developments will be reviewed.

**KEYWORDS:** climate changes, negative consequences, adaptation to climate changes, Serbia.

ЗОРАН Д. НЕДЕЉКОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## ГЛАВНИ МОСТ НА ИБРУ: КУЛТУРНИ ЕЛЕМЕНТ И СИМБОЛ МЕЋУЕТНИЧКИХ ПОДЕЛА У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

---

**САЖЕТАК:** Аутор је у овом раду за предмет свог истраживања одабрао социо-културну улогу главног моста на Ибру, који са још два помоћна моста за саобраћај моторних возила и једним пешачким повезује северни и јужни део Косовске Митровице. Анализирана је промена функције главног моста као културног елемента у политички елемент, који услед све веће транспарентности у домаћим и страним медијима постаје симулакрум и симбол међуетничких подела на Косову и Метохији. Мост који је некада спајао два дела једног града, попут моста у Мостару, после 1999. године постаје затворен за прелаз преко Ибра, реке која од тог момента постаје природна граница између два завађена национална ентитета. Срби Албанце сматрају демографском већином, али националном мањином у овом делу територије своје државе, док Албанци Србе одређују као националну мањину у својој самопроглашеној републици Косово, непризнатој од стране УН. Затворен мост је симболички срушен мост, који сада представља политичко било и место театрализације свакодневне политике свих грађана Косовске Митровице, али и повољну прилику за решавања једног од геополитичких проблема великих сила које се боре за доминацију у овом делу Балкана.

Симптоматично је да су сва дешавања вредна медијске пажње управо везана за овај главни мост, док су помоћни мостови отворени за саобраћај. На главном мосту не можемо очекивати гомилу која је привремена као социјални агрегат, већ манифестацију колективног понашања учесника два супротстављена национална идентитета, и појединаца који у ономе с друге стране Ибра види странца, *homo peregrinusa*, што само доказује колико се медијски глобализује међуетничка подела, где се додир култура након идеолошког јединства у бившој СФРЈ претвара у сукоб цивилизација на религијској подели у Хантингтоновом смислу.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** мост, културни елемент, медији, симулакрум, сукоб цивилизација, национални идентитет, Срби, Албанци, етницитет, поверење, странац, Балкан, симбол, глобализам, транзиција.

---

---

<sup>1</sup> zoramino@gmail.com

## МОСТ КАО КУЛТУРНИ ЕЛЕМЕНТ

Изградња моста<sup>2</sup> почиње у сваком грађевинском подухвату истовремено са обе стране реке, језера или провалије, тако да се крајеви овог објекта нискоградње постепено продужују док се не споје на средини његове замишљене дужине. Мост обезбеђује прелаз, он је међупростор у простору, уметнути вештачки културни елемент, као дуж која представља најкраће растојање између две тачке. С обзиром на то да омогућава кретање зато што је постављен на месту које тек посредством њега постаје место, он је и привремен колико је и трајан, јер на мосту не сме бити задржавања управо због његове функције проходности пешака и пролазности возила.<sup>3</sup> Мост као културни елемент има дугу предисторију: од обореног стабла, примитивне клупе од дрвета, римских камених аквадуката, до гвоздених, бетонских, челичних (четрдесет и два километара дужине моста „Jiaozhou Bay bridge“) али и стаклених конструкција. Он је симбол спајања, отелотворен као идеја уобличена у реч. У делу нобеловца Иве Андрића представља синоним трајања као истинског времена. Приказан у сликарству, у делима Саве Шумановића, Милана А. Миловановића и Надежде Петровић, одолева времену, да би у седмој уметности, у југословенским филмовима *Мости*<sup>4</sup> (1969, у режији Хајрудина Крвавца) и *Девојачки мости* (1976, у режији Миомира Стаменковића), био место разграничења и сукоба с непријатељем током Другог светског рата на Балкану.

Културно-историјска мапа Балканског полуострва захтева искусног посматрача и тумача историјских слојева друштвене стварности многобројних племена и народа који су настањивали ову територију, или њоме само пролазили, попут Источних Келта, Авара, Обра, Источних и Западних Гота, Хуна, Лангобадрда. Јужни Словени су почетком VI века прешли Карпате. Спустијајући се преко Саве и Дунава, својим насељавањем потпуно су изменили етнички састав полуострва. Срби и Хрвати били су водећа племена, која су у свом новом суседству затекла Илире, заставши на границама Источног римског царства. Од ова два племена, „прво име проширило се на оне који су се населили у долинама и басенима јужно од Дунава, између река Босне и Ибра“ (Павловић, 2004, стр.11). Константин Порфиригенит је почетком X века забележио њихово присуство. Присуство Албанаца на југословенској територији није забележено у византијским изворима. За разлику од Срба, у јужнословенским писаним изворима Албанци се не помињу пре XI–XII века.

<sup>2</sup> „Мост, чврста конструкција за прелаз преко реке, канала или било какве водене површине, провалије или друге природне сметње: служи за прелаз људи и возила“ (*Мала енциклопедија*, 1969, стр. 125).

<sup>3</sup> Усамљена особа са препознатљивим суицидним понашањем налакћена на ограду моста знак је опасности за спасилачку службу која хита ка њему у моторном чамцу, јер на основу богатог искуства знају да ће извесно покушати самоубиство; возило у квару закрчује саобраћај, у овом случају, оно је попут тромба који запушује крвни суд.

<sup>4</sup> Да би се онемогућио прелазак немачких окупационих трупа, мост је морао бити минирањем од стране партизанских диверзаната. Ова герилска операција не би била успешна да у њој није учествовао Инжењер, архитекта који га је пројектовао као своје животно дело. На крају филма мост одлеће у ваздух заједно са својим творцем, који је једини знао његову најслабију тежишну тачку.

Међу византијским историчарима писци XI–XII века први пут помињу Албанце или Арбаните, што је одавно запажено у науци, али остаје несигурно да ли се оба имена односе на исти етнички елемент. Они се јављају у саставу византијске војске у Италији и у залеђу Драча, где Ана Комнина говори о Арбанону, брдовитој области у унутрашњости данашње Албаније, која се протезала на јуту до Охрида и Дебра, између Шкумбина и Девола (Гарашанин, 1988, стр. 364).

Занимљива је констатација српског историчара Милутина Гарашанина да се први писани трагови о Албанцима појављују скоро 600 година након нестајања Илира и Дарданаца са историјске карте (Гарашанин, 1988, стр. 365). Тако се, према овом истраживачу, о Албанцима не може говорити као о непосредним настављачима Илира или Дарданаца, већ као о народу насталом из старе палеобалканске етногенезе: Илира, Дардана и Трачана, који због свог сточарског начина живота, тек после пропасти Римског царства, у првим столећима средњег века настају као нова етничка формација. Има и других гласова који, попут аутора *Карактиерологије Југословена*, за Србе и Арбанасе имају заједнички именитељ – „балкански Динарци“ (Дворниковић, 2000, стр. 305). О Албанцима овај етнопсихолог пише да су се као поисламљени војници Турске империје истицали, као што „су се исто тако верно борили у војсци цара Душана“ (Дворниковић, 2000: стр. 306). Оно што је заједничко Србима и Албанцима јесте вишевековно суседство на Балканском полуострву.

Једни поред других у ратним и мирним временима трпели су судар култура Истока и Запада. Процес акултурације био је неминован. Асимилација културних елемената била је неизбежна. На подручју Краљевине Југославије, Србија и Босна имале су оријенталне-левантске вароши, Приморје је сачувало латинске урбане карактеристике, док су Хрватска и Словенија задржале облике немачких грађанских насеља. Културни елементи сеоског и грађанског живота су се прожимали, истовремено се удаљавали и зближавали, толико да су, на пример, после Другог српског устанка богатији Срби престали да носе беле или мрке сељачке гаће и кошуље и одеваали се у оријенталну ношњу, имитирајући животни стил турске господе. Можемо рећи, својеврстан парадокс, који са слободом од Турака, долази као некакав културни бумеранг. Себри су се ослободили турског ропства, али се, с обзиром на то да је непремостив јаз који их одваја од културног идентитета немањихке Србије, облаче као њихови вишевековни господари. Оваква слика тадашњег свакодневног живота била би прилично збуњујућа културна појава за неког етнографа-истраживача који није с ових простора.

Турска царевина оставила је за собом широм Балкана џамије, медресе, текије, хамаме, али и мостове: „Култура мостова упада нарочито у очи; Мостар и Вишеград имају и данас у том погледу праве споменике од мостова“ (Дворниковић, 2000, стр. 927). Ови мостови имају приближно сличну судбину као Главни мост на Ибру. Они су попут исте линије живота на длану завађених становника града религијским и међуетничким поделама. И већина сукоба избија на мосту, јер је „мост најважнији део вароши“ (Андрић, 1965, стр. 16).



## ГЛАВНИ МОСТ

Главни мост на Ибру је, каже Нушић, изграђен 1884. године по наређењу тадашњег команданта турске војске Јусуф-бега, од камених блокова са зидова срушене цркве подно Малог Звечана (Нушић, 1986, стр. 287). После пар деценија мост је срушен да би на истом месту био подигнут дрвени, који је био у функцији до 1932. године. Убрзо је на истој локацији подигнут нови мост, са челичном конструкцијом. Тај мост је 1972. демонтиран. Уместо њега изграђен је садашњи мост, који је у саобраћај пуштен 1974. године (NVO „Jelena Anžuska“, 2005, стр. 8). После НАТО бомбардовања, политичка ситуација у Србији и у Аутономној Покрајини Косово и Метохија се знатно променила. Мост је још једном изменио свој спољашњи изглед. У периоду од 2000–2001. године француска влада је финансирала око пет милиона евра за реконструкцију моста. За реновирање Новог моста су ангажовани радници српске и албанске националности, не би ли се тим чином заједничког рада (јер рад удружује људе) показало јавности да је суживот између северног и јужног дела Косовске Митровице ипак могућ.

По нацртима француског архитекте Пјера Лотикија изграђен је мост као реплика моста *Pont d'Austerlitz* на Сени у Паризу. Овај мост је добио име по бици три цара код Аустерлица. У овој бици Наполеон је поразио снаге руске и аустријске војске 1805. године. Ипак, ово је пре била битка два цара, Александра I Романова и Наполеона Бонапарте. Франц II од Аустрије није учествовао у боју. Дакле, он није изгубио, епитет губитника понео је руски цар. Поставља се питање зашто се француски архитекта определио за овај мост, када је могао да бира између тридесетак мостова у Паризу. Само име моста носи симболичку поруку, која нас наводи на помисао да је чином подизања моста Запад поново однео превагу над Истоком, да је стављена тачка на мисију руских снага на Космету још од 1999. године и да су припадници француског КФОР-а позвани да одржавају ред и мир између северног и јужног дела јединог мултиетничког града на Космету.

Главни мост на Ибру или Нови мост, претрпео је неколико трансформација спољашњег изгледа. Изграђиван је изнова у Турској царевини, Краљевини Југославији, СФРЈ, а сада је под надзором ОУН, привремене административне мисије УНМИК на Косову и Метохији (Резолуцијом 1244). Он се, дакле, физички мењао, за разлику од моста на Дрини, који је био гранични прелаз између Истока и Запада и који је, према речима нашег нобеловца Андрића, одолевао непромењен вековима.

И један и други мост су имали испупчења по средини конструкције. Таква архитектонска решења омогућавала би пешацима, мимо саобраћаја запрежних возила на Вишеградском мосту или моторних возила на Ибарском мосту, да не буду само пролазници с једне обале реке на другу. За ту намену послужиле су камене софе, на које би седали јунаци Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*, или балкони полукружног облика са седиштима на Ибарском мосту. У мирним временима на мосту преко Дрине диванили су уз кафицу мештани и бистрили политику свакодневног живота хришћанске, исламске и јеврејске вероисповести. Социјална улога Ибарског

моста је замишљена по сличном принципу спајања житеља града различитог културног и националног идентитета и језика.

Једна паралела између ова два моста ми се неминовно намеће. Наиме, по избијању Првог српског устанка, 1804. године, на средини Вишеградског моста је подигнут војнички чардак, стражарско здање које је ружило тадашњу лепоту моста, склепано на брзину од дасака и дрвених греда, како би се надзирали путници који прелазе преко Дрине. Слична је слика и када је у питању главни мост на Ибру. Пункт КФОР-а је имао сличну функцију контроле и легитимисања пролазника. После првог великог преласка (тј. марша) преко моста, 7. јула 1999, дан после доласка Веслија Кларка, команданта јединица НАТО снага на Космету (NVO „Jelena Anžijaska“, 2005, стр. 5), када је 5.000 Албанаца прешло у северни део града, указала се потреба за постављањем пункта и непрекидним надзором моста. Инцидент се, срећом, завршио без насиља и са једне и са друге стране. Србима је саветовано да не излазе на улице док се марш не заврши. Ипак, житељи северног дела Косовске Митровице су изашли на улице и пропратили њихову демонстративну шетњу од Улице краља Петра, преко Улице књаза Милоша, до Источног моста. Срби се нису уплашили.

Данас мноштво камера има функцију надзора – ко и када прелази мост. Међутим, не можемо заобићи ни улогу масмедија, који сада попут виртуелног пункта, чардака, надзиру и лажно обавештавају јавност. Мост је постао сада стварнији него што јесте, постао је, Бодријаровим језиком речено, симулакрум. Према Бодријару, информација је „место догађања савршеног злочина против реалности“ (Bodrijar, 1998, стр. 122). Сведоци тих догађања су новинари страних и локалних телевизија, од Си-Ен-Ена до Ал Џазире. Што је више информација, утолико је теже да се открије истина како се нешто заиста догодило. Истина је окружена лажима, односно полулажима, које јој само наликују, да би се онемогућило јавности да има увид у след догађаја. Уколико није праћен медијском пажњом, догађај се није ни догодио. Дакле овај мост који се свакодневно догађа у медијском времену и простору реалнији је од стварног моста преко кога ретко ко данас сме да прође са северне или са јужне стране, сасвим је свеједно.

Он је требало да повеже Улицу краља Петра са Улицом краљице Теуте, али је више затворен него отворен, он је привремен, као и привремене институције на Космету. И као привремен, он више наликује типу покретног моста, попут Тауер брица у Лондону, чији се делови с једне и друге стране подижу како би неки велики брод испод њега могао да прође. У случају Ибарског моста, функција покретног моста се огледа у пропуштању несинхронизованих информација с једне и друге стране града. Противуречне вести онеспокојавају грађане, навикавајући их на вечито стање конфликта. Та несинхронизација од њега чини покварену машину и неисправан грађевински објект, напуштен културни елемент. Ибарски мост од културног елемента полако постаје политички у геостратешком смислу борбе Запада, коју предводи НАТО пакт предвођен САД, и Истока, који најчешће симболизује Русија.

Поред главног моста на Ибру, с његове леве и десне стране, налазе се два помоћна моста, која су у употреби за саобраћај моторних возила и пешака. У непосредној близини је и пешачки

мост који повезује јужни део Косовске Митровице са Микронасељем у северном делу града, где претежно живи албанско становништво. Северни део Митровице чини петину града. До 1999. године у јужном делу града је живело око 4.000 Срба. Сада је тај део града етнички очишћен. Северни део града задржао је своју мултиетничку средину, у њему живи око 20.000 Срба, 2.500 Албанаца борави у три одвојена насеља – Три солитера (600–650), Бошњачкој махали (1.500–1.600) и Микронасељу (200–300), 300 Рома, 100 Горанаца и 80 Турака (NVO „Jelena Anžijska“, 2005, стр. 11). Ова четири моста која повезују северну и јужну страну града асоцирају ме на монтажне елементе привременог понтонског војничког моста, који, уколико се појави потреба за његовим пресељењем (како то глобална политика великих сила налаже), може да се расклопи и укрца у камионе и пребаци на сасвим другом месту и остави потпуно одвојене подељене делове града. Као што Иво Андрић у поменутом роману каже:

„И све се свршило далеко одавде, без огњева на граници, без јеке топова и без одсечених глава на капији. Као што је био случај у новцу и трговини и у овим најкрупнијим стварима све се дешава на даљину и несхватљиво брзо. Тамо негде далеко у свету игра се коцка или бије бој и тамо се решава судбина сваког од нас“ (Андрић, 1965, стр. 248).

Из овог цитата романа у којем је главни јунак велелепни мост на Дрини, може се наслутити (пошто се описује радња из 1914. године) заматак геополитичког проблема, који је у оно време далек и скоро невидљив обичном човеку док листа дневну штампу. Након сто година, тај проблем постаје глобалан, и опет невидљив као општи, јер се превише приближио, ушао у видно поље толико близу ономе који гледа телевизију, прати дешавања преко интернета и чита многобројне коментаре, да од дела не може видети целину.

Током 1999. године, са Космета је протерано 240.000 Срба и других неалбанаца (Миливојевић, 2002, стр. 290) После мартовских догађаја 2004, на мосту и преко моста, највећи број Срба и Албанаца се јасно изјаснио да не жели да живи у истом граду као пре избијања сукоба (NVO „Jelena Anžijska“, 2005, стр. 12). Кад се једном изгуби поверење, како каже Фукујама (Fukujama, 1997, стр. 320), потребни су векови да би се оно поново стекло. За Патнама, поверење је једна од позитивних последица друштвеног капитала, које се може и злоупотребити за антисоцијалне циљеве, као и сваки облик капитала (Patnam, 2008, стр. 25). Социјални капитал се урушио, наступила је инфлација поверења. У све бројнијој групи поверење нестаје. Такође, оно се умањује са увећавањем броја друштвених група којима се појединац придружује. Пријатељства која су некада постојала прекинута су, сукоб је попримио епитет племенског рата. Црква Светог Саве је спаљена у јужном делу Косовске Митровице, наочиглед припадника КФОР-а који су се налазили у њеном дворишту. Такође су срушени православни споменици, а католички су остали недирнути.<sup>5</sup> У северном делу Косовске Митровице муслиманско гробље је до данас неоштећено.

Ово само потврђује Хантингтонову тезу о религиозном корену сукоба и на Косову и Метохији као и у осталим деловима света. Иако су Албанци највише повезани националним

<sup>5</sup> Доступно на: <https://www.rtvbn.com/377284/Srbi-posjetili-groblja-na-Kosovu-i-Metohiji>; приступљено 25. 9. 2017.

идентитетом, овог пута су играли на карту религиозне нетрпељивости према православној српској популацији. Међу Албанцима има и православца, и католика, али они се не деле међусобно по том питању. Срби Албанце сматрају демографском већином, али националном мањином у овом делу територије своје државе, док Албанци Србе одређују као националну мањину у својој самопроглашеној републици Косово, непризнатој од стране УН. У свом роману *Господар и слуге* (Исаковић, 1995, стр. 205) српски академик се најзад запитао зашто Срби као сви остали народи не би могли да имају више вера. Зар не би био могућ Србин католик или Србин исламске вероисповести? У свом тестаменту писац Меша Селимовић се изјаснио да је превасходно српски писац, и да његово дело наставља традицију Вука, Матавуља, Стевана Сремца, Борисава Станковића, Петра Кочића и Иве Андрића. У мноштву етничких и религиозних подела на простору бивше социјалистичке Југославије, он би и данас да је жив био усамљен као Србин муслиманске вероисповести.

Религиозне разлике између најширих друштвених група су сада најочљивије. Према Хантингтону, главна карактеристика културе јесте религијска свест, она је сменила поделу геополитичке карте света по идеолошким границама (Хантингтон, 2000, стр. 51). Сада је дошло време, како каже Хантингтон, за исцртавање културних граница да би се спречило избијање трећег светског рата, пошто у свету има мноштво подељених и поцепаних земаља које немају ту срећу као најважније државе западне или незападных цивилизација, да могу и даље да шире своју тврду или меку моћ. У делу *Тко стоји ми* (Huntington, 2007) он се бави питањем националног, етничког и културног идентитета. „Ми“ почиње од двоје или троје људи који имају заједничке интересе. Међутим, Хантингтоново питање није тешко за православног верника који у том „Ми“ види себе у заједници с Христосом. Исламски верник је сличног искуства, јер се у клањању у Алаху пет пута дневно испуњава његова духовна страна живота.

Ово питање проширује проблем када га постави неко ко свој лични или групни идентитет тражи подстакнут западном културом, где су појединци међусобно изоловани принципом индивидуалности у атомизираном друштву које се попут остареле социјалне звезде силом гравитације егоистичких интереса скупља у једној тачки лажне посебности. Такав човек је настао после експлозије сукоба вредности и унутар себе и око себе, поставши мала црна рупа своје цивилизације. Очекивање да се слободна воља грађанина у „отвореном“ демократском друштву може одупрети рекламној пропаганди хипнотичких масмедија једнако је оствариво као и надање неког (који је изгубио умеће надања) да се телекинезом могу померати на даљину неживи предмети. Знање је уступило првенство информацији. Бити информисан у постмодерном добу има једнаку вредност као бити храбар у прошлим премодерним временима. Аристотеловим језиком речено, информисаност је као лажно знање из дианоетичких врлина прешла у етичке, јер се у савременој популацији све чешће осећа стид због нечег што би „требало“ да знамо а не знамо. Многобројни телевизијски квизови су постали нове арене за гладијаторе свеопштег „знања“. А нешто познавати и знати умногоме зависи од система вредности одакле то знање потиче.

Вредност је заједнички поглед на микро и макро свет друштвене, духовне и материјалне природе, оно што омогућава да се наше клатно мишљења креће од познатог ка непознатом и натраг, продужујући наше време постојања. Вредносни суд не може бити мера којом закључујемо шта је добро и зло за само једног човека. Слично говору тела, вредност је говор духа појединца, знак који представља поистовећивање означитеља преко означавања са означеним и обрнуто. Дакле, знак који се том унутрашњом динамиком претвара у симбол помоћу којег интуитивно препознајемо друге као „истомишљенике“, који ће привучени инстинктом гомиле кренути преко моста у северни део Косовске Митровице. Вредност је социопсихолошко сидро које нам обезбеђује неопходан мир за нашу колективну егзистенцију. У духу времена антијунака није нимало наивно бити његова антитеза, бити то што јеси, а не бити надгласан галамом масе људи на јужној или северној страни Главног моста на Ибру.

### ОДРЖАВАЊЕ ПРИВИДА СТВАРНОСТИ

Главни мост на Ибру, као фиктивни гранични прелаз, постао је, како каже Пјеро Занини у делу *Значење границе* (Zanini, 2002, стр. 23) – међа. Прелазак преко њега мења карактер особе, која постаје странац, *homo peregrinus*. Римском конвенцијом из 1924. имигрантом се сматра свака особа која дође у страну земљу да се у њој трајно насели. Странац би у односу на имигранта означавао особу која планира да остане привремено. Проблем је у томе што је усељенику онемогућено да самостално донесе одлуку, да као исељеник из своје земље (емигрант) избегне епитет странца. С обе стране Ибарског моста дојучерашње комшије се већ две деценије посматрају као странци, али пре распада СФРЈ, Албанцу је било лакше да се повери српском комшији и обрнуто, јер се са њима затварао круг поверења, баш зато што су различите националности, без бојазни да ће неко из његовог непосредног окружења било шта сазнати. У свакодневном животу, нарочито у већим градовима, странац је непозната особа којој бисмо се у неким приликама пре поверили него познанику или комшији из зграде, јер је, како мислимо, мања вероватноћа да би он могао то да искористи на нашу штету. А порив да му нешто испричамо сличан је теми у бајци „У цара Тројана козје уши“, с тим што не морамо као онај несрећни берберин да трчимо у поље и ископамо јаму да бисмо се ослободили те присилне жеље да јавно кажемо шта мислимо. Бербернице, фризерски салони, кафане, случајни сапутници у аутобусу, возу, аутостопери, таксисти, идеални су медији за преношење гласина<sup>6</sup>:

„Оно што сви причају још увек није гласина, већ је гласина оно за шта се каже да сви причају. Гласине су цитати или варијације цитата, уз једно значајно изостављање: остаје неодређено кога цитирају. Нико не зна ко у њима говори“ (Nojbauer, 2010, стр. 11).

<sup>6</sup> У разговору с таксистом, док смо у возилу прелазили преко моста на Ибру, у Краљеву, чуо сам причу: „Мене као избеглицу из Босне још нису успели да прочитају, не знају ко сам јер смо дошли овде без своје родбине, само ја с породицом, онако би комшије испчакале све о нама, овако ништа не могу да сазнају, још смо за њих енигма.“

Ипак, како су се околности промениле почетком XXI века на Косову и Метохији, неопходно је поменути и други тип странца, који је с доласком војника и административних чиновника КФОР-а преузео ту улогу. Гофмановим језиком речено, они су „не-особе“, које имају неутралну улогу:

„Они који играју ову улогу присутни су током интеракције, али у неким погледима не преузимају ни улогу извођача ни улогу публике“ (Goffman, 2000, стр. 156).

Они се у очима „извођача“ и „публике“ чине као да нису присутни. Када приликом одржавања безбедности почну да нарушавају ред са јужне и северне стране моста, тада постају видљивији од актера свакодневног живота (јер уместо непристрасног посматрача, постају пристрасни кад ремете ток представе, попут камермана који не снима оно што се заиста догађа на сцени и тако скреће пажњу на себе). Сасвим другачије скретање пажње на себе карактеристично је за појединце, житеље града са обе стране моста, који желећи да се истакну у групи пријатеља (најчешће су то млађи људи) прелазе преко Ибра само да би се сликали у Улици краља Петра или Улици краљице Теуте. И несвесно, не знајући, можда играју улогу Андрићевог Ђоркана, који је да би забавио лажне пријатеље, полупијан плесао по залеђеној огради целом дужином моста. „Ђорканов синдром“ је, рекао бих, оно што мост изазива својом високо уздигнутом конструкцијом изнад воде. Главни мост на Ибру, због своје непроходности сличан је двострукој слепој улици, јер је нефункционалан и за северни и за јужни део града. Испред овог затвореног моста стиче се утисак као да се налазимо усред снимања филма: затвара се улица за саобраћај да би глумци и статисти могли несметано да одиграју представу.

Време у овом „заједничком“ делу Косовске Митровице је имагинарно, као приликом снимања сцене. Неке секвенце ће се понављати и исправљати у монтажи док „редитељ“ не буде коначно задовољан. Да ли је редитељ замислио краткометражни или дугометражни филм? Или је више редитеља укључено у стварање омнибуса? То зависи од сплета околности, процеса глобализације, где више водећих светских политичких сила полаже право да режира догађаје на мосту. Са јужне и северне стране време је реално, одатле ће се актери после пар успешних кадрова вратити у своје куће и станове.

Покренути масу на узаном простору моста медијски је спектакл. За било коју телевизијску екипу жељну високог процента гледаности ово је повољна прилика да и мале чарке на мосту, ако до њих заиста и дође, представе као сукоб маса, а мост као Термопилски теснац. У маси појединац испољава само једну страну личности, заједничку свима који су у њој. Страх од самоће, од слободе да самостално одлучујемо, одређује димензију те стране. Масу не сачињавају целовити људи, привид јединства се одржава силом већине, која се манифестује у заједничком ставу оног „Ми сви“. Маса је

„постојање без егзистенције, празноверје без вере. Она може све да разори, има тенденцију да не толерише самосталност нити величину, већ да дисциплинује људе тако да постају мрави“ (Јасперс, 1987, стр. 34).



У таквој многољудној средини човек је тек једно од мноштва очију Аргуса-масе, али оно око које спава, док су остале очи будне на стражи. То је човек који је преспавао своју одговорност, јер је препустио да други одлучују уместо њега. Његова егзистенција је илузија, коју он одржава тако што се идентификује са себи сличнима као истовремени елемент у пресеку скупа који чине масу на Ибарском мосту.

У стварном свету, тренутно, на Главном мосту не можемо видети пролазнике: гомилу која је привремена као социјални агрегат, мноштво лица која су се случајно срела на истом месту са једином жељом да као на пешачком прелазу пређу на другу страну, скуп људи који се најчешће у граду међусобно не познаје, појединаца различитих старосних, полних, професионалних, статусних карактеристика – већ манифестацију, која у социолошком речнику значи мноштво људи уједињених у колектив који се организовао да би подржао неку идеју, веровање, или неки покрет. Примери оваквог окупљања су митинзи, религиозне и гробне поворке и разне параде, где појединац није само посматрач него и учесник сцене која се креће упоредо с глумцима друштвених улога. Публика и глумац у овом случају се идентификују, поистовећујући се истовремено. Овакав улични театар је одржив док се учесници представе придржавају њених норми и улога, али када до тога не дође, онда се наизглед организовано окупљање људи претвара у дезорганизовану масу, која само привидно има моћ, јер су се њени чланови ослободили баласта вођства и правила игре.

Колико ће Главни мост трајати као место просценијума не зависи само од локалних сукоба грађана северног и јужног дела Косовске Митровице. Он постаје једно жаришно подручје на којем велике силе, свака на свој начин, настојећи да поремете равнотежу моћи у своју корист, међусобно испитују своју доминацију у решавању глобалних геополитичких проблема и у овом делу Балкана. Као културни елемент, мост је доведен у питање, јер је у сукобу постао подељен, симболички минираан, као Вишеградски мост у Андрићевом роману. Он је изгубио значење моста једне шире културе, у контексту Балкана и бивших Југославија, где је имао свој културно-историјски континуитет и био заједнички именитељ не само Срба и Албанаца него и осталих националних мањина. Ипак, као политички елемент, он је цео, јер се с обзиром на процес глобализације и брисање граница, као симбол „спајања“ а не раздвајања, мора конектовати с глобалним поретком.

Од класичног моста, Ибарски мост је постао идеално место за манифестацију колективног понашања учесника два супростављена национална идентитета, и појединаца који у ономе с друге стране Ибра види етничког непријатеља, што само доказује колико се медијски глобализује међуетничка подела, где се додир култура након идеолошког јединства у бившој СФРЈ претвара у сукоб цивилизација на религијској подели у Хантингтоновом смислу.



## ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, И. (1965). *На Дрини ћуприја*. Београд: Просвета.
- Bodrijar, Ž. (1988). *Savršen zločin*. Београд: Beogradski krug.
- Гарашанин, М. (1988). *Илири и Албаници*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Gofman, E. (2000). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Београд: Geopoetika.
- Дворниковић, В. (2000). *Карактеролозија Југословена*. Београд: Просвета.
- Zanini, P. (2002). *Značenja granice*. Београд: Clio.
- Исаковић, А. (1995). *Господар и службе*. Београд: Просвета.
- Јасперс, К. (1987). *Духовна ситуација времена*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Мала енциклопедија* (1969). М–Ш. Београд: Просвета.
- Миливојевић, С. (2002). Етничка смена становништва на Косову и Метохији. *Бастиона* св. 14, 281-290
- NVO „Jelena Anžuska“ (2005, 23. septembar). *Kosovska Mitrovica – sever, 1999–2005*. Kosovska Mitrovica.
- NVO „Jelena Anžuska“ (2005, januar–februar). *Studija izvodljivosti o multietničkoj egzistenciji*. Kosovska Mitrovica.
- Nojbauer, H. (2010). *Fama*. Београд: Clio.
- Нушић, Б. (1986). *Косово*. Београд: Просвета.
- Павловић, С. (2004). *Србија: историја из имена*. Београд: Clio.
- Patnam, R. (2008). *Kuglati sam*. Novi Sad: Mediterran.
- Fukujama, F. (1997). *Sudar kultura*. Београд: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva.
- Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.
- Huntington, S. (2007). *Tko smo mi*. Zagreb: Izvori.
- <https://www.rtvbn.com/377284/Srbi-posjetili-groblja-na-Kosovu-i-Metohiji>  
[приступљено 25. 9. 2017]

ZORAN D. NEDELJKOVIĆ

THE MAIN BRIDGE ON THE RIVER IBAR:  
THE CULTURAL ELEMENT AND THE SYMBOL OF INTER-ETHNIC  
DIVISIONS IN KOSOVSKA MITROVICA

SUMMARY

The subject of this research is the socio-cultural factor of the main bridge on the river Ibar, which with two additional bridges for traffic of motor vehicles and one for pedestrians, connects the northern and the southern part of Kosovska Mitrovica. The author analysed the functional change of the main bridge from a cultural element into a political one, which due to the increasing transparency in the domestic and foreign media becomes a simulacrum and the symbol of ethnic division of Kosovo and Metohija. The bridge that was connecting the city, like the bridge in Mostar, closed after 1999 and the river Ibar was from then uncrossable, and from that moment it became a natural border between the two quarreling national entities. Serbs consider Albanians to be the demographic majority, but the national minority in this part of the territory of their country, while Albanians determine Serbs to be the national minority in the self-proclaimed Republic of Kosovo, which remains unrecognized by the UN. A closed bridge is a symbolically demolished bridge, which now represents the political pulse and a place of theatricalization of everyday policy of all citizens of Kosovska Mitrovica, but it is also an opportunity to solve one of the geopolitical problems that arise from the major forces fighting over dominance in this part of the Balkans.

It is symptomatic that all events worthy of media attention are precisely those related to the main bridge, while additional bridges remain open to traffic. On the main bridge we cannot expect a crowd to be temporary as a social aggregate, but as a manifestation of collective behavior of participants of the two opposing national identities and individuals which see strangers in men on the other side of the river, homo peregrinus, which only proves how much the media globalizes the inter-ethnic division, and the place, where the cultures meet after the ideological unity in the former Yugoslavia turns into a clash of civilizations on the religious basis, in Huntington's terms.

**KEYWORDS:** bridge, cultural element, media, simulacrum, clash of civilizations, national identity, Serbs, Albanians, ethnicity, trust, stranger, the Balkans, symbol, globalism, transition.

РАДИЦА М. НЕДЕЉКОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитета у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## ПРАВОСЛАВЉЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ ИЗАЗОВИ: БУДУЋНОСТ ПРАВОСЛАВЉА АКО ЈЕ ИМА

---

**САЖЕТАК:** Проблем опстанка православних народа у „свепланетарној свербификацији“ јесте изузетно горуће и важно питање не само за православне народе већ и за судбину човечанства уопште. Ово судбоносно питање очекује конкретан и делотворан одговор. Након урушавања комунизма, највећи непријатељ остваривања идеја новог светског поретка постаје религија, посебно православна. Шта је то што смета креаторима новог светског поретка, па су православље прогласили за највећег непријатеља? Основни (не)скривени циљ Запада одувек је био „продор на Исток“. Намера је била и остала да се животни и историјски простори православних народа претворе у предмет економске експлоатације, а поносни народи везани за своју историју и традицију у радно-потрошачку гомилу. Успостављање светске диктатуре под открићем глобализма, уништење националних држава и култура, стапање вера у нову религију на темељима окултизма, главне су одлике постхришћанског времена у којем живимо. У раду настојимо да укажемо на процесе великих сила с циљем уништења православља и православних друштава, а такође и да покушамо да дамо одговор на питање – има ли наде, где лежи спас за православне народе. Након Другог светског рата, први шеф ЦИА, Ален Далас, закључује: „Православне народе ратом не можеш да победиш. Ми ћемо им дати лажне идеале и они ће сами себе да униште.“ Из овог смртоносног загрљаја засада се спасла православна Русија, на другим православним земљама је да следе тај пут.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** православље, глобализација, Русија, Запад, нови светски поредак.

---

---

<sup>1</sup> radicanedeljkovic91@gmail.com

*Историја је мање-више глумица. Она је традиција. Не  
треба нам традиција. Хоћемо да живимо у  
садашњости, и једина историја која је вредна више од  
мишљивога боба јесте она коју стварамо данас.  
Дакле, Ми стварамо историју, Ми смо, земаљски  
богови, демијурзи и господари света!*

Индустријалац Хенри Форд у интервјуу за *Чикаго  
Трибун*, 1916. године

## УВОД – ПОЈАМ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРЕ

С православном религијом православни народи су одолели искушењима насиља и више-вековне историјске амнезије. Православна вера мимо историјских околности водила је рачуна о особини народног духа, који је и сама оплемењивала и стварала, и она је то успешно чинила. Та специфичност ће се огледати у томе што је у есхатолошком смислу православна вера тежила да овоземаљску заједницу (кроз саборност) приближи идеалу небеске заједнице. На индивидуалној равни највиши циљ православног хришћанина биће покушај обоготворења, обожења – приближавања божанском лику. Из таквог отвореног односа између земаљског и небеског царства православље ће створити и посебну слику човека у свету. Такав однос ће, заправо, водити ограничавању одређених форми световног живота и чинити одбрамбени бедем према екстремно материјалистичким идејама просветитељства, рационализма и позитивизма. Свети Роуз Серафин православним хришћанима упућује следећу поруку: „Православни хришћани! Држите се чврсто благодати коју имате; немојте никада дозволити да она постане ствар навике; немојте је никада мерити људским стандардима нити очекујте да она буде логична и схватљива онима који не разумеју ништа што је изнад онога што је људско или који мисле да приме благодат Духа Светога на неки начин различит од оног који нам је предала Једна Црква Христа“ (према: Матејић, 1998, стр. 71).

У *Великој енциклопедији православља* наводи се да „термином православље обележавамо оног који је убеђен да исправно мисли, који верује – правоверног (од грчке речи ортос – правилно, исправно, и докса – мишљење, учење“ (2002, стр. 1528). Дакле, у својој суштини, православље означава исправно, доследно слављење Бога, зато се често и означава као ортодоксија. „Православље је конкретна самореализујућа конфесија која захтева потврђивање и живо сведочење“ (Калезић, 1991, стр. 51). Православље настоји да уведе човека, његову душу и тело у заједницу божанског општења – есхатолошку реалност. „Бити у свету, а не бити од света – задатак је хришћана“ (Биговић, 2000, стр. 315). Ограничен човек, грешан човек, сматра да православно учење не може да опише и разуме суштину Бога, те стога, потенцира Слободан Жуњић, „феноменолошки приступ православља свету који нас окружује учи да се јасно истакне разлика између подручја световног знања и, насупрот њему, подручја духовног сазнања, које се заснива

на непосредном откривању духовног поретка и спознаје скривених тајни царства небеског“ (Жуњић, 2008, стр. 39). Зато, како нам објашњава Ернест Бенц, у православљу „умско у њему, има карактер срца и љубави“ (Бенц, 2004, стр. 96). До Истине се стиже, како истиче Вера Георгијева, исихазмом, када се ум поврати у срцу јер „људски језик није довољан да се изрази истина, а људски ум није способан да дохвати божју суштину“ (Георгијева, 1994, стр. 14). „Православље пре свега васпитава срце, и у томе је његово главно обележје, извор како његове премоћи, тако и његове слабости“ (Булгаков, 1991, стр. 226). Љубав и слобода чине основне постулате човека по којима је он највише сличан Богу и помоћу којих он постаје личност. Љубав је иманентна човековој личности, јер је човек створен по лику Божјем, а Бог је љубав, стога је једна од основних карактеристика православља богочовечански реализам, који представља аутентично поимање света, човека и културе, а које је утемељено на православној христологији. У Богочовеку Христу на најсавршенији начин, при чему ни једна ни друга природа не губе своја својства, сједињене су Божанска и човечанска природа, свет Божански и свет земаљски. У Њему су укинуте све границе између духовног и материјалног, вечног и временског, небеског и земаљског. Православље никада не остаје при голој човечности, никада не идеализије хуманизам, већ на свим својим путевима исповеда и проповеда Богочовека, а не човека. Основно начело којим се руководи и води православни човек гласи: богочовечански циљеви могу се остварити само богочовечанским средствима, а они су садржани у богочовечанској методици хришћанства, која је дата у основној еванђелској истини да је „Господ Исус и Истина и Пут“.

Говорећи о историји православља, Анастасије (архиепископ Тиране и целе Албаније) разликује четири периода. Први период се односи на прва три века, када је хришћанство било прогоњено и забрањено. Други период траје од четвртог до петнаестог века (византијски период), и у њему је хришћанство у Византији проглашено за званичну државну религију. Византијски цареви су схватили да непрегледно царство са различитим националностима и религијским тенденцијама лакше могу држати на окупу наметањем јединствене државне религије. Трећи период отпочиње падом Византије (1453) и траје до половине деветнаестог века, када православни хришћани, посебно у Малој Азији и на Балкану, бивају утњетавани од стране Отоманског царства. Четврти период почиње у деветнаестом веку и траје до данас, када на Балканском полуострву долази до стварања независних држава са православним становништвом (Анастасије, 2002, стр. 70–74).

## ПРАВОСЛАВЉЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ ИЗАЗОВИ

Крајем минулог столећа већина западних и транзиционих интелектуалаца веровало је (или им се то чинило) да наступа време универзализације, уместо хантингтоновског сукоба цивилизација, да долази ера глобалне цивилизације. То је време када и глобални моћници интензивирају рад на својеврсном историјском инжињерингу, у којем се промовише ново божанство – *капитал*, а аутентична политика и култура не смеју да стоје на путу економској експанзији транснационалног капитализма. Глобална „турбокапиталистичка цивилизација“ бори се против

свега што је у основи оригинално, аутентично: против нације и националне државе, против права, против науке, против васпитања и образовања, против породице, против вере, против традиције уопште, па и против рада. Упрошћено речено: против квалитета за квантитет! Дакле, против аутентичних вредности на рачун корисности, против креативности, коју подређују имитацији и симулацији.

Арнолд Тојнби у делу *Испраживање историје* на аргументован начин говори о изазовима које историјско време ставља пред народе и цивилизације и о потреби да се одговори на те изазове. Што су изазови већи, одговори морају бити адекватнији, јер у супротном постоји опасност да се народ или цивилизација уруши.<sup>2</sup> Након раскола или Велике шизме, 1054. године, моћнија тада и сада, Римокатоличка црква је одмах организовала покрет за потчињавање православних Риму, тј. папи. Овај покрет је добио име унија или унијатство. Од тада су православни народи били непрекидно изложени унијатској политици. Ову доктрину посебно ће разрадити и осавременили папа Лав XIII, који је у енциклику *Grademus* из 1880. године утврдио дотадашње експерименте на овом пољу и озваничио као службену политику нешто што је већ проведено у пракси. У том пројекту Украјинској и Хрватској римокатоличкој цркви додељене су главне улоге (Милошевић, 2005, стр. 11). Према овом плану, када је реч о Србији, предвиђено је да Загреб постане политички центар за Јужне Словене; да се Загреб (који је тада био варошица) у политичком смислу уздигне као надбискупски центар у хрватски политички и културни центар; да се нови верски, политички и културни центар (Загреб) мора очистити од Срба и постати чист римокатолички, хрватски центар. Задатак да то спроведе у дело добио је Јосип Јурај Штромајер (*истио*, стр. 12). На тај план и опасност која прети својевремено је упозоравао и Јован Дучић, који указује да је основни циљ да се православни Словени одбију од Русије, па је у том смислу предузет низ мера: основан је Илирски завод Светог Јеронима у Риму, Комисија за Оријентални институт Св. Ћирило и Методије, итд. (Дучић, 2002, стр. 69).

Запад није мировао, ништа их није заустављало у њиховим намерама. Увек су настављали свој задатак, задатак уништавања свега што је православно. Вековима уназад свим силама покушавају да тај задатак спроведу. Покушавали су то у прошлости разним методама, примењивали су силу, користили се преварама, безочно лагали, варали, поткупљивали али увек неуспехом завршавали. Нису их заустављали ни светски ратови. Тако су се и половином прошлог века, док су се часни и нормални људи и земље опорављали од последица рата, они само захуктавали у своме злу. Док су људи обнављали своје домове, Запад се трудио да православним народима загосподари комунизам, да се одрекну Господа, да породицу раскорене. Стратегију за уништење православних народа посебно је разрадио директор ЦИА, Аллен Далес, који је исправно схватио да се Словени ратом не могу победити већ да треба применити другу стратегију. У складу са Маркузеовом идејом рушења институција изнутра, Аллен Далас предлаже:

„Рат је завршен, полако ћемо све изградити, и ми ћемо дати све што имамо, сво злато, сву материјалну моћ на магарчење и залуђивање људи. Човечији мозак, свест људи склони су

<sup>2</sup> Детаљније погледати у књизи *Испраживање историје II* Арнолда Тојнбија, 1971.

променама. Посејемо ли тамо хаос, ми ћемо неприметно да им подметнемо лажне вредности и приморати их да те вредности и прихвате. Како? Ми ћемо наћи истомишљенике, своје савезнике и помоћнике у њиховој домовини. Мало-помало, ми ћемо одиграти грандиозну по свом обиму трагедију погибије свих православних Словена, и коначно, неповратно ћемо угасити њихову националну свест. Књижевност, биоскоп и позориште ће прослављати најнижа људска осећања. Ми ћемо на сваки начин подржавати оне који буду усађивали у човеков разум култ секса, насиља, садизма и издаје – једном речју сваке неморалности. У управљању државом, ми ћемо изазивати хаос и неред. Неприметно, но активно и постојано, помагати деспотизам чиновника, корупцију и непринципијелност. Честитост и праведност биће исмевани, никоме неће бити нужни и биће сматрани остатком прошлости. Грубости и наглост, лаж и обмана, пијанство, наркоманија, издајништво, шовинизам и непријатељство према народима – све ћемо то култивисати у свест људи. И мали број, веома мали број људи ће схватити о чему се ради. Али, такве ћемо људе ставити у беспомоћан положај, исмевати се са њима, оклеветати их и прогласити их отпадницима друштва. Ми ћемо рушити духовне вредности, вулгаризовати и уништавати основе народне моралности. На такав начин ћемо расклимати покољење за покољењем, ловићемо људе у детињству и младалачком добу, увек ћемо главну ставку да бацамо на омладину, деморалисати, разврашћивати и обешчашћивати је. Ето, тако ћемо ми то да урадимо“ (према: Лекић, 2013).

Посебан удар на православље, а нарочито на Русију, као највећу православну земљу, „Трећи Рим“, јесте социјалистичка револуција. Православље је, историјски посматрано, у своју највећу кризу ушло са Октобарском револуцијом 1917. године. „Та револуција је уздрмала друштвене и интелектуалне темеље на којима је почивало руско православље. У име једног радикално изокренутог погледа на свет, материјалистичког и атеистичког, милитантна, у свему томе и пуританска, та револуција је срушила један свет у којем је настала и расла руска православна црква“ (Богдановић, 1991, стр. 34). О Октобарској револуцији у Русији постоје многе контроверзе. Кључно питање које се намеће јесте да ли је реч о смишљеном пројекту римокатоличког Запада, да се путем атеистичког система какав је комунистички једном засагда уништи православље, или је тај пројекат настао спонтано, из унутрашњих проблема и побуда у самој Русији. Револуције, како су и сами марксисти учили, настају због тешких и несносних услова живота једног народа, када земља назадује, људи живе у беди, свуда влада тиранија – онда почиње револуција. А како је тада било у Русији? За двадесет година владавине цара Николаја Другог Романова становништво Русије увећало се са 125 на 175 милиона људи. Године 1897. национални доходак био је 1.410 милиона златних рубаља, а 1913. је био 3.417 милиона златних рубаља. Златне резерве су порасле са 687 на 2.300 милиона. Род пшенице је 1890. године износио 32 милиона тона, а 1913. године – 64 милиона. Производња бакра је порасла за 375 посто. Од 1914. до 1916. године изграђено је 2.130 километара пруге. Чак је и Лењин морао да призна да је Русија с краја XIX и почетка XX века имала најбржу стопу индустријског развоја на свету (Димитријевић, 2017).



Слично запажање износи и Никита Михалков, који говори о томе да је Русија пре Октобарске револуције била у великом полету, како економском, тако и духовном, и износи податак да су у једном моменту, у време Петра Столипина, француски политички аналитичари послали у Русију своје економисте да виде шта се то тамо дешава, каква је ситуација, шта ради Столипин. Изасланици су се вратили и поднели извештај да ће средином века Русија бити најмоћнија држава на свету, са најјачом валутом, ауторитетом, и бројаће пола милијарде људи – потенцијална сила и могућности којима нико неће моћи да се супротстави. Управо из тог разлога Столипин је убијен и десила се најпре крвава револуција, а убрзо затим и крвави грађански рат. И сада је тако. Грађански ратови не почињу случајно. Добро су планирани и осмишљени у хладним умовима. Не схватати данас да је то тако, то је национални злочин. Ми смо то имали у Југославији, Украјина има сада, и не дај Боже да се то деси Русији (Михалков, 2015).

О томе које су позитивне, а које негативне последице социјалистичке револуције по руски народ, али и православље уопште, постоје бројна супротстављена мишљења. Не улазећи дубље у овај проблем, наводимо став Александра Зиновјева, који је на својој кожи искусио „благодет“ социјализма у Русији, али такође и као дисидент имао прилике да се упозна на лицу места са западним вредностима и да о њима пред повратак коренима изнесе следећи суд:

„Катастрофа Русије је жељена и програмирана на Западу. То кажем, јер сам и сам био једно време један од учесника. Читао сам документа, учествовао у истраживањима која су под видом борбе против једне идеологије, припремала смрт Русије. Али то ми је постало толико неподношљиво да више не могу да живим у свету оних који уништавају моју земљу и мој народ. Запад није нешто страно за мене, он је непријатељска сила. Пример: СССР је изгубио двадесет милиона људи и поднео велика рушења борећи се против нацистичке Немачке. За време хладног рата, једног рата без бомби и топова, његови губици на свим пољима су били далеко већи! Животни век Руса пао је за десет година у току последњих десет година. Смртност надмашује наталитет катастрофално. Два милиона деце не спава у својим кућама. Пет милиона деце школског доба не иде у школе. Има званично 12 милиона наркомана. Алкохолизам је општи. Седамдесет посто младих је неспособно за војну службу због њиховог физичког стања. Ово су непосредне последице пораза у хладном рату, пораза који је настављен падањем под западни утицај. Ако се овако настави, становништво те земље ће брзо пасти са сто педесет на сто милиона, а затим на педесет милиона становника. Демократски тоталитаризам превазићи ће све оне који су му претходили“ (Зиновјев, 2014, стр. 43).

Главни идеолози глобализма, од Збигњева Бжежинског, до Хенрија Кисинџера и других, отворено су прогласили православље својим главним непријатељем. Према овом мишљењу, православље и глобализам нису спојиви, јер је циљ православља спасење душа у Христу, а глобализма утврђивање царства Антихриста. Валериј Филимонов је приредио и књигу у којој је објединио низ ставова архипастира, пастира и монаха о глобализацији. У тој књизи откривају се питања кроз која се посматра глобализација, а то су: питање формирања светског информацијског (контролног) центра за људе; проблеми кодификације људи (обележавања људи), која се доживљава као стављање жига Сотоне; успостава светске диктатуре под окриљем глобализ-

ма; уништавање националних држава и култура; стапање вера у једну на темељима окултизма; стварање светске владе, војске, новца...; стапање људских раса у једну; нови (не)морал; однос према Русији и православљу, које идеологије глобализације проглашавају главним непријатељем (Филимонов према Гаврић, 2014).

Смиља Аврамов у књизи *Трилатерална комисија: Светска влада или светска империја*, за коју ауторка каже да је настала као плод детаљних истраживања обимне литературе о тој организацији у Њујорку, али и непосредног искуства са члановима Трилатерале, наводи податак да је 1976. године између САД, Немачке и Ватикана склопљен споразум у 11. тачака, а једна од тачака је тотално уништење православља. Стога што је православље битан хомогенизирајући фактор православних земаља и представља сметњу глобализације, треба га уништити и избаци-ти из светских комуникација као религију. У ту сврху је и припремљен план разбијања Југославије и сатанизације Срба (православаца), а коначан циљ јесте разарање и федерализација некадашњег СССР-а и његова подела међу великим силама. Професор Олга Четверникова са московског Универзитета „Ломоносов“ о „неприлагођености“ православља новом светском поретку каже: „Православље је природна и вероватно последња препрека на путу стварања глобалног религиозног тржишта. Наиме, ако човек припада некој традиционалној религији, то значи да припада неком вишем трансценденталном идеалу, Истини. Религија задаје правце развоја и тражи од човека да постојано ради на себи како би се приближио вечној Истини“ (портал [odnako.org](http://odnako.org)). Ради психолошке спремности људи да лакше прихвате „безалтернативни“ нови светски поредак, шири се и развија окултизам и ствара нова религија.

Ако смислено тумачимо „знакове поред пута“ који се тичу односа Запада према православљу,<sup>3</sup> јасно можемо видети да нови светски поредак и ЕУ, која је само део овог пројекта, имају тоталитаристички и империјалистички карактер и спроводе етноцид и према Србима, као и према Русима (православним словенским народима). Доказа за ову на први поглед прејаку констатацију има много. Зоран Милошевић у чланку „Словенски етноцид“ (2013, стр. 46), посебно потенцира два доказа: насилно одвајање нових народа од матице и перманентни рад на промени националног идентитета. „Од Срба је створена црногорска нација, македонска, ’бошњачка’, а вишевековним прозелитизмом Римокатоличке цркве на простору Славоније, Хрватске и Далмације и Хрвати, а од Руса Украјинци (некада Малоруси) и Белоруси, са тенденцијом да се идентитет ових народа и даље мења како би потчињавање Западу добило форму добровољности“ (Милошевић, 2013, стр. 46). Промена идентитета подразумева губљење историјске свести, одрицање од традиционалне културе, па често и удаљавање од своје праве вероисповести. Укратко, оно што често у последње време и од „пријатеља“ из иностранства, али и од високопозиционираних домаћих званичника често чујемо у Србији јесте „промена свести“. Наравно, позадина је сасвим јасна: одрицање од прошлости и њена промена значе и губљење могућности да се бира

<sup>3</sup> Један од аргумената у прилог овој тези јесте и чињеница да се ЕУ на два потпуно различита начина понела према Грчкој и Кипру, а на другачији начин према Италији и Шпанији, иако су биле у сличним економским проблемима. Не лежи ли одговор у чињеници да су Грчка и Кипар православне, а Италија и Шпанија католичке земље?

будућност. Измишљање и стално откривање нових историјских чињеница, праћени огромном медијском подршком, то јест, „организованим лагањем“ (споља и изнутра), има за циљ да нам „промени свест“ како бисмо сами схватили у каквој смо заблуди живели и колико смо „заостали“ иза „нормалног света“. Јасно је да је промена свести у ствари (ЕУ)фемизам за добровољно уништење. Свакако да се око систематског и константног затирања српске државности на овим просторима, које се посебно појачава крајем прошлог и на почетку новог миленијума, можемо сложити са констатацијом Зорана Милошевића, који у овом процесу препознаје дубљу позадину, а то је притисак на Русију, и стога каже: „Понижавање Срба за крајњи циљ има жељу да покаже другим Словенима да се не окрећу Русији, јер их она не може заштитити. Према овој логици, права адреса за заштиту јесу НАТО и Запад“ (*истио*, стр. 47).

Посебну опасност за православље данас представља екуменизам. Силе антихришћанске модернизације већ одавно су продрле међу православне. Још од 1923. године и несрећног „све-православног конгреса“ у Цариграду, који је сазвао васељенски патријарх – масон Мелетије (Метаксакис) с циљем реформисања Светог предања, траје процес унутрашње секуларизације Цркве од Истока. Увођење папског календара у богослужење разбило је празнично јединство православних; екуменизам „без обала“ настојао је да поништи разлику између правоверја и западних јереси; разградња предањског богослужења допринела је великој пометњи... А ко стоји иза целе приче, зна се: вође глобализма, попут Рокфелера<sup>4</sup>.

Да је екуменизам политичка ствар, видело се одмах после Другог светског рата, када су екуменисти предвођени Вашингтоном са цариградског престола отерали патријарха Максима, који је имао симпатија за Руску цркву и њен антиватикански скуп припреман за 1948. у Москви. Тада је у Фанар доведен архиекумениста из Америке, Атинагора, који је касније самовољно скинуо анатему с папства, спреман да Исток поведе у унију с понтифексом Другог концила, Павлом Шестим<sup>5</sup>.

Глобализам са својом идеологијом у чијем средишту се налази идеја униполарног света под доминацијом Империје ствара реалну опасност од новог светског рата, на шта упозорава и Александар Панарин, руски социолог и филозоф, који је у свом огледу „Агенти глобализма“, записао: „Једнополарни свет, уместо обећаног полицентричног, заснованог на праведном усаглашавању интереса Истока и Запада, неумитно срља у нови светски рат. Доследна једнополарност у којој САД добијају монопол на управљање светом, неускладива је с постојањем великих суверених држава, ма где се оне налазиле. Постепена монтажа тих држава очигледно је део замисли архитектата једнополарног света“ (Панарин, 2012).

<sup>4</sup> Доступно на: <http://borbazaveru.info/content/view/7606/1/>

<sup>5</sup> Доступно на: <http://borbazaveru.info/content/view/4886/1/>

## КА ЗАКЉУЧКУ – БУДУЋНОСТ ПРАВОСЛАВЉА: АКО ЈЕ ИМА

Иако сматра да је свако предвиђање будућности православља ризично, Павле Мојзес истиче да православна вера има извесну перспективу, да су изгледи православља више него повољни у будућности, и то темељи на неколико чињеница. Захваљујући сумраку социјалистичке (атеистичке) идеологије, нарочито под њом грађених система, ствара се друштвена, културна и духовна клима за обнову, чак процват православља. У Европи (па и свету) која се сада рађа, религијски подстицаји не долазе више са Запада на Исток – већ обрнуто. Показује се да је православље остало најживотнија духовна сила на традиционално припадајућим му просторима, премда је било подвргнуто изузетној репресији и сасецано до корена. Потом, православље пружа свету везу са историјом, јер је и само чинилац светске историје. Његову лепоту, хуманизам, културу и уметност шириле су пре свих Византија и Русија. Октобарска револуција нанела је велику неправду православљу, али му је, не желећи то, учинила услугу ширећи га са Истока на Запад. Зато данас у Јапану, Африци, Америци и Аустралији постоје православне епархије и парохије. Православље је непрекинуто наслеђе јеванђелске апостолске Цркве Христове на Истоку, али данас већ и на Западу. Православље путује – без спектакуларности, полако али сигурно према Западу, желећи да сведочење о историјској вертикали положи у историјску хоризонталу. Такође, православна хришћанска вера и даље ће пружати милионима људи љубав и мир, срећу и толеранцију, омогућавати налажење смисла и разлога живљења и давати осећај равнотеже и постојаности. Она то може постићи у случају да се не своди искључиво на хришћанство закона и обичаја, масовну социолошку религиозност спољашњег типа, него и на истрајно „ослобођење унутрашњег човека у православној духовности“ (Мојзес, 2014, стр. 91–105). Будући век има предиспозиције да буде век свеопште катастрофе, али исто тако и да буде век Цркве, човечнији и хуманији од претходних. Шта ће тријумфовати умногоме зависи, између осталих субјеката, и од сведочења и деловања православних хришћана (*исто*, стр. 91–105).

На трагу бројних аутора, и ми заступамо уверење да је спас православља од опасности која му вековима прети и угрожава његов опстанак, у свечовечанству и свесловенству. Идеја свечовечанства има трајне и дубоке историјске корене. Старији пагански Рим је први изашао с идејом о уједињењу људи у свесветску империју, идејом уједињења било којим средствима. Ту је идеју преузео и настоји да је спроведе римокатолицизам. Насупрот тој идеји, стоји хришћанска, православна идеја о свеопштем уједињењу људи. Та идеја се темељи на духовном уједињењу људи, као деце једног Небеског Оца и браће међу собом, а средства којима се то уједињење остварује су еванђелска средства.

Оно што је заједничко и римокатолицизму и православљу јесте идеја светског уједињења у Христу. Али, ради се о два потпуно супротна идеала. У православном хришћанству, први корак ка светском уједињењу (свечовечанству) јесте духовно уједињење у Христу, а затим следећи корак, као последица првог, јесте државно и социјално јединство у свету. Римокатоличка идеја се темељи на принципу према којем најпре треба да дође до спајања држава чврстим јединством у облику светске монархије, па тек онда следи духовно јединство под вођством папе као

владара овог света. Своју тезу о свеопштем уједињењу људи православље развија и гради на идеји да су људи првенствено духовна, а не примарно механичка бића. Основне особине и функције човековог бића немају у себи ничег механичког, јер су људи, пре свега, и много више духовна неголи физичка бића. Из ове констатације јасно следи чињеница да се уједињење људи не може и не сме вршити механички, већ да је то духовни процес.

Међутим, нико није тако надахнуто, тако заносно и убедљиво проповедао о тој идеји као Достојевски. Насупрот европском човекобугу оличеном у Ничеовом појму „натчовек“, Достојевски проповеда словенског православног свечовека као здраву основу за ново друштво, свечовечанско друштво. Имајући пред собом слику духовног стања света, посебно Европе, читаве утонуле у грех, у сурови егоизам и индивидуализам, он истиче и брани етички идеал свечовека. Свечовечанство као крајњи циљ људске егзистенције представља један синтетички појам заједништва свих људи у једном Човеку, јединство свих душа у једној Души, заједнице у којој сваки човек мисли за све, тугује за све и воли све људе. Суштина и садржај те и такве заједнице чини и чиниће љубав. Свесловенство и свечовечанство није јединство народа по крви, раси, већ јединство по духу, осећај духовне сродности, духовне блискости свих људи и свих народа. Достојевски у *Пишчевом дневнику* изриче мисао која гласи: „Праву суштину православља сачињава служење свему човечанству. Оно је на то предодређено. Сви други народи, више или мање, живе једино за себе и ради себе, а ми ћемо почети управо тиме што ћемо свима постати слуге, ради свеопштег помирења. И то није никаква наша срамота; напротив, у томе је наша величина, пошто то води коначном уједињењу човечанства. Ко хоће да буде изнад свију у царству Божјем – нека постане слуга свима“ (Достојевски, 1981, стр. 324).

Наравно, у највећој мери идеја о свесловенству и свечовечанству извире из љубави и жртве. Уколико човек напредује у љубави, он напредује и у схватању своје одговорности за све и сва на земљи. Сматрајући да је човек прави човек само када љуби и када је одговоран за друге и друго у свету, када туђе грехе осећа као своје и каје се за њих, Достојевски управо у томе и види истинску суштину православља и сматра да свесловенство човечанству нуди нешто ново и другачије, те каже: „Словенофилство, осим тог уједињења Словена под вођством Русије, означава и садржи духовни савез свих оних који верују да ће наша велика Русија на челу уједињених Словена рећи читавом свету, читавом европском човечанству и његовој цивилизацији, своју нову здраву реч, реч коју свет још није чуо“ (*истио*, стр. 331).

Визионарски ће тада један од најумнијих Словена скренути пажњу на то да би Азија уистину могла бити права будућност Русије (*истио*, стр. 334). Ову идеју Достојевског прихвата и даље развија велики број патриотски усмерених аутора у самој Русији. Посебно је то видљиво у књизи *Национална идеја – или ишћа Бог очекује од Русије*, у којој група аутора одбацује мит о Русији као закаснелој и недовољно развијеној цивилизацији, а који управо намећу „европејци“, с намером да код Руса створе комплекс ниже вредности, и даље развијају тезу да је Русија особена историјски формирана култура и цивилизација. Зато, сматрају аутори, „Русија нема потребу да се спаја ни са европском ни са азијском цивилизацијом. Због тога што она није само

земља, већ потпуно самостална цивилизација – руска (евроазијска) саздана на сасвим другачијим духовним основама од Европе или Азије“ (Група аутора, 2009, стр. 61).

Један од најзначајнијих међу њима јесте Николај Јаковљевич Данилевски, руски мислилац из XIX века, који своје идеје о новој заједници Евроазији излаже у делу *Русија и Европа*. Разматрајући појам цивилизација, односно културно-историјске типове, Данилевски заступа позицију биологизма. Наиме, он прави аналогију између цивилизација и живих организама, доказујући управо на примерима прошлих цивилизација да исти закони важе и за цивилизације и за живе организме. На основу тога он прогнозира крај западноевропске цивилизације, која је доживела све етапе свог развоја: рођење, младост, зрелост и сада је ушла у последњу фазу. „Та цивилизација је остварила свој максимум и нема више шта да да, јер је изгубила унутрашњу снагу и нема више енергије да би била плодотворна. Сведоци смо и ми да је савремена западна цивилизација на самрти и да је већ одавно на апаратима. Техничко-технолошка апаратура одржава је у животу на исти начин као што се живо биће одржава у таквом стању, тако да у вези с тим можемо направити још једну паралелу с биологизмом“ (Данилевски, 1994, стр. 106). Оно што је у свему томе значајно када је у питању идеја о Евроазијској унији јесте то што Данилевски сматра да је нови цивилизацијски тип ни мање ни више него словенски, да је та нова цивилизација која човечанству може да понуди нешто ново, заправо словенска цивилизација, предвођена Русијом. То је зато, сматра Данилевски, што словенски културно-историјски тип, за разлику од других културно-историјских типова, још није исцрпљен. Словенска култура још није дала свој максимум, а има предиспозиције да прерасте у цивилизацијски тип. Све сада добија свој смисао у Евроазијској унији.

Промисљајући будућност православља, Радован Биговић каже:

„Пред почетак трећег миленијума, на раскршћу векова, Православна Црква се налази у изгнанству, дијаспори, на маргинама историје и друштвеноисторијских процеса. Она плови по узбурканом океану где је запљускују смртоносни таласи са свих страна: споља и изнутра. Но, и поред свих Њених мана и слабости, које нису мале и безначајне, Она негде у дубинама свог бића носи 'лек бесмртности' (Игњатије Богоносац) и драгоцено духовно и егзистенцијално искуство, битно и спасоносно за свет који је у сталној 'кризи' ... Како да Православна Црква и у 21. веку буде 'град који на гори стоји' и 'огледало' света? Како да православни хришћани постану 'со' и 'светлост' свету у веку који многи називају апокалиптичним? Нема готових решења, лаких и једноставних одговора. Па ипак, намеће се закључак да је крајњи тренутак да се Православна Црква окрене себи и да отпочне да разрешава своје нагомилане проблеме који су се из разноразних разлога дуго одлагали. Неопходан је коренити обрт, нови смер кретања и преусмерење енергије. Више је него потребно да што пре и без одлагања постави на дневни ред питање саме себе и свог сопственог идентитета, јер су многе друштвене аномалије током неколико минулих векова озбиљно уздрмале њен идентитет. Уколико жели да избегне насилну 'протестантизацију' или 'ватиканизацију', неопходно је да у светлости православне философије живота преиспита своје институције и организацију и саобрази их својој природи, да их прилагоди, колико је то могуће, конкретним људима“ (Биговић, 2014, стр. 155–161).



У чланку „Свесловенство као алтернатива, Евроазија као перспектива“ и Петар Анђелковић шансу за опстанак и спас православља и Србије види у свесловентву и стварању Евроазијске уније, и каже: „С једне стране имамо заједницу држава које су нас бомбардовале више пута кроз историју и које нам, на крају крајева, отуђују један део територије, а којима смо до сада увек трчали у загрљај, упркос мржњи и понижавајућем односу који константно исказују према нама. С друге стране, имамо земље које не нарушавају ни наше достојанство, ни наш интегритет, земље које нам у прошлости нису нанеле никакво зло и када нам нису помагале, нису нам ни одмагале, што се за оне прве не може рећи. Кризу западноевропског цивилизацијског типа, која је тренутно на снази, треба искористити како бисмо се већ једном тргли из дремежа, или како бисмо се коначно отрезнили од пијанке на демократској гозби“ (Анђелковић, 2013, стр. 63). Указујући аргументовано на основу егзактних података, првенствено економских, у чему би биле предности уласка Србије у такву заједницу, закључује: „У овим временима нови принцип и нови приступ ствари – ето, шта нам је потребно. Усмеравање српског брода ка Истоку, првенствено ка православној Русији, не значи окретање леђа Европи. То је начин да изнова освежимо, оснажимо и обновимо свој поприлично запуштен и обелео корен. То није само пут ка духовној самосталности која је у овој глобалистичкој лудници темељно угрожена, него и ка економском опоравку потпуно разорене српске привреде. Нама остаје само нада да ће идеја о Евроазијској унији да заживи у пуној снази и пуном сјају, али и нада да је можда та идеја оно Аријаднино клупко за излаз из лавиринта у коме се данас налазимо и који прети да нас заувек зароби“ (*исто*, стр. 66).

Дакле, православним народима је у име будућности неопходна модернизација, али не модернизација у којој се они одричу своје националне мисије ради некаквог апстрактно схваћеног напретка, јер би тиме негирали сами себе, већ модернизација државотворна и национална. Јер, „шта је поузданије за будућност српског постојања“, пита се Владета Јеротић, од „привржености духовним вредностима“ православља, бранећи се тако, једино успешно (и одбранивши се) од рђаве стране глобализације, мондијализма и лажног екуменизма, а притом се не изолујући вештачки од свих оних драгоцених тековина западне цивилизације и њене науке које не задиру у живо и здраво ткиво православља, а доприносе скромном, а довољном материјалном опстанку народа“ (Јеротић, 2002, стр. 67).

На хипотетичко питање шта би било са српством ако се њему православна религија угаси, односно, изгуби оно место које је имала у животу народа, Димитрије Богдановић одговара: „У једној таквој перспективи, српски народ би морао да нађе замену бар исте јачине и вредности, која би га могла одржати онако као вера коју би изгубио; у такву, пак, замену ја не верујем, те са суморним погледом видим будућност таквога, дехристијанизованог српског народа. Наравно, он се етички и физички може одржавати, но био би то народ некога новог, другачијег, а можда и туђег идентитета“ (Богдановић, 1991, стр. 38). Оно што православна друштва увек треба да имају на уму, као нит водиљу у њиховом историјском трајању, јесте непобитна чињеница да се Сунце рађа на истоку, а залази на западу и да је европска цивилизација настала у источним деловима Европе, а „светлост европска и американска, то је блистање гвожђа, то је блистање



РАДИЦА М. НЕДЕЉКОВИЋ: Православље и глобализацијски изазови: будућност... ствари, а не душа“ (Владика Николај). Пропаст Запада најављује и чувени Освалд Шпенглер, уверљиво доказујући да идући миленијум припада Русији и православљу. Ми делимо мишљење Освалда Шпенглера.

## ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, П. (2013). *Српско друштво: без онога јуче шта смо ми данас?*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Косовска Митровица.
- Анђелковић, П. (2014). *Пасионирани национализам или Еуроизам*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Косовска Митровица.
- Анастасије (2002). *Глобализам и православље*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету и Хришћански културни центар.
- Бенц, Е. (2004). *Дух и животи Православне цркве*. Београд: Чигоја штампа.
- Биговић, Р. (2000). *Црква и друштво*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.
- Богдановић, Д. (1991). Православна духовност у искушењима нашег доба, у Д. Ђорђевић (ур. и прир.). *Православље између неба и земље*. Ниш: Градина.
- Булгаков, С. (1991). *Православље*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Гаврић, Н. (2014). Изазови глобализма православном пастирству. Доступно на [http://www.crkvasvetetrojice.rs/index.php?option=com\\_content&view=article&id=180:2014-04-04-12-25-01&catid=3:2012-03-04-13-25-59&Itemid=86](http://www.crkvasvetetrojice.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=180:2014-04-04-12-25-01&catid=3:2012-03-04-13-25-59&Itemid=86) [приступљено 2. 7. 2017]
- Георгијева, В. (1994). *Филозофија исихазма*. Ниш: Градина – ЈУНИР.
- Данилевски, Н. (1994). *Русија и Европа*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Достојевски, Ф. М. (1981). *Пишичев дневник*. Београд: Издавачка радна организација Рад.
- Дучић, Ј. (2002). Југословенска идеологија, истина о југославизму, у Ж. Ђурић (ур. и прир.). *Контроверзе југословенства*. Београд: ИПС.
- Јеротић, В. (2004). *Нестигаје национално друштво*. Подгорица: Дан.
- Лебедов, С., Благојевић, М. (2014). Двадесет први век: повратак православља (социјално-религиозна динамика у Русији и Србији), у Д. Ђорђевић, П. Стајић, Д. Тодоровић (ур. и прир.). *Хришћанство у 21. веку*. Нови Сад: Прометеј; Лесковац: Лесковачки културни центар; Ниш: ЈУНИР.
- Калезић, Д. (1991). *Шансе православља данас*. Ниш: Градина.
- Матејић, М. (1998). *Православље: храбрости бивши друштва – снага осталих непромењених*. Београд: Рашка школа.
- Милошевић, З. (2005). *Црква, наука и политика*. Источно Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Источно Сарајеву.

Поповић, Ј. (1999). *Философске урвине*. Београд: Манастир Ћелије.

Тојнби, А. (1971). *Истраживање историје II*. Београд: Просвета.

Токвил, А. (2002). *О демократији у Америци*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

### Интернет издања

<https://www.vesti.rs/CIA/Plan-Dalas-kao-svetska-zavera-protiv-Rusije-Srbije-i-drugih-istocnih-zemalja.html> [приступљено 31. 5. 2017]

<http://www.geopolitika.rs/index.php/sr/intervju/912-2017-01-31-13-18-22> [приступљено 25. 6. 2017]

<http://borbazaveru.info/content/view/7606/1/> [приступљено 15. 7. 2017]

<http://borbazaveru.info/content/view/4886/1/> [приступљено 15. 7. 2017]

[odnako.org](http://odnako.org) [Приступ: 20.062017]

---

RADICA M. NEDELJKOVIĆ

## ORTHODOXY AND GLOBALIZATION CHALLENGES: THE FUTURE OF ORTHODOX RELIGION IF THERE IS ONE?

### SUMMARY

The problem of the survival of the Orthodox people in a “world of robotics” is an extremely urgent and important issue not only for the Orthodox peoples, but also for the fate of mankind in general. This fateful question expects a concrete and effective response. After the collapse of communism, the greatest enemy of the realization of the idea of the New World Order becomes a religion, especially the Orthodox one. What is it that bothers the creators of the New World Order so that they proclaimed Orthodoxy the greatest enemy? Basic (un)hidden agenda of the West has always been a “breakthrough to the East”. The intention was and still is to transform living spaces and historically Orthodox nation into an object of economic exploitation, and proud nations tied to its history and tradition into the working — consumer crowd. The establishment of the world dictatorship under globalisation, destruction of nation states and cultures, blending faith in the new religion on the foundations of occultism are the main features of post-Christian time in which we live. In this paper, we try to point out the processes of the great powers for the purpose of destruction of Orthodoxy and the Orthodox companies also try to answer the question — if there is any hope, where the salvation of the Orthodox nations lies. After the Second World War, the CIA chief Allen Dulles concludes: “One cannot win Orthodox nations by war”. We will give them false ideals and they will destroy themselves. From this deadly hug, for now, the Orthodox Russia has been saved, while the other Orthodox countries should follow this path.

**KEYWORDS:** Orthodoxy, globalization, Russia, the West, the New World Order.

НАДА Г. НОВАКОВИЋ<sup>1</sup>  
Институт друштвених наука, Београд

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И РАДНИЧКИ ШТРАЈКОВИ И ПРОТЕСТИ ПРОТИВ ИЗМЕНА ЗАКОНА О РАДУ У СРБИЈИ И РЕГИОНУ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** Рад је посвећен анализи најважнијих карактеристика социјалних протеста против измена закона о раду у контексту процеса глобализације. У првом плану је социолошка анализа карактеристика неолибералне глобализације и транзиције друштва у Србији и региону и њихових последица по социјалну и економску структуру друштва. Истражују се најважније карактеристике субјеката транзиције и глобализације, њихове динамике и најважнијих последица. Основна хипотеза је: на примеру измена радног законодавства можемо сагледати најважније карактеристике флексибилизације радних односа и тржишта рада у неолибералној глобализацији. Закон о раду је један од најважнијих системских закона, који битно утиче на положај запосленог и незапосленог становништва. У својој суштини измене закона о раду доносе већу експлоатацију, конкуренцију и сиромаштво запослених радника. Однос према изменама закона о раду у региону је сличан, а исти су и актери центра капиталистичког система који то намећу. Аутор се бави карактеристикама синдикалне сцене у Србији и региону и улогом синдиката у организовању отпора према изменама закона о раду. Има и описа других облика протеста против политичких елита, које су трансмисија наметнутих одлука из капиталистичког центра. Ту је и листа најважнијих економских и социјалних права радника која се укидају. У најкраћим цртама се истражују облици отпора радника, динамика сукоба, степен солидарности, однос јавности и власти према штрајкачима и учесницима јавних протеста и најважније последице по запослене у приватном и јавном сектору. На крају, отпор радника против даље флексибилизације радног законодавства у Србији пореди се са штрајковима и протестима запослених и грађана у бившим републикама Југославије и у Европи.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** закон о раду, штрајк, неолиберална глобализација, синдикати, експлоатација.

---

---

<sup>1</sup> novakovic.nada@gmail.com

<sup>2</sup> Текст је резултат рада на пројекту „Структурне, друштвене и историјске промене српског друштва у контексту европских интеграција и глобализације“ (бр. 179039), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије, 2011–2017.

## УВОД

Најаве измена ЗОР-а и њихово усвајање у Србији и региону трајале су од 2012. до 2014. године. Њихова суштина и садржај су у највећој мери исти: флексибилизација радних односа, губитак већ стечених економских и социјалних права из радног односа и раст конкуренције и експлоатације запослене радне снаге. Ово значи даље повлачење државе из сфере уређивања радних односа и вођења социјалне политике, а у корист послодаваца (капиталиста). Измене Закона су декларативно рађене у име европеизације закона и друштва, а стварно су многе од њих супротне нормама и пракси најразвијенијих чланица ЕУ.<sup>3</sup> Предмет социолошке анализе јесу најважније измене ЗОР-а у Србији и региону у контексту глобализације и кризе западног (неолибералног) капитализма. У раду се доказује теза да су главни добитници измена Закона о раду капиталисти, а највећи губитници радници и остали најамни слојеви. Основна претпоставка је да се на примеру измена Закона о раду могу сагледати и односи моћи између владајуће капиталистичке класе и најамне радничке класе.

Промене Закона о раду (2001. и 2005. године) у Србији, сасвим су у складу новом неолибералном политиком власти, највећим делом усмерене на заштиту интереса капиталиста. Доношење закона било је под снажним спољним притисцима. Закон је проглашен „реформским“, а то нису могле да спрече ни демонстрације СССС (Михајловић, 2003, стр. А5). Потпредседник владе Мирољуб Лабус је истицао тај реформски карактер закона „без обзира како је донет“. Од тада до 2012. године ММФ, Светска банка и представници бриселске администрације редовно су вршили притисак на власти да мења Закон о раду. Једно од објашњења је била потреба усклађивања норми са светским стандардима, а стварни разлози су били политички. Реч је о уцењивању страних зајмодаваца да се постојеће законодавство даље либерализује и дерегулише. Представници МОР-а су се често приклањали наметнутим решењима, а у корист капитала. На тај начин нису благовремено указивали на кршење потписаних конвенција МОР-а како о синдикалном организовању, тако и о правима радника у вези с радним временом, колективним преговарањем, правом на зараду, лечење, плаћено одсуство и сл. Штавише, у централама МОР-а и Европској комисији могло се чути мишљење да је предложени и усвојени ЗОР у складу с међународним стандардима. Ово демантују и сами у времену после усвајања закона, кроз процес усвајања поглавља (бр. 2 и 19, на пример) у процесу приступања ЕУ. Под притиском ЕК најављују се нове промене закона, а на штету већине радника.

---

<sup>3</sup> Немачка, на пример, уопште нема један закон који регулише радне односе. Нема ни стриктне одредбе о репрезентативности синдиката. У њој се агенције за привремено запошљавање баве обуком и помоћи старијим радницима. Нема већих разлика у висини зарада радника на одређено и неодређено радно време. Развијен је систем колективног преговарања, а плаћен је рад у сменама, ноћу, празницима и прековремени рад. Постоје радни судови и материјална и правна заштита радника приликом добијања отказа или у случају пропадања предузећа. Све су то права која су умањена или брисана у ЗОР-у Србије и региона.

## СУБЈЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ У СРБИЈИ И РЕГИОНУ

*Транзиција* је термин који се најчешће употребљава да означи прелазак друштва из једног система у други. Кад је реч о друштвима насталим распадом реалсоцијализма, најчешће се сматра да се она развијају у правцу капитализма и свега што он подразумева (доминација приватне својине и приватне иницијативе, тржишна економија, вишестраначки парламентарни систем, демократија и правна држава, одвојеност економског и политичког система и сл.)<sup>4</sup>. Поједностављено се почетак транзиције тих друштава везује за 1990. годину, а занемарују чињенице да су у тим земљама процеси јачања приватне својине отпочели много раније (посебно у Мађарској и Југославији). Земље настале распадом Југославије имале су своју посебност у томе што је процес растакања друштвене својине текао од средине 60-их година, а убрзао се почетком 90-их. Током четврт века транзиције оне су се трансформисале у друштва на периферији система капиталистичке привреде. Према оцени Марије Обрадовић:

„Крајем 1989. године у Југославији колективно власништво је чинило преко 90% вредности капитала, а укупни друштвени капитал процењен је на 250 милијарди долара, док је штетња износила 13 милијарди долара, тј. нешто око 5% укупног друштвеног капитала“ (Obradović, 2016, стр. 41).

Слични су и модели приватизације (изузев Словеније), са снажним утицајем спољних фактора. Настала је нова домаћака питалистичка класа, која је системски упућена на светску капиталистичку класу. Концепт привредног развоја заснован на либерализму довео је и до промена социјалне структуре. Стари средњи слојеви (градски приватници и сељаци) доживели су промене. Први су побољшали свој положај, а други масовно сиромашили. Нови средњи слојеви, немануелне професије и службеници су сиромашили, али не и нестали. Танак подслој је захваљујући знању и вештинама унапредио свој друштвени положај. Најдрастичније промене, падање на лествици материјалног пожаја, моћи и угледа, десиле су се у радничкој класи, која је највећи губитник транзиције.

Темпо формирања нових класа зависио је од бројних фактора, а највећим делом од начина настајања нових држава. Изразите су сличности у том смислу између промена у структури друштва у Хрватској, Србији и Босни и Херцеговини, на чијим просторима су се водили грађански ратови. У бившим републикама које су се осамостаљивале без ратних догађања, услови за друштвеноекономски развој били су повољнији. Словенија је након сецесије од Југославије (25. јуна 1991. године) имала „мали прљави рат“. Трајао је 10 дана, између словеначке територијалне одбране и ЈНА, а завршио се поразом ЈНА (Nikolić, 2011, стр. 9–34). Две деценије после осамостаљења, БДП по становнику био је 30. у свету, а достигао је 86% просека ЕУ. Све остале

---

<sup>4</sup> Вера Вратуша је навела списак монографија домаћих аутора о транзицији, те нагласила да међу економистима преовладавају аутори који се залажу за неолиберални концепт транзиције (Вратуша, 2012, стр. 17–22).

бивше републике су по свим кључним мерилима развоја још увек далеко од нивоа пре 1990. године.

*Капиталистичка класа* у Србији и региону настајала је из различитих извора. Најважнији је била друштвена својина, која је бројним (не)легалним средствима приграбљена, опљачкана и приватизована. Прелазак у нову капиталистичку класу био је омогућен и онима који су поседовали класичну приватну својину, али и ратним профитерима и учесницима сиве економије. Релативно мали број припадника капиталистичке класе на тај положај стигао је захваљујући знању, раду, штедљивости и предузетничким способностима. Највећи део капиталистичке класе, у односу на друге земље у транзицији у Централној и Источној Европи, настао је од некадашње номенклатуре. Према социолошким истраживањима власника већих предузећа (са 30 и више запослених), две трећине је водило порекло из номенклатуре (Lazić, 2011, стр. 46). То је далеко већи проценат него у другим земљама у транзицији. Настала су друштва на полупериферији светског система капиталистичке привреде. Њихово место у глобалној подели рада, а пре свега у расподели економске моћи, одредио је и карактер владајуће класе. То је *компрадорска буржоазија*, Она нема интереса да развија домаћу индустрију, штити виталне економске, културне и политичке интересе друштва (Вратуша, 2012, стр. 234–236). Она не штити домаћу радну снагу од глобалних процеса, од којих је један флексибилизација тржишта рада и радних односа. Њен опстанак зависи од светске капиталистичке класе, којој продаје, поклања и уступа националне ресурсе, а домаћем становништву скупо продаје страну робу.

*Приватизација* је процес којим је из темеља измењена социјална и економска структура друштва. У већини новонасталих држава примењен је концепт „шок приватизације“, док је у Словенији обављена „постепена“ транзиција и комбиновани модел централизоване и инсајдерске приватизације (Mencinger, 2006, стр. 65–81). Након сецесије од Југославије, отпор наметању неолибералог развоја и дерегулацији био је снажнији и дужи него после уласка у ЕУ. Дошло је до стапања интереса националне и компрадорске фракције буржоазије (Bembič, 2015, стр. 173). Најважније последице приватизације друштвене својине јесу масован губитак радних места, пропадање великих градова – индустријских центара, раст друштвених неједнакости и сиромаштва радника и осталих грађана (Новаковић, 2016, стр. 749).<sup>5</sup> Деиндустријализацијом је уништена материјална основа опстанка радничке класе. Она је највећи, најмасовнији губитник транзиције друштва. Све је то учињено у интересу крупног светског капитала. Капитал се најчешће улаже у финансијски сектор, сектор услуга и делатности у којима се најбрже обрне и

<sup>5</sup> О последицама приватизације у Србији написани су бројни радови. Међу њима вреди поменути: Драшковић, Б. (ред.) (2010). *Крај приватизације: последице по економски развој и незапосленост у Србији*. Београд: ИЕН, ББА, СССР; Савић, Љ. (2009). Српска индустрија за двадесет први век. *Индустрија*, 1: 1–17; Савић, Љ. (2014). Нова стратегија индустријализације као основа брзог опоравка Србије, у Б. Драшковић (ред.) *Деиндустријализација у Србији: могућности ревитализације индустријског сектора* (стр. 46–60). Београд: Институт економских наука – Београдска банкарска академија – Факултет за банкарство, осигурање и финансије; Ковачевић, М. (2010). Узроци дубоке економске кризе у Србији. *Школа бизниса*, 3: 1–14.



доноси високе профитне стопе. Често се то чини да се осваја тржиште, уништавају конкуренцију и домаћа производња, без обзира на штете нанете људима и природној средини.

Најмоћнију класу у свету различито означавају, од светске владајуће класе, до транснационалне буржоазије. Према Вери Вратуши:

„Светска владајућа класа обухвата припаднике финансијске олигархије већинских власника контролних пакета деоница транснационалног корпоративног и финансијског капитала са седиштем у државама центра система светске капиталистичке привреде“ (Вратуша, 2013, стр. 217).

За Јована Душанића реч је о транснационалној буржоазији, „која није укореењена у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – светску олигархију, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на праведност, достојанство, социјалну одговорност и слично“ (Душанић, 2016, стр. 37). Њена идеологија је неолиберализам, а свој утицај намеће и преко Међународног монетарног фонда, Светске банке, Светске трговинске организације, Међународне организације рада и Уједињених нација. Ту је и НАТО, као и потенцијална и стварна наметања интереса транснационалне буржоазије. У структури најважнијих органа одлучивања МОР-а доминирају представници послодаваца, тј. најмоћнијих мултинационалних компанија. Уједињене нације су финансијски, али и политички, зависне од најбогатијих држава света. Под њиховим притиском УН је дозволила да мултинационалне компаније не поштују национална законодавства (о заштити природне средине, на пример), а много пута су „зажмуриле“ на кршење основних међународних и националних права од стране најразвијенијих капиталистичких држава. Поменуће институције су одлучујуће утицале на избор привредног и друштвеног модела транзиције и приватизације у Србији и региону.

Нов концепт економске стабилизације, у чијој је основи Вашингтонски консензус, настао је 1990. године. Формулисао га је Џон Вилијамсон (Williamson, 1990). Главна порука гласила је: „Либерализујте што више можете, приватизујте што брже и будите чврсти у фискалној и монетарној политици.“ Овај концепт неолибералног развоја привреде прихватиле су најразвијеније капиталистичке земље, осим Кине и Индије. Претпоставке за његов настанак налазе се у радовима Милтона Фридмана (Milton Friedman) и Фридриха Хајека (Friedrich Hayek). Вашингтонски консензус проширен је 2004. године, али му је суштина остала иста (Rodrik, 2008). То је либерализација тржишта роба, свеопшта приватизација, макроекономска стабилност (цена и валутног курса) и дерегулација. Она подразумева повлачење државе из регулисања економског живота, свемоћ тржишта и смањење „државе благостања“. У области индустријских односа намећу се флексибилни облици рада, како у земљама центра, тако и периферије капиталистичког система (Новаковић, 2014, стр. 29; Dokmanović, 2002).

Процеси економске глобализације, а она је само једна димензија глобализације, последње три деценије су се убрзали, захваљујући већој либерализацији, дерегулацији и предностима које доноси модерна (ИТ) технологија. Могућности производње, експлоатације најамне радне снаге



и стварања профита значајно су се увећале у односу на раније стадијуме развоја капитализма. Поред старих облика и техника експлоатације радника (већим интензивирањем рада и продужењем радног времена), нови економски субјекти (МНК) користе и нове начине да остваре већи профит. Притисак на државе да доносе законе и створе услове за снижење надница је општа појава, а последица је све већа несигурност радника и угрожавање већ достигнутих права (Новаковић, 2013а, 59). На глобалном плану дошло је до све отворенијег сукоба са синдикатима, тако да су синдикати прибегавали штрајковима и демонстрацијама. Међу најважнијим економским и социјалним правима синдикати су бранили права на: осмочасовно радно време, тридесетпеточасовну радну недељу, плаћен годишњи одмор и време боловања, синдикално организовање и штрајк, рад с пуним радним временом и на неодређено време, сигурну зараду од које може да се достојанствено живи, образовање и усавршавање током рада, материјалну помоћ у случају губитка посла, безбедан рад, једнаке услове рада и зарада за раднике на одређено време с онима који су запослени на неодређено време и друга (Новаковић, 2015, стр. 93–97).

Успех отпора радника и службеника зависио је, поред осталог, и од снаге синдикалног покрета. У Француској се штрајковало масовно и често од 2005. до данас. Иако је синдикална организованост запослених свега 8% (Bernasiah, 2014, стр. 1), синдикати су се успешно удруживали с другим грађанским протестима. Пет година су одлагали усвајање промена закона на штету радника, али је владајућа класа наметнула рестриктивне одредбе закона о раду. Француска је земља у којој је развијена грађанска солидарност. Највећи штрајкови и демонстрације широм Француске догодили су се у мају 2016. године. Против усвајања новог закона о раду устали су радници, службеници, особље у нуклеаркама, на аеродромима, па и полиција (Blic, 2016). Било је великих сукоба, у којима је било много насиља од стране демонстраната и полиције. Полиција је употребила пендреке, сузавце, пребијања и хапшења демонстраната. На улицама Париза 15. маја било је 50.000 демонстраната, а 26. маја у 174 града протестовало је 300.000 људи. Били су против укидања тридесетпеточасовне радне недеље, лакшег отпуштања, мањег плаћања прековременог рада (Vreme, 2016). Па ипак, власт је донела нови ЗОР (15. 5. 2016). Његове даље промене настављене су и током 2017. године (Telegraf, 2017).

Сасвим другачије су прилике на југу ЕУ, на пример у Грчкој. Број генералних штрајкова поводом мера штедње, али и измена радног законодавства, још је већи. Тамо постоје солидарне две синдикалне централе, али је успех тих штрајкова и протеста био готово никакав. Неки од узрока су у снази синдикалног покрета. Други су много важнији, а односе се на место Грчке у расподели економске и политичке моћи у ЕУ. По томе је она најзадуженија, под снажним притисцима „Тројке“ (ММФ, ЕК, ЕЦБ) да измени законе о раду и пензијама, приватизује јавна предузећа, а настави задуживање под још неповољнијим условима.

## КАРАКТЕРИСТИКЕ РАДНИЧКИХ ШТРАЈКОВА И ПРОТЕСТА ПРОТИВ ИЗМЕНА ЗАКОНА О РАДУ

Компаративна анализа синдикалне сцене у Србији и региону указује на сличности и разлике у положају синдиката у друштву. У свим случајевима плурализација синдикалне сцене представљала је прекид с дотадашњом праксом, у којој је постојао само један синдикат, који је само једна од друштвенополитичких организација чија је улога трансмисија моћи партијских и државних органа. Настајали су нови облици синдикалног организовања, бројни синдикати међу којима је постојала конкуренција за чланство и место у друштву. Али то није било довољно за успех у борби за заштиту већ достигнутих економских и социјалних права радника. Готово да је свуда изостала нова стратегија деловања синдиката, примерена измењеним условима. Синдикати су се слично понашали поводом измена и допуна ЗОР-а. То је последица чињенице да су исти налогодавци (ММФ, ЕК, Светска банка, МОР, бриселска администрација), али и слични домаћи извршиоци тих процеса.

*Опадање синдикално организованог радника* је општи тренд и у чланицама ЕУ, али мање интензиван него у земљама у транзицији. У овим другима је томе највише допринела приватизација. У Србији је током прве деценије транзиције приватизација била успорена у односу на земље у региону. Проценат запослених у синдикатима 2000. године био је 50%, а 2010. свега 30%. Што су се више убрзавале транзиција и приватизација, опадао је број синдикално организованог радника, а опадао је и углед синдиката у очима чланства и грађана (Stojiljković, 2010, стр. 35).

У приватним предузећима скоро да и нема синдиката. У приватизованим су реткост, али и тада сукобљени и немоћни. Смањивање броја запослених доводи само по себи и до мањег синдикалног чланства. Услови деловања су све неповољнији, посебно након измена ЗОР-а. Крше се и основна синдикална права, тако да синдикати немају увид у пословање, али ни у намере послодавца о отпуштању радника. Они немају ни увид у купопродајни уговор, а закон им онемогућава и колективно преговарање. О приватизацији предузећа после 2001. године одлучује Агенција за приватизацију (члан 5, члан 41. став 2)<sup>6</sup>. Она продаје, бира купца, одређује услове продаје, врши надзор над спровођењем купопродајног уговора и понаша се као стварни власник капитала. Синдикати се консултују једино приликом креирања социјалног програма за вишак радника (Новаковић, 2013б, стр. 32). С променама радног и социјалног законодавства синдикати су, како у Србији, тако и у региону, били суочени више пута. Главни иницијатори тих промена били су исти: већ више пута поменуте међународне финансијске, политичке и војне институције, а домаћа власт је била извршилац тих налога.

---

<sup>6</sup> Агенција за приватизацију је главно тело које припрема, покреће, спроводи приватизацију (члан 5). У члану 41. став 2. наводи се да Агенција потписује уговор са купцем предузећа (Закон о приватизацији, „Службени гласник РС“, бр. 38/01, 18/03, 45/05, 23/07, 30/10, 93/12 и 119/12).

У последњим изменама и допунама ЗОР-а у региону најважније су биле „реформе“ радних односа у смислу њихове даље *флексибилизације*. То се конкретно изражавало преко укидања или измена већ достигнутих следећих економских права радника: дневно, недељно и месечно радно време; колективно преговарање и склапање колективних уговора; синдикално организовање и право на штрајк; плаћање прековременог, ноћног, сменског и рада недељом и државним празницима; утврђивање основице зарада и смањење за време годишњег одмора и боловања; плаћање накнада за радно искуство и минули рад; безбедност на раду; атипични облици рада и накнада за то (рад код куће, на одређено време, с непуним радним временом, ван просторија послодавца, по уговору о делу или ауторском хонорару) и друга. Садржај понуђених решења је сличан у многим случајевима.<sup>7</sup>

Закон о раду прописује да се свака синдикална организација региструје у ресорном министарству, уз велика дискрециона права министра, па број синдиката (26.000) често користе и послодавци и власт као аргумент против синдиката (Новаковић, 2013а, стр. 29). На тај начин крше се и Конвенције 87 и 98 МОР-а. Тако нечег нема у развијеним чланицама ЕУ. Та уситњеност синдикалне сцене олакшава послодавцима да наметну своје интересе радницима. У Србији постоји неколико већих синдикалних централа, од којих су репрезентативне УГС „Независност“ и Савез самосталних синдиката Србије. Често им репрезентативност оспоравају Асоцијација слободних и независних синдиката и Конфедерација слободних синдиката. Несолдарност међу њима испољена је и приликом покретања штрајкова и протеста због измена и допуна ЗОР-а.

У Хрватској има пет синдикалних централа, а у свим синдикатима учлањено је 34% запослених радника и службеника. Степен синдикалне организованости највећи је у јавном сектору (око 70%), а четири пута мањи у приватном сектору (Bolldorf, 2014, стр. 247, 250). Током грађанског рата синдикати су се одрекли штрајкова, па је талас радничких штрајкова уследио после тога. Синдикалне централе су углавном биле солидарне, о чему сведочи и то да су заједно са студентима и грађанима организовале јавни протест против приватизације „Петрокемије“ из Кутине. У протесту је учествовало чак 10.000 људи, док у самом месту живи свега 25.000 (Pavlović, 2014, стр. 243). Међу највеће успехе хрватских синдиката убраја се и то што су синдикалне централе за само две недеље (2012. године) скупиле 717.000 потписа грађана за референдум против измена ЗОР-а (Pavlović 2014, 237). Како је влада повукла предлог Закона из процедуре синдикати су своју енергију усмерили против нове офанзиве домаће и светске капиталистичке класе, а која је уследила током наредне две године. У фебруару 2014. године свих 5 синдикалних

---

<sup>7</sup> Дефиниције радног времена у хрватском и српском ЗОР-у су сличне. Члан 60. „Радно вријеме је вријеме у којем је радник обавезан да обавља послове, односно у којем је спреман (расположив) обављати послове према упутима послодавца, на мјесту гдје се његови послови обављају, или друом мјесту које одреди послодавац“ (Закон о раду, NN 93/2014, број док. 1872, Hrvatski sabor, 30. 7. 2014). У члану 50 пише: „Радно време је временски период коме је запослени дужан, односно расположив да обавља послове према налозима послодавца, на месту где се послови обављају, у складу са законом“ (Закон о раду, „Службени гласник РС“, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13 и 75/14).

центра, када је влада упутила предлог ЗОР-а у скупштину, запретило је „рушењем власти“ (Tanjug 2014). Влада је у јулу 2014. године усвојила скоро идентичан садржај предлога ЗОР-а који је раније повукла из процедуре.

У Словенији је јак синдикални покрет водио порекло из социјалистичког система. Постоје две синдикалне центре. Оне су биле релативно солидарне и допринеле су да у првих петнаест година транзиције не буде примењена „шок приватизација“. Већа синдикална централа (Савез слободних синдиката Словеније) је имала активног учешћа у приватизацији (инсајдерској и масовној), а успорила је и наметање неолибералне идеологије развоја све до 2004. Године (Mencinger 2015, 65–71). Тада је Словенија ушла у ЕУ, а хомогенизовала се национална и компрадорска фракција буржоазије. Посебан успех синдикати су остварили масовним референдумом против тзв. малог рада за незапослене и студенте (април 2011. године), а после тога и протестима и штрајковима против измена закона о пензијама. Крајем 2012. и почетком 2013. године су месецима организовани „народни устанци“, у којима су учествовали радници, пензионери, грађани и студенти. Били су усмерени против политике штедње, губитка економских права, реформе образовања и корупције (Krašovec 2012, RTS, 2013). Том приликом синдикати су били сложни са студентима, пензионерима и другим грађанима. Поводом измена ЗОР-а у Словенији је притисак синдиката ипак делимично уродио плодом. Закон је прецизирао повремене послове, рад ван просторија послодавца, сезонски рад, изједначио права запослених на одређено и неодређено време и више прецизирао услове под којима радник добија отказ.<sup>8</sup>

Овде издвајамо неке од најзначајнијих синдикалних акција током 2013. и 2014. године. Крајем 2013. године у Београду је Српски синдикални фронт (у којем су Конфедерација слободних синдиката, Асоцијација слободних и независних синдиката, Удружени синдикати „Слога“, Индустијски синдикат и Удружење синдиката пензионера Србије) протествовао против предлога закона о раду и Закона остечају. Захтев је био да се они повуку из процедуре усвајања (Blic 2013). Све је почело под слоганом „Радник није роб!“, а окупило се 10.000 људи. Завршило се мирном предајом захтева организатора протеста ресорном министарству. Током следеће године организовани су штрајкови и протести против измена Закона о раду у другим градовима (Зрењанину, Крагујевцу, Нишу). Синдикати су захтевали одустајање од тих закона, а потом коректну сарадњу на формулисању измена Закона свих „социјалних партнера“. Две репрезентативне центре су у тим преговорима са властима учествовале у више наврата. Ту улогу оспоравали су им АСНС и КСС. Што је више растао притисак од стране ММФ-а, а истицао рок за склапање споразума с њим о новим кредитима, то је власт вршила већи притисак на синди-

<sup>8</sup> Словеначки закон о раду је послужио као модел за израду хрватског, а он је сличан српском. Најважније разлике међу њима односе се на дужину уговора на одређено време, права радника који тако раде, отпремнине за случај остајања без посла, време застаривања потраживања од послодавца и сл. Словенци су успели да радници на одређено време имају и регрес као и запосли на неодређено (члан 65), застаривање потраживања је пет година (члан 202), док је у Србији и Хрватској година. Постоји посебна скала по годинама стажа за висину отпремнина, док је у Србији трећину основне зараде итд. (Zakon o deonih razmerjih, Uredni list RS, št. 21/2013, 13. 3. 2013).

кате да прихвате предложене измене ЗОР-а. Синдикати су више претили генералним штрајком, вишедневним блокадама саобраћаја, радикалнијим синдикалним протестима, него што су имали снаге да макар део претњи стварно остваре. Занимљиво је да су поменуте две највеће синдикалне централе у Србији током те године биле доста солидарне. Ујединио их је и спољни фактор – постали су посматрачи на конференцијама на којима чланови владе извештавају о току преговарања о појединим поглављима за приступање у ЕУ.

У првој половини 2014. године у Србији је настављена офанзива извршне власти и послодаваца да се што пре усвоје измене и допуне Закона о раду. Незадовољни синдикалци су протестовали због најављене брзине, изостајања јавне расправе, заобилажења њих као представника радника и због хитног усвајања Закона о раду. Тражили су оставку ресорног министра, прекидали учешће у радним групама са властима, да би на крају узалудно најављивали генерални штрајк. Нису успели озбиљније да промене наметнута решења, да се предлог закона повуче из процедуре усвајања, па ни то да се штрајковима и блокадама саобраћаја поништи „нови“ Закон о раду (Blic, 2014). Испред њих се испречила моћ извршне и законодавне власти, иза које је стајао најјачи играч – ММФ. Још је мање успеха имала иницијатива СССС да после усвајања ЗОР-а прикупља потписе грађана за референдум којим би се поништио ЗОР. Број учесника штрајкова и протеста није презио цифру од 10.000. Органи јавног реда нису оштрије реаговали, јер су протести најчешће били мирни, обично пред парламентом Србије и испред ресорних министарстава. Отпор синдиката Србије био је слаб, а накнадна анализа ефеката промена Закона о раду доказала је да он није допринео већој запослености (Reljanović, 2016, стр. 29).<sup>9</sup>

У Босни и Херцеговини синдикати су се, поводом измена Закона о раду, на сличан начин понашали. Занимљиво је да су солидарни били синдикати из Републике Српске и Федерације БиХ. Измене Закона о раду су биле готово идентичне у оба ентитета. Организовани су штрајкови и протести, пре и током усвајања тих измена. Према доступним информацијама било је жешћих окршаја између штрајкача и полиције. Сукоби су се преносили и у државне институције. У РС је у дану усвајања измена ЗОР-а пред парламентом било неколико хиљада грађана, а лидерка Савеза синдиката РС на силу је изнета из те институције (Fena, 2015). Највећи протест, подржан и од синдиката РС, одржан је 30. јула 2015. године, испред Новог дома Федерације БиХ. Окупило се 15.000 грађана, али нису могли спречити усвајање ЗОР-а. Током протеста било је насиља, па и покушаја да се уђе у зграду парламента. Веће солидарности није могло бити, јер је приватизација окончана, а порасли сиромаштво и незапосленост. Није било нових синдиката и партија које би браниле аутентичне радничке интересе.

*Ефикасности радничких штрајкова и протеста* против измена Закона о раду у региону била је релативно ниска. На то су утицали како немоћ и несналажење синдикалних централа, тако и надмоћ капиталиста, државних, привредних и војних органа. Најјачи у свему био је међународни фактор, оличен у притисцима и решењима ММФ-а. То се јавно највише испољавало у

<sup>9</sup> У децембру 2014. године Влада Србије допустила је да CNN емитује пропагандни спот: „Улажите у Србију, где ћете добити висококвалификоване раднике са ниском ценом рада“.

време приближавања политичких избора и склапања нових споразума о задуживању конкретне земље. Највише што су синдикати понегде чинили била је корекција неких од наметнутих решења, али нису успели да одбаце усвајање измена ЗОР-а. Штрајкови и јавна окупљања радника и грађана само су привремено одгађали наметање неповољног радног законодавства, али су на крају окончани стварним поразом и синдиката и радника. То су били непосредни показатељи неуспеха синдикалних акција. Касније су се испољиле дугорочне последице неуспеха, а то је даље осипање угледа и чланства синдиката и наставак губљења других економских и социјалних права радника.

*Украјинко речено, ниска ефикасности радничких штрајкова и протеста поводом измена ЗОР-а структурно је и системски условљена.* Главни узроци неуспешности досадашњег деловања синдиката јесу у глобалној и домаћој структури моћи, природи светске и домаће владајуће класе, сажете у притиску зајмодаваца да дужници усвоје рестриктивна и све неповољнија законска решења у сфери рада и запошљавања, а на штету радника. Међу узроке треба уврстити и слабости синдиката и блискост њихових централа с политичким странкама, што се посебно види непосредно пре и после локалних и републичких избора. Све заједно има за последицу то да се нове измене ЗОР-а могу наметати брже и с мањим отпором радничких представника и радника изван синдиката.

## УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Измене Закона о раду које су усвојене 2014. и 2015. године у Србији, региону и шире, представљају наставак даље глобализације и флексибилизације радних односа. Измене су изразито антирадничке и корак назад у односу на већ достигнуте стандарде и права од рада. Промене доносе губитак неких од најосновнијих економских и социјалних права радника, за која су се радници и синдикати борили деценијама. Међу њима се истичу: право на осмочасовни радни дан, право на плаћено боловање, годишњи одмор, уређивање радних односа и преговарање о условима рада, право на зараду од које се може достојанствено (пре)живети. Број урушених права ће се даље повећати новим променама Закона. Све досадашње промене су заштитиле интересе послодаваца, а спроведене су на штету већине запослених и незапослених радника. Уместо обећаног привредног раста и веће запослености, наметнуте измене ЗОР-а имају за последицу лакше отпуштање, мање зараде, нижа синдикална и друга права и несигурност рада радника свих генерација. Посебно су наметнута решења усмерена против интереса старијих радника, жена, младих и инвалида рада. То су социјалне групе против којих је озаконена дискриминација, иако се доносиоци закона декларативно залажу против дискриминације.

Постоје велике сличности усвојених измена и допуна ЗОР-а у земљама насталим распадом Југославије. Један од разлога сличности измена јесте исти интерес оних који су измене наметнули, а пре свега финансијских, политичких и војних институција светске и домаће капиталистичке класе. Други разлог сличности измена на тлу бивше Југославије јесте чињеница да су на њему настала друштва полупериферије капиталистичког светског система, у којима је радна снага



истих квалификација далеко јефтинија него у центру система, а у којима постоје и највеће олакшице за (посебно стране) инвеститоре. Трећи разлог сличности поменутих измена ЗОР, мада не и последњи, јесте размрвљена синдикална и партијска сцена, на којој нема јаких и аутентичних радничких синдиката и партија. Сви поменути фактори су допринели да су усвојене измене ЗОР-а супротне интересима радника, а да је истовремено олакшан пут за доношење још рестриктивнијих решења на штету већине радника у будућности. У свим досадашњим случајевима покретања измена ЗОР-а власти су измене правдале потребом за реформама привреде и друштва, пораста производње и запослености и европским интеграцијама. Што је земља неразвијенија, сиромашнија и задуженија, успех капиталиста у повећању експлоатације радника је већи, а губитак постојећих права радника бржи.

Поређење ефикасности радничких штрајкова и протеста поводом измена и допуна ЗОР-а у региону са онима у ЕУ и свету намеће закључак да су раднички штрајкови и протести мање ефикасни у региону. Они су мање масовни, мање повезани са другим протестима грађана и ређе су били организовани него у ЕУ и свету. Стога су и усвојена решења још неповољнија по раднике него у развијеним чланицама ЕУ. Синдикати су показали своју немоћ у односу на капиталисте и државу, али и одсуство адекватне стратегије деловања у новим условима. Они нису успели да одбране основна права из радног односа, која су на почетку транзиције тек почела да се урушавају. Последњим изменама ЗОР-а та права су драстично смањена, а многа и укинута. Након тога наставила се офанзива домаћег и светског капитала против рада, тј. да се убрзано укидају и друга права радника. Значајнијих отпора глобалном капиталу од стране удружених синдиката и радника нема на регионалном и европском нивоу. Тако нечега неће још дуго бити, судећи по постојећем стању, у Србији, на простору бивше Југославије и у Европи. Потреба за светски организованим отпором капиталу постоји, али не и услови и социјални субјекти да се такав отпор оствари.

## ЛИТЕРАТУРА

- Bembič, B. (2015). Odnosi snaga u slovenskoj tranziciji i organizacije radničke klase, *3k: kapital, klasa, kritika*, br. 2:161–191.
- Bernaicak, M., Gumbrel-McCormick R., Hyman, R. (2014). *Trade Union in Europe – Innovative Response to Hard Times*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Blic (2014). Protesti sindikata zbog Zakona o radu od utorka, 13 jula. Доступно на: [www.blic.rs/vesti/drustvo/protesti-sindikata-zbog-zakona-o-radu-od-utorka/3h70gz4](http://www.blic.rs/vesti/drustvo/protesti-sindikata-zbog-zakona-o-radu-od-utorka/3h70gz4)
- Blic (2016, 15. maj). Francuska na nogama: Protesti protiv Zakona o radu, protestuje i policija. Доступно на: [www.blic.rs/vesti/svet/francuska-na-nogama...zakona-o-radu-protestuje-i/t1vfy89](http://www.blic.rs/vesti/svet/francuska-na-nogama...zakona-o-radu-protestuje-i/t1vfy89)
- Blic (2015, 30. jun). Parlament BiH usvojio Zakon o radu, sindikat odustao od protesta. Доступно на: [www.blic.rs/.../parlament-bih-usvojio-zakon-o-radu-sindikat-odustao-od-protesta/h46](http://www.blic.rs/.../parlament-bih-usvojio-zakon-o-radu-sindikat-odustao-od-protesta/h46)
- Blic (2013, 10. децембар). Srpski sindikalni front protiv zakona o radu i stečaju. Доступно на: <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/srpski-sindikalni-front-protiv-zakona-o-radu-i-stecaju/bvbkzq3>



Bolldorf, H. (2014). Sindikati, socijalna moć i socijalni pokreti u Hrvatskoj, у *Dva desetljeća poslije kraja socijalizma, zbornik radova* (стр. 193–202). Zagreb: Centar za radničke studije.

Вратуша, В. (2012). *Транзиција – одакле и куда? Први гео*. Београд: Чигоја штампа – Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

Vreme (2016, 2. јун). Европа – slabljenje uticaja sindikata: Ljutiti marš, br. 1326. Доступно на: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1400314&print=yes>

Dokmanović, M. (2002). *New World Order – uticaj globalizacije na ekonomska i socijalna prava žena*. Subotica: Ženski centar za demokratiju i ljudska prava.

Душанић, Б. Ј. (2016). *Економија постмодерне*. Универзитет у Бањалуци, Економски факултет.

Krašovec, P. (2012). Razvoj i potencijali ustanka u Sloveniji, CPE. Доступно на: <http://sindikalizam.org/wp-content/uploads/2014/09/Kra%C5%A1ovec-Primo%C5%BE.-2012.-Razvoj-i-potencijali-ustanka-u-Sloveniji.-CPE.pdf>

Lazić, M. (2011). Postsocijalistička transformacija u Srbiji: društveni akteri i društvene promene, у S. Mihailović (prir.). *Dometi tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu* (стр. 41–52). Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.

Mencinger, J. (2015). Privatization in Slovenia. *Slovenian Law Review*, 3: 65–81.

Михајловић, Д. (2003). Сукоб с полицијом, *Политика*, 31. октобар.

Nikolić, K. (2011). Rat u Sloveniji 1991. *Istorija XX veka*, god. XXIX, br. 2: 9–35.

Новаковић, Н. (2013а). Штрајкови, синдикати и приватизација у Србији. *Социолошки преглед*, вол. 47, бр. 1: 23–52.

Новаковић, Н. (2013б). Глобализација, национална држава и радна снага. *Национални интерес*, год. X, вол. 18, бр. 33: 59–80.

Новаковић, Н. (2015). Криза, штрајкови и протести грађана. *Национални интерес*, год. XI, вол. 22, бр. 1: 89–112.

Новаковић, Н. (2016). Деиндустријализација и радничка класа Србије. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, год. 47, бр. 159–160 (2016): 735–753.

Obradović, M. (2016). *Hronika tranzicijskog groblja. Privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989–2012*. Beograd: Nova srpska politička misao.

Pavlović, P. (2011). Radnički otpor u Hrvatskoj: iskustva i zadaci у Ž. Popović, Z. Gajić, (prir.). *Kroz tranziciju – prilog teoriji privatizacije* (стр. 235–248). Novi Sad: AKO.

Rodrik, D. (2008). Zbogom Vašingtonskom konsenzusu, zdravo Vašingtonskoj pometnji? *Panoecomicus*, ol. 55. No. 2

Reljanović, M., Ružić, B. i Petrović, A. (2016). *Analiza efekata primene izmena i dopuna Zakona o radu*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju.

RTS (2013), Ljubljanu blokirali demonstranti, 08. februar. Преузето са: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1262904/Miting+i+kontramiting+u+Ljubljani.html>

Tanjug (2014), Hrvatska: Sindikati zaprijetili rušenjem vlasti, 26 februar. Доступно на: <http://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest/hrvatska-sindikati-zaprijetili-rusenjem-vlasti-107139>

Telegraf (2017). Slede bučniji i nasilniji protesti u Francuskoj: Makron potpisao dekrete o reformi zakona o radu, 22 septembar. Доступно на: [www.telegraf.rs/.../2897965-slede-bucniji-i-nasilniji-protesti-u-francuskoj-pariz-ce-te](http://www.telegraf.rs/.../2897965-slede-bucniji-i-nasilniji-protesti-u-francuskoj-pariz-ce-te)

Fena (2015). Mišić: Sindikat naprotestima u vrijeme usvajanja novog Zakona o radu u RS, 30. jul 2015. Доступно на: <http://avaz.ba/vijesti/211359/misic-sindikat-na-protestima-u-vrijeme-usvajanja-novog-zakona-o-radu-u-rs>

Stojiljković, Z. (2010). Stanje socijalnog dijaloga u Srbiji - razlozi (pre)skromnog dosadašnjeg učinka, у: Z. Stojiljković i S. Mihailović (prir.). *Stanje socijalnog dijaloga u Srbiji posle dvadeset godina tranzicije* (7-40). Beograd: Swiss Labour Assistance.

---

NADA G. NOVAKOVIĆ

## GLOBALIZATION AND WORKERS' STRIKES AND PROTESTS AGAINST THE CHANGES OF LABOUR LAW IN SERBIA AND THE WIDER REGION

### SUMMARY

The paper is devoted to the analysis of the most important characteristics of social protest against the amendment of labour laws in the context of globalization. In the foreground, there is a sociological analysis of the characteristics of neoliberal globalization and social transition in Serbia and the region and their consequences for the social and economic structure of society. It examines the most important characteristics of the subjects of transition and globalization, their dynamics, and the most important results. The basic hypothesis is: the features of flexibility of labour relations and labour markets in neoliberal globalization can be best observed on the example of the amendments of labour legislation. The Labour Law is one of the most important laws, which significantly affects the position of the employed and unemployed population. In essence, the changes of labour laws bring greater exploitation, competition and poverty of employed workers. Relationship to the amendments of the Law on Labour in the region is similar, while the actors of the centre of the capitalist system, who impose them, are the same as well. The author deals with the characteristics of the union scene in Serbia and the region and the role of trade unions in organizing resistance to the changes of the labour law. There are also descriptions of other forms of protest against political elites, which are transmissions of the imposed decisions from the capitalist centre. There is also a list of the most important economic and social rights of workers which are being abolished. In brief, the forms of resistance of workers, the dynamics of the conflict, the degree of solidarity attitude of the public and the authorities towards strikes and protests are investigated, as well as the most important consequences for employees in private and public sectors. In the end, the resistance of the workers against the continued flexibility of labour legislation in Serbia is compared to the strikes and protests from employees and citizens in the region of the former Yugoslavia and in Europe.

**KEYWORDS:** labour law, strike, globalization, trade unions, transition.

ЖАРКО В. ОБРАДОВИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

## КОСОВСКИ ЗАМРЗНУТИ КОНФЛИКТ<sup>2</sup> – Од локалног до глобалног и натраг – (хронологија дешавања)

---

**САЖЕТАК:** Догађаји на Косову и Метохији, јужној покрајини Републике Србије, и око ње, који су се десили у протекле скоро три деценије и који још увек трају, показују како једно са становишта државе унутрашње питање, и са становишта простора локално – питање положаја и права припадника албанске мањине, може добити глобалну димензију, постати предмет интереса и „решавања“ водећих држава света, али и пример различитог тумачења, како од стране мањинских заједница широм света, тако и држава чланица Организације уједињених нација (ОУН).

Настојања Републике Србије да се ово питање реши унутар државних институција игнорисана су од стране припадника албанске националне мањине стварањем паралелног система почетком деведесетих година прошлог века. Крајем исте деценије питање положаја припадника албанске мањине је уз подршку појединих западних земаља најпре било интернационализовано, а касније и тумачено као званичан разлог за бомбардовање Србије као дела Савезне Републике Југославије, током 1999, од стране чланица НАТО-а. „Кршење људских права Албанаца“ у Србији и „спречавање хумитарне катастрофе“ на простору Косова и Метохије НАТО је означио као званичан разлог за агресију на СР Југославију (Србију и Црну Гору) крајем марта 1999. године, и то без одобрења Савета безбедности ОУН.

Агресија НАТО пакта и оружани сукоби на Косову и Метохији завршени су јуна 1999. године, доношењем Резолуције Савета безбедности Организације Уједињених нација 1244, на основу које је простор Косова и Метохије стављен под међународну цивилну и војну управу Уједињених нација. Од тада до данашњих дана Србија нема могућности да утиче на збивања на Косову и Метохији, нити да реагује поводом протеривања више стотина хиљада Срба, Црногораца, Рома и другог неалбанског становништва, против бројних почињених злочина, отимања имовине, утрожавања безбедности и других негативних појава. Припадници албанске мањинске заједнице су 2008. године прогласили

---

<sup>1</sup> obradovic.zarko60@gmail.com

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тзв. независност Косова и Метохије, коју Република Србија не признаје. Потписивање Бриселског споразума 2013. године и разговори који се воде између Београда и Приштине под окриљем Европске уније, представљају покушај да се нађу одговори на бројна питања од значаја за живот грађана Косова и Метохије, али је приступ две стране у спровођењу овог споразума потпуно различит. Србија инсистира на реализацији потписаних одредаба, а представници привремених институција Косова и Метохије настоје да сваки разговор и потписани документ буде у функцији потврде и афирмације тзв. независности Косова.

Косовски проблем је тако прошао цео један круг, од локалног питања до глобалног проблема, уз бомбардовање једне суверене земље, оружане сукобе, бројне људске жртве и причињену материјалну штету, различите пресуде међународних судова и др., као и уз садашње настојање појединих западних земаља да се ово питање реши на локалном нивоу, али у потпуно измењеним околностима у односу на стање с почетка деведесетих година прошлог века. На глобалном плану случај Косова је „афирмисан“ као пример двоструких стандарда, који свако може користити како му одговара: мањинске заједнице као начин да уз помоћ неке велике силе могу изазвати сукоб и прогласити независност, а за државе он је пример шта може да се деси када војна моћ и интереси великих земаља имају предност у односу на међународне стандарде, право и правду.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** мањинско питање, војна интервенција, двоструки стандарди, преговори, замрзнути конфликт.

---

1. Дуготрајност постојања и деловања сепаратистичког покрета унутар албанске заједнице на Косову и Метохији на стварању своје државе потврђују дешавања током демонстрација како 1968, тако и 1981. године у више градова у Покрајини, у којима су поред захтева за унапређењем положаја припадника албанске мањинске заједнице у Србији и Југославији, промовисани и политички захтеви за стварање посебне републике и отцепљење од Србије и Југославије. Демонстрације из новембра 1968. избиле су у више места на Косову и Метохији (Приштини, Пећи, Призрену, Подујеву, Урошевцу, Ђиљану и др.) и по захтевима који су изнети имали су сепаратистички карактер. Потврда за то су пароле које су демонстранти истицали: „Хоћемо републику“, „Хоћемо Устав“, „Живела Албанија“, „Живео Енвер Хоџа“, „Један народ, једна држава, једна партија“, „Живела Народна Република Албанија“<sup>3</sup>. Демонстрације из априла и маја 1981. године су такође организоване у више места на Косову и Метохији, биле су насилне (уз употребу ватреног оружја од стране демонстраната) и са паролама: „Хоћемо Републику“, „Косово – Република“, „Ми смо Албанци, не Југословени“, „Ми смо деца Скендер-бега, војска Енвер Хоџе“. У оба случаја се показало да је суштински, коначан циљ албанских сепаратиста стварање најпре републике, а потом и посебне државе, која би „обухватила све албанске крајеве у Југославији, отцепљење од СФРЈ и прикључење Албанији“ (Ђакović, 1988, стр. 293–305, цитирано у Petranović, Zečević, 1988, стр. 1261).

„Константа косовског проблема, поред захтева албанских сепаратиста за стицањем независности, јесте и њихов сталан притисак и насиље према Србима и другом неалбанском

---

<sup>3</sup> Вилотић (2009) констатује да су демонстрације из новембра 1968. биле прва и највећа јавна побуна албанских сепаратиста после 1945. године и да су имале јасне поруке Призренске лиге – „Косово Република, отцепљење и припајање Албанији“; видети детаљније у Вилотић (2009, стр. 129–134).

становништву, ради исељавања са Косова и Метохије. Исељавање неалбанског становништва је практично почело после 1945, да би масовни карактер добило после демонстрација из 1968. и 1981. године“ (Petranović, Zečević, 1988, стр. 1250)<sup>4</sup>.

2. Унутар Републике Србије, као и на нивоу савезне државе, тј. СФРЈ, заштита припадника албанске националне мањине се у целом периоду после Другог светског рата до почетка деведесетих година двадесетог века (када представници албанске мањинске заједнице започињу формирање својих, а у односу на Републику Србију паралелних органа власти) кретала узлазном линијом, у сталном проширењу појединачних и колективних права, како на нормативном плану, тако и у свакодневном животу. Јачање улоге припадника албанске мањине у друштву остваривано је уз уставна и законска решења која су омогућила равноправан положај ове мањинске заједнице са свим народима у Републици и савезној држави, уз очување и развој мањинских посебности, како у образовању, тако и у култури, информисању, издавачкој делатности, употреби мањинског језика и писма и др. Поред тога, са нивоа СФРЈ и Републике Србије улагана су и значајна финансијска средства у областима које су важне за повећање укупног стандарда целокупног становништва на Косову и Метохији, самим тим и албанске мањине. Уставна решења у СФРЈ и Републици Србији из 1963. и 1974, као и на основу тога донети закони, обезбедили су фактичку једнакост припадника албанске мањине с припадницима народа у политичком систему земље. Састав органа федерације је по правилу био утврђен квантитативном заступљеношћу република и „одговарајућом заступљеношћу аутономних покрајина“. Националне мањине у аутономним покрајинама у Републици Србији су на тај начин добиле могућност да поред непосредног одлучивања на свом подручју (с обзиром на то да се значајан део права припадника националних мањина остваривао у локалним самоуправама и на нивоу аутономних покрајина), преко покрајина утичу и на одлуке које су доношене у Републици Србији, али и на нивоу СФРЈ. Овакав положај аутономних покрајина у федерацији „је на одређен начин ’давао предност’ оним народностима у покрајини [термин ’народност’ се од доношења Устава СФРЈ из 1963. године користио уместо термина ’националне мањине’ – примедба Ж. О.] у покрајинама које су биле бројчано доминантне, пре свих албанске народности у покрајини Косово и Метохија и мађарске у покрајини Војводина“ (Обрадовић, 2014, стр. 345). Највећи резултати у унапређењу положаја припадника албанске мањине постигнути су у образовању, и то у целом периоду од 1945. до деведесетих година прошлог века. Значај образовања за развој и укупан положај албанске националне мањине у Југославији може се најбоље разумети у светлу два податка: прво, да је „после револуције (1941–1945 год.) [...] преко 95% албанске популације у Југославији било неписмено“ (Hodža, 1977, стр. 241–246; цитирано у Обрадовић, 2014, стр. 341), и друго, да „Универзитет у Приштини је први на свету [...] где се сви предмети

<sup>4</sup> Мишовић износи податак да је од 1961. до 1981. године број Срба на Косову смањен за 17.224 особе, а Црногораца за 10.713. Подаци из пописа становништва показују и драстичан пад броја Турака на Косову. Њихов број је са 25.764 особе у 1961. смањен на 12.244 лица колико их је било по подацима из 1971. године (Petranović, Zečević, 1988, стр. 1250).

могу проучавати на језику народности (националне мањине)<sup>5</sup> (Обрадовић, 2014, стр. 341), односно у овом случају на албанском језику. Захваљујући овој чињеници, као и могућности да се настава у основним и средњим школама на Косову и Метохији одвија на албанском језику, више стотина хиљада припадника албанске мањинске заједнице је до деведесетих година прошлог века стекло основно и средње образовање, а десетине хиљада њих и неку од диплома факултета у саставу Универзитета у Приштини. Албански језик се користио у свим сегментима друштва: на програмима Радио телевизије Приштина, у великом броју дневних, недељних и месечних листова, као и књига са различитом тематиком, у раду бројних културно-уметничких друштава, различитих драмских секција и др. (деталније видети у Ралић, 1992, стр. 49–65).

Посебност положаја албанске мањине у односу на остале у Србији и Југославији потврђена је и њиховим учешћем „на највећим позицијама у држави, партији и другим колективним органима. Представник албанске мањине Синан Хасани био је председник Председништва СФР Југославије [као колективног шефа државе – примедба Ж. О.] од 15. маја 1986. до 15. маја 1987. године“<sup>5</sup>.

СФРЈ је улагала и велика финансијска средства у развој Косова и Метохије преко Фонда федерације за кредитирање бржег развоја привредно недовољно развијених република и Аутономне Покрајине Косово и Метохија, као и кроз кредите Светске банке за развој економски неразвијених подручја. Посебним законима за развој Косова и Метохије обезбеђивана су и друга допунска средства. Примера ради, у „периоду 1966–70. године, АП Косово и Метохија је од Фонда добила 2,7 милијарди динара или 30% од укупних средстава Фонда. Поређења ради, Република Македонија је у истом периоду добила 2,3 милијарде динара или 26,2% укупних средстава Фонда, а Република Црна Гора је тада добила 1,2 милијарде динара или 13,1% укупних новчаних средстава Фонда. Преко кредита Светске банке, АП КиМ је у периоду 1981–1984. године добила 347,5 милиона долара или 41,3% од укупно одобрених средстава, Босна и Херцеговина је добила 245,2 милиона долара или 29,1%, а Македонија је добила 153,3 милиона долара или 18,3% од укупно добијених кредита Светске банке“ (Hodža, 1977, стр. 234–249; цитирано у Обрадовић, 2014; Ралић, 1992, стр. 49–65).

3. Нови корак, после демонстрација 1968. и 1981. године, у правцу реализације свог стратешког циља – стварања независне државе, представници албанске мањине су направили септембра 1990, када су усвојили тзв. устав Републике Косово, поставили захтеве за успостављање „своје Републике“ и започели стварање паралелних органа власти. Од тада па надаље, до разбијања и нестанка СФРЈ, али и у оквиру СР Југославије, до војне агресије НАТО 1999. године, албанска мањина је имала различит, али веома прагматичан приступ према мањинским правима и обавезама. Припадници албанске националне мањине су бојкотовали образовни систем на свим нивоима, од основне школе до универзитета, све изборе на „савезном, републичком, покрајинском и општинском нивоу“ (Jerković, 1995, стр. 17), бојкотовали су попис становништва из 1991,

<sup>5</sup> Видети детаљније у Jerković (1995, стр. 14).



нису ишли у војску, нису учествовали у спортским такмичењима и др. С друге стране, користили су она права која су им ишла у прилог, као што је право на здравствену заштиту, социјалне услуге и бенефиције, услуге јавних предузећа (ПТТ-а и електродистрибуције), право на политичко организовање, документа Републике Србије потребна за путовање или пословање и др. (Обрадовић, 2014, стр. 343).

Почетком деведесетих година, албански сепаратисти су започели и са терористичким акцијама ради остварења свог циља – независног Косова и Метохије. Ослободилачка војска Косова је од свог формирања у првој половини 1990. године (Гаћиновић, 2004, стр. 82), убијала и киднаповала представнике власти и цивиле, нападала јавне институције, подметала бомбе и друга експлозивна средства, нападала саобраћајна средства и др. Број и интензитет терористичких акција се повећавао током година, да би свој врхунац достигао крајем деведесетих година и пре почетка бомбардовања СР Југославије. Важно је напоменути да је Ослободилачка војска Косова била опремљена најмодернијим оружјем, које су добили од обавештајних служби појединих западних земаља које су у исто време вршиле и обуку албанских терориста.<sup>6</sup> И Албанија је такође учествовала у наоружавању и обуци чланова ОВК.<sup>7</sup> Ослободилачка војска Косова је због својих акција, од стране Федерације америчких научника са седиштем у Вашиingtonу била 1998. године сврстана међу 113 најпознатијих терористичких организација у свету (Јовановић, 2006, стр. 46). Ослободилачку војску Косова је као терористичку организацију квалификовао и Савет безбедности Уједињених нација у неколико резолуција усвојених током 1998. године (Јовановић, 2006, стр. 47–48). И високи званичници Сједињених Америчких Држава (изасланик за Балкан амбасадор Роберт Гелбард и амбасадор Кристофер Хил) почетком 1998. године такође су квалификовали ОВК као терористичку организацију и осудили њене акције (детаљније видети у Јовановић, 2006, стр. 59).

До промене америчке политике према Ослободилачкој војсци Косова јавно долази јуна 1998. године, када се амбасадор САД Ричард Холбрук сликао са командантом ОВК у месту Јуник на Космету. Тај сусрет високог представника америчке администрације и команданта ОВК означио је да САД признају и прихватају ОВК као свог партнера у решавању косовског питања (детаљније видети у Јовановић, 2006, стр. 62–74; Гаћиновић, 2004, стр. 94). Касније, током разговора у Рамбујеу и бомбардовања СР Југославије, сарадња са ОВК била је саставни део политике САД према Србији (СР Југославији).

4. Током деведесетих година прошлог века било је неколико покушаја преговора представника Србије и албанске мањинске заједнице, уз ангажовање различитих међународних посредника, да се нађе решење за косовски проблем. Један од таквих преговора био је сусрет

<sup>6</sup> Кривокапић (1999) наводи да је обука чланова Ослободилачке војске Косова вршена на више полигона у Албанији од стране албанских, британских, америчких и турских војних инструктора. Видети детаљније у Кривокапић (1999, стр. 8).

<sup>7</sup> Видети детаљније у *Бела књига СМПП-а – Агресија НАТО-а против СРЈ – Документи*, део први (2000, стр. 114–115).



Слободана Милошевића и Ибрахима Ругове, који је завршен потписивањем споразума о образовању.

Првог септембра 1996. године, тада први човек косовских Албанаца, Ибрахим Ругова, и председник Републике Србије Слободан Милошевић потписали су Споразум о нормализовању образовања на Косову и Метохији. Споразум је закључен уз посредовање католичке хуманитарне заједнице „Свети Еуђидио“, на чијем је челу био монсињор В. Паља. Потписани споразум, међутим, није примењен, јер албанско-српска радна група задужена за операционализацију споразума („три плус три“) у више одржаних састанака, који су уз прекиде одржавани до почетка 1998, није успела да нађе (формулише) решења прихватљива за обе стране. Српска страна је настојала да се разговара не само о повратку Албанаца у образовни систем Србије већ и о наставним плановима и програмима, финансирању образовања, док је албанска страна инсистирала на повратку у школске објекте, а да се тек после тога разговара о другим питањима, и то „на високом државном нивоу“<sup>8</sup>.

У току разговора о примени Споразума Милошевић–Ругова постало је јасно да Сједињене Америчке Државе мењају свој однос према питању положаја и права припадника албанске мањине у Србији као унутрашњем питању једне суверене земље. Амерички изасланик за Балкан Роберт Гелбард је марта 1998. године изјавио да је за Аутономну Покрајину Косово и Метохију „прикладан нови статус, нека врста ојачане самоуправе, али не у границама Србије, већ југословенске федерације“ („Gelbard za autonomiju Kosova unutar SRJ, ali ne i Srbije“, *Naša Borba*, петак, 13. март 1998. године).

Да је и овај став (предлог) био само прелазно решење ка захтеву за издвајањем Косова и Метохије из састава Републике Србије и СР Југославије потврдила су дешавања у Рамбујеу фебруара 1999. године.

Разговори у Рамбујеу (Француска) између српске делегације коју је предводио проф. др Ратко Марковић, потпредседник Владе Републике Србије, и албанске делегације коју је предводио Хашим Тачи, један од команданата терористичке ОВК, и уз посредовање различитих међународних представника (међу којима су главну реч имали чланови делегације САД), одржани су од 6. до 23. фебруара 1999. године, у само предвечерје бомбардовања СР Југославије. Директних разговора између српске и албанске делегације, међутим, није било (Јовановић, 2006, стр. 113; Марковић, 2017, стр. 4). Две делегације се нису у Рамбујеу самостално састале, осим приликом церемонијалног сликања, а самим тим нису ни разговарале. Делегација Србије је од међународних посредника добијала само поглавља Привременог споразума, са захтевима да се при-

<sup>8</sup> Видети детаљније у Vlahiu, A. (no date). *Treći susret neuspešan – sledi nastavak*. Priština: AIM Priština; *Dogovor Milošević–Rugova: Maske nisu pale*; доступно на: [www.nin.co.rs](http://www.nin.co.rs); преузето са: [arhiva/2384/2384d.html](http://arhiva/2384/2384d.html); „Radikalna izmena pregovaračke pozicije ili, opet, marketing“, *Naša Borba* – Internet, среда, 18. фебруар 1998; „Obostrana volja da se nađe političko rešenje za Kosovo“, *Naša Borba* – Internet, субота, 16. мај 1998.

хвате.<sup>9</sup> Поглавља су у ствари представљала само ултиматум Србији да се сама одрекне Косова и Метохије. Међу бројним одредбама Споразума из Рамбујеа које су за Србију биле неприхватљиве, поменућемо само две, чијим прихватањем би Србија и правно и фактички изгубила Косово и Метохију. Први став гласи: „Косово управља само собом, демократски, преко законодавних, извршних и судских органа и других органа и институција овде одређених“ (Марковић, 2017, стр. 4). Други став је предвиђао да се три године после ступања Споразума из Рамбујеа на снагу, организује међународна конференција на којој би се утврдио механизам за трајно решење положаја Косова, на „основу воље народа“ (Марковић, 2017, стр. 4; Јовановић, 2006, стр. 131). С обзиром на етничку структуру становништва Косова, чињеницу да су Албанци чинили апсолутну већину становништва, резултат изјашњавања тј. „воље народа“ је унапред био познат, и овај став је представљао само правну форму за будућу одлуку о независности Косова.

Пошто делегација Србије није прихватила Споразум из Рамбујеа, тј. ултиматум да се сама одрекне Косова и Метохије, требало је наћи повод да се Србија казни и применом силе принуди да прихвати решење које није желела да прихвати на тзв. преговорима.

5. Повод за бомбардовање Србије је нађен тумачењем догађаја који су се десили у селу Рачак на Косову и Метохији, 15. јануара 1999. године, приликом оружаних сукоба српских снага безбедности с припадницима Ослободилачке војске Косово. Српске снаге безбедности су, наиме, тог дана започеле акцију хватања групе терориста који су претходних дана убили пет полицајаца и два цивила Албанца. Акција српске полиције је била пријављена Косовској верификационој мисији ОЕБС-а, чији чланови су и пратили извођење акције. Телевизијска мрежа „Асошијетед Прес“ је снимила целу операцију. Током ове акције више десетина терориста, чланова Ослободилачке војске Косова, убијено је током размене оружане ватре. Шеф Косовске верификационе мисије Вилијам Вокер, амерички дипломата, одмах је осудио акцију српских снага безбедности и оптужио их да су извршиле „стравичан масакр албанских цивила“, а не убиство терориста у оружаној акцији (Јовановић, 2006, стр. 90–92; Гађиновић, 2004, стр. 116). Наравно, оваква формулација догађаја у Рачку је одмах преузета од политичара и медија на Западу за кампању против Србије и Југославије, уз претње да следи казна (детаљније видети у Вујовић, 2006, стр. 179–290).

Комисија финских патолога је, на захтев ЕУ и уз сагласност југословенских власти, требало да направи извештај шта се стварно десило у Рачку и да ли је реч о „масакру албанских цивила“ или „убиству терориста ОВК“.

<sup>9</sup> Јовановић (2006) наводи да је „уместо разговора са косметским Албанцима, делегација Владе Републике Србије водила разговоре искључиво са преговарачима Контакт групе, практично са амбасадором Кристофером Хилом“. Статус „преговарача“ или „међународних преговарача“ имали су амерички амбасадор Кристофер Хил, аустријски амбасадор Волфганг Петрич (у име Европске уније) и руски амбасадор Борис Мајорски (Јовановић, 2006, стр. 111–114).

Извештај је направљен, предат Немачкој као тада председавајућем Европске уније, али његов садржај није објављен.

Хелена Ранта, вођа финских патолога, на конференцији за штампу одржаној 17. марта 1999. у седишту ОЕБС-а у Приштини (дакле, два месеца после догађаја у Рачку и после неуспелих преговора у Рамбујеу, а недељу дана пре оружане агресије НАТО-а на СР Југославију), саопштила је своје „лично виђење“ о раду финских патолога (а не садржај извештаја). Иако за догађаје у селу Рачак и побијене терористе није употребила оцену да је реч о масакру албанских цивила, Х. Ранта је истакла да је реч о „злочину против хуманости“ (Вујовић, 2006, стр. 226), без других додатних оцена, и тиме оставила доста празног простора за различита тумачења тога што се десило у Рачку.

То је било „довољно“ значајном броју западних медија да, позивајући се на западне изворе који су упознати са садржајем извештаја (а нити су ти извори именовани, нити је извештај објављен), оптуже српске снаге безбедности да су „организовали масакр ненаоружаних цивила“ (детаљније видети у Јовановић, 2006, стр. 97–98; Вујовић, 2006, стр. 186).

Извештај српских и белоруских патолога у којем је констатовано да су повреде пронађене на телима погинулих у Рачку нанете ватреним оружјем и да су пронађени трагови барутних честица на рукама (што значи да су користили ватрено оружје и учествовали у оружаном сукобу)<sup>10</sup> није озбиљно разматран на Западу.

И у касније састављеном Извештају Мисије ОЕБС-а се констатује да су догађаји у селу Рачак били одлучујући у томе „да се међународно призна чињеница да су кршења људских права у средишту косовског сукоба“, као и да је „ово масовно убиство било прекретница у напорима да се мирно реши косовски сукоб“, пошто је међународна заједница тада признала да се „срж проблема налази у кршењу људских права“ (Fond za humanitarno pravo, 2004, стр. 84)<sup>11</sup>. О тзв. валидности Извештаја ОЕБС-а говори и податак да он на више места садржи ставове да је око 100.000 Албанаца нестало у сукобима са југословенским и српским странама на КиМ.

Информацију да је на Косову и Метохији „нестало 100.000 војно способних мушкараца“ изнели су, у одвојеним иступањима, министар одбране САД (16. маја 1999. године), као и Робин Кук, тадашњи министар иностраних послова Велике Британије (Обрадовић, 2014, стр. 609).

Ове изјаве су пласиране у данима агресије НАТО-а и бомбардовања СР Југославије, наравно, да би оправдале акцију НАТО-а и насиље које се спроводи над грађанима Србије, али је индикативно да је иста информација изнета и у касније писаном Извештају ОЕБС-а, што говори

---

<sup>10</sup> У извештају белоруских и српских (југословенских) патолога констатује се, поред осталог, „да су све повреде тела [40 погинулих Албанаца – примедба Ж. О.] задобијене ватреним оружјем са дистанце и да одговарају ранама задобијеним у борби, да су код 37 од укупно 40 прегледаних на рукама пронађени остаци барута, што потврђује да су руковали ватреним оружјем, те да нису цивили већ припадници ОВК“ (Јовановић, 2006, стр. 92).

<sup>11</sup> Детаљније видети у: *Kosovo: kako viđeno, tako rečeno. Analiza OEBS Verifikacione misije Kosova: Stanje ljudskih prava – oktobar 1998. – jun 1999. godine* [Reprint izdanje]. (2004). Beograd: Fond za humanitarno pravo.

о синхронизацији активности западних земаља у дезинформисању јавности и измишљању различитих догађаја на КиМ да би се оптужила Србија и оправдало бомбардовање.<sup>12</sup>

6. Агресија НАТО-а на СР Југославију почињена је без одлуке Савета безбедности Организације Уједињених нација. У периоду од 24. марта до 10. јуна 1999. године, колико су трајала ратна дејства НАТО снага, цела територија Југославије је жестоко бомбардована. Гађани су, без разлике, како војни, тако и цивилни циљеви. Уследило је уништавање војних објеката, али такође и фабрика, школа, факултета, предшколских установа, болница, објеката за становање, културно-историјских споменика, трафостаница, електрана, мостова, путних праваца, железничких пруга и др. Убијено је и рањено више хиљада људи, уништен и оштећен велики број различитих објеката. Укупна материјална штета причињена непосредно или посредно агресијом снага НАТО на Србију процењена је у висини од преко 100 милијарди долара (Vlada SRJ, 1999, стр. 2)<sup>13</sup>. Треба поменути да је непрекидно бомбардовање целог простора Косова и Метохије у само неколико дана проузроковало хуманитарну катастрофу огромних размера. Скоро 800 хиљада цивила – „углавном жена, деце, старијих и изнемоглих лица, било је принуђено да напусти Косово и Метохију у страху од агресорских [НАТО – примедба Ж. О.] бомби“ (*истио*), а уточиште су нашли у Републици Србији, Македонији и Албанији.

Ратна дејства НАТО снага престала су после потписивања Војнотехничког споразума између Међународних снага безбедности (КФОР) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије, 9. јуна 1999, и након што је Савет безбедности Уједињених нација, дан касније, 10. јуна 1999. године, усвојио Резолуцију 1244. На основу ових докумената, војне и цивилне структуре СР Југославије и Републике Србије су се повукле с простора Косова и Метохије, а контролу, управљање (и одговорност) преузеле су међународне снаге безбедности (КФОР) и касније основана Привремена административна мисија Уједињених нација на Косову (УНМИК).

7. Од свог доласка на простор Косова и Метохије 1999. и касније, цивилна и војна мисија ОУН (КФОР и УНМИК) избегавале су да у потпуности примене одредбе Резолуције 1244.

<sup>12</sup> Да је реч о нетачном броју несталих лица у сукобу на Косову и Метохији потврђују и подаци Међународног комитета Црвеног крста – Регионалне делегације за Србију, Црну Гору, Македонију и Албанију из јула 2012. године, који говоре да укупан број несталих лица на КиМ у периоду 1998–2000. године износи 6.024. Овај број несталих лица (по подацима Међународног комитета Црвеног крста) саставни је део броја од 11.000 жртава које су смртно страдале на простору КиМ у периоду 1998–2000. године и који укључује особе различите националне и етничке припадности (Албанце, Србе, Црногорце, Роме и др.). Наведено према: *Figures related to the persons missing from Balkans conflicts*, Interational Commettee of the Red Cros – Regional Delegation for Serbia, Montenegro, Macedonia and Albania; доступно на: [www.icrc.org](http://www.icrc.org).

<sup>13</sup> Детаљније о свему томе видети у Vlada SR Jugoslavije (1999). Preliminarna procena žrtava, razaranja i šteta nastalih agresijom NATO, *Međunarodna politika*, godina L, broj 1082–1083, jul–avgust 1999: 2.

Уместо да, у складу с Резолуцијом 1244, раде на „успостављању суштинске аутономије и самоуправе на Косову“, унутар Србије, „успостављању безбедног окружења у коме избеглице и расељена лица могу да се врате својим кућама“, „демилитаризацији Ослободилачке војске Косова и других наоружаних група косовских Албанаца“, „осигурању јавне безбедности и реда“ (Резолуција 1244 Савета безбедности ОУН; видети у Јовановић, 2006, стр. 277–282) и др., војне и цивилне структуре Уједињених нација су својим нереаговањем суштински допринеле успостављању насиља и безакоња на Косову и Метохији и протеривању неалбанског становништва. Само „у периоду од 12. јуна (доласка међународних снага) до 26. јула 1999. године преко 165.000 Срба и Црногораца, према подацима УНХЦР напустило је Косово и Метохију“ (Anđelković, Šćeranić, Prlinčević, 2000, стр. 19–400)<sup>14</sup>. У истом периоду убијено је и киднаповано више стотина лица (највише Срба), било је више стотина физичких напада и малтретирања људи, случајева спаљених, обијених и опљачканих кућа и станова, украдено је више хиљада аутомобила, оштећено, запаљено или срушено више десетина средњовековних српских манастира, цркава и верских објеката и споменика културе. Вршени су масовни оружани напади на бројна српска села и градове. Као последица тога, етнички су потпуно очишћени Призрен, Ђаковица, Пећ, Србица, Подујево, Вучитрн, Глоговац, а у осталим општинама на Косову и Метохији број Срба је сведен на минимум (*истио*). Насиље над несрпским становништвом и његово протеривање с Косова и Метохије настављено је и наредних година. Косово и Метохија су постали легло корупције, криминала, шверца оружја, дроге, белог робља и др., а откривени су и трагови који говоре о присуству Бин Ладена и његових сарадника – терориста, на Косову и Метохији. Поменуте бројне и друге негативности које се дешавају на КиМ констатоване су у Уједињеним нацијама како од стране омбудсмана за КиМ Марка Новицког, тако и у извештајима специјалног изасланика генералног секретара УН, амбасадора К. Еидеа, али и од стране различитих међународних организација и, наравно, државних представника Републике Србије (детаљније видети у Обрадовић, 2014, стр. 266). До нове ерупције албанског насиља против Срба и другог неалбанског становништва и рушења црквених објеката и споменика културе дошло је и марта 2004. године, и овај пут као раније без реакције војне и цивилне мисије УН. И ово насиље је изазвало даљи егзодус Срба и неалбанског становништва с Косова и Метохије.

Према подацима саопштеним у Европској унији 12. априла 2005, број интерно расељених лица [како у Европској унији означавају лица протерана с Косова и Метохије – примедба Ж. О.] износио је 244.833 (Обрадовић, 2011, стр. 255). Привремене институције на КиМ нису желеле да спроведу Резолуцију СБ 1244, процес повратка „интерно расељених лица“ је практично заустављен (број повратника је тек нешто виши од 1,8% у односу на преко 250.000 протераних лица). Безбедност на Косову и деловање привремених институција, бар када је о Србима реч, практично не постоје, као ни поштовање права и имовине Срба.

<sup>14</sup> Детаљније о свему томе видети и у Vlada SR Jugoslavije (1999) Memorandum o sprovođenju Rezolucije SB UN 1244/99, 27. jul 1999. godine. *Međunarodna politika*, godina L, broj 1082–1083, jul–avgust 1999: XIX.

Од фебруара 2008, поред УНМИК-а као цивилне мисије Уједињених нација, на основу одлуке Савета Европске уније деловала је и Мисија владавине права Европске уније на Косову – Еулекс Косово, али без значајнијих резултата.

Еулекс је у претходним годинама показао висок степен неефикасности и пристрасности према раду привремених институција на Косову и Метохији, посебно у пословима безбедности и правосуђа, будући да многобројни злочини који су се десили над Србима и другим неалбанским живљем у периоду од доласка Еулекса, као што су убиства, отмице, злостављање људи, експлозије подметнутих бомби, паљење кола и др., нису расветљени и правно процесуирани. Еулекс није био у стању да обезбеди ни заштиту сведока у предметима за ратне злочине које су починили Албанци и чије суђење се одвијало у Хашком трибуналу, наводно због недостатка доказа (детаљније видети у Обрадовић, 2011, стр. 617–623). Ново светло на догађаје који су се десили на Косову и Метохији током 1999. године и касније и о злочинима који су починили Албанци према Србима и другом неалбанском становништву, бацио је Извештај специјалног известиоца Парламентарне скупштине Савета Европе Дика Мартија, о нехуманим поступањима са људима и нелегалној трговини људским органима на Косову.<sup>15</sup> Као и бројни други раније почињени злочини, тако ни злочини наведени у извештају Дика Мартија нису ни до данас судски процесуирани, што најбоље говори о тзв. владавини права на Косову и Метохији.

8. У међувремену, уз подршку и помоћ западних земаља које су подржавале албанске ставове и пројекат проглашења Косова као независне државе, такозване власти Косова и Метохије су 17. фебруара 2008. године једнострано прогласиле независност од Србије. Влада Републике Србије је исте вечери поништила одлуку косовског парламента као противправни акт привремених органа у Приштини. Народна скупштина Републике Србије је наредног дана, 18. фебруара, потврдила Одлуку Владе Републике Србије о поништењу једностраног проглашења независности Косова. Такозвану независност Косова су одмах признале оне западне земље које су у целом претходном периоду активно подржавале ставове албанске стране и „пројекат независно Косово“, најпре Сједињене Америчке Државе, а затим и Француска, Немачка, Италија, Албанија, Турска, Велика Британија, Данска и друге земље. До маја 2017. године такозвану независност Косова је признало преко 100 земаља чланица ОУН-а.

Такозвана држава Косово у целом периоду од проглашења своје независности 2008. године покушава, на различите начине, да докаже и промовише своју државност, игноришући свесно међународна документа која се тичу Косова и обавеза привремених институција, као и поштовање људских права и слобода грађана. Различитим мерама (измена документације, путних исправа, прекид снабдевања електричном енергијом, прекид мобилне комуникације и др.), уз

<sup>15</sup> Резолуција Парламентарне скупштине Европе (RES 1782 [2011]), усвојена је 25. јануара 2011. Истрага наводи нечовечно поступање према људима и незакониту трговину људским органима на Косову. Подносилац Дик Марти, Швајцарац, члан Савеза либерала и демократа за Европу (Павловић и др., 2011, стр. 671–699).



свакодневно присутне инциденте, насиље, отимање имовине, подметање пожара, застрашивање и друге негативне појаве према неалбанском становништву, институције на Косову и Метохији су показале да имају двоструке аршине, једне за Албанце, друге за све остале, и да не постоји минимум добре воље да се реше бројна питања из прошлости и унапреде услови живота неалбанског становништва. Такво стање, међутим, није изазвало реакције западних земаља, поготово оних које су питању људских права на Косову током деведесетих година и до проглашења тзв. независности Косова придавале велики значај и које су инсистирале на поштовању људских права свих „грађана Косова и Метохије“, чак и уз претњу примене силе, што се и десило 1999. године, када је НАТО бомбардовао Србију.

9. Упркос бројним негативним дешавањима и насиљу према Србима и другом неалбанском становништву које се спроводило на Косову и Метохији после престанка ратних дејстава 1999, као и проглашењу тзв. независности косовске државе 2008. године, у протеклим годинама вођено је неколико преговора представника Републике Србије с представницима привремених институција са Косова и Метохије о статусу и ситуацији на Косову и Метохији, који су организовани под окриљем Уједињених нација и уз посредовање Европске уније. Ситуација на Косову и Метохији је тада била битно другачија у односу на деведесете године прошлог века. На Косову је деловала војна и цивилна мисија Уједињених нација (УНМИК и КФОР), постојале су привремене институције које су водили Албанци, држава Србија није била заступљена ни у једном сегменту своје надлежности на КиМ, а положај Срба и другог неалбанског становништва је био веома лош.

Под окриљем Уједињених нација у периоду од 24. фебруара до 10. септембра 2006. године, у Бечу су вођени политички преговори између делегација косовских Албанаца и преговарачког тима Србије, о будућем статусу Косова, уз посредовање специјалног изасланика генералног секретара УН Мартија Ахтисарија, кога је, као и његовог заменика, аустријског дипломату Роана, именовао Савет безбедности УН, новембра 2005. године.

Током 2006. године, у оквиру 13 рунди разговора о будућем статусу Косова, теме о којима је разговарано биле су: децентрализација, заштита верске и културне баштине, економско-финансијска и правна питања и права заједница. Према извештају о раду државног преговарачког тима Србије, ни о једној теми разговора ставови двеју страна нису били приближени. Предлози српске стране о принципима децентрализације, повећању надлежности општина у области здравства, образовања, социјалне заштите и културе, полиције и правосуђа, о формирању 12 нових општина на КиМ са српском већином, успостављању заштитних зона око најважнијих манастира, цркава и других верских објеката на 39 локација, поштовању својинских права Републике Србије, успостављању одређене економске сарадње између КиМ и Србије, правима заједница и др. нису били озбиљно разматрани ни од стране косовских представника, ни од стране представника генералног секретара УН. Косовска страна је предлагала ригидна решења, опште формулације које су се могле различито тумачити, предлагала је одлагање разматрања



неког питања док се не реши „статус Косова“, или једноставно о појединим питањима и предлозима није желела да изнесе свој став.<sup>16</sup>

Исти негативан однос према свакој врсти разговора о Косову, осим о признању независности од стране Србије, косовска страна је имала и приликом разговора о статусу Косова одржаном у Бечу 26. јула 2006. године. Српску делегацију су чинили Борис Тадић, председник Републике Србије, Војислав Коштуница, председник Владе Републике Србије, и Вук Драшковић, министар спољних послова РС, док су привремене институције на Косову представљали Фатмир Сејдију, председник и Агим Чеку, премијер. Српска страна је изразила безрезервну спремност да обезбеди суштинску аутономију за албанску заједницу у Покрајини, са широким простором за договор о њеном обиму и конкретним решењима, док је став Приштине био да не прихвата ни једно друго решење осим пуне независности Косова (Влада Републике Србије, 2006, стр. 15–16).

Преговарачки тим Републике Србије је у извештају о свом раду изнео још две веома важне оцене за ток и суштину разговора с косовским албанцима, организованим од стране међународних представника. Прва оцена је да су сви одржани преговори у великој мери били само симулација правих преговора, без намере друге стране и међународних посредника да се нађу било каква решења у односу на бројна покренута питања. Друга је да је специјални изасланик генералног секретара УН исказао очигледну пристрасност у корист косовске стране својим изјавама о колективној кривици српског народа, што је довело у питање његов кредибилитет као неутралног посредника у преговорима (Влада Републике Србије, 2006, стр. 17–19).

Ови преговори су завршени неуспешно, а Косово је фебруара 2008. прогласило тзв. независност.

**10.** На основу Резолуције Организације уједињених нација из септембра 2010. године и жеље Владе Републике Србије да уз очување интереса државе на територији КиМ омогући и бољи живот за све грађане, отворен је простор за разговоре на политичком нивоу између представника Републике Србије и представника привремених институција самоуправе у Приштини, тј. представника Београда и Приштине, уз посредовање Европске уније. Од марта 2011. до фебруара 2012. одржано је у Бриселу девет рунди преговора између представника Београда, који је представљао политички директор Министарства иностраних послова, и Приштине, чије је интересе заступала заменица премијера Косова. Разговори су вођени уз посредовање представника Европске уније. Током тих преговора постигнути су договори везани за матичне књиге, слободу кретања, царински печат, катастар, функционисање ЦЕФТЕ, прихватање универзитетских диплома, интегрисану контролу административне линије и регионално представљање и сарадњу. Примена договореног, међутим, није ишла жељеном брзином. Из тог разлога започети

<sup>16</sup> Видети детаљније: *Извештај о раду државног преговарачког тима за политичке преговоре о будућем статусу Косова и Метохије у периоду од 24. фебруара до 10. септембра 2006. године, с предлогом одлуке*, Влада Републике Србије, 05 Број: 06-8456/2006, Београд 11. септембар 2006, стр. 2–14.

су 19. октобра 2012. године нови разговори између Београда и Приштине, такође уз посредовање Европске уније. У име Европске уније разговор је водила Кетрин Ештон, висока представница Европске уније за спољну политику и безбедност. Делегацију Владе Републике Србије предводио је Ивица Дачић, председник Владе, а делегацију привремених институција самоуправе на Косову Хашим Тачи. После више разговора, 19. априла 2013. године је парафиран први Споразум о принципима који регулишу нормализацију односа између Београда и Приштине, тзв. Бриселски споразум. Имплементацију овог споразума чини шест главних елемената: 1) прилагођавање правних оквира; 2) асоцијација заједница општина у којима Срби чине већинско становништво на Косову; 3) полиција; 4) правосуђе; 5) локални избори и 6) опште одредбе. Споразум је утврдио и обавезу усвајања плана за имплементацију Споразума (с временским роковима)<sup>17</sup>, као и обавезу завршетка разговора између две стране о енергетици и телекомуникацијама.

Од тада па до данашњих дана, а прошло је више од четири године од потписивања Бриселског споразума, такозване косовске власти избегавају да примене одредбе овог споразума које се односе на формирање Заједнице српских општина<sup>18</sup>, као и друге делове Споразума који на било који начин доводе у питање тзв. државну самосталност Косова. У томе, тј. неспровођењу Споразума, косовски Албанци имају јавну и прикривену подршку западних земаља. Њихово нечињење се толерише и налазе се различита оправдања за поступке одлагања примене Споразума. У исто време, на Србију се врше различите врсте притисака како би прихватила решења која одговарају Приштини и која треба да потврде тзв. независност Косова.

Суштински, од Србије се очекује да кроз разговоре и потписане споразуме потврди такозвану независност Косова и сама се одрекне своје јужне покрајине, али и докумената који Србији гарантују правни суверенитет над територијом Косова и Метохије, пре свега Резолуције ОУН 1244. Објективно, ситуација се може променити набоље, тј. разговори између представника Београда и Приштине могу имати свој смисао и пуни садржај једино уколико косовски Албанци изгубе заштиту својих ментора и буду приморани да са Београдом траже обострано прихватљива, а за грађане најбоља решења.

<sup>17</sup> Видети детаљније: „Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа“; Видети детаљније: „План примене споразума о нормализацији односа Београда и Приштине“; Видети детаљније: „Асоцијација/Заједница општина са већинским српским становништвом на Косову – Опште одредбе/кључни елементи“; [www.nspm.rs/dokumenti/](http://www.nspm.rs/dokumenti/).

<sup>18</sup> Могући страх такозваних косовских власти од формирања Заједнице српских општина лежи у одредбама Споразума који утврђује циљеве Заједнице општина. Наиме у документу који се односи на Заједницу општина са већинским српским становништвом на Косову се наводи да су кључни циљеви Заједнице општина вршење јавних функција и услуга у циљу: јачања локалне демократије, вршење пуног надзора ради развоја локалне економије, развоја у области образовања, примарној, секундарној и здравственој и социјалној заштити, у координацији урбаног и руралног планирања, усвајању мера за побољшање локалних услова живота повратника на Косову, успостављање односа и склапање уговора о сарадњи са другим заједницама општина, домаћим и међународним и др. Наведено према: „Асоцијација/Заједница општина са већинским српским становништвом на Косову – Опште одредбе/кључни елементи“; [www.nspm.rs/dokumenti/](http://www.nspm.rs/dokumenti/).

\* \* \*

Историјат настанка, развоја и решавања питања положаја и права припадника албанске мањине у Србији (и Југославији) показује да достигнути ниво права која је имала ова национална мањина (једна од ретких, ако не и једина национална мањина у свету која је седамдесетих и осамдесетих година прошлог века могла да стекне све нивое образовања – од основношколског до високог – на матерњем језику и да има свог представника као председника колективног шефа државе, не рачунајући бројне друге афирмативне мере које је држава предузимала с циљем развоја и унапређења њихових мањинских посебности) нису ни од каквог значаја нити добијају икакво поштовање како од стране саме албанске мањинске заједнице, тако и за већину западних земаља, када се поклопе сепаратистички захтеви мањине и геополитички интереси западних земаља предвођених САД. У том случају се не бирају средства да би се окривила матична држава, тј. Србија, добила подршка међународне заједнице и постигао коначан циљ албанске мањине – отцепљење од Србије и стварање своје државе.

Основне карактеристике косовског питања, од првих јавних захтева албанских сепаратиста за стварање своје државе у демонстрацијама 1968, па до разговора у Бриселу под окриљем Европске уније и у садашње време, јесу:

- негирање свих мера које је Република Србија предузела у афирмацији права припадника албанске националне мањине у прошлости и њихово фактичко изједначавање са осталим народима бивше Југославије (у време постојања СФРЈ);
- непристајање косовских Албанаца у разговорима (преговорима) са представницима Србије на било која решења која не подразумевају и подржавају тзв. независност Косова;
- подршка коју су имали косовски Албанци у различитим међународним посредницима, који су улогу посредника свели на активно залагање за прихватање предлога само албанске стране (овакав однос међународних посредника нарочито је био изражен током тзв. преговора у Рамбујеу 1999. и преговора у Бечу 2006. године);
- албанска страна не жели да примени (реализује) чак ни оне споразуме које је сама прихватила (показатељ тога је судбина споразума Милошевић–Ругова о образовању или Бриселског споразума из 2013. године у делу који се односи на формирање Заједница српских општина);
- захваљујући међународној подршци западних земаља, пре свега САД, захтеви косовских Албанаца су интернационализовани (подигнути на глобални ниво), борба Србије против терористичких акција Албанаца је крајем деведесетих година квалификована као „угрожавање права припадника албанске мањине“, а заштита тих права је послужила као основ да западне земље, супротно Повељи ОУН и међународном праву, бомбардују Србију;

– неспорно је да су поједине западне земље косовско питање искористиле као повод за реализацију својих геополитичких циљева на Балкану.<sup>19</sup> Зато су и помагале сепаратистички покрет албанске заједнице (материјално, војно, политички) и зато су брутално бомбардовале Србију 1999. године без одлуке Савета безбедности УН;

– саставни део косовског питања јесте и принудно исељавање Срба и другог неалбанског становништва с простора КиМ. Од појединачних притисака, насиља, отимања имовине, рушења црквених и културних објеката и др., прешло се на организовано протеривање Срба и неалбанског становништва. Тај процес је био нарочито изражен након завршетка бомбардовања Србије, 1999, и повлачења војних и политичких снага, али и других државних органа Србије са Косова. Косовски Албанци су у планској акцији протеривања Срба имали подршку (јавну и прећутну) земаља НАТО-а. Процес протеривања неалбанаца је настављен и каснијих година. Косово и Метохија је постало готово етнички чист простор, насељен само Албанцима. Ни међународна заједница, ни представници привремених институција не чине скоро ништа на повратку протераних лица;

– преговори који се воде под окриљем ЕУ о решавању питања од значаја за живот грађана Косова и Метохије немају изгледа на успех докле год косовски Албанци не буду принуђени да потписане споразуме примењују и стварно буду посвећени разговорима са српском страном и решавању бројних отворених проблема. Предуслов за то јесте промена става западних земаља према косовским Албанцима.

## ЛИТЕРАТУРА

Anđelković, Z., Šćepanović, S., Prlinčević, G. (2000). *Kosovo i Metohija – Dani terora (u prisustvu Međunarodnih snaga)*. Beograd: Centar za mir i toleranciju.

Београдски форум за свет равноправних (2007). Писмо Вилија Вимера канцелару Герхарду Шредеру, Берлин 2. 5. 2000, у *Актуелна питања спољне политике*, зборник (стр. 73–78). Београд.

Вилотић, М. (2009). *Ко је и зашто скривао истину о Косову и Метохији*. Друго издање. Лозница: Западни студио.

Влада Републике Србије. (2003). *Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији*. Београд: Влада Републике Србије.

Влада Републике Србије. (2006). *Извештај о раду државног преговарачког тима за политичке преговоре о будућем статусу Косова и Метохије у периоду од 24. фебруара до 10. септембра 2006. године, с предлогом одлуке, 05 бр. 06-8456/2006 (извештај)*. Београд: Влада Републике Србије. Вла-

---

<sup>19</sup> Видети детаљније у: Di Grosija, 2017; Кривокапић, 1999, стр. 22–43; Писмо Вили Вимера канцелару Герхарду Шредеру, Берлин 02. 5. 2000. год. (превод са немачког језика), у зборнику *Актуелна питања спољне политике, Београдски форум за свет равноправних*, 2007, стр. 73–78).

da SR Jugoslavije (1999, jul–avgust). Preliminarna procena zrtava, razaranja i šteta nastalih agresijom NATO, *Međunarodna politika*, godina L, broj 1082–1083.

Vlada SR Jugoslavije (1999, jul–avgust). Memorandum o sprovođenju Rezolucije SB UN 1244/99. *Međunarodna politika*, godina L, broj 1082–1083.

Вујовић, М. (2006). *Масакрирање истине*. Четврто издање. Подгорица: Културни центар „Свети Сава“.

Гађиновић, Р. (2004). *Опшимање Косова и Метохије*. Београд: Новинско-издавачки центар „Војска“.

Gelbard za autonomiju Kosova unutar SRJ, ali ne i Srbije (13. mart 1998). *Naša Borba*.

Di Gracija, B. (2017). *Zašto je NATO bombardovao Srbiju 1999?*. Beograd: Albatros Plus.

Đaković, S. (1988). Sukobi na Kosovu, у *Politička platforma za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu, usvojena na Dvadesetoj sednici CK SKJ*, стр. 293–305; у Petranović, B., Zečević M. (1988). *JUGOSLAVIJA 1918/1988*. Tematska zbirka dokumenata. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“.

Јовановић, Ж. (2006). *Косовско оћлеало*. Београд: Београдски форум за свет равноправних.

Jerković, N. (ed.). (1995). Kosovo and Metohija an Integral Part of the Republic of Serbia and FR Yugoslavia – documents and facts. *Review of international affairs*. Belgrade.

Кривокапић, Б. (1999). *НАТО аћресија на Јућославију – сила изнаћ права*. Београд: Чигоја штампа.

*Kako viđeno, tako rećeno. Analiza OEBS Verifikacione misije Kosova: Stanje ljudskih prava – oktobar 1998. – jun 1999. godine*. (2004). Reprint izdanje. Beograd: Fond za humanitarno pravo.

Марковић, Р. (2017, 19. март). Драконска казна за српско не – од Рамбујеа до Брисела. *Политика*: 4.

Обрадовић, Ж. (2011). *Геополитика Србије*. Београд: Мегатренд универзитет.

Обрадовић, Ж. (2014). *Балкански ећнички мозаик – мањинско ећићање на Балкану*. Београд: Чигоја штампа.

Павловић, М. и др. (2011). *Косово и Метохија: 1920–2010: хронологија*. Београд: Институт за савремену историју.

Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа Београда и Приштине; План примене споразума о нормализацији односа Београда и Приштине; Асоцијација – заједница општина са већинским српским становништвом на Косову – опште одредбе/кључни елементи.

Petranović, B., Zečević M. (1988). *Jugoslavija 1918/1988*. Tematska zbirka dokumenata. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“.

Ралић, П. (1992). *Права мањина у Србији*. Београд.

ŽARKO V. OBRADOVIĆ

FROZEN KOSOVO CONFLICT  
- from global to local and vice versa –  
(Chronology of events)

SUMMARY

Events in and around Kosovo and Metohija, the southern province of the Republic of Serbia, which have happened during last almost three decades and which are still ongoing, show how a purely internal and, with regard to space, a local state issue — the issue of position and rights of the Albanian minority, may acquire a global dimension, become a subject of interest of leading countries in the world trying to ‘solve’ it, but also an example of various interpretations both by minority communities all around the world and by the United Nations Member States.

The efforts of the Republic of Serbia to solve this issue internally, within the state institutions, were ignored by the members of the Albanian national minority who established a parallel system and thus made it an international issue with the support of some western countries, which was later interpreted as the main reason for the bombing of Serbia in 1999, as a part of the Federal Republic of Yugoslavia, by NATO Member States, because of the alleged “violation of human rights of the Albanians” and in order to “prevent a humanitarian disaster” in the territory of Kosovo and Metohija. The aggression of the NATO and armed conflict in Kosovo and Metohija were terminated in June 1999 by the adoption of the United Nations Security Council Resolution 1244, by virtue of which the territory of Kosovo and Metohija was placed under the United Nations international civil and military administration. Since then, Serbia has not been able to affect the developments in Kosovo and Metohija, nor to react against the expulsion of several hundreds of thousands of Serbs, Montenegrins, Romani and other non-Albanian citizens, against numerous crimes committed, property confiscation, safety threats and other negative developments. In 2008, the Albanian minority proclaimed the so-called independence of Kosovo and Metohija, which is not recognized by the Republic of Serbia. Signing of the Brussels Agreement in 2013 and talks between Belgrade and Priština under the auspices of the European Union are an attempt to find solutions to numerous issues that are relevant for the life of the citizens of Kosovo and Metohija, but the two parties have a completely different approach to the implementation of this Agreement. Belgrade insists on the implementation of the signed provisions, and the representatives of Priština try to make each conversation and signed document a kind of a confirmation and affirmation of the so-called independence of Kosovo.

The Kosovo issue has thus gone through a complete cycle, from a local issue to a global one, including the bombing of a sovereign country, armed conflicts, numerous human victims and material damage inflicted, various decisions of international courts, etc., along with today’s efforts of some western countries to solve this issue at the local level, but in totally different circumstances with regard to the situation at the beginning of 1990s. At the global level, the Kosovo case has been ‘affirmed’ as an example of double standards, which could be used by anyone as it suits them: minority communities see it as a tool to use a big power for causing conflicts and proclaim independence, and states use it to show what might happen when a military power and interests of large countries take priority over international standards, law and justice.

**KEYWORDS:** minority issue, military intervention, double standards, talks, frozen conflict.



БИЉАНА М. ПАВЛОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици  
Учитељски факултет Призрен – Лепосавић

## ЗНАЧАЈ НАСТАВЕ МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ У ОЧУВАЊУ СПЕЦИФИЧНОСТИ КОСОВСКО- -МЕТОХИЈСКОГ НАРОДНОГ МУЗИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА У ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** У раду се разматра значај основношколске наставе музичке културе у очувању специфичности косовско-метохијског народног музичког стваралаштва у процесу глобализације. Циљ је да се утврди на који начин настава музичке културе може допринети очувању аутентичности народног музичког стваралаштва Косова и Метохије као јединственог израза музичког и националног идентитета Срба овог поднебља. Очување традиционалних вредности и специфичности у процесу глобализације јесте значајан задатак националне културне и образовне политике, па је неопходно размотрити могућности његове реализације и на нивоу основношколског образовања. Закључено је да настава музичке културе кроз области свога рада – музичко описмењавање, музичко извођење, слушање музике и дејче музичко стваралаштво – пружа могућност доживљавања и упознавања специфичности косовско-метохијског народног музичког стваралаштва, што је у процесу глобализације чини значајним фактором очувања српске традиције и културе на Косову и Метохији. У проучавању ове тематике примењена је метода теоријске анализе.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** основна школа, глобализација, Косово и Метохија, народно музичко стваралаштво.

### УВОД

Последњих година се о феномену глобализације интензивно расправља са становишта различитих друштвених и хуманистичких наука, при чему се често указује на противречности

<sup>1</sup> biljana.pavlovic@yandex.ru

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта ИИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.



унутар овог процеса. Глобализација се најопштије дефинише „као процес стварања јединственог економског, политичког и културног простора на нашој планети, тј. као процес повезивања и обједињавања савремених друштава у 'светско друштво'“ (Недељковић, 2010, стр. 28). Док се, с једне стране, глобализација сматра цивилизацијском тековином која омогућава напредак и просперитет људског друштва, с друге стране се тумачи као деструктивна сила која угрожава суверенитет појединих националних држава (Бутинчинов, 2010, стр. 29–33). Социолози упозоравају да глобализација тежи унификацији и управо је ова њена карактеристика, према мишљењу Уроша Шуваковића, извор опасности за многе народе света, јер унификација значи и „негацију националног културног идентитета“ (Шуваковић, 2010, стр. 139). Јасно је, међутим, да није могуће изоловати се и да су контакт и сарадња с другим народима у свим сферама живота неминовни. У том повезивању и обједињавању различитих друштава и култура долази до интеракције глобалних и локалних вредности, што представља нови глобални феномен – глокализацију (Шуваковић, 2014, стр. 34). Глобализација са собом носи етничку и културну фрагментацију и истовремено културну хомогенизацију, тежећи стварању наднационалног идентитета. Као реакција на такву тежњу глобализације јавља се потреба за очувањем локалних и традиционалних националних вредности.

Према социологу Милету Ракићу, преношење традиционалних вредности, општег друштвеноисторијског искуства, стеченог знања у свим областима живота, „представља најважнији фактор очувања и одржања идентитета сваке заједнице. На тај начин се успоставља континуитет свих области које су од значаја за друштво. Овим се, између осталог, потврђује свој идентитет, односно оно што је у њему константно и непроменљиво, то јест вредно и доследно“ (Ракић, 2010, стр. 119). Образовање је један од фактора који треба да омогуће преношење и унапређивање знања о вредностима националне културе. Милан Недељковић истиче да школа, поред васпитно-образовне, има и културну улогу. Према његовом суду, она ће је остварити уколико: „а) својом укупном делатношћу омогућава очување националне и културне равноправности и олакшава укључивање у глобално друштво и културу; б) критички се односи према хомогенизирајућим утицајима глобалистичке културе и развија битне вредности националне културе“ (Недељковић, 2010, стр. 37). И други социолози, као и педагози, истичу значај очувања и преношења традиционалних националних вредности с генерације на генерацију, што заправо представља задатак националног васпитања (Анђелковић, 2010; Анђелковић, 2014; Јовановић, 2012; Марковић, 2010; Павловић, Сарајлић, 2014). Разматрајући на који начин одбранили националне вредности од глобализацијског притиска, социолог Зоран Аврамовић истиче да су основношколски наставни планови и програми један од кључних чинилаца њиховог очувања. Он сматра да су примарни циљеви националног васпитања „укорењивање ученика основне школе у вредности националне културе, односно развијање свести о припадности одређеној заједници“ (Аврамовић, 2010, стр. 75). Овај циљ се у образовању, према социологу Јовану Базићу, постиже применом садржаја „којима се шири свест о националним митовима, обичајима, историји, језичкој заједници, као и о њеним традицијама“ (Базић, 2012, стр. 38). Са развијањем

свести о припадности одређеној етничкој заједници, као и о њеној традицији и култури, неоспорно треба започети још од раног детињства.

Музика је одувек била значајан чинилац националног идентитета. Поред језика, вере, традиције, обичаја и митологије, она је у прошлости снажно доприносила формирању, реконструкцијама и очувању српског националног идентитета (Базић, Павловић, 2017, стр. 279–298). У циљу развијања свести о духовним националним вредностима, ученици се у настави музичке културе упознају с традиционалном и уметничком музиком српског народа. Примећено је, међутим, да нису у задовољавајућој мери упознати са стваралаштвом националних композитора, те да у појединим срединама не познају довољно традиционалну народну музику окружења у којем су рођени и у којем живе (Павловић, 2012). Такође, истраживања показују да национални музички садржаји нису адекватно представљени и заступљени у програмима и уџбеницима музичке културе. Овакав однос према националним музичким вредностима – којим се не подстиче интересовање ученика за сопствену националну традицију, уметност и културу – отвара простор за прихватање туђих музичких и културних образаца, што у одређеном тренутку може да доведе до запостављања сопствене традиције и културе свога народа, те до слабљења осећаја културног националног идентитета. Томе доприносе и мас-медији, који у процесу глобализације у великој мери промовишу културну хомогенизацију. Истраживачи Барнет и Кавана (Барнет и Кавана, 2003, стр. 97–106) упозорили су на осиромашивање и губљење традиционалног музичког наслеђа под утицајем глобалне музичке индустрије. Музички педагози су дужни да у таквим околностима реагују и да кроз наставни процес, на приступачан начин, омогуће свеобухватно упознавање ученика с уметничком и традиционалном музиком народа којем припадају. У том светлу посматрамо и значај упознавања и очувања косовско-метохијског народног музичког стваралаштва у настави музичке културе као битне одреднице српског културног и националног идентитета, које треба заштитити и сачувати од страних утицаја у процесу глобализације. Основношколска настава музичке културе омогућава упознавање специфичности народног музичког стваралаштва овог поднебља, развија интересовање и љубав према њему, а самим тим доприноси и његовом очувању.

#### УПОЗНАВАЊЕ СА СПЕЦИФИЧНОСТИМА КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКОГ НАРОДНОГ МУЗИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА У НАСТАВИ МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Народно музичко стваралаштво (музички фолклор) чине народне попевке, орске игре и народни музички инструменти (Девећ, 1975, стр. 1). Да би ученици основне школе могли да стекну целовиту слику о музичком фолклору српског народа, треба их упознати с карактеристичним примерима песама, игара, инструмената, са обичајима из свих делова земље, као и са српским музичким фолклором који се негује ван граница Србије (у Републици Српској, Црној Гори, Македонији). Обично се започиње с примерима песама и игара из средине у којој ученици живе, а затим их треба постепено упознавати са специфичностима фолклора других средина. Нада Ивановић сматра да су садржаји народног музичког стваралаштва „прозор у народног

човека, његов начин живота, његов идентитет“ (Ивановић, 2007, стр. 78). Они доприносе освешћивању и развијању осећаја културног националног идентитета, што је у процесу глобализације од приоритетног националног смисла и значаја. Са становишта етномузикологије, народно музичко стваралаштво Косова и Метохије проучавано је у радовима Владимира Ђорђевића (1928), Стевана Мокрањца (1966), Косте Манојловића (1933), Милоја Милојевића (2004), Љубице и Данице Јанковић (1937, 1951), Миодрага Васиљевића (2003), Драгослава Девића (1975, 1977), Љиљане Пешић (1974) и других етномузиколога. Ипак, иако су несумњиве његове васпитне, етичке и естетске вредности, са аспекта музичке педагогије оно није довољно искоришћено. То потврђују и резултати истраживања који су показали да је косовско-метохијско народно музичко стваралаштво у музичко-педагошкој литератури недовољно представљено (Павловић, 2012). Српски музички фолклор Косова и Метохије, изузетно вредан и важан део културне и духовне баштине српског народа, одликује се бројним специфичностима, зрелошћу, богатством и разноврсношћу, јер је настајао и развијао се кроз векове, чувајући национално музичко памћење. Да би га у потпуности доживели и разумели, ученици треба да буду упознати с околностима у којима је настајао и развијао се, што може бити омогућено у корелацији с наставом природе и друштва, народне традиције, ликовне културе и физичког васпитања. У наставку рада ће бити размотрене могућности упознавања народног музичког стваралаштва овог поднебља на нивоу наставе музичке културе кроз следеће области – музичко извођење, слушање музике, музичко описмењавање и дејче музичко стваралаштво.

### *Музичко извођење*

Под *музичким извођењем* подразумевамо певање, извођење музичких игара и свирање на дејчим музичким инструментима. Наведене активности су у одређеној мери засноване на садржајима народног музичког стваралаштва, прилагођеним музичким и психофизичким способностима ученика основношколског узраста. Изводећи традиционалне народне песме и игре са Косова и Метохије, ученици треба да доживе и упознају њихов аутентичан музички и извођачки израз, као и да уоче разлику између градских и сеоских народних песама и игара. Упознавање с народним играма треба употпунити визуелним доживљајем, односно приказом косовско-метохијске народне ношње, која је важан део духовне културне баштине српског народа. Свирање на импровизованим дејчим музичким инструментима који су коришћени на овом поднебљу додатно ће подстаћи интересовање ученика за музичку традицију Косова и Метохије.

### *Упознавање с карактеристикама косовско-метохијске народне песме*

Једна од карактеристика народних песама са Косова и Метохије јесте неподударане метричких и литерарних акцената. Оваква одступања свакако одсликавају локални говор становништва. Дакле, акцентуација је аналогна дијалекту поднебља у којем је песма настала, па приликом обраде песама ученицима треба указати на ову појаву. Девић објашњава да у погледу народног говора косовско-метохијске песме припадају и новоштокавском и староштокавском

говору. Према њему, први је екавски (нпр. *несам* уместо *нисам*), а други је познат као призренски говор, који има карактеристичну промену *о у ја*, нпр. *бија, видеја* (Милојевић, 2004, стр. 14). Песме које илуструју наведено запажање су, на пример, *Што ти које замршене* и *Варај, Стамено* (Павловић, 2012, стр. 20). Честа су одступања од стандардног књижевног говора и у облицима личних заменица. Тако се уместо правилног облика генитива употребљава енклитички дијалекатски облик *џу*, што можемо запазити, на пример, у песми *Море чија мома на нишаљку* (Нушић, 1986, стр. 166). У многим песмама су присутне стране речи, најчешће турско-персијског порекла, а честа је и интерјекција, која се огледа у узвицима и усклицима попут *оф*, *аман*, *море*, *џан'м* и сл. Примери песама који илуструју ову карактеристику су, рецимо, *Џанум на сред село* (Мокрањац, 1966, стр. 65), *Што тај сокак, аман, на каранфил мирише* (Васиљевић, 2003, стр. 10). Једна од особености косовско-метохијске народне песме јесте и то што на крају стиха или строфе певачи често додају једно дуго „и“. Бележећи народне песме овог поднебља, Стеван Мокрањац је уочио да певачи за ово „и“ „узимају обично од завршног тона песме октаву, малу септиму, малу сексту, а често и умањену квинту навише, и то фалсетом, па онда од тог високог тона иду наниже постепено (налик на портаменто), отприлике једну терцу и кварту“ (Мокрањац, 1966, стр. 14). Ову карактеристику косовско-метохијске народне песме ученици могу доживети извођењем песме *Крош, крошнице* (Васиљевић, 2003, стр. 271). Миодраг Васиљевић, етномузиколог и музички педагог, установио је да се највећи број косовско-метохијских песама заснива на античком дуру (хипомиксолидијској лествици) и оријенталном дуру (балканској лествици). Карактеристичну лествичну структуру хипомиксо-лидијске лествице ученици могу доживети певањем песме *Дуни ми дуни, лађане* (Васиљевић, 2003, стр. 180), док балкански мол, који у себи садржи прекомерну секунду, могу доживети извођењем песме *Ајде Кајо* (Васиљевић, 2003, стр. 200).

Косовско-метохијске народне песме су посебно препознатљиве по карактеристичном ритму. Наиме, у музичком фолклору Косова и Метохије заступљен је мешовити ритам – метаритам, који за основу има неравномерну ритмичку пулсацију (Васиљевић, 2000, стр. 239). Мелодије песама које прати овакав ритам (који карактеришу осминске или шеснаестинске нотне вредности, груписане по три и по две, као тродел и дводел) Милојевић назива мелодијама *слободног склопа*. Он такође сматра да је „основна карактеристика ових напева мелизматичко шарање источњачког типа. Рељеф мелодији дају акценти условљени текстом, које певач истиче свим осећајним интензитетом, али не снажно изнесеним“ (Милојевић 2004, стр. 22). У песмама се најчешће среће ритам 7/8, 5/8 или 9/8. Ученике основне школе свакако треба упознати са једноставнијим примерима песама које се одликују метаритмом, а неке од њих су: *Густа ми магла падала* – 7/8 (Васиљевић, 2003, стр. 192), *Кајаринче девојче* – 5/8 (Јанковић, 1937, стр. 151), *Прејојало мор тиленце* – 9/8 (Васиљевић, 2003, стр. 196). Поред ових специфичности, ученици треба да упознају карактеристике сеоске и градске народне песме овог поднебља, које се певају једногласно.

Сеоске песме су једноставне грађе и, према Милојевићу, „одишу нечим исконско нашим, расним; у себи крију клицу наше словенске особености, која нам је била заједничка у прадомовини и коју смо са собом донели на тле данашњег насеља“ (Милојевић, 2004, стр. 18). Ове мелодије су модалне лествичне структуре, уског амбитуса од два до пет тонова и једноставне су грађе. Градске косовско-метохијске песме су знатно ширег амбитуса, бујније и развијеније мелодије; садрже мелизме и често прекомерну секунду. О градској косовско-метохијској народној песми Милојевић пише: „Градска музика, као наш други слој, сачувала је старе особености до нашег времена, са јаче истакнутим и асимиливаним обележјима и елементима из западне, али претежно из источњачке културне сфере“ (Милојевић, 2004, стр. 29). Ове песме Милојевић назива нашим *балканским песмама*. Једна од њих је *Симбил цвеће* (Васиљевић, 2003, стр. 9), као типичан пример градске косовско-метохијске песме.

#### *Упознавање с карактеристикама народних игара са Косова и Метохије*

Највећи допринос у бележењу и проучавању народних игара са Косова и Метохије дале су етнокореолози Љубица и Даница Јанковић. У својим збиркама *Народне игре II* (Јанковић, Јанковић, 1937) и *Народне игре VI* (Јанковић, Јанковић, 1951) детаљно су описале народне игре овог поднебља. У играчкој пракси на Косову и Метохији најзаступљеније су игре са певањем. Многе су древног порекла и темеље се на словенској музичкој традицији (додоле, лазарице, коледа и друге). Извођене су и уз инструменталну пратњу на свиралама (билбил, дудук и двојанке), затим уз тапан, деф, даире, дарабуке, зурле и гајде (Јанковић, Јанковић, 1937, стр. 39). Занимљиво је да је као ударачки инструмент понекад коришћена и тепсија (Пешић, 1974, стр. 91). Остало је забележено да је почетком прошлог века призренске игре пратио оркестар познат као „чалгије“ (Јанковић, Јанковић, 1937, стр. 96), а у свом саставу је имао виолине, кларинет, деф или даире.

У кореографском смислу, облици традиционалних игара овог поднебља су разноврсни и занимљиви. Свакако је најраспрострањеније коло као основни облик словенске игре. Заступљено је отворено, затворено и комбиновано коло, са соло играчем у средини круга. Интересантно је да има игара с ограниченим бројем извођача. Тако, рецимо, у Вучитрну постоји оро које најчешће изводе само четири девојке, док их остали посматрају. У појединим приштинским играма играчи су распоређени у две наспрамне врсте. Крећу се једни према другима и мимоилазе. Познате су и игре у којима група играча образује лук испод кога остали пролазе. У неким је пак заступљено и играње у паровима. Као примери соло играња могу се навести *додоле* или *лазарице*, у којима играју по једна или две девојке. Посебним стилом се одликују призренске игре. Даница и Љубица Јанковић су забележиле да у њима играчи имају миран и господствен став, који се огледа у меким покретима руку и корацима неједнаке дужине, које Призренци изводе одмерено и смирено (Јанковић, Јанковић, 1937, стр. 94). Занимљиво је да су жене и девојке у призренским играма играле одвојено од мушкараца. За игре овог краја карактеристично је „збијено држање играча у ору када се ухвате за руке, које од шака до лакта потпуно

приљубе једну уз другу“ (Јанковић, Јанковић, 1937, стр. 95), а постоје и сведочанства да су се мушкарци понекад држали за рамена или за појас. У Гњилану су, као и у Призрену, девојке и жене играле одвојено од мушкараца. То је, по навођењу Љубице и Данице Јанковић, био један од начина чувања српских девојака од Турака (Јанковић, Јанковић, 1951, стр. 52). У Метохији су заступљене готово исте игре као на Косову. У Пећи се, супротно призренском начину игре, играло мешовито коло. За разлику од призренских игара, у пећкој игри је уочљива већа слобода у изражавању веселог расположења. Песнички елементи су у играма са певањем разноврсни и у јакој су вези са друштвеним животом људи. У њима преовлађују љубавни и свадбарски мотиви, као и породична осећања, а неретко су заступљени и елементи хумора. Иако је у етномузиколошкој литератури забележен значајан број игара са певањем са простора Косова и Метохије, оне су недовољно представљене у уџбеницима музичке културе од 1. до 8. разреда (Павловић, 2012, стр. 227–229). У наставку наводимо примере погодне за извођење у основношколском узрасту – *Оће јежо да се жени* (Јанковић, Јанковић, 1937, стр. 155), *Ој, Лазаре, Лазаре* (Јанковић, Јанковић, 1951, стр. 199), *Заигра ми дивно коло* (Јанковић, Јанковић, 1951, стр. 187), *Што ми је мерак* (Јанковић, Јанковић, 1937, стр. 143), *Текла ми је ладна вода* (Ђорђевић, 1928, стр. 147), *Тежнај ми оро, мори, Бојано* (Павловић, 2012, стр. 170), *Ју босџиан ње вид’о* (Јанковић, Јанковић, 1951, стр. 192), *Рече чича да ме жени* (Јанковић, Јанковић, 1937, стр. 211) и друге.

#### *Упознавање са импровизованим дечјим народним музичким инструментима са Косова и Метохије*

Етнолог Татомир Вукановић је забележио интересантне податке о импровизованим дечјим музичким инструментима на Косову и Метохији. Према његовим истраживањима, некада је била сасвим уобичајена употреба разних предмета који су производили карактеристичне звукове, уз које се певало или играло. Вукановић тако описује зучало (зврку), чешаљ и хартију, мачуге и друге. Звучи су се производили и ударањем о разне металне или стаклене предмете. Поједине песме су певане уз трешење кеса напуњених лешницима или орасима, као и уз звуке прапораца, звона и меденица. Такође, забележено је и да су одрасли приликом успављивања деце качили о колевке мала звона. Тамо где на колевку није стављано звоно, при певању успаванке ударало се дрвеним предметом, обично дрвеном кашиком, у лучац од колевке. Остало је забележено и да су песме певане „каткад поред отвореног огњишта или камина, уз ударање машица, или ожегом о сач или о железни преклад“ (Вукановић, 1986, стр. 181). Деца су на овај начин још од најранијег узраста доживљавала богатство најразноврснијих ритмова и мелодија.

#### *Слушање музике*

Слушајући одговарајуће музичке примере, ученици би требало да науче да разликују косовско-метохијску народну песму од песама других средина у Србији; да препознају звук народних музичких инструмената карактеристичних за подручје Косова и Метохије – кавала,



тапана, зурле, дефа, дарабуке, гусала; да упознају дела уметничке музике која су заснована на елементима традиционалне музике овог поднебља.

Изворни косовско-метохијски мелос ученици могу доживети слушањем песама које изводе еминентни извођачи народних песама попут Јадранке Јагличић и Светлане Стевић, или уметнички обрађених песама овог поднебља у извођењу Маре Ђорђевић, Јордана Николића или Ранка Шемића. Када је реч о инструментима који употпуњују музички мозаик Косова и Метохије, треба нагласити да су од аерофоних инструмената у употреби били кавали, шупељке, дудуци и разне фруле; од дувачких инструмената са писком користиле су се зурле и гајде; од кордофоних инструмената коришћене су гусле, ћемане и разне врсте тамбура. Музички фолклор Косова и Метохије је препознатљив и по заступљености мембранофоних инструмената – гоча, даира, дефа и дарабуке. Ученицима треба предочити карактеристике ових инструмената и упознати их са њиховим звуком. У раду *Традиционални музички инструменти Косова и Метохије у настави музичке културе и ликовног васпитања* (Павловић, Ђерковић, 2012, стр. 241–256) дат је опис косовско-метохијских традиционалних народних музичких инструмената, као и методички приступ њиховом упознавању у настави музичке и ликовне културе. Ученике свакако треба упознати са *Пилиревом*, једном од карактеристичних изворних песама, која је певана уз пратњу кавала. Када је у питању ова песма, пажње вредно је извођење певачке групе *Рашанке*<sup>3</sup>, док ће карактеристично инструментално музицирање за ово поднебље ученици доживети слушањем нумера које изводи састав *Бело илајино*.

Богата косовско-метохијска музичка традиција одувек је била инспирација и надахнуће многим уметницима. Поједина дела Даворина Јенка, Стевана Мокрањца, Косте Манојловића, Милоја Милојевића и Светислава Божића заснована су на музичком фолклору овог поднебља. На музичким основама овог подручја стварали су и косовско-метохијски уметници Петар Ђорђевић, Витомир Илић, Мирослав Штаткић и Гордана Карамарковић. Слушајући уметничке композиције инспирисане косовско-метохијским фолклором, ученицима се пружа могућност да на још један начин доживе оригиналан музички израз овог поднебља. У процесу аналитичког слушања требало би да уоче специфичан ритам, богатство мелодије у оквиру карактеристичних лествичних структура (појава прекомерне секунде), мелодијску мелизматичност, дијалекатске облике речи у вокалним композицијама, као и да препознају теме народних песама које су обрађене у уметничким музичким делима.

Стеван Мокрањац је међу првим српским композиторима који су за основу свог стваралаштва користили народну музику Косова и Метохије. Тако су *Руковети*, његова најпознатија хорска дела, засноване на народном мелосу. Наиме, Мокрањац је 1896. године на Косову забележио велики број народних песама, потом је направио избор и компоновао VIII, XI и XII руковет (Живковић, 1957, стр. 95). Подстакнут ратним дешавањима 1912–1913. године, Мокрањац је непосредно пред смрт компоновао Шантићеву песму *Призрене ситари* (Манојловић, 1923, стр. 116).

<sup>3</sup> Рашанке, *Пилирево*, снимак песме доступан на: [https://www.youtube.com/watch?v=dMwZ\\_vpfDRA](https://www.youtube.com/watch?v=dMwZ_vpfDRA).



Огроман допринос у очувању косовско-метохијског народног музичког стваралаштва дао је и професор Миодраг Васиљевић. Он је педесетих година прошлог века обишао Косово и Метохију, где је сакупио и забележио велики број народних песама. Неке од њих обрадио је за хорско вишегласно извођење (Васиљевић, 2004). Ученике свакако треба упознати са делима два већ поменута косовска композитора – Петра Ђорђевића и Витомира Илића, који су стварали инспирисани косовском народном музиком. Петар Ђорђевић је компоновао за хор као и неколико вокално-инструменталних дела, а међу најпознатијим композицијама су хорске композиције *Зимска идилла*, *I руке твоје* и *Зумбул и каранфил*. Витомир Илић је писао композиције за клавир и хор. У својим делима често је употребљавао теме призренског фолклора, па је тако настала и његова хорска композиција *Каптер<sup>4</sup> мирише* (Павловић, 2012, стр. 201). Када је у питању хорска музика, ученици треба да послушају дела савременог косовско-метохијског композитора Гордана Карамарковића, која је, прилагодивши их хорском извођењу, обрадила велики број народних песама са овог поднебља (Ђорђевић, Карамарковић, 2013). Поједина дела ових композитора су на репертоару Хора Факултета уметности у Приштини – Звечану, чија би извођења било корисно снимити како би наставници могли да користе овај материјал за слушање у настави.

Инспирисан историјом Косова и Метохије, Даворин Јенко је 1872. године компоновао увертуру *Косово*, која осликава Косовску битку. У њој композитор вешто користи звучне ефекте одговарајућих инструмената да би дочарао звук гусала „како би добио потребну епску ширину“ (Цветко, 1952, стр. 139). И многа дела Милоја Милојевића инспирисана су мотивима косовско-метохијске народне музичке традиције, а међу најпознатијима је симфонијска поема *Смрти Мајке Југовића* (Коњовић, 1954, стр. 67). Клавирска композиција под називом *Косовска свиџла оп.* 68 такође обилује мотивима косовско-метохијског мелоса. Састоји се од два става – *Видовданске тужбалице* и *Водоноше*. Циклус Милојевићевих клавирских композиција под називом *Ритмови српских сељачких игара, оп.* 64, написаних августа 1941. године, садржи седам делова „пуних фолклорне непосредности, развијене мелодичности и живе ритмике“ (Коњовић, 1954, стр. 117). Међу њима је трећа по реду *Косовка*, тужна, лагана игра. У збирци клавирских композиција *Мотиви са села* Милојевић користи теме појединих народних песама са Косова, а у клавирском опусу *Мелодије и ритмови са Балкана, оп.* 69 представљени су клавирски комади који упућују на ово подручје, а то су: *Песма из Неродимља*, *Мотив из Призрена*, *Јуџиро на Косову* (Коњовић, 1954, стр. 119). Коста Манојловић је 1946. године компоновао пет комада за клавир и виолину. Интересантно је напоменути да је *Игра косача*, његова најуспелија композиција у овом циклусу, инспирисана народним предањем о Драгану, свирачу из Призрена, који је 1346. године свирао царско коло на дан крунисања цара Душана (Пејовић, 1998, стр. 55). Композиција *Девојке ђаурче*, коју је Манојловић компоновао за мешовити хор, заснована је на теми истоимене народне призренске песме (*У спомен Кости П. Манојловића*, 1990, стр. 88). И композиције савременог српског композитора Светислава Божића, чије је стваралаштво утемељено на националној духовној традицији, заслужују да буду уврштене међу дела са којима би требало упознати ученике током основношколског образовања. Поједине његове композиције

<sup>4</sup> *Каптер* – цвет сличан каранфилу.

су инспирисане косовско-метохијском народном музиком и историјом овог поднебља. У њима композитор надахнуто баштини музичко памћење, описује страдања и голготу српског народа на Косову и Метохији, остављајући катарзичне музичке записе за будућност. Реч је о концертину за клавир и оркестар *Метохијска појања*, концерту за трубу и симфонијски оркестар *Лазарево бденије*, поеми за гудаче *Кроз сан мој шавни и безброј суза наших*, симфонијској поеми *Свићања над Љевишом* и друге.

### **Музичко описмењавање**

Музичко описмењавање у настави музичке културе подразумева упознавање ученика са основама теорије музике и солфеџа. Ученицима се преносе неопходни елементи, који чине основу музичке писмености и знања, а у функцији су бољег разумевања музике. У настави овог предмета сазнајни процес је заснован на слушању музике и доживљавању музике кроз песму. У стицању знања важи правило *од звука ка теорији*, што значи да ће сваки нови музички појам ученици најпре усвојити путем музичког доживљаја (слушањем, певањем, извођењем покрета уз музику), а након тога пажња се усмерава на његово опажање и разумевање. Идеја о коришћењу традиционалних народних песама у музичком описмењавању ученика основне школе била је присутна још на самим почецима развоја музичке педагогије на простору Србије. Међу првим српским музичким педагозима који су музичко описмењавање ученика заснивали на традиционалној народној песми био је Исидор Бајић (1904), а касније су то чинили Коста Берић, Стеван Мокрањец (Васиљевић, 2000а), Милоје Милојевић (1940), Миодраг Васиљевић (1961), Зорислава Васиљевић (2000), тако да је у српској музичко-педагошкој пракси устаљен модел рада према којем ученици основна знања из теорије музике и солфеџа стичу на основама традиционалне народне песме свог народа. Правилно одбрани примери народних песама, као и народних говорних творевина са Косова и Метохије, свакако пружају могућност упознавања ученика основне школе са основним елементима музичке писмености. Музичко описмењавање у настави музичке културе на основама косовско-метохијских народних песама детаљно је обрађено у књизи *Народно музичко стваралаштво Косова и Метохије у основношколској настави музичке културе* (Павловић, 2012), што може користити учитељима и наставницима при обради наставних јединица из ове наставне области. У поменутој књизи дати су примери косовско-метохијских народних песама и игара погодних за коришћење у области музичког описмењавања.

### **Косовско-метохијско народно музичко стваралаштво као подстицај креативности ученика у настави музичке културе**

Оригиналност, богатство и лепота косовско-метохијског музичког фолклора огледају се у специфичностима мелодије и ритма, архаичним речима у текстовима песама и разноврсности звукова традиционалних музичких инструмената овог поднебља. Поред тога, његова вредност лежи и у томе што употпуњује слику о веома старим обичајима и играма, као и о историјским

околностима у којима су песме настајале. Њихова аутентичност треба да побуди интересовање ученика и да их подстакне на самостално музичко стваралаштво у духу косовско-метохијског фолклора. Извођењем покрета уз народне песме Косова и Метохије, ликовним и литерарним стваралаштвом под утиском уметничких композиција инспирисаних музичким фолклором овог поднебља, импровизацијом ритма и мелодије у духу народне музике овог региона, ученицима је, осим развијања стваралачких музичких потенцијала, омогућено доживљавање традиционалне музике Косова и Метохије. У раду *Музички фолклор Косова и Метохије у музичком стваралаштву ученика основне школе* изложени су дидактичко-методички обликовани примери који упућују на могућности развијања децјих стваралачких потенцијала на основама косовско-метохијске народне музике (Павловић, 2013, стр. 122–135).

### ЗАКЉУЧАК

У раду је разматран значај основношколске наставе музичке културе у очувању специфичности косовско-метохијског народног музичког стваралаштва у процесу глобализације. Будући да је глобализација процес који прожима целокупан друштвени живот савременог човека, логично је и да се васпитно-образовни процес одвија у складу са савременим друштвеним токовима. Аутори који се баве креирањем образовне политике у Србији углавном се слажу да савремено образовање и васпитање у глобализацијском процесу треба да буде хуманистички оријентисано и засновано на поштовању и уважавању како глобалних, тако и локалних вредности. Укорак са развојем савременог друштва, код ученика је неопходно развијати свест о томе да су грађани света, али исто тако је изузетно важно неговати и развијати осећај националне припадности и националног идентитета. Дакле, неопходно је успоставити равнотежу у прихватању и усвајању универзалних и националних вредности, те васпитавати младе генерације у духу модерних, али и традиционалних друштвених схватања. Међутим, глобализација је процес који тежи хомогенизацији и унификацији. Наметање једнообразности културе неминовно води потискивању традиционалних националних вредности, као и осећаја културног националног идентитета. Зато је задатак образовне политике да осмисли јасну стратегију очувања традиционалних националних вредности у оквиру васпитно-образовног процеса. То се свакако може учинити обимнијом имплементацијом садржаја народне традиције на нивоу основношколских наставних програма. Традиционална народна музика је битна одредница националне културе и веома значајна карика у успостављању осећаја националног идентитета. У процесу динамичних друштвених промена неизоставно је треба сачувати како би и будућим поколењима послужила као извор сазнања о сопственој народној култури, али и као путоказ за будућност.

Народно музичко стваралаштво Косова и Метохије одликује се изузетним етичким и естетским вредностима и представља важан део српске културне баштине. У раду су детаљно размотрене карактеристике косовско-метохијског музичког фолкора које ученици током основношколског музичког образовања треба да упознају и да их усвоје слушањем, певањем, сви-

рањем, извођењем игара, или стварањем у духу народног музичког стваралаштва овог поднебља. Будући да настава музичке културе пружа могућност свестраног упознавања традиционалног народног музичког стваралаштва, закључено је да је она битан фактор очувања српских националних вредности и културе у процесу глобализације.

## ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, П. (2010). Образовање и национални идентитет, у С. Денић (ур.), *Могућности националног васпитања у време глобализације*. Тематски зборник (стр. 145–159). Врање: Учитељски факултет у Врању.
- Анђелковић, П. (2014). *Пасионирани патриотизам или Еуроизам*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини – Косовска Митровица.
- Аврамовић, З. (2010). Образовна политика између глобалног и националног васпитања, у С. Денић (ур.), *Могућности националног васпитања у време глобализације*. Тематски зборник (стр. 67–80). Врање: Учитељски факултет у Врању.
- Бајић, И. (1904). *Теорија правилног ноћног пјевања*. Нови Сад: Парна штампарија Ђорђа Ивковића.
- Базић, Ј. (2012). *Друштвени аспекти образовања. Прилози за социологију образовања*. Београд: Институт за политичке студије Београд; Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић.
- Базић, Ј., Павловић, Б. (2017). Улога музике у формирању и реконструкцијама српског националног идентитета. *Српска политичка мисао*, број 1/2017, 24. vol. 55: 279–298. Београд: Институт за политичке студије.
- Бутинчинов, Ж. Т. (2010). Патриотизам как социально-педагогический феномен. *Международный научный альманах* (стр. 29–33). Галле: Бишкек-Акмобе; Москва: Народное образование; Минск: Педагогика.
- Barnet, R., Kavana, Dž. (2003). Homogenizacija globalne kulture, у Dž. Mander, E. Goldsmit (ур.). *Globalizacija – argumenti protiv* (стр. 97–106). Београд: Clio.
- Васиљевић, З. (2000). *Методика музичке писмености*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Васиљевић, З. (2000а). *Раџа за српску музичку писменост*. Београд: Просвета.
- Васиљевић, М. (2003). *Народне мелодије са Косова и Метохије*. Приредила Зорислава М. Васиљевић. Београд: Београдска књига; Књажевац: Нота.
- Васиљевић, М. (2004). *Пућем наше традиционалне музике*. Песме са аранжманима, двогласи и вишегласи. Приредиле сестре Васиљевић и Десанка Тракиловић. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вукановић, Т. (1986). *Срби на Косову II*. Врање: Нова Југославија.
- Dević, D. (1975). *Uvod u osnove Etnomuzikologije I deo*. Београд: Fakultet muzičke umetnosti.
- Dević, D. (1977). *Etnomuzikologija III deo*. Београд: Fakultet muzičke umetnosti.

- Ђорђевић, В. (1928). *Српске народне мелодије (Јужна Србија)*. Скопље: Српско научно друштво.
- Живковић, М. (1957). *Руководство Сил. Сил. Мокрањца*. Аналитичка студија. Београд: САНУ.
- Ивановић, Н. (2007). *Методика описивања музичког образовања за основну школу*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јанковић, Д., Јанковић, Љ. (1937). *Народне игре, II књига*. Београд: Просвета.
- Јанковић, Д., Јанковић, Љ. (1951). *Народне игре, VI књига*. Београд: Просвета.
- Јовановић, Б. (2012). Улога школе у развијању националних и проевропских вредности, у В. Трифуновић (ур.). *Школа као чинилац развоја националног и културног идентитета и проевропских вредности*. Зборник радова са Међународног научног скупа (стр. 75–88). Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.
- Ђорђевић, П., Карамарковић, Г. (2013). *Уметничке обраде народних песама са Косова и Метохије за мешовити хор, женски хор, глас и клавир*. Косовска Митровица: Факултет уметности у Приштини – Звечан.
- Коњовић, П. (1954). *Милоје Милојевић композитор и музички писац*. Београд: САНУ.
- Марковић, Д. Ж. (2010). Улога националног васпитања у очувању културног идентитета у глобализирајућем друштву, у С. Денић (ур.). *Могућности националног васпитања у време глобализације*, Тематски зборник (32–45). Врање: Учитељски факултет у Врању.
- Манојловић, К. (1923). *Споменица Стиевану Сил. Мокрањцу*. Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.
- Манојловић, К. (1933). *Свадебни обичаји у Пећи*. Београд: Етнографски музеј.
- Милојевић, М. (2004). *Народне песме и игре Косова и Метохије*, Приредио др Драгослав Девић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мокрањец, С. (1966). *Записи народних мелодија*. Београд: Музиколошки институт.
- Недељковић, М. (2010). *Друштво у променама и образовање*. Београд: Едука.
- Нушић, Б. (1986). *Косово (Опис земље и народа)*. Београд: Просвета.
- Павловић, Б. (2012). *Народно музичко стваралаштво Косова и Метохије у основношколској настави музичке културе*. Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић.
- Павловић, Б., Ђерковић, Д. (2012). Традиционални музички инструменти Косова и Метохије у настави музичке културе и ликовног васпитања, *Зборник радова Учитељског факултета Призрен – Лепосавић* (241–256). Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић.
- Павловић, Б. (2013). Музички фолклор Косова и Метохије у музичком стваралаштву ученика основне школе, у: С. Маринковић, С. Додик (ур.) *Владо С. Милошевић, Етномузиколог, композитор и педагог, Традиција као инспирација*, Зборник радова са научног скупа (122–135). Бања Лука: Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци.
- Павловић, Б., Цицковић Сарајлић, Д. (2014). Васпитне вредности основношколске наставе музичке културе у време глобализације, у: В. Милисављевић (ур.) *Наука и глобализација* (1463–1474). Пале: Филозофски факултет Пале.

Пешић, Љ. (1974). Народни музички инструменти на Косову и Метохији, у: Д. Недељковић (ур.) *Раг XIV конгреса савеза фолклориста Југославије у Призрену 1967.* (87–99). Београд: Савез удружења фолклориста Југославије.

Пејовић, Р. (1998). *Српска музика од насељавања словенских племена на балканско полуострво до краја XVIII века.* Београд: Универзитет уметности.

Ракић, М. (2010). Национална безбедност и традиција, у: Р. Гаћиновић (прир.) *Србија, Изградња националне безбедности,* Зборник радова (117–132). Београд: Институт за политичке студије.

*У спомен Косте П. Манојловића, композитора и етномузиколога* (1990), Зборник радова. Београд: Факултет музичке уметности.

Цветко, Д. (1952). *Даворин Јенко и његово доба,* Посебна издања, Музиколошки институт, књига 4, Научна књига. Београд: САНУ.

Шуваковић, У. (2010). Национално васпитање – пут усвајања и глобалних и националних вредности, у: С. Денић (ур.), *Могућности националног васпитања у време глобализације,* Тематски зборник (стр. 130–144). Врање: Учитељски факултет у Врању.

Шуваковић, У. (2014). *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена.* Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

---

BILJANA M. PAVLOVIĆ

## THE IMPORTANCE OF TEACHING MUSICAL CULTURE OF KOSOVO AND METOHİJA FOR PRESERVING PARTICULARITIES OF THE REGIONAL MUSIC CREATIVITY IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

This paper elaborates the importance of primary school education of music culture in preserving particularities of national music creativity of Kosovo and Metohija in the process of globalization. The focus is on establishing the principles of how music education could help in protecting particularities of the national music of Kosovo and Metohija as unique music expression and national identity of Serbs from the region. Preserving traditional values and particularities in the process of globalization is the important task of national culture and educational policy, so it is necessary to consider all opportunities for its realization at the level of primary school education. It was concluded that education of music culture through various areas of work, knowledge and understanding, music interpretation, listening to music and children's musical performances provides opportunity for experiencing and learning particularities of the national music of Kosovo and Metohija, establishing it as an important factor in preserving traditional music values in the process of globalization. In researching the issue, the methodology of theoretic analysis was used.

**KEYWORDS:** primary school, music culture education, globalization, Kosovo and Metohija, national music creativity.



ЈАСНА Љ. ПАРЛИЋ-БОЖОВИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
У Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за педагогију

## ПОЛОЖАЈ УЧЕНИКА У ШКОЛИ РУДОЛФА ШТАЈНЕРА КАО МОГУЋИ СЕГМЕНТ РЕФОРМЕ У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** Феномен педагогије и школе Рудолфа Штајнера јавља се с краја XIX и почетком XX века као реформски правац у Европи. Издваја се из мноштва других реформских праваца, као што су: *век дејтејна Елен Кеј, експериментална педагогија, радна школа, педагогија и педагошки покрети „Нове школе“, Далион план, школа по мери, школа Марије Монтиесори, Декорли метод, Метод Кузине, Јена план* и тако даље.

Овај вид школе је у директној вези с одређеним посматрањима социјалних задатака и онда и данас. Поштујући пројекат, неопходно је да се приликом оснивања основне школе пође од педагошких принципа које захтева живот у данашње време. Према овом принципу, деца треба да се васпитавају и за живот подучавају на тај начин што ће постати људи који ће знати да сваки човек, без обзира на то којој друштвеној класи припада, може да нађе своје место под сунцем. Разумљиво је да деца у појединим разредима морају напредовати у тој мери да могу на крају одговорити захтевима које пред њих поставља тренутно време, у нашем случају – ера глобализације.

У раду ће бити презентовани конкретни кораци и задаци овог пројекта из угла ученика, наставника и наставних планова и програма.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** ученик, Рудолф Штајнер, реформа, школа, глобализација.

---

Рудолф Јозеф Лоренц Штајнер (Rudolf Joseph Lorenz Steiner, 1861–1925) рођен је као син аустријског железничког чиновника. Честе селидбе у детињству, условљене природом посла његовог оца, помогле су његово рано сазревање и осамостаљивање, али и подстицале радозналост и жељу

---

<sup>1</sup> jasna.parlic.bozovic@pr.ac.rs

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру научног пројекта „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, евиденциони број III 47023, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.



за упознавањем са стварима које је сретао у свом окружењу. Селидбе су условиле и стално прекидање основног школовања, па је Штајнерово рано образовање подразумевало и подучавање код куће, где му је учитељ био управо његов отац. Завршио је реалну гимназију. Током школовања се издвојио по својим способностима и одличним постигнућима и резултатима. Већ са 14 година почео је да даје приватне часове својим вршњацима, али и старијима од себе. Самостално се бавио изучавањем најразличитијих области које су излазиле ван оквира школског курикулума, и упознавао их много пре него што је у његовој школи то било предвиђено. С великом знатижељом упознавао је Кантову и Хербартову филозофију, проучавао је књижевност, светску историју, физику, математику, али и практичне вештине као што су књиговезништво и стенографија. Касније је самостално савладао и немачки и грчки језик. Искуство стечено подучавањем још више је продубило његов однос према освајању знања.

Након завршене реалке са изузетним успехом, Рудолф Штајнер 1879. уписује Високу техничку школу у Бечу, где наставља да се бави свестраним читањем и стицањем знања. Поред основних предмета, математике, историје, хемије, све већи је и број филозофа чијим делима се Штајнер самостално бавио. То га је подстакло да похађа и предавања филозофије на универзитету у Бечу. Оно што је на његов рад извршило посебан утицај, јесте слушање часова немачке књижевности, на којима је имао прилике да се детаљније упозна с радовима Гетеа и Шилера.

С временом, Штајнер постаје све удаљенији од пута којим је пошао, позива коме се предао, јер су га филозофија и нова знања до којих је долазио све више привлачили. На површину су почеле да излазе мисли и његова схватања о научном свету који је спознао још у детињству. Ослонац у својим размишљањима Штајнер донекле налази у делима Јохана Волфганга Гетеа. Од 1883. Рудолф Штајнер добија позив да за штампу приреди Гетеова дела о природној науци, уз објављивање својих увода појединим издањима, што и чини. Како би Гетеов тада недовољно познат рад приближио свету и појаснио његове идеје, написао је и једну уводну књигу, епистемологију Гетеовог приступа науци, под називом *Теорија знања садржана у Гетеовој концепцији светла*.

Године 1890. сели се у Вајмар у Немачкој, где се бавио истраживањем и издаваштвом Гетеових природнонаучних радова. Наредних седам година, колико је живео и радио у Вајмару, Штајнер је објавио преко 80 радова, укључујући и докторат који је представљао увод у његово револуционарно дело *Филозофија слободе*, објављено нешто касније. Након Вајмара, Рудолф Штајнер се сели у Берлин. До тада су његови увиди о духовном свету и о сопственој филозофији у потпуности сазрели, иако у свом окружењу још увек није наишао на разумевање. Док је живео у Берлину, постао је уредник и власник једног књижевног часописа, али и све активнији као предавач на Радничком образовном институту, где је држао предавања из различитих области.

Изузетно активан и у последњим годинама као представник широко распрострањеног покрета, умро је у Донарху, у 64. години свог живота. Васпитањем и образовањем бавио се како у теорији, тако и у пракси. Његова антропозofsка схватања развила су се у јединствени поглед

ЈАСНА Љ. ПАРЛИЋ-БОЖОВИЋ: Положај ученика у школи Рудолфа Штајнера као могући... на свет. Човека и његову природу проучавао је у својим васпитно-образовним идејама. На основу тога је одржао око 200 предавања с педагошком тематиком, у бројним земљама. Идеје до којих је дошао преточио је у педагошку концепцију на основу које је 1919. основао и прву школу, у чијем је раду и сам учествовао. С временом је развијен и читав систем школских институција, које се и дан-данас развијају у свету, што потврђује значајну прихваћеност његових педагошких идеја у Европи и свету.

### ЦЕНТРАЛНЕ ШТАЈНЕРОВЕ ИДЕЈЕ – АНТРОПОФИЗИЈА И ВАЈДОРФСКА ПЕДАГОГИЈА И МОРАЛ

Антропофизија као феномен стреми погледу на свет који се на погодан начин може употребити у науци о васпитању и методици наставе. Према овој теорији, познавање човека није засновано на пуком познавању људи. Овакво упознавање човека досеже до основе људског бића. У свакој индивидуи понаособ препознаје се и види првенствено човек. Међутим, антропофизија није апстрактна теорија, која, спознајући човека, то чини на рашчлањивањем његових снага. Мисли о човеку јесу доживљаји човека. Антропофизија спаја теоретско посматрање света с непосредним посматрањем пуним животом. Овој теорији није неопходно да вештачки примењује опште законитости на појединим животним појавама, већ се од самог почетка спаја у пуном животу, самим тим што у њему и оно опште посматра као сам живот.

Рудолф Штајнер се веома бавио овим феноменом, сматрајући да антропофизија представља спознају која ствара више ЈА у човеку. Антропофизија је пут спознаје који жели да духовно у човеку доведе до духовног у космосу, тако да Штајнер под овим феноменом подразумева духовну науку која омогућује људима да упознају духовну позадину свега што их окружује. Она је, сматра Штајнер, „пут спознаје који тражи душа данашњег [ондашњег, прим. Ј. П. Б.] човека“ (Штајнер, 2007, стр. 6). При томе, тај „пут спознаје духовног света“, према Штајнеру, „човек је у оно доба морао пролазити у пуној свести поступним изграђивањем и преобликовањем свога ЈА“ (Штајнер, 2007, стр. 5). Такође, према Штајнеру је то било могуће јер „архангел Михајло као дух времена усмерава људско мишљење према духовности“ (Штајнер, 2007, стр. 6). То је значило да ће појединац на темељу властитог мишљења и логичког закључивања имати могућност кроз школовање да нађе приступ дубоким духовним спознајама. Чисто интелектуално мишљење везано је уз материју и оно признаје само материјални свет који се може „деловањем архангела Михајла кроз антропозофско школовање преобразити у духовно и имагинативно мишљење“ (Штајнер, 2007, стр. 6).

Тако, према Штајнеру, са активним људским ЈА треба пробити сумрак чистог материјализма и задобити увид у истинито стање ствари. Духовно, имагинативно мишљење настаје снагом срца, оно је живо, оно је морално. Напротив, начин мишљења данашње природне научности апстрактан је, хладан и чисто аморалан. Штајнер надаље сматра да људска спознаја уз одређено школовање нема ограничења у познавању чулног, али и натчулног света. Наш „циљ не може бити само индивидуална спознаја духовног света, јер задатак смо испунили тек онда када наше

духовне спознаје обликујемо тако да оне буду приступачне свакоме ко је способан логички мислити и закључивати“ (Штајнер, 2007, стр. 8).

Природа нам је, сматра он, усадила одређене потребе, а међу њима такве потребе чије задовољење препушта нашој властитој делатности. Наша тежња за спознајом само је посебан облик тог незадовољства. Штајнер ово објашњава на примеру стабла: ако га погледамо два пута, можда ћемо једном видети гране у мировању, а други пут у покрету. То нас опажање неће задовољити. Са сваком појавом на коју наиђемо добијамо један задатак, а сваки нам доживљај постаје загонетка. Оно највише према чему човек тежи, према чему човек може уздићи поглед, означава као натприродно, тј. божанско. Стога је пред васпитача, према Штајнеру, стављен врхунски задатак, изразито тежак унутар образовања у основним школама. Такође, он сматра да васпитачи и учитељи морају пак да имају у виду шта то природа детета уопште захтева у свом развоју у периоду између промене зуба и полне зрелости. Размена основних моралних праваца и развијање оних који се морају посматрати као прави може се остварити ако се циља на осећајни живот, на симпатије и антипатије. Осећајни суд о моралном требало би да се изгради у поменутом периоду.

Човек у развоју, према Штајнеровом суду, мора пре свега свет упознати кроз одраслог човека. „Може се“, каже он, „приметити колико је значајан образовни импулс садржан у таквом начину упознавања, када се у истинској спознаји човека потражи прави однос према детету након прве трећине другог периода живота. Тада се досеже најважнија тачка у животу“ (Штајнер, 2003, стр. 51). Такође, Штајнер се бави и унутарњом мотивацијом и добром вољом у оквиру периодизације деце у развоју. Он примећује да „дете полусвесно, у мање или више мрачном осећају проживљава њему битно“ (Штајнер, 2003, стр. 51) веома је битно, по њему, надаље, да му се тада приђе на прави начин, јер од тога бесконачно много зависи читав његов даљи живот. Васпитач мора пред несвесним дубинама деце душе да докаже да је ауторитет у светском поретку с правом основан и да постоји. Уз помоћ истинске спознаје човека увидеће се да је у овом периоду неком детету потребно мало правих речи, док је неком другом потребно више. Ту се даље дешава и нешто одлучујуће, а то што ће се десити зависи искључиво од бића самог детета. Што се моралне снаге тиче, моралне сигурности и моралног става детета, важну улогу у томе има васпитач који у овом периоду живота може неизрециво пуно да пружи. Ако се морални осећајни суд до пубертета развије на прави начин, онда ће он у следећем периоду живота бити у могућности да буде прихваћен у слободној вољи. Млади човек који завршава основну школу из душевних утицаја својих школских дана у живот ће понети са собом осећај да се у њему морални импулси у социјалној заједници с другим човеком развијају из унутрашње снаге једног људског бића (Штајнер, 2003, стр. 51). Након пубертета појавиће се воља као морално јача, воља која је пре тога ницала у правилно негованом моралном, осећајном суду. Овај поступак такође, Штајнер подробно прати и анализира. У то време је у свести човека дубоко била укореењена мисао да је школство искључиво једна од обавеза о којима се брине држава. О томе је Штајнер подробно размишљао, сматрајући да школа „на свим својим ступњевима људе изграђује на начин на који су њени полазници потребни држави за послове које она сматра неопходним“ (Штајнер, 2001, стр. 25).

Штајнер се на истом месту држи и тезе да „школа осликава потребе друштва“ (*истио*), указујући притом на пример „старе државе“, која ће се „преобразити у једну велику привредну организацију“ (*истио*). У тој организацији, сматра он, требало би наставити традицију државне школе.

Надаље, пошто држава и привреда нису никако одвојене од људске природе, већ представљају њене резултате, онда се никада не треба прибојавати да ће истински слободни духовни живот бити постављен на само својим основама, образовати људе отуђене од стварности. „[...] оваква врста људи отуђених од стварности настаје управо онда када постојећа државна и привредна уређења на основу тога регулишу образовање и школство. Човек може да опстане као васпитач, као учитељ само ако на слободан, индивидуални начин стоји спреман свог ученика“ (*истио*). Човек у развоју, према његовом суду, требало би да одрасте уз снагу васпитача и учитеља који су независни од државе и њене управе и који су у стању да слободно развијају индивидуалне способности, јер и њихове способности смеју слободно да делају.

Свест, дакле, у духовном животу основаном због себе самог, у духовном животу у којем учествује и људска душа, изгубљена је. Томе су припомогли индустријализам и пуко посматрање природе, а према Штајнеру је управо с тим у вези „начин на који је школа у последње време припојена друштвеном организму“ (Штајнер, 2001, стр. 28). Суштина ове Штајнерове тезе била је у чињеници да се човек учини корисним за јавни живот у држави и привреди. Наставним установама, сматра он, „треба да управљају, а наставни процес и наставне циљеве да организују искључиво особе које у исто време предају, али продуктивно и учествују у духовном животу“ (*истио*). Онај, дакле, који се без предрасуда упусти у оцену духовног живота, он и управља наставом. Онај који се без предрасуда упусти у оцену духовног живота, он може да увиди да животна снага која се користи у организовању и управљању образовањем и наставом може да израсне „само из душе и то када човек као продуктивно биће стоји унутар наставе или неке посебне духовне творевине“ (*истио*). Из свега произлази да из развоја духовних снага потиче задовољавајуће људско поимање света, где мора доспети продуктивна снага која од човека ствара истинског сарадника привредног живота. Људи с праксом, сматра Штајнер, настаће само из једне такве врсте наставе која је у стању да на здрав начин развија више снаге.

Интересантне хипотезе и констатације Рудолфа Штајнера после толико времена могле би бити актуелне и данас, поготову када говоримо о ери глобализације. Ово су само неке од теоријских теза, а у наредном делу рада биће речи о његовој практичној делатности, која би такође могла бити актуелна и данас.

## ОСНИВАЊЕ ПРВЕ ШКОЛЕ РУДОЛФА ШТАЈНЕРА

Педагошки покрет који је утемељио Рудолф Штајнер постао је познат по имену фабрике цигарета у Штутгарту, као „покрет Валдорфских школа“. Као најчешће у свом животу, Штајнер је чекао на подстицај споља, да би предузео неку делатност. Његову педагошку активност покренуо је Емил Молт, директор фабрике „Валдорф – Асторија“. Овај човек је био у необичној мери заинтересован да радници и службеници њему поверене фабрике буду цењени и подржани

као људи. За раднике су одржавани курсеви, издаван часопис писан на високом нивоу, постојала су обданишта за радничку децу и добровољне социјалне мере, које су у то време биле велика новост. „Емил Молт је захтеле да опште образовање добију не само одрасли радници него и њихова деца. Обузет том жељом, обратио се Р. Штајнеру са молбом да му помогне при оснивању једне школе при фабрици. Почетак је био учињен 23. априла 1919. године у дуванској сали фабрике цигарета 'Валдорф – Асторија' у Штутгарту. Шеф предузећа је Р. Штајнера представио као 'оцијалног филозофа'. (Калгрен, 1991, стр. 15)“ Слушаоци су били резервисани све док говорник није дотакао питање образовања. Почео је говорити о нечему што још није постојало, али је било захтев времена, а то је дванаестогодишња интегрална школа, која обухвата основну и средњу школу и остаје отворена за сваког човека без обзира на то којем социјалном слоју припада. Тако је Штајнер задобио срца својих слушаца. Овај тренутак многи аутори су описали као стварно рођење Валдорфске школе.

Јасно изражена жеља радника за оваквом установом створила је основе за њено настајање. Молт се већ дуго бавио мишљу о оснивању школе, а сада је то и имао намеру да оствари уз Рудолфа Штајнера. Два дана након предавања у „дуванској сали“, дошло је до првог темељног разговора између Штајнера, Молта и два будућа учитеља у новој школи. Он је дао читав низ савета за припрему и мноштво до појединости детаљних гледишта о распореду сати и наставном плану замишљене школе. Први пут је своје образовно умеће Штајнер исцрпно приказао у *Курсу народне педагозије*. Овај образовни подстицај свим слојевима друштва није имао никакве везе с политичким (у то време социјалним) амбицијама и посебним конфесионалним интересима који се обично повезују уз појам приватне школе. Он је обухватио све људе независно од њиховог положаја у друштву. Основне мисли изнете у *Курсу народне педагозије* изричу социјалне интенције Валдорфске школе, које се данас показују као посебно и вишеструко актуелне, јер се тежи за тиме да се одбаце грађански школски облици. Школа будућности мора бити саграђена на продубљеној антропологији. У вишој старосној доби настава се мора диференцирати. Време до двадесете године сваки би човек требало да проведе у оваквој диференцираној школи, како би се обликовала властита снага расуђивања способна за одговорност.

Нову школу Рудолф Штајнер је отворио 7. септембра. Он је приказао њене педагошке циљеве и истакао да Валдорфска школа није школа неког одређеног назора. Када је школа почела с радом имала је осам разреда и око три стотине ученика. Носила је име фабрике с којом је већина људи у почетку била повезана – Слободна валдорфска школа.

Рудолф Штајнер је интензивно учествовао у раду школе, премда је становао у Донарху и стално био оптерећен другим задацима. „Каролин вон Хајдербанд која је спадала међу прве учитеље у овој школи описала је у својој књизи о валдорфској школи низ ситуација о почетку рада саме школе. У почетку су се сви веома тешко сналазили. Све до највиших разреда ученици из најразличитијих сталежа живели су заједно. Иначе, валдорфска школа била је прва интегрална школа у Немачкој, која је ово начело практиковала све до највишег разреда. Гимназијалци, тј. ђаци средње доби, били су заједно у свим разредима. Дечаци и девојчице били су заједно. Све је то стварало потешкоће“ (Калгрен, 1991, стр. 17). Разумљиво је да је било и тешкоћа са

аспекта дисциплине. Међутим, Штајнер је радио на томе да сваку тешкоћу те природе санира. Тако је, приликом својих посета Штутгарту, много времена проводио у Валдорфској школи. Једнога дана неочекивано је ушао у један гласан и недисциплинован разред, уз причу о једном граду и једној школи у којој су деца неваљала, говорећи им притом о последицама које ће због тога имати њихови учитељи. Потом им је говорио о томе како су се деца након тога поправила. Код такозване тешке деце, где су учитељи били беспомоћни, врло се јасно показивала разноликост неочекиваних педагошких савета. У најкритичнијим случајевима, Штајнер је помагао учитељима. Постоји низ случајева где је оваквој деци притицао у помоћ. Његови савети и упутства у васпитању следили су директно из његове практичне делатности и искуства.

На конференцијама је детаљно и строго стручно извештавао о резултатима посматрања која је конкретно спроводио на темељу профила личности и карактера појединог детета, описујући како је на тај начин добио упутства за дијагнозе и терапеутске мере. У мноштву примера издваја се „дечак који није могао учествовати у редовној настави, већ је похађао помоћни разред. На силно чуђење учитеља и лекара, Рудолф Штајнер се поуздано надао у његово оздрављење“ (Калгрен, 1991, стр. 25). Штајнер је, такође, препоручивао „читав низ медицинских и педагошких мера“ када су у питању овакви случајеви и примери ученика који показују како је свака судбина индивидуална. Може се стећи утисак да је прва Валдорфска школа била установљена за „тешку“ децу,<sup>3</sup> тако да су и знања и вештине у раду с децом с посебним потребама у пројекту Рудолфа Штајнера били актуелни, што може бити зачетак специјалног рада с децом с посебним потребама.

Наиме, Штајнерови ученици са посебним потребама доспевали су у помоћни разред, који је водио нарочито обучен учитељ, док је Штајнер с посебном пажњом пратио његов рад. Будући да селекције није било, избегавано је конфронтирање на релацији учитељ–ученик, а дисциплина се градила искључиво на темељу поверења и сарадње оба актера наставног процеса.

## ПЕДАГОГИЈА ВАЛДОРФСKE ШКОЛЕ

Намере које је Емил Молт хтео да оствари Валдорфском школом у вези су са одређеним посматрањима социјалних задатака данас и убудуће, у оквиру ере глобализације. Неопходно је да се приликом оснивања основне школе пође од педагошких принципа које захтева живот у данаше време. Деца треба да се васпитавају и за живот подучавају ка крајњем циљу да постану људи који сматрају да сваки човек, без обзира на то којој друштвеној класи припада, може увек наћи своје место под сунцем. Данашњи разумни људи желе такво образовање и наставу који не теже само ка једноставном знању, већ и ка способности у оспособљавању воље. Грешка која се у вези с овим данас тако често чини, не састоји се у томе да се у човечији развој уноси исувише сазнања, већ су грешке све више присутне у тези да се негују она сазнања којима недостаје ударна снага за живот.

<sup>3</sup> Доступно на: [www.zvonecikedrsrbija.com/obrazovanje/waldorf/](http://www.zvonecikedrsrbija.com/obrazovanje/waldorf/); приступљено 15. 9. 2015.



Валдорфска школа је замишљена као основна школа која своје васпитанике подучава на тај начин што наставне циљеве и наставни план и програм гради на основу живе спознаје бића човека који постоји у сваком наставнику, и то све док год је то у одашњим приликама било могуће. Разумљиво је било да су деца у појединим разредима морала да напредују у тој мери да су могла одговорати захтевима које је пред њих поставило ондашње време.

Дете је поверавано основној школи у узрасту у којем поимање душе доживљава значајну промену. У периоду од човековог рођења па све до 5-6. године, васпитно-образовни систем је уређен на тај начин да се читаво васпитање своди на њему сасвим блиско окружење људи, из којег се уз помоћ подражавајућег инстинкта обликују сопствене развојне снаге. Гледано с ове тачке, душа се отвара за свесно прихватање нечега што делује на дете на основу ауторитета васпитача и наставника који се подразумева. За уметност образовања и наставе битна је промена душевног поимања у 6-7. години живота, као и она која се догађа у периоду при крају 9. године. Тада осећај сопственог ЈА поприма такву форму која детету пружа изванредан однос према природи и његовом окружењу, тако да се детету може опширније говорити о односима међу стварима и поступцима, док је оно до тада искључиво развијало интерес за односе ствари и поступака према људима.

У овој школи млад човек треба да добије помоћ која му је потребна да нађе самог себе и касније да се потпуно укључи у данашњи стручни и културни живот. Дечаци и девојчице добијају заједничку наставу, и с обзиром на склоности у складу са узрастом и полом, међусобно се подстичу. У валдорфским школама нема остајања у истом разреду – али ни селекције даровитих ученика. Уместо тога се више негују међусобни социјални односи. Напреднији ученици се „подстичу да помажу својим мање обдареним друговима“. Да би се „избегло цепкање наставног плана, заведена је главна настава у 'епохама' од два часа, сваког дана у току више недеља. Онда се мења главни предмет. Уче се следећи предмети, за које је потребна стална вежба: страни језици, музичко васпитање, занати, телесно вежбање (физичко васпитање) и еуритмија“ (Калгрен, 1991, стр. 60). За писање је битно да се развије из цртања. Ипак се „из цртања рађа писање које снажно прикупља пажњу у подручју интелектуалног“, дакле, „ако се прозрe колико је снажно потребно да се из дечјег уметничког васпитања извуче интелектуални потенцијал, онда ће тежити томе да се уметности пружи одговарајуће место у првом разреду основне школе“ (Штајнер, 1988, стр. 29).

Од великог значаја за душевни развој јесте чињеница да дете пре истека 9. године живота развија однос према свету на начин који је пун фантазије, јер човек је и створен за тако нешто (*истио*). Ако, дакле, васпитач не уме да се препусти фантазији, онда, по мишљењу Штајнера, он, такође, није у стању да дете научи да машта тако што ће допустити да у бајковитом, маштовитом приказу у души детета заживи свет биљака, животиња, звезда и ваздуха. Свака школа овога типа, такође, има свој хор и оркестар. Религијску наставу деца су имала по жељи родитеља и њу је обављало лице коме тај предмет повери црква. Ученици који не присуствују црквеној настави, примају поуке из хришћанске религије независно од појединих конфесија. Велики значај се придавао и делотворном односу поверења и сарадње на релацији наставник – родитељ. Уредно су



одржавани вечерњи састанци актуелне тријаде : родитељи, ученици и наставници. У лето и о Божићу одржаване су велике приредбе, а сваког месеца приређиване су разне уметничке приредбе. Све то стварало је повољну атмосферу у којој живи заједница родитеља, учитеља и ученика.

### **ОПШТЕ ПЕДАГОШКЕ ОДРЕДНИЦЕ НАСТАВНОГ ПЛАНА И ПРОГРАМА У ВАЛДОРФСКОЈ ШКОЛИ, КОЈЕ БИ БИЛЕ ПРИМЕЊИВЕ У ДАНАШЊОЈ ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ**

Васпитни задаци и образовни циљеви уважавали су, с једне стране, развој личности (когнитивно, емоционално и конативно образовање), а с друге стране захтеве времена и темељна обележја културе и друштва с којима се млади човек свакодневно сусреће. Он треба да научи како да се према њима одговорно и стваралачки опходи. Темељна васпитна интенција јесте да се развијају способности и спремности за стваралачки и одговорни однос према свету, а не пуко прилагођавање одређеним друштвеним односима, вредностима и нормама. Све већа специјализација, еколошка криза, доминација материјалистичког погледа на свет, као и преплављеност медијима у свим животним подручјима, доводе до тога да човек постепено све више нестаје из културе као њен субјекат и стваралац, а уместо тога постоје само њен конзумент и објекат. Валдорфска педагогија у својој основној намери настоји да поновно освоји подручје људског (које је изгубљено, с претензијом да се и даље губи) и да адекватно допринесе његовом даљем неговању. Зато је темељни задатак овакве школе оспособљавање младих људи за активно сучељавање са савременим друштвом, културом и техником, што је и данас основни задатак у напредовању младих.

Припрема за живот у ондашњем времену јесте врхунски задатак на којем је ова школа била утемељена. Тиме је пред Валдорфску школу постављен и један много шири васпитни задатак: телесно, душевно и духовно здравље младог човека. У складу с тим, Валдорфска школа поставља себи појединачне нове задатке:

1. пружа сваком ученику опште основно образовање;
2. развија знања и способности изражавања и стварања на матерњем језику;
3. подршка развоју идентитета ученика (личног и социјалног), те развијање свести о културном и националном идентитету уз истовремено развијање свести о припадању светској заједници и хуманистичкој културној традицији;
4. упознавање с културном традицијом;
5. упознавање других култура и учење страних језика;
6. подстицање и подршка складног телесног, душевног и духовног развоја, у складу са способностима и законитостима развоја.<sup>4</sup>

Из ових општих задатака произлази и низ посебних васпитно-образовних задатака, а то су:

- А) подстицање и развијање отворености за промене и способности решавања проблема;
- Б) стварање услова за развијање способности, као и спремности за комуникацију;

<sup>4</sup> Доступно на: [www.zvonecikedsrbiija.com/obrazovanje/waldorf/](http://www.zvonecikedsrbiija.com/obrazovanje/waldorf/); приступљено 15. 9. 2015.

- В) подстицање и развијање поверења у властите способности (самопоуздања);
- Г) стицање и вежбање унутрашње контроле (самодисциплина, мишљење и деловање према властитим вредностима, мерилима);
- Д) стицање и развијање социјалних способности;
- Ђ) стицање знања и развијање спознајних способности и вештина.

Напоследку, оно што је суштина читавог темељног валдорфског образовања (које обухвата предшколско, као и основно образовање) јесу зачеци односа према учењу које би се наставило током читавог живота.

### ОДНОС УЧИТЕЉА И УЧЕНИКА У ВАЛДОРФСКОЈ ШКОЛИ

Начин на који је била вођена прва Валдорфска школа за ондашње прилике био је врло либералан. Рудолф Штајнер није био присталица присилних домаћих задатака у нижим разредима. Препоручивао је добровољне задатке, који је требало да буду постављени тако да побуђују занимање ученика.<sup>5</sup> Строго изнуђивану дисциплину он је одлучно одбацивао. Бављење четкицом и бојама, рецитацијом, позоришном игром, певањем и свирањем чинило је живот у учионици шароликим и динамичним. Судећи по спољним мерилима, доживљај у школи је био садржајан и неисхитрен. У вишим разредима ученици су имали слободу о којој су њихови вршњаци у државним гимназијама могли само да маштају.

Такође, сваки учитељ Валдорфске школе у свом разреду имао је потпуну слободу. У школи се не инсистира на крутим педагошким догмама, већ се учитељи упознају са свеукупним духом антропофизијских педагошких принципа и метода. Рудолф Штајнер је „школовао учитеље у том смеру да сваком поједином детету приступе као особи у којој се крије једно посебно питање – божанска загонетка коју учитељ треба да реши образовним умећем обавијеним у љубави, све док тај млади човек не пронађе сам себе“ (Штајнер, 2003, стр. 45). На темељу тога се поставља први и једини захтев за учитеља у свим основним школама, а то је да се никако не воде уобичајеним начинима подучавања, односно да се не управљају према унапред припремљеним садржајима, које ће декламовати ученицима изнова и изнова. Напротив, учитељима се саветује да свакодневно долазе у разред свежи, ослобођена духа, нарочито спремни да се суоче са увек новим ситуацијама и задацима, јер управо то је основно схватање антропофизије – нити она сама, нити иједан њен део, не могу се научити, упамтити или изнова понављати, већ је жива и стално се обнавља у души правог антропозофа. Зато антропофизија пропагира учитељима као основни принцип континуирано образовање и саморазвој као најважнији сегмент њихове педагошке припреме. У складу с тим, за учитеља Валдорфске школе није пресудно да поседује знање о педагошким методама и поступцима, већ карактер и извесно постојање духа који ће

---

<sup>5</sup> [www.deteplus.rs/valdorf-pedagogija/285-rudolf-steiner-osnova-valdorfske-pedagogije.html](http://www.deteplus.rs/valdorf-pedagogija/285-rudolf-steiner-osnova-valdorfske-pedagogije.html); приступљено 25. 9. 2015.

помоћи ученицима да га разумеју чим се пред њима појави и пре него што почне да им се обраћа. Због чега су значајни личност и карактер учитеља види се већ приликом упознавања развојних карактеристика и потреба ученика у различитим узрастима.

– На првом развојном стадијуму, приликом проучавања деце узраста до седам година, знања која васпитач поседује скоро су неупотребљива. На овом узрасту битна је једино природа васпитача и понашање које ће дете посматрати као модел који ће опонашати. Детету је нарочито важно на овом узрасту, али и касније, васпитач који је задовољан, одише срећом, који предаје са много радости и који је испуњен искреном безусловном љубављу према деци. Деца која живе у таквој атмосфери пуној љубави и топлине имају предуслове да се развијају на најбољи и за њих најприроднији начин.

– Након седме године, уласком у други развојни стадијум, учитељева знања почињу да добијају на значењу, али тек толико уколико се уметнички преобликују и изразе сликовито кроз животне форме, омогућавајући ученицима на овом узрасту да разумеју и прихвате та знања. Осим тога, више пута до сада је поменуто да је ауторитет учитеља деце која су још увек на основношколском узрасту, основни, прави инструмент васпитања. Због тога је веома важно да учитељ заиста постане истински ауторитет који деца поштују и прихватају. Уколико учитељ у себи носи знања у облику сувих, нагомиланих чињеница и уколико он предаје деци из пуког осећања дужности, деца га неће прихватити.

– У трећем развојном стадијуму (од 14 година) „постаје важно која знања учитељ поседује“.<sup>6</sup> Ученици на овом узрасту способни су да самостално преиспитују и прихватају знања која им је учитељ као ауторитет предао, али и знања која сада по први пут уче. У својим филозофским учењима Штајнер је „доста пажње посветио учењу о темпераментима. Сматрао је да се и ученици и учитељи понашају у складу са доминирајућим карактеристикама једног од четири постојећа темперамента: колеричног, сангвиничког, меланхоличног и флегматичног“ (Калгрен, 1991, стр. 151). Посебно занимљиво у овој школи јесте тежња и трагање за могућношћу да учитељ не мења одељење у току основног образовања, односно да једној групи ученика буде учитељ макар у оквиру главне наставе у току осмогодишњег школовања.

Што се дневног ритма тиче, свако дете живи у ритму буђења и спавања, памћења и заборављања. Утолико приликом састављања плана сати и ширих раздобља током године настају методичке особености образовног умећа од којих се издвајају:

- дневни ритам;
- настава по епохама појачава концентрацију;
- уметничко вежбање служи школовању воље, изговорена реч делује на осећајни живот (*истио*).

<sup>6</sup> [www.en.cameleo.com/read/000482484cd51c417c350](http://www.en.cameleo.com/read/000482484cd51c417c350); приступљено 1. 9. 2015.

У валдорфским школама је учињен покушај квалитетног структурирања рада за сваки дан у години. Мисаоно бављење за дете најлакше је ујутру. Школски дан стога започиње предметима код којих посебно морају бити наглашени знање и разумевање, мишљење, предочавање. Сваки предмет се током неколико недеља сваког јутра предаје у тзв. главној настави као већа наставна целина. Након тога, долазе они предмети који изискују стално ритмичко понашање на појединим сатовима (часовима): страни језици, еуритмија, вежба, музичко и религија (верска настава). Ручни рад, вежбање заната, рад у врту и вежбе из природних експеримената планирају се за касно преподне или за поподне. Уколико се памћењу и размишљању посвети превише времена, деца постају уморна. У нижим разредима учитељи морају пазити на тон којим презентују наставно градиво, јер тиме, између осталог, према Штајнеру, утичу и на здравствено стање деце у развоју.

„Главна настава“ је наставна целина коју чине прва два јутарња сата. Започиње стога тзв. ритмичким делом, која у нижим разредима траје двадесет минута. Он децу буди, здружује их у разредну заједницу, те их уводи у стварну наставу. Свира се, пева и рецитије, а поменуте ритмичке вежбе могу бити праћене плескањем руку и лупкањем ногама. Деца разноликим језичким вежбама „култивишу“ властите језичке способности. Потом се понављањем наставног градива од претходног дана из њега извлачи суштина, која се морално продубљује. Из претходних експеримената следи емоционално доживљавање градива које је претходног дана обрађивано, на које се учитељ надовезује. Прикази, сажети и цртежи уносе се у бележницу те целине. Сат (час) завршава се приповедним материјалом који се мења од разреда до разреда и обележава карактер читаве једне школске године: бајке у првом разреду, затим у следећем разреду басне и легенде, библијске приче, митологија, грчке приче о боговима и херојима.

Настава према Штајнеровим *епохама* подразумева: наставу ручног рада, наставу *физичког васпитања*, *еуритмију*, која подразумева широко поље активности, почев од једноставних ритмова и вежби са штаповима у првим годинама, до већ врло напредних наступа на школској позорници уз презентовање лирских, драмских и музичких садржаја. Затим, настава по епохама подразумева *религијску наставу*, *наставу природе и друштва*, *зоологију*, *бишанику*, *географију*, *историју*, *геометрију*, *физику* и *хемију*.

Штајнер је указивао на душевне склоности које се у човеку обично буде тек у младалачким годинама, као што су, на пример: способност развијања индивидуалних интереса и личног укуса, те тежње за самосталним судовима у питањима спознаје. Настава која се ученицима предаје од деветог до дванаестог разреда (који су у Штајнеровој визији били актуелни), у овом погледу може представљати значајну помоћ. Настава у вишим разредима Валдорфске школе настоји да допринесе томе да се положи темељи таквом држању које није само површински већ и у дубини научно засновано. Први кораци на овом путу предузимају се при крају школовања у нижим разредима. Темељне промене се јављају од деветог разреда, а теже истом циљу. Наставу преузимају стручна лица, при чему су предавачи научних („знанствених“) предмета искључиво универзитетски образовани. Учитељ на овом ступњу нема више подразумевајућег ауторитета. Важно је да ученици имају поштовање у односу на његово стручно знање и педагошко умеће.

Он, међутим, мора бити спреман да стоји иза свега онога што каже, и то како на стручном, тако и на моралном нивоу. Сви искази могу бити доведени у питање, а сва образложена питања вредна су расправе. Часови се због тога великим делом састоје од разговора и дискусије. Природне наставне епохе (биологија, климатологија, геологија, хемија, физика, математика итд.) надасве особито погодују за вежбање способности посматрања и мишљења. Експерименти учитеља и ученички покушаји имају све до дванаестог разреда темељну улогу у настави.

Приликом извођења наставе неопходна је тачност и егзактност, јер иначе, у противном, резултат може у потпуности довести до заблуде. Када се извлаче закључци, онда вреди правило да се не чини ниједан корак који се у потпуности не би могао потврдити посматраним феноменима. Градиво које се ученицима презентира у вишим разредима врло је опсежно. Учење у све већој мери изискује њихов самосталан ангажман у раду на сређивању бележница из појединих наставних епоха у изради домаћих задатака и реферата. У једанаестом, а посебно у дванаестом разреду, осим овога, израђују се темељне индивидуалне активности по слободном избору. Неки ученици бирају уметнички или занатски позив. Други пак истражују неко научно питање или концепцију низа природнонаучних експеримената. У пракси се показује да ученици који су од почетка похађали Валдорфску школу већином за овакав начин рада показују уочљиво добре предуслове. Њихов интелект није прерано упрегнут, нити су пак превремено морали да усвоје превелику меру апстрактног знања. Они са радозналом напетости упућују поглед у то свеколико градиво нове перспективе која их очекује у вишим разредима. Њихово се држање по правилу одликује будном критичношћу, а не умором и скептичношћу. Њихово суделовање у раду посве се активира када се на пример ради о томе да се научним чињеницама расветле тешка људска животна питања. Њихова потреба да у спознајним питањима стварају властите судове често доводи до научно усмерених интересовања у слободно време.

Битно начело Штајнерове педагогије јесте то да сваки човек у нормалним околностима у начелу треба да има шансу да дванаест година континуирано похађа школу. Пракса пак показује да поједини ученици који живо учествују у настави нижих разреда из различитих разлога не могу следити темпо рада у последњим годинама школовања. Они већином прелазе на занатску обуку или пак похађају неку од тзв. практичних делатности које су установљене при различитим валдорфским школама. Међу преосталим ученицима све до дванаестог разреда има великих разлика у погледу предуслова као што су надареност и радна способност. На интернет страници која се бави валдорфским школама, рецимо, стоји да „треба нагласити ову чињеницу валдорфске школе у потпуности“, <sup>7</sup> као и да је неопходно да буде довољно јасно да индивидуално напредовање ученика у овом контексту варира. Надарени и енергични ученици, након завршетка последњег разреда стичу својеврсну зрелост за високу школу. Други пак показују знатно помањкање знања, али су по правилу постигли ниво општег образовања који им пружа добре могућности да постану дорасли захтевима „модерног“ живота.

<sup>7</sup> [www.scribe.com/doc/27498616/dr-Rudolf-steiner-pdf](http://www.scribe.com/doc/27498616/dr-Rudolf-steiner-pdf); приступљено 28. 9. 2015.

Заједничка настава интелектуално надарених и просечних ученика свакако може узроковати одређена успоравања, јер поједини ученици подстичу учитеља на одступања, посебна објашњења и слично. Калгрен, с друге стране, сматра да се овим путем „може деловати против егоизма и штреберства код оних најнадаренијих који се, осим тога, могу у складу са њиховим снагама поспешивати посебним задацима“ (Калгрен, 1991, стр. 250). Тако се уопштено може рећи да се рад више практично неголи теоријски оријентисаних ученика битно не спутава све док они постижу најбоље што могу.

Што се *наставе у вишим разредима* тиче, актуелни предмети би у великој мери били актуелни и данас, у ери глобализације, а то су:

– *Уметности у вишим разредима*, која се јавља као противтежа научним захтевима, и деловање наставе еуритмије, рецитовања, сликања, цртања, моделовања и уметничког обликовања – све до дванаестог разреда. На овом ступњу уметност може задобити нов значај у човековом животу. Историја уметности такође представља засебан наставни предмет у наставном плану виших разреда. Многи ученици се у слободно време уметнички ангажују, тако да они све јасније могу искусити идеју да живот за њих може бити богатији и вишестранији, те да постоје ставовити психолошко естетски закони које ће упознати само ако се уметнички активирају и науче посматрати уметност. Тиме такође расту могућности разумевања, уживања и доношења добро образложених судова, како би с времена на време независно о одабирању будућег занимања развили индивидуални и укус и стил живота.

– *Математика и геометрија*. Најкасније приликом преласка у више разреде постаје већина ученика свесна тога колико је важно разумети барем нешто из математике. Ученици сазнају да је приступ великом броју теоријским и практичним правцима омогућен само онима који поседују добра математичка предзнања. Настава математике, стога, треба током читавог школовања да служи развоју личности поседујући тиме властиту вредност. Ученици доживљавају да мисаоним процесом могу остварити резултат који је уз помоћ техничких помагала недостижан. Научили су да посматрају своје властито мишљење. Учитељ се све више повлачи у страну, док наставни предмет у одговарајућој мери ступа у први план. У деветом разреду се вежбају рачунске операције. Пермутације, комбинације и њихова промена у рачуну вероватноће дају ученицима добар материјал за вежбање мисаоне моћи. У деветом разреду довршавају се два велика поглавља наставног плана, а то су тригонометрија и логаритми. Поред ових области и наставних предмета у Валдорфској школи су актуелни и *физика, хемија, географија, биологија, историја, настава уметности, музичко васпитање и сликање*.

## ЗАКЉУЧЦИ

Суштина овога рада огледа се у промишљању шта би од поменутих идеја било корисно продубити и користити у актуелном добу глобализације. На првом месту, поменута антропологија, која је често због неразумевања поистовећивана са неком врстом мисионарске ревности. Овај феномен није никакав облик религије, нити пак представља заокружен мисаони састав,



већ је то пут стицања спознаје о свету и човеку. Ко довољно консеквентно иде овим путем школовања, с вежбама у сврху обликовања мисаоног, вољног и осећајног живота, може својим искуством стећи сигурност у то да је наше физичко постојање прожето „натчулним“ светом, те да човек по свом унутарњем бићу (иако оно по правилу ништа не зна) и сам потиче из те сфера Рудолф Штајнер је често наглашавао да овим унутрашњим школовањем педагог може битно побољшати своје способности овладавања методама и опажањима деце развоја. Задатак учитеља није у томе да добије учениково ЈА, већ да допринесе томе да индивидуалност (дух) може једног дана управљати оруђем. Задатак педагогије састоји се у томе да обликује своје наставно градиво, животне навике и заједнички живот у разреду нипошто се не дотичући скривене унутрашњости деце бића. ЈА, тј. човекова индивидуалност, долази из натчулних светова, улази рођењем у физичко постојање и са собом доноси склоност и одлике које се не могу извести из наслеђа нити из миљеа, него свој пуни развој могу доживети тек у одраслој доби. Поштовање према људској индивидуалности које добијамо антропофизијом омогућује да та индивидуалност буде од помоћи учитељу који жели да избегне неправедно карактерисање ученика. Мора се нагласити да се ствари које се овде обрађују у свакодневном школском раду ретко или се никад не доживљавају као нешто проблематично.

Валдорфска школа као нова школа могла би да и данас показује нови пут у образовању и васпитању деце. Деца у овој школи добијају слободу каква у време њеног оснивања није постојала. У овој школи трочланост се изражава у самоодређивању: целокупни живот у школи интерно је уређен, укључујући распоред часова као и годишње планирање школе и запошљавање учитеља. Ученик има слободу да са учитељем продискутује о наставној теми, да поставља питања, да искаже своје мишљење. Искуства у великом броју земаља доказују да ученици Валдорфске школе након спроведених припрема добро пролазе унутар испитног система традиционалног устројства. Они дају увид у могућности педагогије валдорфских школа да индивидуалну бригу о човеку сједини са интензивним преношењем знања. Проблем да се искуства валдорфских школа учине корисним за јавне школе битно је одређен нивоом који је посве другачији од захтева наставног плана и испитних резултата. Многе методичке појединости које карактеришу како валдорфске тако и друге слободне или приватне школе (настава по епохама, радне бележнице, јака уметничка димензија, рана настава страних језика итд.) биле су примењиване и у јавним школама. Међутим, број валдорфских школа је веома мали како у свету, тако и код нас. Родитељи нису довољно обавештени о могућностима које ова школа пружа, па су због тога и превише скептични. У ери глобализације, којој смо и сами сведоци, можда би било добро основну идеју валдорфских школа модернизовати и примењивати у пракси.



## ЛИТЕРАТУРА

- Калгрен, Ф. (1991). *Одгајањем ка слободи*. Лајпциг.
- Штајнер, Р. (1988). *Васпитање деце са егзистенцијалних духовних наука. Антропозофска мисао*. Зрењанин: Атеље Форса.
- Штајнер, Р. (2001). *Аспекти валдорфске педагогије*. Зрењанин: Атеље Форса.
- Штајнер, Р. (2002). *Антропозофија*. Загреб: АД „Марија Софија“.
- Штајнер, Р. (2003). *Како се стичу знања виших светова*. Загреб: АД „Марија Софија“.
- Штајнер, Р. (2003). *Књига откривења и рад свећеника*. Загреб: АД „Марија Софија“.
- Штајнер, Р. (2003). *Филозофија слободе*. Загреб: АД „Марија Софија“.
- Штајнер, Р. (2006). *Основе тајне знања*. Загреб: АД „Марија Софија“.
- Штајнер, Р. (2007). *Теозофија*. Загреб: АД „Марија Софија“.
- [www.scribe.com/doc/27498616/dr-Rudolf-steiner-pdf](http://www.scribe.com/doc/27498616/dr-Rudolf-steiner-pdf) [приступљено 28. 9. 2015]
- [www.en.cameleo.com/read/000482484cd51c417c350](http://www.en.cameleo.com/read/000482484cd51c417c350) [приступљено 1. 9. 2015]
- [www.zvonekedsrbija.com/obrazovanje/waldorf](http://www.zvonekedsrbija.com/obrazovanje/waldorf) [приступљено 15. 9. 2015]
- [www.deteplus.rs/valdorf-pedagogija/285-rudolf-steiner-osnova-valdorfske-pedagogije.html](http://www.deteplus.rs/valdorf-pedagogija/285-rudolf-steiner-osnova-valdorfske-pedagogije.html) [приступљено 25. 9. 2015]

JASNA LJ. PARLIĆ- BOŽOVIĆ

## PUPILS' POSITION AT RUDOLF STEINER SCHOOL AS A POSSIBLE SEGMENT OF THE REFORM IN THE ERA OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

Rudolf Steiner's Pedagogy and School was founded at the end of the 19<sup>th</sup> and in the beginning of the 20<sup>th</sup> century, as a reform movement in Europe. It is one of many other pedagogical reform movements, such as the century of the child by Ellen Key, experimental pedagogy, the activity school, pedology, pedagogical movement "The New School", The Dalton Plan, the Mannheim School, the method of Maria Montessori, the Decroly method, the method of Kuzin, the Jenaplan School, etc.

This type of school is directly related to specific considerations of social tasks now and then. With regard to the project, during the establishment of the primary school, it is necessary to start from pedagogical principles required in nowadays life. According to this principle, children should be brought up and taught to live in a way that they will become people who will know that every person, regardless of social class, can find a place under the Sun. It is understandable that children at certain grades have to make progress to the extent that they can eventually respond to the demands of the present time, in our case — the era of globalization.

Therefore, considering pupils' and teachers' points of view as well as the curricula, particular steps and tasks of the project will be presented in this paper.

**KEYWORDS:** pupil, Rudolf Steiner, reform, school, globalization.

904:726.825"653"(497.6 Херцеговина)

94:726.821(497.16 Херцеговина)

930.85(497.16 Херцеговина)

РАДМИЛО Б. ПЕКИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем

у Косовској Митровици, Филозофски факултет

Катедра за историју

## КОНФЛИКТИ И ПРОЖИМАЊА НАЦИОНАЛНОГ И УНИВЕРЗАЛНОГ – ПРИПАДНОСТ ХЕРЦЕГОВАЧКИХ НЕКРОПОЛА СТЕЊАКА ПРОГЛАШЕНИХ СВЈЕТСКОМ БАШТИНОМ<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** И поред тога што је о стећцима написан велики број радова, у којима су изнесена бројна сазнања, најчешће хипотетичка, они перманентно представљају предмет истраживања. Средњовјековни споменици стећци као неисцрпна тема, већ одавно закупају пажњу историчара, археолога, историчара умјетности, пјесника, књижевника, у новије вријеме и психолога. Укратко, предмет су интердисциплинарне анализе, па сходно томе проучавају се са различитих аспеката.

Одавно је познато да су херцеговачки стећци, како по броју, тако и по квалитету обраде, испред осталих. Ово је сасвим разумљиво ако имамо у виду чињеницу да је Херцеговина била богата каменом и dobrим мајсторима каменоресцима.

Недавно су неке некрополе стећака из Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе и Хрватске проглашене свјетском баштином Унеска.

Досадашња историографија у вези с припадношћу средњовјековних споменика, или стећака, нема усаглашен став. Нажалост, ови монументални мраморови употребљавају се у политичке сврхе у стварању бошњачке нације, и неутемељено су приписивани и приписују се тзв. богумилима.

На темељу теренског истраживања, архивске грађе из Дубровника и литературе, предмет рада су средњовјековне херцеговачке некрополе проглашене свјетском баштином Унеска и њихова припадност.

**КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ:** стећци, некрополе, Херцеговина, припадност, Унеско.

Једно од питања око којег у историографији не постоји усаглашено мишљење, јесте питање припадности средњовјековних споменика познатијих под називом стећци. Назив стећак је

<sup>1</sup> bijeljani@yahoo.com

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

релативно новијег датума и први пут среће се у *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића из 1852. године, док у првом издању истог тога *Рјечника* нема помена о стећцима. Међутим, новија истраживања указују на мањкавости овога назива (Зечевић, 2001, стр. 144).

Средњовјековни надгробни споменици, исклесани од монолитног камена, распрострањени су на подручју Босне и Херцеговине, Црне Горе, Србије и Хрватске. На 3.300 локалитета евидентирано је око 70.000 стећака. Од укупног броја, у Босни и Херцеговини је око 60.000, Хрватској око 4.400, Србији око 4.100 и у Црној Гори око 3.500 стећака. Вријеме њихова настанка везује се за другу половину XII вијека, док постепено нестају током XVI вијека (Lovrenović, 2009, стр. 21–22).

У доба националних интеграција, у другој половини XIX вијека, према плановима неких западноевропских земаља, српски народ у Србији и Босни требало је одвојити и створити тзв. босанску нацију. Такве планове неопходно је било поткријепити историјским чињеницама, гдје су у том остварењу средњовјековни споменици стећци имали значајну улогу. Истакнута је теза о поријеклу босанскохерцеговачких муслимана (Муслимана), од почетка 90-их година Бошњачка, који су тобоже у средњовјековно доба били богумили, о чему свједоче „богумилски споменици стећци“.

У историографији је одавно познато да су страни писци први истакли и окарактерисали стећке као могуће богумилске споменике. Кључну улогу у томе одиграо је славни британски археолог Артур Еванс (1851–1941), који је у вријеме устанка у Херцеговини 1875. године, као млад новинар путовао Босном и Херцеговином и забиљежио да стећци могу бити богумилски споменици. За његово дјело знаменити М. Екмечић констатовао је: „Али и ту пред Евансом, као и пред историјом онога времена, треба остати тријезан, јер је за народ којег није видио раздијеленог нацијама тражио јединствено име“ (Evans, 1965, стр. 7).

Колико је тадашњи британски новинар А. Еванс вјеродостојан и колико је за кратко вријеме упознао народ и његову историју најбоље свједочи његова тврдња: „Током скорашње побуне преко 2000 богумила из Popova, само једног краја Hercegovine, склонило се на пријатељску територију Dubrovačke Republike.“ За ову информацију захвалио је дописнику *The Times*-а из Херцеговине, који је из Дубровника послао писмо 19. октобра 1875. године, у којем даје опис избјеглица из Херцеговине и за њих констатује да се ради о богумилима (Evans, 1965, стр. 42).

Писати у осмој деценији XIX вијека о страдању становништва које је од турског „зулума“ 1875. године побјегло из Попова у Дубровник и Осојник, и навести да се радило о преко 2.000 богумила, могао је само необавијештен или злонамјеран новинар. Он није знао или је највјероватније имао намјеру да прикрије праву слику о страдању православног живља које се дигло на устанак против Турака и отпочело борбу за ослобођење, чији је почетак обиљежио догађај познат под називом Невесињска пушка.

Послије је тај исти А. Еванс постао знаменити археолог, који је, између осталог, био и почасни члан Српске краљевске академије. Захваљујући његовом научном ауторитету, укоријенило се мишљење у европској и јужнословенској историографији да су стећци богумилски споменици.

Тврдњи да су стећци богумилски споменици значајан допринос дао је и Мађар Јанош Асбот (*Janos von Asbóth*), чиновник аустроугарске администрације у Босни и Херцеговини, у својој књизи штампаној у Будимпешти 1887, Бечу 1888. и Лондону 1890. године (Lovrenović, 2009, стр. 21–22).

Велики утицај у креирању историјске слике о богумилству и босанским патаренима имао је оснивач ЈАЗУ и њен први предсједник Ф. Рачки (Rački, 1870, стр. 160–263; Rački, 2003, стр. 1–253; Ћирковић, 1997, стр. 619–620).

У већем броју радова Ђ. Трухелке (1865–1942) и А. Соловјева (1890–1971) црква босанска приказана је као богумилска (Truhelka, 1891, стр. 368–387; Truhelka, 1913, стр. 363–381; Solovjev, 1948, стр. 81–102; Соловјев, 1949, стр. 43–79).

У доба Другог свјетског рата, градоначелник тадашњи у Сарајеву и један дио муслиманских политичара из Босне и Херцеговине писали су Адолфу Хитлеру и тражили од њега протекторат над Босном и Херцеговином. Писали су му да Бошњаци нису Словени, већ Готи, односно германско племе „Босни“. Своју аријску вјеру под народним именом богумили задржали су све до доласка Турака, 1463. године (Matijević, 2005, стр. 345).

О стећцима као богумилским споменицима писали су и многи други истраживачи, пјесници и књижевници, попут М. Диздара и М. Крлеже (Krlježa, 1966, стр. 239–246).

Супротно овој тези, на основу изнесених тврдњи, један дио истраживача препознали су недвојбене доказе који иду у прилог правовјерном хришћанству, попут митрополита Саве Косановића, Б. Петрановића, В. Скарића, В. Глушца. О свему томе писали су Ј. Шидак, М. Милетић, Ш. Бешлагих и многи други, а у новије вријеме ово питање је разматрао и А. Бирин (Šidak, 1937, стр. 37–181; Šidak, 1975, стр. 379–387; Bešlagić, 1971, стр. 11–27; Birin, 2005, стр. 387–405).

Од времена Ф. Рачког па до данашњих дана цркви босанској посвећени су научни скупови и написано је на стотине радова. Тако је закључно са 1985. годином један истраживач пребројао 521 рад који третира ову тему (Jaliman, 1985, стр. 173–196).

Прича о „босанским крстјанима“ и стећцима као богумилским споменицима поново је стављена на дневни ред како у радовима, још више у средствима информисања, на телевизији и у часописима, почетком деведесетих година прошлог вијека, па све до данас (Šanjek, 2005, стр. 342–348).

О „цркви босанској“, за коју се везују тзв. богумили, исцрпан приказ извора и литературе до 2005. године дао је П. Ћошковић у објављеној докторској дисертацији (Ćošković, 2005, стр. 21–72). На рад П. Ћошковића надовезао се Џ. Даутовић, који је по овом питању сакупио и приказао литературу за период од 2005. до 2015. године (Dautović, 2015, 127–160).

У новије вријеме, Д. Ловреновић, који је био предсједник Комисије за очување националних споменика Босне и Херцеговине и члан Комисије за сарадњу са Унеском, прихватио је познате ставове Ш. Бешлагиха и писао да стећке треба посматрати „интерконфесионално“. Критиковао

је неке од проминентних хрватских историографа и тврдио да настоје да „кроатизирају босанско средњовјековље, чији су органски дио чинили и стећци“. Према његовом суду, њихове тежње су промјена памћења и одржавања свијести о хрватској средњовјековној Босни (Lovtеновић, 2013, стр. 103).

И поред различитих ставова око припадности стећака, због оргиналности и јединствености, као и разних других особености, 2009. године четири поменуте државе, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Хрватска, покренуле су заједнички пројекат и номиновале 32 некрополе стећака за упис на Листу свјетске баштине. Усаглашавање прелиминарне листе некропола, образложења њихова историјата и планова управљања трајало је све до 2015. године. Коначно, након седам година, 15. јула наведене године на засједању у Истанбулу донесена је одлука о упису на Листу свјетске баштине 28 средњовјековних некропола стећака. Од укупног броја уписаних некропола на Листу свјетске баштине, 20 некропола налази се на подручју Босне и Херцеговине, по три некрополе у Србији и Црној Гори и двије некрополе у Хрватској.

Предмет овога рада је 10 некропола које се налазе у Херцеговини, и то пет у општинама које припадају Републици Српској, и пет у општинама које припадају Федерацији Босни и Херцеговини. Ради се о следећим некрополама: Бунчићи у општини Билећа, Калуфи у општини Невесиње, Ченгића бара и Гвозно у општини Калиновник, Подкук у општини Берковићи, Радимља и Бољуни у општини Столац, Бијача, општина Љубушки, Дуго поље на Блудњу, општина Јабланица, и Грчка главица у селу Бискуп у општини Коњиц.

Насупрот научним сазнањима и разним аргументованим доказима, на званичном порталу основних и средњих школа кантона Сарајева (ентитета Федерације БиХ), у поглављу „Zemaljski muzeji Bosne i Hercegovine“ за стећке је написано следеће:

„To su srednjovjekovni nadgrobni kamenovi bosanskih bogumila, propadnika Crkve bosanske, prema zvaničnoj rimskoj crkvi – heretika i otpadnika od 'prave' vjere. Bogumilska crkva nije priznavala katoličku (ni pravoslavnu) crkvu, papu, ni sakramente. [...] Bogumilstvo, kao neka vrsta preteče evropskog protestantizma, bilo je zvanična vjera srednjovjekovne Bosne, prvobitno dobro uređene banovine, a zatim moćnog kraljevstva, kojim vladaju kraljevi iz loze Kotromanića. [...] Bosanski bogumilski stećci su jedinstveni nadgrobni spomenici, fenomen svjetskih razmjera. Oni su 'živo' svjedočanstvo religijske pripadnosti srednjovjekovnog bosanskog čovjeka, njegove pismenosti i umjetnosti, njegovog načina života. Zapisi sa stećaka, ispisani ćirilčnim pismom bosančicom, ponekad su vrhunska književna ostvarenja“ (<http://portal.skola.ba>).

Шта рећи на изречене констатације по овом питању које је у последње вријеме актуелно? Због тога се вратимо историјским изворима, литератури и теренском истраживању, гдје ћемо приказати локалитете и покушати одговорити на постављено питање о чијим се мраморовима или биљезима, односно стећцима ради.

Идући редоследом од источног дијела ка западу Херцеговине, најприје истичемо некрополу Бунчића, смјештену у селу Баљцима у општини Билећа.

Некропола Бунчићи налази се удаљена четири километра од градског средишта. Године 2010. ова некропола је проглашена националним добром Босне и Херцеговине. Поред назива Бунчићи, локалитет је именован и као „Праисторијски тумулус и некропола стећака Гребнице“. У објављеној одлуци сачињеној на темељу ранијих сазнања и теренског рада, предочени су подаци и образложења о значају добра. Такође је приказан опис некрополе, наведене су димензије и оријентација мраморова (стећака) и друге карактеристике. Међутим, по свему судећи, комисији која је радила пратећу документацију није позната средњовјековна прошлост овога подручја. Наиме, у кратком осврту на историјат, преузели су неprovјерене и нетачне податке (Пекић, 2014, стр. 227–229).

Констатовано је да се у некрополи налази: 291 споменик (218 плоча, 64 сандука, један сљеменац, један стуб, једна крстача, један нишан и пет утонулих стећака). Регистрована су 33 украшена стећка, док су ранија истраживања забиљежила 40 украшених стећака. Истовремено, позивајући се на Ш. Бешлагича и његово знаменито дјело *Стећци, каталошко-топографски преглед*, у којем је за Бунчића некрополу користио резултате ранијих истраживања и достављене податке са терена од стране двојице Билећана, наведено је постојање седам натписа у којима се помињу: Рашоје, Вукша Дубчевић, Бунац Рушковић, Цријеп и Рашко Влаховић, Витоје Даковић, калуђер Глигорије и Рада Раичева. У извјештају је приказано тренутно стање у некрополи и констатовано да су пронађена само два натписа, и то натпис Бунца Рушковића и натпис у којем се помињу двојица браће, Цријеп и Рашко Влаховић, синови Влахови. Такође је констатовано да су два висока орнаментисана сандука, од којих један са натписом у којем се помиње Вукша Дубчевић, пренесена у Земаљски музеј у Сарајеву, а један стећак у Загреб. На наведене пропусте и мањкавости које је предочила Комисија у вези с некрополом Бунчић недавно је скренута пажња и истакнуто да је из Бунчића дислоциран стећак с натписом Вукше Дубчевића, односно Дубчевића, како су читали Ћ. Трухелка и Љ. Стојановић (Пекић, 2014, стр. 227–229).

Из наведеног произлази да је од шездесетих година прошлога вијека, откада је измјештен стећак Вукше Дубчевића, у некрополи у Бунчићима остало шест натписа. Поред тога, М. Вего је истакао да није пронашао споменике и натписе у којима се помињу калуђер Глигорије, Рада Раичева и Добриша Вукићевић, али је навео да је пронашао нов натпис, у којем се помиње Витоја Даковић. Нетачним и непрецизним наводима створене су и одређене заблуде. Наиме, натпис Добрише Вукићевића, који је у *Старим српским записима и написима* евидентиран у Радомиловића дубрави, не налази се на локалитету Бунчића, већ на локалитету Чамов крст. На истом локалитету, на једној од три хумке на којима су смјештени стећци, налази се и натпис Радана Божуровића, који је пронашао М. Вего (Vego, 1964а, стр. 189; Bešlić, 1971, стр. 389). Данас су ти натписи у лошем стању и готово невидљиви.

Из наведеног произлази да се у некрополи Бунчића налази пет натписа, у којима се помињу: Рушоје, Рада Раичева, Цреп и Рашко Влаховић, калуђер Глигорије и Бунац Рушковић, чије је снимке недавно презентовао Г. Комар (Комар, 2014, стр. 106–108, 139–142). Исти аутор пронашао је непознат натпис у Бунчића некрополи и истиче да се у њему помиње Мијана ћерка Бијела



РАДМИЛО Б. ПЕКИЋ: Конфликти и прожимања националног и универзалног – припадност... сина Коста (Комар, 2014, стр. 136–137, 142–143). Касније је Комар ревидирао читање наведеног натписа и констатовао да се помиње извјесни Стјепан (Комар, 2016, стр. 400–401).

Из претходно изложеног долазимо до закључка да се у данашње вријеме у некрополи Бунчића налази шест натписа, а не два, како је констатовала Комисија за заштиту споменика и објавила у „Службеном гласнику Републике Српске“, или седам натписа, како преносе аутори разних портала, који преписују нетачне и застареле податке.

Писаних помена о насељу Бунчићи из XIII, XIV и XV вијека у дубровачким изворима нисмо пронашли. Интересантно је да је у катастарском попису Херцеговине 1585. године регистровано село Бело Поље и Околиште, које има и други назив – Бунчићи – и припада Рудинама (Aličić, 2014, стр. 235).

Нема сумње да се ради о Бунчићима који су предмет рада. Назив Бело Поље с временом се изгубио, док се назив Околиште сачувао све до данас и представља један од заселака насеља Баљци. О средњовјековним Баљцима у Билећи готово да се ништа не зна. Априла 1490. године помиње се Драгић Радишић из Баљака из Предојевића.<sup>3</sup>

На темељу писних извора и литературе, познато је да су средњовјековну Билећу насељавале влашке групе, Предојевићи, Богдашићи, Мириловићи, Малешевци, Пилатовци, Мируши и друга разграната братства, која су у директној вези с именима неких насеља у Билећи. У складу с тим, а на темељу топонима, полазимо од претпоставке да су у селу Баљци у средњовјековном периоду били настањени Власи Бунчићи, који су се разгранали од неког већег рода. Сахрањивани су у данашњој Радмиловића дубрави, на локалитету који је по њима прозван Бунчићи. О постојању Влаха Бунчића на подручју Билеће потврђује дубровачка архивска грађа. Из наведеног катуна био је Вукота Бунчић, који је 1419. године оптужен да је заједно с Драгославом Богдашићем и њиховим људима отео три краве, власништво Радивоја Стањевиће, које су биле на испашаи код Медоша Брајановића из Мириловића.<sup>4</sup>

Када је у питању вјерска припадност Бунчића, нису прихватљива нагађања и домишљања која се изводе на основу приказаних симбола и украсних мотива на стећцима. Потпуно је јасно да у Бунчића некрополи почивају некадашњи становници Билеће који су исповједали православну вјеру, о чему свједочи натпис калуђера Глигорија. Стећци у некрополи Бунчића не могу се доводити ни у какву везу са такозваним богумилима. У питању су споменици Влаха Бунчића, који су били православне вјере.

Друга херцеговачка некропола стећака која је уписана на Листу свјетске баштине налази се на локалитету Ченгића बारे. Ово мјесто познато је и под називом Обаљ. Смјештено на Зеленгори, у крашком пољу званом Кладово поље, било је некада љетно сточарско насеље. Локалитет се налази на удаљености од око 11 км ваздушне линије од Калиновника. У некрополи се налази 52 стећка, и то 35 сандука, 11 плоча и шест сљеменака. Укупно је украшено 11 стећака, а на једном

<sup>3</sup> *Dragich Radissich de Bagliach de Predoevichi [...]. DAD, Debita Notariae, LIII, f. 92' (20. IV 1490).*

<sup>4</sup> *Volchottam Bunčich [...]. DAD, Lamenta de foris IV, f. 12' (18. VI 1419).*

стећку налази се натпис на основу којег сазнајемо да ту лежи Стојан Оподиновић (Bešlagić, 1962, стр. 77–85; Vego, 1964a, стр. 48, 49).

Поред Ченгића бара, још једна некропола из општине Калиновник уписана је на Листу свјетске културне баштине. У питању је некропола Гвозно. Смјештена је у јужном дијелу истоименог малог крашког поља на планини Трескавици, удаљена на око 11 км сјеверозападно од Калиновника. У некрополи се налази 87 стећака различитог облика, и то: 54 сандука, 27 плоча, четири сљеменака и два крста. Од укупног броја орнаментисано је 14 стећака. За наш рад који се бави припадношћу некропола, значајно је истаћи да је око 500 метара сјеверозападно с десне стране пута III. Бешлагич пронашао остатке грађевине с полукружним избочењем, за коју је претпоставио да се ради о апсиди цркве (Bešlagić, 1962, стр. 33–38; 103–104; Bešlagić, 1971, стр. 183–184).

Када је у питању средњовјековна историја овога подручја, познато је да је ова територија припадала жупи Загорје, која се простирала између горњег тока ријеке Неретве и Дрине. У повељи арагонско-напуљског краља Алфонса V, 1444. и 1445. године у Загорју се помињу Валетин и Обаљ као утврђени градови. Током прве половине XIV вијека овим подручјем управљао је хумски жупан Познан Пурчић, који је извјесно вријеме био поданик српског краља, а затим прешао на страну босанског бана (Динић, 2003, стр. 357; Смиљанић, 2012, стр. 29–35). Касније је овим подручјем владала властелинска породица Хранић-Косача, све до пада под власт Османлија (Basler, 1956, стр. 247–252; Динић, 1978, стр. 228, 233–234).

Значајно је истаћи да је у турском попису из 1468/69. године регистровано да су у мјесту званом Кладово Поље, гдје се налази некропола Ченгића баре, љетовали Власи Мириловићи из џемата кнеза Херака, сина Владислављевог. За разлику од Мириловића, на планини Трескавици, гдје се налази мало крашко поље Гвозно, љетовали су и Власи Влаховићи (Тошић, 2002, стр. 198, 205).

У љетним данима, значајне количине соли отпремане су из Дубровника до планине Трескавице, гдје се налазила стока на испашаи. Познати трговац сољу Миладин Хранисалић оптужио је Брајана Прибојевића катунара и његове људе, који су се обавезали „*ad portandum salmas centum salis ad planinam de Trieschauica*“. Со је трбало испоручити до Светог Илије, уз клаузулу плаћања казне од 100 перпера уколико се уговор не испоштује. Као свједоци наведени су Обрад Братуновић из Загорја, Богдан Бокчевић Влах и Крајслав Мрђеновић.<sup>5</sup>

Почетком XVI вијека у дубровачким изворима помиње се Загорје. Трећег новембра 1503. године Божидар Братуљевић из Вишеве, смјештене између Загорја и Невесиња, кредитно је пословао с Брајком Ивковићем.<sup>6</sup>

<sup>5</sup> *Miladinus Chranislauich coram domino Rectore ser Blasio de Sorgo conqueritur supra Brayanum Priboeuih catunarium [...].* DAD, Lam de for. I, f. 131 (10. VIII 1372).

<sup>6</sup> *Bosidarus Bratuglieuich de Viseua inter Xagoria et Neuesigna[...].* DAD, Deb. Not. LXIII, f. 28' (3. XI 1503).

У подножју планине Црвањ, у селу Крековима, изнад засеока Мијатовци на локалитету Калуфи у општини Невесиње, налази се највећа некропола стећака у Босни и Херцеговини. У некрополи се налазе 452 стећка, 350 плоча, 144 сандука и три сљемењака. Украшено је укупно 44 стећка. Године 1960, из ове некрополе дислоцирана су два стећка и пренесена на Калемегдан, у власништво Војног музеја у Београду. Интересантно је да у овој некрополи није пронађен ниједан натпис (Bešlić, 1971, стр. 348).

Када је у питању средњовјековна прошлост овога подручја, значајно је истаћи да је Невесиње било једно од жупа Хумске земље, којом су владали Немањићи до скоро половине XIV вијека. Овим подручјем, као и Загорјем, управљали су раније помињани Познан Пурчић и жупан Милтен Драживојевић. Касније су Невесињем управљали Санко Милтеновић и његови наследници Санковићи, све до њихове пропасти почетком XV вијека, када је војвода Сандаљ Хранић проширио своју власт и на ова подручја (Мијушковић, 1961, стр. 17–52; Калић, 2006, стр. 261–262). Послије Сандаљеве смрти, Невесиње је и даље остало под управом Косача, све до османске окупације овога подручја (Динић, 1978, стр. 261–262).

Када је у питању вјерска припадност сахрањених средњовјековних становника Невесиња на локалитету Калуфи, непосредних писаних сазнања немамо. На крају рада посветити ћемо пажњу вјерском исповједању властеле Санковића, који су владали Невесињем и Загорјем.

У општини Берковићи налази се село Битуња, које се дијели на Горњу и Доњу Битуњу. У Горњој Битуњи, удаљеној око осам километара од Стоца, у засеоку на четири локације – Локве, Поткук, Закук и Баба, налазе се стећци. Према ранијем истраживању Ш. Бешлагића, некропола Подкук броји 241 стећак следећих облика: 234 сандука, два сљемењака и пет плоча. Орнаменти су констатовани на 46 стећака. За разлику од Ш. Бешлагића, према извјештају Комисије за заштиту националних споменика Босне и Херцеговине, некропола на локалитету Подкук броји 243 стећка и уписана је на Листу свјетске културне баштине (Bešlić, 1964, стр. 80–90).

Када је у питању историјски контекст овог подручја, сматра се да је Битуња у средњем вијеку припадала жупи Дубраве, која се на овом правцу граничила са жупама Дабар и Попово. Године 1442, у Битуњи се помињу људи Гргура Шимраковића. Седам година касније, помињу се поданици властелина Петра Шимраковића који са људима из Битуње учествују у некој пљачки. Сматра се да су Шимраковићи из жупе Жаба и није познато да ли су имали посједе у Битуњи (Динић, 2003, стр. 355; Рудић, 2006, стр. 239–240).

Када су у питању вјерске прилике, Ш. Бешлагић је на оближњем локалитету Закук евидентирао 10 стећака и остатке темеља цркве с полукружном апсидом на источној страни. Такође је забиљежио и постојање остатака часне трпезе. Према истом аутору, распоред стећака око цркве указује на то да је црква већ постојала када је некропола била активна, у XIV и XV вијеку (Bešlić, 1964, стр. 93–94, 100).

Најзнаменитија некропола стећака је чувена Радимља, која се налази у Видову пољу, три километра западно од Стоца, с лијеве стране пута који води према Чапљини и Мостару. У ранијем периоду, 1882. године, у доба аустроугарске окупације, градњом пута Столац–Домановићи

раздвојена је некропола у Радимљи на два дијела. Касније, 1960. године, кроз некрополу је прокопан и канал за наводњавање Видова поља, тако да је дошло до помјерања једног броја стећака са њихове првобитне локације (Zelenika, 1962, стр. 172–174).

Некропола броји 133 споменика, и то: 37 облика плоче, 33 сљеменака, 60 различитих сандука и три крста. Готово половина стећака, односно 63, украшени су различитим представама. У овој некрополи налази се и пет натписа (Bešliagić, 1985, стр. 49–51).

Натписи свједоче о томе да је у Радимљи сахрањено православно становништво из породице Храбрен Милорадовић-Стјепановић, који су живјели у Батоногама, данашњим Ошањима. Сматра се да је некропола настала још у XIII вијеку, али према сачуваним натписима, већина стећака датира из XV и XVI вијека. На једном од натписа стоји да под стећком лежи „Радоје брат војводе Петра, обојица синови војводе Стипана“. Познат је и натпис са судачке столице, који се налазио пред црквом у Ошањима, у којем се помињу војвода Стипан и његов син Петар Милорадовић. Пред истом црквом пронађен је и средњовјековни натпис монахиње Марте (Vego, 1962, стр. 209–215; Bešliagić, 1985, стр. 49–51; Томовић, 1974, стр. 120).

Војвода Стипан Милорадовић Храбрен умро је око 1470. године, а његов син војвода Петар помиње се 1477. године као катунар Храбрена. Радоја, други Стјепанов син, умро је после 1470. године, а војводе Петра синовац Радоја Вуковић осамдесетих или деведесетих година XV вијека (Hrabak, 1956, стр. 29–39, 35; Тошић, 1998, стр. 93–106; Тошић, 2004, стр. 277–300; Тошић, 2014, стр. 112–127; Рудић, 2006, стр. 227).

На око 15 км југозападно од Стоца, на путу према Хутову блату, у склопу села Бјелојевића у засеку Бољуни налази се некропола која броји 274 стећка. Стећци су облика: 176 сандука, 82 плоче, 12 сљеменака и четири крста. Раније је Ш. Бешлагић у Бољунима евидентирао 269 стећака (Бешлагић, 1961, стр. 175–205; Vego, 1964, стр. 62–79).

У овој некрополи велики број стећака је орнаментисан, и то 92 примјера. Ова некропола карактеристична је по великом броју натписа. Ш. Бешлагић истиче да се у натписима помињу: „Тарах Бољуновић, Радослав Хераковић, Грубач, Вукић Вучић, Вукац, Влатко Вуковић, Љубица Влатковица, Јерина Вукоцамић, Јерина Ивковица, Петар Вукчић, Радич Владисалић, Радича брат, Влађ Владисалић, Радич Вучић и Стана Ђуреновица. Забиљежена су и имена мајстора: Грубач, Саморад и други“ (Bešliagić, 1971, стр. 374–375; Комар, 2016, стр. 180–190; 258–267).

Када је у питању припадност некрополе у Бољунима, одавно је Б. Храбак натписе из ове некрополе везивао за Влахе Бољуне. Он је претпоставио да је Тараха Бољуновића, који се помиње у једном од поменутих натписа, највјероватније син Милша Тараковић катунар Влаха Бољуна, који се помиње 1477. године (Храбак, 1953, стр. 352).

Ђуро Тошић је сматрао да је у Бољунима насељен био један дио Влаха Мириловића (Тошић, 2002, стр. 205–208).

Седмдесетих и осамдесетих година XIV вијека у дубровачким изворима помињу се Власи Бољуновићи, између осталих: Брајан, Љепчин, Брајко и Враноје Бољуновићи (Kurtović, 2013,

РАДМИЛО Б. ПЕКИЋ: Конфликти и прожимања националног и универзалног – припадност... стр. 80–82). Читав вијек касније помињу се пословни људи из Бољуна. Двадесет другог августа 1487. године, Херак Богуновић, Вукач Милаковић и Радич Братиљевић из Бољуна склопили су кредитни уговор с Вукмиром Ракојевићем кројачем, обавезавши се да му до краја септембра исте године врате девет перпера и шест гроша.<sup>7</sup>

Некропола Бијача налази се у близини села Доња Бијача у општини Љубушки. Споменици су смјештени на локалитету Дилић у огради званој „Мекота“. У некрополи се налазе 34 стећака, 19 сандука, 14 плоча и један сљеменах. Украшено је 17 стећака, за које се истиче велика ликовна вриједност. Некропола је оскрнављена изградњом путне деонице 1931. године. Из некрополе је дислоциран један стећак и премјештен у Археолошку збирку фрањевачког самостана у Хумцу. Сматра се да стећци датирају из XIV и XV вијека (Bešlagić, 1971, стр. 313).

Према нашем мишљењу, ова некропола нема никаквих особености. У поређењу с неким другим некрополама у Босни и Херцеговини, по броју стећака, орнамената и натписа не може се мјерити. Далеко значајније херцеговачке некрополе у којима се налази на стотине стећака, за разлику од наведене, нису номиноване. Примјера ради, некропола у Милавићима, или некропола у селу Подком у Дабру, имају бројне украшене споменике. Претпостављамо да је основни критеријум номинације био подручје на којем се налазе некрополе, а не стварна њихова вриједност, изражена великим бројем споменика, натписа, орнамената и слично.

Средњовјековна историја овога подручја мало је позната. Без писаних доказа стећци ове некрополе, на основу претпоставки, приписују се породици кнезова Рупчића (Bešlagić, 1971, стр. 313). Међутим, оно што је важно за наше истраживање јесте да је средњовјековно становништво на овом подручју било хришћанске вјероисповијести, о чему свједоче писани помени цркве из 1444. године (Ковачевић-Којић, 1978, стр. 115).

Између Бледињског језера и Хирбина у општини Јабланица простире се Дуго поље и у њему истоимена некропола, у којој се налази 150 стећака. Стећци су следећег облика: 72 плоче, 73 сандука и пет сљеменаха. Од укупног броја, 32 споменика су орнаментисана. У некрополи су уочени стећци утонули у земљу. И ова некропола је оскрнављена, јер су стећци ломљени, одношени и утрађивани у оближње и руниране објекте. Бешлагич је сматрао да је некропола припадала једном братству или племену (Bešlagić, 1959, стр. 25–38).

Средњовјековна историја овога подручја мало је позната. Ово подручје припадало је средњовјековној жупи Дрежници. Према пронађеном уклесаном натпису у једној живој стијени, у Дрежници је у доба Твртка I Котроманића двор имао војвода Мастањ Бубањић, који се помиње и у натпису цркве у Вишеграду (Bešlagić, 1959, стр. 65–67).

Међутим, за наш рад значајно је истаћи да се у поменутој некрополи у Дугом пољу мотиви крста појављују 19 пута у различитом облику. Из раније поменутог натписа Мастања Бубањића

<sup>7</sup> *Nos Cherag Bogounouich, Vuchaz Milachouich et Radiz Bratuglieuich de Bogliumi [...]. DAD, Deb. Not. LI, f. 156' (22. VIII 1487).*

видљиво је да се ради о православцу, јер призива Светог Димитрију и Свето Тројство, што нам свједочи да ова некропола нема никакве везе с тзв. богумилима, који су, како је познато, презирали крст и свеце.

У селу Бискупу, недалеко од Главатичева у општини Коњиц, на локалитету Грчка главица смјештена је једна од најрепрезентативнијих и најзнаменитијих средњовјековних некропола Босне и Херцеговине. Према извјештају Комисије за очување националних споменика, која је извршила геодетско снимање наведеног терена, некропола броји 172 стећка и велики број гробова без споменика. Значајан број стећака је помјерен из првобитног положаја, утоњу у земљу и склизнуо са падине. Раније у наведеној некрополи Ш. Бешлагих наводи 115 стећака, 114 сандука и један сљеменах (Bešlić, 1971, стр. 334).

Педесетих година прошлога вијека, археолошка истраживања у овој некрополи извршио је познати М. Вего, који је констатовао да се ради о породичном гробљу властелске породице Санковић. На једном стећку облика сандука исписано је:

*Овдје лежи гостіођа Гоислава, кћер Ђурђа Балшића и жена Радича која се удала у кућу казнаца Санка и жупана Бјељака са чаићу поштіује своју вјеру и вишњу славу.* На основу писаних извора, М. Вего је закључио да је Гоислава умрла између 19. маја 1398. и 3. децембра 1399. године (Vego, 1955, стр. 159; Vego, 1964a, стр. 44–45).

Одавно је утврђено да се ради о гробу Гоисаве, кћери Ђурђа Балшића, супруге војводе Радича Санковића, чији је брат жупан Бјељак, а отац казнац Санко Милтеновић. У гробу Гоисаве пронађен је нетакнут костур и прилози: свилене траке, остатак хаљине, а у устима дубровачки динар кован око 1337. године. Испод стећка поред њеног, за који се претпоставља да припада војводи Радичу, пронађен је костур с прилогом, у чијим се устима такође налазио дубровачки динар (Vego, 1957, стр. 127–141, 139).

На источном дијелу некрополе евидентирани су остаци цркве, што је сасвим разумљиво јер су Санковићи били православни хришћани. У цркви су пронађени и истраживани стећци. На основу налаза предмета од златног броката, за један стећак М. Вего је претпостављао да би могао припадати Дражену Богопанцу, оцу жупана Милтена. За извјесна гробна мјеста изнио је претпоставку којим члановима рода припадају (Vego, 1957, стр. 137–138). Међутим, његове констатације без писаних доказа нису научно прихватљиве.

Властелска породица Санковићи у историографији је добро позната, и може се пратити од 1306. до 1404. године, када су поражени од стране Сандаља Хранића. Њихови преци имали су патримонијално презиме: Богопанец, Драживојевић и Милтеновић. Почетком XIV вијека управљали су Невесињем, а потом су своју власт проширили на Загорје, Дабар, Попово и Конавле. Први познати члан ове породице био је Дражен Богопанец, који се 1306. године помиње у Невесињу. Касније се помињу Бранислав и Видомир Богопанец, Драженов син Милтен, који се помиње први пут 1332. године, дјеловао је као жупан на подручју Невесиња, Загорја и Конавала. Имао је синове Градоја и Санка и кћер Радачу. Милтена је наслиједио син Санко, један од најзнаменитијих чланова рода. Управљао је Невесињем, Загорјем, Дабром, Поповом, једним



дијелом Хумског приморја и Конавала. Како неки тврде, умро је 1370. или 1372. године. Санкови синови били су војвода Радич и жупан Бељак Санковић. За Санковиће је одавно К. Јиречек истакао да се поуздано зна да су били православни. О православљу Драживојевића, Милтеновића, каснијих Санковића, свједочи надгробни натпис у Величанима, Санкове и Градојеве сестре Радаче, удате у Попово за Ненца Чихорића, која се замонашила и узела име Полихранија (Јиречек, 1981<sup>2</sup>, стр. 397). У повељи коју су издали 15. априла 1391. године, браћа Санковићи се заклињу Светим Тројством и својим крсним именом Св. Ђурђем и Архангелом Михаилом (Пекић, 2005, стр. 239).

Дуги низ година питање чији су стећци представља предмет конфликта међу историографима, археолозима, књижевницима и разним истраживачима.

И поред дуготрајног усаглашавања ставова ради номинације стећака, и након њихова уписа на Листу Унеска, различити и опречни ставови о припадности и карактеру стећака несмањеним интензитетом настављени су и трају и данас.

Премда су стећци карактеристични за подручја Хумске земље и Требињске области, односно данашње Херцеговине, гдје су најбројнији, они се, супротно научним доказима, перманентно наводе као обиљежје искључиво босанског средњовјековља и неосновано приписују тзв. богумилима.

## ИЗВОРИ

### Архивска грађа

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD).

*Debita Notariae* (Deb. Not.) LI (1486–1488); LIII (1489–1491); LXIII (1503–1504).

*Lamenta de foris* (Lam de for.) I (1370–1373); IV (1419–1422).

### Објављени извори

Aličić, A. (2014). *Opširni katastarski popis za oblast Hercegovu iz 1585. godine*, sv. II. Sarajevo: Dobra knjiga.

Vego M. (1964a). *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, II. Sarajevo: Zemaljski muzej.

Vego M. (1964b). *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, III. Sarajevo: Zemaljski muzej.

Томовић, Г. (1974). *Морфологија ћириличних написица на Балкану*. Београд: Историјски институт.



## ЛИТЕРАТУРА

- Benac, A. (1955). Radimlja. *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici Bosne I Hercegovine*, sv. 1. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Bešlagić, Š. (1959). *Stećci na Blidinju*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Бешлагић, Ш. (1961). Бољуни. Средњовјековни надгробни споменици. *Стигарица*, н.с. XII: 175–205.
- Bešlagić, Š. (1962). Kalinovik. *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, sv. VII. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture NRBiH.
- Bešlagić, Š. (1964). Stećci u Bitunji. *Naše starine*, IX: 79–101.
- Bešlagić, Š. (1971). *Stećci, kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Bešlagić, Š. (1985). *Kamene stolice srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Basler, Đ. (1956). Kalinovik i okolica. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XI: 247–252.
- Birin, A. (2005). Bosansko-humski krstjani u pravoslavnim grčkim i slavenskim vrelima, у F. Šanjek (ur.). *Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Zbornik radova (стр. 387–405). Sarajevo: Institut za istoriju; Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Vego, M. (1955). Nadgrobni spomenici porodice Sankovića u selu Biskupu kod Konjica. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, X: 157–166.
- Vego, M. (1957). Nadgrobni spomenici porodice Sankovića u selu Biskupu kod Konjica. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XII: 127–141.
- Vego, M. (1962). Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. XVII, (A): 209–215.
- Dautović, Dž. (2015). Crkva bosanska: Moderni historiografski tokovi, rasprave i kontroverze (2005–2015). *Historijska traganja*, 15: 127–160.
- Динић, М. (1978). *Српске земље у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Динић, М. (2003). *Из српске историје средњег века*, у С. Ђирковић-В.Ђокић (ур.). Београд: Equilibrium.
- Evans, A. (1965). *Kroz Bosnu i Hercegovinu peške tokom pobune augusta i septembra 1875*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Зечевић, Е. (2001). О појму стећак. *Гласник Српског археолошког друштва*, 17: 143–152.
- Zelenika, A. (1962). Prilog za proučavanje srednjovjekovnih nekropola stećaka na Radimlji i Ošaničkoj Gorici kod Stoca. *Naše starine*, VIII: 172–174.

Jaliman, S. (1985). Prilog bibliografiji o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu. *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*: 173–196.

Јиречек, К. (1981<sup>3</sup>). *Историја Срба*, књ. II (превео: Ј. Радоњић). Друго, исправљено и допуњено издање. Београд: Слово Љубве, Библиотека фототипских издања.

Калић, Ј. (2006). *Европа и Срби, средњи век*. Београд: Историјски институт.

Ковачевић-Којић, Д. (1978). *Градска насеља средњовековне босанске државе*. Сарајево: „Веселин Маслеша“.

Комар, Г. (2014). *Стиари ћирилични најпјисци Источне Херцеговине*. Херцег Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцеговску.

Комар, Г. (2016). *Ћирилични најпјисци Стиаре Херцеговине (са прегледом крстова)*. Подгорица: Књижевна задруга Српског националног савјета.

Kurtović, E. (2013). Vlasi i stećci. *Radovi Filozofskog fakulteta*, 16: 79–88.

Krleža, M. (1966). Bogumilski mramorovi. *Sabrana djela Miroslava Krleže*. 23, Eseji, vol. V. Zagreb: Zora.

Lovrenović, D. (2009). *Stećci – bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*. Sarajevo: Rabic.

Lovrenović, D. (2013). Kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja u svjetlu interkonfesionalnosti stećaka (O jednom modelu promjene historijskog pamćenja). *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH*, knj. 42: 103–129.

Matijević, Z. (2005). Nekoliko primjera nacionalnog i političkog posvajanja crkve bosanske u Srpskoj/Srbijanskoj i Muslimansko/Bošnjačkoj historiografiji i publicistici XIX. i XX. soljeća (od Petranovića do interneta), у F. Šanjek (ur.). *Zbornik radova Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*: 335–350. Sarajevo: Institut za istoriju; Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Мијушковић, Ј. (1961). Хумска властеоска породица Санковић. *Историјски часопис*, 11: 17–52.

Пекић, Р. (2005). *Жуја Дабар у средњем вијеку*. Билећа: СКПД Просвјета.

Пекић, Р. (2014). Некропола Бунчића: Прилог познавању средњовековних споменика значајних за свјетску културну баштину, у З. Јовановић (ур.). *Умјетности и њена улога у историји: између трајности и пролазних -изама*: 227–240. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Рудић, С. (2006). *Властела илирског жрбовника*. Београд: Историјски институт.

Solovjev, A. (1948). Jesu li bogumili poštovali krst?. *Glasnik Zemaljskog muzeja (n.s.)*, III: 81–102.

Соловјев, А. (1949). Настанак богумила и исламизација Босне. *Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине*, I: 43–79.

Смиљанић, А. (2012). Хумски жупан Познан Пурчић. *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, 7: 29–35.

Тошић, Ђ. (1998). Породица Милорадовић-Стјепановић из влашког рода Храбрена. *Историјски записи*, 3–4: 93–106.

Тошић, Ђ. (2002). Доњовлашки родови Влаховићи и Мириловићи у Источној Херцеговини. *Радови* V: 195–212.

Тошић, Ђ. (2004). Херцеговачка породица Милорадовић, у Р. Братић (ур.). *Српска проза данас. Културна и духовна историја Херцеговине* (277–300). Ђоровићеви сусрети прозних писаца у Билећи и научни скуп историјара у Гацку, Билећа – Гацко: СПКД Просвјета; Београд: Фонд Владимир и Светозар Ђоровић.

Тошић, Ђ. (2004). Прилог проучавању Доњих Влаха у источној Херцеговини. *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, 4: 112–127.

Truhelka, Ć. (1891). Starobosanski mramorovi. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IV: 368–387.

Truhelka, Ć. (1913). Još o testamentu gosta Radina i o patarenima. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXV/3–4: 363–381.

Ćošković, P. (2005). *Crkva bosanska u XV. stoljeću*. Sarajevo: Institut za istoriju.

Храбак, Б. (1953). Прилог датовању херцеговачки стећака. *Гласник Земаљског музеја VIII* (н. с.): 352–358.

Hrabak, B. (1956). O hercegovačkim vlaškim katunima prema poslovnoj knjizi Dubrovčanina Dživana Pripčinovića. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, (E) XI: 29–39.

Šanjek, F. (2003). *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*. Zagreb: Barbat.

Šidak, J. (1937). Problem „bosanske crkve“ u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca (prilog rješenju tzv. bogumilskog pitanja). *Rad JAZU*, knj. 259: 37–181.

Šidak, J. (1975). *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*. Zagreb: Liber.

## ИНТЕРНЕТ

<http://portal.skola.ba> [приступљено 15. 8. 2017]

RADMILO B. PEKIĆ

THE CONFLICTS AND PERVASION OF THE NATIONAL AND UNIVERSAL  
– THE AFFILIATION OF STELES, THE HERZEGOVINIAN NECROPOLIS  
THAT WAS DECLARED THE WORLD HERITAGE

SUMMARY

Although there have been many works written about steles, in which much knowledge had been introduced, hypothetical most frequently, the steles have permanently been the subject of research. The medieval tombstones steles have long been an inexhaustible topic and have been attracting the attention of historiographers, archaeologists, art historiographers, poets, writers and recently the psychologists as well. In a word, the steles have been the subject of the interdisciplinary analyses, accordingly they have been explored from different aspects.

It has long been known that the Herzegovinian steles are way ahead of the others both in number and the quality of processing. This is completely understandable having in mind the fact that Herzegovina was rich in stone and good masters stonemasons.

Recently the stele necropolis in Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro and Croatia have been declared the world heritage by the UNESCO for the first time.

The historiography so far has not had a compliant attitude with regard to the affiliation of the medieval tombstones or, in other words steles. Unfortunately, these monumental marbles have been used for the political purposes in the creation of the Bosniak nation, and have been groundlessly ascribed to the so-called Bogomils.

Based on the terrain exploration of the archive material from Dubrovnik and the scientific references, the subject of the work is the medieval Herzegovinian necropolis and its affiliation, which has been declared the world heritage by the UNESCO.

**KEYWORDS:** steles, necropolis, Herzegovina, affiliation, UNESCO.

АЛЕКСАНДАР М. ПЕТРОВИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за филозофију

## ПРОЖИМАЊА КУЛТУРА И НАМЕТАЊА ВРЕДНОСТИ У ДАНАШЊЕМ ГЛОБАЛИСТИЧКОМ СВЕТУ<sup>2</sup>

---

**САЖЕТАК:** Када данас говоримо о глобализацији у видокруту културе, говоримо о ширењу евро-америчких вредности и пресликавањима њихове слике света на друге националне културе. Свет културе односи се на историјску суштаственост у особитостима и посебностима везаним за одређену националну културу, а добрима се називају њени уважени делови, у разлици од вредности у посебном смислу, као оног што није део природне реалности, а манифестује слободу човекове личности. Границе глобалистичке културе у праксама ширења из њихових централа на (г)локалне ареале, могле би у том смислу да се пронађу на традиционалном тлу националне културе и систему образовања. Културолошко биће српског друштва за то има потенције, упркос експанзионизму транснационалног капитала, који у процесима глобализације развија своје неокolonизаторске амбиције да доминира кроз информативне агенције у простору политичког маркетинга, као и културне јавности, јер му је једина вредност од интереса за опстанак контрола свих вредности. Поништавање идентитета у језику постојања који носи традиционална култура грађена подвижништвом предака и савременика, контролом технолошких, информативних и економских вредности, нужно мора да наиђе на отпор и противљење живог (г)локалног духа народа који је нагазила да му троши и нагриза супстанцију.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализам, мултинационални капитал, култура, контрола вредности, отпор поробљавању.

---

Неспорно је да живимо у тзв. глобализму, у развојним стадијумима „глобалног света“, тј. у извесном ништавиљу које обезглављује и тера на зачуђеност и сметеност. То је погон сталног

---

<sup>1</sup> karuzasin@gmail.com

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

надметања на светским првенствима, на светском тржишту, у светској књижевности или светском рату, заснован на унутрашњем самопоништавању, на извањштењу постварених форми бића као упражњавања научне и техничке, рационалне, и што рационалније кибернетичности, управљања по логици нихилизма. Када оно што је јасно постане више него јасно, оно наметљиво заслепљује и преокреће се опет у нејасно. Репродукција такве рационалности шљаштећи јасног, у трци за успешношћу и остваривањима психоза с гомилањима бесмисла, представља живот који се испражњава и суши. Да се не би укочио, ту данас потпомаже прикривање сурогатима из арсенала концептуалног инжињеринга, као неосвештена потреба рационализовања стања и држања, без обзира на утемељујућу логику суштине.<sup>3</sup> Тако се и глобализам као феномен показује у виду стеривања социјалног агенса капитал-односа у мисаону кризу, чиме је попримио значење растављања на истину живота која је спречена у могућности да се произведе, те његову неистину, која се огледа у самопроизводњи као појавном облику манифестовања. Живућа неистинитост егзистенције прикрива се дегенеративним функцијама моћи, које су гладне његовог осујећивања, да би се унутрашњом подељеношћу бивствовања уздизале на платформе сјајева дигитализованих комуникативних средстава, те бацале у сенку све оно што по попримљеним обрасцима тих моћи није помпезно и накићено. Са таквим симулацијама живота као да се глобално одвија и наша свакодневица.

Утицај феномена глобализације очит је и на измењеном геополитичком схватању територијалности и граница државе, наиме, на измени њихових функција у светском поретку, који као да је у стању транзиције. Стабилност, територијални интегритет, економско-финансијски кредибилитет, као и одржавање вредности европске и светске цивилизације, чине тај транзициони курс ипак сагледивим. Сукоби политичком реториком и ниским интензитетом указују на државне границе као демаркационе линије, које као међународно признате бивају преиспитиване (велика Албанија, унитарна Хрватска, интегрална БиХ, самостална Шкотска и Ирска, ЕУ са Великом Британијом и без ње итд.), зато што подразумевају комплексност географских феномена, у којима се преплићу локални, национални и интернационални интереси. Промена улоге функције граница подразумева могуће детериторијализације, које почивају на тези о приступима појму државе у визурама агрегатних стања или конгломерата, тј. у превирањима која у глобализму капиталних процеса мењају структуре према конфликтима и тензијама, из нових етничких територијалних идентитета и пропустљивости локалне или регионалне равни социјалне активности, артикулацијама дискурса опредељивања. Границе су, држе постмодернистички теоретичари и социолози, такве институције, које у процесима и дискурсима савремене

<sup>3</sup> Разлика супстанције и акциденције не изводи се из односа општег и појединачног у рационализацијама предметности, него из двостепености самог појма суштине као оног исконског и ефемерног у њој (као првој и другој суштини), с обзиром на Аристотелову протоуесиолошку поделу, у којој он следи Платона (више у Петровић, 2017, стр. 41–43; 80–103). Без обзира на фаворизовани ничеански ресантиман, који уместо суштине дате „човеку унутар човека“ као, феноменолошки речено, „туства опстанка“ оног што јесте, где се упорно следи шест линија извођења њених дескриптивних симулација у терању спрдње са овом узорном традицијом мишљења, свакако да ту није подржано (видети и: Узелац, 2006, стр. 10, као и Узелац, 2011, стр. 55).

културе, политике, економије, административног уређивања или едукативног система, зависе од тренутно уважаваних промена у њима (Хефе, 2016, стр. 64-68).<sup>4</sup>

На основу друштвеног идентитета и традиције, границе се формирају као предање, знање и институције (линије разграничења у искључивањима и укључивањима), тако да творе симболичку основу комуникативних пракси за конструисања и контролу идентитета, бивајући и показатељ односа моћи (пракси стварања граница и питања идентитета). Глобализација чини да напредује социјални процес који утицај географског положаја државних граница истура у први план тако што га слаби, тј. подстиче процесе одговора на такво деловање у јачању локалног и регионалног фактора из идентитетске културе (само ретки процеси су заиста и глобални, попут претње од нуклеарног наоружања и загађења ваздуха и воде). То да се позиција државе променила у модерно доба није спорно, јер је упућеност на сарадњу с другим државама појачана, што је ствар живљења у региону и утицај суседства, а економска и финансијска међузависност подразумевају тзв. триангулацију, или деловање капиталних инвестиција у тротуглу Јапан, Северна Америка, Европа, где се одвијају пресудни економски, технолошки и социјално-културни процеси, што утиче на развој и понашање осталих региона. У том смислу се користи онеобичајавајући појам глокализације да означи спрегу глобалног и локалног, интензитет раста значења територијалних јединица као регионалних напредовања у слабљењу државе или с њеним подстицајима, као универзалан процес „универзализације и партикуларизације“, а који у историји постоји одвајкада.

Новост савременог глобализма би се састојала у томе да је дерегулација која потиче из логике капитала она која опредељује и интересе, будући да у неолибералној идеологији „новац бира најједноставнији пут“, тј. реструктурише и реорганизује према глобалним финансијским центрима, а који својим интеграционим силама преуређују састав и структуре друштвеног живота. Од значаја су ту и локализоване укључености или искључености из финансијског тржишта, па од прихватања „правила игре“ која диктирају неолибералне потребе за приватизовањем државних добара и скидањем националних монопола, зависе и приступи глобалном инвестиционом капиталу (Баљ, 2016, стр. 430).<sup>5</sup> Они такође зависе и од укључености у развој дигиталних технологија, које информатички свет чине глобалистичким ресурсом глобалних процеса, тако да преко половине савременог света не учествује у предностима брзих линија комуникације, којима се остварује економско-финансијски утицај. „Свет без граница“ је тек онај који чине умрежени појединци преко интернет капацитета комуникације, и сачињавају те мреже моћи информативног капитализма, свет елита и геополитичких фантазија. У том смислу, он је у мери доступности ствар моћи и стручности, тј. сарадљивости политике и науке, или склоности политичког сектора да прихвата савете научног, рецимо на пољу економије у калкулацијама

<sup>4</sup> Тиме се омогућава маневар гушења праве демократичности, која се губи на хоризонту симулативне обичајности без изворних потврда коегзистенције заједничког у свету живота.

<sup>5</sup> Неолибералну дерегулацију он је захватио као коренити маневар урушавања правих вредности, која је сродна оној болести сличној „надуваности“, или преувеличавањима која губе смисао.



исплативости, или пак у образовању по одрживом развоју друштва, упркос неспоразумима у идентификацији „глобализације“ са „глобалним капитализмом“.<sup>6</sup>

Модерна „колонијална зависност“ земаља у транзицији, које се држе у зависности од „ширења демократије“ као дела неолибералистичке наратије, део је света који нас онемогућава да уопште и мислимо. Постоје и непрофитабилне организације („друштвене мреже“) посвећене тзв. едукацији јавности, од политичких питања везаних за технологију и културу изазваних променама карактера производње, потрошње, те организовања протеста активиста, мада ваља имати у виду да су и те мреже контролабилне. Транснационалне промене у међународним економским одмеравањима уложеног и добити као деоба вредности (рецимо скок или пад акција на берзи), творе мултинационалну динамику односа околног света у трговању по светским правилима, па су глобални и (г)локални актери у том процесу у доношењу одлука у мањој зависности од државе (произвођачи који стичу добит и стварају профит широм света напрецима у информативним технологијама и смањивањем транспортних и комуникативних трошкова). Глокализација је у том смислу и резултат процеса изградње светског тржишта, на који више не утиче у великој мери сама држава са повлађивањима мегацентрираним интересима глобалних актера моћи. Светске интеграције и тржишта националних економија, раст високоволуминозних економија и конфигурација нових трговинских блокова (Брик) из директних страних улагања у међународним финансијама, допуштају глокализацију из ових елемената као маркираних параметара који оријентишу размењивање идеја и ствари у глобалу као сложености међузависности. Глобално и локално се прожимају, стварајући нове форме односа и обичајних правила, али вазда на штету вредносних постулата затицане локалне културе. Аактери те сцене су транснационалне корпорације, финансијска предузетништва, технолошке промене, међународне организације и оне које се старају о питањима околине и популације, науке и идеологије (око структура знања), удруживани с појединцима који из духа предузетништва посредују у примени планова и програма на локалном тлу, поприлично притом отпорних на обичајне токове, као и на културна достигнућа специфичног поднебља. Као да се на брисаном простору освајају стратешке коте и инсталирају сонде профитабилности. Колонизаторски и гладијаторски дух преуређују свет у сасвим другачијим изгледима, немилице трошећи људску супстанцију на то мењање. У замену за суштину додирујемо испразно „ништа“.

Доскора, све је то било другачије. Социјална атмосфера у вишедеценијском транзиционом процесу економских промена отворила је потребе за мењањима односа на тржишту рада, а оне су захватиле све сегменте друштва.<sup>7</sup> Транзиција у свет глобалног капитализма нас је затекла

<sup>6</sup> У економији калкулацијама корисношћу, критичност је неопходна: „[...] веома комплексни склопови повезаности и тешко мерљиве укупне величине, комбинују се с просечним вредностима и одређеним коефицијентима тако многоструко, да одатле могу да се извлаче закључци. Ми се на тај начин заваљамо неком прецизношћу и плаузибилношћу исказа, који у ближем истраживању постају неодрживи. Јер није у жижи то да се очита неки број на некој скали, него да се размисли који смисао има та скала, а који смисао има број на њој“ (Хефе, 2016, стр. 277).

<sup>7</sup> Нове генерације су ентузијазам за знањем које помаже у тегобном положају замениле ентузијазмом за брзим и лаким зарадама, са не само скраћиваним него и напречац удараним путевима до стицања

углавном неспремне и у сфери теоријског рада, па се трезвен посао суочавања са стварношћу историје догађања преносио на подручје „борбе идеја“ или теоријску игру артикулације и подстицања, па и прикривања проблема. Преиспитивања постојећег стања ствари претпостављала су и политичку конфузију која је уследила након распада бивше велике државе са сукобима високог, али ипак ограниченог интензитета, економског расула и социјалне конфузије, и посебно у погледу реалности идеје да се може овде и сада остварити праведно и срећно друштво. Може се слободно рећи да данашње генерације одрастају у атмосфери пораза као исхода светске кризе социјализма, која је резултовала распадом бивше велике државе у којој су грађени лични и друштвени идентитети. То је испродуковало повлачења и разочарања, пре свега пред идејама социјалне правде и људске равноправности, а затим и смисла културе духа. Скепса према већини друштвених вредности, укључујући и смисао пуног ангажовања на стицањима знања, подразумевала је отада атомизовање и поприличну резигнацију, која све успорава.

Надмоћ англосаксонског духа огледа се на свим пољима живота и рада, тако да ништа не остаје поштеђено од превреднујућих пропитивања, као и пратећих одбацивања. У том процесу се и основни појмови све учесталије релативизују до мере непрепознатљивости, а комуникација се помера ван њих, као да су одељени неким саморазумљиво дигнутим невидљивим зидом. Стална ситуативност намира углавном наметљиве консензусе издиференцираних друштвених група интересним представама и смерањима, тако да су нахођења појединаца често потирана, све до оне суморне збрканости и застрашене неаутентичности, коју износи егзистенцијална аналитика *Sein und Zeit*-а (§68). Дуготрајна друштвена криза и дивљи процеси капиталистичких трансформација с контроверзним кримогеним ослонцем, или коруптивним стањем, веома су сузили могућности плодних афирмација појединца, тако да је релативно мали број оних који су се снашли у тескоби одсуствовања реалних могућности за нормално напредовање у струци или академском раду. Са одсуствовањем једног благонаклоног и обзирног друштвеног амбијента према појединцу рађа се и одређена равнодушност према нејасној социјалној околини, јер су се преки путеви до личног благостања показали као ефикаснији и поузданији од напорног научног рада који једва да се подржава и уважава.<sup>8</sup>

Наша новокомпонована коруптивна буржоазија исказује се према лику пргавих момака и атрактивних девојака што премрежавају у „паровима“ већину слика вредносних узора

---

дипломе као верификаторног средства поседовања знања. Отклањање nelaгоде полагања испита утврђивањем знања често се успешно замени лагодним животом унапред обезбеђеним куповином. Ако је јавна тајна да се до знања више не држи, као да је нека препорука испод жита постала крилатица, да то што оно представља треба на време уновчити док се сасвим не открије, а онда на ред долазе симулакруми на подијум дасака живота и њихова одглумљивања (видети: Узелац, 2016, стр. 141–145).

<sup>8</sup> На овакав негативизам бачено је и дијагностичко светло: „Данас се код нас оспоравају књижевност и језик, оспорава се уметност, оспоравају се фундаменталне дисциплине; све то сматра се непотребним, а искорењује се тако што им се ускраћују финансијска средства: реформа образовања усмерена је управо у том правцу – релативизовати основна знања и искомпромитовати дијалектику (критичко мишљење). Основно образовање се редукује за рачун споредних техничких знања, која услед брзог застаревања имају секундаран карактер“ (Узелац, 2016, стр. 286).

савремене генерације младих, тако да рад на теоријским пројектима може да се види као дубока сенка ових променада „сплаварских“ техника агресивног привлачења пажње на оно што је код нас данас уносно и успешно. Тога је одувек и било, али се држава старала да обезбеди подршку вишим културним вредностима и такве појаве потисне у други план. Међутим, ако се јавни информативни сервис истура као сегмент масовне забаве са полуобнаженим напирлитаним старлетама без сувише укуса и талента, а неумесни умашћени ријалити шоу показује као целодневно радовање простаклуку, онда је порука која се шаље грађанству страшна. Ово подручје је раније покривало проблем васпитаности и културног здравља друштва, и нудило је очитовање смисла опште друштвене егзистенције, макар и према негативности која је могла да се прати.<sup>9</sup> Данас, са индоленцијом према таквим појавама, друштво се утапа у бесповратну апстрактну општост, јер млади, који су његова будућност, без таквог старања губе ослонац у градњи стручних и академских каријера, као и осмишљавања властитих живота уопште.

Укрштање глобалног и локалног даје и безобзирне обрасце који заокупљају људски свет, тако да са њима не може да се носи без критичког приступа. Сматрајући попут Хегела у *Основним цртама философије државног права*, да приватно власништво сачињава друштвени темељ људског достојанства, велики руски мислилац Иван Иљин (1994) давно се залагао за организације и акције солидарности које се баве питањима радне способности, оним где се дају савети, кредити, налазе послови (који доприносе „праву на укључење“ у сферу производње). Бављење практикама мотивационог понашања људства од старине тако открива интерпретативно тло припреме за сусрет са оним што само време изнутра носи, и што кроз будућност надлази из саме вечности која се поима у времену, не бивствујући нигде споља или онострано прошлом и садашњем, јер се иначе упада у врзино коло које носи методолошки анархизам и нихилизам. Без извесности о општој добробити тешко да ће моћи да се избегне падање у варварство под гримасом интересног етаблирања тзв. природних сазнања на хоризонту учесталог појављивања катастрофалних људи, који ће дезавуисањем културних напора човечанства да га уведу у неред и баце у појмовно очајавање. Наивност поверења према датостима вазда ваља да буде преиспитивана кроз услове важења, да би се одржао сам смисао који они претпостављају.

<sup>9</sup> Према логици суштине, коју је научном методологијом продубио Хегел, егзистенција није синонимна са пуким постојањем, него са „суштином која је изашла у непосредност“ или у апсолутну негативност рефлексije, тако што се укинула у једној новој непосредности као датости предметног виђења. У укинутости посредовања или укинутости основа природности обичајне идеје, она даље егзистира тако да се добило мерило друге природности, које више не лежи само у чулним извесностима него и у уму, који се остварује самоодносним посредовањем у очитовању суштине. Држава је тако идеја слободe мишљења у свом постојању, која се за појединца, као конкретна слобода, остварује рефлексивним посредовањем између „природне обичајности породице“ (затворености земље) и „обичајности државног права“ (отворености неба). Појмови савести и одговорности тиме постају и правне категорије, конститутивне за институционални живот заједнице, па отварајући „затвореност земље“ и стремљећи „отворености неба“, прстенују „свет живота“.

Рани феноменолошки приступ стварима коначности, у којима наука о искуству свести као *Феноменологија духа* расветљава диференцијације позиција свести (или претпоставке егзистенцијалних и егосних знања) унутар ње саме као самосвести, претпоставља развијање појма као вишестрано образовање самог карактера те свести, рефлексивним улажењем у себе, путем иступања према целокупности одређења која подразумевају властитост целовитог односа. Дух тиме не извршава некакав „пад у време“ (Хајдегер), него тек неки његови моменти као коначни, јер је време „негативно јединство“ самог постојања, које има за сврху да упутује на усвајање у ходу истине феноменологије духа, а што је јасно упркос Хајдегеровим анимозитетима. Она значи да се у сфери властитости догађа самоконституција садржаја и унутрашња артикулација субјективности према форми мишљења, дакле не нешто узето по себи и које самим тим остаје генерално спољашње и изолује се од самог садржаја, него нешто што интериоризује објективне садржаје у унутрашњост рефлексije и тиме осветљава својственост саме предметности предмета и њиховог услова постојања. Општост и појединачно тиме немају своју позицију суштине једино као копулативни акт, него у свему оном чему реч даје значење, присуствују у двострукости кретања мисли као захватања оваквих или онаких видова садржаја поимања, који ту присутност и значе. Међутим, приписивати таквом заузимању става солипсизам и самодовољност (попут ничеанаца, неосубјективиста неореализма или постмодерниста), сасвим је погрешно, будући да је захтев за посредовањем и објективношћу разумевања просто услов његове исправности. Без коректног разумевања губи се и свака одређеност појма, која се такође показује и онда када су кривљења и увртања интересним кључевима сазнања непрегледна.

Ако бисмо се сличним поводом обратили Платону, он би препоручио да се ваља вратити са пута застрањивања на пут који неће изазивати и ширу штету по развијање врлина храбрости и самосавладавања, јер је без врлине само онај који не може да схвати правду и ред, добро закона. Многоглаво нагонско биће човека смештено је у пожудном делу душе и разликује се од храброг и мисаоног дела, наиме духовног дела човека као *човека у човеку*.<sup>10</sup> Тај људски део душе може да се покаже када многоглави и лавовски део бивају стављени под контролу, наиме када се припитоме и потчине човеку у нама. Васпитањем се ојачава и уздиже тај крхки елемент наше душевности који блокира подљудско, тако да се успешним обликовањем психе уздиже владавина над нагонима живућих бића (*Држава*, 590d). Прави предмет разматрања државних ствари је отуд праведан човек и његова државотворна снага (*истио*, 472a), који у датом окружењу околног света, тј. одговарајућем простору и атмосфери, изграђује карактер. Савршен човек може да се обликује само у савршеној држави, а за образовање такве државе потребно је и знање о обликовању таквог човека, будући да јавна атмосфера као услов није ништа безначајно. Узор је оно што као идејна норма сачињава савршенство, а у њеној природи лежи то да је однос према њему дат као искуство приближавања и удаљавања (*истио*, 472c, 473a–b), па стилизован за дијалошку форму Платонов Сократ употребљава човеков неискорењиви нагон за подражавањем

<sup>10</sup> Платон је уверен како се „тврди да се мора делати и говорити оно што ће *човеку унутар оног човека* дати највећу снагу и владарску моћ над оном многоглавом животињом“ (Платон, 1976, стр. 291. – *Platonis opera*, 1978, стр. 589b1).

да би истакао могућности приближавања узорности. У том следу то није само историјско-митски или говорнички модел у смислу стилске фигуре него и етосно мерило које подразумева реалнији однос, тј. подразумева пређене етапе и јасно знање о удаљености од циља, тако да пре може да се упореди са значајем канона у вајарству или узора људске фигуре према сразмерама и облицима парадигматичних врста (*истио*, 472d).<sup>11</sup>

Незаситост производи и ону неравнотежу која подрива државне привреде и уноси економске кризе, љуљајући стабилност институција и нарушавајући односе међу људима као грађанима државе. То утилитаристи нису желели да виде. Када човек напушта похлепу, из живота нестаје шикана, гасне тупо честохлепље и човеку се отвара недогледно поље добронамерности и солидарности. Активна, стваралачка солидарност тиме се тиче како личног, тако и друштвеног живота. Што се више човек позабави интересима свог ближњег или супарника, тиме им је он дражи, јер пре наилази на једнодушност и подршку у мислима и у делима као дијапазону објективног духа у његовој обичајности.<sup>12</sup> То је уједно претпоставка и за здрав човеков нагон, да га тера да у себи изабере тачно одређени правац према неком привредном напору, да га покреће према њему, да му даје снаге да подноси невоље због њега. По томе човек осећа интерес за резултате свог рада, тежи да постигне непосредне успехе и, када успе, осећа радост складности живљења. Сваки човек лишен корена (земље) мора опет да се укорени, да добије свој кров и да изгради себи дом, јер људски инстинкт жели да се часно уграђује у земљу као удео његове (анорганске) природе.<sup>13</sup>

<sup>11</sup> Будући да је узор ствар апстрактне општости, он се спаја с нагоном за подражавањем који уобличава општи појам у типском утеловљивању човека. Подражавање захтева да се тај узор спроводи у отеловљивање до остварења, а на тај начин идеја постаје енергична или остварива за себе, не захтевајући никакво посебно доказивање. Међутим, Сократова „портретисања најбоље државе“ и оваква поређења с вајарским умећем по узору на Сократовог оца Софрониска, просто су спуштање до опипљивости биографских података који не морају да обезбеде ни метафоричан ранг представе, а ни поимајући ниво аналогije. Пре би било на месту да се спомене производни и стваралачки карактер човекових снага, које претпоставља Стари завет у домену законодавства, а такође и Нови завет у истицању потребе за преображавањем самог човека „из века у век“ (Св. Апостол Павле).

<sup>12</sup> Превазилазећи настројеност „требања“ као апстрактно доброг, Хегел је обичајност (ћудоредност) одредио као довршење објективног духа и слободе у реалности, где самостална слобода постаје природом, а за коју каже: „Настројеност индивидуа јест знање супстанције и идентитета свих његових интереса с цјелином; а да други посједници себе међусобно знаду и да су збиљски само у том идентитету, то је повјерење – истинска, ћудоредна настројеност“ (Хегел, 1987, стр. 426; § 515).

<sup>13</sup> „Супстанцијални, природни сталеж, има у плодној земљи и тлу своју природну и чврсту моћ; његова дјелатност добија свој правац и садржај с помоћу природних одређења, а његова се ћудоредност оснива на вјери и поуздању. Други, рефлектирани сталеж упућен је на моћ друштва, на елемент који је стављен у посредовање, предодбу и у неку скупност случајности, а индивидуа на своју субјективну окретност, талент, разум и марљивост. Трећи, мислилачки сталеж, има за свој посао опће интересе; попут другог, има он властитом окретношћу посредовану и попут првог, али цјелином друштва осигурану супсистенцију“ (Хегел, 1987, стр. 430; § 528). Природна и чврста моћ институције брака коју амалгамише љубав и институције обраде земље је нешто исто толико архаично колико и савремено. Вера и поуздање и

Недуховним нагоном не може да се сазда култура и, уопште, ништа не може да се изгради, ни у једној области, па ни у привреди и економији. Привређивање не сме да се сматра ни као природом условљено, али ни као духовно неконтролисано делање, јер кад човеком завлада искључиво корист и ништа друго не види, ту о култури тешко да може да буде речи. То да приватна својина обавезује, да приватно право мора да се схвата као друштвени дуг, и да такво делање такође треба да обавезује, чак и тада кад држава нема, па ни чврсто донесених прописа, део је схватања људског достојанства које припада савести. Превладавање грубе користи уз помоћ слободног духа, чини, у коначном збиру, социјално законодавство природном нормом народног морала, јер тамо где живи народ отвореног срца, живе савести, уз братске везе и частан правни поредак, држава не треба да се бори принудом с неправдом и експлоатацијом међу људима, па јој је довољно да јасно формулише осећање свеопште праведности и да афирмише народну вољу, одустајући од левијатанизма.<sup>14</sup>

Но, то постављање туђих интереса са својим сопственим, не као полтронска идентификација с агресором, него она која мора да стекне своје место не само кад је реч о већ познатим људима, него и о оним непознатим. Није само Хегелов ученик Карл Маркс разглашавао како је експлоататорска привреда недостојна, те да нечије старање да превари неког другог унижава и компромитује не само потоњег него и оног који то чини. То за последицу има да се у лику страхова пред сваком инвестицијом збива одлив способних људи из привредне сфере, затајују се порези и хрематистички користе резерве, скривају противречности финансијских показатеља, а расте масовно неповерење људи једних према другима, упади финансијске полиције у лични живот грађана и жестоки економски застоји програмирају дуготрајно таворење у антисоцијалном безизлазу. То је добро познато и из искуства прошлог века са друштвеним формацијама

---

код мислилаштва ваља да буду прожети истом суштином, како би оно опште могло да се конкретизује укинутом непосредношћу поимања, које је самим тим уздизано у свој афирмативнији степен прозирности – то се сада зна и то знање не нестаје.

<sup>14</sup> У свом разматрању о технологији власти и деструкцији вредности наш социолог Милојица Шутовић је закључио да и данашње „настајање демократских вредности није имуно од разочарења, одбојности, фрустрација, себичних стратегија, панике. Али, упркос томе теоретичари и практичари либералне демократије морају преузети терет доказивања на питању испуљивања демократије у очима грађана, ако она по диктату међународном или по дефиницији производи сиромаштво, маргинализовање људи без наде, отуђеност. Друго, да ли је вероватно да се увођењем демократије и слободног тржишта програми масовног побољшања квалитета живота у корист најнеповлашћенијих могу одложити за дуг период времена, а да се тиме не створи дубоко расцепљено друштво у коме би демократија тешко могла да ухвати корена. 'Ко у слободи тражи нешто друго доли њу саму, створен је да би служио' (Токвил, 1994, стр. 169)“ (Шутовић, 2009, стр. 43–44). Правоснажност израђивања добитка може се оцењивати и с друге стране, не само са стране социјалне правде, него и са стране природе. Треба се на нов начин односити према природи, треба је послушквати, уносећи новине проналазака, примењујући методе интензификације и рационализације економије, откривајући нове производне могућности, нова тржишта за промет и томе слично, а да се тиме не подразумевају сиромаштво најамних радника и методе изабљивања као циљно поље подухвата. Пристојан однос са природом награђује се богатством, које је стечено часно, мада се мора приметити да је оно само у историји исто толико ретко, колико и узорно.



које су наглашавале колективизам и уравниловку, јер из расподеле и контроле прихода „на равне части“ може да произађе само поравнавање по просеку или једнодимензионално униформисање, а из њега опет може да произађе само свеопшти јад и несташица са вазда ровитом социјалном кохезијом. Радни сектор се повија у социјалној нестабилности и приближава ратном стању, а оно се отвара на себи својствене начине – узајамним оптужбама политичких елита, осећањем несигурности у најширим народним слојевима, приређивањем забава које ће да одврате пажњу од притиснутости условима живљења с пратећим медијским ударима у јавности, као и с неутемељеним заговарањима оних хрематистички пожељних, те шиканама оних који нису увезани с премошћавајућим центрима моћи или везама са актуалним владарима.

Тамо где се људске страсти скупљају и ускипте, тамо су и у читавом социјалном миљеу повређени, будући да мржња и непријатељство заклањају поглед (свако види оно чега нема, па противник почиње да се мрзи без објективног повода, са покушајем да „читав бели свет“ буде од њега одбрањен, а чиме се губи осећај за правду и воља за истину, јер се нештедимице сеје и расипа отров клевете).<sup>15</sup> Вековни напори савести, очигледних вредности, укуса, управљени према једној чврстој тачки гледишта и према праведности разликовања, према победи над лажи, према савладавању саблазни, беспрекорности расуђивања, као да се руше, а њихово место заузима првосаздани духовни хаос, „надолазећа анархија“.<sup>16</sup>

Поставља се питање како вратити поверење у умност поретка у којем се налазимо у ситуацији када сви симптоми указују на страну оних људи чије се духовно око и рефлексивни нерв нису пробудили и који ступају у живот с ободреним нагоном и уснулим духом. Феномено-лошки гледано, сами феномени у таквим душевним склоповима бивају ускраћивани за своју слободу, не допушта им се да засјаје целовито, као они који јесу то што јесу, у могућности степена своје снаге показивости и допуштене изражајности по неорганској и органској природи.

<sup>15</sup> Ко окривљава и оговара „свог ближњег“ (барем према хришћанској вери је тако), за то би морао да предочи доказе у форми моралног и правног доказивања, које те оптужбе оправдавају. Али, већини то не пада на памет, а поготово медијски истичућим се радницима са Ђоновима на образима. Маса је радознала, похлепна за сензацијама и почесто рада да наивно поздравља намештена проказивања. То се зауставља тек реаговањем лица које располаже потпуношћу доказа и основано опомиње, будући да тек то може тако дезинформисану масу да приведе разуму. Политичка дезоријентација или врло слаба и готово немушта оријентација, повезана са економским турбуленцијама и наглим губљењем запослења, упућује на зло које се узноси оцрњивањем честитости („добро је оно објективно, или оно које би требало да буде објективно“ [Хегел, 1989, § 129; прев. стр. 228]), а која се понижава, са пратећим понижавањем образованости, где се утврђене вредности научно, графички прегледно и „доказиво“ обезвређују, како је то већ обезбеђено за блиске сусрете вредновања и насиља одавно.

<sup>16</sup> „Метафоре рата (против тероризма, сиромаштва, сиде) претварају се у стварне ратове. У ствари, владајуће елите (класе) Запада увек су биле разапете између економског интереса који је увек ишао упоредо са културним токовима отворености према свету и повратка политици која се прилагођава ксенофобији, преко пропаганде, лажних анкета, потчињавања јавног мишљења, оснивања некад незамисливих центара моћи, система цивилног шпијунирања, стварања турбуленција у страним земљама [...] у којем је нарушен цивилни поредак, како је Роберт Д. Каплан описао свет, скривајући фразу 'надолазећа анархија' (Kaplan, 1994)“ (Шутовић, 2009, стр. 103–104).



Покушаји да се улове суштине тих трагања, који се не одвијају без борбе, показују истовестну црту успостављања норми људског достојанства које ће бити спровођене оплемењивањем ратничких порива и неговањем правичности, ма шта да она иначе значила. Запуштеност и немар ту могу да буду само суштинска прошлост и превазиђеност у сваком погледу, како је философска традиција о томе размишљала одувек. Успостављање спокојности заједница показује се као могуће само са доспевањем до низа утемељених принципа који обичајност чине енергичном, испуњеном вољом и надом на успехе. То, међутим, ни данас није могуће без обнове етоса позива, тј. обичајних правила која прихватљиве норме разликују од неприхватљивих, без чега нема ни заузимања за вредности на основу којих је могуће унапређивање културе. Факултети ваља да понесу главни терет у томе да се осветљавањима претпоставки разума утиче и на отклањања од ирационалних страсти, на суочавања с конкретном предметношћу, окретањем оном што подиже дух и поставља вредности које нису од данас до сутра. Када се остварују оне претпоставке воље које граде стабилне институције, с којима сва посртања имају наде на опоравак свих врста идентитета, без угрожености у њиховом основу и пратећих пострадавања, све скучене врсте социјално увезиваних консензуса у исплативости и утрађивања у инструменталну културу постају споредне, тако да сама средина која те вредности остварује добија на привлачности. Идеја образованости појединца која подразумева формирање унутрашње снаге за најбољу изградњу друштва, далеко је од тога да спада у клубашке групне циљеве или случајне интересе појединаца. Знања и вештине који су стечени, као ни нимало занемарљив капитал који је нарастао захваљујући поштену раду, упорности и издржљивости, могао би у будућности да буде онај пример који би имао прилику да надвлада садашње симулакруме успешности које проноси малобројна квазиелита виртуелним масовизацијама и медијским промоцијама „сплаварских технологија“ подвлашћивања духа, успешностима у контроверзним каријерама са сумњивим пословима и њиховим углавном тужним епилозима. Узајамним прожимањем глобалног и локалног ареала друштвеног бића, тј. спајањем глобалних процеса и различитих локалних реалности, ствара се глокализована, хибридна култура (Јапанци који гледају реповања јужноамеричких група у лондонском клубу чији је власник из Саудијске Арабије), тј. она где долази до мешавине бракова и језика, али и разних интереса пројектовања смисла живљења. Ипак је питање слободе оно што је заједничко по захтеву да се у времену ослободи све што би могло да буде, да се путем слободе развију могућности, и ради саме те слободе све превазиђе у својој ограничености. Оно што јесте ипак није сасвим при себи, оно бити се потуђује самом себи у свом сопству и раздаје знаке немогућности самоуправе у самоскривљеној незрелости, па долази до лутања и застрањивања. Како се човек рађа у могућности оглушивања о логос бивствовања (сабрано казивање искона), то може да поправи само философија, која тај слух буди и допушта да се иде укорак с њиме. Она је у стању да развеје недоумице око доказних дилема да ли је живот љубав у слободи истине, те самим тим и да установи исправну оријентацију у свим глобалистичким збркама и сукобима интереса. Интересна петрификација пећинског живота као игре сенки и привида, онемогућеност да се слуша логос бивствовања, као изгубљено слушање, остаје, неизбежно, по страни од философије, указујући на црте антифилософског или тек привидно

философског живота, јер је по анархичним натурализацијама удаљена од истине коју би философија да омогући да дође до израза.

Да ли се глобализација условљена волуминозношћу процеса глобализма може обуздати, и налази ли се за то још увек и расположива снага за привођење суштини, показаће наш даљи историјски опстанак.

## ЛИТЕРАТУРА

- Баљ, Б. (2016). *Од практичне философије ка философији економије*. Зрењанин: ИП Београд.
- Иљин, И. А. (1994). *Философия Геґеля как учение о конкретности Бога и человека*. Санкт-Петербург: Наука, 1996.
- Платон (1976). *Држава*. Београд: БИГЗ. (*Platonis opera* [1976–1978]. Tomus IV [*Respublica*]. *Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet*, Oxonii).
- Петровић, А. М. (2017). *Прва философија: темељни појмови философије према садржајима библија и јединство светла историјске стварности*. Ниш: Међународни центар за православне студије; Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини
- Узелац, М. (2006). *Метафизика*. Вршац: Виша школа за образовање васпитача.
- Узелац, М. (2011). *Практична феноменологија*. Вршац: Висока струковна школа за образовање васпитача.
- Узелац, М. (2016). *Филозофија образовања*. Београд: Завод за уџбенике.
- Хајдегер, М. (2001), *Битиак и време* (прев. М. Тодоровић). Београд: Службени гласник (Heidegger, M. [1979]. *Sein und Zeit*, Tübingen).
- Хајдегер, М. (2003) *Пути знакови* (прев. Б. Зең). Београд: Плато (Heidegger, M. [1976]. *Einleitung zu: „Was ist Metaphysik?“*, in *Gesamtausgabe*, I Abteilung: *Veröffentlichte Schriften 1914/1870*, Band 8. Fr. Am Main: Wegmarken).
- Хефе, О. (2016). *Да ли је демократија способна за будућност?: О модерној политици* (прев. М. Тодоровић). Нови Сад: Академска књига.
- Хегел, Г. В. Ф. (1987). *Енциклопедија филозофских знаности*. Сарајево: Свјетлост (Б. Зонефелд) (Hegel, G. W. F. [1965]. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1817), Hamburg: F. Meiner).
- Хегел, Г. В. Ф. (1989). *Основне црте филозофије права*. Сарајево: Свјетлост (Д. Грлић, 1964<sup>1</sup>) (Hegel, G. W. F. [1970–1979]. *Werke in 20 Bänden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970, Bd. 7).
- Шутовић, М. (2009). *Вредности и насиље*. Београд: Чигоја штампа; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

ALEKSANDAR M. PETROVIĆ

## INTERWINING OF CULTURES AND IMPOSITIONS OF VALUES IN THE GLOBAL WORLD OF TODAY

### SUMMARY

When we talk about globalization within culture today, we actually talk about spreading of Euro-American values in copying their image of the world into other national cultures. The world of culture refers to historical essence in particularities related to a certain national culture, while its parts taken into consideration are known as good, with the difference in values in particular, as something that is not part of the natural reality, but it manifests the freedom of man's personality. Borders of global culture in practices of spreading from centres to (g)local areas, could, in terms of that, be found on the traditional ground of national culture and in the system of education. Cultural being of the Serbian society has potentials for that, in spite of expansionism of transnational capital, which develops its neocolonialistic ambitions in the processes of globalization, in order to dominate through information agencies in the domain of political marketing, as well as in the cultural public, because the only value of its interest for surviving is the control of all values. Abolishing of identity in the language of being that is part of the traditional culture of citizens, which consists of accomplishments of ancestors and contemporaries considering the control of technological, information and economic values, necessarily has to face the resistance and opposing the live (g)local spirit of people, whose essence is being lost.

**KEYWORDS:** globalism, multinational capital, culture, control of values, resistance to enslaving.

ЈАСМИНА С. ПЕТРОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет, Департман за социологију

ОЛИВЕРА С. МАРКОВИЋ САВИЋ<sup>2</sup>

Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет, Катедра за социологију

## КО СУ АКТЕРИ ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈЕ МИРА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ: РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СТУДЕНТСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ

---

**САЖЕТАК:** Полазећи од претпоставке да изложеност потенцијалним и стварним политичким конфликтима производи разлике у перцепцији религијске и етничке не/толеранције, као и у опажању актера потенцијалних сукоба на одређеној територији, испитивани су ставови студената Универзитета у Косовској Митровици и студената Универзитета у Београду према присуству религијске нетрпељивости у Србији и актерима дестабилизације мира на Косову и Метохији. Такође, у раду је у компаративној перспективи тестирана повезаност наведених ставова са испољеним диспозицијама ка конфесионалном и етничком дистанцирању од конститутивних религијских и етничких група на Косову и Метохији. Истраживање је спроведено на квотном узорку испитаника новембра 2014. године.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Србија, Косово и Метохија, студенти, религијска не/трпељивост, актери дестабилизације мира.

---

Подручје Косова и Метохије већ више година с правом може бити означено као средина замрзнутог социјалног конфликта. Њега карактеришу и све одлике аномичног постратног друштва, попут неодрживе економије, високе стопе криминалних активности, недовољно развијене или неразвијене институције (Djurić, 2012, стр. 137). Последњих година приметна је делимична институционализација друштвених сукоба, под којом се подразумева „организован начин, како артикулације и отворене одбране интереса, тако и рутинизације спорова, што доприноси смањивању силовитих судара опречних интереса“ (Dahrendorf, 1989, стр. 28). Међутим,

---

<sup>1</sup> jasminafilak1@gmail.com

<sup>2</sup> markovic.olivera@gmail.com

још увек су наглашено присутни и неформални видови оправдања ставова и друштвених пракси актера који чувају „поредак“ потенцијалне конфликтне заједнице. Они су видљиви не само кроз упорно избегавање социјалних контаката (Иванов, 2008; Петровић, 2010; Шуваковић, Петровић, 2014; Шуваковић, Петровић, 2016) и просторне сегрегације у енклавама, односно мање-више етнички чистим деловима насељених места, него и кроз јавно деловање, раширени свакодневни дискурс о етнички и верски другом, укључујући и доследну поделу на „ми“ и „они“, осуду сарадње и готово пословично гајење и подстицање негативних представа о другом, манифестних и кроз етничке и верске стереотипе (Petrovic, Suvakovic, 2013; Петровић, Шуваковић, 2013; Марковић Савић, 2016). Све заједно, доприноси несигурности и учвршћује став грађана о томе да су сукоби неретко неизбежни начин „преговарања“ о различитим интересима сукобљених страна. У том смислу поједини истраживачи говоре о тзв. процесима дугог трајања, при чему КиМ описују као простор на којем „традиционално владају односи доминације као културно-историјски укорениени образац“ (Поповић, Јанча, Петровар, 1990). Због свега наведеног сматрамо да се перцепција студентске популације о томе каква је природа међуетничког и међурелигијског дијалога у Србији и ко су актери нарушавања мира на КиМ разликује с обзиром на њихов резиденцијални статус, односно место студирања. Од услова који могу детерминисати одговоре по основу резиденцијалног статуса треба навести и да студенти који студирају на Универзитету у Косовској Митровици долазе предоминантно из енклава<sup>3</sup>, што значи да су у прилици да искусе директни контакт с албанским становништвом. Притом треба имати на уму да се деценију и по након окончања акутног конфликта животи између ова два конститутивна народа одвијају према логици бивствовања „једни поред других“, а не „једни са другима“. Услови живота на северу КиМ, у односу на јужни део Покрајине, нешто су другачији због „природне сложености“ на Србију, а то значи и да су међуетнички односи редуковани.

Треба подсетити да је Универзитет у Приштини на којем студирају готово искључиво студенти српске етничке припадности почев од 1991. године када су Албанци конституисали паралелни универзитет за припаднике властите етничке заједнице (видети шире у Milanović, 1990; Петровић, Попић, Краговић, 2015), од 1999. године првобитно привремено размештен у више места на територији централне Србије (Крушевац, Блаце, Варварин), пар факултета и на територији КиМ (Косовска Митровица, Лепосавић). Одлуком Владе Републике Србије од 19. 10. 2001. године, Косовска Митровица је одређена као привремено седиште Универзитета, од када се поступно сви факултети враћају на простор КиМ. Србија је за потребе овог универзитета уложила финансијска средства, изградила нове студентске домове, управну зграду и департамане. Универзитет функционише унутар образовног система Републике Србије.

## О ПРИМЕЊЕНОЈ МЕТОДОЛОГИЈИ ИСТРАЖИВАЊА

Представљени резултати истраживања део су ширег испитивања социјалних ставова студената (истраживање социјалне дистанце, социјалних стереотипа и ставова према актуелним

<sup>3</sup> Аутори су свесни да термин енклава, иако уврежен у терминологији, није пригодан са аспекта међународног права.

друштвеним питањима) које периодично спроводи Катедра за социологију Филозофског факултета Универзитета у Косовској Митровици<sup>4</sup>. У тексту су приказани налази добијени у истраживању изведеном новембра 2014. године на квотном узорку студената Универзитета у Косовској Митровици, при чему су узорком обухваћени студенти свих факултета. Узорак је реализован са 345 респондента, са пропорционалним распоредом студената према факултету на којем студирају, полу и години студија. Испитивање студентске популације која студира на Универзитету у Београду спроведено је на двоетапном квотном узорку реализованом са 391 испитаником с пропорционалном заступљеношћу студената појединих групација високошколских установа, као и према полу.<sup>5</sup>

Примењена је техника анкетирања студената инструментом који је садржао низ тематских целина. Међурелигијска толеранција покривена је питањима о томе да ли постоји честа појава нетрпељивости између припадника различитих вероисповести, да ли она угрожава мир, те која од религијских заједница испољава највећи степен религијске нетрпељивости.

Степен утицаја релевантних актера друштвеног живота на дестабилизацију мира на КиМ, мерен је Ликертовом скалом са опцијама у распону „без утицаја“ до „веома великог утицаја“. Утврђивани су ставови студената према утицају српског и албанског народа понаособ, и једног и другог народа, актуелних политичких врхушки Срба и косовских Албанаца понаособ, те политичког врха и једног и другог народа; такође, мерени су ставови студената према степену утицаја представника међународне заједнице.

### КАКО СТУДЕНТИ ПЕРЦИПИРАЈУ МЕЂУРЕЛИГИЈСКУ (НЕ)ТОЛЕРАНЦИЈУ У СРБИЈИ?

Поистовећивање етничког идентитета са одређеном верском идентификацијом, штавише његова изградња на религијској/конфесионалној припадности, у веома дугом периоду у којем су се смењивали суживот и нетрпељивост, односно периоди сарадње и сукобљавање, чини комплексним однос између различитих верских заједница у Србији и на ширем простору Балкана. Политичке злоупотребе верских идентификација нарочито су долазиле до изражаја у периодима наглашених конфликта, у периодима оружаних сукоба, укључујући и оне новијег датума при растурању Југославије.

Данас, више деценија по окончању тих сукоба, односи између верских заједница у Србији, упркос повременим расправама око уређивања нормативних оквира верског живота и сличних несугласица, „наилазимо на присуство идеје дијалога и сарадње, при чему се међусобна приближавања остварују на сличностима и доброј вољи за непосредним упознавањем другог“

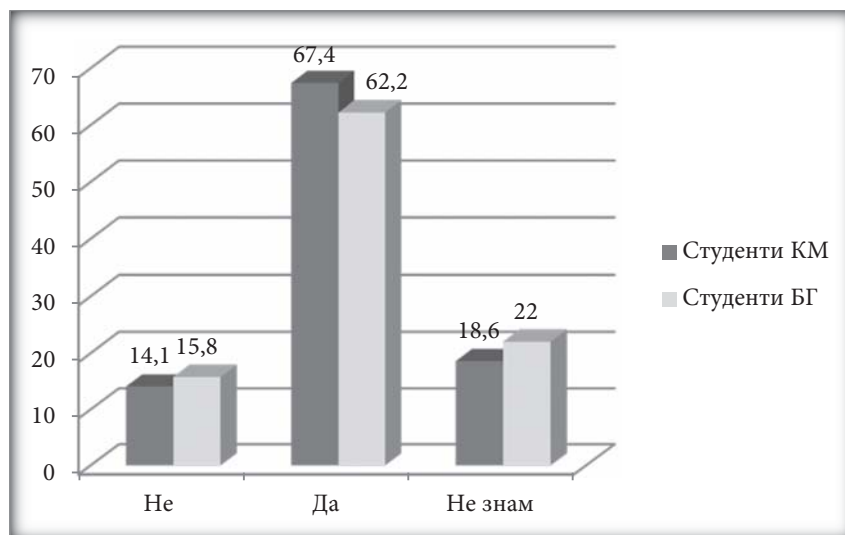
<sup>4</sup> Истраживање је покренуто 2009. године, и настављено у склопу пројекта ИИИ „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ (47023) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

<sup>5</sup> Детаљније у Петровић, 2016.

(Kuburić, 2010, стр. 257). Отуда сарадња и сусрет представника различитих религија у Србији доприносе да се формира реалнија слика о другоме и смање тензија и непријатељство засновано на страху од другог, истиче исти аутор (*истио*). Управо због тога јесте занимљиво питање како академици, из чијих ће се редова формирати будућа елита Србије, опажају интеррелигијски дијалог.

Потрага за одговором започета је од утврђивања перцепције студената о учесталости појава нетрпељивости између припадника различитих религија/вероисповести. Судећи према добијеним налазима, скоро 2/3 свих испитаних студената (64,6%) сматра да је религијска нетрпељивост честа појава, 15% не дели такво мишљење и чак сваки пети студент не може да процени њену учесталост (20,4%). Забележене разлике у ставовима између студената који студирају у Косовској Митровици и оних који студирају у престоници нису велике, нити статистички значајне.<sup>6</sup>

Висок удео студената са оба универзитета оцењује да је појава нетрпељивости између различитих верских заједница честа, што је, према суду истраживача, део културне и идеолошке позадине колективне самоидентификације и доживљавања другости у Србији. Наиме, након урушавања социјализма, религиозност поново постаје значајна, али не као механизам преко којег се примарно траже одговори за животне тешкоће, већ као *differentia specifica* у односу на друге етничке групе (Vukomanović, 2008). Религијска другачијост се везује за разлике међу народима на Балканском полуострву. А те разлике најдрастичније су се манифестовале у ратовима који су честа појава међу овим народима, а најновији ратни сукоб још је свеж у сећању.

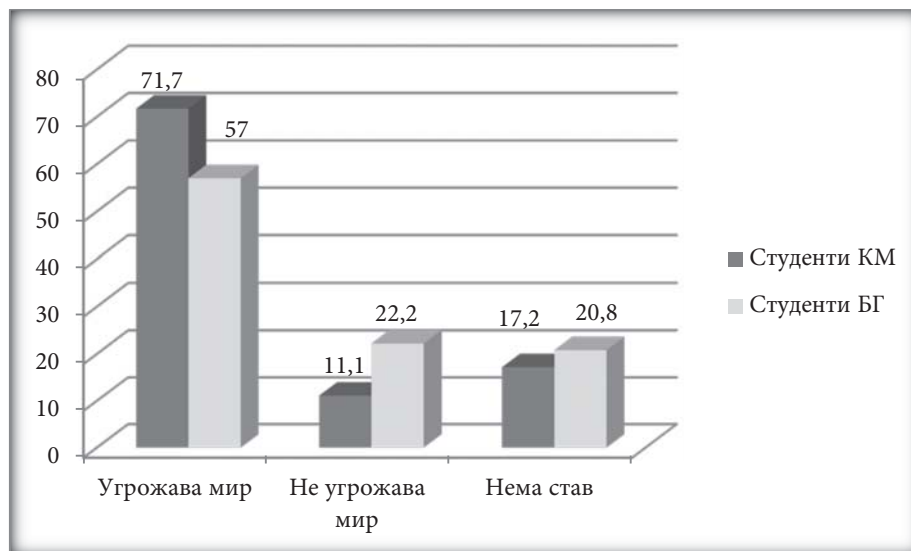


**Графикон 1.** Дистрибуција одговора студената на питање: Да ли, према вашем мишљењу, постоји честа појава нетрпељивости између припадника различитих вероисповести посматрано према месту студирања? (налаз у %)

<sup>6</sup> ( $\chi^2_{(2)} = 2.099$  [N=707] Sig. 0,350)



Када се ово питање конкретизује кроз одговоре студената о томе да ли верска нетрпељивост угрожава мир на територији на којој живе и студирају, на нивоу читаве посматране популације добијају се слични резултати. Нешто мање од две трећине студената сматра да религијска нетрпељивост угрожава мир (64%), сваки пети нема став о том питању (19,1%) док свега 17% не види у међурелигијским трвењима окидач за нарушавање мира. Када се тестира значајност разлика међу студентима са КиМ и из централне Србије, уочава се статистички релевантна разлика – студенти који студирају у јужној српској покрајини религијски фактор знатно чешће виде као потенцијални извор угрожавања мира ( $\chi^2_{(2)} = 19.626$  [N=702] Sig. 0,000; Cramer's V = 0,167). Ова разлика се свакако може приписати чињеници да студенти са КиМ живе на територији на којој постоји стална тензија између српског и албанског народа, при чему Албанци, иако верски нехомогена заједница, већински припадају верски Другом. Наведено треба тумачити у контексту чињенице да већина младих религију користи као један од симбола идентитетских разлика и основ припадања етничкој друштвеној групи, при чему трибализам и етнокултурно затварање доминирају у односу на мултикултурализам, поготово што је линија сукоба народа и религија ближа, какав је случај у Косовској Митровици. Религијска искључивост је веома раширена пракса, тренд осећања угрожености од исламске религије (тачније, исламизма) јесте готово глобални феномен, о чему ће бити речи касније у тексту. Притом не треба пренебрегнути ни налаз који наводе Томановић и Станојевић (2015) да се млади нараштаји из којих се регрутују студенти и будућа елита доминантно идентификују у конфесионалним терминима, односно с одређеном религијском заједницом, иако у укупној популацији младих има значајно више нерелигиозних међу онима који су завршили факултете или још увек студирају, у односу на оне са завршеном средњом, тј. основном школом.

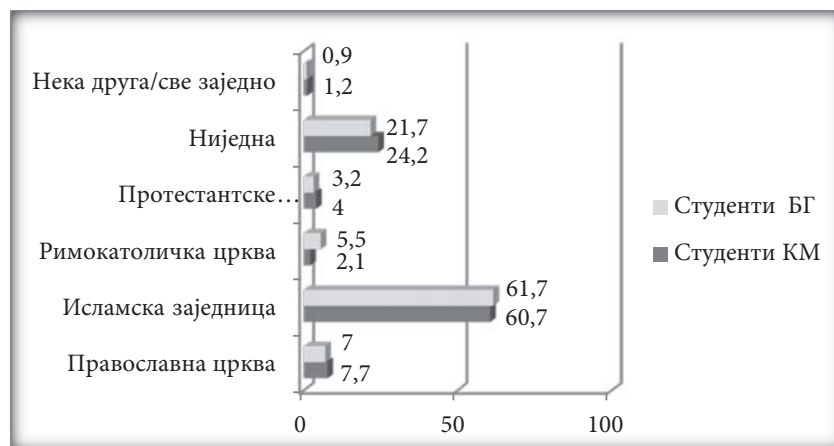


**Графикон 2.** Дистрибуција одговора студената на питање о томе да ли нетрпељивост између припадника различитих вероисповести угрожава мир на територији на којој живе, посматрано према месту студирања (налаз у %)

Ставови студената са ова два универзитета о томе која религијска заједница испољава највећи степен религијске толеранције не разликују се битно, посматрано према резиденцијалном статусу, односно месту студирања. И једни и други исламску заједницу виде као верску асоцијацију која испољава највећи степен религијске нетрпељивости (на нивоу оба подзорка преко 60%). Претпостављамо да такве одговоре можемо делом приписати историјско-митолошкој позадини – чињеници да је национални идентитет вековима ткан на митологији која се заснива на приповести о освајању слободе од „јарма“ османске власти. У објашњењу оваквих налаза није неважна ни чињеница да су припадници различитих екстремистичких исламских верских група последњих година у свету изводили низ терористичких аката и преузимали одговорност за њих, што чини да студенти управо ту верску заједницу опажају као претњу миру. Такође, није занемарљиво ни то што део студената Универзитета у Косовској Митровици живи у области Санџака, где су повремено присутни инциденти због донекле политизованих подела унутар саме исламске заједнице (Maksimović, 2009; Baković, Bakračević, 2010; Biserko, 2010).

Ипак, интересантно је поменути да студенти, према истом истраживању, не гаје стереотипе према Бошњацима/муслиманима, односно да не постоје ставови који би се могли маркирати као стереотипи према прихваћеним критеријумима (Марковић-Савић, 2016).

Најмање сваки четрнаести студент из испитиване популације (7%) Православну цркву види као актера религијске нетрпељивости, а сваки двадесети студент који студира у престоници, односно сваки педесети који студира у Косовској Митровици, Римокатоличку цркву види као водећег иницијатора верских трвења (видети графикон 3). Четвртина студената ипак сматра да ниједна религијска заједница не предњачи у изазивању религијске нетрпељивости. Утврђена разлика у одговорима студената није статистички значајна.<sup>7</sup>



**Графикон 3.** Дистрибуција фреквенција одговора на питање која религијска заједница испољава највећи степен религијске нетрпељивости посматрано по месту студирања (налаз у %)

<sup>7</sup> ( $\chi^2_{(5)} = 5.923$  [N=697] Sig. 0,314; Cramer's V= 0,94)

## АКТЕРИ ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈЕ МИРА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Крхки мир на Косову и Метохији након успостављања међународног протектората повремено је обележен политичким сукобима, од којих су поједини били на граници да га озбиљније наруше. Институционализација сукоба последњих година, препознатљива најпре у форми преговора који се воде уз посредовање међународне заједнице, не даје очекиване резултате. Ниједна страна није у потпуности задовољна исходима сваке рунде преговора које воде представници политичког врха обеју страна. Таква ситуација код житеља Косова и Метохије подгрева осећање нарушености суверенитета на територији на коју свака од сукобљених страна полаже историјско право, позивајући се на различиту аргументацију. Код припадника српског народа, осећање да су њихови политички интереси изневерени и од оних који их заступају у преговорима, као и раскорак између нормативно прописаних права и стварног уживања права у свакодневици, додатно подгрева осећање небезбедности и живота у неизвесности. Конфузији вредности доприноси и званична политика Београда, која шаље амбивалентне поруке, с једне стране, Косово и Метохија су Уставом Републике Србије дефинисани као неодвојив део и аутономна покрајина, а с друге се приступило потписивању споразума о нормализацији односа између Београда и Приштине, тзв. Бриселског споразума (*Бриселски споразум*, 2103), којим се надлежности са институција Покрајине у саставу Србије преносе на самопроглашене (независне) власти у Приштини. Како је Универзитет остао међу ретким институцијама које нису интегрисане у тзв. косовски систем, то његови студенти и запослени најдоследније живе реалност која је званично прокламована највишим правним актом Републике. Студенти са овог универзитета, који су у прилици да у свакодневном животу процене практичне реперкусије, према налазима истраживача (Краговић, 2016) недвосмислено одбијају признавање тзв. Бриселског споразума. У таквој ситуацији чини се веома важним испитати ставове академица према потенцијално одговорним актерима нарушавања мира на Косову и Метохији.

Претпоставка истраживача јесте да се ставови студента са Универзитета у Косовској Митровици и студената са Универзитета у Београду значајно разликују у оцени улоге појединих актера када је реч о нарушавању мира на Косову у Метохији. Очекивања су да ће управо студенти из јужне српске покрајине исказати далеко већу осетљивост на улогу коју у покретању сукоба имају представници албанског народа или његовог политичког врха, као и на утицаје који долазе од стране представника међународне заједнице.

Када је реч о томе како студенти процењују утицај конститутивних народа као актера нарушавања мира у јужној српској покрајини, може се уочити да се статистички значајна разлика међу студентима који студирају на Универзитету у Косовској Митровици и студентима са Универзитета у Београду појављује онда када оцењују српски народ као фактор дестабилизације мира ( $\chi^2_{(4)} = 27.380$  [N=677] Sig. 0,000; Cramer's V = 0,201). Наиме, чак 44,3% студента са КиМ и скоро двоструко мањи удео њихових колега са Универзитета у Београду, сматра да српски народ нема никаквог утицаја на дестабилизацију мира. По мишљењу скоро четвртине студената са Универзитета у Косовској Митровици (23,2%) и нешто више од трећине њихових колега

са Универзитета у Београду (36,3%), тај утицај је мали. Студенти са југа Србије су критичнији када је реч о веома великом утицају српског народа на нарушавање мира. Наиме, сваки дванаести студент са Универзитета у Косовској Митровици (8,6%) и нешто ређе него сваки двадесети студент који студира у престоници (4,6%) сматра да српски народ има веома велики утицај на нарушавање мира. Разлике у осталим категоријама одговора, посматрано према месту студирања, нису тако велике. Овај налаз кореспондира с резултатима истраживања хетеростереотипа и аутостереотипа на истој популацији. Генерално, када се властити народ посматра издвојено, онда му се додељују и негативни атрибути. Међутим, када се посматра у контексту с другим, поготово са оним где тиња конфликт, онда се што је конфликт резиденцијално ближи, то се страх и стереотипи јаче исказују (Марковић-Савић, 2016, стр. 24, 25; Петровић, Шуваковић, 2013, стр. 57).

Студенти са оба универзитета много више сагласности показују када је реч о процени степена утицаја албанског народа у нарушавању мира на КиМ, при чему испољена разлика није статистички значајна.<sup>8</sup> Албански народ је без утицаја на дестабилизацију мира на КиМ, сматра свега 4,5% студената са Универзитета у КМ и 3,1% студената из престонице. Удео студената са оба универзитета се повећава како расте степен утицаја, при чему он досеже скоро двотрећински износ за став да албански народ има веома велики утицај на дестабилизацију мира у јужној српској покрајини (видети табелу 1).

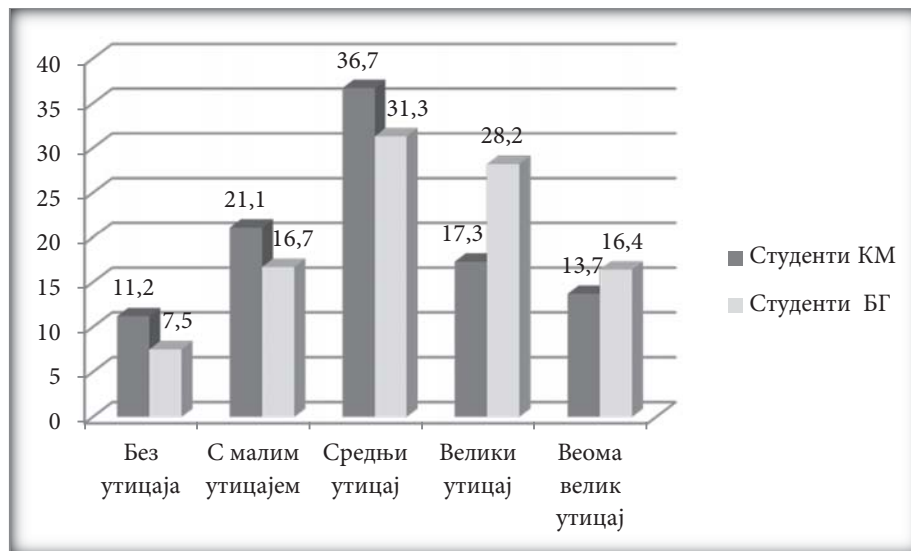
**Табела 1.** Степен утицаја српског и албанског народа на дестабилизацију мира на КиМ, посматрано према месту студирања (налаз исказан у %)

Степен утицаја на дестабилизацију мира на КИМ	Српски народ		Албански народ	
	Студенти КМ	Студенти БГ	Студенти КМ	Студенти БГ
Без утицаја	44,3	29,1	4,5	3,1
С малим утицајем	23,2	36,3	6,4	4,5
Средњи утицај	16,5	19,1	10,0	8,4
Велики утицај	7,3	10,9	16,7	18,7
Веома велик утицај	8,6	4,6	62,4	65,4
Σ	100	100	100	100

Дакле, када се албански и српски народ посматрају одвојено, евидентно је да студенти са оба посматрана универзитета не приписују једнаку одговорност за нарушавање мира на Косову и Метохији. Утицај властитог народа се опажа углавном као мали, односно никакав, док се истовремено албанском народу приписује велики или веома велики утицај. Но, ситуација се донекле мења када се студентима понуди на процену истовремени утицај и једног и другог народа на нарушавање мира. Тада студенти коригују претходно изнесене ставове.

<sup>8</sup> ( $\chi^2_{(4)} = 3.262$  [N=688] Sig. 0,515; Cramer's V= 0,69)

Наиме, овога пута одговори обе испитиване популације се концентришу углавном око умјеренијег утицаја, па тако највећи удео студената (око једне трећине) мисле да оба народа испољавају средњи утицај, као мали утицај оба етничка ентитета оцењује 21,1% студената са Универзитета у Косовској Митровици и 16,7% студената Београдског универзитета. Велики утицај оба народа процењује 17,3% студената из јужне српске покрајине и 28,2% студената Универзитета у Београду. Разлике су нешто мање када је реч о осталим опцијама одговора, али су свакако статистички значајне ( $\chi^2_{(4)} = 14.890$  [N=661] Sig. 0,005; Cramer's V = 0,150). Наиме, генерално посматрано, студенти из престонице склонији су приписивању већег утицаја припадницима обеју страна у нарушавању мира неголи њихове колеге с југа Србије (видети графикон 4).



**Графикон 4.** Оцена степена утицаја и српског и албанског народа на дестабилизацију мира на Косову и Метохији, посматрано према месту студирања (налаз у %)

Око утицаја политичке елите Србије постоји нешто већи степен сагласности међу испитиваним студентима са оба универзитета, па забележене разлике нису статистички значајне. Студенти са КиМ нешто чешће него њихове колеге са Универзитета у Београду сматрају да српски политички врх нема утицаја на дестабилизацију мира (21,9%, наспрам 16,2%), али је међу њима и више оних који одговорност (веома велики утицај) за нарушавање мира приписују челницима сопственог народа (23,5%, наспрам 18,6%). И у другим оценама степена утицаја постоје разлике међу испитаницима, али оне не прелазе оквири од око четири процената (видети табелу 2). Те разлике се увећавају у процени утицаја на нарушавање мирног суживота који долази од политичког врха косовских Албанаца и поново студенти са оба универзитета приписују знатно већи утицај албанској политичкој врхушки, баш као што су приписали и албанском народу. И овога пута су изричитии у том тренду студенти Универзитета у Београду. Наиме, 85,9% ових

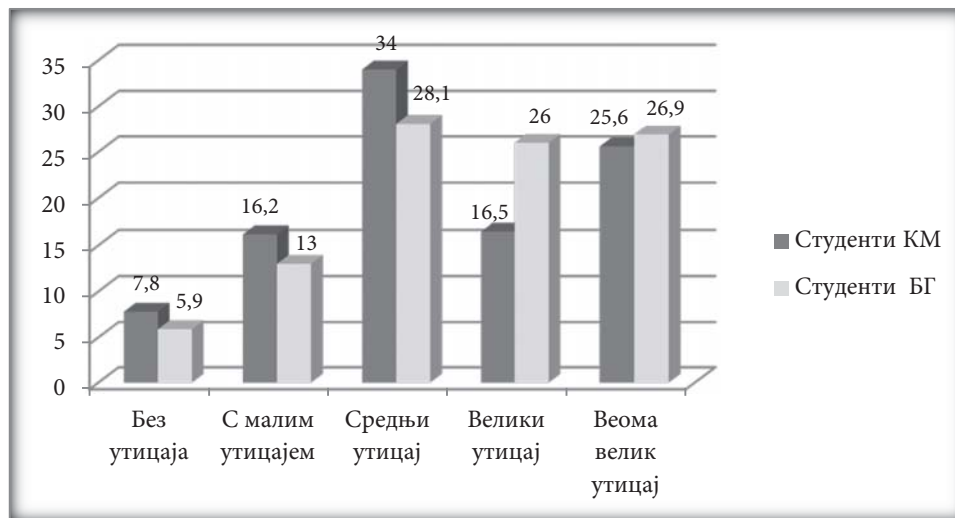
студената приписује велик и веома велик утицај политичком врху косовских Албанаца за угрожавање мира, од чега чак 63,3% сматра да је тај степен утицаја веома велик! Њихове колеге с југа Србије су умереније у тој оцени, но ипак, код преко половине њих (57,1%) постоји идентично уверење – политичка елита косовских Албанаца има веома велик утицај на нарушавање мира на КиМ (видети табелу 2). Овог пута разлика у одговорима студената из два подзорка је статистички значајна ( $\chi^2_{(4)} = 13.214$  [N=680] Sig. 0,010; Cramer's V = 0,139).

**Табела 2.** Степен утицаја политичког врха Србије и политичког врха косовских Албанаца на дестабилизацију мира на КиМ, посматрано према месту студирања (налаз исказан у %)

Степен утицаја на дестабилизацију мира на КиМ	Политички врх Србије		Политички врх косовских Албанаца	
	Студенти КМ	Студенти БГ	Студенти КМ	Студенти БГ
Без утицаја	21,9	16,2	4,6	3,1
С малим утицајем	16,9	21,4	7,4	3,7
Средњи утицај	20,1	24,3	12,9	7,3
Велики утицај	17,6	19,4	18,1	22,6
Веома велик утицај	23,5	18,6	57,1	63,3
$\Sigma$	100	100	100	100

Када је реч о утицају политичких елита обеју конститутивних етничких заједница на територији Косова и Метохије, студенти поново дају одмереније изјаве, баш као и у случају процене одговорности (утицаја) за нарушавање мира у случају „обичних“ припадника једног и другог народа. Обострани утицај политичких елита углавном је оцењен као средњи, велик и веома велик, при чему су поново студенти Универзитета у Београду нешто склонији да чешће тај утицај процене као велик или веома велик. Ипак, забележена разлика у оценама није статистички значајна.<sup>9</sup>

<sup>9</sup> ( $\chi^2_{(4)} = 10.664$  [N=647] Sig. 0,31; Cramer's V = 0,31)

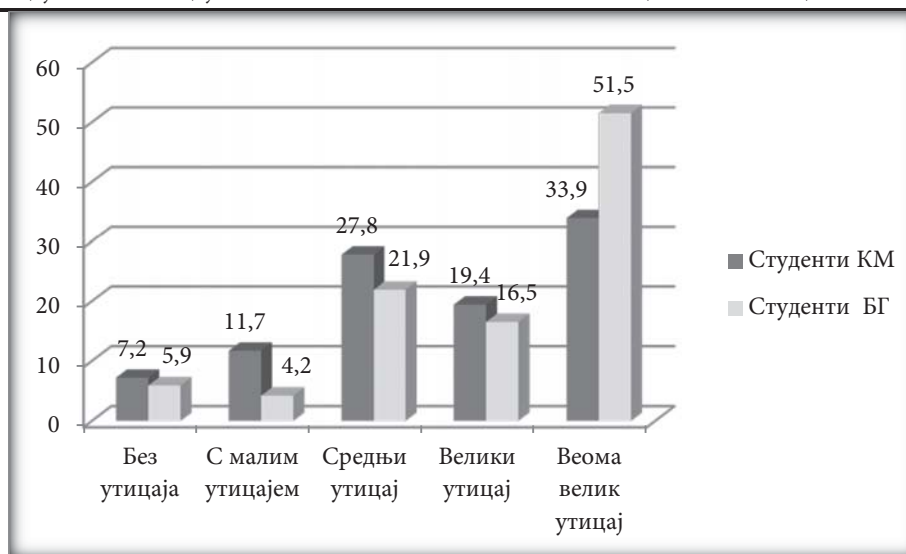


**Графикон 5.** Оцена степена утицаја и политичког врха Србије и политичког врха косовских Албанаца на дестабилизацију мира на КиМ, посматрано према месту студирања (налаз у %)

Од тренутка интернационализације „албанског питања“, различити представници међународне заједнице наметнули су се као незаобилазан фактор у посредовању у политичкој комуникацији између српског и албанског народа, па и у свакодневной пракси суживота, а последњих година и кроз политичке преговоре о спорним питањима суживота на КиМ између сукобљених страна. Отуда је било занимљиво погледати какав је став студента када је реч о утицају представника међународне заједнице на дестабилизацију мира на КиМ.

У ставовима двеју студентских популација утврђене су статистички значајне разлике ( $\chi^2_{(4)} = 17.056$  [N=417] Sig. 0,002; Cramer's V = 0,202). Та разлика је најизраженија у уделу студената који сматрају да представници међународне заједнице имају веома велик утицај на дестабилизацију мира на КиМ – 33,9% студента са КиМ и 51,5% њихових колега са Универзитета у Београду. Премда је концентрација ставова студента највећа у поменутој опцији, генерално посматрано, студенти са Универзитета у Митровици чешће него њихове колеге који студирају у престоници оцењују степен утицаја међународних фактора као мали, средњи, велик, или га у потпуности негирају (видети графикон 6).





**Графикон 6.** Оцена степена утицаја представника међународне заједнице на дестабилизацију мира на КиМ, посматрано према месту студирања (налаз у %)

Премда највећи број испитаних студената није дао одговор на питање о томе који су то међународни представници који дестабилизују мир на КиМ, из добијених резултата можемо да закључимо да они који су одговорили на то питање сматрају да се таква „заслуга“ може приписати пре свега Сједињеним Америчким Државама (2,7%) и Европској унији (2,2%). У одговорима се појављују и Немачка (0,2%). Од појединих међународних актера који се не односе на појединачне државе, најчешће се наводи ЕУЛЕКС са 3,1%, КФОР са 1,5% или НАТО (0,3%). Мањи део студената приписује одговорност свим присутним међународним факторима на КиМ (0,6%). Ови налази су компатибилни са изражавањем стереотипа и предрасуда на истој студентској популацији, а према чијим налазима су амерички и немачки народ виђени у изразито негативним вредносним категоријама (Petrovic, Suvakovic, 2012; Марковић Савић, 2016).

\*\*\*

Премда је уочено нешто чешће приписивање већег утицаја албанског народа и политичког врха косовских албанаца на дестабилизацију мира на КиМ у групама студената са вишим скоровима етничке дистанце према Албанцима и вишим скоровима верске дистанце према припадницима исламске заједнице и римокатоличке вероисповести, није утврђена статистички значајна повезаност међу овим варијаблама. Идентична ситуација је у погледу везе између верске дистанце и приписивања одговорности за верску нетрпељивост према представницима исламске заједнице.

### ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Према добијеним налазима истраживања можемо закључити да иако живе у различитим друштвеним условима, студенти са универзитета у КМ и Београду имају сличне ставове.

Тако студенти са оба универзитета без статистички значајне разлике сматрају да је појава нетрпељивости међу различитим религијама честа, као и да исламска заједница угрожава мир више него друге религијске заједнице. Овај налаз је донекле у сагласности с резултатима истраживања стереотипа који показују да су најмање изражени стереотипи према народима исте конфесионалне припадности, Македонцима и Русима, на пример.

Када су у питању ставови који се тичу односа према српском и албанском народу и по питању тога ко више угрожава мир, студенти са Универзитета у Београду исказују објективнији суд, па у већој мери подржавају становиште да обе стране угрожавају мир, док студенти из Косовске Митровице много чешће инсистирају на томе да искључиво Албански народ угрожава мир.

Унеколико је слична ситуација и у случају утицаја политичког врха Србије на дестабилизацију мира у Покрајини. Студенти са оба универзитета не испољавају значајне статистичке разлике у одговорима. Ипак, извесно неслагање постоји око утицаја политичког врха Албанаца, па су тако студенти са КиМ унеколико умеренији око оцене степена тога утицаја, чешће се опредељујући за опцију умереног и великог утицаја, док њихове колеге са Универзитета у Београду знатно учесталије бирају опцију „веома велик утицај“. Интересантан је и налаз да су студенти са Универзитета у Београду склонили оцени да постоји веома велик утицај тзв. међународне заједнице на нарушавање мира на КиМ, неголи што то чине њихове колеге из јужне српске покрајине, који пак нешто чешће негирају постојање било каквог утицаја међународног фактора.

Генерално посматрано, упркос забележеним разликама постоји извесна сагласност у перцепцији кључних актера дестабилизације мира у јужној српској покрајини међу студентима који студирају на КиМ и у престоници. Наиме, судећи према налазима, будућа елита је готово у потпуности прихватила ставове актуелних друштвених елита (политичара, али и представника цивилног друштва) и важећу нормативну регулацију Републике Србије да је КиМ територијални део Србије, па су стога они који покушавају да га другачије политички уреде доминантно опажени као изазивачи конфликта, при чему су то, како налази истраживања показују, најчешће етнички или религијски Други.

### ЛИТЕРАТУРА

Baković, B., Bakračević, S. (2010). Zapaljiva retorika „miriše“ na secesiju. *Politika* on line izdanje. Доступно на: <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/143559/Moze-li-Sandzak-da-destabilizuje-Srbiju/Zapaljiva-retorika-mirise-na-secesiju>

Biserko, S. [ur] (2010). Sandžak i evropska perspektiva. *Helsinki sveske* 29. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Бриселски споразум (2013). Доступно на: [www.kim.gov.rs/pregovaracki-proces.php](http://www.kim.gov.rs/pregovaracki-proces.php)

Vukomanović, M. (2008). *Homo viator: religija i novo doba*. Beograd: Čigoja štampa.

Dahrendorf, R. (1989). *Homo Sociologicus*. Niš: Gradina.

Djurić, S. (2012). Kosovo and Metohija in the Aftermath of the War – Social and Security Parameters. *Sociološki pregled*, 46(2): 137–162.

Иванов, Ј. (2008). Међуетнички односи на Балкану у светлу етничке и конфесионалне дистанце, у Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић (ур.). *Квалификације међуетничких односа и култура мира на Балкану* (стр. 59–76). Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

Kuburić, Z. (2010). Verske zajednice u Srbiji i verska distanca. Novi Sad: CEIR.

Краговић, Б. (2016). Ставови студената о могућим решењима за статус Косова и Метохије, у У. Шуваковић, Ј. Петровић (ур. и прир.). *Студентски на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања ставова* (стр. 93–110). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Maksimović, Z. (2009). Novi Pazar podeljen grad. *Press on line izdanje*. Доступно на: <http://www.pressonline.rs/svet/balkan/57080/novi-pazar-podeljen-grad.html>

Марковић Савић, О. (2016). Етнички стереотипи студената на северу Косова и Метохије и у Београду: Представе о свом народу и другима, у У. Шуваковић, Ј. Петровић, (ур. и прир.). *Студентски на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања ставова* (стр. 19–43). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Milanović, V. (1990). *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije*. Priština: Jedinstvo; Beograd: Kultura.

Петровић, Ј. (2010). Међуетнички односи на Косову и Метохији посматрани кроз призму етничке дистанце, у У. Шуваковић (ур.). *Косово и Метохија у цивилизацијским променама*, књига 4 (стр. 707–724). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Петровић, Ј., Попић, С., Краговић, Б. (2015). Катедра за социологију, у Б. Јовановић (прир. и гл. ур.). *Филозофски факултет у Косовској Митровици 1960–2015* (стр. 142–160). Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Петровић, Ј. (2016). О методологији спроведених емпиријских истраживања (информације о узорку, инструменту и теренској реализацији), у У. Шуваковић, Ј. Петровић (ур. и прир.). *Студентски на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања ставова* (стр. 9–18). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Петровић, Ј., Шуваковић, У. (2013). Религиозност, конфесионална дистанца и место верске припадности у структури идентитета студената Универзитета у Косовској Митровици, у З. Милошевић, Ж. Ђурић (прир.). *Национални идентитети и религија* (стр. 245–263). Београд: Институт за политичке студије.

Petrovic, J., Suvakovic, U. (2013). „We” and „Others” – Stereotype attitudes of serbian student youth. *Вестник РУДН, серия Социологија, № 4*: 52–65.

Popović, S., Janča, D., Petrovar, T. (1990). *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* Izveštaj nezavisne komisije. Доступно на: <http://pescanik.net/wp-content/PDF/Srdja/kosovskicvordresitiiliseci.pdf>

Tomanović, S., Stanojević, D. (2015). *Mladi u Srbiji 2015. Stanja, opažanja, verovanja i nadanja*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, SeConS.

Vukomanović, M. (2008). *Homo viator: religija i novo doba*, Beograd, Čigoja štampa.

Шуваковић, У., Петровић, Ј. (2014). Етничка удаљеност студената на северу Косова и Метохије у лонгитудиналном пресеку. *Српска политичка мисао*. vol. 46, (4): 247-265

Шуваковић, У. Петровић, Ј. (2016). Етничка дистанца студената на северу Косова и Метохије и у Београду. У *Студентии на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања* *Славови, У. Шуваковић, Ј. Петровић, [ур. и прир.]*, стр. 45–56. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

---

JASMINA S. PETROVIĆ  
OLIVERA S. MARKOVIĆ SAVIĆ

## WHO ARE THE ACTORS OF THE DESTABILIZATION OF PEACE IN KOSOVO AND METOHİJA: THE RESULTS OF A RESEARCH ON THE STUDENT POPULATION

### SUMMARY

Assuming that the exposure to potential and actual political conflicts produces differences in the perception of religious and ethnic (in)tolerance, and in the perception of the actors of potential conflicts on the territory, the attitudes of students of the University in Kosovska Mitrovica and the students of the University of Belgrade were examined regarding the presence of religious intolerance in Serbia and the actors of the destabilization of peace in Kosovo and Metohija. Also, the association of those attitudes with manifested dispositions toward confessional and ethnic distancing from the constituent religious and ethnic groups in Kosovo and Metohija was tested in the paper in comparative perspective. The research was conducted on a quota sample of respondents in November 2014.

**KEYWORDS:** Serbia, Kosovo and Metohija, students, religious (in)tolerance, actors of the destabilization of peace.

РАДИВОЈЕ С. ПЕТРОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет Унион „Никола Тесла“, Факултет за спорт  
Београд

## КОНФЛИКТ КОЛОНИЈАЛНЕ И НАЦИОНАЛНЕ СВЕСТИ У ГЛОБАЛИЗМУ – МЕДИЈСКИ АСПЕКТ

---

**САЖЕТАК:** Задатак овог рада јесте да се, на темељима глобализма, фокусира на учинак разрађене технологије индустрије свести, која нас уводи у тоталитарни плурализам пропаганди, уместо у давно најављивано стање демократског плурализма информисања. Допринос медија том процесу, којем је иманентан колонијализам, с посебним освртом на дисциплиновање српских гласила према строгим правилима пропагандног медијског модела, који су посебно теоријски осветлили Чомски и Херман, представља централно место тумачења настанка и доминације колонијалне науштрб националне свести.

За сложену психолошку операцију у којој ће најшири слојеви становништва научити да воле своје непријатеље, потребно је изградити одговарајући друштвени, економски, политички, а најпре културни амбијент, у којем се силом пре свега медијске принуде производи генетски модификована демократска култура, која ће убрзо почети да трује демос осећајем инфериорности према колонизатору, доминацијом идеје европског на рачун националног идентитета, као прве фазе у процесу ултимативно политички најављене промене свести, препуштањем националне културе западњаштву, стварањем културе периферије и уметности копирања... Продукти западне индустрије свести прекривају нашу традицију, прошлост, идентитет, што постаје крајње погубно будући да се управо на тим вредностима формира култура отпора западним културним моделима. Томе посебно доприноси ограниченост јавног мњења и чињеница да су канали информисања без спонтаности.

Насупрот врховном циљу колонизатора, ружењу простог народа, презирању обичаја, патриотизма и сећања на славна времена, стоји свест да је сигурност света у породичним вредностима и националној држави. Може ли такав приступ да победи у колонијалној демократији, где је манипулација постала легитимно средство, грађани претворени у потрошаче, критичко мишљење отупело, а истина уступила место интересима и вољи за моћ?

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализам, колонијална демократија, генетски модификована култура, пропаганда, индустрија свести.

---

---

<sup>1</sup> radivoje.petrovic@yahoo.com

## УВОД

Специјални одред „четири јахача апокалипсе“ немачког Бундестага, предвођен др Андреасом Шокенхофом, донео је крајем марта 2013. године ултиматум званичном Београду о „промени свести народа“, понуду из богатог корпуса колонијалних идеја, која подразумева да један мали народ на Балкану не само што нема право на националну свест већ мора да „научи да воли и поштује своје убице“ (Рељић, 2016, стр. 230).

Пристајање да нам, поред отварања и затварања 35 поглавља, услов за улазак у уједињену Европу буде и „отварање главе и реконструкција свести“ представља, заправо, парадигму изградње новог европског и светског идентитета, у којем и последњи „симболи колективне величине и аутентичности Срба“ морају да буду самлевени у колонизаторским погонима нове индустрије свести. Треба ли и помињати да се на овакву врсту отворене безобзирности, каква није забележена чак ни после бомбардовања Србије 1999. године, нити у било ком историјском периоду нове српске државности, није критички осврнуо ниједан српски медиј, заслужујући циничну похвалу творца пропагандног медијског модела глобализма о добром владању и изузетном – поданичком потенцијалу.

## СИСТЕМСКА ПРИСТРАСНОСТ

Суштински гледано, према пропагандном медијском моделу који су пре скоро 30 година капитално формулисали Ноам Чомски и Едвард Херман, реч је о системској пристрасности медија, чије информације намењене јавности помажу одржавању некритичког статуса кво. Другим речима, грађани остају ускраћени за ону битну врсту информација која их истински занима, захваљујући сувереним контролорима медија. Докле иде та контрола показује пример једног од најмоћнијих глобалних медија, Си-Ен-Ена, чија је „уредничка редакција била, и то од 1988. године под контролом војне јединице постављене у њеној главној канцеларији, Одељењу америчке војске за психолошке операције. И уместо да представљају догађаје онакви какви су били, они су производили шоу у режији ЦИА и Пентагона“ (Meysan, 2015). Суштинско и једноставно објашњење за такав развој догађаја јесте: интерес капитала је постао основни параметар разграничења између онога што би медији требало да буду и онога што стварно јесу.

Шта то конкретно значи? Сви проблеми представљају се и објашњавају са становишта економије и крупног финансијског капитала. Медији су усмеравани недемократским циљевима, а свака критика се већ у повоју искључује из јавности, или максимално маргинализује. Томе на руку иду тзв. филтери кроз које мора да се пропусти свака вест: власништво над медијима, утицај оглашивача, извори информација, организовани прикривени притисци и некада антикомунизам, а данас рат против тероризма, или у најновије доба, поново страх од Русије. На тај начин, вести систематски постају пропагандне поруке, а грађанин – под притиском „свете“ заповести да је врховна мера глобализма/американизације профит или тржиште – постаје потрошач са похрањеном илузијом да, наводно, може да бира. Демократија, чија су покретачка

снага тржиште и успешни модели манипулације, постаје амбијент у којем се шири ирационалност, јавно мњење карактерише сивилом, уз константно јачање моћи, па никако не случајно добија у стручној литератури свој препознатљиви израз – колонијална демократија. „Механизам раста моћи неминовно уништава моралне и духовне вредности, без обзира на то о којој је групи или друштву реч“ (Ellul, 2015, стр. 7).

У таквом друштвеном амбијенту медији и новинари доведени су у економску позицију да највећи део њиховог профита не настаје на основу производње аутентичних и истинитих вести, већ из садржаја које наручују маркетиншке организације на бази огромних буџета за оглашавање, намећу све моћније ПР институције, у све раширенијем процесу пиаризације новинарства, или сервирају политички естаблишмент и њима блиске структуре које имају контролу над државним буџетом. Од организација чији би основни циљ требало да буде истинито и благовремено информисање, медији постају компаније чија је примарна улога производња профита. „Колико се у таквом једносмерном механизму може дати простора за новинарско уверење које би било на супротној страни од 'уверења' власника... Тај страшни раскорак између (пре)високих начела и (пре)приземне стварности, у којој се највиши идеал истопаи пред ишчекивањем најамнине у висини просте репродукције, велика је опомена да с тим механизмом нешто није у реду“ (Рељић, 2016, стр. 131). Када је „света крава“ профита почела да буде предмет врховног обожавања и у медијској сфери, била је то лабудова песма независног новинарства, а „корпорације и комерцијализације су институт слободе информисања претвориле у – тероризам“, како је то далековидо наговестио Анри Лефевр још 1960. године. Отуда не чуди што се данас у савременом свету на корпоративне медије гледа као на оружје без конкуренције, а што је у скорашњим искуствима „од свих бомби и ракета за Пентагон јачи био строј америчких медија“ (DiMaggio, 2008, стр. 26). Посредством таквих медија се „у јавно мњење пребацују милиони корпоративних вести сваки дан, које су идеолошки јасне, а иза којих стоје политички и економски усмерени новинари, репортери, уредници, власници, као и саме корпорације“ (DiMaggio, 2008, стр. 20).

## ИНДУСТРИЈА СВЕСТИ

Главни носилац тог посла у глобализму јесте индустрија свести, кључна индустрија XX века. Зашто? „Индустрија свести је постала стање глобалистичког духа. Ко је господар, а ко слуга не решава се само на основу тога ко располаже капиталом, фабрикама и оружјем, него ко располаже свешћу других“ (Encesberger, 1980, стр. 13). Дакле, индустрија свести је моћна корпорација која продаје свој производ – читалачку публику. „Производ су привилеговани људи, баш као и људи који пишу за новине, људи највишег ранга који доносе одлуке у друштву. Међу њима разликујемо три струје: прва је индустрија за односе са јавношћу, друга оно што зовемо јавни интелектуалци, трећа струја је академска, нарочито онај део политичких наука који се бави комуникацијама и информацијама“ (Chomsky, 2002, стр. 17–19).



У теорији се неретко појављују и размишљања о транснационалној капиталистичкој класи, која се ствара под утицајем њеног главног институционалног облика, мултинационалних компанија, које су творци више од трећине светског индустријског производа. Мултинационалне компаније фактички утичу на стварање нове класе, као и на неједнакост у светским оквирима. „Та нова класа има локални и међународни огранак. Локални огранак, национална буржоазија, обухвата предузетничку елиту, директоре компанија, високе државне званичнике, утицајне политичке лидере и истакнуте стручњаке“ (De Soza Santos, 2002, стр. 11). У међународни огранак, интернационалну буржоазију, спадају менаџери мултинационалних компанија и директори међународних финансијских институција (Becker and Sklar, 1987, стр. 7).

Елита колонијалне демократије, као нова глобална аристократија, посматрана из угла жртве окупације, наступа у пет колона: „међународне бирократе из Брисела и Вашингтона, задужени за реконструкцију или интеграцију источноевропских друштава, амбасадори западних држава, службеници америчких и европских агенција за реформе и развој, представници глобалних невладиних организација, представници међународних финансијских институција (ММФ, Светска банка, СТО) и, на крају, мисионари, месна подружница транснационалне опслужујуће класе, домаћа академска медијска и културна елита“ (Антонић, 2009, стр. 35–37).

Полазећи од нужности да је неопходно контролисати не само шта људи раде него и шта мисле, регрути колонијалне демократије на служби у индустрији свести прибегавају опробаној технологији: „претњу поретку уништити на извору, а успоставити такав оквир дозвољеног мишљења, који је ограничен унутар принципа државне религије, што омогућава да овако уоквирене критике јачају постојећи систем, прећутно прихватајући ове доктрине“ (Chomsky, 2002). Тако се на јавној сцени појављује симулирана дискусија „јастребова и голубова“, чиме се „државна религија чвршће и ефективније успоставља. Њихов значајан допринос контроли мисли је што држе да се критике толеришу, чак и прихватају – што и јесте тако код оних који играју по правилима“ (Chomsky, 2002, стр. 47). Циљ је да се у било каквој дискусији усвоје и промовишу идеје из пропагандног система, тј. да формирање свести увек буде унутар унапред одређених граница.

Тај поход ради успостављања колонијалне свести у окупираној држави има своју јасну логику и ред: „дискредитовати основне атрибуте друштвеног уређења, дестабилизovati је, допринети кризи економије, државног апарата и идеологије, поцепати становништво, подржавати све опозиционе покрете, поткупити интелектуалну елиту и привилеговане слојеве, пропагирати врлине западног начина живота, подстицати завист према западном изобиљу, заразити народ пороцима западног друштва, пружити помоћ у мери у којој се разара економија и рађа паразитизам, Западу стварати репутацију необичног спасиоца“ (Зиновјев, 1999, стр. 69). С обзиром на савремено искуство, могуће је уочити три општа правца колонијалне трансформације државне моћи: денационализација државе, која се огледа у специфичном развлашћивању државног апарата, и организационо и функционално; денационализација политичких режима, или прелазак с централне улоге владања државе на партнерски модел вршења власти с владиним, паравладиним и невладиним организацијама, при чему се државни апарат постепено

своди на улогу координатора; интернационализација националне државе, која се састоји у све већем стратешком утицају међународног контекста на државне активности, посебно по транснационалним потребама и захтевима (Jessop, 1995).

Читава технологија, теоријски и искуствено, ослања се на концепт „производње пристанка“ познатог америчког новинара и његовог родоначелника Волтера Липмана, који је као кључну компоненту агресивне пропаганде препознао „стварање повиновања или производњу пристанка“, тј. способност постизања пристанка јавности помоћу техника пропаганде, на одређене идеје које је та јавност на почетку одбијала. Тиме управља „специјализована класа одговорних људи, они политичари и капиталисти који нам данас намећу своја мишљења, који нам се смеше са ТВ екрана, чије лажи и одмазде свакодневно улазе у наше домове и чије нас речи свакодневно трују, док ми мислимо да смо потпуно заштићени и здрави седећи у удобним наслоњачама у својим домовима, гледајући ТВ, слушајући радио, читајући новине, или седећи испред свог компјутера. Липман људе тј. велику већину која не припада специјализованој класи дефинише као заблудело крдо“ (Chomsky, 2008, стр. 7–13). За погон ПР индустрије, унутар индустрије свести, ово је постала преокупација у складу са оном старом Ласвеловом тезом према којој „демократија дозвољава да се чује глас људи, али је задатак интелектуалца да осигура како би тај глас имао печат исправног курса“. Или, како то тумачи Чомски, „пропаганда је демократији исто што и насиље тоталитаризму. Апарат замишљене различитости у мишљењу, који инкорпорира доктрине државне религије и елиминише рационалну критичку дискусију, једна је од профињенијих метода, која нас ефектно спречава да видимо оно што гледамо, да научимо и разумемо свет у којем живимо“ (Чомски, 2002, стр. 55).

Сагледавајући последице овако конципираног деловања индустрије свести са јасно профилисаном кадровском основом, може се закључити да је у случају глобализма реч о својеврсном виду неоимперијализма (позападњавања, вестернизације, американизације или мекдоналдизације) света, који поништава изворност локалних култура, окива националне интересе и уништава различитост.

У земљама којима је намењена судбина колонија, сеје се семе „генетски модификоване демократске културе“ (Рељић, 2016, стр. 155). Она је наметнута споља, подупиरे се колонијалним мерама и најчешће се крије иза манипулативне формуле да је реч о „идеји ослобођења и националне независности“. Ствара се културни амбијент у којем национална култура постаје лоша имитација културе западњаштва, својеврсна културна периферија у којој је достигнуће уметност копирања, приметно је одсуство амбиција, обиље пасивности и покорности, што је последица деловања моћне западне индустрије свести, укратко, „некоректна култура, против културе наше традиције, на чему се формира култура отпора позападњавању“ (Рељић, 2016, стр. 171). Тај културни колонијализам има у свом пројектном задатку експлицитну мисију „цивилизовања и оправдавања израбљивања“ (Hofbauer, 2012, стр. 13).

Промене које глобализам собом доноси најављује кризу идентитета, јер „код појединаца и друштвених група изазивају неповерење, пометњу и забринутост, а праћене су генерализацијом

РАДИВОЈЕ С. ПЕТРОВИЋ: Конфликт колонијалне и националне свести у глобализму – медијски аспект  
страха од промена [...] Глобална концентрација моћи доводи до јачања безличних стандарда и  
норми, обесхрабрује одговарајућу идентификацију са заједницом, производи дестабилизацију  
постојећег идентитета, доводи до конфузије и несигурности, једном речју, појам глобалног све-  
та лишен је селф перспективе, што поново оживљава национално тло“ (Божиловић, 2014, стр.  
534–535).

Тако се уместо демократског плурализма информисања успоставља „тоталитарни плура-  
лизам пропаганди“, како то назива Рељић. Како је могуће да се над грађанима било које демо-  
кратске земље систематски примењује осмишљена тортура, а да они тога нису свесни? Не зане-  
марујући капиталну улогу медија у свему томе, део одговора могуће је наћи у „доктрини шока“.

Према овој теорији, „постоји време хибернације, које може да буде изузетно кратко, извес-  
тан вид шока или парализе, изазваног трауматским или субтрауматским искуством, које разара  
свет познат субјекту, једнако као и поимање самог себе унутар тог света. Током тог раздобља,  
извор је неизмерно пријемчивији за сугестије, далеко спремнији да се покори, него што би то  
био тренутак пре настанка тог шока“ (Klein, 2008, стр. 24).

После овога, „много је лакше схватити понашање грађана САД након 11. септембра, који  
су у стању дезоријентације и шока постали празне плоче по којима је тадашња политика, уз  
помоћ медија, могла да исписује своју идеологију без њиховог свесног учешћа. Наравно, оловка  
коју је политичка елита користила била је она звана масмедији. У тренуцима је било врло лако  
поверовати да медији само раде свој посао и преносе информације, те је само занемаривом  
броју људи било јасно да су они продужена рука политике / финансијског капитала / верских  
институција и саучесник у оном што Чомски назива 'производња пристанка' на грађанску и  
индивидуалну немоћ, уз 'пуна уста' хипокризијски прокламованих грађанских права“ (Spahić,  
2013, стр. 159). Није ли се слична ситуација у Србији поновила у време „Милосрдног анђела“ и  
бомбардовања 1999. године, после чега је у дугом периоду живота у Србији био приметан син-  
дром пријемчивости за све предлоге и сугестије дојучерашњих агресора и уочљиво нереаговање  
на наклоност и кооперативност домаћих политичких елита перјаницама „милосрдне агресије“.

## СЛУТЕ ПРОПАГАНДЕ

Све то говори колико су медији постали битан културни оквир обликовања свести и иден-  
титета и како у условима фрагментираног и у парампарчад разбијеног индивидуализма поје-  
динца, а потом и читаве заједнице, граде своје идентитете у интеракцији с медијским конст-  
рукцијама стварности. Један од разлога успешности медија у наметању пропагандног садржаја јесте  
то што „пропаганда боље делује међу образованима; до образованих ће допрети више пропа-  
ганде, јер више читају; они су агенти пропагандног система, тако што му верују; већина образо-  
ваних људи је део елите, они деле своје интересе и перцепције, док је масовна популација више  
маргинализована. Масовна популација не учествује у демократском систему, који претежно  
игра за елиту“ (Chomsky, 2002, стр. 60–61).

Медији и људи који раде у тој области, укључујући и запослене у индустрији за односе с јавношћу, имају задатак да, како је то дефинисао Чомски, „стварају веровања која осигуравају делотворно управљање пристанком“. Они који поседују медије или њима управљају представљају узан елитистички круг, који дели једнака виђења и разумевања, настојећи посебно да буду у близини државне моћи, па пристају на лагање и служење држави у форми апарата за дезинформације. Медији су слуге пропаганде и за њен рачун обликују запажања, бирају догађаје, формулишу интерпретације, а све то у складу са центрима моћи у друштву, што су заправо држава и пословни свет. Руководен тим критеријумима, Чомски класификује медије у две основне групе: масовне, чија је улога забављање популације и „осигуравање да не дође случајно до смешних идеја о суделовању у јавној политици“, и елитне, усмерене према политичком слоју, који емитују правилне ставове, „као механизам индоктринације у интересу моћи“ (Chomsky, 2002, стр. 74).

Тиме, заправо, посредно указује на успешан метод завођења маса преко механизма за одвраћање пажње. Он укључује различите програме, од спорта до хумористичких емисија и других забавних садржаја који ће појачати наркотичку дисфункцију медија, а све са циљем изоловања људи, удаљавања једних од других и очувања позиције пасивних посматрача. Стадо и надаље треба да остане збуњено, док ће посебна класа одговорне мањине доносити одлуке.

Други алат за завођење и обликовање свести у правцу њеног колонијалног изгледа јесте разарање прошлости, укидање било какве културне оригиналности и рушење и сатанизовање митова као наводних реликата заосталости и ригидног конзервативизма. Све се заправо ради с коначним циљем да се народи којима није уништена способност идентификације – екскомуницирају и прикажу као лош пример који не треба следити.

„Разарање прошлости, или пре социјалног механизма који повезује нечије савремено искуство са искуством ранијих генерација, један је од најкарактеристичнијих и најслабљанијих феномена позног XX века“ (Hobsbaum, 2002, стр. 10). Тиме се заправо у самој људској и свести народа кидају везе са заједничком прошлошћу времена у којем живе. Слична прича је и с националним митовима као препрекама на путу изградње колонијалне свести. Пренебрегава се истина да су се, упркос вишедеценијској сатанизацији, митови одржали, свакако и због чињенице да је њихова функција „да откривају путеве који воде психичкој зрелости, а не тек потиснуте жеље и осећај кривице“ (Енциклопедија, 1990, стр. 467).

Полазећи од тога, занимљиво је осврнути се на однос медија према кључном српском изворном и вишевековном миту – Косову. „Пентагон интегрише медије у свој главни штаб као део борбених група, а нова НАТО јединица новинара, нешто преко сто њих су од 1992. године јурили [...] да би дали глас том западном непријатељству, а готово сви они постају стални сарадници тајних служби НАТО-а.“ Ситуација се, према овом аутору, променила утолико што „више немамо посла са стотину ратних репортера који раде као прикривени шпијуни, већ имамо медије који учествују у борби, стављајући комплетан свој персонал на располагање армији“ (Meysan, 2015).

Добар део онога што су страни медији чинили овом простору током распада бивше СФРЈ 90-их година, преузели су данас домаћи. Вирус пропагандног модела ретко је заобишао који медиј у Србији, стварајући управо на питању Косова, јасну слику о колонизацији свести. Најкраће речено, „предаја 15 одсто територије је објашњавана речима да се тако ‘Србија поново вратила на Косово’: морамо да се одвежемо од мртвих митова”, јављају локални добошари велике пропагандне машине; безобзиран је и процес дисциплиновања српске цркве.“ (Рељић, 2016, стр. 231). Оно што су нам 90-их радили странци, данас здушно преузимају наши, а да иронија буде већа све то је зачињено демагошким искреношћу да је тако морало, јер то траже јаки и моћни, са којима немамо никакве шансе. Како је могуће да се ни у једним српским новинама не може прочитати аутентична, жива репортажа о јаду и чемеру свакодневице по српским енклавама на Косову и Метохији. Речит је пример репортаже једне италијанске новинарке са Сицилије, која је самоиницијативном посетом Космету, пре две године, изнедрила бриљантно и потресно сведочење о апартхејду у срцу Балкана и Европе, а да га није пренео ниједан мејнстрим медиј у Србији.

Дух глобализма у српским медијима овде не завршава свој трагични плес. Само површни поглед на насловне странице новина или на ударне РТВ најаве сваког 24. марта даје срамну слику о нашем односу према агресији НАТО-а, њиховим жртвама, а посебно последицама. Иако су се српски стручњаци одважили да тек 18 година после „Милосрдног анђела“ попишу шта су нам ови урадили и за будућност, гурајући нас у неизлечиве болести, отрове и патологије најгоре врсте, о томе се у најутицајнијим медијима Србије не може прочитати ни слово.

Посебна прича на том таласу је о српским херојима и жртвама у ратовима 90-их, о чијој судбини је забрањено да се мисли, говори и пише. Тек неки „неконтролисани“ журналистички излет о жени која се борила на Кошарама, или исповести оних који су имали несрећу да се из тих ратова врате као инвалиди, сведочи шта се све у свакодневном животу крије иза његове ретуширане медијске слике. Слично је, рецимо и са писањем о рушењу невидљивог Ф-117 и пензионисању овдашњег „главног извођача радова“, не би ли се, што његовим склањањем, што неписањем о томе, умилостивио неко у Вашингтону или Бриселу.

Незванични кодекс глобалног медијског пропагандног деловања као свој непосредни циљ уништења има у фокусу и – традицију. Вероватно се у томе крије и објашњење зашто је Србија у првој години обележавања једног века од Великог рата имала млаку и никакву прославу. Јер „традиција одржава сакупљено знање прошлости и установе и праксу које су ‘издржале испит времена’ и зато би требало да буду очуване за добро садашњих и будућих генерација. Вредност традиције је што подржава стабилност и безбедност, дајући људима осећај друштвене и историјске припадности.“ (Hejvud, 2004, стр. 94–95). Упркос томе, српски медији су, подржавани од доброг дела политичке елите, најагресивнији и најгласнији у настојању да нам наметну неке друге, нама стране вредности, јер су оне, наводно, по мери транзиције у демократско друштво по највишим стандардима. Сетимо се само кроз какве је све медијске „топле зечеве“ прошла српска јавност, захваљујући овдашњим медијима, како би се доказала сва правдољубивост и искрена намера Хашког трибунала. Све то је део перманентног захвата на српској свести и настојање да

се у њу угради осећај срамоте и стида да би нешто наше могло да буде добро у односу на њихово.

Стање опште слуђености под оваквим притиском медија није никакво изненађење. Изоловани појединац у таквим условима посматра са стране како се формира мишљење, јавност или јавно мњење, при чему се и овде потврђује правило да „јавно мњење увек остаје на проблемима који не кореспондирају са стварношћу“ (Ellul, 1965, стр. 101).

Пропаганда ствара усамљену гомилу и човека који је погодан за тоталитарни систем, који се врло тешко може одбранили од припадања маси, који одбацује потребу за критичким просуђивањем, за избором и разликама, зато што он тежи јасној извесности. Он је човек асимилиран у униформисану групу и воли тај начин. Уместо хомогенизације на основама заједничког националног програма, систематски се ствара хомогенизована усамљена маса по мери туђих интереса (Р. Петровић, 2015, стр. 320). Тиме се ствара амбијент у коме се диктира пожељно мишљење, ствара посебна идеологија за најшире народне масе и лагано преузима владавину над емоцијама. Канали информисања лишени су спонтаности, много је мањи број људи који изражавају мишљење од оних који га пасивно примају, претварање мишљења у акцију је под строгом контролом, а појединац је без могућности да учествује у комуникацији. То је реална слика јавности масовног друштва.

## ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, С. (2009). *Елиџа, жрађанство и слаба држава*. Београд: Службени гласник.
- Becker, D. i Sklar, R. (1987). *Why Postimperialism*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Божиловић, Н. (2014). Глобализација културе и нови идентитетски обрасци. *Социолошки преглед* XLVIII (4): 531–548, doi:10.5937/socpreg1404531B.
- De Soza Santos, B. (2002). *Procesi globalizacije*. *Reč, časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, br. 68: 5–65, www.eurozine.com
- DiMaggio, A. (2008). *Mass Media, Mass Propaganda – Examining the News in the „War on Terror“*. Lanham: Lexington Books.
- Ellul, J. (2015). *Žudnja za moći*. Београд: Porodična biblioteka anarhija.
- Encesberger, H. M. (1980). *Nemačka, Nemačka između ostalog*. Београд: BIGZ.
- Enciklopedija živih religija* (1990). Београд: Nolit.
- Зиновјев, А. (1999). *Велика преkreпница*. Београд: Наш дом.
- Jessop, B. (1995). *The Future of the National State: Erosion or Reorganization? General Reflections of the West European Case*. Реферат на 2nd Conference „Culture and Identity“. Berlin, 10–14 avgust.
- Klein, N. (2008). *Doktrina šoka – Uspori kapitalizma katastrofe*. Zagreb: V. B. Z.

Meyssan, T. (2015). *Journalists and War*. Voltaire Network. Доступно на: [www.voltairenet.org](http://www.voltairenet.org)

Рељић, С. (2016). *Међују и иређу свейски раи*. Београд: Catena Mundi.

Spahić, B. (2013). „Šok terapija“ Naomi Klajn i propagandni model kontrole medija Noama Čomskog i Edvarda Hermana. *SVAROG naučno stručni časopis*, br. 7: 154–175. Banja Luka: Nezavisni univerzitet NUBL.

Hejvud, E. (2004). *Politika*. Београд: Clio.

Hobsbaum, E. (2002). *Doba ekstrema – Istorija Kratkog Dvadesetog veka 1914–1991*. Београд: Dereta.

Hofbauer, H. (2012). *Naručena istina, kupljena prava – kolonijalizam Evropske unije*. Београд: Jasen.

Chomsky, N. (2008). *Hegemonija ili opstanak*. Нови Сад: Rubikon.

Chomsky, N. (2002). *Mediji, propaganda i sistem*. Загреб: Друштво за промицање књижевности на новим медијима.



RADIVOJE S. PETROVIĆ

## THE COLLISION OF COLONIAL AND NATIONAL CONSCIOUSNESS IN GLOBALISM

(Contribution of Serbian Media to the Propaganda Model of Media)

### SUMMARY

The aim of this paper is to focus, on the basis of globalism, on the impact of developed technology of *the industry of consciousness*, which introduces us to the *totalitarian pluralism of propaganda*, instead of the long heralded state of democratic pluralism of information. Media contribution to the process, which is inherent to colonialism, with special emphasis on the Serbian media discipline under the strict rules of advertising media model, theoretically framed by Chomsky and Herman, is central to interpreting the emergence and dominance of colonial vs. national consciousness.

For the complex psychological operation in which the widest levels of population will learn to love their enemies, it is necessary to build an appropriate social, economic, political, and first cultural environment, in which media forcefully produce *genetically modified democratic culture*, which will soon begin to poison the demos with the sense of inferiority towards the colonizer. It will do so by dominating the public with the idea of European identity at the expense of national identity, as the first phase in the process of politically announced changes in consciousness, surrendering of the national culture to Westernization, creating a culture of peripherals and art of copying, etc. Products of Western industry of consciousness are flooding our tradition, history, identity, which is devastating, having in mind that it is precisely on these values that the culture of resistance to Western cultural models has been formed. In addition to that, public opinion is limited and communication channels work without spontaneity.

In contrast to the ultimate goal of colonizers, scolding of common people, defying traditions, patriotism and remembrance of the glorious period, stands the consciousness that safety lies in the family values and nation state. Can this approach prevail over the *colonial democracy*, where manipulation has become legitimate, citizens turned into consumers, critical thinking has become numb and truth gave way to personal interests and will for power?

**KEYWORDS:** globalism, colonial democracy, genetically modified culture, propaganda, industry of consciousness.

НАДА М. РАДУШКИ<sup>1</sup>  
Институт за политичке студије  
Београд

## ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА РЕЛИГИЈСКЕ ПРИПАДНОСТИ СТАНОВНИШТВА НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

**САЖЕТАК:** У тексту се разматра религија као основна компонента, кључна одредница и интегрални део националног идентитета, као и ревитализација религије у савременим друштвима. Припадност својој конфесији значајно је повезана са осећањем националне припадности, а религија је један од најважнијих видова колективне идентификације. Религијска припадност представља једну од најзначајнијих пописних одредница за истраживање етничитета, а посебно у мултиетничким и мултиконфесионалним државама. На основу резултата пописа (1953, 1991, 2002, 2011) може се видети верска опредељеност и припадност становништва Србије појединим религијама, као и промене које су се десиле у протеклом периоду. Због тога је истакнут значај познавања пописне методологије и примене субјективног критеријума по коме се свако лице, на основу Уставом загарантованог права, слободно може изјаснити или не изјаснити којој религији припада. Резултати емпиријских истраживања су показали да се становништво Србије верски декларише у највећој мери према традицији, односно религији родитеља, због чега постоји висок степен поклапања националности и вероисповести. Компарација пописних података показује и значајно мањи број атеиста на почетку XXI века, а разлоге за то треба тражити у дејству сложених политичких, социокултурних и друштвеноисторијских чинилаца на простору Србије.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** религија, конфесионална структура, ревитализација религије, пописна истраживања, Србија.

### РЕЛИГИЈА И РЕЛИГИЈСКИ ИДЕНТИТЕТ

Религија је данас део глобализацијских процеса, налази се у сложеним каузалним везама с политичким, економским и социокултурним факторима и представља једну од категорија чији је утицај значајан у многим сферама друштвеног живота. Одувек је битно детерминисала и утицала на понашање људи, али се на религију као извор личног и колективног идентитета различито гледало у зависности од традиције и времена у којем се развијала. У свим епохама

<sup>1</sup> nadaraduski@gmail.com

развитка људске цивилизације религија је имала одређени значај и утицај на човека, на његове етничке, културне и психолошке карактеристике, а истовремено је представљала и најважнију компоненту и кључну одредницу на којима почива национални идентитет.

Религија је од битног значаја не само у конституисању религијског идентитета, већ и других индивидуалних и колективних идентитета који увек настају унутар одређеног друштвено-културног миљеа. Има важну улогу у формирању националног идентитета, који иначе није статична, већ флексибилна категорија, подложна сталним мањим или већим променама. Постоји сличност између верског и етничког идентитета, који се често поклапају и узајамно оснажују, а појединачно или заједно могу мобилисати, одржати и оснажити националне заједнице.

Различити видови идентитета (породични, социјални, расни, религијски и други) формирају у извесној мери модел понашања човека и мотивишу га на удруживање у различите врсте заједница на основу одређених карактеристика које истовремено и спајају и диференцирају људе, понекад супротстављајући различите групације једну другој. На тај начин неке врсте идентитета на различитим нивоима комуникације помажу уједињавању или раздвајању људи. Религиозни идентитет подстиче човека на обједињавање у највеће конфесионалне заједнице према доминантном обележју религијске припадности (Мафтијева, 2013, стр. 66). Идентитет се формира искључиво у односу са другима и поседује дијалектичку природу, јер он истовремено идентификује, али и диференцира. Религијски идентитет уједно садржи истоветност с нечим, али и различитост од нечега, па се као комплексан феномен налази у сталном прожимању с другим врстама идентитета (Стојадиновић, 2013, стр. 119). Повезан је и врло близак с националним идентитетом, а често га је лакше одредити него национални. Наиме, многи људи се радије идентификују с конфесијом која их јасније „разликује од других“ него с националношћу, при чему политичке околности и друштвени статус могу снажно допринети тој идентификацији. Једна нација се разликује од друге најчешће по припадности одређеној религији, док с друге стране, у оквиру исте религије може настати већи број нација.<sup>2</sup> Конфесионална припадност је често снажнији кохезиони фактор обједињавања у исту заједницу него национална припадност. Нема сумње да је религијски идентитет био кључни фактор у одређивању националног идентитета, али је током дугог временског периода прерастао примарни идентитет, потискујући остале елементе етничитета у други план (Hall, 1997, стр. 94). У проучавању овог феномена данас се све више посвећује пажња, као битној одредници савремене конструкције религијског идентитета, религиозном искуству као начину посредовања и повезивања између друштава и појединаца (Hervieu-Leger, 1999).

Истраживање утицаја религије на формирање идентитета, као и њихове међусобне условљености и повезаности у савременим друштвима, представља сложено питање, посебно на просторима које карактерише мултинационалност, мултикултуралност и мултикофесионалност,

<sup>2</sup> У бившој СФРЈ, мада се национална припадност у великој мери поклапала са религијом и матерњим језиком, народи који говоре истим језиком разликовали су се по религији (на пример, Срби и Хрвати), други, диференцирани према језику, исповедали су исту религију (на пример, Хрвати и Словенци или Срби и Македонци), док су се неки разликовали првенствено по вери (на пример, Муслимани).

какав је случај са Србијом, али и целим балканским регионом. Можда је управо зато религијска припадност људи на Балкану, више него било где у Европи, круцијални део њиховог идентитета, а будући да на том простору егзистирају различите конфесије, историја балканских земаља показује да је религија у суштини била главни чинилац диференцирања многобројних националних заједница и кључна за формирање нација на балканском тлу (Raduški, 2007, стр. 120).

## РЕВИТАЛИЗАЦИЈА РЕЛИГИЈЕ

Процес секуларизације се може посматрати као историјски процес опадања друштвене важности религије и њеног утицаја на живот и понашање људи, процес у којем практиковање религије и религијске институције губе свој друштвени значај (Wilson, 1966). Секуларизација подразумева одвојеност цркве од државе, окретање од Бога и непратковање верских обичаја, као и „кретање од друштва у коме се вера у Бога не оспорава ка друштву у коме се вера схвата као једна од могућих опција и то она која се тешко прихвата“ (Tejlor, 2012, стр. 11–13). Крајем XX века, с бурним политичким и економским променама, долази до верског ревивализма, који замењује секуларизацију, при чему се тај процес одвијао на различите начине и различитом брзином у појединим државама у зависности од друштвеноекономских и политичких околности у којима су се те државе налазиле.

Основна хипотеза да привредни развој и модернизација друштва неминовно воде ка секуларизацији доведена је у питање, јер је однос модернизације и религије врло комплексан, имајући у виду да је данас упркос глобализацијским и модернизацијским токовима, „савремени свет једнако религиозан, ако не и религиознији него у прошлим периодима развоја друштва“ (Berger, 2008, стр. 121). Религија се јавља као критика модернизације, а један од облика повратка религије на јавну сцену јесте „културна одбрана“ – спречавање да национална, етничка, локална или нека друга култура нестану. У овом случају се религијски идентитет повезује с националним у симбиозу која још увек у модерном друштву има велики емоционални легитимитет (Гавриловић, 2008, стр. 71).

Мада је већина научника сматрала да ће се крајем XX века утицај религије на свакодневни живот људи смањивати у контексту опште секуларизације друштва, бројна истраживања показују да модернизација друштва не значи обавезно и маргинализацију религије, већ напротив, повећање броја лица која се изражавају позитивно на индикатору религијске и конфесионалне самоидентификације. Ревитализација религије је све више у фокусу научних проучавања, социолошких расправа и дебата, јер се настоји теоријски објаснити оно што се емпијски дешава, а то је присуство религије у различитим појавним облицима, како на индивидуалном, тако и на друштвеном плану (Радисављевић-Ћипаризовић, Благојевић, 2016, стр. 233). Тако, резултати истраживања показују да је у посткомунистичким друштвима крајем 80-их година, а у неким нарочито 90-их година XX века, све израженији тренд ревитализације религије у разним сферама живота. Становништво после дужег времена изнова открива слободу вероисповести, али

са битно измењеним карактеристикама и функцијама религије.<sup>3</sup> Наиме, присутна су два основна тренда када је реч о укључивању религије у глобално друштво, а то се посебно манифестовало у Централној и Источној Европи (Петровић, Шуваковић, 2013, стр. 246). Први је приватизација вере и јачање њеног значаја као елемента формирања личног идентитета. Други тренд јесте политизација цркве и религијских осећања када су етнички и религијски идентитет тесно повезани, при чему религија постаје средство јачања националног идентитета, претварајући се у посебну врсту грађанске религије са својствима симболичког ауторитета који оснажује ауторитет државе (Berger, 2001, стр. 443–454).

Колико су наведене тенденције присутне у Србији и на који начин се манифестују, могу показати резултати пописних истраживања из тог периода. Попис становништва је од великог значаја за државе на чијој територији живе бројне националне заједнице диференциране према верским, етничким, демографским, језичким и другим одликама, али да ли ће питање о религијској припадности бити укључено у пописно-статистичка истраживања зависи првенствено од друштвеног уређења и политичког става према националном и верском питању у појединим државама. Проблеми методологије су из историје пописа становништва добро познати, што указује на нужност критичког гледања на резултате појединих пописа који никада нису само статистичка операција имуна од утицаја политике, као и утицаја на политику. Фундаментално питање које се поставља јесте колико су добијени подаци поуздани и објективно регистровани, посебно имајући у виду да је главни критеријум који се примењује при одређивању религијске (и националне) припадности субјективна изјава (Радушки, 2007а, стр. 12). Често је присутно становиште да се у макроистраживањима (какви су пописи становништва) тешко могу добити прави одговори о религији, па су адекватнија анкетна и друга емпијска испитивања на основу којих се може видети не само конфесионално-цивилизацијски круг којем поједини слојеви становништва припадају већ и други важни показатељи за потпуније сагледавање религијске припадности. Мада примена субјективног критеријума има за последицу да подаци нису увек упоредиви и логични, ипак упућују на оправданост укључивања овог питања у попис, јер доприносе расветљавању етничке структуре становништва и са овог аспекта.

## МЕТОДОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ ИСТРАЖИВАЊА РЕЛИГИЈСКЕ ПРИПАДНОСТИ

Појава актуелних систематских истраживања религијске припадности истиче у први план неопходност доброг познавања методологије за спровођење пописа становништва. Према

---

<sup>3</sup> Владета Јеротић прави разлику између побожног и религиозног човека. Док је први богобојажљив и акценат ставља на поштовање верских обичаја и обреда (крсна слава, верски празници и др.), религиозан човек жели да се сједини са Богом, да упозна основе верског учења и продуби своја религиозна осећања ширењем у себи сазнања о вери, јавним исповедањем вере и, што је најважније, живљењем према верским начелима. Зато није довољно бити само побожан, већ и религиозан (Јеротић, 1998, стр. 81–87).

међународним препорукама за спровођење пописа, свака држава у зависности од специфичних околности и у складу са својим потребама, може прикупљати следеће информације о религијској припадности становништва: формална припадност некој верској заједници, идентификација с одређеном вером, верско уверење или практиковање религије. Питање мора бити отвореног типа и засновано на слободи (не)изјашњавања сваког лица о својој вероисповести. У пописним методологијама европских земаља не постоји универзална дефиниција о религијској припадности, при чему се негде под тим подразумева веровање, а негде само званична припадност одређеним конфесијама.<sup>4</sup>

У нашој статистичкој пракси питање о вероисповести било је укључено само у четири послератна пописа становништва (1953, 1991, 2002, 2011), који су одржани у различитом друштвенополитичком и социјалном окружењу, а на основу којих су добијене информације који је део становништва без верског убеђења, а колико припада појединим религијама. У пописима пре Другог светског рата (1921, 1931) било је, такође, инкорпорирано питање о верској одређености, али без наглашавања субјективног карактера, тако да одговори представљају формалну припадност (упис у верске књиге).<sup>5</sup> С обзиром на то да у тим пописима није фигурирало питање о националној припадности, на основу декларисања лица о вероисповести могло се посредним путем доћи и до увида у етничку структуру становништва Србије.

У попису 1953. године, питање о религијској припадности формулисано је као „однос према вери“, а подразумевало је да лице које има одређено верско убеђење уписује вероисповест коју исповеда, или, ако нема, уписује „без вере“. Подаци су прикупљани на основу личне изјаве, односно да ли се лице сматра припадником неке религије, а не званичне припадности (да ли је уписано у верске књиге, да ли редовно иде у цркву, да ли је крштено, итд.).<sup>6</sup> Мада религијска припадност, према Препорукама Конференције европских статистичара Уједињених нација, спада у групу допунских, а не основних обележја, разлози за изостављање ове етничке одреднице у наредним пописима били су више политичко-идеолошке него научно-статистичке природе, па се поново нашло у попису тек четири деценије касније, 1991. године. Према пописној методологији, фигурирао је термин „вероисповест“, а информације су добијене на исти начин, тј.

<sup>4</sup> На пример, у Немачкој и Швајцарској као критеријум се узима формална припадност експлицитно дефинисана у питању: „Којој Цркви или религијској заједници припадате?“ у Румунији питање се односи на религиозно убеђење без обзира да ли је представљено преко неке верске заједнице. Бугарска, такође, нема пописну дефиницију, па је само лични став према религији релевантан, а не припадност религијској групи или упис у црквени регистар. У Чешкој ово питање подразумева званичну припадност, учешће у религијском животу, везу са црквом, и слично (Haug, Compton, Courbage, 2000, стр. 115–163).

<sup>5</sup> Класификацијом су биле предвиђене следеће вероисповести: православна, римокатоличка, гркокатоличка, евангелистичка, муслиманска, израелићанска и друге, као и могућност одговора за лица без конфесије.

<sup>6</sup> Приликом шифрирања резултата пописа 1953. године коришћена је следећа класификација: без одговора, без вере, неодређен, православци, римокатолици, протестанти, остали хришћани, припадници исламске верске заједнице, Мојсијевици, остали нехришћани и непознато.

на основу слободног изјашњавања становништва о верској припадности.<sup>7</sup> И у садржај пописа 2002. године укључено је питање о вероисповести, док је пописна методологија остала непромењена. Према упутствима за рад наведеним у оквиру методологије за припрему и спровођење пописа, пописивач није смео ни на који начин утицати и био је дужан да упише тачно онакав одговор како се лице верски изјаснило. У коначној класификацији, вероисповести су наведене према азбучном реду са разуђеним подгрупама.<sup>8</sup> У последњем попису 2011. године, према пописној дефиницији, одговор на питање о вероисповести резултат је личног убеђења појединца заснованог на његовим схватањима религије и на слободи изјашњавања о вери која је гарантована Уставом Републике Србије (члан 43). Методологија се није мењала, односно питање о вероисповести било је отвореног типа, што значи да се свако лице могло слободно декларисати или не декларисати коју веру исповеда.<sup>9</sup>

### ПРОМЕНЕ У ВЕРСКОЈ СТРУКТУРИ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Кулминација глобалних друштвених догађаја почетком 90-их година, као што је распад једног политичког система и настајање другог, дезинтеграција државе, дубока економска и социјална криза, условили су битне измене и у религијској свести грађана Србије. При томе, конфесионално изјашњавање још увек не значи религиозност, јер је оно условљено политичким приликама и пожељном идеологијом. Осећање припадности својој конфесији, како по значају тако и по интензитету, значајно је повезано са осећањем националне припадности, а религија је један од најважнијих видова групне идентификације. Реч је о томе да религија на овим просторима, као једно од основних диференцијалних обележја етничких заједница, у одређеној друштвеној ситуацији представља додатно средство националне хомогенизације.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> У коначној класификацији 1991. године наведене су следеће вероисповести: исламска, јудаистичка, католичка, православна, протестантска, проорјентални култови, друге вероисповести, неодређени верник, није верник и непознато.

<sup>8</sup> Скраћена класификација вероисповести по попису 2002. године гласи: исламска, јудаистичка, католичка, православна, протестантска, следбеници проорјенталних култова, припада вероисповести која није наведена, верник је али не припада ниједној вероисповести, неизјашњени, није верник и непознато. Детаљна класификација обухвата подгрупе поменутих религија.

<sup>9</sup> Према попису 2011. године, званична класификација садржи следеће вероисповести: православна, католичка, протестантска, остале хришћанске, исламска, јудаистичка, источњачке вероисповести, агностици, нису верници (атеисти), нису се изјаснили и непознато.

<sup>10</sup> Једно истраживање из тог периода (1996. године) показало је да се религијска припадност нашла на трећем месту по важности. Код испитаника највећи степен везаности (идентификације) постоји у односу на породицу, затим нацију, конфесију, класу, професионалну групу, генерацију и на крају припадност Европи. Религијска припадност је релативно слабо повезана са основним социјалнодемографским обележјима испитаника (мада постоји извесна негативна корелација са школском спремом), што указује да „постоји вишак значења изван аутентичног религиозног осећања, односно пројектовање политичких мотива у домен религије“ (Васовић, 1997, стр. 49).



Социолошка анкетна истраживања конфесионалне слике Србије 90-их година показала су да је религиозна свест грађана знатно ојачала, док је у обредној димензији (црквено понашање испитаника – верника) напредовала „пачјим ходом“ (Благојевић, 2008, стр. 255). Важан показатељ религијских промена у смислу ревитализације религије и религиозности грађана Србије јесу социо-демографске одлике испитаника на основу компарације анкетних података. Тако, почетком 80-их година, тек једна четвртина испитаника била је религиозна, а 2010. године чак више од три четвртине анкетираних грађана Србије. Посматрано по полу, скоро дупло мање било је религиозних мушкараца него жена, да би се касније полна структура сасвим уједначила. Такође, старија лица била су знатно религиознија од средње генерације, а посебно младих, док су се према истраживању из 2010. године разлике по старосним кохортама значајно смањиле. У погледу школске спреме, религиозност је била негативно корелирана са степеном образовања, али се у новијем периоду ситуација радикално променила у смислу да су анкетирана лица готово свих образовних категорија религиозна (између 70% код високообразовних, до преко 90% код необразованих), што важи и за испитанике независно од тога да ли живе на селу или у граду (Благојевић, 2015, стр. 143–145).

А шта нам показују резултати пописних истраживања? Религиозност становништва Србије је у пописима испитивана само кроз конфесионалну идентификацију (припадност одређеној вери), док оцена властите религиозности, фреквенција и интензитет религијске праксе (што се, такође, сматра значајним индикатором религиозности) нису испитивани. Међутим, пописни подаци о конфесионалној припадности се често тумаче као показатељ религијске свести, при чему истраживања показују да велики број људи није религиозан у смислу практиковања религије, већ се декларише за одређену веру на основу традиције, односно припадања вери својих родитеља, па постоји висок степен идентификације националности и вероисповести.

Према попису 1953. године, 71,7% становништва Србије исповеда православну веру, затим католичку (9,8%), ислам (2,5%) и протестантску (1,8%), док су друге религије појединачно заступљене испод 1%. У овом попису велики је број лица која су се декларисала као атеисти (13,4%), али се објективност ових податка може довести у сумњу (табела 1). Наиме, у време када је атеистичка идеологија представљала једну од темељних вредности ондашњег државног устројства и „када се осуђивао чак и најбезазленији пијетет према верским обичајима, с правом се може претпоставити да су се људи устручавали и плашили да јавно искажу своја верска осећања“ (Прокић, 1990, стр. 37).

**Табела 1.** Становништво према вероисповести, Србија (без КиМ), 1953–2011.<sup>11</sup>  
**Table 1.** Religious Affiliation of the Population of Serbia (excluding K&M), 1953–2011.

Вероисповести	1953.		1991.		2002.		2011.	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Укупно станов./ Total population	6.171.013	100,00	7.759.571	100,00	7.498.001	100,00	7.186.862	100,00
Хришћанске/ Christians	5.174.755	83,86	6.931.527	89,33	6.876.279	91,71	6.555.931	91,22
Православна/ Orthodox	4.422.330	71,66	6.347.026	81,80	6.371.584	84,98	6.079.396	84,59
Католичка/ Catholics	607.612	9,85	496.226	6,40	410.976	5,48	356.967	4,97
Протестантска/ Protestants	111.556	1,81	86.894	1,12	78.646	1,05	71.284	0,99
Остале/ Others	33.257	0,54	1.381	0,02	2.191	0,03	3.211	0,04
Исламска/ Muslims	155.657	2,52	224.120	2,89	239.658	3,20	222.828	3,10
Јудаистичка/ Judaism	1.083	0,02	740	0,01	785	0,01	578	0,01
Источњачке/ Eastern religions	...	...	...	...	240	0,00	1.237	0,02
Остало/ Others	1.796	0,03	13.982	0,18	6.649	0,09	1.776	0,02
Агностици/ Agnostics	...	...	...	...	...	...	4.010	0,06
Атеисти/ Atheists	826.954	13,4	159.642	2,06	40.068	0,53	80.053	1,11
Недекларисани/ Undefined	...	...	...	...	197.031	2,63	220.735	3,07
Непознато/ Unknown	10.768	0,17	429.560	5,54	137.291	1,83	99.714	1,39

Готово четири деценије касније, у попису 1991. године, удео атеиста је смањен за преко пет пута (са 827 хиљада на 160 хиљада или са 13,4% на 2,1%). Од укупно 7,8 милиона становника у Србији, православну веру исповеда 6,3 милиона (81,8%), католичку 496,2 хиљада (6,4%), ислам 224,1 хиљада (2,9%) и протестантску 86,9 хиљада (1,1%), док је удео осталих религија значајно мањи. Генерално, код припадника већине етничких заједница постоји значајна коинциденција националне и религијске припадности, па се неке од њих у врло високом проценту идентификују са својом вером (на пример, Албанци и Бошњаци са исламом, Срби и Власи са православном, Хрвати и Мађари са католичком), а друге знатно мање (на пример, Роми).

<sup>11</sup> Извор/Source: Ђурић, Танасковић, Вукмировић, Лађевић 2014.

По попису 2002. године у Србији је регистровано 7,5 милиона становника, од чега су 6,9 милиона (91,7%) хришћанске, а 239,7 хиљада (3,2%) припада исламској вери, док су остале верске заједнице заступљене са маргиналним уделима. У оквиру хришћанског корпуса највише је православца (6,4 милиона или 85,0%), затим католика (410,9 хиљада или 5,5%) и протестаната (78,6 хиљада или 1,1%).<sup>12</sup> Велики је број лица која нису желела да се декларишу о својој вери (197,9 хиљада или 2,6%). У овом попису забележено је најмање атеиста (40,0 хиљада или 0,5%) првенствено због политичких збивања у земљи, а знатно мање због стварних верских убеђења. После пола века настојања да атеизам постане званичан поглед на свет, ситуација се потпуно променила, па се од декларативних неверника стигло до декларативних верника. Очигледно, атеизација друштва замењена је религијским припадањем које на православним просторима има укус религијског припадања без веровања (Кубурић, 2006, стр. 53). Поставља се питање да ли овде преовлађује „веровање без припадања“ или „припадање без веровања“ (Davie, 2005), или „нити веровање нити припадање“ (Voas, Crocket, 2005).

Подаци о верској припадности становништва Србије по последњем попису из 2011. године показују већи степен идентификације лица са конфесијама којима традиционално припадају. Разлоге за високо поклапање националне и религијске припадности код готово свих етничких заједница (осим код Рома)<sup>13</sup> треба тражити и у дејству сложених друштвенополитичких и историјских чинилаца крајем XX и почетком XXI века. Од 7,2 милиона становника, хришћанском религијском круту припада 6,6 милиона (91,2%), од чега су 6,1 милиона (84,6%) православци, затим католици 357,0 хиљада (5,0%) и протестанти 71,3 хиљада (1,0%). Ислам проповеда 222,8 хиљада (3,1%) грађана Србије, док остале вероисповести имају мали број припадника (на пример, источњачке религије 1,2 хиљаде или 0,02%, јудаистичка 578 или 0,01%, итд.). Регистрован је и значајан број недеklarисаних лица у погледу свог верског опредељења (220,7 хиљада или 3,1%), што јасно одсликава друштвену и политичку климу у земљи, а по први пут су пописана и лица која су се изјаснила као агностици (4,0 хиљада или 0,1%) (Радушки, 2016, стр. 268).

Хронолошки посматрано, између последња два пописа, може се видети да је смањен број припадника свих вероисповести (православне за 5%, католичке за 13%, протестантске за 9% и исламске за 7%), мада су то и даље четири најзаступљеније вероисповести у Србији. Као резултат демографских фактора, негативног природног прираштаја и емиграција, али у извесној

<sup>12</sup> Међу припадницима православне вероисповести доминантни су Срби (95%), код становништва католичке вере преовлађују Мађари (преко две трећине) и Хрвати (15%), а затим следе Буњевци (око 4%) и Русини (око 3%). Више од половине припадника ислама су Бошњаци, а готово једна четвртина Албанци, затим Роми (око 10%), Муслимани (око 10%) и Горанци (око 2%). Међу протестантима најзаступљенији су Словаци (око две трећине), Мађари (око једне петине) и Роми (око 4%).

<sup>13</sup> Код Рома су заступљене готово све вероисповести и сви модалитети религијског изјашњавања, па преко половине исповеда православну (55,9%), затим ислам (24,8%), а у мањем проценту католичку (3,3%) и протестанску веру (2,0%). У поређењу са другим националностима, имају највише недеklarисаних лица (13,4%), а најмање атеиста (0,2%). Изјашњавање о вероисповести код Рома је одувек било у контексту прилагођавања, па су најчешће прихватили религију већинског становништва на подручју где живе (Радушки, 2015, стр. 112).

мери и промена приликом верског декларисања, број становника православне вере опао је за готово 300 хиљада (са 85,0% на 84,6%), католичке за око 54 хиљаде (са 5,5% на 5,0%) и протестантске за преко седам хиљада (са 1,1% на 1,0%). Смањење бројности лица исламске вероисповести за 17 хиљада (са 3,2% на 3,1%) резултат је пре свега њиховог непотпуног обухвата пописом услед бојкота већине припадника албанске националне мањине у општинама на југу Србије (Бујановац, Прешево и делимично Медвеђа).

У верском мозаику Србије, поред већинске нације, 916,3 хиљада чине припадници националних мањина, од којих се, према попису 2011. године, око 93% изјаснило за неку конфесију, 1,9% су атеисти, а 4,1% није желело да се декларише. За хришћанство се определило више од две трећине припадника националних мањина, а у оквиру овог корпуса превладава католичка над православном вером, друга по заступљености је исламска религија (23,7%), док су јудаизам и источњачке религије мање заступљене (Ђурић и др., 2014, стр.182–186).

Србија је доминантно православна држава, у којој коегзистирају и бројне друге религије, па су верска толеранција и уважавање различитости, међуетнички и међурелигијски дијалог од круцијалног значаја за стабилност, мир, безбедност и просперитет државе. Бројне националне мањине изразито су диференциране по бројности, просторном размештају, историјском, економском, демографском, политичком и културном развоју, па су положај и право на изражавање и очување својих етничких, верских, језичких и других особености од велике важности за њихову пуну интеграцију у друштво. Свеобухватна интеграциона мањинска политика заснива се на поштовању различитости, на спремениости већинског становништва да прихвати друге културе, као и на изградњи међусобног поверења и осећању заједништва. Очување верског идентитета саставни је део успешне мањинске политике сваке државе, као и стварање услова за развијање интерконфесионалног дијалога, сарадњу државе са црквама и унапређење њиховог положаја у друштву. У погледу слободе вероисповести и верског плурализма правни поредак Србије пружа националним мањинама право на очување религијског идентитета и једнакост свих цркава и верских заједница. Правни поредак Србије показује висок ниво сензибилитета у погледу религијског феномена и у нормативном смислу имплицира на признавање верског идентитета, како индивидуалног, тако и колективног, омогућавајући његово испољавање, унапређење и заштиту у различитим областима друштвеног живота.

## ЛИТЕРАТУРА

- Berger, P. (2008). Desekularizacija sveta: opšti pregled, у P. Berger (ur.). *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika* (стр. 112–134). Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Berger, P. (2001). Reflections on the Sociology of Religion Today. *Religion and Globalization at the Turn of the Millennium*, 62(4): 443–454.

Благојевић, М. (2015). *Виталности религије у (де)секуларизованом друштву*. Београд: Институт друштвених наука.

Благојевић, М. (2008). Религиозна Европа, Русија и Србија: јуче и данас: аргументи емпијске евиденције: случај Србије. *Филозофија и друштво*, 19(3): 235–257.

Васовић, М. (1997). Карактеристике групних идентификација и однос према другим етничким групама. у М. Пантић (ур.). *Између оспоравања и подршке* (стр. 46–56). Београд: Институт друштвених наука – Friedrich Ebert Stiftung.

Voas, D., Crockett, A. (2005). Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging. *Sociology*, 39(1): 11–28.

Гавриловић, Д. (2008). *Морал и религија у савременом друштву*. Ниш: Филозофски факултет.

Davie, G. (2005). *Religija u modernoj Evropi: mutacija sećanja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Ђурић, В., Танасковић, Д., Вукмировић, Д., Лађевић, П. (2014). *Етноконфесионални и језички мозаик Србије. Попис становништва, домаћинстава и станова 2011*. у Републици Србији. Београд: Републички завод за статистику.

Јеротић, В. (1998). *Индивидуација и (или) обожење*. Београд: Арс Либри.

Кубурић, З. (2006). Верске заједнице у Србији. *Религија и толеранција*, 1: 52–58.

Мафтијева, В. Г. (2013). Глобализација и хуманистички идентитет, у З. Милошевић, Ж. Ђурић (ур.). *Национални идентитет и религија* (стр. 66–75). Београд: Институт за политичке студије.

Петровић, Ј. С. Шуваковић, У. (2013). Религиозност, конфесионална дистанца и место верске припадности у структури идентитета студената универзитета у Косовској Митровици, у З. Милошевић, Ж. Ђурић (ур.). *Национални идентитет и религија* (стр. 244–265). Београд: Институт за политичке студије.

Прокић, М. (1990). *О вероисповести*. Београд: Републички завод за статистику.

Радисављевић-Ћипаризовић, Д., Благојевић, М. (2016). Знање и веровање: теорија секуларизације у савременим емпијским истраживањима, у А. Milošević, Z. Kindić, D. Perović (eds). *Faith and Reason* (стр. 227–243). Belgrade: Forel-Institute of Social Sciences, Philosophical commune.

Радушки, Н. (2015). *Идентитет и интеграција Рома у Србији*. Београд: Институт за политичке студије.

Raduški, N. (2007). Picture of the Balkan by Ethnic and Religious Affiliation, with Emphasis on the Federal Republic of Yugoslavain: Alain Parant, Jean-Paul Sardon (eds.). *Changes in the 1990s and the Demographic Future of the Balkans* (стр. 113–126), у Volos: DemoBalk, University of Thessaly.

Радушки, Н. (2007а). *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Београд: Институт друштвених наука.

Радушки, Н. (2016). *Религијска припадност становништва Србије по попису 2011. године*, у: А. Milošević, Z. Kindić, D. Perović (eds.). *Faith and Reason* (стр. 259–271), Belgrade: Forel-Institute of Social Sciences, Philosophical commune.

Стојадиновић, М. (2013). Религија и идентитет у савременом друштву, у: З. Милошевић, Ж. Ђурић (ур.). *Национални идентитети и религија* (стр. 105–123), Београд: Институт за политичке студије.

Tejlor, Č. (2011). *Doba sekularizacije*. Beograd: Abatros plus: Službeni glasnik.

Haug, W., Compton P., Courbage, Y. (2000). The Demographics Characteristics of National Minorities in Certain European States. *Population Studies*, 31 (2), 3-16.

Hall, S. (1997). Who Needs Identity. *Questions of Cultural Identity*. London: Sasse.

Hervieu-Leger, D. (1999). *Le pelerin et le converti, la religion en mouvement*, Flammarion.

Wilson, B. R. (1966). *Religion in Secular Society*. London: Watss.

---

NADA M. RADUŠKI

## EMPIRICAL RESEARCH ON RELIGIOUS AFFILIATION OF THE POPULATION IN SERBIA

### SUMMARY

Religion is the basic characteristic, a recognizable trait and an integral part of the national identity. Religious affiliation represents one of the most important census traits for analyzing ethnicity and national identity and has great significance especially in multiethnic, multiconfessional and multilingual countries. The analysis of the population of Serbia (excluding Kosovo and Metohija) according to religious affiliation indicates a high coincidence of religion and nationality. Based on population censuses, as the most important source for analyzing ethnic processes, the ethnic and confessional composition of Serbia may be perceived as well as the population dynamics of members of relevant ethnic communities. In addition, knowledge of certain methodological matters and problems with regard to statistical and census research of religious affiliation, (e.g. definitions, criteria, terminology, etc.) is essential. It is important to know that religious affiliation was determined based on subjective criteria that allowed changes in religious identity. Religious affiliation (as opposed to the mother language and nationality) appeared only as an ethnic determination only in four population censuses (1953, 1991, 2002 and 2011). In general, the population of Serbia mainly stated their religion according to tradition, so that there was great coincidence between nationality and religion, since religious practicing was not relevant for religious affiliation declaration. The comparison of results between the last and earlier censuses shows that there are considerably fewer atheists, primarily due to ethno-political circumstances in the country and to a lesser degree due to actual religious convictions of the population.

**KEYWORDS:** religion, confessional structure, revitalization of religion, census, Serbia.

МИТРА М. РЕЉИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за руски језик и књижевност

## УНИФИКАЦИЈА И ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА У ПРОЦЕСУ ГЛОКАЛИЗАЦИЈЕ (НА ПРИМЕРУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА)<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** Уочљиве рефлексе глобализације на српском и ширем словенском културнојезичком простору представљају и две на први поглед супротстављене појаве – унификација и диференцијација. Једна и друга, на свој начин, илуструју процесе глокализације и имају за последицу деградацију српског језика, те, у мањој или већој мери, осталих словенских језика и култура. Духовна унификација, као одраз стихијског и прекомерног преузимања туђих културно-језичких образаца, испољава се у истоветним или сличним хибридним творевинама и језичким парадоксима присутним широм словенског језичког простора. Диференцијација се првенствено огледа у појави политичких језика, а њихово територијално ширење у манипулативном промовисању етнорелигијских група (скривених мањина) у националне мањине (нпр. аутохтоних исламизованих група на југозападу Косова и Метохије) – с једне, и свођење српског народа на националну мањину у сопственој држави или у новонасталим државама бивше Југославије – с друге стране. Присуство политичког језика на одређеном простору пре или касније доводи до измене идентитета простора и просторне идентификације становништва. Уколико језичка политика, као део опште државне политике, такве процесе још и подстиче, теже је надати се скорој ревитализацији српског културно-језичког наслеђа.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глокализација, духовна унификација, диференцијација, политички језици, идентитет.

Предмет овог рада су унификација и диференцијација, као две илустрације глокализације и две у низу других последица глобализације. Циљ је да се, на основу расположиве литературе и примера из савременог српског, али и других словенских језика, методом квалитативне анализе

<sup>1</sup> hvostanskazemlja@gmail.com

<sup>2</sup> Рад је настао у оквиру ангажовања на пројекту „Опис и стандардизација савременог српског језика“ (178021), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.



и интерпретације изнова истакне штетан утицај стихијског преузимања туђих културно-језичких образаца и политичког вредновања језичких чињеница.

У оквиру теорије о меконалдизацији, Џорџ Ритцер (George Ritzer) је понудио и термин *grobalization* са коренском речју *grow* (расти, ширити се) који, преведен на српски језик (*џробализација*), језичком случајношћу, има исту основу као и метафора дата у поднаслову једног текста П. Пипера (2010, стр. 61) који гласи: „Глобализација између глорификације једних и 'гробаризације' других“ а у којем је на најсажетији начин детерминисан проблем савремене глобализације. Анализирајући глобализацију као однос глобализације и глокализације, Ритцер, између осталог, подвлачи: „Мало тога локалног остаје нетакнуто све агресивнијим уласком глобалног у локално, све мање и мање локалног остаје слободно од глобалних утјецаја. Оно што успијева одољети глобализацији протјерује се на периферију и раздваја од локалне заједнице. Гомила оног што остаје се пуно прије може описати као глокално, а не локално...“<sup>3</sup> (Ritzer, 2017, стр. 14).

Реч *глокализација* напоредо с речју *глобализација* поодавно је у употреби. Сматра се да је термин *глокализација* најпре употребио социолог Роланд Робертсон „који је дефинисао глокализацију као регионални сценарио глобализације, при којем глобалне и локалне тенденције коегзистирају и узајамно се допуњују“ (према Ривлина, 2010, стр. 299). Бројна, мало другачије формулисана одређења глокализације, нпр. као продукта хибридизације, тј. синтезе глобалног и локалног (Станојевић, 2013, стр. 904) и сл., у основи садрже исту или сличну констатацију. Глокализација као пратећа појава глобализације манифестује се на различите начине и у различитим сферама друштвеног живота. Кад је реч о култури, В. Хачатурјан (Хачатурян, 2013) је види као два напоредна и привидно супротстављена процеса – енклавизацију и хибридизацију, и наглашава да две „тенденције зближава то што су обе, уз све њихове разлике, у стању да наруше целовитост националне културе, да деформишу или преосмисле 'централну зону' вредности и значења“. На језичком плану глокализација се испољава у језичкој диференцијацији и настанку нових, најчешће политичких, језика (што и јесте својеврстан вид енклавизације) – с једне, и двојакој језичкој хибридизацији – с друге стране. Једна је последица прекомерног и стихијског уплива англицизама у различите друге језике, али и спонтаног посезања за англицизмима које се обично дефинише као прекључивање (*code-switching*). Зато Б. Мишић Илић (Mišić Ilić, 2011) прави разлику између двају варијетета – *анџлосрпског* (који подразумева језичко позајмљивање) и оног под називом *серблиш* / *серџлиш* (који је резултат промене кодова, присутне код српских говорника у дијаспори), и наводи низ лингвистичких и социолингвистичких параметара и критеријума на којима заснива њихово разграничење (Mišić Ilić, 2011, стр. 77–88). Кад је реч о социолекту под називом *анџлосрпски*, на који се и обраћа пажња у овом раду, аутор датог термина Т. Прћић наглашава да се под њега подводи „само оно што чини неоправдане и непотребне иновације настале под утицајем енглеске норме“ (Prčić, 2005, стр. 78). Друга врста језичке хибридизације резултат је утицаја локалних језика на сам енглески језик, што има за последицу умножавање његових варијаната под називом *глокални енглески*. О датим феноменима постоји

<sup>3</sup> Превела Дијана Магдић, према: Rethinking Globalization: Glocalization /Grobalization and Something / Nothing, *Sociological Theory* 21(3), Septembar 2003.

обимна литература на многим језицима, укључујући и српски. Логично је очекивати да носиоце различитих језика који су под јаким утицајем енглеског окупира први од наведених проблема, а да пажњу матерњих корисника енглеског језика најпре привуче глокални енглески. Проблем глокалног енглеског и његово дефинисање најчешће се сагледава у оквиру контаката енглеског с различитим азијским језицима и културама – јапанским, кинеским, мандаринским итд. Тако А. Пакир (Pakir, 1999, стр. 346), професор Националног универзитета у Сингапуру, сматра да је „термин 'глокални енглески' могуће дефинисати као енглески који јесте глобални, али који је обојен локалним контекстима његових нових корисника. Глокални енглески, у погледу глобалног распрострањања, има интернационални статус, али у исто време он презентује локалне идентитете“. Полазећи од тога да се глокализација огледа у свим појавама и аспектима разматраним у оквиру теорије глобализације енглеског језика – и у настанку регионалних идиома енглеског језика, и у попуњавању речника енглеског језика речима са локалним колоритом, и у упливу најразличитијих англојезичких елемената у језик и говор различитих регионалних језика и култура, Ривлина (2010, стр. 300) скреће пажњу на поједине новије позајмљенице попут *гламур*, *шиар*, *креативан*, које у савременом руском језику „трпе значајне семантичко-стилистичке измене, условљене не само унутарјезичким разлозима него и особеностима рускојезичке културе и менталитета“. Аутор наводи цео низ негативно конотираних и пежоративних новотворби с наведеним позајмљеницама и закључује: „Позајмљенице типа *гламур*, *шиар*, *креативан* долазе у лингвокултурни конфликт с читавим низом 'темељних' идеја и 'просветитељских' тема рускојезичке слике света“ (Ривлина, 2010, стр. 302). Напомињући да, за разлику од позајмљенице *креативан*, од које у руском језику настају изведенице попут *креативен*, код њених руских еквивалената *творческий* (стваралачки) и *созидательный* (творачки, стваралачки) слични иронични деривати нису могући; „значај датих концепата у рускојезичкој култури је такав да се они 'противе' сличној фамилијарној интерпретацији“. С обзиром на то, Ривлина (2010, стр. 303) закључује да нас управо позајмљенице могу подстаћи да се изнова присетимо кључних концепата националне лингвокултуре и изнова сагледамо њихову актуелност. Тенденција дистанцирања према позајмљеницама (њиховом „русификацијом“, универбацијом, абривијацијом, различитом игром речи) посебно је присутна у омладинском жаргону. Анализирајући музички жаргон младих Срба и Руса, С. Милорадовић (2012, стр. 152), између осталог, напомиње: „Оними из музичког жаргона руске омладине ретко имају само номинациону функцију, најчешће им је придружена и експресивно-квалификативна“, а потом наводи мноштво примера који се односе на називе домаћих и страних музичких група, попут АСИ-БАСИ / Бей об фејс ← *Эйс оф Бэйс* (*Ace of Base* – име шведске поп групе), *Дебил* (од *The Beatles*) и др. (Милорадовић, 2012, стр. 153–167). Ипак, наведени начини успостављања дистанце према позајмљеницама нису ни одвећ бројни, а ни тако изричит да би заштитили националне језике од помених негативних процеса, без обзира на чињеницу да између корисника појединих словенских језика и националних језичких политика у односу на дати проблем постоје несумњиве разлике.

Палмгренова (Palmgren, 2007, стр. 7–9) прецизира три основна разлога присуства туђих лексичких елемената у савременом руском језику (који свакако важе и за остале словенске језике): а) *унутарјезички*, у које спада потреба именовања нових ствари, појава и појмова (*факс*, *компијутер*), потреба разграничења садржајно блиских а ипак различитих појмова (*саопштијење* – *информација*), тежња ка језичкој економији (*самит* – *сусрет на врху*); б) *екстралингвистички* као последица утицаја туђе културе, идеализације, на пример, америчког начина живота (*шоу* – *продавница*, *бајк* – *мотоцикл*), присуства у међународној употреби одређеног термино-система (*сканер*, *џојстик*, *бодибилдинг*), потребе вуализације, тј. прикривања директног значења термина (*каницер* – *рак*, *ђенијалије* – *полни органи*), те повећаног интереса за учење страног језика; в) *социјално-психолошки* разлози, који укључују тенденцију ка експресивности, односно престижа туђе речи (*шинејџер* – *момче*, *девојче*), комуникативну актуелност појма (*елекшорал*, *рејтинг*), формирање међународног жаргона (*сингл*, *лејбл* и сл.). Разлози експанзије позајмљеница и хибридних творевина у савременим словенским језицима, колико год и да постоје, бројчано гледано, најмање су унутарјезичке природе. Неки од тих језика се како-тако бране (Шуваковић, 2014, стр. 36–37), други се, попут српског, препуштају стихији. Најновије лексичко позајмљивање има одлике унификације<sup>4</sup> у том смислу што се ради о преузетом корпусу такве врсте који нужно обликује и манифестује униформан, при чему туђи, поглед на свет. Маркова (2011, стр. 405) сматра: „По размерама и интензитету продирања англицизама руски језик [је] на првом месту међу словенским језицима“, а језички пуризам штити, на пример, „чешки од поплаве енглеске лексике све до данас. Уз то, словенски језици се неједнако односе према позајмљеницама: једни (руски, пољски, бутарски, српски и др.) предност дају директним позајмљеницама, због чега се у овим језицима и региструје више њих, други (чешки, словачки, хрватски) прибегавају калкирању, чији је резултат већа деривацијска активност словенских коренских морфема“. У продужетку ћемо, без претензија на свеобухватност и систематичност, навести одређен број примера енглеских позајмљеница који илуструју како тематску једнообразност, тако и сличну или истоветну проблематичност њихове адаптације у савременим словенским језицима.

Ако се осврнемо на англицизме у већини словенских језика, уочићемо да их је без тешкоћа могуће подвести под класификацију англицизама у савременом српском језику коју је понудио Т. Прћић (Prčić, 2005, стр. 121–123). Тако би групи очигледних англицизама, фонетски и графички прилагођених сваком од језика у којима се јављају, припадали: *лидер* (срп., рус., бут.) – *лидер* (укр.) – *lider* (словен.); *илејмејкер* (срп.) – *илеймейкер* (рус.) – *илеймейкър* (бут.) – *plejmejker*

<sup>4</sup> Појам унификације био је предмет расправе и пре близу пола века. Постављајући питање: „Шта је Арган [Карло Ђулио Арган – прим. аут.] могао да има у виду означавајући унификацију 'коначним историјским циљем'?“, Мајсторовић (Majstorović 1976, стр. 11–12) настоји да разреши дилему сучељавајући два концепта унификације. Први се ослања на Марков принцип универзалности и „не негира културне различитости, него обрнуто – отвара перспективу у којој би могли да се испоље најразличитији културни облици [...] Други концепт је унитаризам, под којим разумевамо насилно унифицирање, уз постојање и одржавање социјално-економских, националних и других разлика“ чију суштину, према мишљењу аутора, чине политичка, национална, економска и културна доминација.

747

Одређен број енглеских абривијатура ушао је у словенске језике на истоветан начин, тј. као супстантивне лексеме (Зидарова, 2011, стр. 47). Отуд у срп., рус., буг. *сиви* (CV),<sup>6</sup> у срп. *цији*, рус. и буг. *джији* (GP), у срп. и буг. *есемес*, рус. *эсмэс* (SMS), словен. *esemes*, у срп., буг., рус. *пиар* (PR), словен. *piar*. Англицизми су неретко подједнако закинути при њиховој семантичкој адаптацији (Silaški, 2012; Зидарова, 2011), будући да у језику примаоцу имају или проширено значење (*шоу*) или пак сужено, односно само једно из низа значења у енглеском језику, попут *перформанс* у срп., *пърформънс* у буг., *performans* у словен. (*performance*); *бестселер* у срп., *бестселър* у буг. (*best seller*); *феиш* у срп., *феишън* у буг. (*fashion*) и сл. Речници словенских језика оптерећени су и идентичном врстом егзотизама: рус., срп., буг. – *хоџ-доџ*, *чизбургер*, *шосџ*, *шосџер*, словен. – *hot-dog*, *čizburger*, *tost*, *toster*, срп. и буг. *хамбургер*, рус. *гамбургер*, словен. *ham-burger*, као и истим корпусом варваризама: *океј* / *ОК*, *океј* / *ОК*, *океј* / *ОК*, *вау!*, *vau!*<sup>7</sup> др.

Новонастали културно-језички униформни синкретизам одраз је пољуљаних и подељених идентитета – свега онога са чиме су се западни путописци још у деветнаестом веку сусретали на Балкану и што је код њих изазивало углавном подсмех (Рељић, 2013, стр. 215–216). Као израз *New age* доктрине он има сличне или идентичне манифестације у језику, религији, сликарству, књижевности, позоришту, а то је глобализована садржајна и естетска мешавина.

Униформна глокализација се у посткомунистичким земљама најчешће исказује као парадоксалан спој двеју мода – повратак дуже време потискиваној властитој традицији и жеља да се одреда прихвати туђе као модел властитог делања и понашања. Такав манир уочљив је на сваком кораку – у јавном дискурсу, програмском садржају националних ТВ станица, градском језичком пејзажу и другде. Тако нам се свакодневно сутерише да је могуће бити добар православца а дивити се протестантизму, окултизму, опсенарству, бити пристојан и бескрајно вулгаран (што годинама представља телевизијска емисија чија електронска адреса започиње речју *весе* а која редовно започиње промоцијом простаклука и вулгаризацијом српског језика, потом, као покриће свом том простаклуку, уследи тобоже озбиљан разговор на теме културе, спорта и др.), стављати у исту равну пријатеља и непријатеља, спајати неспојиво. Општеприсутни језички синкретизам свако ће најлакше уочити у градском језичком пејзажу – називима продајних, услужних и других објеката, издавачких кућа, писаних и електронских медија и сл. Духовна унификација, као један од продуката глобализације, резултира на поменутом плану униформном глокализацијом која се манифестује упливом у словенске језике сличних или идентичних туђинских језичких елемената – антропонима, топонима, варваризама, егзотизама итд., који у споју са елементима националног језика на улицама многих словенских градова, мање или више, пружају слику садржајне и естетске аномалије и најмање слику језика као важне потпоре националног идентитета. Те аномалије се посебно читују у парадоксалним спојевима англи-

<sup>6</sup> У словеначком ипак доминира скраћеница CV.

<sup>7</sup> „Slovenski začuden, lepi 'o, se skuša nadomestiti s tujko 'vau, kot bi zalajali.“ Доступно на: [www.casnik.si/index.php/2016/02/24/f-pevec-slovenski-jezik-nam-doloca-naso-identiteto](http://www.casnik.si/index.php/2016/02/24/f-pevec-slovenski-jezik-nam-doloca-naso-identiteto)



цизама и архаизама, историзама и дијалектизама<sup>8</sup> властитог језика, који показују да у једном делу колективне свести опстојава, такође помодно, присећање на сопствену језичку традицију. Отуд назив листа *Комерсант-дaily* у којем се сучељавају два писма – ћирилица и латиница, две ортографије – руска и енглеска, али и тврди знак враћа на место одакле је он правописном реформом одавно истиснут. Ово је само један међу бројним примерима којима И. Крјукова (Крјукова, 2007, стр. 126) илуструје парадоксе савремене језичке моде.

На улицама северног дела Косовске Митровице таквих примера је напретек, на пример: *fast food Мек Милуџин*, потом мноштво назива са енглеским везничким графемама & и by попут *ELEKTRIKA&DIJAGNOSTIKA SAMKO, VOĆE I POVRĆE V&D, ADVOKATSKA KANCELARIJA PANTOVIĆ&VLAJIĆ, SALON LEPOTE Zvezdana by Šobota* и сл.<sup>9</sup> Спорадична свесна намера да се при оваквим творбама на духовит начин подвуче пежоративност назива, као, на пример, у случају имена руске поп-рок групе *Иванушки International*, у којем је напореда са оригинално написаном позајмљеницом употребљен специфично руски хипокористик (Милорадовић, 2012, стр. 156), или већ поменутог *fast food Мек Милуџин*, не умањује тежину поменутих естетске и садржајне аномалије. Специфичност балканског културно-језичког простора јесте у томе што се мешавини домаћег и западног придружује и неоосманским претензијама иницирана и осмишљеним стратегијама подстицања, носталгија за „пустим турским“. Илустративан пример јесте ТВ станица која емисију *Мој Београд* из вечери у вече зачини и промоцијом некадашњег виновника најдубљих рана српске престонице, са све харемском патологијом која силно одудара од европског лица Београда. Неке друге ТВ станице које на још горе начине представљају традицију „импрегнирану“ среда преузетим западним, оријенталним и иним садржајима сувишно је и помињати.

Паралелно с процесом унификације чије учинке на локалном нивоу илуструју наведени примери, глокализацијски аспект глобализације читује се у диференцијацији ионако већ издиференцираног словенског језичког простора. „Упркос уочљивој сродности словенских језика и њиховој великој типолошкој сличности, словенски свет је знатно изразитије издиференциран бројем књижевних (стандардних) језика него квалитетом и распоном словенских међудијалекатских разлика...“ (Пипер, 2008, стр. 30). Промовисање политичких језика значило је даље растакање пре свега српског језичког простора. Уместо борбе за очување целовитости тог простора, српска политичка елита је, послушајући жеље моћника, ишла у сусрет језичким сецесионистима, иако је управо у европским документима имала ослонац за другачије одлуке и

<sup>8</sup> Испитујући комуникацијске стратегије младих у неким урбаним срединама обухваћеним косовско-ресавским и призренско-тимочким дијалекатским типом, Софија Милорадовић (2014, стр. 148), између осталог, утврђује да „књижевни језик – као стандардизовани идиом – бива поштован и пожељан 'регистар' само у посве одређеним, јасно дефинисаним ситуацијама јавне, званичне употребе, што значи да се језичке преференције припадника младе популације тичу супстандардног система, тј. локалног вернакулара, и интернационалног лексикона, тј. континуирано увећавајућег фондуса англоамериканизма / србоанглицизама“.

<sup>9</sup> О овоме шире у: Митра Рељић и Бранислава Дилпарић, *Раскорак између декларативне и стварне бриге за српски језик (на примеру ерџонимије северног дела Косовске Митровице)* (у штампи).

поступање. На пример, у првом члану Општих одредби Повеље Савета Европе о регионалним и мањинским језицима (Стразбур, 1992) стоји: „Регионални језици или језици мањина значе језике [...] који су различити од званичног језика те државе; ово не укључује дијалекте званичног језика државе, нити језике миграната.“ Противно наведеној дефиницији и мимо препоруке језичких стручњака, српске власти су на листу језика о којима ваља водити посебну бригу уврстиле и тзв. босански језик. Није тешко претпоставити и зашто су они из европских центара моћи ову несувислу и самопоричућу одлуку српских власти оберучке прихватили. Недуго потом, у општини Мали Иђош службеним статусом подичио се и тзв. црногорски језик.

Дизајнирање тобоже вајкадашњег идентитета политичких језика, манипулације и кривотворења „по стратешкој дубини“ иду дотле да Р. Шкријељ тзв. босански проглашава „изворним аутохтоним језиком“ из којег су „произашли“ и српски и хрватски.<sup>10</sup> Зато ћемо скренути пажњу на начине омасовљења корпуса корисника политичких језика, тј. на њихово територијално ширење, разуме се, на штету српског језика. Увећавање националног корпуса Бошњака па, следствено томе, и броја корисника измишљеног језика, темељило се првенствено на милетском систему из времена османске управе. По том основу су сви словенски преобраћеници у ислам проглашени за Бошњаке, таман као што су у време османске управе припадали тзв. *Турк-милети*, или, као што су сви православци, укључујући и Србе, при сваком укидању Патријаршије сврставани у *Рум-милети*. Новим именом обухваћени су и муслимански староседеоци на југозападу Косова и Метохије. Реч је о традиционалним екавцима које карактерише диглосија (употреба српског књижевног језика и локалног говора са различитим називима – *џорански*, *нашински*, *нашки*), који, осим припадности истој вери, са становништвом Босне мало шта имају заједничког (Рељић, 2013, стр. 92–120; 204–213; 258–268). Поменуте етнолингвистичке групе чији су се припадници, зависно од историјских прилика, у прошлости изјашњавали као Турци, Срби, Албанци (никад и као Бошњаци), а интимно се осећали као Горанци, нашинци / Нашинци, торбеши / Торбеши, и даље, изузимајући Горанце, одликује идентитетска колебљивост, језичка и свака друга мимикрија, због чега се и убрајају у тзв. скривене мањине (Младеновић, 2004, стр. 245–258). Другим речима, ове групе до данас задржавају многе карактеристике предмодерног идентитета, које „одликују хетерогеност, углавном ужи, локални и регионални идентитети у погледу групне лојалности...“ (Хорват, 2015, стр. 39). Исте одлике предмодерног идентитета А. Хорват (2015, стр. 42) региструје код различитих етничких заједница у Војводини и Мађарској које су биле повезане католичком вером и јужнословенским језиком. „Назива и, условно речено, различитих етничких група, било је најмање шест: Буњевци, Шокци, Далматинци, Бошњаци, Раци и Илири.“ На исти начин су у распону нешто више од једног столећа, искључиво по основу верске припадности, на крајњем северу и југу српског језичког простора, етнице промовисане у нацију – Буњевци и Шокци у хрватску, нашинци / Нашинци, Срећани или Торбеши у бошњачку. На идентичан начин је, у новинама, разним публикацијама крцатим кривотворењима и инсинуацијама, успостављана и етничка дистанца према Србима. У следу

<sup>10</sup> Доступно на: <https://focusnewsinfo.wordpress.com/2012/11/17/redzep-skrijelj-turkolog-i-historicarsandzaklijama-bosnjacima-je-mjesto-u-evropi>



конструисања хрватског идентитета Буњеваца и Шокаца и поништавања њиховог културног, језичког и сваког другог додир са Србима, „[е]тничка граница је појачавана непријатељским ставом према појединим маркерима српског националног идентитета, у првом реду према ћирилици и прослави светог Саве као државног и школског празника“ (Хорват, 2015, стр. 214). Приликом конструисања бошњачког идентитета метохијских староседелаца трагало се за тобожњим богумилским коренима исламизованог словенског становништва, а за његово вековно идентитетско несналажење окривљавани искључиво Срби.

Стратегија насилног конструисања туђих идентитета и превођења етнија у нацију, у оба случаја има скоро истоветне резултате. Заједнице које су се јаче опирале наметању идентитета по основу верске или вероисповедне припадности, а то је највећи број Горанаца<sup>11</sup> и велики број војвођанских Буњеваца, успели су да сачувају своје име и да се, први након више векова, други – како наводи Хорват (2015, стр. 22) – после више од 80 година, на попису становништва изјасне као Горанци и Буњевци. Они пак који су пристали на реконструисање властитог идентитета, добили су и адекватно име – Буњевачки Хрвати, Бошњаци горанске провинијенције и сл. „стабилно и дуговечно“ таман колико и њихово национално и језичко самоосећање. Паралелно с процесом превођења етничких група у националне мањине текао је и обрнут процес – свођење Срба у сопственој држави или у државама где су до јуче представљали конститутивни народ на националну мањину, наравно, уз претходно физичко десетковање српске популације – масовни прогон, убиства и киднаповања. Оба процеса одлучујуће су утицала на редуковање српског националног и језичког простора. Забрињавајуће је то што, док су се промотери властитих нација и политичких језика, не бирајући средства, упињали да остваре зацртане циљеве, представници српских власти нису ни покушали да сачувају оно што се могло сачувати. Остали су, на пример, равнодушни на својевремене захтеве, па и молбе учитеља и наставника у Средачкој жупи да их држава Србија спаси образовног система тзв. Републике Косово те да их, попут Горанаца, укључи у свој систем школства. Резултат тога немара је евидентан: на територији општине Призрен, изузев Богословије, не постоји ниједна школа на српском језику. Упркос томе што се многи из Средачке жупе до данас не мире са босанским идентитетом свог језика и што говоре као што су одувек говорили, време као и агресивна пропаганда чине своје; деца ових људи која похађају школу на „босанском језику“ несумњиво ће рећи да је њихов матерњи језик босански.

Присуство политичког језика на одређеном простору омогућава промотерима тога језика свакојако манипулисање које иде у правцу измене идентитета простора и просторне идентификације становништва, у првом реду изменом топографских назива, меморијала, назива школа, обданишта итд. Најбољи пример представља Рашка област, са неутемељеним и нетачним паралелним називом Санџак. „Назив 'Санџак' за административно-управне јединице у Турској укинут је 1921. године, стога не постоји ниједан разуман основ коришћења тог појма у политичком смислу, а, посебно, у географском“ (Гиговић, 2010, стр. 113). Постоји једино у помодној

<sup>11</sup> Према сведочењу самих Горанаца, око 10% њих приклонило се бошњачком корпусу.

тзв. политичкој коректности. Следом повлађивања тој коректности и политици незамерања, од Санџака се стигло до меморијала Аћиф ефендији, преименовања школе „Растко Немањић Сава“ у „Šeik Kalifa bin Zajed el Nahjan“, обданишта „Abu Dabi“ итд. Уколико језичка политика, као део државне политике, прихватајући линију мањег отпора или руководећи се материјалним интересом (на шта давалац средстава и те како рачуна), такве процесе још и подстиче, мали су изгледи да ће се званичним декларацијама постићи неопходна ревитализација српског културног и језичког наслеђа.

## ЛИТЕРАТУРА

- Васильева, В., Широкова, А. (2003). Чешский язык в новом тысячелетии (общая характеристика языковой ситуации и динамических инноваций). *Славянский вестник*. Вып. 1, 2003: 46–49. Москва.
- Гиговић, Љ. (2010). Геополитички и геостратегијски значај Рашке области. *Војно дело* (пролеће 2010): 111–135.
- Зидарова, В. (2011). Набљудения върху новите английски заемки и тяхната адаптация към системата на българския книжовен език, у Ж. Чолакова, Е. Гетова (ред.), *Юбилейни Паисиеви чтиения. Научни трудове*, том 49, кн. 1, сб. А: 41–49.
- Крюкова, И. (2007). Названия российских деловых объектов с точки зрения языковой моды. *Этнографическое обозрение*, 1: 120–131. Москва.
- Majstorović, S. (1976). Kulturni unitarizam ili kulturna unifikacija. Поглавље из докторске дисертације *Demokratija i kultura*, одбрањене на ФПН у Београду 1976. Доступно на: [zrpor-kul.org.rs/pretraga/33\\_1.pdf](http://zrpor-kul.org.rs/pretraga/33_1.pdf)
- Маркова, Е. (2011). Основные тенденции в лексике современных славянских языков. *Филологија. Вестник Нижегородского университета им. Н.Н. Лобачевского*, 2011, Ном. 6(2): 404–408.
- Милорадовић, С. (2012). *Музички жаргон младих и младежний музикалний сленг: компаративни поглед*. Посебна издања, књига 76. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Милорадовић, С. (2014). Узуални стандард у урбаним центрима на косовско-ресавском и тимочко-призренском говорном подручју, у С. Танасић (ур.). *Зборник Института за српски језик САНУ 2: Српски језик и актуелна питања језичке политике* (стр. 143–150). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Mišić Ilić, B. (2011). Anglosrpski i Serghish: dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog, у V. Vasić (ur.). *Jezik u upotrebi / Language in use: primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom* (стр. 71–93). Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije – Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu; Београд: Filološki fakultet Univeziteta u Београду.

Младеновић, Р. (2004). Словенска лингвистичка припадност, конфесионална припадност и етнички трансфер у светлу скривених мањина на југозападу Косова и Метохије, у Б. Сикимић (ур.). *Скривене мањине на Балкану*. Посебна издања, књ. 82) (стр. 245–258). Београд: Балканолошки институт САНУ.

Pakir, A. (1999). Bilingual education with English as an official language. Sociolinguistic implications. Georgetown University Round Table on Language and Linguistics, 341–349.

Palmgren, K. (2007). *Заимствованија в руском языке и в особенностях английские заимствования в экономической лексике современного русского языка*. Доступно на: Huhtikuu <https://tamput.uta.fi/bitstream/handle/10024/7852/gradu01718.pdf?sequence=1>

Пипер, П. (2008). *Увод у славистику*. Друго, прерађено издање. Београд: Завод за уџбенике.

Пипер, П. (2010). *Српски између великих и малих језика*. Треће, допуњено издање. Београд: Београдска књига.

Prčić, T. (2005). *Engleski i srpskom*. Novi Sad: Zmaj.

Рељић, М. (2013). *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)*. Београд: САНУ; Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Ривлина, А. (2010). О явлении “глокализации” в семантическом развитии англоязычных заимствований. *Россия и Запад: диалог культур*. Сборник статей XIII международной конференции, 26–28 ноября 2009 г. Вып. 15: 299–308. Ч. I. М.: МГУ.

Ritzer, G. (2017). Promišljanje globalizacije: globalizacija / globalizacija i nešto / ništa. Prev. Diana Magdić. Доступно на: [https://www.ffst.unist.hr/\\_download/repository/Ritzer-Promišljanje-globalizacije.pdf](https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer-Promišljanje-globalizacije.pdf) [приступљено 10. 7. 2017]

Silaški, N. (2012). *Srpski jezik u tranziciji: o anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Станојевић, М. (2013). Изазови глобализације културе: културни идентитет и глобализација, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (ур.). *Глобализација и десуверенизација* (стр. 897–917). Београд: Српско социолошко друштво – Институт за упоредно право; Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Тыртова, Г. (2004). К вопросу об адаптации новейших заимствований в сербском языке. *Славянский вестник*. Вып. 2: 386–392. Москва: МАКС Пресс.

Хачатурян, В. (2013). К проблеме трансформации культурного пространства в эпоху глобализации: гибридизация и анклавизация. *Культурологический журнал (электронное издание)* 2013, 1(11). Доступно на: [http://cr-journal.html/rus/journals/185.html&j\\_id=13](http://cr-journal.html/rus/journals/185.html&j_id=13)

Хорват, А. (2015). *Етнички идентитети војвођанских Шокаца и Буњеваца у међурајиној Југославији (1918–1941)*. Докторска дисертација. Нови Сад.

Шуваковић, У. (2014). *Транзиција: прилог социолошком истраживању друштвених промена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

MITRA M. RELJIĆ

## UNIFICATION AND DIFFERENCES IN THE GLOCALIZATION PROCESS (A VIEW FROM THE SERBIAN LANGUAGE)

### SUMMARY

The obvious repercussions of globalization on the Serbian and wider Slavic cultural and linguistic space are represented by two, at first glance, opposite phenomena - unification and differentiation. Each one, in its own way, illustrates the processes of glocalization and results in the degradation of the Serbian language and, to a lesser or greater extent, other Slavic languages and cultures. Spiritual unification, as a reflection of the uncontrolled and excessive acquisition of foreign cultural and linguistic forms, is manifested in identical or similar hybrid creations and language paradoxes present throughout the Slavic linguistic space. Differentiation, caused by "inauguration" of political languages, apart from damage to the Serbian language by falsification of historical and other linguistic facts, implied the unimpeded spread of political languages to the detriment of the Serbian language. Territorial spreading of political languages is reflected, inter alia, in the manipulative promotion of ethnoreligious groups (hidden minorities) into national minorities (e.g. autochthonous Islamic groups in the southwest of Metohija) - on the one hand, and the reduction of the Serbian people to a national minority in their own country or in the newly-formed countries of the former Yugoslavia - on the other. The presence of political language in a certain space inevitably leads to a change in the identity of space and spatial identification of the population. If language politics, as part of the general state policy, encourages such processes, it is difficult to hope for the revitalization of the Serbian cultural and linguistic heritage in the period to come.

**KEYWORDS:** glocalization, spiritual unification, differentiation, political languages, identity.

ДАНИЛО Ш. РОНЧЕВИЋ<sup>1</sup>

Служба за управљање кадровима Владе Републике Србије

АЛЕКСАНДАР Т. АНТИЋ<sup>2</sup>

Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И РАДНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЛОКАЛНИХ СЛУЖБЕНИКА

---

**САЖЕТАК:** Промене које производи глобализација на друштвеном, економском, политичком и правном нивоу, своје последице производе и по радноправни положај лица запослених у општем радном режиму, али и на положај субјеката који своју делатност врше у оквиру службеничког система, како државног, тако и локалног. С обзиром на то да глобализација своје утицаје у великој мери производи на локалном нивоу и то утичући на свакодневни живот грађана, неминовно је да она остварује одређена дејства на рад и положај локалних службеника. Локални службеници предузимају радње из своје надлежности које су директно повезане са задовољењем права и интереса грађана везаних за њихов свакодневни живот. Због тога аутори у раду анализирају утицај глобализације на радноправни положај локалних службеника, вршећи осврт и на локалне службенике у Србији, с обзиром на то да је њихов статус недавно правно уређен и одређен. Уз употребу компаративноправног метода извршиће и поређење радноправног положаја локалних службеника у Србији и појединих земаља у којима локални службенички систем има дужу традицију.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, радноправни положај, локални службеници, државни службеници, јединица локалне самоуправе, јединица територијалне аутономије.

---

### УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Глобализација је друштвена промена која је произвела одређене, веће или мање утицаје на све аспекте друштвене заједнице, па између осталих и на рад и радне односе. Радни односи нису јединствена и хомогена категорија, већ мозаик састављен од релативно различитих права и обавеза запослених, који у свом минимуму садржи она гарантована одредбама конвенција и

---

<sup>1</sup> danilo.roncevic@gmail.com;

<sup>2</sup> aantic@jura.kg.ac.rs;

препорука Међународне организације рада. Све њене чланице, па између осталих и Србија, гарантују одређени минимум права свим запосленим лицима прописан актима Међународне организације рада, међутим свеукупни радноправни положај радника зависи од тога у којем сектору раде, ко им је послодавац и којем правном режиму припадају.

Нормативна делатност Међународне организације рада, регионалних организација и националних законодавних органа доживела је одређене промене које су производ глобализације као процеса који има велики и неизбежни утицај на свет рада и капитала. Због тога је променен радноправни положај запослених у приватном сектору, али и положај запослених у јавном сектору. Лица радно ангажована у јавном сектору чине једну широку скупину, која има различите послодавце, а сходно томе и права и обавезе. Иако се у крајњој линији њихова зарада финансира из буџета, њихова права и обавезе су различити.

Најзначајнији део запослених у јавном сектору чине локални и државни службеници. Они су једним јавноправним уговором трајно обавезани да служе држави. (Јовановић, 1936, стр. 289) Уколико за поделу јавних службеника, поред основног функционалног критеријума (начин вршења службе), узмемо и органски (орган у коме службеник врши јавну службу), међу мноштвом лица која спадају у скуп јавних службеника издвојиле би се две најзначајније групе: државни службеници и локални службеници. „Под јавним службеницима се не подразумевају само државни службеници већ и службеници самоуправних тела“ (Костић, 1933, стр. 275).

Посебно издвајање претходно наведених група запослених у јавном сектору оправдано је могућношћу њиховог ауторитативног иступања које извире из јавноправних овлашћења којима их је снабдела држава, као носилац монопола физичке силе. Државни службеници су запослени у државним органима и органима и организацијама које су изједначене с њима, а локални службеници у органима јединица локалне самоуправе или територијалне аутономије и органима и организацијама изједначеним с њим.

Међутим, осим послодавца, државне и локалне службенике карактеришу и бројне друге разлике, којима се с обзиром на обим овог рада детаљније не можемо посветити, али као најбитнију међу њима бисмо означили интензитет јавноправних овлашћења која поседују једни и други и ауторитативност која из њих произлази.

Државни службеници поседују највећи степен јавноправних овлашћења. Њихове активности карактерише највећи степен ауторитативности, јер нпр. могу употребити оружје и у законом прописаним случајевима лишити грађане живота, док с локалним службеницима то није случај. Они јесу снабдевени јавноправним овлашћењима и могу иступати ауторитативно према грађанима, али само у оној мери која је довољна за обављање послова и задатака везаних за свакодневни живот грађана.

Из разлика које смо претходно изнели произлазе и различитости уређења њиховог радноправног положаја. Њихов радни статус се разликује у већој или мањој мери у зависности од нормативног система конкретне државе. Он је продукт послова који они врше и мења се у зависности од тога. Глобализација је, као што смо претходно навели, у великој мери изменила

РОНЧЕВИЋ, АНТИЋ: Глобализација и радноправни положај локалних службеника

---

природу активности коју врше локални службеници и следствено томе утицала је на промену њиховог радноправног положаја. У коликој мери, пробаћемо да одговоримо у наставку рада.

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЈА, ДЕПОЛИТИЗАЦИЈА И ПРОМЕНА НАДЛЕЖНОСТИ ЛОКАЛНИХ СЛУЖБЕНИКА

Као што смо претходно изнели, једна од суштинских разлика локалних и државних службеника јесте у степену ауторитативности којом су они снабдевени. Код локалних службеника ауторитативност приликом предузимања активности из њихове надлежности изражена је у мањем степену. Међутим, оно што је приметно јесте да се она и даље смањује.

Данас се надлежност државних службеника мења у смеру тога да се они посматрају као службеници чији је циљ да буду сервис грађана који живе у јединици локалне самоуправе или територијалне аутономије, а не као представници државне власти и носиоци њеног *imperium*-а. Основни циљ њихових активности треба да се састоји у пружању услуга грађанима, које треба да им олакшају и поједноставе свакодневни живот и активности.

Уједно, као циљеви који треба да буду остварени у оквиру локалног службеничког система означавају се деполитизација и професионализација. Деполитизација је проблем који постоји у органима и организацијама јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије од тренутка њиховог установљења. Наравно, политизација није карактеристична само за локалне већ и за државне службенике. Деполитизацију је тешко извршити и спровести у мери у којој бисмо могли да је означимо као прихватљиву уколико нема сарадње и рада како државних, тако и органа и организација јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије. Такође, неопходна је промена свести самих службеника, али и њихових руководица у том смислу што политизацију морају посматрати као претњу јавном интересу.

Један од највећих произвођача политизације јесте притисак политичких изабраних лица на рад локалних службеника. Они, као политички слој локалне управе, упливом у активности локалних службеника настоје да остваре партикуларне и групне интересе науштрб јавних и општих, чијем остваривању приликом свога рада теже локални службеници.

Такође, улогу у спровођењу деполитизације рада локалних службеника морају имати и грађани, али и организације цивилног друштва. Уједно, неопходно је искључити у обављању послова локалних службеника и сукоб интереса. Вршење послова који са собом носе одређена политичка овлашћења неспојиво је с предузимањем активности повезаних с јавном службом и сходно томе бројне државе предвиђају различите механизме којима забрањују службеницима обављање политичких функција, а све с циљем спречавања сукоба интереса (Braendle, 2016, стр. 697). Тек тада се може рећи да су постављени услови за успешно спровођење деполитизације. Када се у службу бирају лица с одговарајућим знањима и искуствима, када она напредују на основу својих резултата, стручног образовања и усавршавања, а радни однос им престаје из разлога везаних за неодговарајуће обављање активности повезаних с њиховом надлежношћу,



онда можемо службенички систем означити као неполитизован, тј. у њему нема утицаја политике и политичких изабраних лица на рад службеника, или је он занемарљив (Stanova, 2014, стр. 308–309).

Професионализација је пак последњих година постала стандард и правило за рад и активности локалних службеника. Повећањем и променом њихове надлежности постало је неопходно поседовање одговарајућих професионалних знања и искустава. У супротном, ефикасан рад јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије био би доведен у питање.

Професионализација се појављује као неопходан услов за вршење послова из надлежности локалних службеника због промене надлежности, а она је продукт глобализације. Појављивање послова у делокругу локалних службеника последица је повећања посла који немају ауторитарни карактер. Локални службеници обављају све више послова који у својој бити имају према грађанима услужни, а не ауторитарни карактер.

Један од изазова везаних за професионализацију јесте неопходност поседовања одговарајућих знања и искустава код свих, а не само руководећих службеника. Одсуство новчаних средстава на страни послодавца, неопходних за стално стручно усавршавање, један је од највећих изазова повезаних с професионализацијом. Уколико изостане свеобухватна и стална професионализација, може се доћи у опасност професионализације руководећих службеника, а депрофесионализације службеника који раде на извршилачким радним местима, иако је баш њима најнеопходније стално образовање, усавршавање и стицање нових знања и искустава, с обзиром на то да се они непосредно старају о остваривању права и интереса грађана (Oordegraaf, Steen, Twist, 2014, стр. 22–23).

Потреба за професионализацијом свих, па и локалних службеника, посебно је изражена у земљама које су неразвијене, или се налазе у развоју. Због тога што их често карактеришу велики сукоби између различитих економских и друштвених класа, припадника различитих нација, раса, религија и сиромаштво, потреба за професионалним службеницима у њима је често неопходна за опстанак и развој државе (Berman, 2015, стр. 113).

## ЛОКАЛНИ СЛУЖБЕНИЦИ И ОДНОС ПРЕМА ГРАЂАНИМА

Упркос томе што, као што смо навели у претходним редовима, активности из којих се састоје радње локалних службеника на државном нивоу немају онај значај који имају радње државних службеника, оне су видљивије и грађанима опипљивије, за разлику од оних које предузимају државни службеници, и самим тим је и њихов значај за државу већи. Грађанима ће више незадовољства произвести споро одлучивање по основу њиховог захтева за издавање грађевинске дозволе или неадекватно уређен јавни превоз, од неефикасног рада службеника запослених у дипломатским или у органима који дају дозволе за увоз грађевинске робе.

За свакодневни живот грађана послови из надлежности локалних службеника су од есенцијалног значаја. Активности које предузимају су неопходне за нормалан и квалитетан живот

појединца у локалној заједници. Због тога су потребне свакодневна комуникација и размена информација између грађана и локалних службеника, које се обављају употребом најразличитијих средстава, често и неформалних, попут социјалних мрежа. Однос према грађанима, а у оквиру њега комуникација као његова есенција, због своје важности може бити одређен као елемент службеничког статуса локалних службеника.

Социјалне мреже су идеално средство за одржавање непосредног контакта између грађана и локалних службеника, с обзиром на то да су бесплатне, широко распрострањене и једноставне за коришћење (Bonsón, Rojo, Ratkai, 2015, стр. 52–62). Комуникација између државних службеника и грађана није толико честа, будући да послови које они обављају немају додира с редовним активностима у животу грађана, те се стога она одвија углавном формалним путем (писмена различитог назива и садржине).

Међутим, на локалном нивоу развој комуникације посредством друштвених мрежа између локалних службеника и грађана није у потпуности развијен. Посредством друштвених мрежа локални службеници могу ефикасно комуницирати с грађанима и преносити им хитна обавештења, при чему је то посебно битно у одређеним ванредним, тј. кризним ситуацијама, а што омогућава ефикасније остваривање права и интереса грађана и уједно утиче и на бољи рад локалних органа (Graham, Avery, Park, 2015, стр. 386–389). Наравно, неформална комуникација која се предузима посредством друштвених мрежа или других комуникационих средстава (телефона, имејла...) не може заменити формалну у ситуацијама када је она неопходна ради покретања, тока и окончања поступака повезаних са остварењем права и интереса грађана, али је може учинити флексибилнијом и ефикаснијом.

Комуникација посредством друштвених мрежа је само један од аспеката успостављања односа између грађана и локалних службеника посредством информационих и комуникационих технологија, а који се у свом најсавршенијем облику огледа у електронској влади (*e-government*). Електронска влада или електронска управа подразумева могућност обављања мноштва услуга посредством различитих платформи које се заснивају на коришћењу интернета. Циљ увођења електронског модела пословања локалних службеника јесте повећање ефикасности њиховог рада и смањење трошкова рада јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије. Електронска влада, на локалном нивоу, многе услуге чини доступнијим, а задовољство грађана радом администрације и службеника се повећава, иако у одређеним сложеним ситуацијама не може заменити значај личног контакта између службеника и грађана (Berger, Hertzum, Schreiber, 2016, стр. 258–259).

Међусобно обједињене услуге јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије, које се могу пружити електронски, чине њен портал е-управе. На овом порталу грађани на једном месту могу видети све услуге које им могу бити пружене без непосредног учешћа локалног службеника. Међутим, појам „услуга“ у случају портала е-управе има знатно шири смисао од онога који му се придаје у привредном пословању, с обзиром на то да под њим у овом случају подразумевамо све оне радње које грађани могу самостално предузети (па чак и покретање

одређених поступака, улагање жалбе, приговора, молбе, подношење захтева и притужби...) посредством претходно наведеног портала, без непосредног присуства у просторијама јединица локалне самоуправе или територијалне аутономије и личног контакта с локалним службеницима.

Успех електронске управе зависи од мноштва фактора који су повезани са испуњеношћу технолошких и информатичких услова, али и одговарајућом информатичком писменошћу грађана и локалних службеника. Лак приступ порталу и електронским услугама, њихова прегледност, једноставност, брзина одговора, бесплатан приступ, заштита личних података, само су неки од фактора од којих зависи степен искоришћености електронских портала и услуга (Piehler, Rieger, Daiser, 2016, стр. 48–49).

Однос према грађанима је на основу свега претходно реченог несумњиво један од битних елемената статуса локалних службеника. Основни разлог за то јесте циљ вршења службе у јавном, тј. општем, а не приватном интересу. Такође, с обзиром на то да је карактер послова који локални службеници обављају везан за решавање свакодневних проблема грађана, есенцију њиховог деловања не чини ауторитативност, већ услужност, па се стога они често поистовећују са сервисом грађана, иако наравно не треба пренебрегнути да је мноштво радњи које они обављају повезано с могућношћу ауторитативног иступања.

## ЛОКАЛНИ СЛУЖБЕНИЦИ У СРБИЈИ

У Србији постоји посебан пропис који уређује радноправни положај локалних службеника. То је Закон о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе (Закон о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе, „Службени гласник РС“, број 21/16).

### *Подела радних места локалних службеника у Србији*

У члану 47. претходно наведеног закона предвиђена је подела радних места службеника у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе на положајна и извршилачка радна места. Основ за претходно наведену поделу су сложеност послова и овлашћења и одговорности повезани са сваким од њих.

Влада је Уредбом о критеријумима за разврставање радних места и мерилима за опис радних места службеника у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе (Уредба о критеријумима за разврставање радних места и мерилима за опис радних места службеника у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе, „Службени гласник РС“, број 88/16) ближе уредила критеријуме за разврставање радних места и мерила за опис радних места службеника. Положаји и извршилачка радна места разврставају се да би се исказао њихов значај и допринос у остваривању надлежности односно послова аутономне покрајине, јединице

локалне самоуправе и градске општине. Положаји и извршилачка радна места уређују се у правилнику о организацији и систематизацији радних места у аутономној покрајини, јединици локалне самоуправе и градској општини.

За обављање послова радног места одређују се услови према врсти и степену сложености послова који се претежно обављају на том радном месту, као и додатни услови у погледу одређених знања и вештина потребних за обављање послова радног места. Такође, приликом разврставања радних места мора се водити рачуна о познавању језика и писама националних мањина, као посебног услова за обављање послова на оним радним местима која су од значаја за остваривање права грађана на службену употребу језика и писама националних мањина. Као услов за обављање послова одређеног радног места у аутономној покрајини, јединици локалне самоуправе или градској општини може се прописати положен посебан стручни испит.

Приликом уређивања критеријума за разврставање радних места и мерила за опис радних места службеника, Влада је посебно водила рачуна о националном саставу становништва и одговарајућој заступљености припадника националних мањина ради постизања пуне равноправности између припадника националне мањине и грађана који припадају већини. На тај начин се у оквиру института разврставања радних места уводи појам репрезентативне бирократије, доктрине која сматра да национални састав службеника треба да одговара националном саставу становништва територије на којој службеници врше своје послове.

Радна места службеника, услови за запослење на њима и број службеника одређују се правилником о организацији и систематизацији радних места. Да би се попунило слободно радно место службеника потребно је да је оно предвиђено правилником и да је његово попуњавање предвиђено кадровским планом.

Извршилачка радна места разврставају се по звањима, у зависности од сложености и одговорности послова, потребних знања и способности и услова за рад. Звања локалних службеника нормирана су чл. 57–68. Закона о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе. Радно место руководиоца унутрашње организационе јединице не може бити разврстано у звање ниже од звања осталих радних места у њој. Звања су: самостални саветник, саветник, млађи саветник, сарадник, млађи сарадник, виши референт, референт и млађи референт. Изузетно, у органима аутономне покрајине и Града Београда утврђује се и звање виши саветник.

#### *Спречавање сукоба интереса*

Одредбе које се односе на спречавање сукоба интереса службеника у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе јесу продукт жеље законодавца да ограничењем права службеника (па, између осталог, и права на рад) заштити јавни интерес и смањи њихову коруптивност. Оне настају као продукт сукоба јавног интереса на страни аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе и приватног интереса на страни службеника. С обзиром на значај добра које се штити у овом, као и у другим случајевима, превагу односи јавни интерес и као њен

результат настају одредбе о спречавању сукоба интереса. Спречавање сукоба интереса уређено је чл. 39–46. Закона о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе.

Службеник не сме да прими поклон у вези с вршењем својих послова, изузев протоколарног или пригодног поклона мање вредности, нити било какву услугу или другу корист за себе или са собом повезаних лица. Службеник не сме да користи рад код послодавца да би утицао на остваривање својих права или права са собом повезаних лица. На одређивање крута повезаних лица и на пријем поклона примењују се прописи којима се уређује спречавање сукоба интереса.

Службеник је дужан да о свом додатном раду обавести послодавца. Службеник може, уз писмену сагласност послодавца, ван радног времена да ради за другог послодавца ако додатни рад није забрањен посебним законом или другим прописом, ако не ствара могућност сукоба интереса или не утиче на непристрасност рада службеника. Сагласност за додатни рад службеника даје послодавац. Сагласност послодавца није потребна за додатни научноистраживачки рад, објављивање ауторских дела и рад у културно-уметничким, хуманитарним, спортским и сличним удружењима. Послодавац може забранити додатни рад за који није потребна сагласност ако се њиме онемогућава или отежава рад службеника, штети угледу послодавца, односно ствара могућност сукоба интереса или утиче на непристрасност рада службеника. О додатном раду службеника на положају одлучује орган надлежан за његово постављење.

Службеник не сме да буде оснивач привредног друштва, предузећа, јавне службе, нити да се бави предузетништвом. На пренос управљачких права у привредном субјекту на друго лице примењују се прописи којима се уређује спречавање сукоба интереса приликом вршења јавних функција. Службеник је дужан да податке о лицу на које је пренео управљачка права и доказе о њиховом преносу достави послодавцу, а службеник на положају Агенцији за борбу против корупције.

Службеник је дужан да непосредног руководиоца писмено обавести о сваком интересу који он, или с њиме повезано лице, може имати у вези са одлуком у чијем доношењу учествује, ради одлучивања о његовом изузећу. Службеник на положају о претходно наведеном интересу писмено обавештава орган надлежан за његово постављење. Овим одредбама се не ограничава примена правила о изузећу прописана законом којим се уређује општи управни поступак.

На службенике на положају примењују се закони и други прописи којима се уређује спречавање сукоба интереса приликом вршења јавних функција, али и Закона о додатном раду и забрани оснивања привредног друштва, предузећа, јавне службе и бављења предузетништвом.

#### *Пријем у радни однос*

Правила везана за пријем у радни однос службеника у аутономним покрајинама и јединицама локале самоуправе, нормирана Законом о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе, предвиђају одређени системски прописан след радњи. С обзиром

на то да службеници у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе, користећи јавноправна овлашћења којима их је држава снабдела, посао из своје надлежности обављају у општем интересу, законодавац мора прописати начин и услове пријема у радни однос службеника, како би тај интерес и заштитио.

Услови и поступак попуњавања радних места службеника предвиђени су чл. 79–115. Закона о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе. Радно место може да се попуни кад се испуне два услова: да је радно место предвиђено правилником о организацији и систематизацији радних места и да је његово попуњавање предвиђено кадровским планом за текућу годину. Кад се оба услова испуне, руководиоца органа, службе или организације одлучује да ли је потребно да се радно место попуни.

У радни однос може се примити лице под следећим условима: да је пунолетан држављанин Републике Србије, да има прописано образовање, да испуњава остале услове одређене законом, другим прописом и актом о систематизацији радних места, да није правноснажно осуђивано на безусловну казну затвора од најмање шест месеци и да раније није престајао радни однос у државном органу, односно органу аутономне покрајине или јединице локалне самоуправе, због теже повреде дужности из радног односа.

Извршилачко радно место попуњава се трајним премештајем, спровођењем интерног конкурса, преузимањем службеника или заснивањем радног односа након спроведеног јавног конкурса. Положај се попуњава постављењем.

Приликом попуњавања извршилачког радног места предност има премештај службеника, с напредовањем или без њега. Ако послодавац одлучи да радно место не попуни премештајем, спроводи се интерни конкурс. Уколико интерни конкурс није успео, радно место може да се попуни преузимањем службеника од другог послодавца, односно из државног органа. Ако се радно место не попуни ни преузимањем службеника, обавезно се спроводи јавни конкурс, а ако ни јавни конкурс није успео, радно место се не попуњава, али послодавац може одлучити да се спроведе нови јавни конкурс.

Редослед попуњавања слободних радних места, који смо претходно изнели, доводи нас до закључка да је законодавац примање нових службеника предвидео као изузетак. Правило је да се потреба за радним ангажовањем новог лица задовољи премештајем или интерним конкурсом у оквиру аутономне покрајине или јединице локалне самоуправе или државног органа, дакле, коришћењем сопствених кадровских капацитета, па тек уколико то није могуће, да се она задовољи новим запошљавањем.

Ограничена дужина рада, имајући у виду да је он намењен објављивању у зборнику радова, не оставља нам простор за даљи осврт на радноправни положај локалних службеника. Међутим, навели смо одредбе које су најбитније за статус локалних службеника. Поред њих, Закон о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе садржи и одредбе о њиховом напредовању, стручном усавршавању, правима и обавезама, заштити права, престанку

радног односа, као и остале норме које су од значаја за статус и несметан рад локалних службеника у Србији.

## ЗАКЉУЧАК

Локални службеници представљају подврсту јавних службеника која се органски и функционално разликује од државних службеника као друге најбројније скупине јавних службеника.

Поред тога што локални службеници послове из своје надлежности обављају у оквиру органа и организација јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије, а државни службеници у државним органима и организацијама, разликовање међу њима огледа се и у степену ауторитативности које поседују на основу јавноправних овлашћења којима их је држава снабдела. Јавноправна овлашћења која поседују државни службеници по свом интезитету већа су од оних која имају локални службеници.

Глобализација као најинтензивнија друштвена промена која се појавила у последњих неколико деценија утицала је и на радноправни положај локалних службеника.

Утицај глобализације се пре свега огледа у промени садржине надлежности локалних службеника, коју карактерише појава већег броја неауторитативних овлашћења, која локалне службеника полако али сигурно претварају у сервис грађана. Такође, расту захтеви за повећањем професионализације рада локалних службеника, као и за смањењем политизације њиховог рада и радног окружења.

Сви претходно наведени утицаји глобализације запажају се у одредбама првог прописа који уређује радноправни положај локалних службеника, тј. у Закону о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе.

Претходно наведени правни акт први пут на свеобухватан начин уређује радноправни положај локалних службеника, али и њихов целокупан статус у органима и организацијама јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије. Он уједно ствара предуслове за рад локалних службеника у Србији који треба да омогући да свакодневни живот грађана у заједницама у којима они обављају своје послове буде једноставнији.



## ЛИТЕРАТУРА

- Berman, E. M. (2015). HRM in development: Lessons and frontiers. *Public Administration Development*, Vol. 35: 113–127.
- Bonsón, E., Royo, S., Ratkai, M. (2015). Citizens' engagement on local governments' Facebook sites. An empirical analysis: The impact of different media and content types in Western Europe. *Government Information Quarterly* 32: 52–68.
- Berger, J. B., Hertzum, M., (2016). Trine Schreiber. Does local government staff perceive digital communication with citizens as improved service?. *Government Information Quarterly* 33: 258–259.
- Braendle, T., Stutzer, A. (2016). Selection of public servants into politics. *Journal of Comparative Economics*, 44: 696–719.
- Graham, M. W., Avery, E. J., Park, S. (2015). The role of social media in local government crisis communications. *Public Relations Review*, 41: 386–394.
- Закон о запосленима у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе, „Службени гласник РС“, број 21/16.
- Јовановић, С. (1936). *Држава II* (стр. 289). Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кона.
- Костић, Л. (1933). *Административно право Краљевине Југославије – Прва књига – Устројство управе* (стр. 275). Београд: Издавачка књижарница Геца Кона.
- Oordegraaf, M., Van Der Steen, N. M., Van Twist, M. (2014). Fragmented or connective professionalism? Strategies for professionalizing the work of strategists and other (organizational) professional. *Public Administration*, Vol. 92, No. 1: 21–38.
- Stanova, L. (2014). Central civil service management structures as brokers of de-politicization and evidence-based civil service management: A typology. *Human Affairs*, Vol. 24: 307–324.
- Уредба о критеријумима за разврставање радних места и мерилима за опис радних места службеника у аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе, „Службени гласник РС“, број 88/16.
- Wirtz, B. W., Piehler, R., Rieger, V., Daiser, P. E-government portal information performance and the role of local community interest. Empirical support for a model of citizen perceptions. *Public Administration Quarterly* 40(1): 48–72.

DANILO Š. RONČEVIĆ  
ALEKSANDAR T. ANTIĆ

## GLOBALIZATION AND THE LABOUR STATUS OF LOCAL CIVIL SERVANTS

### SUMMARY

Changes created by globalization at social, economic, political and legal level, result in their implications in terms of the employment situation of persons working in the general labour system, but also in terms of the position of the subjects that perform their activities within the civil service system, both state and local. Considering the fact that globalization produces its effects mainly on local level by influencing the daily lives of citizens, it is inevitable that it achieves certain effects on the labour and status of local civil servants. Civil servants act within their jurisdiction which is directly related to satisfying the rights and interests of citizens regarding their daily lives. Therefore, the authors analyse the impact of globalization on the labour status of local civil servants, with a review on local civil servants in Serbia, having in mind that recently their status has been legally regulated and defined. Using comparative legal method, they will examine the labour status of local civil servants in Serbia and certain countries in which the local civil service system has a longer tradition.

**KEYWORDS:** globalization, labour status, local civil servants, civil servants, units of local self-government, units of territorial autonomy.

ОБРАД Д. САМАРЦИЋ<sup>1</sup>

Универзитет Црне Горе

Филозофски факултет

Никшић (Црна Гора)

## ГЛОБАЛНИ ЗДЕНАЦ КУЛТУРНЕ ФЛУИДНОСТИ И ЛАРСКЕ ЕПИФАНИЈЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

---

**САЖЕТАК:** У односу на претходне цивилизације које су паралелно коегзистирале као релативно самодовољне културне оазе (примарно утемељене на *повезаности* и *искусства* између географског места и културног контекста), између којих је било мање или више контаката, сарадње и преплитања, савремени свет се све више претвара у испреплетен прозирни светски систем у којем се урушава старо начело колективне аутономије и уступа место новом начелу – многоструких додира и односа, како на индивидуалном, тако и на колективном плану. То је свет у којем се Декартово начело, *мислим, дакле постојим*, мења новим начелом, *стојен сам, дакле постојим!* Резултат овог урушавања посебних друштвено-културних оаза јесте стварање друштвеног контекста који је М. Меклуан назвао „глобално село“; друштвеног контекста који превасходно карактерише „смрт сталности и присутности“, односно, то је свет у којем се, како је то Ф. Џејмисон истакао, истина искуства културног живота више не поклапа с местом у којем се он твори и одвија. Крајња последица ових процеса јесте *дејтериторијализација* (Томилсон), *десуверенизација* (Вирилио) и *денационализација* (Сасен) локалног простора и културног етоса, који, како је Е. Гиденс истакао, све више опседају и уобличавају збивања и догађаји који су се одиграли „километрима далеко и вице верса“. Ти процеси свеукупно бришу локалне вредности посебних култура, а човечанству као целини прети опасност, како предвиђа А. Солжењицин, *да постојане досадно једнообразно*. Стога се постављају питања како остварити истинску самосвојност у глобалним кретањима и како ускладити процесе глобализације са потребом очувања „ларских“ вредности културног идентитета.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, глокализација, идентитет, детериторијализација, десуверенизација.

---



---

<sup>1</sup> obrads@ac.me

obradsamardzic@gmail.com

*Више ништа неће моћи бити учињено,  
а да се цео свет не умеша у то.*

Пол Валери

Уколико бисмо покушали да оцртамо калейдоскоп савременог друштва кроз призму процеса глобализације и *stricto sensu* одредимо оно што специфично одликује процес глобализације, што на својерстан начин представља епимону тачку с које рефлексивни одраз глобалне стварности доспева у аналитичко око јесте то да – у односу на премодерне „кутке живота“ који су паралелно коегзистирали као релативно самодоволне културне оазе, између којих је било мање или више контаката, сарадње и преплитања – савремени свет се све више претвара у један повезани *глобално-локални* *нексус*, у којем старо начело колективне аутономије уступа место начелу многоструких односа, како на индивидуалном, тако и на колективном плану. Мишљење да човечанство представља једну повезану целину није нова идеја. Међу првим мислиоцима ову идеју је тематизовао Полибије у другом веку пре н. е., када је описујући пораст Римског царства написао да у ранијим временима *догађаји у свету* нису имали никакву везу међу собом, „били су некако расути – сваки се од осталих разликовао и по циљевима и по исходима и по месту догађања“ (Полибије, 1988, стр. 43). Али од тада сви догађаји су уједињени у заједничком снопу искуства и сви, како казује Полибије, „теже истом циљу“<sup>2</sup>.

Међутим, у највећем делу премодерне епохе, свест и искуство о свету као органској целини били су непознати – *село* је било практично почетак и крај света за типичног енглеског сељака, како су истакли Р. Лацеј и Д. Данзигер. Контакт са спољним светом био је пре изузетак неголи правило. „Посетиоци су били ретки, путници су мало пролазили, а одласци из села, по свему судећи били су само до најближе тржнице у граду“ (према: Held, 2004, стр. 1). Све до XVIII века, како пише П. Динцелбахер, задржао се овај образац живљења, штавише, представљао је једну од одлика менталитета премодерне епохе, јер човек тог времена „воли да живи у присном оквиру. [...] Група остаје верна једном одређеном простору, једном добро познатом подручју“ (Dincelbaher, 2009, стр. 513). Дакле, у премодерним друштвима веза између физичког места и друштвеног контекста се мање-више подударала, јер се највећи број аспеката друштвеног живота уобличавао под патронатом „присуства“ (Гиденс). Уједно та просторна близина је дубоко творила заједницу и обликовала њен специфични ментални амбијент, везе и припадност. Локална заједница „као место које осигурава миље познатог“ (Gidens, 1998, стр. 103) представљала је темељно извориште искуства и следствено градивно упориште идентитета.

Разматрајући премодерну епоху Ф. Фернандез-Арместо је описујући древне цивилизације Кине, Јапана и ислама истакао да су они у односу на савремени глобални свет били сасвим „дискретни светови“ (Fernandez-Armesto, 1995, стр. 1). У односу на традиционалне „заједнице

<sup>2</sup> Полибије истиче да од тог тренутка „историја као да постаје органска целина – догађаји у Италији и Либији повезују се са онима у Азији и Хелади и сви теже једном циљу“ (Полибије, 1988, стр. 43).

непосредног контакта“, савремено глобализовано доба „обележава свет без граница, ’ослобађање тираније дистанце’, реконфигурацију светског простора која подразумева међусобну зависност и комуникацију између свих тачака глобуса“ (Đorđević, 2009, стр. 372). За разумевање ових промена посебно важна детерминанта јесте технолошки развој који пружа инфраструктуру за *простиorno и временско сажимање* света. Џ. Розенау напомиње да је управо технологија „укинула географске и друштвене раздаљине<sup>3</sup> преко безвучних авиона, компјутера, земаљских сателита и многих других изума, који данас омогућавају да све више људи и роба брже и сигурније неголи икад раније прелазе простор и време“ (Росенау, 1990, стр. 17)<sup>4</sup>.

Револуција електронских медија<sup>5</sup> и успон информатичког друштва у другој половини XX века учинили су да просторне и временске баријере нестану – преко интернета можемо да комуницирамо са целим светом у трену ока, а најзабаченији кутак у „глобалној екумени“ од нас је удаљен на један клик миша, јер технологија, како је истакао А. Ападурај, „великом брзином прелази најразличитије врсте некад непропусних баријера“ (Ападурај, 2008, стр. 559). Услед тога, Ж. Леклерк говори „о садашњости као ’јединственом светском периоду’, о ’синхроној заједници’<sup>6</sup> оствареној први пут у историји човечанства“ (цит. у: Šobe, Marten, 2014, стр. 289). Речју, настаје један, како У. Бек рече, „компактни временски глобус“, у којем се догађаји и значења из различитих светских крајева сада одигравају „на *једној* временској осовини, а не више на многим различитима“ (Beck, 2003, стр. 52). Штавише, свет око нас све више подсећа на *ризомски лавиринт* (Делез и Гатари) са мноштвом умрежених линија које се налазе у међусобном

<sup>3</sup> Овај процес поништавања даљине обезбеђен је помоћу мноштва изума (од пароброда, железнице, телеграфа до бежичног телефона и интернета) који су омогућили брже раздаљивање простора, односно скраћивање времена које је потребно да би се одређена дистанца савладала. Сажимање времена и простора према Д. Харвију „представља дуг историјски процес који је могуће прецизно измерити. Тај процес је сукцесивно водио ’смањивању свијета’ који је од 1500. до 1960. године у људском искуству и перцепцији ’смањен’ за 70 пута“ (Vuletić, 2009, стр. 30).

<sup>4</sup> Ари овај процес раздаљивања простора сликовито описује кроз просечну брзину путовања од XVIII до краја XX века. Тако на пример, за путовање од источне до западне обале САД у XVIII веку било је потребно две године пешачења; у XIX веку било је потребно четири месеца путовања поштанском кочијом; почетком XX века било је потребно четири дана путовања железницом, да би крајем истог века та раздаљина била савладана за мање од четири сата лета авионом (Urry, 2009, стр. 187).

<sup>5</sup> Мејровиц напомиње да су „електронски медији променили значење простора, времена и физичких баријера као комуникационих варијабли. Сада можемо да разговарамо са неким на Аљасци, док се сунчамо на Флориди, можемо искусити вести о удаљеним догађајима у тренутку када се они дешавају или обновити искуства на слике, радње и гласове оних који су одавно мртви, и можемо седети у било којој просторији у било којој кући у земљи и добити изблиза поглед на фудбалску утакмицу као да седимо на трибинама“ (Meyrowitz, 1985, стр. 13).

<sup>6</sup> Меклуан је ту „синхрону заједницу“ средином прошлог века назвао „глобалним селом“ у које је била утиснута оптимистичка визија о величанственом свечовечанском разговору о заједничкој судбини, да би крајем истог века П. Вирилио тој визији супроставио визију злокобног „глобалног метрополиса“, који носи знак анонимности и фрагментарних односа, „у коме сви опште са свима, али у коме у ствари нико не општи ни са ким“ (Eriksen, 2003, стр. 77). Дакле, ради се о таквом друштвеном контексту који, супротно „правом селу“, примарно карактерише одсуство познатости и присутности као неопходних т(д)воришта „блискости“ у контактима и односима међу људима.

струјању и где се скоро све умреженим путем може довести у везу са свим. Услед тога, П. Вирилио тези о „крају историје“ (Ф. Фукујама) додаје тезу о „крају географије“ (Вирилио, 2000, стр. 14) као коначном исходу дромолошке револуције.

Крајњи исход ових процеса јесте детериторијализација и десуверенизација локалног простора, који све више уобличавају збивања и „догађаји који су се одиграли километрима далеко и вице верса“ (Gidens, 1998, стр. 69), односно „истина искуства више се не поклапа са местом у коме се одвија“ (Jameson, 1988, стр. 349; уп. Samardžić, Živković, 2015, стр. 95–110).

### ОДБЕГЛИ ЕКРАН – ЗДЕНАЦ ГЛОБАЛНЕ КУЛТУРЕ ФЛУИДА

Из наведених промишљања видимо да глобализација означава један посебан облик повезивања у којем се просторно растојање смањује или чак нестаје. Рилке пева: „*крз сва се бића ијужа простор један: суштински светски простор*“ (Рилке, 1986, стр. 96). И заиста, ова песничка епифанија у ери глобализације може послужити као химна једног новог царства – царства флуида, јер се у условима глобализације свет претвара у један детериторијализовани светски простор који, иако јесте оцртан бројним границама, ипак представља један прозирни континуум у којем се људи, идеје, добра, информације, културни продукти, мање-више слободно крећу. Керни описује глобални свет као „цивилизацију слике“ – у којој *слика као слика*, а не као одраз стварности до те мере влада глобалним светом да је чак и стварност постала бледи одсјај слике.<sup>7</sup> Глобални *одбегли екран*<sup>8</sup> као номадско „станиште“ протока културних флуида јесте „природно

<sup>7</sup> Према речима Кернија, „где год се окренемо свуда смо окружени сликама“ (Keatney, 1998, стр. 1), које до те мере замагљују нашу свест да смо склони поверовати да слике репрезентују изворне стварности, уместо да их одражавају. Сварност коју гледамо је заправо стварност која је готово увек представљена префабрикованим сликама, отуда је *стварно* и *имагинарно* готово немогуће разликовати. Ова „владавина слике“, према Кернију, евидентна је на скоро свим нивоима друштва – од политике до свакодневног живота. У *свету* *политике* председници и премијери бирају се по основу медијске слике коју представљају. У *медијском свету*, разне актуелности све више и више се преносе у облику сензационалистичких визуелних представа или „псеудодогађаја“, који иду до те крајности да се заправо феномен вести постепено замењује „сликом“ новинарског извештаја. У *економском свету*, евидентна је чињеница да потрошачко друштво, нарочито у постиндустријској фази, може одржати своју материјалну производњу само помоћу „скривених убеђивача“ – бренд-слика и свеprisутних реклама. Чак и у *свакодневном животу*, како истиче Керни, „можемо приметити да слика има првенство над стварношћу“, при чему наводи шаљиву анегдоту Д. Џ. Борстина о савременој приградској домаћини која на комшијски комплимент упућен њеном детету, одговара: „Да он је диван, али требало би да видите (његову) фотографију“ (*ист*о, стр. 2). У напдној игри слика које симулирају једна другу, наш психички, као и физички свет је сада дубоко „колонизован индустријом слике“, тврди Керни (*ист*о, стр. 1–5).

<sup>8</sup> Екран је, према мишљењу Ж. Липовецког и Ж. Серое, један од кључних симбола наше цивилизације. Иако је зачет у праскозорје XX века, први пут се преко телевизије уселио у домове током 50-их година, а потом, током наредних деценија, нови екрани су почели да израћају великом брзином и умножавају се на експоненцијални начин: „екран компјутера, који убрзо постаје погодан за ношење и персоналан, екран конзоле за видео-игре, екран интернета и веб-света“, екран мобилног телефона и личних дигиталних помоћника, екран дигиталних фото-апарата, екран ГПС-а и разни други (Lipovecki, Seroa, 2013, стр. 23–24). Помоћу ових екрана, према речима Липовецког и Серое, „наступила је епоха глобалног екрана: он је

стање“ у којем се формира *зденац глобалне културе* која се путем *пројекта слика* успоставља као један од кључних „модел(м)а“ постмодерних трансформација у обликовању личног и културног идентитета. Следствено, у литератури се све чешће говори о развоју једне наднационалне, глобалне, светске културе, под којом се, како је истакао У. Хенерц, подразумевају „структуре значења које се крећу кроз мреже друштвене комуникације и не налазе се у целини ни на једној појединачној територији“ (цит. у: Фабијети и др., 2002, стр. 208). Те културне форме А. Ападурај је назвао медијским и идејним пејзажима, Л. Склер идеологијом потрошачке културе, а Е. Смит новим културним империјализмом (опш. упор. de Soza, 2002, стр. 21–25).

Оно што се назива глобалном културом јесте заправо – баумановски речено – „флуидна култура“. Будући да је флуидност, како напомиње Бауман, својство течности и плина, а оно што њих разликује у односу на чврста стања јесте да они не могу да мирују, штавише, у додиру с другим облицима подложни су непрестаној промени облика, задржавајући тек мали дио својих молекула од којих се састоје.<sup>9</sup> Ова својства која важе за флуиде су заправо и својства глобалне културе, јер ова култура, иако може имати свој извор од којег потиче и од којег се шири, она није везана ни за једно конкретно место, период, нити је укореењена у било којој посебној културној историји. Она је, како Е. Смит каже, „без контекста, истински меланж различитих компоненти извучених одасвуд и ниоткуд, рођених из бројних (пост)модерних кочија глобалних телекомуникационих система“ (Smith, 1990, стр. 177). Према Смиту, глобална култура садржи у себи нешто *безвременско*, она нема историју, али је зато широко раштркана у простору, она је „овде“, „свугде“ и „сада“, али је „одсечена“ од било које прошлости. *Латио сенсу*, она нема временску дубину и самим тим не продире дубоко у пружању културно профилисаног смисла значења за творење једног интегралног културног идентитета, већ дословно егзистира као дифузни архипелаг фрагмената<sup>10</sup>. У том смислу, Е. Смит износи тврдњу да је глобална култура,

свуда и у сваком тренутку, у продавницама и на аеродромима, у ресторанима и кафеима, у метроу, у колима и у авионима; екран свих димензија, раван екран, пун екран и мобилни мини-екран; екран на себи, екран са собом; екран за све употребе и екран да се све види. Видео-екран, минијатурни екран, графички екран, мобилни екран, тактилни екран: век на помолу век је свеприсутног, по облику разноликог, планетарног и мултимедијалног екрана“ (*истио*, стр. 23–24).

<sup>9</sup> Флуиди, како каже З. Бауман, „се не држе дуго ниједног облика и стално су спремни (и склони) да га мијењају; зато је за њих важан само проток времена, а не простор који случајно заузимају. [...] Флуиди лако путују: 'теку', 'разлијевају се', 'цуре', 'отичу', 'капају', 'плаве', итд. [...] Флуиди се због своје снажне покретљивости повезују с појмом 'лакоће', а 'лакоћу' или 'бестежинство' повезујемо са покретљивошћу и непостојаношћу“ (Bauman, 2011, стр. 10).

<sup>10</sup> Заправо, када се постулира концепт „глобалне културе“ кључно је питање које поставља Е. Смит, а које гласи: Да ли уопште можемо говорити о „култури“ у јединици? „Ако се под појмом 'култура' подразумева колективни начин живота или репертоар веровања, животних стилова, вредности и симбола, онда можемо говорити само о културама, никад само о култури као колективном начину живота или репертоару веровања, итд... она имплицира различите начине и репертоаре у универзуму начина и репертоара“. Дакле, идеја о „глобалној култури“, закључује Смит, практично је немогућа, јер су „... разлике између различитих сегмената човечанства у погледу начина живота и репертоара веровања превелике, а заједнички елементи су исувише генерализовани, да би нам пружили могућност да чак и замислимо глобалну културу.“ (*Ибид*, стр. 171).



за разлику од националних култура, култура без меморије. Према његовом речима, „не постоји заједнички глобални басен сећања; не постоји заједнички глобални начин размишљања; не постоји 'универзална историја' у којој се људи могу ујединити“ (*истио*, стр. 180)<sup>11</sup>. Дакле, „глобална култура“ у извесном смислу егзистира као детериторијализовани „контекст“ или глобални зденац у који се сливају разноврсна струјања и укрштања културних флуида који теку у правцу могућег стварања једног глобалног културног мџанџа. Тај мџанџ или „културна папазјанија“, како ју је назвао Салман Ружди, настаје од *svega pomalo* – „од мало овог и мало оног“ (Rushdie, 1991, стр. 394), које је у сталном превирању и покрету у глобалном простору.

Овај процес ширења „глобалне културе“ има вишеструке рефлексије на обликовање искустава у локалном „двору“ друштвеног живота, као и на целокупни каледоскоп културног „шаренила“ човечанства, јер глобалне медијске империје заробљавају срца и умове своје публике са циљем, како тврди Р. Пет, „стварања једног светског ума, једне светске културе, што за последицу има нестанак регионалне свести која потиче из локалних специфичности које су се обликовале током прошлости“ (Peet, 1986, стр. 169). То се првенствено односи на преплављивање или заплону укорених ларских искустава посебних култура од стране потрошачких имагинарија глобалне провенијенције и збуњујућег конгломерата начина живота који су се преко транснационалних мрежа комуникације спустили у дворишта локалног живота. Ларски<sup>12</sup> симболи, сећања, догађаји, традиција и обичаји, вредности и веровања, културни артефакти и друге локалне културне творевине као изворишта напајања локалних идентитета у условима глобализације су под снажним ударом глобалних епифанија које посредством медија стижу одашуд – из просторно удаљених културних контекста – услед чега се губи „природни“ однос између културе, географије и друштвене територије. Наиме, у непрегледном рељефу аудио-визуелних догађаја који брзином светлости стижу посредством медија, не распршује се само гео-физички простор, већ првенствено осећај, како ће П. Вирилио рећи, „важности дужег локалног временског трајања“, који је карактеристичан за локално усидрене културне баштине и народе. „Заменујући 'хронолошку' узастопност локалних времена тренутношћу мондијалног и универзалног Времена“ (Вирилио, 2000, стр. 116) телеинформационе технологије, према Вирилију, обликују нови „просторно-временски рељеф“ у којем *рељеф иренуитности* потискује дубину *историјског следа*. У средишту овог новог просторно-временског рељефа налазе се телеинформационе мреже чија брзина докида локални кутак „овде“, а преостаје само глобално „сада“ – „стварно време“, то моћно оружје глобализације, у којем, како Вирилио каже,

<sup>11</sup> Штавише, подсећа Смит, најснажнија глобална искуства до данас – колонијализам и светски ратови – могу само да нас подсети на наше историјске разлике. Следствено, закључује Смит, „ако се тврди да су националисти патили од селективне амнезије како би изградили своје нације, креатори глобалне културе би морали патити од потпуне амнезије, да би имати шансе за успех!“ (*истио*, стр. 180)

<sup>12</sup> Појам „ларске“ у овом раду се користи у смислу „домаће“, а своје етимолошко порекло има у митологији старих Римљана код којих су Лари (лат. Lares) били богови-заштитници огњишта, куће, породице – према томе, заштитници онога што у ширем смислу зовемо „домаће“.

„... *свећлост* брзине истискује светлост сунца и даноноћног смењивања. Сунчеви зраци и њихове сенке су надмашени зрачењем електромагнетних таласа, до те мере да дан у *локалном* календарском времену губи своју историјску важност, у корист дана у *глобалном* универзалном времену“ (исто, стр. 121).

Према Вирилију, глобализација је помоћу убрзања стварност изокренула као рукавицу. „Од сада ваши најближи и најдражи су странац и егзотични комшија“ (Вирилио, 2007, стр. 51), односно „ступили смо у потпуно ново стање суседства чак и са онима који су од нас најудаљенији“ (Ападурај, 2011, стр. 49). Успон глобалних одбеглих екрана који дају интринзичан печат времену у коме живимо пружа нам *слике* различитих стварности простора које постају све интегралнији део нашег искуства. Штавише, уз помоћ технолошких помагала, стварност, хајдегеровски речено, као *бићии-усидрен-у-свећу*, добила је свој антипод – *вирићуелну стиварност* – виртуелни простор и виртуелне заједнице као поништавање граница усидреног света у „живом животу“ заједнице. Услед тога у нотесима технофобичара опомиње се да нове технологије и глобални сајберпростор представљају чврсто тло за разнолике видове отуђења и реификације – од отуђености од својих тела, преко отуђености од других људи, до отуђења од традиције, живих заједница и природе. Над таквим стањем измештене стварности филозоф Ф. Броди ламентира следећим речима: „Простор у којем доживљавамо своју реалност све више постаје блуатав, неукусан и отрцан“ (Dincelbahr, 2009, стр. 515).

С друге стране, опомиње се да интезивна динамика потирања културно-просторних „зидова“ у савременом друштву доводи до слабљења локалног културног идентитета, девалвације традиционалних и духовних вредности услед премештања многих важних активности изван државних или националних граница које су дуго служиле као темељни оквири културног, економског и политичког живота.

Наиме, с повећаним обимом транссветске и супратериторијалне (Шолте) повезаности трансформише се и смисао „локалности“ као средишта друштвених збивања и искустава која су заснована на односима непосредности, блискости и директним интеракцијама, јер „локалност као својство или дијакритик друштвеног живота“ (Ападурај, 2011, стр. 266–267) у ери сликовних простора нове глобалне комуникационе географије „без граница“, под опсадом је „присуства даљине“. Према Гиденсу, у односу на премодерна друштва, у којима су приоритет имала *мес-џа*<sup>13</sup>, једно од кључних обележја глобализације јесте губљење значаја места као средишта онтолошке сигурности – средишта које садржи познатост и пријатност засновану на интеракцији

<sup>13</sup> Наиме, Гиденс исправно инсистира на разлици између места и простора по основу релација одсуства и присуства. Према Гиденсу, „место“ се најјасније концептуализује помоћу идеје локалног, јер се на тај начин упућује на физичке оквири друштвене активности у смислу њеног географског ситуирања, односно указује се да је највећи број аспеката друштвеног живота одређен кроз „присуство“ путем локализованих активности (Gidens, 1998, стр. 28). Са друге стране, простор је апстрактнија категорија која је пре, како напомиње Д. Меси, „симултана коегзистенција друштвених међуповезаности на свим географским скалама – од интимности домаћинства до широког простора трансглобалних веза“ (цит. у: Stivenson, 2016, стр. 42).

„лицем у лице“. У модерним друштвима, места више нису јасна подршка нашег идентитета, јер како Гиденс напомиње, долази до *искорењавања* друштвених односа из локалних контекста интеракције и њиховог укључивања у систем удаљених процеса, контаката и односа.<sup>14</sup> Другим речима, локално и глобално су постали нераздвојиво испреплетени, отворен је глобално-локални некус, док заједница, како Гиденс констатује, „у смислу укоренености блискости са местом, заиста је највећим делом уништена“ (*исто*, стр. 115). Овај Гиденсов став добија на тежини уколико се присетимо да је неких век и по раније А. де Токвил написао: „Човек може да ствара краљевства, али изгледа да је заједница створена божјом руком“ (цит. у Мандер, Голд-смит, 2003, стр. 467).

Према томе, глобализација у значајној мери пресеца старе везе између заједнице и њеног места у свету, услед чега се неретко јавља осећај дезоријентације у непрегледности глобалног, јер се губе танке нити које човека усидрују у блиску и познату културно-менталну мапу средине у којој живи. Имајући то у виду, М. Елијаде ће људе прозвати *бићима места*, заправо, Елијаде наглашава супстанцијални идентитет и осећање аутохтоности између човека и родне груде (Елијаде, 2003, стр. 165–166). На сличан ће се изјаснити и Л. Х. Малки, која напомиње да је везаност за место повезана с потребом за укоренењем у наше корене, те отуда се *место* симболизује као *дрво с јаким корењем*. Она каже: „Људи и нације су као стабла на земљи; у мјестима која настанују пусти су коријење и захваљујући тим корјенима дубоко су усидрени у одређеној територији“ (цит. у: Чапо, Гулин-Зрнић, 2011, стр. 20). Иако у наведеним мислима провејава носталгија за парохијским светом *Gemeinschaft*-а, ипак ова гледишта нису само „девиза“ прошлих времена, већ и „пасош“ за садашњост, уколико прихватимо неке од чињеница које иду у прилог ставовима да процес глобализације у значајној мери проузрокује дубоке дезоријентације у процесу изградње референцијалног идентитета утеловљеног у одређеном и конкретном искуству. Тако у глобалном глобализованом простору који се „таре“ до удаљености најближе куће, Ф. Џејмисон препознаје „егзистенцијалну збуњеност код људи“, јер се у том новом згуснутом простору „човек не може јасно позиционирати“ (видети Stephanson, 1987, стр. 33). Брок пак указује да „глобализација охрабрује ’пливање идентитета на таласима’, гдје се људи клизају од идентитета до идентитета у безграничним царствима неповезаности“ (цит. у: Šolte, 2009, стр. 252).

Управо због те чињенице, повезаност с местом, локалном средином и ларским елементима наше културе има веома важну симболичку улогу у доживљају себе и свог идентитета, јер свима нама је потребно оно што у ширем смислу зовемо „дом“. Он нам је, ако ни због чега другог, како рече Џ. Џордан, потребан као „место за одлазак, за које ће нам већина људи рећи да одатле долазимо“ (цит. у: Morley, Robins, 1995, стр. 85). Ова ларска епифанија заслужује чврсто место у промишљањима глобализације, посебно ако имамо у виду чињеницу да у актуелном процесу глобализације локални контекст постаје средиште које се све више празни *од себе* – локалног

<sup>14</sup> Место, према Гиденсу, „постаје све више фантазмагорично: то значи да локалитете потпуно запоседају и обликују друштвени утицаји који су од њих веома удаљени. Оно што структурише локалитет није једноставно оно што је на сцени присутно; ’видљиви облик’ локалитета скрива удаљене односе који одређују његову природу“ (*исто*, стр. 28).

садржаја друштвеног живота, односно ларских еманација које симболизују специфичност њеног етно-културног идентитета, а које се искључиво обликују у локалној арени културног живота.

Глобално и локално су различите компоненте процеса глобализације пошто указују на различите погледе на свет. Следствено, аналогно Тенисовој дихотомији *заједнице* у којој се, како је Ф. Тенис истакао, „одвија реални органски живот“ – која зрачи топлином и близином; и *друштва* које је „механички агрегат живота“ – које зрачи хладноћом и туђином (Tenies, 1969, стр. 184–194) у добу глобализације дихотомија заједнице и друштва често се интерпретира као разлика између *локалног* и *глобалног*. Локално је синоним за домаће у којем су смештени безбројни психо-социјални седименти ларске симболике. Тако је локално синоним за „мало“, за „овде“, за „огњиште“, за „познато“, за „непосредно“ и „интимно“, док је, насупрот њему, глобално синоним за „велико“, „тамо“, за „вањски свијет“, за „непознато“, за „удаљено и равнодушно“<sup>15</sup>. Однос глобалног и локалног је, наравно, далеко сложенији од искрицавог приказа тензија које нуде наведене дихотомије, јер односи између њих зависе од везе између конкретних актера или конјункција које их карактеришу. Следствено, дихотомија „глобално–локално“<sup>16</sup> често се тумачи као епимоно место сусрета, али и сукоба кроз који провејава антагонизам између оданости технолошком развоју и оданости традиционалним вредностима. Фридман ова два вида „оданости“ и уједно два опречна модуса живљења и мишљења, сликовито представља кроз дихотомију између *Лексуса* и *Маслине*<sup>17</sup>. Према мишљењу Фридмана, током хладног рата, маслини је највећа претња долазила од друге маслине. „Била је то могућност да ваш сусјед дође, грубо ишчупа вашу маслину и посади своју“ (Фридман, стр. 46). Међутим, данас највећа претња некој маслини долази од Лексуса – и његових глобалних, хомогенизујућих транснационалних епифанија које попут Киклопа насрћу на маслињаке посебних култура, претећи да их претворе у неку врсту глобалне папазјаније. Штавише, глобализација, како је

<sup>15</sup> За локално се још, како напомиње Ј. А. Шолте, везују вела да је „конкретно, утемељено, аутентично, пуно значења, док је глобално апстрактно, неутемељено, извјештачено и без значења. Локално је безазлено, глобално је препредено. [...] Локално је арена аутономије и виталности, глобално је пак арена зависности и доминације“ (Шолте, 2009, стр. 77).

<sup>16</sup> Ова релација између локалног и глобалног се често дочарава метафором „игре шаха“ у којој је глобално замишљено као краљица, док је локално симболизовано у фигури краља. Глобално/краљица је способна за одличне кретње по целој табли, док локално/краљ може само да се помера једно поље око места где се налази, али губитак краља у шаху значи губитак партије, односно у сфери гло-локалних релација то значи губитак различитих културних боја на „табли“ човечанства. Шири тумачења „шаховске метафоре“ на примеру гло-локалних релација видети у: Sebastian (2009, стр. 1–16) и Lenčar, Boli, (2006, стр. 24–27).

<sup>17</sup> Стабло *маслине* (које симболизује културу и оданост традиционалним вредностима) представља све оно што нас „укорјењује, усидрује и смјешта негдје на овом свијету“ (*исто*, 2003, стр. 44), наиме место и стабилну заједницу. С друге стране, *лексус* је симбол техничког развоја оличен у истоименом јапанском ауту. Он представља нагон за усавршавањем, развојем, као и бројна друга средства и технике којима се данас служимо у потрази за бољим материјалним стандардом – а која су увелико отелотворена у систему вредности која славе глобални медији – као што су луксуз, западна потрошачка оријентација, итд.

истакао Фридман, хомогенизује и људе, брише јединственост култура, речју, „немилосрдно чупа стабла маслине која вам дају мјесто у свијету и усидрују вас у њему“ (*истио*, стр. 285)<sup>18</sup>.

Хомогенизација разнолике културне ризнице човечанства заправо значи смрт култура, јер, како је то на дирљив начин изнео Октавио Паз, „живот је разноликост, смрт је униформност. Свака култура која нестаје умањује могућност живота“ (цит у: Highwater, 1982, стр. viii).

## ЛИТЕРАТУРА

- Apaduraj, A. (2008). Disjunkcija i razlika u globalnoj kulturnoj ekonomiji, у Ј. Ђорђевић, (прир.). *Studije kulture*. Beograd: Službeni glasnik.
- Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bauman, Z. (2011). *Tekuća modernost*. Zagreb: Pelago.
- Beck, U. (2003). *Što je globalizacija? : zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*. Zagreb: Vizura.
- Virilio, P. (2000). *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi.
- Virilio, P. (2007). *The original accident*. Cambridge: Polity.
- Vuletić, V. (2009). *Globalizacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Gidens, E. (2006). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.
- Dincelbaher, P. (2009). *Istorija evropskog mentaliteta*. Podgorica: CID.
- Ђорђевић, Ј. (2009). *Postkultura: Uvod u studije kulture*. Beograd: Clio.
- Елијаде, М. (2003). *Светио и профано*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Eriksen, T. H. (2003). *Tiranija trenutka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jameson, F. (1988). *Cognitive Mapping, Marxism and the Interpretation of Culture*. University of Illinois Press.
- Kearney, R. (1998). *The Wake of Imagination – Toward a Postmodern Culture*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Lipovecki, Ž. & Seroa, Ž. (2013). *Globalni ekran*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Morley, D., and Robins, K. (1995). *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. New York: Routledge.

---

<sup>18</sup> Иако констатије логиком циничног ума, Фридман је алузивно у праву када каже, „глобализација, то смо ми, Америка. Ми нисмо тигар. Глобализација је тигар. Али ми смо они који су најспремнији за јахање на тигру, па ми сада свима кажемо да се или укрцају или склопе с пута“ (*истио*, стр. 285).

- Peet, R. (1986). *The destruction of regional cultures*. U: R.J.Johnston and P.J.Taylor (eds) *A World in Crisis? Geographical Perspectives*, Oxford: Basil Blackwell.
- Polibije, (1988). *Istorije I*. Novi Sad: Matica srpska.
- Rilke, M. R. (1986). *Izabrane pesme*. Beograd: Nolit.
- Rosenau, J. (1990). *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Princeton: Princeton University Press.
- Rushdie, S. (1991). *In Good Faith, Imaginary Homelands*. London: Granta/Penguin.
- Samardžić, O. & Živković, P. (2015). *Fluidnost i desuverenizacija vreme-prostora u eri globalizacije*. U: *Društvo i prostor: epistemologija prostora društveni prostor i kulturno-istorijska značenja*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Smith, D. A. (1990). *Towards a Global Culture?*, y M. Featherstone (ed.). *Global Culture Nationalism, Globalization and Modernity*. London: SAGE Publications.
- Stephanson, A. (1987). Regarding Postmodernism. A Conversation with Fredric Jameson. *Social Text*, 17: 29–54.
- Sebastian, G.- J. (2009, Spring). What is Global and what is Local? A Theoretical Discussion around Globalization. *Parsons Journal for Information Mapping*, 1(2): 1–16.
- Stivenson, D. (2016). *Gradovi kulture: globalna perspektiva*. Zrenjanin – Novi Sad: Agora.
- Tenies, F. (1969). Zajednica i društvo, y T. Parsons, E. Šils, K. Negel, Dž. Pits. *Teorije o društvu I* (стр. 184–194). Beograd: „Vuk Karadžić“.
- Fabijeti, U. Maligeti, R., Matera, V. (2002). *Uvod u antropologiju*. Beograd: Clio.
- Fernandez-Armesto, F. (1995). *Millennium: A History of The Last Thousand Years*. New York: Prentice-Hall.
- Friedman, T. (2003). *Lexus i maslina: razumijevanje globalizacije*. Zagreb: IZVORI.
- Held, D. (2004). *A Globalizing World?: Culture, Economics, Politics*. London – New York: Routledge.
- Highwater, J. (1982). *The Primal Mind*. New York: Meridian Books.
- Čapo, J., Gulin-Zrnić, V. (2011). *Mjesto, nemjesto: Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Šobe, F., Marten, L. (2014). *Međunarodni kulturni odnosi*. Beograd: Clio.



OBRAD D. SAMARDŽIĆ

## GLOBAL WELL OF CULTURAL FLUIDITY AND LARES EPIPHANY OF CULTURAL IDENTITY

### SUMMARY

Globalization is a process that symbolizes the spirit of the time in which we live, it is the time in which the world has been changing faster and more dramatic than ever before. Compared to the previous civilizations that coexisted in parallel as relatively self-sufficient cultural oases (primarily based on the connection of experience between the geographic location and the cultural context), which had more or less contacts, cooperation and intertwining, the contemporary world is increasingly transformed into an intertwined, translucent and interconnected pool where the old principle of collective autonomy gives way to a new principle of multiple contacts and relationships, both on individual and collective level. It is the world in which Descartes' principle *I think, therefore I am* is replaced by a new principle, *I am connected, therefore I am*. The result of this collapse of individual socio-cultural oases is the creation of a social context that M. McLuhan named 'a global village'; a social context that is predominantly characterized by 'the death of permanence and presence', i.e. it is a world in which, as F. Jameson pointed out, the true experiences of cultural life no longer coincide with the place in which it is formed and is taking place. The ultimate consequence of these processes is the deterritorialization (Tomlinson), desovereignization (Virilio) and the denationalization (Sassen) of the local space and cultural ethos which is, as A. Giddens emphasized, increasingly possessed and shaped by happenings and events occurring 'many miles away and vice versa'. These processes generally erase the colours of individual cultures, and humanity as a whole is under threat, as predicted by A. Solzhenitsyn, to become *boringly uniform*. In this paper, we tried to indicate that in the conditions of globalization, the local becomes more and more the concept "empty" of itself – of the local content of social life, i.e. lares emanations, local values which symbolize the particularity of its ethno-cultural identity.

**KEYWORDS:** globalization, glocalization, identity, deterritorialization, desovereignization.



GLIGOR M. SAMARDŽIĆ<sup>1</sup>  
University of Priština with temporary  
Head Office in Kosovska Mitrovica  
Faculty of Philosophy, Department of History

NATAŠA B. SAMARDŽIĆ  
University of East Sarajevo  
Faculty of Philosophy  
Pale (Republic of Srpska, B&H)

## ROMANIZATION AS THE CONCEPT OF GLOBALIZATION<sup>2</sup> (EXAMPLES FROM GORNJA MEZIJA AREA)

---

**ABSTRACT:** The paper analyzes the concept of romanization of the population from Kosovo and Metohija (the south of the province Gornja Mezija) from socio-historic aspect and presents data regarding the process. After the military conquest of Dardania and the act of founding the province of Gornja Mezija at the beginning of the 1<sup>st</sup> century AD, the Romans built an entire system of fortresses on significant strategic points followed by constructing roads, settlements and populating the area by veterans and Italic peoples as well as obtaining civil rights and respect for the Roman gods. This was the time of not just territorial but ethnic and infrastructural changes. The epigraph statues testify that the area of today's Kosovo and Metohija was the area where, besides the locals, came and lived the Roman citizens (*cives Romani*). The Italian influence was significant thanks to the immigrants who inhabited urban centers and who largely contributed to the presence of Roman culture and lifestyle. They brought with themselves the Roman civilization itself, which influenced the locals in various ways. The epigraph statues, various archeological records and oral sources shed light to a certain point on these processes on the territory of Kosovo and Metohija.

**KEY WORDS:** romanization, globalization, population, the Romans, Dardania, Gornja Mezija, Kosovo and Metohija.

---

---

<sup>1</sup> gligorijas@yahoo.com

<sup>2</sup> This paper is the result of the work on the project IIII 47023 "Kosovo and Metohija between National Identity and Euro-integrations", financed by the Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia.

The research on ancient history of Kosovo and Metohija started at the middle of the 19<sup>th</sup> century and it was based on travelers' descriptions, who were passing through this area. More comprehensive research started in the next century as well as publishing of data related to the ancient past (Giljferding, 1859; Evans, 1885: 1–168; Kanitz, 1892; Јасребов, 1904: 11, 66–68; Mollinary, 1914; Jireček, 1951). Various archeological records with the epigraph statues and oral sources contributed to better and more comprehensive insight into the ancient history of Kosovo and Metohija (CIL III 8270; CIL III 8271; ILJug 593; ILJug 593 A; ILJug 1432; ILJug 1464; ILJug 1465; IMS IV, 66–140; IMS VI, 49–184; Бошковић, 1928: 269–272; Вулић, 1931: 133–135, 179–182, 208–211, 213–215, 274, 321, 325; Вулић, 1933a: 3–91; Вулић, 1933b: 63–76; Вулић, 1941–1948: 1–279; Čerškov, 1957: 65–86; Čerškov, 1957: 321–324; Čerškov, 1959/1960: 371–379; Папазоглу, 1964: 49–75; Papazoglu, 1969: 399–406; Čerškov, 1969: 38–40; Цермановић-Кузмановић, 1975: 15–16; Шкриванић, 1975: 52–53; Dušanić, 1977: 163–179; Mirdita, 2015; Паровић-Пешикан, 1982: 57–74; Parović-Pešikan, 1985: 82–87; Fidanovski, 1985: 100–103; Фидановски, 1986: 47–48; Паровић-Пешикан, 1987: 136–142; Папазоглу, 1988: 145–173; Паровић-Пешикан, 1989: 45–51; Коваљев, 1989/1990: 87–92; Dušanić, 1995: 27–34; Фидановски, 1998: 258–349; Милин, 2002: 163–174; Dušanić, 2004: 5–32; Петровић, 2006: 17–38; Петровић, 2007; Томовић, 2007: 47–59; Фидановски, 2007: 95–118; Самарџић, 2010: 41–51; Samardžić, 2012: 651–672; Mirdita, 2007; Mirdita, 2015; Самарџић, 2015: 69–78).

The Romans, during the 20s of the 1<sup>st</sup> century AD, after almost two-century war with the tribes from the middle Balkans – the Dardanians, Scordisci and Mezima tribe – joined the territory between the north border of the province of Macedonia and Danube to the Empire and the province of Mezija, so, today's area of Kosovo and Metohija was placed within the borders of the Roman Empire. After Mezija got separated into two provinces in the first years of Domitian rule (from 81 to 96), Kosovo and Metohija belonged to Gornja Mezija, constituting its southwestern part, which bordered with the province of Dalmatia on the west and Macedonia on the south (Polyb. II 6, 4; Strab. VII 316; Liv. XXXI 28, 1–3; Dio. XXXVIII 10, 1–2; LI 23, 2; Zippel, 1877: 157–162; Папазоглу, 1988: 163–164).

After the conquest of Dardania and the act of founding the province of Gornja Mezija at the beginning of the 1<sup>st</sup> century AD, the Romans built an entire system of fortresses on significant strategic points followed by constructing settlements, roads and populating the area by veterans and Italic peoples as well as obtaining civil rights and respect for the Roman gods. The romanization of Dardania led gradually to abandoning the local lifestyle forms and cultural tradition, i.e. adjusting to the new situation through accepting new lifestyle forms and culture (Čerškov, 1957: 65–82; Čerškov, 1961: 123–130; Čerškov, 1969: 28–42, 43–49; Čerškov, 1970: 9–89; Mócsy, 1970: 17–25; Mehmetaj, 1990: 96–99; Милин, 2002: 163–174; Ферјанчић, 2002: 70–83, 154–165, 291–292; Фидановски, 2007: 95–118; Mirdita, 2007: 13–249; Лома 2010, 19–40; Ferri, 2011: 165–177; Mirdita, 2015: 302–311, 324–327, 343–370).

The first reliable data on the settling of Roman population on the territory of today's Kosovo and Metohija can be found at the end of the 1<sup>st</sup> century and the beginning of the 2<sup>nd</sup> century AD when the process of their intensive immigration started. According to the epigraph records, they can be found in the mine areas of Kosovo and Metohija today, i.e. Janjevo and Ibar areas. It is considered that the main reasons for their immigration to these areas of the province were the increased needs of the Empire for

silver, gold and cynk deposits, which were necessary for maintaining their existing monetary system at the time. The Empire organized these areas as the domains of the Empire and mine regions trying to start the exploitation of their valuable mine deposits. Therefore, they formed centers for exploiting found digging sites formed by the locals as well as forming new ones. The first such center was formed in the middle of the Ibar region, at the mouth of Sočanica river into the Ibar, the territory of today's village Sočanica, while the second one was formed in Kosovo valley, on the periphery of Janjevo-Novobrdaska region, located west of Gračanica. It is considered that both new centers (Municipium DD, Ulpiana) were built next to the locals' settlements, Valentin hill in Janjevo region and Sokoljača ascent in Ibar region (Чершков, 1969: 29–43; Чершков, 1970; Душанић, 1980: 7, 26–29, 43; Паровић-Пешикан, 1982: 57–74; Паровић-Пешикан, 1987: 136–142; Фидановски, 1990: 16; Фидановски, 1998: 258–349; Фидановски, 2007: 95–118; Mirdita, 2015: 324–327, 343–370). The population, gradually, descended from the hills into the new centers in which more distinguished population and immigrants competent and skilled for mining and metal processing lived, with supervisor who monitored everything. There was most likely a smaller military unit situated there in order to maintain order and secure the region. The epigraph records and military fibulae found in Sočanica, Kosovska Mitrovica, Ulpiana and Prizren prove their presence (ILJug 67; ILJug 507; ILJug 1394; ILJug 1395; ILJug 1404; ILJug 1419; AE, 1981: 725; Симић, 1951: 10–12; Čerškov, 1969: 57–58, 96–97; Мирковић, 1971: 263–271).

Extensive exploitation of mine deposits required a large number of people, which highly influenced immigration into these centers in the first decades of the 2<sup>nd</sup> century. The epigraph records emphasize that the immigrants were mostly coming from different parts of the Empire, mostly, from areas that were influenced by Greek culture, especially from Asia Minor coast. According to the records, the locals could not satisfy the increased needs in the process of production of noble metals, which caused such immigration. Such immigration resulted in the epigraph statues containing not much evidence of the locals when compared to the immigrants. It is assumed that the reason for that was their financial circumstances and inability to adapt to the Roman lifestyle. Therefore, the epigraph records from the second half of the 2<sup>nd</sup> century and the first half of the 3<sup>rd</sup> century in Kosovo and Metohija show that the locals lived far from urban centers and roads while rare discoveries of their statues in big city centers (Ulpiana, Municipium DD near Sočanica) prove earlier observations that the role of the locals in the city life was marginal. It is believed that the situation was as described due to the politics of slow and selective giving of Roman civil rights to the locals until the edict of Caracalla (in 212).

There are, however, different opinions according to which the small number of the locals' statues in the city centers was related to romanization which led the locals to give up their usual names and replace them with typical Roman ones. With the increased number of people, these centers grew into big, mostly romanized towns with certain authority-related rights given to the people, which, as a result, gave them the rank of municipium shortly afterwards. The epigraph records emphasize the conclusion that Ulpiana got the status during Trajan's reign (from 98 to 117) and shortly after, during the second half of the 2<sup>nd</sup> century, the same happened with Sočanica town whose name has stayed familiar by its initials till today. It is believed that by giving these towns the rank of municipium, freedom, i.e. mine area authority was not jeopardized. They were still controlled by the Empire supervisors within

the territory given to the authority of municipium (Вулић, 1941–48: 102 No. 222; Čerškov, 1969: 42–43, 57–58, 96–97; Čerškov 1970, 64–65, 68, 80–81, 85. No. 11, 12, 15, 28; Душанић, 1971: 241–259; Мирковић, 1971: 363–370; Душанић, 1980: 48–55; Gabričević, 1984: 77).

Besides Sočanica town and Ulpiana, other smaller towns were built on the territory of Kosovo and Metohija during the 2<sup>nd</sup> and 3<sup>rd</sup> centuries. The remains of settlements of different size and character from the territory of Metohija, the middle part of Kosovo and the upstream of South Morava testify about it. This was influenced by natural resources of the soil (agricultural) and therefore the locals' settlements grew into bigger settlement complexes and roads used to link the territory of Kosovo and Metohija (ILJug 532; ILJug 1401; ILJug 1408; Вулић, 1931: 51 No. 161, 89 No. 204; Вулић, 1941–48: 51 No. 104).

The appearance and growth of towns were followed by road construction. The first road was linking Adriatic coast in Albania, the starting point was Lissus, across the territory of Kosovo and Metohija with ancient Naissus stretching to Ratiaria (Archar) on the Danube. The second Narona-Skupi road had Adriatic coast as a starting point and it was linking the province of Dalmatia, Gornja Mezija and Macedonia. Ancient maps recorded *Theranda*, *Viciano* and *Vindenis* as road stops on the road linking Lissus with Naissus, intersecting Kosovo and Metohija horizontally. Using Peutingeriana and traces of the Roman presence, but also due to unsafe road to the north, the position of *Therande* is linked to the territory of Metohija, near places Suva Reka and Ljubidžda in the Miruša River valley near Prizren. *Viciano* road stop is located near today's village Ugljara or Čaglavica, on the plateau above the river of Prištevka, south-west of Priština, near the Priština-Prizren main road. In order to determine further directions and position of the next road stop, it is important to assume that *Viciano* road stop was near Ulpiana. Using Peutingeriana and the distance between previously located road stops, the preserved road remains, the parts of objects within the settlements and discovered necropola, *Vindenis* road stop is located near the village called Glavnik near Podujevo.

The second road was not recorded, but the road remains and millaria were preserved on the territory. The starting point for the road was the mouth of the river Neretva, i.e. from Adriatic coast across Podrinje and Kosovo to Scupi, linking the province of Dalmatia, Gornja Mezija and Macedonia. The remains of millaria in Kačanik and General Janković as well as consular beneficiaries' statues from Vučitrn, Kosovska Mitrovica, Slatina and Novi Pazar testify about the existence of this road in Kosovo and Metohija. There are no reliable data on when these roads were built. The construction of Lissus-Naissus road is associated with the first half of the 1<sup>st</sup> century AD while the oldest written proof on millarium from the second road belongs to the period of Hadrian's reign (from 117 to 138). These roads got more attention in the 2<sup>nd</sup> and 3<sup>rd</sup> centuries thanks to founding and strengthening mine centers in today's Kosovo and Metohija. The aforementioned roads were regularly fixed and maintained about which millaria with inscriptions from the period of Antonius Pius (from 138 to 161) and Aurelianus's reign (from 270 to 275) testify and which were found at General Janković and in Donje Ljupče (ILJug 539; ILJug 539 A; ILJug 1464; ILJug 1465; IMS IV, 66–140; IMS VI, 49–184; Чершков, 1957: 65–82; Pašalić, 1960: 79–88; Čerškov, 1961: 123–130; Čerškov, 1969: 28–42, 43–49; Čerškov, 1970:

9–89; Mócsy, 1970: 17–25; Петровић, 2006: 17–38; Петровић, 2007: 87–98; Фидановски, 2007: 95–118; Mirdita, 2015: 302–311).

After the conquest of Dardania and the act of founding the province of Gornja Mezija, the locals' cults were surpassed by the Roman ones. The records that testify about the respect for local gods (Silvanus, Attis, Abandinus, Melcyd) can be found on sacrificial votaries from Kučanik, Vičitrn, Ulpiana, Kosovska Vitina and Kosovo Polje. According to the system called *interpretation Romana*, the locals' cults were preserved when the Roman authorities accepted them into their Pantheon. The perseverance of these cults among ancient people in Kosovo and Metohija was largely influenced by the fact that in the moment of their participation in political, cultural and religious foreign influence, the locals had already developed a system of religious consciousness, cults and their own Pantheon. The Pantheon, with its nature-related characteristics, had no temples and rituals took place near springs, rivers, forests, caves and other outdoor places (CIL III S 8274; ILJug 523; ILJug 526; ILJug 533; ILJug 1403; ILJug 1429; ILJug 1430; Evans 1885, 59 pic. 29; Вулић, 1931: 42 No. 98; Марић, 2003<sup>2</sup>, 19; Čreškov 1969, 65, 68–69; Papazoglu 1969, 173; Mirdita 1981, 247 No. 208, 251–254; Mirdita, 2007: 29–53; Ferri, 2011: 165–177; Mirdita, 2015: 404–422). The Dardanians' Thracian cults like Zibeithiurdos, the Thracian horseman and Danubian horseman are recorded on the territory populated by people whose ethnic background is of Illyrian descent. It can be said that the aforementioned cults were recorded on places where Thracian material and spiritual cultures were present. Therefore, the origin of the aforementioned cults in the Dardanians' Pantheon is understandable (ILJug 1401; ILJug 28; Вулић, 1931: 77 No. 179, 89 No. 204; Čreškov, 1957: 77; Цермановић-Кузмановић, 1964: 309–315; Mirdita, 1981: 256 No. 263; Mirdita, 2007: 29–53; Ferri, 2011: 165–177; Mirdita, 2015: 404–422).

During the rule of the Roman Empire in this region, alongside the aforementioned cults, there were cults devoted to Greek and Middle Eastern deities. It is believed that they were present thanks to the immigrants from those regions who were coming to this region as soldiers, slaves, merchants, etc. According to the epigraph statues from Banjska near Kosovska Mitrovica, Ulpiana, Gračanica, Janjeva, Peć, Prizren, Drsnik near Klin, Suvi Lukavac near Istok, which had inscription written in Latin, we have records of respect for Asclepius, Hygieia, Serapis, Dolichenus, Salus, Nemesis and Thracian deity Zibeltiurdos while the beneficial votary, devoted to Zeus, left inscription written in Greek (ILJug 69; ILJug 538; ILJug 1394; ILJug 1395; ILJug 1416; ILJug 1436; ILJug 1438; ILJug 1447; ILJug 1458; Вулић, 1931: 91 No. 210–211, 102 No. 223, 112 No. 274, 332 No. 510; Вулић, 1933: 61 No. 181; Вулић, 1941–48: 52 No. 106, 121 No. 265 and 126 No. 279; Čreškov, 1960: 371–376; Čreškov, 1969: 67–68; Душанић, 1971: 255–256; Mirdita, 1981: 257 No. 269; Peja, 1984: 59–60; Марић, 2003: 110–111, 115, 154; Mirdita, 2007: 55–86; Mirdita, 2015: 404–422). However, the most numerous votary statues that have been discovered so far in these regions were devoted to the official Roman religion and therefore it was mostly part of the Roman Pantheon presented on them (Jupiter, Minerva, Juno, Mercury, Neptune, Fortuna, etc.). It can be said that of all the recorded cults on the territory of Kosovo and Metohija, the most present one was the cult of Jupiter. Other mentioned cults were, mostly, recorded once or three times. The most present one among the members of military and civil administration is the supreme cult of the Roman Pantheon and it was mostly recorded in urban areas. Religious structures and temples were rarely recorded on

the territory of Kosovo and Metohija with exceptions of muicipium DD and Ulpiana (CIL III 8169; CIL III 8170; CIL III 8171; CIL III 8185; ILJug 532; ILJug 1392; ILJug 1397; ILJug 1401; ILJug 1402; ILJug 1414; ILJug 1415; ILJug 1439; ILJug 1453; ILJug 1457; Evans, 1885: 60, 66, 69, 73; Вулић, 1931: 42 No. 97, 89 No. 204, 89 No. 206, 90 No. 209, 112 No. 272, 115 No. 279, 132 No. 321, 195 No. 519; Вулић, 1934: 53 No. 50; Вулић, 1941–48: 102 No. 222; Čerškov, 1969: 40, 66; Mirdita, 1981: 246 No. 203, 248 No. 218, 254 No. 252, 256 No. 261, 258 No. 276, 262 No. 302, 263 No. 310, 267 No. 337; Mirdita, 1984: 63–65; Марпић, 2003: 91; Mirdita, 2007: 89–117; Mirdita, 2015: 404–422).

We previously talked about romanization, which would, from modern socio-historic aspect, stand for the term globalization in the ancient times. As said before, in the ancient times, the Romans used conquered areas to build fortresses followed by the construction of settlements, roads, populating the area by veterans and Italic peoples as well as obtaining civil rights and respect for the Roman gods. The romanization of Gornja Mezija (Kosovo and Metohija) gradually led to abandoning local lifestyle forms and cultural tradition, i.e. adapting to the new situation by accepting new forms and norms of culture (Чершков, 1957: 65–82; Čerškov, 1961: 123–130; Čerškov, 1969: 28–42, 43–49; Čerškov, 1970: 9–89; Mócsy, 1970: 17–25; Mehmetaj, 1990: 96–99; Милин, 2002: 163–174; Ферјанчић, 2002: 70–83, 154–165, 291–292; Фидановски, 2007: 95–118; Mirdita, 2007: 13–249; Лома, 2010: 19–40; Ferri, 2011: 165–177; Mirdita, 2015: 302–311, 324–327, 343–370). Lately, a substantial attention is devoted to the question of globalization in modern society, which is one of the most frequently used and the least distinctly defined terms today. Many people think today that globalization is something new, but we, however, think that it is as old as human kind! It is also, quite often, associated with only one area of life – mostly economics – but it is actually present in almost all areas. Globalization is a process with substantial number of multiple, long-term and significant twists, i.e. involvement and implications (Sassen, 1996: 1–2; Gidens, 2000: 1–15; Хинсли, 2001: 114; Вулетич, 2003; Флечер, 2003: 14; Brzezinski, 2004; Херман / Мекчесни, 2004: 15; Дивјак, 2006: 30; Gidens, 2006, 33–36; Vuletić, 2009; Ранковић, 2009; Sahib / Hasen, 2013: 367–380; Митровић, 2013: 683–700; Митровић, 2013; Stanojević, 2013: 897–917; Весковић, 2013: 171–188; Шуваковић, 2013: 1047–1057).

The existence of different lifestyle forms, cultural norms and religion in the ancient times was an obstacle for romanization of Gornja Mezija (Kosovo and Metohija). That resulted in the appearance of *interpretatio Romana* which gradually led to abandoning local lifestyle forms and cultural tradition, i.e. adapting to the new situation by accepting new forms and norms of cultural tradition of ancient society in Gornja Mezija. Therefore, it also seems that the existence of different religions is an obstacle for globalization today while irreconcilability of religions leads to global civilizational conflicts. That is why educating people about democracy and tolerance, religious cultures and interreligious respect stand out as a factor for reconciliation and an important need in the process of globalization (Čerškov, 1969: 28–42, 43–49; Čerškov, 1970: 9–89; Mócsy, 1970: 17–25; Mehmetaj, 1990: 96–99; Gidens, 2000: 1–15; Хинсли, 2001: 114; Флечер, 2003: 14; Kumlicka, 2004: 22; Ferri, 2011: 165–177; Sahib / Hasen, 2013: 367–380; Stanojević, 2013: 897–917; Mirdita, 2015: 302–311, 324–327, 343–370).

The Roman civilization governed the entire western world two thousand years ago. It infuneced the regions of north Europe, Africa and Middle East by implementing its laws, ideas and common



language. People travelled using paved roads from Scotland to Egypt and from Syria to France using also one common currency and Latin as lingua franca. Romanization, in these regions as well as in Gornja Mezija (Kosovo and Metohija), led to abandoning local lifestyle forms and cultural tradition, i.e. accepting the Roman forms and norms of culture (Чершков, 1957: 65–82; Pašalić, 1960: 79–88; Čerškov, 1961: 123–130; Čerškov, 1969: 28–42, 43–49; Čerškov, 1970: 9–89; Mócsy, 1970: 17–25; Mehmetaj, 1990: 96–99; Фидановски, 2007: 95–118; Mirdita, 2007: 13–249; Ferri, 2011: 165–177; Mirdita, 2015: 302–311, 324–327, 343–370).

Globalization as an ideology of modern society disintegrates multi-national countries and increases their dependence on the most developed societies and international institutions. Today, in the majority of the countries, globalization is felt like the process of Americanization or the influence of the West, i.e. protecting foreign interests and laying foundation for new long-term dominance in the world. This was further emphasized by increasingly stronger dominance of the English language as the universal language of computer science, official language of the world's stock markets and, most often, as the language used as lingua franca for general interaction in everyday life, diplomacy and business correspondence (Sassen, 1996: 1–2; Gidens, 2000: 1–15; Хинсли, 2001: 114; Вулетић, 2003; Флечер, 2003: 14; Херман / Мекчесни, 2004: 15; Дивјак, 2006: 30; Ранковић, 2009; Митровић, 2013: 683–700; Sahib / Hasen, 2013: 367–380; Stanojević, 2013: 897–917; Весковић, 2013: 171–188; Вулетић, 2013: 251–264; Шуваковић, 2013: 1047–1057).

## CONCLUSION

With everything being said, from socio-historic aspect, about the concept of romanization of people in Gornja Mezija (Kosovo and Metohija), we can say that the process, from modern aspect, can be identified and described as the process of globalization. We could see that after the military conquest of Dardania and the process of founding the province of Gornja Mezija at the beginning of the 1<sup>st</sup> century AD, the Romans built fortresses on important strategic points followed by the construction of roads, settlements and populating the area by veterans and Italic peoples as well as obtaining civil rights and respect for the Roman gods. Therefore, it was the time of not just territorial but ethnic and infrastructural changes. The epigraph statues testify that, besides the locals, the Roman immigrants (*cives Romani*) lived on the territory of today's Kosovo and Metohija during the rule of the Roman Empire. The Italian influence was significant thanks to the immigrants who inhabited urban centers and who largely contributed to the presence of Roman culture and lifestyle norms. They brought with themselves the Roman civilization itself, which influenced the locals in various ways on the territory of Kosovo and Metohija.

It is necessary to say that military, political, cultural and economic foreign influences were highly direct in the process of romanization while in the process of globalization, the influences are more indirect. Besides the aforementioned military and political influences, cultural and economic aspects were highly significant in the process of romanization, which meant giving citizenship to the certain members of the local community (*ius civile Romanorum* or *ius civile peregrinorum*), representing also certain groups of the community. This was especially present in the regions which were important from economic aspect for the Empire's Treasury and its growth. That type of region was also, thanks to



its natural resources, Dardania (Kosovo and Metohija). On the other hand, globalization is a process which, besides economic, includes all other aspects of social life but its basis is centered around economic interests. It is then no surprise why the process of globalization is mostly discussed within economics-related issues. It can be said that it is the process which takes away certain sovereignty from national countries. In the end, it is known that romanization is, as well as globalization today, a complex process which involves various forms of present foreign influences and all at the expense of cultural and ethnic identity of the defeated, i.e. dependant population. This type of dominance was experienced as the obligatory burden in the ancient times while in modern countries, it is experienced as the loss of identity.

#### ABBREVIATIONS

AEL'Annee epigraphique. Revue des publications epigraphiques relatives a l'Antiquite romaine, Paris.

IMSInscriptions de la Mésie Supérieure, Beograd.

СДСрпско археолошко друштво, Београд.

САНУСрпска академија наука и умјетности, Београд.

CBICentar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.

CILorpus Inscriptiones Latinarum, Berolini.

#### SOURCES

Dio's, (1914). Roman History. London: Ed. Earnest Caru.

Inscriptions de la Mésie Supérieure Vol. IV (ed. P. Petrović), Centre d'études épigraphiques et numismatiques, Beograd 1979.

Inscriptions de la Mésie Supérieure Vol. VI (ed. B. Dragojević-Josifovska), Centre d'études épigraphiques et numismatiques, Beograd 1982.

Livius, T. (1959). Historiae. London: Ed. W. Heineman, Cambridge-Massachusetts-Harvard University Press.

Polybius, (1889). Histories. London and New York: Macmillan and co.

Полибије, (1988). Историје I, II. Нови Сад: Матица српска (предговор, превод и коментар: М. Рицл).

Strabonis, Geographica, ed. B. G. Teubneri, Lipsiae 1852.

Corpus Inscriptionum Latinarum, (1873). Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae. Berolini: Borussicae editum, ed. Th. Mommsen, Voll. III.

Šašel, A. et J., (1963). Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt. Ljubljana: Situla 5, Narodni muzej Slovenije.

Šašel, A. et J. (1978). Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt. Ljubljana: Situla 19, Narodni muzej Slovenije.

Šašel, A. et J., (1986). Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt. Ljubljana: Situla 25, Narodni muzej Slovenije.

## REFERENCES

Бошковић, Ђ; (1928). Римске рушевине код Грачанице. *Спаринар*, IV, 269–272.

Brzezinski, Z. (2004). *Američki izbor - globalna dominacija ili globalno vodstvo*. Zagreb: Politička kultura.

Весковић, М. (2013). Однос грађана Србије према појму нације у доба транзиције и глобализације. У: Б. Јовановић (прир. и ур.), *Глобализација и десуверенизација* (стр. 171–188). Косовска Митровица: Српско социолошко друштво - Београд, Институт за упоредно право - Београд, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Вулић, Н. (1931). Антички споменици наше земље. *Споменик СКА*, LXXI, 133-135, 179-182, 208–211, 213–215, 274, 321, 325.

Вулетић, В. (2003). *Глобализација – мити или стварности, хрестоматија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Vuletić, V. (2009). *Globalizacija*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Вулетић, В. (2013). Глобализација и десуверенизација. У: Б. Јовановић (прир. и ур.), *Глобализација и десуверенизација* (стр. 251–264). Косовска Митровица: Српско социолошко друштво - Београд, Институт за упоредно право - Београд, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Вулић, Н. (1933). Антички споменици наше земље. *Споменик СКА*, LXXV, 3–91.

Вулић, Н. (1933). Дарданци. *Глас Српске Краљевске Академије*, CLV, 63–76.

Вулић, Н. (1934). Антички споменици наше земље. *Споменик СКА*, LXXVII, 29–84.

Вулић, Н. (1941-48). Антички споменици наше земље. *Споменик СКА*, XCVIII, 1-279.

Gabričević, M. (1984). Prilog poznavanju municipalnog života u Ulpijani. *Glasnik muzeja Kosova i Metohije*, XIII/XIV, 77–80.

Gidens, A. (2000). *Globalizacija - shvaćena ozbiljno*. Republika, br. 246, od 1-15.

Gidens, E. (2006). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.

Giljferding, A. (1859). *Bosnia, Gercegovina i staraya Serbya*. St. Petersburg.

Дивјак, С. (2006). *Проблем идентитетима, културно, етничко, национално и индивидуално*. Београд: Службени гласник.

Душанић, С. (1971). Нови Антинојев натпис и metalla municipi Dardanorum. *Živa antika*, XXI, 241–261.

Dušanić, S. (1977). Iz istorije rimskog rudarstva u Gornjoj Meziji. *Arheološki vestnik*, 28 (1977), 163–179.

Dušanić, S. (1980). Organizacija rimskog rudarstva u Noriku, Panoniji, Dalmaciji i Gornjoj Meziji. *Istorijski glasnik*, 1–2, 7–55.

Dušanić, S. (1995). Epigraphical Notes on Roman Mining in Dardania. *Starinar*, XLV–XLVI (1995), 27–34.

Dušanić, S. (2004). The Princeps municipii Dardanorum and the Metalla municipii Dardanorum. *Živa antika*, LIV, 5–32.

Evans, A. (1885). Researches in Illuricum, parts III and IV. Westminster: *Archaeologia*, XLIX, 1–168.

Zippel, G. (1877). *Die römische Herrschaft in Illurien bis auf Augustus*. Leipzig: Ed. B. Teubner.

Јасребов, Ј. (1904). Stara Srbija i Albanija. *Споменик СКА*, XLI, 11, 66–68.

Jireček, J. (1951<sup>2</sup>). *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne*. Sarajevo: Svjetlost.

Kanitz, F. (1892). *Römische Studien in Serbien*. Wien.

Коваљев, Г. (1989/90). Касноантичка палата у Неродимљу. *Спарине Косова*, књ. IX, 87–92.

Kumlicka, W. (2004). *Multikulturalizam – Multikulturalno građanstvo*. Podgorica: CID.

Лома, С. (2010). Домородачко становништво Косова и Метохије у римско доба у светлу Антропонимије. У: Д. Маликовић (прир. и ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књ 3 (стр. 19–40). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Марић, Р. (2003). *Антички култови у нашој земљи*. Београд: Чигоја.

Mehmetaj, H. (1990). Kulina–Tenešdol, multistrata Settlement. *Arheološki pregled*, 29, 96–99.

Милин, М. (2002). Новооткривени римски епиграфски споменици из Сочанице (Kosovo). *Спаринар*, LI, 163–174.

Mirdita, Z. (1981). *Antoponimia e Dardanise në kohën romake*. Prishtinë: Rilindia.

Mirdita, Z. (1984). Jedna antička skulptura iz Dardanije. *Glasnik muzeja Kosova i Metohije*, XIII–XIV, 63–66.

Mirdita, Z. (2007). *Religija i kultovi Dardanca i Dardanije u antici*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

- Mirdita, Z. (2015). *Dardanci i Dardaniја u antici*. Zagreb: Biblioteka Hrvatska povjesnica.
- Мирковић, М. (1971). Beneficijarna stanica kod Novog Pazara. *Živa antika*, XXI, 263–271.
- Митровић, Љ. (2013). Импликација процеса глобализације на детериторијализацију државног суверенитета и метаморфозу културног идентитета. У: Б. Јовановић (прир. и ур.), *Глобализација и десуверенизација* (стр. 683–700). Косовска Митровица: Српско социолошко друштво - Београд, Институт за упоредно право - Београд, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Митровић, Љ. (2013). *Увод у студије глобализације*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Mollinary, A. (1914). *Die Römerstrassen in der Europäischen Türkei*. Zagreb.
- Mócsy, A. (1970). *Moesia Superior – Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesiam Superior*. Budapest: Akademiai Kiadó.
- Папазоглу, Ф. (1964). Дарданска ономастика. *Зборник Филозофског факултета у Београду*, књ. VIII-1, 49–75.
- Papazoglu, F. (1969). *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. ANUBiH, knj. XXX, CBI, knj. 1, ANUBiH.
- Папазоглу, Ф. (1988). Илирска и дарданска краљевина: поријекло и развој, структура, хеленизација и романизација. У: М. Гарашанин, (прир. и ур.), *Илири и Албанци*, (стр. 145–173). Београд: САНУ.
- Паровић-Пешикан, М. (1982). Античка Улпијана према досадашњим истраживањима. *Стари-нар*, XXXII, 57–74.
- Parović-Pešikan, M. (1985). Ulpiana, S. Gračanica, Priština – antičko naselje. *Arheološki pregled*, 24, 82–87.
- Reja, F. (1984). Jedan zanimljiv natpis sa Ulpijane. *GMKM*, XIII-XIV, 59–62.
- Петровић, В. (2006). Римски пут Naissus–Lissus. *Лесковачки зборник*, XLVI, 17–38.
- Петровић, В. (2007). Дарданија у римским итинерарима. Београд: САНУ - Балканолошки институт.
- Пешикан, М. (1986). Стара имена из Доњег Подримља. *Ономастолошки прилози*, VII, 1–119.
- Паровић-Пешикан, М. (1987). Улпијана 1985–1986. године. *Гласник САД*, IV, 136–142.
- Паровић-Пешикан, М. (1989). Античка Улпијана – истраживања 1987. године. *Гласник САД*, V, 45–51.
- Ранковић, М. (2009). *Глобализација и нови империјализам*. Београд: Издање аутора.
- Самарџић, Г. (2010). „Косово и Метохија кроз нумизматичке налазе у првој половини IV вијека“. У: Д. Маликовић (прир. и ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским пројектима*, књ 3 (стр. 41–51). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Samardžić, G. (2012). Communication Routes and Settlements in Kosovo and Metohija in old Itineraries (from Antiquity to the Ottoman Period). У: Б. Јовановић (прир. и ур.), *Косово и Метохија 1912–2012* (стр. 651–672). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Самарџић, Г. (2015). Биљешке о путној станици и насељу *Vindenis* на комуникацији *Naisus–Lisus* (један примјер из прве половине IV вијека). *Зборник радова Филозофског факултета*, XLV, 69–78.

Sassen, S. (1996). *Losing Control ? Sovereignty in an Age of Globalisation*. New York: Columbia University Press.

Sahib, Đ. / Hasen, W. (2013). Arapsko proleće: od Dejtonskog sporazuma do rušenja Čabe. У: Б. Јовановић (прир. и ур.), *Глобализација и десуверенизација* (стр. 367–381). Косовска Митровица: Српско социолошко друштво - Београд, Институт за упоредно право - Београд, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Симић, В. (1951). *Историјски развој нашег рударства*. Београд.

Станојевић, М. (2013). Изазови глобализације културе: културни идентитет и глобализација. У: Б. Јовановић (прир. и ур.), *Глобализација и десуверенизација* (стр. 897–917). Косовска Митровица: Српско социолошко друштво - Београд, Институт за упоредно право - Београд, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Томовић, Г. (2007). Косово и Метохија на старим картама, до краја XVII века. У: А. Бачкалов (прир. и ур.), *Археологија Косова и Метохије од праисторије до средњег века* (стр. 47–59). Београд: Музеј у Приштини – Центар за очување наслеђа Косова и Метохије.

Fidanovski, S. (1985). Poljanice, Glavnik, Podujevo – rimska nekropola. *Arheološki pregled*, 24, 100–102.

Fidanovski, S. (1986). Ilijina glava, Veleknicе, Gnjilane – rimska i srednjovjekovna nekropola. *Arheološki pregled*, 25, 47–48.

Фидановски, С. (1990). *Римска керамика Улпијане*. Београд: Филозофски факултет, Центар за археолошка истраживања.

Фидановски, С. (1998). „Римски и рановизантијски период“. У: Н. Тасић (прир. и ур.), *Археолошко благо Косова и Метохије од неолита до раног средњег века*, I-II, (стр. 258–349). Београд: САНУ – Музеј у Приштини.

Фидановски, С. (2007). Античко наслеђе Косова и Метохије. У: А. Бачкалов (прир. и ур.), *Археологија Косова и Метохије од праисторије до средњег века* (стр. 95–118). Београд: Музеј у Приштини – Центар за очување наслеђа Косова и Метохије.

Флечер, К (2003). *Управљање маркетингом и информациона технологија*. Београд: Clio.

Ферјанчић, С. (2002). *Насељавање легијских ветерана*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Ferri, N. (2011). Kultovi i religiozna vjerovanja u antici na području Peći (Pejë) na Kosovu. *Godišnjak CBI*, 40, 165–177.

Херман, Е. С. / Мекчесни, Р. В. (2004). *Глобални медији: нови мисионари глобалног капитализма*. Београд: Clio.

Хинсли, Ф. Х. (2001). *Суверености*. Београд: Филип Вишњић.

Цермановић-Кузмановић, А. (1964). Један нов споменик такозваних подунавских јахача. *Гласник музеја Косова и Метохије*, VII-VIII, 309–315.

Цермановић-Кузмановић, А. (1975). Југословенске земље на Птоломејевој карти. *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I, 11–26.

Čerškov, E. (1957). Ulpiana, prethodni izvještaj o arheološkim istraživanjima u 1957. godini. *Glasnik muzej Kosova i Metohije*, III, 321–324.

Čerškov, E. (1957). Oko problema komunikacija i položaja naselja na Kosovu i Metohiji u rimskom periodu. *Glasnik Muzej Kosova i Metohije*, II, 65–86.

Čerškov, E. (1959-1960). Ulpiana, Kratak izvještaj o arheološkim istraživanjima u 1959. godini. *Glasnik Muzej Kosova i Metohije*, IV-V, 371–379.

Čerškov, E. (1961). Riski put Naissus-Scupi i stanica Viciano. *Glasnik Muzej Kosova i Metohije*, VI, 123–130.

Čerškov, E. (1969). *Rimljani na Kosovu i Metohiji*. Београд: Музеј Косова - Археолошко друштво Југославије.

Čerškov, E. (1970). *Municipium DD kod Sočanice*. Београд-Приштина: Археолошко друштво Југославије.

Шкриванић, Г. (1975). Југословенске земље на Појтингеровој табли. *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I, 29–55.

Шуваковић, У. (2013). Глобализација, 'нови свјетски поредак' и последице транзиције на Западном Балкану. У: В. Вулетић, Ј. Ћирић, У. Шуваковић (прир. и ур.), *Глобализација и десеверенизација* (стр. 1047–1057). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право

ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ  
НАТАША Б. САМАРЦИЋ

## РОМАНИЗАЦИЈА КАО КОНЦЕПТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ (ПРИМЈЕРИ СА ПОДРУЧЈА ГОРЊЕ МЕЗИЈЕ)

### РЕЗИМЕ

У раду се разматра концепт романизације становништва на подручју Косова и Метохије (југ провинције Горње Мезије) са друштвеноисторијског аспекта и презентују подаци у вези са тим процесом. По војном освајању Дарданије и формирању провинције Горње Мезије почетком I вијека н. е. Римљани на стратешки важним тачкама подижу читав систем утврђења што прати и изградња путева, подизање насеља, насељавање ветерана и Италика, давање грађанских права као и поштовање римских богова. То је вријеме не само територијалних већ и етничких и инфраструктурних промјена. Епиграфски споменици свједоче да су на подручју данашњег Косова и Метохије у римском периоду, поред домаћег становништва, живјели и досељени римски грађани (*cives Romani*). Итаљска компонента била је значајна, а продирању римске културе као и римског начина живота највише су допринијели досељеници који су се населили у урбаним средиштима. Они су са собом донијели све тековине римске цивилизације која је на различите начине продирала међу домаће становништво. Епиграфски споменици, разноврсни археолошки налази и наративни извори донекле освјетљавају ове токове на простору Косова и Метохије.

Потребно је истаћи да је у процесу романизације војнополитички и културноекономски утицај страног поријекла изразито директан, док је у глобализацији његово дјеловање више индиректно. Поред раније поменутог војнополитичког веома је важан и културно-економски аспект који у случају романизације подразумева додјелу држављанства (*ius civile Romanorum* или *ius civile peregrinorum*) одређеном слоју домаће популације. То поготово важи за она подручја која су са привредног становишта била важна за пуњење државне благајне а такво је подручје, захваљујући природним ресурсима, била и Дарданија (Косово и Метохија). С друге стране, глобализација представља процес који поред економских обухвата и све друге аспекте друштвеног живота али чију основу чини економски интерес па се зато о глобализацији данас говори углавном у оквиру економске сфере. Може се рећи да је то процес који води ка одузимању дијела суверенитета националним државама. Уосталом, познато је да је романизација, као и глобализација данас, сложен процес који укључује разне облике присутности страног утицаја, а све на штету културног и етничког идентитета покореног, то јест зависног становништва. Оваква доминација се у антици доживљавала као наметање јарма, а у савременим државама као губитак идентитета.

**КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ:** романизација, глобализација, становништво, Римљани, Дарданија, Горња Мезија, Косово и Метохија.



ДРАГАН М. СИМЕУНОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Академија за националну безбедност

Београд (Србија)

## ПОВРАТАК НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ И СУДБИНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

---

**САЖЕТАК:** Својевремена тријумфалистичка најава брзог краја националне државе и одбацивања категорије државног суверенитета као нечег апсолутно преживелог, што је *credo* који су од почетка 90-их година прошлог столећа најгласније понављали заговорници глобализације и успостављања „новог светског поретка“, већ од почетка ове деценије изгубила је свој дах услед суочавања с реалношћу жиљавости опстанка националне државе, а сада је у добу миграција доживела и свој фијаско услед евидентног повратка националне државе на позорницу Европске уније, као и услед интенционалног ојачања суверенитета у низу држава ЕУ, као, без сумње, најглобализованијој светској заједници.

Процес очигледне ресуверенизације (у шта спада и Брегзит) низа земаља чланица ЕУ као глобализованих и доскора контролисаних држава, као израз очитога политичког и националног непослуха, није условљен само миграцијама већ и украјинском кризом, што отвара потребу за преиспитивањем низа некад недодирљивих премиса идеологије глобализма и отвара пут питању судбине пројекта глобализације уопште услед судара с нацијом, националном државом и потребом човека за довољно колективним, али и довољно засебним идентитетом.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** национална држава, суверенитет, глобализам, глобализација, „нови светски поредак“, миграције, ресуверенизација.

---

Време великих миграција које су задесиле Европу у протеклих неколико година не само да је изнедрило проблеме који прате масовне миграције него је и изнело на светлост дана дуго пригушивану истину да национална држава не само да није мртва као историјски и политички пројекат већ је, напротив, веома витална и намерава да води још многи, а не само свој последњи бој с глобализацијским процесима и концептима који су тежили да је учине безначајном у савремености, а да је у скорој будућности потпуно пониште.

---

<sup>1</sup> dragan.simeunovic@fpn.bg.ac.rs

Подсетимо се, почетак великог замаха глобализације крајем двадесетог века био је уједно и почетак напада на националну државу и категорију суверенитета као преживеле историчне творевине.

## ОБНОВА НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ КАО ПРОБЛЕМ

Оно што омета спровођење одлука ЕУ о миграцијама јесте очита дисонантност на плану спровођења одлука и одбијање многих земаља да те одлуке доследно спроведу, инсистирајући на неким својим решењима.

Миграције показују да *национална држава* и поред свих глобалистичких најава о њеном крају и те како опстаје (упор. Симеуновић, 1995, стр. 2009), па чак и најављује свој велики повратак. Подизање зидова, обнова граница и постављање граничара широм ЕУ јасан су доказ тога.

Миграције су биле само окидач и показале су да се још увек не може без националне државе. Очигледно је да ма шта неки теоретичари причали и писали, сви људи су ипак помало ксенофоби и националисти. У праву је Лудвиг Флек када каже да сви гледамо на свет својим очима, али га видимо очима наших колективитета: нације, верске групе, расе, у крајњем и породице. Човек није нити може бити апсолутно ослобођен сваке субјективности, из простог разлога што није, нити ће икада бити савршен, ма колико радио на себи. У непрекидној смени избора између општег и посебног он се повремено чак и несвесно приклања интересу и националног колективитета као посебног.

Тероризам који иде уз миграције такође доприноси опстанку националне државе тако што као екстремна опасност присиљава државе да се попут пужа увлаче у своје кућице. Поред тога, у свакој држави постоји нешто што је посебан национални интерес и сходно томе постоји и национална безбедност. Њихово остваривање и заштита је веома сложен посао, који усложњавају разни фактори, између осталог и нека врста традиционалног приступа безбедности. У питању је однос традиције обавештајног рада као строго националног посла и савременог тероризма као све више и више глобалног изазова. Борба против тероризма се свуда у свету највише води преко обавештајних служби, а све оне традиционално нерадо дају информације другим службама, па чак и онима из исте државе, јер то је у складу с њиховим бићем и њиховим принципима. То се преноси и на план борбе ЕУ против тероризма. Рецимо, у ЕУ, свака држава чланица дужна је да размењује све своје информације о терористима с другим чланицама, али се у пракси то не ради, већ се уступа само део информација, а остатак се чува зарад „националног интереса“. Услед тога се чланице ЕУ на том плану у ствари понашају и потврђују првенствено као националне државе, а не као искрене чланице ЕУ које су се одрекле свог суверенитета у највећој могућој мери. Отуда је главни европски функционер ЕУ за борбу против тероризма уместо да буде кључна фигура у тој борби, заправо скоро небитан фактор, без праве оперативне моћи и довољно сазнања. Нарочито се много говори о сарадњи у овако трагичним тренуцима као што је терористички напад у Паризу у новембру 2015, а потом, када прође неко време, ниво

те сарадње пада иако је свима јасно да би она морала бити далеко већа, јер у противном тероризам никада неће бити побеђен.

Посебно су у наглашавању обнове националне државе активне оне државе које су предузеле ригорозне мере против прилива миграната, као што су Мађарска, Словачка или Пољска. Оне напросто игноришу одлуке ЕУ у погледу решења миграционе кризе уколико им не одговарају. О томе, примера ради, сведочи податак да иако су се чланице ЕУ сложиле да изврше релокацију 160.000 избеглица, до средине јануара 2016. извршена је релокација свега 273 избеглице, због чега је премијер Холандије, као државе која тренутно председава ЕУ, изразио забринутост и послао поруку источноевропским и централноевропским земљама да „обећања морају да се испуне“ (Degreef, 2016, стр. 3).

Бранећи Пољску од напада „европских бирократа из Брисела“ због уставних промена које је та земља учинила у правцу јачања самосталности свог правосуђа и полиције у односу на Европску унију, десно позиционирани мађарски премијер Виктор Орбан изјавио је да Брисел „иритирају снажне националне државе“ (*Нови Маџазин*, 22. 1. 2016), што би се 90-их година прошлог века, када се причало о потпуном нестанку националних држава, сматрало са становишта глобалиста богохулом изјавом. Да је стање ипак тако потврђује и недавна изјава једног од највећих савремених теоретичара глобализације, харвардског професора Џозефа Наја (Nye, 2016, стр. 24) да се „Европска унија суочава са значајним лимитима. Национални интереси остају снажнији од заједничког европског идентитета. Десничарске популистичке партије су укључиле институције ЕУ у мете своје ксенофобије“.

Миграције откривају једно ново лице Европе, у којој чланице ЕУ све више показују спремност да се одрекну заједничког због свог националног као посебног интереса. У питању није национализам, већ страх богатих за очување свога благостања. Вековима су колонијалне европске силе економски црпље Африку и Азију и сада им мигранти долазе да наплате бар део тога. Већина њих жуди за наплатом у новцу и социјалним услугама, али нажалост, неки од њих хоће наплату у крви, по принципу – за бомбардовање моје земље и мог народа платиће ваш народ у Паризу, Лондону или Мадриду.

## ИНТЕРЕС ВЕЛИКОГ БРАТА КАО ПРОБЛЕМ?

Посебан интерес за јачање ЕУ имају САД. Европа је Сједињеним Америчким Државама не само велики савезник већ и једини прави партнер, по свему достојан тога статуса. САД стога не желе слабљење Европе, већ њен даљи раст, али на будући пут Европе имају другачији поглед него сама Европа. У страху од економског слабљења Европе и губитка њене економске и војне виталности услед смањења броја становника и старења, САД се залажу за што већи пријем миграната у Европу, који би својом младошћу и јефтиним радом одржали економску и војну снагу Европе. То америчко гледиште најбоље је изложио почетком 2016. управо Џозеф Нај у свом тексту „Опасност од слабе Европе“ (Nye, 2016, стр. 24), признавши да би, према мишљењу естаблишмента САД, свако даље слабљење Европе, која за разлику од САД још није изашла из

економске кризе, драстично угрозило водећу позицију САД у свету. Нај је свестан компликованости тога процеса, па закључује да „иако би савремени миграциони талас био решење за демографски проблем Европе на дуже време, он представља и претњу европском јединству упркос изузетном вођству немачке председнице Ангеле Меркел“ (Нје, 2016, стр. 24). Нај као главне разлоге зазора највећег броја европских земаља од миграната утврђује прво енорман број миграната, а друго њихову муслиманску вероисповест (Нје, 2016, стр. 24), али сматра и да Европа нема много избора будући да ће ускоро сваки трећи њен становник бити старији од 65 година, те да је логично да се послужи јефтином радном снагом младих миграната, који након законске интеграције у друштва ЕУ стичу могућност да обуку и њихове војне униформе. Корист по Европу од миграната је, сматра он, толика, да Европљани одиста треба да превладају своје предрасуде према придошлицама које се тичу њихове вероисповести или боје коже.

Иако је очито добронамерно, Најово становиште не обухвата један важан аспект, а то је да одбојност и страхови Европљана према мигрантима нису засновани само на томе што су различите вере, већ далеко више стога што између њих постоји огромна разлика у степену религиозности. Док су Европљани углавном атеисти, што је довело до тога да Европа слови као најатеистичнији и отуд и најсекуларнији континент, придошлице, посебно муслимани, који чине преко 95% миграната, веома су религиозни, и по мишљењу немалог броја Европљана у питању су биготни и затуцани верници, склони фундаментализму, верском радикализму и тероризму. Да су мигранти муслимани одиста привржени својој вери потврђује податак да и после три генерације које проведу у некој европској земљи скоро да нема случајева да су напустили ислам, а још су ређи случајеви да су променили веру и рецимо прешли у хришћанство. Рачунице показују да је традиционални амерички прагматизам у спољној политици у овом случају у очитој колизији с чињеницама о броју миграната муслимана у Европи и с врло високом вероватноћом да би они уколико се овај темпо миграција настави, услед њихове фертилности и брзине смањења аутохтоног европског становништва, већ крајем наредног века могли постати већина становника у Европи, што би, према демократским правилима, значило и да ће имати власт у Европи. Тада би се хипотетички могло лако десити и то да претежно муслиманска Европа заради са изразито хришћанским САД, будући да се у САД највише сливају мигранти из Латинске Америке, који су хришћани, што САД одржава као доминантно хришћанску средину. Међутим, знајући амерички спољнополитички принцип да се проблем решава тек онда када настане и постоји, сигурно је да САД засад нису много забринуте због те могућности.

Свој интерес за решавањем миграционе кризе у Европи САД су исказале и својим предлогом из јануара 2016. да УН повећају свој фонд за избеглице са 10 на 13 милијарди долара, као и да земље чланице повећају квоте за пријем миграната (Degreef, 2016, стр. 3).

Међутим, избор Доналда Трампа за председника САД донео је Европској унији нову непознаницу у погледу европских трошкова за НАТО, будући да је Трамп још у предизборној кампањи најавио повећање трошкова чланица НАТО које желе да рачунају на америчку заштиту, јер САД носе целих 70% трошкова за издржавање ове војне алијансе. Тим пре што је и Обама средином 2016. поручио европским чланицама НАТО да ће морати да почну да издвајају за

одбрану два посто БДП, на шта их обавезују правила НАТО, што све заједно води ка закључку да су САД почеле да мењају своју политику према НАТО и ЕУ независно од тога да ли земљу води демократа или републиканац. Уколико индиректни трошкови чланства у НАТО преко финансирања сопствене одбране на пројектованом нивоу одиста порасту, економски пољубљана ЕУ неће имати много избора и мораће да своје увећане трошкове намири плаћањем јефтиних војника, а то су мигранти, баш како им се из САД и саветује.

### МАЂАРСКА КАО ПРИМЕР

Када је премијер Мађарске Виктор Орбан одлучио да откаже послушност свом дојучерашњем ментору Џорџу Сорошу и финансијским олигарсима који контролишу европске земље, односно Бриселу, по питању решења миграционе кризе (што значи – Немачкој), и да поведе Мађарску путем обнове националне државе, то није била несмотреност, а још мање авантура. Као искусан политичар, Орбан је знао да следи жесток напад на њега и на његову политику из тих центара моћи, као и из дела мађарске опозиције који инклинира тим центрима, те је имао спреман одговор на сваки од њих. Снага његових контрааргумента је почивала на његовој позиционираниости, односно позиционираниости Мађарске, коју води у већим центрима моћи од оних који га нападају. На пример, Џорџ Сорош јесте један од најмоћнијих људи на свету, али он није САД, нити је он НАТО. Он је само важан репрезентант демократске странке САД и њене политике, који има посебан интерес за источноевропске земље. САД цене укупан допринос Мађарске њиховој спољној политици, а Мађарска, као чланица НАТО, прилежно учествује у рату у Авганистану и свим другим операцијама које САД виде као неопходне. Стога Орбан није због свог супротстављања Сорошу изгубио њему веома важну подршку САД. Затим, да је политика налик шаху знало се и пре појаве фамозне студије Бжежинског о тој теми. Орбанов шаховски потез којим је матирао очекивану галаму Сорошевих присталица да мађарска влада предвођена Орбаном спроводи антисемитску политику било је довођење премијера Израела у Будимпешту, који је пружио Орбану пуну подршку.

### НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС СРБИЈЕ *VERSUS* МИГРАЦИЈЕ

С доласком великог броја миграната из земаља у којима се воде грађански ратови и у којима су ситуиране разне терористичке групације, расте ризик од тероризма у земљама кроз које мигранти пролазе, а нарочито у онима у којима се задржавају. Правило је да што се дуже задржавају и ризик постаје већи, а највећи је у оним земљама у којима трајно остају, поготову уколико те земље, попут Француске, учествују у бомбардовању или у неком другом типу војних операција у земљама из којих мигранти стижу. Зато свака од транзитних земаља има пред собом веома озбиљан, али не и немогућ задатак да међу мигрантима идентификује потенцијалне или праве терористе. Тај задатак није нимало лак, али одустати од њега или га спроводити површно значи дозволити да се у Европи посеје семе из којег ће нићи тероризам. Један од битних разлога за неспровођење овог задатка јесте чињеница да он као додатна енормна активност

националних безбедносних структура значајно додатно оптерећује буџет те земље, што је потпуно у супротности с националним интересом Србије, која покушава привредни опоравак.

Ситуацију у Србији усложњава чињеница да су неке земље које хоће да приме мигранте, попут Немачке, искористиле насталу ситуацију да нам промптно враћају Роме.

Према попису становништва из 1961. године, у Србији је живело 9.826 Рома (Popović, Stančković, 2013), а до 2011. њихов број је, према процени Савета Европе, порастао на 450.000, услед чега су Роми постали трећа по величини етничка група у Србији, одмах иза Срба и Мађара. Само у периоду од 2002. до 2011. број Рома у Србији је порастао за око 37%, док је број Срба и Мађара у том периоду опао за неколико процената. Неке друге процене о броју Рома у Србији су много веће. Према њима, у Србији има између 600.000 и 700.000 Рома, што отвара питање „етничке мимикрије“ Рома у Србији. То значи да је број Рома у Србији био раније већи него што то показује попис из 1961, али да нису сви били пописани или се нису изјашњавали као Роми. Међутим, оволики њихов бројчани пораст у току последњих десетак година није само плод рађања. Јасно је да је нагли прираштај Рома у Србији од фасцинантних 37%, који нису имали ни Албанци на Косову и Метохији, у великој мери резултат механичког прилива Рома из других средина, пре свега из ратом захваћених подручја, услед њиховог протеривања из Хрватске и са Косова и Метохије, али све више и услед њиховог принудног досељавања из земаља ЕУ. Неке европске земље их депортују нама а не у њихове матичне земље, рецимо у Румунију, зато што би се из тих својих држава које су чланице ЕУ Роми лакше могли да врате у богате европске земље. Овако, пошаљу их у Србију, а ми им дамо наша документа, с којима имају мање права и теже могу да се крећу по Европи, а нарочито теже могу да се трајно у њој настањују.

Иако мигранти не теже да остану код нас већ да оду у најбогатије европске земље попут Немачке, ми на Балкану, а нарочито у Србији, не треба да се радујемо туђој невољи. Упозорење да би на Западном Балкану могло доћи до рата због мигрантске кризе има дуготрајни карактер. Ратовали смо ми и због мањих ствари. Миграције могу не само представљати проблем, па и безбедносну претњу земљама у које долазе и кроз које пролазе, већ, као што смо имали недавно прилике да видимо на примеру понашања Хрватске према Србији и обрнуто, могу нагло и драстично пореметити односе међу тим земљама. У мутним вировима великог мигрантског таласа Србија се од многих својих суседа издвојила тиме што не само да не прети другима, па чак ни онима који јој кроз зубе прете, већ интензивира добросуседске односе, трпећи чак и извесну штету, али као јасан доказ не своје слабости, већ жеље за миром и успоставом пријатељства. Свако пријатељство, па и политичко, увек се градило повећаном пажњом и поклони-ма, и држава Србија очито иде тим утабаним путем.

Све је гласнија идеја у неким земљама ЕУ да се неке земље Западног Балкана претворе у акумулационо мигрантско језеро у које би се сливала река миграната, а који би потом били пропуштани у ЕУ сходно њеним могућностима и потребама. Оваква опција је у потпуној супротности с националним интересом Србије и њеним економским могућностима. Србија због



своје релативне економске неразвијености и високог броја незапослених нема економски и уопште национални интерес да задржи изврстан број миграната на свом тлу. Мигранти који успеју да се релативно трајно ситуирају у некој земљи, па и у Србији, могу с временом услед бројчаног пораста постати не само масовно криминализована групација већ и снажан неформални политички фактор који тежи да утиче на спољнополитичка збивања и оријентацију земље домаћина, чак и тако што ће је плашити масовним насилним протестима и кажњавати је терористичким чиновима.

Очекивање да, на пример, једна сиромашна балканска земља као што је Србија, која вредно ради на свом привредном опоравку, према правилима и принципима које јој намеће ЕУ почне да подноси абнормалан терет миграција, није реално, тим мање ако њој суседне земље – чланице ЕУ – подижу зидове и гурају је тако у мултидимензионалну кризу из које тешко да ће икад више моћи да изађе ако број миграната у њој прерасте све нивое њене социјалне, економске, безбедносне, па и политичке издржљивости. Зато је очигледно да свако задржавање као и претерано дуг транзит миграната кроз Србију не само да нису у њеном националном интересу већ су му чак и изразито противни.

Будући да је у националном интересу Србије да се мигранти у њој дуже не задржавају, она треба да следи логику УНХЦР, који се залаже да се тријажа избеглица врши у Турској и Грчкој, а да се одабрани мигранти потом директно релоцирају из тих земаља у земље Западне Европе. На тај начин би Србија била потпуно заобиђена и поштеђена од свих невоља које са собом доноси мигрантски талас.

Логика и предлог ЕУ су другачији и Србија је због свог настојања да постане чланица ЕУ принуђена да ипак следи европска решења. У немогућности да избегнемо миграције у потпуности потребно је онда припремити се за будућност на том плану. Оно што нас свакако чека јесте изградња правила на регионалном нивоу и потом што хитније усвајање међудржавних споразума којима би се колико-толико релаксирала напетост међу суседима и створио регионални поредак ствари кад су у питању миграције, што би без сумње смањило и унутрашње социјалне тензије у свакој од тих држава.

## СУДБИНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Глобализацију је угрозило оно што ју је на почетку красило, а то је превелика брзина. У прошлости, човек је тежио брзини. Сада је она толика да је се он плаши. Брзина коју је донела глобализација није само била исказана у покушају пребрзог унификавања света већ и у брзини одузимања идентитета, пре свега колективног, рецимо, националног, а тиме увек у крајњем и личног. Уз то, убрзање те унификације по моделу „новог светског поретка“ било је често посредовано најгрубљом силом, стварајући отуд оправдану сумњу у будући тзв. слободни свет.

Својевремена тријумфалистичка најава брзог краја националне државе и одбацивање категорије државног суверенитета као нечег апсолутно преживелог, што је *credo* који су од



почетка 90-их година прошлог столећа најгласније понављали заговорници глобализације и успостављања „новог светског поретка“, већ од почетка ове деценије је изгубила дах услед суочавања с реалношћу жилавости опстанка националне државе, а сада је у добу миграција доживела и свој фијаско услед евидентног повратка националне државе на позорницу Европске уније, као и услед интенционалног ојачања суверенитета у низу држава ЕУ, као без сумње најглобализованијој светској заједници.

Процес очигледне ресуверенизације (у шта спада и Брегзит) низа земаља чланица ЕУ као глобализованих и доскора контролисаних држава, као израз очитог политичког и националног непослуха, није условљен само миграцијама већ и украјинском кризом, што отвара потребу преиспитивања низа некад недодирљивих премиса идеологије глобализма и отвара пут питању судбине пројекта глобализације уопште услед судара с нацијом, националном државом и потребом човека за довољно колективним, али и довољно засебним идентитетом.

Угледни француски филозоф Бруно Латур данас тврди да због низа учињених грешака према Земљи, можемо слободно рећи – и учињених грехова носилаца глобализације, „нико више не верује у глобални свет“ (Латур, 2017, стр. 22), тј. да „она више никог не привлачи и није више хоризонт коме тежимо“ (*истио*).

Управо они који су измислили глобализацију, дакле, Британци, први су је и издали својим изласком и неверовањем у ЕУ као најглобалистичкију заједницу на свету. Иако нису уздигли национални мит као смртоносно оружје против глобализације, Британци су учинили још нешто горе по глобализацију, јер су посебни интерес уздигли контра глобалног. Брегзит није тежак финансијски већ концептуални ударац глобализованој Европској унији, зато што није пут у другом смеру, већ повратак на старо. Како тај повратак на старо није проглашен за регрес већ за прогрес, тиме су не само својевремени британски улазак у ЕУ већ и она у целини, проглашени за грешку. Ударац глобализацији није могао доћи од незгоднијег актера, нити се концепт глобализације од њега може опоравити.

Глобализација коју живимо тиме опстаје само као један од бројних историјских пројеката „светског поретка“, који као недовршиви покушај увек траје тек онолико дуго колико су његови носиоци најјачи на свету.

## ЛИТЕРАТУРА

Degreef, C. (2016, January 10–16). The refugee crisis: Dutch EU presidencys main priority. *New Europe*: 3.

Латур, Б. (2017, 24. септембар). Више не тежимо глобализацији. *Политика*: 22.

Nye, J. S. (2016, January 10–16). The danger of a weak Europe. *New Europe*: 24.

Popović, A., Stanković, J. (2013). *Nacionalni izveštaj*. Доступно на: <http://www.eknfak.ni.ac.rs/dl/FINALLY/Nacionalni-izvestaj-Srbija.pdf> [приступљено 21. 10. 2015]

Симеуновић, Д. (1995). *Нови светски поредак и национална држава* (оглед из политичке теорије), друго допуњено издање. Београд: Ферко.

Симеуновић, Д. (2009). *Нација и глобализација*. Ниш: Зограф.

ТАНЈУГ (2016, 22. јануар). Orban brani Poljsku od „neosnovanih mera EU“. *Нови магазин*. Доступно на <http://www.novimagazin.rs/svet/orban-brani-poljsku-od-neosnovanih-mera-eu> [приступљено 21. 10. 2017]

---

DRAGAN M. SIMEUNOVIĆ

## THE RETURN OF THE NATION - STATE AND DESTINY OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

Although the beginning of globalization announced the near end of the nation-state, its sovereignty, even of the nation as its bearer, never happened. More precisely, everything ‘national’ was the focal point and the carrier of the most persistent resistance to globalization. In consequence, globalization as a process was the most successful in the economic domain, much less in the political, and especially security domains.

Era of great migrations, which we are witnessing right now, brought a new, big and consequentially even less foreseeable challenge to globalization as a process as well as to globalism as an ideology, and the “New World Order” as political and legal construction of the global system.

Those were precisely the nation-states, the small as well as the biggest ones, which from the shelter of EU challenged global patterns and made a strong turn to national interests, revival of national sovereignty and national values, although until recently it seemed that many of those re-nation-states were completely submerged into European, as supranational community and the community of non-national sovereignty.

More and more obviously, migrations and various potential dangers that they carry, were just a cause for reiteration of the reiteration and restoration of the nation-state and its borders not only on European soil, but in all areas affected by the migration flows.

**KEYWORDS:** nation-state, sovereignty, globalism, globalization, the “New World Order”, migrations, resovereignization.

АЛЕКСАНДАР М. СТЕВАНОВИЋ<sup>1</sup>

АНЂЕЛА Д. КЕЉАНОВИЋ

Универзитет у Приштини са привременим  
седиштем у Косовској Митровици, Филозофски  
факултет Катедра за психологију

## КОНФЛИКТИ ИЗМЕЂУ МИГРАНАТА НА РЕЛИГИЈСКОЈ ОСНОВИ ТОКОМ ИЗБЕГЛИШТВА

**САЖЕТАК:** Предмет истраживања су конфликти између мигранта на религијској основи током избеглиштва. Организовано је испитивње помоћу фокус група с циљем да се испита какво је њихово искуство приликом пута, затим да се добију информације да ли је било религијских конфликта међу њима и како би се конфликти разрешили. Фокус група је организована на тему конфликта између миграната на религијској основи током избеглиштва. Пригодан узорак чинило је 40 миграната Прихватног центра у Прешеву (мигранти мушког пола, четири групе по 10 чланова). Подаци су добијени постављањем питања модератора групи уз помоћ преводиоца. За обраду података коришћена је квалитативна анализа. Добијени резултати су категорисани према: доживљеном искуству миграната, врсти конфликта и решавању конфликта међу религијским припадностима. Добијени подаци су показали да мигранти имају више негативна искуства, а мање позитивна током избора своје руте пута, али само са држављанима земље кроз коју пролазе. Најчешће су то Бугарска, Грчка и Србија. Било је конфликта на религијској основи али само у кампу где су били смештени, између шиита, сунита, језида, Курда (вербалне и физичке природе, међу одраслима и децом). Као решење конфликта наводе крајњу дестинацију свог пута, јер ће тамо морати да поштују друге људе и саму државу где ће поднети пријаву за азил. Добијени резултати показују да се на основу експлорације може предвидети мењање ставова и понашања у сврху престајања конфликта на религијској основи миграната.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** фокус група, конфликти, религијска припадност, мигранти.

### УВОД

У досадашњој историји конфликти су били константна појава у друштву. Они прате друштво од његовог настанка, с тим што се са развојем друштва мењао њихов обим и карактер.

---

<sup>1</sup> stevanovica90@gmail.com

Конфликти су појава у међуљудским односима која може бити резултат неспоразума, различитих духовних или културних вредности, супротстављених интереса, различитих виђења сопствених и туђих интереса, незадовољених потреба или неспособности у изражавању сопствених осећања и мишљења.

Конфликти постоје у опхођењу с ближњима у свакодневном животу, али и унутар или између група и заједница. На основу овога конфликти се нужно појављују и у школи, која, на крају, представља само једну од „слика“ социјалног миљеа нашег окружења.

Већина људи се повремено нађе у конфликтним ситуацијама. Наћи се у конфликтној ситуацији и бити у могућности да притом пронађеш разумно решење може бити веома тежак задатак. Не може се „победити“ у конфликтној ситуацији, јер победа би у том случају значила да је исход целе ситуације задовољавајући само за једну од супротстављених страна. То ни у ком случају није компромисно решење.

Ову социолошку појаву интеракције две супротстављене стране не треба прикривати или сузбијати, већ треба активно радити на њиховом решавању. У данашње време једини исправан начин решавања конфликта је управо ненасилно решавање конфликта.

## КОНФЛИКТИ

Конфликт представља облик односа између појединаца или организационих јединица (група), у којима доминира појава неслагања, супротстављања и сукоба, или јединство кад појединци или организационе јединице раде једни против других. Конфликти су сукоби међу људима који настају због разлика у вредностима које странама у сукобу изгледају међусобно неспојиве или на основу сукоба интереса, када остварење интереса једне стране искључује могућност остваривања интереса друге стране (Спасић, 2016, стр. 26). Они су појава везана за групно понашање, процесе и интеракције и стари су колико и човечанство. Они су општи феномен, који се може пронаћи на свим нивоима људског живота. Конфликт се не сме ограничити оценама и проценама, нити се сме мешати са његовим узроцима.

Помоћно средство за разумевање конфликта јесу анализе конфликта. Једна оваква анализа не садржи само узроке и поводе за конфликт, већ и могуће предлоге решења до којих се долази испитивањем заједничких становишта конфликтних страна и истраживањем дотадашњег тока конфликта. Одвијају се кроз различите фазе конфликта. У претфази се могу препознати латентни или манифестни конфликт. У фази ескалације делује посебна динамика која заоштрава деловање у конфликту. У тзв. фази разјашњавања ради се о томе да се заједнички суживот поново дефинише и изгради (Милошевић, 2014, стр. 30). Ове фазе се називају „кривине“ конфликта. Током различитих фаза, потребне су посебне способности бављења конфликтом, способност смиривања конфликта и проналаска решења.

Да бисмо живот учинили што прихватљивијим, свакодневно покушавамо да што боље упознамо саму средину у којој егзистирамо. На тај начин желимо избећи честе неспоразуме,

сукобе, па чак и промашаје, који могу имати изузетно негативан утицај на човека. Према стварима, појавама или бићима заузимамо одређени став, ређе се дешава да смо индиферентни. Када на човека делују две одбојне или привлачне снаге истовремено, долази до појаве конфликта. Конфликти се јављају када се један мотив супротстави другом мотиву, а не када се успостави мотив и спољашња препрека.

### **ДРУШТВЕНИ КОНФЛИКТИ**

Живот и рад индивидуе и друштвених група често су праћени разним конфликтима. Они имају различите узроке, а различит је и облик, па и оштрина њиховог испољавања. Различите су и последице њиховог постојања и разрешавања. Узроци друштвених конфликта су објективне и субјективне природе (Jussim et al., 2001, стр. 17).

- Објективни чиниоци су: класни, расни, национални и међународни конфликти.
- Субјективни чиниоци су: људска психа, процес стварања друштвене свести, начин на који људи перципирају, схватају и тумаче одређену друштвену стварност.

Конфликти у друштвеном животу су стална појава. Због тога се и развој друштва остварује кроз непрекидан процес њиховог стварања и превладавања. Људски живот се и не може одвијати без конфликта. Индивидуа која жели да живи без њих нужно запада у конформизам. Социолози сматрају да су конфликти пожељни уколико су, у правом смислу, производ живота и рада. То не значи да их треба подстицати и стварати. Напротив, штетне и деструктивне конфликти треба идентификовати и разрешавати. Без тога су незамисливи нормалан живот и рад индивидуа и друштвених група, колектива.

### **ЕТНИЧКИ КОНФЛИКТИ**

Етнички конфликт дуго је један од главних извора несигурности у свету и све више то постаје. На списку од десет најкрвавијих унутардржавних конфликта у XX веку половина су били етнички конфликти, и то у Судану (1963–1972; 1983–2005), Бангладешу (сецесија 1971. године), Руанди (1994), Босни (1992–1995) и Нигерији (1967–1970).

Дакле, реч је о конфликтима који су тешко решиви, дуготрајни, засновани на интересима или идентитету, или у комбинацији једног с другим. И поред тога, њихово истраживање је занемаривано током хладног рата. Означени као „сукоби ниског интензитета“, посматрани су кроз призму претпостављеног конфликта „високог интензитета“ између Истока и Запада (Cordell et al., 2010, стр. 46). Једноставно, истраживачи нису препознали етнички конфликт који се догодио у периоду између 1945. и 1989. године, а на који није утицала глобална динамика борбе двеју суперсила. Идеолошка конкуренција, као доминантни елемент тог периода, ефикасно је отклонила пажњу светске и научне заједнице са етничких конфликта.

Повећана улога и значај етничких конфликта у савременој политици, али и као истраживачког питања, објашњава се одређеним карактеристикама ових конфликта. Једна од најважнијих јесте број етничких конфликта, који је доминантан у поређењу с другим облицима насиља у међународним односима. С друге стране, емпиријска анализа показује да број међудржавних ратова опада током историје. Међутим, унутардржавни конфликти, а посебно они с етничким предзнаком, представљају доминантан облик насиља у међународним односима (Janne, 2007, стр. 44).

Још једна важна карактеристика етничких конфликта јесте да они имају моћ преливања и способност да подстакну државе да крену у рат једне против других. Такође, спољашња интервенција чији је циљ спречавање или заустављање конфликта из хуманитарних или безбедносних разлога може лако да претвори етнички конфликт у међудржавни рат. У таквој ситуацији етнички конфликт постаје извор претње безбедности на регионалном и међународном нивоу, јер може да изазове веће сукобе и дестабилизује регион (Janne, 2007, стр. 47). Такође, етнички конфликти производе материјалне и људске последице које се могу упоредити с онима које настају услед међудржавних ратова. У њима је све већи број цивилних жртава.

На крају, етнички конфликти све више утичу на светску заједницу, јер доводе до фрагментације држава. У највећем броју, ови конфликти настају услед намере етничких група за успостављањем независне државе.

## СТАВОВИ О МИГРАНТИМА У СРБИЈИ

Анализа општих ставова према мигрантима и мигрантској кризи открила је веома помешана осећања и противречност ставова код већине људи. Упркос томе, може се рећи да већина негује хумани однос према мигрантима. То наравно не значи да је њихов однос према мигрантима у сваком погледу благонаклон. Пре се може рећи да такав однос пружа могућност да се на трагу хуманитарног дискурса омогући комуникација с грађанима која би олакшала интеграцију миграната. Релативно мали број људи је затворено у позицији коју је тешко придобити за било коју врсту релаксације односа према мигрантима. С друге стране, још мањи део популације може се сматрати веома отвореним према мигрантима у мери да би и без било каквог вида комуникације прихватило мигранте и омогућило њихову несметану интеграцију. Са свима осталима потребно је имати интензивну медијску комуникацију ради релативизације негативних и афирмације позитивних аспеката потенцијалне интеграције миграната (Теокаревић, 2017, стр. 28). Оно што је свакако важно и без чега се не може очекивати успешна интеграција тиче се нужности да локално становништво ни на који реалан начин не буде угрожено приливом избеглица.

Коначно, важан индикатор постојања потенцијалних препрека, односно потенцијала за интеграцију миграната, представљају ставови према културним разликама између овдашње и мигрантске популације. Начин на који се ове разлике перципирају од кључног је значаја за могућност стварања толерантне и мултикултурне друштвене средине (Теокаревић, 2017, стр. 30).

## РЕЛИГИЈЕ

Дефинисање појма религије представља веома тежак задатак јер је религија сама по себи веома сложен феномен. Несумњиво, религија представља један од елемената људске свести и духовне културе.

Појам религије настао је од латинског глагола *religio, religare*, што значи повезивати, при чему се мисли на повезивање човека (верника) са људском природом, другим бићима и Богом.

Вера се данас обично дефинише као уверење у истину неке тврдње без њене провере. Према томе, то је субјективно духовно тумачење исхода перцепције властитог размишљања или комуникације (Шушњић, 2009, стр. 12). Вера је у пракси врло корисна, јер у свакодневном животу верујемо у више ствари него што се чини. Људи верују у поруке, идеје, делотворност, љубав, друге људе и намере, као и у многе друге вероватне или невероватне догађаје, као што су хороскопи или вештице. У религијском смислу, вера се односи на део ширег духовног или моралног темеља који се односи на вероисповест. С друге стране, религија је организовани систем веровања и богослужења који стављају Бога у средиште. За неке друге, религија означава веровање у већи број богова, а постоје особе које не поседују неку традиционалну веру или религију, него практикују неку врсту веровања на свој лични начин, невезано за организоване религије.

Религија је друштвена појава која је настала у доба првобитне заједнице, па подлеже одређеним законима настајања, развоја и нестајања. Религију можемо дефинисати и као духовну повезаност одређене заједнице људи с неким вишим бићем, односно Богом (Шушњић, 2009, стр. 18). Бог је људска замисао о некој натприродној или оноземаљској сили. Религија је облик друштвене свести у коме се природне и друштвене силе приказују као натприродне, независне од човека, природе и историје. Свака религија подразумева више или мање једноставно учење које се односи на сврху и суштину свега постојећег.

## ПОЈАВА РЕЛИГИЈЕ И ЊЕН ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ

Веровање у натприродна бића и појаве датира још из праисторијског периода, односно од саме појаве човека. То најбоље документују слике које се могу наћи на зидовима пећине Алтамира у Шпанији, на којима је могуће видети представе животиња. Човек је веровао у постојање натприродних сила које ће му помоћи да повећа улов, а помоћу слика је веровао да се остварује контакт између њега (човека) и Њега (натприродног) (Смарт, 1960, стр. 30). Први облици религије јављају се још у првобитној људској заједници као последица човековог увиђања да се многе ствари у природи дешавају и без његове воље и да он на те појаве не може нити да утиче, нити да их контролише, ма колико се трудио. Тако су у човековом уму настали први облици „богова“, који су симболизовали јединствене моћи које суверено владају човековим постојањем. Човек је настојао да ове више силе умилостиви молитвама и жртвовањем.



Свест о религији се мењала с развојем људске цивилизације. Такав облик свести ће касније прерасти у другачији вид свести, пре свега рационалну и научну свест.

## СУНИТИ И ШИИТИ

На први поглед, постоји једна монолитна исламска вера; у суштини, сваки муслиман верује у исламски идеал. Али, у пракси, политички и историјски фактори допринели су стварању разлика унутар те заједнице. Разлике су, пре свега, социјалне и културне по свом карактеру.

Иако постоје многе муслиманске секте, главна подела је на суните и шиите. Сунити чине око 90% муслиманског становништва у свету, а шиити око 10%. Суштинске разлике између њих су минималне и тичу се обичаја и праксе. Има ту и неких других разлика у нијансама, често заснованих на културним факторима, с мало доктринарног значаја (Nasr, 1975, стр. 33).

Шиити су концентрисани у Ирану, јужном Ираку и Јужној Азији. Одликује их осећање ексклузивности. Према учењацима из редова шиита, они себе виде као 'изабране' (ал-хасса) који живе међу масом (ал-амма) муслимана.

Верованја шиита усредсређена су на лик Алија. Као Послаников рођак, зет, он је био и први муслиман мушкарац. Био је и последњи у низу од четири правоверне халифе који су наследили Посланика као владари унутар ислама. Алијева харизма, која је подразумевала витештво и мудрост, јесте беспрекорна. Посланик је о њему говорио: „Ја сам град знања, а Али је његова капија“ (Корбен, 2002, стр. 20). Али, његова жена Фатима, и њихова два сина, мученика, Хасан и Хусеин, представљају главне личности у шиитској традицији. Њих у великој мери поштују и сунити. Шиити верују у то да је Посланик изабрао Алија за свог наследника и да је он због тога био и први халифа. Али је једини халифа кога прихватају и шиити и сунити. Шиити одбацују прва три халифата под вођством Абу Бекра, Омера и Османа.

Узроци раскола између шиита и сунита могу зачудити неког немуслимана, али су они били од централног значаја за њихово разилажење. Шиити верују да је Али требало да буде први, а не четврти халифа ислама након Посланика, не само због тога што је он заслужио такво именовање, већ и зато што је био Послаников зет. Да је Али био први халифа, његов син Хусеин био би халифа уместо Јазида, човека који је наредио Хусеинову смрт код Карбале.

Мотив мучеништва је од централног значаја за шиите који верују да је, почевши од Алија, једанаест од дванаест њихових Имама (тј. Али и његови наследници) умрло мученичком смрћу. Лојалност Посланиковој кући, или Алију и његовим потомцима, чини темељ ове секте. Сама реч шија значи 'присталице' и односи се на оне који подржавају Алија (Корбен, 2002, стр. 23).

Шиити верују у то да је сваког новог вођу заједнице морао изабрати претходни Имам, као и да је он морао бити Послаников, па стога и Алијев потомак. За суните халифе имају, пре свега, политичку моћ. За шиите је много важнији њихов религијски ауторитет. Они би, стога, сматрали Алијевог сина Хасана за Имама чак и кад овај не би имао политички утицај.

## КУРДИ

Курди су у VII веку примили ислам након најезде Арапа, као и остали народи у њиховом суседству. Највећи део њих припада сунитима, тј. онима који признају првог калифу Абу Бекра за наследника пророка б „суна“ – „књига и речи“. Курди су следбеници шафијске мезхебе, једне од четири признате у сунитском свету. За разлику од осталих, ова је специфична по времену јутарње молитве, начину држања руку при молитви и по тумачењу греха. Оснивач шафијске мезхебе је имам Мухамед ибн Идри ел-Шафи, муслимански правник из VIII века. Шафи је пришао врло буквалном и стриктном тумачењу шеријата – канонског правила. Главна начела односе се на регулисање преседана и одбацивање приватних пресуда. Имам Шафи се стриктно придржавао традиције и писма, па се због тога ова мезхеба често назива и „прва међу једнакима“. Највећи број Курда су следбеници сунитске гране ислама и шафијске мезхебе, широм Ирана, Ирака, Турске и Сирије (Beuinessen, 1999, стр. 45). Шиитски Курди никада нису учествовали у националној борби за аутономију, а чак су за време Исламске револуције у Ирану водили битку на страни Персијанаца. Осим две највеће групе ортодоксних муслимана, Курди једним мањим делом припадају и одређеним сектама. Најпознатија од свих је језидизам.

Он је заступљен на крајњем северу Ирака и Сирије и има око 300 хиљада следбеника. Корени овог веровања сежу у други миленијум пре нове ере и повезују се с древним и мистичним религијама Персије, нарочито са зороастризмом. Језиди верују у једног бога, који је створио свет и послао седам анђела да га чувају. Њихов вођа је „мелек тавс“, тј. „паунов анђео“. Већина муслимана сматрала је пауна за отелотворење ђавола, те су Курде следбенике језидизма прогонили као сатанисте, нарочито за време Османског царства. Током двадесетих и тридесетих година XX века неки борци за аутономију проглашавали су језидизам за једину праву и најстарију националну веру Курда. Друга верска група је јарсан, тј. „људи истине“ (Beuinessen, 1999, стр. 48). Јарсанска секта настала је крајем XIV века, а оснивач је Султан Сахак. Процењује се да има око милион верника у Лурестану, Кеманшаху (Иран) и делу Ирака. Вуче корене из шиитског ислама и зороастризма, али за разлику од њега одбацује постојање касти и класа. У основи јарсана је дуализам, тј. према њиховом схватању свет се састоји из унутрашњег и спољашњег дела, који имају сопствени ред и правила. Централне фигуре у веровању су седам анђела. Трећа верска секта су алевити, који насељавају централне и источне делове Турске. Има их око 15-20 милиона, али само 15% су Курди, остали су Турци и Туркмени. Алевити немају стриктно уређен систем, нити верског вођу. Верују у свето тројство између Алаха, Мухамеда и Алије, у плурализам и дванаест имама. У свом схватању раздвајају чисту свест од божанске чистоће. Осим поменутих верских група повезаних са исламом, међу Курдима постоје и мање заједнице хришћана и Јевреја. Хришћански Курди су примили веру између I и V века нове ере, али их је већина преобращена у ислам две стотине година касније. Данас је преостало неколико десетина хиљада верника само у Турској. Јеврејски Курди су мала античка верска група која је живела широм Месопотамије и Курдистана од VIII века пре нове ере. Почетком 50-их прешли су у Израел и данас их има око 150 хиљада (McDowall, 2005, стр. 39).

## ЈЕЗИДИ

Језиди који данас настањују простор северног Ирака, али мање заједнице живе и у Сирији, Арменији, Ирану и на Кавказу, јесу етнорелигијска скупина курдског говорног базена, која практикује религијски синкретизам који је мешавина зороастристичких, манихејских, јеврејских, несторијанскохришћанских, исламских (суфијских и шиитских) и других елемената. Њихова богата усмена традиција је главни начин преношења верских учења, због чега је одувек било веома компликовано теолозима и антрополозима да прецизирају основне постулате ове верске праксе и учења.

Језиди су често описивани као тајновити народ којем није дозвољено открити своју веру аутсајдерима; своја права уверења држе скривеним од странаца. Језиди верују да је Бог створио свет и да га је поверио седморици анђела или мелека, од којих је један био Мелек Паун (некада поистовећен с митском птицом феникс) или Мелек Таус. Мелек Таус је у ствари кључна фигура верског система језида и за њега верују да је Земљу испунио флором и фауном (McDowall, 2005, стр. 40).

Не верују у постојање пакла или цехенема, већ прекршитељ божанских закона чисти душу метемпсихозом (селидбом душе). Метемпсихоза је филозофско-религијско научавање према којем иста душа може узастопно оживљавати више тела све док се не ослободи материјалног облика, трансмиграција. У ужем смислу, пролазак душе кроз душевне ступњеве, при чему реинкарнација није увек нужна. Верују да сви људи у себи имају и добро и зло и одлуке доносе без искушења или некога ко их заводи. Битан део њиховог веровања је и то да они потичу само од Адама, док остатак човечанства потиче од потомака и Адама и Еве.

Иако је очигледно да њихов верски систем има корене у предисламској традицији, оснивачем језидизма се сматра суфијски мистик шејх Ади ибн Мусафир, за којег се верује да је умро 1162. године. Његови следбеници за њега верују да је метемпсихозом постао божанство, док његов гроб у Лалишу у близини Мосула сматрају главним светилиштем или Шејх-ханом (McDowall, 2005, стр. 44). Имају и обред крштења деце, и мада је обрезивање уобичајено, није обавезно. Мртве уповавају у чунастим гробницама непосредно након смрти, са пресавијеним рукама.

## ПОСТУПАК ИСТРАЖИВАЊА

Организовано је испитивање помоћу фокус група<sup>2</sup>, метода који се састоји од иницирања групне дискусије, коју води, обликује и одржава модератор. Предност ове методе фокус групе у

<sup>2</sup> „Сусрет истраживача са испитаницима који приликом интервјуа (и истраживачког посматрања) уносе не само разнолика рационална размишљања, већ и уверења, вредности, ставове и емоције, што је битно за разумевање предмета који се истражује, а у право то је и разлог учесталог коришћења.“ Информације прикупљене овом методом у функцији су контрукције и/или тестирања модела који најбоље (одсликава)

односу на друге методе јесте то што подаци потичу од саме групе, без унапред дефинисаних стриктних правила, затим што обезбеђује хомогеност на основу сличних интересовања и омогућава флексибилност. За адекватно функционисање потребно је 3–5 група, које броје 8–12 чланова. Посебна је вредност ове методе јер омогућава добру комуникацију, искрене исказе и дубљу анализу мотивационих фактора као предиктора ставова и понашања. Фокус група је организована на тему конфликта између миграната на религијској основи током избеглиштва. Пригодан узорак чинило је 40 миграната Прихватног центра у Прешеву (мигранти мушког пола, четири групе по 10 чланова, различитих религијских опредељења: шиита, сунита, Курда и језида) из Авганистана, Ирака, Сирије и Пакистана. Подаци су добијени постављањем питања модератора групи уз помоћ преводиоца. Фокус групе и дискусије у групи су трајале неких 45 минута временски, без неких ограничавања, већ кад сами испитаници процене да су све рекли што су имали. Прва фокус група је спроведена над испитаницима из Авганистана по религијској припадности шиита. Модератор је објаснио који је разлог овог начина испитивања и сврху истраживања, уз помоћ преводиоца. Модератор прочита питање преводиоцу на српском језику, а преводилац преведе питање на језик у зависности од религијске групације и то на арапски, фарси или пашту језик, мигранти у групи дискутују, запишу своја искуства на унапред датом папиру, затим прочитају преводиоцу одговор на питање у целости, он га преведе, а модератор упише одговор у свеску. На тај начин је спроведен ток истраживања са сваким наредним питањем и одговором у све четири фокус групе, различите религијске припадности.

Друга фокус група је била са испитаницима из Пакистана, по религијској припадности сунита, трећа са испитаницима из Ирака по религијској припадности Курда и четврта фокус група је била са испитаницима из Сирије по религијској припадности језида. Питања су обухватала четири домена: религија, етничка припадност, конфликти и култура. Подаци су обрађени квалитативном методом, а ток и процедура питања су били на следећи:

1. У коликим групама путујете, и јесу ли ваше групе религијски мешовите?
2. Пре колико сте дошли у Србију, и каква су ваша искуства овде?
3. Каква су ваша искуства на путу до Србије?
4. Да ли је било религијских конфликта током пута?
5. Да ли постоје конфликти међу вама на религијској основи овде у Кампу?
6. Да ли постоје религијски конфликти међу вашом децом?
7. Да ли мислите да ако стигнете у жељену земљу, да ћете се ослободити конфликта међу вама?

---

истраживани проблем. Фокус група као научна метода истраживања, дефинише се као квалитативни облик истраживања чији је кључни извор анализа и интеракција међу испитаницима. Пре почетка спровођења фокус група, модератор/водителј се представља, објашњава испитаницима тему и циљ овог квалитативног истраживања (Mravak, 2009).

## РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Добијени резултати су категорисани према: доживљеном искуству мигранта, врсти конфликта и решавању конфликта међу религијским припадностима. Анализом одговора долазимо до следећих података. Најчешће групе у којима су путовали од свог места до одредишта биле су од најмање 20 чланова у групи, па све до 300 чланова, које су биле религијски мешовите и састављене од шиита, сунита, језида и Курда. Неки од њих се тренутно налазе у Прихватном центру у Прешеву најмање два месеца (мањи број њих), а највише 11 месеци у Кампу, како седе и чекају свој ред за прелазак у суседну Мађарску, јер све то иде по већ уређеним списковима. Постоје подељена искуства о осећањима овде између шиита, сунита, језида, Курда – лоша и добра. Прве групе (шиити и сунити) се осећају веома лоше и немају много лепих искустава овде у Прихватном центру у Прешеву у смислу неслободе, пошто је Камп полузатвореног типа и у њима буди осећај као да су у затвору, док су неки мигранти у другим камповима у Србији добијали и батине, па и не могу да издвоје лепа искуства. Групе језиди и Курди говоре о лепим искуствима овде код нас у Прихватном центру у Прешеву, о нашој бризи за њих, хуманом карактеру и помоћи коју смо им до сада пружили преко невладиних организација које раде у Кампу. Најчешће наводе бригу медицинског особља амбуланте коју имамо, затим храну коју им обезбеђујемо, простор у коме се налазе и проводе велики део времена. Највише су захвални на бризи коју пружамо њиховој деци у већ направљеним дечијим играоницама од стране невладиних организација. Такође све групе наводе веома лоша искуства током пута кроз земље које су се налазиле на њиховој рути пута. Најчешћа искуства су била негативна и врло лоша, јер су се према њима лоше опходили у Бугарској, становници су их понижавали, тукли, плљачкали, малтретирани (физички и психички), такође су имали проблема и с њиховом полицијом, која им је одузимала ствари, новац и мобилне телефоне. Највише проблема имали су у Бугарској с кријумчарима који су их водили до границе не дајући им храну, воду и одмор током пута, неки су им чак претили смрћу, тукли их, па и остављали у шуми саме док их полиција не би пронашла и вратила у њихов камп из којег су бежали. У мањој мери је код наших испитаника било лоших искустава током пута кроз Грчку, Македонију и Србију. Групе шиита и сунита имале су конфликте током пута, најчешће су то били вербални конфликти мале, ситне препирке како они наводе, док Курди и језиди таква искуства током пута нису имали у својим групама које су биле мешовитог карактера. Конфликти на религијској основи постоје у Кампу, али не у великој мери, јер се Комесаријат за избеглице налази на месту и решава конфликте међу одраслима, док конфликти постоје и међу њиховом децом. Најчешће су вербалне природе, провоцирају једна другу, па понекад дође и до туче међу децом, али врло ретко. Као најбоље решење сви чланови наше групе су уверени да ће њихов одлазак у жељену земљу смањити конфликте међу њима због другачијих правила, права и закона, саме културе коју би морали да поштују ради даљег опстанка својих породица, како би нашли уточиште, вољу за новим животом и срећу с породицом и пријатељима.

## ДИСКУСИЈА

Сprovedено истраживање помоћу фокус група на популацији миграната у Прихватном центру у Прешеву имало је за основни циљ испитивање да ли постоје конфликти између миграната на религијској основи током избеглиштва. Даље, циљеви су били да се покаже каква је тренутна ситуација између самих миграната у прихватним центрима код нас, каква су њихова искуства била током пута, да ли је било конфликта и какви су њихови међуљудски односи у групи различитих религијских припадности, где год се налазили.

Тренутна ситуација између миграната у Прихватном центру у Прешеву не бисмо могли да је назовемо напетом или алармантно лошом, јер сви некако међусобно сарађују, деле исти простор, зграду, иако имају засебне просторије у којима спавају. Виђају се напољу, у дворишту Кампа, на радионицама које спроводе невладине организације у њиховим просторијама како би мигранти утрошили своје време. Најчешће су то радионице едукативног, социјалног и физичког карактера, где од њих захтевају неки вид учења, дружења кроз игру миграната различите религијске опредељености.

Што се тиче њихових искустава током пута, оно што су навеле све групе које су учествовале у истраживању, говоре да су доживели врло непријатна искуства од појединих држављана одређених земаља кроз које су пролазили, која ће за њих остати у дубоком сећању и може се рећи да буде одређену трауму код оних миграната који су били тучени, пљачкани и долазили свакодневно у опасности од људи који су им претили смрћу. На другој страни, имају жељу да забораве све лоше што им се десило, не генерализујући људе на само лоше који су им нанели зло, већ верују да постоје и они добри, који су им пружили максималну психосоцијалну помоћ и подршку у камповима у нашој земљи. Они не виде своје ситне свађе или препирке током пута као конфликтне ситуације. Вероватно на то нису обраћали пажњу јер су ту постојали и други учесници с којима су имали конфликте. Најчешће је то била полиција, кријумчари и становници од којих су се осећали угрожено у одређеним ситуацијама које су за њих биле понекад непријатне, па и болне у физичком и психолошком смислу.

Али ипак се издвајају конфликти у Кампу када су све религијски мештовите групе на једном месту заједно и не осећају се угрожено, јер тад имају времена да обраћају пажњу на своју религијску различитост, која их сама можда и несвесно гура у конфликтне ситуације, како старије, тако и децу. Као излаз из целокупне ситуације виде крајњу тачку одредишта као решење њихових проблема и даље егзистенције, мада ће ту бити потребно доста времена и труда хуманих људи који ће радити с њима како би се интегрисали и асимиловали у ком год месту да се налазе као њиховом крајњем одредишту, како не би било конфликта.

## ЗАКЉУЧАК

Добијени подаци су показали да мигранти имају више негативних а мање позитивних искустава током избора своје руте пута, али само с држављанима земаља кроз које пролазе.



Било је конфликта на религијској основи, али само у Кампу где су били смештени, између шиита, сунита, језида и Курда (вербалних и физичких, међу одраслима и децом). Као решење конфликта наводе крајњу дестинацију свог пута, јер ће тамо морати да поштују друге људе и закон саме државе у којој ће поднети пријаву за азил. Добијени резултати показују да се на основу експлорације може предвидети мењање ставова и понашања у сврху престајања конфликта на религијској основи миграната.

Сагледавајући изнето, може се увидети да су конфликти ситуације које су веома честе у свим видовима социјалне интеракције људи. Њих је немогуће сузбити или у потпуности елиминисати, а у неку руку би то могло бити и контрапродуктивно. Ово из разлога што је конфликт веома често и покретач промена ка бољем, било у виду доласка до најбољих решења насталих конкретних проблема или до побољшавања односа учесника кроз сагледавање виђења других.

Ненасилно решавање конфликта је умеће које треба схватити као могућност да посредовање у решавању буде вођење учесника до заједничког решења, а никако као наметање готових решења која често воде дубљој конфронтацији или враћању конфликта у латентну фазу, где се он наставља и скоро увек продубљује или се често пребацује на друга подручја.

## ЛИТЕРАТУРА

- Beuinessen, M. (1999). *The Kurds and Islam*. Tokyo: Islamic Area Studies Project.
- BFPE/Sudosteuropa-Gesellschaft (2016). *Пољег преко хоризонтиа: суочавање са избежљичком и мигрантском кризом*. Доступно на: [http://www.bfpe.org/wp-content/uploads/2016/04/Brosura-B5-Migrantska-kriza\\_SRB-1.pdf](http://www.bfpe.org/wp-content/uploads/2016/04/Brosura-B5-Migrantska-kriza_SRB-1.pdf) [приступљено 30. 9. 2017]
- Vilig, K. (2016). *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*. Beograd: Clio.
- Здравковић, С. (2016). *Историјски развој Курдистана*, 13(30): 71–87.
- Janne, E. K. (2007). *Ethnic Bargaining: the paradox of minority empowerment*, Ithaca: Cornell University Press.
- Јовичић, С. (2013). *Култура и конфликти у комуникацији*. Београд: Висока школа модерног бизниса.
- Jussim, L., Wilder, D. (2001). *Social identity, intergroup conflict and conflict reduction*, New York: University Press.
- Корбен, А. (2002). *Шиизам и пророчка филозофија*. Београд: БатАтисак.
- Марковић, С. (2009). *Међународноправни положај илегалних миграната*. Београд: Правни факултет.



Милошевић, М. (2014). *Савремени конфликти и ненасилно комуницирање*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

Mravak, K. (2009). *Kako upotrebiti fokus grupe kao istraživačku metodu*. Metodološki esej. Međunarodno veleučilište u Čakovcu.

McDowall, D. (2005). *A modern history of the Kurds*, London: I. B. Tauris.

Nasr, S. H. (1975). *Ideals and realities of islam*, London: George Allen and unwin.

OECD/European Union. (2015). *Indicators of Immigrant Integration 2015: Settling In*, Paris: OECD Publishing.

Smart, N. (1960). *World religions: a dialogue*, Harmondsworth: Penguin Books.

Спасић, Г. (2016). *Конфликти и управљање конфликтима у савременим организацијама*. Београд: Висока школа модерног бизниса.

Teokarević, J. (2017). *Serbia and the Migrant Crisis: Solidarities within Polics Shifts* (стр. 28–32).

Хафизовић, Р. (1997). *Знакови шиијске духовности: студија*. Сарајево: Босанска књига.

Heiler, F. (1958). *Prayer: a study in the history and psychology of religion*. New York: Oxford University Press.

Cordell, K., Wolff, S. (2010). *Ethnic Conflict: causes, consequences, responses*, Cambridge: Polity Press.

Шушњић, Ђ. (2009). *Религија: појам, структура, функције*. Београд: Чигоја штампа.

ALEKSANDAR M. STEVANOVIĆ  
ANĐELA D. KELJANOVIĆ

## CONFLICTS AMONG MIGRANTS ON RELIGIOUS GROUNDS DURING EXILE

### SUMMARY

The subject of the research are conflicts among migrants on religious grounds during exile. The research is carried out by using focus groups in order to examine what their experience during the refugee journey was, to obtain information whether any religious conflicts among them took place, and find out how to resolve conflicts. The focus group was organized on the theme of conflicts among migrants on religious grounds during exile. The convenient sample consisted of 40 migrant from the Reception center in Preševo (migrants were males, 4 groups with 10 members each). The data were obtained by a group moderator who was asking questions with the help of an interpreter. Data were processed by means of qualitative analysis. The obtained results were categorized by: real experiences of migrants, types of conflicts and resolution of conflicts among different religious affiliations. The data showed that migrants had more negative than positive experiences, but only with citizens of the country through which they travelled during the time they passed the chosen route. The countries in question were Bulgaria, Greece and Serbia. There were conflicts on religious grounds between Shiites, Sunnis, Yazidis and Kurds, but only in the camp where they were placed (conflicts of verbal and physical nature, conflicts between adults and children). They stated the final destination of their journey as the solution of their conflicts, where they would have to respect other people and the state in which they would apply for asylum. The obtained results show that change in attitudes and behavior can be predicted based on the investigation in order to stop conflicts of migrants on religious grounds.

**KEYWORDS:** focus group, conflicts, religious affiliation, migrants.

ГОРДАНА В. СТОЈИЋ<sup>1</sup>  
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет  
Департаман за социологију

## ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ЕКОНОМИЈЕ И МОГУЋНОСТИ УПРАВЉАЊА ЕКОНОМСКИМ ПРОЦЕСИМА

---

**САЖЕТАК:** Анализа различитих приступа економској глобализацији омогућава да се стекне свестранији увид у различите аспекте комплексних процеса који се одвијају у глобалној економији и могућности политичких утицаја на економске процесе. Економска криза из 2008. године и политички одговори на кризу подстичу преиспитивање неких донедавно неупитних тврдњи о економској глобализацији. Предмет рада јесте схватање интернационализације економије у радовима Хирста и Томпсона, које се углавном означава као скептичко гледиште о глобализацији. Основна теза овог рада јесте да, без обзира на то да ли прихватамо или одбацујемо скептичко гледиште, можемо поставити питање у којој мери аргументација коју ови аутори наводе омогућава боље разумевање савремених светских економских (и не само економских) токова, скрећући пажњу на неке аспекте савремених промена који су запостављени у главним струјама анализа глобализације. У раду се анализирају аргументи Хирста и Томпсона (као и критике њихових схватања) који се односе на концептуализацију интернационализације на супрот глобализацији економије, друштвену и културну укорењеност националне економије и ТНК, могућности политичког управљања економским процесима на међународном, регионалном и националном нивоу.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** интернационализација економије, управљање економским процесима, „јака теза о глобализацији“.

---

*Без обзира на то како је дефинишете или мерите,  
глобализација постоји и њен утицај на моћ држава је  
значајан, каже глобалиста.  
Али како то знајте?, одговара скептик.  
(Weiss, 1999, стр. 59)*

---

<sup>1</sup> gordana.stojic@filfak.ni.ac.rs

## УВОД

Дискурс глобализације обележио је друштвене науке крајем двадесетог и почетком двадесет првог века. Оцењује се да је глобализација „општи услов економског живота“ и „кључна тенденција која покреће економске процесе“ (Tonkiss, 2006, стр. 3) и да „ако нисте овладали дебатом о глобализацији или је нисте схватили, не можете иоле стручно обављати професију научника у подручју друштвених наука“ (Гиденс, 2003, стр. 145). Упркос оваквим оценама, дебата о глобализацији и даље траје: у разматрањима глобализације указује се на то да је све у вези с овом темом, укључујући и дефиницију, стално подвргнуто оспоравању (Ritzer, 2007, стр. 1). Последњих година одређени процеси у савременом друштву (економска криза из 2008. године и политички одговори на кризу, миграције, протекционизам, тероризам и слично) такође утичу на преиспитивање неких донедавно „неупитних“ тврдњи о глобализацији.

Анализа различитих приступа економској глобализацији омогућава да се стекне свестранији увид у различите аспекте комплексних процеса који се одвијају у глобалној економији и могућности политичких утицаја на економске процесе.

Предмет рада јесте схватање интернационализације економије у радовима Хирста и Томпсона, које се углавном означава као скептичко гледиште о глобализацији. Основна теза овог рада јесте да, без обзира на то да ли прихватамо или одбацујемо скептичко гледиште, можемо поставити питање у којој мери аргументација коју ови аутори наводе омогућава боље разумевање савремених светских економских (и не само економских) токова, скрећући пажњу на неке аспекте савремених промена који су запостављени у главним струјама анализа глобализације. У раду се анализирају аргументи Хирста и Томпсона (као и критике њихових схватања) који се односе на концептуализацију интернационализације насупрот глобализацији економије, друштвену и културну укорененост националне економије и транснационалних компанија (ТНК) и могућности политичког управљања економским процесима на међународном, регионалном и националном нивоу.

## ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ У ПРОУЧАВАЊУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Теоријски приступи и одређења глобализације су бројни. Гиденс истиче да је дебата о глобализацији „сада вероватно најзначајнија дебата, јер она има снажан утицај, како на свет политичке теорије, тако и на свет друштвених наука“ (Гиденс, 2003, стр. 145). Ова дебата је подстакла пропитивање постојећих друштвених теорија и метода истраживања и њихове применљивости на истраживање савременог света. С друге стране, како истиче Рицер, схватање о томе да је глобализација процес који утиче на све појаве у друштву довело је до тога да постаје готово немогуће овладати „глобалним“, не само зато јер су наши интелектуални алати неадекватни, међусобно супротстављени и можда застарели, већ и због тога јер покушавамо да се бавимо са толико много ствари, а све што желимо да анализирамо се мења, настаје и нестаје (Ritzer, 2007, стр. 4). Антиномије које се јављају у дебати о глобализацији (између глобалиста и антиглобалиста, глобалиста

и скептика и слично) имају хеуристичку вредност, али врло често упрошћавају комплексност научне и политичке расправе о природи глобализације (McGrew, 2007, стр. 30).

Келнер указује на то да „не постоји нешто као глобализација по себи. Тај термин представља појам који садржи хетерогене процесе који морају бити детаљно објашњени и артикулисани“ (Келнер, 2003, стр. 61). Постоје бројни покушаји класификације различитих гледишта о глобализацији (опширн. Вулетић, 2003). Вероватно најпознатији покушај класификације јесте онај који је дао Хелд, групишући ова гледишта у три групе: скептици, хиберглобалисти и трансформационалисти (Held at al., 1999; Хелд, 2003). Ова гледишта нису хомогена у погледу теоријске и идеолошке позиције, као што ни различите теоријске традиције немају једнозначан однос према глобализацији. Заједничко за ове перспективе јесте што нуде општи скуп тврдњи о глобализацији у погледу концептуализације, узрочне динамике, друштвеноекономских последица, импликације за државну моћ и владу и историјске трансформације (Хелд, 2003, стр. 49).

Склер разликује четири типа истраживања глобализације у савременој социологији, а класификација је заснована на сличним истраживачким проблемима или (ин)директном контакту истраживача: светскосистемски приступ, модел глобалне културе, модел глобалног друштва и модел глобалног капитализма (Склер, 2003, стр. 37).

Глобализација може да се концептуализује као процес или као пројекат (Вулетић, 2006, стр. 89–90). Вредносна усмерења теоретичара снажно утичу на схватања суштине глобализације и њених последица. Скот разликује два приступа глобализацији: дијагностички и политички (2003, стр. 75), а Ритцер истиче да основна разлика постоји између глобалофила и глобалофоба (Ritzer, 2007, стр. 1). Келнер указује на то да термин глобализација „у већини случајева није невин ни неутралан и често служи да замени старије дискурсе као што су ’империјализам’ или ’модернизација’“ (Келнер, 2003, стр. 61). У односу на њих је наизглед неутралан, и тако покрива вредносна одређења модернизације (добро) и империјализма (лоше). Појам глобализације је теоријска конструкција и може се тумачити вредносно позитивно или негативно.

Мектру (McGrew, 2007) полази од два основна проблема у расправама о глобализацији: прво, питање интелектуалне хегемоније појма глобализације у друштвеним наукама (његове дескриптивне, аналитичке и експланаторне снаге), и друго, питање нормативне путање глобализације (да ли је треба на етичким основама бранити, мењати, одупрети јој се или је одбацити). Поред тога, изучавање глобализације се јавља у четири таласа: теоретичари, историчари, институционалисти и деконструктивисти. Пошто се ослањају на различите епистемолошке традиције у хуманистичким наукама, теорије глобализације одређене су како концепцијским разликама, тако и различитим истраживачким приступима. Зато је могуће да се у оквиру сличних истраживачких приступа јављају супротстављена гледишта о глобализацији. На основу наведеног Мектру прави комплексну класификацију приступа у проучавању глобализације: дефанзивни глобализам (глобализација је стварно постојеће стање, које води, или се може усмерити ка стварању „бољег света“), критички глобализам (глобализација постоји, али представља нови облик доминације, којем се треба супротставити), постглобализам (скептичан према идеји

глобализације или њеним позитивним последицама, истиче значај „методолошког територијализма“ за друштвене науке и улогу државе у побољшању живота људи) и глокализам (одбацује привилегован положај глобализације у друштвеним наукама, наглашавајући међусобну повезаност процеса глобализације и глокализације, а у нормативном смислу се везују за заједницу, аутономију, одрживост и разлику). Мекгру сматра да оваква класификација омогућава систематску анализу и компаративно истраживање проблема глобализације и избегавање упрошћених антиномија (McGrew, 2007, стр. 32–34).

Предмет овог рада јесте скептичко гледиште о глобализацији, формулисано у радовима Хирста и Томпсона. Иако се наводи у скоро свим прегледима теорија глобализације, најчешће се представља укратко и схематизовано, уз оцену да неке њихове тврдње имају одређену емпиријску и теоријску заснованост, али да њихов приступ у целини треба одбацити. Притом се многе њихове тврдње често не разматрају детаљно, нити се наводи образложена контрааргументација. Значај њиховог рада огледа се пре свега у питању које се њиме поставља – да ли присуствујемо историјској промени епохалних размера, или је реч о једној специфичној конјунктури историјских услова која не нарушава континуитет интернационализације економије карактеристичне за развој капитализма у последња два века. У том смислу основни предмет супротстављених гледишта глобалиста и скептика није, према схватању Вајсове, само постојање промена већ природа и значај промена као и њихове покретачке снаге (Weiss, 1999, стр. 59), односно у којој мери се различите појаве и процеси, па отуда и различите манифестације, повећавају (Furlong, Marsh 2010, стр. 206). Зато се јављају супротстављена гледишта о томе да ли је реч о (квалитативно) новој појави, или је реч о континуитету интернационализације економије. Склер истиче да је кључни проблем за разумевање теорија о глобализацији мешање појмова глобализације и интернационализације, који се често употребљавају као синоними. Он сматра да је међу-народно (са цртицом) „засновано на постојећем па макар и измењеном систему националних држава, док глобално означава појаву процеса и система друштвених односа који нису засновани на систему националних држава“ (Склер, 2003, стр. 32).<sup>2</sup> Ово разликовање има значајне теоријске и методолошке последице у истраживању савремених промена, али и практичне последице у погледу могућности усмеравања економских процеса. Скептици сматрају да савремени економски процеси који се одвијају на планетарном нивоу представљају интернационализацију а не глобализацију, континуитет наизменичног смењивања мањег и већег нивоа интегрисаности економије на светском нивоу.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Дикен (Dicken, 2000) истиче да оба процеса, интернационализација и глобализација, површна и дубока интеграција, постоје истовремено и мењају светску економију.

<sup>3</sup> У складу с тим, уместо термина глобализација, ови аутори користе изразе међународна економија и интернационализација економије.

## ДРУШТВЕНЕ ФУНКЦИЈЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ КАО МИТА

Хирст и Томпсон сматрају да је глобализација мит који погрешно представља савремену економију и тако онемогућава политичке одговоре на економске изазове нашег доба. Попут некадашњих митова који су били прикривање и компензација за људску беспомоћност пред силама природе, мит о глобализацији преувеличава степен наше беспомоћности пред савременим економским силама (Hirst, Thompson & Bromley, 2010, стр. 18). Уколико се прихвати идеја о глобализацији као неизбежној, заснованој на логици тржишта и капитала, онда нема места за националне привредне стратегије, нити за управљање међународном економијом. „Међународни економски систем постаје аутономан и друштвено искорењен кад тржишта и производња постају заиста глобални“ (Хирст, Томпсон, 2003, стр. 124).<sup>4</sup> Насупрот томе, истиче се да је потребно и могуће остварити широко јавно управљање економијом на националном и међународном нивоу и да само тако економски раст и слободна трговина могу бити комбиновани са поштеним односима унутар и између друштава (Hirst, 1997, стр. 409).

Хирст наглашава социјалне последице мита о глобализацији у развијеним и земљама у развоју. Капитализам се развијао ослањајући се на задовољавање потреба средње класе, чија је растућа потрошња стварала домаће тржиште за капиталистичку производњу, и за његов опстанак је неопходно одржавање високог нивоа потрошње роба и услуга. Реторика глобализације као оправдање за смањење зарада, већу конкуренцију на тржишту рада и слично, поткопава социјалне основе капитализма. У земљама у развоју елите прихватају уговоре о слободној трговини, али они на дну лествице расподеле националног дохотка имају мало користи од глобализације, јер им се услови живота погоршавају. Зато је неопходно управљање међународном трговином, а међународна економија је у довољној мери концентрисана у великим државама да би управљање њоме било могуће уколико постоје политичка воља и одређени међународни консензус (Hirst, 1997, стр. 425).

Са другачијих теоријских позиција, Хеј и Марш истичу да на политику влада утиче дискурзивна конструкција о глобализацији, а не реални глобализацијски процеси. Можда се одвијају „стварни“ процеси које теоретичари означавају као глобализација, али њихове последице су посредоване дискурзивном конструкцијом ових процеса, која утиче на доносиоце економских одлука (нпр. на владу да спроводи неолибералну политику тржишта рада) (према: Furlong & Marsh, 2010, стр. 208–209). Слично томе, Мекгру указује на то да начин на који је глобализација социјално конструисана у медијима и академском дискурсу, одређује оквир, а можда и ограничења за теоретичаре и друштвене актере (McGrew, 2007, стр. 30). На глобализацију се позивају и

---

<sup>4</sup> На ово упозорава Кастелс када, говорећи о међународном финансијском тржишту, истиче да је економија створила Аутоматон. „Ноћна мора човечанства, идеја по којој машине преузимају контролу над светом, на ивици је да постане стварност – мада не у облику робота који нас остављају без посла или владиних компјутера који надгледају наш живот, већ као електронски систем финансијских трансакција“ (Кастелс, 2003, стр. 78).



државне власти у оправдавању својих одлука и актери отпора за оправдавање свог деловања против таквих одлука.

### КРИТИКА „ЈАКЕ“ ТЕЗЕ О ГЛОБАЛИЗАЦИЈИ

Предмет критике скептика јесте „јака“ теза о глобализацији, коју некритички прихватају главне струје академске јавности и власти. Њихов циљ јесте да покажу да конвенционално схваћене карактеристике садашње етапе развоја светске економије не могу да се узму „здро за готово“. У прилог свом схватању развијају врло широку аргументацију – историјску, економску, политичку (Hirst & al., 2010).

Кад је реч о аргументацији заснованој на анализи историјског развоја, ови теоретичари разликују три периода у развоју међународне економије: од 1870. до Првог светског рата, од краја Другог светског рата до нафтне кризе 1973. године, и од 80-их до данас. Међународна економија није нова појава, већ се развија више од једног века. Користећи неке индикаторе – као што су монетарна интегрисаност на основу златног стандарда или обим међународне трговине као удео у националном производу – показују да је у периоду до Првог светског рата међународна економија била интегрисанија него данас.<sup>5</sup>

Историјску аргументацију у прилог пропитивању обима и последица промена које се означавају као глобализација наводе и други аутори, па тако Вајсова указује, на пример, да између суверенитета и функција држава у послератном бретонвудском систему и данас постоје сличности, а не само разлике. Она такође указује на то да узроци савремених процеса у друштву често произлазе из унутрашњих разлога, а не из изложености међународном притиску (на пример, на смањивање функција државе благостања утичу ниске стопе економског раста) (Weiss, 1999).

Друга група аргумената односи се на тумачење одређених показатеља савремене економије на светском нивоу, као што су монетарна интегрисаност, обим међународне трговине као удео у националном производу, улога транснационалних компанија (ТНК) и ниво страних директних инвестиција.<sup>6</sup>

Транснационалне компаније се сматрају главним институционалним носиоцем глобализације. Међутим, Хирст и Томпсон сматрају да је врло мало компанија које су заиста ТНК – нису везане ни за једну државу, а своје деловање смештају и премештају у различите државе у зависности од услова на локалним тржиштима. Већина компанија су мултинационалне компаније

<sup>5</sup> „Ако теоретичари глобализације хоће да кажу да имамо економију у којој је сваки део света повезан учествовањем на тржиштима повезаним информацијама у стварном времену, то је започето не 70-их већ 1870-их година“ (Хирст, Томпсон, 2003, стр. 123).

<sup>6</sup> Представници скептичког гледишта деле са теоретичарима других оријентација сагласност о глобалном карактеру финансијских тржишта због њихове планетарне распрострањености, убрзавања финансијских трансакција и огромног увећања количине новца у промету.

(МНК) – њихове главне активности (менаџмент, планирање, истраживања и развој, најзначајнији делови производње и продаје) смештени су у једној земљи, а део производње и продаје у другим деловима света. Зато их је боље окарактерисати као националне компаније које послују на међународном нивоу. Смештајући најзначајнији део активности у једну земљу, њихово пословање је подвргнуто националном систему регулације и црпи користи од економске политике те државе (истраживања и развој, правна заштита, регионална економија), а с друге стране, преко подуговарања и подружница, остварују профит од производње и трговине у другим деловима света. Из свега овога произлази, према схватању скептика, да улога ТНК/МНК није ништа ново, јер су у читавом послератном развоју велике компаније пословале на међународном нивоу.

Аргументација Хирста и Томпсона о ТНК критикована је и довођена у питање подацима о уделу ТНК у међународној трговини и инвестицијама – велики број компанија има седишта у три или више држава, оне доминирају светском трговином, велики део трговине одвија се унутар самих ТНК (између њихових подружница). Међутим, и даље се не може пренебрегнути чињеница да је већина њих чврсто укореењена у одређеној националној економији. Склер (Sklar, 2002, стр. 38) истиче да све већи број компанија које послују изван земље порекла себе виде као глобализоване, као и да оне не изражавају националне интересе земље у којој имају седиште, већ интересе оних који их поседују и контролишу. Чак и у оквиру државоцентричног гледишта, релативно мала инвестиција велике ТНК може да има за последицу релативно велико присуство у малој сиромашној земљи или у сиромашном региону веће и развијеније земље.

Други економски показатељ односи се на улогу страних директних инвестиција (СДИ) у међународној економији. Хирст и Томпсон показују да се највећи део кретања СДИ одвија између развијених земаља, тј. у оквиру Тријаде, да се мали део инвестира у земље у развоју, уз изузетак неколико новоиндустријализованих земаља. Присталице глобализације овакав ток СДИ објашњавају тиме што су оне везане за ТНК и само прате обрасце светске трговине и регионалне предности.

Скептици указују на то да је међународна економија политички пројекат, јер велике силе користе систем међународне трговине за остваривање својих интереса. Развијене земље (Г8, Тријада) успевају да утичу на регулацију међународне економије тако да се она јавља као производ међуделовања економских односа и политике, обликована борбом хегемоних сила (пре свега САД) за остваривање својих интереса, а не као резултат активности капитала ослобођеног везаности за неку националну економију.

Основна теза Хирста и Томпсона јесте да економија постаје међудржавна, а не глобална зато што велики део економских токова остаје ограничен на размену између водећих индустријских земаља. Они не негирају промене које се одвијају у међународној економији, али сматрају да нема квалитативног прекида у њеном развоју. Они развијају модел цикличног смењивања периода веће и мање интегрисаности међународне економије, по чему се разликују од већине аутора који сматрају да XX век и даље карактерише дугорочна усмерена тенденција све

веће глобализације светске економије. Садашња етапа развоја светске привреде није ни по чему изузетна, оно чему присуствујемо на почетку XXI века је врло развијена, отворена и интегрисана међународна економија (Hirst & al., 2010, стр. 40).

Хирст, Томпсон и Бромли сматрају да усмереност на глобално тржиште није показатељ глобализације, већ отвореног светског тржишта. Према њиховом схватању, међународна економија је таква економија у којој су главне, национално засноване индустрије и главни центри финансијске трговине и услуга снажно оријентисани споља, наглашавајући међународне трговачке перформансе. Супротност од глобализоване економије зато није национална, унутар себе оријентисана привреда, већ отворено светско тржиште засновано на нацијама које тргују и које је регулисано у већем или мањем степену јавном политиком држава и међународних актера. Такву економију, која постоји у одређеном облику од 1870. године, упркос одређеним застојима (од којих је најважнији криза из 1930. године), не треба мешати са глобалном економијом (Hirst & al., 2010, стр. 21).

Насупрот Хирсту и Томпсону, бројни заступници идеје о постојању економске глобализације указују на комплексни процес промена производње, размене, расподеле и потрошње у савременом свету. Притом се наводе квантитативне и квалитативне разлике у односу на раније историјске периоде. Све већи број економских активности оријентисан је на глобално тржиште. Није реч само о обиму међународне трговине већ и о њеном садржају (Tonkiss, 2006, стр. 36). Док се међународна интеграција до 1914. године заснивала првенствено на трговини робом која је била независно произведена у различитим деловима света (плитка, површна интеграција), савремене интеграције се заснивају на глобализацији производње (дубока интеграција, која се остварује кроз транснационалне ланце производње и услуга и трговину) (Dickens, 2000, стр. 251). „Реструктурирација производње кроз географски простор, нова међународна подела рада, глобализација услуга, брзо кретање новца: овај комплекс фактора производи потпуно нову карту међународне економије“ (Tonkiss, 2006, 37). Економска глобализација означава дубљу и структуралну промену – логику новог производног поретка, стратегије предузећа и облике конкуренције који се од почетка дефинишу на светском нивоу (Dockès, 2007, стр. 115).

Трећа група аргумената односи се на улогу политичких структура у економским процесима. У наставку рада детаљније ће бити приказана аргументација скептика о односу политике и економије и улози државе у међународним економским процесима.

## УСМЕРАВАЊЕ (МЕЂУНАРОДНИХ) ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА

Управљање економским процесима подразумева праксе регулације и координације економских активности које обухватају деловање низа актера – јавних, приватних и цивилних. У структури управљања на међународном нивоу главни актери су државе, чије се деловање преплиће с деловањем других актера, од међународних организација до приватних компанија. С обзиром на преовлађујуће тенденције у светској економији, важно је истаћи да дерегулација и

либерализација такође представљају извешан облик управљања економијом, јер се кроз делатност различитих актера усмеравају економске активности у одређеном правцу. У основи идеје о управљању економском глобализацијом јесте претпоставка да тржишта не делују потпуно аутономно, већ су условљена локалним, националним и међународним организацијама, правним оквиром и социјалним мрежама. Тржишта су обликована комплексном архитектуром политичких, организационих и уговорних облика (Tonkiss, 2006, стр. 55).

Постоје различита схватања о улози државе у глобалној економији. Најраспрострањеније је гледиште које полази од тога да се глобализација испољава у области политике слабљењем улоге и значаја државе, а јачањем различитих облика наднационалних (глобалних) политичких структура и актера. Истиче се да је нарушена аутономија државе (тј. њен капацитет да делује независно у доношењу и спровођењу спољне и унутрашње политике) и њен суверенитет (тј. легитимитет њене власти на одређеној територији и над одређеним становништвом) (Held et al. 1999, стр. 52). На њено деловање све већи утицај има међународно окружење, а низ функција се преноси на наднационалне и локалне структуре. Истиче се да мобилни капитал измиче контроли државе, да држава има смањене могућности да управља економским токовима и да реализује социјалне програме (опширн. Вулетић 2006, стр. 59).

Присталице скептичког гледишта (Hirst & al., 2010, стр. 191) истичу три начина на који „наслеђени“ институционални оквир међународне економске власти делује кроз националне државе: 1. деловање држава у међународним, мултилатералним регулаторним специјализованим агенцијама као што су СТО, ММФ, Светска банка, као и различита тела под окриљем Уједињених нација (нпр. МОР); 2. управљање великим економским областима преко регионалних трговинских и инвестиционих блокова (нпр. ЕУ или НАФТА); због њиховог утицаја многе земље средње величине не могу да делују независно, а неки од њих (нпр. ЕУ) имају довољно заједничких основа да могу да развијају облике управљања изнад националних држава, па ове у одређеним областима њима делегирају део националног суверенитета; 3. управљање кроз споразуме између главних политичких ентитета који представљају доминанте уделе светске трговине, инвестиција и монетарне снаге (нпр. САД, Јапан и еврозона). Ови елементи управљања међународном економијом се донекле преклапају и сви имају као основну политичку јединицу националне државе. Поред тога, они указују и на још два нивоа управљања економијом (Hirst et al., 2010, стр. 238); 4. политика на нивоу држава (или на нивоу наднационалне регионалне политике, као у случају ЕУ), која балансира сарадњу и конкуренцију између предузећа и главних друштвених интереса; 5. регионалне (унутардржавне) политике, које пружају колективне услуге индустријским дистриктами.

Кад је реч о мултилатералним институцијама, циљ међународних економских правила није само или првенствено да регулише деловање међу државама, већ да олакша и регулише „приватне“ интеракције тржишних актера и процеса преко националних граница. Међутим, иако је несумњиво да међународно економско право представља легалну регулацију либералног међународног економског поретка, његови основни субјекти и објекти су државе.

У основи потпуна национална аутономија и међународна економија не могу да постоје истовремено, већ државе задржавају део свог сувереног права да доносе одлуке заједно с другим државама, тежећи реципрочним акцијама на основу националних споразума, узајамног признавања, заједничких стандарда, надгледане децентрализације и међувладине координације (Hirst et al., 2010, стр. 193). Кад је реч о наднационалном регионалном управљању, механизми могу бити међувладини или могу да укључују удруживање и/или делегирање суверенитета.

### УЛОГА ДРЖАВЕ У УСМЕРАВАЊУ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА

Разматрајући улогу државе у историјској перспективи, представници скептичког гледишта истичу да је ексклузивност националне државе у управљању у широким областима економског и друштвеног живота историјски специфична и да су се положај државе и значење територијалних граница мењали за одређене актере и у одређене сврхе.

Хирст и Томпсон сматрају да аргументи у прилог опадању улоге државе имају одређену тежину, да се национална држава значајно променила од Кејнсовог доба. Државе су мање аутономне, имају мању ексклузивну контролу над економским и друштвеним процесима у оквиру своје територије и мање су способне да одрже националну особеност и културну хомогеност. Међутим, према њиховој оцени, присталице теорије о слабљењу улоге државе пренебрегавају континуитет који се одржава и неке аспекте развоја.

Капацитет државе да контролише становништво и унутрашње друштвене процесе променио се с радикалном променом улоге државе у различитим областима: смањене су могућности државе да мобилише своје становништво за рат, а културну хегемонију засновану на националној култури постаје немогуће одржати у условима глобалних масовних медија и космополитске културе. С друге стране, држава задржава контролу над својим границама и кретањем људи преко њих, чиме задржава моћ над својим становништвом, а рад који је укоренен у националној држави и који нема могућности мобилности мора да тражи локалне стратегије и локалне погодности.

Политика према схватању ових аутора постаје полицентрична на тај начин што држава постаје само један ниво комплексног система актера власти који се истовремено преклапају и конкуришу међусобно. Међутим, то није свет „глобализације“ и улога државе не може да се пореди с улогом коју су у прошлости имале провинције у оквиру државе, већ је функција која може да се остварује преко широког распона јавних и приватних, државних и недржавних, националних, транснационалних и међународних институција и пракси (Hirst et al., 2010, стр. 234). Посебна улога државе јесте у томе да повезује ове различите нивое власти у један интегрисани систем – политика и пракса државе у дистрибуцији моћи нагоре, ка међународном нивоу, и надолу, ка поднационалним актерима, одржавају обједињен систем управљања као кохерентну архитектуру институција.

Сва евиденција коју су приказали (карактеристике светских финансијских тржишта, образац светске трговине и СДИ, број и улога МНК, перспективе раста за земље у развоју и кључни аспекти међународног економског управљања) потврђује, према схватању скептика, да не постоји снажна тенденција ка глобализованој економији и да главне развијене земље и региони и нове економске силе Југа настављају да играју кључну политичку улогу. Главни разлог зашто развијене земље и региони настављају да остварују међународно управљање јесте што међународна економија захтева стабилност и сигурност (нпр. финансијска стабилност или својинска права), а то економија не може сама да омогући.

Улога државе је двострука: усмеравање економије и остваривање владавине права. Кад је реч о усмеравању економије, они истичу, прво, да компаније не могу да буду екстериторијалне, јер националне економије доприносе економској ефикасности, и то не само у смислу јефтине инфраструктуре. Компаније су укоренење у специфичну локалну културу, у мреже односа у националној држави и заједници као социјалној организацији (мреже односа с централном и локалном управом, трговинским удружењима, удружењима рада, финансијским институцијама, образовним институцијама). Док национална култура обезбеђује средства идентификације запослених и пословну културу, укорененост у заједницу обезбеђује информације, средства сарадње и координацију предузећа неопходну да би осигурала остварење заједничких циљева и сигурније и стабилније пословно окружење. Друго, држава омогућава заштиту и боље пословање предузећа и на међународном нивоу (нпр. заштита интелектуалне својине коју заступа САД за своје компаније у свету), а у оквиру држава регионалне институције управљања допуњају предности које се пружају компанијама и тржиштима.

Већина компанија, великих и малих, које су активне на међународном тржишту, имају снажан интерес за настављање јавног управљања светском привредом, национални и међународни. На међународном нивоу, оне траже мере сигурности и стабилности на финансијским тржиштима, сигурни оквир за слободну трговину и заштиту комерцијалних права. На националном нивоу, оне теже профиту од посебних предности које омогућавају културни и институционални оквири успешних индустријских држава. Ако компаније имају такве интересе, мало је вероватно да ће настати глобална економија нерегулисаних тржишта без управљања (Hirst et al., 2010, стр. 238).

„Нови“ суверенитет државе произлази зато из њене улоге као извора легитимитета у трансферу (преносу) моћи или санкционисању нових моћи и „нагоре“ и „надоле“: нагоре – кроз споразуме између држава за успостављање и поштовање међународног управљања; надоле – кроз државно уставно уређивање односа моћи на својој територији између централних, регионалних и локалних власти. Државе су такође круцијални актери репрезентације, иако индиректне, и једино се преко њих може посредно остварити утицај јавности на међународну политику.

Осим управљања економијом, друга област у којој држава задржава снажну улогу јесте владавина права. Ова улога државе постаје све значајнија у индивидуалистичком и плуралистичком



друштву у којем опада значај обавезујућих колективитета и снага неформалних санкција. Владавина закона као функција државе остаје неопходна и кад је реч о међународном економском, еколошком и друштвеном управљању, јер међународно право може да постоји једино уколико постоје државе које стварају право и спроводе га.

Студије Хирста и Томпсона, као и других аутора, указале су на слабости схватања која пре-  
димензионирају утицај глобализације на демократију и модерну државу и на могућност државе да спроводи економску политику (Held et al., 1999, стр. 13). Они указују на начин на који је друштвени и политички утицај глобализације посредован домаћим институционалним структурама, државним стратегијама и положајем земље у међународном поретку. Хирст и Томпсон нису једини који истичу политичке аспекте глобалних економских процеса. Тако, на пример, Дикен истиче да су сва тржишта социјално конструисана, да је чак и „слободно тржиште“ предмет неке врсте политичке регулације и да упркос глобализацији, држава и даље има важну улогу у функционисању економије. На тај начин, глобална економија је структурисана деловањем економских (предузећа, ТНК) и политичких институција (Dickens, 2000). Слично томе, за Кастелса је у глобалној економији кључно „сложено међусобно дјеловање између повијесно укоријењених политичких институција и све глобализиранијих господарских чимбеника“ (Castells, 2010, стр. 135). На другој страни су бројне критике скептичног схватања политике и улоге државе у међународној економији. Шолте сматра да се скептичком схватању може замерити то да игнорише, маргинализује и пренебрегава друге облике организовања, управљања и идентитета који постоје и који су важни за нпр. регионалисте или космополите (Sholte, 2005, стр. 56).

### ДОПРИНОС СКЕПТИКА ДЕБАТИ О ГЛОБАЛИЗАЦИЈИ

Најзначајнији допринос дебати о глобализацији скептици дају указивањем на недостатке и недовољну изграђеност теорија о глобализацији. Њихови аргументи и њима изазвани контра-аргументи теоретичара других оријентација доприносе идентификовању проблема у дефинисању и теоријском објашњењу савремених економских и друштвених процеса. У наставку ће укратко бити приказана та дебата.

Три су слабости у теоријско-методолошком смислу у савременим анализама глобализације на које указују скептици (Hirst et al., 2010, стр. 3): 1. не постоји прихваћени модел нове глобалне економије и како се она разликује од ранијих стања међународне економије; 2. нема јасног модела насупрот коме треба да се мере трендови, јер постоји тенденција да се немарно цитирају примери интернационализације сектора и процеса као доказ за раст економије којом доминирају аутономне глобалне силе тржишта; 3. недостаје историјска дубина и постоји тенденција да се савремене промене приказују као јединствене, без преседана у историји, и да се претпоставља њихово трајање далеко у будућност. „Јака“ теза о глобализацији заснива се на идеји да долази не само до конјунктурних промена већ и до настанка квалитативно другачије врсте светског поретка, а многим анализама глобализације недостаје спецификовање те разлике, нове логике



економских активности, или прецизно указивање која је то евиденција која одлучујуће указује на структуралне промене ка глобалној економији (Hirst et al., 2010, стр. 18).<sup>7</sup>

Критике које се упућују скептицима у погледу концептуализације глобализације (Held et al., 1999, стр. 11) полазе од става да скептици схватају глобализацију као јединствено или завршено стање (потпуно интегрисано глобално тржиште са уједначеним ценама и каматним стопама). У складу с тим, садашње стање процењују према томе у којој мери је остварен овај идеални тип и на основу тога одбацују глобализацију. Хелд и други наводе три критике овог схватања. Прво, не постоји никакав разлог да се претпостави да би глобално тржиште морало да буде „савршено конкурентно“, јер ни национална тржишта не одликује савршена конкуренција. Друга критика се односи на телеолошки карактер скептичког гледишта: садашње стање се посматра као одскочна даска у неком линеарном прогресивном кретању ка будућем коначном стању, иако не постоји разлог (теоријски или емпиријски) за тезу да глобализација има једно утврђено крајње стање. Емпиријска критика односи се на то да се статистичка евиденција о глобалним трендовима узима као доказ који сам по себи потврђује, квалификује или одбацује тезу о глобализацији, а притом се занемарује релевантна квалитативна евиденција. Насупрот том идеалном типу глобализације који критикују скептици, Хелд и други истичу да не постоји разлог да се глобализација посматра као јединствени усмерени процес.

У последњем (трећем) издању књиге *Глобализација у питању* (Hirst et al., 2010, стр. 13–14), Хирст и сарадници одбацују критику да полазе од схватања глобализације као стања и осврћу се на предлог својих критичара да би глобализацију требало посматрати као отворен процес са различитим могућим исходима.<sup>8</sup> И ако је реч о процесу, истичу они, морају се претпоставити главни трендови и могући правци развоја. Не ради се о претпостављању коначног стања, већ о постављању питања на какав друштвени поредак указују трендови, који је правац ових трендова. У том смислу њихово гледиште је различито од концепције да је глобализација потпуно отворен, флуидан процес сталног обликовања, одвијања и испољавања. Друго питање које према њиховом схватању свака анализа мора да постави јесте – где смо сада ми у том процесу. Одговор на то питање подразумева бар привремену концепцију о томе у којем правцу се креће систем. Могу се разликовати три типа међународних економских система: протосветски, међународни и глобални. Анализа треба да покаже како се одвија трансформација од једне фазе до друге, ко су актери те трансформације, кроз које временске периоде пролази и слично. То не подразумева идеју глобализације као завршеног стања, већ питање – где се налазимо у овако описаном процесу трансформације. Њихов одговор на ова питања јесте претпоставка да се тренутна светска привреда налази у прелазној области између међународне и глобалне економије, а емпиријска евиденција указује да је ближа међународној економији (иако снажно пре-

<sup>7</sup> Они се критички односе и према тзв. средишњем гледишту о глобализацији. Они који себе постављају удобно у „разумну средину“ из које посматрају екстремне полове (глобалисте и оне који негирају глобализацију) чине рђаву услугу и теоретичарима и теми (Hirst et al., 2010, стр. 10).

<sup>8</sup> Они истичу да, упркос залагању за схватање глобализације као отвореног процеса, Хелд и други у својој анализи мапирају много ограниченији могући скуп исхода (четири).

кривена наднационалном регионализацијом), односно оном правцу који се у дебати о глобализацији назива „традиционалистичким“ и „скептичким“ (Hirst et al., 2010, стр. 15). Због тога је према њиховом схватању основни проблем у истраживању глобализације да се открију доминантни трендови – да ли је реч о јачању глобализације или продужавању образаца међународне економије. То би омогућило да идентификујемо различите логике економских активности и јавне политике које се могу повезати с њима. Аналитичари глобализације, према мишљењу ових аутора, пропустили су углавном да спецификују ову разлику или да спецификују која је евиденција одлучујућа за указивање на структуралне промене ка глобалној економији.

Својом анализом скептици скрећу пажњу на емпиријску евиденцију, која остаје у другом плану код присталица „јаке“ тезе о глобализацији, чиме се ствара упрошћена слика о савременим економским процесима. Дебата у погледу показатеља економске глобализације скренула је пажњу на то да, иако постоји сагласност у погледу тога које појаве и који индикатори треба да се анализирају, постоје разлике у погледу тога који се закључци изводе чак и из исте емпиријске евиденције. Исте појаве се интерпретирају различито у зависности од теоријског оквира: на пример, да ли је наднационална регионализација друга страна процеса глобализације, или је тенденција која управо потврђује тезу да не присуствујемо глобализацији.

Дебата о глобализацији подстакла је пропитивање начина употребе самог појма глобализација. Врло учестала употреба овог појма, како у научним круговима, тако и у политици и јавном говору, доводи до опасности од његовог обесмишљавања: обим појма је проширен на велики број појава (све што има међународни карактер), а садржај је сужен, јер је у том мноштву тешко одредити битне суштинске процесе и одлике. Изгледа да термин „глобализација“ има готово неограничено својство раста, тако да се све више аспеката модерног стања подводи под овај појмовни кишобран (Hirst et al., 2010, стр. 4). Оваква употреба онемогућава да се аналитички раздвоје процеси који су њиме обухваћени, па није јасно да ли означава најзначајнију промену, или обухвата све промене које се одвијају.

У овом контексту може се навести Шолтеова критика скептичког гледишта (Scholte, 2005, стр. 54–55). Она се заснива на ставу да су сувишна (редундантна) гледишта која не стварају нова схватања, која већ нису доступна помоћу постојећих појмова. Зато схватања глобализације као интернационализације, либерализације, универзализације и вестернизације не стварају посебну „аналитичку додатну вредност“. Идеја глобализације као интернационализације је, према Шолтеовом схватању, атрактивна, јер захтева минимално интелектуално и политичко прилагођавање: она шаље утешну поруку да ново може бити потпуно схваћено у терминима већ познатог. Поред тога, схватање савремених трендова као понављања ранијих историјских сценарија омогућава да савремени истраживачи друштва могу да се опусте и наставе своја истраживања мање-више на исти начин као раније генерације. У својој критици Шолте полази од претпоставке да скептици истражују глобализацију као интернационализацију; међутим, они не истражују глобализацију, већ истражују економске процесе који се одвијају у савременој привреди, а које неки други аутори називају глобализацијом. Проблематична је Шолтеова критика да су научно вредна само истраживања новог и да су одсуство нових појмова и указивање на сличности у

различитим периодима историјског развоја знак интелектуалне лењости. Инфлација нових појмова не мора да доприноси објашњењу друштвених процеса, а одлука о томе да ли ће се истицати континуитет или дисконтинуитет друштвеног развоја зависи од теоријске елаборације засноване на емпиријској евиденцији. То не значи да је затвореност према новом и употреба појмова који не изражавају суштинска својства друштвене стварности оправдана, већ да је научно истраживање динамички процес који укључује и сталну проверу нашег теоријско-методолошког апарата.

Скептичко гледиште није само део историје дебате о глобализацији. Аргументи скептика оживљавају у контексту савремених процеса који се одвијају у различитим деловима света (економске кризе, протекционизам, друштвене неједнакости, јачање граница, национализам, религиозни фундаментализам, геополитика, миграције). Не морамо се сложити с Розенберговом тврдњом да се „доба глобализације неочекивано завршило“ (Rosenberg, 2005, стр. 2), али су његови захтеви за преиспитивањем последица које су глобализацијске теорије оставиле у друштвеним наукама, као и за поновну анализу друштвених промена из последње деценије прошлог века, подстакли нови круг дебата о глобализацији. Постглобалистичке теорије полазе од тога да глобализација није испунила очекивања у три смисла: као опис друштвене стварности (друштвена онтологија), као објашњење друштвене промене (као експлананс) и као идеологија друштвеног прогреса (политички пројекат) (McGrew, 2007, стр. 37).

Хирст и други истичу да „јака“ теза о глобализацији има ту предност да јасно и оштро износи тврдњу о томе да такав процес постоји у стварности. Чак и ако није у праву, она и даље има одређену вредност, јер нас подстиче да размишљамо о томе шта се дешава и зашто се дешава. У том смислу, изазивање „јаке“ верзије глобализације није само негативно већ нам помаже и да развијемо сопствене идеје (Hirst et al., 2010, стр. 17). Исто се може применити и на скептичко гледиште о глобализацији.

## ЛИТЕРАТУРА

- Вулетић, В. (прир.) (2003). *Глобализација – мит или стварност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вулетић, В. (2006). *Глобализација. Актуелне дебате*. Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“.
- Гиденс, Е. (2003). Свет који нам измиче: прво предавање, у В. Вулетић (прир.). *Глобализација: мит или стварност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Dicken, P. (2000). A New Geo-economy, у D. Held & A. McGrew (eds). *The Global Transformation Reader*. Cambridge: Polity Press.
- Dockès, P. (2007). Metakapitalizam i transformacija proizvodnog poretka, у C. Vercellone (ур.). *Kognitivni kapitalizam. Znanje i financije u postfordističkom razdoblju*. Zagreb: Nakladno-istraživački zavod Politička kultura.

- Кастелс, М. (2003). Информациона технологија и глобални капитализам, у В. Хатон и Е. Гиденс (прир.). *На ивици. Живети са глобалним капитализмом*. Београд: Плато.
- Келнер, Д. (2003). Глобализација и постмодерни заокрет, у В. Вулетић (прир.). *Глобализација: мит или стварност* (стр. 61–70). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- McGrew, A. (2007). Globalization in Hard Times: Contention in the Academy and Beyond, у G. Ritzer (ed.), *Blackwell Companion to Globalization* (30–53). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Ritzer, G. (2007). Introduction, у G. Ritzer (ed.), *Blackwell Companion to Globalization* (стр. 1–13). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Rosenberg, J. (2005). Globalization Theory: A Post Mortem. *International Politics*, 42: 2–74.
- Склер, Ј. (2003). Ривалска схватања глобализације, у В. Вулетић (прир.). *Глобализација: мит или стварност* (стр. 31–47). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Скот, А. (2003). Глобализација: друштвени процес или политичка реторика, у В. Вулетић (прир.). *Глобализација: мит или стварност* (стр. 73–91). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Scholte J. A. (2005). *Globalization. A Critical Introduction*. 2nd edition. New York: Palgrave Macmillan.
- Sklair L. (2002). *Globalization: Capitalism and its Alternatives*. New York: Oxford University Press.
- Tonkiss, F. (2006). Contemporary Economic Sociology. Globalization, production, inequality. London: Routledge.
- Furlong, P. & Marsh, D. (2010). A Skin Not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science, у D. Marsh & G. Stoker (eds), *Theory and Methods in Political Science*. 3rd edition (стр. 184–211). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Held. D. et al. (1999). Global Transformations. Politics, Economy and Culture. Cambridge: Polity.
- Хелд, Д. (2003). Дебате о глобализацији, у В. Вулетић (прир.). *Глобализација: мит или стварност* (стр. 48–60). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Hirst, P. (1997). The global economy – myths and realities. *International Affairs*, 73, 3 (1997): 409–424.  
[www.fpvmbv.umb.sk/fpvmbv\\_www/phprs/storage/File/ksp/GLUN/cap\\_Hirst.pdf](http://www.fpvmbv.umb.sk/fpvmbv_www/phprs/storage/File/ksp/GLUN/cap_Hirst.pdf).
- Хирст, П., Томпсон, Г. (2003). Глобализација – неминован мит?, у В. Вулетић (прир.). *Глобализација: мит или стварност* (стр. 112–128). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Hirst, P., Thompson G. & Bromley, S. (2010). *Globalization in Question*. Third Edition. Cambridge, UK: Polity Press.
- Castells, M. (2000). Informacijsko društvo. Ekonomija, društvo i kultura. Svezak I. Usporičeno društvo. Zagreb: Golden marketing.
- Weiss, L. (1999). Globalization and National Governance: Antinomy or Interdependence? *Review of International Studies*, 25: 59–88.

GORDANA V. STOJIĆ

## INTERNATIONALIZATION OF ECONOMY AND THE POSSIBILITIES OF THE REGULATION OF ECONOMIC PROCESSES

### SUMMARY

Analysis of different approaches to the economic globalization makes it possible to acquire a more comprehensive insight into various aspects of the complex processes taking place in the global economy and the possibilities of political influence upon economic processes. The economic crisis from 2008 and the policy responses to the crisis have encouraged a review of some recently unquestionable claims about economic globalization.

The subject of the paper is the conception of the internationalization of the economy in the works of Hirst and Thompson which is mainly referred to as the sceptical view of globalization. The main thesis of this paper is that, regardless of whether we accept or reject the sceptical point of view, we can ask the question to what extent the arguments that these authors cite enable a better understanding of the contemporary world economic (and not only economic) flows by drawing attention to some aspects of modern changes which are neglected in the mainstream globalization analysis. The paper analyzes the arguments of Hirst and Thompson (as well as criticism of their understanding) relating to conceptualization of internationalization as opposed to the globalization of the economy, social and cultural embeddedness of national economies and TNCs, as well as possibilities of the political influence on economic processes at international, regional and national level.

**KEYWORDS:** internationalization of economy, regulation of economic processes, “strong version of globalization thesis”.

САЊА Н. СТОЈКОВИЋ-ЗЛАТАНОВИЋ<sup>1</sup>

РАНКО П. СОВИЉ

Институт друштвених наука Београд – Центар за правна  
истраживања

## ЗАШТИТА ПРАВА РАДНИКА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ – ЗНАЧАЈ МЕЂУНАРОДНИХ ОКВИРНИХ КОЛЕКТИВНИХ СПОРАЗУМА

---

**САЖЕТАК:** Мултинационалне компаније представљају кључне актере глобализације, где оне у жељи да повећају конкурентност својих производа и осигурају позицију на светском тржишту у условима глобализације индиректно одређују положај радника, односно утичу на њихове услове рада и живота. У условима промовисања социјалне одговорности мултинационалних компанија, у раду се анализирају улога и значај закључивања међународних оквирних колективних споразума у контексту осигурања и заштите основних права радника. Да ли мултинационалне компаније могу и да ли деградирају радне стандарде у земљи домаћину, као и зашто измештају део своје производње у друге државе питања су од значаја за утврђивање положаја радника, и у вези с тим, утврђивања радноправних инструмената којима се могу ублажити (негативне) последице глобализације и мултинационалних компанија као њеног саставног дела. Одговором на постављена истраживачка питања, циљ рада је да се укаже на нове инструменте глобалне политике синдиката да у условима „кризе“ синдикалног организовања и деловања, нарочито земаља у развоју, осигурају заштиту права радника.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, мултинационалне компаније, међународни оквирни колективни споразуми, заштита права радника.

---

### УВОД

Одређивање појма глобализације и разматрање њеног утицаја на друштво у целини предмет су многобројних расправа вођених како на националним, тако и на међународном нивоу, нарочито у годинама на крају прошлога и почетком XXI века. Када се говори о феномену глобализације, обично се мисли на економску, односно привредну глобализацију, која је започета средином седамдесетих, односно осамдесетих година XX века, а настављена је у облику саобраћајне и данас комуникационо-информатичке глобализације (Hatićović, 2002, стр. 30–31). Међутим, треба

---

<sup>1</sup> sanjazlatanovic1@gmail.com

имати у виду то да у контексту дефиниције коју је дао Ентони Гиденс, где глобализација, најопштије узето, представља глобални процес „деловања и заједнички живот кроз и преко удаљености“ њени први облици сагледавају се с демографског аспекта, а у оквирима концепта миграција (Hatibović, 2002, стр. 30). Ово доводи до тога да, данас, глобализација представља основу за слободно кретање капитала, људи, робе, информација и знања (Lončar, 2002, стр. 92), те се тако разматра и са аспекта остваривања основних људских права и слобода. Начело слободног кретања комунитарног права, односно права Европске уније, подразумева и слободно кретање радника, где је тежња остваривања радних и социјалних права под једнаким условима унутар Уније остварена доношењем правила и директива као основним изворима права Европске уније. С друге стране, на ширем, међународном нивоу, заштита фундаменталних права остварује се конвенцијама и препорукама Међународне организације рада. С тим у вези, проблем настаје када мултинационалне компаније које представљају кључне актере глобализације желе да изместе део пословања у државу чији национални закони нису у сагласности са међународним стандардима рада, што представља значајну претњу по основна права радника. Циљ рада јесте утврђивање значаја међународних оквирних колективних споразума који представљају нови, флексибилан инструмент савременог радног права у остваривању и заштити права радника у свим државама у којима мултинационалне компаније обављају пословање. Разматра се улога социјалног дијалога у настајању да се мултинационалне компаније уговорним путем обавезу да ће поштовати фундаменталне принципе и права на раду, да ће предузети потребне мере за елиминисање дискриминације у запошљавању и на раду, те мере забране свих облика дечјег и принудног рада у контексту корпоративне социјалне одговорности са циљем проналажења заједничких интереса. Након дефинисања међународних оквирних колективних споразума, анализирају се њихов предмет и садржина, да би се утврдио значај њихове примене у вези са побољшањем услова рада и живота радника у контексту глобализације.

## ПОЈАМ МЕЂУНАРОДНИХ ОКВИРНИХ КОЛЕКТИВНИХ СПОРАЗУМА

Међународни оквирни колективни споразуми представљају уговоре које закључују мултинационалне компаније са неком од светских федерација синдиката са циљем обезбеђења поштовања основних стандарда рада, нарочито оних утврђених конвенцијама Међународне организације рада (Papadakis, Casale, Tsotroudi, 2008, стр. 68). Ови уговори првенствено се односе на мултинационалне компаније које су их закључиле али, у одређеним случајевима, стварају обавезе и за њихове подуговорнике и добављаче, те се као важно питање за теорију радног права отвара и питање проширења њихове примене и на ове субјекте. Међународни оквирни колективни споразуми обавезују подуговорнике и добављаче мултинационалне компаније уколико је то предвиђено самим споразумом и ако је таква обавеза унета у посебне уговоре о техничко-пословној сарадњи које одређена компанија закључује са својим подуговорницима и добављачима. Ови споразуми резултат су социјалног дијалога вођеног на међународном нивоу, са основним циљем унапређења услова рада и живота радника у мултинационалним компанијама, а као одговор на економску глобализацију, на промене у методама рада



СТОЈКОВИЋ-ЗЛАТАНОВИЋ, СОВИЉ: Заштита права радника у условима глобализације...  
условљене технолошким и информатичким променама, старењем становништва и ширењем  
Европске уније (Лубарда, 2007, стр. 1).

Настанак међународних оквирних колективних споразума део је стратегије синдиката који делују на међународним нивоу да у условима слабљења њиховог утицаја и постепеног смањења чланства, те промена привредних система и успостављања тржишних привреда уз пратећи раст мултинационалних компанија и слабљења утицаја држава на привреду обезбеде адекватне услове рада свим запосленима у мултинационалним компанијама (Telljohann, da Costa, Müller, Rehfeldt, Zimmer, 2009, стр. 507). Одговор синдиката на ове промене, у почетку, био је подстицање доношења корпоративних кодекса понашања од стране мултинационалних компанија. Међутим, њихов недостатак био је унилатералност, због чега се приступило промовисању међународних оквирних колективних споразума. Данас се сматра да постојећи споразуми представљају билатерални покушај да се обезбеди корпоративна друштвена одговорност (Herrnstadt, 2007–2008, стр. 207). Наиме, глобализација и мултинационалне компаније као њен саставни део могу, у одређеним случајевима, да доведу до негативних последица по положај радника. Често се догађа да мултинационалне компаније, без обзира на њихову економску снагу, бирају као локацију за производњу државе где су радни стандарди слабији (Flanagen, 2006, стр. 120). Разлог лежи у томе што, према економским законима, нижи трошкови рада утичу на снижавање цена робе и услуга и на конкурентност на тржишту (Ковачевић, 2007, стр. 229). У таквим условима, светске федерације синдиката улажу значајне напоре да закључивањем међународних оквирних колективних споразума промовишу социјални дијалог на међународном нивоу, те да, на тај начин, дају основу за евентуално вођење међународног колективног преговарања на гранском нивоу, што доводи до побољшања услова рада у филијалама мултинационалних компанија.

## **ПРЕДМЕТ И САДРЖИНА МЕЂУНАРОДНИХ ОКВИРНИХ КОЛЕКТИВНИХ СПОРАЗУМА**

Настанак међународних оквирних колективних споразума у вези је са чињеницом да су синдикати и мултинационалне компаније, оне често нерадо, прихватили да глобализација, између осталог, утиче и на услове рада и живота радника. С обзиром на то да је циљ био побољшање положаја радника у мултинационалним компанијама гарантовањем минималних стандарда рада, као и побољшање социјалног дијалога с компанијама, неизоставни елементи ових уговора јесу међународни радни стандарди садржани у конвенцијама Међународне организације рада. Синдикати су од самог почетка били свесни значаја ових стандарда док су мултинационалне компаније временом морале да их признају и да им се повинују. Мултинационалне компаније су својим утицајем и растућом снагом почеле да привлаче пажњу јавности, те су се све чешће суочавале с негативним публицитетом због непоштовања права радника. С тим у вези, оне су се ангажовале на овом пољу а у оквирима политике корпоративне друштвене одговорности обавезујући се да ће поштовати стандарде које доноси Међународна организација

рада. Тако су на симпозијумима,<sup>2</sup> где су учествовали представници мултинационалних компанија, представници радника, влада, универзитета и невладиних организација из Сједињених Америчких Држава и из Европе, и где се говорило о корпоративним кодексима понашања и међународним радним стандардима, постојала велика неслагања у вези с многим темама, с тим да су се учесници сложили у једном, да основни радни стандарди морају бити полазна тачка и основни минимум (Herrnstadt, 2007–2008, стр. 196).

Данас, када се говори о предмету и садржини међународних оквирних колективних споразума, скоро сви садрже одредбе којима се уговорне стране обавезују да ће поштовати основне стандарде Међународне организације рада. У питању су стандарди који су обједињени у Декларацији о основним принципима и правима на раду из 1998. године Међународне организације рада, а чине је следећих осам конвенција – Конвенција бр. 87 о синдикалним слободама и заштити синдикалних права којом се установљава право послодавцима и радницима да образују организације по свом избору и да им приступају без претходног одобрења и без икаквих изузетака (једини изузетак односи се на припаднике војске и полиције); Конвенција бр. 98 о примени принципа о праву радника на организовање и колективно преговарање а која допуњује Конвенцију бр. 87 и штити раднике од дискриминације коју би применио послодавац због њихове припадности синдикату. Поред тога, Конвенција предвиђа обавезу држава да предузимају мере како би се развиле процедуре добровољних преговора социјалних партнера ради закључивања колективних уговора о раду (Шундерић, 2001, стр. 200); конвенције бр. 29 и 105 о забрани принудног рада, које предвиђају обавезу укидања ових облика принудног, односно обавезног рада (Шундерић, 2001, стр. 165–171); Конвенција бр. 100 о праву мушкараца и жена на једнаку накнаду за рад једнаке вредности, где се обезбеђује примена начела једнаких накнада радника и радница за рад једнаке вредности а државе се обавезују да ће предузети потребне мере за подстицање објективне процене занимања на бази послова које обављају (Шундерић, 2001, стр. 194); Конвенција бр. 111 о забрани дискриминације у области запослења и избора занимања, којом се одређују термини „запошљавање“ и „занимање“, што подразумева приступ стручном оспособљавању, приступ запошљавању и различитим занимањима, као и услове за запослење. Дефинише се и дискриминација као свако разликовање, искључење или давање првенства на основу расе, боје, пола, вере, политичког мишљења, националног или социјалног порекла, што има за циљ уништавање или нарушавање једнаких могућности или поступања у погледу запошљавања или занимања или им штете (Шундерић, 2001, стр. 180); Конвенција бр. 138 о минималним годинама старости за заснивање радног односа, којом се предвиђа минимална старосна граница за заснивање радног односа. Та граница не сме ићи испод 15 година, осим када је у питању држава чије су привредне и образовне могућности недовољно развијене, у ком случају та граница може да буде испод 14 година. Поред тога, минималне године старости за заснивање било које врсте радног односа који по свом карактеру или околностима могу да угрозе здравље, сигурност или морал младих не треба да буду испод 18 година. Државе чланице, после консултовања са заинтересованим организацијама радника и послодаваца, могу да искључе одређене

<sup>2</sup> Први је одржан у Бриселу, фебруара 1998, а други у Вашингтону у децембру исте године.

категорије запослења, односно рада из примене Конвенције. Националним прописима може да се дозволи запослење или рад лицима од 13 до 15 година старости на лакшим пословима који нису штетни по њихово здравље и развој, те не иду на штету образовању („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 14/82); Конвенција бр. 182 о забрани и укидању рада деце, којом се предвиђа забрана и елиминација најгорих облика дечјег рада („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 2/03).

Поред стандарда Међународне организације рада, садржину међународних оквирних колективних споразума чине и одредбе којима се признају синдикати и њихове активности на међународном нивоу од стране мултинационалне компаније, одредбе о организовању годишњих састанака страна које су учествовале у закључивању уговора и одредбе о оснивању комитета, односно одбора за извештаје о имплементацији и надзору над применом. Затим следе одредбе где се мултинационалне компаније обавезују да обавештавају светску федерацију синдиката о реструктурирању компаније, што укључује размену информација и консултовање, те одредбе које се односе на обавезе подговорника и добављача, као и позивање на принципе Уједињених нација, односно на Универзалну декларацију о људским правима. Поред тога, садржину међународних оквирних колективних споразума чине и одредбе о правима запослених на обуку и стручно усавршавање, одредбе о могућностима и правима локалних синдиката, те одредбе о заштити животне средине. Мултинационалне компаније се још обавезују да ће учествовати у локалним активностима и да ће деловати на друштвено одговоран начин, поштовати принципе лојалне конкуренције, успоставити разумно радно време где је, најчешће, у питању радно време предвиђено националним правом државе у којој обављају пословање, као и да ће радити на јачању социјалног дијалога. Већина садрже још и стандарде о заштити здравља и безбедности на раду, као и стандарде о заштити животне средине, што је обично везано за сектор у којима компаније послују, односно реч је о споразумима закљученим у области рударства, хемијске и грађевинске индустрије. Други иду испред гарантовања основних права на раду, те покривају област која је више повезана с политиком запошљавања компаније, политиком и процедурама које се односе на персоналне и индустријске односе (*International Framework Agreements – an employers guide*, 2007, стр. 4).

#### **УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЗАКЉУЧИВАЊА МЕЂУНАРОДНИХ ОКВИРНИХ КОЛЕКТИВНИХ СПОРАЗУМА СА АСПЕКТА ОСТВАРИВАЊА РАДНИХ И СОЦИЈАЛНИХ ПРАВА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ**

Дешава се да мултинационалне компаније често доносе одлуку да пребаце пословање у земље са нижим радним стандардима, где је обично и цена рада ниска, због чега се на међународном и регионалном нивоу приступило усвајању међународних, односно европских стандарда са циљем усклађивања услова рада. С тим у вези, улога држава у остваривању основних права на раду и у вези са радом у условима глобализације издваја се као значајна. Како би привукле стране инвестиције, владе држава, нарочито оних у развоју, у одређеним случајевима

прибегавају смањењу обима законске заштите радника у контексту снижавања цена робе и услуга, те привлачења мултинационалних компанија да покрену производњу. Међутим, оваква пракса показала се као лоша, посебно јер су спроведена истраживања указала да ниске зараде карактеристичне за државе са ниским радним стандардима доносе ниску продуктивност, док, с друге стране, ти исти ниски стандарди указују на ниску продуктивност радне снаге која може обесхрабрити неке компаније да инвестирају у ту државу (Flanagan, 2006, стр. 125). Ово тим пре јер је даље утврђено да услови рада, права запослених и домаће радно законодавство имају мали утицај на стране директне инвестиције (Flanagan, 2006, стр. 125). Тако, најснажнији утицај у избору компаније земље у којој ће отпочети пословање има обим националног тржишта и правни инструменти владе да осигура стране директне инвестиције.

У литератури се често разматра и питање да ли мултинационалне компаније могу и да ли деградирају радне стандарде у држави домаћину. Ово зависи, пре свега, од важећих радних стандарда у датој држави, као и од политике менаџмента мултинационалне компаније. Наиме, у државама где су радни стандарди који се односе на зараду ниски, од мултинационалних компанија очекиваће се повећање запослености, али не и зарада (Flanagan, 2006, стр. 122). У државама где су ови стандарди виши, радници могу очекивати веће зараде уз повећање нивоа запослености (Flanagan, 2006, стр. 122). Поред тога, мултинационалне компаније које послују на посебно издвојеним локацијама стварају монополску позицију, те су радници принуђени да се прилагоде нижим условима рада који им се намећу. То, наравно, није увек случај, јер некада долазак мултинационалних компанија може да унапреди постојеће радне стандарде, смањењем моћи монопола на тржишту рада државе домаћина.

Како би се спречиле евентуалне негативне последице пословања мултинационалних компанија у условима глобализације и онемогућила повреда основних радних и социјалних права, синдикати који делују на међународном нивоу иницирали су увођење института међународних оквирних колективних споразума. Значај међународних оквирних колективних споразума није у самом тексту, односно њиховој садржини, већ у исказаној намери уговорних страна да поставе нови, флексибилни правни инструмент за унапређење радних и социјалних права, као и да омогуће развој социјалног дијалога на међународном нивоу. Њихов значај сагледава се у контексту значаја за уговорне стране, односно за светске федерације синдиката и мултинационалне компаније, те значаја за лица на која се они односе, тј. запослених у мултинационалним компанијама, односно њиховим географски раздвојеним центрима производње.

Значај међународних оквирних колективних споразума за светске федерације синдиката и посредно за синдикате јесте вишеструк. Најзначајнија улога споразума јесте у вези са развојем комуникације и јачањем сарадње с организацијама радника, пре свега у контексту привлачења нових организација и повећања утицаја, нарочито у државама у развоју. Наиме, ови споразуми реafirмишу сам значај синдиката и помажу у развоју синдикалних кретања, посебно у државама с ниским синдикалним чланством. С обзиром на то да често садрже одредбе које се односе на добављаче и подуговорнике, значајни су јер се на тај начин повећава домаћа споразума тако да обухвата и синдикате који постоје код добављача и подуговорника. Поред тога, ступањем у

овакав однос са светским федерацијама синдиката, мултинационалне компаније их признају као легитимне партнере, што представља први корак у изградњи социјалног дијалога на међународном нивоу (Drouin, 2009–2010, стр. 605). За разлику од светских федерација синдиката које имају битне разлоге за закључивање међународних оквирних колективних споразума, да ли ће одређена мултинационална компанија донети одлуку да приступи преговорима и закључи споразум зависи, првенствено, од њених економских интереса, односно реч је о индивидуалној корпоративној одлуци донетој у одређеним околностима и из различитих разлога. Разлози су углавном везани за политику корпоративне социјалне одговорности (Sobczak, 2008, стр. 115), где мултинационалне компаније виде ове споразуме као инструмент за смањење ризика у пословању, те као начин за побољшање репутације гарантовањем бољих услова рада поштовањем основних радних стандарда, што ствара веће изгледе за побољшање продуктивности и профита у будућности. Потписивањем међународног оквирног колективног споразума компанија постаје партнер са светском федерацијом синдиката, те може да се консултује с њом у вези с одређеним питањима о заштити права радника (Stavis, 2010, стр. 5). Тако синдикати могу на време да обавесте компанију о повредама права радника у одређеној филијали како би се предузеле потребне мере за њихово отклањање и спречило пласирање информација у медије, чиме се, у крајњем, спречава угрожавање угледа компаније и њеног односа са клијентима (Hadwiger, 2015, стр. 12–13). На крају, мултинационалне компаније потписивањем међународног оквирног колективног споразума прихватају да воде одређену социјалну политику којом окупљају радну снагу и пословне партнере око заједничких вредности, те на тај начин развијају корпоративну културу и идентификују, стварају и развијају нове пословне везе. Значај међународних оквирних колективних споразума за раднике запослене у филијалама мултинационалних компанија нарочито је запажен у случају држава које нису ратификовале основне конвенције Међународне организације рада, узимајући у обзир чињеницу да су мултинационалне компаније у обавези да поштују једино радне стандарде државе у којој обављају пословање. С тим у вези, потписивањем оваквог споразума од стране главног менаџмента компаније, а на иницијативу светске федерације синдиката, у случајевима повреде права радника у некој од филијала, централа може да интервенише и на тај начин делује превентивно, те спречи такве поступке локалног менаџмента у будућности. У томе се огледа најзначајнија улога ових споразума за раднике, а све под претпоставком да су радници и њихови представници у филијалама компанија детаљно и истинито обавештени о садржини и могућностима које им даје потписани споразум, како би реаговали и на време светску федерацију синдиката обавестили о могућој повреди права. Мере главног менаџмента мултинационалне компаније зависиће од садржине потписаног међународног оквирног колективног споразума, где је за ефективност и потпуну заштиту права радника неопходно да је у самом споразуму имплицитно наведено да се он односи на све филијале компаније, пожељно је и на њене подуговорнике и добављаче, као и то да споразум буде на адекватан начин имплементован, односно да је предвиђен поступак надзора над применом и поступак решавања спорова који могу настати. Међутим, у томе се огледа проблем ових споразума везано за њихову флексибилност јер, у пракси, мултинационалне компаније обично избегавају да пристану на то да се у споразум унесу одредбе о имплементацији, надзору

над применом, о поступку решавања спорова, као и одредбе о санкцијама (Sobczak, 2008, стр. 124), на чему треба радити у будућности како би и ове одредбе постале неизоставни део међународних оквирних колективних споразума.

Република Србија ратификовала је конвенције Међународне организације рада бр. 87, 98, 100, 111, 29, 105, 138 и 182, које чине Декларацију о основним принципима и правима на раду (1998). Ратификоване конвенције део су правног система Србије и имају форму закона, чиме је обезбеђена заштита основних права радника. Притом, у Србији послују четири мултинационалне компаније чији је главни менаџмент закључио међународни оквирни колективни споразум – компаније *Lukoil*, *Leoni*, *Lafarge* и *Fiat*. Менаџмент последње три компаније, осим компаније *Lukoil*, није био вољан да пружи информације о споразумима које су ове компаније закључиле. У случају компаније *Lukoil*<sup>3</sup> утврђено је да ова компанија настоји да води одговорну социјалну политику и да обавештава запослене у свим филијалама, укључујући и ону у Србији, о свим дешавањима на локалном и глобалном нивоу. С тим у вези, основан је координациони одбор који разматра питања од значаја за социјално-економски положај радника, док менаџери компаније имају интерно установљену обавезу да се састају са члановима одбора једном месечно, а по потреби и више пута. Даље се истиче да компанија има кодекс понашања, и то један општи правилник, и други посебан, који се односи на здравље и безбедност на раду, а донети су на основу утврђеног стања и у складу са домаћим законодавством. На питање о примени међународног оквирног колективног споразума који је компанија закључила 2004. године није добијен одговор. Наиме, чини се да менаџмент у Србији није упознат са овим споразумом или га не сматра битним уз истицање да компанија послује у складу са законодавством и праксом у Србији, те да такви споразуми које компанија закључује на глобалном нивоу немају неке веће импликације на положај радника у Србији.

## ЗАКЉУЧАК

Међународни оквирни колективни споразуми последица су глобализације и доношења великог броја кодекса понашања које одликује унилатералност, односно доношење без вођења социјалног дијалога и учешћа представника радника. Њихово промовисање од стране светских федерација синдиката има за циљ развој социјалног дијалога на међународном нивоу у контексту унапређења и заштите основних права радника у свим филијалама мултинационалних компанија, нарочито у државама које нису ратификовале основне конвенције Међународне организације рада. Уношењем одредби о заштити здравља и безбедности на раду, као и одредби о заштити животне средине у поједине споразуме, чини се да је правац ка коме се иде проширење обима и степена заштите права. Међутим, запажен недостатак јесте непристајање компанија да се у садржину споразума унесу и одредбе о имплементацији, надзору над применом и о мерама за отклањање повреда, што ваља отклонити у будућности. Поред тога, посебно треба

<sup>3</sup> Информације добијене на основу телефонског интервјуа обављеног са менаџером односа са јавношћу компаније *Lukoil* Србија.



СТОЈКОВИЋ-ЗЛАТАНОВИЋ, СОВИЉ: Заштита права радника у условима глобализације...  
нагласити важност обавештења и информисања радника у свим филијалама мултинационалних компанија које су закључиле међународне оквирне колективне спорове о њиховој садржини и могућностима за евентуалну заштиту права на раду и у вези са радом.

## ЛИТЕРАТУРА

Drouin, R. C. (2009–2010). Promoting Fundamental Labour Rights through International Framework Agreements: Practical Outcomes and Present challenges. *Comparative Labour Law & Policy Journal*, 31(591): 591–636.

*Environment and Occupational health and safety clauses in the International Framework Agreements. A study. Summary.* (2009). European Trade Union Confederation and International Labour Foundation for Sustainable Development with the Financial support of the European Commission. Доступно на: [https://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/resume\\_anglais\\_final-4\\_1.pdf](https://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/resume_anglais_final-4_1.pdf) [приступљено 12. 8. 2017]

*International Framework Agreements – an employers guide.* (2007). Geneva: International Organisation of Employers. Доступно на: <file:///C:/Users/Milan/Downloads/IFA%20employers%20guide.pdf> [приступљено 17. 7. 2017]

Ковачевић, Љ. (2007). Концепција радног права Европске уније, у Ј. Ђирић (прир. и ур.). *50 година Европске уније* (стр. 225–248). Београд: Институт за упоредно право – Влада Србије, Канцеларија за придруживање ЕУ.

Lončar, J. (2005). Globalizacija. Pojam, nastanak i razvoj. *Geoadria*, 10(1): 91–104.

Лубарда, Б. (2007). Флексибилност – еуфемизам за неолиберализам или феномен инхерентан за глобализацију и старење становништва, у С. Лилић (прир.). *Правни капацитети Србије за европске интеграције*. Београд: Правни факултет.

Papadakis, K., Casale, G., Tsotroudi, K. (2008). International framework agreements as elements of a cross-border industrial relations framework, у К. Papadakis (прир. и ур.). *Cross-border social dialogue and agreements: An emerging global industrial relations framework?* (стр. 67–86). Geneva: International Institute for Labour Studies, International Labour Office.

Sobczak, A. (2008). Legal dimensions of international framework agreements in the field of corporate social responsibility, у К. Papadakis (прир. и ур.). *Cross-border social dialogue and agreements: An emerging global industrial relations framework?* (стр. 115–130). Geneva: International Institute for Labour Studies, International Labour Office.

Stavis, D. (2010). *International framework agreements and global social dialogue: Parameters and prospects*. Geneva: International Labour Organisation.

Telljohann, V., da Costa, I., Müller, T., Rehfeldt, U., Zimmer, R. (2009). European and international framework agreements: new tools of transnational industrial relations. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 15(3–4): 505–525. doi: 10.1177/10242589090150031701



Flanagan, R. J. (2006). *Globalization and Labour Conditions – Working Conditions and Worker Rights in a Global Economy*. Oxford: Oxford University Press.

Hadwiger, F. (2015). *Global framework agreements Achieving decent work in global supply chains, Background paper*. Geneva: International Labour Organisation.

Hatibović, Dž. (2002). О глобализацији још једном. *Globalizacija, tržište, Evropska zajednica*, LIV(1–2): 28–47.

Herrnstadt, O. (2007–2008). Are International framework Agreements a path to Corporate Social Responsibility. *University of Pennsylvania Journal of Business and Employment Law*, 10(1): 187–224.

Шундерић, Б. (2001). *Право Међународне организације рада*. Београд: Правни факултет.

---

SANJA N. STOJKOVIĆ-ZLATANOVIĆ  
RANKO P. SOVILJ

## PROTECTION OF BASIC WORKERS' RIGHTS UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION – THE SIGNIFICANCE OF INTERNATIONAL FRAMEWORK AGREEMENTS

### SUMMARY

Multinational companies are key actors of globalization, where in order to increase the competitiveness of its products and to ensure the position in the global market in terms of globalization, they indirectly determine the position of workers and affect their working and living conditions. The paper deals with the role and significance of International Framework Agreements from the aspect of corporate social responsibility and protection of basic workers' rights. The main research issues are whether multinational companies could degrade work standards in the host country and what the reason for outsourcing the part of its production to other countries is. These issues are important for legal analyses of the workers' status and possible labour law instruments that could mitigate (negatively) the effects of globalization. In regard to resolving these research issues, the aim of the paper is to emphasize new instruments of global union policy so that, in terms of the "crisis" of trade union organization and action, especially in developing countries, they could ensure the protection of workers' rights.

**KEYWORDS:** globalization, multinational companies, International Framework Agreements, protection of workers' rights.

СНЕЖАНА С. СТОЈШИН<sup>1</sup>

ЈОВАНА М. ЧИКИЋ<sup>2</sup>

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за социологију

## ГЛОБАЛНО–ЛОКАЛНО У ПРЕДСТАВИ ЖЕНЕ У СРБИЈИ – АНАЛИЗА САДРЖАЈА ЖЕНСКИХ ЧАСОПИСА

---

**САЖЕТАК:** Полазна тачка у нашем раду јесте тврдња да глобализација представља претњу идентитету, односно, да постоје (манифестни и латентни) сукоби између глобалног и локалног. Наиме, имајући у виду Гиденсово одређење појма глобализације, где догађаји који се одвијају на великој удаљености обликују локална дешавања, разматрамо колико се у савременом српском друштву национално (локално) супротставља глобалним сликама и представама жене.

У раду је урађена анализа садржаја женских часописа доступних у Србији, како оних који се под истим називом појављују и на другим језицима (пре свега, на енглеском), тако и оних малобројних српских часописа. Применом анализе садржаја потражен је одговор на питање како медији, који представљају темељ данашњег процеса глобализације, приказују жену у Србији. Из овога следи неколико истраживачких питања. Прво јесте питање да ли се уопште може говорити о прожимању српске културе и оног глобалног, или је у питању типична вестернизација, односно, наметање западних културних вредности, образаца понашања и стила живота женама у Србији. Друго, да ли се у медијском представљању жена комбинују глобална слика о жени с посебним, локалним различитостима?

Основна претпоставка је да слика жене у женским часописима у Србији заправо представља слику жене са Запада, као и да часописи имају битну улогу у формирању родног идентитета, будући да представљају жену у неколико друштвено прихватљивих улога.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобално–локално, представа жене, анализа садржаја, женски часописи, вестернизација.

---

---

<sup>1</sup> stojsin.snezana@gmail.com

<sup>2</sup> jovana.cikic@ff.uns.ac.rs

## УВОД

О актуелности расправе о глобализацији не треба трошити речи. Простор који је посвећен научним радовима о овој теми све је већи, а бројни су и веома различити теоријски приступи у проучавању глобализације.<sup>3</sup> Такође, становишта о глобализацији крећу се од њеног потпуног прихватања као појаве која истиче различитости и посебности међу културама, па све до веома критичких становишта о глобализацији као фактору који утиче на укидање појединачног, локалног. Глобализација се, према Гиденсу (2005), одређује као процес у којем догађаји који се одвијају на великој удаљености обликују локална дешавања. То значи да се, услед процеса глобализације, мењају основе формирања личног и колективног идентитета. При томе може да дође до (манифестних и латентних) сукоба између глобалних и локалних утицаја. На овом трагу, у раду се анализира утицај глобалних слика на обликовање националне (локалне) представе о жени.

С обзиром на предмет истраживања у овом раду, акценат је стављен на културну димензију глобализације која подразумева сусрет различитих светских култура и обичаја (Gidens, 2005; Гајић, 2008). Гиденс тврди да глобализација коренито мења свакодневни живот и да се данас „слике, идеје, роба и стилови простиру светом брже него икада“ (2005, стр. 68). Међутим, одређене културне специфичности и даље опстају не само када је реч о припадницима различитих друштава већ и међу припадницима истог друштва (стари–млади, виши–нижи друштвени слојеви, различите етничке групе, мушкарци–жене). Стога, ово нас враћа на недоумицу у ком правцу глобализација врши утицај на културу. На основу тога, можемо да поставимо неколико питања.

Прво, да ли у ери глобализације долази до хомогенизације културног простора или се под глобалним утицајима различитости још више истичу? Ападурај (Appadurai, 2011) истиче да је главни проблем у процесима интеракције управо „напетост између културне хомогенизације и културне хетерогенизације“ (*исто*, стр. 53), али и наводи да хомогенизација има велику емпиријску потпору. Чини се да ово питање има два могућа одговора. Неки аутори (Ritzer, 1995; Santos, 2002) сматрају да су специфична обележја локалних и националних култура угрожена, док други (Robertson, Khondker, 1998) сматрају да глобализација ствара разноврсност исто толико колико и хомогеност. Разматрајући решење односа глобализације и локалних култура, Гиденс (2005) такође издваја два правца. По њему, прву групу чине аутори који су забринуте да ће глобализација утицати на формирање глобалне културе „у којој ће вредности најмоћнијих и најбогатијих – у овом случају, холивудских продуцената – прегазити снагу локалних обичаја и традиције“ (*исто*, 2005, стр. 69), подразумевајући под тим ширење западног начина живота и гушење националних култура. У другу групу, Гиденс издваја ауторе који сматрају да „глобално

---

<sup>3</sup> У литератури је често цитирана класификација коју дају Хелд и сарадници (Held et al., 1999, стр. 2–10), према којој постоје три струје у проучавању глобализације: хиперглобалисти, скептици и трансформационисти. Разлика између њих састоји се у начину на који одређују глобализацију, њене узроке и друштвене последице, као и трајекторије развоја (*исто*, стр. 2–10).

друштво сада карактерише огромна разноликост култура које упоредо постоје у свету локалне традиције, промовишу се мноштвом других културних облика који долазе из иностранства“ (*ист.*, стр. 70). Божиловић (2014, стр. 536) наводи да је културна глобализација остварење мултиетничког и мултикултурног друштва у којем су равноправно прихваћени различити модели културе, без истицања или доминације неког од модела. Међутим, овај модел равноправности више личи на Веберов идеални тип него на стварну слику, бар када је реч о српском друштву.

Друго питање које можемо да поставимо тиче се поистовећивања појма глобализација с појмом вестернизације. Имајући у виду Ритцерову недоумицу (Ritzer, 1995), Santos (2002, стр. 21) разматра да ли треба поистоветити појмове глобализације и вестернизације (американизације) „јер предмет глобализације чине западњачке и често искључиво северноамеричке вредности, културни артефакти и универзални симболи, било да је реч о индивидуализму, политичкој демократији рационалности економије, владавини права, филму...“. С друге стране, Ападурај (2011, стр. 54) наводи да је Корејцима већи страх од јапанизације, Камбоџанцима од вијетнамизације него американизације, али је американизација ипак доминантан културни процес.

Након ових краћих разматрања, чини се да нема исправног одговора да ли ће доћи до глобалне хомогенизације у виду потпуне доминације западне културе уз нестајање свих културних разлика (Гајић, 2008, стр. 1), или до хибридизације глобалне културе, уз задржавање локалних специфичности и „равноправности култура“. Међутим, ова расправа, у којој је, нема сумње, показано да је културна глобализација поодмакла, извукла је једно заборављено питање – у којој мери је реч о упознавању других култура и коришћењу њихових производа, а у којој мери се механички преузимају понуђени обрасци понашања и усвајају туђе вредности, а потом уграђују у лични, групни и национални идентитет.<sup>4</sup> Јасно је да припадник нити једне културе не може рећи „наша култура“, јер аутархична култура више не постоји, односно, свака култура је под утицајем других култура с којима је у контакту. Данас, тај контакт више не мора да буде непосредан – тај утицај се, пре свега, врши путем медија.

Такође, не смемо да заборавимо да утицај глобализације на формирање друштвене представе о жени, а тиме и женског идентитета, треба посматрати и кроз позицију друштва у светском систему. Немали утицај односа моћи на релацији центар–(полу)периферија испољава се у доминацији глобализоване слике о жени коју намеће центар (најчешће, преко реклама за производе тзв. индустрије женствености). На овај се начин често међу женама у друштвима (полу)периферије ствара (не)достижни идеал.

Одговор на наведена питања потражили смо у анализи женских часописа у Србији, питајући се колико се у савременом српском друштву национално (локално) супротставља глобалној слици жене. Реч је, заправо, о питању колико се социјална представа о родној улози жене у савременом српском друштву обликује под утицајем глобализованих образаца. Треба напоменути да смо овде појам глобалног, у неку руку, поистоветили с појмом вестернизације (уже

<sup>4</sup> О питању односа личног и културног идентитета шире видети: Гајић (2008).

американизације), имајући у виду утицај америчког друштва на обликовање пожељне слике жене данас.

### МЕДИЈИ КАО ТЕМЕЉ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Идејни оквир за проучавање анализираног проблема представља модел глобалне културе у оквиру којег централно место заузимају управо медији. Овај глобално-културни приступ је „усмерен на проблеме националних идентитета који су проистекли из хомогенизације масмедиа“ (Skler, 2003, стр. 38). Божиловић (2014, стр. 534) наводи да културни процеси и промене доводе до промена у сфери идентитета, односно да глобализација утиче на кризу идентитета, како групног, тако и персоналног. Данас „медији постају културни оквири идентитетског обликовања, индивидуе граде своје идентитете у интеракцији са медијским конструкцијама стварности“ (исти, стр. 545). Медији – телевизија, новине, часописи, књиге, филмови, интернет – концентрисани су у свега неколико транснационалних компанија, међу којима доминирају америчке корпорације (Skler, 2003, стр. 35). Они су темељ процеса глобализације и често представљају важан фактор у изградњи друштвене представе о жени и њеног идентитета (Collins, 2011; Gauntlett, 2008), нарочито млађих жена (Stice, Maxfield, Wells, 2003; Bell, Dittmar, 2011).

Основна хипотеза у овом раду гласи да је слика жене у Србији заправо слика жене са Запада. При томе, сматра се да женски часописи имају велику улогу у формирању друштвено пожељне слике о жени, представљајући је у неколико друштвено прихватљивих улога. Међутим, питање је да ли је та слика позитивна или је усвојено оно лошије, негативно. На пример, Гајић (2008, стр. 1) наводи да друштва која потпадају под утицај глобализације са Запада „често немају довољно испрофилисане сопствене културне претпоставке и изграђен укус, тако да, у процесу прихватања 'центра', чешће прихватају негативне утицаје него позитивне, културне садржаје“. Претпостављамо да су медији у Србији, а самим тим и жене, под великим утицајем глобализованих/верстернизованих медијских слика и да је оно локално/специфично стављено у други план.

Основа за истраживање јесу женски часописи који излазе у Србији. Као показатељи у истраживању коришћени су: однос броја домаћих и страних реклама, однос броја страних и домаћих фотографија, структура тема о којима се најчешће писало, број страних (енглеских) речи у насловима и поднасловима текстова и реклама и слично.

### МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

Постављање теоријско-хипотетичког оквира наметнуло је неколико истраживачких питања која су водила даљем истраживању. Прво, да ли се уопште може говорити о прожимању српске културе и оног глобалног или је у питању типична вестернизација, односно, наметање западних културних вредности, образаца понашања и стила живота женама у Србији? Друго, да ли се у медијском представљању жена комбинују глобална слика о жени с локалним спе-

цифичностима? Одговори на ова, али и на питање како медији (као темељ данашњег процеса глобализације) приказују жену у Србији, потражени су у резултатима анализе садржаја.

У раду је урађена анализа садржаја женских часописа доступних у Србији, како оних који се под истим називом појављују и на другим језицима (пре свега, на енглеском), тако и малобројних српских часописа. Подаци су анализирани на два нивоа: а) сваки часопис понаособ, и б) групни ниво који се односи на анализу домаћих и страних/лиценцираних часописа. У узорак су ушли три лиценцирана часописа – *Elle*, *Harper's Bazaar* и *Grazia* и група домаћих – *Базар*, *Lepa i srećna* и *Blic žena*.

Анализирани су априлски бројеви часописа, и то: по један број месечника *Elle*, *Harper's Bazaar*, *Grazia*, *Lepa i srećna*, два броја двонедељног часописа *Базар* и четири априлска броја седмичног часописа *Blic žena*. Издвојене су три јединице анализе: новински чланак (укупно 582), фотографија (2.173) и реклама (254).

#### АНАЛИЗА ПОДАТАКА И ДИСКУСИЈА

У априлским бројевима анализираних часописа објављено је укупно 528 текстова, односно, чланака. Просечан број чланака у односу на број страна анализираних часописа показао је колико је заправо битна реч, а колико фотографије у промовисању/продаји одређеног стила живота жене. Наиме, у домаћим часописима у просеку је објављено више текстова по броју страна него у лиценцираним часописима. Највише текстова објављено је у *Blic ženi* (0,66 чланака по страни), затим у часопису *Lepa i srećna* (0,55) и *Базару* (0,54). У лиценцираним часописима објављено је тек 0,38 – у часопису *Grazia*, 0,29 у *Elle* и само 0,21 текста по страни у *Harper's Bazaar*. Текстови који су објављени у лиценцираним часописима углавном су кратки и њихов садржај више одговара реклами него неком новинарском жанру.

С друге стране, у лиценцираним часописима објављено је много више страна на којима се налазе само фотографије или рекламе одштампане на целој страни. Тако, у часопису *Harper's Bazaar* на првих 60 страна нема нити једног чланка, већ само рекламе, фотографије и тек понеки наслов који повезује фотографије у једну целину. Овако различит број текстова по страни и велики број страница само с модним фотографијама и рекламама одредио је и теме о којима се писало. Наиме, иако се највише фотографија у лиценцираним часописима односи на моду (табела 1), теме о којима се најчешће пише тичу се других области. Тако се на првом месту у овим часописима издваја уметност<sup>5</sup> као тема новинског чланка (чак 48,6% чланака у часопису *Harper's Bazaar* и 40,3% од укупног броја текстова у часопису *Grazia*), а затим мода (табела 1). Овакав одабир текстова у лиценцираним часописима шаље поруку читатељкама да је уметност важна, али доминација страна на којима се налазе модне фотографије и рекламе ипак наводи

<sup>5</sup> У област уметности, ради лакше анализе, сврстали смо текстове о књигама, изложбама, сликарству и слично.

на закључак да је мода важнија. Тиме се ствара велики притисак на потребу за потрошњом: „Must have десет комада (одеће, обуће или накита – прим. аут.) ове сезоне!“.

**Табела 1.** Теме као показатељ представе жене у Србији<sup>6</sup>

	Укупно*	<i>Blic žena</i>	<i>Базар</i>	<i>Elle</i>	<i>Harper's Bazaar</i>	<i>Grazia</i>	<i>Lepa i srećna</i>
Укупно	528 (100,0)	149 (100,0)	108 (100,0)	41 (100,0)	37 (100,0)	57 (100,0)	90 (100,0)
Мода	69 (13,1)	19 (12,7)	10 (9,2)	11 (26,8)	10 (27,0)	14 (24,6)	5 (5,5)
Козметика	69 (13,1)	12 (8,1)	18 (16,7)	7 (17,1)	4 (10,8)	11 (19,3)	17 (18,9)
Уметност	92 (17,4)	4 (2,7)	20 (8,5)	11 (26,8)	18 (48,6)	23 (40,3)	16 (17,8)
(Ис)храна	53 (10,0)	30 (20,1)	8 (7,4)	1 (2,4)	1 (2,7)	2 (3,5)	11 (12,2)
Спорт, здравље	62 (11,7)	27 (18,1)	13 (12,0)	4 (9,8)	2 (5,4)	3 (5,3)	13 (14,4)
Путовање	10 (1,9)	–	2 (1,8)	2 (4,9)	2 (5,4)	1 (1,7)	3 (3,3)
Личности	52 (9,8)	24 (16,1)	20 (18,5)	1 (2,4)	–	–	7 (7,7)
Психологија	29 (5,5)	16 (10,7)	10 (9,2)	–	–	–	3 (3,3)
Остало	46 (7,9)	17 (11,4)	7 (6,5)	4 (9,8)	–	3 (5,3)	15 (16,7)

С друге стране, у домаћим часописима теме су веома разнолике. Комуникацијска вредност текстова о моди у српским часописима указује на то да је мода веома важна за читатељке у Србији. Међутим, поред тога што је „модно освешћена“, жена у Србији задржала је и традиционалне обрасце понашања, те мора добро да кува, да подиже децу, али и да вежба и бави се спортом. Ово потврђује и велики број текстова о кувању и исхрани (20,1% у *Blic ženi*), спорту и здрављу (18,1% у *Blic ženi*, 14,4% у *Lepa i srećna*), о познатим личностима (18,5% у *Базару*).<sup>7</sup> Ове теме упућене су просечној жени, јер су цене домаћих часописа приступачније.

<sup>6</sup> Јединица анализе је новински чланак; у свим табелама су прво наведене апсолутне вредности, док су у заградама наведени проценти. Извор за све табеле: анализирани часописи; прорачун аутора.

<sup>7</sup> Ове теме скоро да се уопште не налазе у страним часописима.



## ФОТОГРАФИЈА КАО ЈЕДИНИЦА АНАЛИЗЕ

Друга јединица анализе била је фотографија. У шест анализираних часописа објављене су 2.173 фотографије. У односу на укупан број страна, највише фотографија објављено је у часопису *Базар* (2,6) по страни, затим у *Blic ženi* (2,1). Најмање фотографија по броју страна објављено је у часопису *Lepa i srećna* (1,6).

У односу на укупан број фотографија у свим анализираним часописима, страних<sup>8</sup> фотографија је чак 62,6%, а свега 21,8% фотографија наших фотографа (табела 2). Тако нпр. у нашем *Базару* скоро две трећине фотографија је стране. Посматрајући лиценциране часописе, види се да у њима нема фотографија непознатог порекла (у *Elle*, свега 2,1%). У овој групи часописа скоро све фотографије приказују страну робу или личности (*Grazia* – 96,2%, *Harper's Bazaar* – 95,8%, *Elle* – 84,6%), док је број фотографија са нашим производима у овим часописима занемарљиво мали (Табела 2). За разлику од лиценцираних, у домаћим часописима има чак 333 фотографије непознатог извора. Од укупног броја фотографија за које је немогуће одредити извор, чак 99,1% налазе се у домаћим часописима. Највише по извору неодређених фотографија налази се у часопису *Blic žena* (44,6%), на њима су најчешће храна, природа, бицикл, цвеће..

Колико је значајан утицај страног (у овом случају, америчког) показује и заступљеност моде на фотографијама лиценцираних часописа. Имајући у виду да су у овим часописима преко 90% фотографија стране (Табела 2) и да се на  $\frac{2}{3}$  њих (*Harper's Bazaar* – 71,2% од укупног броја фотографија је са модним детаљима, *Gracia* – 62,9% и *Elle* – 62,8%) налазе фотографије модних детаља, јасно је колики утицај имају стране модне компаније на обликовање социјалних очекивања у идентитету жене. Чак и када се на фотографијама налазе манекенке из Србије, на њима је занемарљиво мало српских модних производа. Тако је нпр. у часопису *Gracia* на 27 фотографија манекенки из Србије само 10 производа из Србије („Мона“, ПС), а све остало на њима је стране производње. У *Blic ženi* је на 65 домаћих модних фотографија било свега шест одевних предмета из Србије. Исто тако, у текстовима из области књижевности (уметност) предлажу углавном књиге страних писаца иако је, за разлику од моде, понуда књига српских писаца велика.

<sup>8</sup> Под страном фотографијом подразумевамо оне фотографије поред којих је наведено име фотографа из иностранства, оне на којима су личности које живе ван Србије, затим модни детаљи компанија које су ван Србије (нпр. Prada, Chanel, Gucci). Под неодређеним фотографијама сматрали смо оне за које уопште не можемо да утврдимо ко је аутор (нпр. фотографија неке породице, воћа, поврћа и слично). На домаћим фотографијама су личности из Србије или модни детаљи попут неких из компанија „Mona“, PS Fashion.

**Табела 2.** Тип фотографије, према часописима

Часопис	Укупно	Неодређено	Домаћа	Страна
	2.173 (100,0)	339 (15,6)	473 (21,8)	1.361 (62,6)
<i>Blic žena</i>	469 (100,0)	209 (44,6)	193 (41,2)	67 (14,3)
<i>Базар</i>	518 (100,0)	70 (13,2)	144 (27,8)	304 (58,7)
<i>Лепи и срећни</i>	261 (100,0)	54 (20,7)	72 (27,6)	135 (51,7)
<i>Elle</i>	285(100,0)	6 (2,1)	38 (13,3)	241 (84,6)
<i>Harper's Bazaar</i>	354 (100,00)	-	15 (4,2)	339 (95,8)
<i>Grazia</i>	286 (100,0)	-	11 (3,8)	275 (96,2)

Поред броја и порекла фотографија (домаћа/страна), као показатељ глобалног утицаја на формирање слике о жени у Србији узима се и тема фотографије. Разлика међу лиценцираним и домаћим часописима је очигледна.

**Табела 3.** Садржај фотографије, према часописима

	Укупно*	<i>Elle</i>	<i>Harper's Bazaar</i>	<i>Grazia</i>	<i>Blic žena</i>	<i>Базар</i>	<i>Лепи и срећни</i>
Укупно	2.173 (100,0)	285 (100,0)	354 (100,0)	286 (100,0)	469 (100,0)	518 (100,0)	261 (100,0)
Мода	867 (39,9)	<b>179 (62,8)</b>	<b>252 (71,2)</b>	<b>180 (62,9)</b>	65 (13,8)	122 (23,5)	<b>69 (26,4)</b>
Козметика	222 (10,2)	41 (14,4)	46 (13,0)	57 (19,9)	8 (1,7)	27 (5,2)	43 (16,5)
уметност	143 (6,5)	18 (6,3)	24 (6,8)	5 (1,7)	22 (4,7)	39 (7,5)	35 (13,4)
(Ис)храна	180 (8,3)	6 (2,1)	-	6 (2,0)	112 (23,9)	35 (6,7)	21 (8,0)
Спорт, здравље	109 (5,0)	-	-	1 (0,3)	81 (17,3)	14 (2,7)	13 (4,9)
Путовање	89 (4,1)	7 (2,5)	20 (5,6)	7 (2,4)	4 (0,8)	38 (7,3)	13 (4,9)
Личности	492 (22,6)	34 (11,9)	12 (3,4)	30 (10,5)	<b>147 (31,3)</b>	<b>222 (42,8)</b>	47 (18,0)
Остало	71 (3,3)	-	-	-	30 (6,4)	21 (4,0)	20 (7,7)

## РЕКЛАМА КАО ЈЕДИНИЦА АНАЛИЗЕ

Однос броја реклама домаћих и страних компанија значајан је показатељ потенцијалног страног утицаја на формирање слике о жени, али и показатељ великих проблема домаће индустрије која скоро да и не постоји. Мали број реклама домаћих компанија<sup>9</sup> (34,6%) у односу на велики број реклама компанија са Запада (65,4%) показатељ је глобализације националног/локалног тржишта. У ери у којој се о конзумеризму говори као о специфичном менталитету и начину живота, јасно је да се вестернизацијом тржишта женама сугеришу специфичне потребе и средства њиховог задовољења. Тако се, уједно, пројектују и обликују друштвена очекивања од женских родних улога по узору на глобализоване/позападњачене обрасце понашања.

Од укупно 254 рекламе, у домаћим часописима објављена је 121 реклама, од којих је 43,8% домаћих, а 56,2% страних компанија. У лиценцираним часописима, на фотографијама је најчешће нешто из области моде (табела 3), док фотографије с темом кувања, исхране, здравља скоро да и не постоје. Преовлађујући број фотографија из области моде указује на веома јаку индустрију, али и на важну везу између производње, продаје и потрошње. Овакав одабир фотографија пошиљаоца поруке свакако упућује на специфично схватање родних улога жене. У лиценцираним часописима објављене су 133 рекламе, од чега је 73,7% реклама страних компанија. Једини часопис у којем има већи број реклама домаћих компанија од страних јесте *Базар*, домаћи часопис који има дупло мање реклама од осталих часописа (само 26). Више од две трећине реклама у овом часопису (69,2%) јесу рекламе домаћих компанија (табела 4). Овакав резултат могао би да се припише традицији излагања коју *Базар* има и његовој позицији на националном тржишту женских часописа.<sup>10</sup> С друге стране, лиценцирани часописи имају мање од једне четвртине реклама домаћих компанија у укупном броју реклама (табела 4). Треба напоменути да су у овим часописима рекламе углавном преко целе стране, док у нашим часописима рекламе заузимају мали простор.<sup>11</sup>

<sup>9</sup> Највише су се рекламирале компаније као што су: „Златиборац“, „Mona“, PS Fashion, Poliklinika Diva, Multiactiv.

<sup>10</sup> *Базар* је први женски часопис у Србији, с традицијом излагања дужом од 50 година (од 1964. године).

<sup>11</sup> Величина рекламе представља показатељ потенцијално великог утицаја на потрошаче, као и придавања велике важности од стране компаније која се оглашава. Иако овде није рађена анализа величине простора који рекламе заузимају, довољно је навести неки пример. Тако је рецимо у часопису *Harper's Bazaar* једна реклама објављена на три стране, девет реклама је објављено на две стране, а чак 33 рекламе објављено је на целој страни.

**Табела 4.** Порекло рекламе као показатељ глобализације према часописима

Часопис	Укупно	Домаћа компанија	Страна компанија
	254 (100,0)	88 (34,6)	166 (65,4)
<i>Blic žena</i>	49 (100,0)	14 (28,6)	35 (71,4)
<i>Базар</i>	26 (100,0)	18 (69,2)	8 (30,8)
<i>Lepa i srećna</i>	46 (100,0)	21 (45,6)	25 (54,4)
<i>Elle</i>	34 (100,0)	6 (17,6)	28 (82,4)
<i>Harper's Bazaar</i>	52 (100,0)	11 (21,2)	41 (78,8)
<i>Grazia</i>	47 (100,0)	18 (38,3)	29 (61,7)

Форме масовног рекламирања доприносе стварању и јачању жеље код потрошача за поседовањем ствари које се промовишу као друштвено пожељне. У овом случају, то су различити модни предмети, парфеми, козметички производи који припадају вишем ценовном рангу. Притом, не треба заборавити да је свака четврта радно способна жена у савременом српском друштву незапослена, односно, свака пета дуторочно незапослена (РЗС, 2014, 71). Такође, општа стопа ризика од сиромаштва за жене износи 24,3% (РЗС, 2015, 21). Рекламирањем страних брендова женама у Србији се намећу висока западна очекивања у погледу елемената животног стила.

### ЈЕЗИК КАО ПОКАЗАТЕЉ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Имајући на уму да је језик конститутивно обележје сваке нације,<sup>12</sup> јасно је зашто га треба анализирати у тражењу одговора на раније наведена питања. Однос глобално–локално огледа се и у упливу страних речи у неки језик. Као један од показатеља глобализација (у овом случају, американизације), свакако је и коришћење страних речи и фраза. Свих шест часописа штампано је на српском језику, од тога пет латиничним писмом и само један, „Политикин“ *Базар* на ћириличном писму. Јединица бројања била је реч или фраза (нпр. „Pastel is new black“, „We make

<sup>12</sup> Ако се подсетимо да су конститутивна обележја нације: територија, становништво, државна организација, робно-новчана привреда (економија) и културна традиција у коју поред језика спадају и заједнички митови, уметничко стваралаштво, можемо рећи да је језик најподложнији променама услед деловања глобализацијских процеса. Уплив страних (пре свега енглеских) речи још је већи услед утицаја масовних медија, а чини се да се највише манифестује баш на пољу моде као елемента популарне културе.

fashion feel good“, „Welcome to the jungle“, „My fav ten“). У анализу су ушли наслови, поднаслови и рекламе.<sup>13</sup>

У ове три групе објеката у априлским бројевима анализираних часописа објављено је укупно 175 страних речи и фраза (на насловним странама – осам, у насловима и поднасловима – 96, у рекламама – 71). Од тога се у домаћим часописима налазе 22 туђице, а у лиценцираним 153 стране речи или читаве фразе. Анализа је показала да се од укупног броја страних речи и фраза које су објављене на насловним странама, чак 87,5% налази на насловним странама лиценцираних часописа. У насловима у овим часописима налази се 89,6% од укупног броја страних речи и фраза објављених у насловима, док се у домаћим часописима налази свега 10,4%. У рекламама у лиценцираним часописима налази се 84,5% страних речи и фраза у односу на укупан број у рекламама.

### ЗАКЉУЧАК

Отварајући веома опширну тему о односу глобалног и локалног, коју смо покушали да истражимо испитујући утицај глобалног (западног) на представу о жени у Србији, јасно је да смо само тек загревали по површини испод које се крије још много истраживачких питања на која треба наћи одговор. Ипак, анализа одабраних писаних медија показала је да је притисак на жену у Србији веома јак (величина и број реклама, учесталост тема и фотографија) и да се манифестује на два начина. Прво, анализа је показала да се у Србији и у лиценцираним и у домаћим медијима промовише женски идентитет базиран на сексуалности, што показују теме, фотографије и рекламе – акценат је на моди, козметици, пресликавању животног стила познатих личности. Друго, домаћи часописи задржали су идеју о традиционалној културно прихваћеној женској улози – улози домаћице, о чему сведоче бројни текстови и фотографије о кувању и храни.

Медији (као један од главних канала путем којих „пролази“ утицај са Запада) имају велику улогу у стварању друштвене представе о жени у Србији. Слика жене и у домаћим и страним медијима је чини се, ипак, слика жене са Запада у којој су преостали понеки локални традиционални обрасци понашања.

<sup>13</sup> У анализи реклама као стране речи нису рачунати називи компанија које се рекламирају, већ само фразе и речи које би могле да се напишу и на српском језику.

## ЛИТЕРАТУРА

- Apaduraj, A. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bell, T. B., Dittmar, H. (2011). Does Media Type Matter? The Role of Identification in Adolescent Girls' Media Consumption and the Impact of Different Thin-Ideal Media on Body Image. *Sex Roles*. 65: 478; <https://doi.org/10.1007/s11199-011-9964-x>.
- Божиловић, Н. (2014). Глобализација културе и нови идентитетски обрасци. *Социолошки преглед*. Vol. XLVIII, no. 4, стр. 531–548.
- Гајић, С. (2008). О једној глобалној заблуди. *Културна политика*. НСПМ, 15. 9. 2008. <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/o-jednoj-glokalnoj-zabludi/stampa.html>.
- Gauntlett, D. (2008). *Media, Gender and Identity: an Introduction*. USA: Routledge.
- Gidens, E. (2005). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- P3C (2014). *Жене и мушкарци у Републици Србији*. Београд: P3C.
- P3C (2015). *Србија Приходи и услови живота 2013*. Београд: P3C.
- Ritzer, G. (1995). *The MacDonaldisation of Society*. Thousand Oaks: Pine Forge.
- Robertson, R., Khondker, H. (1998). Discourses on Globalization. Preliminary Considerations. *International Sociology*, 13 (1) 25–40.
- Santos, Boaventura de Soza (2002). Prosesi globalizacije. *Reč – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*. No. 68/14, децембар 2002. <http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/boaventura-de-soza-santos.pdf>.
- Skler, L. (2003). Rivalska shvatanja globalizacije, у: V. Vuletić (ur.). *Globalizacija – mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stice E., Maxfield J., Wells T. (2003). Adverse effects of social pressure to be thin of young women: An experimental investigation of the effects of Fat Talk. *International Journal of Eating Disorders*. Volume 34, Issue 1, стр. 108–117.
- Held D., McGrew, A., Goldblat, D. & Perratorn, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, USA: Stanford University Press.
- Collins, R. (2011). Content Analysis of Gender Roles In Media: Where Are We Now And Where Should We Go?. *Sex Roles*. Volume 64, Issue 3–4, стр. 290–298.

SNEŽANA S. STOJŠIN  
JOVANA M. ČIKIĆ

## THE GLOBAL–LOCAL IN THE REPRESENTATION OF WOMAN IN SERBIA – CONTENT ANALYSIS OF WOMEN'S MAGAZINES

### SUMMARY

The starting point of our analysis is the statement that globalization could be observed as a threat towards identity. Also, we argue that there is a conflict between the global and the local. Concentrating on Giddens' definition of globalization as a process in which events taking place afar shape the local ones, we discuss whether the national (local) representation of women is in opposition to the global one.

We have conducted content analysis of women's magazines available in Serbia, both magazines published as a franchise of foreign–international ones (published mostly in English) and few national magazines. The use of content analysis should provide an answer how media, as one of the foundations of globalization, represent women in Serbia. There are several researching questions to be answered. First, could we speak of intertwining of Serbian and global culture or are we dealing with the typical westernization, in terms of imposing western cultures' values, patterns of behaviour and lifestyle to women in Serbia? Second, do national (local) media in representation of women combine global images with specific national differences?

The basic assumption is that the representation of woman in Serbian women's magazines depicts an image of the 'western woman' and that magazines play an important role in the formation of gender identity, representing women through several socially acceptable roles.

**KEYWORDS:** global–local, perception of woman, content analysis, women's magazines, westernization.



316.722(=133.1)  
316.356.4:316.32(=133.1)

ALEXIS TROUDE <sup>1</sup>  
Université de Versailles  
Institut du monde multipolaire  
Laboratoire « Géographie-cités » (UMR 8504)  
France

## L'IDENTITE NATIONALE FRANÇAISE ET LA CULTURE GLOBALE

---

**RESUME:** Au début des années 2000, Le Premier ministre socialiste Lionel Jospin affirmait que « la France est désormais une nation multiethnique », rajoutant à l'égard des citoyens qui défendaient la souveraineté de la nation française, « que vous le vouliez ou pas ! ».

Le système de laïcité à la française, jusque là solide et qui s'était développé parallèlement à la déchristianisation de la France, commence, dans les années 1990, à se déliter face à l'apparition de deux phénomènes sociologiques dans la société française. Tout d'abord, un développement très rapide d'un multiculturalisme directement inspiré des Etats-Unis ; en second lieu, le début de l'islamisation de portions du territoire français, notamment à la périphérie des grandes villes.

Ces deux phénomènes sont rentrés dès lors en contradiction avec le modèle français, fondé sur le centralisme jacobin et sur le principe, bien défini par l'historien Ernest Renan, d'« une langue, une nation ». Ce modèle républicain est celui qui a permis à partir de 1789 de développer l'intégration « à la française ». La République française avait réussi après des décennies de combat politique à réunir dans un même ensemble toutes les familles politiques, toutes les régions et toutes les religions, autour du principe d'égalité des droits et autour du pilier fondamental qu'est : « Une république une et indivisible ».

Mais ces vingt dernières années, on a constaté que la souveraineté nationale était attaquée de toutes parts. Au-dessus du niveau national, de la part d'une culture globale ; au niveau macro-régional, de la part de tous types de communautarismes.

Le but de notre communication est dans cette perspective de démontrer le postulat suivant : comment la nation va-t-elle pouvoir maintenir sa souveraineté face aux offensives des communautarismes et des processus globalisateurs ?

**MOTS CLES :** identité, modèle français, multiculturalisme, communautarisme, globalisation.

---

---

<sup>1</sup> troudealexis@gmail.com

## I. INTRODUCTION

Emmanuel Macron, alors seulement candidat à l'élection présidentielle, affirme en février 2017 : « Il n'y a pas de culture française. Il y a une culture en France. Elle est diverse ». Il revendique dès lors la politique de métissage culturel, mise en place depuis des années en France. Il ne faisait là que reprendre Eric Besson, ministre de l'Immigration, de l'Identité nationale et du Développement solidaire, qui revendiquait déjà en 2010 que : « La France n'est ni un peuple, ni une langue, ni une religion ; c'est un conglomérat de peuples qui veulent vivre ensemble. Il n'y a pas de Français de souche, il n'y a qu'une France de métissage ».

Depuis que Lionel Jospin a dit que la France est « multiculturelle », forgeant le rêve d'une France « black, blanc, beur » (équipe de France championne du monde de football en 1998), tous les gouvernements depuis au moins vingt ans travaillent à la multiculturalité. Ils pensaient sincèrement laver les affres de la colonisation et se diriger vers un post-modernisme salvateur.

Mais c'était sans compter, dans les soubassements de la République française, sur l'action de courants minoritaires mais bien organisés.

En premier lieu le radicalisme islamiste qui, depuis les années 2000, occupe d'abord le champ social et culturel, maintenant politique parfois de façon violente. Mais ce n'est que logique puisque Najat Vallaud-Belkacem, ministre des Droits des Femmes en 2014, puis ministre de l'Éducation en 2015, dit se sentir « d'abord arabe, puis musulmane et enfin française ». Elle a depuis été dépassée par les « Indigènes contre la République » qui proclament sur leurs affiches placardées en 2017 : « Mé tissons-nous, le blanc est sale ».

Mais l'autre fragilité du système vient de la désagrégation territoriale et culturelle qui fractionne la France depuis quelques années. En effet, le pays est fracturé entre territoires qui coexistent, avec en outre la poussée des mouvements régionalistes.

## I-LE MODÈLE RÉPUBLICAIN FRANÇAIS

Le modèle français, fondé sur des idéaux républicains solides et une conception très combative de la laïcité, est en train d'évoluer lentement.

### **A-Laïcité à la française : un modèle exclusif et dépassé**

Le triptyque « liberté, égalité, fraternité » reste marqué sur tous les frontons des bâtiments publics français (écoles, mairies, hôpitaux). Il est donc à la fois ancré dans le quotidien des Français et reste une valeur fondamentale de la République française. Mais la liberté, conçue par les Révolutionnaires comme un arrachement à l'autorité royale, est utilisée aujourd'hui par des groupes ou des individus dans un sens plus équivoque.

### 1- **Loi de 1905 : la séparation de l'Église catholique et de l'État**

Les pères fondateurs de la laïcité à la française ont voulu, au début du XX<sup>e</sup> siècle, affirmer fortement la prégnance du politique sur le religieux. Dans un contexte de lutte très forte entre l'Église catholique et les tenants d'une laïcité sans concession (mouvement anti-clérical très fort aussi dans l'opinion), Clemenceau, ancien socialiste devenu radical, décide à la tête du gouvernement de séparer, par le concordat, la papauté et l'Église catholique, de l'État français. Dorénavant, l'État et toutes ses institutions afférentes seraient en dehors du champ religieux. Si l'on prend l'exemple de l'école, depuis 1905, la séparation entre Église et État est parfaitement étanche : dans les collèges et lycées publics, les programmes et les professeurs sont payés par l'état central, alors que dans les établissements religieux (sous contrat ou hors contrat) cela est laissé aux religieux. La plus grande manifestation jamais organisée en France au XX<sup>e</sup> siècle a réuni, en 1993, des millions de personnes lorsque le ministre de l'Éducation, Alain Savary, avait voulu changer ce statu quo centenaire !

### 2- **Attaques frontales : voile, burquini**

Or les valeurs d'unité et d'identité républicaines sont de plus en plus menacées par des groupuscules qui, lentement mais sûrement, sapent le triptyque « liberté, égalité, fraternité ». Prenons juste l'exemple des islamistes, apparus dans les années 1980 en France et qui, conscients de l'affaiblissement du tissu national français, s'engouffrent dans la moindre brèche du « *vivre ensemble* ». Déjà en 1990 à Creil, une jeune fille de parents turcs avait lancé une nouvelle mode vestimentaire, porter le voile. Durant toutes les années 1990, sur tout le territoire, plusieurs cas similaires se sont affirmés, avec à chaque fois une opposition forte des autorités scolaires ou régionales ; mais cela a abouti aux lois de 2004 puis de 2009 qui interdisent le voile dans les établissements publics et dans les entreprises.

Les islamistes, ayant perdu sur le plan juridique, ont lancé la bataille dans le seul espace qui leur restait, l'espace public. On a donc vu apparaître dans les années 2010 la burqua -voile intégral qui ne laisse transparaître que les yeux- et à l'été 2016 le burquini-maillot de bain intégral. Or devant le peu de réaction des autorités, cette seconde phase de conquête de l'espace public par les islamistes a par moments amené à un début de guerre civile. Ainsi à l'été 2017, lorsque des Français d'origine arabe attaquent à coup de machettes de jeunes Corses uniquement pour un mauvais regard porté sur une jeune fille en burquini, c'est toute la communauté corse qui réagit : pendant deux jours, les proches des jeunes Corses se mobilisent et, après avoir manu militari réglé leur compte aux Français musulmans, ils occupent l'espace du village pendant plusieurs jours.

### 3- **Un modèle enkysté : lois sur interdictions du voile dans l'espace public**

Au début de l'été 2017, une entreprise qui avait refusé d'employer des vendeuses voilées s'était vu sérieusement critiquée par le maire de la ville du magasin en question. On découvrait à cette occasion que la législation est imprécise sur le sujet du port du voile au sein d'une entreprise ; en effet, la loi stipule qu'un employeur peut refuser de faire travailler une personne lorsque celle-ci « porte atteinte à la santé, à la sécurité ou au bon fonctionnement d'une entreprise ».

En fait, il faut élargir l'analyse sur le plan historique et sociologique si l'on veut comprendre la crispation de la société sur la question des vêtements islamistes, comme le blocage des institutions sur le sujet. La lutte depuis presque un siècle et demie contre l'Eglise catholique a laissé un espace qu'utilisent les islamistes. La France est aujourd'hui le pays le moins christianisé d'Europe, avec un taux de religiosité de seulement 12% (au moins une fois par an dans un édifice religieux) (Todd, 1981, p. 127).

La laïcité trouve sa source dans cet anti-cléricalisme forcené, porté par les libertaires de gauche comme de droite depuis la fin du XIX<sup>e</sup> siècle, et par la désaffection pour un catholicisme français qui a mis du temps à faire son aggiornamento après Vatican II (question de l'homosexualité ou de la naissance hors mariage). De plus, la liberté chérie et sacro-sainte qui est en France particulièrement ancrée dans les esprits a amené une individualisation forcée de l'espace public (un des taux de syndicalisation les plus bas d'Europe occidentale) ; cela renforce ce vide politique dans lequel se sont engouffrés les radicaux musulmans. Pour reprendre l'exemple du magasin, «si les clients sont gênés, ils peuvent aller ailleurs », a proclamé une des vendeuses incriminées. Le voile est donc ici le symptôme de l'opposition entre liberté et égalité. La menace qui pèse dès lors sur la société française toute entière est celle d'un système ségrégatif, où chaque communauté risque de vivre repliée sur elle-même (Poignant, 2017).

## **B-Liberté, égalité, fraternité**

### **1- Le modèle jacobin au coeur du système français**

Depuis Robespierre et Saint-Just, le système politique français est organisé autour d'un pouvoir central fort et dominateur. Le jacobinisme, né au moment du Comité de Salut Public pour faire face aux agressions extérieures, a durablement laissé son empreinte à la fois dans les mentalités et sur le territoire. Béatrice Giblin, dans le «Paradoxe français» explique bien ce «désir d'Etat» atavique des français: même au moment où il faut libéraliser, même les plus libéraux demandent l'aide de l'Etat (Sarkozy nationalise Alstom, les petits entrepreneurs demandent l'aide de l'Etat et de l'armée à Saint Martin après l'ouragan) (Giblin, 2017).

Quand au territoire, malgré la loi de décentralisation de 1982 qui a donné aux régions des prérogatives importantes, les pouvoirs publics s'organisent toujours autour des départements et licencient en cas de sous-emploi d'abord parmi les collectivités territoriales.

La France reste donc une particularité au sein de l'Union européenne et, en quelque sorte, porte encore un message universel. La régionalisation renforcée depuis 2014 n'a pas encore marqué le territoire de son empreinte et le système administratif et économique est encore organisé sur un modèle jacobin. Ainsi la libéralisation des transports, décrétée par Bruxelles afin de casser les monopoles, n'a fait que renforcer la centralisation autour de Paris: le réseau TGV en est un bon exemple, avec une accélération du temps-distance -Paris Strasbourg en 1h41 ou Paris-Bordeaux en à peine 2h30- renforçant le rôle central de Paris!

## 2- Le conflit « égalité » contre « liberté » :

Depuis les débuts de l'essor de la République en France, il existe une tension entre les valeurs d'égalité et celles de liberté : la devise nationale devrait être « égalité contre liberté ».

D'un côté Danton, Tocqueville, et Lamartine, chantres de la liberté ; de l'autre Rousseau, Saint Just, Auguste Blanqui pour qui la société idéale est faite d'égalité ; rien selon eux ne se fera sans une certaine harmonie sociale.

Au XX<sup>e</sup> siècle, les intellectuels ont porté ces idéaux, mais avec une inflexion vers plus de liberté. Après la Seconde Guerre mondiale, Jean Paul Sartre et Simone De Beauvoir portent l'idée d'une société égalitaire où chacun trouverait sa place (minorités, homosexuels) mais dans le cadre d'une société non hiérarchisée et ouverte. Mais à partir des années 1970, inspirés par Raymond Aron, le premier philosophe pour la liberté (dans un contexte de Guerre froide Aron défend l'individu contre un Etat dominateur), les nouveaux Philosophes, sous l'égide de Bernard Henry Lévy développent au contraire l'idée que l'homme ne peut s'accomplir que dans la libre jouissance de toutes ses facultés. Le message libertaire et libertarien de mai 1968 va se développer pour amener la victoire du sociétal sur le social : François Hollande fait voter la loi sur le « mariage pour tous » en 2013, espérant ramener le vote homosexuel, en lieu et place des questions sociales comme le chômage. Le courant libéral individualiste pousse même la gauche, dans une inversion totale de ses valeurs d'origine, à placer la réussite individuelle au-dessus de l'harmonie sociale. Le Président François Mitterrand privatise les chaînes de télévision en 1987 au nom du rejet de l'Etat gaullien omniprésent ; le Premier ministre Lionel Jospin est celui qui, afin de libéraliser le marché du travail, a le plus privatisé l'économie depuis les débuts de la V<sup>e</sup> République!.

Certes, l'économiste Thomas Piketty en mettant le doigt sur les dysfonctionnements de l'économie capitaliste, laquelle creuse le fossé entre riches et pauvres, revient aujourd'hui au vrai message intellectuel engagé à gauche. Mais le mal est fait : la société est désormais partialisée et individualisée à l'extrême.

## 3- La Fraternité n'existe plus !

Le modèle français, depuis si longtemps sapé dans ses fondements, ne parvient plus à créer une unité et un corps social homogène. La grande hypocrisie réside dans cette Fraternité qui, à part quelques moments, n'a jamais vraiment été appliquée. Le programme du Comité National Révolutionnaire, élaboré en 1943, avait abouti aux avancées incroyables de 1946 : protection sociale, planification et travail garanti par l'Etat. Mais comme l'a démontrée l'historienne Annie Lacroix-Riz, le capitalisme français, qui entretenait dès avant-guerre des accointances avec le régime allemand national-socialiste, n'allait pas laisser partager les richesses.

Après une période glorieuse de forte représentativité politique des classes populaires (années 1960 et 1970) et de droits sociaux élevés, le système qui avait pourtant été responsable de la défaite de 1940 va vite reprendre le dessus et imposer une véritable autonomisation de la société. Dans les années 1980, sur les décombres du Parti Communiste Français, le mouvement socialiste se dédie en portant aux nues l'image du chef d'entreprise et du self made man, aux antipodes du système méritocratique

français. On se souvient de la Première ministre Edith Cresson qui vantait dès 1988, bien avant Tony Blair, les mérites de l'auto-entrepreneuriat.

Ces inflexions ont mené à l'impasse suivante : un système de protection sociale parmi les plus performants au monde, avec des bouées de sauvetage à plusieurs niveaux qui empêchent la pauvreté (Revenu Minimum d'Insertion, emplois aidés) mais en face d'un chômage de masse qui est au-dessus de 3 millions depuis 1991, avec un des taux les plus élevés de l'UE (11% encore en 2017). Plus grave, tous les spécialistes s'accordent sur l'ampleur de la pauvreté, avec des centaines de milliers de travailleurs pauvres, de Sans Domicile Fixe et de femmes seules avec enfants (4 à 5 millions). Ce qui pousse les bas salaires (SMIC à 1150 euros) à préférer le chômage car il est l'un des plus rémunérateurs d'Europe.

## **II- UNE MONDIALISATION DANGEREUSE**

### **A- Le multiculturalisme importé des Etats-Unis**

#### **1- Domination de l' "American way of life »**

Benjamin Barber, au milieu des années 1990, démontrait dans son essai « Djihad vs McWorld » (2001, [1995]), qu'entre le mode de vie étatsunien et l'expansion de l'islamisme dans le monde, la démocratie libérale était prise en tenaille. Cette analyse prémonitoire sur les événements politico-religieux en action aujourd'hui partout dans le monde occidental recouvre en fait le sentiment depuis largement partagé que :

a- ce sont les Etats-Unis qui, pour créer le chaos en Europe de l'est et au Moyen Orient, ont soutenu l'action de groupes terroristes islamistes (UCK au Kosovo, Front Al-Nosra en Syrie) (Elsasser, 2006).

b- le mode de vie étatsunien, largement imposé en Europe de l'ouest après la Seconde guerre mondiale (chewing gum, musique rock, cinéma hollywoodien) s'est répandu dans le monde entier avec la Troisième mondialisation (internet, Mac Donalds..).

Les Français, qui s'étaient pendant longtemps opposés à cette américanisation (ex : la lutte longue et victorieuse des syndicalistes et de toute la gauche contre la domination de films venus d'Hollywood en 1947), se sont littéralement soumis à cette culture depuis les années 1980. Sous l'effet à la fois de la libéralisation des mœurs prônée par les post soixante-huitards et avec la privatisation de l'économie donc des consciences, la société française, qui avait longtemps gardé ses traditions intactes, les perd à vitesse grand V. Prenons l'exemple de la stratégie de Mac Donald's en France. Sous couvert d'esprit *fun* et de restauration rapide et pratique, se sont installés des restaurants de la marque étatsunienne à toutes les portes d'entrée de Paris ; par ailleurs, les grands axes tels que les champs Elysées ou les Grands Boulevards sont émaillés de ce type de restaurants. Autre exemple de cette américanisation forcée, qui va jusqu'au reniement de sa propre identité, est la dernière campagne du Secours Populaire. Cette association caritative venant en aide aux plus pauvres, créée dans l'esprit des réformes du CNR de 1946,

n'a pas trouvé mieux que de se plier à l'américanisation rampante. Elle envoyait dans les rues de Paris au printemps 2017 des jeunes issus des milieux populaires, pourtant enthousiastes et francs du collier, quêter avec des maillots arborant, à côté du drapeau français, pourtant marque de fabrique du « Secours populaire » depuis ses débuts, le slogan suivant : «Born to Be Solidaire»....

## **2- Repli communautaire en réponse au modèle US**

Or comme l'avait très bien analysé Benjamin Barber, au lieu de favoriser une «mondialisation heureuse», thème cher à un des candidats aux primaires du parti Les Républicains, cet essor agressif et soutenu de l'impérialisme étatsunien en France n'a fait que développer, en contrepoint, des modes de vie à l'opposé du consumérisme des trente Glorieuses.

- la nourriture bio est née dans les années 1990 avec José Bové, syndicaliste paysan, qui en voulait au modèle productiviste (il s'était fait connaître notamment avec le démantèlement de magasins Mac Donald's). Cela a créé un vrai courant pour l'agriculture biologique et les enseignes qui se sont lancées dans la nourriture bio sont, contrairement aux premières attentes, bondées de clients soucieux d'une nourriture saine grâce à une agriculture respectueuse de l'environnement et des circuits de distribution courts. Aujourd'hui, de plus en plus de Français s'adressent aux AMAP, sorte de coopératives agricoles où un citoyen donne un peu de son temps pour les travaux des champs contre une nourriture de qualité issue directement du terroir.

- l'alter-mondialisation propose une autre forme d'échanges économiques et culturels, à l'opposé de la globalisation à l'américaine (association ATTAC).

- le dernier-né est le mouvement de décroissance, qui prône une décroissance face à la surproduction ambiante (jeunes à la fin des marchés ramassent les légumes encore comestibles mais jetés par les commerçants, jardins suspendus sur les toits de Paris avec du fumier issu du compost).

Ces mouvements sont issus de pays alentours et parfois des Etats-Unis même, mais ils sont significatifs d'une volonté, d'une partie de plus en plus importante des Français, de résister au rouleau-compresseur d'un mode de vie consumériste libéral.

## **B- L'empire européiste : une machine à broyer les Etats**

### **1-Fin des frontières : du rêve mondialiste au cauchemar français**

Depuis l'entrée de la France dans l'espace Schengen, le rêve d'une Europe de la libre-circulation des biens, des hommes et des marchandises (traité de Maastricht) s'est transformé en véritable cauchemar pour bon nombre de Français. Les accords de Schengen, signés au milieu des années 1990, dans un contexte de victoire du libéralisme sur le monde communiste, avaient été bâtis dans un esprit d'ouverture : en échange de contrôles plus fermes aux portes de l'UE, ils permettaient de faciliter la libre circulation des individus, dans une mondialisation heureuse.



Mais très vite se sont posés des problèmes d'abord aux frontières extérieures. A Ceuta et Melilla, deux petites îles espagnoles au large du Maroc, la porte d'entrée de l'UE est vite devenue un rempart que les candidats à l'émigration franchissaient, parfois au péril de leur vie. Parfois même, les pays limitrophes faisaient du zèle pro-européiste : on se souvient encore de l'abandon de dizaines d'Africains au beau milieu du désert du Sahara par la police marocaine jouant les supplétifs d'une Europe aux abois.

Mais le problème est vite devenu drastique en France au milieu des années 2000. Ainsi, venant d'Italie par le port de Lampedusa, des centaines de migrants ont franchi ces dernières années la frontière à Ventimille. Nicolas Sarkozy avait eu maille à partir en 2007 avec les autorités italiennes et se trouvait face à la contradiction de Schengen : pour l'Italie, Schengen signifiait que dès qu'ils avaient posé le pied sur le sol européen (Lampedusa) ces pauvres Africains pouvaient circuler librement, par tout type de transport, dans tout l'espace Schengen. Mais pour Sarkozy, appuyé par sa majorité de l'époque, Schengen n'interdisait pas, au nom de la souveraineté nationale, l'arrêt par la police et la gendarmerie de ces candidats à l'arrivée en France.

Au nord du pays, depuis plus de quinze ans, l'afflux de réfugiés désirant se rendre au Royaume-Uni ne fait que s'amplifier. Attirés par le haut niveau de protection sociale outre-manche, des dizaines de milliers d'Afghans, Kurdes ou Turcs convergent depuis le début des années 2000 vers l'extrémité nord-est de la France, espérant franchir la Manche. L'utilisation de tous les moyens possibles -train, camion, voiture- parfois au péril de leur vie, amène une situation catastrophique au niveau des droits de l'homme (on ne compte pas le nombre de morts congelés dans des camions frigorifiques). L'Etat français a voulu régler cet abcès, en fixant les candidats au passage dans des camps de transit. Après la ville de Synthe, cela a été le cas dernièrement celui de Calais. Mais la situation n'a fait qu'empirer. Poussés par l'effet aspirant de camps où gîte, nourriture et santé leur était assurés par l'Etat appuyé d'organisations humanitaires très enjouées, Calais est vite devenu la « Petite Jungle » : une ville clandestine aux abords de la ville légale. Nuisances et altercations avec le voisinage se succèdent depuis des années ; en avril 2016, cela est même allé jusqu'à créer des batailles rangées entre Afghans et Kurdes au sein même du camp.

En dernier lieu, Paris est devenue une ville sous forte pression migratoire. Pour la seconde année consécutive, à la Porte de La Chapelle, plus de trois mille migrants ont dormi dans la rue à l'été 2017, attendant leur placement en centre d'accueil (CADA). En septembre 2017, il a fallu que des cas de scorbut et de rougeole réapparaissent pour que les autorités décident de les déloger de l'espace public (rue, squares). Pendant trois mois, un véritable bidonville s'étalait aussi le long de l'autoroute A 315 à la sortie de Paris vers Pontoise ; on revivait des scènes que l'on croyait avoir disparues dans les années 1950.

## **2- Une société en perte de repères à cause de lobbies actifs**

La société française est parcourue, depuis quelques années, également par des courants idéologiques très en vogue à Bruxelles, soutenus par de forts lobbies qui veulent coûte que coûte mettre les minorités aux devants de la scène, parfois au risque d'en oublier la majorité, coeur de la démocratie.

Un fort mouvement droits-de-l'homme, promu par les instances européennes, a amené la société française à se fractionner en communautés, chacune essayant de préserver des droits acquis. Dans la droite ligne du mouvement de mai 1968, l'esprit libertaire et progressiste de l'avancée des droits de la femme a fait émerger sur le devant de la scène sociale le lobby homosexuel. A travers des radios, des manifestations et l'association LFGTB, le mouvement gay et lesbien a mené des batailles importantes dès les années 1980 (reconnaissance des droits des homosexuels, lutte contre le sida). Une grande partie de ces associations se battaient pour des droits justifiés dans une société démocratique, mais dans un esprit de liberté individuelle.

Or au début des années 2000, ce combat libertaire s'est déplacé sur le terrain sociétal, soutenu par une partie du camp progressiste en France. Cela débouche sur la loi sur le « Mariage pour tous » en 2013, que François Hollande a désiré ardemment. Mais pour satisfaire électoralement une ultra-minorité de citoyens (300 000 homosexuels), le Président a réussi à se mettre à dos des millions de Français. Entre 2013 et 2015, trois manifestations ont réuni jusqu'à 1 million de personnes dans les rues de Paris au nom du « combat contre la marchandisation des enfants » et d'« un enfant a droit à un père et une mère ».

En faisant cela, Hollande a jeté le pays au bord de la guerre civile : le « pays réel » se trouve désormais au bord de l'implosion. Car en voulant accorder ces droits qu'une partie des homosexuels, au nom de la liberté individuelle, ne demandait pas, le président a favorisé l'émergence d'un fort mouvement catholique qui était jusqu'ici moribond. Des veillées nocturnes dans beaucoup de villes de France ont permis au monde catholique de se souder et d'apparaître aux devants de la scène. Par ailleurs, ce mouvement sociétal en réponse aux manoeuvres politiciennes du Président Hollande a débouché sur un mouvement politique. « Sens commun » est désormais incontournable dans la sphère conservatrice, si bien que tout dirigeant politique voulant mener le grand parti de droite, « Les Républicains », est obligé de tenir compte des demandes de « Sens Commun » (Fillon pensant la campagne des présidentielles de 2017, Wauquiez pour la bataille du leadership des Républicains).

## **C- Immigration massive et « crise des migrants »**

### **1- Une histoire récente et un modèle changeant**

Selon des données de l'INSEE datant de 2012, il y aurait en France, sur 65 millions de Français, 4 710 000 musulmans (soit 7,5 % de la population), 5 717 000 immigrés (soit 8,7 % de la population) et 3 981 000 étrangers (soit 6,1 % de la population). On aurait donc 14,8 % d'allogènes.

Les immigrés issus d'Afrique, qui n'étaient que 28 % de cette population en 1975, forment maintenant la majorité de la population immigrée en France, avec 43 %. Les Européens, pendant longtemps très majoritaires dans l'immigration (ils représentaient encore la moitié de tous les immigrants en 1999) sont désormais passé au second rang, avec 38 %. Enfin les Asiatiques, longtemps dans une proportion très mineure (7,9 % encore en 1985), voient leur proportion rapidement se développer, avec 14,5 % en 2012 (Guelamine, 2009, p. 28).

Gilles Kepel est un des premiers à avoir abordé la question de la montée de l'islamisme en France. Il se base sur de nombreuses enquêtes de terrain approfondies, publiées dans plusieurs ouvrages très fiables. Dans « Terreur dans l'Hexagone- Genèse du Djihad français » (Gallimard 2015), il explique très bien qu'avant la radicalisation de nombreux jeunes musulmans français, c'est le vote « musulman » qui a évolué vers une crispation identitaire. D'après une étude de terrain de 2006 en Seine Saint-Denis, un des départements les plus cosmopolites du territoire français, Kepel explique que la forte mobilisation aux élections de 2006 (11 % de plus que le vote précédent) avec des pointes à plus 19 % (La Courneuve) s'explique par les prêches des imams ; elle aboutit à une demande plus en plus forte de l'importante minorité musulmane pour un parti dit « musulman » (Kepel, 2015, p. 76-80).

## 2- Route des Balkans : un abreuvoir à terroristes

Les attentats qui ont durement touché la France depuis 2015 sont en partie liés à l'activisme djihadiste venu du Moyen Orient, mais aussi à l'arrivée massive d'immigrants illégaux depuis les Balkans.

### - Stade de France

Depuis le mois de mars 2016, on sait que le commando qui a tenté de provoquer un attentat au stade de France le 13 novembre 2015 était formé de djihadistes issus de pays étrangers et qui ont tous emprunté la route des Balkans. Ahmad Al-Mohammad, Syrien de 25 ans, est le premier à avoir déclenché sa ceinture d'explosifs devant le Stade de France. Le terroriste est « arrivé en Europe par la Grèce, se mêlant à un groupe de 198 migrants débarqués en bateau sur l'île de Leros. Il a ensuite pris la route des Balkans **au milieu des réfugiés, traversant la Serbie et la Macédoine** » (Traviot, 2015).

En attente de comparution devant la justice française aux côtés de Salah Abdeslam et Mohalmed Abrini, deux djihadistes ont été arrêtés en Autriche en décembre 2015 et transférés vers la France durant le mois de juillet 2016.

Le parcours de ces deux terroristes est saisissant. L'Algérien Adel Haddadi et le Pakistanais Muhamad Usman ont été recrutés à Raqqa, en Syrie, par l'Etat Islamique, « en même temps que les deux frères irakiens qui se sont fait exploser aux abords du Stade de France ». En Syrie, ils apprennent dans un camp d'entraînement de l'EI à manier les armes et sont missionnés par un certain Abu Ahmad, pour rejoindre Paris aux côtés des deux kamikazes irakiens « en se glissant parmi le flux de

réfugiés syriens ». Abu Ahmad leur fournit argent, faux passeports et surtout téléphones portables, avec le même numéro que celui qui a été retrouvé sur un bout de papier à quelques centimètres d'un des deux cadavres de kamikaze. Abu Ahmad semble donc être un des organisateurs des attentats de Paris du 13 novembre 2015, tout comme l'un des commanditaires de la cellule de Verviers, démantelée avant de pouvoir réaliser un attentat en Belgique.

De Raqqa, nos quatre compères passent la frontière turque à pieds, puis sont récupérés par un agent de l'EI. A Izmir, Adel Haddadi achète du petit matériel de voyage grâce à l'argent que lui donne un des deux kamikazes de Saint Denis puis au soir tous les quatre règlent le passage clandestin vers la Grèce grâce à l'argent fourni par Abu Ahmad. Le commando prend le bateau au petit matin, infiltré dans un groupe d'une cinquantaine de clandestins; mais à l'arrivée en Leros, Haddadi et Usman, porteurs de faux passeports, sont arrêtés et emprisonnés, alors que les deux futurs kamikazes poursuivent leur route jusqu'à Paris pour commettre leur méfait. En détention, ils signalent par téléphone à Abu Ahmad le changement de situation; mais ce dernier fait, par l'entremise de Western Union envoi d'argent (2000 euros) afin qu'ils « poursuivent leur voyage en France ». Puis ils sont libérés et traversent les Balkans, toujours insérés dans un groupe de migrants et atteignent l'Autriche le 14 novembre où ils demandent l'asile; ils sont arrêtés dans un camp de réfugiés de Salzbourg le 10 décembre. Mais ce qui montre leur détermination à poursuivre l'oeuvre inachevée des deux kamikazes irakiens du stade de France, Haddadi et Usman avaient en décembre cherché des billets de train de Vienne pour Paris. Les enquêteurs en concluent que « leur mission était toujours active après les attentats du 13 novembre » (Seelow, 2016).

#### - Bataclan

Omar Mostefai, Sami Amimour, Foued Mohammed Aggad : les trois assaillants du Bataclan figurent sur les listes des combattants du groupe Etat islamique (EI) que se sont procurés le quotidien allemand *Süddeutsche Zeitung* et les chaînes de télévision publiques NDR et WDR. Les 22000 documents attribués au groupe terroriste consultés par les journalistes allemands ont relevé au total la présence de 16 jihadistes français. La plupart fait partie d'un seul et même groupe entré en Syrie, avec un passeur, le 18 décembre 2013, rapporte la chaîne de radio publique « France Info » (July, 2016).

#### - Nice

Mohamed Lahouaiej Bouhlel, ce tunisien de 31 ans qui a organisé la tuerie en camion de 83 Français à Nice est l'exemple même du lien entre la crise migratoire dans les Balkans et la succession d'attentats en Europe de l'ouest. Le procureur François Molins affirmait le lendemain de l'attentat de Nice que Bouhlel « semble avoir été envisagé et mûri plusieurs mois avant son passage à l'acte ». Parmi les trois complices répertoriés à ce jour de Mohamed Bouhlel figure Chokri C., un autre tunisien qui a vécu et travaillé en Italie de 2013 à 2015. Or il serait revenu en Italie peu avant l'attentat du 14 juillet; ainsi, cette localisation à Bari, dans les Pouilles, en mer Adriatique, laisse penser que des échanges avec

la Grèce qui se trouve en face sont nombreux pour ces terroristes; d'autre part, Chokri C. a maintenu, en France comme en Italie des contacts avec des Albanais.

En second lieu, Ramzi A., un Franco-tunisien de 21 ans, condamné déjà 6 fois pour actes délictueux, « aurait servi d'intermédiaire pour fournir le pistolet de calibre 7,65 à Bouhlel. Or son fournisseur, qui cachait dans une cave à Nice des kalachnikovs et des munitions, est un autre Albanais dénommé Artan H. Détail qui fait froid dans le dos, Bouhlel envoie à Ramzi un SMS à 22h27, juste après l'attentat, le « félicitant pour son « pistolet » et évoquant « cinq » autres armes : tout un arsenal laissé par l'albanais Artan H. est encore entre les mains des terroristes ! (Demey, 2016)

### **III-EMIETTEMENT TERRITORIAL ET REMISES EN CAUSE DE L'UNITARISME REPUBLICAIN**

#### **A-Un modèle jacobin « sapé » dans ses soubassements**

##### **1-Le « franglais » : langue des élites politiques et médiatiques**

Lors d'une émission sur Radio-Canada, à une heure de grande écoute, l'actrice Arielle Dombasle, épouse de l'intellectuel Bernard Henry Lévy, avait été épinglée par un présentateur québécois sur Radio Canada. A l'affirmation qu'elle avait fait du « ticketing » à l'aéroport, le Québécois lui répondit qu'en bon français on appelait cela réserver ou enregistrer. Lui défendait la langue française qui, en vertu de la loi 101 au Québec, doit se trouver un synonyme en français pour tout mot anglais ; elle, femme d'un intellectuel fervent défenseur de la globalisation culturelle, s'acharnait dans le reniement de sa langue maternelle.

Les élites politiques et économiques françaises ont tellement intégré une supposée infériorité du français par rapport à l'anglais que cela aboutit à des situations, si le sujet n'était pas si dramatique, prêteraient à rire. Bon nombre de présentateurs de la télévision française, publique ou privée, utilisent depuis belle lurette un franglais complètement insipide, où les mots et expressions anglaises ne veulent plus rien dire. Ce philoaméricanisme s'explique par ce que Gérard Wild a appelé la « trahison des élites » ; on ne compte plus les leaders français possédant à New York ou à Miami un *flat* ou une maison. Ils sont souvent entre Paris et New York pour voir leur progéniture suivre des cours dans tel *college* ou *university*.

Or cela déteint sur toute la société : media, université, entreprise.

Lors des derniers Championnats du monde de hockey se déroulant à Paris, la langue utilisée était l'anglais, alors que la langue officielle du sport est le français. Lorsque Hidalgo, maire de Paris, a organisé en juillet 2017 de grandes manifestation sportives le long de la Seine pour la candidature en faveur des Jeux Olympiques de 2024, le slogan était « *Go to Paris* », alors que la langue officielle des Jeux olympiques est le français. A l'université Descartes, en plein coeur de Paris, les échanges puis les publications se faisaient en anglais lors d'un colloque de médecine.

Or la Francophonie est vivante. Forte de plus de 270 millions de locuteurs, elle est la seconde langue apprise dans le monde, grâce au plus grand réseau de lycées et d'alliances au monde. Langue de la diplomatie, du sport et de la culture, le Français est honoré sur les cinq continents. Dans les Balkans les consignes à la poste, dans les trains ou les magasins est encore souvent dans la langue de Molière.

Mais cela semble avoir été sciemment oublié de nos têtes pensantes, par philoaméricanisme et par perte d'identité.

## **2-Le « mille-feuille » administratif et émiettement territorial : une arme contre la nation**

Le modèle jacobin français est également menacé par le morcellement progressif du territoire français, depuis maintenant presque quarante ans.

Afin de décentraliser les activités économiques et les centres de décision, l'Etat central avait dans les années 1960 procédé à la création des villes nouvelles et des métropoles d'équilibre. Les cinq villes nouvelles qui sont nées dans un rayon de 30 kilomètres autour de Paris avaient pour mission de capter les créations d'emploi et les candidats au logement, dans un contexte de forte croissance et d'exode rural. Presque cinquante ans plus tard, le bilan est mitigé : si à Cergy-Pontoise plus de 72 % des habitants exercent leur métier dans la même agglomération, les villes de Quentin-en-Yvelines ou Evry voient chaque matin la majorité de leurs habitants se diriger vers Paris, accentuant les mouvements pendulaires. Quant aux métropoles d'équilibre, soit les villes de province formant un cercle dans un rayon de 300 à 500 kilomètres autour de Paris, elles se sont développées, mais n'ont pas empêché les flux massifs de provinciaux de s'installer en région parisienne. De plus il y a certaines de ces villes qui sont de véritables poumons de leur région (ex : Toulouse draine des mouvements pendulaires intenses de toutes les villes moyennes dans un rayon de 100 kilomètres).

Mais plus encore que ces pôles métropolitains, c'est la régionalisation qui a fait éclater les territoires. Créées en 1962, les régions ont obtenu en 1982 sous François Mitterrand des pouvoirs étendus ; dotées d'une assemblée dénommée Conseil régional, les 22 régions contrôlent la vie économique et peuvent construire des lycées et des dispensaires. Même si elles ont été regroupées en 2014 en 8 méga-régions, plus conformes à la taille et au poids critique des régions allemandes ou espagnoles, leurs assemblées et fonctionnaires continuent d'étendre leurs prérogatives. En outre, l'augmentation de la taille des régions françaises n'a pas empêché de mettre au devant de la scène le débat sur la fin des départements. Nés du modèle jacobin de 1789, les départements sont depuis deux siècles le rouage principal de la politique du territoire en France. Ils règlent les questions d'aides sociales, de voiries et sont responsables des collèges et des maternités : les supprimer reviendrait non seulement à rendre les territoires plus inégaux, mais aussi à accentuer la destruction du modèle jacobin français, sous les yeux approbateurs de Bruxelles. Pierre HILLARD a démontré que le projet européen, en cassant le modèle social et territorial français, était d'affaiblir l'Etat-nation (Hillard, 2010).

Cette lente érosion de la cohésion du territoire, soutenue par l'UE et dirigée par l'administration française, a créé de grandes inégalités territoriales. Pire, cette évolution critiquable a fait émerger ce que

l'on appelle pudiquement en France les « territoires délaissés ». Le géographe Christophe GUILLY, dans « la France périphérique », démontre admirablement comment ce processus d'émiettement territorial, issu de la mondialisation appliquée depuis quarante ans, a permis l'émergence de territoires délaissés. Il explique aussi dans son ouvrage que la ligne de fracture entre vote d'adhésion à la mondialisation et vote protestataire de rejet de la mondialisation, ne passe pas par les banlieues dont les habitants sont aussi liés que ceux des centres-villes à la mondialisation, mais entre ces deux territoires urbains et les milieux ruraux. Les plus pauvres, habitants villages et petites villes en zone rurale, sont celles des laissés-pour-compte de la mondialisation (Guilly, 2014).

Tous ces processus en cours ont amené à l'émergence de véritables « zones de non-droit » qui depuis plus de trente ans sont le cauchemar des autorités. Dans certaines banlieues de Paris, Lyon ou Marseille, aux abords des cités, les trafiquants de drogue contrôlent le quartier, grâce à une économie locale clandestine ; lorsque la police veut y rétablir l'ordre, parfois des émeutes éclatent (on se souvient encore des incendies de voitures en 2005). Les politiques ont essayé de réagir à ce phénomène, mais chaque fois en retard : Jacques Chirac crée les « zones franches » pensant ainsi en baissant les charges amener à la création d'emplois. François Hollande y multiplia les « emplois aidés ». Quand ce n'est pas l'utilisation de phrases au vitriol : le ministre Chevènement parlait déjà en 1997 des « sauvageons » qui peuplent ces zones, le président Sarkozy dit qu'on va « nettoyer ces quartiers au kärcher ». Peine perdue, car dans la France de 2017, l'absence d'autorité centrale n'a fait que laisser se développer ces zones de non droit en tâches d'huile.

### **B-Résurgence des régionalismes communautaristes**

L'autre danger menaçant dans ses bases le modèle jacobin français se trouve dans l'émergence de plus en plus affirmée des régionalismes. Certains existent depuis longtemps (corse et breton), d'autres sont apparus plus récemment (la ligue savoisiennne), mais tous voient dans le fédéralisme européen une sortie de l'Etat-nation qui permettrait, sur le modèle slovène ou catalan, une indépendance prochaine.

#### **1-Défense et illustration des langues régionales**

L'historien Ernest RENAN avait déjà senti ce danger et disait à la fin du XIX<sup>e</sup> siècle que l'unité de la nation française reposait sur « une histoire commune et une langue unique ». Or force est de constater la concurrence de plus en plus forte, sur le territoire national, de langues régionales pourtant combattues par la République au XIX<sup>e</sup> siècle.

La Corse a obtenu du Ministère de l'Education nationale un statut privilégié : elle peut être enseignée, sur l'île de beauté, comme seconde langue étrangère. Le corse est aussi utilisé officiellement par les élus de cette région au sein de l'Assemblée territoriale corse. D'une façon moins forte, mais tout aussi reconnue par les autorités, la langue bretonne a acquis quelques droits non négligeables. Le breton est utilisé dans les écoles dites « diwan », établissements privés d'enseignement sous contrat avec l'Etat ; il est aussi souvent utilisé dans les media bretons (chaîne de télévision BreizTV). En pays occitan,



maintenant élevé au rang de région à part entière dans le nouveau schéma européen, les associations culturelles en langue occitane pullulent. Elles ont un relais à travers les librairies où les ouvrages sur l'histoire de la Catalogne sont diffusés presque exclusivement.

Tout cela amène une sorte de repli du mode de vie dans ces régions. Emmanuel TODD avait déjà analysé dans « L'invention de la France » que dans les régions à fort paternalisme la tendance au repli sur soi familial et régional s'opérait. Le pays basque en est un exemple probant. Les loisirs (chorales, football, corridas etc) se déroulent entre régionaux et dans des associations basques.

Plus généralement, la généralisation du repli sur soi, par opposition à une mondialisation imposée, passe souvent par la défense des valeurs et coutumes régionales. Les produits du « terroir », du « pays », du « village » ne sont pas seulement une façon de vendre plus et de respecter l'écologie ; ils sont aussi là pour marquer les différences régionales. Par exemple, la « bière corse » ou le « Breizh Cola », au départ arguments de vente, se sont installés comme marqueurs d'identité, à la fois chez les établissements les proposant comme de par les consommateurs avertis et sûrs d'un choix assumé. En outre, la sphère des loisirs et activités extra-professionnelles ont amené l'explosion, ces trente dernières années, des festivals très régionalistes. En Bretagne le festival des « Vieilles Charrues » se fait fort de développer l'identité celtique ; partout en France, les Bretons se retrouvent dans les « Fest Noz » le samedi soir afin de danser sur des rythmes et des mélodies qui existent en Bretagne depuis des siècles.

## **2-Montée des compétences politiques des régionalismes**

Les Corses ont réussi à obtenir graduellement de droits importants dans la République. Incorporée à la France en 1763, la Corse a toujours cultivé son insularité et son caractère particulier. Il n'est donc pas surprenant qu'après des décennies de terrorisme régionaliste (FLNC) la Corse soit aujourd'hui une région à statut particulier. L'Assemblée territoriale a des droits étendus : elle contrôle l'économie de la région mais aussi a la prérogative de lever les impôts sur sa région. De plus, la langue corse est utilisée dans l'administration.

Au pays basque français, il n'y a pas comme de l'autre côté de la frontière espagnole, de statut régional. Mais la culture basque est omniprésente.

## **CONCLUSION**

La géographe Béatrice Giblin constate qu'en France : « Quand une partie de l'électorat populaire de gauche demandait qu'on lui parle de la « nation », la gauche lui répondait « République », sans s'attaquer en profondeur aux difficultés de la vie quotidienne ni à celles des jeunes de la seconde génération immigrée pour qui l'égalité et la fraternité de la devise républicaine n'étaient que des mots. » L'auteur pointe la ségrégation socio-spatiale à travers le logement et l'emploi, véritable « séparatisme territorial qui favorise le processus de séparation d'avec la nation. »

La France est donc arrivée à un stade où l'unité républicaine est confrontée à divers facteurs de fractionnement : communautarismes, régionalismes et impérialisme culturel étatsunien. Le projet républicain, arc-bouté sur une laïcité à réinventer, ne propose plus aux jeunes générations un programme cohérent et porteur.

Si les dirigeants politiques ne parviennent pas à réaffirmer les valeurs de jacobinisme et d'universalisme de la République française, la société sera confrontée à des fractionnements de plus en plus intenses.

## REFERENCES

- Barber, B. (2001). *Djihad vs McWord*. New York : Ballantine Books.
- Demey, J. (2016, 24 juillet) « *Un complice de Bouhlef mène vers l'Italie* ». Le journal du Dimanche, p. 7.
- Elsasser, J. (2006). « *Comment le djihad est arrivé en Europe* ». Paris : Editions Xenia.
- Giblin, B. (2017). *Le paradoxe français. Entre fierté nationale et hantise du déclin*. Paris : Armand Colin.
- Guelamine, F. (2009). « *Action sociale et immigration en France* ». Paris : Editions Dunod.
- Guilly, Ch. (2014). *La France périphérique*. Paris : Champs Flammarion.
- Hillard, P. (2010). *La décomposition des Nations européennes*. Paris : François-Xavier de Guibert.
- July, S. (2016, 11 mars). « Trois assaillants du Bataclan sur les listes de l'Etat islamique ». Libération. [http://www.liberation.fr/planete/2016/03/11/trois-assaillants-du-bataclan-sur-les-listes-de-l-etat-islamique\\_1439170](http://www.liberation.fr/planete/2016/03/11/trois-assaillants-du-bataclan-sur-les-listes-de-l-etat-islamique_1439170)
- Kepel, G. (2015). « *Terreur dans l'Hexagone- Genèse du Djihad français* ». Paris : Gallimard.
- Poignant, F. (2017, 14 juin) « *Vendeuses voilées: H et M résiste aux pressions d'un maire* ». Le Figaro.
- Seelow, S. (2016, 27 avril). « *Je devais aller en France accomplir une mission* ». Le Monde.
- Todd, E. (1981). *L'invention de la France*. Paris : Pluriel-Hachettes.
- Traviot, A. (2015, 18 novembre), « *Qui sont les huit terroristes des attentats de Paris?* ». Sud Ouest. <http://www.sudouest.fr/2015/11/18/photos-et-parcours-qui-sont-les-huit-terroristes-des-attentats-de-paris-2189685-6155.php>
- Troude, A.-G. (2017). « *Les Balkans, la fracture* ». Paris : Xenia.

АЛЕКСИС ТРУД

## ФРАНЦУСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ГЛОБАЛНА КУЛТУРА

### РЕЗИМЕ

Почетком 2000-их, социјалистички премијер Лионел Жоспен изјавио је да је „Француска сада мултиетничка нација“, додајући напомену намењену грађанима који су бранили сувереност француског народа: „Желели ви то или не“.

Лаицизам на француски начин, који се развијао упоредо са дехристијанизацијом Француске, дотад чврст и укореењен, почиње да се распада 90-их година прошлог века с појавом два социолошка феномена у француском друштву: најпре, с веома брзим развојем једне врсте мултикултурализма непосредно увезеним из САД; затим, са исламизацијом делова француске територије, углавном периферија великих градова.

Те су две појаве од самог почетка супротне француском моделу, заснованом на јакобинском централизму и начелу – који је добро дефинисао историчар Ернест Ренан – „једног језика, једне нације“. Тај републикански модел је омогућио да се, од 1789, развија интеграција „на француски начин“. Француска Република је успела, након деценија политичке борбе, да уједини све политичке породице, све регионе и све религије, око принципа једнакости права и око централног, носећег стуба који је био начело „јединствене и недељиве републике“.

Али током последњих двадесет година, национални суверенитет био је нападнут са свих страна. Изнад националног нивоа, од стране глобалне културе; на макрорегионалном нивоу, од стране свих типова комунитаризма.

Циљ овог рада је да, у тој перспективи, представи следеће питање: како ће нација моћи да одржи своју сувереност наспрам офанзива комунитаризма и глобализаторских процеса.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** идентитет, француски модел, мултикултурализам, комунитаризам, глобализација.

БОЖИДАР С. ФИЛИПОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Одељење за социологију

## НАРОД, НАЦИЈА И МЕЂУНАЦИОНАЛНИ ОДНОСИ – ИЗМЕЂУ КВАНТИТАТИВНОГ И КВАЛИТАТИВНОГ ПРИСТУПА

**САЖЕТАК:** У раду ћемо приказати резултате које смо прикупили у квалитативном истраживању спроведеном на територији града Београда. Узимајући као полазну тачку анкете које се у Србији већ деценијама спровode у социолошким истраживањима друштвене структуре (под руководством проф. др Младена Лазића), осмислили смо низ питања која су нам омогућила методолошку триангулацију приступа вредносне оријентације. Део наведеног и нашег истраживања односи се на разумевање питања етничких (националних) односа. Конкретно, у нашем истраживању смо квантитативан приступ упоредили с резултатима добијеним уз помоћ квалитативне методологије. Тако се низ исказа јављају као почетак и основа нашег квалитативног приступа. Резултати показују разноврсност и вишезначност у разумевањима наведених исказа, односно интерпретације улоге етницитета и нације у друштвеном животу.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** нација, етнички односи, квантитативно *versus* квалитативно, вредносна оријентација.

### УВОД

Разлика између квантитативног и квалитативног приступа представља свакако једну од најзначајнијих подела унутар метода социолошке науке. Ова разлика се веома често види као препрека у остваривању задатих циљева истраживања. Истовремена употреба квалитативних и квантитативних метода сматра се неопходном у осмишљавању и остварењу оптималног истраживачког нацрта. Триангулација се стога види као пожељно решење које би требало да надомести недостатке присутне у случају примене само једне методе. Без обзира на честа и декларативна истицања неопходности употребе више различитих приступа, триангулација се релативно ретко јавља у истраживачкој пракси. Но, на самом почетку морамо појаснити однос према овом појму у случају нашег истраживања, односно начин њене примене.

<sup>1</sup> filipovic.bozidar1@gmail.com

Под триангулацијом подразумевамо Јиково (Jick) одређење појма.<sup>2</sup> Као што се може видети, триангулација подразумева „паралелни“ приступ датом друштвеном феномену помоћу више различитих метода. Након добијених резултата доноси се суд о сазнајној плодности сваког „засебног“ приступа, односно начина примене у истраживању одређеног предмета. Очигледно је да аутор овакво схватање триангулације наводи у контексту проблема валидности. Наведено никако не значи да се појам триангулације (Gideon, 2012, стр. 103; Matthews & Ross, 2010, стр. 145) може ограничити на истраживање проблема валидности. Дакле, триангулација, макар у овом случају, подразумева да свака метода (квантитативна или квалитативна) креће од „почетка“ како би се истражила одређена појава.<sup>3</sup> Триангулација као „средство“ оцене валидности јавља се и у случају нашег истраживања. Ипак, за разлику од поменутог одређења, наш приступ одликују одређене специфичности, односно одступања.

Имајући наведено у виду, морамо рећи да се наша намера у раду не може схватити као покушај „допуне“ постојећих квантитативних истраживања<sup>4</sup> ради остварења идеала триангулације. Постоји неколико разлога зашто се наше квалитативно истраживање, чије ћемо резултате приказати у овом раду, не може схватити као стремљење ка поменутом методолошком идеалу. Први разлог проналазимо у природи нацрта (дизајна) нашег квалитативног истраживања, које је постављено и одређено основама квантитативног инструмента (анкете). Оно је тиме дефинисано и не представља самостални приступ истом предмету истраживања помоћу употребе друге методе. Други разлог чине домети и циљеви нашег истраживања, које је превасходно замишљено као покушај критичког испитивања примене квантитативне методологије у утврђивању вредносних оријентација. Другим речима, намера нам је била да истражимо валидност инструмента (исказа) који су коришћени у квантитативним истраживањима.

У раду под појмом валидности подразумевамо тзв. *конструктивну валаност*<sup>5</sup>. Никако не би требало изгубити из вида да се наша проблематизација валидности ограничава искључиво на ниво интерпретација, односно разумевања и значења која испитаници/це придају исказима као инструментима.

<sup>2</sup> „This kind of triangulation is labeled by Denzin (1978: 302) as the 'between (or across) methods' type, and represents the most popular use of triangulation. It is largely a vehicle for cross validation when two or more distinct methods are found to be congruent and yield comparable data. For organizational researchers, this would involve the use of multiple methods to examine the same dimension of a research problem. For example, the effectiveness of a leader may be studied by interviewing the leader, observing his or her behavior, and evaluating performance records. The focus always remains that of the leader's effectiveness but the mode of data collection varies. Multiple and independent measures, if they reach the same conclusions, provide a more certain portrayal of the leadership phenomenon“ (Jick, 1979, стр. 602). И други аутори триангулацију доводе у везу с проблемом валидности (Marvasti, 2004, стр. 114).

<sup>3</sup> Немамо довољно простора у раду како бисмо приказали различита одређења појма триангулације.

<sup>4</sup> Као што ћемо појаснити у наставку рада, мислимо на део истраживања друштвене структуре спровођених на територији СФРЈ и Србије под руководством проф. др Младена Лазића од краја осамдесетих година XX века.

<sup>5</sup> „У овом типу валаности се даје одговор на питање шта мери мерни инструмент, па се данас ово питање најчешће среће као дефиниција валидности уопште“ (Fajgelj, 2010, стр. 462).

Под руководством проф. др Младена Лазића истраживања друштвене структуре спровођена су од 1989. године. Прво истраживање спроведено је на територији целе Југославије, а касније је спровођено на подручју Србије, 2003. и 2012. године (Lazić i Pešić, 2013, стр. 287). Део анкете у наведеним истраживањима односио се и на питање вредносних оријентација које су мерене помоћу исказа, односно одговора формираних на основу Ликертове скале (Lazić, 2011; Pešić, 2014; Petrović, 2014; Petrović i Radoman, 2016). Наведена квантитативна истраживања<sup>6</sup> одабрали смо као почетну основу нашег квалитативног истраживања због значаја који имају у домаћој социологији, односно због континуитета и величине узорака на којима су спровођена. Жеља нам је била да квантитативна истраживања, с релативно дугом традицијом у домаћој социологији, употребимо као основу једног методолошког „опита“.

Питања, то јест, тврдње које се односе на проблем међуетничких односа су следећа: „Заједничко порекло припадника нашег народа темељ је нашег поверења“; „Национално мешовити бракови морају бити нестабилнији него други бракови“; „Човек се може осећати сасвим сигурним само када живи у средини где је већина припадника његове нације“<sup>7</sup>; „Међу нацијама се може остварити сарадња, али не и потпуно поверење“. Ови искази су у поменутом истраживањима чинили само део питања помоћу којих су мерене различите вредносне оријентације.<sup>8</sup> Помоћу исказа је утврђивана националистичка вредносна оријентација (која је у примарним, квантитативним истраживањима, операционализована кроз две димензије: националистички ексклузивизам<sup>9</sup> и националистички органицизам<sup>10</sup>). На свако од ових питања испитаници/це могли су да понуде неки од шест понуђених одговора формираних на основу Ликертове скале.<sup>11</sup>

<sup>6</sup> Питања (искази) којима је мерена вредносна оријентација испитаника/ца коришћени су и у другим истраживањима.

<sup>7</sup> Овом исказу смо посветили пажњу у другом раду (Filipović, 2017), стога он неће овде бити у средишту наше пажње.

<sup>8</sup> У нашем квалитативном истраживању нисмо обухватили сва питања (исказе) која су коришћена за истраживање вредносних оријентација у наведеним квантитативним истраживањима друштвене структуре.

<sup>9</sup> У својој докторској дисертацији Јелена Пешић одредила је појам на следећи начин: „Националистички ексклузивизам, којим се дефинише степен везаности за сопствену националну (етничку) групу, али и однос према другим етничким или националним групацијама, који је, по правилу, одређен конкретним друштвено-историјским контекстом. Ова димензија се делимично поклапа са етноцентризмом (с тим да је овај други појам знатно шири, јер обухвата и просуђивање припадника других нација на основу вредносних атрибута сопствене групе)“ (Pešić, 2016, стр. 495). Само прва тврдња од свих наведених припада овој димензији.

<sup>10</sup> „Националистички органицизам, којим се наглашава културно и биолошко јединство нације, схваћене као органске заједнице, а чији се темељи траже у дубљој историјској прошлости (за коју се везују одређене политичке, структурне и институционалне карактеристике). Другим речима, у оквиру ове димензије, наглашава се органско јединство припадника нације, а корени тог јединства траже се у оном делу историјске прошлости у којем савремене поделе припадника нације (класне, религијске, језичке, територијалне) нису постојале (без обзира на то да ли се ради о позивању на реалне или измишљене историјске чињенице). Отуда је за овај аспект националистичке оријентације карактеристично позивање на традиционалне структуре и институције, али и настојање да се изврши хомогенизација нације на

## КВАЛИТАТИВНО ИСТРАЖИВАЊЕ

Наше квалитативно истраживање је спроведено на територији града Београда у периоду од септембра 2016. до јуна 2017. године. Сви разговори су снимани и вођени су од стране потписника ових редова. Квотни узорак истраживања обухватио је 20 испитаника и испитаница старијих од 18 година. Иако се демографска структура узорка разликује у односу на општу популацију (у погледу старости и образовања) одступања су релативно мала. „Узорак је сачињавало по десет испитаника и испитаница и оквиру следеће старосне структуре: од 18 до 30 година (4 испитаника/це), од 31 до 45 година (7 испитаника/ца), од 46 до 60 година (5 испитаника/це) и више од 61 године старости (4 испитаника/це). У погледу образовне структуре узорак сачињава једна испитаница са завршеном основном школом, 16 испитаника/ца са завршеном средњом школом, две испитанице са незавршеним факултетом и један испитаник са завршеним факултетом“ (Filipović, 2017).

Квалитативно истраживање заснива се на полуструктурисаном интервјуу. Најзначајнији део основе за разговор осмишљен је на основу двадесет и пет исказа помоћу којих је у поменутиим квантитативним истраживањима мерена вредносна оријентација. Наиме, испитаници/це су давали одговоре (Ликертова скала) на постављена питања (исказе)<sup>12</sup>, а затим су постављана „потпитања“, на која су испитаници/це давали своје одговоре (квалитативни део истраживања). Прво „потпитање“ постављано је након сваког одговора испитаника/ца и гласило је: „Како сте ви разумели ово питање?“

Исказ „Порекло припадника нашег народа темељ је нашег поверења“ изазивао је највише недоумица и забуне међу испитаницима/ама. У више случајева, када испитаници/це нису експлицитно истицали да је питање нејасно, могло се наслутити да оно за њих није довољно разумљиво формулисано. Стога су често постављали/ле питања како би добили додатна појашњења:

Испитаник: „Ког нашег поверења, чијег нашег?“ (**Архитекта, 33 године**)

Испитаница: „Заједничко порекло припадника нашег народа... А како мисли, не разумем ово питање. Заједничко порекло, значи сви ми имамо као једно то порекло, темељ је нашег поверења. Поверења у?... Не разумем.“ (**Пензионерка, 63 године**)

Испитаник: „Па сад ово и не разумем. Заједничко порекло припадника нашег народа темељ је нашег поверења... па сад не знам шта је шта...“

Б. Ф: „Шта није јасно? Ако није, реците шта није јасно.“

---

основу брисања свих других облика диференцијације“ (Pešić, 2016, стр. 494–495). Од наведених исказа само први припада димензији националистичког органицизма, остали су део скале националистичког ексклузивизма.

<sup>11</sup> Понуђени одговори су били: 1 – „у потпуности се слажем“; 2 – „слажем се“; 3 – „нити се слажем, нити се не слажем“; 4 – „не слажем се“; 5 – „у потпуности се не слажем“ и 6 – „не знам“.

<sup>12</sup> Дакле, овај део нашег истраживања се 'подудар' са квантитативним истраживањем.



Испитаник: „Па шта заједничко порекло?“ (**Портир, 61 година**)

Испитаник: „Не разумем. Значи, шта год да кажем не знам.“

Б. Ф: „Сада ми реци како си схватио овај исказ, односно шта ниси схватио. Шта је нејасно? Слободно ми реци.“

Испитаник: „Па нисам схватио [смех]. Заједничко порекло припадника нашег народа темељ је нашег поверења. Значи опет оно... да ти кажем не разумем.“

Б. Ф: „Не разумеш сам исказ?“

Испитаник: „Ништа, нисам разумео ово питање.“ (**Радник-виљушкарста, 35 година**)

Испитаник: „Па сад ово је међусобног поверења у народу или како?“

Б. Ф: „Како си ти схватио?“

Испитаник: „Па тако, да се ради о поверењу у оквиру једног народа. У ствари да кажем да се нешто заснива на национализму, на пореклу. Та нека снага, наводно.“ (**Графички дизајнер, самозапослен, 37 година**)

Испитаница: „Не разумем.“ (**Студенткиња, 22 године**)

Испитаница: „Значи, заједничко порекло? Наше српско порекло је темељ нашег поверења...“

Б. Ф: „Ако ти је нејасно, слободно реци.“

Испитаница: „Па мало ми је ово сад... Темељ нашег поверења? Чему ми то сад треба да верујемо? У наше порекло?“ (**Студенткиња, 24 године**)

Испитаница: „Морам да признам да га не разумем довољно.“ (**Незапослена, 55 година**)

Испитаница: „Покушавам да повежем и да схватим шта је хтело да се каже овом реченицом.“ (**Пословна секретарица, 46 година**)

Испитаник: „Заједничко порекло припадника нашег народа... У ком смислу заједничко порекло припадника нашег народа? У смислу нашег као нашег, или... као... у смислу Балкана?“ (**Шеф продаје у породичном микропредузећу, 25 година**)

Дакле, половина испитаника/ца експлицитно је истакла да питање, односно исказ, није јасно формулисан. Овом броју би требало придодати и друге испитанике/це који нису отворено истакли да тврдња није довољно јасно постављена. Неколико њих је на ово питање одговарало тек након извесне „паузе“ (тишина пре давања одговора на ово питање била је дужа у овом случају у односу на друга питања).<sup>13</sup> Такође, један испитаник је неколико пута поновио исказ

---

<sup>13</sup> Ниједно друго питање (исказ) које смо обухватили нашим квалитативним истраживањем није изазвало ни приближно оволико недоумица код испитаника/ца.

пре него што је дао свој одговор (ово није чинио у случају других исказа).<sup>14</sup> Због ограничења у обиму рада нећемо посветити више пажње и простора конкретним одговорима испитаника/ца. Поред тога, у претходно наведеним случајевима смо „контаминирали“ исказе, односно њихово схватање од стране испитаника/ца, јер је било потребно понудити додатно разјашњење наведене реченице како би разговор био настављен. Самим тим, нисмо добили непосредан одговор на потпитање: „Како сте ви разумели ово питање“. Ипак, уколико изузмемо све наведене потешкоће, можемо рећи да је валидност исказа потврђена у већини случајева.<sup>15</sup> Испитаници/це су у најчешће (понављамо, уколико занемаримо наше „интервенције“ у слободу њихове интерпретације наведене реченице, односно питања) схватили исказ на „предвиђени“ начин. Такође, присуство или одсуство националистичке оријентације могло се код сваког појединачног испитаника/це уочити и у случају других питања која су се односила на проблем схватања нације (етничке заједнице).

### МЕШОВИТИ БРАКОВИ

Наредно питање којем ћемо у нашем раду посветити пажњу је гласило: „Национално мешовити бракови морају бити нестабилнији него други бракови“. У случају овог питања нико од испитаника/ца није указивао на нејасну формулацију исказа. Највећи број, укупно 12 испитаника/ца, заокружили су одговор „не слажем се“. Када се овом броју додају испитаници/це који се у потпуности не слажу са исказом (одговор под бројем 5), јасно је да у узорку нису подједнако или приближно пропорционално заступљени сви одговори.

Када се одговори испитаника/ца посматрају само кроз одговор на основно потпитање „Како сте ви разумели ово питање“, значење, односно интерпретације које су испитаници/це понудили не чине нам се проблематичним (у смислу јасноће и разумљивости). Дакле, уочавамо подударане између намераваног и интерпретираног значења исказа (од стране испитаника/ца). Уколико би нам било замерено да не знамо (или, радикалније, формулисано – да не можемо ни знати) какви су изворно значење и смисао исказа, можемо рећи да се у сваком случају интерпретације самих испитаника/ца међусобно значајно не разликују (без обзира на заокружене одговоре). На основу свега, јасно је да се тек у неколико случајева може поставити питање да ли су испитаници/це схватили исказ на начин који би могао да угрози његову валидност. Сви остали одговори показују садржајну, односно смисаону сагласност са претпостављеним значењем дате реченице.

Испитаник: „Па схватио сам га тако да се вероватно мисли на нестабилност у неким ситуацијама које би можда на националној основи могле да буду окидач растурања брака или не знам ни ја, као што је, рецимо, био рат код нас, али мислим да то нема никакве везе са стабил-

<sup>14</sup> Испитаници/це су у сваком тренутку разговора испред себе имали папир на којем су били исписани искази.

<sup>15</sup> Као и у случају других исказа, тешко је квантификовати квалитативне податке, јер се јављају и одговори који су амбивалентни, или се макар могу тумачити као такви.

ношћу брака. То има везе само са људима, нема везе са...“ (**Графички дизајнер, 37 година, одговор: „у потпуности се не слажем“**)

Испитаник: „Па брак између човека и жене. Сваки однос између два људска бића. То су измишљене ствари – нација, вера, боја коже. Ако ти неко ваља, он ваља, ако ти не ваља, он не ваља без обзира... Па разводе се људи и истих националности, и различитих. Да морају да буду нестабилнији у потпуности се не слажем. Само зато што су мултинационални.“ (**Санитарно-еколошки техничар, 35 година, одговор: „у потпуности се не слажем“**)

Испитаница: „Јако, јако животно. Значи, живела сам у средини где су сви национални бракови опстали. Пардон, где су сви између различитих националности апсолутно опстали у оним најодвратнијим условима. Свакако да знам да постоје и други примери, али, у том чаробном месту где сам ја живела сви су опстали и сви су се доказали и сви су свакако били прозивани.“ (**Незапослена, 55 година, одговор: „у потпуности се не слажем“**)

Испитаница: „Ајде сад опет увек помислиш на оно Србин и Хрватица или не знам шта. Помишљали смо некад. Али сада више не помишљам ни на то. Знаш. Можеш бити ти из Србије, он не знам одакле или обрнуто. Ја не мислим да је та нека језичка баријера или географска раздаљина... да просто оно ти квари нешто и да је то разлог зашто ти брак не функционише. Знам много бракова који одлично функционишу, а из потпуно, потпуно различитих средина. Просто се не слажем са тим.“ (**Пословна секретарица, 46 година, одговор: „у потпуности се не слажем“**)

Испитаник: „Разумео сам као да нема везе с везом.“

Б. Ф: „Зашто?“

Испитаник: „Зато што је небитно. Мислим да може да функционише човек са човеком без обзира на његово порекло или веру... шта год.“ (**Архитекта, 33 године, одговор: „не слажем се“**)

Испитаник: „Знам пар људи који су просто из мешовитих бракова, мешовитих вера и једноставно мешовитих нација... и нигде нисам видео ни трупку неке нестабилности, знаш опет... А виђао сам и људе [нестабилности у браковима – Б. Ф.] То је то, рецимо, сад ја причам... није брак, али полубрак. Сестра ми је живела са дечком који је, ајде да кажем, Бошњак. Дечко муслиман, иако је Београђанин, нема везе све... Али оно, брате, постоје културолошке разлике... Неке ствари он не може да прихвати, дечко просто не може, тако је васпитан, знаш. Сад девојка факултетски образована, самостална, знаш... Родитељи нам умрли са 22 године, сами живимо, све оно-ово... Апсолутно самостална девојка, сад ти хоћеш, знаш, као ја могу све сам, ти си за кућу. Па брате, можда, али ја нећу да будем у кући. Разумеш. То су сад неке друге ствари. Просто ајде да кажеш да једноставно људи су различити. А опет имам тетку која је удата. Тетку која живи... у уређеној земљи, живи у Шведској, са типом који је оно из Босне, она је из Босне, он је из Босне. Он је муслиман, она је Српкиња. Удата за њега, имају дете. Швеца ми је легенда, разумеш, све супер, феноменалан брак. Никад, никакви проблеми. Све чврсто стабилно. Али то је то, просто, то је менталитет људи, образовање, разумеш. И једноставно бре, они

кад је овде почело да кува да ово, да оно, они су људи побегли одавде главом без обзира. Неће, бре, разумеш. Што би реко како се зове човек... из Мостара бре... песник... Алекса Шантић. Знаш он је био заљубљен у девојку која је била муслиманка и када су га питали... када је она њему рекла да ће да промени веру, знаш, да би била са њим, он је рекао не ми ћемо да променимо Мостар, знаш, то ти је та нека прича, разумеш. Људи су бре издигнути бре из тих ствари, разумеш.“ (**Техничар, 33 године, одговор: „не слажем се“**)

Испитаник: „Не слажем се јер знам мноштво, прегршт мешовитих бракова који и данас јако добро функционишу, чак, напротив, и боље него бракови, овај, бракови истих вера или, то јест, бракови на истом националном односу. Некако, добро, ајде, касније кроз овај ех-Ју период је то било некако потпуно очекивана ствар, жена Хрватица, муж Црногорац, Босанац, Словенац. Мислим да данас, значи, фале и требају више, ових, мешовитих бракова, не само да као оно прављење мостова, не знам, спајање него просто...“

Б. Ф: „Зашто?“

Испитаник: „Па треба нам нека та фузија. Неко спајање. Нека кохезија. Мислим да две вере, два брака, два човека могу да живе заједно јер имају своје неке више циљеве, више интересе. Мислим за мене, барем за мене, није важно које... којег ће она бити рода, не знам припадника... да ли ће бити припадник, не знам, неке друге расе, вере, боје коже. Да мој син, као носи моје презиме, да ја славим само своју славу. То је мени небитно. Мислим, битно је, али споредно. Није уопште кључно за живот.“ (**Нижњи руководилац у супермаркету, 31 година, одговор: „не слажем се“**)

Испитаница: „Па разумела сам га да, заиста, ако су, из различитих, овај, националних бракова, а можда из верски различитих бракова да то, овај, мора да буде нестабилно, а не мора. Мислим да могу да буду нестабилни, а не морају да буду. Све то зависи од повезаности људи, од јачине њихових веза, од њихове рационалности, од тога једноставно како размишљају и колико су повезани као породица и као брачни другови и... тако да мислим да не мора, не мора.“ (**Пензионерка, 63 године, одговор: „не слажем се“**)

Испитаница: „Па ово је баш тотално разумљиво. Увек сам помислила само на једно да су мешовити бракови... мисли се на националну припадност, а сматрам да је брак однос двоје људи а не две националности. Тако сам схватила. Једино могуће.“ (**Незапослена, 52 године, одговор: „не слажем се“**)

Испитаник: „Па то да ако је, шта ја знам, неко вере другачије, двоје људи, да се не слажу. Ја мислим да могу људи да се слажу било које вере били и које боје и шта ја знам. Мислим да то није битно. Ако се двоје воле и слажу се у неким... што се каже 'хемији', онда је то то.“ (**Портир, 61 година, одговор: „не слажем се“**)

Испитаник: „Па не мора национално мешовити... не мора да значи да... да се људи слажу нема везе које су људи националности. Да ли си Словенац, Хрват, Македонац. Да су људи људи. Сви смо исти, што се оно каже.“ (**Домаћин, 50 година, одговор: „не слажем се“**)

Испитаник: „Па ништа ето... ја лично, оно, пошто сам Словак и тамо код мене ти је... мешовитих има бракова, значи, има пола села. Значи, не мора, оно, уопште да буде нестабилно. Исто однос као и да су исте нације. Значи не мора да значи.“ (**Радник – возач виљушкарa, 35 година, одговор: „не слажем се“**)

Испитаник: „Па схватио сам га тако да нека можда вера или нешто може бити препрека у склапању добрих односа, квалитетног живота брачног и тако даље. Мислим да то апсолутно није истина. Мислим да је опет то све индивидуално и да човека не опредељује његова вера или било шта него буквално да ли је добар или лош. И то је то.“ (**Рачунарски техничар, 34 године, одговор: „не слажем се“**)

Испитаница: „Па, може да буде и не мора. Значи нити се слажем, нити се не слажем. Зато што, шта знам. Уопште не мора да значи. Не знам. Ако су опет мешовити бракови... па не знам из оног што сам... не знам, можда гледала негде на телевизији. Не знам, тако неке примере па видеа сам да могу да функционишу и бракови мешовитих. Значи национално мешовити бракови могу да функционишу. Е сад, кажем, нити... не мора да значи да... знаш...“ (**Незапослена, 56 година, одговор: „не слажем се“**)

Испитаница: „Ево, кажем, пример моји родитељи. Диван брак, док се то није растурило. Шта сад, растурило, растурило се. Али растурило се због његовог алкохола. Не да нису имали љубави, него алкохол чисто. А познајем доста мешовитих бракова који су 30, 40, 50 година у браку. Не мора да значи. Само ту је љубав, толеранција, и значи да се слави... ако си толерантан, ако је жена или мушкарац на пример католик или муслиман, или не знам које вере, није битно, онда узми његов Божић, њен Божић, његов Божић, твој Божић. Све то заједнички... Је л' тако?... Да се слави. Значи толеранција је врло битна. Ако немаш толеранцију немаш ништа.“ (**Пензионерка, 67 година, одговор: „не слажем се“**)

Испитаница: „Мислим да не морају. Не слажем се.“

Б. Ф: „Сада ми реци како си схватила и коју си имала дилему?“

Испитаница: „Мислила сам да је то неки исказ.“

Б. Ф: „Да би тако требало да буде, а не да је тако. Је л' на то мислиш?“

Испитаница: „Да, да, да... да би тако требало да буде. Да морају бити нестабилнији.“

Б. Ф: „А твој одговор се односи на?“

Испитаница: „Да не морају бити нестабилнији. Национално мешовити не морају бити.“

Б. Ф: „Е сада ми реци зашто мислиш да не морају? Како си схватила ову интерпретацију, ово значење овог исказа који си ти овде?“

Испитаница: „Па не морају бити нестабилнији. Самим тим што су мешовити да су они већ учинили већи корак због те њихове љубави, склапања тог брака, и да су јачи него једне те исте

националне вере које улазе у брак. Тако да мислим да због тога.“ (Студенткиња, 22 године, одговор: „не слажем се“)

Испитаница: „Опет не мора да значи, све је индивидуално. Све зависи од двоје људи који се нађу, на ком су... значи, ту утичу различити фактори. И из које породице су и са каквим људима су се дружили. Образовање је исто битан фактор. Такође и наше... наш карактер, наша личност, наш темперамент, колико смо толерантни, колико смо спремни да направимо компромисе, и тако даље. Тако да је индивидуално.“ (Студенткиња, 24 године, одговор: „нити се слажем, нити се не слажем“)

Испитаник: „Схватио сам тако што... у зависности од које националности.“

Б. Ф: „Ајде онда реци ми како за неке националности, а како за друге. Да ли ту има разлике?“

Испитаник: „У смислу ако би национално мешовити бракови... у смислу наших, балканских, ту мора да буде неслагања. Мислим мора... не мислим да мора, али у 99 посто случајева. Што се тиче неких иностраних... не мислим иностраних у смислу наше балканске земље са страним земљама, другим... Немачка, Аустрија, Холандија, небитно, ту мислим да чак и не мора да буде неслагања и несугласица.“

Б. Ф: „Када кажеш иностраних, не мислиш на цео свет?“

Испитаник: „Мислим на цео свет. Што се тиче осталих земаља. А што се тиче наших балканских баш мислим да мора да буде неслагања.“

Б. Ф: „А зашто мора за балканске?“

Испитаник: „Па једноставно годинама ратова, несугласица, кошкања. Само због тога. Иначе, ако би се питало за укупно цео свет онда бих рекао неки други одговор. Због овако формулисаног питања кажем број 3.“ (Шеф продаје у породичном микропредузећу, 25 година, одговор: „нити се слажем, нити се не слажем“)

Испитаница: „То сам некако помислила. Увек сам размишљала када на пример бих ја се удала за неког странца да је то ОК. Као љубав се роди... све. Али просто, некако, замисли он сада прича енглески, ја српски. Ми морамо на енглеском и некако не могу баш све да му кажем што бих рекла на српском. То ми је онда некако... не бих... не видим ту као чврстину да сад ми... А мислим никада нисам ни пробала. То ми тако делује, зато сам то рекла и надовезала на ово питање. Мислим није сада да морају, али...“

Б. Ф: „Али рецимо да говоре исти језик. Да су национално мешовити, али да говоре исти језик. Да ли би опет исто?...“

Испитаница: „Опет исто. Рецимо да је, не знам, из Босне на пример. И ОК, све је то супер, нормално је. Али опет може да се деси нешто што просто они имају тако, традиционално и у неком тренутку... он можда то не исказује, али у неком тренутку искочи то његово и просто ти не можеш да се снађеш. Али, на пример, да си са својим, онда некако знаш да тога нема. Мислим

знаш, никада ниси сто посто сигуран, али просто је..." (**Незапослена, 20 година, одговор: „слажем се“**)

Испитаница: „Узму се, на пример... да пођем од моје ћерке, ја стално стрепим. Она је узела... али тај њезин муж није био прави муслиман. Мајка му је била попова ћерка, а отац хоџин син. И сада када причају о Турцима, мени стално срце лупа шта ће да буде. Може свашта да се деси. О тим што нису исти..." (**Пензионерка, 75 година, одговор: „у потпуности се слажем“**)

Занимљиво је да се у одговорима испитаника/ца проблем нестабилности мешовитих бракова види као отежавајућа околност која само тестира чврстину дијадног односа. Уколико је брак довољно чврст, различито етничко порекло перципира се као ирелевантно, јер не може угрожити стабилност. Такође, у одговорима се јавља и питање контекста – где се склапају мешовити бракови и ко их склапа (у погледу порекла припадника различитих етничких заједница). Питање контекста на који испитаници/це циљају јавља се као релевантно и у случају других исказа (Filipović, 2017). Испитаницима/ама који су изразили неслагање са наведеном тврдњом (дакле, одговорили „у потпуности се не слажем“ или „не слажем се“) поставили смо потпитање: „Да ли мислите да су мешовити бракови у једнакој мери стабилни као и остали?“ Укупно четири испитаника/це сматрало је да мешовити бракови нису у једнакој мери стабилни као и остали. Овом броју би можда требало придодати и испитаника који тврди да су бракови једнако стабилни („можда статистички не, али мислим да јесу“). Остали испитаници/це бранили су своје позиције о једнакој стабилности мешовитих бракова и у случају овог потпитања.

Амбивалентност, присутна у једном од наведених одговора (студенткиња, 22 године), посебно је занимљива. Иако испитаница тврди да стабилност није мања у случају мешовитих бракова, објашњење које је понудила чини нам се специфичним и интересантним. Нестабилност која проистиче или би могла проистећи услед различитог националног (етничког) порекла супротстављена је чврстости дијадне везе заснованој на љубави („Самим тим што су мешовити да су они већ учинили већи корак због те њихове љубави...“). Дакле, различито национално (етничко) порекло се ипак види као почетна препрека, коју превладава међусобна приврженост супружника. Тешко је поверовати да би оваквих интерпретација било знатно више (уколико бисмо истраживање спровели на много већем узорку). Пример истичемо искључиво како бисмо указали на богатство интерпретација чак и у случају исказа за који испитаници/це нису истицали да им је на било који начин нејасан или вишесмислен. Посебно је интересантан у погледу амбивалентности спрам питања валидности.

## ЗАКЉУЧАК

Покушали смо да методолошком триангулацијом (схваћеном у Јиковом значењу речи) размотримо проблем валидности у истраживању вредносних оријентација.<sup>16</sup> За основу нашег

<sup>16</sup> Морамо истаћи да је наш приступ проблему у одређеном смислу неуобичајен. Не може се рећи да је наше истраживање било осмишљено како бисмо остварили методолошки идеал триангулације у



„опита“ одабрали смо сет питања која се понављају у низу истраживања, те се може рећи да имају релативно дугу традицију у домаћој социологији. Нажалост, због ограниченог простора, пажњу смо ограничили на само два питања. Морамо истаћи да је наш приступ проблему у одређеном смислу неуобичајен. Не можемо рећи да је квалитативно истраживање било осмишљено како бисмо остварили методолошки идеал триангулације у приступу појави која се налазила у центру наше пажње (вредносне оријентације). С друге стране, валидност питања која су коришћена у квантитативним истраживањима вредносних оријентација критички смо испитивали само на нивоу значења исказа, односно интерпретација од стране самих испитаника/ца. У случају првог питања („Заједничко порекло припадника нашег народа темељ је нашег поверења“) половина испитаних је више или мање отворено истакла да је исказ нејасно формулисан, односно да не разумеју смисао реченице. У случају другог питања („Национално мешовити бракови морају бити нестабилнији него други бракови“) можемо констатовати да је валидност у великој мери потврђена, односно да су испитаници разумели смисао питања. Још важније, у одговорима се могло уочити да постоји кореспондентност између квантитативног и квалитативног дела одговора на питање. Велики проценат одговора испитаника/ца који се не слажу са исказом није нам омогућио да дубље (кроз потпитања) уђемо у разматрање њихових тумачења саме нестабилности оваквих бракова.

## ЛИТЕРАТУРА

- Fajgelj, S. (2010). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Filipović, B. (2017). Sigurnost i etnički odnosi – percepcija problema u kontekstu naselja i suživota [rukopis u pripremi za štampu].
- Gideon, L. (2012). The Art of Question Phrasing, y L. Gideon (ed.). *Handbook of Survey Methodology for the Social Sciences* (стр. 91–108). New York: Springer.
- Jick, T. (1979). Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 24, No. 4: 602–611.
- Lazić, M. (2011). *Čekajući kapitalizam. Nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Lazić, M., Pešić, J. (2013). Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija pripadnika osnovnih klasa u Srbiji, y M. Lazić i S. Cvejić (yp.). *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije* (стр. 281–306). Beograd: Čigoja.
- Marvasti, A. (2004). *Qualitative Research in Sociology*. London: SAGE.

---

приступу вредносним оријентацијама. С друге стране, валидност питања која су коришћена у квантитативним истраживањима критички смо испитивали само на нивоу значења исказа, односно интерпретација од стране самих испитаника/ца.

Matthews, B. and Ross L. (2010): *Research Methods: a Practical Guide for the Social Sciences*. Harlow: Pearson.

Petrović, I. (2014). Promene vrednosnih orijentacija ekonomske elite: patrijarhalnost, autoritarnost, nacionalizam, у М. Lazić (прир.), *Ekonomska elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka* (стр. 193–217). Beograd: Čigoja.

Petrović, I. Radoman, M. (2016). Vrednosne orijentacije političke elite: patrijarhalnost, autoritarnost i nacionalizam, у М. Lazić (прир.), *Politička elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka* (стр. 143–178). Beograd: Čigoja.

Pešić, J. (2014). Promene vrednosnih orijentacija ekonomske elite: ekonomski i politički liberalizam, у М. Lazić (прир.), *Ekonomska elita u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka* (стр. 165–191). Beograd: Čigoja.

Pešić, J. (2016). *Vrednosne orijentacije u postsocijalističkim društvima Srbije i Hrvatske*, (neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet – Univerzitet u Beogradu.

---

BOŽIDAR S. FILIPOVIĆ

## PEOPLE, NATION AND INTER-ETHNIC RELATIONS – BETWEEN THE QUANTITATIVE AND QUALITATIVE APPROACH

### SUMMARY

In this paper, we will present the results we have obtained in a qualitative study conducted on the territory of the city of Belgrade. Regarding the survey as the starting point which has been conducted in Serbia for decades for the purpose of the sociological study of social structure (under the direction of Prof. Mladen Lazić), we designed a series of questions which allowed the methodological triangulation of the approach to value orientation. Part of the abovementioned and our own research refer to understanding the issue of ethnic (national) relations. In particular, in our study, we compared the quantitative approach with the results obtained by way of qualitative methodology. Thus, a series of statements appear as the beginning and a basis of our qualitative approach. The results show the diversity and ambiguity in understanding those statements, or interpretations of the role of ethnicity and nation in social life.

**KEYWORDS:** nation, ethic relations, quantitative vs. qualitative, value orientation.

РАВИЛЯ РАХИМЯНОВНА ХИСАМУТДИНОВА<sup>1</sup>

ЛАРИСА ВАЛЕРЬЕВНА ГРИШАКОВА

Оренбургский государственный педагогический университет

Кафедра всеобщей истории и методики преподавания истории и обществознания

Оренбург (Россия)

## ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

---

**АННОТАЦИЯ.** Развал СССР в 1991 году не означает, что в постсоветском пространстве нет тяготения народов бывших союзных республик, которые стали самостоятельными государствами, к интеграции. Россия не стремится к формированию вокруг себя подконтрольных ей объединений государств. Она нацелена на равноправное партнерство с различными силами мира, международными региональными организациями. Региональную интеграцию на евразийском пространстве мы склонны рассматривать как один из важных приоритетов внешней политики России. Современные интеграционные процессы, наблюдаемые на постсоветском пространстве, имеют тенденцию сочетать в себе цивилизационные достижения с ценностями этносов, участвующих в евразийском проекте. Одной из новейших интеграционных схем мы можем считать Евразийский Экономический Союз. В настоящий момент интеграционные процессы развиваются в рамках пришедшего на смену ЕврАзЭС мощного наднационального экономического объединения – Евразийского Экономического Союза (ЕАЭС). Экономическая интеграция в рамках Евразийского экономического пространства выгодна всем участникам: России, Белоруссии, Казахстану, Армении, Киргизии. Перспективы развития Евразийского экономического сообщества предполагают возможности развития транспортно-логистического комплекса международного уровня, формирование современной инфраструктуры для товародвижения между странами, входящими в ЕАЭС.

В этом направлении большую роль играет город Оренбург, экономико-географическое положение которого позволяет включить город в систему евроазиатских товарных, информационных и финансовых обменов, межкультурных коммуникаций.

**КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** интеграция, постсоветское пространство, Евразийский Экономический Союз (ЕАЭС)

---

---

<sup>1</sup> hisamutdinova@inbox.ru

На сегодняшний день у подавляющего большинства представителей экономических и политических элит постсоветских государств нет желания возродить Советский Союз. Однако руководители ряда республик признают, что развитие стран с рыночной экономикой будет устойчивым в том случае, если произойдет формирование интеграционных межгосударственных образований, основанных на взаимовыгодных национальных хозяйствах. С другой стороны, сегодня ни одно из государств не сможет только собственными силами противостоять таким глобальным вызовам современности, как непрекращающийся кризис на Ближнем Востоке, международный терроризм, экологические коллапсы и многое другое.

Эйфория, существовавшая в РФ с начала 1990-х гг. по поводу интеграции с Западом, ушла в прошлое. Интеграционную стратегию сегодняшней России определяет регионализм. В марте 2014 г. президент Соединенных Штатов Америки Б. Обама на пресс-конференции с премьер-министром Нидерландов Марком Рютте высказался о нашей стране как о региональной державе. Президент США заявил: «Россия — региональная держава, и не из-за силы, а из-за своей слабости является угрозой для некоторых своих соседей...» (Фролов, 2016, с. 111). Если взять во внимание то, что соседними регионами для нее являются те же Соединенные Штаты (с востока), Япония, Корея, Китай, регион Южной Азии, а также Ближний Восток, то становится очевидным, что Россия довольная своеобразная «региональная» страна.

Россия не стремится к формированию вокруг себя подконтрольных ей объединений государств. Она нацелена на равноправное партнерство с различными силами мира, международными региональными организациями.

Профессор политических наук университета Нью-Йорка и Колумбийского университета Синтия Робертс отмечает, что, по мере наращивания экономической мощи, Россия предпочитает рассчитывать на себя, на собственные силы, утрачивая интерес к присоединению к «западным клубам» типа ЕС и НАТО. Она считает, что более уверенная в себе, более богатая энергоресурсами и более авторитарная Россия пойдет не по пути углубления сотрудничества с той же Европой, но по пути создания двух Европ – одной под руководством ЕС и НАТО, другой – вокруг России, отодвинутой на периферию, склонной к союзу с «плохими» режимами в Евразии и других местах... (Россия, Украина, Беларусь и Запад..., 2008, с. 134–135).

Современные интеграционные процессы, наблюдаемые на постсоветском пространстве, имеют тенденцию сочетать в себе цивилизационные достижения с ценностями этносов, участвующих в евразийском проекте.

Россия сильна исторической памятью. Во многих государствах, с которыми СССР поддерживал дружеские отношения, кому помогал, очень сильны пророссийские настроения. Поэтому роль России как консолидирующего центра силы далеко не исчерпана. Региональную интеграцию на евразийском пространстве мы склонны рассматривать как один из важных приоритетов внешней политики России. В рамках указанной региональной интеграции сегодня осуществляется глобальный проект – создание и усовершенствование «единого экономического

пространства», а отсюда и разработка оптимальных государственно-правовых и международно-правовых форм интеграционной политики РФ на постсоветском пространстве.

Одной из новейших интеграционных схем мы можем считать Евразийский Экономический Союз. Идея создания Евразийского Союза была озвучена Президентом Казахстана Н. Назарбаевым еще в 1994 г. Данный институт представлялся как демократический конфедеративный союз членов СНГ (Мантусов и Бельянинов, 2011, с. 5).

Процесс развития региональной интеграции взял свое начало после подписания Договора от 30 апреля 1994 г. о создании Единого экономического пространства (ЕЭП), куда вошли Казахстан, Киргизия и Узбекистан (Договор о создании..., 1994). В марте 1998 г. к участникам ЕЭП присоединился Таджикистан. Данные государства приняли за разработку национальных программ социально-экономического развития и выработку направлений региональной интеграции в рамках СНГ. «Пальма первенства», несомненно, принадлежит Н. Назарбаеву, который выступил с инициативой разработки специальной Программы для экономик государств Центральной Азии, включая и Туркменистан.

Программа содержала в себе две главные цели. Первая – укрепление экономических связей между государствами указанного региона; вторая – развитие экономической интеграции странучастников с Европой и Азией. Эти цели достигли в рамках международной организации Центрально-Азиатского сотрудничества (ЦАС) (Распоряжение Президента..., 2002).

Результативность опыта государств Центральной Азии стала определяющей для того, чтобы 16 октября 2004 г. состоялось подписание В. Путиным Протокола о присоединении России к ЦАС (В Душанбе подписан протокол...). Подписанием Протокола РФ отвела себе роль инвестиционного донора и посредника в случае возникновения конфликтов различного плана.

Следующим шагом стало принятие на саммите ЦАС, проходившем в октябре 2005 г. в Санкт-Петербурге, пакета документов, определявших создание объединенной организации ЦАС-ЕврАзЭС. Таким образом произошло рождение нового интеграционного института. К 2006 г. оформилась основная цель ЕврАзЭС – создание Таможенного Союза (ТС) и Единого экономического пространства (ЕЭП). Первый год работы Таможенного союза дал РФ, Белоруссии, Казахстану рост взаимного товарооборота в 40% (Лешуков).

В настоящий момент интеграционные процессы развиваются в рамках пришедшего на смену ЕврАзЭС мощного наднационального экономического объединения – Евразийского Экономического Союза (ЕАЭС). ЕАЭС стал детищем России, Белоруссии и Казахстана: 18 ноября 2011 г. лидерами этих государств в Москве была подписана Декларация о евразийской экономической интеграции, в результате чего с 1 января 2015 г. ЕАЭС начала свою деятельность на основе законодательной базы ЕврАзЭС, ТС и ЕЭП (Декларация о евразийской экономической интеграции).

Сегодня состав участников ЕАЭС следующий:

- Белоруссия (с 1 января 2015 г.)
- Казахстан (с 1 января 2015 г.)
- Россия (с 1 января 2015 г.)
- Армения (со 2 января 2015 г.)
- Киргизия (с 12 апреля 2015 г.)

Россия никого не подталкивает к вступлению в ЕАЭС. Она не политизирует этот процесс. В России относятся к евразийской интеграции как к прагматичному, исторически оправданному, отвечающему стратегическим целям развития процессу. Россия исходит из того, что любой союз, в который втягивают силой, не может быть прочным, он должен основываться на добровольном, осмысленном и глубоко выверенном решении каждого из его участников. За короткий срок своего существования ЕАЭС уже изменил геополитическую конфигурацию Центральной Азии и продемонстрировал свою жизнеспособность в крайне сложной международной обстановке, когда некоторые его члены подвергались беспрецедентному политическому и экономическому давлению.

Экономическая интеграция в рамках Евразийского экономического пространства выгодна всем участникам. России нужен большой общий рынок товаров и услуг. РФ поставляет на рынок ЕАЭС нефть, газ, минералы, автомобили, оборудование, металлы, продукцию химической промышленности, одежду и обувь, продукты. В общей сложности Россия экспортирует в ЕАЭС товаров на сумму 26, 5 млрд. долларов. Импортируем на сумму 14,3 млрд. долларов. Таким образом, у РФ положительное сальдо во внешней торговле. Белоруссия более других стран интегрирована в ЕАЭС. Она экспортирует нефтепродукты, сельхозтовары, алкоголь, мясо, спецтехнику, продукцию химической промышленности, бытовую технику, телевизоры, древесину на сумму 11,3 млрд. долларов. Импортирует на 15,4 млрд. долларов (Зачем нам Евразийский союз?, 2017, с. 11). Министр по интеграции и макроэкономике Евразийской экономической комиссии Татьяна Валова, оценивая результаты работы по созданию экономического союза, отметила, что «интеграция выгодна всем поразному. В Казахстане, например, ни в советское время, ни после не было автомобилестроения. Но как только запустили ЕАЭС, в стране появились автомобильные кластеры, рассчитанные на общий рынок сообщества. Введение единой системы фитосанитарного контроля позволило многим государствам Союза увеличить экспорт. Армения нарастила продажи своих товаров за рубеж на 53%, причем в Киргизию – в 2,8 раза...» (Зачем нам Евразийский союз?, 2017, с. 11).

К тому же с созданием Союза поставки товаров стран-участниц ЕАЭС выросли в государства дальнего зарубежья. Связано это с тем, что транспортные тарифы снизились и стали едиными. Так, резко возросли поставки казахстанских товаров в Австрию и Италию.

Следует отметить, что данное экономическое образование выгодно гражданам государств ЕАЭС. В рамках соглашений предусмотрен безвизовый въезд и отсутствие таможенного контроля, возможность работать в любой стране Союза. Однако это, в свою очередь, может создать проблемы нелегальной трудовой миграции. Решение данного вопроса прорабатывается. В конце 2016 г. Россия приняла решение о допуске легально работающих в РФ граждан стран Союза к системе обязательного медицинского страхования. Идет работа по договору о пенсионном обеспечении и признании при выходе на пенсию стажа работы в другой стране Союза.

Концепция развития Российской Федерации опирается на инновационный сценарий, важнейшим условием реализации которого является становление крупнейших городских агломераций как центров развития экономики территорий. При этом необходимо формирование условий для опережающего производственно-технологического развития, территориально-отраслевых кластерных образований, развития энергетической, транспортной и телекоммуникационной инфраструктур, активизации инновационной деятельности (Постановление Правительства..., 2010).

Всем этим требованиям отвечает город Оренбург, экономико-географическое положение которого позволяет включить город в систему евроазиатских товарных, информационных и финансовых обменов, межкультурных коммуникаций. Город расположен на пересечении геополитических интересов России и стран Азии, имеет удобные выходы на страны Центральной Азии.

Оренбургский регион на деле доказывает свою значимость на пространстве евразийской интеграции. Внешнеторговые контакты нашего региона охватывают 85 стран мира. На территории Оренбургской области зарегистрировано 337 предприятий с участием иностранных инвестиций, в том числе 109 со странами ЕАЭС (Калинин, 2015, с. 192). Оренбуржье поддерживает интеграционные связи со всеми без исключения странами – членами ЕАЭС, но исторически сложилось так, что особо тесное сотрудничество у Оренбуржья с Казахстаном, граница с которым исчисляется в 1876 км. В непосредственном соседстве находятся три казахстанских области – Западно-Казахстанская, Актыбинская и Костанайская. Контакты установлены как на уровне губернатора и акимов, так и на уровне предпринимательских сообществ. Оренбург включен в ряд совместных российско-казахских проектов. Интереснейшим из них является проект, разработанный ТОО «КазРосГаз»<sup>2</sup>. Он предусматривает создание в Оренбургской области производства гранулированной серы мощностью до 500 тыс. тонн в год.

В приграничной зоне (Домбаровский район) расположено Весенне-Аралчинское месторождение медно-цинковых руд. Осенью 2013 г. во время встречи глав Казахстана и России, проходившей в г. Екатеринбург, было подписано специальное соглашение, направленное на совместное хозяйственное освоение этого объекта. Оно содержит особые правила, обеспечивающие национальные интересы России и Казахстана.

---

<sup>2</sup> ТОО «КазРосГаз» – совместное казахско-российское предприятие, созданное на паритетной основе казахстанской национальной нефтегазовой кампанией «КазМунай Газ» и российским «Газпромом».



Сотрудничество в аграрной сфере представлено деятельностью ООО «Оренбург-Иволга». Это часть казахстанского агропромышленного холдинга ТОО «Иволга». Кампания нацелена на выращивание зерновых культур. Ею обрабатывается более 4% всех сельхозугодий Оренбургской области.

Оренбург поставляет в Казахстан сырую нефть, цемент, продукты черной и цветной металлургии. Из Казахстана в российский регион поступает газ Карачаганакского месторождения. Ежегодно Оренбургский газоперерабатывающий завод осваивает свыше 8 млрд. м<sup>3</sup> газа и около 1 млн. т. газового конденсата указанного казахского месторождения.

Большие перспективы стоят за реализацией проекта международного транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай». Этот проект – один из составляющих концепции «Один пояс – один путь», цель которой – продвижение взаимосвязей между Азиатским, Европейским и Африканским континентами, предполагающая установление партнерских отношений между государствами. Помимо таких глобальных целей для стран, входящих в ЕАЭС, чрезвычайно выгодным будет возможность улучшить свою транспортную инфраструктуру.

Оренбург располагает серьезным потенциалом и возможностями для формирования соответствующей инфраструктуры, в том числе, современного логистического центра. Город может стать «базовой» территорией для развития транзитного потенциала области, формирования современного транспортно-логистического комплекса в рамках коридора Европа – Западный Китай. По территории России трасса проходит от Санкт-Петербурга через Московскую, Нижегородскую области, пересекает Татарстан и Оренбургскую область. Магистраль соединит Петербург с китайским морским портом Ляньюньган. Общая протяженность российской части – 2233 км, казахстанской – 2787, китайской – 3425 км. (Коридор «Западная Европа – Западный Китай»).

Транспортная магистраль «Шелковый путь» пройдет по территории Оренбургской области от границы с Казахстаном в направлении на Казань. Только в 2012 году на ее строительство предполагалось выделить треть миллиарда рублей, общая стоимость проекта до 2017 года составляет более 80 млрд. Реализация данного проекта позволит создать более 1000 рабочих мест – в основном на малых предприятиях автосервисов, общепита и т. д. (Территория роста..., 2012).

Практика реализации интеграционных проектов показала наличие трудностей, которые приходится преодолевать их участникам. С целью эффективного аналитического исследования интеграционных процессов, постановки задач и способов их решения проводятся Евразийские экономические форумы, форумы межрегионального и приграничного сотрудничества России и Казахстана, российско-казахстанские выставки, инвестиционные форумы и другие.

Начиная с 2011 г. Оренбург является организатором Евразийских экономических форумов. Евразийский экономический форум «Оренбуржье – 2015», проходивший 11–13 ноября 2015 г. в Оренбурге, стал хорошей дискуссионной площадкой, которая позволила вовлечь широкие слои гражданского общества и бизнес-сообщества в процесс обсуждения проблем

евразийской интеграции (Российская газета, 2015). В форуме приняли участие эксперты Евразийской экономической комиссии, представители федеральных министерств и ведомств, официальные делегации регионов РФ, руководители корпораций развития, индустриальных парков, банковские служащие. Обсуждались вопросы развития моногородов и индустриальных парков, роли средств информации в формировании единого информационного евразийского пространства, проблемы установления и расширения международных и межрегиональных кооперационных связей. В форуме приняли участие представители России, Беларуси, Казахстана, Таджикистана, Армении. Организатором деловой программы выступило правительство Оренбургской области.

В Оренбурге 24–25 ноября 2016 г. состоялся международный форум «Оренбуржье – сердце Евразии». Его, безусловно, можно признать крупнейшим евразийским конгрессом. Форум «Оренбуржье – сердце Евразии» стал знаковым событием деловой жизни России и евразийского пространства. В мероприятиях Форума приняли участие свыше трех тысяч делегатов из шести стран и 17 субъектов Российской Федерации. В программу входило 31 конгрессное мероприятие, в работе выставки приняли участие 88 экспонентов из 12 стран (Союз промышленников и предпринимателей Санкт-Петербурга). Большой потенциал представила международная экспозиция инвестиционных и инновационных проектов «Эффективность и качество», представившая возможности предприятий как Оренбургского региона, так и Казахстана, Беларуси, Киргизии (Аргументы и факты, 2016). На «круглых столах» эксперты различных направлений обсуждали назревшие проблемы. Был поднят вопрос о так называемой «зеленой экономике», предполагающей использование возобновляемых источников энергии. Речь шла о солнечных электростанциях, о строительстве ветропарка, о биогазе. Не менее наболевшей выступила проблема поддержки экспортоориентированных предприятий. Им нужна не только финансовая помощь, но и умение работать с информацией об экспортных рынках. В числе проблем были названы логистика, транспортные вопросы, а также острые моменты во взаимодействии финансовых структур государств, входящих в ЕАЭС.

На форуме обсуждались разнообразные темы – от российских поставок продукции сельского хозяйства, сельхозмашин до формирования урбанистического пространства и экономической интеграции муниципалитетов, от проблем моногородов до темы космоса. Главной же темой форума оставались вопросы межгосударственного сотрудничества. Подводя итоги форума, губернатор Оренбургской области Ю. Берг отметил: «С самого начала наш форум был призван объединить интересы экспертов, представителей бизнеса и деловых организаций для обмена опытом и обсуждения лучших мировых практик в контексте евразийской интеграции. В нынешних условиях перед нами открывается еще больше возможностей для расширения и укрепления взаимоотношений между странами Евразийского экономического пространства». По предложению президента РФ В. Путина, в рамках дальнейшего развития международной и межрегиональной кооперации необходимо создать «большое Евразийское партнерство с участием Евразийского экономического союза и стран, с которыми у нас уже налажены тесные отношения. Это Китай, Индия, Пакистан, Иран и другие заинтересованные в сотрудничестве

ХИСАМУТДИНОВА, ГРИШАКОВА: Интеграционные процессы на постсоветском пространстве государства и объединения. Такое партнерство может стать одним из эффективных способов противодействия вызовам современности» (Масштаб форума «Оренбуржье...»).

Уже известна программа мероприятий следующего международного форума «Оренбуржье – сердце Евразии», который планируется на 2–3 ноября 2017 г. (Программа мероприятий...). Большое внимание будет уделено инвестиционным и инновационным проектам, которые представят Оренбург, Западно-Казахстанская, Актюбинская, Атырауская, Костанайская области, Беларусь, Кыргызстан и др. На форуме будут представлены уникальные разработки в области охраны окружающей среды, рационального природопользования. Они объединены общей темой «Евразийский экоград». Глобальные экологические вызовы станут предметом обсуждения одного из круглых столов. Проблемы контрольно-надзорного администрирования, фискальной нагрузки на бизнес, перехода на риск-ориентированную модель контроля и надзора представители евразийского сообщества обсудят на круглом столе «Проблемы развития бизнеса на Евразийском пространстве глазами иностранных инвесторов». Не менее актуальной звучит тема следующего круглого стола – «Развитие цифровой экономики и информационного общества на Евразийском пространстве».

В повестку круглого стола «Механизмы государственной инфраструктурной поддержки реализации инвестиционных инициатив на Евразийском пространстве» войдут вопросы безбарьерного сотрудничества в продвижении и поддержке инвестиционных инициатив на Евразийском пространстве, федеральных мер поддержки в сфере привлечения инвестиций, сильные и слабые стороны рынков стран-членов ЕАЭС и др.

На форумах обсуждаются совместные межправительственные программы развития сотрудничества на уровне регионов, устраняются проблемы приграничного сотрудничества, представляется информация о результатах интеграционных процессов, происходит поиск решений экологических проблем, повышается вовлеченность гражданского населения и промышленных групп в решении интеграционных проблем и многое другое. Тем самым повышаются возможности поднятия потенциала интеграционных процессов, осуществления поддержки создания совместных предприятий на инновационной основе, расширения связей «наука–бизнес–власть». Благодаря работе форумов создаются условия сделать более сбалансированной и устойчивой политику приграничного сотрудничества в рамках ЕАЭС, повысить эффективность региональных проектов, координировать деятельность национальных производственных систем, приступить к разработке общего алгоритма модернизации и инновационного развития стран-участниц ЕАЭС.

Таким образом, ЕАЭС – это экономическое образование, выгодное всем участникам объединения, товарооборот которых растет с каждым годом. Имеется и геоэкономический эффект. Без своего объединения участники ЕАЭС вошли бы в глобальную экономику по чужим правилам в чужих объединениях.

Перспективы развития Евразийского экономического сообщества предполагают возможности развития транспортно-логистического комплекса международного уровня, формирование современной инфраструктуры для товародвижения между странами, входящими в ЕАЭС.

Индустриально-транзитная направленность развития города Оренбурга и Оренбургской области как приграничного региона предполагает наращивание потенциала города как административного и делового центра, позиционирование города на региональном и международном рынке как качественной площадки для деловых коммуникаций, в первую очередь, Евразийского экономического сообщества.

## ЛИТЕРАТУРА

Аргументы и факты, (2016, 30 ноября).

*В Душанбе подписан протокол о присоединении России к Организации «Центрально-Азиатское сотрудничество».* Электронный ресурс. Режим доступа:

<http://kremlin.ru/events/president/news/31955>

*Декларация о евразийской экономической интеграции.* Электронный ресурс. Режим доступа: <http://kremlin.ru/supplement/1091>

*Договор о создании Единого экономического пространства между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Республикой Узбекистан.* (1994, 30 апреля). Чолпон-Ата. Электронный ресурс. Режим доступа:

[http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemi/dok\\_pernjo.htm](http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemi/dok_pernjo.htm)

Зачем нам Евразийский союз? (2017). *Аргументы и факты*, № 11.

Калинин, А. Е. (2015). О некоторых итогах развития международных и внешнеэкономических связей Оренбургской области в условиях евразийской интеграции. В: *«Евразийский перекресток»: сб. материалов науч.-практ. мероприятий*, Вып. 3. Оренбург: Университет.

*Коридор «Западная Европа – Западный Китай».* Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.cargonews.lt/Pages/NewsItem.aspx?itemId=13255&hash>

Лешуков, В. *Постсоветский выбор.* Электронный ресурс. Режим доступа: <http://vz.ru/opinions/2012/12/31/613930.html>

Мантусов, В. Б. и Бельянинов, А. Ю. (2011). *Содружество Независимых Государств: политические и экономико-правовые аспекты интеграции.* Москва: Восток-Запад.

*Масштаб форума «Оренбуржье – сердце Евразии» перешагнул земные границы.* Электронный ресурс. Режим доступа: <https://regnum.ru/news/2210094.html>

Постановление Правительства Оренбургской области от 20.08.10 г. № 551-пп «О стратегии развития Оренбургской области до 2020 года и на период до 2030 года». Электронный ресурс. Режим доступа: <http://oreneconomy.ru/strategy/strateg2030.php>

Программа мероприятий международного форума «Оренбуржье – сердце Евразии». Электронный ресурс. Режим доступа:

<https://drive.google.com/file/d/0B9HjBL2rOQpLZ1J2UVFxmFyVXc/view>

Распоряжение Президента Российской Федерации о подписании Протокола о присоединении Российской Федерации к Договору между Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой, Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан об учреждении Организации «Центрально-Азиатское Сотрудничество» от 28 февраля 2002 г. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://online.lexpro.ru/document/79130>

Россия, Украина, Беларусь и Запад. (2008). *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература*. Сер. 5. История. № 3:132-138. Москва: РЖ/РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отд. Истории.

Российская газета. (2015, 27 октября).

Союз промышленников и предпринимателей Санкт-Петербурга. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://spp.spb.ru/ru/node/10207>

Территория роста. В какие областные проекты вкладывают деньги инвесторы. (2012). *Аргументы и факты*, № 16.

Фролов, А. (2016) «Центры силы» и многополярность: взгляд сквозь время. *Международная жизнь*, № 11.

---

RAVILJA RAHIMJANOVNA HISAMUTDINOVA  
LARISA VALERJEVNA GRIŠAKOVA

## INTEGRATION PROCESSES IN THE POST-SOVIET SPACE

### SUMMARY

The collapse of the USSR in 1991 does not mean that in the post-Soviet space there is no gravity of the peoples of the former union republics, which have become independent states, to integration. Russia does not aspire to the formation around itself of the associations of states controlled by it. It is aimed at equal partnership with various forces of the world, international regional organizations. We tend to view regional integration in the Eurasian space as one of the important priorities of Russia's foreign policy. Modern integration processes observed in the post-Soviet space tend to combine civilizational achievements with the values of the ethnic groups participating in the Eurasian project. One of the newest integration schemes we can consider is the Eurasian Economic Union. At the moment, integration processes are developing within the framework of the powerful supranational economic association - the Eurasian Economic Union (EAEC) that has replaced the EurAsEC. Economic integration within the framework of the Eurasian Economic Space benefits all participants: Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, Kyrgyzstan. Prospects for the development of the Eurasian Economic Community suggest the development of a transport and logistics complex of an international level, the formation of a modern infrastructure for commodity circulation among the countries that are part of the EEMP.

In this direction the city of Orenburg plays an important role, its economic and geographical position allows to include the city in the system of Euro-Asian commodity, information and financial exchanges, intercultural communications.

**KEYWORDS:** integration, post-Soviet space, the Eurasian Economic Union (EAEC)

ПЕТР ЕВГЕНЬЕВИЧ ЦАРЬКОВ<sup>1</sup>  
Министерство образования и науки РФ  
Федеральное государственное автономное научное учреждение  
«Центр социологических исследований» («Социоцентр»)

## ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ КАК СРЕДСТВО СМЯГЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ И МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ В РОССИИ

---

**АННОТАЦИЯ.** По инициативе некоторых политиков в начале 1990-х годов в России получила распространение ошибочная идея деидеологизации системы образования, отрицательные последствия которой для процесса воспитания подрастающего поколения сказывались в последние два десятилетия. В результате трансформации экономических и социальных отношений в 1990-е годы ослабла связь школы и родителей. Причиной тому послужили как объективные проблемы родителей, многие из которых были заняты поиском работы, соответствующей оплаты труда, необходимой для содержания семьи в условиях инфляции, так и проблемы педагогов, материальному положению и социальному статусу которых был нанесен значительный ущерб. Растут в молодежной среде национальных республик России и националистические настроения.

Серьезный урон практике самоуправления детей и подростков нанесен необдуманной ликвидацией самодеятельных организаций, успешно действовавших в советский период. Это не только спортивные, культурные мероприятия, творческие «мастерские» молодых изобретателей, но и трудовые инициативы строительных отрядов студентов и летних лагерей труда и отдыха школьников, экологические движения, благотворительные «тимуровские» движения, интернациональные инициативы, туристические походы.

Ослабление воспитательной компоненты в системе школьного образования после распада СССР привело к росту этнической напряженности в среде молодежи.

Автор предлагает результаты социологического исследования состояния патриотического воспитания учащихся российских школ с использованием объектов культурного наследия – выяв-

---

<sup>1</sup> petrcarkov@gmail.com



ление общественного мнения учителей. Исследование было проведено в 2017 году Центром социального прогнозирования и маркетинга<sup>2</sup>. В рамках исследования были опрошены эксперты (руководители российских школ в 44 регионах).

Автор приводит обзор экспериментальных форм совершенствования нравственного и патриотического воспитания в современной российской школе, которые могут способствовать смягчению межэтнической напряженности.

**КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** социология молодежи, социология образования, межэтническая напряженность, культурное наследие, социальная память.

---

### РЕАЛИЗАЦИЯ В РОССИЙСКОЙ ШКОЛЕ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Органы власти Российской Федерации уделяют значительное внимание патриотическому воспитанию. С этой целью была принята государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации». В настоящее время запущен очередной этап данной программы – программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2016 – 2020 годы» (Постановление..., 2015).

В соответствии с обозначенной программой целью государственной политики в сфере патриотического воспитания является создание условий для повышения гражданской ответственности за судьбу страны, повышения уровня консолидации общества для решения задач обеспечения национальной безопасности и устойчивого развития Российской Федерации, укрепления чувства сопричастности граждан к великой истории и культуре России, обеспечения преемственности поколений россиян, воспитания гражданина, любящего свою Родину и семью, имеющего активную жизненную позицию.

Современная школа призвана решать жизненно важные задачи реализации ценностных оснований образования, одним из которых является гражданско-патриотическое воспитание. Среди поставленных на современном этапе перед школой задач присутствует задача по формированию патриотического воспитания школьников. Патриотическое воспитание представляет собой комплекс политического, патриотического, правового и нравственного образования, которое реализуется через учебное время и внеклассную работу. Для её эффективного решения от школы требуется создание целостной системы по формированию гражданско-патриотических ориентиров у учащихся. Патриотическое воспитание обучающихся в школе – также, является одним из главных составляющих воспитательного процесса образовательного учреждения. Таким образом, патриотическое воспитание школьников – это систематическая и целенаправленная деятельность по формированию у учащихся высокого патриотического сознания, чувства верности своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины.

---

<sup>2</sup> <http://www.socioprognoz.ru/>



Основными направлениями патриотического воспитания в школе являются:

- духовно-нравственное: осознание учащимися в процессе патриотического воспитания высших ценностей, идеалов и ориентиров, социально-значимых процессов и явлений реальной жизни, способность руководствоваться ими в качестве определяющих принципов, позиций в практической деятельности;
- историко-краеведческое: система мероприятий, направленных на познание историко-культурных корней, формирование гордости за сопричастность к деяниям предков и современников и исторической ответственности за происходящее в обществе, формирование знаний о родном крае;
- гражданско-правовое: воздействует через систему мероприятий на формирование правовой культуры и законопослушности, навыков оценки политических и правовых событий и процессов в обществе и государстве, гражданской позиции, воспитывает уважение к государственной символике;
- социально-патриотическое: направлено на активизацию духовно-нравственной и культурно-исторической преемственности поколений, формирование активной жизненной позиции, проявление чувств благородства и сострадания, проявление заботы о людях пожилого возраста;
- военно-патриотическое: ориентировано на формирование у молодежи высокого патриотического сознания, идей служения Отечеству, изучение русской военной истории, воинских традиций;
- спортивно-патриотическое: направлено на развитие морально-волевых качеств, воспитание выносливости, стойкости, мужества, дисциплинированности в процессе занятий физической культурой и спортом;
- культурно-патриотическое: направлено на развитие творческих способностей учащихся через приобщение их к музыкальному фольклору, устному народному творчеству, миру народных праздников, знакомство с обычаями и традициями русского народа.

Большинство экспертов отмечает, что в школе разработана специальная методика патриотического воспитания (87,3%). Помимо этого, 8,2% опрошенных руководителей школ указали на то, что в настоящий момент данная методика разрабатывается.

В большинстве школ независимо от их типа и региона имеется разработанная специальная методика патриотического воспитания. При этом в специализированных школах с углубленным изучением иностранного языка, а также в национальных республиках Приволжья данный показатель составляет 100% (см. табл. 1–2).

**Таблица 1.** Наличие в школе разработанной специальной методики патриотического воспитания, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 1.** Постојање разрађене специјалне методике патриотског васпитања у школи, у зависности од типа школе, у %

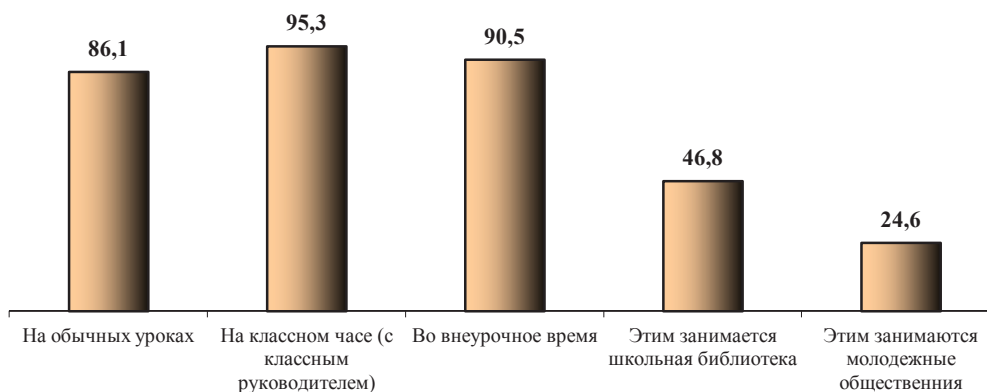
Наличие специ- альной методики	Обыч- ная	Гимна- зия	Специализирован- ная, с углубленным изучением ино- стрального языка	Специализирован- ная, с углубленным изучением матема- тики	Другой тип школы
Имеется	86,9	88,5	100,0	80,0	88,9
Не имеется, но разрабатывается	8,4	11,5	0,0	0,0	7,4
Не имеется и пока не планируется	4,8	0,0	0,0	20,0	3,7

**Таблица 2.** Наличие в школе разработанной специальной методики патриотического воспитания, в зависимости от региона, в %

**Табела 2.** Постојање разрађене специјалне методике патриотског васпитања у школи, у зависности од региона, у %

Наличие специальной методики	Регионы							
	Мегапо- лисы	Нечерно- земье	Нацио- нальные автономии Севера	Аграр- ные регио- ны	Нацио- нальные республики Кавказа	Нацио- нальные республики Приволжья	Урал и Запад- ная Си- бирь	Восточ- ная Сибирь и Даль- ний Восток
Имеется	97,2	91,2	75,0	87,9	93,3	100,0	83,7	72,7
Не имеется, но разраба- тывается	2,8	7,4	16,7	9,1	3,3	0,0	10,9	11,4
Не имеется и пока не планируется	0,0	1,5	8,3	3,0	3,3	0,0	5,4	15,9

Наиболее часто патриотическому воспитанию уделяют внимание на классном часе (95,3%), во внеурочное время (90,5%) и на обычных уроках (86,1%) (см. рис. 1). Таким образом, патриотическое воспитание учащихся, наряду с нравственным воспитанием, реализуется постоянно, на всем протяжении их пребывания в школе.

**Рисунок 1.** Формы проведения в школе патриотического воспитания, в %**Графикон 1.** Облици спровођења патриотског васпитања у школи, у %

Независимо от типа школы и региона, наиболее часто эксперты указывали в данной связи следующие варианты ответа: «на классном часе», «во внеурочное время» и «на обычных уроках» (см. табл. 3–4).

**Таблица 3.** Формы проведения в школе патриотического воспитания, в зависимости от типа школы, в %**Табела 3.** Облици спровођења патриотског васпитања у школи у зависности од типа школе, у %

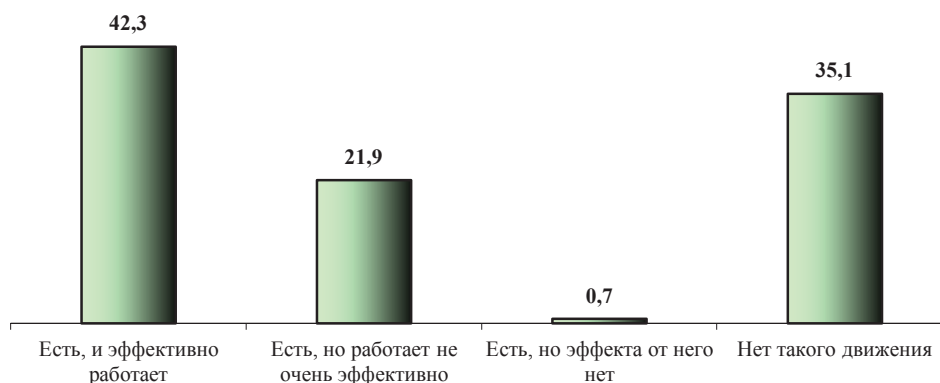
Формы	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
На обычных уроках	86,6	88,5	100,0	60,0	77,8
На классном часе (с классным руководителем)	94,6	96,2	100,0	100,0	100,0
Во внеурочное время	90,4	88,5	88,9	80,0	96,3
Этим занимается школьная библиотека	47,8	53,8	33,3	0,0	40,7
Этим занимаются молодежные общественные движения	25,1	26,9	0,0	40,0	22,2

**Таблица 4.** Время проведения в школе патриотического воспитания, в зависимости от региона, в %

**Табела 4.** Време спровођења патриотског васпитања у школи, у зависности од региона, у %

Формы	Регионы							
	Мегаполисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики Приволжья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
На обычных уроках	86,1	85,3	100,0	83,8	93,3	85,7	85,9	84,1
На классном часе (с классным руководителем)	100,0	97,1	100,0	94,9	83,3	100,0	92,4	100,0
Во внеурочное время	83,3	98,5	100,0	89,9	96,7	95,2	87,0	84,1
Этим занимается школьная библиотека	33,3	69,1	50,0	42,4	33,3	66,7	43,5	38,6
Этим занимаются молодежные общественные движения	8,3	32,4	16,7	21,2	26,7	38,1	26,1	25,0

Волонтерское движение, осуществляющее помощь ветеранам и инвалидам войны и боевых действий в горячих точках – один из способов патриотического воспитания учащихся. В большинстве школ существует подобное волонтерское движение. При этом его высокую эффективность подчеркивают 42,3% экспертов. Еще 21,9% опрошенных руководителей школ разделяют точку зрения о не очень высокой эффективности данного движения в патриотическом воспитании учащихся. В то же время, в более трети школ волонтерского движения, осуществляющего помощь ветеранам и инвалидам войны и боевых действий в горячих точках, нет (см. рис. 2).



**Рисунок 2.** Наличие в школе волонтерского движения, осуществляющего помощь ветеранам и инвалидам войны и боевых действий в горячих точках, в %

**Графикон 2.** Постојање волонтерског покрета у школи који помаже ветеранима и инвалидима рата и ратних дејстава у кризним подручјима, у %

Большинство экспертов, представляющих специализированные школы с углубленным изучением иностранного языка, а также национальные республики Кавказа и Приволжья, отмечают высокую эффективность волонтерского движения, осуществляющего помощь ветеранам и инвалидам войны и боевых действий в горячих точках (см. табл. 5–6).

**Таблица 5.** Наличие в школе волонтерского движения, осуществляющего помощь ветеранам и инвалидам войны и боевых действий в горячих точках, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 5.** Постојање волонтерског покрета у школи који помаже ветеранима и инвалидима рата и ратних дејстава у кризним подручјима, у зависности од типа школе, у %

Наличие волонтерского движения	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Есть, и эффективно работает	43,0	34,6	55,6	20,0	40,7
Есть, но работает не очень эффективно	23,3	15,4	0,0	40,0	14,8
Есть, но эффекта от него нет	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Нет такого движения	32,8	50,0	44,4	40,0	44,4

**Таблица 6.** Наличие в школе волонтерского движения, осуществляющего помощь ветеранам и инвалидам войны и боевых действий в горячих точках, в зависимости от региона, в %

**Табела 6.** Постојање волонтерског покрета у школи који помаже ветеранима и инвалидима рата и ратних дејстава у кризним подручјима, у зависности од региона, у %

Наличие волонтерского движения	Регионы							
	Мегаполисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики Привожья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
Есть, и эффективно работает	16,7	47,1	41,7	44,4	86,7	76,2	30,4	29,5
Есть, но работает не очень эффективно	5,6	22,1	16,7	26,3	6,7	14,3	29,3	25,0
Есть, но эффекта от него нет	0,0	1,5	0,0	1,0	0,0	0,0	1,1	0,0
Нет такого движения	77,8	29,4	41,7	28,3	6,7	9,5	39,1	45,5

При этом в большинстве школ существует практика походов учащихся по маршрутам боевой славы (57,2%).

Подобная практика в достаточной степени распространена во всех типах школ, за исключением специализированных школ с углубленным изучением иностранного языка (см. табл. 7).

**Таблица 7.** Наличие в школе практики походов учащихся по маршрутам боевой славы, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 7.** Постојање у школи праксе организовања похода ученика траговима војничке славе, у зависности од типа школе, у %

Наличие практики походов	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Имеется	57,0	61,5	33,3	60,0	63,0
Не имеется	41,5	38,5	66,7	40,0	37,0
Не в курсе	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0

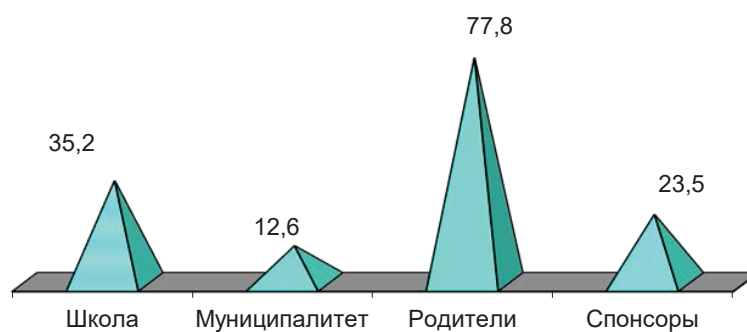
Помимо этого, практически все эксперты, представляющие национальные республики Кавказа также отметили наличие в школах практики походов учащихся по маршрутам боевой славы. Также значителен данный показатель в национальных республиках Приволжья, мегаполисах, Нечерноземье и аграрных регионах (см. табл. 8).

**Таблица 8.** Наличие в школе практики походов учащихся по маршрутам боевой славы, в зависимости от региона, в %

**Табела 8.** Посто́яње у школи праксе организовања похода ученика траговима војничке славе, у зависности од региона, у %

Наличие практи- ки походов	Регионы							
	Мегаполисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики Приволжья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
Имеется	72,2	64,7	25,0	65,7	96,7	81,0	37,0	27,3
Не имеется	25,0	35,3	75,0	33,3	3,3	19,0	59,8	72,7
Не в курсе	2,8	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	3,3	0,0

Как и в случае с походами учащихся по маршрутам положительных героев, изображенных в художественной классике, а также в литературе, присутствующей в школьной программе, наиболее часто подобные походы оплачиваются родителями (77,8%). Более чем в трети случаев финансирование выделяет школа (35,2%), практически в четверти случаев – спонсоры (23,5%) (см. рис. 3).



**Рисунок 3.** Источники финансирования походов учащихся по маршрутам боевой славы, в %

**Графикон 3.** Извори финансирања похода ученика траговима војничке славе, у %



В подавляющем большинстве школ в депозитарии имеются CD-диски художественной или иной направленности для патриотического воспитания учащихся (93,3%).

Все эксперты, представляющие гимназии, специализированные школы с углубленным изучением математики, а также регионы Нечерноземья, указали на наличие в их школах подобных материалов (см. табл. 9–10).

**Таблица 9.** Наличие в школьном депозитарии CD-дисков художественной или иной направленности для патриотического воспитания, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 9.** Постојање у школском депоу компакт–дискова уметничког или другог карактера, који се могу користити у патриотском васпитању, у зависности од типа школе, у %

Наличие CD-дисков	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Имеются	92,5	100,0	88,9	100,0	96,3
Не имеются	7,5	0,0	11,1	0,0	3,7

**Таблица 10.** Наличие в школьном депозитарии CD-дисков художественной или иной направленности для патриотического воспитания, в зависимости от региона, в %

**Табела 10.** Постојање у школском депоу компакт–дискова уметничког или другог карактера, који се могу користити у патриотском васпитању, у зависности од региона, у %

Наличие CD-дисков	Регионы							
	Мегаполисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики При-волжья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
Имеются	94,4	100,0	91,7	91,9	90,0	90,5	91,3	93,2
Не имеются	5,6	0,0	8,3	8,1	10,0	9,5	8,7	6,8

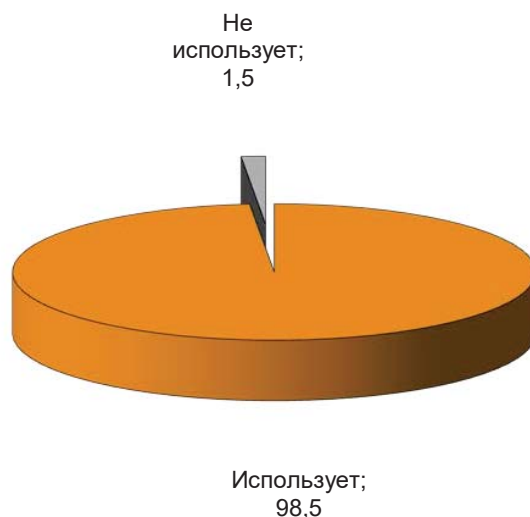
Практически все эксперты отметили, что в их области (крае, республике) имеются такие объекты культуры, посещение и рассказ о которых может эффективно использоваться для патриотического воспитания учащихся (98,8%). При этом в мегаполисах, Нечерноземье, национальных автономиях Севера, аграрных регионах, национальных республиках Кавказа и При-волжья данный показатель составляет 100% (см. табл. 11).

**Таблица 11.** Наличие в субъектах РФ объектов культуры, посещение и рассказ о которых может эффективно использоваться для патриотического воспитания учащихся, в зависимости от региона, в %

**Табела 11.** Постојање објеката културе у субјектима РФ, чији обилазак и прича о њима могу ефикасно бити употребљени у циљу патриотског васпитања ученика, у зависности од региона, у %

Наличие объектов культуры	Регионы							
	Мегаполисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики Приволжья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
Имеются	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	95,7	97,7
Не имеются	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,3	2,3

Необходимо отметить, что 98,5% школ используют подобные объекты в интересах патриотического воспитания учащихся (например, в виде экскурсий и рассказа об этих объектах) (см. рис. 4).



**Рисунок 4.** Использование школой объектов культуры в интересах патриотического воспитания учащихся, в %

**Графикон 4.** Коришћење објеката културе од стране школе у циљу патриотског васпитања ученика, у %

Во всех специализированных школах с углубленным изучением иностранного языка или математики, а также в во всех школах мегаполисов, Нечерноземья, национальных республик Кавказа и Приволжья обозначенные объекты культуры используются в интересах патриотического воспитания учащихся (см. табл. 12–13).

**Таблица 12.** Использование школой объектов культуры в интересах патриотического воспитания учащихся, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 12.** Коришћење објеката културе од стране школе у циљу патриотског васпитања ученика, у зависности од типа школе, у %

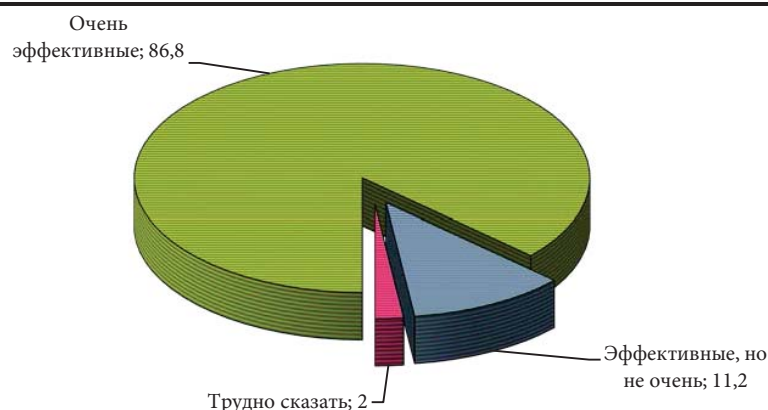
Использование объектов культуры	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Используется	98,8	96,2	100,0	100,0	96,3
Не используется	1,2	3,8	0,0	0,0	3,7

**Таблица 13.** Использование школой объектов культуры в интересах патриотического воспитания учащихся, в зависимости от региона, в %

**Табела 13.** Коришћење објеката културе од стране школе у циљу патриотског васпитања ученика, у зависности од региона, у %

Использование объектов культуры	Регионы							
	Мегаполисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики Приволжья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
Используется	100,0	100,0	91,7	98,0	100,0	100,0	97,8	97,7
Не используется	0,0	0,0	8,3	2,0	0,0	0,0	2,2	2,3

Подавляющее большинство экспертов считает подобные экскурсии эффективными для патриотического воспитания учащихся (86,8%). Еще 11,2% опрошенных руководителей школ отмечают незначительную эффективность подобных мероприятий. Только 2,0% респондентов затруднились с ответом (см. рис. 5).



**Рисунок 5.** Мнение экспертов о степени эффективности экскурсий по объектам культуры для патриотического воспитания учащихся, в %

**Графикон 5.** Мишљење стручњака о степену ефикасности екскурзија по објектима културе у патриотском васпитању ученика, у %

Во всех группах экспертов превагирует точка зрения о высокой степени эффективности экскурсий по объектам культуры для патриотического воспитания учащихся (см. табл. 14–15).

**Таблица 14.** Мнение экспертов о степени эффективности экскурсий по объектам культуры для патриотического воспитания учащихся, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 14.** Мишљење стручњака о степену ефикасности екскурзија по објектима културе у патриотском васпитању ученика, у зависности од типа школе, у %

Мнение	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Очень эффективные	87,5	76,9	66,7	80,0	96,3
Эффективные, но не очень	10,4	19,2	33,3	20,0	3,7
Трудно сказать	2,1	3,8	0,0	0,0	0,0

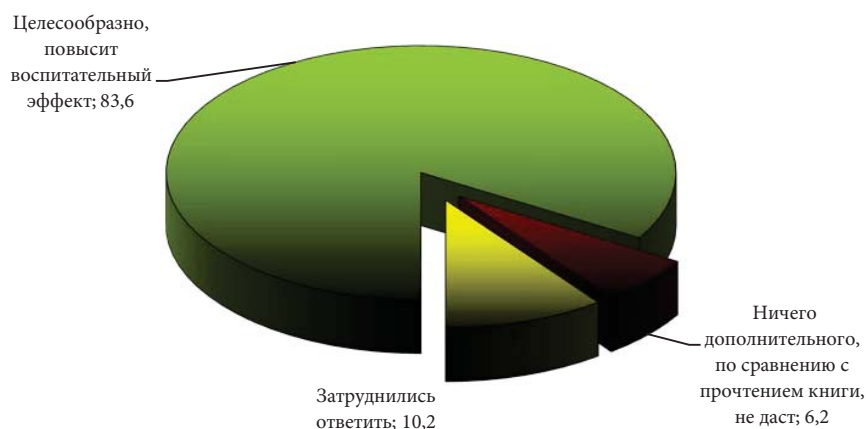
**Таблица 15.** Мнение экспертов о степени эффективности экскурсий по объектам культуры для патриотического воспитания учащихся, в зависимости от региона, в %

**Табела 15.** Мишљење стручњака о степену ефикасности екскурзија по објектима културе у патриотском васпитању ученика, у зависности од региона, у %

Мнение	Регионы							
	Мегаполисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики При-волжья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
Очень эффективные	72,2	94,1	91,7	93,9	90,0	100,0	80,4	75,0
Эффективные, но не очень	25,0	4,4	0,0	4,0	10,0	0,0	16,3	25,0
Трудно сказать	2,8	1,5	8,3	2,0	0,0	0,0	3,3	0,0

В рамках проведенного опроса экспертам предлагалось оценить целесообразность с точки зрения патриотического воспитания ознакомления школьников Волгограда с книгой В. Некрасова «В окопах Сталинграда», в которой отображается героическое поведение жителей во время битвы с гитлеровскими войсками с июля 1942 года по февраль 1943 года, в том числе через экскурсию по улицам и домам, где происходили описываемые Некрасовым события. Подавляющее большинство экспертов положительно отнеслось к подобной идее (83,6%). Только 6,2% опрошенных руководителей школы придерживаются противоположной точки зрения (см. рис. 19).

Наибольшее количество экспертов, разделяющих мнение о целесообразности совмещения ознакомления с содержанием книги В. Некрасова «В окопах Сталинграда» и экскурсии по улицам и домам, где происходили описываемые Некрасовым события, учащихся школ Волгограда в рамках патриотического воспитания, отмечено в обычных школах, в гимназиях и «других» школах, а также во всех регионах (см. табл. 64–66).



**Рисунок 6.** Мнение экспертов о целесообразности совмещения ознакомления с содержанием книги В. Некрасова «В окопах Сталинграда» и экскурсии по улицам и домам, где происходили описываемые Некрасовым события, учащихся школ Волгограда в рамках патриотического воспитания, в %

**Графикон 6.** Мишљење стручњака о сврсисходности упознавања ученика школа из Волгограда са садржајем књиге В. Некрасова *У рововима Стаљинграда* и обиласка улица и кућа где су се одигравали догађаји из књиге Некрасова, у оквиру патриотског васпитања, у %

**Таблица 16.** Мнение экспертов о целесообразности совмещения ознакомления с содержанием книги В. Некрасова «В окопах Сталинграда» и экскурсии по улицам и домам, где происходили описываемые Некрасовым события, учащихся школ Волгограда в рамках патриотического воспитания, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 16.** Мишљење стручњака о сврсисходности упознавања ученика школа из Волгограда са садржајем књиге В. Некрасова „У рововима Стаљинграда“ и обиласка улица и кућа где су се одигравали догађаји, описани у књизи, у оквиру патриотског васпитања, у зависности од типа школе, у %

Мнение	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Целесообразно, повысит воспитательный эффект	83,6	80,8	55,6	60,0	100,0

Мнение	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Ничего дополнительного, по сравнению с прочтением книги, не даст	5,4	15,4	22,2	20,0	0,0
Затруднились ответить	11,0	3,8	22,2	20,0	0,0

**Таблица 17.** Мнение экспертов о целесообразности совмещения ознакомления с содержанием книги В. Некрасова «В окопах Сталинграда» и экскурсии по улицам и домам, где происходили описываемые Некрасовым события, учащихся школ Волгограда в рамках патриотического воспитания, в зависимости от региона, в %

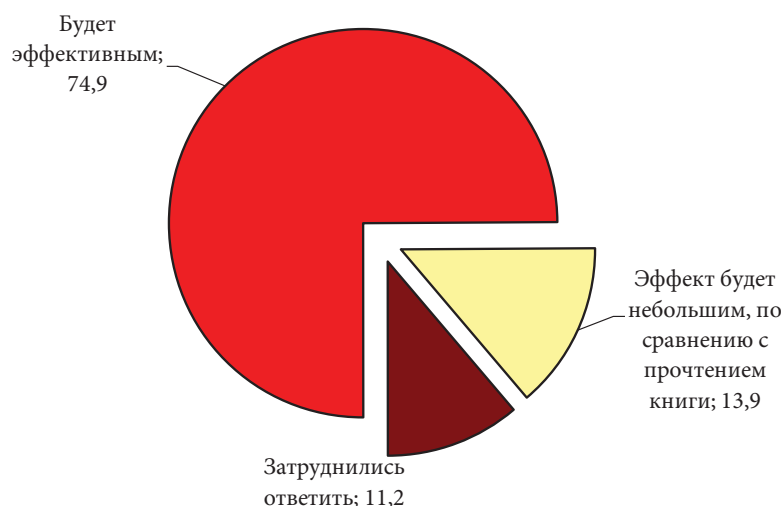
**Табела 17.** Мишљење стручњака о сврсисходности упознавања ученика школа из Волгограда са садржајем књиге В. Некрасова *У рововима Стаљинграда* и обиласка улица и кућа где су се одигравали догађаји из књиге, у оквиру патриотског васпитања, у зависности од региона, у %

Мнение	Регионы							
	Мегалополисы	Нечерноземье	Национальные автономии Севера	Аграрные регионы	Национальные республики Кавказа	Национальные республики Приволжья	Урал и Западная Сибирь	Восточная Сибирь и Дальний Восток
Целесообразно, повысит воспитательный эффект	72,2	83,8	100,0	89,9	83,3	95,2	83,7	68,2
Ничего дополнительного, по сравнению с прочтением книги, не даст	25,0	4,4	0,0	3,0	0,0	0,0	6,5	9,1
Затруднились ответить	2,8	11,8	0,0	7,1	16,7	4,8	9,8	22,7

При этом более половины экспертов также поддерживают идею о демонстрации экскурсии по улицам и домам, где происходили описываемые события в книге В. Некрасова «В окопах Сталинграда», с текстовым сопровождением на CD-диске или ином электронном носителе в рамках патриотического воспитания учащихся школ, находящихся за пределами Волгограда



(74,9%). Только менее седьмой части опрошенных руководителей школ придерживаются точки зрения, что эффект от подобной демонстрации будет небольшим, по сравнению с прочтением книги (13,9%) (см. рис. 7).



**Рисунок 7.** Мнение экспертов о степени эффективности демонстрации экскурсии по улицам и домам, где происходили описываемые события в книге В. Некрасова «В окопах Сталинграда», с текстовым сопровождением на CD-диске или ином электронном носителе с позиции патриотического воспитания, в %

**Графикон 7.** Мишљење стручњака о степену ефикасности демонстрације екскурзије по улицама и кућама где су се одигравали догађаји описани у књизи В. Њекрасова „У рововима Стаљинграда“, уз приказивање текста на компакт диску или неком другом носачу са позиција патриотског васпитања, у %

Наиболее часто говорят об эффективности демонстрации подобной экскурсии наряду с прочтением книги эксперты, представляющие «другие» школы, а также работающие в национальных автономиях Севера, аграрных регионах и национальных республиках Приволжья (более 80%) (см. табл. 18).

**Таблица 18.** Мнение экспертов о степени эффективности демонстрации экскурсии по улицам и домам, где происходили описываемые события в книге В. Некрасова «В окопах Сталинграда», с текстовым сопровождением на CD-диске или ином электронном носителе с позиции патриотического воспитания, в зависимости от типа школы, в %

**Табела 18.** Мишљење стручњака о степену ефикасности демонстрације екскурзије по улицама и кућама где су се одигравали догађаји описани у књизи В. Некрасова *У рововима Стаљинграда*, уз приказивање текста на компакт дисковима или неком другом носачу, са позиција патриотског васпитања, у зависности од типа школе, у %

Мнение	Тип школы				
	Обычная	Гимназия	Специализированная, с углубленным изучением иностранного языка	Специализированная, с углубленным изучением математики	Другой тип школы
Будет эффективным	75,2	73,1	55,6	60,0	81,5
Эффект будет не-большим, по сравнению с прочтением книги	12,5	19,2	33,3	20,0	18,5
Затруднились ответить	12,2	7,7	11,1	20,0	0,0

## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящее время особую роль приобретают проблемы формирования духовного, нравственного и физического здоровья подрастающего поколения, воспитания нового типа граждан – истинных патриотов, самостоятельно мыслящих, активно действующих, обладающих интеллектуальным потенциалом и нравственными принципами. Важнейшей целью современного образования, общества и государства является воспитание, социально-педагогическая поддержка становления и развития высоконравственного, ответственного, творческого, инициативного, компетентного гражданина России. Создание условий для духовно-нравственного и патриотического воспитания подрастающего поколения – одна из приоритетных задач в деятельности правительства и Президента Российской Федерации.

В данной связи школа, наряду с семьей, играет ключевую роль в воспитании подрастающего поколения, становлении личностей, обладающих гражданским самосознанием, ориентированных на созидание, труд, разделяющих социальные, нравственные ценности и нормы.

В целом, результаты проведенного исследования показали, что эксперты видят свою основную функцию в рамках работы школы по воспитанию учащихся в формировании наиболее базовых и традиционных социальных ценностей и установок: семейных ценностей, любви к Родине, стремления к труду. Формирование данных ценностей в наибольшей степени способствует нравственному и патриотическому воспитанию учащихся, что позволяет заложить основу для формирования полноценной личности. При этом для достижения поставленной цели используются различные способы и методы, такие как беседы на классном часе, вовлечение в волонтерское движение, экскурсии по объектам культуры, памятным местам, местам боевой славы.

#### ЛИТЕРАТУРА

Постановление Правительства Российской Федерации от 30. 12. 2015 № 1493

ПЕТАР ЈЕВГЕНЈЕВИЧ ЦАРКОВ

## ОБЈЕКТИ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У СИСТЕМУ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА КАО СРЕДСТВО ЗА СМИРИВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ СУКОБА И СМАЊЕЊЕ ЕТНИЧКИХ ТЕНЗИЈА У РУСИЈИ

### РЕЗИМЕ

На иницијативу неких политичара почетком деведесетих година у Русији се појавила погрешна идеја дезидеологизације образовног система чије су се негативне последице по процес васпитања младог покољења осећале током последње две деценије. Као резултат трансформације економских и друштвених односа деведесетих година ослабила је веза између школе и родитеља. Разлог томе били су како објективни проблеми родитеља који су били презаузети трагањем за послом и добром платом како би исхранили породицу у условима инфлације, тако и проблеми просветних радника чији је материјални положај и социјални статус био значајно утрожен. Међу омладином у националним републикама Русије расту националистичка расположења.

Озбиљно је нарушена пракса самоуправљања деце и адолесцената непромишљеним укидањем аматерских организација које су успешно радиле у совјетско време. То нису биле само спортске и културне манифестације, креативне „радионице“ младих проналазача, већ и радне иницијативе омладинских радних бригада студената као и летњих кампова рада и одмора ученика, еколошки покрети, интернационалне иницијативе, туристички походи.

Слабење васпитне компоненте система образовања после распада СССР довело је до пораста етничких тензија међу омладином.

Аутор представља резултате социолошког истраживања стања у патриотском васпитању ученика руских школа кроз коришћење објеката културне баштине, тј. резултате испитивања јавног мњења наставника. Истраживање је спроведено 2017. године од стране Центра за социјалну прогнозу и маркетинг. У оквиру истраживања анкетирани су стручњаци (руководиоци руских школа) у 44 региона.

Аутор даје преглед експерименталних облика усавршавања моралног и патриотског васпитања у савременој руској школи који могу да допринесу смањивању међуетничких тензија.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** социологија омладине, социологија образовања, међуетничке напетости, културно наслеђе, социјално памћење.

ДУШКО М. ЧЕЛИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици  
Правни факултет

## (ПОСТ)КОНФЛИКТНА РЕСТИТУЦИЈА ПРАВА СВОЈИНЕ НА НЕПОКРЕТНОСТИМА ЛИЦА ПРОГНАНИХ СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

**САЖЕТАК:** Аутор покушава да расветли нека од бројних питања „постконфликтне“ реституције стварних права на непокретностима, нарочито оних намењених становању (станава и кућа), на Косову и Метохији, након што је престала противправна агресија НАТО и уведена Управа Уједињених нација (УНМИК). У периоду од јуна до децембра 1999. године, узурпирано је преко 27.000 стамбених јединица, уништено око 18.000 кућа, узурпирано преко милион катастарских парцела обрадивог земљишта, или 38,83% свих катастарских парцела. Аутор анализира узроке који су довели до те узурпације, адекватност и ефикасност механизма које је Привремена управа Уједињених нација на Косову и Метохији (УНМИК) установила ради решавања поменутог проблема, као и постигнуте резултате. Аутор настоји да на основу истражених чињеница и добијених сазнања укаже на специфичан квазиправни оквир који регулише својинскоправне односе на непокретностима и његов неповољан утицај на континуирану угроженост права својине лица српске националности, а нарочито лица прогнаних са Косова и Метохије. Анализа резултата које су постигли посебни квазисудски механизми УНМИК-а за реституцију стварних права на непокретностима лица прогнаних са Косова и Метохије – Дирекције за стамбена имовинска питања, Комисије за решавање захтева о стамбеним имовинским питањима и Косовске агенције за имовину, указује на неуспех да се заштити једно од основних људских прва – право на мирно уживање имовине. У раду је анализирана и активност самопроглашених албанских власти на Косову и Метохији и закључено да њихово системско захватање у сферу имовинских права на непокретностима може имати трајно негативне последице по права лица прогнаних са Косова и Метохије.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** лица прогнана са Косова и Метохије, УНМИК, право својине, реституција.

<sup>1</sup> dusko.celic@pr.ac.rs

## УВОД

Питање својине је централно питање не само цивилноправне догматике већ и централно питање људске културе (Перић, 1931, стр. V). Антрополошка, социолошка и историјска истраживања указују на то да људска заједница не може нормално функционисати ни опстајати без правила која се односе на држање, коришћење и располагање материјалним добрима (Николић, 2007, стр. 5). Својина, посебно на земљишту, означавала је друштвену моћ, одређујући друштвени положај власника, а у њеном појмовном одређењу мешала се власт и присвајање (Лазич, 2004, стр. 134). Нема, нити је било, организованих друштвених заједница, без обзира на степен њиховог развоја, у којима није постојао неки облик својине. Пошто служи задовољењу човекових биолошко-физиолошких потреба, својина је „продужетак нашег инстинкта самоодржања“ (Гамс, 1991, стр. 12), с једне, а будући да је реч о правилима уређеном присвајању материјалних добара, својина је и „спона између човека као биолошког бића и човека као друштвеног бића“, с друге стране (*истіо*).

Историјски гледано, својина се из фактичких радњи присвајања и држања добара издиференцирала из државине и коначно обликовала у правни институт – *proprietas*, крајем периода републике у Риму (Стојчевић, 1988, стр. 135).<sup>2</sup> Право на својину и њену гаранцију данас је основно људско право (тзв. људско право прве генерације), које спада у класична грађанска и политичка права.<sup>3</sup> Као што је право на живот природно право човеково, тако је и право својине, као право присвајања и стицања средстава за живот, његово природно право (Simonetti, 2012, стр. 4).

Са ширењем задирања државе (јавних власти) у право својине, с једне, јавља се и потреба гарантовања њене заштите, с друге стране. Гаранција приватне својине на националном нивоу остварује се уставом и законима којима се она штити уз остала основна људска права.<sup>4</sup> Правно обавезујући наднационални судски механизам заштите права својине на европском континенту, остварен је тек након доношења Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (1950), Протоколом 1 (1952), кроз институт права на мирно уживање имовине.<sup>5</sup> У теорији енглеског говорног подручја влада становиште да *possessions*, у контексту члана 1. Протокола 1. европске конвенције, има широко значење, које, поред права својине, укључује и друга

<sup>2</sup> Наиме, Римљани у ранијем периоду, у време важења Закона XII таблица, нису правили разлику између фактичких радњи и права, па дакле ни између факта држања и права својине (Стојчевић, 1988, стр. 135).

<sup>3</sup> О својини као људском праву, в. Hösch, U. (2000). *Eigentum und Freiheit*. Tübingen: Mohr Siebeck GmbH & Co. K.

<sup>4</sup> „Јамчи се мирно уживање својине и других имовинских права стечених на основу закона. Право својине може бити одузето или ограничено само у јавном интересу утврђеном на основу закона, уз накнаду која не може бити нижа од тржишне...“ (члан 58. Устава Републике Србије).

<sup>5</sup> „Свако физичко и правно лице има право на неометано уживање своје имовине. Нико не може бити лишен своје имовине, осим у јавном интересу и под условима предвиђеним законом и општим начелима међународног права“ (члан 1. Протокола 1. европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода).

права која имају економску вредност (Jacobs, White, 1996, стр. 247). Слично мишљење заступљено је, сасвим оправдано, и у нашем праву (Поповић, 2016, стр. 414–415).<sup>6</sup>

Као вековно државно, духовно и културно средиште српског народа, Косово и Метохија симболизује темељ националног и државног идентитета. Оно није само простор посебног историјског сећања већ и кључна одредница идентитета српског народа. За Албанце пак територија Косова и Метохије је већ више векова економски и социјално циљани простор насељавања и демографске експанзије (Батаковић, 2006, стр. 5 и 7). Овај процес, започет у XVII веку, праћен је масовним верским, националним, културолошким, имовинским и идеолошким сукобима, који не јењавају до данашњих дана. „Спор“ о статусу Косова и Метохије заправо је резултанта вишевековне борбе за животни простор – борбе око права на земљиште у средњовековном средишту српске државности и духовности. Започет у XVII веку, процес насељавања и демографске експанзије Албанаца на Косову и Метохији, три столећа касније, резултираће њиховом демографском доминацијом и насилним променама у својинскоправним односима на непокретностима, које су још увек актуелне.

Са становишта међународног права нелегална, агресија НАТО на Савезну Републику Југославију, предузета 24. марта 1999, окончана је 10. јуна 1999. године, доношењем Резолуције Савета безбедности бр. 1244 (у даљем тексту: Резолуција), на основу које је на територији Аутономне покрајине Косово и Метохија установљена Привремена управа Уједињених нација (у даљем тексту: УНМИК). Готово истовремено, на овом делу територије Републике Србије наступило је стање насиља, безвлашћа и безакоња, у коме су људска права Срба и припадника невећинских заједница систематски кршена, укључујући и право на живот и дом<sup>7,8</sup>, а права на непокретностима била су масовно узурпирана. Томе је претходио масовни егзодус српског и другог неалбанског становништва с Косова и Метохије. Од јуна 1999. године са Косова и Метохије је протерано више од 242.000 Срба и припадника невећинских заједница. Од 437 места у којима су живели Срби до 1999. године, изузимајући општине Лепосавић, Звечан и Зубин Поток, етнички је потпуно очишћено 312 насеља (Стратегија..., стр. 6). Поред око 27.000 узурпираних стамбених јединица, од јуна 1999. године уништено је око 18.000 кућа (Стратегија..., стр. 10). Према подацима међународних извора из јуна 2007. године, још увек је било евидентирано 10.405 уништених

<sup>6</sup> „Имовина“ је у европском праву људских права аутономни појам, који не одговара у потпуности појму својине ни имовине какве познају национална права држава чланица Савета Европе. Отуда је термин „имање“ примеренији (Поповић, 2016, стр. 414).

<sup>7</sup> Од увођења привремене управе Уједињених нација на Косову и Метохији до марта 2009. године забележено је више од 7.000 етнички мотивисаних напада, убијено је преко 1.000 Срба и 104 грађана других националности, киднапован је 841 Србин, а 960 је тешко рањено (*Стратегија одрживог оцртања и повратка на Косово и Метохију – радни текстови* [2009]. Београд: Република Србија, Министарство за Косово и Метохију; 8. Доступно на: <http://www.kim.gov.rs/cms/view.php?id=102&start=50#archive>).

<sup>8</sup> Према другом извору, чини се кредибилнијем, од 10. јуна 1999. до новембра 2001. године убијено је 709 лица српске националности и 71 лице других неалбанских националности. У истом периоду, принудно је нестало (киднаповано) 1.002 лица српске националности и 152 лица других националности (Симић, 2001, стр. 139–362).



стамбених објеката лица прогнаних са Косова и Метохије (OSCE – Mission in Kosovo, Eight years after Minority returns and housing and property restitution in Kosovo and Metohia, 2007, стр. 5). С обзиром на симболичан број прогнаних лица која су се у међувремену вратила у своје домове, као и будући да је обновљено тек неколико стотина стамбених објеката, може се са сигурношћу констатовати да је стање у том погледу и данас готово непромењено. О размерама имовинског насиља и безвлашћа говори и податак да је од укупно 2.575.448 катастарских парцела, колико, према подацима Републичког геодетског завода – обухвата катастар непокретности на Косову и Метохији, више од милион основних катастарских јединица (обрадиво земљиште, ливаде и шуме) у својини Срба, узурпирано, што износи 38,83% свих катастарских парцела на Косову и Метохији (Стратегија..., стр. 10–11). Вредност поменутих непокретности процењује се на око 50 милијарди долара (*истио*).

### **„ПРАВНО НАСЛЕЂЕ“ УНМИК-а У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ПРАВА НА МИРНО УЖИВАЊЕ ИМОВИНЕ**

Садржина мандата УН на Косову и Метохији, према тексту Резолуције, требало је да буде ограничена поштовањем суверенитета и територијалног интегритета СР Југославије. Ово ограничење поменуто је више пута, како у основном тексту, тако и у анексима Резолуције.<sup>9</sup> Привремена управа Уједињених нација на Косову и Метохији аброгирала је затечени правни поредак у Аутономној покрајини Косово и Метохија и на том делу Републике Србије успоставила „правни систем“ независан у односу на остатак Србије, негирајући сваку државноправну везу с њом. Специјални представник генералног секретара ОУН за Косово и Метохију (у даљем тексту: специјални представник) донео је 25. јула 1999. године квазиправни акт: УНМИК/УРЕД/1999/1, О овлашћењима привремене управе на Косову, у којем је сам себи прописао овлашћења која су, очигледно, много шира од оних датих Резолуцијом. Сву законодавну, извршну и судску власт на територији Косова и Метохије специјални представник доделио је сам себи.<sup>10</sup> Специјални представник је општим актима – „уредбама“, установио не само читав низ општеобавезујућих правила понашања већ и нове институције и механизме за решавање спорова.

Из наведених разлога, легалитет нормативне делатности специјалног представника је, са становишта правног поретка Републике Србије, најблаже речено – упитан. Реч је о поретку који наликује правном поретку, *sub colore iuris* (Fellmeth, Horwitz<sup>2009</sup>, стр. 269).<sup>11</sup> Имајући у виду наведене чињенице, о правном оквиру и општим правним актима УНМИК-а, као и о њиховом правном карактеру, можемо говорити само условно и с резервом која из ових чињеница потиче. Из

<sup>9</sup> Став 9. Преамбуле, тачка 10. основног текста, тачка 5. Анекса I, тач. 5. и 8. Анекса II Резолуције СБ ОУН бр. 1244.

<sup>10</sup> Члан 1. УНМИК/УРЕД/1999/1, О овлашћењима привремене управе на Косову.

<sup>11</sup> „Sub colore iuris – Under color of right. Done with the appearance of a legal right, regardless of whether the actor in fact possessed the legal right“ (Fellmeth, Horwitz<sup>2009</sup>, стр. 269).

наведеног разлога ћемо уз називе „институција“ и „општих аката“ специјалног представника користити одговарајуће знакове интерпункције.

Суочивши се са систематским угрожавањем имовинских, а посебно права својине на непокретностима на Косову и Метохији (OSCE – Mission in Kosovo, Eight years after Minority returns and housing and property restitution in Kosovo and Metohia, 2007, стр. 12), као и са општим одсуством владавине права (Report of the Secretary-General on the United Nations Interim administration mission in Kosovo, S/1999/779; доступно на: [http://www.un.org/en/ga/search/view\\_doc.asp?symbol=S/1999/779](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/1999/779)), специјални представник је једном од „уредби“<sup>12</sup> установио „Дирекцију за стамбена и својинска питања“ (у даљем тексту: „Дирекција“) и „Комисију за решавање стамбених и имовинских захтева“ (у даљем тексту: „Комисија“). Готово годину дана касније, специјални представник „нормирао“ је и правила у поступцима пред „Дирекцијом“ и „Комисијом“.<sup>13</sup> Овај „правни оквир“ за решавање спорова поводом стварних права на непокретностима намењеним становању, био је актуелан нешто више од пет година, све до доношења „Уредбе о решавању жалби које се односе на приватну непокретну имовину, укључујући пољопривредну и комерцијалну имовину“, којом је основана „Косовска агенција за имовину“, као правни следбеник „Дирекције“ и „Комисије“.<sup>14</sup> У надлежности „Агенције“, било је и извршење преосталих (неизвршених) одлука „Дирекције“ и „Комисије“, као и управљање становима који су, на захтев имаоца права, стављени под управу „Дирекције“.

Надлежност „Дирекције“ обухватала је, између осталог, управне послове везане за пријем и евиденцију захтева који се односе на стварна права на непокретностима намењеним становању, у следећим случајевима: а) „захтеви физичких лица чија су имовинска права укинута“<sup>15</sup> после 23. марта 1989. године на основу дискриминаторског закона у својој примени или намери“; б) „захтеви физичких лица која су закључила неоверене уговоре о купопродаји непокретности намењене становању“<sup>16</sup> а на основу слободне воље уговорних страна после 23. марта 1989. године“; и

<sup>12</sup> УНМИК/УРЕД/1999/23, О оснивању Дирекције за стамбена имовинска питања и Комисије за стамбене имовинске захтеве, од 15. новембра 1999. године. Назив овог „прописа“ на енглеском језику гласи: „On the establishment of the Housing and property directorate and the Housing and property claims commission“.

<sup>13</sup> УНМИК/УРЕД/2000/60, О стамбеним имовинским захтевима и правилима процедуре и доказима Дирекције за стамбена и имовинска питања и Комисије за стамбене и имовинске захтеве, од 31. октобра 2000. године. Назив овог „прописа“ на енглеском језику гласи: „On residential property claims and the rules procedure and evidence of the Housing and property directorate and the Housing and property claims commission“.

<sup>14</sup> Чланови 1. и 16. УНМИК/УРЕД/2006/10.

<sup>15</sup> Израз „укинута“, како дословце пише у члану 1. став 2(а) УНМИК/УРЕД/1999/23, није адекватан. Прецизније би било да уместо речи „укинута“ пише „престала“, но, као што ће се показати у наредној напомени, то није једина језичка непрецизност и нетачност у овој „уредби“.

<sup>16</sup> У члану 1. став 2(б)(6) УНМИК/УРЕД/1999/23 дословце пише: „[...] лица која су обавила неоверене трансакције стамбене имовине...“ И овде је реч о нетачном преводу са енглеског језика. Интересантно је да је у члану 5. став 2. УНМИК/УРЕД/1999/1, О овлашћењима привремене управе на Косову, одређено да ће „у случајевима разлика у текстовима превода, текст на енглеском [језику] имати предност“. Интересантно је већ и због тога што је УНМИК пред грађане Косова и Метохије, с обзиром на општепознате образовне

в) „захтеви физичких лица која су била власници непокретности намењених становању, држаци или имаоци стамбеног права пре 24. марта 1999. године, а која су у моменту подношења захтева изгубила државину над тим непокретностима, као и у случајевима када није извршен пренос стварних права на тим непокретностима слободном вољом (угворних страна)“.<sup>17</sup>

Чланом 2. УНМИК/УРЕД/1999/23, предвиђено је да је „Комисија“ независно квазисудско тело са искључивом надлежношћу да „решава спорове у вези са приватном некомерцијалном имовином, док СПГС не донесе одлуку о томе да су локални судови способни да спроводе мандат који им је поверила Комисија“.<sup>18</sup> Ипак, овако утврђена стварна надлежност „Комисије“ и „Дирекције“ у пракси није поштована. Забележено је више случајева мешања судова опште надлежности у рад ових посебно устројених органа за решавање масовних захтева поводом права на непокретностима (UNMIK – OSCE Mission In Kosovo, 2003, стр. 33).

Крањи рок за подношење тужби овим квазисудским телима са специјалном надлежношћу био је 1. јул 2003. године (Final report of the Housing and property claims commission, 2007, стр. 40). До протеча овог рока, „Дирекцији“ је поднето укупно 29.161 тужба. Убедљиво највећи број тужби, 27.183, или 93,2% од укупног броја поднетих тужби, односило се на тужбе које су садржале захтев „типа В“, проистеклих из насиља. Велики број захтева, односно 93,2% проистекло је из насиља насталог након 10. јуна 1999. године, када је прогнан највећи део становника српске националности и припадника неалбанских мањина, што је за последицу имало узурпацију непокретности у њиховој својини намењених становању. Више од 90% свих тужби везаних за непокретности намењених становању упућено је од стране Срба и неалбанских заједница на Косову и Метохији (Tawil, 2009, стр. 27).

„Дирекција“ је уручила 23.146 одлука подносиоцима тужби.<sup>19</sup> Предмети које за свога мандата „Комисија“ није решила, пренети су на поступање „Косовској агенцији за имовину“ – институцији коју је УНМИК основао поводом својинске заштите земљишта и непокретности које нису биле намењене становању.<sup>20</sup>

Укупно 28.828 захтева за враћање непокретности намењених становању је „успешно“ процесуирано (98,9%) (OSCE Mission in Kosovo, стр. 25). Међутим, тај успех је само формалне природе. Израз „извршење“, према признању УНМИК-а, не значи да су подносиоци захтева васпоставили државину на непокретностима чију су државину насилно изгубили након 24. марта

---

(не)прилике, поставио висок стандард познавања енглеског (стручног, правничког) језика!?

<sup>17</sup> Члан 1. став 2(б)(в) УНМИК/УРЕД/1999/23.

<sup>18</sup> Члан 2.5. УНМИК/УРЕД/1999/23.

<sup>19</sup> У 1.545 предмета одлуке нису могле бити уручене пошто се с подносиоцима захтева није могао успоставити контакт или нису пронађени. У 2.546 случајева Дирекција је обавестила подносиоце тужби о одлуци, али они нису преузели одлуку, највероватније због чињенице да су или отуђили предметну непокретност, те нису имали више интереса за исход самог поступка, или зато што је предметна непокретност уништена, те им „декларативна одлука“ у том смислу није била од значаја за заштиту права и интереса (Final report of the Housing and property claims commission, 2007, стр. 66).

<sup>20</sup> УНМИК/УРЕД/2006/10.

1999, а у највећем броју случајева након 10. јуна 1999. године. Када се размотри епилог предмета, односно одлука, јасно је да је реч о краху пројекта реституције непокретности намењених становању. Тако, у 5.257 решених случајева, тужиоци чији су тужбени захтеви усвојени изабрали су да, услед немогућности повратка због одсуства елементарне владавине права, предметну непокретност ставе под управу „Дирекције“. У 1.159 случајева подносилац захтева није могао да се пронађе. Само у 5.199 случајева (17,8%) имаоци права на непокретностима намењеним становању оптирали су за вастављање државине по основу права на државину, што је често значило продају стамбене јединице незаконито усељеном лицу или неком новом купцу. Од ових случајева, у 3.771 случају било је неопходно присилно исељавање (86,6%), а у 588 (13,4%) случајева незаконито усељени станар је добровољно напустио непокретност намењену становању (*истио*, стр. 27).

Стваран број оних који су ваставили право на државину је много мањи, јер је у највећем броју, услед систематских препрека за повратак прогнаних лица, које тај повратак чине немогућим,<sup>21</sup> највећи број ових „оптаната“ присилно продао предметне непокретности,<sup>22</sup> најчешће лицима незаконито усељеним у предметне непокретности, често само „виртуелно“ успоставивши државину (Tawil, стр. 28).

Анализом „правног оквира“ и „јудикатуре“ „Комисије за стамбена и имовинска питања“, може се констатовати да постоје озбиљни разлози који указују да је ово квазисудско тело, у предметима у којима су сучељене тужбе типа „В“ са контратужбама типа „А“, поступало дискриминативно у односу на тужиоце – лица прогнана са Косова и Метохије након 10. јуна 1999. године. Тако, подносиоцима захтева типа „В“, који имају статус прогнаних лица, није омогућен равноправан положај у коришћењу процесних средстава „прописаних“ правилима поступка пред „Комисијом“, они нису позивани на усмену расправу, нити су имали процесне могућности да се изјасне о доказима друге (тужене) стране (Челић, 2015). Одлуке „Комисије“ у поменутим предметима имале су за последицу не само губитак права на ваставање насилно одузете државине већ и престанак законито стеченог права својине и његово „конвертовање“ у право на симболичну накнаду штете, које није остварио ниједан тужилац.

„Уредбом о решавању жалби које се односе на приватну непокретну имовину, укључујући пољопривредну и комерцијалну имовину“, од 4. марта 2006. године, основана је „Косовска агенција за имовину“ (удаљем тексту: „КАИ“),<sup>23</sup> чији је мандат („надлежност“) одређен конфузно и на начин да читав механизам није био применљив. Надлежности „КАИ“ у погледу врсте захтева (*ratione materie*) одређене су такође непрецизно, али се тумачењем релевантних одредаба

<sup>21</sup> О томе је забележена и „забринутост“ УНМИК-а (HPCC-a): „[...] the HPCC is concerned that in many areas claimants perceive that they are not yet able to return and resume occupation of properties restored to them by the HPCC“ (Final report of the Housing and property claims commission, 2007, стр. 72).

<sup>22</sup> „In all, only in 5,199 cases (17.8 per cent) implementation has resulted in a request for repossession by the property right holder, which often signifies the sale of the residence to either the current occupant or otherwise a new buyer“ (OSCE Mission in Kosovo, Department of Human Rights, 2009, стр. 27).

<sup>23</sup> У даљем тексту: „КАИ“.

УНМИК/УР/2006/10, може закључити да је била надлежна да „прима, региструје и помаже судовима у решавању следећих категорија жалби повезаних са оружаним сукобом који се десио између 27. фебруара 1998. и 20. јуна 1999. године: 1) својинске захтеве за заштиту приватне својине поводом непокретности, укључујући земљиште и непокретности комерцијалне намене<sup>24</sup> и 2) захтеве за заштиту права коришћења непокретности, укључујући земљиште и непокретности комерцијалне намене“.<sup>25</sup>

Већ октобра 2006. године, новом „уредбом“<sup>26</sup> специјални представник је ставио ван снаге претходну истоимену (изуев чл. 6, 7. и 8.)<sup>27</sup> и на другачији начин уредио надлежност „Комисије“ и поступак пред њом. Највећу и најбитнију промену у односу на претходну „уредбу“, представља искључење локалних судова из првостепеног поступка пред „Комисијом“. Тиме су њене одлуке постале обавезујуће за странке у поступку. Ипак, остала је могућност незадовољне стране да против одлуке „Комисије“ поднесе тужбу „Врховном суду Косова“ у року од 30 дана од дана достављања.<sup>28</sup> Првостепену „Комисију“ чинила су два међународна члана и један локални, „који морају да буду стручњаци у области стамбеног и имовинског права и компетентни за обављање правосудне функције“<sup>29</sup>, које именује специјални представник.<sup>30</sup> У другостепеном поступку, о жалбама је одлучивало трочлано веће „Врховног суда Косова“ чије чланове „одобрава“ специјални представник, од којих су двојица међународне судије, а један локални.<sup>31</sup>

У надлежности „КАИ“ била је и нека врста резидуалног механизма за „Дирекцију“ и „Комисију“. Другим речима, започете а недовршене поступке ових тела имала је да доврши „КАИ“.<sup>32</sup> Такође, „КАИ“ је преузела и обавезе управљања напуштеном<sup>33</sup> и имовином која је већ била под управом „Дирекције“, као и спровођење овог пројекта. До краја децембра 2007. године било је 4.493 стамбене јединице под управом „КАИ“, од којих је 3.848 стављено под управу на захтев подносилаца – лица прогнаних са Косова и Метохије (Tawil, стр. 31), а 1.153 јединице су биле под управом на основу *ex officio* поступка „КАИ“ и њене претходнице – „Дирекције“ (The Kosovo property agency, 2007, стр. 45–46).

<sup>24</sup> У изворнику – тексту на енглеском језику: „Ownership claims with respect to private immovable property, including agricultural and commercial property“ (члан 2.1.(а) УНМИК/УРЕД/2006/10).

<sup>25</sup> У изворнику – тексту на енглеском језику: „Claims involving property use rights in respect of private immovable property, including agricultural and commercial property“ (члан 2.1.(б) УНМИК/УРЕД/2006/10).

<sup>26</sup> УНМИК/УРЕД/2006/50, од 6. октобра 2006. године.

<sup>27</sup> Члан 1.1. УНМИК/УРЕД/2006/50.

<sup>28</sup> Члан 12.1. УНМИК/УРЕД/2006/50.

<sup>29</sup> Чланови 7.1. и 7.2. УНМИК/УРЕД/2006/50.

<sup>30</sup> Члан 7.1. УНМИК/УРЕД/2006/50.

<sup>31</sup> Чланови 12.1. и 12.8. УНМИК/УРЕД/2006/50.

<sup>32</sup> Члан 17. УНМИК/УРЕД/2006/50.

<sup>33</sup> Према члану 1. УНМИК/УРЕД/2000/60: „Напуштени стамбени простор“ је свака имовина, коју је власник или законски поседник и чланови њеног/његовог домаћинства заувек или привремено, другачије од случајног одсуства, престао да користи и која је или празна или је илегално заузета.

Власти косовско-метохијских Албанаца, које су 17. фебруара 2008. противправно прогласиле „независност Косова“, искористиле су нечињење УНМИК-а тим поводом<sup>34</sup> и наставиле да доносе противправне акте. Тако је јуна 2008. године, „Скупштина Републике Косова“ донела „закон“<sup>35</sup> којим је изменила карактер „Агенције“ и читавог механизма за решавање спорова у поменутој области. Поменути „закон“ овај механизам је „косовизован“, односно, уместо међународног, постао је део „унутрашњег правног система“ самопрокламоване „Републике Косово“. Одузето је овлашћење специјалном представнику да именује међународне чланове „надзорног одбора Агенције“, „Комисије“ и „трочланог већа Врховног Суда Косова“,<sup>36</sup> а „правни“ основ читавог механизма више није „уставни оквир за привремену самоуправу на Косову“, већ „Устав Косова“<sup>37</sup>. „Агенција“ је, не окончавши поступке по поднетим захтевима, формално окончала рад 19. новембра 2016. године, ступањем на снагу „Закона о косовској агенцији за упоређивање и верификацију имовине“,<sup>38</sup> којим је предвиђено да све надлежности „Агенције“ преузима новоустановљена „Агенција за упоређивање и верификацију имовине“.<sup>39</sup> „Агенција“ је до истека рока за пријем захтева (3. децембар 2007. године), примила 42.749 захтева (The Kosovo property Agency, 2015, стр. 20).

Национална припадност тужилаца – власника узурпираних непокретности, јасно указује да су стварна права Срба на непокретностима (земљишту и другим непокретностима намењеним комерцијалним делатностима) била масовно узурпирана након 10. јуна 1999. године. Наиме, од укупног броја тужби, 41.399 поднела су лица српске националности, што чини 96,84% укупног броја поднетих тужби. Свега 577 или 1,35% од укупног броја тужби поднела су лица албанске националности; поред тога, 549 тужби, или 1,29% од укупног броја, поднела су лица других неалбанских националности, док се подносиоци 224 тужбе, или 0,52% од укупног броја тужилаца, нису национално изјаснили (Kosovo property comparasion and verification agency, 2016, стр. 146).

<sup>34</sup> Специјални представник је поводом противправне промене статуса Косова и Метохије, био овлашћен „да распусти привремену скупштину Косова и Метохије“, као и да према „привременим институцијама самоуправе предузме одговарајуће мере кад год су њихови поступци у супротности са РСБУН 1244 (1999) или са овим Уставним оквиром“ (чл. 8.1.(б) и 12. Уставног оквира за привремену самоуправу на Косову). Иако је УНМИК и на основу сопствене „регулативе“ и непосредно на основу Резолуције 1244, био овлашћен да противправне акте „привремених институција самоуправе“ стави ван снаге, он то није учинио.

<sup>35</sup> „Zakon br. 03/L-079, O izmenama i dopunama uredbe UNMIK-a 2006/50 o rešavanju zahteva koji se odnose na privatnu nepokretnu imovinu, uključujući poljoprivrednu i komercijalnu imovinu“ (Kosovo property agency, *Annual report*, 2008, стр. 57–63).

<sup>36</sup> Чланови 4, 10. и 16. „Закона бр. 03/Л-079“.

<sup>37</sup> Члан 2. „Закона бр. 03/Л-079, O izmenama i dopunama uredbe UNMIK-a 2006/50 o rešavanju zahteva koji se odnose na privatnu nepokretnu imovinu, uključujući poljoprivrednu i komercijalnu imovinu“.

<sup>38</sup> „Закон о косовској агенцији за упоређивање и верификацију имовине“, тзв. *Службени листи РК*, број 37/16.

<sup>39</sup> Чланови 22–24. „Закона о косовској агенцији за упоређивање и верификацију имовине“.



И у случају делања „Агенције“, званична статистика говори о наводној стопостотној успешности. „Агенција је решила све примљене предмете током 2015. године“ (*истито*, стр. 146). Но, да је поменута статистика привидна, у основи нетачна, говоре нам следећи подаци: 1) свега 2.004 предмета, или 4,72% од свих „решених“ предмета, извршено је враћањем државине предметне непокретности подносиоцима тужби (*истито*, стр. 154); 2) након 10 година од оснивања и рада „КАИ“, извршење њених одлука је неуспешно (Tawil, стр. 35); од укупног броја донетих одлука, извршено је тек 12.510 (Annual report of the Kosovo property Agency, 2015, стр. 35), или 29,73%; 3) на скоро 30% свих непокретности (13.026), на којима је право држања враћено подносиоцима тужби, а на основу коначних одлука „КАИ“, подносиоци тужби не врше државину, због тога што поменути непокретностима управља „КАИ“; и 4) на 1.158 непокретности, или око 2,73% свих предметних непокретности на којима је право држања враћено подносиоцима тужби, они не врше државину, због тога што су непокретности издате у закуп од стране „Агенције“ (Kosovo property comparasion and verification agency, 2016, стр. 157).

Показатељ неодрживости читавог механизма заштите непокретности у поступку пред „КАИ“ јесте масовно поновљено и вишеструко узурпирање непокретности о којима је поводом тужби „КАИ“ одлучила коначном и извршном одлуком (OSCE, Mission in Kosovo, 2015, стр. 2). У великом броју случајева власници поновно узурпираних непокретности су српске националности, а поновни узурпатори – лица албанске националности (*истито*). Забележено је да је у периоду од 2008. до 2013. године „КАИ“ упутила је тужилаштву 326 кривичних пријава поводом случајева поновног заузимања непокретности којима она управља.<sup>40</sup> Преко 95% случајева упућених тужилаштвима односило се на непокретности чији су власници српске националности, које су бесправно поново узурпирала лица албанске националности (*истито*, стр. 3 и 6). Констатована је отворена опструкција локалних (албанских) судова и тужилаштава. Тако до октобра 2014. године за 71 предмет који је „КАИ“ упутила тужилаштвима у периоду између 2008. и 2013. године није ни подигнута оптужница, нити су тужилаштва одбацила кривичне пријаве (*истито*, стр. 9), при чему је очигледно да у многим случајевима нису спроведени ефикасна кривична истрага и кривично гоњење. Од укупно 220 оптужница и оптужних предлога које су поднела тужилаштва, судови су донели пресуде у свега 137 предмета (*истито*, стр. 12). Забележена је блага, или, боље рећи, непримерена казнена политика поводом утврђених кривичних дела у овом светлу. Од укупно 117 предмета које је ОЕБС детаљно анализирао, 97 је резултирало осуђујућом пресудом (*истито*, стр. 13). Ни у једном од осуђујућих случајева није изречена казна затвора. Уместо тога, од укупно 34 изречене ефективне казне, ОЕБС је уочио да је највиша изречена ефективна казна – новчана казна у износу од 600 евра. Интересантно је да се ни у једном од осуђујућих предмета суд није упуштао у имовинскоправни захтев, односно није досудио реституцију или (новчано) обештећење (*истито*). Уместо тога, судови су, након испражњења непокретности, упућивали „КАИ“ (или власника непокретности) на остваривање имовинскоправног

<sup>40</sup> И према квазиправном оквиру *de facto* власти на Косову и Метохији, поновљено противправно заузимање непокретности представља кривично дело за које је забрањена казна затвора од једне до три године (члан 332. „Кривичног законика Косова“, од 1. јануара 2013).



захтева у посебном (парничном) поступку. На крају, забележени су и озбиљни „пропусти“ у поступцима извршења овако изречених казни: од 34 изречене новчане казне, свега 20 је извршено (OSCE, Mission in Kosovo, 2015, стр. 15).

## СИСТЕМСКО ЗАДИРАЊЕ У СТВАРНА ПРАВА НА НЕПОКРЕТНОСТИМА НАКОН 17. ФЕБРУАРА 2017. ГОДИНЕ

Након „једностраног проглашења независности“, 17. фебруара 2008. године, самопрокламоване власти на Косову и Метохији су неким видом квазизаконодавне делатности отпочеле системско задирање у област уређења стварноправних односа на непокретностима на Косову и Метохији. То се нарочито односи на уређење и спровођење експропријације, јавних регистара и питање одржаја.

Доношење „правног оквира“ којим се експропријација, уместо правом ограниченог задирања у право својине у јавном интересу, одређује као безобални појам, уз непостојање минимума процесних гаранција за заштиту права лица чије непокретности могу бити предмет експропријације, само су неки од разлога за оправдану сумњу да *de facto* власти на Косову и Метохији меру експропријације не користе као законито средство сразмерног задирања у права физичких лица ради остваривања општих интереса, већ као једно од средстава кршења својинских права на непокретностима; то се нарочито односи на права лица прогнаних са Косова и Метохије, која, због онемогућавања повратка, немају непосредну физичку државину на непокретностима чији су власници.<sup>41</sup>

Регулисање одржаја на начин којим престаје његов досадашњи правни режим, уз увођење регистрованог одржаја који га чини, у погледу услова, најлибералнијим с упоредноправног становишта, у условима дисконтинуитета јавних регистара и непостојања збирки својинских исправа на основу којих се регистар води, сматрамо непримереним друштвеној стварности на Косову и Метохији. Некритичка примена методе правног транспланта у области стицања и престанка стварних права, нарочито на непокретностима, у смислу приближавања „стварноправног система Косова“ германском правном кругу, без увида у елементарну друштвену стварност на Косову и Метохији, доводе у питање добру намеру „законодавца“ – *de facto* власти на Косову и Метохији.<sup>42</sup>

<sup>41</sup> Више о квазизаконодавном системском задирању у институт експропријације, в. Челић, Д. (2015). Експропријација на Косову и Метохији као средство кршења права на мирно уживање имовине, у М. Крвавац (ур.), *Људска права – између идеала и изазова садашњости* (стр. 125–147). Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини.

<sup>42</sup> О питању „новог уређења“ одржаја на Косову и Метохији, в. Челић, Д. (2015). „Постконфликтно уређење“ одржаја на Косову и Метохији – ка поразу права прогнаних лица и „легализацији“ противправних аката узурпатора, у Г. Марковић (ур.), *Однос права у региону и права Европске уније*, други том (стр. 184–205). Пале: Правни факултет Источно Сарајево.

У погледу увођења „новог“ јавног регистра права на непокретностима, анализирајући одредбе „закона“ којим се он установљава, закључили смо да је ова материја недопустиво поднормирана, да не садржи елементарна правила о условима и поступку уписа права на непокретностима, правним дејствима, врстама уписа, обавезном садржају исправа на основу којих се може извршити упис, правима која се могу уписати итд., што доводи у питање правну природу дејства уписа, као и сам карактер поменутог регистра. Такође, установили смо да не постоје ваљане правне гаранције за учешће у поступку уписа права на непокретностима лица прогнаних са Косова и Метохије, што може додатно угрозити њихова права на непокретностима (Челић, 2014, стр. 160).

Поред стварноправних „прописа“, и бројни други новодонети „прописи“ могу бити од значајног утицаја на стицање и престанак права својине на непокретностима и могу се нарочито негативно одразити по права лица прогнаних са Косова и Метохије, у светлу њиховог ограниченог приступа непокретностима и успостављања физичке државине. Тако, недавно доношење „Закона о третирању изградње без дозволе бр. 04/Л-188“<sup>43</sup>, нарочито чињеница да се за „легализацију“ објеката изграђених без дозволе не предвиђају, као услов, решена имовинскоправна питања, односно питање права својине на парцели на којој је објекат изграђен, може бити од директног утицаја по права лица прогнаних са Косова и Метохије, с обзиром на то да је веома често узурпација њихових непокретности праћена нелегалном градњом. Спровођењем поменутог „правног оквира“ легализацијом „дивље градње“, на извршан начин би се „цементирала“ узурпација права својине на земљишним парцелама на којима се налазе поменути објекти. Другим речима, тиме би узурпација права на непокретностима постала трајно стање.

Слично је и са „Законом о порезу на непокретну имовину, бр. 03/Л-204“<sup>44</sup>, који прогнаним лицима одређује статус „пореског обвезника“ без обзира на то да ли имају објективну могућност да без неразумних ризика и терета буду корисници непокретности које су предмет опорезивања. Овај „пропис“ тиме им намеће несразмеран терет у односу на сва остала лица која имају државину непокретности и могућност да их економски искоришћавају. Поред тога, одредба о законској залози и заплени непокретности у случају неплаћеног пореског дуга, лица прогнана из својих места живљења на Косову и Метохији, уз отежан или онемогућен повратак и приступ институцијама, може лако да доведе у позицију да изгубе право својине на непокретности, а да о томе чак и не буду обавештена.

## ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Иако су права прогнаних лица на повратак и враћање својине и државине на непокретностима намењеним становању међународно признати стандарди људских права, а УН их промовише у свим областима у којима је било сукоба, очигледно је да УНМИК није испунио мандат одређен Резолуцијом СБ УН бр. 1244. С друге стране, квазизаконодавна и квазисудска делат-

<sup>43</sup> „Закон о третирању изградње без дозволе бр. 04/Л-188“, тзв. *Службени листи РК*, број 4/14.

<sup>44</sup> „Закон о порезу на непокретну имовину, бр. 03/Л-204“, тзв. *Службени листи РК*, бр. 88/10.

ност самопроглашених власти на Косову и Метохији након 17. фебруара 2008. године, у погледу систематског кршења људских права, па дакле и права на мирно уживање имовине, припадника српске и других неалбанских националности и оних који су прогнани, представља наставак сукоба другим средствима, сукоба само формално окончаног 10. јуна 1999. године.

Како је проблем очигледно настао на ванправном терену, он се правно може решити уз остваривање услова који, опет, леже изван права. То међутим не значи да у међувремену треба да постоји стање „правног вакуума“, у којем само формално постоје закони и судови, али не и елементарна владавина права. То није допустиво, не само с правног већ и са цивилизацијског становишта. Људска права на Косову и Метохији, па у том светлу и право на мирно уживање имовине, не могу имати статус „ловине“ у име противправног *state-building*-а. Чак и тада, правна норма, била она донета и од неовлашћеног УНМИК-а, мора имати етичку суштину и примењивати се у складу с њом. У супротном, оно, у суштинском смислу, нужно пада у неправу (Антић, 2010, стр. 6).

Промене суверене власти на једној територији, без улажења у детаљну расправу о правној утемељености те промене и о статусу те територије, јер то није сврха овога рада, не би смеле да утичу на судбину законито стечених права, нити да, у том погледу, учине право својине „слушкињом“ или „коллатералном штетом“ тих промена. У немирним временима, каква су на Косову и Метохији била чешћа него периоди мира и друштвене стабилности, обрачуни векова, жељно очекивани од нација, само су привремено означавали „где је што и чије је што“ (Божовић, 1999, стр. 48).

Апсурдно је да на овој територији, на којој су људска права уопште, па дакле и право на мирно уживање имовине, систематски утрожена, не постоји међународно обавезујући правни механизам заштите људских права. С обзиром на то да територија Косова и Метохије није држава, она нема уговорни капацитет на основу кога би приступила Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и тако засновала надлежност Европског суда за људска права. Ипак, то не значи да нема места размишљању у правцу омогућавања некој „‘статусно неутралној’“ врсти обавезујуће екстерне правне заштите. Утолико пре што је Специјални представник „у име УНМИК-а“, својевремено већ закључивао сличне споразуме са Саветом Европе. Тако је са овом међународном организацијом закључио „технички споразум“ у вези с Оквирном конвенцијом о заштити националних мањина<sup>45</sup>, који је ступио на снагу 23. 8. 2004. године<sup>46</sup>. У вези с тим, мишљења сам да би Република Србија требало, позивајући се на конкретне одредбе Резолуције СБ ОУН бр. 1244, које потврђују њен територијални интегритет и суверенитет и које је обавезују на заштиту и унапређење људских права<sup>46</sup>, да званично затражи

<sup>45</sup> Реч је о документу под називом: „The Agreement between the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo and the Council of Europe on Technical Arrangements Related to the Framework Convention for the Protection of National Minorities (UNMIK/CoE Agreement) entered into force with its signature on 23 August 2004“ (непубликован текст).

<sup>46</sup> В. т. 11. 10. Резолуције СБ ОУН бр. 1244.

да УНМИК закључи неку врсту „техничког споразума“, са Саветом Европе, којим би била заснована надлежност Европског суда за људска права поводом повреда људских права које се могу приписати УНМИК-у и *de facto* властима на Косову и Метохији.<sup>47</sup> Уосталом, сличан међународноправни судски механизам за заштиту људских права – Суд за људска права, био је установљен за Босну и Херцеговину на основу анекса VI Дејтонског споразума.<sup>48</sup>

Мишљења смо да би примена стандарда Европског суда за људска права, у случају масовног и континуираног кршења права на мирно уживање имовине лица прогнаних са Косова и Метохије, судећи према пракси Европског суда за људска права у чињенично сличним случајевима, могла да допринесе васпостављању какве-такве правне сигурности.<sup>49</sup> Поље примене Конвенције *ratione temporis*, не би се нужно односило само на повреде права настале након ступања на снагу евентуално потписаног „техничког споразума“, већ у одређеним случајевима и пре тога. Наиме, у случају да је повреда права произашла из чињеница насталих пре овог датума, уколико повреда права још увек траје, имајући у виду праксу Европског суда за људска права<sup>50</sup>, примена Конвенције протезала би се и на повреде права настале у времену које је претходило евентуалном приступу овом међународном механизму заштите људских права.

Када, једног часа, буде васпостављена сувереност Републике Србије на Косову и Метохији, питања важности прописа донетих након 10. јуна 1999. године и након 17. фебруара 2008. године,

<sup>47</sup> Супротно, да је приступање чланству Савета Европе „Косова као државе“, једини пут за заснивање надлежности Европског суда за људска права, в. I. Islami, *The Insufficiency of International Legal Personality of Kosovo as Attained through the European Court of Human Rights: A Call for Statehood*, 80 Chi.-Kent. L. Rev. 83 (2005). 96.

<sup>48</sup> Суд за људска права био је основана са мандатом да, као виши суд, контролише да ли БиХ испуњава обавезе везане за поштовање људских права, посебно у односу на праксу Европског суда за људска права у Стразбуру, отуда је колоквијално називан „мали Стразбур за БиХ“. Видети о саставу и надлежности овог тела: <http://www.hrc.ba/ENGLISH/DEFAULT.HTM>.

<sup>49</sup> У овом погледу, међународни правни стандард, успостављен у случају *Doğan and others v. Turkey*, представке 8803-8811/02, 8813/02 и 8815-8819/02, пресуда од 29. 6. 2004. год. може бити од значаја за процену постојања повреде права на мирно уживање имовине лица прогнаних са Косова и Метохије. Наиме, у предметном случају (као и у још преко 1.500 сличних), Суд је утврдио да је постојала повреда члана 1. Протокола 1, услед тога што подносилац представке није био у могућности да се врати у своје село више од 10 година, услед сукоба између припадника „Радничке партије Курдистана“ (ПКК) и снага безбедности. Подносилац представке је живео на другом месту у крајњем сиромаштву и није им била дата никаква накнада, нити им је био обезбеђен алтернативни смештај или запослење. Суд је закључио да су власти имале примарну обавезу и одговорност да створе услове, ко и да обезбеде начине који би омогућили подносиоцима да се добровољно врате, сигурно и достојанствено, у своје домове или у места уобичајеног боравка, или да се добровољно поново населе у неком другом делу земље (*Doğan and others v. Turkey*, представке 8803-8811/02, 8813/02 и 8815-8819/02, пресуда од 29. 6. 2004. год. <http://www.refworld.org/pdfid/414d86ab4.pdf>).

<sup>50</sup> Видети пресуде ЕСЉП, *Varnava and others v. Turkey*, бр. 16064/90 од 18. септембра 2009. год. <http://www.concernedhistorians.org/le/424.pdf> и *Ciprus v. Turkey* бр. 25781/94, од 10. маја 2001. год. <http://lovdata.no/static/EMDN/emd-1994-025781-3.pdf>.

као и појединачних одлука донетих на основу тих (свих или појединих) прописа, како генерално, тако и у вези са стварним правима на непокретностима лица прогнаних са Косова и Метохије, морала би да буду предмет поновног разматрања и одлучивања, уз пажљиво и савесно одмеравање јавног и појединачних интереса.

Дотле, масовно и систематско кршење људских права, па дакле и права на мирно уживање имовине и права лица прогнаних са Косова и Метохије, и то на етничкој основи, какво се на овој територији дешава од 10. јуна 1999. године, не сме остати „у мраку“ како опште, тако и научне и стручне јавности. Стање, остваривање, заштита и унапређење људских права на Косову и Метохији, у условима (не)примене Резолуције Савета безбедности ОУН бр. 1244, морали би нарочито да буду предмет живог интересовања српске научне и стручне правничке јавности, што до сада није био случај.

Поред тога, на овој територији је неопходно развити систем за прецизно бележење и документовање сваког случаја повреде људских права на етничкој основи и систематски алармирати међународне организације у чијем су мандату праћење и заштита људских права, као што су Уједињене нације (укључујући и УНМИК, као територијалну мисију ОУН), Савет Европе, Организација за европску безбедност и сарадњу.

## ЛИТЕРАТУРА

- Антић, О. (2010). Сумрак права. *Годишњак правног факултета у Источном Сарајеву*, 1/2010.
- Батаковић, Д. (2006). *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*. Београд: Чигоја.
- Божовић, Г. (1999). *Кад се царства мијењају... Косовске приче*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Гамс, А. (1991). *Својина*. Београд: Научна књига.
- Jacobs, F. G., White, R. (1996). *The European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University press.
- Лазић, М. (2004). Приватна својина – ограничења и гаранције. *Правни животи*, 10/2004: 134–151.
- Николић, Д. (2007). *Основни извори стварног права*. Нови Сад: Правни факултет – Центар за издавачку делатност.
- Перић, Ж. (1931). Предговор, у Б. Недељковић (аут.), *Историја бањичке својине (I–XII)*. Београд: Геца Кон.
- Поповић, Д. (2016). *Европско право људских права*. Београд: Службени гласник.
- Симић, И. (2001). *Жртве албанског тероризма на Косову и Метохији*. Београд: Комитет за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права.

Simonetti, P. (2012). Evolucija ustanove superficijarnog prava i usporedba s pravom građenja. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 1: 3–35.

Стојчевић, Д. (1988). *Римско приватно право*. Београд: Савремена администрација.

Hösch, U. (2000). *Eigentum und Freiheit*. Tübingen: Mohr Siebeck Gmbh & Co. K Sep 2000.

Tawil, E. (2009). *Property rights in Kosovo – a haunting legacy of a society in transition*. New York: International Center for Transitional Justice.

Fellmeth, A., Horwitz, M. (2009). *Guide to Latin in international Law*. Oxford: Oxford University Press.

Челић, Д. (2015). Дискриминацијом против „дискриминације“, у В. Боранијашевић (ур.). *Правни систем и заштите од дискриминације*, прва свеска (стр. 237–255). Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини.

Челић, Д. (2015). Експропријација на Косову и Метохији као средство кршења права на мирно уживање имовине, у М. Крвавац (ур.). *Људска права – између идеала и изазова садашњости* (стр. 125–147). Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини.

Челић, Д. (2015), „Постконфликтно уређење“ одржаја на Косову и Метохији – ка поразу права прогнаних лица и „легализацији“ противправних аката узурпатора, у Г. Марковић (ур.). *Однос права у региону и права Европске уније*, други том (стр. 184–205). Пале: Правни факултет Источно Сарајево.

## Извори

Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 98/06.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, „Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9/03, 5/05, 7/05 – исправка, и „Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 12/10.

„Закон бр. 03/L- 079 О изменама и допунама уредбе UNMIK-а 2006/50 о решавању захтева који се односе на приватну непокретну имовину, укључујући пољопривредну и комерцијалну имовину“.

„Закон о порезу на непокретну имовину, бр. 03/L-204“, тзв. *Службени листи РК*, број 88/10.

„Кривични законик Косова, бр. 04/L-082“, тзв. *Службени гласник РК*, број 19/12.

„Закон о третирању изградње без дозволе бр. 04/L-188“, тзв. *Службени листи РК*, број 4/14.

„Закон о косовској агенцији за упоређивање и верификацију имовине бр. 05/L-10“, тзв. *Службени листи РК*, број 37/16.

*Annual report* (2008). Pristina: Kosovo property agency.

*Annual report of the Kosovo property Agency* (2015). Pristina: Kosovo property Agency.

*Annual report* (2016). Pristina: Kosovo property comparasion and verification agency.



OSCE – Mission in Kosovo (2009). *Eight years after Minority returns and housing and property restitution in Kosovo and Metohia*. Pristina.

OSCE, Mission in Kosovo (2015). *Review of illegal re-occupation cases in Kosovo*. Pristina.

*Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, S/1999/779*. Доступно на: [http://www.un.org/en/ga/search/view\\_doc.asp?symbol=S/1999/779](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/1999/779).

Република Србија, Министарство за Косово и Метохију (2009). *Службена одрживост окупације и повраћања на Косово и Метохију – радни текстови*. Доступно на: <http://www.kim.gov.rs/cms/view.php?id=102&start=50#archive>.

UNMIK – OSCE Mission In Kosovo (2003). *Property rights in Kosovo, 2002–2003*. Pristina.

„УНМИК/УРЕД/999/1 О овлашћењима привремене управе на Косову“.

„УНМИК/УРЕД/1999/23 О оснивању Дирекције за стамбена имовинска питања и Комисије за стамбене имовинске захтеве“.

„УНМИК/УРЕД/2000/60 О стамбеним имовинским захтевима и правилима процедуре и доказима Дирекције за стамбена и имовинска питања и Комисије за стамбене и имовинске захтеве“.

„УНМИК/УРЕД/2006/10 О решавању захтева који се односе на приватну непокретну имовину, укључујући пољопривредну и комерцијалну имовину“.

„УНМИК/УРЕД/2006/50 О изменама и допунама уредбе о решавању захтева који се односе на приватну непокретну имовину, укључујући пољопривредну и комерцијалну имовину“.

Housing and property claims commission (2007). *Final report of the Housing and property claims commission*. Pristina.



DUŠKO M. ČELIĆ

(POST)CONFLICT RESTITUTION OF PROPERTY RIGHTS ON  
REAL ESTATES OF FORCIBLY DISPLACED PERSONS FROM KOSOVO AND  
METOHIJA — SITUATION AND PERSPECTIVES

SUMMARY

The author tries to elucidate some of numerous issues about “post-conflict” restitution of property rights on real estates, in particular those intended for housing (apartments and houses) in Kosovo and Metohija, after the termination of the unlawful NATO aggression and establishment of the United Nations Administration (UNMIK). In the period from June to December 1999, over 27,000 housing units were usurped, nearly 18,000 houses were destroyed, over 1,000,000 cadastral units of arable land, or 38.83% of the all cadastral parcels in Kosovo and Metohija were occupied. The author analyzes the causes that led to this usurpation, then adequacy and effectiveness of the UNMIK mechanism, which was established in order to solve the aforementioned problems, and finally the results of the research. Furthermore, the author, on the basis of examined and obtained information, tries to indicate the specific quasi-framework for regulating property relations to real estates and its negative impact on the continuous threat of the ownership rights of the persons of Serbian nationality and especially of forcibly displaced persons from Kosovo and Metohija. The analysis of results on the restitution of property rights on real estates of forcibly displaced persons from Kosovo and Metohija, obtained by the quasi-judicial mechanisms of UNMIK, i.e. the Housing and Property Directorate (HPD), the Housing and Property Claims Commission (HPCC), and the Kosovo Property Agency (KPA), indicates a failure to protect one of the fundamental human rights – the right to peaceful enjoyment of property. The paper also analyses activities of the Albanian self-proclaimed authorities in Kosovo and Metohija and it concludes that their systematic intervention in the sphere of property rights on real estates might have permanently negative consequences in relation to the rights of forcibly displaced persons from Kosovo and Metohija.

**KEYWORDS:** forcibly displaced persons from Kosovo and Metohia, UNMIK, property right, restitution.

СРЂАН Љ. ШЉУКИЋ<sup>1</sup>

МАРИЦА Н. ШЉУКИЋ  
Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет  
Одсек за социологију

## МИХЕЛСОВ „ГВОЗДЕНИ ЗАКОН ОЛИГАРХИЈЕ“ И СУКОБИ У ДОБА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

---

**САЖЕТАК:** Процес глобализације карактеришу пораст и усложњавање сукоба, који се често воде између и унутар различитих организација: политичких и економских, владиних и невладиних, легалних и илегалних, војних, културних итд. У трагању за објашњењем и/или разумевањем ових сукоба потребно је, између осталог, окренути се социолошкој традицији и у њој покушати наћи инспирацију. Ово и због тога што се класици често цитирају, а мало читају (Нојман). Једна од (неправедно) запостављених теорија у социологији јесте и теорија елите, чији је један од представника Роберт Михелс, аутор познатог „гвозденог закона олигархије“. У овом прилогу аутори представљају Михелсове погледе на повезаност организације и сукоба, настојећи да укажу на њихов значај за објашњење и/или разумевање савремених друштвених сукоба.

---

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, елита, олигархија, организација, сукоб.

---

Термин *глобализација* свакако је један од најчешће коришћених у социологији у последњих двадесетак година. Појму глобализације посвећене су бројне социолошке расправе, чланци, књиге, научни скупови. Као што то и иначе у социологији бива, међу социолозима не постоји сагласност око дефинисања глобализације, већ су на делу многобројна, често супротстављена становишта. Један од типичних и често навођених погледа јесте виђење глобализације Е. Гиденса (A. Giddens). Према Гиденсу, узроке глобализације пре свега треба тражити у развоју информационе и комуникационе технологије, чији је резултат повећање брзине и обима људске интеракције широм света. Глобализацију интензивира и развој светске економије, затим политичке промене (пад комунизма и пораст значаја међународних механизма владавине), али и активност међународних невладиних организација и транснационалних компанија. Она

---

<sup>1</sup> srdjan.sljukic@ff.uns.ac.rs

ШЉУКИЋ, ШЉУКИЋ: Михелсов „гвоздени закон олигархије“ и сукоби у доба глобализације је глобални феномен, али има и локални карактер, јер утиче на свакодневни живот људи (Gidens, 2003; 2005; 2007).

Најпознатији покушај да се некако класификују различити погледи на глобализацију учинио је Д. Хелд (D. Held), који је приметио да се иза опште сагласности о (стварној или очекиваној) интензификацији глобалних међузависности налази суштинско неслагање око питања на који начин глобализацију треба концептуализовати. Хелд разликује три школе мишљења, које означава као хиперглобализам, скептицизам и трансформационизам. Хиперглобалисти глобализацију виде као примарно економски феномен, као процес глобалне економске интеграције у којем је положај националних држава маргинализован. Оваквом ставу противе се скептици, који тврде да је тачно да расте економска интернационализација, али да нема говора о стварању потпуно интегрисане светске економије. Даљу интернационализацију прати доминација Западна и очување неједнакости између развијеног севера и сиромашног југа. „Глобализација“ није ништа друго него политичка рационализација за увођење неолибералних економских стратегија. Трансформационисти глобализацију виде као јединствен и реалан друштвени процес, који намеће потребу прилагођавања. Она брише јасну поделу између домаћих и међународних (унутрашњих и спољних) послова. Глобализација је за трансформационисте процес пун противречности, чије су последице неизвесне (Held, 2003; Вулетић, 2013).

Без обзира на различита виђења глобализације, највећи број аутора се слаже са тезом да је реч о процесу који доноси бројне и брзе друштвене промене, не само у сфери економије већ и у политици и у култури (Шљукић, 2008). Брзина, бројност и свеобухватност промена свакако су један од узрока ситуације у којој глобализацију прати велики број *друштвених сукоба*. Сукобе са променама на најексплицитнији начин повезује П. Сорокин (P. Sorokin), који тврди да што су промене брже, темељније и веће, веће су и шансе да дође до сукоба, чији је основни предуслов да постојећи друштвени односи буду уздрмани. Сорокин нуди и једну метафору: ако возите аутомобил све брже и брже, на путу са све оштријим кривинама, већа је могућност да дође до несреће (Sorokin, 1938). Сукоби се у времену глобализације у далеко највећем броју случајева воде унутар и између различитих *организација*, којима савремена друштва обилују: политичких и економских, владиних и невладиних, легалних и илегалних, војних, културних итд. У трагању за објашњењем и/или разумевањем ових сукоба потребно је, између осталог, окренути се социолошкој традицији и у њој покушати наћи инспирацију. Ово и због тога што се „класици често цитирају, а мало читају“ (Neumann према Hands, 1971, стр. 155). При томе не мислимо само на класике социолошке мисли о сукобима, међу које свакако треба убројати К. Маркса (K. Marx), Г. Зимела (G. Simmel), П. Сорокина, Л. Козера (L. Coser) и Р. Дарендорфа (R. Dahrendorf), већ и на друге, запостављене социологе и социолошке теорије.

Једна од по нашем мишљењу неоправдано запостављених социолошких теорија јесте и теорија елите, чији је један од представника Р. Михелс (R. Michels, 1876–1936), аутор познатог „гвозденог закона олигархије“. Споменути „гвоздени закон олигархије“ много пута се наводио и још се наводи у социолошким публикацијама код нас, а Михелсово најважније дело (*Политичке партије*) није преведено на српски језик, као што нису преведена ни дела Г. Моске (G.

Mosca) и В. Парета (V. Pareto). У овом раду аутори представљају Михелсове погледе на повезаност организације и друштвених сукоба, настојећи да укажу на њихов значај за објашњење и/или разумевање сукоба у времену глобализације. Ово чинимо и зато што верујемо да ваљаност једне социолошке теорије зависи од њене употребљивости у објашњењу одговарајућих друштвених појава, а не од идеолошке етикете која јој се пришива.

### РОБЕРТ МИХЕЛС И „ГВОЗДЕНИ ЗАКОН ОЛИГАРХИЈЕ“

Роберт Михелс рођен је у богатој породици индустријалаца италијанског порекла у Келну, у Немачкој. Студирао је у Паризу, Минхену, Лајпцигу и Халеу, а затим, након што је одустао од намењене каријере у немачкој војсци, постаје предавач на универзитетима у Марбургу и Бриселу. Одричући се свог буржоаског порекла, 1903. се прикључио Социјалдемократској партији Немачке, био је њен (неуспешан) кандидат на изборима за парламент 1907. године. У Италији се прикључио Италијанским револуционарним синдикалистима, левом крилу Италијанске социјалистичке партије. У јесен 1907. напустио је обе партије, немачку и италијанску. Исте године му је, због политичких погледа, забрањено да предаје на немачким универзитетима, па се запослио на Универзитету у Торину. Ту остаје до 1913, када се најпре кратко враћа у Немачку, а затим постаје професор економије на Универзитету у Базелу. У Швајцарској остаје до 1928, када на лични позив Бенита Мусолинија прелази у Италију и постаје апологета фашизма. Познато је да је и сам Мусолини био бивши социјалиста, чак директор листа *Аванти*, званичног гласила Италијанске социјалистичке партије. Михелс је предавао на универзитетима у Перуђи и Риму, у којем је и умро три године пре почетка Другог светског рата (Cook, 1971).

Михелс је десетак година имао тесне контакте с једним другим великим социологом, М. Вебером (M. Weber). Наиме, када је Михелсу 1907. забрањено да држи наставу у Немачкој, Вебер га је бранио у штампи, да би га 1913. учинио и коуредником у часопису *Архив за друштвене науке и друштвену политику*. Михелс и Вебер разишли су се 1915. године, јер је овај први био против Првог светског рата (Cook, 1971). Занимљиву студију о односу Вебера и Михелса написао је Л. А. Скаф (Scaff, 1981).

Главнo Михелсово дело, *Политичке партије* (са поднасловом *Социолошка студија олигархијских тенденција у модерној демократији*) појавило се најпре на немачком језику, 1911. године. На енглески језик је у САД преведена већ 1915, усред Првог светског рата, да би ново енглеско издање уследило након Другог светског рата, тачније 1949. године. Кук констатује да је након тог свог другог издања у САД књига много читана и да је „заузела невелику, али веома поштовану и некритички прихваћену позицију у друштвеним наукама у САД“ (Cook, 1971, стр. 773). Кук и Хендс се слажу да је Михелсово дело практично постало класик, али и да о њему има врло мало критичке литературе (Cook, 1971; Hands, 1971).

Иако је Михелсу замерано да није користио адекватан социолошки метод, затим да му недостаје емпиријска евиденција, као и то да није успео да ваљано дефинише кључне појмове и да најважније термине није користио на конзистентан и кохерентан начин (Hands, 1971; May,

1965), не би се могло рећи да је он своје закључке „извлачио из главе“, а без икаквог емпиријског истраживања. Напротив, Михелс у својој књизи говори о сегменту друштвене стварности који је знао „из прве руке“, тј. о којем је имао врло богато примарно искуство. Не треба заборавити да је он неколико година, све до 1907, био члан немачких социјалдемократа и италијанских синдикалиста, веома активно учествујући у њиховим активностима. С обзиром на то, нема сумње да је Михелс још како знао о чему прича. Наравно, за данашње социологе, његов метод свакако није довољно строг и систематичан, нити је његова евиденција довољна да подржи донете закључке. Упркос овоме, из методолошког угла говорећи, могло би се казати да је Михелс у свом истраживању користио метод који је у социологији (али и антропологији) добро познат и признат, а то је *посматрање са учешћивањем*. Као активан учесник политичке борбе, како унутарпартијске, тако и оне изборне (у смислу избора за парламент), он је био у прилици да наведене процесе сагледа не само изблиза него и изнутра.

Такође сматрамо да је битно нагласити да Михелсови закључци и формулације нису настали одједном, већ су сазревали неколико година, почевши од радова објављених 1909. године (Cook, 1971). Сама формулација и детаљна аргументација „гвозденог закона олигархије“ дошла је ипак у књизи *Политичке партије*, у којој Михелс своје раније изнете ставове радикализује, проширујући њихово важење. Премда углавном разматра ситуацију у Социјалдемократској партији Немачке, чији је члан био, он већ на самом почетку књиге, у ауторском предговору, формулише свој основни став о односу између демократије и олигархије: „Демократија води олигархији и нужно садржи олигархијско језгро“ (Michels, 2001, стр. 6). Михелс сматра да су демократија, организација и олигархија у нужној вези и каже да је „појава олигархијског феномена у самом срцу револуционарне партије кључан доказ *постојања иманентних олигархијских тенденција у свакој врсти људске организације*<sup>2</sup> која стреми постизању одређених циљева (Michels, 2001, стр. 13). На први поглед се чини да је овде направљена типична логичка грешка у закључивању, која се састоји у недозвољеном закључивању од појединачног/посебног (Социјалдемократска партија Немачке као организација) на опште (све организације), али Михелс за ово има оправдање. Наиме, ради се о томе да је он открио олигархијске тенденције управо у оним организацијама (социјалистичким и демократским политичким партијама) које прокламују борбу против олигархије у свим њеним облицима (Michels, 2001). То што се олигархија појављује баш у овим организацијама, за њега је довољан доказ за тврдњу да она мора бити присутна у свим организацијама.

Демократија је, мисли Михелс, незамислива без организације. Баш као и у другим делатностима, без удруживања и организације не могу се достићи постављени циљеви; изоловане индивидуалне акције не воде никуда. Међутим, управо у организовању лежи опасност, те се показује да се избегавањем Сциле пада у руке Харибди: „Организација је, у ствари, извор из којег конзервативне струје теку преко равнице демократије, изазивајући на њој разорне поплаве и чинећи је непрепознатљивом“ (Michels, 2001, стр. 19–20).

<sup>2</sup> Нагласили аутори овог рада.

На који се начин демократија претвара у олигархију? Шта је узрок олигархијских тенденција и зашто оне коначно превладавају над демократским елементима? Михелсово објашњење је чисто социолошко по своме карактеру и заснива се на деловању закона поделе рада. Из екстензивне организације се потпуно нужно појављује потреба за вођством, за онима који ће управљати и доносити одлуке. Последица овога је подела организације на мањину која управља и већину којом се управља. Овоме доприноси и диференцијација органа и функција, јер сваки орган (колективитет), настао услед потребе за поделом рада, чим се консолидује, формира сопствени интерес, различит од интереса целине. Како напредује организација, тако опада демократија; што је организација већа, контрола вођа од стране маса је више фиктивна. У сваком облику друштвеног живота вођство је неопходна појава, а оно је неспојиво с демократијом (Michels, 2001). Михелс констатује како се демократија и олигархија заправо у друштвеном животу стално смењују: „Демократске струје у историји наликују узастопним таласима. Они бивају разбијени увек у истом плићак. Они се увек обнављају. Овај трајан спектакл је у исто време охрабрујућ и депресиван. Кад демократије достигну одређени степен развоја, оне се постепено трансформишу, усвајајући аристократски дух, а у много случајева и аристократски облик, против којег су се на своме почетку тако жестоко бориле. У том се моменту јављају нови тужиоци, који денунцирају издајнике; након периода славне борбе и неславне моћи, они завршавају тако што се фузионишу са старом доминантном класом; тада они постају мета напада нових опонената, који се позивају на демократију. Ова сурова игра вероватно ће се наставити до у бескрај“ (Michels, 2001, стр. 245–246).

### СУКОБИ ИЗМЕЂУ МАСА И ВОЂА И ИЗМЕЂУ СТАРИХ И НОВИХ ВОЂА

Из последњег пасуса је јасно видљиво да је појам *сукоба* (борбе) нераскидиво уткан у само објашњење Михелсовог „гвозденог закона олигархије“. Борба „нових тужилаца“ против доминантне класе мора да иде кроз организовање, јер је „организација оружје слабих у њиховој борби против јаких“ (Michels, 2001, стр. 19). Класи која тежи остварењу некаквих циљева, идеала, били они економски или политички, или и једни и други, потребна је организација као средство стварања колективне воље. Организација је кадра да економише енергијом на најбољи начин, повезујући појединце с идентичним интересима. Истичући да је организовање једини начин да пролетаријат успе у својим настојањима, с обзиром на чињеницу да га чине појединци који су друштвено слаби, Михелс закључује: „Принцип организације је апсолутно неопходан услов за политичку борбу маса“ (Michels, 2001: 20).

Иако Михелсова метафора „таласа“ демократије који се, увек изнова, разбијају у истом „плићак“, неодољиво подсећа на цикличаре, тачније на гледишта П. Сорокина, који је друштвено кретање видео као вечиту осцилацију између два пола (Sorokin, 2002; Шљукић, 2010), схватања овог аутора бивају најчешће, сасвим тачно, сврставана међу теорије елите. Додуше, Михелс не користи често израз „елита“, него говори о „вођама“ (лидерима), некад и о „владају-



ШЉУКИЋ, ШЉУКИЋ: Михелсов „гвоздени закон олигархије“ и сукоби у доба глобализације  
ћој класи“<sup>3</sup> са једне и „маси“ са друге стране, јасно их раздвајајући. У књизи *Политичке партије* он се позива на Г. Моску (G. Mosca) и његов појам „политичке класе“, док са В. Паретом (V. Pareto) полемише у покушају да коригује Паретову теорију о „кружењу елита“ (Michels, 2001). Моска и Парето, сасвим недвосмислено, спадају у теоретичаре елите.

Отуда је лако разумљиво то што Михелс, говорећи о друштвеним сукобима, највише пажње посвећује сукобу између вођа и маса, као и сукобу међу вођама. О значају ове две врсте сукоба за његову теорију говори и чињеница да су њихови описи и објашњења издвојени у два посебна поглавља, која следе једно за другим: „Борба између вођа и маса“ (Michels, 2001, стр. 99–101) и „Борба међу самим вођама“ (Michels, 2001, стр. 101–114).

У теорији, мисли Михелс, масе заиста имају право и могућност да смене владу (у демократским режимима), страначког функционера (у социјалдемократским партијама) или синдикалног функционера. Нормативни акти ових организација предвиђају и формулишу такву могућност. Међутим, у пракси је спровођење ових „теоријских права“ осујећено бројним конзервативним тенденцијама, које пак та права, као и претпостављени „суверенитет маса“, претварају у пуку илузију. Ничеов страх да ће сваки појединац бити у прилици да постане функционер није била оправдана: иако сви имају право да постану функционери, само мали број има ту могућност (Michels, 2001).

Чим се, просто зато што то тражи организација, успостави институција вођства, почиње процес претварања групе вођа у затворену касту. Кад год масе покушају да угрозе њихове позиције, вође се тој истој маси приказују као „компактна фаланга“. Упркос својим евентуалним међусобним сукобима, вође у тим ситуацијама испољавају унутрашњу солидарност. Када избије сукоб између вођа и маса, ови први увек побеђују ако остану јединствени. Највише што масе могу да постигну јесте то да са положаја „изгурају“ једног од вођа, да га натерају на оставку. Али и у тој ситуацији вође демонстрирају своју солидарност, налазећи „резервни положај“ за свог саборца. Михелс наводи пример из Мајнхајма, у којем су организовани радници успели да „отпусте“ једног од својих (страначких) шефова. Ово је изазвало индигнацију међу страначким вођама, који су овај акт легитимне побуне означили као „криминалан“ и одмах пронашли другу функцију за „жртву народног гнева“ (Michels, 2001, стр. 99).

Моћ и финасијска сигурност коју поседују вође привлаче амбициозне појединце из редова масе и подстичу их да настоје да постану део привилеговане бирократије. Услед тога маса, иако можда у латентној опозицији према вођама, остаје лишена појединаца који би били способни да је предводе у борби против управљача. Овај се процес стално изнова понавља, остављајући масе без могућности да било шта озбиљније предузму. Уопште, масе у правилу делују на команду својих вођа, скоро никад самостално. Ако се тако нешто и деси, онда је најчешће у питању неспоразум. Тако се испоставило да је штрајк рудара у Рурском басену (1905), за који се најпре мислило да представља спонтани протест и израз народне воље, заправо месецима при-

<sup>3</sup> Употреба израза „владајућа класа“ може се објаснити чињеницом да је Михелс у својој књизи углавном говорио о искуству Социјалдемократске партије Немачке, чија је идеолошка основа био марксизам.



преман од стране синдикалних вођа, који су „баронима угља“ стално претили штрајком. Када су у штрајк кренули, а без позива од стране својих вођа, радници су веровали да вође тај штрајк одобравају (Michels, 2001, стр. 101).

Моменти у којима масе успевају да изведу успешну побуну и збаце олигархију изузетно су ретки у историји и претпостављају „изненадно слепило“ владајуће класе, које се испољава у следећу политику која до тачке пуцања напреже друштвене односе. „Природан и нормалан развој организације“ води конзервативним тенденцијама: „Није спорно да се масе с времена на време буне, али њихове побуне увек бивају угушене“ (Michels, 2001, стр. 101).

С обзиром на то да је масе сматрао углавном пасивним посматрачима друштвених збивања, логично је што је Михелс много више простора посветио сукобу међу самим вођама него сукобу између вођа и маса. Сукоб међу вођама унутар демократске организације бива одређен једном од битних особина демократије: „Суштинска је особина демократије то што сваки редов у своме ранцу носи маршалску палицу. Тачно је да су масе неспособне да владају; али није мање тачно то да сваки појединац, уколико поседује квалитете потребне да се он сам уздигне изнад гомиле, има шансу да се нађе међу вођама и да постане владалац“ (Michels, 2001, стр. 101). Отуда је сукоб међу вођама виђен као сукоб између „стarih“ вођа, тј. оних који заузимају управљачке положаје у организацији, и „нових“ вођа, тј. оних који настоје да се тих положаја докопају.

Како би своје положаје задржали, старе вође морају остати у контакту с мишљењем и осећањима маса. Они морају себе да приказују као инструмент маса, да изгледају вођени од стране маса. Моћ старих вођа постаје угрожена када се појаве нове вође, које заступају супротна гледишта. Тада старе вође, барем делимично, прихватају та нова гледишта како би подишли масама. У стварности, тај маневар је заправо профилакса против формирања нове елите. На овом месту Михелс обрушава на демагоге, које назива „куртизанама народне воље“: уместо да уздигну масе на свој ниво, они се спуштају на ниво маса, настојећи да њихову „слепу импулсивност“ ставе у службу сопствених планова (Michels, 2001, стр. 102). Супарничке стране (старе и нове вође) заправо се боре за наклоност маса. Зато се, у демократским организацијама, у тим сукобима често развија велика вербална активност (бескрајни говори у парламентима и сл.). Према тако не изгледа, масе не уклањају своје вође, него вође уклањају једни друге уз помоћ маса (Michels, 2001).

Основа за међусобне сукобе вођа има више, а Михелс препознаје укупно седам (Michels, 2001, стр. 103–104).

1. Један од најчешћих унутарпартијских (заправо унутарорганизацијских) сукоба јесте сукоб између „великих људи“ (тј. појединаца који су своју репутацију стекли на неком другом пољу и затим одлучили да приступе партији) и старих партијских вођа (оних који су свој положај изградили напредујући кроз партијску хијерархију).

2. Сукоб између старијих и млађих вођа такође је веома чест.

3. Основа сукоба може бити и различито друштвено порекло вођа (нпр. неки могу бити радничког, а неки буржоаског порекла).
4. Сукобити се могу вође које припадају различитим функционалним групама (нпр. парламентарна група против извршних органа партије).
5. Два стратума организацијске бирократије могу доћи у сукоб.
6. Могућ је такође сукоб између група локалних вођа, или пак између група националних вођа.
7. Коначно, основ сукоба могу бити расне разлике (нпр. између француских и немачких социјалиста).<sup>4</sup>

У највећем броју случајева вође долазе у сукоб имајући у виду две групе мотива. Прву чине разлике у филозофским погледима, погледима на поједина крупна питања начина деловања организације и сл.; најбољи пример за ово јесте сукоб између реформиста и марксиста унутар социјалдемократских партија. Друга група мотива је личне природе: антипатија, завист, љубомора, јагма за највишим положајима, итд. Најчешће се ове две групе мотива појављују заједно, с тенденцијом да други замене прве. Мотиви друге групе никада се не износе отворено, већ се увек маскирају мотивима из прве групе (Mihels, 2001).

Олигархија која проистиче из демократије стално лебди између две опасности: побуне маса и диктатуре једног од олигарха. Зато међу олигарсима нема поверења, искрености, нити братства; међу њима владају стална латентна борба и неповерење. Неповерење је посебно изражено у односу између старих и нових вођа. Аспиранти на положаје најпре иступају борбено, истичући своју принципијелност; ако не успеју у својим намерама, онда крећу „низ длаку“ старим вођама, надајући се да ће их ови прихватити. Када виде да неку нову струју не могу да потисну, старе вође покушавају да се ставе на њено чело. Они често покушавају да изазову неповерење маса према аспирантима, називајући их некомпетентним, преварантима, демагозима и сл. Предност аспираната је пак у томе што они немају одговорност као они који тренутно заузимају командне положаје. Борба између старих и нових вођа води се и око питања слободе мисли и говора, јер док ови први истичу дисциплину, субординацију и чак цензуру, други инсистирају на слободи (Mihels, 2001).

Сукоб између старих и нових вођа може имати различите исходе. Ретко се догађа да нове вође потпуно поразе старе. Ако се то и деси, не доноси ништа посебно добро: „Добитак за демократију од такве замене је практично нула“ (Michels, 2001, стр. 114). Док су у мањини, нове вође бране слободу и противе се ауторитарним методима; чим дођу на власт, трансформишу се тако да јако личе на своје претходнике, па тако „револуционари данашњице постају реакционари сутрашњице“ (Michels, 2001, стр. 114). Међутим, ова се борба ретко завршава потпуним

---

<sup>4</sup> Под „расним разликама“ Михелс очигледно подразумева етничке и/или националне разлике.

поразом старих вођа; најчешћи резултат разматраног сукоба јесте некакав амалгам старих и нових вођа. Зато Михелс сматра да Паретова теорија о кружењу елита мора бити узета са резервом: „[...] у већини случајева нема једноставне замене једне елите другом, већ се ради о континуираном процесу мешања, у којем стари елементи непрекидно привлаче, апсорбују и асимилирају нове“ (Michels, 2001, стр. 225).

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, СУКОБ, МИХЕЛС

Сматрамо да скрајнутост теорија елите, па тако и Михелсове, има идеолошке узроке. Наиме, јасно је да његов „гвоздени закон олигархије“ заправо доводи у питање демократију као такву, како ону унутарпартијску, тако и парламентарну, али и сваку другу. Отуда је један број радова посвећен Михелсу, писан шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, имао за циљ да оспори његове тврдње, пре свега када се ради о ставу да демократија нужно води олигархији. Тако Кук констатује да Михелсова теорија може да има негативне импликације за теорију демократије уопште. Срећом, сматра Кук, то није тако, зато што Михелс заправо говори о синдикалистичком идеалу егалитарне владавине, а не о демократији као институционалном облику за доношење одлука. Другим речима, Михелсов концепт демократије је русоовски (Rousseau), у смислу директне демократије (Cook, 1971). Са Куковим се гледиштем слаже и Л. Скаф, закључујући да је „идеална демократија“ само „историјска фикција“ (Scaff, 1981). У критици Михелса најдаље је отишао Џ. Меј, тврдећи да је Михелс, супротно доминантном гледишту, заправо пружио доказе о спојивости демократије и организације. Михелс није био песимистични демократа, већ песимистични романтични револуционар, који је организацију презирао јер је донела побољшања, уместо да дође до радикалног прочишћења друштва (May, 1965).

Напред изнете критике, према којима је Михелс имао у виду директну, русоовску демократију, једноставно не стоје. У целој књизи *Политичке партије* Михелс пише управо о представничкој демократији, тј. о томе на који начин се она извршава у олигархију. Занимљиво је да његова социолошка аргументација овог процеса није споменута, а камоли оспорена. Такође, иако је тачно да он углавном говори о Социјалдемократској партији Немачке као организацији, тачно је и то да на више места истиче да његови закључци важе за све организације, укључујући и саму државу.<sup>5</sup> Са деведесетим годинама и доласком глобализације, идеолошке критике Михелса заменио је мук. Вероватно другачије није могло ни бити у времену у којем је Фукујама прогласио „крај историје“ и коначан тријумф либералне демократије (Fukuyama, 1989; Фукујата, 2002). Михелсових ће се упозорења тек крајем прошле деценије сетити један од критичара процеса глобализације, филипински социолог В. Бело (W. Bello), наводећи да је овај био у праву када је тврдио да избори могу постати само начин да „народни представници“ остану на својим положајима, уместо да на њима народ бира заиста слободно (Bello, 2008).

<sup>5</sup> B. Michels (2001, стр. 6, 13, 19–20, 245–246).

Сукоби глобализацијског доба, који се пред нашим очима одвијају већ дужи низ година, постају све сложенији и изазовнији за социологију. За њихово објашњење/разумевање, сасвим очигледно, нису довољне класичне социолошке теорије попут Марксове (Marx) и Козерове (Coser). Како објаснити однос сукоба и невладиних организација, „обојене револуције“, „арапско пролеће“, Брегзит, победу Д. Трампа на изборима у САД, успон такозваног популизма у Европи, слом америчког „новог светског поретка“ и сл.? Да ли се ту ради о побуни маса, или пак о уздизању нових елита које постављају изазове старим управљачима? У покушајима да се на ова и безбројна слична питања одговори ваља имати на уму и оно што је о друштвеним сукобима написао Р. Михелс. Употребљивост његових увида у објашњењима савремених сукоба не може бити сагледана етикетирањем, већ само истраживањем.

## ЛИТЕРАТУРА

- Bello, W. (2008). The global crisis of legitimacy of liberal democracy, у G. Lechini (ed.). *Globalization and the Washington Consensus: its influence on democracy and development in the south*. Buenos Aires: CLASCO.
- Вулетић, В. (2013). Глобализација и десуверенизација, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (прир. и ур.). *Глобализација и десуверенизација* (стр. 251–265). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Београд: Српско социолошко друштво; Институт за упоредно право
- Gidens, E. (2003). Svet koji nam izmiče: prvo predavanje, у V. Vuletić (прир.). *Globalizacija – mit ili stvarnost?* (стр 143–154). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.
- Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- May, J. D. (1965). Democracy, Organization, Michels. *The American Political Science Review*. Vol. 59. No. 2: 417–429.
- Michels, R. (2001). *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener: Batoche Books.
- Sorokin, P. (1938). A Neglected Factor of War. *American Sociological Review*. Vol. 3. No. 4: 475–486.
- Sorokin, P. (2002). *Društvena i kulturna dinamika*. Beograd: Službeni list; Podgorica: CID.
- Scaff, L. A. (1981). Max Weber and Robert Michels. *American Journal of Sociology*. Vol. 86. No. 6: 1269–1286.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History?. *National Interest*. Summer.
- Fukujama, F. (2002). *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID; Banja Luka: Romanov.
- Hands, G. (1971). Roberto Michels and the Study of Political Parties. *British Journal of Political Science*. Vol. 1, No. 2: 155–172.

Held, D. (2003). Debate o globalizaciji, у V. Vuletić (прир.). *Globalizacija – mit ili stvarnost?* (стр. 48–60).

Cook, P. J. (1971). Robert Michels's Political Parties in Perspective. *The Journal of Politics*. Vol. 33. No. 3: 773–796.

Шљукић, М. (2008). Улога образовања у обликовању „људских ресурса“ у оквирима глобализацијских процеса. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. Књига XXXIII-1: 55–66.

Шљукић, С. (2010). Сукоб из угла друштвене и културне динамике у, Љ. Суботић, И. Живанчевић-Секеруш (прир. и ур.). *Сусрећи култура* (стр. 355–361). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

---

SRĐAN LJ. ŠLJUKIĆ  
MARICA N. ŠLJUKIĆ

## MICHELS'S "IRON LAW OF OLIGARCHY" AND CONFLICTS IN THE AGE OF GLOBALIZATION

### SUMMARY

The process of globalization has been characterized with the increase of the number of conflicts, as well as with the increase of their complexity. These are often conflicts between and inside various organizations: political and economic, governmental and non-governmental, legal and illegal, military, cultural, etc. During the search for explanation and/or understanding of these conflicts it is necessary, among other things, to turn to the sociological tradition in order to find the inspiration. The classics are often quoted, but rarely read (Neumann). One of the theories that has been (unfairly) neglected is the elite theory; Robert Michels, the author of the well-known "*iron law of oligarchy*", has been one of its representatives. In this paper, the authors present Michels's view on the links between organization and conflicts, trying to point out its importance for explanation and/or understanding of the contemporary social conflicts.

**KEYWORDS:** conflict, elite, globalization, oligarchy, organization.

РАДЕНКО Љ. ШЋЕКИЋ<sup>1</sup>

Универзитет Црне Горе, Историјски институт  
Подгорица

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРОМЈЕНЕ У НОВОМ МИЛЕНИЈУМУ

**САЖЕТАК:** Свијет постаје све „мање“ мјесто, јер интеракција међу људима постаје све већа, било у реалном или виртуелном смислу. Глобализација има и негативне и позитивне утицаје, али свакако доноси значајне промјене и трансформације друштава и као феномен доминантно прожима и обиљежава све друштвене аспекте. Почетак новог миленијума обиљежен је бурним глобалним дешавањима. Процес глобализације започет у претходном вијеку – створио је од планете „глобално село“ уз огромну моћ медија, глобалну несигурност, пораст тероризма, локалне ратове, миграциону кризу, брисање границе између мира и рата. Негативне консеквенце глобализације огледају се како у занемаривању и нестајању локалних култура и идентитета, тако и у безбједносним ризицима услед „порозности“ граница. Најопаснији културни сукоби су они због неодговарајућих граница дуж цивилизација, а друштва подијељена цивилизацијама дезинтегришу се кроз локалне ратове. Неолиберална економска догма која је наметнута и ширена у својој сировој форми и на екскомунистичке државе – показала се као неодржива, доводећи у опасност и глобални економски систем. Геополитичке промјене постају видљиве. Биполарни свијет, који се током последње деценије XX вијека био претворио у униполарни, са једном глобалном суперсилом, већ током прве деценије новог, XXI вијека постепено добија обриси – мултиполарног. Ствара се мултиполарни свијет са неколико економских, војних и политичких центара моћи. Досадашња неприкосновена хегемонија Запада се нарушава услед економског и војног јачања Истока и незадовољства услед вишевијековне ароганције и искоришћавања других од стране западних земаља. Нови облик геополитичког сучељавања огледа се у „хибридном ратовању“ – на медијском, геоекономском, културном пољу.

**КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ:** геополитика, мултиполарност, глобализација, неолиберализам, хибридни ратови.

### УВОД

Феномени и карактер друштвених промјена, чак и оних најсложенијих, могу се посматрати са аспекта вриједности на којима се заснивају, што појаве чини лакшим за проучавање, али

<sup>1</sup> scekicr@yahoo.com

истовремено и омогућава боље сагледавање саме њихове суштине као последице изазване културом друштвене промјене. Крај прошлог и почетак овог вијека су протекли у знаку брисања многих граница због успостављања међусобне зависности, доминације, супрематије, повезаности, кооперације и интеграције региона, држава, народа, култура и сл. Истовремено, то је и вријеме многих глобалних превирања – слом социјалистичког система, процес модернизације, информатичке револуције, глобализације и успостављања новог свјетског поретка, заснованог на апсолутној доминацији политичких–економских–војних–културних вриједности Запада. Истовремено, то је и период када политика и медији добијају нова глобално-феноменолошко појмовна значења, неки појмови су релативисани, други су трансформисали своја значења, а истовремено су створени и нови. Све полуге моћи развијених земаља – државне, транснационалне, економске, политичке, војне, институционалне, културне, медијске и друге, као никада раније, директно су стављене у функцију остварења што већег домета прозападне глобализације и глобализма и њиховог утицаја на различитим подручјима.

Додатна питања и културне парадигме израсле на последицама глобализације, а које су транспарентне кроз редифинисање граница, нација, култура и протока информација, те које се огледају у конституисању утицајних сфера и великих монополских система, као и ширења идеолошке доминације и новог неоколонијализма, предмет су социолошке конотативности и интерпретативности. Феномен глобализације далеко прелази филозофско-економске оквири и обухвата практично све области живота и друштва. Појам глобализације данас означава свеprisутну појаву или, прецизније, процес повезивања, испреплетаности, па и међузависности друштва у многим подручјима. „Откад су капитализам и индустријализација постали главним друштвеним снагама које обликују друштва, главна значајка тога периода је експоненцијална брзина друштвених промјена“ (Шпорер, 2004, стр. 156).

Може се, дакле, закључити како је ријеч о процесу који има своје коријене у далекој прошлости, а зависно о начину проматрања, могу се различито означити његови почеци. Тако можемо разматрати и ширење, те утицај Римског царства као својеврсни покушај глобализације, тј. као почетке тог процеса који је имао и своје истрајне настављаче, који су нпр. колонизацијом настојали остварити своје политичке интересе. Тако већина теоретичара глобализације сматра да почетке глобализације можемо тражити у Европи XVI вијека, тј. у премодерном периоду стварања империја. Разлика је, наравно, у називу, те у начинима на које се настоје остварити интереси, тј. произвести друштвена промјена. Важно је примјетити и чињеницу да је управо индустријализација означила нагло убрзање, не само у производњи и привреди него и у друштвеним односима, друштвеним процесима, институцијама и средствима комуникације. Процес глобализације започет у претходном вијеку – створио је од планете „глобално село“ уз огромну моћ медија, глобалну несигурност, пораст тероризма, локалне ратове, миграциону кризу, брисање границе између мира и рата. Негативне консеквенце глобализације огледају се како у занемаривању и нестајању локалних култура и идентитета, тако и у безбједоносним ризицима услед „порозности“ граница. Најопаснији културни сукоби су они због неодговарајућих граница



дуж цивилизација, а друштва подијељена цивилизацијама дезинтегришу се локалним ратовима.

## ГЕОПОЛИТИЧКА ПРЕВИРАЊА У НОВОМ МИЛЕНИЈУМУ

Крај прошлог и почетак новог миленијума обиљежен је заоштравањем међусобних односа великих сила. Појачана је борба за ресурсе (енергенти, вода, минерали) на глобалном нивоу. Економска ривалства су постала доминантна појава. Због тога је геополитика, користећи се, поред осталог, неолибералном идеологијом, уступила своје мјесто геоекономији. Сваки нови историјски и развојни период тражи промјене (често парадигматичне) начина размишљања и понашања. Оне се свODE, поред осталог, на прилагођавање тренутно доминирајућим цивилизацијским нормама, достигнућима и савременим изазовима. Више од двије и по деценије промјене се одвијају крајње неравномјерно, преко хибридних и хетерогених процеса универзализације економских, технолошких, медијских, институционалних, културних и других токова. Поменути токови и процеси су често контрадикторни, контроверзни и противурјечни. Они обухватају практично све области живота и друштва. У литератури се називају космополитизација, вестернизација и мондијализација, а најчешће глобализација, која се често некритички поистовјећује с постиндустријским друштвом.

Опасност од геоекономског експанзионизма, који доводи до реструктурирања економских граница и потчињавања државних институција од стране наднационалних структура, отворила је питање заштите државних интереса. Полазећи од значајне улоге неолибералне идеологије у глобалним релацијама, а посебно у неким постсоцијалистичким државама, сматрамо да се у контексту дјеловања геоекономије може формулисати нова сложеница – геоидеологија. Она представља снажно везивно ткиво између геополитике и геоекономије, односно припремну фазу и подлогу за дјеловање геоекономије. Идеологија дјелује преко одређених области (црква, породица, школство, политичке партије, синдикати, медији). Неолиберална идеологија се у стварности одвојила од свог научног и филозофског наслеђа. Она је постала оруђе у рукама тзв. нових елита (класе нетржишно обогаћених појединаца), крупног капитала и бизниса које води радикалном преуређењу друштва у корист уских и привилегованих друштвених група. Проблем је што неолиберална идеологија игнорише класне разлике у друштву, социјална питања и експлоатацију. Као и свака друга, неолиберална идеологија поједностављује и редукује стварност, да би њена једноставна демагогија и апологетика биле прихватљиве и разумљиве за широке масе. Драшковић (2014) наводи да је неолиберална идеологија политички наметнута и да садржи империјални дискурс, јер се претворила у догматизацију, тоталитаризам и субјективизам (оправдавање реализације интереса појединаца). Она игнорише моралне, хумане, социјалне и еколошке посљедице економских одлука, јер супституише људске вриједности профитним. На истом фону су тумачења о повезаности неолиберализма са „геополитиком контролисаног хаоса и царством либерализма“.

Војнополитички блок НАТО, формиран ради „ограничавања“ СССР, од почетка 90-их година доследно се помјера ка граници Руске Федерације, игноришући њене геополитичке интересе. Послије пада комунизма, нестале су идеолошке размирице између Русије и САД, али није ишчезло ривалство које нема никакве везе с идеологијама, већ с геостратешким надмудривањем за интересне сфере и доминацију. Фукујама је претпостављао да је после пада Берлинског зида и пораза СССР-а и његове комунистичке идеологије, дошао „крај историје“, односно последњи ступањ развоја друштава, у којем готово све тачке на планети прихватају демократију, слободно тржиште, капитализам и људска права. Упркос обећањима датим Михаилу Горбачову, НАТО се након ере Хладног рата проширио на Исток, укључујући у свој састав и неке од бивших совјетских република (Чехулић 2010, стр. 162). Тако је ушао у простор који Русија сматра „зоном својих заштићених интереса“.

У Москви су се касно прилагодили на овакав агресивни продор Запада 90-тих година XX вијека. Тек доласком Владимира Путина на чело Русије почели су да учвршћују своју сферу интереса. Вашингтон је одговорио опробаним рецептима – методама које је користио и на Балкану. На том путу затекла се и Украјина, као поље сукобљених интереса. Научивши протеклих деценија западне технике и стил медијске борбе, Москва се током украјинске кризе и кримског питања показала супериорнија у овом хибридном рату. Иако је очигледно да ни Запад у хибридном рату с Русијом не заостаје, бар кад се погледа вјештачко обарање цијене нафте и гаса, обарање вриједности рубље у Русији – НАТО све отвореније признаје да је Русија показала да умије да води хибридни рат. Криза у Украјини убризгала је нову дозу адреналина у НАТО и пружи му ново оправдање постојања.

Хладни рат није у потпуности окончан, тако да на некадашње непријатеље иза „гвоздене завјесе“ у Вашингтону нису гледали као на потенцијалне партнере. Напротив, наставили су да Русију, као наследницу СССР-а, третирају истим хладноратовским аршинима, док су државе социјалистичког лагера једноставно потчинили својим интересима. Ово је данас најочљивије у Пољској и балтичким земљама. Након распада Совјетског Савеза (1991) и комплетног социјалистичког блока у Европи, монополарна доминација коју су на рушевинама тог и таквог свијета изградиле САД и њихови савезници показала се ипак као – кратковјечна победа.

Монополаризам који се створио током 90-тих година XX вијека кроз идеју новог свјетског поретка, САД као једина преостала глобална суперсила и уједињење Њемачке као економске силе (која је тежила да економску надмоћ у Европи поткријепи и политичким утицајем и амбицијама након уједињења) наметали су нова правила игре. Доминација САД и западних вриједности обиљежила је креирање новог, америчког поретка. Војне интервенције у Ираку, Југославији, Авганистану, „арапска пролећа“, финансирање преврата у Украјини – резултат су америчке спољне политике. Биполарни свијет, који се током последње деценије XX вијека био претворио у униполарни, са једном глобалном суперсилом, већ током прве деценије новог, XXI вијека, постепено добија обриси – мултиполарног. Економско и војно јачање Кине, креирање нове, „мултивекторске“ руске спољне политике, у складу с новим глобалним кретањима и мултиполарношћу, чији се обриси назире – воде ка новим геополитичким правилима игре.

Политички утицај и значај САД у свијету је и даље неспоран и сигурно ће и у наредном периоду, с обзиром на своју војну моћ, имати једну од кључних улога на планети, мада ће бити принуђене да своју некада доминантну моћ подијеле с другим глобалним играчима. Сад се мање говори о глобализацији која уједињује планету, а више о новом хладном рату између Запада и Русије, а можда и других, нових сила, попут Кине, Ирана и Индије. Руска Федерација настоји да поврати свој утицај на разним тачкама планете и кроз видове економских и политичких интеграција и савеза попут ЗНД (Заједнице независних држава) и Евроазијске уније или БРИКС (економског повезивања Бразил – Русија – Индија – Кина – Јужна Африка), у епохи која се често назива „постамеричком“. Војна моћ Русије и Кине, социјални хаос и избјегличке кризе настале након западног уплитања – имају тенденцију смањења глобалне моћи Запада. Несумњиво је да ће та моћ бити знатна и у наредном периоду, али ће се у обзир морати узимати интереси и других геополитичких играча. САД су у последњих 100 година водиле врло доследну спољну политику, чији је главни циљ – не дозволити ниједној сили да стекне сувише велику власт у Европи. Треба рећи да су САД увијек сматрале да највећа опасност пријети од потенцијалног савеза Русије и Немачке.

Нови вид геополитике, у форми геоекономије, извоза капитала, инвестиција, слободне трговине, представља поље за нове видове утицаја. Геоекономија која сублимира економске, географске, стратешке, политичке и културне ресурсе једнога простора, постаје незаобилазан сегмент и поље спољнополитичког дјеловања у савременом свијету. Заједничко обележје геополитике и геоекономије јесте то што су обје метод анализе и тумачења односа снага на међународној равни. Геоекономија се ослања на економска средства и искључује насиље (Бабић, 2010). САД су заглабљене у бројне интервенције по свијету, од Авганистана, преко Ирака, Либије и др., са огромним државним дугом и тенденцијом да друге силе јачају и траже своје мјесто на глобалној позорници. Економија Кине и оружане снаге Русије здружене су постале претња број један за САД. Ангажовање Русије, Ирана и Кине на новом свјетском жаришту у Сирији 2015. показује да се односи на светској шаховској табли спољне политике полако мењају. Доскоро је било незамисливо да се неко отворено супротстави неприкосновеним Сједињеним Државама у „успостављању свјетског реда и мира“. Геополитичка борба за токове енергента, нафте, гаса, руда, борба за ресурсе хибриднијим ратом – постају обилежје савремене геополитике. Савремена мисао САД и НАТО јесте да у потпуности остваре геополитичку стратегију атлантистичке Европе Збигњева Бжежинског, као цјеловитом простору под доминацијом САД. У тој визији, простор Балкана има запажено мјесто.<sup>2</sup> Побједа Запада у хладном рату није произвела тријумф, већ исцрпљење.<sup>3</sup> Узрок стагнације Запада на пољу глобалне економије није,

<sup>2</sup> Простор Балкана је виђен као зона директне америчке контроле и доминације, а већина балканских држава треба да се стави под неку врсту протектората (Деспотовић, 2012, стр. 135).

<sup>3</sup> Запад је 1900. имао 30% свјетског становништва, 1993. – 13%, док се 2025. предвиђа да ће пасти на 10%. Слично је опадање и на пољу економије – наиме, 1950. Запад је у свјетској индустријској производњи учествовао са 64%, док се 2013. предвиђа да ће учествовати са само 30% (према Хантингтон, 2000, стр. 92, 95).

дакле, то што се споро развија, већ што се други брже развијају. Са сличним проблемом носила се и Велика Британија крајем XIX вијека, као највећа сила тог времена.

Геоекономија је истовремено и сврха и средство геополитике као праксе. Политичка моћ се од памтивјека користила ради остваривања економских циљева. Очигледно је да теорије Хартланда, Римланда, либенсраума, евроазијства или панславизма нису заборављене и да су и даље актуелне. Спроводе се само у измијењеним околностима и уз одређене модификације. Глобални играчи не одустају када су угрожени њихови интереси. Но, ту се догодило нешто што може стварно да доведе до дужег смиривања македонске кризе. Русија је, макар до даљег, одустала од „Јужног тока“ или, „Турског тока“. Отпор водећих западних сила био је снажан и на тој траси руског гасног продора ка Европи, као што је евидентан и отпор одређених чланица ЕУ, које се уз подршку САД жестоко противе изградњи гасног коридора Сјеверни ток 2.

Постмодерну стварност карактерише симулација историје која се није десила, људи у савременом свијету изложени су псеудоискуству насталом услед сталне изложености симулакрумима историјских догађаја (Маширевић, 2009). У савременом ратовању медији су незаобилазан фактор, јер телевизија и интернет учествују у рату у мјери значајној готово колико и савремена ратна техника. Јавно мњење има огроман утицај на почетак и исход оружаних сукоба у сваком друштву, посебно на Западу. Једна упечатљива телевизијска вијест, реченица изговорена од стране неког од свјетских лидера или један циљани прилог из неке ратом захваћене земље, могу да мобилишу јавно мњење у смјеру у којем то одређеној интересној групи одговара. Овакав начин комуникације с јавношћу је посебно изражен у кризним ситуацијама, када једна вијест може обезбиједити подршку покретању војне интервенције, агресије на другу државу. Агресије на Ирак, Либију, Југославију, грађански ратови на ексјугословенском простору и у Сирији – примјери су начина на које један фактор у међународној политици посредством медија манипулише јавношћу и ствара слику каква њему одговара, а која даље служи за легитимизацију поступака тог фактора у очима свјетског јавног мњења.

Једно од кључних средстава у медијском спину приликом извјештавања из неког конфликта јесте прилично флексибилна терминологија коју у својим извештајима користе. Овакав проблем произлази из тежње новинара ка сензационализму и злоупотреби неprovјерених или измишљених информација, али и из пропагандне кухиње одређених центара моћи којима одговара тумачење догађаја у складу с њиховим интересима. Тако се у највећем дијелу западних медија терористичке групе које се годинама труде да сруше политички легитиман режим Башара Ел Асада у Сирији називају „побуњеницима“ или „опозицијом“. Западни и прозападни блискоисточни мејнстрим медији у још већој мери користе овакве еуфемизме. Тако они којима је превасходни циљ успостављање исламске државе засноване на шеријату, а чије су методе физичка елиминација свих несунитских елемената из државе, не могу бити названи другачије него терористима, опасним не само за Сирију и Блиски исток већ и за читаву цивилизацију. Међутим, како су показали примјери током совјетске интервенције у Авганистану – такве терористичке групе су биле подржаване, обучаване и инструментализоване за циљеве западних центара моћи. Слична је прича и у Ираку и Сирији, гдје је циљано потпомогнуто и омогућено

РАДЕНКО Љ. ШЋЕКИЋ: Глобализација и геополитичке промјене у новом миленијуму

---

стварање тзв. ИСИЛ-а, да би се онда оформила Међународна коалиција предвођена САД, да се бори против такве „пошаст“. По систему: креирати проблем – уништити га, док за све то вријеме успјешно послује војноиндустријски комплекс.

Коришћењем еуфемистичких термина и минимизирањем реалности постиже се да гледаоци ублаже свој став према исламистима, који себе представљају као умјерене борце за слободу против „тиранског режима“. Тиме се доприноси легитимизацији терориста, а истовремено дискредитацији легалних и легитимних институција Сирије које се против њих боре. Једностраност у извештавању посебно се огледа у чињеници да западни медији емитују прилоге готово искључиво с борбених положаја терориста. Такође, ратни фотографи који своје фотографије објављују у најтиражнијим часописима приказују искључиво побуњеничку страну овог сукоба, као и њихове жртве. Уколико обавештајне службе нису у стању да креирају ситуацију на терену од које би се направио упечатљив догађај, ствар се у потпуности препушта медијској машинерији.

#### УТИЦАЈ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОМЈЕНА НА ПРОСТОР ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Регион СЕЕ (Југоисточне Европе / Балкана) увијек је представљао погодан полигон за сукобљавање интереса великих сила. То је територија на којој су се вјековима сукобљавале, али и прожимале различите културе и цивилизације, религије и зоне утицаја спољних фактора (политичких, економских, војних, институционалних, вјерских и др.). У геоекономском смислу, борба за осигурање контроле над свјетским залихама енергената је најзначајнији фактор који је утицао на глобалне догађаје током посљедњих 100 година. Велики утицај глобалне борбе за ресурсе у комбинацији с разним (пратећим) глобалним економским потресима, миграционим кризама, валутним и хибридним ратовима, мигрантском кризом, урушеним привредама, представљају реалност региона СЕЕ. Сложеност геоекономске стварности се стално повећава, као и ризици од нове рецесије. То је чињеница која имплицира напуштање досадашње званичне неолибералне економске политике, која се показала не само неуспјешном него погубном по привреди и народе СЕЕ. Константно смањивање учешћа индустријске производње у укупном БДП не може се компензовати развојем сектора услуга. Пораст незапослености, спољнотрговинског дефицита, задужености у иностранству и други лоши економски показатељи захтијевају хитну израду конзистентне економске политике. То је једини прави пут за прилагођавање и превазилажење растућих геоекономских проблема.

Неолиберална економска догма која је наметнута и ширена у својој сировој форми и на екскомунистичке државе – показала се као неодржива, доводећи у опасност и глобални економски систем. Геополитичке промјене постају видљиве. Ствара се мултиполарни свијет са неколико економских, војних и политичких центара моћи. Досадашња неприкосновена хегемонија Запада нарушава се услед економског и војног јачања Истока и незадовољства услед вишевјековне ароганције и искоришћавања других од стране западних земаља. Нови облик геополитичког сучељавања огледа се у хибридном ратовању – на медијском, геоекономском, културном пољу. Основу међународне, али и унутрашње политике чини игра моћи која функ-

ционише у сложеној и суптилној дијалектици транспарентности и конспиративности.<sup>4</sup> Очигледно је простор некадашње СФРЈ био геополитички експеримент за хибридно ратовање, националну деградацију, растакање националног корпуса, уношење и поспјешивање подјела, корупцију. У таквим новим околностима, изузетно сложена творевина каква је била СФРЈ, деценијама одржавана на идеји братства и јединства чије су стубове и заштитнике представљали ЈНА и СКЈ, није могла бити поштеђена таласа турбулентних дешавања који су захватили дотадашње земље источног лагера. Савремени догађаји с почетка 90-их година XX вијека, криза и ратови на територији некадашње СФРЈ одразили су се на међусобне билатералне односе.

Период до средине последње деценије XX вијека био је период својеврсног међусобног неразумевања између политичких елита Југославије и Русије. Југославија, наставши се у тешким условима рата и санкција, тражила је подршку Русије, која је за вријеме председника Јељцина гледала на Запад и стидљиво покушавала да изгради нову спољну политику, настојећи да постане равноправни члан западног друштва, новог система међународних односа у Европи и свијету. Русија је тада била економски и политички немоћна, што су искористиле западне земље за лакшу имплементацију својих спољних циљева на Балкану.<sup>5</sup>

## ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Глобализација је сложен и противурјечан друштвени феномен, јер има своје лице и наличје, противурјечне циљеве и интересе чије објашњење захтијева мултидисциплинаран приступ. Почетак новог миленијума обиљежен је бурним глобалним дешавањима. Геономија је истовремено и сврха и средство геополитике као праксе. Политичка моћ се од памтивјека користила ради остваривања економских циљева. Глобално друштво економије, политике и културе у XXI вијеку умногоме је генерисано предметном парадигмом моћи медија и карактером доступности информација. Негативни феномен глобализације, кроз амблеме утицаја нових могућности, успоставља односе хијерархије моћи, ограничења и новоуспостављених потреба као монета конзумеризма, с једне, односно, кризе идентитета, с друге стране. Суштински, ријеч је наравно о кризи смисла медијске индустрије доживљене у призми традиционалних начела. Медији су према постмодерној теорији постали водећи фактор у савременим друштвеним процесима. Постмодерни теоретичари тврде да је услед немогућности медијског система који је окупирао стварност почетка новог миленијума да призове прошлост дошло до тога да се људска егзистенција затекла у непрекидној шизофреној садашњости. Детрадиционализација културних норми и вриједности, посебно малих заједница, примјер је ситуационог глобалног односа медија и друштва. Сумарно, финансијски и медијски корпоративни мондијализам и постмодерна популарна култура, дефинишу кризу смисла цивилизације – нападно мандатиране као цивилизације информације. Наравно, треба истаћи да је глобализација у основи технолошки процес,

---

<sup>4</sup> Више у: Ђурковић (2013, стр. 11).

<sup>5</sup> О овој теми видјети више: Гускова, Спољна политика Русије на Балкану: историјско испитивање. Доступно на: [www.guskova.ru](http://www.guskova.ru); приступљено: 12. 9. 2017.



док је глобализам стара тенденција и тежња ка глобалној моћи и монопољу над глобалном владавином и супрематијом на пољу политике, економије, културе, медија. Геополитичке промјене које се убрзано одвијају на глобалној позорници, представљају незаустављив процес како на пољу нове политичке прерасподјеле, нових групација земаља незадовољних вишедеценијском осином доминацијом Запада, тако и на пољу економије, гдје долар полако губи примат резервне свјетске валуте, јер се водеће економије у успону у процесима међудржавне трговине окрећу другим, алтернативним валутама, или плаћању робе и услуга у домаћим валутама.

## ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, Б. (2009). Геоекономија – стварност и наука. *Међаренд ревија*, вол. 6(1): 27–54.
- Деспотовић, Љ. (2012). *Српска геополитичка парадигма*. Сремски Карловци: Каирос.
- Драшковић, В. (2010). *Глобализација у огледалу развоја, кризе и медија*. Подгорица: ЕЛИТ.
- Ђурковић, М. (2013). *Тајни коридори моћи*. Београд: Центар за изучавање традиције.
- Маширевић, Љ. (2010). Медији и постмодерна стварност. *Социологија*, вол. 52, бр. 2. doi:10.2298/SOC1002127M.
- Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.
- Чехулић, Л. (2002). *Еуроатлантизам*. Загреб: Политичка култура.
- Шпорер, Ж. (2004) Концепт друштвене искључености. *Друштвена истраживања: часопис за опћа друштвена истраживања*, вол. 13, бр. 1–2(69–70), април 2004.
- www.guskova.ru [приступљено 12. 9. 2017]



RADENKO LJ. ŠČEKIĆ

## GLOBALIZATION AND GEOPOLITICAL CHANGES IN THE NEW MILLENNIUM

### SUMMARY

The world is becoming a “smaller” place because the interaction among people is becoming greater, no matter whether it is real or virtual. Globalization has both negative and positive influence, but it certainly brings significant changes and transformation of societies, and as a dominant phenomenon pervades and characterizes all social aspects. The beginning of the new millennium has been marked by tumultuous global events. The process of globalization began in the previous century, created the planet as a global village with enormous power of the media, then with global insecurity, the rise of terrorism, local wars, migration crisis, erasing the boundaries between war and peace. The negative consequence of globalization is reflected both in the neglect and decay of local culture and identity, as well as in security risks due to porosity of borders. The most dangerous cultural conflicts are those along inappropriate borders between civilizations, while societies divided by civilizations are disintegrated through local wars. The neoliberal economic dogma which is imposed and accelerated in its original form, and also in the ex-communist countries, has proved as unsustainable, exposing the global economic system to danger. Geopolitical changes become visible. The bipolar world, which was during the last decade of the twentieth century turned into unipolarity, with one global superpower, already in the first decade of the new 21<sup>st</sup> century, it has gradually become multi-polar. Multipolar world is constructed with several economic, military and political power centers. Former undisputed hegemony of the West is distorted due to economic and military strengthening of the East and due to dissatisfaction caused by centuries of arrogance and exploitation of others by Western countries. A new form of geopolitical confrontation is reflected in the “hybrid warfare” – in the media, geo-economic and cultural domains.

**KEYWORDS:** geopolitics, multipolarity, globalization, neoliberalism, hybrid wars.

ВОЈЂЕХ С. ШЂЕПАЊСКИ<sup>1</sup>

Комисија балканистике Пољске академије наука  
Одељење у Познању (Пољска)

## СРПСКА КУЛТУРА НАСУПРОТ АЛБАНСКЕ КУЛТУРЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И НА ПОЧЕТКУ XX ВЕКА: ТРАДИЦИЈЕ, МИТОВИ, ОБИЧАЈИ

---

**САЖЕТАК:** Текст садржи осврт на проблем разних основа друштвено-културног система, у којем су Срби и Албанци некада функционисали у кључном историјском тренутку, а то су за цео Балкан биле деценије које повезују XIX и XX век.

За Србе у то време, све веће истицање стремљења за поновним остваривањем њихових утицаја у такозваној Старој Србији која је била окупирана од стране отоманске Турске вековима. Национално и црквенословенско наслеђе средњег века, где је царство Немањића постало политичка сила (хегемонија на Балканском полуострву) и српска висока култура, ширећи се према целом Балкану, доживљавајући стање процвата, били су од изузетног значаја. У историји средњовековне државе, Срби, чији је идентитет формиран косовским митом, укључујући пророчанство оживљавања Србије и чинећи српску „свету земљу“ (а то је Косово заједно са остатком тзв. Старе Србије) њеним саставним делом, поново су основали херојске моделе снаге и храбрости (цар Стефан Душан) као и његову светост (Сава и Лазар), који су их стимулисали да се боре против свих политичких и војних неприлика. Суштина тога што је неко Србин у основном непријатељском и етнички страном окружењу, где је српска заједница изван сувереног краљевства – владала непрестано династијом Обреновића и Карађорђевића – била је и показала се у неговању њихових националних обичаја нарочито изражених у окружењу одвојеном од српске домовине (са историјског аспекта српске земље под отоманском влашћу), као и у наглашавању нераскидивих односа с Православном црквом.

Албанци, за разлику од Срба и других балканских суседа, приликом формирања свог националног идентитета у другој половини XIX и почетком XX века, на основу религијске разноликости, нису га засновали на идентификацији с неком од религија, већ су прихватили као своје темеље језичку заједницу и веру, с позивом на древна племена Илира као претке, присутне на Балкану много

---

<sup>1</sup> woytasqu@o2.pl

пре Словена. Митологизација њихове етногенезе, наглашавајући улогу повезивања језика и изградње пантеона хероја у облику истакнутих, обично тријумфалних вођа, од којих су двојица (Skanderbeg, Lekë Dukagjini) такође била сматрана оснивачима албанског обичајног права, довела је до тога да се албански културни систем не уклапа у систем српске културе који је обликован на основу другачијег модела, упркос бројним заједничким тачкама које се могу наћи и код Албанаца и код српских/јужнословенских суседских обичаја.

Описана ситуација је сигурно утицала на чињеницу да Срби и Албанци нису постали блиски једни с другима на културној основи у пресудном тренутку за историју балканских нација и држава, током XIX и XX века. Није до тога дошло, иако је било неких покушаја анимирања узајамних културних интересовања предузетих од стране неколико истакнутих појединаца како Срба, тако и Албанаца.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Срби, Албанци, култура, религија, језик, традиција, митови, обичаји, друга половина XIX и почетак XX века.

---

Не подлеже сумњи да српска и албанска култура, и поред тога што су међусобно долазиле у додир који им је омогућавало већ само географско суседство, осим извесних заједничких тачака које сами Срби и Албанци ретко истичу, поседују бројне засебности због којих се показују као удаљене једна од друге. За разумевање тог проблема неопходно је заузимање става према фундаменталним питањима, дакле, између осталог, карактерисање културне традиције Срба и културне традиције Албанаца<sup>2</sup>, макар опште приближавање митова укорених у српској и албанској култури, као и скретање пажње на специфику српских и албанских обичаја.

Анализирајући случај српског друштва с прелаза XIX у XX в. треба указати на апсолутну основу традиције, културе и самосвести тадашњих Срба. Чинио ју је специфичан цивилизацијски модел српског средњег века. Управо се у њему, како је написала Јоана Рапачка (Joanna Rapacka, 1995, стр. 13), „[...] налазе извори два убеђења важна за Србе током наредних столећа: о нераскидивости државне и верске традиције, као и о харизматичности државе“ (уп. и Lis, 2004, стр. 103–124). Култивисање православне вере, повезивано с поштовањем „свете српске земље“, створило је аксиолошку основу која је олакшавала очување српског идентитета током столећа ропства, а истовремено је ипак вршила утицај на етнизацију српске религиозности и проширивање простора *sacrum*. На почетку XIX в. у њеном оквиру се није налазила само српска држава заједно са низом њених највећих средњовековних владара (*свѣта лоза Немањића*), већ такође и цела српска заједница која је актуелно живела (Rapacka, 1995; Lis, 2004, стр. 116–124). Захваљујући томе, убеђење о светости и одабраности народа – *theofora* (богоносца), које је одређивало српску колективну свест (Lis, 2004, стр. 103) било је у корелацији с претпоставком израженом у

---

<sup>2</sup> Под културном традицијом у овом тексту разумемо депозит посебних културних вредности који је у некој заједници преношен с поколења на поколење и који она истиче као изузетно важан на тлу целог поседованог наслеђа, чинећи у извесном смислу основу у којој су укорениле остале вредности културног система. Вредности које конституишу културну традицију перманентно оживљавају у колективној свести заједнице која се на њих позива, самим тим се показујући као неопходне у процесу сталног самоодређивања те заједнице и њеног прилагођавања новим условима егзистенције.

ВОЈЂЕХ С. ШЋЕПАЊСКИ: Српска култура насупротив албанске културе у другој половини XIX...  
пароли „сваки Србин је јунак“, тачно названом од стране бугарског историчара Крастја Манчева „српским народним аутопортретом“ (Манчев, 1998, стр. 20).

Поред Цркве (једине институције српског духовног живота у турско време), битан систем комуникације узвишених културних садржаја за Србе је била народна култура. У њој је експонирано место заузела епска песма која се односила на повест државе. Црквено и народно предање тесно су били међусобно повезани образујући код свог адресата некритичан, побожан однос према прошлости и посебну везу са црквено-фолклорно-романтичним националним митом (Rapačka, 1995).

Задатак одређивања темеља албанске културне традиције, и поред сложености и специфичне црте српске културе, може да се чини тежи („српска култура је систем који је створио целу групу иманентних вредности које поседују аутономичан значај само за дану културу, без могућности употребе у другом културном поретку“ – Gołembski, 2001, стр. 23). Албанска култура, додуше, поседује своје прастаро језгро, али да ли се може једнозначно, ауторитативно утврдити да ли уистину баш оно или нешто друго заслужује признање за суштински садржај у целокупном културном наслеђу које су Албанци поседовали у тренутку отпочињања њиховог националног препорода (алб. *Rilindja Kombëtare*)?

Албанска племена која су настањивала територију која се од XI в. налазила како у орбити утицаја источног, тако и западног хришћанства, не створивши све до 1912. год. сопствену државу која би их интегрисала, на разним етапама своје повести су функционисала у оквиру неколико страних, мултиетничких и мултикултурних државних организама (у византијском, српском, млетачком, напуљском, турском, грчком, црногорском и бугарском). То је имало знатан утицај на идентитет албанског живља. Албанци, не поседујући могућност да се позивају на сопствено државно наслеђе на начин приближан ономе на какав су се на средњовековну државу Немањића позивали Срби, могли су да имају проблем с показивањем таквог једног повесног тренутка који би током неколико столећа која су претходила деветнаестовековном албанском националном препороду чинио главни мотив предања на тему албанске прошлости.

Формирање својствене албанске високе културе током целих столећа – док је нису креирали представници албанске дијаспоре и аниматори Рилиндје који су њихово дело преносили на балканско тло – било је отежано због верских подела и политичких размимоилажења. Знатан значај су такође поседовала језичка питања (дијалектолошке разлике у албанском језику, функционисање разних писама, проницање на албанске земље разних језика, нарочито италијанског, грчког и турског – Czekalski, Huziński, Leśny, 1992, стр. 154). Културни садржај, неопходан за самоодређивање Албанаца треба, дакле, тражити – другачије него код Срба, ван средњег века (уз изузимање легенде Ђорђа Кастриоте Скендербега [1405–1468] која је била стварана још за живота тог касно-средњовековног јунака и део је правне оставштине о којој ће још бити речи у вези с проблематиком везаном за албанске обичаје). Прихватање те претпоставке за собом повлачи њено посматрање као конструисане у XIX и на почетку XX в. на бази извесних елемената античког наслеђа (језик који поседује античко језгро, део обичаја), као и на платформи ранонововековног наслеђа

(повест највећих албанских пашалука који су располагали релативно значајним степеном независности од централне османске власти).

Док су на образовање у XIX в. савременог српског идентитета утицале, пре свега, религија, као и сећање и продубљивање рефлексија над временима Немањића (српски „златни век“, у коме се српска висока култура испољавала на савршени начин – зрачећи на скоро читав Балкан) – идентитет Албанаца је у малом степену формирала религија. Наиме, прихватајући народне религије (понекад се констатује – доста површно, што би по мишљењу појединих истраживача требало да карактерише већину народа који живе у планинским пределима), и налазећи се у неком степену под утицајем културе ислама, сачували су бројне елементе који их разликују од Срба, Турака или других народа који с њима суседују (Rosochacki, б. д. изд., стр. 3). Ти елементи су пре свега: неке регулације садржане у албанском обичајном праву (поред извесних паралела које постоје између њега и обичајног права које су примењивали Црногорци или његова сличност са записима познатим из српског Душановог законика), оригиналан језик<sup>3</sup>, богат фолклор (ту је вредна истицања улога епике<sup>4</sup>).

Предводници албанског националног препорода, раштркани по разним срединама и инспирисани различитим културним импулсима, црпили су из свих претходно наведених елемената албанство. У раздобљу Рилиндје се, ипак, појавила потражња „некакве“ надређене културне идеје и јасног симбола. Та идеја је формулисана базирајући се на убеђењу о античности и

<sup>3</sup> Када је у другој половини XIX в. (нарочито у његовој последњој четврти) и на почетку наредног столећа албанска култура ушла у период темељног прелома, он је остварен захваљујући остварењима изузетних стваралаца националне књижевности, појави међу албанским елитама и неалбанским срединама озбиљније рефлексије над особеношћу албанског друштвенообичајног живота, а такође услед предузимања од стране Албанаца старања за кодификацију језика и његово везивање за један систем писма, а касније сачињавање од њега језика администрације и просвете на тим теренима османске Турске на којима су живеле албанске масе. Старања у том правцу су интензификована поводом делатности Комисије за питање писма која је основана 1879. год. на иницијативу Самија Фрашерија као орган Призренске лиге. Наредни важни кораци су, поред осталог, били: старање наведено по питању израде пројекта албанског алфавета, које је предузео заједно са Јаним Вретом, објављивање албанског буквара, конгреси у Битољу 1908. и 1910. (на којима је дискутовано, између осталог, о албанском алфabetу), који су ангажовали бројне албанске патриоте, и на крају – административне одлуке по питању албанског језика доношене у независној албанској држави (створена је 1912). Одушевљење албанским говором је било заједничка особина стваралаштва истакнутих аниматора Рилиндје. Најјаче је дошло до изражаја у стваралаштву Наима Фрашерија (1846–1900). У песми Албански језик „Gjuha shqipe“ опевао је албански као матерњи језик и језик Скендербега и апеловао је на своје земљаке: „увек причајте на албанском!“ (*shqip të flisni përherë*). На тему овде покретаних питања видети, између осталог, публикације: S. Demiraj, K. Prifti (1978). M. Domi (1972) S. Draškić (1998, стр. 98); P. Imami (2000, стр. 179).

<sup>4</sup> И поред тога што албанске народне епске песме у знатном делу експлоатишу мотиве и догађаје познате такође и у српској народној епци, вреди истаћи њихову улогу у образовању представа и колективне свести Албанаца. Посебан значај у албанској књижевности одиграла су дела која експлоатишу јуначке мотиве (*moti i madh*), која су створили аутори који су писали о Скендербегу. Ту треба посебно нагласити значајно дело Наима Фрашерија насловљено *Istori'e Skenderbeut*, објављено у Букурешту 1898. Као изузетан сакупљач песама о Скендербегу прославио се изузетан италиалбански стваралац периода Рилиндји Јеронимо де Рада (1814–1903). Видети: R. Elsie (2004, стр. 72–73); Z. Neziri (2012, стр. 442).

етничком јединству свих Албанаца<sup>5</sup> које је гајио део албанске елите која је тада настајала, без обзира на њихову верску припадност (контаминација мита античког корења с лозинком Пашко Васе „албанство је религија Албанаца“<sup>6</sup>). До ранга првопланског симбола политичког и територијалног јединства Албанаца и крајева у којима живе израсла је личност споменутог вође Скендербега која је, што је занимљиво, до тренутка објављивања радова италиалбанских прекурсора албанског препорода посвећених Скендербегу, изазивала интересовање углавном ван албанске средине. На мултиконфесионалном албанском тлу Скендербегов лик је најчешће представљан уз изостављање једнозначног верског контекста. Наиме, до рођења културног система који би могао да постане албански универзум могло је доћи само у резултату обједињавања и превредновања разних албанских верских традиција.

Овде предузимана разматрања проблематика митова<sup>7</sup> поседује ништа мањи значај од питања културне традиције Срба и Албанаца. Митови играју кључну улогу у разграничавању једних заједница од других, доприносећи дефинисању сопственог идентитета дате заједнице (Kolstø, 2003, стр. 20). Поједине заједнице међусобно се разликују, поред осталог, и тиме што је Георг Шепфлин назвао „степеном густине и интензивности култивисаних митова“ (Kolstø, 2003, стр. 20–21). Митови који настају у колективној свести на трајан начин се уклапају у живот дате заједнице. Утичу они на схватање сопствене историје од стране конкретне групе, а у томе и искустава стечених у контактима с другим заједницама. Одржавање одређених митских садржаја, њихово преображавање у литератури и уметности, окруживање култом личности и догађаја који су селекционисани са страница сопствене историје или, најзад, посезање за њима због политичке пропаганде, креира стање самознања заједнице/народа, а самим тим, барем до извесног степена, одређује стварност егзистенције дате заједнице и њене коегзистенције с другим народима.

<sup>5</sup> Један од прекурсора албанског препорода, изузетан италиалбански стваралац (Арбереш из околине Косенце) Винченцо Дорса (1823–1885) тачно се у *Разматрањима и размишљанима о Албанцима* (Neapol 1847) о свом народу изразио као о подељеном и расејаном, али ипак једном (*nazione divisa e dispersa ma una*).

<sup>6</sup> Видети: Wassa Effendi (1999, стр. 2). Паралелно са идејом изградње надрелигијског јединства Албанаца коју је изнео Пашко Васа била је пропагирана концепција Наима Фрашерџија која је представљала бекташизам као религијски систем који треба да уједини Албанце. Сведочи то да Албанци (њихова елита), по узору на друге народе, нису потпуно одбацили позивање на веру. Опширније о присутности религије у албанском националном дискурсу периода Рилинджи: W. Szczepański (2010).

<sup>7</sup> Мит се може дефинисати – према Јежију Тополском – као „целина свести која је извешан начин формулисања или схватања света, на извешан начин 'заушављен', који у мање или више непроменљивој форми налази се у људској култури“ (Topolski, 1992, стр. 7–8). Дискусија са др Ригелсом Халилијем и мр Лукашом Флајшеревичом (Торуњ, 8. мај 2012) аутору чланка указала је да у разматрањима посвећеним митовима пажњу вреди скренути такође на то да трајни мит, преношен с колена на колено, сам у себи постаје наратолошка структура која може да одиграва улоге: културотворну, формацијску, као и политичку. Шире, мада у другом контексту, питање српских и албанских митова и њиховог значаја за српско-албанске односе аутор је представио у другом раду, делимично искоришћеном приликом писања овог чланка: W. Szczepański (2007).



Митови који су одиграли важну улогу код Срба и Албанаца на прелому XIX и XX в. су, пре свега, српски косовски мит, српски мит „златног века“, српски и албански јуначки митови и албански мит порекла. Пажњу, са сигурношћу, вреди посветити сваком од наведених. На тему сваког од њих постоји богата литература, нема, дакле, потребе да се на овом месту дубље анализирају (Bobrownicka, 1995; Петровић, 1997; Поповић, 1998; Рапска, 1995; Љубинковић, 1997; Czamańska, 1999; Imami, 2000). Ипак, исправно ће бити обраћање пажње на посебно значење таквих митова као што су српски косовски мит и албански мит порекла.

Косовски мит је српски „супермит“. Функционише у општем књижевном, историјском и политичком оптицају (Zieliński, 1998, стр. 151). Заправо, сви остали српски митови су конституисани у надовезивању на њега, а чак (у случају већине) израсли су непосредно „на његовом тлу“. Може се рећи да Косово истовремено чини полазну и крајњу тачку српске историје. У њему се налази апсолутно испуњавање у коме долази до преображаја из обичне историје у „свету историју“, њена епифанија према свету. Цар Лазар, Милош Обилић и Вук Бранковић представљају тријаду светости, храбрости и издаје (Zieliński, 1998, стр. 151). Косово поље на којем су се 1389. год. Срби, *nota bene* уз учешће Албанаца и Арумуна, бранили пред Турцима (у српским интерпретацијама тој одбрани је приписан статус спасавања хришћанске Европе пред исламском поплавом), симболише почетак историјске трагедије Срба, који су убрзо потпали под власт непријатеља. У митској димензији, или просто мистичној, за српски народ тај догађај, сматран за „оснивачки мит српског етничког идентитета“ (Balcer, 2004, стр. 22), означавао је ипак много више, јер је носио профетску најаву освете Срба над непријатељима њиховог народа и васкрса државе (Zieliński, 1998, стр. 154–155).

У раздобљу 1878–1912/1913. српска култура која је доживљавала ренесансу интересовања за Косово добијала је нарочито много импулс који су се базирали на овде израженој мисли.

Косовске реалије из раздобља 1878–1912, уосталом, слично као и тадашња стварност остатка територије косовског вилајета (његове границе су обухватале, осим Косова, такође и Метохију, Дреницу, део Мораве који садржи Стару Рашку, новопазарску регију и део вардарске Македоније), поставила је Србе пред албански проблем који је ескалирао у тим крајевима. Срби нису његове корене најбоље познавали и схватили, али његове манифестације, како се многим Србима чинило, могле су се схватати у једноставној „црно-белој“ мисаоној шеми. Муслимански Албанци, заједно с Турцима, били су кривци за свако зло, Срби – браниоци хришћанства, понижавани неколико векова, али живећи надом „поносног васкрса“. О борби ситног српског Давида са снажним турским Голијатом (Kolstø, 2003, стр. 32–33) није одлучила једна или друга устаничка или ратна одлука донесена у том периоду.<sup>8</sup> О њеној неминовности је одлучивао морални императив освете и обнове, који је проистицао из поруке средњовековног пораза. Тај императив је подржало народно сећање. Самооживљавајући косовски мит је прорицао Турцима

<sup>8</sup> Српски национали мит експлоатише метафору Давида и Голијата која се може упоредити са метаформ „чуvara капије“ која исто игра велику улогу у српском митолошком конструкту (упореди такође: Laffan, 1989).



ВОЈЂЕХ С. ШЋЕПАЊСКИ: Српска култура насуспрот албанске културе у другој половини XIX... (и свима с њима идентификованим муслиманима), као оличењу сваког зла, крајњи пораз (Поповић, 1998, стр. 166; Савић, 2001, стр. 133–136; M. Dąbrowska-Partyka, 1999, стр. 70; 1999a, стр. 195–208; Ђорђевић, 1991, стр. 317)<sup>9</sup>.

Српски мистични јунаци, дакле, пре свега свети цар Лазар, који је на Косовском пољу „изабрао царство небеско“, а такође и Стефан Душан, који симболише српску средњовековну моћ и политичкоправни поредак (цар-законодавац) и који се налазио на централном месту српског националног поноса и рефлексije о прошлом „златном веку“, чинили су „небеске заступнике“ српског питања. Мит се везивао с вером, култ јунака са обредима у цркви, а такође с просветним старањима предузиманим у другој половини XIX и на почетку XX в. све чешће на организован начин не само у Србији, већ и у српској средини која је живела ван тадашњих граница српске државе.

И Албанци су се за време свог националног препорода организовали око јунака који је снажно деловао на колективну представу. То је био Скендербег, који је неколико векова раније, парадоксално, у многим деловима Европе био сматран за Млечанина. Хришћанског вођу Скендербега су, ипак, песници који су га опевавали и идеолози Рилиндје – како је то раније сигнализирало – приписивали домену нерелигијских симбола. То је означавало његово преименовање са браниоца албанског и европског хришћанства на браниоца националних слобода и части Албанаца, верски и територијално подељених, на „патрона“ њиховог будућег, пуног уједињења.

Есенција албанског препорода који се одигравао на крају XIX и на прагу XX в. постало је, поред мита о Скендербегу, и убеђење о античком пореклу Албанаца.<sup>10</sup> Апстрахујући од језичких премиса које на то указују и којима је у периоду Рилиндје посвећивана немала пажња (било је то време рођења албанологије као дисциплине научних истраживања), треба приметити да је теорија о античком пореклу Албанаца на прелому XIX и XX в. била подвргнута митологизацији. Албански мит античких корена који је подвлачио старешинство Албанаца на Балкану исцрпљује сва обележја мита о пореклу<sup>11</sup> какав се у различитим облицима појављивао током XIX в.

---

<sup>9</sup> Косовски мит је постао костур српског романтизма и национализма. За формулисање српске идеје национализма, концентрисане на одвојеном од матице на Косову, битан значај су имале и црногорске инспирације (ту треба споменути барем *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша написан 1847. у коме је извршена апотеоза слободе и пропагирана политичко верска идеја крвавог обрачуна са потурицама – истрага потурица, која треба да доведе до испуњавања косовског завета, тј. „свете обавезе освете крви предака проливане на Косову“.

<sup>10</sup> Види запажања по том питању које је у једном од својих текстова изразио Адам Балцер: „Албански национални идентитет је као једини на Балкану изграђен као стриктно лаички, без идентификације са једном религијом. Њен темељ је постала језичка заједница и етногенеза Албанаца признатих за потомке Илира, античког индоевропског етноса који је живео на Балкану пре доласка Словена. Оригиналан језик је јасно разликовао Албанце од суседа, обједињавао их изнад верских подела и одвајао је сваку верску групу од суседа који су исповедали исту религију“ (Balcer, 2002, стр. 44).

<sup>11</sup> Пољски медијиста формулише пороблем мита о пореклу следећим речима: „[...] свест сопствене прошлости је основна потреба људске јединце, етничке групе, народа. Рађа се заједно са упознавањем

у неколико делова Европе. Позивање на њега је поседовало битне предности с тачке гледишта конструктора тадашње албанске политике. Процес инструменталног адаптирања за њене потребе није био компликован.

На прелазу XIX и XX в. ограничено упознавање Срба и Албанаца једино је ретко пратило дубље узајамно распознавање обичаја који карактеришу српске и албанске заједнице. Међутим, са сигурношћу су у сваком погледу заслуживали пажњу и анализу. Албански и српски политички лидери, творци друштвено-политичких контаката и културни делатници, ипак, скоро уопште нису познавали културу „друге стране“, а једино су је стереотипно сматрали за другу, туђу, и незавређујућу ближе пажње (у српском погледу је често до изражаја долазио веома јак осећај надмоћности која је указивала да се Албанци виде као невероватно културно заостали, па чак и да уопште не поседујући никакву културу<sup>12</sup>).

Српски обичаји у раздобљу од неколико стотина година у својој основи су се образовали на темељу верских практика. У обичајима Срба се могу наћи бројна позивања на веру, милост Провиђења, светаца, литургијског календара, оцењивање дела декалошким категоријама грех – није грех и следеће. С временом ти обичаји су асимилovali и народно-паганске елементе (нпр. бројна сујеверја).

У другој половини XIX в. у Србији су се одвијали процеси који су уводили значајне модификације у модел друштвеног живота. Срби су, додуше, и даље остајали заједница у којој су доминирали становници села. И даље су тамо владали патријархални односи. На функционисање друштва је, ипак, почео да утиче капитализам. Развој капиталистичких привредних односа и веће него дотада миграције из села у градове доприносили су кризи српских задруга, извесном поновном вредновању у мишљењу људи (посебно младих) и њихових аспирација, што је нашло и занимљив одраз у српској лепој књижевности (нпр. дела Милована Глишића, Лазе Лазаревића, Јанка Веселиновића – Felczak, Wasilewski, 1985, стр. 382).

Промене модела живота српских житеља Војводине, Славоније или Краљевине Србије нису у том самом степену обухватиле Србе који су живели у европском делу османске Турске. Традиционални обичаји су се међу тим становништвом одржали у стању релативно блиском првобитним узорима најмање до балканских ратова. То је омогућило очување стотина породичних, кућних, привредних, сујеверних, свакодневних и свечаних ритуала, чија анализа овде,

---

окужења, света и постаје веома важан елемент културе, њена покретачка снага и истовремено њена грађа [...]. У потреби наше самосвести желели би смо да сежемо што даље, до 'почетка', до 'порека'. И тада наилазимо на незнање које се одбија од митологизованих мрва прошлости. Када је фантазија песника или хроничара повеже у неку целину настаје мит о пореклу који живи сопственим животом и секундарно обраста фантазијом. Свесно или несвесно, митови су стално стварани и стално рушени у процесу научне верификације прошлости“ (Wyrozumski, 1997, стр. 16).

<sup>12</sup> В. Балканикус [С. Протић], (1913, стр. 21–22). У том раду аутор – један од најистакнутијих српских политичара своје епохе – изражава поглед на Албанце као „расу неспособну за државни живот“ и „становништво које не поседује културу и које је заостало, за разлику од Срба“.

ВОЈЂЕХ С. ШЋЕПАЊСКИ: Српска култура насупротив албанске културе у другој половини XIX... због опширности те проблематике, није могућа.<sup>13</sup> Вреди приметити да је ментална дистанца између српског становништва Косова, Метохије, Дренице или нпр. околине Куманова и тамошњих Албанаца била са сигурношћу мања од те која је постојала између Срба из Србије и албанског становништва наведених области.

Обрађајући пажњу на нека питања обичаја која су повезивала Србе и Албанце (независно од тадашњег недостатка знања о томе) у другој половини XIX и на почетку XX в., треба запазити, између осталог, питање гостопримства, проблем односа према ватреном оружју, питање сличног неговања сећања о прошлости и покојницима, функционисање родова у задругама (случај Метохије). Поједини албански обичаји су се односили на питања религије. Једно од њих је било поштовање од стране појединих албанских родова/породица/појединаца, некад чак и после формалног преласка на ислам, хришћанских светаца који су уживали поштовање код православних Срба (нпр. Ђорђа, Севастијана, апостола Марка и других), што је било еквивалент српске славе.

Пошто су, ако је већ споменуто, српски обичаји, посебно ти из јужносрпских крајева, добро обрађени у стручној литератури, на овом месту би вредело забавити се проблематиком албанских обичаја.

Подређивање друштвеног живота обичајним и правним нормама које је одређивало домаће обичајно право које се у својим основним регулацијама није мењало током векова, а такође и верско раслојавање које је креирало нужност да се аниматори албанског препорода позивају на идеју конфесионалног плурализма, чинили су два основна идентификатора албанске културе.

Албанско обичајно право<sup>14</sup> у својој развијеној форми постојало је још у XV в. Ипак, по мишљењу Тадеуша Чекалског (Czekalski, 1998, стр. 19), не може се искључити чак античко порекло неких норми које су у њему садржане. Формуле наведене у албанском обичајном праву карактеристичне су за друштва организована у родовско-племенске структуре времена пре држава. Дух и слово албанског обичајног права укоренили су се у универзалним вредностима, што је одлучило о његовој непроменљивој атрактивности за све Албанце. Албанци нису престали да користе свој закон с тренутком турског освајања и исламизације. Обичајно право је опстало у турско време такође зато што није било херметска конструкција, у вези са чиме је било могуће његово обнављање и употпуњавање (Czekalski, 1998, стр. 19). Једнообразност правила живота Албанаца која је проистицала из обичајног права чије су различите локалне верзије садржале, у суштини, мале разлике, узроковала је да је код Албанаца, поред верских и идејно-политичких веза њиховог знатног дела са Турцима, трајао осећај извесне засебности и елементарне међуплеменске, општебалканске везе, коју нису прекидали чак ни унутарбалкански конфликти.

<sup>13</sup> Детаљно обичаје српског становништва Косова и Метохије приближава драгоцен лексикон: Т. Вукановић (2001). О значају етнографских истраживања његовог аутора видети: W. Szczepański (2011).

<sup>14</sup> Од литературе која се односи на албанско обичајно право, поред осталог, видети: L. von Thallóczy (1916); S. Villari (1940); M. Hasluck (1956); J. Ivanova (1960); M. Kołczyńska (2011).

Прописе албанског обичајног права су сакупљали законици (кануни) који су одговарајућу (савремену у погледу методе) обраду и објављивање дочекали веома касно. Ипак, ранији недостатак таквих обрада кануна није за албанско друштво био сувише велики проблем. Албанско обичајно право је изврсно функционисало у колективној меморији и без битнијег губитка је било преношено с поколења на поколење. О његовом преношењу и одговарајућој интерпретацији су се бринули представници родова који су поседовали привилеговану позицију и велики утицај на сопствено племе. Према мишљењу Штјефена Ђечове (Shtjefën Gjeçova), који је прикупио и обрадио знатан део норми које улазе у састав северноалбанског Кануна Лека Дукађинија<sup>15</sup>, нпр. у племену Мирдита потпуним ауторитетом по питању интерпретације прописа наведене збирке закона, располагао је род Ђонмаркај (Czekalski, 1998, стр. 19; Иванова, 1973, стр. 218–227).

За најважнији албански законик обичајног права истраживачи сматрају Канун Лека Дукађинија (*Kanuni i Lekë Dukagjinit*). Његове норме су столећима биле строго поштоване на пространој северноалбанској (гегијској) територији. Други кануни (*Kanuni i Pukës*, *Kanuni i Lumës*, *Kanuni i Labërisë*<sup>16</sup>, *Kanuni i Malësisë së Madhe*<sup>17</sup>, као и *Kanuni i Skënderbeut*<sup>18</sup>) били су везани за мања подручја, због чега су, у суштини, били локални законици. Ипак, ту се може издвојити последњи од наведених кануна, који је традиција повезивала с родом Кастриота, а чак и са личношћу самог Скендербега. Тај канун је обавезивао у крахинатима (областима) Кроји и Мат, као и у околини Дебра.<sup>19</sup>

Обичајно право Албанаца је чинило систем који је регулисао живот појединца и друштва састављен од норми породичног права, грађанских и казних прописа и прецизно датих процедуралних правила. Поједини делови и „параграфи“ су обухватили таква битна питања као: односи становништва са црквом и њеним властима, међународне односе, брачне и породичне односе, поседовање куће и ствари, процедуру полагања заклетве и њен значај, правила части (у томе за њих важно питање гостопримства), најзад – услове под којима је била могућа крвна освета (*gjakamarrja*) или њено евентуално замењивање одговарајућим обештећењем (Czekalski, 1998, стр. 18–21; С. Пуповци, 1968, стр. 129–151, 168–169; Т. Вукановић, 2001, стр. 195–196).

Међу наведеним питањима веома битно је било регулисање од стране кануна (посебно Кануна Лека Дукађинија), сходно условима турске власти над Албанцима, правосудне зависно-

<sup>15</sup> Импозантан рад који је у периоду од краја XIX в. до смрти 1929. год. извршио франјевац С. Ђечова, као и старања његове сабраће предузета у годинама 1929–1933. довела су до издавања 1933. год. у Скадру тог најважнијег албанског кануна. Двојезично (албанско-енглеско) америчко издање: *Kanuni i Lekë Dukagjinit – The Code of Lekë Dukagjini. Albanian Text Collected and Arranged by Shtjefën Gjeçov, wstęp i tłum. L. Fox*. New York, 1989. На пољском језику Канун Лека Дукађинија је доступан у одломцима (одабрани чланци, захваљујући преводу већ споменутог Р. Халилија: Канун Лека Дукађини, (2002). *Краснојруд*, бр. 15, стр. 118–120.

<sup>16</sup> *Kanuni i Labërisë* називан је такође *Kanuni i Papa Zhulit*. О томе видети: R. Elsie (2001, стр. 146).

<sup>17</sup> *Kanuni i Malësisë së Madhe* називан је такође *Kanuni i Maleve*. Више о том кануну: *истито*, стр. 149.

<sup>18</sup> *Kanuni i Skënderbeut* називан је такође *Kanuni i Arbërisë*; опширније о њему: *истито*.

<sup>19</sup> Кодификацију тог кануна је у периоду 1936–1966. извршио католички свештеник Франо Илиа. Ипак, Канун Скендербега је у целини објављен тек 1996. године.

сти која је била присутна у односима између племена (*fise*)<sup>20</sup> и *барјака*<sup>21</sup>. Сходно прихваћеним правилима, *барјаком* је у обичајном праву називано цело племе (у основном смислу је било међуродовска заједница крви – спој братстава који су чинили поједини родови, тј. групе породица). *Барјак* је, дакле, био *фис* схватан као политичко тело – родовско-племенска „мини-држава“ која функционише на одређеној територији, али наравно лишено атрибута стварне независности.<sup>22</sup> На челу *барјака* су се налазили *барјакџиари* које су постављали Турци. Често је долазило до ситуација да су барјактари, с обзиром на материјалну корист, постајали више турски администратори него чланови *фиса* верни правилима албанског обичајног права и послушни његовим традиционалним установама (скупштини и суду старијих). У ситуацији у којој је племе констатовало да је његов *барјакџиар* на превише упадљив начин напустио начин живота сопствене албанске заједнице, често при томе остварујући сопствене економске интересе који су нарушавали правила добра заједнице, одговор утицајних чланова *фиса* је могао да буде отворена побуна против *барјакџиара*.<sup>23</sup> Изостављајући значајан економски аспект, може се приметити предочавање у тој врсти деловања механизма конзервативне, народне реакције чији је циљ била одбрана традиционалног поретка и легитимизација хијерархичног система који је за заједницу предвиђен у њеном обичајном праву.

Битно питање је био однос албанских обичаја према хришћанској религији.

У обичајним нормама уписаним у албанско обичајно право приметни су елементи етике која не одговара правилима Јеванђеља. То се највероватније може објаснити претхришћанским пореклом извесних регулација тог права. Моралност која је проистицала из обичајног права допуштала је бројне поводе због којих је Албанац у освети могао да одузме живот другом човеку. Други албански обичај који није противречио регулацијама кануна, али јасно се противио хришћанској етици, био је понегде практикован обичај продавања најмлађих ћерки у турске хареме (Czekalski, 1996, стр. 20). У неким питањима, дакле, поштовање обичајног права се није могло мирити са хришћанском религиозношћу, што је несумњиво морало да изазива конфли-

<sup>20</sup> Запажања о устројству албанског племена: А. Baldacci (1929, стр. 244–246); Ю. В. Иванова (1973, стр. 66–76).

<sup>21</sup> *Барјак* је ту схватан као албанска цивилно-војна територијална јединца коју су Турци уклонили у систем своје државе. *Барјаци* су настали из првобитне војне организације албанских племена. Како је написао Тадеуш Чекалски, *барјаци* „[...] су образовани за територије северне и североисточне Албаније као војно-административни окрузи. На њиховом челу су се налазили *барјакџиари* које је номинувала турска власт (с временом је то била наследна функција) који су наступали у име санџак-бега и налазили су се на челу оружаних снага *барјака*. Установа *барјака* је требало да наглашава формално укључивање планинских области у административни систем Османске империје. У случају католичког племена Мирдита на његовом челу је стајао капетан (капедан)“; Т. Czekalski, стр. 15. Могуће је да су *барјакџиари* бирали из потомака тзв. *дели*, односно чланова племена који су се одликовали посебном бојном храброшћу; видети: М. Hasluck, стр. 115. Опширније о том појму и начину организације и функционисања барјака видети: Ю. В. Иванова, стр. 97–102.

<sup>22</sup> За опширнију анализу тих питања видети: G. Valentini (1956).

<sup>23</sup> За информације о побунама против *барјакџиара* које су избијале 1890. и 1904. међу северноалбанским Шалима видети: Т. Czekalski, стр. 21.



кте савести. Ипак, Албанци се нису одрицали ни верности обичајном праву, ни веза са хришћанством. На прелазу XIX и XX в. везе са њим је признавала око трећина албанске популације која је живела на Балкану (албански православци су били бројнији од албанских католика).<sup>24</sup>

Поводи преласка албанских хришћана на ислам били су у основи другачији (нпр. економски). Дешавали су се, ипак, случајеви захлађивања или прекидања од стране Албанаца веза с

<sup>24</sup> Католицизам, релативно снажан и добро организован у северноалбанским подручјима (и у енклавама у централном делу земље која се налазила под црквеном јурисдикцијом надбискупије у Драчу), подржаван такође од стране ванбалканских центара (углавном из Аустрије и Италије), на прелазу XIX у XX в. ипак је био вероисповест искључиво око 10% Албанаца. Скоро 20% је исповедало православље, а 70% – ислам у сунитској или бекташијској варијанти. Према подацима грофа Ф. ван ден Стена де Јехауа (генералног конзула Белгије у Солуну), ситуација је била другачија. Албански католици, према њему, требало је да буду бројнији од својих православних земљака. На Балкану је 1888, сматра он, живело нешто изнад милион Албанаца (према другим подацима се често прихвата да их је било преко 1,5 милиона), међу којима је било (приближно): 370 хиљада гегиских муслимана, 250 хиљада тоскијских муслимана, 253 хиљаде католика и 150 хиљада православца. Чини се да је конзул бројне албанске православце из јањинског вилајета сматрао Грцима. Ниједни подаци, наравно, не сугеришу превагу албанских немуслимана над муслиманима. У вези с тим другима – различито су процењиване пропорције између сунита и бекташиста. Пажњу треба скренути на чињеницу да албански сунитизам није био једнородан. Међу Албанцима-сунитима су функционисали нпр. чланови разних хетероортодоксних суфијских братстава, егзотичних чак и на балканском тлу, као *tarika naqshbandi* (енгл. *Naqshbandi*, алб. *Nakshbandi*), који су се изводили од Мухамада Баха ал-дин ал-Накшабандија (*Baha-ud-Din Naqshband Bukhari*, 1318–1389) и који су 1916. основали своје домове молитве (*tekke*) у Тетову, Дебру, Охриду и Струги. Ипак, битније од разматрања диференцијације Албанаца-сунита изгледа утврђивање бројности албанских бекташиста с обзиром на допринос који су неки представници те групе дали трансформацији албанске културе у периоду Рилндји. Процењивање бројности Албанаца-бекташиста, ипак, како је приметио Петер Бартл, није лако. Тај аутор наводи да је Албанаца-бекташиста могло да буде највише 200 хиљада, од чега је 90% присталица бекташизма требало да буду верници ислама из јужноалбанских области. У северној Албанији, према констатацијама Бертла, центри бекташиста требало је да се налазе углавном у околини Кроје (П. Бартл, 2001, стр. 54). Верници бекташизма који су били отворени за хришћанство и који су преузимали немалу количину хришћанских верских практика (у том смислу се може говорити о својеврсном верском синкретизму пропагираном од стране бекташиста) покушали су да одиграју улогу везе између разних верских група које су биле заступљене у албанском друштву, дакле да повежу подељену нацију. Главну улогу у том подухвату је покушавао да одигра Наим Фрашери, који се, како је то изразио Фатос Лубоња, „[...] трудио да мобилише шиитску и антисунитску оријентацију бекташиста у циљу изражавања противљења према турској владавини и стварања посебног идентитета (муслиманског) за Албанце“ (Бартл, 2002, стр. 73). Подухват који Лубоња назива „бекташитским напором Наима Фрашерија“ ипак није у потпуности уродио очекиваним резултатом (*истио*, стр. 75–76). И поред тога, убеђења представљана у бекташитским местима молитве и сусрета (*tekke*) у великом степену су допринела стварању културе толеранције и дијалога међу Албанцима разних вера, за које је главна тачка културног и уопште народног јединства постао мит Скендербга који симболише не одбрану хришћанства, већ борбу за ослобођење мајке-отаџбине, што је постало општеалбански, а не само хришћански или хришћанско-бекташијски задатак. Албанство је, како је рекао Пашко Васа, могло у насталим условима да постане ако не једина, онда врховна религија Албанаца. Такође видети: С. и В. Jelavich (1977); R. Elsie, стр. 3, 185–186; A. Canovesi (1990; M. Kołczyńska, стр. 21–22; W. Szczepański (2010).

Католичком црквом, који су проистицали из њихове озлојеђености због свештеника који су се нечасно понашали. Чекалски у свом раду посвећеном албанском хришћанству бележи случај масовног преобраћења Албанаца из села из долине Кири. Повод њихове одлуке је било то што је парох из њихове парохије преспавао време у коме је требало да отпочну у његовој цркви (и највероватније под његовим руководством) најзначајније верске свечаности (Czekalski, 1996, стр. 21). Албанци дакле, чак и ако су били страсни хришћани, оцењивали су друге и себе узајамно прихватајући оптику обичајног права, које је за њих било основа живота појединаца и друштва.

Резимирајући ова излагања још једном треба приметити да су темељи друштвено-културних система у којима су у последњим деценијама XIX и на почетку XX в. функционисали Срби и Албанци били различити.

За Србе огроман значај је имало друштвено-црквено наслеђе касног средњег века, у којем је политичку моћ (хегемонију на Балканском полуострву) постигло царство Немањића, а српска висока култура која је зрачила на Балкан постигла је стање процвата.

У повести средњовековне државе, Срби, чији је идентитет формирао косовски мит који у себи садржи најаву обнове Србије и повратак српске „свете земље“ (тј. Косова са остатком тзв. Старе Србије) у њен састав, налазили су јуначке узоре снаге и храбрости (цар Стефан Душан) и светости (Сава) или пак, такође, везане са димензијом *sacrum*-а, есхатолошку наду у дефинитивну победу после ранијег пораза (цар Лазар), која их је подстицала на борбу са свим политичким и милитарним супротностима. У неговању својих народних обичаја, посебно живим у средини одвојеној од српске матице (историјске српске земље које су се налазиле под османском влашћу), а такође и акцентовању снажних веза са црквом, испољавала се суштина српства у – у начелу – непријатељском и етнички туђем окружењу, у коме је егзистовала српска заједница ван суверене краљевине којом су владале династије Обреновића и Карађорђевића.

Албанци, супротно Србима и другим балканским суседима, конструишући у другој половини XIX и на почетку XX в. свој национални идентитет, због верске разноликости, нису се ослањали на идентификацију са било којом конфесијом, него су за њен темељ прихватили језичку заједницу и убеђење о пореклу од античког народа Илира који је на Балкану био присутан дуго пре Словена. Митологизација сопствене етногенезе, наглашавање уједињујуће улоге језика, а такође конструисање пантеона личности опеваних у народној поезији и прози скоро искључиво од изузетних личности – Скендербега, Карамахмута паше Бушатлије, Али-паше Тепелена – од којих су двојица првих били сматрани за осниваче албанског обичајног права, давали су повод да албански културни систем није пристајао, и поред извесних заједничких тачака које се могу наћи у обичајима албанских и српских/јужнословенских суседа, уз српски модел који се образовао у непосредном суседству.

Описана ситуација је морала да изврши извесан утицај на то да Срби и Албанци у периоду одлучујућем за судбину балканских народа и држава, какав је несумњиво био прелаз XIX и XX в., нису постали себи блиски на пољу културе. До тога није дошло и поред тога што су тада



изузетне личности које су потицале и од Срба, као и од Албанаца, предузеле покушаје анимирања узајамних културних интересовања.

## ЛИТЕРАТУРА

- Balcer, A. (2002). Rola religii w konflikcie albańsko-macedońskim, y B. Zieliński (ured.). *Wokół Macedonii: siła kultury – kultura siły*. Poznań.
- Balcer, A. (2004). Wolna republika Kosowo. *Gazeta Wyborcza*, 23–24. 10. 2010, br. 250 (4761): 22. Warszawa.
- Baldacci, A. (1929). *L'Albania*. Roma.
- Балканикус [Протић, С.] (1913). *Албански проблем и Србија*. Београд.
- Bartl, P. (2001). *Albanci. Od srednjeg veka do danas*. Prevod Lj. Milenković. Beograd.
- Bartl, P. (2002). Religia i Albańczycy (krótki zarys historyczny). *Krasnogruda*, br. 15. Sejny.
- Bobrownicka, M. (1995). *Narkotyk mitu: szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian zachodnich i południowych*. Kraków.
- Canovesi, A. (1990). *XX wieków chrześcijaństwa. Rozwój chrześcijaństwa w poszczególnych wiekach od Jezusa z Nazaretu do naszych czasów*. Prevod I. Gutewicz. Warszawa.
- Czamańska, I. (1999). Skanderbeg – symbol rycerza chrześcijańskiego w społeczeństwie staropolskim. *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*, br. 9/10: 153–166. Poznań.
- Czekalski T. (1998), *Albania w latach 1920–1924: aparat państwowy i jego funkcjonowanie*, Katowice.
- Czekalski, T. (1996). *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego w latach 1912–1993*. Kraków.
- Czekalski, T., Hauziński, J., Leśny, J. (1992). *Historia Albanii*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Dąbrowska-Partyka M. (1999). Kosowo, Piemont, Jugosławia. O niebezpieczeństwie projektowania historii, y A. Gawarecka, A. Naumow i B. Zieliński (ured.). *Wielkie mity narodowe Słowian. Materiały do dyskusji panelowej towarzyszącej konferencji „Język, literatura i kultura Słowian – dawniej i dziś III”*, Poznań 23–26 IX 1999. Poznań.
- Dąbrowska-Partyka M. (1999a). *Gusle, knindže i civilno društvo. Retoryka serbskich tekstów o tematyce narodowej*, y E. Szczęśniak-Kajzar (ured.) *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku* (crp. 195–208). Kraków.
- Demiraj, S., Prifti, K. (1978). *Kongresi i Manastirit – ngjarje me rëndësi në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare*. Tiranë.
- Domi, M. (1972). *Alfabeti i gjuhës shqipe dhe Kongresi i Manastirit*. Tiranë.
- Драшкић, С. (2000). Историја албанског алфабета 1462–1912. *Косовско-метохијски зборник*, бр. 2.

- Dorđević, D. (1991). *The Tradition of Kosovo in the Formation of Modern Serbian Statehood in Nineteenth Century*, у W. S. Vucinich, T. A. Emmert (eds). *Kosovo: The Legacy of a Medieval Battle*. Minneapolis.
- Elsie, R. (2001). *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology and Folk Culture*. New York.
- Elsie, R. (2004). *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3: *Albańska literatura wieku XVIII i XIX*. Toruń.
- Felczak, W., Wasilewski, T. (1985). *Historia Jugosławii*. Wrocław.
- Fox, L. (1989). *Kanuni i Lekë Dukagjinit – The Code of Lekë Dukagjini. Albanian Text Collected and Arranged by Shtjefën Gjeçov. Uvod i prevod L. Fox*. New York.
- Gołembski, F. (2001). *Stosunki kulturalne na Bałkanach*. Warszawa.
- Halili, R. (2002). Kanun Leka Dukagjini. Превод и коментар R. Halili. *Krasnogruda*, br. 15: 118–120. Sejny.
- Hasluck, M. (1956). *The unwritten law in Albania*, Cambridge.
- Imami, P. (2000). *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd.
- Ivanova, J. (1960). Kanuni i Lekë Dukagjinit (Sprove e karakteristikave historike). *Buletini i Universitetit Shtetëror të Tiranës. Seria e Shkencave Shoqërore*, br. 2: 97–114. Tiranë.
- Иванова, Ю. В. (1973). *Северная Албания в XIX – начале XX в. Общественная жизнь*. Москва.
- Jelavich, C. i B. (1977). *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*. Seattle–London.
- Kołczyńska, M. (2011). Jedna krew, jeden język, jedne obyczaje. Zarys etnografii Kosowa, у J. Minksztyrn (ured.). *Śladami Kanunu. Kultura albańska w wieloetnicznym Kosowie* (стр. 20–32). Poznań.
- Kolstø, P. (2003). *Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima*, у H. Kamberović (ured.). *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo.
- Laffan, R. G. D. (1989). *The Serbs: the Guardians of the Gate*. New York.
- Lis, I. (2004). *Święci w kulturze duchowej i ideologii Słowian prawosławnych w średniowieczu (do XV w.)*. Kraków.
- Љубинковић, Н. (1997). Транспозиција историјских чињеница у епско и митско ткивоепске легенде – легенда о Косовском боју, легенда о Марку Краљевићу, у Д. Срејовић (ред.). *Од митова до фолка* (стр. 24–51). Крагујевац.
- Mańčev, K. (1998). Rola stereotypów narodowych w historii narodów bałkańskich. *Dzieje Najnowsze*, r. 30, sv. 2.
- Neziri, Z. (2012). Jerzy Kastrioti Skanderbeg i albański folklor. Прев. R. Halili, у K. Taczyńska, A. Twardowska (ured.). *Poznać Bałkany IV. Historia – polityka – kultura – języki*. Toruń.
- Петровић, С. (1997). *Митологија Срба*. Ниш.
- Поповић, М. (1998). *Видовдан и часни крсти*. Београд.

Pupovci, S. (1968). E drejta trashëgimore në Kanunin e Lekë Dukagjinit. *Gjurmime albanologjike*, br. 1: 129–151, 168–169. Tiranë.

Rapacka, J. (1995). Kulturowo-historyczne zaplecze konfliktu serbsko-chorwackiego, y *eadem*. *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*. Warszawa.

Rapacka, J., (1995a). Z dziejów mitu kosowskiego (*Od Miloša Obilicia do Gavrila Principa*), y *eadem*. *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*. Warszawa.

Rosochacki, J. (6. d. izdanja). *Ludowy strój albański*. Wolsztyn – Nowa Sól.

Savić, M. (2001). *Epika kosowska w świetle polityczno-literackich manipulacji*, y B. Zieliński (ured.). *Slawistyka u progu nowego wieku*. Poznań.

Szczepański, W. (2007). Mity i stereotypy. Stosunek elit serbskich do Albańczyków z wilajetu kosowskiego (1878–1912). *Przegląd Zachodni*, br. 3(324): 143–156. Poznań.

Szczepański, W. (2010). Religijne, ponadreligijne, areligijne czy antyreligijne oblicze albańskiego odrodzenia narodowego w latach 1878–1918? I. Czamańska i W. Szulc (ured.). *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*, t. XVII: *Religia a polityka w Europie Południowo-Wschodniej*, cz. 1: 79–90. Poznań.

Szczepański, W. (2011). Wkład Tatomira Vukanovicia w badania nad folklorem Kosowa i Metochii, y J. Rękas (ured.). *Bałkański folklor jako kod interkulturowy*, t. 1: 525–535. Poznań.

Szczepański, W. (2011a). Serbskie zainteresowania kulturą albańską i albańskie kulturą serbską w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. *Południowosłowiańskie Zeszyty Naukowe. Język – literatura – kultura*, br. 8: 95–109. Łódź.

Thallóczy von, L. (1916). *Kanuni i Lekës*. München–Leipzig.

Topolski, J. (1992). Mity w nauce historycznej oraz w nauczaniu historii, y K. Bartkiewicz (ured.). *Nauczanie historii dziś. Zaszłości i oczekiwania*. Zielona Góra.

Valentini, G. (1956). *Il diritto delle comunita nella tradizione albanese*. Firenze.

Villari, S. (1940). *La consuetudini giuridiche dell'Albania (Il Kanun di Lek Dukagjin)*. Roma.

Vukanović, T. (2001). *Enciklopedija narodnog života, običaja i verovanja u Srba na Kosovu i Metohiji VI vek – početak XX veka*. Beograd.

Wassa Effendi [Vasa, P.] (1999). *The Truth on Albania and the Albanians. Historical and Critical Issues*. London.

Wyrozumski, J. (1997). Mity o pochodzeniu, y M. Bobrownicka, L. Suchanek, F. Ziejka (ured.). *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów. Sympozjum w Castel Gandolfo 19-20 sierpnia 1996*. Kraków.

Zieliński, B. (1998). *Serbska powieść historyczna. Studia nad źródłami, ideami i kierunkami rozwoju*. Poznań.

WOJCIECH S. SZCZEPAŃSKI

SERBIAN CULTURE VERSUS ALBANIAN CULTURE IN THE SECOND HALF  
OF THE 19<sup>TH</sup> AND AT THE BEGINNING OF THE 20<sup>TH</sup> CENTURY:  
TRADITIONS, MYTHS, CUSTOMS

SUMMARY

The text contains reflections on the matter of various foundations of socio-cultural systems, in which Serbs and Albanians used to function in the crucial historical moment, and for the whole Balkans, those were the decades linking the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries.

As far as Serbs in that age were concerned, more and more emphasizing of their pursuit to rebuild their influences in the so-called Old Serbia which had been seized by the Ottoman Turkey for centuries, then the national and Church Slavic legacy of the late Middle Ages, where the Empire of Nemanjići became a political force (hegemony on the Balkan Peninsula) and Serbian high culture which spreading to the whole Balkans reached the state of boom, were of crucial importance. In the history of the medieval state, Serbs, whose identity was formed by the myth of Kosovo, including the prophecy of the revival of Serbia and making the Serbian 'holy land' (which is Kosovo together with the rest of so-called Old Serbia) its integral part again, founded heroic models of strength and bravery (tsar Stefan Dušan) as well as holiness (Sava and Lazar), which stimulated them to fight against all political and military adversities. The essence of being a Serb in a fundamentally hostile and ethically foreign surrounding, where the Serbian community from outside the sovereign Kingdom — ruled consecutively by the Obrenović and Karađorđević dynasties — existed, manifested itself in fostering their national customs, especially vivid in the environment separated from the Serbian mother country (historically Serbian lands being under the Ottoman's rule), and also in underlining strong relationships with the Orthodox church.

Albanians, unlike Serbs and other Balkan neighbours, while shaping their national identity in the second half of the 19<sup>th</sup> and at the beginning of the 20<sup>th</sup> century on account of religious diversity, did not ground it on the identification with any of the religions, but they took the community of the language and the belief that originated from the ancient tribes of Illyrians, who were present in the Balkans long before the Slavs, as its foundations. Mythologisation of their own ethnogenesis, emphasising the binding role of the language and building a pantheon of heroes in the form of outstanding, usually triumphant leaders, two of whom (Skanderbeg, Lekë Dukagjini) were also considered the founders of the Albanian common law, caused the Albanian cultural system generally not to fit in the system of Serbian culture, which was shaped on the basis of a slightly different model, despite numerous common points which can be found in both, the Albanian and Serbian/south Slavic neighbours' customs.

The situation described must have exerted some influence on the fact that Serbs and Albanians did not become close to one another on the cultural grounds in the crucial moment for the history of the Balkan nations and states' age, which the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries undeniably were. It did not happen, although there were some trials of animating mutual cultural interests undertaken by a few outstanding individuals coming from both, the Serbs as well as the Albanians.

**KEYWORDS:** Serbs, Albanians, culture, religion, tradition, myths, customs, the second half of the 19<sup>th</sup> and the beginning of the 20<sup>th</sup> century.

УРОШ В. ШУВАКОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет  
Катедра за социологију

## КОНФЛИКТ ГЛОБАЛНОГ И ГЛОКАЛНОГ<sup>2</sup>

### (покушај методолошког доприноса дефинисању појмова у склопу перципирања глобалне социологије као новог парадигматског приступа)

---

**САЖЕТАК:** Са становишта дијалектичке логице, супротстављени чланови дихотомије били би глобално vs. локално. Уколико бисмо убацили средњи члан, претварајући ову дихотомију у класификацију, он би се могао назвати глокално или локбално (у односу на то који је елемент присутнији). Роланд Робертсон је увео у социологију термин глокализација како би њиме означио „симултаност, коприсутност оба: универзалних и партикуларних тенденција“ (Robertson, 1997).

У нашем раду аргументујемо тезу да је у стварности дихотомија глобално vs. локално потпуно превазиђена. Не постоји локални догађај (уколико изузмемо нпр. нека племена која живе далеко од цивилизације, а питање је да ли се и она могу баш потпуно изузети) који није под утицајем, макар малим и делимичним, глобалног контекста; све је мање локалних догађаја који се не могу довести, макар у далеку, везу с глобалним збивањима, глобалним друштвеним процесима и променама. У том смислу, указујемо на то да је други члан дихотомије – локално – на прагу ишчезнућа, те да је оправдано заменити га појмом глокално (односно локбално, уз већ изнети аргумент у прилог стварању нове кованице). Међутим, за разлику од дихотомије глобално vs. глокално, где постоји конфликт између нечега што је универзално (глобално) и нечега где постоје више или мање присутни елементи утицаја посебног (глокалног), који су врло често узроковани потребом очувања идентитарне специфичности, у односну глокално и локбално не постоји сукоб, већ је у питању мера ствари, прожимање, прелазак из једне категорије у другу категорију, у зависности од количине присутности једне од тенденција.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобална социологија, глобално, глокално, савремени друштвени процеси, друштвене промене.

---

<sup>1</sup> uros-s@eunet.rs

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Несумњиво је да је глобализација главни друштвени процес који доминантно диктира друштвене промене уназад више деценија. То је она њена фаза која је у литератури означена као турбоглобализација (Печујлић, 2002, стр. 23) и за коју се сматра да је започела осамдесетих година прошлог века. У западној литератури се данас сматра да је термин *глобализација* први употребио професор емеритус на Harvard Business School Theodore (Ted) Levitt у наслову свог чланка „Глобализација тржишта“ (1983). Сасвим је могуће да су они у праву, уколико се појам глобализације редукује само на економску димензију глобализације. Међутим, ако се глобализација посматра шире, и у својим другим димензијама, постоје бројни примери употребе овог термина у глаголској и придевској форми, знатно пре него што га је повезано с економијом употребио Левит (Шуваковић, 2004, стр. 52–53). То чини и чувени канадски комуниколог Маршал Маклуан, петнаест година пре Левита, у наслову своје знамените књиге *Раи и мир у глобалном селу* (1968), управо указујући на дејство онога што се данас сматра главним везивним ткивом, цементом глобализације – медије. Коначно, и наш академик Радомир Лукић је у својој *Социологији морала* (1974) подробно писао о процесу „уједињавања човечанства“, што би заправо садржајно означавало на српском језику глобализацију. Сам појам уједињавање човечанства Лукић је употребио у свом удбенику из социологије далеке 1957. године. Наш академик је још тада указивао, знатно пре него што је термин глобализација скован, да је наступила општа и базична промена широм човечанства и да је то међузависност између свих савремених друштава (Попић, Шуваковић, 2014).

У погледу старости овог процеса, данас је сасвим превазиђено становиште да се ради о процесу који је настао тек крајем XX века, након пада Берлинског зида (Гиденс у: Хатон, Гиденс, 2003, стр. 12). Бројни аутори се данас слажу да се ради о процесу који је веома стар, али да је тек недавно терминолошки именован као глобализација (Бжежински, 2013, стр. 14; Елезовић, 2013, стр. 356; Манделбаум, 2004, стр. 257; Robertson, 1992, стр. 58–59; Хатибовић, 2002, стр. 30; Chumakov, 2010, стр. 49; Шолте, 2009, стр. 86; Шуваковић, 2004, стр. 53). Печујлић је сасвим тачно утврдио да је глобализација „универзално и трајно стремљење човечанства“ (Печујлић, 2002, стр. 16), при чему, наравно, треба имати у виду да, осим тога што се развијао током читаве људске историје, овај процес је у појединим тренуцима добијао на снази, на убрзању (какав је случај у савременом друштву), као што је у појединим тренуцима бивао успорен, па је чак долазило и до супротних процеса фрагментације, парцијализације друштава. Осим тога, будући да се ради о друштвеном процесу, јасно је да се на њега може утицати, односно њиме се може управљати, за шта добре примере проналазимо онда када се ради о медицинском аспект у глобализације (Šuvaković, Baljošević, Obradović, 2014). Управљање процесом глобализације, међутим, никако не значи да је искључено да се овај процес с времена на време истргне контроли и оде у неком другом правцу или да се појаве „нови контролори“. Тако, после двадесетак година доминације САД у управљању процесом глобализације, с циљем креирања новог светског поретка по вољи Америке, имамо слабљење Америке и јачање неких других држава (Русија, Кина), које почињу озбиљно да утичу на кретање глобалних процеса. Американци се данас опредељују да за свог 45. председника изаберу Трампа, који се у великој мери понаша изолационистички, како сво-



јом инаугуралном прокламацијом „Америка пре свега“ (Trump, 2017), тако и доношењем одлука о повлачењу САД из разних мултилатералних споразума, па чак и из Унеска, све с циљем да заштити Американце од последица глобализације (тржишта, радне снаге, производње итд.).<sup>3</sup> Осим тога, и *Brexit* представља потврду да процесом глобализације није баш једноставно управљати, и да оно што је пројектовано као нови светски поредак заснован на идеологији глобализма наилази и на бројне отпоре, поготову у ситуацији када се *vox populi* укључи у одлучивање. Ово је и разумљиво: у име идеологије глобализма, елите моћи форсирају поједина решења која народ није спреман да прихвати. Отуда није никада ни донет устав ЕУ, јер су се грађани Француске и Холандије томе успротивили; иако су водећи политичари УК били против иступања из ЕУ, покушавајући само да привилегују ову земљу у ЕУ, народ је одлучио супротно; Мађари су се на референдуму 2016. изјаснили против политике ЕУ у вези с мигрантима итд. Дакле, иако је несумњиво да су Европљани данас ближи једни другима него икада, ни они нису спремни да препусте одлучивање о својој судбини и о судбини својих земаља неким глобалистичким наднационалним творевинама, које су предоминантно засноване на технобирокупатском принципу. Иако се о томе много расправља, евроидентитет је само идеолошка конструкција која нема реалну подлогу (Шуваковић, 2015). При чему је, наравно, питање да ли се ЕУ може третирати као глобална, или више као регионална творевина. Десуверенизација држава једна је од карактеристика постојеће фазе глобализације, турбоглобализације, при чему се ни тај процес није једнаком брзином одвијао у земљама центра, полупериферије и периферије (Шуваковић, 2012). Међутим, десуверенизација држава је ствар идеолошког инсистирања на *глобализму* као идејној матрици којом се образлаже преношење надлежности држава на супранационалне творевине (нпр. ЕУ, ММФ итд.), али и на субнационалне творевине (нпр. регионе или НВО). То потврђује и својевремена Сорошева кукњава како су „тржишта постала глобална, али политике су и даље чврсто укорене у суверенитету држава“ (Сорош, 2003, стр. 17). Идеја је јасна: треба десуверенизовати државе, ради остваривања интереса елита моћи (привредних, политичких, војних, хегемоних у сваком случају) на читавом простору Земље. Зато и све наднационалне творевине (нпр. ЕУ) не почивају на демократском, већ доминантно на технобирокупатском начелу. Лакше је управљати. Као реакција на глобализам, обнавља се идеологија изолационизма у мери у којој је ту идеју у савременом свету могуће остварити и за оне субјекте (државе, народе) који имају моћ да је остваре (Шуваковић, 2017). Међутим, ту се ради о неоизолационизму, који заправо има облик ресуверенизације држава које сматрају да морају да заштите своје интересе у различитим областима, не одбијајући сарадњу и мултилатерално деловање у неким другим областима. Стога, није порука „не тиче нас се ништа изван наше земље“, већ је порука „тиче нас се оно што је везано за нашу земљу“. Зато није порука Трампове изборне кампање била „Америка изван свега“, већ „Америка пре свега“!

<sup>3</sup> Угледни руски социолог Зинаида Ти́хонова Голенко́ва пре отприлике једне деценије рекла је аутору овог чланка да је на сцени кинезизација, алудирајући тиме да је глобализација добила нови облик, да је Кина све више та која усмерава њено кретање. Нема сумње да је ова теза добила данас своју практичну потврду.



У вези с овим је и питање глокализације. Овај појам Роланд Робертсон (Robertson, 1997) преузима од јапанских економиста и уводи га у своја социолошка разматрања глобализације. Њиме он означава „симултаност, коприсутност оба: универзалних и партикуларних тенденција“ (*Истио*). Свакако, у основи се појам везује за тржишта, па тако и Робертсон објашњава како је глокализација „истовремена промоција онога што је, у једном смислу, стандардизовани производ, за одређена тржишта, нарочито за укусе“ (*Истио*). Али, он онда пореди схватања универзалног и партикуларног код Американаца и Јапанаца, констатујући како „Јапанци имају значајну стратешку, културну предност у читавом глобализацијском процесу и да до сада, до овог тренутка, Американци су ван тога – немају шансе, јер немају концепцију, немају филозофско, културно схватање, међуодноса партикуларног и универзалног“ (*Истио*). Робертсон је овде потпуно у праву: све друге нације осећају идентитарну угроженост од наметања америчког начина живота, вредности, културе. „Нивелирајуће клатно све жешће прелази преко особености, карактеристика, обичаја националне културе и националне свести и, колико је могуће, усклађује све индивидуалне особине са светским, тачније америчким, англосаксонским стандардима“ (Марковић, 2013, стр. 26). На примеру Србије на овај тренд указује и Митровић пледирајући за „ново промишљање и обликовање српске културне политике која би у ери глобализације била модерна и отворена, која би штитила духовни идентитет српског народа (језик, веру, културу), јер смо данас суочени са снажним неоколонијалним притиском, с културом зависности под фирмом модернизације и европеизације Србије“ (*Истио*, стр. 211). Да је култура оруђе америчке хегемоније признаје и Бжежински, када међу четири одлучујућа домена глобалне моћи у којима је Америка супериорна (прва три су, овим редом: војни, економски и технолошки) укључује и културни, констатујући како баш у том домену, „упркос неким тупавостима, поседује привлачност без конкуренције, посебно међу младима у свету“ (Бжежински, 2001, стр. 27–28).<sup>4</sup> Управо је зато и упућено упозорење како „нема избора осим прихватања грађанског рата широм свијета – и то ће бити све жешћи – између оних који контролишу међународне мреже технологија, финансијских токова и информација и свих оних појединаца, група, нација и заједница који осећају како оваква глобализација представља претњу њиховом идентитету“ (Touraine, 2000, стр. 13).

Оно што је, међутим, прилично извесно јесте да данас, у савременом свету XXI века, чија је друга деценија на измаку, тешко може да се говори о неком процесу, друштвеној појави, која је потпуно изолована. Још је Ритцер утврдио да „постаје све теже наћи било шта у свету што није дотакнуто глобализацијом“ (Ritzer, 2003, стр. 207). Бауман је врло прецизно утврдио да је то зато што „да би моћ могла слободно тећи, на свету не сме бити ограда, баријера, утврђених граница и контролних тачака“ (Bauman, 2011, стр. 21), констатујући, притом, како је управо *флуидности* „главни извор и јамство“ снаге и непобедивости великих сила и указујући како су за њих посебно „територијално укоренење чврсте мреже“ препреке које треба уклонити (*Истио*). Пишући о западњаштву, тежњи за профитом и глобалном капитализму, слично је утврдио и

<sup>4</sup> Аутор овог рада сматра да је термин привлачност, који је употребио Бжежински, само еуфемизам за индоктринацију, пошто се амерички културни модел не нуди као *један од* већ као *једини, супериорни*.

Зиновјев: „Њему су потребни природни ресурси, тржиште роба, сфере за улагање капитала, јевтина радна снага, извори енергије, и то у све већем степену. А могућности за ово нису безграничне. За ово је потребна цела планета“ (Зиновјев, 2002, стр. 312). Бек нам је, на примеру еколошких промена и ризика који „показују иманентну тенденцију ка глобализацији“ (Бек, 2001, стр. 54), заправо демонстрирао како се локални еколошки проблеми планетаризују, глобализују: „Они се провлаче испод граница. Садржај киселине у ваздуху не нагриза само скулптуре и уметничка блага, него је већ одавно дезинтегрисао савремене царинске баријере. И у Канади су језера постала кисела, а шуме умиру чак на северним рубовима Скандинавије“ (Истио, стр. 54, 55). Свакако, иако су ови примери веома добри, а изведени закључци научно аргументовани, постоје и многи други који се не експлицирају толико у литератури, колико снажно делује њихова моћ у пракси. Такав је случај с Теслиним проналасцима наизменичне електричне струје и радио-таласа, Пупиновим калемима који су омогућили телефонску комуникацију између Европе и Америке, а потом и оним који су неизбежни када се о овој теми расправља, као што су откриће телевизије, мобилне телефоније и интернета, који су интензивирали ту комуникацију итд. Све ово је водило ка томе да се локално повлачи пред глобалним. Јер, људи су сазнавали оно о чему њихови преци нису ни сањали. И та сазнања су свакако деловала на њих. И објективно и субјективно.



**Фотографија 1.** Компјутер и интернет користе се чак и у Пећкој патријаршији (Шуваковић, 2014, стр. 246)<sup>5</sup>

<sup>5</sup> Фотографију је снимио аутор овог рада у јуну 2013, када су учесници међународне научне конференције „Глобализација и десуверенизација“, коју су организовали Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право из Београда, обилазили српске манастире на Косову и Метохији. До сада је објављена једанпут, у нашој монографији која се бави питањима транзиције.

Ако, дакле, узмемо у обзир да је данас веома мало – готово нимало – аутономних, изолованих процеса који се одвијају, а да нису под неким утицајем остатка човечанства, онда нам се чини да локално – у значењу изоловано, партикуларно – губи трку.

Другим речима, као опозит *глобалном*, јавља се *глокално*. То је нови квалитет, прилагођавање универзалног локалним праксама. Како и Робертсон истиче, приликом конструкције термина глокализација узео је као премису то „да речи имају снагу да мењају свет“ (Robertson, 2014, стр. 208). Можда та реч није променила свет, али је свакако одразила суштинску промену која се догодила у свету. Иако Рицер гради сопствену теорију о глобализацији (*globalization*), признаје како је глокално последњи облик онога што је најистрајније у локалном. „То значи да битни остаци локалног остају у глокалном“ (Ritzer, 2003, стр. 208). Међутим, не треба заборавити на коприсутност обе тенденције коју је Робертсон изразио као глокално. Та коприсутност би се могла изразити и као *локбално*. Заправо, глокално или локбално јесте, у таквом схватању, само мера присутности универзалног, односно партикуларног, доминације глобалног или доминације локалног, прецизније: две крајње тачке једног континуума који је дошао на место локалног. Могло би се рећи да су глобално и локално само идеални типови, а да су глокално и локбално стварне мере конкретне присутности ових идеалних типова у друштвеној пракси. Сем тога, однос универзално–партикуларно, глобално–локално, глокално–локбално, мора се посматрати у свом дијалектичком прожимању. Изгледало је да је нпр. проблем Косова и Метохије локални проблем,<sup>6</sup> да би потом постао у тој мери глобалан да готово да нема државе која се њиме није бавила или се њиме не бави;<sup>7</sup> сматрало се да је тзв. независност Косова и Метохије јединствен случај (партикуларитет),<sup>8</sup> а испоставило се да су у праву били они који су тврдили да су норме међународног права универзалне, обавезујуће за све и да ће случај Косова бити подлога за све сепаратистичке покрете у свету.<sup>9</sup> Нема боље потврде да је ово било тачно од покушаја сецесије Каталоније од Шпаније. Из овога се јасно види да је једно питање које је било локално најпре глобализовано, али када је покушано да се оно представи као јединствено, дакле партикуларно, највише као глокално,<sup>10</sup> испоставило се да такав случај делује локбалном снагом и на друге сличне случајеве у свету, утичући на оно што се сматрало универзалном нормом.<sup>11</sup>

Имајући у виду ову промену која је наступила у савременом свету, морамо да поставимо питање може ли социологија, као наука, да се данас држи искључиво националних оквира. Одговор је негативан. „Глобална социологија мора бити изграђена на дијалогу између партикуларности, посебно оних партикуларности које су изазване друштвеним покретима, али не само њима. Према томе, социологија треба да послуша друштвене покрете, али и да даје глас

<sup>6</sup> „унутрашње питање Србије и Југославије“.

<sup>7</sup> „питање ауторитета међународне заједнице“.

<sup>8</sup> Овакав став су заступале углавном земље Запада и оне које се налазе у њиховој политичкој орбити као сателити.

<sup>9</sup> Овакав став су заузеле Русија и Кина, као и оне државе које нису признале тзв. косовску независност.

<sup>10</sup> „Међународна заједница је конкретно интервенисала ради заштите универзалних вредности“, како су тада тврдили државе НАТО, главни спонзори ове „независности“.

<sup>11</sup> Принцип непромењивости граница.

искљученима. Глобална социологија стога није само *социологија друштва* већ и *социологија у друштву*, препознајући место социолога као научника у планетарном контексту. Али, социологији немају место само на планети, већ и у историји. Сукцесија таласа довела је до сукцесије социологије – оне на заједницама засноване, државо-центричне и глобалне. Истраживање друштвених покрета је такође исторично“ (Burawoy, 2014, стр. 28). Одређујући даље чиме би требало да се бави глобална социологија, Буравој констатује како би она требало да буде и *социологија за друштво*, бранећи позицију цивилног друштва у односу према тржишном фундаментализму, што је социологија и чинила кроз своју историју (Burawoy, 2014, стр. 29). Ово јасно указује на акционалистичку компоненту коју социологија треба да игра у друштвеним променама.

Из свега овога следи неколико закључака.

1. Најпре, важно је схватити да глокализација обухвата сва подручја друштва, не само економију. Исто важи и за глобализацију, која се не може свести на идеологију *глобализма* који значи „истински империјализам економије, где компаније захтевају основне услове под којима оне могу да оптимизују своје циљеве“ (Beck, 2000, стр. 9).

2. Локално, у смислу изоловано, аутономно, посебно у територијалном значењу, на прагу је ишчезнућа.

3. То што локално ишчезава пред нашим очима, не значи и да потпуно престаје да постоји; оно се трансформише. Локално добија друге, нове облике и димензије, другачији садржај него што га је имало када се наша генерација родила и када су живели наши преци. Држава је имала сувереност, а данас је њен суверенитет ограничен;<sup>12</sup> али се из тог ограниченог суверенитета рађају нове државе, чији је суверенитет, такође, ограничен. Притом, држава није престала да постоји. Она постоји у новим облицима, потврђујући тако марксистичку тезу о својој историчности. Наша култура, традиција, вера, језик подложни су утицајима који су изван локалног простора, што утиче на њихово практиковање. Глокално је оно што се збива у пракси, где се универзално отелотворује кроз партикуларно, делимично се прилагођавајући партикуларном.

4. Глобално постаје глокално да би остварило утицај на оно што је до јуче сматрано локалним (не само територијално, али и у том смислу). Тиме се локално значајно мења, до ишчезнућа. Али у тој трансформацији, или кроз њу, оно утиче и на универзално, мењајући га снагом свог дејства. Локално је већа мера тог прилагођавања која, у одређеним ситуацијама, може значајно да утиче на мењање глобалног (универзалног). Глокално и локално се прожимају, оба

---

<sup>12</sup> Заправо, ограничен суверенитет и није суверенитет, то је у теорији државе и права давно разјашњено питање. Међутим, појам суверености у савременом смислу заправо се користи у значењу ограничене суверености, како од споља (пре свега међународним уговорима, важећим нормама међународног права и надлежностима које једржава пренела на наднационалне творевине), тако и из унутра (развојем и деловањем организација цивилног друштва, које су на себе преузеле поједине функције које су раније *par excellence* сматране државним функцијама, какав је нпр. случај за заштитом људских права што су на себе преузеле неке НВО).

изражавају меру коприсутности, континуум на коме можемо мерити присутност глобалног/локалног.

5. Пишући о глобалној социологији, Буравој указује да она, пре свега, треба да проучава друштвене организације (партије, синдикате, НВО, породицу), али са становишта цивилног друштва, да она обухвата и политичку социологију која треба да се бави утицајем цивилног друштва на државу, да проучава и утицај друштва на тржиште и привреду уопште итд. Превазилажење територијалних ограничење о којима је као захтеву сила у нашем времену писао Бауман, омогућује јаснији увид у глокално-локалне односе, које више не можемо спознати само из позиције проучавања друштвеног организовања у конкретној средини, не узимајући у обзир утицај глобалног на локално и локалног на глобално. Ако је социологија најопштија наука о друштву, онда глобална социологија јесте нов парадигматски приступ који перципира чињеницу настајања светског друштва и дијалектичност утицаја како тог светског друштва у настајању на партикуларна друштва, тако и утицај партикуларитета (и нових партикуларитета, оних у настајању) на светско друштво у настајању.

## ЛИТЕРАТУРА

Bauman, Z. (2011). *Tekuća modernost*. Zagreb: Pelago.

Beck, U. (2000). *What Is Globalization?*. Cambridge: Polity Press.

Бек, У. (2001). *Ризично друштво: у сусрет новој модерни*. Београд: „Филип Вишњић“.

Burawoy, M. (2015). „Facing an unequal world: 2014 Presidential address“. *Current Sociology*. Vol. 63(1): 5–34 DOI: 10.1177/0011392114564091.

Бжежински, З. (2001). *Велика шаховска табла*. Подгорица: ЦИД; Бања Лука: Романов.

Бжежински, З. (2013). *Америка–Кина и судбина светла: стратешка визија*. Београд: Факултет безбедности Универзитета у Београду – Албатрос Плус.

Елезовић, Д. (2013). „Глобализација – феномен раног модерног доба“, у В. Вулетић, Ј. Ђирић, У. Шуваковић (прир. и ур.). *Глобализација и десуверенизација*. Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Зиновјев, А. (2002). *Запад: феномен западњаштва*. Београд: Наш дом; Lausanne: L'Age d'Homme.

Levitt, T. (1983). „The Globalization of Markets“. *Harvard Business Review*, May. Преузето са: <https://hbr.org/1983/05/the-globalization-of-markets>.

Лукић, Р. (1957). *Увод у социологију*. Београд: Савез удружења правника Југославије.

Лукић, Р. (1974). *Социологија морала*. Београд: САНУ.

Манделбаум, М. (2004). *Идеје које су освојиле свет: мир, демократија и слободна тржиштина у двадесет и првом веку*. Београд: „Филип Вишњић“.

Марковић, Д. Ж. (2013). *Глобализација и идентитет*. Београд: Српска академија образовања.

McLuhan, M. (1968). *War and peace in the global village*. New York: McGraw-Hill.

Митровић, Љ. (2012). *У вртлогу транзиције: огледи из социологије развоја, географије и геополитике*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

Печулић, М. (2002). *Глобализација: два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија.

Попић, С., Шуваковић, У. (2014), „Академик Радомир Д. Лукић – претеча проучавања глобализације у Србији“. *Теме XXXVIII* (1): 377–390.

Ritzer, G. (2003). Rethinking Globalization: Glocalization/Globalization and Something/Nothing. *Sociological Theory*, Vol. 21, No. 3: 193-209

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.

Robertson, R. (1997). „Comments on the 'Global Triad' and 'Glocalization'“, у N. Inoue (ed. in chief). *Globalization and Indigenous Culture*. Tokyo: Kokugakuin University, Institute for Japanese Culture and Classics. Доступно на: <http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/global/15robertson.html> [приступљено: 25. септембра 2017]

Robertson, R. ed. (2014). *European Glocalization in Global Context*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Сорош, Џ. (2003). *О глобализацији*. Београд: Самиздат Б92.

Touraine, A. (2000). *Can We Live Together? Equality and Difference*. Stanford (California): Stanford University Press.

Хатибовић, Џ. (2002). „О глобализацији још једном“. *Међународни проблеми LIV* (1–2).

Хатон, В., Гиденс, Е. (2003). *На ивици – живети са глобалним капитализмом*. Београд: Плато.

Chumakov, A. N. (2010). *Philosophy of Globalization*. Moscow: Lomonosov Moscow State University, Faculty of Global Processes; Finance University under the Government of the Russian Federation.

Шолте, Ј. А. (2009). *Глобализација – критички увод*. Подгорица: ЦИД.

Шуваковић, У. (2004). *Политичке паритије и глобални друштвени циљеви*. Београд: Трећи миленијум.

Шуваковић, У. (2012). „Разбијање Југославије и неоколонијални положај новонасталих држава бившег југословенског простора“, у Ж. Ђурић, М. Кнежевић, М. Јовановић (прир.). *Разбијање Југославије*. Београд: Институт за политичке студије, стр. 141–179.

Šuvaković, U., Baljošević, S., Obradović, Ž. (2014). „Smallpox and globalization or the first achieved planetary goal“. *Vojnosanitetski pregled* 71 (3) doi:10.2298/VSP1403301S.

Шуваковић, У. (2014). *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.



Шуваковић, У. (2015). „Европски идентитет – још ће много воде протећи...“. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XLV (4): 239–252 doi:10.5937/zrffp45-9762.

Шуваковић, У. (2017). „Изолационизам као реакција на глобализам“, у В. Вукотић и др. *Глобализација и изолационизам*. Београд: Институт друштвених наука, стр. 250–257.

---

UROŠ V. ŠUVAKOVIĆ

## CONFLICT BETWEEN GLOBAL AND LOCAL

(Effort of methodological contribution to definition of ideas within  
perception of global sociology as new paradigmatic approach)

### SUMMARY

From the dialectic logic point of view, the opposed members of dichotomy would be global vs. local. If we would introduce a middle member, transforming this dichotomy into a classification, it could be called “glocal” or “locbal” (regarding which element is more present). Roland Robertson has introduced the term glocalization into the sociology in order to identify “simultaneity - the co-presence - of both universalizing and particularizing tendencies” (1997).

In our paper, we argue about the thesis that in reality the dichotomy global vs. local has been completely surpassed. There is no local event (except for e.g. some tribes living far away from civilization, and the issue is if even they can be excluded completely) that is not under the influence of a global context, even small and partial; there are less and less local events that cannot be connected, even remotely, with global events, global social processes and changes. In that sense, we indicate that the other member of the dichotomy – “local” is about to disappear and that it is justified to replace it with “glocal” (i.e. locbal, with already explained argument in favor of creation of the new neologism). However, unlike the dichotomy global vs. glocal where the conflict exists between something that is universal (global) and something where more or less elements of special are present (glocal), often caused by the need of preserving identifiable particularity, in the relation glocal and locbal there is no conflict, but the measure of things, permeation, transformation from one category to another, depending on the quantity of presence of the one of the tendencies.

**KEYWORDS:** global sociology, global, glocal, contemporary social processes, social changes.



МИЛОЈИЦА М. ШУТОВИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем  
у Косовској Митровици, Филозофски факултет,  
Катедра за социологију

## ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ИЛИ „КОЛОНИЈАЛИЗАМ ДРУГАЧИЈИМ СРЕДСТВИМА“<sup>2</sup>

**САЖЕТАК:** Данас апологете и присталице глобализацију разумеју као модерно време и логику економских процеса који обећавају „живот, слободу и потрагу за срећом“, чије благодети уживају земље са „старим богатством“ Запада изражене успехом глобалних плутократа и лукавошћу људи који стоје иза тога система у коме позиција капитала (склона глобалном ширењу и експлоатацији) неупоредиво јача, без институционалног интереса за отварање питања рада и миграција, која очигледно остају у дубокој сенци борбе за тржишта, контраста колонизатора и колонизованих, где ови други раде као физички радници и проститутке. Игра није нова, напротив, стара је колико и империја, „добровољно ропство“, и колонијални уговори, лажни финансијски извештаји, изнуђивања, подмићивања, секс и убиства, намештени избори, мрежа дугова, вера у комунизам и анархију, суштинско зло, потенцијални терористи. Реч је о транзиционом колонијализму, који делује јавно и отворено, проповеда алтруизам и диван хуманитарни рад, предаје о чудима макроекономије на економским факултетима Харварда, Чикага, Сантијага, али и Београда, Приштине... Ретко се прибегава нелегалним радњама, јер систем је по дефиницији легитиман комбинацијом физичког завођења и вербалне манипулације и манипулисања статистикама, који поткрепљују настојања аналитичара глобалне империје. Суптилност глобалне империје, чудне мешавине духа и новца, легалних средстава и конкурентности, у коме је Силицијумска долина „истурено одељење Пентагона“ и симбол глобализације, нарочито интернет револуције, посрамила би старе колонизаторе, тако да би и они данас деловали параноично.

Стога је намера овог рада да укаже да ми више нисмо клијенти глобализације, или концерна колонизације другачијим средствима, већ њени производи.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** глобализација, колонијализам, друкчија средства, неограничен.

<sup>1</sup> sutovicm@gmail.com

<sup>2</sup> Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

*Могао бих ти поменути бившег конзула који је роб  
једне сипаре жене, показаћу ти и богаташа који је пош-  
чињен младој слушкињици, показаћу ти најужледније  
младиће који су робови балерина: ниједно ројство није  
срамније од добровољног ројства.*

Л. А. Сенека

Како би казао најпознатији социолог XX века, страсан Немац Макс Вебер (Weber, 2006, стр. 141), који је политику увек посматрао с националног становишта (не само спољну већ политику уопште), није потребно бити обућар (шустер) да бисте сазнали да вас жуља ципела, нити је данас нужно бити социјални теоретичар да бисте осетили колико нас жуља глобализација. Тешкоћа не лежи у новим идејама, већ, у, како је писао Џон Мајнард Кејнс, чувар капиталистичке цивилизације, „елита елите у елитистичкој Британији свога доба“ (И. Вујачић), аутор *Општије теорије запослености, камајте и новца* (Kejns, 2013, стр. 9), „напуштању старих, које прожимају сваки делић ума оних који су васпитани као већина нас“. Данас, нас, послужићу се речима аристократског конзервативног критичара буржоаске револуције Џозефа де Местра (De Mestr, 2013, стр. 131), врло болно и „праведно међу [...] међу нас само зато да би нас промешали“, у глобализацијском „лонцу за топљење“, да не кажем „дављење“, држећи највећем броју људи воду до ушију, као облик комерцијализације и извор профита.

Тако, када бисмо били у могућности да упитамо рибу како је живети на дну мора, највероватније да би изоставила да каже како је веома мокро (Хит, Потер, 2011, стр. 41). На тај начин нам једноставно и најупечатљивије карактеристике окружења промакну, јер су свеprisутне. Наш ментални склоп је на један начин исти, а неке теорије (попут теорија глобализације) толико су постале универзалне и прихваћене да нам промакне да приметимо да су оне, у ствари, само теорије. Свуда око нас је контроверзни капитализам. О овом појму се доста полемисало и много је критикован, тако да га многи научници избегавају, верујући да би било боље да се одустане од његове дефиниције и говори о тржишној привреди (Кока, 2016, стр. 7). Историјске чињенице се изврћу како би се замаскирао промашај неолибералних политика, у којима је једини избор био „бити неолиберал или неоидиот“ (Чанг, 2016, стр. 51, 57). Капитализам је претворио појединце у потрошаче, како би били интегрисани у служби система конкретне хомогенизације света, где „ширење глобалног демократског тржишта постаје синоним отварања ка цивилним и политичким слободама“, рађањем глобалног друштва, под утицајем „технотронске револуције“, чији су промотори Сједињене Америчке Државе, као „глобални модел модерности“ и „прво глобално друштво у историји“ (Шобе и Мартен, 2014, стр. 298, 301, 311). Колоније су постале тржиште, напуштена је „доминација робовласничког типа“, која економски више није исплатива метрополама, чији банкар и индустријалци не траже десетковање становништва, већ заштиту својих „леgitимних интереса“ помоћу економских споразума (Фанон, 2017,

стр. 33), уз употребу најделотворније пропаганде, по којој, према дефиницији, „субјекат се креће у правцу у коме ви желите, из разлога за који верује да су његови, сопствени“, која је била саставни део владиних докумената и података (не само) америчке послератне културне дипломатије (Саундерс, 2013, стр. 20).

Глобализација, као еуфемизам за експанзију капитализма („повратка“ у *златно доба империје* – средину XIX века – *прим. ауџ.*), представља се као неповратан процес, без алтернативе, историјског процеса модерног времена, и логике економских процеса, брзог развоја комуникационих и транспортних технологија, који обећавају „живот, слободу и потрагу за срећом“, критикујући своје противнике као назадне људе и праве савремене лудисте (Чанг, 2016, стр. 67). Нама се презентује слика која нас дубоко заваљава и спречава да разумемо ствари, у којим се благодети глобализације морају постићи, те овде имамо случај „лукавог који предводи слепог“ (Шумахер, 2013, стр. 25). Пред богатим земљама се поставља задатак „едукације доколице“, а пред сиромашнима „трансфер технологије“. Ствара се, парадоксално, ситуација која „није плод наших погрешака, него оног што смо сматрали највећим нашим успесима“ (*Истио*, стр. 21, 27). У суштини, све је сведено на приватно остваривање профита, а методологији (не само економије) „инхерентно је *изнорисати човекову зависност од природног света*“ (*Истио*, стр. 57). Развојно гесло, још у почетку друге половине XX века, било је: „што је најбоље за богате, најбоље је и за сиромашне“ (*Истио*, стр. 202). Тиме се сиромашне земље гурају у „прихватање производних метода и потрошачких стандарда, који разарају сваку могућност самопомоћи и ослањања на властите снаге. Резултат чега су (не)намерни неоколонијализам и незнање“ (*Истио*, стр. 15), теорије о предности заосталости по којима би се неразвијене земље могле извући из живог блата неразвијености, попут Барона Минхаузена, „повлачећи се за сопствени перчин“ (Суботић, 2014, стр. 187).

Неки сматрају да савремена развојна политика међународних агенција и северних нација јесте само „колонијализам другачијим средствима“, предочавајући га још увек само у будућности (Хардинг, 2005, стр. 35). Међутим, упркос томе што су колонијализам и неправедни споразуми, крајем XIX и почетком XX века, имали кључну улогу у промоцији слободне трговине, тешко да се игде спомињу у маси проглобалистичких књига (Чанг, 2016, стр. 48), које теоретички о „старим богатствима“ Запада, изражене успоном глобалних плутократа и лукавошћу људи који стоје иза тог система који би требало да почива на „сили, закону и љубави“ глобалног поретка, који драстичном интервенцијама (Ирак, Авганистан, Либија, Сирија, Србија) прави такве примере тако да друге мале земље „не дођу у искушење да кроје саме своју судбину“ (Колман, 2017, стр. 28). Држи их у потчињеном положају, зависном од иностране помоћи, која страним дионичарима доноси милионе долара, док домаће становништво тоне у све дубљу беду и сиромаштво, борећи се са болестима, неухрањеношћу и незапосленошћу.

Стање слично Русији, Аустрији и Мађарској непосредно након Првог светског рата, у којима су сиромаштво и дезинтеграција друштва толико озлоглашени да, пишући о економским последицама мира, Кејнс, имајући у виду сурову стварност, није ни имао потребу да их анализира. Јер су представљали „пример велике патње коју човек може да издржи и степена до

ког друштво може да пропадне“, како се „болест тела претвара у болест ума“. Последице економског лишавања наступају постепено и „док их људи стрпљиво подносе, остатак света не мари много за њихове муке“, све док не досегну коначно границе људске издржљивости, када их очајање и лудило натерају да се покрену из летаргије која претходи климаксу, слушајући учења која им нуде наду, илузију или нагоне на освету. Док је ово писао, Кејнс се чинило да бар тада пламен руског болшевизма догорева, а „народи источне и централне Европе налазе се у стању страшне умртвљености“ (Кејнс, 2015, стр. 164–166).

Могло би се рећи да се данас постколонијални свет налази у стању „страшне умртвљености“ новог светског поретка или (глобализоване) јединствене светске владе, засноване на једном закону и једној религији, чији је циљ, према теоретичарима завере, да „врати свет у феудални систем мрачног средњег века и наметне тешко ропство великој већини човечанства“ (Колман, 2017, стр. 39–60).

Још за време *марксистичког Истока*, Исток је био заплуснут западном технологијом и, упркос својој војној и колонијализаторској експанзији, у суштини је постао „духовно колонијализована жртва Запада“, праве културне и духовне колонијализације која је продрла на просторе оријенталне мисли и културе (Јонеско, 1990, стр. 54). То не противречи мисли социолога власти Вебера, изреченој на једном предавању (27. октобра 1916) у Минхену, посвећеног улози Немачке међу светским силама: свака моћна држава настоји да буде окружена слабијим државама, или бар што мањим бројем моћних држава. Али је, критикујући националну политику на Истоку, сматрао да, ако настоји да буде реалполитика, она мора бити *западнословенска политика*, а не национално немачка политика, како Словени не би заувек остали смртни немачки непријатељи, на страни Русије. Стога је извео закључак, који није у складу с мировним циљевима, „по којем треба сваком псу из непријатељског чопора одсећи парче ловине“ (Вебер, 2006, стр. 142, 152). Био је и те како свестан да мале нације живе у сенци моћних и да равнотежа великих сила представља гаранцију за слободу малих држава (*Истио*, стр. 157), као што и затворена национална држава гарантује изгледе на опстанак капитализму, који ће трајати све док она не уступи место „једном светском царству“ (Вебер I, 1976, стр. 433).

Уосталом, идеја о *глобалном царству* у САД, као наследници Римског царства, и Совјетском Савезу, као америчкој Картагини, покренута је у оквиру америчких империјалних амбиција, у Белој кући, још 1947, под изговором сопствене безбедности и слободе, борбе која је увек била под одређеном ауром легалности угрожености америчких националних интереса широм света од стране „зловних“ америчких непријатеља (Видал, 2004, стр. 60). Зар је онда случајно што се Америка осећала (понашала) као Мојсије у каубојским чизмама, где ће моћна бука најлуђе сале Њујоршке берзе учинити да „лудило изгледа као савршено нормална ствар“, у којој се проститутке берзанске супкултуре класификују као акције којима се јавно тргује, доживљавајући концепт покварености релативним, пошто и Римљани нису себе сматрали поквареним манијацима и чинило им се потпуно нормалним да лавове хране робовима који им се мање допадају, док су оне омиљене хранили сувим грождјем (Белфорт, 2008, стр. 48, 80, 108).

У Марксово време, колоније су „варварски систем растурања“ произвођача и националне имовине, тако да је „национално богатство већ по својој природи истоветно с народном бедом“, а колонијализација је „чиста филијала берзе“, у чијем су интересу европске силе поделиле Африку (касније Азију), директно је дајући под закуп компанијама (Маркс, 1979, стр. 680, 1.891).

Занимљиво, Марксу, кога је Прудон назвао пантљичаром социјализма, и који је био склон акционизму, где је спадао светски раст против Русије као центра европске реакције, који је говорио о канибализму контрареволуције, заступао уверење да се страховити самртнички болови старог друштва могу скратити јединим средством револуционарног тероризма, и да народи без историје, попут Хрвата и Словена, морају платити данак револуционарним нацијама, јер не знају шта да раде са својом земљом, ова страшна правоснажна пресуда послужила је чак и за оправдање колонијализма и колонизације Индије. Енглеска је у њој испуњавала двоструку мисију: рушилачку, будући да је рушила старо друштвено уређења, и обнављачку, стварањем у Азији западњачког друштвеног уређења. Ради се о чудној варијанти револуционарне догме, бремена белог човека, која је разумљива из перспективе Марксовог историјског материјализма, по којој само титанским напорима британске буржоазије земље попут Индије могу у будућности бити укључене у процес светске револуције (Хастфелд, 2014, стр. 67, 83, 86–87) (данас у процес светске глобализације – *црим. аути.*).

Иначе, до 1830. цела Индија је била под контролом Источно-индијске компаније (касније Британска источно-индијска компанија), која је почетком XVII века, повељама британских краљева, постала приватно деоничарско друштво и добила право да ратује и склапа мир са сувереним земљама, пуну контролу над индустријом гајења опијумског мака у области Бенареса у Индији и свим приходима од њих, а дат је потпун приступ политичким принчевима Индије и њиховом банкарском систему, чији је систем рада у потпуности усвојила Енглеска банка, а касније и Америчке федералне резерве. Тако су најстарије породице у Енглеској и њихови рођаци и САД, захваљујући вртоглавом богатству стеченом (не само) трговином опијумом, према теоретичарима завере, биле у позицији „да стварно предузму контролу над светом помоћу новог ентитета, за који треба да знају само одабрани – Комитет 300“ (Колман, 2017, стр. 56–57). Позиција његових политичких креатора упоредива је с лидерима филозофа радикала Џеремија Бентама и Џона Стјурта Мила из Британске источно-индијске компаније, која је ширила мит „о слободној трговини“. Џереми Бентам имао је улогу у планирању и спровођењу Француске револуције (*Исто*, стр. 43, 46), а Џон Стјуарт Мил постао је један од апостола теорије (и праксе) либерализма. И оријенталне студије спадале су у подручје британске одговорности, јер су омогућавале познавање језика, обичаја, осећања историје, традиције и религије народа Оријента, а способност разумевања генија Истока узимана је као јемство Британаца да у будућности задрже позиције које су стекли. Сваки корак у том смислу био је вредан пажње, „велика обавеза империје“, њене неопходне опреме, испуњене патриотске дужности и „највеће одговорности која може пасти на рамена једног Енглеза“, а не неки интелектуални луксуз. Стога, није случајност што је у оквиру британске утилитарне управе у колонијама на Оријенту, посебно у Индији, утицај Бентама и Мила био знатан. Ефикасно је допринео елиминисању висина

регулативе и иновација, повезан с традицијом либерализма и евангелизма, као филозофије британске колонијалне владавине, свуда несводљивим супервизорским ауторитетом империје, како не би дошло до губитка патерналистичке британске контроле и прихода (Саид, 2000, стр. 286–287). Политичка економија у суштини је била стратегија у задобијању економске хегемоније и политичког империјализма над остатком света, у рукама одређених земаља. Како је Мишел Фуко једноставно и јасно казао, „либерализам није општа форма коју свака економска политика мора да усвоји“. Либерализам је „само енглеска политика, политика енглеске доминације“ (Фуко, 2005, стр. 154). Она је „засигурно велика чињеница модерне енглеске историје“ испуњена вољом за прекоморском доминацијом, којој се углавном нико није супротстављао: „Мора нас задивити чињеница да су, на пример, у Европи с краја деветнаестог столећа разни колонијални лобији, у тајној завери или уз помоћ народне подршке, били у стању да читава нацију угурају у све грамзивију отимачину туђе земље, чиме су многи становници били присиљени на империјалну службу, а да је, притом, код куће мало тога учињено да се овај процес заустави или спречи“ (Саид, 2002, стр. 335). Потреба капитализма (склоног глобалној експанзији и иманентној експлоатацији) да вишкове профитабилно пласира изван земље, водила је „оштрој борби за тржишта“ и експлоатацији колонија, економском успеху, који је подразумевао стварање колонија, протектората или зависних држава (чији положај није лако разликовати) и увођење колонијалних уговора, дефинисаних тако да колоније само могу трговати с метрополом, превозити робу бродовима метрополе, а колонијама није било дозвољено да покрену своју производњу робе (Милановић, 2016, стр. 79–80). Колонијама су владали „лутајући“, а не „седачки“ бандити, праћени такозваним комплексом зависности колонизованих народа, колонијалним разумом, где су се милионима људи зналачки усађивали страх у кости, дрхтање, очајање, клечање, комплекс ниже вредности у којој је белац затворен у своју белост, а црнац у своју црноћу (Фанон, 2015, стр. 25, 27). „Кад говори о колонизованом човеку, језик колонисте је *de facto* језик зоологије“ (Фанон, 2017, стр. 15).

Европска експанзија експлоатисала је сировине других култура (и народа), радну снагу, црпела је локално технолошко и научно знање ради властитих добити, уништавала локалну привреду и трговину, десетковала локално становништво, најпре болестима, касније ратовима, експортом робова у Африци и другде и буквалним ловом над староседеоце, све до краја XIX века, што је водило свеопштом сиромаштву, паду животног стандарда, девалвирању локалне културне традиције, тако да су могли опстати само на периферији или у дијаспори, уз продубљење јаза научно-технолошких достигнућа. Све се то одвијало уз помоћ европских научних пројеката, али и уништавања знања, ресурса и културног амбијента староседелаца. Постколонијална тумачења (и истраживања) истичу да се ови процеси уназађивања других култура настављају и данас под паролом „развоја“ (и глобалних интеграција). Напросто, „развојна“ политика заменила је колонијалну често у истим зградама и под истим руководиоцима – долази до одлива мозгова с Југа на Север, кретања токсичног отпада (и прљавих технологија) са Севера на Југ, уливања научног и технолошког знања са Југа на Север, рашчишћавања терена на Југу за европску (и америчку) агроиндустрију, протока капитала са Југа на Север, уз покушаје Југа да



редовно плаћа камате финансијским институцијама на такозване зајмове за развој (данас за инвестициона улагања) и још много чега (Хардинг, 2005, стр. 83–85). Уз то, савремена наука користи уобичајен начин заобиласка расправа о филозофским доктринама европских класика, њиховој повезаности с теоријом о расама, оправдавању ропства и аргументима у прилог колонијализације, како би сачувала своју пуну чистоту од прљања блатом политике. Ово отвара проблем односа империјализма и културе, где политички империјализам влада читавом облашћу проучавања, имагинацијом и научним институцијама, тако да га је историјски и интелектуално немогуће заобићи. Едвард Саид, палестински избеглица кога је мучио фаталистички изглед о сопственом „неопходно инфериорном статусу“ неприпадања (Саид, 2007), ишао је толико далеко казавши „да је књижевно-културни естаблишмент прогласио озбиљно проучавање везе између империјализма и културе забрањеним“ (Саид, 2000, 25). (Слично би се могло рећи за однос глобализације и неоколонијализма – *прим. аути.*)

Унутар културе империјализма настала је и социологија, оличавајући културну реакцију на колонизовани свет, што се узима као кључна чињеница разумевања садржаја и њене методе, али и културног значаја те дисциплине, која је у апстрактни простор разлике померила империјалну власт над колонизованима, бришући, помоћу упоредне методе и велике етнографије, актуелну колонијалистичку праксу из света империје. Код Диркемовог описа сегментарних друштава не налазимо описе „сна о освајању, таште жеље за расном надмоћи и похлепе за профитом“, свеопшних покоља, нити у Веберовој упоредној социологији кинеске и западне културе има места за сурове притиске западних сила на Кину током XIX века (Конел, 1999, стр. 353–354). Фикција о „социјалној еволуцији“ натурализовала је глобалну разлику, поставши необично утицајна у насељеничким колонијама, заменом мисионарске религије идејом еволуционе супериорности досељеника и њихових установа као главним оправдањем империјалистичке политике. Теорије слободне трговине као уобичајене теорије колонијалних господара, поново су постале актуелне крајем XX и почетком XXI века, реактивираним успоном глобализације, транзиционог колонијализма финансијске индустрије, супермаркета шпекулације и ризика, манипулације кредитима фантомским трансакцијама, како би се из разних криза нормалног стања капитализма извукли милиони, обезбедио живот у изобиљу, на кредит, где није довољно да победиш и успеш, већ други морају бити поражени. Попут империјализма, жртви се нуди само један избор, да служи или да умре (Саид, 2002, стр. 307). Производња се уништава, а трговином се све објашњава, без институционалног интереса за отварање питања рада и миграција, која очигледно остају у дубокој сенци борбе за тржишта пакта са ђаволом, контраста колонизатора и колонизованих, о коме се јавно не расправља, где ови други раде као физички радници, интелектуални најамници и проститутке, под будним оком банкарских монаха, језуита и политичара на услузи олигархије и глобалних плутократа. Њихова „вамписка хоботница“ има своје пипке у владама, централним банкама, регулаторима берзе, институцијама светских финансија, и за циљ да обезбеди стабилну позицију капитала у глобалној пирамиди кастинског система уобличеног у општој форми неолиберализма, која након урушавања комунизма као светског процеса показује до тада (не)виђени економски и политички екстремизам позападњачења или



американизације света. Једини модел који виси на чивилуку понуде, у овој историјској сезони, онима који имају намеру да се уклопе у глобализовани свет јесте „златна лудачка кошуља“, данашња суморна неолиберална економска доктрина, која тражи од земаља приватизацију државних предузећа, ниску инфлацију, уравнотежен буџет, смањење јавне администрације, либерализацију трговине, дерегулацију страних инвестиција и тржишта капитала, конвертибилност валуте, смањење корупције, приватизацију пензионог система, као једини пут ка успеху у новој глобалној економији (Чанг, 2016, стр. 42–43). Процењује се да у њој најмање 3,5 милијарди људи живи у великој економској беди (док 80 најбогатијих породица у свету има више богатства од њих), што је у складу с тврдњом једног од „апостола“ класичног либерализма Дејвида Рикарда о природној плати радника, таман довољној да их одржи у животу (Рејнерт, 2010, стр. 188, 189): „Нема сумње да се у (Рикардовој – *прим. аути.*) Енглеској, како је забележио Маркс, ораћи коњи много боље хране од обрађивача земље, јер су својина од вредности“; тако „знамо да је национално богатство већ по својој природи истоветно с народном бедом“ (Маркс, (1867) 1979, стр. 680), из чега је произашла „народна владавина, из 1% народа за 1% народа“, с највишим нивоом неједнакости, и самом дну једнаких могућности у САД (Стиглиц, 2015, стр. 14, 15), светском промотору неолибералне глобализације, и чувару „златне лудачке кошуље“.

Зар је онда случајно што су после седамдесетих година прошлог века, када је *деколонизацију сменила глобализација*, Нобелову награду добијали они економисти који су све супротно тврдили од Кејнса. Он је објашњавао да све земље морају имати индустријски сектор да „роба буде домаћа када је то разумно и могуће и, пре свега, нека банкарски сектор у свему битном буде националан“, уз минимизирање испреплетености између земаља; у супротном земља не може бити богата (Рејнерт, 2010, стр. 173). Супротно од Кејнса раде и *убице економије* (не само америчке). Реч је о добро плаћеним професионалцима који на превару узимају широм света милијарде долара, пребацијући новац из Светске банке Агенцији САД за међународни развој (USAID), као и из других страних агенција за помоћ у касе огромних корпорација (нових колонизатора – *прим. аути.*) и џепове неколико најимућнијих породица које под контролом држе природне ресурсе. Према сведочењу и исповести једног од њих, инсајдера Џона Перкинса, њихова оружја су: „између осталог; лажни финансијски извештаји, намештени избори, подмићивање, изнуђивање, секс и убиства. Они играју игру стару колико и империја, која је попримила нове, застрашујуће димензије у данашње време глобализације...“ Успостављањем братства корпорацијских, владиних и банкарских лидера (банке држава у држави), чији је циљ глобална империја, иза којих стоје лукави људи, који подстичу светске лидере да постану део велике мреже ради промовисања америчких трговинских интереса. Њихову лојалност обезбеђује заробљеност у мрежи дугова. Тај систем се отео контроли. Директори најугледнијих компанија унајмљују људе за бедне плате, који робују у нељудским условима азијских (балканских) фабрика. Нафтни магнати испуштају отрове у реке и прашуме, убијају људе („бескорисна уста“) и животиње, биљке, спроводе геноцид над древним културама. Фармацеутска индустрија одбија да обезбеди лекове Африканцима зараженим од вируса сиде, дванаест милиона породица у САД брине о следећем obroку (у Србији сваком четвртом становнику прети сиромаштво).

Корпорократија, захваљујући политичкој моћи и новцу, за свој концепт константног подржавања и ширења културне монструозне машине која троши све пред собом (мораће прождрти саму себе), обезбеђују подршку школа, предузећа и медија, убеђујући нас да је потрошња грађанска дужност, да је „пљачкање“ природних ресурса добро за економију. Они који су део система уживају у луксузу (виле, јахте, приватни авиони) и представљени су у јавности као узор. У том експанзивном походу прво иду безобразно плаћене *убице економије*, за њима стварне убице – шакали које је одабрала CIA (и друге тајне службе), на крају, ако не успеју, посао преузима војска, како би обезбедила „живот, слободу и право на срећу“. То је део борбе за светску доминацију. Како би се други народи подредили глобалној корпорократији, по принципу мафије убице економије, дају услуге у форми кредита за инфраструктуру, ауто-путеве, аеродроме, луке, електрична постројења, уз услов да радове изводе инжењерске и грађевинске фирме из земље даваоца кредита, тако да у суштини новац не одлази из САД (или других даваоца кредита). Кредити су толико велики да је дужник приморан да касни с отплатом дуга, па се захтевају компензације, као што су контрола над гласањем у Уједињеним нацијама, постављање војних база, приступ драгоценим ресурсима. На тај начин, поједине земље се прикључују глобалној империји. Ту се манипулише статистикама, користи приступ физичког завођења и вербалне манипулације, које поткрепљују хтења аналитичара, као адвоката и психотерапеута, како би земље које су узеле позајмице биле доведене до банкрутства, стварањем профита извођачима радова, прављењем срећним и богатим шачице домаћих породица, док се положај сиромашних који плаћају највећу цену дужничком ропству уопште не узима у обзир. Већина америчких грађана кроз образовање и медије такве поступке доживљава као алтруистичке, борбу против комунизма, анархије, тероризма, деспотских режима. Вештина система почива на историјском искуству, ретко прибегава нелегалним средствима, и по дефиницији је легитимна, делује скромно, нормално, и проповеда алтруизам, дивоту хуманитарног рада, прекрива столове владиних одбора и научних конференција, табелама и финансијским прорачунима и предаје о „чудима макроекономије“ на економском факултету на Харварду, Чикагу, Сантијагу, Београду, Приштини... „Суптилност изградње ове модерне империје посрамила би римске центурионе, шпанске конквистадоре и европске колонизаторе XVIII и XIX века“ (Перкинс, 2012, стр. 7–22), тако да би, као и Џорџ Орвел, изгледали параноично. Орвел, који је скретао ка десници, како су приметили неки, „био (је) благословен што је умро тако млад“ (Санундерс, 2013, стр. 256).

Силицијумска долина као „истурено одељење Пентагона“, или „Рим интернетског доба“, чији интернет концепти изазивају страхопоштовање „због њихове воље да остатак света претворе у дигиталну колонију без права гласа“ (Кезе, 2016, стр. 18, 29), и симбол фасцинантне и неегалитарне „друге“ глобализације (Т. Пикети), пружа новој колонијализацији наслеђене могућности, симбиозом духа и прагматичности и остварењем сна о „електронском светском духу“, виших знања о управљању и контроли светом, дубоко скривених од јавности и научних посланика, који бацају прашину у очи обичним смртницима. Из других разлога и с друкчијим последицама у дигитализацији која потпирује настанак монопола и акумулацију капитала у малом броју компанија, понавља се оно што је током индустријализације, још средином XIX

века, запазио Карл Маркс. Како су описали неки аутори, реч је о „инфокомунизму повезаном са бескрупулозном капиталистичком похлепом“, као основи за „стварање неколико концерна – привредних империја“. Очигледне су историјске паралеле и „оно што данас доживљавамо, буди сећања на тамна поглавља економске историје“ (Кезе, 2016, стр. 209), на ствари које нам не кажу о капитализму (Чанг, 2013). Парадигматичан пример представља транзициони (пост)колонијализам балканских државица, које су глобалисти преименовали у Западни Балкан. Он се социолошко-антрополошки може најбоље приказати као хроника индустријског гробља и распродаје националних ресурса ради остварења сна о глобалним брендovima, једног у суштини нефункционалног друштва, које традиционално има *дефицијни способности управљања самим собом*, и још не сме да *ојстине у капиталистичком систему*, конфузно тражећи *шуторе и заштитнике*.

Након распада „кока-кола социјализма“ (Вучетић, 2012), њихова привреда (и друштво) функционише по типичном обрасцу *колонијалних уговора*, под фирмом страних улагања, слободне трговине и компаративне предности образоване и јефтине радне снаге. Неки други одређују како и где да потрошимо њихов новац којим они стварно кредитирају властиту производњу и услуге путем међународних тендера, тако да због донација, попут Србије, „сопствени буџет и (законе) шаљемо на одобрење у иностранство“, претварајући српску привреду у „склапачницу туђих иновација и увезених полупроизвода“ (У. Делевић, *Полијтика*, 3. април 2017, стр. 20–21). Све то делује као део пирамидалне игре и глобалне паноптичке контроле, која нас зарад побољшања ефикасности, подјармљује страним моћима, на које апсолутно немамо никакв утицај, нити их познајемо. Делујемо слично Мексиканцима, који чезнући за благостањем и слободом америчког сна, северно од границе, „пију више ’кока-коле’ по глави становника него било који други народ на свету“, не схватајући да је постколонијални свет место измешаности (Јанг, 2013, стр. 141, 140), које носи опасност у томе што постоји нова врста аутодеструктивне политике на делу, створене да одржи нови светски поредак тако што упражњава сопствене облике неслагања. Капитализам је очигледно успео да прилагоди отпор себи тако што и он организује и увећава његову производњу (*Истио*, стр. 148). За то време, нека деца, на пример у Немачкој, на коју често волимо да се угледамо, „одрастају уз кинеске дадиље да би била боље припремљена за надолazeћу будућност“ (Кезе, 2016, стр. 305) источно кинеске глобализације „пута свиле“, у који се улажу стотине милијарди долара, ради освајања тржишта за кинеске јефтиније производе. Ову појаву Индијци отворено називају *кинеским колонијализмом*, под фирмом глобализације. Нама, као и увек недостаје следећи корак ка модерном, и самопоштовање сопственог, у недостатку аутономних претпоставки, економског развоја, тако да се настављају дуги ланци (не)колонијалне зависности државе као *хијоџекарне залоге* страних банака и инвеститора, једног конфузног (пара)државног хибрида у коме је врло тешко теоријски и практично разлучити колико је протекторат вазал или колонија међународних центара отуђене глобалне *моћи*, који диригује анархијом хаоса, непосредно преко домаћих *џувернера* (про)европске оријентације, устоличених захваљујући стратегији „сигуран глас“, осмишљеном од стране стратешко-политичких „тинк танкова“ Запада (првенствено Америке) и тимова

„писаца специјалиста“ и истакнутих организација, чији *инжењеринг* подразумева широк избор лидера из света власти и приватног бизниса, специјализованих (најчешће) на Западу. У постмодерној географији, подручје ексјугословенског простора, креаторима (и њиховим такмацима) новог светског поретка служило је, и служи, као експериментално добро, друштвена лабораторија у природним условима и сметлиште за извоз њихове некавалитетне, чак и шкарт робе и превазиђених технологија, политичких пројеката уз отворену (и прећутну) подршку домаћих отуђених центара друштвене моћи, састављених од врхова политичких странака, тајних служби и тајкуна, уживалаца привилегија и синекура, до којих није уопште допирала свест да су колонизовани само они народи који желе да буду колонизовани, и да *сирани капитал* ниједну сиромашну земљу није учинио *богатијом*, нити се то може учинити распродајом домаћег богатства и извозом јефтине робовизоване радне снаге, као део процеса ново-старе колонизације Западног Балкана, која, на жалост, није *узурпаторска*, већ *добровољна*. О овом бисмо понешто могли научити од САД, које су у „власништву више од 95% Американци и мање од 5% странаца“ (Пикети, 2015, стр. 172) и своју империјалну моћ опет граде на протекционизму „Америка је на првом месту“. Понашају се самодовољно и на језичком и културном плану. „У Сједињеним Државама током 2004. и 2005. године 90% продатих књига написали су национални аутори“ (Шобе и Мартен, 2014, стр. 342).

Стога је намера овог рада била да покажемо да игра глобализације није нова и стара је колико империја, „добровољно ропство“ и „продаја побуњеника“, а која се некад ширила копном, касније морем, а данас се шири језиком, дигиталним мрежама и неслућеним могућностима информационих технологија. Тако да ми већ више нисмо клијенти глобализације, или концерна колонизације другачијим средствима, ми смо њихови производи. Живимо под „новим варваризмом“ ми смо нормализованог (нео)колонијализма марионета неолибералне идеологије обнављања капитализма. Демократија је само изговор империје, која још увек није почела „делити благо векова колонизације“ (Е. Миндтаг), сазданог на потчињавању огромног броја маргинализованих и изопштених широм света. Не гајимо наду, а још мање илузију, да би то могла почети ускоро.

## ЛИТЕРАТУРА

- Belfort, Dž. (2008). *Zver s Vol strita*. Beograd: Finesa.
- Veber, M. (2006). *Politički spisi*. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво I*. Београд: Просвета.
- Vidal, G. (2004). *Rat iz snova: krv za naftu. Razvoj američkih imperijalnih ambicija*. Beograd: Čarobna knjiga.
- Vučetić, R. (2012). *Koka-kola socijalizam*. Beograd: Službeni glasnik.

- Jang, R. Dž. S. (2013). *Postkolonijalizam: sasvim kratak uvod*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jonesko, E. (1990). *Čovek pod znakom pitanja*. Čačak: Gradac.
- Keze, K. (2016). *Silicijumska dolina: digitalna revolucija iz prve ruke*. Beograd: Laguna.
- Kejns, Dž. M. (2015). *Ekonomске posledice mira*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Kejns, Dž. M. (2013). *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*. Beograd: Službeni glasnik.
- Koka, J. (2016). *Istorija kapitalizma*. Beograd: Clio.
- Kolman, Dž. (2017). *Komitet 300*. Beograd: Miba Books.
- Konel, R. (1999). „Zašto je klasična teorija klasična“, у: A. Mimica (prir.). *Tekst i kontekst: ogledi o istoriji sociologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marks, K. (1978). *Kapital*. Beograd: Prosveta.
- Mestr, Ž. de (2013). *O dželatu*. Beograd: Službeni glasnik.
- Milanović, B. (2016). *Globalna nejednakost*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Parkins, Dž. (2012). *Ispovesti ubice ekomija*. Beograd: Plato.
- Piketi, T. (2015). *Kapital u XXI veku*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Rajnert, E. (2010). *Spontani haos: ekonomija u doba vukova*. Beograd: Čigoja štampa.
- Said, E. W. (2007). *Nepripadanje: memoari*. Zagreb: V. B. Z.
- Said, E. (2002). *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Časopis Beograd – Krug.
- Said, E. (2000). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Saunders, F. S. (2013). *Hladni rat u kulturi: CIA u svetu umetnosti i književnosti*. Beograd: Dosije studio.
- Stiglic, Dž. E. (2015). *Velika podela: društva nejednosti i šta da radimo sa njima*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Subotić, M. (2014). „Zagonetka ekonomske nerazvijenosti: Geršenkronov odgovor“, *Treći program*. Beograd, br. 163, str. 173–206.
- Fanon, F. (2017). *Prezreni na svetu*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- Fanon, F. (2015). *Crna koža, bele maske*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Фуко, М. (2005). *Рађање биополиитике*. Нови Сад: Светови.
- Harding, S. (2005). *Multikulturalnost i nauka*, Podgorica: CID.
- Hit, Dž.; Poter, E. (2011). *Prodaja pobunjenika*. Beograd: Hedone.
- Hosfeld, R. (2014). *Karl Marks: biografija*. Loznica: Karpos.

Čang, H. Dž. (2016). *Loši samarićani: bogate zemlje, uloga politike i pretnja svetu u razvoju*. Beograd: Mali vrt.

Čang, H. Dž. (2013). *23 stvari koje nam ne kažu o kapitalizmu*. Beograd: Mali vrt.

Šobe, F.; Marten, L. (2014). *Međunarodni kulturni odnosi: istorija i kontekst*. Beograd: Clio.

Šumaher, E. F. (2013). *Malo je lepo: ekonomija po meri čoveka*. Novi Sad: Kiša.

---

MILOJICA M. ŠUTOVIĆ

## GLOBALIZATION OR “COLONIALISM BY OTHER MEANS”

### SUMMARY

Today, apologets and their followers consider globalization as a modern age and logic of economic processes which promise “life, freedom and pursuit of happiness”, whose benefits can be found in the countries with ‘old wealth’ of the West that is expressed in the rise of global plutocrats and deceitfulness of people who support that system in which the position of capital (inclined to global expansion and exploitation) incomparably strengthens, without institutional interest for raising the issue of work and migrations, which are obviously deep behind the struggle for market, behind contrasts of colonizers and the colonized ones, where the second ones work as blue collar workers and prostitutes. The game is not new, but it is as old as the empire, “voluntary slavery” and colonial agreements, false financial reports, blackmail, bribes, sex and murders, engineered elections, network of debts, belief in communism and anarchy, essential evil, potential terrorists. The point in question is transitional colonialism, which acts in public and openly, prophesies altruism and wonderful humanitarian work, teaches wonders of micro-economy at the Faculties of Economics of Harvard University, in Chicago, Santiago, but also in Belgrade, Priština... Illegal activities conducted by combining physical seduction and verbal manipulation, and by statistical manipulations that prove intentions of the analysts of global empire, are rare, because the system is primarily legitimate. Subtlety of global empire, which is a weird combination of spirit and money, and legal means and competitiveness, where Silicon Valley is “temporary head-office of the Pentagon”, and the symbol of globalization as well, particularly of the internet revolution, would shame old colonizers, so that they would also seem paranoic today.

Therefore, the aim of this paper is to emphasize that we are no longer clients of globalization nor the concern of colonization by other means, we are already its products.

**KEYWORDS:** globalization, colonialism, other means, unlimited.





CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд  
316.32:32(082)  
321.7(082)  
371:316.32(082)  
316.722(082)

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА и глокализација : међународни тематски зборник =  
Globalization & Glocalization : thematic collection of papers of  
international significance = Глобализација и глокализација :  
международный тематический сборник / [ уредили и приредили/ editors/  
редакторы Урош Шуваковић,Оливера Марковић-Савић,Владимир Чоловић]. - Косовска  
Митровица :  
Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Београд : Српско социолошко  
друштво : Институт за политичке студије, 2018 (Краљево : Graficolor). -  
XVIII, 994 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на срп., енгл. и рус. језику. - Тираж 300. -  
Стр. xv : Предговор / приређивачи. - Напомене и библиографске референце  
уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-6349-083-3 (ФФКМ)  
ISBN 978-86-81319-11-6 (ССД)  
ISBN 978-86-7419-297-9 (ИПС)

а) Глобализација - Зборници б) Демократија - Зборници с) Образовање  
- Глобализација - Зборници д) Мултикултуралност - Зборници  
COBISS.SR-ID 255466764